

J O H. v a n B E V E R W Y C K S
H E E L - K O N S T E ,
O F T E
D E R D E D E E L
van de
G E N E E S - K O N S T E ,

Om de uytwendige gebreken te heelen.

Met alderhande Historien verlicht, en met nieuwe curioſe Platen verciert.

De Platen van de Aderen, Slagh-aderen, en Zenuwen, &c. die in den voorgaenden Druck ſeer onordentelijk
zijn geſtelt: midtſgaders de tekeningen die op deſelve Platen ſeer ſlordigh aengewelen hobben geweest,
zijn nu alle op haer bequame ordre gebracht.

By J A N J A C O B S Z. S C H I P P E R. Anno 1663.

O P D E
T I T E L - P L A E T.

DE Goden, op een tijdt, (als noch de menschen
dwaelden,
En van, 'k en weet niet waer, haer vremde Goden
haelden,
En soo veel seldelij als men heden niet en eert,
Terwijl den Hemel selfs ons beter heeft geleert)
Die quamen in beraed, vermits de vrome seden
Nu waren overheert en mette voet getreden,
En dat de boosheyt gansich de werelt overviel,
Soo dat men van geen recht noch goede reden hiel,
Om eenmael een beleyt en vaste wet te vinden,
Waer mee het sondigh volck sou wesen in te binden,
De deughden aengemaect, en inder daer betracht,
't Welck is het eenigh, dat den Hemel noch versacht.
Na dat haer Jupiter hadt al-te-mael beschreven,
Haer in den Raedt geleyt, en yeder plaats gegeven,
Soo deed' hy op'ning, en sey: Hoort, Goden, hoort,
Het moet u zijn bekent waerom ick ben gestoort,
Op menschen, die ick 't beeldt van mijnen even-beelde,
Daer in van eersten aen, ick, grootte Schepper, speelde,
Gegunt heb, 't welck nu schijnt te wesen nygeroeyt;
In vongen dattet my op 't alder-hooghste moeyt,
Te meer, dewijle my mijn hope wert benomen
Van dat sy immermeer weer tot my sullen komen,
Sy zijn te bijster vert. U lieden is 't bekent,
Hoe dat sy al gelijk van ons zijn af-gewent.
Mijn Godtheyt is gequetst, mijn hooge macht geschonden.
De Staet-sucht, die wel eer de Reulsen heeft versonden,
Is op den hooghsten trap, en soo sy 't dorst bestaen,
Sy soude wederom tot in den Hemel gaen,
My stooten uytet mijn. De werelt wert beleten
By 't alder snodest' gelycs, en die het minste weten;
Geleertheyt is gehaert, de denghden zijn bespot,
En yeder-ten die bouwt in sijn gemoedt een Godt.
Wat sal de straffe zijn? of wel, ghij, lieve Goden,
Die, yder in het sijn, zijt in den Raedt ontboden,
Haelt mede voor den dagh waer in men u misdoet,
Op dat de straf in 't een, het ander niet en voedt.
Terfont nam V r u s 't woort, en of sy schoon moest swijgen,
En op haer eygen beurt, tijt, om te spreken, krijgen,
Terwijl sy echter was de schoonne van de schaer,
Soo was en bleef als doen het tweede leggen, 't haer.
'T is waer het Aerdsche volck dient in te zijn gebonden,
'T en neemt niet meer vermaeck, als in de vuylste sonden,
Het goede wert veracht, het quade wert gedaen,
'T is tijt, 't is meer dan tijt dat wyder onder staen.
Mijn soetheyt, mijn vermaeck, als menschen menschen telen,
Verandert in een vyel en ongeregelt spelen,
Geen liefd' en heet haer bant, geen min haer sinnen meer,
Men loopt in 't hondert, en waer ick my wend of leer
Daer vind' ick my gewondt, mijn wetten af-gelworen,
Mijn sackels uyt-gedompt, mijn pijlen al verloren.
Dit dient geboet te zijn. Mits opent M a s den mont,
Hoe-wel M i n e r v a sprack en over-eynde stont,
En seyde: 'T is alsoo, de menich springt buyten banden,
'K sie Rijken Rijken staen, en Landen schenden Landen,
Wt lust en sonder schijn van reden. Dat men vecht
Is somtijts goet, maer 't magh noyt wesen sonder recht.
Hier dient oock in voorzien. Doe rees M i n e r v a weder,
En M a s dat siende, sweegh, en seegh eerbiedigh neder.
Ick, sey sy, Goden, moet oock voor u doen mijn klacht,
Om dat mijn wijsheyt wert by dees te hoogh betracht,
By die te laegh verfoeyt. Geen menschen houden maten,
Gelijck hoer ouders deen, die d'eerste vruchten aten,

Sy stijgen metter breyn tot in den hooghsten top,
En breken met geweld haer onbesuyden kop.
Het Goddelick geheym dat willen sy doorgonden,
En letten weynigh op haer goddeloofte sonden.
Oock zijnder menschen, die als beesten zijn te rocht,
Die wel na boven sien, maer blijven even slecht.
Wy dienen yet te doen, waer mede sy gedenden
Dat wy noch Goden zijn, die haer wel konnen krencken.
War houft men stem op stem te hoopen allegaer?
Een yder van ons weet waer in hy lijdt gevaer.
Een yder spreck' een vloeck, en doe de sijne beven,
Soo mogen sy verstaen dat wy hier boven leven,
En haten haer beleyt, tot dattet beter wert,
Indien noch haer gemoet niet gansich en is verheret.
De Goden stonden 't toe, en seyden al te samen,
Daer is geen beter Wet, geen korter wegh te ramen.
Het quaet, dat dees en die sal komen neer te staen,
Sal vele, met een schrick, ten goede leeren gaen.
De groote J u p i t e r, sendt, ionder lang te wachten,
Sijn sinelle boden uyt, die sijnen wil betrachten,
En doet P a n d o r a daer voor al de Goden staen,
Die haren last ontfangt van datter dient gedaen.
Een yder sprecket een woort, daer op den hemel dondert,
En dat van hem tot stem tot datter menigh hondert
Beurt hadden, welckers vloeck P a n d o r a samen gaert,
En daelt de wolcken door, en stort hem opter aerd'.
Daer geliet menschen, daer beginnen de Gebreken
Haer selven leedt te doen, en metten staert te steken,
Daer krijght een yder sond' haer straffe tot een loon,
Daer valt de staet-sucht en vervloecht haer eygen throon,
Vergaet van ongenacht, en van den haet verwonnen,
Bevint min uytgericht al hadt sy noyt begouwen,
Van niemant meer gevreesd, van yder ongeacht,
Haer bloet van spijt verteert, haer hert van rouw vermachet.
d'Onkuysheyt aengestant met hondert duyfent plagen,
Met Pocken, Leemten en wat menschen noyt en lagen.
Den oorlogh wert versien met ongehoort geweer,
Met Buskruyt, met Cannon, dat yder leyt ter neer,
Geeft wonden in het hooft, vermorfelt beenen, armen,
Gaet door de ribben en versingert al de dermen,
Verplettert heel den mensich en froyt hem over 't velt,
Waer van men oock alans soa menigh duyfent telt.
De Spits-geleerde meê, die krijgen vremde grillen,
En werpen Steden om, die niet en zijn te stillen,
Verdwalen in den geest, en ondericheyden niet
Wat eygen driften zijn, en wat haer Godt gebiedt.
De domheyt eet en drinkt, en voedt haer als de beesten,
En kent geen Godt, en voelt geen redelike geesten,
Geen Ziel, die eeuwich zy, maer volght haer eygen neus,
En seght, 'k weet dat ick weet, al ben ick Paeps noch Gem.
Dus wert het quaet gestraft, en oock naer 't Heydens leggen,
Soo komt ons eygen vuyl ons smerten op te leggen.
De wijse B e r z a w y c k, die niet voor-by en gaet,
Waer mee hy 't Vaderlandt door sijne Schrifteen baect,
Heeft dit op desen Boeck in d'eerste Plaet gedreven,
En my met mijn Godicht de reden laten geven,
Om dat het Christen-volck van 't Heydens leeren sou,
Te komen tot te boet, te komen totten rouw,
Van oorfaeck selfs te zijn van soo veel duyfent wonden,
Daer van ons lichsem finert, ons Ziele wert geschonden.
En dat de Moester-konst haest loopen sou te niet,
Indien een yder mensich sijn Sondigh leven liet.

G. B o v. J. C.

VOOR-REDEN.

NA dat wy geschreven, en uytgegeven hebben, hoe de GESONTHEYT, door goede Maniere van Leven onderhouden, en door Genees-middelen herstelt kan werden: soo zijn wy oock verfocht, het overige daer by te voegen, te weten, hoe de uyterlijke gebreken geheelt moeten wesen. Waer in wy niet en hebben konnen ledigh staen, soo om goede vrienden eenen gewilligen, en weynigh bewarenden arbeydt niet te weygen, als om de beschrijvinge van de Konste hare volkomene leden te geven. Te meerder, om datter dagelijks veel onverstandige dit Werck, tot groote schade van de gebrekelijcke, de rechte Heel-meesters ontnemen. T'egens sodanige heeft onlanghs de aerdige Petrus Baardt, Geneesheer tot Leeuwaerden, uytgegeven op dese oude Spreucke:

*Of snijt, of brant,
Of helpt aen kant,*

Het volgende Dicht:

*Och neen, dit spreek-woort is niet waer;
Ia, immer, 't is soo ver van daer,
Dat dese Man geluckigh is,
Die, met sijn onbekken Pis,
Die, met een half-verrotten scheen,
Loopt na een goe Chirurgus heen,
Flucks moeder Vaders Plaester op,
En Af-vaers Bry moet by de kop;
Wilt 't dan niet gaen, mijn Vrient, dit moet
Het Morbum zijn; siet wat ghy doet:
Ick weet een goe gelegentheydt,
Hier achter, by ons oude Meyt,
Die is nu kortelijck getrouwt,
My dunckt wel dat se Slapers houdt,
Vergeet u hier een weeck of meer,
Soo krijghdy u Gesontheit weer;
Voorwaer, ghy zijt een jonger belt,
My deert dat ghy dus zijt gestelt,
Ia Wel, ghy bent een rijcker Man,
Hoe Pestilency quamjer an?
'k Gaf liever noch een blanck je meer,
En hielde vaerdigh mijn geweer:*

*Wel, seght eens, zydy des gesint?
Soo wil ick sien men yemandt vint,
Die u een Kamer maeckt geree,
En u een goet gerack aen de'e.*

*Wat my aengaet, ick, om mijn Kunst,
Heb door het gantsche Landt de gunst,
Het komt my op geen Boer of thien,
Daer hoeft ghy niet na om te sien,
Doch, wat geseyt wort, segh ick al,
Mijn goeden vriendt, u te geval,
Want u, sonder Decoctien,
Te helpen, ick geen Mensche ken;
Houdt my maer van d' Aptheker vry,
De rest, siet daer, die schenck ick dy:
Mijn wijs een Schape-kees of vier,
Op datmen 't dies te recht bestier;
En oft u volck jen vragen quam,
Soo dunckt my benje 't Amsterdam,
En houdje na de Cuyr wat bleecks,
Soo seght, ja wel, ick ben wat queecks,
Misschien of my d' Hollantsche Traen,
Niet al te wel wil hangen aen.*

*En raecht mijn Oom-kool dan in 't bedt,
Sint-selten eens, mijn Boer, ick wedt,
Du raecht ster met geen praten af,
Men soeckt dien Koren, met dijn Kaf;
Drinck dan en sweect soo langhje mooght,
En slijpt, en quijlt soo langhje drooght;
Ia immer, soo langh dat u buyt,
Soo nauwkens om de Boncken sluyt.
Gelijck de vellen van een Ael,
Getrocken om een houten Pael.
Wech, Meeſter Lenaert, Meeſter Geert,
Wech, Kamper-beudel met u Sweert,
Die 't volck jen eerst de leden reckt,
En alles uyt malkander treckt,
Die rabaect, brant, die snijt, en vilt,
Die kopt, en geesselt, soo ghy wilt,
En dan den armen Gauw-dief weer,
Steeckt, sicx en vaerdigh, in sijn kleer,
En jaeght hem stracks ter Poorten uyt,
En meent dat dit wat groots beduyt,
Ia, dat u hierom al de Lien,
Behooren vriendtſchap aen te bien?*

(A) 2

Hier-

V O O R R E D E N .

Hierom soude ghy Chirurgen zijn,
 Dat komt oock nummermeer in mijn;
 Hier buyten was mi laest een weert,
 Dit hadt sijn Schouder Disloceert,
 En oock gefractueert sijn Been,
 Dat 't Ollis stack door 't Cutis been,
 Daer waren twee Schirurgen by,
 Met elck een Doctor aen haer zy,
 Wat holper doch, al-eer ick quam,
 Men hulp, noch baet, noch met vernam,
 Eer ick noch had gereftaurieert,
 En de Soloufi vifitcert,
 Soo sond ick desen Recipe,
 Aen Los-pots winckel in de Stee,
 't Was Recipe Farijn Fabaar,
 Aristotololy Backalaar,
 Bolis Armenis, an' een Ongs,
 Wat Albis Grieck, of Hongde Strongs,
 Croc Martis, Terrum Sigillaet,
 Sic parum: of, soo ghy 't verstaet:
 Misce: fec. art. & coq. in Oll',
 Dum manent tribus partes vol,
 Post, adde Oleor Myrtin,
 Rosarum, & wat Eeck van Wijn;
 Fac nunc in Olla, die wat past,
 Et ligas cum een Blaeske vast;
 Met dit mijn destigh Defensijf,
 Bestoegh ick 't Been, en spaectet stijf,
 En quamer met tot goede Cuyr,
 Het beterde van uur tot uur,
 Alleenigh blijft sijn arm wat slap,
 Dat 's niet met al, dat help ick kyap;
 En 't Been dat staet een weynigh scheef,
 Wat schaet dat, of het oock soo bleef?
 Ick woud ick eens een Hencker von,
 Die my dit werck jen na doen kon;
 Ons Konst is van een ander aert,
 En oock veel meerder eere waert,
 Hippocrates is selfs geweeft
 Een Surgjus, soomen by hem leest;
 Galenus, Celsus, en veel aer,
 Doen 't olim in die tijden waer,
 Oft schoon haer Beenen zijn in 't Graf,
 Nochtans zijn wy der spruyten af;
 En oft het Gangreneuse quaet,
 Eens yemandt Neus en Oor af-aet,

En oft het vliegend' Aquila,
 Eens ruckte schielijk yemant na,
 En oft het Turbith minerael,
 Een sondaer bracht in 't Hemels zael,
 En oft men eens een Latingh deé,
 Die onder 't werck nam yemant mee,
 Wat eerlick Mensche van verstant,
 Woonu hier, oft in een ander Landt,
 Wie vondt doch soo geleerden Man,
 Die alle Sieckte' genesen kan?
 Men weet wel, die een harden Oeft
 Met stompe Beytels kerven moest;
 Ghy riept, voorwaer de Man is door,
 Soo yemandt u dit lagh te voor;
 Een sware Sieckte scheydt oock niet,
 Voor datmen stercke Kruyden biet.

Seer wel heeft eertijts, in sijn Wet, onsen grooten Hippocrates geleyt, dat de Konste van te genesen, en te heelen, uyt nemende was boven alle andere; maer dat sy, soo om de ongeleertheit der gener, die haer by de handt namen, als, om de onwetenheyt van de gene, die onbescheydelijk van sulcke oordeelen (dewijl, gelijk Plinius seydt, niemant lichtelijcker geloofst werdt, als die hem voor een goet Genees-meester uyt-geeft) leydt nu verre onder alle Konsten. En soodanige zijn de gene (gelijk de gemelte Hippocrates schrijft, in sijn Boeck van de Konste) die de rechtsinnige in hare Konste, bespotten en verdeelen. Het welck de geswooren lesse is van de Quackfalvers. De oorfaeck hier van wert op sijn hoofd geraeckt by den selven Hippocrates, in de selve Wet, van datter in de Steden geen straffe over de Konstbrekers gestelt en is, dan van schande, dewelcke hare koude klederen niet eens en raeckt, als daer van soo vol gepropt zijnde, dat sy van buyten niet kunnen gequetst werden. Het is een ander ding met wetenschap en ervarentheydt een Konste te oeffenen, een ander met koulsen, en schoenen, gelijk een Boer in een weteringh, als het spreek-woort feyt, roeckeloos in dit werck te springen. De Goden, seyde een Grieks Poët, verkoopen alles voor arbeydt; gelijk oock sal blijcken, uyt het gene, wy hier beschrijven, wat arbeyt, en neerstigheyt vereyscht wert, om voor een

V O O R - R E D E N .

een goet Heel-meeſter uyt te gaen. De Griekſche Overſte *Timoleon*, werde eertijds, om dat hy de Steden van Sicylien ſoo ras geluckelijck innam, geſchildert met de Fortuyn, die hem al flapende de ſelve toebrecht. Dan de Konſte van heelen, en geneſen, en komt niemant al flapende t'huys; maer laet haer mede koopen door geſtadige vlijt, neerſtigheydt, en langhduerige ervarentheydt. Het welck wel aengemerckt is van den meer-gemelten *Hippocrates*, in ſijn eerſte Kortbondige Spreucke, de welke wy oordeelen, hier niet qualijck, tot voorſtel, ſal konnen ontledet werden. Wy ſullen eerſt ſijn woorden uyt het Griekſch vertalen, en dan, daer over, verklaringe by brengen.

Het leven is kort: maer de Konſte langh. De Geleghenheit is ſnel, en haeft voor-by gaende. Het verſoeken vol gevaers. Het Oordeel valt ſwaer. 't En is oock niet genoegh, dat de Genees ofte Heel-meeſter ſelver vaerdigh is, om al te doen, het welck behoort: maer ſulcks moet oock geſchieden door den Sicken, en die hem by-ſtaen; als mede in 't gene, dat van buyten komt.

In deſe korte Spreucke, doet *Hippocrates* een nootwendigh vermaen om den Tijd wel neerſtig waer te nemen, en den ſelven, met geen ydelheydt, ofte ledigheydt, onnuttelijck over te brengen.

Voor-eerſt, ſeydt hy, 't *leven kort te zijn*, het welck, behalven de dagelijckſche ondervindinge, oock getuyghert wert van den *H. Job*, in 't veertienſte Capittel. De *Menſche van een Vrouwe* geboren, is kort van dagen, hy komt voort als een Bloeme, en wert afgeſneden: oock vlucht hy als een ſhaduwe, en beſtaet niet. De geleertſte onder de Romeynen *Varro*, ſeyde daerom den Menſche een Belle te zijn. De reden wert van den *H. Iacobus* verklaert in 't vierde Capittel. *Het leven*, ſeydt hy, is een damp die voor een weynigh geſien wert, en daarna verdwijnt. Deſen damp komt uyt de eerſt-gebooren Yochtigheydt, verweckt door de natuerlijcke wermt, die geſtadigh op malkander wercken, en het leven, dat in haer beſtaet, ſoo langh onderhouden, tot dat, als men gemeenlijck ſeyde, de kaers in de Pijp brant. Niet alleen en heeft *Hippocrates* op de kortheyt onſes levens in 't gemeen

ſijn oogh gehadt; maer oock op de Konſte, die hy ſchrijft langh te zijn, ten aenſien van het korte leven; daer mede een ſpoor gevende, om den Tijd, die ons Godt Almachtigh vergunt, van wegen ſijn kortheydt koſtelijck zijnde, niet te verwaerloosen; maer geen ooghenblick te laten verlooren gaen, en gelijck de wijsſe *Solon* van ſijn ſelven ſeyde, met het vermeerderen der jaren, al tijt voort te leeren.

Ἐργασθε τὸ αἶμα, καὶ τὰ δίδακτα ὑμῶν.

Aſſidue addiſcens ad ſemum propero.

Wat onſe Konſte belanght: Al heeft yemant noch ſoo lange deſelve met verſtant, en neerſtigheydt geoeffent, ſoo en valt het juſt niet, dat hem alles voorkomt; waerom hy oock den langen weg van deſe Konſte, na ſijnen wensch, niet wel, met volkomen kenniſſe, en kan doorwandelen. *Hippocrates* ſelver bekent aen *Democritus* ront uyt, dat hy noch niet aen 't eynde van de Konſte gekomen en was. En hy is evenwel de grootſte geweest onder al de Genees-Heeren, en van den welcken *Macrobius* wel heeft derven ſchrijven, dat hy niet bedriegen, noch bedrogen konde werden. Derhalven hebbe ick al tijdt nootſakeelijck geacht, dat een yegelijck, het gene hy byſonders in 't oeffenen van de Konſte, aengemerckt hadde, ſoude door den druck gemeen maken; tot dienſte van de gene, die noch leven, en na ſullen komen, om deſelvighe, door neerſtige ſorge, in de lange Konſte, te helpen verlichten. Dit is onder de onſe loffelijck, en wijtloopigh gedaen by *Dr. Pieter van Foreſt*, Edelman van Alckmaer, en lange jaren Genees-heer tot Delft, als mede neerſtelijck by *Dr. Carel Battus*, Genees-heer tot Dordrecht, en onlangs met ſonderlinge geleertheyt, en nauwkeurigheydt by *Dr. Nicolaes Tulp*, Raedt, Schepen, en Genees-heer tot Amſterdam. Ick ſal belluyten, met den geleerden Romeyn *Plinius*, in den 7. brief van ſijn 3. boeck, dat wy ſoo veel in ons is, deſen ydelen, en bouw-valligen tijdt, indien wy niet en konnen met daden (want deſe ſtaen in de hant van een ander) al tijdt door Studien uyt-recken; en van wegen ons het langh leven geweygert is, wy evenwel wat nalaten, tot bewijs dat wy geleert hebben; en (ſal ick

V O O R - R E D E N .

daer byvoegen) oock na ons Doot de Levende noch dienstigh blijven.

Vorder, dat de Konste langh is, wert mede bevestight door het gene Hippocrates daer byvoegt, te weten, dat de Tijd snel is, en de Geleghenthey haest voorby gaet. Soo seyt oock de Griekische History-schrijver Polybius, dat de geleghentheydt, om yet te doen, haest voor-by gaet. De reden werdt gegeven by de wel-sprekenste onder de Grieken, Demosthenes (2. de fals. legat.) door dien dickwils gebeurt, dat de geleghentheydt van veel, en groote saken in een kleyn oogeblick besloten werdt. Daer op is seer wel geleyt van een ander Grieksch History-schrijver der Romeynsche oudtheyt, Dionysius Halic. (in sijn 11. Boeck) dat de tijden haer niet na het werck: maer het werck hem na de tijden schiekt. Sulcks is in 't Menschelick lichaem wel waer te nemen, om de gestadige veranderingh, die 't selve uyt sijnen oorspronck onderworpen is, als oock die door verscheyde tijden der Sieckten voortkomt. De geleghentheydt heeft in alles veel te seggen, en dient wel waergenomen, als ras omkeerende; waerom zy van de Poëten op een omgaende rat gestelt wert. Ausonius, een Latijns Poëet, doet haer Epigr. 12. aldus spreken:

*Sum dea, quæ rara & paucis OCCASIO nota.
Quid rotule insistis? Stare loco nequeo.
Quid talaria habes? Volucris sum.*

Dit selfde is mede op vragen, en antwoorden noch volkomender gestelt by de Griekische Poëet, Posidippus 4. Anbol. 14. en overgeset in het Latijn door Græaldus, als oock door den grooten Rechts-geleerden Alciatus, in dese Verillen met het sinnebeelt:

*Lysippe hoc opus est, Sicyon cui patria, tu quis?
Cunsta domans capiti Temporis articulus.
Cur primis stas? usque rotor. talaria plantis
Cur retines? passim me levis aura rapit.
In de xira est tennis die unde novacula? acutum
Omni acie hoc signum me magis esse docet.
Cur in fronte coma? occurrens ut prenda. At heus tu.
Dic cur pars calva est posterior capitis?
Me semel alipedem si quis permittat abire,
Ne possim apprenso postmodo crime capi.
Tali opifex nos arte, tui causssa, edidit hospes:
Usque omnes monicam, pergula aperta tenet.*

Dat, om wel uyt te wercken 't gene men voor heeft, de geleghentheydt seer veel vermach, insonderheydt in den Oorlogh, is een yegelijck genoeg bekent; schrijft de gemelte Polybius in het thiende Boek van sijn Historie. Maer gelijk de Geneeskonste veel gemeen heeft met de Krijgs-konste, onder andere, dat sy beyde met eenen misflagh gedaen hebben; waerom dickwils in de Historien, insonderheydt der Grieken, gelijk enisse van malkander genomen werdt: soo en staet hier niet minder, als in den Oorlogh, op bequame tijdt, en goede geleghentheydt sorghvuldelijck te letten. Den jonghen Scipio (schrijft Plutarchus in sijn Spreucken) plagh te seggen, dat de tijt hem sekerheydt gaf, en dat een goet Veldt-overste, niet anders als een Heel-meeester, om het quaet te helpen, niet, als op 't laetste, most tot het Yser komen. Soo kan yemandt oock versuymt werden, gelijk in Pleuris, brandende Koortsen, alsinen hem niet by tijts en doet Laten. En soo gaet het oock met andere Genees-middelen in andere Sieckten.

Het versoecken (vervolght Hippocrates noch) is gevaertelijck. Want sulcx en geschiet niet in Kat, ofte Hont, maer in den Meniche, die het edelste lichaem heeft, onder alle de schepselen. Maer het selfde valt in veele zeer verscheyden, gelijk oock zijn de oorsaken van de Sieckten: ja strijden in eene, en deselvyge regel-recht tegen malkander. Wy sullen, om kortheydts wille, maer een exempel by-brengen. Het Colijck komt gemeenlijck van koudt Slijm, en Wint, doch somtijdts oock wel van Gal, en Hitte. Soo getuyght Dr. Heurnius, dat, als hy Radijs, ofte Peper gegeten hadde, dapper met het Colijck plagh gequelt te wesen.

Om dat dese oorsaken soo swaerlijck te onderscheyden zijn, soo valt oock het Oordeel swaer, en kan niet, als door groot vernuft, en lange ondervindinghe bekomen werden. Waer van de Poëet Manilius seer wel seydt in sijn 1. Boeck.

*Par varios usus artem experientia fecit,
Exemplo monstrante viam.*

Derhalven, gelijk Cicero schrijft in 't 1. Boeck der Officien, en konnen noch Genees-meesters, noch

V O O R - R E D E N .

noch Velt-overfte (hier wert al wederom by de verhaelde gelijkenis gebleven) al hebben fy de leeringen der Konfte wel begrepen, yet loffelijcks aenrechten, sonder gefladige oeffeninge.

Vorders, gelijk tot meest alle werkinge, drie dingen vereyft werden, een dat felvige voornamelijk doet; een tweede sonder welcke het werck niet en kan gefchieden, en een derde, waer door het beter uyt-gevoert wert, foo is in de Heel-konfte de Meester de gene, die 't werck doet, en als opperfte Werck-baes van de genesinge; de Siecken, ofte gebrekeelijcke is de gene, sonder welcke de genesinge niet gefchieden en soude; die hem dienen, en de uytwendige faken, door welcke 't werck beter gedaen wert. Daer op slaet dan 't gene Hippocrates feyt, niet genoegh te wesen, dat een Heel-meester hem aenftelt om alles te doen wat van nooden is: maer oock de Siecken, en die by hem zijn, als oock de dingen, die van buyten komen.

Wat voor-eerst den Heel-meester belanght, daer van fullen wy de beschrijvinge van den Romeynschen Cornel. Celsus by-brengen, uyt de Voor-reden van sijn 7. Boeck. Een Heel-meester dient wel jongh te wesen, ofte alijt niet seer out, sterck, en vast in de handt, in 't minste niet bevende, soo wel fong, als rechts; scherp van gesicht, kloeckmoedigh, onbarmhertigh, poogende met alle vlijt te helpen den geenen, die by onder handen krijght: maer evenwel noch door sijn schreeuwen meerder haest, als dienstigh is, noch minder smijdt, als den noodt vereyft: dan alles soo uytvoert, gelijk of het kerren van een ander, hem niet eens en beweegde. Daer op slaet ons spreek-woort, dat fachte Meesters, stinkende wonden maken. Doch het soude groote dwaesheydt wesen (gelijck de Grieksche History-schrijver Appianus, in sijn Boeck van de Spaensche oorlogen seydt) eerder aen snijden, en branden te gaen, als fachter Heel-middelen. En een ander Griek, te weten, Dion, schrijft in 't 5. Boeck van sijn Romeynsche Historye, dat de Heel-meesters selden tot 't Vyer, en 't Mes komen, om 't gebreck niet te tergen: maer meest versachtende middelen gebruycken. Dan een Heel-meester moet wel Christelijck medelijden hebben met d'ellendige Siecken: maer sulcks en moet soo verre niet gaen, dat het hem in sijn hant-werck beletfel geeft, insonderheydt,

daer het op snijden, kerven, en leden in te setten aenkomt. Om yet foodanighs met de hant uyt te voeren, zijn (waer op de woorden van Celsus slaen) de jonge de bequaemste, als sekerder hant, en stercker gesicht hebbende: maer om den besten raedt te geven, de oudste, als by dewelcke meerder verfocht, en geleert is. Het selfde en heeft niet alleen plaetse in de Heel-konfte, maer oock in alle andere saken, daer herffenen, en handen te pas komen. Soo spreeckt de wijse Poet Euripides by Stobaeus in Eclog.

Παλαιός ἀνὸς ἔργα, ἀφ' ἡλικίας,
Βελαι δὲ ἔχουσι γ' αὐτῶν κρείττον.

Het is een oude Spreuck: het werck in jonge macht,
Maer tot den besten raedt heefi d'ouderdom de kracht.

Daer op is oock wel geschreven van Plutarchus (in sijn Boeck, of een out Man behoort te regeeren) dat een Stadt alderbest behouden was, alwaer den raedt van oude Luyden, en de wapenen van jonge, d'overhant hadden.

Bèhalven 't gene Celsus gefeyt heeft, soo moet den Heel-meester, gelijk een yegelijck in 't sijne, volkomen verstant hebben van 't gene, waer in, ende waer door hy werckt. Hy werckt in het Menschelijcke lichaem, welckers gelegentheyt hem voor alles volkomenelijck moet bekent zijn: ende niet minder de Heel-middelen, waer door hy werckt, als Kruiden, Stovingen, Plaesters, Pappen, &c. gelijk oock de handelingh van verscheyden werck-tuygh; het welck, eer hy Verbindt, moet gereedt staen. Daerenboven dient hy sijn handelingh soo te weten, dat hy sonder pijn, daer het doenlijck is, of alijt met de minste, sijn werck uytvoert.

Hippocrates vereyft vorders, als den Heel-meester al wel doet, dat dan de Siecke oock in het sijne niet nalatigh en moet zijn, te weten, alsoo het quade kanssen zijn, gelijkmen seydt, die langh marren, dat de gene, die eenigh gebreck heeft, het selve niet en veronachtfaemt met langh wachten, volgens de lesse van den Poet Lucretius in sijn tweede Boeck:

Tolle moras; semper nocuit differre paratis.

Want alle quaet (gelijck Cicero wel schrijft 5. Philip.) wert lichtelick in sijn geboorte gesmoort: maer

V O O R - R E D E N .

maer krijght door het verouderen , gemeenlick meerder kracht. Derhalven staet te volgen de lesse , die de Poëet *Ovidius* geeft in sijn 1. Boeck van de Hulp-middelen der liefde :

*Principiis obsta. sero medicina paratur,
Cum mala per longas invaluere moras.*

Welcke versien Heer *Jacob Cats* aldus over-geset heeft ,

*In Siecken is het nut ten eersten raed te plegen ,
Soo haest men door het quaten het lichaem voelt bewegen :
Want soomen Koortzigh wert , en al te lange wacht ,
Soo vintmen menighmael de Kunstje sonder kracht.*

Noch is het ampt van den Siecken , om wel te biechten , hoe hy aen 't gebreck gekomen is , en waer de meeste pijn , ofte weedom is , als oock alles wel te doen , dat hem belast wert ; geen plaetsers af te trecken , de Pappen warm te houden , de gequetste Leden niet te roeren , uyt de Lucht en Son te blijven , &c. In 't korte , geen gehoor te verleenen aen Quackzalvers , die door bedrog , ofte Praet-vrouwen , die door neus-wijsigheyt , al mede raet geven .

De *Knechts* , ofte *Dienaers* van een Chirurgijn moeten gaeuw , vlijtigh , beleeft , en leersuchtigh zijn , om alles wel gade te slaen , en haer Meester in 't Verbandt te helpen . Andere omstanders (gelijck sommige daer dickwils by willen zijn) behooren haer stil te houden , sonder veel snaps te hebben , ofte haer oordeel van het gebreck sonder oordeel te uyten , om den Siecken geen

schrick , ofte verbaestheydt aen te jagen , en de Sieckte alsoo verdubbelen .

Het laetste , daer *Hippocrates* van vermaent , zijn d'uytwendige dingen , die in het wercken van de Heel-konste oock dienen waergenomen te werden . Soodanige zijn , dat de plaetsje , daer yemant verbonden wert , niet te kout , ofte te winterigh en is , licht , om wel te sien , evenwel door de Son niet flickerende ; het Linden niet vochtigh , de Dekens niet te swaer , geen geraes , quade tijdinge , en diergelijcke .

Als een Heel-meester forge draeght , dat dese Lesse van den grooten *Hippocrates* wel waergenomen wert , so sal hy met eeren tot sijn voorgestelde wit geraken . Waer op wy besluuyten met het Rijm , dat Heer *Jacob Cats* uyt de Spreucke , die nu uytgeleyt is , eertijts getrocken heeft .

*Ons Tijd is kort , de Konste langh ,
En Kans neemt vaerdigh haren gangh ,
Oock heeft het Proeven sijn gevaer ,
Al leefden yemant hondert jaer ,
En schoon men yet met Oordeel doet ,
Noch vintmen dickmael tegenspoet ,
Dies moet niet slechts de Chirurgijn ,
In als geset en wacker zijn :
Maer oock de Krancken sijne vrient ,
En Wie hem in de Sieckte dient ,
Heeft staegh te letten op het stuck ,
Of hem genaecht groot ongeluck :
Dan noch Al wat van buyten koomt ,
Is hier oock nut te zijn geschroomt.*

Op het GESPRECK van de H E E L - K O N S T E .

Heel-meesters , Kunstigh volck , die met gesonde Kruyden ,
Zijt als een soeten dancw ontrent gewonde Luyden ,
Die noyt set buyten hoop een af-gebroke Been ,
Maer voeght , na rechten eych , de stucken over-een .

Noch isst niet genoegh . Ghy doet al grooter saken ,
En kont , wanneer het dient , oock nieuwe Leden maken ;
Want sooder eenigh Mensch sijn eersten Neus verliest ,
Ghy maect hem ander werck gelijck hy dat verliest .
U Kunst rees hooger op , en kreegh een ander wesen
Na dat ons *BEVERWYCK* haer krachten hadt gepresen :
Ghy sweeft tot in de Lucht met sijn geleerde pen ,
Soo dat ick beden self u vriendt geworden ben .
Een ander pluckt het kruyt , of leest de friske roosen ,
Om dat het lustigh groent of datte geestigh bloosen :
Maer ghy tast dieper . in en met een siegen geest ,
Genaeclt tot aen het margh , en aen haer diepste keest .

Al watter neder komt uyt ver' gelegen palen ,
Al wat ons China sent uyt haer begaefde dalen ,
Al wat den Indiaen voor heete vruchten leest ,
Dat is dat hier het volck door uwe Kunst geneest .
Het slijm en boos vergif van Slangen , Padden , Draken ,
Dat kan ons dienstigh zijn , ghy kont 't heylsaem maken ,
Ghy menght 't na den eych en op de rechte maet ,
Soo dat 't niet en quetst , maer alle menschen baet .
Ghy trecht een machtigh sap oock uyt de minste Dieren ,
Ghy lockt een rijcke salf oock uyt de minste Pieren ;
U Kunst gelt over-al . Wat op der aerden wast ,
Dat word , door u beleydt , den Mensche toe-gepast ,
Ick groet u geestigh volck , ick wensch u rijcken zegen ,
Ick wensch u grooten danck , en oock een gouden regen ;
Ghy toont , wanneer de Kunst haer met de Reden paert ,
Dat oock het minste kruyt den Schepper openbaert .

J. CATS. L O F

L O F
D E R
C H I R U R G I E,

Ofte Gespreck over de weerdigheyt, oudtheyt,
en nootfakelijckheyt van de
H E E L - K O N S T E .

L O F der H E E L - K O N S T E ,

Eertijds uytgegeven, en hier nu gepast tot

V O O R - R E D E N .

DE wijle de tijd van ons leven kort, en de Konste daer-en-tegen lang is, gelijk *Hippocrates* seer wel geseyt heeft, in 't beginsel van sijn Kort-bondige Spreucken: soo en is niet sonder reden van den selven Prince der Genees-meesters, alder-eerst de Medicijne, ofte Genees-konste ghe-

scheyden van de Philosophie, ofte het onderzoek der wijsheyt, daerfe voor sijnen tijd vast aen verkoocht plagh te wesen. Want de Genees-konste is langen tijt voor een deel van de wijsgerigheyt gehouden geweest, en oock alleen by de Philosophen, ofte Wijsen geoefent geworden: alsoo die gene op deselve meestacht namen, die de sterckte van haer lichamen door veel onderzoek, en waken verzwackt hadden. Soo lesen wy van verscheyde Wijsen, die haer grondelijck op de Genees-konste verstaen hebben: onder welke de vermaertste waren *Pythagoras*, *Empedocles*, en *Democritus*. De leerling van desen laetsten (gelijk van sommige geloofst wert) *Hippocrates* is de eerste geweest, als wy nu geseydt hebben, die de oeffeninge der Genees-konste van de wijsgerigheyt, en het onderzoek van de verborgentheyt der naturen, afgesondert heeft. Na sijnen tijd, als de Konste seer toenam, den oegh-

(B)

veel was, en seer vermenighvuldighden, is de Genees-konste selve noch in drie deelen gesplitst, een dat door maniere van leven, een dat door geneesmiddelen, en een dat door de handt geneest. En het gene, dat te voren al-te-samen de Medicijns, ofte Genees-meesters alleen plachten uyt te voeren, is op die tijdt, om soo veel te beter elck besonder waer te nemen, verdeelt geworden. Soo seyde de Wijsman: *Mijn kind, en stecky u niet in veelderley handel; want soo ghy menigley voorneemt, soo sult ghy geen voordeel doen*. En daer van is ons gemeen spreecck-woort: *Twaelf ambachten, derhien ongelucken*. Maer gelijk de Medicijne, en Philosophie van malkanderen ghescheyden zijnde, evenwel susters (gelijck den Oudt-vader *Tertullianus* noemt) moeten blijven: soo en kan oock de Medicijne, ofte Genees-konste gantsch niet bestaen sonder volkomen kennisse en wetenschap van de Chirurgie, ofte Heel-konste. Ja men siet noch verscheyde Genees-meesters, insonderheyt in Italyen, de Heel-konste beneffens de Geneeskonste met groot lof oefenen: onder dewelke wel de voornaemste onlangs geweest is *Hieronymus Fabricius ab Aquapendente*, Professor te *Padua*, en na hem *Fabritius Bartoleus*, Professor te *Bononien*, die ick in sware en schrickelijcke arbeiden het werck van de Vroevrouwen geluckelijck heb sien uytvoeren; hooft-wonden, daer de hersenen bloot lagen, konstigh sien heelen, en diergelijcke andere wercken, (waer van sy de voornaemste beschreven hebben) met de handen loffelijck uytvoeren, volgende het exempel van ons aller meester *Hippocrates*, die

(C)

die de hoofd-wonden selve niet alleen en heeft genezen, maer oock om de nakomelingen sulcks te leeren, de maniere van genezen en heelen in een boeck haer nagelaten. Van den selven grooten Genees-meester hebben wy noch veel andere schriften de Heel-Konste betreffende; over welke na ses hondert jaren by den voortreffelijcken *Galenus* geschreven is, die oock in zijn jonckheyde de Heel-Konste, gelijk hy selve getuyght, met zijn handen plagh te doen; tot dat hy in de Genees-konste te veel wercks kriegende, het Verband aen andere, die daer alleen haer werk van maken, overgaf. Maer door de banck is al van *Hippocrates* tijden af de Heel en Genees-konste by befondere luyden bedient. En *Hippocrates* stelt in den eedt van de Genees-meesters, dat sy haer het Steensnijden niet en sullen onderwinden: maer tot sulcks de Operateurs, die daer in ervaren zijn, plaats geven.

Gelijk dan de Medijcine, of Genees-konste onder alle andere Konsten voor de edelste en treffelijckste van alle tijden is geacht geweest, en dat oock, om dit uytmyten boven andere, hare Konstenaers in onse tale met den gemeenen naem van Doctoren alleen betekent werden, daer wy de andere met onderscheyt van hire wetenschap, Doctoren in de Godtheyt, Rechten, en so voorts gemeenlyck plegen te noemen: soo is mede van alle oudtheyt en gehengen de Chirurgie, ofte Heel-konste, een voornamelyck deel der Medijcine, onder alle Konsten, die met de handt uytgevoert werden, seer geacht en geprefen, en heeft daerom oock den gemeenen naem tot eygen gemaect. Want Chirurgie en is in 't Griecx niet anders geseyt als Hantwerck. En van gelijcken, als men hier teland enckelijck een Meester noemt, soo verstaet men een Chirurgijn: het welck tot Advocaten, en andere niet uytgestreckt en wert. Ja selfs de naem van Medijcijn is by de Romeynsche Rechts-geleerden aen de Chirurgijns gegeven, gelijk by *Paulus lib. 3. Sent. en 5. Titul. 33.* Als oock by *Ulpian. lib. 4. in fin. D. ad Leg. Cornel. de Sicar. Item, in L. qua actione 7. §. ult. D. ad Leg. Aquil.* En by de Griecken vintmen meerder den naem van *Iatros*, dat is Medijcijn, om een Chirurgijn te beteycken, als het eygen woort *Cheirurgos*, dat is, Chirurgijn. Soo heeft *Hippocrates* in zijn boeck van d'oude Genees-konste, de gene die ontleden, gebroken, en gequetsten genafen, *Iatrous*, ofte Medijcijn genoemt. Welck woort in deselfde beteyckeningh gebruyckt wert by *Homerus* in de Versen, die hy tot lof van de Heel-meesters geschreven heeft, en wy hier na sullen by-brenghen.

Dat nu oock de Chirurgie ofte Heel-konste dese en meerder eere waerdigh is, en met groote reden onder de treffelijckste en edelste Konsten behoort geacht te werden, sulcks sal ick nu gaen bewijfen.

By de oude wijs-gerige, en met namen by *Aristoteles*, werden de Konsten en Wetenschappen insonderheyte geacht en geprefen om twee redenen; ten eersten,

om het Subject, en de stoffe, in dewelcke haer handelinghe bestaet; ten anderen, om de vastigheyt en sekerheyt, daer deselve op steunen. By dese twee ken-teeken en sal niet ongevoeghlyck het derde, te weten, de Nootsakelijckheyt gedaen werden.

Wat het eerste belangt: het Subject van de Chirurgie is het menschelijcke lichaem, het volmaeckste van alles, dat in de werelt is. Want gelijk de ziele van den Menschen de edelste forme ofte gedaente is van alle de gene, die onder den Hemel zijn, soo is oock haer lichaem 't volmaeckste van alle lichamelijcke dingen: alsoo de woonplaats gemaect is na de weerdigheyt van de gene, diefe bewoonen soude. De nature, seydt *Galenus*, heeft aen de Apen, die een malle ziele hebben, een kluchtigh en oubolligh lichaem gegeven: maer aen den Mensche een geheel volmaect lichaem, als 't welcke de redelijcke ziele most ontfangen, en alle hare werckinge bequamelijck uytvoeren. Dese volmaecktheyt bewijfen verscheyde dingen: maer voornamelyck dese drie. Het menschelijcke lichaem is geschapen recht over-endt, met het hoofd en de oogen na den Hemel; gelijk de geestige Poëet *Ovidius* leer aerdigh aangewisen heeft, in dese Versen:

*De Beesten alsemael gaen duycken na beneden;
De mensch in tegendeel heeft opprechte leden,
Die siet den Hemel aen, en wat den Hemel ciert,
Om dat sijn boogh gemoedt tot in den Hemel swiert.*

Daer beneffens is de mensche versien met het aldergematighste lichaem, soo dat het wel te recht voor een mate en regel van andere mach gehouden werden. De lichamen van d'ander Dieren zijn waterachtigh, en aertachtigh, en dien volgende ongematigh, ofte al te kout, te heet, te vochtigh, en te droogh. Het is wel waer, datter onder de menschen gevonden werden, die een Struytse Maegh, ofte een hert van een Leeuw hebben; en sommige die van de gematigheyt zijn van een Hondt, van een Vercken, ofte van een Esel, waer na haer manieren oock trecken: maer de gemeene en rechte gematigheyt van een mensche wert genoegh daer aen gespeurt, dat hy van alle uyerlijcke oorfaken, die wat uytteken, even gelijk beschadicht wert, dewijl sijn nature gematigh zijnde, van deselfde evenveel afwijckt, en derhalven lichtelijck soo wel van het eene, als van het andere geraeckt en ontstelt wert. Hierenboven isser soo wonderbaerlijcke en konstige over-een-stemminge van alle de leden in 't Menschelijcke lichaem, dat alle ander Konstenaers het selve tot een voor-schrift, voor oogen nemen, om hare werken daerna te maken. Wie isser dan, die niet en moet toestaen, dat een Heelmeester werckt in de edelste stoffe van de werelt? Een Metselaer werckt in steen, een Timmerman in hout, een Smit in yser, wat is dit doch allegader te gelijcken by het menschelijcke lichaem? Ja silver en gout, seer kostelijcke stoffen van de Silver en Goutsmeden, wat hebben die by de leden van ons lichaem?

lichaem? Indien by de oude Konstenaers Apelles, Phidias, Praxiteles een eeuwige en onsterfelijcken lof nagelaten is, om datse seer konstelijck alleen de beelden en gelijckenisse van het menschelicke lichaem geschildert, en uytgehouden hebben: wat prijs en eere komt dan een Heel-meeſter toe, die na de konſte weet te wercken de gefontheit aen het Menschelijcke lichaem selve?

Nu wat het tweede aengaet, daer van *Aristoteles* seyde, dat de Konſten geacht waren, te weten, de Vastigheyt en sekerheyt van de leere: elck een moet bekennen, datter niet sekerder en is, als dat wy met ons oogen sien, en met ons handen tasten. En niet sonder reden schrijft de gemelte *Aristoteles*, dat de wetenschap, die van de Hemelen handelt, wijcken moet voor de gene, die de nature der Dieren aenwijft, om dat deselve veel vastter en sekerder gaet. De Sterrekijkers weten ons heel niet te beschrijven, hoe groot Son, Maen, en andere Sterren zijn, hoe verre sy van malkander, en van d'aerde staen: maer aen de sekerheyt wert by velen getwijffelt. Sy hebben altijd geloof en geleert dat den Hemel beweeghen, en rondts-om de aerde draeyde, en nu werdt by de wijste en geleerste met waerschijnlijke redenen staende gehouden, dat den Hemel stil staet, en de aerde rontsom draeyt. Wie sal ons de rechte waarheyt seggen? want het is te hoog en te verre om te gaen besien. Maer dat een Heel-meeſter doet dat heeft hy voor sijn oogen, en by de handt. Het gene de Wetten in de eene plaats gebiedt, werdt in de ander verboden, en strafbaer geoordeelt. Maer de Wetten van de Heel-konſte zijn in alle landen deselfde, al wat uytter lit ofte gebroken is, moet allesins ingeset, al wat gequetst is, moet hier soo wel als elders toegeheelt werden. Selver een Geneef-meeſter, die noch onervaren is, dewijl de Siekten daer hy over gaet, van binnen zijn, en in 't lichaem verborgen, staet dickwils na deselve, gelijk een blinde na het ey, 't welck den knoddigen Dr. Rabelais oock schijnt te kennen te geven, als hy schrijft, dat Pantagruel, sieck zijnde, pillen innam, waer van den eersten een man met een sackel en lanteerne in hadde, om te sien wat hem van binnen mochte deeren. Maer een Heel-meeſter kan de gebreken, daer hy over gehaelt wert, sien, voelen, en tasten. Daerbenevens is de uytkomst van de Heelkonſte geheel klaer en seker. Als een Siecken genesen is, soo wert dickwils in twijffel getrocken (insonderheydt by de gene, die niet geerne van gelt en scheyden) of het de Middelen gedaen hebben, of de kracht van een goede nature, gelijk *Hippocrates* geseyt heeft, dat de nature is een Meestersche der siekten: maer in gebreken, daer een Heel-meeſter over gaet, en kanmen sulcx de nature alleen niet toeschrijven. Want geen diepe wonde kan van selfs heelen; geen gebroken been van selfs te samen gevoegt, en dat uytter lidt is van selfs, en sonder de konstige hant van een goet Meeſter ingesot werden.

(B) 2

Het derde, dat de Konſte prijsselijck maeckt, is de nootsakelijckheyt. Dese is soo groot in de Heel-Konſte, dat de Mensch so haeft als hy geboren is, deselve terstont van doen heeft. Want al is 't dat de Vroevrouw de streng van de navel af-snijt, soo is sulcx evenwel een werck van dese Konſte. Maer hoe dickwils sietmen dat in quade en onnatuerlijcke arbeyden, de handen en het werck-tuygh van een Konstig Heel-meeſter moeten in 't werck gestelt werden: indienmen de Moeder en het Kint niet beyde jammerlijck wil verloren laten gaen? Na de geboorte verneemt men dickwils, dat de kinderen niet en kunnen suygen en trekken, van wegen den Tongh-riem: hier moet al weder den Heel-meeſter het goede best doen. Den Navel en is niet wel gebonden, de kinderen scheuren door te veel krijten, het Eynde hanght uyt, door te groote vochtigheyt, een vernuft Heel-meeſter dient'er by te zijn. In 't korte, de Kinderen zijn terstont van haer geboorte af soo veel gebreken onderworpen, datse de Konstige handt van een Heel-meeſter niet missen en kunnen. Wy lesen in het vierde Boeck van den Griekſchen Historie-schrijver Herodotus, dat secker volck van Africa hare Kinderen, alsse vier jaer out waren, boven op den top, ofte ter zijden van 't hooft plachten te branden met vette schaeps-wol, om te belletten, datse daer na met geen Catarrhen, ofte Sinckingen soudt gequetst zijn. En Herodotus getuyght deselve het gefontste volck te wesen, dat hy kende: het welck sy dit branden alleen toeschreven. Diergelijcke middelen heb ick oock in Italien met groot voordeel sien gebruycken: en om datmen hier te Lande te kleynzeerigh is, of de Konſt soo veel geloof niet en geeft, als oock om dat de Meeſters haer spiegelen aen het exempel van den Griekſchen meeſter *Archagatus*, die om het snijden, en af-setten van armen en beenen, eertijds Romen te bang gemaect werde; als mede om datse het napraten van sommige snappers schouwen en ontsien, en daerom sulcke Middelen, die wel voor die tijt wat wreet schijnen te wesen, maer daerna groote hulpe by-brengen, gantschelijck voorby gaen; daerom gebeurt het, datter soo veel kinderen door Stuypkens ellendighlijck uyt het leven gerockt werden, en andere aen verscheide Siekten, die uyt Sinckingen voortkomen, al de dagen haers levens gaen quellen. En om nu over te slaen de gebreken, die uyt ons eygen lichaem, en van inwendige oorsaken spruyten, wie isser in soo geluckige planeet geboren, die niet somtijds door uytwendige oorsaken, en eenigh ongeluck van buyten, gequetst ofte beschadicht en wert? *Plinius* verhaelt van *Aselepiades*, een vermaert Genees-meeſter, hoe hy soo veel op sijn konſt vertroude, dat hy dorst seggen niet voor een goet Meester gehouden te willen wesen, indien men oyt kost mercken, dat hy met eenige siekten beladen was. En *Plinius* voegter by, dat het oock na sijn seggen uytviel: want tot hoogten ouderdom gekomen zijnde, viel by ongeluck doot

(C) 2

van

van de trappen. Daer en was geen salf voor te strijken. Anders die hem al sijn leven sonder sieckte onderhouden hadde, soude nootfakelick, indien de val niet te swaer geweest en was, in Heelmeesters hande gevallen hebben. Diergelijke ongelucken van vallen, quetsen, en so voorts, en kan niemant wel verhoeden, en deselve hangen ons gestadigh over het hoofd. Maer in tijden van oorlog so valt vry wat meer te doen van scheuten, houwen, steken en branden: en also wy hier te lande van onse sellen oorlog noch, Godt bereit, geen eynde en sien, soo kunnen wy so veel te minder den noodigen dienst van dese Konste ontberen. De Goden selve van de Heydenen, de wijsse haer mede somtijts begaven, daer slagen vielen, en kostten haer sonder deselve niet behelpen. Wy lesen by den Poët *Homerus*, in 't 5. boeck van 't beleg van Troyen, dat Mars, den God van de krijg, die de Troyanen wouden helpen, van den Griekischen Vorst *Diomedes* in sijn onder-buyck (van hoedanige quetsure de Koning van Vranckrijk, *Hendrick de III.* gestorven is) swaerlick gewont werde: en schreeuwende van pijn, niet als een mager vercken, maer als negen ofte thien duyfent mannen te gelijk souden kunnen roepen (als de Poët schrijft) evenwel van *Pæon*, een gewoonlick Heel-meester in den Hemel, en van den welcken de Peonyen haren naem heeft, de pijn gestilt, en de wonde toegeheelt werde.

*Maer Pæon gingh te werck met sachte Medicijnen,
En dede metter daeds het bitter leet verdwijnen:
Dier wert de groote Mars getogen uutten noot;
Want schoon hy was gewont, 't en was niet totter doot.
Door middel van de kunst soo wert het quaet verwonnen,
En soo gelijk de melck te samen komt te rommen
Wanneer een herders kind den lep daer onder menght;
Soo n' 't dat hier de salf het vleesch te samen bringht.*

De nootfakelickheydt der Heel-konste kan oock volkomentlick bewesen werden uyt haer outheyt, en langhduerigheydt. By alle oudtheyt is van de Chirurgijns, ofte Heel-meesters te lesen. De voorsegger *Moses* verhaelt op het 40. capit. van het boeck der Schepinge, dat *Ioseph* sijns Vaders lichaem liet balsemen: het welcke eygentlick het werck is van de Meesters. Nu de Patriarch *Jacob* is al over drie duyfent, en driehondert jaren overleden geweest. En in 't 21. capittel van de Uyttocht beveelt de gemelte Propheet dat de gene, die een ander slaet of quetst, sijn versuym, en het Meester-loon sal betalen. Waer uyt klaerlick blijkt, datter over de drie duyfent jaren Heel-meesters waren: want so lang is 't geleden, dat *Moses* de kinderen Israëls uyt Egypten leyde. De Grieken, welkers gedenck-schriefften nauwelicx boven de Thebaensche en Troyaensche oorlogen en gaen, houden dat *Ciron Centaurus*, de soon van *Saturnus*, de Heel-konste gevonden heeft, gelijk *Hygintus* schrijft. En daer van is by deselve gebruyckelick de wonde, die quaet om te

genesen zijn, *Chironia* te noemen, als waer toe de konstige hant *Chiron* noodigh is. Sulcke wonden werden oock onder haer *Telephia* geseyt, na eenen *Telephus*, die van een sware quetsure door hulpe van *Achilles* genesen was. Dese *Achilles* is geweest een leerling van den gemelten *Chiron*, een Leermeeester, seyt *Plutarchus*, van de Musijcke, Rechten, en Genees-konste, van de welcke hy onder andere oock de laetste geleert heeft, en *Telephus* daer door geheelt met een kruyt van hem gevonden, en daerom na sijnen naem *Sideritis Achillea*, ofte *Achilleon* geheeten, gelijk getuygt wert van *Dioscorides*, *Plinius*, en *Apuleius*. Met desen *Achilles*, de sterckste van de Griekische Prinçen, zijn in de belegering van Troyen gekomen beyde de sonen van *Aesculapius* (die onder de Grieken voor den eersten vinder in de Genees-konste gehouden, en na sijn overlijden voor een Godt is ge-eert geweest) *Podalirius* en *Machaon*, twee groote Meesters van macht en konste. Want sy haer Landslieden met Schepen en Volck, als machtige Prinçen, en met haer Vaderlicke konst als ervaere Meesters te hulpe quamen. Enal is 't, dat de Poët *Homerus* haer in 't 11. dat is *Medicijns*, ofte Genees-meesters noemt, soo en seyt hy evenwel nergens, datse in de Pest (die in 't leger was) of in enige ander soorten van sieckten raet gaven; maer datse alleen in wonden haer handen en wercktruygh gebruyckten. Waer uyt af te nemen is, seyt *Celsus*, datse dit deel der Medicijne alleen aengenomen hebben, en dat het selve oock het alderoudtste is. En gelijk wy elders van de Genees-meesters verhaelt hebben, hoe sy hare konste aen geen vrende over en gaven, maer haer eygene kinderen, als een treffelicke erfvenisse, nalieten; soo geschiede sulcx infonderheyt in dit oudtste deel, te weten, de Heel-konste, gelijk wy alreede aangewesen hebben in de sonen van *Aesculapius*, en oock blijkt in *Hippocrates*, daer van gekomen zijnde, en wederom in sijn nakomelingen. Sulcx is oock aangemerckt by den Italiaenschen Poët *Ariosto*, in sijn geestigh boeck van *Orlando furioso*:

*Ervocando à la memoria Parte,
Che in India imparò già di Chirurgia,
Che par che questo studio in quella parte
Nobile è degno e di gran laude sia,
E senza molto riveltar di carte
Che'l padre à figli heriditario il dia
Si dispose operar con succo d'herbe
Cha più manura vita lo risorbe.*

Om by de Grieken te blijven, van dewelcke ons niet alleen de Genees-konste, maer alle geleerden haer meeste geleertheyt van daen komt; soo sal ick tot bevesting van haer outheyt by-brengen, het gene de Poët *Homerus*, die onder haer gehouden wert, als een Fonteyne van alle wijsheyt, en alderhande werenschap, in sijn versien aenroert, nopende het oeffenen van de Heel-

Heel-
nigh g
byna
geme
dick
Boeck
Medi
haer s
Hy wa
Vermi
Hy
Enl

Da
len uyt
geven,
werde
uyt-
me Br
uyt sijn
ve den
uytsijn
schote
verflae
ginge
werde
En de
Pijl uy
den, ge
simpl
Mensel
ten is, g
schoon
viel, sel
rechter
aerde,
treckt.
scheut
Boeck
om da
daerna
welck
water
yen: es
wonde
tigel de
in sijn
Boeck
tel wat
krachte
oock is
Wond
uyt vlo
chus, E
sen-hu
konste;

Heel-konste. Desen ouden Schrijver maect seer weynigh gewagh van d'ander Deelen der Medicijne, en byna niet boven de wetenschap, en't gebruyck van het gemeene Volck; maer van de Chirurgie spreekt hy dickmael, en loffelick. Gelijk by exempel in het 12. Boeck, des belegs van Troyen met dese verssen, die de Medicijns om het woort *Ietros* allefins, maer qualick haer selven toe-eigenen.

*Hy was een defijgh Man, en boven al gepresen,
Vermits hy kon sijngh was in Wonden te genesen:
Hy stilde droeve pijn en snē de Pijlen uyt,
En leyder plaesters op van gom en edel kruydt.*

Dat *Homerus* hier een Heelmeester, roemt van Pijlen uyt te snijden, schijnt daer mede willen te kennen geven, dat sulcx niet en kan, ofte en behoort gedaen te werden, als van een ervaren Meester. Want het simpel uyt-trecken van een Pijl, kan elck wel doen, ja de vrome *Brasidas*, gelijk *Plutarchus* verhaelt, trock een Pijl uyt sijn eygen lichaem, en wonde, ja doode met deselve den genen, diefe op hem geworpen hadde; maer het uyt-snijden en moet niet geschieden, als in gevaerlicke schoten, en van een Heelmeester die hem sulcx wel verstaet. Alle Pijlen (seyt *Eustrachius*, in sijn uytlegginge over *Homerus*) en behoeven niet uytgesneden te werden, maer men kanse meest wel geheel uyttrecken. En de Poēt wijst aen, drierhande maniere van een Pijl uyt de Wonde te krijgen; te weren, van uyt-snijden, gelijk hy schrijft, dat in *Eurypilo* gedaen is; van simpel uyt-trecken, daer hy in geschoten is, gelijk in *Menelao*, ofte aen d'ander zijde daer hy doot-geschoten is, gelijk in *Diomedes*, *Paris*, den vervoerder van de schoone *Helena*, waer over de belegeringe van Troyen viel, schiet in het vermelde Boeck *Diomedem* door sijn rechter voer, en hecht den selven met den pijl aen de aerde, den welken daer na *Ulysses* van achteren uyttreckt. Sulcx doet *Pelagon*, in 't vijfde Boeck, in de scheut van *Sarpedon*. Maer op het eynde van 't 12. Boeck, sijt *Patroclus* een pijl uyt de dye van *Euripilus*, om dat de schoot door de geheele dye gegaen was: daerna wachst hy de Wonde af met laeuw water. Het welck mede na de Konst is. Want al is 't, dat het warm water de pijn wel stilt, so verweckt het oock het bloeyen: en kout water maect huyverigh, is scharp in de wonden, en schadelick aen zenuwachtige en vlietsachtige deelen, gelijk *Hippocrates* wel aangemerckt heeft in sijn 18. en 20. Kortbondige Spreuck van het vijfde Boeck. Daerna stroyt hy in de Wond een bittere wortel wat grof gestooten. Want bittere dingen hebben kracht om te suuyeren, op te droogen, en te genesen; oock is grof gestooten bequamer, om dat in versche Wonden het sijn poeder met het bloet lichtelick kan uytvloeyen. De Poēt voeght hier noch by, dat *Patroclus*, *Eurypilum* verbondt, hem uyt-streckende op Ofsen-huyden: mede volgens de regels van de Heelkonste, dewelcke leert, dat men den genen die gescho-

ten is, om yet uyt de Wonde bequamelick te trecken, moet stellen in de eygen postuer, gelijk hy stont doen hy de schoot kreegh.

Dit zy genoeg om te bewijfen, dat van alle oude tijden de Prinzen en Overste van 't Leger, niet alleen goet verstant van de Heel-konste en hadden; maer dat se oock selve met haer eygen handen de gequetste verbonden. Wy lesen by den Romeynschen Historyschrijver *Titus Livius*, van *Massanilla* den Koning van *Numidyen*, dat hy, ten tijde van de tweede oorloge, de welcke die van *Carthago* voerden tegens de Romeynen, verborgen zijnde in een speloncke, de Wonden met sekere genees-kruyden wist te heelen. *Dionysius*, de Koning van *Sicilyen*, heeft de Heel-konste selver geoeffent, en met sijn eygen handen verbonden, gesneden, gebrant, en alles gedaen, dat de konste vereyschten, gelijk *Alianus* in het elfde Boeck en Capittel van sijn verscheyden Historyen beschrijft. *Josina* den Negenden, Koningh van *Schotland*, balling zijnde in *Yerlandt*, hadt, door het veel om-gaen met de Heelmeesters, de Konste so wel aengenomen, dat na sijn exempel niemant onder den Adel in *Schotland* en was, die, noch veel hondert jaren daerna, de wonden niet wel en wist te genesen, gelijk *Boethius* in 't tweede, en *Buchananus*, in 't vierde Boeck van haer Schotsche Historye, getuygen.

Vorders en is de Heel-konste niet alleen bedient geweest by voorname en treffelicke Personagien; maer oock de gene, die te voren van kleyne gelegentheyten waren, sijn door deselve opgekomen, en tot groote Eere en Staet verheven. *Democedes*, by den Koning *Darius* gevangen sittende, na dat hy den Koningh, die ter jacht rijdende, sijn been uyt het lidt sprong, gesneden hadde, en werde niet alleen los en vry gelaten, en met vele Gaven vereert, maer selfs oock aen des Konings Tafel geset, gelijk *Herodotus* in 't breede vermeldt. Wat voor een eere sulcks was, kanmen daer nyt afnemen, dat de grootste Heeren van 't Rijk niet en mochten komen in 't gesichte van den Koningh, en by hem niet aen Tafel en laten, als met een kleet tusschen beyden gespannen. Soo dat onder de Persianen niemant so groote eere aengedaen en werde, als aen desen Meester *Democedes* geschiet is. En om niet meer van den ouden tijdt te verhalen, *Lodewijk* de XI. Koning van *Vranckrijk*, gehouden voor de gaeuwste Prince, seydt *Bodin*, van sijnen tijdt, al-hoe-wel hem gantsch niet en ontbrack aen Heeren van verstant, en achtbaerheyten, sandt sijnen Meester *Olivier* voor *Ambassadeur* aen die van *Gent*, om haer *Prinse* *Marie* van *Bourgongien* te bewegen, dat se haer soude willen begeven onder de bescherminge der Kroone van *Vranckrijk*, en hem om met eenen meester van de Stad te maken. En als sommige hier over verwondert waren, seyde de Koningh; Alfoo hy dickwils sijn eygen leven in handen van Meester *Olivier* vertrouwt hadde, dat hy met meerder sekerheyten de saken van het Rijk hem

hem mochte toebetrouwen. Maer Meester Olivier, die door de Heel-konfte tot dese eere gerocht was, hem in plaetse van danckbaerheydt, sijn handt-werck schamende, gaf hem uyt voor de Graef van Melun, een Stedeken by Parijs, daer hy Hop-man was, en werde derhalven van de Gentenaers, die hem wel kenden, als op een Dorp daer ontrent geboren zijnde, bespot en beschimpt, soo dat het weynigh scheelde of sy fouden hem in de Rivier geworpen hebben. Hy en verscheen even-wel niet eerder by den Koningh, voor dat hy de Stadt Doornick aen sijn zijde gebracht hadde: het welck anders niet als door lange tijd, groote onkosten en macht van volck te doen en was: soo dat de Koningh, in het gene hy van desen Meester Olivier, als hy te voren tegen *Philip de Commynes* geleyt hadde, verwachtte, niet bedrogen is geweest. *Lodewijck Mediarota*, van de Stadt Padua, was, volgens het schrijven van *Fulgosus*, een Heel-meester, en klam tot den Staet van Veldt-overste des Pauselijcken Legers, Patriarch van (dat nu te Venetien is) Aquileia, en Kardinael; welckers daden beschreven zijn by *Scardeon. 2. Hist. Patav. 6.* Ick meene oock gelezen te hebben in de Historie van den President de Thou, van seker Heel-meester, die den Salf-pot in een Colonelschap verschepte. Het soude te lang vallen alle exempelen uyt de Historien by een te rapen, van Heel-meesters, dewelcke hare Konst tot rijckdom en staet verheven heeft. Selver hier te Lande zijnde in sommige plaetsen op het kussen gebracht: gelijk wy oock onlanghs in onse naeste Stadt van Rotterdam, een Schepen gesien hebben, en 't gene noch meerder is, gekosen in dien tijd, datter met het uytmonstren van sommige, op de bequaemheyt sonderlinge behoorden getet te werden. En al is 't, dat hier in de oudste Stadt van Hollandt, de Magistraet dus lange haer sonder Heel-meesters beholpen heeft: soo bevinde ick evenwel, datter al over hondert jaren eenen Meester Dirk, onder de goede luyden van den Achte was, het welck den naesten trap is tot de Magistraet.

Dewijle dan de Chirurgie een Konst is, die alle menschen van kintsbeen een noodigen dienst doet; dewijlse oock geen losse, maer een vaste en sekere wetenschap is, en die selve in ons Lichaem haer werck uytvoert: soo en behoortse niet kleyn geacht, veel minder veracht; maer onder de eerlijckste, en noodigste altijd gerekent te werden. Niemand en weet water aen een goet Heel-meester gelegen is, als die onder de handen van een brodder mishandelt is geweest. Gelijk wy dan een waegh-hals, die in sijn plaesterdoos tastende, om een geluckigen greep wenscht, met recht verachten, ja de Rechten sulck een oock strafbaer oordeelen: soo behoort men in tegendeel een vroom, geleert, neerstigh, en ervaren Heel-meester in weerde te houden. *Critobulus*, schrijft *Plinius 7. 37.* bequam een groote naem, om dat hy den Koningh Philips van Macedonien een Pijl uyt sijn oogh trock,

en de Wonde sonder eenigh leelijck lidt-teecken toeheelde. Diergelijcke Meesters weten een geborsten Hooft, een geplette en gescheurde pan op sijn tijdt en plaets te boren, en te genesen. Soodanige maken de blinde siende, in 't afnemen van de schellen, in 't neder-drucken met de Naelde, het gene van binnen het Oogh voor het gesichte geschoten was. Soodanige verlossen de menschen van den jammerlijcken Steen, en somtijts met eenen van het pijnlijck leven. Soodanige nemen de Mans het schrickelijcke Scheursel af, en met eenen wat van de weelde: het welck maer twee-mael gedaen kan werden in de gene, die niet van Bergamo gesproten en zijn. Soodanige weten de jonge Dochters, die na de Joodsche Wet niet voltrocken en zijn, als oock de besloten susters van Sint Agniet, (welckers Klooster hier tot een Wees-huys gemaect is) die van de Pater niet wel geabfolveert en konden werden, met hare konstige handt, en bequame gereetschap te helpen; alsoo met eenen belettende dat sommige Bruydts, den tweeden dagh van de Bruyloft haer Moeder niet wederom t' Huys gefonden werden. Hier van en zijn niet alleen vele exempelen in de schriften van de Medicijns en Chirurgijns, maer oock onder anderen in diverse Lessen, die de Raets-Heer Louys Guyon, Heere van Nauche, in de *Françoyse* Tale beschreven heeft: alwaer hy mede gewagh maect van eenen sekeren Meester Pier, die met het passen of sijn hant-werck wel gedaen was, de Maegdom wat te na quam, en een groote swellinge veroorsaecte, die na negen maenden door-brack. Het welke niet te verwonderen is, aengesien deselvede de schorfte slacht, en seer haest geraect is.

*Hy gaet gelijk de wint: hy kan oock licht omvallen
En sluypen door de handt.*

Soo dat oock de gene, die, wat de Maegdom is, al te forghvuldigh ondersoecken, den selven al ondersoekkende verliesen, gelijk den Oudt-vader *Augustinus* van de Vroevrouwen seyt, in het eerste Boeck van de *Stadt Godts*, op het 28. Capittel. In Italyen werdte de Maegdom van een jongh Meysken, aen verscheyden tijden diersten verkocht: al watter van Sint Anne rusten valt, wert op de proef wederom goet gemaect, dan alffer wat van Sint Job komt, dan heeft de Koopmanschap meest uyt. Maer onse Heel-meesters en staen hier niet verlegen, al is het oock datse haer niet en onderwerpen de Wet, die by *Ulpianus* op de verhaelde plaets aengeteyckent is: *Medio, qui virilia exciderit, capitale erit.* Want sy setten liever een Been, Arm, ofte een ander Lidt af, als dat het geheele Lichaem anders soude komen te bederven. Ja sy weten oock een Lidt, dat alreede af is, wederom te maken. Gelijk den Italiaenschen *Tagliacozzo*, een Neus, die af was, uyt het vleesch van den Arm wist te snijden, en aen het aengesicht vast te hechten: waer van hy een geheel

geheel heeft. Wond de Ko met ee macke ben.

MA gebrek neer hy Sulcks der, of stelt. J alleen g gelijk hulper overtre selfde n sy te sla gaet ooren van den, en brenger niet en Wonde van mal de Deel nimmer sy alleng ven. Se fame ha En al 't is, eyger beteyck als een voert, gebreke soo heeft eenigh v staende i en dierg Een c te segge Godts v Gods v te, en ni

geheel Boeck met verscheide beeltenissen nagelaten heeft. Toe besluyt : De Heel-meefters genesen alle Wonden, breucken, en gebreken, daer de palen van de Konste toe-strecken, en maken dat de menschen met een gefonde Huyt gaen slapen : het welck het gemackelijckste is, dat wy hier in de werelt kunnen hebben.

MAer alsoo het niet altijd in de macht en is van den Heel-meefters alle Wonden te heelen, noch alle gebreken te genesen, soo voldoet hy sijn Ampt, wanneer hy alles by-brenghet, het gene de Konste verseycht. Sulcks doet de gene, die ras, sonder yet te wagen, sonder, of met de minste pijn Heel-middelen in 't werck stelt. Dit werck en wert van den Heel-meefters niet alleen gedaen, als zijnde een Dienaer van de Nature, gelijk hy veeltijds is : maer oock somtijds als een hulper, somtijds als eygen werck-baes. De konste overtreft in vele dingen de nature, als de welcke deselve niet alleen, als sy wel werckt, en volghet, en als sy te slap haer werck uytvoert, te hulpe komt : maer gaet oock deselvige te boven, te weten, in het verbeteren van het gene sy qualijck doet, gelijk Hase-monden, en andere wanlichapenheyt, als mede in het volbrengen van het gene, waer toe de nature van selfs niet en soude kunnen geraken. Want in de groote Wonden en soude de nature de kanten, die soo verre van malkander geweken zijn, by-een kunnen brengen; de Deelen, die uytter Lidt zijn, en soude de nature nimmermeer in kunnen setten, noch de Wennen, die sy allengskens heeft laten uyt-wassen, kunnen verdrijven. Soo dat hier in de nature nootfelijck de heylsame hant moet geboden werden by de Heel-konste. En al 't is, dat de Chirurgie, gelijk hier voor verhaelt is, eygentlijck in de Griekische Tale, een hant-werck beteyckent, en dat een Chirurgijn niet anders en is, als een Medicijn, die de Heel-konste met handen uytvoert, gelijk als hy de Leden in-set, ofte af-set, de gebreken verbint, Ader-laet, Kopt, Snijt, Brandt : soo heeft hy daerbenevens, oock noodigh, behalven eenigh werck-tuygh, besondere Heel-middelen, bestaende in Kruyden, Olyen, Plaesters, Pappen, Salven, en diergelijcke.

Een out Griekes Genees-meefters *Hirophilus*, plagh te seggen, dat de Genees-middelen, ofte de Handt Godts waren, ofte niet met allen. Te weten, de Handt Godts voor een, diefe wel, en na de Konste gebruyckte, en niet met allen, voor een, die geen kennisse en

hadde, om deselve wel in het werck te stellen. Derhalven om de middelen tot de gefontheydt, als de Handt Godts te gebruycken : soo is van nooden dat een Heel-meefters, benevens de kennisse van het gebreck, oock volkomen wetenschap heeft, van de kracht der middelen, waer mede hy 't selve pooght te genesen, als mede op wat wijse, en tijd deselve dienen gebruyckt.

Tot de kennisse van 't gebreck leyt ons de ontleding, en kennisse van 't gefonde. Recht is de mate van krom. Want niemant en kan weten, ofte yet door gebreck te krom geworden is, of hy moet eerst weten, hoe het natuerlick recht gestaen heeft. En gelijk niemant de Historyen wel en kan verstaen, in dewelcke van eenige Tochten, Belegeringe, Velt-slagen, of diergelijcke geschiedenissen geschreven werdt, sonder de plaetsen, daer sulcx geschiet is, wel te kennen, (ten minsten altijt uyt de Kaerten) en op haer gelegentheydt wel gelet te hebben, soo en kan mede geen Heel-meefters eenigh gebreck in 't menschelijcke Lichaem genesen, die geen goede kennisse en heeft van alle desselfs Deelen, en Leden. Derhalven sullen wy, volgens ons beraemde ordre in de Genees-konste, oock alhier voor het bericht der gebreken, altijt stellen een ontleding der Deelen, latende voor beyde gaen, de beschrijvinge der Heel-middelen. Want gelijk yemant, die een bouw-valligh Huys wil over-ende houden, ofte eenige gebreken daer in versien, nootfelijck voor-eerst moet hout, kalck, en steen gereedt hebben : so is oock voor al noodigh, dat een Heel-meefters, die de gebreken van het bouw-valligh gebouw des Menschelijcken Lichaems wel sal genesen, voor-eerst versien zy van Heel-middelen, en hem volkomentlijck versta op de krachten, waer door deselvige geholpen werden ; en op wat wijse de gewellen verdwijnen ofte rijpen ; de Wonden heelen, de Sweringen suyveren ; de gebroke beenderen te samen-gevoeght, en de ontledene in-geset werden. Wt dese verscheydenheyt kan genoeghsaemblijcken, dat sodanige Heel-middelen van verscheyden aert moeten wesen. En soo vallen sommige heet, kout, vochtigh, droogh, verdunnende, verdickende, openende, t'samen-treckende, stoppende, pappende, na-treckende, versachtende, pijn-stillende, en verdoovende. Andere doen verdwijnen, rijpen, of etter maken ; vleyfch ; en vel groeyen. Eenige doen bladerkens in de Huyt op-geven, en in deselvige een openinge maken. Van deselve sullen wy nu vervolgen in het bysonder handelen.

THOMAS GARZONI,

In zijn gemeene plaatsfen, aen de zevende Reden-Cavelingh.

DE Heel-konst door zijn oetheyt doortluchtig (gelijk Cornelius Celsus, in de Voorreden van zijn levenste boeck getuyglic) heeft syn oorspronck van Apis Koningh van Egypten, nae het gevoelen van eenige; of (gelijk Clemens Alexandrinus wil) van een die noch veel ouder is Mizraï genoemt, die den Soon van Cham, en Neef van Noach sou geweest hebben. Maer de eerste die van de Wontheelingh gescreven heeft, seght men Esculapius Grieks wijsheys-begeerte of Filosooph geweest te zijn, een Man van groote geleertheyt in die tyt: dewelcke daer na van Pithagoras, Empedocles, Parmenides, Democritus, Chiron, Peon en andere oneyndelijke gevolgt is, van de welcke natuurelijcke de geheugenisse, ick swijge de schriften, onder ons gebleven zijn. Plinius verhaelt, dat de eerste die de selve Konst binnen Rommen geoeffent heeft, eenen Arcagaus uyt Morea geweest is, en seght, dat door de groote wrechtheyt, dewelcke hy gebruyckte, in het affecten, snijden, van armen en beenen, en het uytfnijden van vleesch, waer in hy lichen sonder barmhartigheyt, jae sonder de alderminste bewegingh van Mede gevoelen te zijn, behalven dat men hem den naem van Beal gaf, dat hy in sulck en naet by een yeder quam, dat sy hem met gemeene toeffeningh gesteenicht, en sijn Lichaem de geheele Stadt door gelycyp hebben. Waer door oock deselve Konst in sulck een veruoekingh quam, dat men se openlijck verbannen heeft; blijvende de Romcynen oneyndelijke Jaeten, sonder eenige Wontheelers binnen hem mueren te willen lijden. Het woort Chirurgia, komt van $\chi\upsilon\rho\rho\upsilon\rho\upsilon\rho$, her welcke in het Grieks hant beteekent, en $\epsilon\rho\rho\upsilon\rho$ het welcke operatie of werckingh beteekent, zijnde alsoo een hant-werckinge, nademaal de Heelkonst niet anders, als een Medicinale of heilkonstige werckingh, dewelcke door de hant in het vleesch, de senuwen, of beenderen van den Krancken of gebreeligen geschiet; zijnde dese van de Genees-meesters het derde werckuygh van de Genees-konst. Zijnde de eerste de Dieta of leef regel, de tweede de drank-mengingh, en de Heel-konst de derde, gelijk oock Galenus voor goet kent, in syn aenleekening over de bestiering der scherpe siekten, als oock Damascenus in sijn Aphorismen of Korte regels.

De gedaente of specien van de gelycde Heel-konst, zijn tweederhanden; de eene die de werckingh omtrent de sachte en middelbaere Ledematen, de andere die de werckingh omtrent de harde Ledematen onderwijft. De sachte en middelbaere leden zijn vleesch, senuwen en panniculen, luyt of vleesch, en diergelijcke teder Ledematen: de harde zijn beenderen en kraeck-beenderen of Cartilaginea. In al dese moet den voortlichtigen Heel-meester met een wijse handelingh te werck gaen: dewelcke (gelijk Joannes de Vigo, in sijn Heel-konstige oeffeningh schrijft) onder andere vereyschen moet zijn een jongh-jaerigh Man, of ten minsten omtrent de jonge jaeren, op dat hy te vaerdiger en kloecker inde handen zy. Oock van goet onderhoudt in het sprecken, om dat de aengenaemheyt en wijse van aenpraec, hem den Patient of gebreelike, te aengenamer maect, gelijk hy hem niet alleen kan vertroosten, maer oock een levende hoop geven, van wel haest genesen te zijn, en hem met soete redenen bewegen, sijn handelingh toe te laeten, en sijn kruyden in te nemen, het welcke boven al noodigh is, tot behoudenis van het leven, der gener die gequeest of belect is. De getrouwicheyt en redelijckheyt worden boven allen in hem vereyscht. Want indien de Heel-meester getrouw en geheim is, behalven dat hy een seer goeden naem daer door by een yeder verbricht, wort hy oock van een yeder te liever gebruyckt, nademaal her leven, 't welcke dierbaerder is als alle schatten des werelts, niet lichtelijck wort vertrouwt, als aen getrouwe, en redelijke Lieden. Ick wil niet seggen dat de hant vaerdigh zy, &c.

PETRUS MOSSIAS,

In sijn derde boeck van sijn verscheyden lessen, aen het XV. Hoofstuck.

P Lutarcius in een seer schoon Traectaet, het welcke hy geschreven heeft, handelende hoe den Mensch voordeel van sijn Vyanden trecken magh, vertelt een saeck, dewelcke een secker Man gebeurt is, dieneende seer bequaemelijck tot dese saeck. Dese Man had een ander tot sijn vyandt, dewelcke Prometheus genoemt wiert, dewelcke hy soodanigh haete, dat hy geduerighelijck socht om hem te dooden. Hibbende hem op een seckeren dagh gevonden, gaf hy den selven Prometheus verscheyde wonden, onder dewelcke een gegeven wiert in een groote Apostemie of geswel, het welcke desen Prometheus had, van het welcke hy noyt had konnen genesen worden: maer was soo geweldig groot geworden, dat hy alle dagen meende dat hem deselve de doot sou aenbrengen. Hibbende dan de quaesture daer in ontfangen, en geen andere blijk gevende, als dat hy so terstont den geest sou geven, geviel het in tegendeel dat het geswel van haer schadelijke materie en vuylichtheyt ontlast zijnde, 't eenemaal genas, en den ellendigen in gelontheyt stelde. Invoegen dat dese, de welcke hem meende de doode aen te brengen, hem het leven en gelontheyt gaf. Van de andere de welcke Phalerius genoemt wiert, schrijft Plinius in sijn levende boeck, de welcke een ongenoeselijck gebreek had, bloedende geduerigh uyt den mont, ter oorfaeck van een geboorten Ader. Dese wanhopigh geworden, om dat hem geen Artz hulp of genesingh konde by-brengen, begat sich in een veldt-slagh, die als doen voor-viel, op hoop door de vyanden verlagen, en alsoo van dese quellingh verlost te worden. Het gebeurde dan dat hy een wonde in sijn boest ontfingh, daer veel bloets uyt liep, soodanigh dat het bloeden door den mont op-hield, en zijnde daer na door de Heel-meesters de wonde geheelt, wiede den geboorten ader met een oock genesen, en den siecken alsoo van sijn quellingh verlost; soo datse hem noyt weder over quam, vindende alsoo sijn behoudenis in de wanhoop, gelijk de voorgaende in sijn vyant. Men schrijft oock van Quintus Fabius Maximus, dat hy veel jaren achter een den vierden daeghliche Koorts gehad had, en dat hy op een dagh, als hy de Allobrogen, (nu de Savoyaedden) slach leverde, juist soo als hy de Koorts op den hals had, de selve door de ontfeltenis in het strijden verloor, soo datse noyt weder quam, hoewel men dit de namerlijcke reden sou mogen toeschrijven, als niet by sulck geval, als de voorgaende, toegelomen. Iets diergelijcke sou ick als een ooggenuyge konnen bevestigen, dat ick veel dagen een Man gebent hebbe, de welcke van een wonde die hy in een Muscul ontfangen had, sonstif been gehouden had, daer hy merckelijck manck na ginck, blijvende alsoo eenige jaren sonder hulp te krijgen, of te verwachten. Her gebeerde daerna in een ander gevecht, dat hy op de selve plaats gewondt wiert, daer de eerste wonde was geweest: waer over het gebeerde dat in het genesen van de selve wonde, de senuwen, die voorheen afgesneden of opgekrompen waren geweest, nu door dese nieuwe geneetingh uytgestreckt, en in sulcher voegen herstelt wierden, dat hy, zijnde van sijn tweede wonde genesen, het been geheel recht kreegh, invoegen hy niet of weynigh meer hindte.

AURELIUS CORNELIUS CELSUS,

In de Voor-reden van sijn Genees-Boeck.

Gelijckerwijs als de Lantbouwing voedsel aen gesonde, alsoo belooft de Genees-konst gelontheyt aen siecke lichaemen. Dese wort wel over al gehanteert; want oock de allerplompste volckeren hebben kennisse van kruyden en andere gereede hulp-middelen tot wonden en siekten. Maer nochtans is sy by de Griecten wat meer geoeffent geweest als by andere natien: en by dese oock niet van haren eerste oorspronck af, maer eenige eeuwen voor ons, aengesien dat Esculapius voor den eersten vinder daer van geëert wort. De welcke, om dat hy dese wetenschap noch rouw en gemeen zijnde, wat netter heeft gepolijst, onder het getal der Goden is gestelt. Wiens twee sonen P O N A X E R U S E N M A C H A O N naderhand in den Troyaenschen oorlogh den Veldt-overllen A O A M E M O N volgende, hebben hare me-gesellen geert kleynen hulpe toegebracht. Van de welcke nochtans H O M E R U S bergens verhaelt, datse in de Pest, ofte in enige andere soorten van siekten (sedt pavē) maer datse alleen de wonden met het yler oft werck-tuygh en Meester-kruyden gewoon waren te heelen. Waer uyt blijkt, dat dit deel der Genees-konst alleen van haer gehanteert, en oock het aller-outste is.

H E T

H E E T
E E R S T E B O E C K,
V A N D E
H E E L - M I D D E L E N.

Het Eerste Capitel.

1. Enckele verkoelende Heel-middelen.
2. Saets-verkoelende; als *Muer*, *Muysen-oir*, *Gras*, *Lattouwe*, *Violen*, *Suyring*, *Endriys*.
3. Andere wat krachtiger verkoelende; als *Ende-kroost*, *Plampen*, *Vlooy-kruyt*, *zaet*, *Quee-kernen*, *Canfer*.
4. Sommige daer by te samen-treckende; als *Rosen*, *Cicboree*, *Kancker-bloemen*, *Havicks-kruyt*, *Wynngaerd*, *Kruys-wortel*, *Glas-kruyt*, *Telkens-kruyt*, *Wegh-bre*, *Por-seleyme*, *Vercken-gras*, *Mort-hout*, *Azijn*, *Verjuys*, *Sapvan Citroenen*, *Lijmoenen*, *Grahaet-appelen*.
5. Andere daer benevens de pijn-verdoovende; als *Heul*, *Bilsen-kruyt*, *Nacht-schade*, *Mandragora*.
6. Mengel-middelen, ende die toe-gemaect zijn.
7. Aenmerkinge op haer voorsichtigh gebruyck.

Alfoo de verkoelende Heel-middelen, volgens haren aert ende gematigheyt, op verscheydene trappen gaen, soo zijn se daer door oock van verscheydene krachten. Want sommige verkoelen, ende versachten maer een enckele Onsteeking, eenige de *Rose*, andere *Springend-vyer*, heete *Puyften*, *Bloedt-Sweeten*, ende diergelijke onsteekene *Geswellen*. Eenige zijn daer by t'samen-treckende. Andere pijn-verdoovende. De selfde sullen wy na malkander beschrijven, beginnende van de stapte.

1. **MUER** verkoelt, vervochticht, ende versacht het *Speen*, ende alle heete *Geswellen*. *Suyvert* daeren-bovens alle het *bijtende Schorft*, ende voorts-etende *Sweetingen*. *Verdrijft* de *Rose*, ende alderhande *Onsteekingen*. De vordere krachten, ende andere gelegentheden van dit *kruyt*, ende van alle andere, ons *Landt eygene*, ende alhier van selfs opslaende, sullen breeder aangewesen werden in de *Hollandische Geneeskonste*, waer toe de *Inleydinge* al voor desen gedrukt is, ende gevoeght achter het *Eerste Deel* van den *Sebat der Ongefontheyt*.

Van de selfde kracht is *MUYSEN-OIR*, te weten het gene oock *Bastars-muur*, ofte *Hoender-bete* genoemd werd.

GRAS is mede verkoelende, ende tusschen vochtig-

heyt ende drooghte gematight, derhalven bequaem om op de verhaelde gebreecken te besigen.

LATTOUWE verkoelt, ende vervochticht alle heete *Geswellen*, kleyne *Puyften*, ende *Wilt-vyer*. Met wat zouts vermengt geneest de *versche*, ende eerst begonnen *Verbrantheyt*.

VIOLEN-BLADEREN hebben hier in de selfde kracht.

SUYRING verkoelt, ende versacht de onsteekene *Geswellen*, geneest het *Wilt-vyer*, *suyvert* de vervuylde *Sweetingen*, verbetert de verbrande *Huyde*, ende verdrijft alle *Placken* ofte *Vlecken* des lichaems.

ENDRYE geneest *vyerige Oogen*, helpt het *Wilt-vyer*, ende versacht alderhande heete *Geswellen*.

3. De selfde kracht, doch wat krachtiger, is in de volgende:

ENDEN-KROOST verlicht, door hare verkoelende ende vochtigh-maekende gematigheyt, alle *Onsteekingen*, ende heete *Geswellen*, doet de *Rose* verdwijnen, ende versacht de *Gichte*.

PLOMPEN zijn, van wegen haren verkoelenden aert, bequaem tot alle heete *Geswellen*, ende *Sweetingen*.

VLOOY-KRUYT heeft sijn meeste kracht in't *Zaet*, waer uyt *Slijm* getrocken wert, als het een weynigh op eenigh verkoelend water, ofte sap gestaen heeft. Dit *Slijm* silt pijn, versacht alle *Onsteekingen*: ende verkoelt soo dapper, dat, gelijk de *Griekische Kruydt-beschrijver Dioscorides* 4. 65. aenwerckt, geworpen zijnde in heet-ziedende water, het selve terstont van de zode brengt.

Op de selfde wijsen geven de **QUEE-KERNEN** haer *Slijm* aen eenigh nat over, seer bequaem tot de *Verbrantheyt*, ende alderley brandige *Geswellen*.

CANFER (van welckers aert in het *Eerste Deel*, 4. Boeck, Cap. 9. ende 13. van den *Sebat der Ongefontheyt* breder verhandelt is) heeft ongelijk meerder koude als de verhaelde middelen, ende en dient derhalven niet, als mer de selve vermengt, ende in kleyn gewichte gebruyckt te werden. Ende als dan helpt sy de *Verbrantheyt*, de *onsteeken*, ende *vyerige Oogen*.

4. De verhaelde Heel-middelen genesen enckele *Onsteekingen*, die uyt verhit, ende galligh bloet veronfaeckt werden: maer de gene, die nu volgen sullen, konnen

konnen door hare wrangigheydt, ende t'samen-treckenden aert, noch de heete toe-vloeyingen wat tegen houden, als oock t'gene alreede gevloeyt is, ten deele te ruggedrijven.

ROSEN verkoelen, trecken te samen, ende verstercken, insonderheydt de Roode, ende voornamelijk gedrooght; gelijk sy in de Winckels bewaert werden. *Versich gestampt* opgeleyt, verdrijven alderhande onsteeckingen, ende met name de gene, die haren Naem voert. Met het sap gegorgelt zijnde, werden sweeringen in den Mont, brant in de Keel, ende Sinckingen opgehouden, ende wederstaen. *Drooge Rosen*, ofte een *Rosen-koek*, die van over-gehaelt Rosen-water, in de pan over blijft, met een weynigh Wijn, ofte Rosen-water besproeyt, ende werm opgeleyt, verkoelt, verdrooght, ende stillt de pijn.

CICHOREY, soo wel de ramme, die in de hoven wast, als de wilde, die van selfs in de velden voortkomt, ende gemeenlick genoemt werdt *PAPEN-KRUYT*, ofte *KANCKER-BLOEMEN*, hebben, gelijk oock *HAVICKS-KRUYT*, een koele, drooge, t'samen-treckende, ende suyverende kracht, daerom bequaem voor het Wild-vyer; alderhande Onsteeckingen, ende brandige Geswellen ende niet minder, om vervuylde Sweeringen te suyveren.

De *Bladeren*, *Rancxkens*, ende *Klauwierkens*, van den soo rammem, als wilden *WIINGAERD*, zijn verkoelende van aert, ende sterckelick t'samen-treckende. Werden met groot voordeel gebruyckt tot Gorgel-water, om de heete geswellen des Monts, der Amandelen, ende der Kele te genesen. De wortel in Wijn gezoden, vermorwt, suyvert, ende heelt de heete Sweeringen.

KRUYTS-KRUYT, ofte *KRUYTS-WORTEL* is seer goet tegens de Bloet-sweeren, Speen, Rose, ende alderhande heete Geswellen, als zijnde wat verkoelende van aert, doch wat verdeylende, ende rijp-maekkende. De witte *Vlocken* ofte grijse *Hayren* van de *Bloemen*, met *Saffraen*, ende wat kout *Water* gewreven, zijn goet, gestreecken op roode, ende leepe Oogen.

GLAS-KRUYT is verkoelende, afvegende, ende wat vervochtende, met eenige t'samen-treckinge, ende derhalven bequaem tegens het Wilt-vyer, Rose, Bloet-sweeren, brandende Puyften, Geswellen, Sweeringen, ende quaedt Zeer.

TEBKENS-KRUYT verkoelt, (niet tegenstaende *Dr. Lobel* sulcks tegen wil sprecken) verdrooght, ende treckt dapper te samen; waer door het krachtigh is, om het bloeden te stelpen, t'begin van onsteeckenis in de Geswellen, ende Sweeringen te stuyten, met hare oorfaeck te rugge te drijven.

WEEGH-BRE KAN, door haren verkoelenden, wrangen, ende droogen aert, in t'begin alle heete Geswellen verdrijven, versche Wonden genesen, oude, ende vuyle Sweeringen suyveren, ende heelen.

Derhalven seer nut tot quaedt Schorft, Kancker, Fistulen, ende alle loopende gaten. Sy versacht oock alle Onsteeckingen, ende Verbrandtheydt.

PORCELEYN, door den aert die sy met de Weeghbre gemeen heeft, kan de toe-vloeyinge der heete vochtigheden stelpen, ende alle beginnende onsteeckingen in houden.

VERCKENS-GRAS, ofte *DUYVELS-KNOOP*, heeft de selfde kracht, die de Porceleyn toe-geschreven is. Bequaem (gelijk *Dioscorides*, ende *Galenus* oock getuygen) om de vergadering van heete vochtigheden, als Rose, ende andere te wederstaen.

MONT-HOUT, KEEL-KRUYT, ofte *RHINWILGE*, maer noch beter met den Latijnschen naem van *Ligustrum* by ons bekent, wederstaet door de verkoelende, ende leer t'samen-treckende kracht alderley Onsteeckingen, ende Bloet-sweeren, geneest de Verbrandtheydt, suyvert ende heelt de Sweeringen, die haer in de Kele, Gehemelt, ende Mondt opwerpen.

DONDER-BAERT is kont in den derden graed, een weynighken verdroogende; geneest Rose, Root-hont, vyerige Oogen, Puyften, ende Geswellen; als oock alle Sweeren, ende Onsteeckingen, die uyt Sinckingen bestaen.

AZIEN, VERJUYS, SAP VAN CITROENEN, LIMOENEN, GRANAET-APPELS, verkoelen allegader, trecken te samen, stooten de toe-vloeyinge te rugge, ende verdrijven dien-voyende de beginnende Onsteeckingen, Rose, Wilt-vyer, Root-hont, ende diergelijke.

5. Wy gaen verder tot de gene, die niet alleen verkoelen, ende versachten, maer oock, door een verdoovende kracht, doen stillen.

HEUL, t'zy dat men sijne *Bladeren* in Azien laet zieden, ofte *Water* daer uyt over-haelt, ofte de onrijpe Zaet-bollekens (*Mane-bollen*, ofte *Man-koppin* genoemt) met meel van *Gersten-mout* vermengt, ende Paps-gewijsopgeleyd, helpt, door sijn verkoovende kracht (*Galenus* stelt die in den vierden, dat is, den uytersten graed) het Wilt-vyer, ende alderley heete Geswellen, ende Sweeringen. Versacht den brant in t'Hooft, vermengt zijnde met *Olye van Rosen*; met *wit van Ey*, ende wat *Saffraen*, de vyerige ende roode Oogen, gelijk *Dioscorides*, ende hem volgende *Fernelius*, betuygen.

BILSEN-KRUYT is van den selfden aert, ende gematigheydt. Sijn Sap, uyt het onrijp Zaet ende *Bladeren* gepest, werdt bequaemlick gemengt by pijn-stillende Ooge-wateren, als oock gebruyckt tegens heete, ende scherpe Sinckingen. Is mede nut, by *Gersten-mout*, ofte *Terrum-hal* gedaen; voor onsteecken Oogen, ende alderhande geswellen, die met pijn, ende brandt verge-selschap zijn.

NACHT-SCHADE, volgens de getuygenisse van den

den gemelden *Dioscorides*, versacht, ende geneest alle heete Geswellen, ende Puysten op de Huyt komende, als *Rose*, *Wilt-vyer*, *Springend-vyer*, ende diergelijke. De groene *Bladers* gestooten, ende met Meel van *Gersten-mout* vermengt, genesen de voorts-etende Sweeringen: ende alleen geschreven, ofte met kruym van *Terwen-broot* gemengt, den Hooft-sweer, vyenige Oogen, Ooren, ende andere deelen; met *Olye van Rosen* de Verbrantheyd.

MANDRAGORA heeft mede diergelijke krachten, insonderheydt in sijn *Wortels*, welckers *Sap* by de Oog-waters gedaen, versacht haer pijn, ende verkoelt den brandt. Het selve (waer toe oock dienen de versche *Bladeren*, ende *Wortels* gestampt) met Meel van *Gersten-mout* vermengt, genesen alle heete Geswellen, ende Sweeren, ende verdrijven alderhande Onsteekingen.

6. Hoe dese Heel-middelen niet alleen by haer selven, maer oock onder andere vermengt, haer kracht wys-wereken, is nu ten deele aengewesen. In 't gebruyck van de selfde zijn het over-gehaelde *Water*, het *Affzetel*, het *Sap*. De *Bladeren* morw gezoden, ende dan gestampt, ende met Meel van *Gersten-mout*, gemengt zijnde; maecken een *Pap*, die na het sloven met het *Affzetel*, oyer de onsteeking geslagen wert. Onder de toe-gemaecte werden in de Winckels gereet gehouden de wateren van *Rosen*, *Witgh-bre*, *Porcelayn*, *Syring*, *Plompen*, *Cichorey*, *Endivye*, ende *Nachtschade*, die met een weynigh *Azijn van Rosen*, laeuw gemaecte, op de onsteeking met een dubbelden doeck selve werden: ende als de selvige groot is, dan wert 'er wat *Canfer* nuttelick by gedaen. De *Olyen*, ende *Salven*, die van de verhaelde Droogen in de Winckels gemaect staen, komen alhier weynigh te pas; alsoo sy, door haer vettigheyd, noch meerder onstecken, ende zelfs peuckelen, ende andere vyenigheyd opwerpen. Dan de *Nutrium*, insonderheydt gewasschen met *Sap* van eenigh der verhaelde Kruyden, dun gestreecken, is dienlich om de *Rose*, ende andere Onsteekingen, die eerst beginnen, te verkoelen.

7. Staet oock op alle de aengewesen Kruyden wel te letten, dat sy niet onvoorsichtigh gebruyckt en werden. Want de verkoelende Heel-middelen, voornamentlick die mede te samen-trecken, en dienen gantsch niet gebruyckt, wanneer de Onsteeking haer alreede vast gestelt heeft, maer alleen in 't beginnel, ende als de selve niet groot, ende de toe-vloeying niet veel en is. Het gebeurt dickwils, dat de nature haer selven na buyten ontlast van eenige quade, ende scherpe vochtigheyd, die van buyten meerder schade soude doen: de welke dan door dese te rugge-drijvende middelen, onvoorsichtigh gebruyckt zijnde, van buyten wederom na de edele deelen, ende het ingewandt souden gedreven werden. Want als de oprachtigheyd, ofte onsteeking maer van selfs in en staet, dat noemt onsen Opper-leermeester *Hippocrates* in *Coac*, ende *Aph*, voor een quaet

teycken; ende in tegendeel voor goet, wanneer de selvige haer van binneu begeeft.

Even wel valt 'er noch meerder gevaers in soodanige Kruyden, die, als beschreven is, by haer verkoelende kracht een verdoovinge hebben. Want sy en dienen nergens opgeleyt, als daer over-groote pijn, ende steeking is; ende dan noch even wel niet te veel, ofte te lang; alsoo sulcks lichtelick de naturlicke, ende in-geboren wermte, die alle in ons lichaem, ja het leven selve bestiert, kan uytbluffchen, waer op dan haest het Kout-vyer volgt.

Dient oock gelet van wegen de Pappen, van de welke terstont vermaent is, dat se niet alleen, gelijk van al de verkoelende Heel-middelen in 't gemeen geseyd is, maer in 't beginnel van de onsteeking moeten opgeleyt werden: maer dat men moet sorgen, dat se niet en verdroogen; om dat se alsdan meerder brandt, als verkoeling souden by brengen, ende derhalven dickmaels, dat is, ontrent drie of vier mael daeghs ververscht, na dat den brandt veel ofte weynigh verdrooght.

Het II. Capittel.

1. *Terugge-drijvende Heel-middelen.*
2. *Enckele, ofte ongemengde; als Bramen, Hinne-besjen, Myrium, Cypres-boom, Eyckelen, Gal-noren, Bloemen, ende Schellen van Granaten, Acacia, Hypocysijn, Smack, Sausse-boom, Mispelen, Queen.*
3. *Toegemaecte, ofte gemengde Middelen.*
4. *Maniere om te gebruycken.*

DE wijle in 't voorgaende Capittel eenige Heel-middelen beschreven zijn, de welke boven haer verkoelen de toevloeying wat kunnen tegen houden: soo sullen wy dat nu vervolgen met de gene, die sulcks veel stercker te wege brengen, als selver oock de vochtigheyd, die alreede in eenigh deel even gesoncken is, wederom te rugge-drijvende. Beyde geschiedt door kracht van koude: wiens aert is tegen te houden, t'samen te trekken, ende te rugge te stooten. Insonderheydt soodanigen koude, de welke in een grove, ende aerdtachtige stoffe haer woonplaets heeft, gelijk die beyde uyt den wrangen smaek kunnen werden bekend. Soodanige Heel-middelen, druckende, ende benauwende, door haer t'samen-treckende koude, het vleysch, ende de aderen der deelen, daer sy opgeleyt werden, steuyten niet alleen het invloeyen, maer doen oock de invloeyende, ende even ingevloeyde vochtigheyd te rugge schieten.

2. *BRAMEN* hebben in haer onrijpe *Besjen*, ende *Bloemen*, een seer verdroogende, t'samen-treckende, ende verkoelende kracht, waer door sy (gelijck oock

de volgende) niet alleen inwendigh alle Loop, ende Vloet stoppen: maer oock uytwendigh alle heete, ende in-etende Sweeringen, Rose, Wilt-vyer, ende diergelijcke beletten voort te gaen, ende de uyt-schietende Oogen vast stellen. Het selve doen oock de jonge Scheutjens, ende versche Bladeren, doch wat slapper; even wel seer bequaem, om van buyten opgeleyt, het Speen, geknawt, ofte gegorgelt, de Sprouw, ende alle vyengheydt van Mondt, ende Keel te verdrijven, als mede om het losse Tant-vleysch te verstercken, gelijk de meer-gemelte *Dioscorides* getuyght. Die oock de HINNE-BESYEN, soo in Bladeren, jonge Scheutjens, ende Vruchten (te weten eer sy rijp zijn) de selvige kracht toe-schrijft. Dan dese en zijn even wel soo verdroogende, noch te samen-treckende niet, als de Bramen.

MYRTUS heeft in sijn jonge Spruyfels, Besyen, ende Zaet, een bysondere kracht, om te verkoelen, samen te trekken, het bloeden te stelpen, de onsteeckinge der Oogen, Rose, Wilt-vyer, ende diergelijcke te helpen, de Sinkingen te stuyten, ende het uyt-vallen van't Hayt te beletten. Den aenwasch van de *Myrtus*, by de Kruyt-beschrijvers *Myriadanum* genoemd, is tot al het verhaelde noch krachtiger.

CYPRES-BOOM verkoelt (hoe wel den Arabischen *Avicenna* van ander gevoelen is) matelick, hebbende maer soo veel wermte, als tot in-voeren van sijn wrange serpigheydt van nooden was, gelijk *Galenus* getuyght: maer verdrooght seer, ende is dapper t'samen-treckende. Sijn Bladeren heelen het Scheursel, verdriiven het Springend-vyer, voort-settende Sweeringen, Bloed-sweeren, roode Oogen, ende diergelijcke. De selfde Bladeren, als oock de Noten, zijn bequaem om alle wonden te heelen, ende het bloedt, daer uyt-loopende, op te doen houden.

EYCKEN heeft in sijn Bladeren, Schorsfen, ende Eyckelen selve, een matelick verkoelende, doch sterek verdroogende, ende t'samen-treckende kracht: die noch krachtiger is, gelijk *Dioscorides* betuyght, in't *Vliesfen*, het welck tusschen de schelp, ende het hout van den Eycken-stuyck staet, ende t'gene onder de schelp, de Eyckel-keerne bekleedt. Werden bequaemlick gebruyckt op heete Geswellen, alwaer galachtige, ende scherpe vochtigheden beginnen na toe te schieten. De leeghste Eycken dragen GAL-NOTEN, als oock eenige voose, ende Appels-wijse aenwassen, doch die tot het verhaelde niet en komen by de kracht van de Noten.

GRANATEN groeyen in heete Landen, doch meest in't Spaensche Koninckrijk, t'welck den naem, ende t'wapen daer van voert. Sommige van dese Boomen zijn tam, die Granaet-appelen voort-brengen, andere wildt, die geen vruchten, maer alleen bloemen en dragen. Ick hebber vele sien wassen in't Koninckrijk van Napels in Italyen, ende in Vranckrijk ontrent Marsille, gelijk hier afgebeelt is.

Dese Bloemen zijn bekend met den Grieksch-naem *Balaustion*. Sy trekken seer te samen, verkoelen, ende verdroogen, stuyten het toe-vloeyen, ende het Scheursel. De Mondt met het af-tietel gespoelt zijnde, doet alle vochtige gebroeecken van het Tant-vleysch, ende Kele genesen, waer door oock de losse Tandten vast gestelt werden. Tot al't selve dienen de *Granaet-schellen*, doch met meerder kracht.

ACACIA is een Sap, geperst uyt de Bladren, ende onrijpe Hauwen, maer insonderheyde uyt de onrijpe Vruchten van een boomachtigh Heester, wasshende niet alleen in Egypten, ende Arabyen, gelijk d'Oude beschrijven: maer oock, schrijft *Lobel*, in West-Indyen, ende Peru. Werdt van *Galenus* gestelt, droogh in den derden, ende kout in den eersten graed. Doch gewasshen zijnde, verliest noch van haer weynige wermte, ende kleynе scherpigheyde, ende werdt dan kout in den tweeden graed. Dit Sap is seer wrang van smaek, ende t'samen-treckende, daerom oock te rugge drijvende. Werdt derhalven bequaemlick gestreecken op het Wilt-vyer, voort-loopende Sweeringen, Rose, Hayt-worm, heete Puysten, ende Swellingen; ende gewasshen zijnde, oproode, geswollen, ende verre uyt-puylende Oogen, ende gekloofde Lippen. By ons, als oock in Duytschland, gebruyckt men door de bank in plaetsche van het oprechte *Acacia*, het sap van onrijpe Pruymkens, *Slehen* genaemt, die hier te lande by de heggen van selfs wassen, voornamelick in't Stiff van Utrecht, ontrent Amersfoort, ende Montfoort. Dit Sap tot Koeckkens gebracht, ende in de Sonne gedrooght zijnde, heeft de selve kracht, die de Oude de rechte *Acacia* toeschrijven, gelijk ick dickwils bevonden hebbe.

HYPOCISTIS volght in alles de kracht van *Acacia*, dan valt, gelijk *Dioscorides* schrijft, noch wat meerder ver-

verdro
aenwa
telen v
Blader
Wast,
ende h
pelier:
Sm
scorides
schen,
achtig
zijde v
Wast
gemelt
her Sm
trecker
die van
de Bla
trecker
koelen
Def
kracht
SAUS
QUEE
3.
den Ol
ver-
Scheur
4.
ordred
woorga
gestelt
Mer
te gro
maecke
teren,
gaende
een ha
ende af
Pap,
niet vo
die nu
schreve
Op
wy nie
ge-drij
als de
wel en
geen pl
verwee
is, end
van bit
de Klie
grootte
is't die
aen te v

verdroogende, ende te samen-treckende. Het is een aenwas, ofte uytwas, die somtijds groeyt aen de wrotelen van een kleyn Heester, *Cistus* genaemt, welckers Bladeren, ende jonge Botten van den selfden aert zijn. Wast, onder andere heete Landen, veel in Spaengjen, ende Italyen. Ick hebbe het oock gesien ontrent Mompelier in Languedock.

SMACK is een Heester, het welke, gelijk *Dioscorides* schrijft, veel groeyt op steenachtige plaetschen, gelijk ick oock bevonden hebbe in de steenachtige bergen, *Alpes* genaemt, die Italyen, aen de zijde van Vranckrijk, ende Duytslandt, bepalen. Wast even wel weeldiger, ende hooger buyten de gemelte stad van Mompelier. De Arabiers hebben het *Sumach* genoemt, ende wy, dat woordt wat in-treckende, *Smack*. Heeft al, ende de selve kracht, die van *Hypocistis*, ende *Acacia* verhaelt is. Want de *Bladeren*, *Vruchten*, ende *Saden*, zijn seer t'samen-treckende, verdroogen tot in den derden, ende verkoelen tot in den tweeden graedt.

Dese te samen-treckende, ende te rugge-drijvende kracht werdt mede uytgevoert, door de *Bladeren* van SAUSE-BOOM, ofte *Berberis*, MISPelen, ende QUEN, Paps-gewijsopgeleyt.

3. Hier toe werden in de Winckels gereet gehouden *Olye van Myrtus*, ende *Queen*. De *Salven van Silver-schnym*, ende *Diachalcitheos*. De *Plafsters voor't Scheursel*, *Defensyf*, *Comitis*.

4. Staet nu maer aen te wijsen, op wat wijze ende ordre de Heel-middelen, in het tegenwoordige, ende woorgaende Capittel beschreven, behooren in 't werck gestelt te werden.

Men sal dan in een heete toe-vloeyinge, die niet te groot en is, ende alleen begint onsteeking te maecken, het verhitte deel werm sloven met de wateren, ofte het af-sietfel van de kruyden in 't voorgaende Capittel aengewesen. Na de Stovinge, die een half uyre met spongyen, ofte wolle lappen op, ende af, gedaen magh werden, sal men opleggen een Pap, van de selvige gemaect; ende sulcks noch niet volkomentlick helpende, komen tot de gene, die nu in dit Capittel tot het selfde gebruyck zijn beschreven.

Op dese wijze sal men maer in 't beginfel ('t welck wy niet te vergeefs wederom en vermanen) de te rugge-drijvende middelen mogen gebruycken; maer niet als de toe-vloeyinge alreede te vast gehecht is. Even wel en hebben noch de selvige oock in 't beginfel geen plaets, wanneer de stoffe, die de onsteeking verweckt, quaedaerdigh, Vergiftigh, ofte Pestigh is, ende dat de vochtigheydt, door kracht der nature, van binnen na eenige slechte plaetschen, insonderheit de *Klieren*, gedreven werdt, ofte hevige, ende over-groote pijn by haer heeft. Want in soodanigen gevalle is 't dienstiger treckende, ende pijn-stillende middelen, aen te wenden.

Het III. Capittel.

1. *Plackende, ofte toe-klevende Heel-middelen.*
2. *Enckele; als Terwe, Meel, Bloem, Srijffel, ende Boonen.*
3. *Andere, die met eenen verdroogen, ende het bloedt stelpen; als Mumia, Mastick, Corael, Bloedt-stern, Gesegelde Aerde, Bolus, Draecken-bloedt, Placster, Azijn.*
4. *Plackende, ende op-droogende Metallen; als Loot, Loot-aerde, Loot-schuym, Silver-schuym, Loot-wit, Pompholyx, Grauw-nicht, Cadmia, Antimonye, Aluyn.*
5. *Mengel-middelen.*

I.

PLackende, ofte toe-klevende Heel-middelen zijn de gene, die, op wat deel des lichaems sy geleyt werden, de onsenlicke gaetjens van de Huyt verstoppen, ende toelacken. Sy zijn van middel-matige, doch wat meerder na de aerdtichtigheydt treckende, stoffe, met eenige taeye vochtigheydt vermengt; sonder uytmytende hoedanigheydt, in koude ende hitte gematight; gemeenlick foetachtigh, ofte sonder smaeck, niet op de tonge bijtende, noch scherp, noch suyr, noch zout, noch bitter. Hier door verstoppen sy al wat haer ontmoet, ende verdicken, onder de selve vermengt zijnde, de dunne vochtigheydt. Daer zijn noch andere, die met eenen verdroogen, ende de vochtigheydt, die in de sweeringen valt, verteeren. Sommige hebben daer-en-boven een te samen-treckende, ende versterckende kracht, ende beletten het vervloeyen der vochtigheden.

Van de eerste soorte zijn de eerst-volgende.

2. TERWE is werm in den eersten graed, in de andere hoedanigheden gematight. Heeft een taeye, klevende, ende derhalven een verstoppende kracht, gelijk *Galenus* leert 8: *Simp*. Het *Terwen-meel*, onder wit van *Ey* geslagen, houdt de Sinckingen tegen, ende, onder *Sap van Bilsen-kruydt*, de toevloeyingen op de zenuwen, volgens *Dioscorides* 2. 78. ofte *Water*, ende *Olye*, alwaer hy oock schrijft dat de *Terwen-bloem*, in *Mede* gekooct, alle onsteeking bedwingt. Sulcks kan de enckele Bloem stercker uytvoeren, als gemeen Meel, dewijl de selve, gesuyvert zijnde van de schrale, ende afvegende Semelen in dewelcke de voornaemste wermte van den *Terwe* steeckt, veel vetter, taeyer, ende klevender is; derhalven oock de onsenlicke gaetjens van de Huyt beter kan sluyten, ende den loop der vochtigheden bequamelicker sleuyten. Men kan daer van mede een *Pap* maecken, de selve kokende in eenigh verkoelende *Water*, Soete-melck, ofte sap van de Kruyden in 't 1. Capittel beschreven. Uyt dese sijste Bloeme werdt heet *Srijffel* gemaect, het welck (gelijk *Galenus* op de

aengewefen plaetschrijft) veel kouder, ende drooget is, als de Terwe. Kan dapper toeplacken, ende stopt derhalven alderley Vloet, stelpt de Sinckingen, versacht de onsteekingen der Oogen, ende geneest de Puyften, die daer op voort-komen.

BOONEN, noch groen zijnde, werden gehouden voor koudt ende vochtigh: even wel is het Meel van de gedrooghde, t'samen-treckende, ende seer verdroogende, waer van een Pap gemaect, doet de slappe, ende waterige Geswellen sincken, geneest de vochtige sweeringen der Borsten, ende doet voorts al 't gene wy van de Terwe geseyd hebben.

3. Wy komen nu tot de toelackende middelen, die met eenen opdroogen, ende al de vochtigheden, die sy in de wonde, ofte sweeringe vinden, inswelgen, ende verteeren, derhalven oock bequaem zijn om het bloedt te stelpen.

Van alle oude tijden hebben de Egyptenaers de doode lichamen van haer vrienden gesocht voor de verrottinge te bewaren, de selve tot dien eynde balsemde met soodanige Droogen, die de bedervinge ende verrottinge wederstaen, ende beletten. Hier toe werde meest gebruyckt *Aloë*, *Myrrha*, ende *Saffraen*, als mede het *Sap van den Ceder-boom*, gelijk uyt *Dioscorides*, ende *Galenus* bewesen is by *Guilandinus* in sijn boeck van 't Papier m. 24. ende oock bevestigt werdt van *Plinius* in 't 16. Boeck van sijn Natuerlicke historye op 't 11. Capittel, ende het 24. op 't 5. Waer door oock de Boecken, die de tweede Koning der Romeynen *Numa* na liet, op papier geschreven zijnde, als sy met dit sap gestreecken waren, vijf hondert ende vijftien-dertigh jaren geduert hebben, gelijk de gemelte *Plinius* getuyght in sijn 13. Boeck, ende Capittel. Ende hier van hebben de Poëten genomen, dat, als sy yet de onsteyflichheydt weerdigh achten, seggen sulcks den Ceder-boom weerdigh te zijn; gelijk de Poët *Horatius* in *Arte*:

— *speramus carmina fingi*
Posselinenda Cedro: ende *Persius* in sijn Schimp-dicht,
 — *& Cedro digna loquutus.*

Het hout van desen Boom is mede van dien aert, dat het byna nimmer en vermewet, ofte bedeyft: waerom *Salomon* daer van den Tempel dede bouwen, 1. Kon. 5. ende de Heydenen eertijds haer Afgoden beelden daer van plegen te maecten. Door soodanige middelen zijn de lichamen na eenige honderde, ja duysende van jaren noch soo versh, ende fris bevonden gewest, al of sy maer even een dagh twee drie gestorven waren. Dit by sommige aangemerckt zijnde, hebben gemeent, dat de vochtigheyt, die uyt dese gebalsemde lichamen vloeeyt, ende gedrooght zijnde dick werdt, een recht heel-middel soude wesen, om soo van binnen, als van buyten het bloeden te stempen; waer toe sulcks oock door de banck ingegeven werdt de gene, die door vallen, slaen, stooten, ofte anders, van binnen verzeert zijn. Desen Balssem heeft den naem van *MUMIA* ge-

kregen, ende gekeurt by den hoogh-geleerden *Fernelius* 6. *Meth.* 3. (alwaer hy in plaets van *Saffraen*, *Wit-roock* stelt, waer op de Poët mede gesien heeft in dit versken:

Nec scambros metuentia carmina, nec thus)

heet, ende droogh in den derden graed, ende wat te samen-treckende. Dan werdt by ons dien rechten Balssem seer selden uyt Egypten gebracht: maer meest vleysch, ende been van arme luyden, wiens lichamen (gelijk onder andere *Matthiolus* betuyght op *Diosc.*) om de minste kosten, alleen gebalsemt zijn met *Asphaltus*, ofte *Joden-lijm*, zijnde seecker schuym, dat de Zee aen strandt, ende tegens de klippen opwerpt, alwaer het, gelijk *Dioscorides* schrijft, soo hardt werdt als *Peck*. Ende de Arabische Genees-meefters *Avicenna* ende *Serapio*, en kennen geen ander *Mumia*, als dit *Joden-lijm*. Maer behalven dat dese *Mumia* de kracht niet en heeft, die haer werdt toegeschreven, soo is 't grouwelick, soodanigen middel, insonderheydt van binnen, te gebruycken, de graven te schenden, de rustende te storen, ende ons, met sommige wilde Indianen, tot wreede Mensch-eters te maecten. Derhalven is 't ongelijk beter, dat men in plaets van *Mumia* befight (gelijk oock uyt *Galenus* by *Paré* is aangemerckt) het *Oxyeratium*, dat is *Azijn* met water geloutert, het welck, door sijn koude, het vloeeyende bloedt tegen houdt, ende door sijn sijnigheyt, 't geronnen ondoet, ende verdijft. Dan die gerigh is om meerder van de *Mumia* te weten, kan sien de gemelte *Paré* in 't 9. boeck van de groote Heel-konste, op 't 7. Capittel, als oock *Bellonius* in 't 2. boeck van sijn Aenmerckingen op 't 47. Capittel, *Guyon* in 't 2. deel van sijn Verscheyde Lessen, het 1. boeck, ende 5. Capittel, alle by de Schrijvers in de Françoische tale uytgegeven.

CORAEL (waer van breeder in 't Eerste Deel, 4. Boeck, Capittel 13. van den *Schar der Ongesontheydt* verhandelt is) verkoelt een weynigh, treckt t'samen, houdt het bloeden tegen, bedwingt de Uytwassen, suyvert de holle Sweeringen, ende neemt de vlekken van de Oogen wech.

BLOET-STEEN, is alsoo genaemt, na het Grieks *Haemaites*, om dat hy bloedt-root is, volgens het gevoelen van *Galenus*, daer in den ouden *Theophrastus* volgende, ofte, om dat hy den vloet, ofte loop van 't bloedt kan stelpen, ofte oock, om dat hy gemorselt ende gewreven zijnde, het water bloedigh laet. Voor de beste werdt gekeurt, die geronnen bloedt gelijk, die morseligh, gelijk, ende suyver is. Dese Steen groeyt van selfs, ende uyt de nature in vele bergen van Arabyen, Egypten, Moren-landt, Spaengien, Boheimen, ende Saxen, meest in yser Mijoen, als selver de stoffe van yser zijnde, volgens de bevindinge van *Agricola*, ende andere. Die het yser willen vergulden, en kunnen sulcks niet doen, sonder bloedt-steen. Want de geslagene Goude-bladeren, die sy om het yser

yfer geflagen hebben, maecken fy daer mede vast, ende glat, even als de Schilders met een Wolven-tant. Hy heeft soo veel verkoeling (hoe wel *Dioscorides* hem eenige wermte toe-schrijft) als t'samen-treckinge, gelijk *Galenus* wel oordeelt; ende derhalven bequaem voor de gebreecken der Oogen. Soo sijn, als stof, op een marmer-steen gewreven, ende onder *mir van Ey* geslagen, helpt de rouwigheyt der Oogen, bestaende uyt onsteeckinge, ende sonder de selvige, met klaer *Water*. Het poeyer alleen houdt het al te weligh groeyende vleysch tegen, verdrooght de sweeren der Oogen, stelp het bloedt, het zy dat het uyt-gespogen wert, ofte ergens uyt-vloeyt. Waer van breeder te lesen is, by den Griekschen genees-meester *Alex. Trallianus* in sijn 7. boeck, op 't 1. Capittel.

Alle AERDE, dewijlse van naturen droogh is, heeft kracht, om voor Heel-middel gebruyckt zijnde, te verdroogen. De gene, die daer-en-boven te samen-treckt, is deelachtigh van koude, ende hoe sy meerder te samen-treckt, hoe se meerder verkoelt. Sommige treckt soo sterck, dat se op de tonge geleyt, het vel daer van ruckt, andere weynigh, ende eenige niet met allen. De gene, die op de tonge scherp-bij-tende is, heeft een seer verhittende kracht, de gene die weynigh doet, heeft weynigh hitte, ende noch weyniger, die maer even op de tonge gevoelt en wert, behoudende nochtans een afvegende kracht. Maer die haer, als met een yttigheyt op de tonge vertoont, ende niet scherp en is, noch t'samen-treckende, verkoelt, sluyt alle openingen, ende stelp het bloet. Van desen aert zijn de volgende:

ROODE AERDE is drierley, eene die de Timmer-luyden gebruycken, een ander, daer de Volders haer laecken mede schoon maecken, ende een derde die wy *Bolus* noemen, ende, na de plaetsche, van *Armeny*, die alleen in de Heel-konste gebesight wert. *Galenus* schrijft den selvigen 9. *Simpl.* groote kracht toe; te weten, dat hy, door sijnen sterck-droogenden aert, alle Sinckingen, Loop, ende Bloedt-spouwen tegen houdt, de sweeringen der Longen in de Teeringe, ende de vuyle sweeren des Monts, ende Tant-vleysch geneest. Hy prijst hem oock soo seer in de Pest, dat hy oordeelt, soodanige crancken ongeneesslick te wesen, in de welcken desen *Bolus* de Pest niet en verdrijft: welke kracht hem oock toegeschreven wert van *Agricola*, *Fallopianus*, *Imperato*, ende andere. Ja *Iouber* getuyght sulcks met verwondering (daer hy droogh, ende t'samen-treckende is) door evarentheydt bevonden te hebben.

GEREGELDE AERDE, komt uyt het Grieksche eylandt *Lemnos*, alwaer sy uyt een seer wel-riekende put, op eenen bergh staende, eens in 't jaer op seeckeren dagh (op straffe van de doot, die buyten dien dagh graven) met seer groote statye, ende omstandigheden gedolven wert, gelijk *Ferrante Imperato*, in de Italiaensche historie van sijn Natuurlicke Genees-middelen (die hy te Napels aen my vertoont heeft) sulcks uyt

Stef. Albucario breeder verhaelt 5. 32. Soo getuyght oock *Galenus* 9. *Simpl.* al op sijnen tijdt de manier geweest te zijn, die om sulcks te sien, selver (gelijk oock *Albucario*, ende *Bellonius*) in 't eylandt gereyft is. Het suyverste van dese aerde werdt schoon gewasschen (het welck in voor-tijden niemant en mocht doen, als de Priester) ende, om het water daer uyt te laten lecken, in sackkens op-gehangen. Uytgenomen, ende gedrooght maeckt men daer kleyne koecckens van, die sy met eenige Arabische letters besegelen, als *Bellonius* beschrijft, in sijn Aenmerckingen, ofte het Segel ('t welck de oorsaek van den naem is, daer het anders *Arde van Lemnos* hiet) tegenwoordigh op-drucken van den Turckischen Keyser, als Heere van dat eylandt, gelijk se eertijds plagh te dragen van een Geyte, als *Dioscorides*, ofte, als *Galenus* betuyght, van *Diana*. Het welck, al schijnt het by sommige verscheyde, het selfde is; dewijl die Godinne door een Geyte plagh uyt-gebeelt te werden.

De Florentijnsche Genees-meesters stellen tweederhande soorten van DRACKEN-BLOET, te weten, het eene, seeckere Boom-gomme (groeyende in *Porto Sancto*, een eylandt in Afriicken) waer van *Al. Cadamusto* gewagh maeckt in 't 1. boeck van sijn Reysen, op 't 4. capittel, het ander, 't geluyvert, ende geronnen sap van het kruyt *Achillea*, ofte *Geruwe*, het welck nochtans (hoe wel sulcks *Constantinus*, ende *Scrapius* seggen) niet roodt en is. Andere schrijven 't selve te wesen het bloedt van een Draeck, die van een Olifant

overwonnen is. Soo onseecker zijn wy in de kennisse van het rechte Draecken-bloet. Een Spaensche schrijver *Nic. Monardus* meent het rechte te beschrijven *Simpl. hist.* 38. Alwaer hy seydt het selve sap te zijn van een vreemde Boom, wassende in Peru, ende West-Indyen, die vruchten soude dragen, (hier benevens den Boom, boven geheel, ende onder opgesneden, uytgebeelt) in de welcke een Draeckken bestoten is, soo kon-

konstigh van de nature gemaectt, dat het schijnt van een seer konstigh meester uyt marmer gehouden te wesen, waer na hy den naem soude dragen van *Dracken-boom*, ende het sap van *Dracken-bloet*, het welck hy oock alle kracht van het oprechte toe-schrijft. Waer uyt seydt hy te blijcken de onwetenheyd van de Oude, ende vele Nieuwe, by welke gantsch onbekent is geweest, wat *Dracken-bloedt* was, ende waerom het dien naem hadde. Maer ick en sie niet hoe *Monardus*, dit kan vast maecken; dewijl *West-Indyen*, ofte de nieuwe Werelt, voor de ontdeckinge van *Chr. Colombo*, is aen de werelt onbekent geweest. In dit geschil mogen wy dit alleen voor vast ende secker houden, dat het *Dracken-bloedt*, het welck in de Winckels daer voor verkocht, ende in de Heel-konste gebruyckt werdt, niet anders en is, als *Boeken-bloedt*, met den gemelten *Bolus*, ende *sap van Sorben-boom*, ofte ander t' samen-treckende, vermengt. Dit selve doet al t' gene, ende noch krachtiger, als wy van den *Bolus* terstondt hebben aengewesen.

PLAESTER, oock **GYP**s na het Grieccks genoemt, groeyt in bysondere Aderen, die loopende zijn door de Kalck-bergen van Syrien, Grieccken-landt, Italyen, Spaengien, Duytslant, ende eenige andere. Het moet nat, gelijk *Plinius* seydt, gebelicht werden; dewijl het terstondt verdrooght, ende in steen verhardt, bequaem om in alderhande vormen te gieten. Maer een Menschen wesen, gelijk de meerder-gemelte *Plinius* getuyght, met over het aengesicht de Plaester te gieten, ende dan in die vorme gesmolten Wasch, uyt te beelden, is eerst aengevangen by *Lysistratus*, de broeder van den vermaerden *Lysias*. Een brave vondt, ende die noch op huyden gevolgt werdt. In de Heel-konste heeft de Plaester een seer plackende, ende verdroogende kracht: derhalven bequaem om het bloeden te stelpen, ende de onsteecken Oogen te genesen, onder *wit van Ey* geslagen zijnde. Gebrandt, alsoo het door t' vyer verdunt, is wel meerder verdroogende, maer minder plackende.

Alle de verhaelde middelen dienen onder *Azijn* vermengt, die selfs bysondere kracht heeft, om met stoven het bloedt terstondt te stelpen.

4. Wy sullen hier by-voegen eenige *Metallen*, ofte gegravene Droogen, de welke placken, sonder scherpigheyd opdroogen, ende niet weynigh te samen-trecken.

Uyt de twee soorten van **LOOT**, wit, ende bruyn, is het laetste alleen gebruyckelick in de Heel-konste, ende werdt van *Galenus 9. Simp.* gestelt te kout te wesen. Derhalven al wat met een looden stock (gelijk eenige verkoelende kruyden) in een looden vijfel gestampt werdt, krijght daer door noch meerder verkoelende kracht. Die oock vermeerderd werdt, als het *Loot in Azijn gewasschen* is. Daer van wijst de Griecsche *Dioscorides* de maniere aen in sijn 5. boeck, op t' 55. cap. In een looden vijfel water gietende, schrijft hy,

sal men met een looden vijfel-stock soo lange wrijven, tot dat het water bruyn, ende dick werdt, dan sal men daer noch ander water by doen, ende door eendoeck soo dickwils gieten, ende met water ververschen, tot dat het alle sijne bruynigheyd af-leydt. Het verkoelt, verdrooght, treckt te samen, maeckt vel over de wonden, belet beginnende onsteeckingen, verbeteret alle quaedtaerdige sweeren, insonderheyd die op vochtige plaetsen, als aen t' eynde van de Dermen, ende *Lijfmoeder* staen, gelijk mede den open *Kancker*; waer toe wel een looden plaet dienstigh is, maer het *Poeyer* veel bequaem, gelijk ick, volgende *Fernelius*, dickwils ondervonden hebbe. Ick sal sijn beschrijvinge om het selve te maecken, hier by-voegen. Het *Loot* werdt geheel dun geklopt, ende dan in gantsch kleyn snipperkens gesneden, in stercken *Azijn* drie dagen geweyckt, den *Azijn* alle daegh, soo het noodigh schijnt afgietende; daer na uytgenomen, ende by t' vyer sonder branden gedrooght zijnde, werdt in een vijfel met moeyten gestooten, ende alsoo tot sijn poeyer gebracht; seer sonderling om de quaedtaerdige, ende ingekankerde Sweeringen te genesen, ende te sluyten. *Gibrandi Loot* doet al het selfde, maer met meerder scherpigheyd, als het niet gewasschen is. Gewasschen verdrooght ende verkoelt: dan ongewasschen verdrooght wel, maer en verkoelt niet. De meerder-gemelte *Dioscorides* verhaelt verscheyde manieren van wasschen, waer van de eerste de beste, ende daerom oock alleen in t' gebruyck gebleven is. Het *Loot* dun geklopt zijnde, doet men in een nieuwen aerden pot, tusschen beyde Swavel stroyende, die men aensteeckt, ondertusschen met een spatel omroerende, tot dat het *Loot* allegader wel verbrandt. Is verder van den aert, ende gelegentheyd van t' *Loot* te lesen by *Fallop. de Metall. 22.*

Plumbago, in t' Grieccks *Molybdiana*, na sijn bruyn verwe genoemt, ende na sijn glinsterigheyd by de Duytschen *Blantz*; oock *Blep-ertz*; na het loot dat sy *Blep* heeten, ende *Blep-sweep*; het welck soo veel is als *Loot-sweet*. Wy noemen het **LOOT-AERDE**. Het is een overschot, dat op den grondt van den oven blijft leggen, als in den selvigen, door het *Loot*, *Gout* ofte *Silver* gesuyvert is. Heeft meerder verkoelende, ende t'samen-treckende kracht, als het volgende *Silver-schuyt*, waer mede het anders gelijk is, als *Galenus* schrijft. Hier van is breeder te sien *Agricola 10. de Nat. fossil. 10. Matthiolus op 5. Diosc. 60. Fallop. de Metall. 25. ende 26.*

Wanneer de *Loot-ader*, dat is, de *Steen*, daer het *Loot* in is, in den oven gestelt werdt, dan smelt het *Loot*, ende vloeyt t'er suyver uyt: maer geeft even wel daer na eenige vuyligheyd op, de welke *Loot-schuyt* genoemt werdt. Dit is van den selfden aert, als de *Loot-aerde*, ende werdt mede bequaemelick gebruyckt soo by sijn selven, als onder *Plaesters*, om vel over de wonden te trecken.

SIL-

SILV
volgens
te Lyba
wegen
we:) d
nigh van
de twee
deele in
tweeder
aurum.
het ande
thargyr
Gout-sel
schillen
meerder
dien-vo
tigh is,
den. Ende
sonder n
men. slu
Gelij
de van
vochtig
stoffe,
men, en
gelijk
Biacca,
Blanque
Ceruse,
sicht ge
(Martia
ende de
genoem
De C
de Ceru
beschrij
daer na
dat de
daer ov
decksel
stopt zi
Winter
Loot vi
de dat
die het
dat al d
van der
weder
teeren,
nat, t'
onder
ten zijn
stooten
Op
gemaec

SILVER-SCHUYM heeft wel den naam na 't Silver, volgens de Griekische benaminge van *Lithargyros*, ofte *Lythargyrion*, dat is Silver-steen (soo genoemd van wegen zijn steenachtige hardigheyt, ende Silvere verwe:) dan komt mede van Loot, ende verschilt weynigh van het gemelte *Loot-schuym*. Want als het Loot de tweede reyse verkoocht wert, soo verandert het ten deele in Silver-schuym, ten deele in Loot-aerde. Is tweederley, het eene van Goude verwe, *Lithargyrium aureum*, ende by de Duytschen **Gold-glede** genoemd, het ander van Silvere, dat den naam draecht van *Lithargyrium argenteum*, ofte **Silver-glede** ende by ons **Gout-schuym**, ende **Silver-schuym**. Doch dese en verschillen niet anders, als dat het Goude, ofte gele, meerder kracht uyt het vyer getrocken heeft, ende dien-volgende oock een weynigh scherpigheyt deelachtigh is, het welck met wasschen kan uytgetrocken werden. Ende dan verdroogen sy beyde in den eersten graed, sonder merckelicke vermete, ofte koude, trecken te samen. sluyten, ende vervullen 't gene te hol uytgegeten is.

Gelijck van bedorven Koper, **Koper-root** komt, ende van Yser **Roest**, soo geeft het Loot met Azijn vervochticht, ende bedorven zijnde, van hem een witte stoffe, die wy na het Latijnsche woord **CERUSE** noemen, ende na de stoffe, ende verwe, **LOOT-WIT**, gelijk de Italianen niet alleen *Cerusa*, maer oock *Bianca*, ende *Sbiacca* (van *Bianco*) ende de Spaengjaerts *Blanquette*. 't Is al geheel oudt, dat de Vrouwen met de *Ceruse*, die van wit Loot gemaect wert, haer aengesicht geblancket hebben, waerom sy oock *Ceruffata*, (*Martial. 7. 24.*)

Ceruffata timet Sabella Solem.)

ende de Ceruse in Latijn **Fucus**, ende in 't François **Fard** genoemd wert.

De Griekische *Dioscorides* beschrijft de maniere om de Ceruse toe te maken: die wy hier wat nader sullen beschrijven. In een aerde pot leggen se eenige tacken, daer na gieten sy daer soo veel van den stercken *Azijn* op, dat de tacken een handt boven drijven, dan leggen sy daer over dun geslagen Loot. De pot met een aerde decksel, op dat den Azijn niet en soude vervliegen, gesloopt zijnde, wert des Somers in de Son geset, des Winters op een oven, kachel, ofte forneus. Die het Loot vijlen, openen de pot over den thienden dagh, ende dat soo lange tot dat het loot allegader vergaen is; die het niet en vijlen, maer alle maent. Ende als sy sien, dat al de geklopte platen, ofte bladeren, door de kracht van den Azijn niet op-gegeten en zijn, dan sluyten sy wederom de pot, ter tijdt toe, tot dat sy al te samen verteeren, ende tot Ceruse vergaen. Dan wert het suyvere nat, 't welck boven drijft, geklenst; het klevende, dat onder op de grondt sinckt, in eenen anderen pot gegoeten zijnde, in de Son gedrooght. Hier na wert het ge-rooten, ofte gemalen, ende dan gesift.

Op de selfde wijze wert de Ceruse van Bruyn Loot gemaect; de welke alleen in de Heel konste aengeno-

men is, ende verkoelt, verdrooght, treckt te samen, sluyt, plackt, ende sleet te rugge, recht strijdende, seydt *Galenus*, tegens het Koper-root, hoe wel het selve oock met Azijn bereyot wert. Hy doet daer by, dat gebrande *Ceruse* in *Sandyx*, dat is, *Bergh-root*, verandert; waer door het wel sijnder, doch niet meerder verwerende konde wesen. De Latijnsche Poëet *Virgilius* maect *Ecolog. 4.* daer gewagh van, ende wert by *Servius*, ende *Virgilius Marcellus* volgende *Plinius* op de gele verwe van een ander mengsel, geduydet, die beantwoort konnen werden uyt *Fallopilus*, de *Metall. 28.* De verssen van *Virgilius*, staende op den gulden tijdt, zijn de volgende:

*Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murrice, jam croceo mutabit vellera luto:
Sponte sua Sandyx pascentes vestiet agnos.*

POMPHOLYX, dat de Winckels verkoopen, is het rechte *Tutia* van de Arabiers, ende dat sy voor *Tutia* geven, is het *Cadmia* van de oude Genees-meefters. Het bestaet uyt de fijnste voncken, die in de Koper-ovens, als een belle (waer van de naam van *Pompholyx* in 't Griecx komt) op-vlieght, ende boven blijft aenhangen. Waer van breeder te sien is by *Dioscorides* in 't 5. boeck, ende 46. cap. *Matthiolus* in zijn Uytleggingen, *Fallopilus, de Metall. 13.* ende *Agricola 3.* de *Nat. fossil. 11.* ende 10. 14. Het is wit, ende geheel licht, waerom 't gemeenlick *Nil album*, ende in Duytslandt **NICHTEs** genoemd wert. *Hadri. Imius* meent dat daer van daen komt het spreekwoort, **Nichtes ist in die augen gut**/ als of men seyde, dat *Tutia* goetd was voor de Oogen, als voor de roode ende loopende niet beter zijnde. Want het verkoelt, verdrooght, treckt te samen, sonder (gewasschen zijnde) eenige scherpigheyt, heelt alle vochtige, ende vuyle Sweeringe, ende sluyt de Wonden.

SPODIUM enscheelt niet van *Pompholyx*, als alleen in sijneigheyt. Want het komt uyt de grove voncken, die op de vloer van de Koper-ovens neder-vallen; waerom het oock soo suyver niet en is, maer grover, ende bruynder, derhalven genoemd in de Winckels *Nilgriseum*, ende in Duytslandt **GRAUW-NICHT**. Het heeft de selfde krachten van *Pompholyx*, behalven dat het wat meerder te samen-treckt.

CADMIUM is tweederley, door de nature van selfs gegroeyt, ofte door de konste gemaect. De natuerlicke is een steen, *Lapis Calaminaris* genaemt, in Duytslandt **Kobelt**, ende in onse Winckels **WITTE KLIMY**. Komt veel in Bohemen voort, ende maect het root Koper (het welck sonder den selven niet te smelten en is) geel, ende vermeerdert het selve een goetd deel, gelijk onder andere den *Calmit-bergh*, ontrent Aken, genoegh uytwijft. De gemaecte *Cadmia* groeyt mede boven aen de Koper-ovens, ende is grover, meerder verdroogende, ende t'samen-treckende, als het *Spodium*. Dan de natuerlicke is minder verdroogende; maer gebrandt, ende dickwils met *Azijn* uytge-

E bluft,

bluft, ende gewaffchen, ende dan op een marmer-steen kleyn gewreven, verdrijft den brandt van de onfteekene Oogen, ende verteert de vochtige gefwellen. Die hier meerder bericht van begeert, magh de meer-gemelte Genees-meesters na fien.

ANTIMONYE werdt, om haer gelijckeniffe, die fy met het Loot heeft, onder de Loot-middelen befchreven van *Dioscorides* 5. 59. met den naem van *Stimmi*, ende *Sibi*, gelijk oock van andere Grieken. *Plinius*, *Marcellus*, ende andere Latijnen noemen het daer na *Sibium*. Maer de Arabiers *Achimian*, waer van de Chymiften gemaect hebben eerst *Achmadium*, ende ten laetften *Antimonium*, met welcke benaminge, als oock by de Arabifche Genees-meesters *Serapio*, ende *Avicenna* gebruyckt, dit Metal in de Winckels alleen bekend is. Het is van verwe den Loot-steen seer gelijk, maer valt witter, ende meerder blinkende. Is tweederley, Manneken, ende Wijfken. Het Manneken, feydt *Plinius*, is wat rouwer, lichter, zantachtiger, ende minder flickerende. Het Wijfken in tegendeel, blinkt, flickert, is morseligh, ende gereten. Werdt gegraven uyt de Silver-mijnen, onder andere Landen, in Duyfchlandt, ende Bohemen. Eertijds placht men het gegraven te verkoopen, maer tegenwoordigh het gekoockte. De wijfe daer van is by *Agricola* aangewefen in 't 9. boeck *de Re metallica*. Het verkoelt, treckt dapper te famen, verftopt. Wert derhalven bequamelick vermengt onder de Oogh-falven, om de Sinckingen, ende loopen van de felvige tegen te houden, te weten het gekoockte, dat geen fcherpigheydt en heeft, ende gelijcke kracht met het gebrandt Loot. Gemengt zijnde onder verfchen *Rensel*, maeckt dat het gebrande geen Puyften op en werpt, ftilt de quade Sweeringen, ende belet haer voort-kruypen. Sommige Vrouwen befigen 't felve, om haer Wijn-braeuwen bruyn te maecken.

ALUYN is, gelijk vele andere Metallen, ofte door de konfte gemaect, ofte natuerlick, waer van verfcheyde Mijnen zijn in Spaengjen, Duyfchlandt, ende Italyen. *Bembus* in 't 4. Boeck van fijn historye van Venetyen, fchrijft, dat het aldaer, met ongelooflike winft van de eygenaers gegraven werdt by *Castello*, ende *Leandro Alberti*, gelijk ick oock felfs gefien hebbe, tuffchen Napels, ende Pozzuolo. Hy befchrijft mede in fijn Italiaenfche befchrijvinge van Italyen, defe maniere om het felve te koocken. Sy branden de Aluyn-steen in een oven, ende dan gieten fy daer over Put-water, daer ontrent zijnde. Als de Steen foo eenige dagen geweyckt is, dan vergaet hy tot affche. Waer uyt fy daer na een Loogh trecken, het welck fy gieten in houte backen, in de welcke wat geflaen hebbende, wafst den Aluyn alencxkens aen de kanten, niet anders als Ys-kegels, ofte Chrifal. Te Luyck doen fy daer *Piffe* by, ende sonder de felve foude fy nauwlicks Aluyn konnen maecken. Het felfde is mede van Italiaenfch Aluyn

aengeteyckent by *Fernante Imperato* 13. dell' *Hift. Naturale* 12.

Den Aluyn doet dienst aen Gout-fmeden, Verwers, Druckers, ende Heel-meesters.

De Gout-fmeden befigen Aluyn, om haer Gout te fuyveren, ende met de bladeren het Koper te vergulden.

De Verwers zieden haer Wol, ende Laeckenen in Water, daer Aluyn in gefmolten is, waer door fy de Verwe eerder vatten, ende langer behouden.

De Druckers doopen haer dun, lofch, ende doorvloeyend Papier in Aluyn-water, het welck daer door foo vast werdt, dat het den inckt kan verdragen, ende voor Schrijf-papier verftrecken, het welck fy *planeren* noemen.

De Heel-meesters gebruycken den Aluyn, om door fijn verdroogende, ende t'famen-treckende kracht, het gefwollen, ende pappigh Tandt-vleyfch te doen fincken, ende op te droogen, de losse, ende leuterende Tandten vast te stellen, het loopen van 't Bloedt, uytbrecken van Puyftkens, ende het dragen van de Ooren op te houden.

Buyten de verhaelde gebruycken heeft hy noch een sonderlinge kracht, om het vyer fijn kracht te beneemen, ende te beletten, dat het geen brandt en maeckt. Welcke wetenfchap fommige Velt-overfte wel te pas gekomen is. Waer van wy een exempel lefen by *Agellius* 15. *Noft. Attic.* 1. uyt een oudt, ende achtbaer fchrijver: Doen *L. Sylla* het Landt van Athenen beftormde, ende *Archelaus*, den overften van den Koning *Mithridates* de plaetse befchermd, foo en konde een honte block-huys, dat aldaer tot verweering oppgericht was, rondfom met vyer omhelst zijnde, niet in brandt geraecken; om dat het van *Archelaus* met Aluyn beftreecten was. Welcke gefchiedeniffe wel te gelooven is, dewijl bevonden werdt dat Aluyn niet alleen het branden en belet, maer oock den brandt uytbluft. By Babylonyen groeyt seecker lijm, *Naphtha* genoemt, in 't welcke dit wonder gefpeurt werdt, dat de gene, die daer mede gefmaert is, het vyer na hem treckt, ende dat den brandt met geen water uytgebluft, maer noch meerder ontftecken werdt: dan om den felfden uyt te bluffchen, is noodigh *Slick*, ofte *Azjn*, dan het bequaemfte is *Aluyn*. Om fulcks te verfoecken, heeft *Alexander de Groot*, seecker joncxken met het lijm doen befrijcken, het welck terftondt in brandt rocht, met het grootfte gevaer des levens, dat haestelick voorkomen is door den Aluyn, daer mede den brandt gantsch gelift werde.

5. Uyt de verhaelde Enckele werden mengelmiddelen in de Winckels gereedt gehouden, te weten *Placsters*, ende *Salven*, als *Empl. Defensivum*, *Diapompholygos*, *Vng. Album*, è *Cerufa*, *Nutritum*, *Diachalcites*, ende *Exiccans rubrum*. Gelijk elck Heel-meester, na byfondere gelegtheydt der gebreecken, een byfonder mengelmiddel kan bereyden, uyt de verhaelde Enckele.

Het

1. Pijn-
2. Enck-
Mel-
Ama-
Kalf-
Merc-
3. Toeg-
4. Man-

A
lijk he-
ftrijden-
niet pijn-
ne, de-
verfacht
ons lich-
ende fijn

2. N
naem M
cha, als
by de fel-
heeten
laeuwe,
ende m
de hard
Dermer
van bin
ten gef
len kan
ende ge
te opdr
Noch h
van eeni
ofte By
lijk Di
voeght
ende op
van foot

W
kels m
werm in
te wete
niffe van
drooger
fcheydt
ende ver
W
tels, ge
droogh
de, nif
braden

Het IV. Capittel.

1. Pijn-stillende middelen, door versachtende krachten.
2. Enckele; als Maluwe, Huemst, Witte Lelye, Camillen, Melilote, Lijn-zaet, Fenugriek; Melck, Boter; Olye, Amandel-olye; Wolle-vet, Smeer, Verekens-reusel, Kalfs-vet, Hoender-vet, Ganssen-vet, Menschen-vet; Merck, Heris-merck, Kalfs-merck.
3. Toegemaecte, ofte mengel-middelen.
4. Maniere om te gebruycken.

I.

Alle pijn bestaet in 't ontdoen van 't gene te samen gevoeght is, ende dat is de naeste oorsaek; gelijk het middel, 't welck die wech neemt door tegenstrijdende kracht, de pijn recht stilt, maer even wel niet pijn-versachtende genoemt werdt, dan alleen 't gene, de oorsaek blijvende, de pijn alleen versoet, ende versacht. Soodanigh middel is ofte gematight, ende ons lichaem gelijk; ofte werm in den eersten graed, ende sijn van stoffe.

2. MALUWE (soo genaemt na den Latijnschen naem *Malva*, die wederom komt van 't Griecx *Malacha*, als of men seyde versachtende, waerom sy oock by de selve Griecten *Akops*, dat is, pijn-stillende geheeten werdt) is vochtigh, ende slijmerigh, met een laeuwe, ofte matige wermte; derhalven verdeelende, ende morw-maekende. Het afzietsel is bequaem tot de hardigheydt van de Lijf-moeder, krimpinge van de Dermis, smerte ende rouwigheydt van de Blaes, 't zy van binnen door een Clyster ingespeut, ofte van buyten gestooft; in welke maniere het alle harde Geswellen kan versachten. De bladeren van *Maluwe* gezoden, ende gestooten, genesen het Wild-vyer, ende alle heete opdrachtigheden, als oock de Verbrandtheydt. Noch heeft dit kruyt bysonders, dat het opstecken van eenige angelen, die door Spinne-koppen, Wesp, ofte Byen gedaen zijn, geleyt, de pijn versacht, gelijk *Dioscorides* getuyght 2. III. alwaer hy noch byvoeght, dat de gestampde bladeren met *Olye* vermengt, ende op de huyt gestreecken, de selve voor het stecken van soodanigh ongedierte bevrijden.

WITTE MALUWE, ofte HUEMST (in de Winkels met den Griekschen naem *Althea* bekent) is werm in den eersten graed, ende een weynigh vochtigh, te weten in haer bladeren. Want, volgens de getuygenisse van *Galenus*, soo zijn haer zaet, ende wortelen wat drooger, als oock sijnder van stoffe. Sy ondoet, scheidt, verteert, ende vermorwt alle hardigheydt, ende verdriefft alle smerten, ende onsteekinghen.

WITTE LELYE heeft in sijn bladeren, ende wortels, gelijk *Dioscorides*, ende *Galenus* getuygen, een droogh-maekende, afvegende, tamelick verdouwende, rijpende, ende verteerende kracht. De wortel gebraden, ofte met *Olye van Rosen* gemengt, geneest de

Verbrandtheydt. Haer afzietsel, pap, ende slijmerigheydt doen alle Geswellen tot etter komen, ende versachten met eenen de pijn, die door het rijpen der vochtighydt veroorsaect werdt. By ons is de wortel alleen in 't gebruyck; dan de bladeren werden tot het verhaelde oock dienstigh gehouden; ende tot alles krachtiger, van *Fernelius*, het sap uyt de bloemen geparst.

CAMILLEN zijn matelick verwerpende, ende een weynigh verdroogende, sijn van deelen, ende derhalven krachtigh om al 't gene in een getrocken is te ontdoen, ende te ontslyten, alle harde Geswellen te versachten, morw te maecten, te doen verdwijnen, ofte tot etter te komen, de rauwe vochtigheden te doen rijpen, ofte te scheidende.

WEL-RIECKENDE KLAVEREN, ofte MELILOTE, ende na den Griekschen naem by sommige *Malloote* genoemt, is werm, ende droogh in den eersten graed, met eenige t'samen-trekinge. Even wel heeft sy noch een scheidende, ende verteerende, als oock een rijp-maekende kracht. Sy versacht alle Onsteekinghen, ende heete Geswellen, insonderheydt, gelijk *Dioscorides* schrijft, die aen de Oogen, Lijf-moeder, Schamelheydt, ende Eynd komen; alleen in soete *Wijn* gezoden, ende opgeleyt, ofte met doeyeren van gebraden Eyeren, *Meel* van *Fenugriek*, *Lijn-zaet*, ofte *Tewen-bloem* gemengt.

LIJN-ZAET is (gelijk *Galenus* schrijft 7. *Simpl.*) werm in den eersten graed, doet scheidende, ende vermorwt alle heete, soo wel inwendige, als uytwendige Geswellen, het *Meel* met *Honich*, *Olye*, ende een weynigh *Water* tot een *Pap* gekookt zijnde, als *Dioscorides* getuyght 2. 96. De selve voeght 'er by, dat *Lijn-zaet* met *Looge* vermengt, rijp maect, ende doet uytbrecken, ofte verdwijnen alderhande Sweeringen, ende harde Geswellen achter de Ooren (*Parodites* genoemt) aen den Hals, ende andere leden des lichaems. In *Wijn* gekookt, suyvert het de sweeringen van 't Hoofst, stilt het Wild-vyer, ende verdriefft alderhande Vlecken.

FENUGRIECK werdt alleen gebruyckt in sijn *Zaet*, het welck, volgens de getuygenisse van *Galenus* 8. *Simpl.* is werm in den tweeden, ende droogh in den eersten graed. Het *Meel*, schrijft *Dioscorides* 2. 95. heeft een sacht-maekende, ende verdeylende kracht. In *Mede* gezoden tot een *Pap*; doet scheidende alle inwendige, ende uytwendige Geswellen.

MELCK van alle vrende hoedanigheydt, schrijft *Galenus* 10. *Simpl.* ontbloot zijnde, is een versachtend Heel-middel, bequaem voor de scherpe, ende bijtende Sinckingen, insonderheydt der Oogen, de selvige niet alleen door haer wey suyverende, maer oock door haer veertighydt versachtende; waer toe het *Sogh* van een gefonde Vrouwe, versch zijnde, alderbest, ende het Menschen lichaem aengenaemt is. Doch alle Melck rijpt, ende versacht, voornamelick *Koey-melck*; onder *wit van Ey* geslagen verdriefft de roodigheydt van de Oogen, ende versacht alderhande Sweeringen.

BOTER, een derde deel van de Melck zijnde, heeft veel van de selfde krachten. Want, gelijk *Galenus* wel schrijft in 't gemelte boeck, is van aert versachtende, rijpende, ende wat verdouwende. Sy en geneest maer kleyne, ende in teere lichamen voort-komende Geswellen. Op het Tant vleysch van de kinderen gestadigh gestreecken, doet de Tand en rasser uyt komen.

OLYE, is het vet sap der Olijven, daerom gemeenlick *Olye van Olijven*, ofte van *Olijf* genoemt, een vrucht van Olijf-boom, waer na sy oock den naem treckt van *Boom-olye*. Dese uyt rijpe Olijven geparst, ongezoeten, ende niet te oudt, is matelicken werm, versachtende, ende vochtigh-maeckende, een recht middel voor de vermoeytheydt, ende om het lichaem rap, ende sterck te maecten. Waerom sy oock in voortijden by de Grieken, ende Romeynen gebruyckt is geweest, om de lichamen van de gene, die een stercke oeffeninge aennamen, ofte in 't Badt gingen, daer mede te besfrijcken, gelijk breeder te sien is by den Italiaenschen Genees-meefters *Mercurialis 1. de Arte Gymnast. 8.*

OLYE VAN SOETE AMANDELEN is tot alle het selfde bequaem, ende noch krachtiger.

VET VAN VUYLE, ende **ONGEWASSCHEN WOLLE**, ofte **WOLLE** met der **YECKEN**, heeft een verwerende, versachtende, ende ontoende kracht. Verfoet alderhande pijn, insonderheit van geslagen, ofte gepletterde leden, 't zy alleen, ofte met *Olye van Rosen*, ende een weynigh *Azijn* opgeleydt.

Alderhande **VET**, ofte **SMEER**, het welck van sijn stoffe is, versacht de pijn, ende verfoet de scherpigheit van de vochtigheden. Dat van *Wilde Dieren* genomen werdt, is mede verdouwende, ende verdrijvende, maer van *Tamme* valt grover ende vochtiger.

VET VAN SWIINEN, ofte **VERCKENS-REUSEL**, heeft de selfde kracht van den *Olye*, behalven dat het noch wat meerder versacht, ende rijpt, even wel sonder eenige hitte, als onse natuerlicke wermte seer gelijk zijnde.

KALFS-VET is wat werm, ende drooger als de *Verckens-reusel*, die het anders in krachten na volght.

HOENDER-VET heeft noch meerder vermorwende, ende versachtende kracht, ende stilt de bijtende scherpigheit der vochtigheden.

GANSEN-VET is werm, ende sijnder van deelen, als dat van *Swijnen*, ofte *Hoenderen*, ende kan dienvolgende beter versachten het gene dieper steeckt.

MENSCHEN-VET, gelijk het tusschen al de *Smeren* middel-matigh is, soo heeft het oock tot alles een middel-matige kracht.

MERGH versacht alle hardigheydt. De beste is **HERTS-MERGH**, daer na **KALFS-MERGH**.

3. Hier van werden gemaect *Olye van Camillen*, van *Lelyen*, van soet *Amandelen*: *Stovingen* van de wortels van *Lelyen*, ende *Huust*, de *Bladeren van Maluwe*. De *Bloemen van Camillen*, ende *Meliloten*. Van de selve gestooten werdt een *Pap* bereydt met het Meel

van *Lijn-zaet*, ende *Fenugriek* in *Soete-melck* gekookt, ende daer dan onder gemengt verschen *Olye*, ongezoet *Boster*, *Mergh*, ofte *Reusel*. Men kan oock [aldus] een *Pap* bereyden:

N. Een *Witte-broodts kruym*, geweyckt in werm *Melck*, en dan vermengt met het saeye *stym*, dat met lauw water getrocken is nys
Huust-wortel,
Fenugriek, of
Lijn-zaet [soo veel genoegh is:] daer by doende
Twee Doyeren [van *Eyeren*,] en
Een vierendeel loot *Saffraen*.

[Tot een *Pap*.]

4. In 't gebruyck van dese middelen, die de pijn versachten, sonder de oorfaeck wech te nemen, dient wel gelet, dat sy niet alleen, ende onvermengt gebeficht en werden op lichamen, die geheel bloedt-rijck, ofte vol quade vochtigheden zijn. Want door haer versachtende kracht verslappen sy het deel, daer sy opgeleydt werden, het welck dan daer na meerder vochtigheden ontfangt, ende behoudt, waer door het oock de spanning, ende pijn vermeerdt. Derhalven is 't goet, dat in foodanigen gelegentheydt onder de selve wat t'famen-treckende gemengt werden, doch weynigh. Want gelijk de versachtende middelen de pijnige deelen doen verslappen, soo werdt door het t'famen-trecken de pijn verdubbelt. Derhalven sal dit de mate zijn, dat de sinckinge sachtelick tegen-gehouden, de swacke deelen versterck, ende de pijnelickheydt versacht werdt.

Het V. Capittel.

1. *Pijn-stillende Middelen*, door verdoovende kracht.
2. *Enckele*; als *Bilsen-kruyt*, *Scheerlinck*, *Mandragora*, *Heul*, *Opium*, *Nachts-gebade*, *Stomp-vijsch*.
3. *Mengel-middelen*.
4. *Maniere om te gebruycken*.

1.
N A dat wy aengewesen hebben de *Middelen*, door de welke de pijn versacht werdt: soo sulden wy nu komen tot de gene, waer toe men gedreven, ende als gedwongen werdt, wanneer de andere niet en helpen, te weten, de *Verdoovende*. Dese stillen de pijn, niet om dat sy de oorfaeck (waer in de rechte genesinge beslaet) wechnemen, ofte versachten: maer om dat sy door haer verdoovende kracht 't gevoelen van 't pijnelick deel soo verdooven, dat het selve de prikkelende oorfaeck van pijn niet gewaer en werdt. Dit verdooven en geschiedt niet door koude, maer door een bysondere kracht. Derhalven hebben de *Griekische* Genees-meefters ongelijck, als sy schrijven, dat alle verdoovende middelen kout zijn, en daerom oock de *Ara-bische*, 't welck van de *Nieuwe* gevolght wert, met de alder-

alder-heetste Droogen, als om haer over-groote koude te matigen, de selvige vermengen; selfs met het brandende *Euphorbium*, in 't mengel-middel, *Philonium Romanum* genaemt. Daer nochtans *Opium* met sijn seer bitteren smaect, ende stercken reuck (waer van breeder te sien is in 't Eerste Deel, 4. Boeck, Cap. 9 van den *Schat der Ongefontheydt*) sijn hitte genoeg uytwijft, ende even wel de pijn, gelijk terstondt sal werden aangewesen, boven alle andere verdooft. De hoogh-geleerde, ende meer-gemelte *Fernelius*, Genees-meester van *Henrick de II. Koning van Vranckrijk*, laet toe dat alle verdoovende middelen dapper koudt zijn, maer dat sy even wel door die ongematigheydt de pijn niet en verdooven, dan door eenen bysonderen aert. Want, schrijft hy, 6. *Meth.* 5. grooten *Donder-baert*, al is hy kouwer dan *Bilsen-kruyt*, soo kan hy op eenigh deel geleyt zijnde, het selve niet verdooven. Ende daerom voeght hy 5. *Meth.* 27. in de Gichte, als de over-groote pijn niet en versacht, by den selven, ende *Mandragora*, wat *Opium*, insonderheydt in heete gebreecken, als vast stellende, dat *Opium* kout soude wesen, waer van het tegendeel waer is.

2. **BILSEN-KRUYT**, te weten, dat witte bloem, ende zaet heeft, versacht alle onsteekingen, ende de pijn, die daer door verweckt werdt, gelijk in 't 1. Capittel is aangewesen. *Durus*, Genees-meester van den Koning van Vranckrijk, doet sijne verkouwende kracht matigen met *Soete-melk*, met welke stovinge hy verklaert de Gicht-pijne verdreven te hebben.

SCHERLINCK is van den eygen aert, ende noch kouder. De bladeren, als oock het sap uyt de selvige, ende de bloemen geperft, zijn seer verdoovende, waer van breeder te sien is in 't Eerste Deel, 4. Boeck, Cap. 19. en in 't Tweede Deel, 1. Boeck, Cap. 22. van den *Schat der Ongefontheydt*.

MANDRAGORA, gelijk *Galenus* seydt 7. *Simpl.* verkoudt in den derden graed. Het sap uyt de wortels, bladeren, ofte appels geperft, stilt de pijne, ende verkoelt alderhande vyerighedyt.

HEEL versacht in sijn affietsel van bladeren, ende bollen, alderley brandt, ende de pijn daer uyt ontstaende: maer noch meerder werdt de selfde verdooft, door **OPIMUM**, gelijk breeder verhaelt is in 't Eerste Deel, 4. Boeck, en Cap. 9. van den *Schat der Ongefontheydt*.

NACHT-SCHADE is mede van den selfden aert, gelijk wy hier voor in 't 1. Capittel hebben aangewesen.

STOMP-VISCH werdt onder andere plaetschen gevangen by *Marseille* in Vranckrijk, ende by *Venetyen*, ende *Genua* in Italyen, heeft eenige gelijkennisse met onsen *Roch*. *Theophrastus*, *Aristoteles*, *Galenus*, *Plutarchus*, *Plinius*, *Averroës*, *Albertus*, *Bellunenfis*, ende verscheide andere, getuygen, desen *Visch* soo dapper te verdooven, dat hy selfs door het net, ofte yet anders daer hy mede gevangen werdt, sijn kracht uytgeeft, ende de *Visschers* handen doof maect, ende

haer gevoelen beneemt, ofte een schudden ende beven daer in verweckt; waerom hy by de *Venetianen* *Tremolo*, ende by die van *Genua* *Tremoriza* genoemt werdt, gelijk oock van de *Spaengjaerts* *Tremelga*, van de *Duytschen* *Zitterling* / *Zitterfisch* / *Schleffer* / ofte *Kramppfisch* / als kramp verweckende. Soo kunnen wy hem in onse tale *Cramp*, ofte *Stomp-visch* noemen, die in 't *Latijn* den naem heeft van *Torpedo*. Den *Olye* daer dese *Visch* levendigh (want doot zijnde, en heeft hy die kracht niet) in gesückt is, verdooft het gevoelen, ende neemt alsoo de pijn wech.

3. Uyt de verhaelde enckele werden toegemaectt *Philonium Romanum*, de pillen van *Honts-tonge*, *Populyoen-salf*, *Olye van Bollen*, *Bilsen-kruyt*, ende 't gene de meeste kracht heeft, *Opium*, ofte 't gene daer uytgetrocken werdt.

4. De verhaelde middelen, als sy niet te sterck ofte te veel opgeleyt en werden, kunnen by noot (want buyten den selven dienen sy beter nagelaten) bequamelick den brandt, ende onsteekingen van *Geswellen*, *Sweeringen*, ende anders wechnemen, alsooock de pijn, die uyt de selvige veroorsaectt. Maer onmatelick gebruyckt, souden sy het pijnelick deel verderven, ende gantsch van gevoelen, ende leven berooven.

Het VI. Capittel.

1. *Versachtende, ontooende, lucht-gevende, ende verteerende Heel-middelen.*
2. *Enckele; als Lijn-zaet, Fenugriek, witte Wijngeert, wilde Concommers, Lisch, Hadich, Schaeps-wolle, Reusel, Vet, Mergh, Ladanum, Harst, Sagapenum, Galbanum, Ammoniacum, Bællium, Styrax, Tacamahaca, Caranna, Opopanax.*
3. *Toogemaecte, ofte Mengel-middelen.*
4. *Recht gebruyck.*

WY hebben dus verre beschreven de Heel-middelen, die meest stijdigh zijn tegens de heete gebreecken. Derhalven sullen wy nu aenwijzen de gene, die de koude versachten, ontooende, ende lucht-geven, te weten harde *Geswellen*, uyt koude, ende geronnen vochtigheden vergadert, ende opgeworpen zijnde. Soo dat wy voor een versachtende Heel-middel eygentlick reekenen, niet dat het gene, door menighe gespannen is, ontlaft, ofte 't gene te seer verdrooght is, vochtigh maectt; maer het welck dat geronnen is, verwert, ontooet, ende lucht-gevende doet slincken. Soodanigh is matelick van stoffe, niet werm boven den tweeden graed, (op dat het door sijn hitte, het dunste van de vochtighedyt uyttreckende, het overige niet en soude verharden) vermengt met een luchtige vochtighedyt, gelijk *rype Olye*, ende *Vet* van een gematight *Dier*, uyt de welke geen scherpigheydt, ofte eenige uytsteekende hoedanigheydt, maer alleen een

soetachtige vettigheydt geproeft en werdt. Dan dese zijn maer enkel versachtende. Andere hebben daeren-boven kracht om de onsenlike gaetjens van de huyl sachtjens te ondoen, ende daer door de beslotene vochtigheden lucht te geven, ende soo te doen uytwaessenen. Sulcke zijn dun van stoffe, om te beter in te konnen dringen, van gematigheydt matelick werm, om door onmatige hitte, ende drooghthe de openingen niet te sluyten; gelijk doen die grof, ende kout zijn. Derhalven die enkel verwochtigen, gelijk *Vyolen*, *Maluwe*, *Olye*, hebben een sachtelick vermorwende kracht. Die wat werm, ende sijnder zijn, versachten, vermorwen, ondoen, ende openen, als *Camillen*, *Lelyen*, *drooge Vijgen*, *ongezoute Boter*, ende *verse Verckens-reusel*. Maer die noch sijnder van stoffen, ende heeter van gematigheydt zijn, te weten tot den tweeden, ofte den derden graed, vermorwen, verdouwen, ende verteeren alle harde geswellen; van welcken aert, ende krachten de volgende deelachtigh zijn.

2. **LIIN-ZAET**, ende **FENUGRIECK** in *Water* gezoden, ende daer mede gestooft, ofte het *Meel* in *Water* ende *Camil-olye* gekoocht, ende Paps-gewijse opgeleydt, versacht ende vermorwt alle hardigheden.

WITTE WIINGAERT, ofte *Bryonia* is werm, ende droogh in den tweeden graed. Sijnen wortel is meest in 't-gebruyck, die versacht ende verdouwt de harde Geswellen, doet de selve rijpen ende door-breecken. Reynight de huyl van Rimpelen, Fronsien, Sproeten, Puysten, gestooten, ende met *Fenugriek-miel*, ende *Olye* gezoden. Suyvert, in *Wijn* gekoocht, het vuyl vleesch, ende de quade Sweeringen, ondoet, ende scheidt het geronnen bloedt, verdrijft de blaewigheydt van gestooten, gevallen, ofte geslagen leden. Gestooten op de gemorselde beenderen gestroeyt, treckt uyt de Wonden splinters van de gemorselde beenderen. De vruchten (die wy *Quartel-besjen* noemen) hebben kracht om quet Schorft te heelen.

WILDE CONCOMMERS zijn werm ende droogh in den tweeden graed, sijn van stoffe, ende derhalven suyverende, scheidende, ende verteerende. Waer toe gebruyckt werden de *Wortel*, ende het *Sap* van de vrucht. Sy versachten, ende verdrijven alle koude, ende oude hardigheydt, met *Meel* van *Gersten-mout* in *Water* ende *Olye* gekoocht, onder *Termenthijn* gemengt, rijpen, ende openen de Geswellen. Het afzietfel van de *Wortel* uyt *Azijn*, verdrijft de Gichte, ende andere pijn van de gewrichten. Droogh gestooten (waer toe het *Sap* van de vrucht noch krachtiger is) ende met *Honich* vermengt, suyvert, ende neemt wech *Krouwagye*, *Sproeten*, ende alderhey *Vlacken*.

LISCHE in sijn *Wortel*, zijnde heet ende droogh in den derden graed, versacht, opent, ende verdrijft alle hardigheydt, het zy dat men met sijn afzietfel stooft, ofte hem onder sachtmaeckende *Pappen* vermengt.

HADICH is by na van den selfden aert. In sijn jonge *Bladeren* noch versich, ende malsch zijnde, onder

Meel van *Gersten-mout* gemengt, versacht, scheidt, ende verdrijft alle koude Geswellen; als oock de *Verbrandheydt*, *Honde-beten*, ende *Gichte*. Het selfde doet oock de *Wortel* met *Stieren-vet* gemengt. Sijn afzietfel vermorwt de harde *Lijf-moeder*, opent de verstoppe; ende versacht alle Geswellen, daer ontrent komende, met den selven gestooft, ofte gebaedt zijnde.

WOLLE met de **YECKEN** (waer van in 't voorgaende *Capittel* gesproocken is) versacht ende verdouwt meerder, als eenige andere *Vettigheydt*.

VERCKENS-REUSEL, als hy oudt ende ongezoeten is, versacht stercker, als versche; want hy verkrijght door den ouderdom eenige wermte, ende scherpigheydt, die hy versich zijnde, noch nieten heeft. Maer de andere werm smeeren, als het *Vet* van *Hoendren*, *Gansen*, *Eenden*, *Kalveren*, *Ossin*, hebben meerder kracht van versachten, als sy versich zijn, alsoo de selvige door den ouderdom te heet, ende te scherp werden, waer door sy dan oock stercker verdroogen, ende verteeren. Het gene van noch drooger *Dieren* genomen werdt, als van *Honden*, *Stieren*, *Bocken*, ende *Harten*, is noch soo veel meerder verdroogende, sonder versachtiging.

MERCH, gelijk het pijn silf, als in 't voorgaende *Capittel* geseyt is, soo heeft het oock kracht om te verwermen, te versachten, ende te ondoen. Werdt in 't laetste van de *Somer* vergadert, het drooghste uyt den rug-graed, 't vochtighste uyt de andere beenderen. Tot de hardigheydt van het ingewandt, ende de zenuwachtige deelen heeft *Harten-merch* den meesten prijs: waer op volght, doch met slapper kracht, *Kalsa-merch*.

Cistus Ledom (waer van *Clusius* thien geslachten heeft, by de welke *Lobel* noch drie andere doet) is een leegh Heester, de *Cistus* niet ongelijk. Heeft lange, swarte, klamme, ende in 'taentasten wat klevende bladeren. Want sy zijn deelachtigh een taeye ende *Termenthijnachtige* vettigheydt, die haer van buyten op sommige tijden uyt geeft, te weten in 't Voor-jaer, gelijk den ouden *Dioscorides* schrijft 1. 110. ofte liever, gelijk *Bellonius*, die sulcks selver gesien heeft, geuyght in het 1. Boeck van sijn *Françoische Aenmerkingen* op het 7. *Capittel*, in de *Somersche* maenden, ende hoe de *Sonne* meerder hitte geeft, hoe sy dese vettigheydt meerder uyttreckt. Dit Heester wast op woeste, ende ongebouwde plaetschen van *Spaengien*, ende by *Mans* in *Vranckrijck*, dan het beste in 't *Grieckische* eylandt *Cypries*, ende *Creta*, nu *Candyen* genoemt, alwaer de gemelte *Bellonius* de *Termenthijnachtige* vettigheydt heeft sien afnemen. De *Griecken*, schrijft hy, hebben een bysonder werck-tuygh, gelijk een *roskam* sonder tanden, waer mede sy dese vettigheydt van de tacken, ende bladeren afschrappen, met onlijdelicken arbejdt, als zijnde in 't heetste van de hontsdagen, ende op 't geberghte. By een vergadert, werdt door gedaen, ende in klonfers, gelijk men in de *Winkels* liet, bewaert.

Dese

Dese
Latijn I
ofte Lo
in 't Spa
rechte in
de bedor
de wern
roock, G
oock ve
reuck-w
heeft di
Heel-ko
Het i
schrijft C
weynigh
om verla
de rijpen
ofte set-
der door
de de sel
stercken.
Door w
' Hayr.
de veroo
doen sijn
het beste
achtigh
van stoff
vende ge
P 118
ende t's
wonden
vettighe
genoemt
gewrich
verdouw
heeft m

Deſe vochtigheydt, in 't Grieks, ende daer na in 't Latijn **LADANUM** geheeten, in 't Arabiſch *Laden*, ofte *Loden*, in 't Italiaenſch *Laudano*, ende *Odano*, in 't Spaenſch *Xara*, werdt in Grieken-landt, daer het rechte in overvloet voort komt, veel gebruyckt, om de bedompte, ende quade lucht met haer wel-rieckende wermt te ſuyveren, gelijk wy hier doen met *Wierroock*, *Genever-beſeyn*, *Nagelen*, ofte diergelijcke. Wert oock veel gedaen in Reuck-ballen, ende alderhande reuck-werck. Dan behalven den aengenamen reuck, heeft dit *Ladanum* noch verſcheydene kracht in de Heel-konſte.

Het is verwermente, ſeydt *Dioſcorides*, ende ſulcks ſchrijft *Galenus 7. Simpl.* in den tweeden graed, met een weynigh t'ſamen-treckende, ſijn van ſtoffe, ende daerom verſachtende, morw-maekende, verteerende, ende rijpende. Derhalven bequaem, om tot een *Peffus*, ofte ſet-pil gebruyckt, de hardigheydt van de Liſf-moeder door ſijn verſachtende kracht, wech te nemen, ende de ſelve door ſijn drooge t'ſamen-treckinge te verſtercken, haer overtollige vochtigheydt op te droogen. Door welke kracht het oock belet het uytvallen van 't Hayr. Streckt, in 't korte, om alle pijn, die uyt koude veroorſaect, te ſtillen, ende alle harde Geſwellen te doen ſtincken. De meergemelte *Dioſcorides* keurt voor het beſte, 't welck boven ſijnen lieffelicken reuck, geelachtigh van verwe is, wat na den groenen treckende, van ſtoffe vet ende taey, doch niet zandigh, maer klevende gelijk Harſt.

PIJN-BOOM heeft in ſijn ſchoffen eenen droogen, ende t'ſamen-treckenden aert, die doen het zel over de wonden groeyen, ende geneſen de Verbrantheydt. De vertigheydt, die uyt deſen Boom vloeyt, ende **HARST** genoemt werde, noch verſch zijnde, ſtilt de pijn van de gewrichten, inſonderheydt in de Heupen, verſacht ende verdouwt de hardſte Geſwellen: maer die ouder is, heeft meerder kracht om te verwerpen, ende te ver-

teeren. Dit ſelfde grijpt oock plaets in Harſt, ofte Gomme van andere Boomen.

Het kruyt, dat in 't Grieks *Naribex*, in Latijn *Ferula*, ende daer na in François ende Italiaenſch *Ferola* genoemt werdt, ende in Spaenſch *Cannabita*, (om haer rietachtigheydt) is van gedaente onſe *Fenckel* niet ongelijk; ende waſt veel in Aſyen, ende Afriicken: doch mede in Europa, gelijk ick het ſelfde geſien hebbe in Italyen ontrent Florençen, Romen, Napels, ende in Vranckrijk ontrent Mompellier, ende Marſeille. Het is van verſcheyde ſoorten, ſelver oock na de verſcheydenheydt van de plaetsen, daer het groeyt, ende daerom brengt het oock verſcheyden Sap, ofte Gomme voort, *Sagapenum*, *Galbanum*, ende *Ammoniacum*, alle drie in de Heel-konſte gebruyckelick.

SAGAPENUM is heet in den derden, ende droogh in den tweeden graed, ſeer vermorwende, ende verteerende. Wert derhalven ſeer bequamelick gebruyckt tegen alle Kramp, Lammigheydt, Treckinge, ende weedom der zenuwen. In *Azijn* geweckt, verteert, verdrijft, ende doet ſcheyden alle hardigheydt in verouderde koude Geſwellen, ende Klieren. Verklaert het geſichte, ende verdrijft de ſchemeringe, ende vleecken van de Oogen, met *Sap van Wijnruyt* gemengt. Belet oock het uytvallen des Hayrs.

Voor de beſte wert gekeurt van den Arabiſchen Genees-meester *Mefue*, die klaer is, van buyten geel, van binnen wit, na Looek ruyckt, ſcherp op de tonge, ende lichtelick ſmelt.

GALBANUM verwermt tot by - na in den derden graed, ende verdrooght tot in den tweeden, verſacht, koockt, verdunt, doet ſcheyden, treckt doornen, ende ſplinters, doet de koude geſwellen rijpen, ende doorbreecken. Met *Azijn*, ende *Salpeter* vermengt, verdrijft de Sproeten, ende den Tandt-ſweer in de holligheydt geſteecken.

Werdt meest gepreſen van *Dioſcorides* het gene uyt veel kleyne ſtucckens beſtaet, ende *Wierroock* gelijk, dat ſuyver, vet, ende niet houtigh en is, in hebbende wat zaedt van ſijn kruyt, ſterck ruyckende, ende niet te vochtig, noch te droogh zijnde. Siet *Wecker. 1. Anſid. ſpce. 17.*

AMMONIACUM leect uyt de *Ferula*, die by Cyrenen, ende den Tempel van *Jupiter Ammon*, in 't uytterſte van Afriicken (daer hem *Alexander de Groot*e, uyt verwaende grooſheydt dede erkennen voor *Jupiters* ſoon) overvloedigh voortkomt. Het is werm, ende droogh in den tweeden graed, verſacht, ontdoet, ende treckt uyt, vermorwt alle hardigheydt, ende verſoet de pijn daer uyt ontklaende, in *Azijn*, op ſacht vyer, geſmolten. Met *Olye*, ende *Salpeter* gemengt, vermorwt, ende verdrijft alle harde geſwellen; ende ſtilt de pijn van de gewrichten; gelijk het oock de knobbels aldaer doet vergaen, ende doorbreecken, als by het ſelve *Honieb*, ende *Peck* geſmolten werden. Is mede dienſligh om het geſichte te verklaren, mits

ende
and-
doet
fziet-
ſtop-
men-gaen-
ouwtezou-
ver-
cher-Maer
leren,
erder
ſelvi-
den;e ver-
omenvren,
ſach-ende
e ver-
it in 'tTot
htige
er opchten
is een
ange,
e bla-Ter-
en opge-
ever,ge-
merc-den,
e vet-woe-
endekſche
t, al-e ver-
ſt hy,

a roſ-

dt van
lijde-s-da-
verde

Zinc-

Deſe

mits de duyfterheydt verdrijvende, ende de schellen die over den Appel beginnen te groeyen, afnemende.

Werdt voor goet gehouden, volgens de getuygenisse van den meer gemeelten *Dioscorides*, dat wel geverwet is, de *Wierroock* gelijckt, met kleyne stucxkens, suyver, sonder eenigh mengsel van hout, ofte steenkens, van reuck als *Beriswijn*, ende bitter van smaeck.

Bdellium is een gomme, ofte traen, die uyt eenen Arabischen Boom leect, soo genoemt in 't Grieks, als stinckende, om sijnen swaren reuck. Het verwermt in den tweeden graedt, versacht, scheidt, ende verteert. Met *Wijn*, ofte werm *Water* gesmolten, ontdoet de krop-swellen, alderhande hardigheydt, ende knobbels van de gewrichten.

Het beste *Bdellium* is bitter, sonder suyrigheydt, suyver, vet, broos, ende wel-ruyckende. Siet verder *Wecker. 1. Ant. sp. 17.*

Styrax is een Boom by na gelijk den *Queeboom*, die in Languedock wel wast, maer en geeft daer geen vette vochtigheydt, gelijk in heeter Landen, ende dese is tweederhande, beyde wel-riekende, somnige gomachtigh, in greynen, ende klotten gestijft, die uyt Pamphylien, Cypers, ende Candia over plachte gebracht te werden in riet-pijpen, daerom in de Winkels genaemt *Styrax Calamita*, in Grieks na den Boom, uyt den welcken hy traent als een keeckel, *Styrax*, in Italiaensc *Storace*, in Spaensc *Estoraque*, d'ander is vocht ende weeck, gelijk den *Termenbijn* *Storax liquida*, ende by d'Italianen *Storace liquida* geheeten; is wat heeter, als de drooge. De Gomme die tegenwoordigh gemeenlick gebruyckt werdt, is bruyn, vol gruys, breuckigh, ende by na vermelluwer, de welke ten tijde van *Dioscorides* verworpen werde: die 1. 68. voor de beste keurt de gene, die vet is, roschachtigh, harstachtigh, daer eenige witte stucxkens by zijn, sijnen goeden reuck lang behoudende, ende die, als men hem weyckt, een honichachtige vochtigheydt van hem geeft. Dese scheidt soo veel van de gemeene, als den *Falernum*, seydt *Galenus*, dat is den besten *Wijn*, van den slechtsten, die in de krougen gedroncken werdt; dan komt seer selden over, ende werdt van de Joden aldaer vermengt ende vervalscht. Ick heb even wel van den oprechten te Napels gesien by den naeuwkeurigen *Ferrante Imperato*, die de selfde te Venetyen van een Koopman van Aleppo gekocht hadde.

Styrax verwermt, maect morw, ende verteert, bequaem om alle hardigheydt te versachten, de geswellen, ende harde klonters, insonderheydt van de zenuwen, te ontdoen, ende werdt bequaemlick vermengt onder *Salven* die versachten ende verdrijven.

Tacamahaca, welcken Indiaenschen naem by de Spaengjaerts gehouden is, werdt by haer overgebracht uyt West-Indyen, alwaer hy wast in nieuw Spaengjen, aen een Boom soo groot als een *Popelier*, seer goet van reuck, de welke gequetst zijnde, dese *Gomme*, of *Harst* uytgeeft, van verwe het *Galbanum*

gelijk (ende daerom seggen sommige, dat se het oprechte *Galbanum* is) met witte placken, als *Ammoniacum* swaer van reuck, ende smaeck.

Dese *Gomme* is werm in 't beginfel van den eersten graed, droogh in den tweeden, mede deelachtigh van een groote t'samen-treckinge: waer door sy niet alleen en kan ontdoen, ende scheidt de taeye vochtigheden, maer de leden noch verstercken. Sy werdt gebruyckt tegen allerley *Geswel*, ende om alderhande pijn, uyt koude, ende windtrachtige vochtigheden komende, te doen vergaen. Sy verdrijft den *Tant-sweer*, in de quade ende holle *Tanden* gesteecken: ende als eenigen bedorven *Tand* daer mede gebrandt werdt, dan gaet de bedervinge niet vorder. Sy versoet alle smerten der lidmaten, selfs oock de *Gichte*, belet den *Kramp*, geneest de wonden der zenuwen, ende verteert de overblijvende vochtigheydt.

Komt mede van een West-Indischen boom (ontrent *Carthagen*, ende *Nombre de Dios*) gequetst zijnde, een soorte van *Harst*, van verwe de *Tacamahaca* gelijckende, maer meerder blinkende, vochtiger, ende grover; in Indiaensc, ende daer na oock in Spaensc, *Caranna*, ofte *Carafia* geheeten, van reuck de selfe *Tacamahaca* gelijck, maer noch swaerder, vet, ende olyachtigh, derhalven oock taey, sonder groote kleefachtigheydt.

Het is eenen nieuwelicks bekenden *Harst*, werm van aert, veel meer dan in den tweeden graed: die de Indianen veel gebruycken tegen de *Geswellen*, ende alderley *Smerten*. Ja is bequaem tot alle de gebreken; die wy de *Tacamahaca* toe-geschreven hebben, ende noch krachtiger, soo dat se dickwils in korter tijdt volbrengt, waer toe men met de *Tacamahaca* in langer tijdt niet en heeft konnen geraecken, gelijk de Spaensche schrijver *Monardus* getuyghet, selfs bevonden te hebben, het welck ick, ende andere oock uyt eygene ervarendheydt konnen bevestigen.

Opopanax, is soo veel in 't Griecx te seggen, als *Sap* van *Panax*, beschreven by *Dr. Dodons* in 't 10. boeck, van 't 2. Deel, op 't 14. cap. Uyt dit kruyt vloeyt een *Sap*, 't welck tot een *Gomme* verhart, ende is heet in den derden, droogh in den tweeden graed, sterck versachtende, ende verteerende. Heelt de *Gescheurtheyt*, versoet de *Gichte*, ende *Tant-sweer*, versacht de harde *Lijf-moeder*, doet *Bloed-sweeren*, *Klap-ooren*, ende andere *Geswellen* rijpen, ende door breecken, scheidt het gesicht, ende met *Honigh* ende *Peck* vermengt, tot een *Plaester*, geneest de beten van dulle *Honden*. Werdt oock bequaemlick gedaen in alle *Plaesters*, ende *Salven*, streckende om te vermorwen, ende de koude *geswellen* tot rijpinge te brengen.

Voor het beste werdt gehouden, dat bitterste van smaeck, sterckste van reuck, van binnen wit, ofte geelachtigh is, van buyten *saffraen-verwigh*, *glac*, vet, breuckigh, terstont in 't water smeltende. En in

in dit sm
vert: wa
valt als d

3. A
van die l
dan hebb
te versac
de selvig

Uyt d
mengt, e
lyen, van
wormen;

Op een p
men ses
soete Am
saem vye

daen, to
Salve Re
Plaester
Melilot.

4. Al
men, soo
de grove
vochtige
den, hier

Wortels
we, ende
ende Mel

Terstont
heer is,
strijcken

ende dae
maect z
kracht va

sachten,
door hae
heeft flap
dat het z

ende gen
Pap gem
gen, oft
N. P

Alles
gestam

En vo

Het VII. Capittel.

1. Verdunnende Heel-middelen.
2. Enckele; als Dille, Poleye, Keule, Orego, Thijm, Quendel, Marioleyne, Rosmarijn, S. Ians-kruyt, Alffen, Santorye, Alant, Wynruyt, Cumijn, Laurier, Vet, Mergh, Olye.
3. Gemaeckte, ende gemengde.
4. Maniere om te gebruycken.

DE wijl de verdunnende middelen, de onsenlicke tocht-gaetjens van de huyt openende, diep binnen schieten, en doen niet alleen de koude, grove, ende gestremde vochtigheydt door haer wermte smelten, maer snijden oock door haer sijnigheydt van deelen de selve, ende maecken se soo dun, dat sy daer na van selfs tot dampen vervliegheyt, ofte ten minsten door treckende middelen verdwijnt.

2. **DILLE** is werm in 't hooghste, ende droogh in 't beginfel van den tweeden graed, gelijk *Galenus* schrijft 6. *Simp.* In Olye gezoden, verteert, ontdoet, verdrijft, versoet de smerte, rijpt, ende verdouwt alle rauwe vochtigheden. De groene Bladeren, ende versche Bloemen zijn meerder verwermente, ende verdroogende, als de drooge, ende derhalven oock minder verdouwende. De Alsche van 't gebrande zaet werde gepresen, seyt *Galenus*, op alle vochte, ende waterachtige zeeren, insonderheydt die by het Eynde, ende daer ontrent slaen; drooght oock den Huygh op, gelijk *Plinius* schrijft.

POLEYE is seer verdroogende, ende heet in den derden graed, als blijkt, gelijk *Galenus* seydte, met dat sy van buyten opgeleydt, de huyt root maect, ende als sy daer wat lange op bleef, soude quetsen. Dat sy daer-en-boven sijn maect, is genoegh af te nemen, uyt de dicke ende taeye sluymen, die sy uyt de Borst doet opkomen, ende oock de Stonden verweect. Met het af-sietfel gestooft, verdrijft het Jeuckfel, ende Krawagye, versacht de harde Geswellen: ende daer in gebaeyt, geneest de hardigheydt, ende omdraeyinge van de Lijf-moeder.

KEULE, ofte *Saturey*, is heet, ende droogh in den derden graed, verdunt, ende verteert alle taeye ende dicke vochtigheden, die in eenige leden vergadert zijn, ende gemengt met Gersten-meel (gelijk oock de Poley) versacht de Gichte.

Spaensche OREGO, ende grove *Marioleyne*, die wy wilde *Orego* noemen, hebben een door-snijdende, verdroogende, ende verwermente kracht, ende dat tot in den derden graed, waer door alle koude, winderige, ende lossche Geswellen vergaen, met haer af-sietfel gestooft zijnde, gelijk het oock geneest de Schorftheydt, Jeuckfel, ende voort-loopende Vyerigheydt. Het *Sap* verdrijft de Geswellen in den Mondt, ende doet den Huygh op-krimpen: ende met

F Melck

in dit smelten werdt dese, ende andere Gommen gesuyvert: want de vuyligheydt daer door boven-drijvende, valt als dan lichtelick af te nemen.

3. *Ammoniacum*, *Bdellium*, *Styrax*, ende andere van die slaghe, als sy door ouderdom verdrooght zijn, dan hebben sy meerder kracht, om te verteeren, als om te versachten: maer in gebreck van versche, magh men de selvige in vette Olye laten smelten.

Uyt de verhaelde enckele Heel-middelen werden gemengt, ende in de Winckels toegemaeckt Olye van *Lelyen*, van *Camillen*, van *Lijn-zaet*, van *Lisch*, van *Pierwormen*; als oock van *Ladanum*, die aldus bereyt wert: Op een pont *Ladaman* wel kleyn gestooten zijnde, giet men ses oncen *Rosen-water*, ende vier oncen Olye van soete *Amandelen*, die te samen anderhalf uyre op langsaem vyer gekoocht, ende dan soo dickwils doorgegaen, tot dat het een klare Olye is. Staen noch gereet *Salve Resumprivum*, ende van *Alibaea*, ofte *Huemst*, *Plaester van Mucilaginis*, *Diachylum Magnum*, van *Melilote*, de *Ranis* sonder ende met *Quick-zilver*.

4. Als dit tot gebruyck sal gebracht werden, dan sal men, soo om de pijn te stillen, als om de hardigheydt, ende grove vochtigheden te versachten, beginnen van een vochtige *Stovinge*, bestaende uyt de *Wortels*, ende *Kruyden*, hier voor verhaelt, gelijk tot voorschrift, uyt de *Wortels van Lelyen*, ende *Huemst*, de *Bladeren van Maluwe*, ende *Vyolen*, *Lijn-zaet*, *Fenugriek*, *Camillen*, *Dil*, ende *Melilote*, te samen in *Water*, met wat Olye gezoden. Terfont na het *Stoven*, als het gebreckelicke deel noch heet is, ende de tocht-gaetjens open, sal men het selve slijcken met een van de gemelte Olyen ofte *Salven*, ende daer een *Plaester* over slaen, beyde wel werm gemaeckt zijnde. Want daer door kunnen sy tegen haer kracht van binnen door dringen, ende alsoo dapper versachten, ende helpen. Dan een *Plaester* alleen, dewijl sy door haer dicke stoffe soo niet in de huyt kan schieten, heeft slapper kracht om te versachten. Uyt het overige, dat het *Af-sietfel* van de *Stovinge* na laet, gestampt, ende gemengt, met Olye, ofte *Salve*, kan mede een *Pap* gemaeckt werden, om naer het *Stoven* op te leggen, ofte de volgende:

- N. *Wortels van Lelyen*,
Huemst,
Hatigh, en
Lisch, van elcks twee oncen.

Bladeren van Maluwe,
Bloemen van Camillen, van elcks twee handen vol,
Vijgen in riemen gesneden No. 9.

Alts morw gekoocht in *Water*, dan in een steenen *Vijfel* gestampt, en door een *Zeeft* getrocken zijnde, doet daer by *Meel van Lijn-zaet*, en

- Fenugriek*, van elcks een once,
Vet van Hoenderen,
Gansen, of
Eenden, drie oncen.

En voerd het in een pot, of in becken, over weynigh vyer.
 [Tot ten *Pap*.]

et op-
 onta-
 ersten
 h van
 et al-
 htig-
 werdt
 hande
 eden
 Fant-
 ende
 vande
 y ver-
 Gicht-
 wen,
 (on-
 quetst
 naha-
 ochti-
 ock in
 van
 waer-
 onder
 werm
 die de
 reken,
 ende
 it vol-
 langer
 spaen-
 den te
 ygene
 n, als
 in 't
 yte dit
 rhar,
 veeden
 eelt de
 sweer,
 n, en-
 ver Ho-
 geneest
 kende
 tot rij-
 ste van
 t, ofte
 glat,
 e. En
 in

Melck in de Ooren werm gedruypt, stilt het tuyten, ende de pijn van de selvige.

THIIM werdt in onse hoven onderhouden, dan groeyt in Spaengien van selfs, als oock in Vranckrijck, doch meest in Provence, ende Languedock (waerom den *Honich* aldaer soo lieflick, ende wel-riekende valt) insonderheydt by Mompellier, daer ick hem soo dieht, ende overvloedigh hebbe sien wassen, gelijkewijs hier de Heyde.

Hy is, volgens de leere van *Galenus 6. Simpl.* heet, ende droogh in den derden graed, dapper door-snijdende, ende verteerende. Op alle versche koude Geswellen, *Oedemata* genoemt, vermengt met *Azijn*, geleyt, doet deselve morw werden, rijpen, ende verdwijnen, als oock alle harde knobbelen. Ontdoet het geronnen bloede, verdriift de Wratten, ende de bloedige Klieren; met *Wijn* ende *Gersten-meel* gemengt, versacht de Gichte-pijn.

QUENDEL, ofte *wilden Thijm*, in de Winckels met den naem van *Serpillum* best bekent, volght in aert, ende krachten den rechten *Thijm* nu beschreven.

MARIOLEYNE is werm, ende droogh in den tweeden graed, sijn van stoffe, dun-maekende, ende verteerende. Daerom werdt sy bequamelick geleyt op de waterachtige, koude, ende dicke Geswellen, die sy doet slincken, ende vesgaen, verslerckt de ontlede lidtmaten in *roode Wijn* gekooct. De dorre bladeren met *Honich* vermengt, verdrijven de blaewigheydt van geblutste leden. Ende om de gebroocken, verstuycete, ende uyt de leden geschoven deelen te genesen, wert sy bequamelick gedaen by eenige verweremde Plaesters, ofte oock alleen onder *Wasch* gemengt.

ROSMARIN wert hier te Lande in de hoven sorghevuldigh onderhouden, ende neerstelick voortgeset: dan wast van selfs in Spaengien, ende Vranckrijck, met sulcken menighte, dat ick gesien hebbe in Languedock den selven als *Murfaert* gebruycken.

Hy is werm, ende droogh in den tweeden graed, suyverende, ende door-snijdende. In kleyne *Wijn* gekooct, ende daer mede de koude Geswellen geslooft, doet deselve slincken ende verdwijnen, ende stilt de pijn der zenuwen.

HYPERICON, ofte *S. Ians-kruydt*, is werm, ende droogh tot in den derden graed, ende sijn van stoffe. Derhalven nut om de dickigheydt te verteeren. Het selve versterckt de zenuwen, ende helpt haer verplettinge.

ALSSEN is verweremde, verdroogende, suyvermaekende, ende wat te samen-treckende. Met *Honich* ende *Salpeter* gemengt, verdriift de Squynantie: ende met *Water* de Puyften, ofte Geswellen des nachts komende, ende daerom, by de Grieksche Geneesmeesters, *Epinyctides* genoemt.

Kleyne SANTORIE is by-na van de selvige gematigheydt, verdrooght, ende dat krachtigh, even wel met sulcken scherpigheydt niet afvegende, ofte het kan de verholten holligheden, ende Fistulen genesen. Gelijk

het oock versacht, ende dun-maekende doet verdwijnen de oude hardigheden.

ALANT verwermt, verdrooght, ende verdunt alle taeye, ende dicke slijmerigheden. De *Bladers*, ende *Worteln* in *Wijn* gezoden, verwerpen, ende genesen de oude koude gebreecken, gelijk oock de Heup-pijn, ende helpt de weynige uytwijckinge der lidtmaten, die uyt overvloed van vochtigheydt ontslaet.

De *Wortel* van **DIL**, maer insonderheydt het zaet, verwermt, doet verdwijnen, ende de koude Geswellen slincken. De *Bladeren* ende *Bloemige toppen* doen al 't selve, doch wat slapper.

WIENRUYT verhit, ende verdrooght tot in den derden graed, is seer sijn van deelen, door-snijt, ende verteert derhalven de dicke, ende taeye vochtigheden. Het *Poeyer* van de wortel met *Honich* gemengt, verteert het bloede, dat tuschen vel, ende vleyfch geschoten is, verdriift de blaewue plakken, ende alderhande vlekken. In *Wijn* gezoden, doet den *Tant-sweer* overgaen: ende 't sap in de Ooren gedropen het ruysfchen, ende de pijn. Tot alle het welcke de *Wilde ruys* noch krachtiger is.

CUMIIN heeft sijn meeste kracht in 't *Zaet*, het welck heet ende droogh is in den derden graed, dun-maekende, ende verteerende. Het *Poeyer* by verweremde Pappen ofte Plaesters gedaen, doen alle waterige, ende windachtige Geswellen verdwijnen.

LAURIER is in sijn *Bladeren* werm, ende droogh tot in den tweeden graed, versachtende, ende door-snijdende. Haer afzietfel tot *Badt*, ofte *Stovinge* gebruyckt, is seer nut tegens de gebreecken van de *Blaes*, ende *Lijf-moeder*. Met *Gersten-meel* gemengt, doen sy de opgeblase Geswellen slincken. De *Besjen*, die wy *Baekelaers* noemen, zijn noch krachtiger, welckers poeyer onder *versche Boter* gedaen, suyvert de huyt, ende verdriift alle Plakken, ende Sproeten.

VET, ende **MERCH** van heete, ende wilde *Dieren*, om dat sy heeter, ende sijnder zijn, ende het deel, daer sy op geleyt werden, lichtelick door-dringen, hebben groote kracht om te verdunnen, insonderheydt als sy door den ouderdom noch scherper geworden zijn: gelijk die van een *Vosch*, *Hondt*, *Beer*, ofte *Leeuw*. Het selfde heeft oock plaetsch in **OLYE**, die door de jaren gesuyvert, ende verdunt is.

3. Hier uyt staen in de Winckels *Olye van Dille*, van *Baekelaer*, van *Wijnruyt*, van *Hypericum*, van *Vossen*: *Salve van Agrippa*, ende *Aragon*: *Water van Palest*, *Alffen*, *Marioleyne*, ende *Rosmarijn*.

4. Op dat dan de koude, grove, ende slijmerige vochtigheden, die in eenigh deel, ofte tot een hardigheydt, ofte ontrent de zenuwen, ende gewrichten verandert, ende by een gerunt zijn, uyt de selve lichtelick getrocken, ende verdreven mochten werden, soo dienen sy voor-eerst versacht, ende daer na verdunt, ende dat liever door *Stovingen*, om dat sy door haer dun-nigheydt beter kunnen door-schieten als Plaesters.

Om te
maer on
Stovinge
N. P.

Te sam
in 't l

Als h
heel wer
huyt noc
wrijven
daer onc
Branden
laten, ka
gemaeck
Empl. de
dicht do
letten.

1. Vertee
2. Encke
Afsch
3. Togen
4. Mani

N A
op
melte m
te vertee
van de h
gaet sijn
breck ve
Verte
kracht h
dat se al
sonder u
voor sijn
len, som
op 't afg
verdunne
2. A
stoffc, e

Om te versachten, zijn de versche kruyden bequaem, maer om te doen verdwijnen de drooge. Men kan een Stovinge maecten, als volgt:

- N. Wortels van Alant,
 Lijch, van elcks twee onzen.
 Bladeren van Orego,
 Poley,
 Thijm,
 Santorye,
 Rosmarijn,
 Laurier, van elcks een hands vol,

Zaets van Wijnruyt, en
 Cuniyn, van elcks een loot.

Te samen in drie kannen Waters tot op de helft gekoocht, in 't laetste daer by gedaen

Een kanne Wijn, en dan door gekleynt
 [Tot een Stoving.]

Als hier van met een spongye, ofte wollen lap geheel werm gestooft is, soo sal men terstonde, dewijl de huyt noch open is, het deel tegen 't vyer strijcken, ende wrijven met een van de gemelte Olyen ofte Salven, daer onder gemengt hebbende soo veel Voorloop van Brandewijn. Om de bestreecken plaetsch niet naeckt te laten, kan men de selve bedecken met een Plaester, die gemaeckt is uyt gelijcke deelen van Vng. Aragon, ende Empl. de Mucilaginitibus: doch dun gestreecken, ende dicht doorsneden, om het uytwaesselen niet te beletten.

Het VIII. Capittel.

1. Verteerende Heel-middelen.
2. Enckele; als Azijn, Zout, Pekel, Zee-water, Salpeter, Assche, Loogh, Kalck, Aluyn.
3. Toegemaecte, ofte gemengde.
4. Maniere om te gebruycken.

I.

NA dat de vochtigheyt, die eenigh deel heeft doen opswellen, versacht, verdunt, ende door de gemelte middelen bereydt is, dan moet eerst de selve ofte verteert ofte na buyten, door de geopende gaertjens van de huyt getrocken werden, tot dat al het Geswel gaet sincken, ende sincken, ende de toevallen van 't gebreck versoeten.

Verteerende Heel-middelen, moeten soo groote kracht hebben, om te verdunnen, ende te verdroogen, dat se al de quade vochtigheden, die haer voor komen, sonder uyt dampen, kunnen verteeren. Dese dienen voor slijmerige, waterige, ende windachtige Geswellen, somtijds oock voor harde, maer niet dan als sy op 't afgaen zijn, ende na dat 'er door versachten ende verdunnen een bequame bereydinge voorgegaen is.

2. AZIJN heeft, door sijn groote sijnigheyt van stoffe, een seer verteerende kracht, ende kan dapper

verdroogen. Werm gestooft verdriift de koude Geswellen, ondoet het bloedt, dat tusschen vel, ende vleysch geronnen is, tilt de Gichte, ende bedwingt de voorts-kruypende Sweeringen. Den Wasdom van heeten Azijn verteert de Waterluchtigheyt, ende verdriift het tuyten der Ooren, gelijk Dioscorides schrijft 5. 17.

ZOUT verdunt, ende verteert alle overtollige vochtigheyt, die het in 't lichaem vint, verdrooght, treckt by een de vordere vaste stoffe, (welcker kracht wy oock in 't zouten van vleysch, ende visch, dagelicks bevinden) de selve voor verrottinge bewarende, geneest geswollen, ende bedorven Tant-vleysch.

PEKEL, ende ZEE-WATER volgen de krachten van het Zout, waer mede nuttelick gestooft werden geswollen, ende gichtige leden, als oock Rappigheyt, Jeuckte, ende voort-kruypende Zeeren.

SALPETER besit de selfde krachten van 't Zout, dan dat het minder toe-treect.

Alle kruyt, tot ASSCHE verbrandt zijnde, verkrijght eenigen brandt, ende meerder hitte, ende dienvolgende oock scherpigheyt. Galenus schrijft 8. Simpl. dat de Assche van Vijge-tacken dapper verdunt, ende verteert, als zijnde scherp, ende brandende. Wy konnen hier te Lande altijd hebben de Assche van Wijngaert-rancken, Kools-stoncken, ende dagelicks aen onsen haert van Eycken-hout. De meer-gemelte Dioscorides getuyght 5. 93. dat foodanigen Assche met Reusel, ofte Olye vermengt, seer goet is om de knutsingen, ende knobbelen van de zenuwen te verdrijven: gelijk sy oock van andere bequaem geacht werdt, om de koude Geswellen te doen sincken, ende de pijn der gewrichten te versoeten. Maer ick reeckene, beter te wesen, dat men in plaets van Assche het Loogh gebruyckt, ofte noch liever het Zout daer uytgetrocken met Voorloop van Brandewijn gemengt, het welck beyde krachtigh verteert, daer de vuyligheyt, die het uytgetrocken Zout in de Assche over laet, verstoppende, ende toeklevende is.

KALCK, seydt Galenus 8. Simpl. is een soorte van Assche, doch van sijnder stoffe, als die van hout komt. Heeft door de banck een seer verhittende kracht, waer door sy oock op de huyt een korst brandt. Onder Vet, ofte Olye gemengt, neemt aen de kracht van te doen versachten, ende verdwijnen. Waer toe de versche, ende ongebluschte voor de beste geoordeelt werdt. Gewasschen zijnde, schrijft de selve Galenus 8. ende 9. Simpl. is seer verdroogende sonder scherpigheyt, dan heeft meerder kracht om te verdrijven, ende te verteeren, als sy met Pekel, ofte Zee-water gewasschen is; waer mede tot sulcken cynde een Loogh gemaeckt kan werden.

ALUYN heeft een seer t'samen-treckende, verdroogende, ende verteerende kracht. Bedwingt, ende drooght op het vleysch, dat in de Wonden te weelderigh uyt wast, vuyle Sweeringen, geswollen Tant-vleysch,

zeerigheyt in den Mondt, Jeuckfel, ende Rappigheyt over 't geheele lichaem.

3. Ten selfden eynde staen in de Winckels bereydt Oly van *Beverfwin*, van *Euphorbium*, van *Tichel-steenen*, ende *Petrolye*.

4. In 't gebruyck van de gemelte middelen sal men gaen op de volgende maniere. Wanneer dat 'er een los ende sacht Geswel, sonder pijn ofte roodigheyt, in eenigh deel, gelijk de knye, ofte saccken, vergadert, ofte wijdt verspreyt, als de beenen van de gene, die Waterfuchtigh zijn, ofte na de Gicht-pijn: in sulken geval, moet de slijmerige, ende waterige vochtigheyt, ofte oock de beslotene winderigheyt voor eerst verteert werden met een *Stovinge* van *Loogh*, getrocken uyt de *Afsehe* van *Wijngaert-rancken*, *Eycken-hout*, ofte *Kool-stoncken*, in een nieuwe spongye, ofte wolle lap vast opgebonden. Na gelegentheydt van saecken mogen in dit *Loogh* gekooct werden, *Orego*, *Thym*, ende andere doorsnijdende middelen. Indier meer opdrooginge vereyscht werdt, dan magh men gebruycken het *Loogh* van gebluschte, ende gewassche *Kalek*. De spongye, ofte lap, na een uyre afgenomen zijnde, sal men de plaetsche voor 't vyer sinaren met de gemelte *Olyen*. Maer als het Geswel, gantsch verhardt geweest zijnde, nu ten deele versacht is, dan sal men alle de vochtigheyt, die nu al bereydt, ende los is, niet alleen opdroogen, ende verteeren met de gemelte stovinge, maer oock met den damp van stercken *Azijn*, ende *Voorloop* van *Brandewijn*. Hier toe werdt een gloeyende *Tichel-sten*, waer mede onse straten geleeydt zijn, in een hooge, ende boven-nauwe pot gedaen, ende daer dan wat van den *Azijn*, ende *Brandewijn* opgegoten, ende over den stoom, ofte waelsem, die daer met groote hitte van opvliecht, het geswollen deel gehouden. Een deel van de vochtigheyt aldus verteert zijnde, moet het overige eerst met versachtende middelen bereydt, ende dan wederom opgedrooght werden, ende dit beyde door malkanderen soo lange opgeleyt, tot dat, alle de vochtigheyt verteert zijnde, het Geswel heel komt te stincken. Doch op alle de vier *Geswellen*, te weten, de slijmerige, waterige, winderige, ende verharde, dient, terstondt na het strijcken, geleyt een verdouwende, treckende, ende verteerende *Plaester*, gemaect van 't gene 't sijner plaetsche verhaelt sal werden, ofte oock het volgende, dat de vochtigheyt van de *Geswellen* door de sweet-gaetjens merckelicken uytfluyght.

N. Ouden Olye, seven onzen,
Wit Wasch, vijf onzen.
Tefamen gesmolten zijnde, doet daer by
Termentbyn, vier onzen.
Aen 't kouden zijnde, stroys daer in
Salpeter, en
Zout van Eycken-hout, van elcks een onse.

[Tot een Plaester.]

Het IX. Capittel.

1. Treckende Heel-middelen.

2. Enckele; als *Guychel-heyl*, *Katte-kruyt*, *Zeep-kruyt*, *Water-peper*, *Moestaert-zaet*, *Kerffe*, *Broe-netelen*, *Bertram*, *Wolfs-melek*, *Peck*, *Teer*, *Euphorbium*, *Swavel*, *Suer-deegh*, *Misch van Duyven*, *Gansen*, *Hoenderen*, *Koeyen*, *Paerden*, *Geyten*.

3. Mengel-middelen.

4. Maniere om te gebruycken.

I.
Treckende Heel-middelen zijn de gene, die opgeleyt soo waterige, als dickachtige vochtigheyt van binnen na buyten trecken. De treckende kracht bestaat meest in warmte, ende wert vermeerders, als daer by komt een drooghte, ende sijne stoffe. Het gene sijn, ende in den tweeden graed werm is, treckt wel: dan dat in den tweeden graed komt, en treckt niet alleen, maer doet oock verteeren, ende verdwijnen 't gene getrocken is. Dat noch heeter, ende sijnder is, treckt soo fel, dat het *Bladeren* op de huyl maeckt. Van de twee eersten sullen wy alhier, ende van 't laetste in 't naest-volgende *Capittel* handelen. Vorder zijn onder dese middelen sommige van aert treckende, als *Difflamnis*, *Propolis*, *Sagapenum*, *Thapsia*: sommige door verdovinge, gelijk *Duyve-mist*, *Ganse-mist*, ende alle andere, die heete *Dieren* afgaet: andere door eygenschap van haer wesen, gelijk de *Scorpioenen*, op de wonde, die hy gesteecken heeft, geleyt, sijn eygen vergif uyttreckt, als mede het *Hayr* van eenen *dullen Hont*.

2. *GUYCHEL-HEYL* met rootachtige, ofte purpere bloemen, is werm ende droogh, ende heeft, gelijk *Dioscorides*, ende *Galenus* schrijven, soo sterck-treckende kracht, dat hy de splinters, doornen, ofte diergelijcke, kan uyttrecken.

KATTE-KRUYT, is werm, ende droogh by-na tot in den derden graed, ende derhalven sijn van stoffe, door-snijdende, verdunnende, de vochtigheyt na buyten treckende, ende verteerende.

ZEEP-KRUYT wast in *Duytschlandt* in 't wildt, ende aert oock seer weeldigh in onse hoven. Het is verwermende, verdroogende, ende als *Zeep* (waer van de naem komt) suyverende. Heeft daer-en-boven een treckende kracht, ende met *Gerste-meel*, in *Wijn* gekooct, verdrijft de harde *Geswellen*.

PEPER-KRUYT, dat hier in menigthe aen de slooten, (daerom gemeenlick *WATER-PEPER* genoemt) als oock in eenige leeghten van 't *Haeghsche Bosch*, op-slaet, is heet, ende droogh tot in den vierden graed. Het verteert de koude *Geswellen*, ende verouderde hardigheyt, geneest de vervuylde *Sweeren*, scheidt het geronnen *Bloedt*, dat onder de gepletterde huyl leyt, met *Alant-wortel* gestooten.

MOSTAERT-ZAET is heet, ende droogh in den vierden graed. Heeft een verdunnende, ende na-treckende

lende kracht, ende derhalven bequaem (gelijk oock het voorgaende) in alle gebreecken, daer men eenige quade vochtigheden van binnen na de huyl wil trecken, gelijk op Gichte, koude, ende veroude Gefwellen.

KERSSE, soo, die in de hoven onderhouden werdt, als die in 't wildt van selfs opslaet, is van de selfde gematigheydt, ende krachten, te weten in haer *Zaet*, dat meerder hitte deelachtigh is, als de *Bladeren*.

NETELEN zijn werm in den eersten, droogh in den tweeden graed. De *Bladeren*, ende het *Zaet* ('t welck noch krachtiger is) met *Olye* vermengt, werdt bequaemlick gebruyckt tegens de gefwellen achter de *Ooren*, ende met *Azijn*, tegens de *Puyften*, *Vlecken*, ende andere gebreecken, die haer op de huyl openbaren.

BERTRAM, ofte *Pyrethrum*, is in sijnen *Wortel* heet ende droogh in den derden graed, sijn van deelen, ende dapper uyt-treckende, waarom hy veel tegens de *Tantpyn* gebruyckt werdt. Met *Olye* gemengt, doet hy sweeten, ende is krachtigh, gelijk *Dioscorides*, ende *Galenus* betuygen, tegens het beven der *Leden*, als oock tegens de gene, die verkoudt, ende beroert zijn: alsoo sy de selfde niet alleen de wermte, maer oock het gevoelen wederom geeft.

WOLFS-MELCK, ofte *Tithymallus*, is, in sijn melckigh *Sap*, heet, ende droogh in den vierden graed. Het geneest de vuyle Schorftheydt, doet de *Wratten*, ende *Lijck-doornen* afvallen, neemt wech de harde kanten van de *Fistelen*, ofte loopende gaten.

PECK, ende **TEER** zijn een ding. Want de vetigheydt die door het vyer uyt de tacken van den *Peckboom*, ofte *Pijn-boom*, vloyt, werdt *Teer* genoemt, ende de selfe, door het zieden, hardt gemaeckt zijnde, *Peck*. Is beyde werm, ende droogh tot in den tweeden graed, ende dun van deelen, derhalven verdouwende, ende verteerende. Versacht, ende rijpt de harde, ende knobbelachtige gefwellen, suyvert met *Honich* de vuyle *Sweeringen*, versacht de pijn der *Lidmaten*, 't zy alleen, ofte met *Swavel* vermengt, ende heelt de holle *Wonden*.

EUPHORBIIUM is een dick sap, ofte gomme van een doornachtigh gewas in *Afrijcken*, ende de *Westerfche Landen*. Het verhit, ende verdrooght hoogh in den vierden graed, ende is dienvolgende seer verdunnende, ende verteerende. Onder *Olye van Beverswijn* gemengt, is goet tegens de *Gichte*, *Geraecktheydt*, *Spanninge*, *Verdoovinge*, ende alderhande koude gebreecken der zenuwen. Het treckt op den eygen dagh uyt de splinters van de gemorselde beenderen.

NIES-KRUYT soo wel het *Witte*, als het *Swarte*, is heet, ende droogh in den derden graed. De *Wortel*, alleen in poeyer gestroeyt zijnde, ofte met *Wierroock*, *Teer*, ende *Olye* vermengt, neemt wech quaet *Schorst*, *witte Zeerigheydt*, leelicke *Vlacken*, ende de harde kanten van de loopende gaten.

In den selfden aert, ende krachten volghet het **VYER-KRUYT**, gehouden van *Fuchsius*, ende andere, voor

een bastaert soorte van swart *Nies-kruyt*, by onse huyluyden in groot gebruyck (waerom men 't selve meest siet voor alle wooningen) ende by haer soo genoemt, om dat sy de *Beeften* daer mede vyerer, ofte het vyer in steecken. Waer van breeder verhaelt sal werden in de *Hollandsche Genees-konste*.

SWAVEL verwermt, treckt, verdrijft ende suyvert; met *Specksel*, *Pisse*, oude *Olye*, ofte *Honich*, vermengt, geneest de vyerige steecken: met *Termentbijn*, *Schorst*, ende *Rappigheydt*.

Onder de middelen, die uyt de bedervinge een treckende kracht trecken, is **SUYR-DEEGH** het sachtste, zijnde tamelick werm, ende dun van deelen, ende derhalven sonder moeyelickheydt van binnen uyt-treckende, waerom het oock gemeenlick in brandende *Koortschen* met *Zout*, ende *Azijn* (waer by ick met groot voordeel een vierendeel, ofte half loor *Euphorbium* vermengt) onder de voeten gebonden werdt.

Al is 't dat alle **MISCH**, (gelijk *Galenus* schrijft 10. *Simpl.*) een treckende kracht heeft, soo valt even wel onder de selfe groot onderscheyt.

DUYVEN-MISCH is dapper verhittende, natrekkende, ende de huyl root-maeckende, met *Gerste-meel*, ende *Azijn* gemengt, verdrijft de krop-klieren, als *Dioscorides* verhaelt 2. 73. gedrooght, ende gestooten met *Kerszaet*, seydt *Galenus* op de gemelte plaets, verdrijft de *Gichte*, ende verouderde pijn in de *Heup*, *Zijde*, ende *Lendenen*.

GANSE-MISCH heeft de selfde krachten, dan is soo heet, dat sy nauwlicks gebruyckt en kan werden, gelijk de gemelte *Galenus* getuyghet; ende in tegendeel is de **HOENDER-MISCH** te slap, insonderheydt van de gene, die niet en loopen, maer besloten in de *Kotten*, ofte *Koyen*, gehouden werden.

KOE-MISCH, ende, die noch stercker is, **PAERDE-MISCH**, hebben een treckende, ende verteerende kracht, waer door sy alle koude, waterachtige, slijmerige, ende windige *Gefwellen* doen sincken, ende vergaen; andere doen rijpen, ende door-breecken.

GEYTE-MISCH is soo verdouwende, ende scherp van aert, gelijk *Galenus* mede getuyghet 10. *Simpl.* dat sy onder *Boont-meel* vermengt, ende in *Azijn*, ende *Water* opgekoockt, alle harde *Gefwellen* doet verdwijnen; het welck oock een bequame *Pap* is voor de *Water-suchtige*. Gedrooght, ende gebrant zijnde, werdt wel sijnder van stoffe, maer niet merckelick scherper; ende laet haer bequaemlick mengen onder verteerende, ende treckende *Plaesters*, ende *Pappen*.

3. Om te trecken, ende te verteeren zijn mengelmiddelen, *Olye van Mostert-zaet*, die geperst werdt, gelijk *Amandel-olye*; De *Plaester van Bakelaer*, *Oxyrococum*, *Diachylon* enckel ende met de *Gommen*. Waer toe oock andere *Plaesters*, ende *Pappen* konnen gemaeckt worden, uyt de verhaelde *Heel-middelen*; als van gedrooghde, ende gestoote *Misch* onder *Peck*, ofte *Teer* gemengt, waer by konnen komen *Swavel*,
F 3 *Bertram*,

Bertram, *Salpeter*, *gebrands Zout*, ofte d'ander verhaelde, na gelegentheydt van 't gebreck.

4. Dese middelen moeten alleen aangewent werden, als de vochtigheydt van eenigh hardt geswel verdunt, ende bereydt zijnde, door geen verdroogende middelen heeft kunnen verteert werden. Want dan en is sy niet wech te krijgen, als door soodanige, die haer uyt het binnenste, in de huyl trecken. Dese werden bequame-lick gemaect tot een Pap, ofte Plaester, om niet binnen te schieten, maer van buyten opleggende na haer te trecken.

Het X. Capittel.

1. *Verteerende, ende Verslinderende middelen.*
2. *Blaer-treckende middelen; als Vlam-kruyt, Hane-voet, Egel-kolen, Wolfs-melck, Zeep, ende Zout, Spaensche-vliegen.*
3. *Koppen.*
4. *Fontanellen, ende Setons.*
5. *Haer rechts gebruyck.*

WAnneer de quade vochtigheydt, eenigh deel ingenomen hebbende, noch door verslinderende, noch door verdunnende, noch door treckende middelen, die dus verre beschreven zijn, niet en kan verdouwt, ofte verdreven werden, dan moet men nootd-saekelick verder treden, ende komen tot soodanige middelen, die de selve smelten, ende uyt-trecken, ofte door den brandt verslinden.

2. Wy fullen beginnen van de gene, die op de huyl geleydt, een blader trecken, uyt de welcke dan veel waters loopt.

VLAM-KRUYT, ofte *Flammula*, brandt, door sijn vlamme hitte, een blaer, ofte bleyn in de huyl, zijnde heet, ende droogh in den vierden graed.

HANE-VOET is van den selfden aert, ende krachten, ende beneffens de andere soorte, die hier te Lande overvloedigh wass, ende genoemt werdt *Ranunculus flammula*, ende by ons **EGEL-KOLEN**; waer van breeder in de *Hollandische Genees-konste*.

WOLFS-MELCK is mede seer scherp, doch even wel een weynigh minder, als Hane-voet; soo dat het niet-te-min bleynen treckt.

ZEEP, ende **ZOUT** onder een gemengt, is 't gemeenste ende sachtste; dan weit scherper met wat *Euphorbium*.

By de Heel-meesteis zijn de **SPAENSCH-VLIEGEN** meest in 't gebruyck, gestooten, ende onder *Snyrdegh* gemengt, ofte ('t welck het seeckerste is) daer op gestroeyt.

3. **KOPPEN**, alsoo genoemt, om dat sy een Kop, ofte Hooft gelijckenen, gelijck in Latijn *Cucurbitula*, na de *Cucurbita*, als of men seyde, kleyne Kauwoerden, gemaect van Tin, ofte Glas ('t welck beter is, alsoo men daer in sien kan) ontfangende het vyer in haer aengeste-

ken Vlasch, trecken krachtelick door haer vlamme, ende hitte (seydt *Plutarchus* in sijn Platonische Vragen) niet alleen de dunne, ende vlotte vochtigheydt, maer oock die al diep leydt. Meerder, ende beter, als de huyl te voren met eenige snedekens gescherft, ofte doorkerft is, als dat sy alleen op een heele huyl geset werden.

4. Ten selfden eynde strecken de **FONTANELLEN**, soo genoemt, om datse, Fonteyns-gewijs, haer vochtigheydt uytgeven, ende werden in 't vleysch gemaect, ofte de huyl, tusschen de vingers opgetrocken, ende slijf geperft (het welck 't gevoelen soo verdooft, dat ick dickwils gesien hebbe, het werck volbracht te zijn, eer dat het de Siecke gewaer wierde) met een Scheer-mes door-snijdende, ofte door een *Causstijk*, te beschrijven in 't 18. Capittel, een gaetjen daer in brandende.

De **SETONS** hebben de selfde kracht, ende en zijn anders niet, als een rouwe kooide, ofte gedraeyt doeckken, met een groote naelt door het vel geslagen.

5. De **Blader-maekende middelen** werden gebruyckt op half verslorvene leden, om de selve leven, ende kracht te geven. Want de natuerlicke wermte, ende de levende geesten werden daer in getrocken. Maer hier toe moeten alleen gebruyckt werden de slapste, meerder om de huyl maer root te ontflecken, als om te branden. Ende de laetste dienen best op Pest-geswelen, vergiftige beten, ofte steecken: als mede voor Hooft-pijn, insonderheyde, quade Oogen, achter de Ooren (alwaer gemeenschap is door een zenuwken) geleyt: maer dan moet men wel toefien, met een doeckken daer tegen te leggen, dat het Oor, 't welck anders vergeeffsche smerte soude lijden, niet geraeckt en werdt. De Blader, indien se van selfs niet door en breeckt, magh met een Schaerken doorgesneden werden: ende dan, om niet schierlick te sluyten, met een werm *Beete*, ofte *Koole-blads* drie vier dagen verbonden. *Paré* schrijft in 't 33. Cap. van sijn 25. Boeck, dat dit een goet Heel-middel is, in lange Siekten, ende als men met andere middelen niet en heeft kunnen uyt-trechten, als in verouderden Hooft-sweer, Vallende-sieckte, Gichte, ende diergelijcke. Maer al is 't seecker, dat het selve in dese Siekten wel eenigh voordeel kan geven, soo valt het even wel bequamer in schierlicke gebreecken, dewijl het in korte tijdt sijn werck doet, ende dra ophoudt. Dan in langdurige zijn de **Fontanellen** veel bequamer, als de welcke haer vuyligheyde gestadigh losen, ende soo lang open gehouden werden, als men selfs begeert. Het welck in de **Seton** oock plaetsche heeft, die 's morgens, ende 's avonts dient verlichoven, ende als de opening toe wil heelen, de koorde bestreecken met *Vng. Apostolorum*, ofte *Egyptiacum*. Van diergelijcke, als het vleysch al te weeldigh wass in de **Fontanel**, ende de **Erwect**, (die men tot open houden, daer in steeckt) benaewwt, ende wil begroeyen, so sal men se, met speecksel vochtigh gemaect zijnde, in wat **Precipitaet** doopen, ofte in de plaetsche nemen een pillcken van groen *Wasch*, gemengt met *Spaensche-vlieg*.
Het

1. Rijp
2. Enck
Yec
Vjg
lye-
Lad
cum
3. Mer
4. Ma

H
bloedt
bedorv
weten
delen
werm
geleyt
met ee
te, m
mede-
in wat
valt, l
2. l
ende v
rijpt:
doen,
Ot.
mateli
streeck
koock
natuer
't gene
Bo
tende,
kleyne
licham
dienst
Alc
ren, v
dat he
gaetje
vervli
heydt
Vereke
de 11.
der-ve
soo di
een ve
Mi
harde
selfde

Het XI. Capittel.

1. Rijpende, ende Esser-maekende Heel-middelen.
2. Enckele; als laeuw Water, Olye, Boter, Wolle met der Yecken, Vet, Merch, Terwen-bloem, heet Witte-broot, Vijgen, Houf-bladeren, Suyring, Huemst-wortel, Lelye-wortel, Ajuyne, Teer, Peck, Harst, Wieroock, Ladanum, Styrax, Bdelium, Galbanum, Ammoniacum.
3. Mengel-middelen.
4. Maniere om te gebruyken.

I.

Het rijpen, ofte etter-maekende geschiedt, als door hulpe van de inwendige wermte het bedorven bloed in suyvere etter, ofte d'andere vochtigheden, de bedorventheydt wech genomen zijnde, in een beter, te weten, een etterige stoffe verandert werden. De middelen, die sulcks te weegh brengen, zijn matelick werm, ende de gematigheydt van het deel, daer se opgeleyt werden, niet seer ongelijck; de welke oock met eenen de vochtigheydt, die bedorven is, een wermte, met ons natuerlicke wermte over-een-komende, mede-deelt; waer door dan de bedorvene vochtigheydt in wat beters, ende dat de nature soo moeyelick niet en valt, komt te veranderen.

2. Een Stovinge van LAEUW WATER, verwermt, ende vervochticht altijd by sijn selven, versacht, ende rijpt: maer even wel somtijds by toeval kan het ontdoen, ende verdrijven.

OLYE, die versch, ende ongezouten is, verwermt matelick, vervochticht, ende vermorwt, laeuw opgestreecken, ofte onder de water-stoving gemengt. Hy koockt mede, ende maect etter; vermeerderende de natuerlicke wermte, door dien hy stopt, ende behoudt, 't gene anders gewoon is uyt te vliegen.

BOTER, die mede versch is, heeft een versachtende, ende rijp-maekende kracht, insonderheydt in kleyne onsteekingen van jonge Kinderen, ofte sachte lichamen. Waer toe de WOLLE met der YECKEN oock dienstigh is.

Alderhande VET, insonderheydt van ramme Dieren, versacht, koockt, ende rijpt. Want behalven, dat het, gelijk de Olye, met sijn lijmgheydt de lucht-gaetjens van de huylt versloopt, ende 't gene anders soude vervliegen, tegenhoudt, soo is het noch van gematigheydt onse natuerlicke wermte gelijk. Hier van is de Verckens-reusel, gelijk Galenus schrijft 5. Simpl. 9. ende de 11. de slapste, daer gaet eerst boven Kalfs-vet, Hoender-vet, maer Gansse-vet is het krachtigste van alle, soo dat het niet alleen etter en kan maekken, maer oock een verdrijvende, ende verteerende macht heeft.

MERCH, van Hertin, ende Kalveren, gelijk het de harde Geswellen versacht, soo kan het mede, uyt den selfden aert, als het Vet, koocken, ende etter maekken.

TERWEN-BLOEM in Olye alleen, ofte daer by Water opgekoockt, tot een Pap, sluyt de lucht-gaetjens van de huylt, ende houdt de natuerlicke wermte binnen, waer door dan de oertollige vochtigheydt gerijpt, gekoockt, ende tot etter gebracht werdt.

WITTE-BROOT doet het selfde in sijn kruym, heet opgeleyt zijnde, ofte als het koudt, ende droogh is, ontdaen, ende gesmolten in dick Bier, ende Olye, ofte Boter, ende alsoo tot een Pap gemaeckt.

VIJGEN in dick Bier gekoockt, ende daer dan Olye, ofte Boter by gedaen, met wat Terwen-bloem, verwecken etter, ende doen alle Geswellen rijpen.

SUYRING, ende HOEF-BLADEREN, onder de asche gebraden, ende gestooten zijnde, met Vet vermengt, brengen de Geswellen haest tot rijpen.

HUEMST-WORTEL is versachtende, ende rijpende; het zy in Soete-melck tot een stovinge gekoockt, ofte met het vermengen van Vet, ofte Boter, ende Terwen-bloem, ofte Kruym, tot een Pap gemaeckt.

LELYE-WORTEL, doet het selfde op de selfde wijze bereydt, ofte oock onder de asche gebraden, ende dan met Olye, Vet, ofte versche Boter gemengt.

AJUYN, al valt hy, rauw zijnde, scherp, ende bijtende, even wel, door het koocken de scherpigheydt vervliegende, heeft kracht om te versachten, ende merckelick te rijpen.

TEER by sijn selven, ofte PECK in Olye gesmolten, versachten de hardigheydt, ende maekken etter.

HARST versacht het gene hardt is, ende koockt het rauwe. Met wasschen werdt al haer scherpigheydt uytgetrocken, ende met Wasch, ende Boter, Vet, ofte Olye, ofte een doeyer van Ey gemengt, verkrijght een rijpende kracht.

Om te besluuten, dewijl al de Heel-middelen, die door een matelicke wermte können versachten, met eenen oock etter maekken, soo mogen wy hier wel by stellen WIEROOCK, LADANUM, STYRAX, BDELIUM, GALBANUM, AMMONIACUM, ende andere hier voor in het 6. Capittel aangewesen.

3. In de Winckels werden tot rijp-maekken bewaert de Salven Basilicum, Dialthea, Agrippae, Resumptivum: de Plaesters Diachylon enckel, ende gemengt, ofte met de Gommen van Mucilagibus, ende Meliloten.

4. Wanneer dan een Karbonckel, ofte eenigh ander heet Geswel is, welckers stoffe niet en kan verdwenen werden, soo sal men de selve tot etter brengen, daer toe voor eerst stovende met het afzietsel van de verhaelde kruyden, ende wortelen, ende de selfde gestampt zijnde, vermengen met eenige van de gemelte Vettigheden, Salven, ofte Gommen, altijd acht nemende op meerder, ofte minder hitte van 't Geswel. Onder de Plaesters heeft Diachylon compositum, de meest-rijpende kracht, en kan in Geswellen, die soo geheel heet niet en zijn, met eenige verwermdende Olye, om te beter sijnne kracht in te brengen, gemengt werden.

Het

Het XII. Capittel.

1. *Suyverende, ende Afvegende middelen drierley.*
2. *Sachte, die alleen de etter in de door-gedrooken geswellen afwasschen, ende suyveren; als Cicborey, Patrde-bloemen, Rosen, Weegh-bre, Agrimonye, Betonye, Ioffrouw-merck, Lijn-zaet, Fenugriek, Gerste, Boonen, Erweten, Vijgh-boonen, Honich, Snycker, Termen-thijn, Aloë, Wierooch, Myrrha.*
3. *Middel-matige, die oock de dicke vuyligheds in de vervuylde sweeringen wech-nemen; als Malrove, Alffen, Guyebel-heyl, Scordium, Hypericum, Broe-niels, Boonkens-Hoek-wortel.*
4. *Stercke, die de harde kanten sachtelick afdoen; als Santorye, stinckende Gouwe, Lisch, Savel-boom, Gentiana, Affodillen, Kalfs-voet, Speer-wortel, wilde Concommer, Nies-wortel, Koper-roods, Spaens-groen, Salpeter, Aluyn.*
5. *Mengel-middelen, ende haer gebruyck.*

I.

DE Heel-middelen, die de Absteunyen, ende Sweeren suyveren, ende van haer vuylighet reynigen, zijn van drierley soorte, sachte, die alleen uyt de onsteckene ende heete Geswellen de etter trekken, middelmatige, die daer-en-boven de dicke vuylighet uyt de vervuylde Sweeren wech-nemen, ende stercke, die het bedorven vleysch van quaedaerdige Sweeren, ende de harde kanten in de loopende gaten sachtelick afdoen, de welcke naest komen aen de af-entende, waer van in 't 17. Capittel.

2. Van den eersten slag is het **SAP** van **CICBOREY**, **PAERDE-BLOEMEN**, **ROODE ROSEN**, ende **WEEGH-BRE**, kracht hebbende, niet minder uytwendigh de Sweeren, als van binnen het Ingewandt te suyveren: dienstigh voornamelick als den brandt van de Sweering noch niet geheel over en is, ende de vochtigheit noch eenige scherpigheit heeft.

AGRIMONYE met **Verckens-reusel** gestooten, ofte het uytgeperste **Sap**, suyvert, ende geneest de Sweeringen, bewaert de selvige voor bedervinge, ende belet den aenwas van harde kanten.

BETONYE heeft de selfde kracht, wiens **Bladers** met wat **Zout** gestooten, heelen de Kanckerachtige Sweeringen.

IOFFROUW-MERCK is heet, ende droogh, tot aen den derden graed, ende, boven andere kruiden, afvegende van aert. Derhalven seer bequaem, insonderheit het **sap** met **Honich**, ofte **Honich van Rosen** vermengt, om de vochtige, ende vuyle Sweeringen in den Mondt, ende elders te suyveren, de verzeerde Kancker voor meerder bedervinge te bewaren, ende sijn voort-eten te schutten.

Het **Meel** van **LIJN-ZAEDT**, **FENUGRIECK**, **GERSTE**, **BOONEN**, **ERWETEN**, ende noch meer-

der van **VIJGH-BOONEN**, heeft allegader een suyverende kracht, soo dat het oock de Vlacken van de huyl wech neemt, insonderheit met **Mede**, ofte **Honich**, ende **Wijn** opgekoocht zijnde.

HONICH zijnde, gelijk **Galenus** schrijft 7. **Simpl.** werm, ende droogh, opent, drooght, wederstaet de verrottinge, veeght af, ende suyvert, alle Sweeringen, ende loopende gaten, sonder, gelijk **Zout** doet, het vleysch in te doen krimpen. Is rauw wel meerder suyverende, ende scherper als gekoocht ende geschuymt; maer heeft daer door oock minder kracht om toe te heelen.

SUYCKER, alsoo sy een mede soorte is, gelijk **Dioscorides**, ende **Galenus** seggen, van **Honich**, soo heeft sy oock verwormende, verdroogende, ende suyverende kracht, insonderheit de grofste (die **Mascovado** genoemd wert) als heeter ende scherper zijnde.

TERMENTHIJN, al is hy sijn van deelen, om dat hy even wel eenige bitterheit by hem heeft, kan sachtelick suyveren.

ALOE is uytermaten bitter, suyvert nochtans matelick, ende sonder scherpigheit, houdt de voorts-kruypende Sweeringen tegen; heelt de bedorvene Schamelheit, ende wert bequaemelick gemengt onder de Ooghmiddelen, gelijk **Galenus** geleert heeft in het gemelte Boeck, ende van alle Genees-meesters daer in nagevolgt is.

WIEROOCH is verwormende, droogende, ende suyverende, doch wat slapper als den **Aloë**.

In tegendeel **MYRRA**, als seer bitter zijnde, ende daer by sijn van deelen, suyvert krachtiger als **Aloë**, is werm, ende droogh in den tweeden graed. Geneest eygentlick, gelijk **Dioscorides**, ende **Avicenna** getuygen, het Schorft, met **Azijn** opgeleyt; met **Ladanum**, ende **Myrrus-wijn**, het uytvallen van 't Hayt. Vervult de loopende zeeeren der Oogen, neemt haer schellen wech, ende verklaert het duyster Gesicht. Sy geneest de zeerigheit des Hoofis, de kloven, ende sweeren aen, ende ontrent de Ooren, heelt de diepe, ende onsuivere Wonden, ende vereffent daer nae het over-gebleven lidt-teecken.

3. De gene, die nu volgen, als stercker kracht hebbende om te suyveren, werden nuttelick gebruyckt in quaedaerdige, ende verouderde Sweeringen.

MALROVE drooght, ende suyvert soo dapper, dat haer **Bladeren**, gelijk **Dioscorides** schrijft, met **Honich** gemengt, de vervuylde Sweeren geneest, ende de voortloopende tegen houdt: 't gene het uytgeperste **sap**, met **Honich** noch beter doet, het welck oock de duystere Oogen te hulpe komt.

ALSEN is noch heeter ende drooger, met groote bitterheit. Heeft derhalven een seer suyverende kracht, met wat t'samen-treckinge, ende daerom oock versterkinge. Het **af-fusel** in water, geneest de Puyften, die 's nachts komen: met **Honich** gemengt, verspreyt in de blauwe leden het geronnen bloedt. Het **sap** is noch heeter,

ter, ende krachtiger, als het Kruyt. Want het verteert alle de quade vochtigheydt in de vervuylde Sweeren, bewaert de selfde voor verrottinge, ende belet dat sy niet en vervallen tot loopende gaten.

GUYCHEL-HEYL, soo wel manneken als wijfken, kan door de verdroogende, ende fuyver-maekende kracht van zijn *Sap*, verrotte Sweeren helpen, gelijk *Galenus* getuyght 6. *Simpl.* Met *Honich* gemengt, schrijft *Dioscorides* 2. 174. verdrijft de duysterheit, ende schemeringe van de Oogen.

SCORDIUM, gelijk de selvige, ende de ervarentheydt ons leeren, fuyvert, drooght, ende sluyt oude Sweeringen, ende neemt wech alle quaedaerdigheydt.

HYPERICUM gedrooght, ende gestooten, in de vochtige, ende bedervende Sweeren gestroyt, heelt de selvige.

Het *Zaet* van **BROE-NETELS** is seer bequaem voor vervuylde Sweeringen, die sonder scherpigheydt dienen gesuyvert, ende gedrooght. Met *Zout* gemengt, kan den *Kancker*, ende voort-etende zeeren tegenhouden.

Van den selfden aert, ende krachten is de *Wortel* van **CYPERUS**, tot poeyer gebracht, ende in de Sweeren gestroyt.

BOONKENS-HOOL-WORTEL is werm in den tweeden, droogh in den derden graed, te samen-treckende, afvegende, verteerende, scheidende. Hy fuyvert de vervuylde Sweeren, ende belet de verrottinge. In *Water* met een weynigh *Azijn* gezoden, maect een goet Gorgel-water voor de *Squynantie*, ende de geswollen *Amandelen*; gestooten licht den *Huygh*; ende onder *Populyoen-salf* gemengt, versacht, ende verdrooght het *Speen*.

4. Wy komen tot de sterckste, die niet alleen de vuyligheydt in de quade Sweeren met meerder kracht fuyveren, ende verteeren: maer selfs oock de harde kanten in de *Fistelen*, ofte loopende gaten.

Sap van **SANTORIE**, ende **STINCKENDE GOUWE** verdrooght, ende fuyvert soo dapper, dat het verouderde, quaedaerdige, holle, diepe Sweeren, ende loopende gaten, eerst schoon ende fuyver maect, ende daer na heelt.

Wortel van **LISCH** verwermt, drooght, ende fuyvert. Het *Sap* uyt de groene gepest, ofte het *Poeyer*, van den gedroogghden, onder *Honich* gedaen, fuyvert de Sweeringen, insonderheydt van 't hooft. Dan het *Sap* is noch bequamer om de loopende gaten, ende holligheden te fuyveren, ende wederom met vleysch te vervullen, gelijk *Dioscorides* schrijft 1. 1.

SAVEL-BOOM, ofte *Sabina*, werdt van *Galenus* 6. *Simpl.* gestelt heet, ende droogh te wesen in den derden graed, ende seer afvegende, 't welck hy doet, niet sonder eenigh gevoelen van scherpigheydt, ende bijtende kracht; Sweeren, die al van vuyligheydt bruyn, ende swart zijn, kan hy, gelijk de meer-gemelte *Schrijvers* oock getuygen, fuyver maecten; met *Honich* gemengt zijnde, het quaet *Schorst* genesen, de harde kan-

ten der loopende gaten, ende de knobbelachtige *Wratten* der heymelicke leden, verteeren, eerst gestoof: met het *Azijn*, ofte liever het *Sap*, ende daer na dan het *Poeyer* op gestroyt.

GENTIANA, soo genoemt na *Gentius*, Koning van *Illyrien*, die hare krachten eerst ontdeckt heeft, werdt alleen gebruyckt in haren *Wortel*. Hy is in den derden graed heet, ende droogh, seer bitter van smaek; daerom sterckelick dun-maekende, afvegende, ende fuyverende. Geneest de vuyle *Rappigheydt*, *Sproeten*, *Placken*, ende alle misvoeginge, die op de huyt komt; steuyt, ende heelt de holle voorts-etende Sweeren, ende loopende gaten, 't zy dat men het *Poeyer* daer toe gebruyckt, ofte liever het *Sap*, 't welck krachtiger is.

AFFODILLEN, ofte *Asphodelus* (al by den *Poëet Hesiodus* vermaert) groeyen van selfs in *Provengen*, *Italyen*, ende *Spaengjen*, dan hier te Lande en zijn sy niet te vinden, als in de hoven, alwaer sy, om haer lieffelicke bloemkeus, onderhouden werden. De *Wortelen* zijn alleen in 't gebruyck, ende hebben een bitteren smaek, van aert beyde in den tweeden graed, een verwermdende, ende verdroogende, afvegende, ende verteerende. Sy fuyveren de vervuylde sweeren, steuyten de voorts-loopende, ende heelen de loopende gaten.

Arum, ofte **KALFS-VOET**, alsoo na de gelijcknisse van de bladeren genoemt, is heet, ende droogh, diep in den derden graed, matelick fijn van deelen, afvegende, verdunnende, ontdoende, ende verteerende. Het *Poeyer* van de *Wortel* (die meest gebruyckt werdt) fuyvert bequamelick alderley slagh van Sweeren, vervuylde voorts-etende, *kanckerachtige*, ende loopende gaten. Het selve belet het voortwassen, ende verteert het overvloedigh *Vleysch*, dat haer in 't genesen der wonden te weeldigh opwerpt.

Dracontium, ofte **SPEER-WORTEL**, is by-nan van den selfden aert, doch veel bitterder, ende scherper van smaek, ende derhalven heeter, drooger, ende sijnder, krachtigh reyn-maekende, ende verteerende. Het *Sap* van de *Vrucht*, ofte druysachtige aere, *Bladeren*, *Saet*, ende *Wortel* is goet om alderhande vervuylde, voorts-etende, ende quaedaerdige sweeren, noch krachtiger, als de *Kalfs-voet*, te fuyveren, ende de harde kanten in de loopende gaten te verteeren. Het selfde vermagh oock het *Poeyer* van den *Wortel*.

Wortel van **WILDE CONCOMMER** tot *Poeyer* gebracht, gelijk hy de witte *Puyften*, *Schorst*, swarte lidt-teecken, ende vlekken van 't aengesicht afveeght, soo fuyvert hy oock verouderde holligheden, ende verteert de harde kanten. Ick heb hem seer overvloedigh sien wassen in *Vranckrijck*, by *Pont. S. Esprit*, niet verre van *Oraengje*, gelijk aen d'ander zijde afgebeelt is.

Al 't selve doet noch wel soo krachtigh de **NIES-WORTEL**, de welke gesteecken in een loopend gat, in twee drie dagen de hardigheydt van de kanten aen een kant maect.

G KOPER-

KOPER-ROOT, ende SPAENS-GROEN, gebrant, ende gewasschen, als oock SALPETER, zijn bequaem om alle holle gaten te suyveren, ende haer harde kanten wech te nemen.

ALUYN soo wel raeuw, als gebrandt (die noch krachtiger is) suyveren, ende beletten het voortloopen van quaetaerdige Sweeren.

5. Uyt de gene dan, die wy op den eersten trap gestelt hebben, is, om versich doorgheworen, ofte open-gelicken Geswellen, ende onreynne Wonden te suyveren, in dagelicks gebruyck, een Salfken, bestaende uyt ['t volgende:]

N. Honich van Rosen, 1 onse,
Doyer van een Ey, en
Gerste-meel, soo veel tot dat het pas dick is,
[Tot een Salfken.]

ende wil men het wat meerder suyver-maekende hebben, soo magh men daer by doen

Termenthijn, $\frac{1}{2}$ loot.

Noch stercker afvegende is dese Salve:

N. Sap van Ioffrouw-merck, 2 onsen,
Agrimony, 1 onse,
Weeghbre-bladeren, $\frac{1}{2}$ onse,

Honich van Rosen, 5 onsen,
te samen met malkanderen wat opgezoden, en dan daer onder gemengt

Meel van Gerste,

Fenugriek,

Vijgh-boonen, van elcks $\frac{1}{2}$ loot,

te samen gekooekt, en op 's laetste daer onder geroert

Termenthijn, 1 loot,

[Tot een Salf.]

Wanneer de etter te grof ende te taey is, so dient'er meerder suyveringe; als gedaen kan werden met het volgende:

N. Harst,
Honich,
Termenthijn, van elcks 3 onsen,

Myrrha,
Sarcocolla,
Boonkens-Hool-wortel,
Vijge-boonen-meel,
Lisch-wortel, [alles kleyn gestooten] van elcks $\frac{1}{2}$ loot,
Het eerste moet te samen gesmolten, en dan het poeyt daer onder geroert worden

[Tot een Salve.]

Hier toe dient mede, de Salve Aureum, die by-na gelijcke kracht heeft om af te veggen, ende de Plaesters van Ianna, ende Gracia Dei genoemt, die ofte geheel, ofte in dunne Olye gesmolten zijnde, konnen opgeleyt werden, insonderheyte op het Hooft, ofte andere Sweeren van zenuwachtige deelen. Tot het selfde strecken, die in den derden graed dapper afveggen, gelijk de gene, die uyt Koper-root, ofte andere scherpe Metallen bestaen, gemengt, ende gematight met eenige versachtende; gelijk of men een vierendeel-loots van het Empl. divinum smolt onder drie versche Doyeren; ofte indien men een vierendeel-loot Vng. Aegyptiacum, ofte Apostolorum mengde met twee, ofte drie mael soo veel Terrapharinacum, ofte eenigh ander Ceroen; men sal daer van hebben een sonderling middel om de Sweeren te suyveren, ende van haer vochtigheyte te reynigen. Het poeyt van Precipitael, mede onder yets versachtende gemengt, verteert sonder eenige scherpigheyde het overvloedigh vleysch, ende suyvert de Sweeringe van haer vuyligheyte.

Wanneer nu de Sweeringe gantsch vervuylt, verrot, ende quaetaerdigh is, het zy van selfs, 't zy uyt een Wonde, het Geswel qualick onderhouden, dan dient een Salve bereydt uyt de suyverende middelen van den tweeden trap, op dese wijze:

N. Weeghbre,
Alffen,
Malyrove,
Scordium,
Hypericum, [van elcks een handt vol:]

alle versich en groen gestampt, ende dan gekooekt in Olye, 1 pint.

Witte Wijn, $\frac{1}{2}$ pint,

tot dat de Wijn verzoden is: doorghedaen zijnde, mengt daer onder het

Poeyt van de Wortel van Cyperus,
Lisch,

Boonkens, van elcks 1 loot,

Geel-wasch, 4 onsen,

wederom te samen opgewelds tot matelicke dichte, ende dan daer onder gesmolten

Harst, 2 onsen,

Wierroock,

Myrrha,

Aloë, en

Sarcocolla, [kleyn gestooten] van elcks 1 onse, ende op 's laetste

Termenthijn, 1 $\frac{1}{2}$ onse,

[Tot een Salve.] Als

Als'er
Koper-
met wa
tium,
de dage
Mae
gat, sal
N.

tefan
doorg

Soo di
der me
quamel
wyn. I
druppe
toe me
in 't geb
de seiv
heyde g
Alf
die de C
steunen
nelen;
den hee

1. Bloo
2. Som
Pim
Berg
toen
Her
palm
Pae
sel.
3. An
Wi
lus.
4. Een
5. Me
6. Ho

D

Als 'er stercker vereyscht werdt, soo sal men daer wat *Koper-root* by doen: gelijk oock zijn *Empl. divinum*, met wat *Olye* versacht, *Vng. Apostolorum*, ende *Aegyptiacum*, de beste *Salve* van alle, gelijk *Fernelius*, ende de dagelicksche ervarentheyt genoegh betuygen.

Maer in een holle *Sweeringe*, *Fistel*, ofte loopend gat, sal men speuyten, het volgende *Afzietfel*:

- N. *Weeghbre*,
Alffen,
Santorye,
Savel-boom,
Agrimony, van elcks een hand vol,
Wortel van Gentiana, gesneden, 2 oncen,
 tesamen gekoocht in
Witte Wijn, 12 oncen,
 doorgekleynf zijnde, doet 'er by
Honich van Rosen,
Syroop van Alffen, [soo veel genoegh is
 Tot een *Inspeuyfel*.]

Soo dit niet genoegh en dede, soo magh men daer onder mengen een loot *Aegyptiacum*, het welck oock bequamelick gesmolten werdt onder *Voorloop van Brandewijn*. Dit werdt noch stercker gemaect met eenige druppelen *Olye van Swavel*, ofte *Koper-root*. Waer toe mede streckt het *Aluyn-water*. Ende men dient in 't gebruyck van dese middelen wat te volharden, ende de selve allenckens te verscherpen, tot dat de hardigheydt geheel wech genomen is.

Alfoo nu zijn aangewesen alle de *Heel-middelen*, die de *Onsteeckingen*, *Hardigheden*, *Geswellen*, *Aposteunen*, ende *Sweeringen* der uytwendige deelen genesen; soo sullen wy nu komen tot de gene, die de *Wonden* heelen, ende over de selvige vel maecten.

Het XIII. Capittel.

1. *Bloeds-stelpende Heel-middelen vierderley*.
2. *Sommige*, uyt aert, ende gematighey; als *Weeghbre*, *Pimpinelle*, *Netelen*, *Vijf-vinger-kruyt*, *Tormentilla*, *Bergh-Oyevaers-beck*, *Affche van Papier*, ende *Coctoen*, *Wederick*, *Herte-gespan*, *Winter-groen*, *Salve-Heris-tonge*, *Kleef-kruyt*, *Wal-stroo*, *Aloë*, *Maeghdelpalm*, *Donder-baert*, *Smeer-wortel*, *Veyckens-gras*, *Paerde-saert*, *Wilge*, *Weedt*, *Waal-wortel*, *Plocksel*, *Bovijst*.
3. *Andere*, door toe-placken; als *Coral*, *Bloedt-steen*, *Wierroock*, *Mastick*, *Myrrha*, *Draecken-bloedt*, *Bolus*, *Gesegelde Aerde*.
4. *Eenige*, door branden.
5. *Mengel-middelen*, ende haer gebruyck.
6. *Hoe door werck van de handen het bloedt gestelpt werdt*.

DE Heel-middelen, die het bloedt [stelpen,] het welck door een geopende ofte afgesneden Ader,

te veel uyt een wonde vloeyt, hebben foodanigen kracht, op drierley wijze. Want sommige doen sulcks uyt eygen aert, ofte gematigheydt; sommige door toeplacken; andere door branden; ende daer geen van alle plaets en heeft, door de handen. Die van den eersten slag, en zijn daerom juyft niet allegader koudt, ofte te samen-treckende, maer eenige uyt de selve heet, scherp, gelijk de *Netelen*, schrijft *Fernelius*: waer in wy alhier van hem moeten afwijcken. Want al is 't dat de groote *Netelen*, die oock *Heete*, ende *Bern-netelen*, genoemt werden, heet ende bijtende van aert schijnen, soo zijse niet-te-min verkoelende, ofte, gelijk *D. Dodoens* meent, even maer werm, ende naeuwlicks tot den eersten graed. Want sy en branden, ofte en bijten niet, als hy mede wel aenmerckt, door dien dat sy geweldigh verbitende van krachten zijn: maer om dat se rontomme met hardtrachtige, rouwe, wolle, als steeckelige doornkens beset zijn, waer mede sy de huydt pricken, ende ophalen. Want als de *Netelen* slap, ende verslufft zijn, ofte gezoden werden, en steecken sy geenfins: door dien dat de slijvigheydt, ofte steeckeligheydt van de harde doornkens vergaen is, ofte verduyftert. Soo dat wy de eerste foorte stellen in een te samen-treckende aert, meest bestaende met een verkoelende gematigheydt, waer by somtijds wel kan wesen een bysondere eygenschap, die van den gemelten *Fernelius* alleen, voor oot saeck, schijnt aengenomen te werden. De bloetstelpende middelen van den tweeden slag, stoppen, ende vervullen den uytgang der *Aderen*, ende daer na verdrooght zijnde, beletten het uytvloeyen. Die van den derden slag, trecken door branden de *Aderen* toe, brengen daer een korst op, ende houden alsoo alles tegen. Het gebeurt somtijts, dat de twee eerste niet genoegh en zijn, ende het derde, van wegen de plaetsch geen plaetsch en heeft, gelijk te slont in het exempel van den *Prince van Oraengje* sal aangewesen werden; in welke ongelegentheydt niet overigh en is, als te komen tot de handen.

2. Het *Sap* van *WEEGHBRE*, gelijk *Galenus* schrijft, 5. *Meth. 5.* is seer bequaem tot alle bloetstorting, die uyt door-eten der *Aderen* veroorsaect werdt.

De *Bladeren* van *PIMPINELLE* gestooten, ofte oock gekoocht, op een geopende Ader geleydt, stelpen terstont het bloet: het welck de *Wortel* noch krachtiger doet: die oock ingenomen zijnde het *Bloet-spouwen*, ende *Braecken* doen ophouden: ende van onderen den overvloedigen vloet in de *Vrouwen*, als mede in het open *Speen*, stillen, ende steuyten.

NETEL-BLADEREN gestooten, ende op de wonde geleydt, doen het bloeden ophouden: het welck de *Wortel* oock uytvoert in het bloeden van de *Neus*, daer in gesteecken zijnde.

VIJF-VINGER-KRUYT heeft in sijn *Blormen*, ende *Bladeren*, ende noch meerder in sijn *Wortelen*, een seer te samen-treckende, ende verdroogende kracht, sonder scherpigheydt, derhalven bequaem, om het bloeden op te houden,

Al de selve kracht is in de *TORMENTILLAM* te vinden.

BERGH-OYEVAERS-BECK, soo genoemd na sijne gelijkenisse, ende dat hy op de bergen waft, oock **BLOET-VVORTEL**, niet soo seer van wegen sijnen rooden Wortel, als wel om sijne bloedt-stelpende kracht; die den Duytschen genees-meester *Fuchsius* in dese tweede soorte van *Oyevaers-beck* getuyght, soo groot te wesen, dat hy geenigh middel daer toe nutter bevonden heeft.

ASSCHE van gebrands PAPIER, als oock van **COTOEN**, doet het bloedt, dat uyt een wonde loopt, stelpen. De Heel-meesters gebruycken het *Cotoen* oock nuttelick om de Wonden, ende Zeeren te suyveren, eerst in *Wijn* wat geweeckt, ende daer na uytgedouwt zijnde. De Egyptenaers, gelijk *Prosper Alpinus* getuyght, en gebruycken, tot al 't verhaelde, anders geen wiecken, als van haer *Boom-cotoen*, het welck sijnder van deelen is, dan 't gene dat aen de leege heester waft.

WEDERICK, ofte *Lysimachium*, waft hier te Lande meest aen de kanten van de slooten, ende onder aen de dijcken. De *Bladeren*, ofte *Wortel* in den Neus gesteecken, ende het *Sap* in de wonden gedruypt, doet het bloeden ophouden: gelijk het oock binnen gebruyckt, als *Dioscorides* schrijft, het Bloet-spouwen geneest, ende den Rooden-loop, soo voor dranck, als *Clysterie* ingenomen.

HERTE-GESPAN, ofte *Cardiaca*, is werm, ende droogh in den tweeden graed, met eenige te famen-treckinge. Gestooten, ende op versche Wonden geleyt, bewaert ende beschermt die voor alle verhittinge, stelpt het bloeden, ende geneest de wonden.

WINTER-GROEN, ofte *Pyrola* waft aen onse Duyden; werdt gehouden voor koude in den tweeden, ende droogh in den derden graed, stelpt het bloeden, soo ingenomen, als opgeleydt.

SVVEERDEKENS-KRUYT, ofte *Gladiolus*, werdt hier te Lande, om sijn aengename bloemkens, van de liefhebbers onderhouden. De opperste *Wortel*, keurt *Galenus* na-treckende, verteerende, ende verdroogende. De Duytschen gebruycken hem om het bloedt te stelpen, ende alderhande vloet op te doen houden.

SAVIE, ofte *SALVE*, beyde na het Latijnsch *Salvia*, heeft een verwermdende, verdroogende, ende wat te famen-treckende kracht, stelpt het bloedt, geneest de Wonden, reynight alle vuyle, ende oude Zeeren.

HERTS-TONGE, ofte *Bistoria* verkoelt, verdrooght, ende treckt geweldig te famen. Haer meeste kracht bestaet in de *Wortel*, wiens *Afzijsel* gedroncken, stelpt alderhanden Bloedt-gang van Stonden, Loop, ende diergelijke; gelijk oock doethet *Poeyer*, in de wonden gestroyt.

KLEEF-KRUYT, ofte *Aparine*, waft by ons seer overvloedigh aen de dijcken, ende bladeren, waer door het vast aen de kleederen kleeft, daerom oock by som-

mige *kleyne Kliffen* genaemt, ende by de Grieken *Philanthropos*, dat is, Mensch-lievende. Is, volgens het schrijven van *Galenus*, werm, ende droogh, sijn van deelen, ende suyver-maekende. Van binnen gebruyckt, stelpt alderhande Bloet-loop, ende van buyten opgeleyt, seyt *Plinius*, doet het bloeden uyt de wonden ophouden.

WAL-STROO, ofte *Galium*, is, seydt de gemelte *Galenus*, wat scherpachtigh, ofte heetachtigh, ende verdroogende van aert. Van binnen ingenomen, doet sy den bloedigen Vloet op houden, als oock van buyten op de wonde geleydt, ofte in den Neus gesteecken.

ALOE, als dick-maekende, droogende, ende klevende, van buyten gebruyckt zijnde, doet de mondenkens van de Aderen sluyten (die hy van binnen ingenomen zijnde, opent) ende alsoo het bloedt stelpen.

MAEGHDE-PALM, ofte *Vinkoorde*, is koel (hoe wel sommige het tegendeel gevoelen) droogh, ende t'samen-treckende, soo dat sels een krankken om de borsten geslagen, het sogh in twee drie dagen doet opdroogen, gelijk ick dickwils gesien hebbe; 't selve om 't Hooft gedaen, schrijft *D. Lobel*, stelpt het bloeden uyt de Neus. Het welck oock doen de groene *Bladeren* gewreven, ende in den Neus gesteecken. Het *Sap*, ende *Poeyer* in de bloedende wonden gedaen, houden tegen, ende heelen toe.

DONDER-BAERT verkoudt in den derden, ende drooght in den eersten graed. De *Bladeren* verdrijven het Root-hont, loopende Oogen, alle vyertige Puytten, ende Geswellen. Gestooten, ende op 't voor-hoofte een weynigh boven den Neus gebonden, stelpt het bloeden. Al 't selve doet oock het uytgeperste *Sap*.

De drie soorten, gelijk se by *D. Dodoens* geselt werden, van *Telephium*, ofte **SMEER-VVORTEL**, te weten de grootste, ofte *Spaensche*, de tweede, ofte *Hemel-steudel*, in de Winckels met den Latijnschen naem *Crassula major*, ofte *fabaria* bekennt, ende de derde, van *D. Lobel* genoemd, *Kleyne Smer-wortel*, *kruypende*, ende *altijds groen zijnde*, hebben by-na den selvden aert, ende kracht van *Donder-baert*. *Fernelius* stelt de twee laetste, droogh in den derden, vochtigh in den tweeden graed; *Dodoens* alle drie koudt van aert, sijn van stoffe, ende verdroogende, derhalven bequaem, om met *Azijn* gestampt de witte Sweeren, Placken, ende Sproeten te verdrijven. Het *Sap* stelpt het bloedt uyt de wonden loopende, reynight, ende heelt de selvige.

VERCKENS-GRAS, ofte **DUYSENT-KNOOP** in 't Latijn *Poligonum*, is by-na koudt, tot in den derden graed, ende droogh tot in den tweeden, t'samen-treckende van aert, ende van krachten seer bloedt-stelpende, ende daer toe krachtiger, gelijk *Brassavolus*, ende andere getuygen, als eenigh ander kruyd, niet alleen tegens den Bloedt-gang, ende het Braecken, van binnen gebruyckt, maer oock geheel, ofte gestampt van buyten op de bloedende wonden geleydt, die het dan daer na mede geneest.

PAERT

PAERDE-STAERT is seer te samen-treckende, ende verdroogende. Het Sap doet eygentlick het bloeden uyt den Neus ophouden. Het Poeyer ingestroyt geneest de bloedige wonden.

WILGE-BLADEREN, ende de *Schorffe*, insonderheydt de *Wollicheyt*, ende *Bloemen* in den Neus gesteecken, stelpen terstont het bloedt; het welck oock doet 't Poeyer door een schacht in de Neus-gaten geblasen.

WEEDT, door haren sterck-verdroogende, ende 't samen-treckenden aert, kan met sijn *Bladeren* versche wonden genesen, ende het bloeden beletten.

Het selve doet oock WAEL-VORTEEL door sijn verdroogende, ende tocheelende (waer van in 't volgende Capittel) kracht, niet alleen het bloeden van buyten, maer oock van binnen stelpende.

Het bloeden kan oock opgehouden werden door het vollen van de wonde met PLOCKSEL, ende noch beter met BOVIIST, zijnde een soorte van *Campernoelyen*, de welke hier te Lande wass in nieuw-bedijckte Moerlanden, ende voornamelick in de Beemster.

3. BLOET-STEEN, ende CORAL, schijnen van verborgen aert, dan hebben even wel uyt haer aerdtachtige stoffe een verstoppende, ende droogende kracht; die noch meerder blijktt in WIEROOCK, MASTICK, MYRRA, DRAGEN-BLOET, ende aldermeest in BOLUS, ofte GESEGELDE AERDE, die door toekleven het bloedt stelpen.

4. Hoe, als dese middelen niet en helpen, het branden dan ingestelt dient te werden, sullen wy in 't hiernavolgende 19. Capittel aenwijsen.

5. Wanneer dan een versche wonde te veel bloet, so sal men daer omslaen, de volgende Pap, op werck gestreken:

N. Bolus,
Draken-bloet,
Wael-wortel, kleyn gestoten, van elcx 1. loot,
en onder
Wit van Ey [soo veel genoeghis] geslagen
[Tot een Pap.]

Hier onder konnen oock gemengt werden de Poeyers van d'ander Droogen nu verhaelt. Werdt hier toe mede in de Winckels gereet gehouden *Ceritum defensivum*. Ende als de wonde wat diep is, kan men de selve opvullen met Plockzel, ofte Bovijst, gelijk geseydt is.

In het bloeden uyt den Neus is seer goet, een kruymtgen *Witte-broodts* in *Azijn*, ende kout *Water*, dickwils ververscht, boven op de Neus geleyt.

6. Vele zijn in soodanige gelegentheyt, terstont doende, om het bloedt te vertrecken, met Ader-laten: het welck ick even wel, hoe seer het oock van den grooten Ader-later *Bosallus*, Genees-meester van *Francois*, Hertogh van Anjou, in sijn Boeck van 't Ader-laten op 't 6. Capittel, meest aenraedt, bedenckelick achtte, alsoo het selvige, behalven dat het seer selden haren voorstel voldoet, niet alleen het bloedt, maer oock de krachten noch meerder vermindert. In het bloeden uyt den Neus vinde ick seer dienstigh, dat men maer alleen

op het eene, ofte beyde (na dat het bloedt van daen komt) Neus-gaten den vinger vast houdt. Ende al is 't dat het bloedt daer door somtijds in de Keel schieidt, daer en leyt geen swarigheyt, dewijl het seer lichtelick kan uytgespogen werden, ende ondertusschen het ander boven den Neus aen het ronnen komt. Van het tegenhouden met den vinger, hebben wy een aenmerckens weerdigh exempel in *Prince Willem*, onsen Stadthouder, die in 't jaer 1582. t' Antwerpen onder sijn rechter Oor met een Pistolet geschoten werde, de kogel onder de boven-tanden, door 't gehemelte, de slincker Kaeck uytgaende. Dese onverwachten schoot gaf sulcken slag, dat de Prince selfs niet en wiste, dat hy gequetit was, ende alleen meende, dat 'er een sluck van 't huys, gelijk hy seyde, inviel. De wonde, gelijk *Materen* verhaelt in 't 11. boeck van de *Nederlandische historye*, vertoonden haer in 't beginsel geneesslick, dewijl de Aderen, door de hitte des vyers (alsoo de Pistoel soo dicht aen 't Hooft gehouden was, dat selfs het hayr brande) toegeschrompen waren, ende daer door het bloeden geluckelick gestut. Maer na veerthien dagen, als alles schein wel te gaen, soo viel de rove af, met vervolgh van wel twaelf pont bloeds, waer by hem noch twee pont, tot verleyding, afgelaten werde. Als hy nu schein doot te sullen bloeden, soo is door voorlichtigen raedt van de Genees-meefters, (onder welke wel de voornaemste was D'. *Iosepho Micheli*, een Italiaen, van de Stadt Luca) goet gevonden, de openinge van de Ader, nacht, ende dagh met den vinger toe te houden, het welck met beurte onder de Edel-luyden gedaen zijnde, de wonde allencxkens sloot, ende den Prince, tegen de meeninge van een yegelic, volkomelick genas; met meerder geluck, als hy twee jaer daer na te Delft geschoten werde.

Het XIV. Capittel.

1. Tocheelende middelen.
2. Enckele, als *W'eghbre*, *Homs-tonge*, *Geruwe*, *Wilgt*, *Olm-boom*, *Yser-kruyt*, *Guychel-heyl*, *Muysen-oir*, *Beionye*, *Scabituze*, *S. Ians-kruyt*, *Wael-wortel*, *Senegroen*, *Sanikel*, *Syndauw*, *Heydens-wond-kruyt*, *Gulden-roede*, *Alffen*, *Paerde-staert*, *Smeer-wortel*, *Eenblads*, *Twee-blads*, *Madelieven*, *groote*, *ende kleyns Santorje*, *Salomons-segel*, *Mee-krappe*, *Zee-rooit*, *Onder-have*, *Taback*, *Kruys-kruyt*, *S. Iacobs-kruyt*, *Ioffrouw-merck*, *Al-goede*; *Peer-bladeren*, *Misselen*, *Cornoelyen*, *Perse-bladeren*, *Brem-rape*; *Pier-wormen*, *Aloë*, *Myrrha*, &c. *Balsen-kruyt*, *Balsen-iraen*, *Balsen van Peru*.
3. Toegemaecte; ende maniere om te gebruycken.

W Y noemen een genefend, ofte tocheelend middel, het welck de van-een geweeckene kanten in een versche wonde wederom by-een voeght, ende

aen malkanderen hecht. Sulcks brengt het te wege, met het verhinderen, dat tusschen de te genesene lippen (gelijck die genoemt werden) der wonden geen vochtigheyt en schiet, ofte en groeyt. Soodanigh middel moet t'famen-treckende zijn, grof ende aerdtachtigh van stoffe, droogh in den tweeden graed, ende in wermte gematight, om door te veel af-vegen, ofte scherpigheyt niet te quetsen.

2. **WEEGHBRE** drooght, ende treckt te samen, sonder eenige bijtende kracht, bequaem tot versche Wonden, die sy sonder vreesse van onsteeking toeheelt, oock de oude ende vervuylde Sweeringen suyvert, ende beyde, ongelijck zijnde, ver-essent, ende met vel over-treckt.

HONTS-TONGE suyvert, drooght, ende matight de hitte van de Sweeren, ende heelt de versche Wonden.

GERUWE heeft soo groot-verdroogende kracht, datse bloedende wonden ten eersten toe-heelt, ende de selvige voor onsteeking bewaert, groen, ofte droogh gestampt, ende met *Azijn* gemengt.

De *Bladeren*, ende *Bloemen* van **WILGE** zijn verdroogende, ende te samen-treckende, sonder eenige scherpigheyt, heelen een bebloede wonde, ende weeren de onsteeking.

De *Bladeren*, ende *Middel-schors* van den **OLMBOOM**, hebben een verdickende kracht, ende noch meerder het *Sap* uyt de *Appelen* geperst, alle seer bequaem om versche wonden te doen toegaen.

YSER-KRUYT, ofte *Verbena* drooght, treckt te samen, ende heelt de Wonden, wederhoudt oock in oude Sweeren de bedervinge, suyvert, onder *Honich* vermengt, de vervuylde, ende doct se sluyten.

GUYCHEL-HEYL, ende **MUYSEN-OOR** hebben de selfde kracht.

BETONYE is seer nut om versche wonden, insonderheyt des Hoofst, gelijck **SCABIEUSE** van de Borst, te genesen.

S. JANS-KRUYT, ofte *Hypericum*, kan door sijn verdroogende, ende matelick verwormende kracht, in sijn gestampte *Bladeren*, *Bloemen*, ende *Vruchten*, de wonden bequamelick toe-heelen.

WAEI-WORTEL heeft soo groote kracht om de Breucken, ende Wonden toe te heelen, ende de afgewekene kanten t'famen te voegen, dat hy oock selfs met huts-pot, ofte ander gehackt vleysch, gezoden zijnde, die stucken wederom soo vast aen malkander hecht, dat se niet meer verscheyde deelen, maer veel eerder eenen klont vleysch en gelijcken, als by *Fernelius*, *Dodoens*, ende andere nieuwe Kruyt-beschrijvers betuyght werd, ende al van oudts by *Dioscorides*, ende *Galenus*.

SENE-GROEN, ofte **IN-GROEN**, in 't Latijn *Bugula* genaemt, is verwormende, merckelick verdroogende, ende te samen-treckende. Werdt niet alleen bequamelick gedaen in Wondt-drancken, om het geronnen bloedt van binnen te doen scheyden, te suyveren, ende te genesen, maer oock van buyten op de Wonden,

ende Sweeringen geleyt, ofte het *Sap* daer in gedropen.

SANIKEL is van den selfden aert met de twee laetste, soo genoemt van wegen sijn groote kracht, om de wonden te genesen, gelijck het Woordt selfs, ende *Ruellius* getuyght, die oock schrijft, in Vranckrijck een gemeen seggen te zijn, dat, die Sanikel, ofte *Sene-groen* kan bekomen, geen Heel-meester van doen en heeft.

SYNNAUW, ofte *Alchimilla*, heeft de selfde krachten van den Sanikel, doch meerder verdroogende, ende soo te samen-treckende, dat haer badt den verteerden Maeghdom wederom op de proef reckelick stelt.

HEYDENS-WOND-KRUYT, ofte *Solidago Saracenic*, ende **GULDEN-KRUYT**, ofte *Herba Doris*, hebben beyde eene, ende de selfde kracht, te weten, niet alleen om de bloedige, ende versche quetsuyren, maer oock om alle oude, ende vervuylde Wonden, ende Zeeren te suyveren, ende te genesen.

GULDEN-ROEDE, ofte *Virga aurea*, is werm, ende droogh in den tweeden graed, sijn van deelen, suyvermakende, ende t'famen-treckende. Heeft een sonderlinge kracht, om de Wonden, quade Sweeringen, ende loopende gaten, soo wel inwendigh, als uytwendigh, te genesen.

Sap van **ALSSEN** suyvert, ende herstelt het bedorven vleysch, geneest niet alleen de versche, maer oock de oude, ende vervuylde wonden.

PAERDE-STAERT gedrooght, ende het *Poeyer* in de wonde gestroyt, doet de selve op-droogen, ende toeheelen.

SMEER-WORTEL, oock na sijnne kracht **WOND-KRUYT** genoemt, reynight, drooght, ende heelt alle on-suyvere Wonden, ende Zeeren. Sulcks is eerst bevonden in *Telephus* de soone van *Hercules*, ende daerom *Telephium* by de Griecten, ende, haer volgende, de Latijnisten, geheeten. *Claudianus* 1. *Epigram*. 10.

Sanus, Achilleis remeavit Telephus herbis.

EEN-BLADT wass, onder andere plaetschen, veel in 't Haeghsche bosch, is van krachten verwormende, verdroogende, suyverende, ende t'famen-treckende. In *Brandewijn* geweyckt zijnde, geneest de versche wonden, ende bewaert de selve voor Sweeringe. Ja reynight, ende heelt wonderbaelick alle oude, ende vervuylde Sweeren, gelijck ick dickwils bevonden hebbe in de gene, die door andere middelen niet en konden geholpen werden.

TWEE-BLADT werdt by de Heel-meesters tot al 't selve bequaem gehouden.

MADLIEVEN zijn verkoelende, verdroogende, ende te samen-treckende. Sy genesen alle quetsuyren, soo wel van binnen gebruyckt, als van buyten opgeleyt; waerom sy oock by sommige *kleyne Consolida* genoemt werden.

Groote SANTORYE, volgens den Grieksch en naem, die in 't Latijn oock gehouden is, *Centaurion*, geheeten, na den *Centaurus Chiron*, de welcke de Leer-meester was van den vermaerden helt *Achilles*, dien hy oock selfs in

in de Heel-konste onderwees, ende heeft dit kruyt ontdeckt, ende sijne krachten aen den dagh gebracht. Dese zijn voornamelijk in de *Wortels* om de wonden te genesen, versch gestampt opgeleyt, ofte droogh gestooten ingestroyt.

Kleyne Santorye werdt door haren verwormenden, suyperenden, ende t'samen-treckenden aert met recht onder de Wondt-kruyden gereeckent.

SALOMONS-SEGEL heb ick gevonden in het Haeghsche bosch, als oock in de dellingen, ende afgaende leeghten van de Duynen. Wert gehouden voor werm, ende droogh, afvegende, ende t'samen-treckende. Gestooten op de wonden geleyt, doet de selvige toeheelen, gelijk *Dioscorides* betuyght.

MEE-KRAPPE, ofte *ROTTE*, is in sijn *Wortels* (waer mede 't *Laecken Krap-root* geverwet werdt) werm in den tweeden graed, ende droogh tot in den derden. Het *Afzietsel* werdt veel gebruyckt, ende geprefen voor de gene, die van hooge gevallen, ofte anders gequetst zijn. Het *Sap*, ofte *Poeyer* is bequaem om alle versche wonden te genesen.

ZEE-ROTTE, ofte *ZEESCHE MEE*, is van aert, ende krachten de ander *Mee* gelijk.

EERT-VEYL, ofte *ONDER-HAYE*, is heet ende droogh, geneest door sijn *Afzietsel* de inwendige quetsuyren, ingedroncken zijnde, ende heelt van buyten, als het *Poeyer* in de wonden gestroyt werdt.

TABACK werdt, om sijn verdoovende kracht, by sommige voor koudt gehouden, dan beter is de meeninge van den Spaenschen *Monardus*, dat hy heet, ende droogh is in den tweeden graed, ja, ick geloove, wel in den derden, gelijk sijn scherpe smaek, ende hevige krachten genoegh uytwijzen. Hy suyvert, ende geneest alle oude kanckerachtige, ende voorts-etende Zeeren, Melaetsche, Schorftheydt, ende alderhande vuyle Sweeringen. Versche wonden, die niet seer diep en zijn, heelen op eenen dagh, als men van 't *Sap*, ende versch-gestooten *Kruyt* daer opleyt. Dan als sy diep zijn, ofte oock verouderen, ende onsuyper werden, soo dienen se van buyten, ende binnen met *Wijn*, ende dan met het *Sap* gewasschen, daer na met *Pluckzel*, dat in 't selve *Sap* nat gemaeckt is, ende de gestampte versche *Bladeren*, gevolt, ende soo een doeck, in 't eygen *Sap* gedoopt, daer op gebonden.

KRUYSKRUYT, dat by ons gemeenlick *KRUYSWORTEL* geheeten wert, is verkoelende van aert. De grise *Hayren*, ofte *Vlocken*, daer de bloemen in verandert zijn, met *Azjn* opgeleyt, genesen de wonden. Het selve doen noch krachtiger de *Bladeren* met het sijnste *Poeyer*, ofte vrijfelingen van *Wieroock* gemengt, (als *Dioscorides* schrijft) insonderheydt in zenuwachtige deelen.

S. JACOBS-KRUYT, ofte *Iacoea*, is in de gedaente, ende krachten het *Kruys-kruyt* gelijk, ende slaet allefios van selfs seer weelderigh op. Is werm, ende droogh in den tweeden graed, ende een weynigh afvegende; derhalven 't *Sap*, met *Honich* gemengt zijnde, suyvert

ende geneest de vuyle, ende voorts-etende Zeeren, loode Gatē, ende verouderde Wonden.

Sap van *EPPE*, ende *JOFFROUW-MERCK*, met *Honich* vermengt, suyvert ende heelt de vervuylde Wonden, ende quade Zeeten; wederstaet oock de verrottinge, die de open, ende voorts-etende Kancker aen 't gezonde bystaende vleysch dreyght.

AL-GOEDE, ofte *LAMMEKENS-OOR* (in 't Latijn *Tota bona*, ende *Bonus Henricus* geheeten) wast by ons alles in 't wild. Is matelick verwormende, droogende, ende suyperende. De groene *Bladeren* gestooten, genesen de versche, ende suyperen de verouderde wonden, ende alle vuyle Sweeringen.

PEER-BLADEREN, zijn verkoelende, verdroogende, te samen-treckende, bequaem om versche wonden te genesen.

MISPELEN half morw geworden zijnde, kunnen een kleyne quetsuyre volkomentlick heelen: gelijk in dieper, ende grooter, doch versche, doet het *Poeyer* van verdrooghde.

CORNOELIEN zijn in haer *Bladeren*, ende jonge *Bortkens* verkoelende, droogh-makende ende t'samen-treckende: derhalven bequaem om groote wonden te genesen, voornamelijk in stercke lichamen; maer in kleyne wonden, ende reere menschen, vallen sy te sterck, ende zijn schadelick, gelijk oock van *Galenus* betuyght wert.

PERSE-BLADEREN tot *Poeyer* gebracht, ende in versche, ofte bloedende wonden gestroyt, doen de selve toegaan.

PIEREN, ofte *AERDT-WORMEN* gestampt, ende op de wonden geleyt, genesen de selve, gelijk *Dioscorides* 2. 61. ende *Galenus* 11. *Simpl.* schrijven, insonderheydt die van zenuwen, ofte zenuwachtige deelen.

ALOE, *MYRRHA*, *DRAKEN-BLOET*, *SARCOCOLLA*, *WIEROOCK*, ende meest alle de gene, die wy geseyt hebben, het bloet te stelpen, zijn seer nut om de wonden toe te heelen.

BALSEM is een algemeene naem van een sonderling Heel-middel. Soo siet men oock een kruyt (het welck ick veel by *Romen*, aen de kanten van den *Tiber*, ende op ongebouwde plaetschen, by *Mompelner*, hebbe sien wassen) hier in de hoven, by de liefhebbers onderhouden, van de selfde benaminge, ende om sijne heelsame kracht verkregen. Anders is die naem gebruyckelick voor een wel-ruyckende vochtigheydt, uyt sekere Boomen tranende; na de welke oock alle goede Salven, ende Olyen, die eenige sonderlinge kracht hebben om de wonden te heelen, oock *Balsmen* genoemt werden. Den rechten *Balsen* komt uyt gelukkig *Arabyen*, gelijk de *Grieksche* history-schrijvers *Pausanias*, ende *Diodorus Siculus* getuygen, ende van daer is hy in *Joden-land*, ende *Egypten* gebracht, ende aldaer sorghvuldigh onderhouden. *Strabo* verhaelt in sijn *Grieksche Landt-beschrijvinge*, dat hy in *Syrien* wast by den poel *Genezareth*, tusschen de bergen *Libanum*, ende

ende Antilibanum. Den Boom is beschreven van den Griekschen *Dioscorides*, den Françoischen *Bellonius*, ende den Italiaenschen *Prosper Alpinus*, die sels in Egypten gewoon heeft, ende geeft ons dese afbeeldinge, gelijk hy buyten de groote stad Cayro wast, met Bladeren de *Wynruyt* niet ongelijk, staende aen teere zijd-tacxkens, soo dun als Ganse-schachten, *Xylobalsamum* in 't Grieks genoemd, al of men seyde *hout van Balsam*, gelijk de vrucht *Carpobalsamum*, ende den traen *Opobalsamum*, dat is sap van Balsam.

Dit *Opobalsamum*, dat men eygentlick *Balsam* noemt, in 't Arabisch *Balassan*, ofte *Balassan*, druyp, ende vloeyt in den Somer uyt de schorsse van dit boomken (het welck schijnt te grouwelen ende ryelen als 'er maer yser ontrent en komt, gelijk *Tacitus* schrijft in het 5. boeck van sijn Romeynsche historye) tot dien eynde gequetst, ofte geschrappt zijnde, de welke soo heelsaem is, dat hy alle versche wonden ten eersten geneest. Ick en sal niet verder van sijn deughden verhalen, door dien hy soo selden overkomt, dat sommige daerom meenen het geslacht van dit boomken gantsch verloren te wesen. Ick hebbe even wel den rechten *Opobalsamum* te Leyden gesien, die gekomen was van den keurigen Heere *Car. Clusius*, van Atrecht.

Dan den *BALSEM* VAN *TOLU*, ofte *Balsamum Peruvianum*, is by ons geheel gemeen, ende in overvloet. Defen komt uyt West-Indyen, ontrent het stedeken van *S. Jago van Tolu*, in 't vaste landt van Peru, beschreven in het By-voeghsel van *D. Ravelingen* achter het Kruydt-boeck van *D. Dodoens*, als oock van d'Heere *Johan de Laet* in het 8. boeck van sijn Beschrijvinge van West-Indyen op 't 16. capittel, doch beyde uyt den Spaenschen *Monardus* in sijn historye van de enkele Genees-middelen op het 10. capittel. De boomkens, schrijft hy, daer desen Balsam van komt, zijn als leege Pijn-boomkens, haer tacken herwaerts ende derwaerts

spreyende, met bladeren als Caroben-loof, altijd groen. De schoffen van dese boomkens zijn gantsch teer, ende dun, waerom sy lichtelick gequetst werden, ende die sulcks gedaen hebben, kleven dan onder die quetsuyren eenige lepelkens van swart Wafch gemaectt, waer in druyp, ofte traent eenige vettigheydt, die sy daer na in andere bequame pottekens, ofte note-doppen vergaderen, ende bewaren. Dese vochtigheydt is roodt van verwe, na den gulden treckende, met heel dick, noch oock heel vocht ofte dun, seer klevende, ende vasthoudende, lieffelick van reuck, ende soet van smaect.

Defen Balsam en wijckt in 't heelen van de wonden aen geen andere Balsamen, dewijl hy de selvige in vier dagen geneest, na datse te voren met *Wijn* gewasschen, ende wel gesuyvert zijn. Helpt insonderheyte de gequetste zenuwen, ofte zenuwachtige deelen; als het krimpen, ende kramp belettende. De buylen, blutsingen, ende stooten werden daer oock mede genesen, als daer geen groote verhitte by en is.

3. Wanneer dan in een versche wonde het bloedt gestelpt is, ende sulcks buyten vreesse van onsteeking, soo sal men de kanten, soo veel mogelick is, by een brengen, ende dan verbinden met de verhaelde, ofte volgende Heel-middelen, in Salve op *Plockzel* gestreucken, ofte in Poeyer daer op gestroyt, ende dan omgeslagen een dubbelden doeck in wermen rooden *Wijn* gedoopt, ende wat uytgedouwt. Als de wonde niet te groot en is, de selve kan genesen werden met *Termen-hijn* gemengt onder een *Doyer van Ey*, met een weynigh *Terwen-blom*, ofte met den gemelten *Balsam van Peru*.

Het XV. Capittel.

1. *Vleysch-maekkende Heel-middelen.*
2. *Enckele; als Fenugriek, Vygh-boonen, Wierroock, Teer, Peck, Termen-hijn, Sarcocolla, Aloë, Myrrha, Mastick, Vernis.*
3. *Mengel-middelen, ende maniere om te gebruyken.*

I.
AL is het vleysch-maecken, in een holle Wonde, ofte Sweeringe, alleen het werck van de nature, soo werdt even wel voor een vleysch-maekend Heel-middel gereekent, ende alsoo genoemd, het welke de Sweeringen matelick opdrooght, ende hare vuyle vochtigheydt sachtelick, ende, sonder de minste scherpigheyde, suyvert; om reden, dat foodanigh middel, het bloedt, 't welck de stoffe is, daer het vleysch van groeyt, beschermt, ende de toevallende beletselen belettende, de Sweeringe suyver houdt, waer door dan het vleysch groeyt. Sulcke Heel-middelen zijn matelick van stoffe, ende gematigheyte, onder den tweeden graed van werm, als droogh, om sonder de minste scherpigheyte te wesen. Want het gene te heet van aert, ende te sijn van stoffe is, doet het vleysch smelten: dat te dick, ende te kout is, verdrooght, ende treckt al te seer te samen.

2. De

2. De Kruyden, ende Droogen, die kracht souden hebben om alleen vleysch te maecken, zijn seer weynigh, maer die versche wonden toeheelen, ende vuyle Sweeringen sachtelick suyveren, die doen oock vleysch groeyen, voornamelick als sy door het vermengen van versachtende gematight werden.

Het Meel van FENUGRIECK, ende VIIGH-BOONEN, soo alleen, als onder Honich, een Doyer van Ey, met een weynigh Termenthijn geslagen, doet sachtelick vleysch groeyen.

WIEROOCK heeft een bysondere kracht om vleysch te maecken, te weten in middel-matige lichamen: maer in de gene, die vochtiger, ofte drooger zijn, dient 'er wat anders, na dien aert ende gelegentheydt, onder gemengt.

Het selve doet de Manna thuris, de welcke bequamelick onder Olye van Termenthijn gedaen werdt, ende dan kan se holle Sweeringen, ende wonden met vleysch vervullen.

Het selfde doet oock TERMENTHIN, door sijn sacht-suyver-maeckende, ende verdroogende kracht.

SARCOCOLLA (insonderheydt die in Rosen-water, ofte Melck gesmolten is) verdrooght, seydt Galenus 8. Simpl. sonder scherpigheydt, suyvert de Sweeringen, ende doet se met vleesch begroeyen.

ALOE, bysonderlick die gewasschen is, heeft soo kleyne kracht om af te vegen, dat hy selver (Galenus 6. Simp.) de suyvere wonden niet moeyelick en valt: waerom hy seer dienstigh is, om de holle Sweeringen met vleysch te vullen, gelijk Dioscorides 3. 22. ende de selve Galenus betuygen.

MYRRHA is door haren suyverenden, verdroogenden, ende heelenden aert, seer nut om vleysch in de Sweeringen te maecken.

MASTICK heeft een t'samen-treckende, ende verdroogende kracht, sonder eenige bijachtige eygenschap, derhalven bequaem, om in holle gaten vleysch voort te brengen.

VERNIS, ofte Gomme van Genever-besjen, verwert, ende verdrooght in den eersten graed, suyvert, ende vervult met vleysch verouderde Wonden, holle Sweeren, ende loopende gaten.

3. Wanneer een versche Wonde, ofte een oude Sweeringe soo hol, ende diep is, dat se diefhalven ten eersten niet en kan toe-heelen, dan moet de holligheydt eerst met vleysch gestopt, ende daer na de Sweeringe door toe-heelende middelen gestoten werden. De vleysch-maeckende bestaen soo uyt de gene, die nu verhaelt zijn, als uyt een vermenging van toe-heelende, suyverende, ende etter-maeckende. Daer toe staen in de Winckels gereet, voor vleysch-maeckende mengelmiddelen, de Plaesters, Tetrapharmacium, Basilicum Magnum, Divinum, Grati Dei, ende de Ianna, Vng. Aureum, ofte Gulden-salve. Ick hebbe vele in 't gebruyck, insonderheydt in Hoof-wonden (daerom Pulvis Cephalicus, dat is, Hoof-poyer genoemt) het volgende:

N. Aloë,
Myrrha,
Mastick,
Sarcocolla, van elke ½ loots,
Lisch-wortel, 1 ½ vierendeel loots,
heel kleyn gestooten, en door een sijn doecxken gesift
[Tot een Hoof-poyer.]

Dit poeyer moet gantsch dun gestroyt werden; alsoo het anders te seer papt, ende tot een korst aen een plackt, waer door dan de etter tegen-gehouden zijnde, de Sweeringe eer holder, als volder soude geracken. Dit Poeyer kan oock onder Balsen gemengt, een vleysch-makende Salf werden; ende daer by doende wat Harst, Termenthijn, ende Wasch, soodanigen Plaester.

Het XVI. Capittel.

1. Vel-maeckende Heel-middelen.
2. Enekele; als Bolus, Gesegelde Aerde, Silver-schuym, Ceruse, Bloemen, ende Schellen van Granaten, Myrtus, Bloet-steen, Calmis, Spodium, Pompholyx, Plockzel, Looden plaetjen, Hamer-slagh, levende Kalek, gebrant Loot, Antimony, Aluyn, Koper-root, Spaens-groen.
3. Mengel-middelen.

1. **W**anneer een versche Wonde wel geheelt, ofte een holle Sweeringe tot bequame hoogte (dat is een weynigh beneden de kanten) met vleysch vervult is, dan en valt 'er niet anders te doen, als de selvige met vel te overtrecken. Soodanigh middel heeft kracht, om het opperste vleysch dapper te verdroogen, ende te verharden, ende alsoo tot een litteycken, de Huyt gelijk, toe te trecken. Dit is van aert gantsch droogh, om de vochtigheydt te kunnen verteeren, oock grof van stoffe, om het vleysch samen te trecken, verdicken, ende verharden.

2. **BOLUS**, ofte roode Aerde, geneest de vuyle Sweeren van den Mont, drooght, ende sluyt de andere met vel.

GESEGELDE AERDE, doet al 't selfde, maer wat slapper.

[SILVER-SCHUYM is verdroogende, t'samen-treckende, ende vel-maeckende.] Siet oock boven Capittel 3.

CERUSE, ofte Loot-wit, houdt door haer op-droogende, ende t'samen-treckende kracht, het al te weelderigh wassende vleysch tegen, ende doet het vel groeyen.

Al het selve doen **BALAUSTIUM**, **GRANAET-SHELLEN**, **MYRTUS**, **BLOET-STEEN**. Doch al de verhaelde zijn wat slap, ende derhalven bequaem, om op slappe Sweeringen, ende in slappe ende teere lichamen te gebruycken.

CALMIS dickwils gebrandt, ende met Azijn uytge-

H ge-

gebluscht, is dapper verdroogende, het uytvallende vleysch verteerende, ende 't selve met vel sluytend.

SPODIUM, ende **POMPHOLYX**, zijn mede seer scherp, dan werden, door dickwils wasschen, soo sacht, dat sy, sonder eenigh bijten, het uytpuylende vleysch inhouden, ende een huyt daer over trekken.

PLOCKSEL soo droogh by sijn selven, als nat gemaect in rooden, treckenden *Wijn*, die te voren wat opgekoocht is geweest met *Alffen*, drooge *Rosen*, ende een weynigh *Aluyn*, nat gemaect, wert seer dienstigh onder de vel-makende middelen bevonden; gelijk oock een **LOODEN-PLAETJEN**.

HAMER-SLAGH, **LEVENDE KALCK**, **GEBRANT LOOT**, **ANTIMONY**, **ALUYN**, **KOPER-ROOT**, **SPAENS-GROEN** zijn al te samen krachtigh scherp, ende recht af-etende, maer die even wel, soo dickwils gewasschen zijnde, tot dat se al haer scherpigheyt afleggen, tot vel-maekkende middelen gebracht werden, seer bequaem in quaedtaerdige sweeringen, ende harde lichamen; ende sulcks niet alleen kleyn gestooten, ende opgestroyt, maer oock gemengt tot een **Plaester** met *Wasch*, *Olye van Myrtus*, onrijpe *Rosen*, ofte van *Mastick*. Van de slapste zijn in de Winckels te vinden, *natte Ceruus*, *roode Salf*, die met wat *Wasch* beter tot een **Plaester** gemaect werden. Wy hebben meest in 't gebruyck de **Plaester Diapalma**, ende **Diapompholygos**. Noch stercker verdrooght *Vng. Diachalcitheos*. Men kan oock eenige bysondere maecten: *Wascht ongebluschte Kalck* soo lange in gemeen, ofte *Wegbbre-water*, tot dat het alle sijne scherpigheyt in 't selve verliest; wrijft het dan in een vijfel, ende giet 'er allencxkens soo veel *Olye van onrijpe Rosen*, ofte *Myrtus*, onder, als hy kan verswelgen, tot dat het komt tot de gelijkigheyt van een **Salve**. Op de selvige maniere konnender noch stercker gemaect werden uyt andere, die wy geseyd hebben noch stercker te wesen.

Het XVII. Capittel.

1. Af-etende middelen.
2. Enckele; als *Wolfs-melck*, *Schelpen*, *Zout*, *Aluyn*, *Antimonye*, *Koper-root*, *Cinnabrium*, *Precipitaet*, *Sublimaat*, *Arsenicum*.
3. Toe-gemaecte, of mengel-middelen.
4. Gebruyck.

AF-etende middel is, het welke onnut, ende overtolligh vleysch, soo 't gene, dat bedorven, ofte verrot is, als dat te weelderigh uytwaft, verteert, ende het **Polypus**, **Wratten**, ende harde **Puyften** af-trekt: niet wel schierlick, ende sevens, maer als smeltende, ende allencxkens verdrijvende, sonder eenige bedervinge, ofte verrottinge in 't nabuyrigh vleysch te maecten. Soodanigh is sel bijtende, heet al in den vier-

den graed, ende seer sijn van deelen, om in de *stoffe*, die afgegeten moeten werden, te dieper konnen geraecken. 't Gene dan, als *Galenus* schrijft *5. Simpl. 16.* een vel-maekkend middel door verdroogen, ende te samen-trekken, sonder eenige weedom uytvoert, dat doet het af-etende met een bijtende scherpigheyt, pijn, ende dickwils niet sonder *Rose*.

2. Soodanige zijn *Affche* van **WOLFS-MELCK**, van **OESTER** - ofte **ALYKRUYCKEN-SHELLEN**, **GEBRADEN ZOUT**; **GEBRANDEN ALUYN**, **LOOT**; ende **ANTIMONY**, **KOPER-ROOT**, **CINNABRIUM**, **PRECIPITAET**, **SUBLIMAET**, **ARSENICUM**, ofte *Rotte-kruyt*.

3. Hier toe staen in de Winckels bereydt *Vng. Apostolorum*, ende *Aegyptiacum*; ende konnen uyt de gemelte enckelen andere mengel-middelen, na gelegentheit, toegemaect werden.

4. Wat het **Gebruyck** belangt: Als in een **Sweeringe** verrottinge komt, ofte quaet vleysch groeyt, ofte soo weelderigh uytwaft, dat het door geen suyver-maekkende, ofte dapper 't samen-trekende middelen geheel kan wechgenomen werden, in sulcken geval moet men noodtsaekelick komen tot de af-etende, die de groey van overtolligh vleysch beletten.

Het XVIII. Capittel.

1. Korst-maekkende middelen; als *Affche* van *Esschen*, ende van *Savel-boom*.
2. Brandende middelen; als *Kalck*, *Koper-root*, *Spaens-groen*, *Sterck-water*.
3. Gebruyck.

EEn korst-maekkende middel is wel van den selvden aert, doch krachtiger als de blaer-trekende, die in dunne *stoffe*, ende dese in dicke ende gebondene bestaende, beyde heet zijn in den vierden graed. Van de eerste is gehandelt in 't **10.** Capittel. De andere volgen.

Affche van de **Schorffe** van **HESCHEN-VVORTEL** met **Speeckzel** gemengt, opent de **Huydt**, sonder veel puyften te maecten.

Affche van **SAVEL-BOOM** verdrijft de wratten, ende alderley harde knobbelachtige uytwassing: het welck oock doet de *Affche* van gebrande **WIEN-MOER**.

2. Een brandende middel en heeft niet alleen, gelijk het korst-maekkende, kracht om het **Opper-huyden** op te halen, maer breekt oock door de rechte **Huydt** tot in het vleysch, alwaer het, door sijnen overgrooten brandt, bestaende in een grove, ende aerdtachtige *stoffe*, in seer korte tijdt een dicke korst brandt. Hier toe dienen insonderheyt *ungebluschte Kalck*, **Hier toe dienen insonderheyt ongebluschte Kalck**, **gebrands KOPER-ROOT**, **SPAENS-GROEN**, ende **STERCK-VVATER**. Dan wy hebben meest in 't gebruyck het **Fluweelen** (soo genoemt om sijn sachtigheyt)

heydt)
van sijn
3. F
swel de
insonde
ende de
door ha
ter het
te snijd

1. Verbi
2. Enck
Wit
tong
Lam
Nach
Loot
3. Om
Bier
4. Om
belett
Hert
Nere
Wijn
Wier
5. Om
als B
Kalc
6. Men

O
heete O
koelend
het op
aengeb
2.
zijn, V
malkan
werdt
TOUV
TONG
MALU
GEL-K
als de
BILSE
ofte R
VVIT
van Ey
3. I
brandt
niet ko
trecken

heyde) *Cautery* van *Paré*, beschreven in het 25. Boeck van zijn Heel-konste op 't 32. Capittel.

3. Het gebruyck streckt daer toe, als in eenigh geswel de etter te diep sit, ende niet en kan door-sweeren, insonderheyde wanneer de plaats selver koudtachtigh is, ende de sweering noch niet volkomen rijp, de selvige door haer hitte te doen rijpen, ende dan met versche *Botter* het gebrande te strijcken, los te maecten, ende uyt te snijden.

Het XIX. Capittel.

1. *Verbrandtheys* Heel-middelen.
2. *Enckele*, om den brandt te verkoelen; als *Water*, *Azijn*, *Wit van Ey*, *Lattouw*, *Endivie*, *Ende-kroost*, *Hontstonge*, *Weeghbre*, *Porceleyn*, *Plompen*, *Maluwe*, *Lammekens-oor*, *Huemst*, *Bingel-kruyt*, *Quee-karlen*; *Nacht-schade*, *Bilsen-kruyt*, *Slick*, *roode Aerde*, *Loot-wit*, *Canfer*, *Aluyn*.
3. Om den brandt uyt te trecken; als *Vyer*, *Kalfs-voet*, *Bies-loock*, *Vlier*, *Hadich*, *Radijs*, *Ajuyn*, *Affodillen*.
4. Om de pijn te stillen, ende het op-werpen van bladeren te belassen; als *Lijm*, *Ligustrum*, *Salve*, *S. Jans-kruyt*, *Herts-hoy*, *Mans-bloet*, *Donder-baert*, *Winter-groen*, *Netelen*, *Kruys-wortel*, *Veyl*, *Varen*, *Ganserick*, *Wijn-ruyt*, *Ypen-boom*, *witte Lelyen*, *ratuw Ey*, *Wierroock*.
5. Om de aengebrante deelen te versachten, ende te genesen; als *Beete*, *Myrtus*, *Gal-noten*, *Wijngaert*, *Kool*, *Mont*, *Kalck*, *hardt Ey*, *Eyer-olye*, *Speck*.
6. *Mengel-middelen*.

Onder de Heel-middelen voor de verbrandtheyt, het zy de selve door *Vyer*, ziedende *Water*, ofte heete *Olye* veroorfaect is, zijn sommige den brandt verkoelende, ofte uyttreckende, andere pijn-stillende, ende het op-werpen van bladeren verhinderende, eenige de aengebrante deelen versachtende, ende geneefende.

2. Van den eersten slaghe, te weten verkoelende, zijn, *Water*, *Azijn*, elck bysonder, ofte onder malkanderen gemengt, het welck *Oxyeratum* genoemt werdt, *Wit van Ey*, *Sap* ofte *Water* van *Lattouw*, *Endivie*, *Ende-kroost*, *Hontstonge*, *Weeghbre*, *Porceleyn*, *Plompen*, *Maluyve*, *Lammekens-oor*, *Huemst*, *Bingel-kruyt*; *Slijm van Quee-karlen*. Ende, als de pijn seer groot is, van *Nacht-schade*, ofte *Bilsen-kruyt*, alleen, ofte gemengt met *Slick*, ofte *roode Aerde*, die wat lichter is. *Loot-vyt*, *Canfer*, *Aluyn* onder *Water*, ende *Wit van Ey* gestlagen.

3. De verhaelde middelen moeten terstondt na den brandt opgeleydt werden, om de hitte uyt te blussen, niet koudt, maer laeuw, ofte werm, om de selvige uyt te trecken. Want selver het *vyer*, als een gebrandt deel

daer tegen gehouden werdt, treckt, als een eygen tegen-gift, de hitte na haer. Soo doen oock sommige Heel-middelen, die door haer hitte den brandt uyttrecken, ende alsoo de verbrandtheyt genesen. Van die kracht zijn de gestampte *Bladeren* van *Kalfs-voet*, *Bies-loock*, *Vlier*, *Hadich*, *Radijs*, ende *Ajuyn* met *Zout*.

De *Wortel* van *Affodillen* in *Olye* gekoockt, ende het *Sap* uytgeperst heelt de *Kack-hielen*, ende de *Verbrandtheyd*, gelijk *Dioscorides* betuyght in zijn 2. Boeck, op het 164. Capittel.

4. Wanneer terstondt in 't beginfel door de gemelte middelen den brandt versacht is, soo moet men komen tot de gene, die de pijn stillen, ende het op-werpen van *Bladers* beletten.

LIIM, dat uyt *Offen-huyden* getrocken werdt, wit ende klaer, met *Azijn* gemengt, heelt het *Schorft*, ende de *Rappigheyd*; met werm *Water* de verbrandtheyd, ende belet het op-loopen van *Bladeren*, met *Honich*, ende *Azijn*, geneest de *Wonden*, gelijk de gemelte *Dioscorides* schrijft in zijn 3. Boeck, op 't 85. Capittel.

Bladeren van *Ligustrum*, *Salve*, *S. Jans-kruyt*, ende sijn twee mede-soorten *Herts-hoy*, ende *Mans-bloedt*, *Donder-baert*, *Winter-groen*, *Netelen*, *Kruys-vvortel*, *Veyl*, *Varen*, *Ganserick*, *Wijn-ruyt*, *Ypen-boom*, *Moer-besjen-boom*, *Klissen-kruyt*, *Wolle-kruyt*, *Glas-kruyt*, *Bladeren*, ende *Wortels* van *vvitte Lelyen*, groen gestampt, met *Verckens-reusel*, ofte *Olye van Rosen*, ende *wit van Ey*, met een weynigh *Azijn* gemengt, versachten de pijn, ende beletten dat 'er in de verbrandtheyd geen *Peuckels* voort en komen. Hier toe streckt mede een *raeuve Ey* met sijn *Schalen* gestampt, het welck om 't gene dat door heet *Water* gebrandt is, terstondt omgeslagen, insonderheyde als daer *Gersten-meel*, ende een weynigh *Zout* onder gemengt is, de *Peuckels* dra belet.

Wierroock, als pijn-stillende, ende te samen-treckende, heelt de *Verbrandtheyd*, ende *Kack-hielen*, onder *Reusel*, ofte *Gansen-vet* vermengt zijnde.

5. Maer als het gebrande deel nu al eenige *Puyften*, ende *Sweeringen* opgeworpen heeft, dan dienen in 't werck gestelt soodanige middelen, de welke versachten, ende matelick op-droogen, gelijk *Metalen* gebrandt, ende gewasschen, by eenigh verkoelende ende versachtende nat gedaen.

BEETE in *Wijn* gekoockt, ende het *Sap* daer uyt geperst, als oock het *Poeyer* van *Myrtus*, ende van *Gal-noten*, de *Affche* van *Wijngaert-ranken*, onder *Salf van Rosen*, ofte *Populyoen* gemengt, droogen sachtelick, ende doen de *Huydt* wederom groeyen.

Het selve doen de *Affche* van *Kool-vvortels*, ende de gekoockte *Bladeren*, met *Vrouwen-sogh*, ofte *Rosen-water*, opgeleydt.

MOUT met *wit van Ey*, ende **VITGEN** met *Wafch*, ende *Rofe-falve* gemengt; heelen de verbrande Huydt.

KALCK, met *Rofen*, ofte *Wcegh-bre-water* gewafchen, ende dan onder *Rofe-falve* geflagen, kan de verzeerde leden, uyt verbrantheydt, bequamelick genezen.

EYEREN foo hardt gebraden, dat de fchalen ver-

brant zijn, ende gefmolten **SPECK**, met *Honich van Rofen* gemengt, doen de open gebrande deelen wederom toc-heelen.

6. Tot het zelfde ftaen in de Winckels gereet, *Olye van Eyeren*, van *Rofen*, van *Wijn-steen*, van *Myrtus*; *Salve van Rofen*, *Populyoen*, *Nutritum*; *Plaefter Diapompholygos*, van *Cerufe*, ende *Diachalciteos*.

TWEEDE

T W E E D E D E E L
V A N D E
H E E L - K O N S T E ;

Aenwijfende

De gelegentheytt van de Uytwendige Deelen
des Menschelicken lichaems ,

Ende daer op- ende in-komende

*Vlacken , Bleyen , Puysten , Sweeren ,
Zeeren ,*

Mitfgaders verhandelinge van

*Wonden , Gehardtheytt , Oorsprong van Bus-poeder , Geschut ,
Koudt-vyer , ontleden ende gebroocken Beenderen .*

Met alderhande Historyen verlicht .

T W E T T E D E D E I L
V A N
H E E L - K - N I S T E

De gelegentheit der
des M
Nacken
Wunden, Gebärde, Or
Kocher, ent
Mit ab
Hilf

T W E T T E

1. Bef
2. Opp
3. Hly
4. Vet
5. Vley
6. Spic

H E T
 E E R S T E B O E C K,
 Van de gelegentheit der
 UYTWENDIGE DEELEN.

Het Eerste Capittel.

1. Beschryvinge der deelen, in de Heel-konste voornamelijk te pas komende.
 2. Opper-huydeken, ofte Vliesken.
 3. Huyds.
 4. Vet.
 5. Vleyfigh vleysch.
 6. Spieren-vleysch.

I.
DE deelen van het Menschelike lichaem werden bequamelick gesplit in de gene, die omvangen, ende die besloten zijn. De omvangende zijn wederom ofte algemeen, ofte eygene. De algemeene, die over het geheele lichaem gevonden werden, zijn vijf in getal, het Opper-huydeken, ofte Opper-vliesken, de

de *Huydt*, *Vet*, het *Vleyfigh Vliesch*, ende het *Vliesch*, dat de *Spiere*n in 't gemeen bekleedt. De eygene omvangende zijn de *Spiere*n, ende bysondere *Vliesen*, gelijk in 't *Hooft*, *Borst*, ende *Buyck*, ten deele aangewesen in de *Genees-konste*, alwaer oock beschreven zijn de beslotene, ofte inwendige, als in de siekten meest plaets hebbende. Wy sullen alhier nader verhael maecken, van de uytterlicke, daer by voegende *Aderen*, *Slagh-aderen*, *Zenuwen*, *Banden*, ende *Beenderen*.

De kennisse van dese deelen is een Heel-meester hooghnoedigh. De gelegentheyten van het *Buyck-vliesch* in het afbinden, ende afsnijden van 't *Scheutsel*; de ongematigheyt ende lichte bedervingen van het *Ner*, als het in *Buyck-wonden* uythangt; het gevaer uyt het quetsen der *Aderen*, ende *Slagh-aderen*, die dickwils door haer veel bloeden het leven uytstorten; gelijk in de *Zenuwen*, ende *Banden* het gevoelen, ende bewegen werdt benomen: soo oock in 't doorsnijden van de *Spiere*n, als sulcks niet en geschiet na den draet; de natuurlicke gestalte der *Beenderen*, om deselve uyt het lidt zijnde, wederom wel in te setten; dat het *Opper-huydeken* af zijnde, wederom groeyt; ende dat de *Huydt* gequetst zijnde, meest alrijdt een lidt-teecken nalaet.

2. Het eerste van de algemeene omvangende Deelen is de *Cuticula*, in 't Griecx *Epidermis*, als of men seyde, *OP-HUYDEKEN*. Dit en is niet anders, als een uytwerpsel van de rechte *Huydt*, de *vliessen* van den *Ajuyn*, ofte *Eyeren* seer gelijk, wit, ende ongevoeligh. Groeyt van dicke dampen, die uytwaessende van buyten door de *Koude* tegen-gehouden werden, even gelijk een *vlies*, op *Pap*, ofte *Bry* komt, als *mense*, gekoockt zijnde, laet kouwen. Ende de jong geborenen kinderen zijn daerom soo root, dewijl dit velleken noch gantsch dun is, ende door de koude noch niet gebleyekt, noch verhardt. Het en is daer na niet even dick over 't geheele lichaem: maer valt alderdickst in de voeten; om dat de *Huydt* aldaer, als wy op scherpe, ende onevene steenen gaen, niet en soude beschadicht werden. Het en is niet wel van de *Huydt* door gesicht te onderscheyden, dan alleen in de *Bleynen*, *Puysten*, ende *gebrande bladeren*, wanneer de *waterachtige vochtigheyt* na buyten gedreven werdende, door de *Huydt* wel geraeckt, maer hier tegens het koudt, ende ongevoeligh velleken blijft steecken. De *Slangen* verwerpen het twee mael 's jaers in de *Lenten*, ende in den *Herft*. Waer van breeder te sien is by *Gesnerus* in 't 5. boeck van sijn historie der *Dieren* op 't 1. Capittel. De *Zijde-wormen* vervellen mede, doch vier-mael in veertigh dagen; gelijk *Aquapendente* betuyght: maer de *Menschen* nimmermeer, als in *Siekten*, ofte door *blancetfel*.

Dit *Velleken*, ofte *Vliesjen* heeft verscheyden *gebruyck*. Voor-eerst, om te wesen een middel van het gevoelen: want als dat af is, dan voelt de *Huydt* wel, maer met pijn, gelijk men kan speuren in de *Sweerigen*. Ten anderen, om de *mondekens* van de *Aderen*,

die in de *Huydt* uytkomen, toe te sluyten. Soo siet men dat daer dit velleken af is, de *Huydt* gestadigh traent, gelijk in een *Blick-naers*. Derhalven is 't een seer ongefondt werck, sonder dit *huydeken* geboren te werden, als gebleecken is aen *Lodewijck*, Koning van *Bohemen* ende *Hongaryen*, die noch maer een kindt zijnde, grijs werde.

Onder dit *vliessen* leydt de *Cutis*, ofte *HUYDT*, dewelcke is een groot, ende dick vel, bestaende uyt vermengingen van zaedt ende bloedt, van middelbare gematigheyt, een werck-tuygh van het uytterlick gevoelen, ende om met eenen de binnenste deelen van den *Buyck* te bedecken, ende te beschermen.

Dese *Huydt*, gelijk geseydt is, heeft haer wesen uyt zaedt, ende bloedt. Maer om dat haren eersten oorspronck meer uyt het zaedt treckt, als uyt het bloedt, so en konnen geen wonden, sneden, ofte andere openingen in de *Huydt* genesen (als somtijts daer se geheel sacht is, ende in jonge kinderen, om haer lijmerige vochtigheyt) sonder een lidt-teecken na te laten.

De *Huydt* is van middelbare gematigheyt, als moedende oordeelen over 't gevoelen. Het werck-tuygh, dat geheel heet, ende droogh is, en kan de verandering van het *Object*, ofte tegenwerpsel, soo lichtelick niet gewaer werden: die gantsch sacht is, en kan de ontfangene gedaenten niet by haer houden. De *Huydt* is derhalven gematight, tusschen hardt, ende sacht, insonderheyt die in 't binnenste van de handt is, ende noch meerder die van het voorste der vingeren, (om dat de selve haer dagelicks werck hebben in 't gevoelen) 't en zy de selve door arbeydt, gelijk roeyen, spitten, delven, te seer verhardt is. Heeft mede haer scherpsste gevoelen, daer se veel *zenuwen* ontfangt, ende dicht aen de *Vliesen* werdt gehecht, voornamelick als 'er *dunneghydeyt* by komt. Hierom gebeurt het, dat de *swaerlijvige*, die tusschen de *Huydt*, ende *Vleyfigh vliesch* veel *Vets* hebben, seer sober van gevoelen zijn: ende in regendeel ontrent de *lendenen* maer even aengeraeckt zijnde, terstont een kitteling vernemen, om dat de *Huydt* aldaer dun is, ende de *Vliesen* der *Spiere*n in menighe daer onder vergaderen.

De *Huydt* al schijnt se van alle kanten aen malkander gehecht te zijn, soo heeft se even wel veel gaten, waer van sommige sichtebaer zijn, sommige onzichtbaer. De sichtebaere vertoonen haer in de *Oogen*, *Neus*, *Mont*, *Navel*, ende soo voort. De onzichtbaere zijn de *Por*i, ofte *tocht-gaertjens* in de *Huydt*, waer door waessem, sweet, ende hayr komt, zijnde ontelbaer. Waerom de wijfgerige *Plato*, de *Huydt* vergeleeken heeft by een *Visch-korf*, ofte *Fuyck*. Ende wy lesen dat een *Koning* van *Perfen* de selvde soude gebruyckt hebben in plaetsche van glase vensters; want by haer selven, sonder bereyding gedrooght zijnde, is soo vol gaetjens geslickt. Door dese gaetjens en looft de nature niet alleen haer sweeterige, ende drooge (het welck de hembden uytwijfen) vuylichghydt, maer verschept oock ongewoelick

lick haren Adem. Het welck daer uyt genoeghaem blijkt, dat somtijds, als den Aem-tocht van boven belet, ende tegen gehouden zijnde, gelijk men insonderheydt fiet in Vrouwen, die door opstijging voor doot van haer selven leggen, sonder eenigen adem, 't zy oock met een Veer, 't zy zelfs met een Spiegel, te bemercken, even wel het leven noch onderhouden werdt door de ongevoelicke doorblasing van dese gaetjens. Ende soo verhaelt *Galenus*, dat yemant, die een Offe-blaes voor Neus ende Mont gebonden was, even wel noch vier-en-twintigh uyren in 't leven bleef. Dese tocht-gaetjens en zijn in alle lichamen niet even-eens. Welckers Huydt yel, ende veel doorboort is, werden van binnen minder beschadicht, maer meerder van buyten: in tegendeel de gene, die se hardt, ende vast hebben, lijden minder nootd van buyten, maer meerder van binnen, om dat de rookachtige dampen niet wel uyt en kunnen. Die geheel heet van gematigheydt zijn, hebben veel lucht van doen tot verkoeling, ende overfulcks dient haer Huydt wel open: maer voor de gene, die kouder van aert zijn, dewijl haer weyniger lucht van nooden is, valt beter dat de selfde wat bestorender blijft. Dese tocht-gaetjens zijn even wel van naturen niet ruym, ende wijdt, maer naeuw, ende onzichtbaer geschapen, op dat 'er geen groot vervliegen van geesten en soude geschieden. Want als het gebeurt, dat se haer al te seer openen, gelijk in onmatige hitte, blijdschap, ende 't gebruyck van te veel *Saffraen*, dan komt de Mensch schierlick te sterven. Werden oock somtijds soo seer geopent, dat 'er klaer Bloedt uytloopt, gelijk eertijds in de Sweetende-sieckte gesien is. Ende *Galenus* seyt (in sijn Uytleggingen op *Hippocrates* van de Breucken) somtijds bevonden te hebben de swachtels seer bloedigh te zijn, sonder eenige andere openinge, het Bloedt alleen door dese tocht-gaetjens stralende. Het gebeurt oock in tegendeel, dat, wanneer deselve tocht-gaetjens toefluuten, sware sieckten veroorsaect werden, als in de Somer, door het baden in koude rivieren, *Alexander de Grootte*, ende *Keyser Frederick de I.* is overkomen, gelijk de *History-schrijvers* verhalen. *Galenus* schrijft, soodanige alleen met een werm badt genesen te hebben.

Het gebruyck van de Huydt is eerstelick om het Lichaem tontsom te bekleeden, ende de inwendige deelen te verwarmen; waerom sy oock redelicken dick is. Ten anderen, om te zijneen werck-tuygh van 't gevoelen, waerom sy, als 't gevoelen tot het leven hoogh-noodigh zijnde, over het geheel lichaem verspreyt is. Ende om van alles wel te kunnen oordeelen, 't gene matelick is aen te nemen, ende dat uytsteekt, ende schadelick soude wesen, te verwerpen, soo is sy gematigh van aert geschapen. De welcke gematigheydt haer oock te paffe komt, om daer door alderhande lucht te kunnen verdragen; 't welck geen van d'andere deelen gegeven is. Want het zy, dat men Been, ofte Vleych, van heete, ofte koude lucht laet beschijnen,

men sal daer terstont sulcken veranderinge in bevinden, dat se met bedervinge dreyght; daer de Huydt, al ons leven, alderhande lucht onbeschadelick uytstaet. Dit selfde fiet men even-eens in Appelen, Peren, ende andere vruchten, die soo lange sy in hare schellen blijven, lang goet gehouden werden: maer, geschelt zijnde, haest bederven, dewijl haer gematigheydt, door de lucht, terstont verandert. Het welck oock de oorfaeck is, dat in wonden, de werckinge der deelen schierlick beschadicht werdt, soo dat sy haer voedsel niet wel en verteeren, noch haer overschot wel uyt smijten. Tot teyckenen zijn etter, ende waterigh bloet, (*Sanies* genoemd) waer van het eene komt uyt dicke, het ander uyt dunne overtolligheydt, die door de ongevoelicke tocht-gaten, gelijk in gefonde ende sterke deelen geschiet, niet uyt en waeslemt. Want de lucht en raecht soo dra niet de ontbloote deelen, ofte sy verandert terstont, ende bederft haer natuerlicke gematigheydt. Derhalven moeten de Heel-meesters in 't verbinden wel letten, dat sy de wonden niet bloot en laten, maer, terstont na het afnemen van 't verbandt, de selvige sorghvuldigh toe decken.

4. Volght onder de Huydt, het derde decksel des lichaems, te weten het *VET*, het welck in de Menschen leydt tusschen de Huydt, ende het Vleysigh vleysch, maer in de Beesten onder 't selve vleysch: het welck de oorfaeck is, dat de Menschen de Huydt niet en kunnen bewegen, gelijk de Beesten. Soo fiet men dat de Paerden door het schudden van de Huydt de vliegen afweeren.

Het Vet werdt gemaect uit het vette, endeluchtigste deel van wel gekookt bloedt, de kleyne Aderkens, als een dauw, uytkrupende, het welck door matige wermte (want al te heete soude het smelten, ende verteeren, al te slappe niet koken) van de koude, ende vastigheydt der vliessen geronnen ende gestremmelt werdt. Soo fiet men de Dieren, des Winters, door de kouw, ende vastigheydt van de Huydt, veel vette wesen. Men viant oock veel Vets in koude, ende vochtige Dieren, gelijk Menschen, Swijnen, Schapen, ende diergelijcke: ende daerom heeft *Galenus* oock geseft, dat een Vrouw gemeenlick vetter is, als een Man. De gene, die heet, ende droogh van aert zijn, gelijk Apen, Windt-honden, ende Hasen, hebben weynigh, ofte geen Vet.

Onder de Genees-meesters werdt veel getwist over de werckende oorfaeck van 't Vet, te weten, ofte die wermte, ofte koude is. Van beyde zijden werden verschedene bewijs redenen by gebracht, te lang om alhier te verhalen. Maer alsoo men dagelicks bemerkte, dat koudelichamen de vette zijn, soo is wel te besluyten, de kouw van de vliessen met haer vastigheydt oorfaeck te wesen, dat het vette bloet tegen haer aen runt. Ick en versta hier geen merckelicke, ofte werckende kouw, maer die soodanigh gereeckent werdt ten insichte van de hitte, ende even wel, zijnde slappe wermte, ofte lauwigheydt, tot het stremmelen bequaem is. Ende

al werdt de Konincklike Genees-meester, ende desijge ontleder *Andr. du Laurens* over gehaelt, ende berispt van *Theod. Collado*, in sijn scherpe Aenmerckingen over de ontleding van den gemelten *Laurentius*, dat hy koelte uytleydt, ende reeckent voor slappe wermte, die de vettigheydt van 't bloed soude brengen tot runnen: soo sien wy niet-re-min het selve oock in andere dingen geschieden. Gelijck gesmolten Loot, als men het van 't vyer neemt, uytgegoten zijnde op yter, dat wel werm, maer niet soo heet, als het vyer en is, niet en laet terstondt dick en stijf te werden.

Het gebruyck van 't Vet is mede om 't lichaem rondtsom te bedecken, van buyten te beschermen, ende als een onderkleedt de natuerlicke ofte ingeboren wermte te bewaren. Sulcks doet het Somers soo wel tegen de hitte, als 's Winters tegen de kouw. Want alsoo in de Somer de lucht dun is, ende de tocht-gaetjens van de Huydt open, soo verhindert het Vet door sijn klevende olyachtigheydt, dat de sijne Somersche lucht in het lichaem niet en kan door-schieten, ende de natuerlicke wermte alsoo uyt-trecken, even eens gelijck de Winckeliets om Citroen-sap, ofte diergelijcke, van bedervinge te bewaren, daer Olye op gieren. Ten anderen, al wat de heete lucht verdrooght, dat bewaert het Vet, door sijn vochtigheydt. Des Winters is 't dienstigh tegen de kouw, ende door de selve te samen getrocken zijnde, en kan de lucht niet doorschieten, ende dienvolgende door haer ongematigheydt de Inwendige deelen niet beschadigen. Soude noch vorder nuttigheydt, ende gebuycck het Vet mogen toegeschreven werden, om de Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen, die na de Huyt gaen, te ondersfuten: als mede om ingrooten brant, ende lang vasten, eenighsins in voedsel te veranderen. Want de Menschen, gelijck *Galenus* schrijft, werden mager, wanneer door groote hitte het Vet verteert. Het gebeurt somtijds, dat dit versmelt, ende in de Aderen loopende geloofst werdt door het Water, het welck men dan daer merckelick op siet drijven.

Uyt dit Vet konnen teyckenen genomen werden van gesondtheydt, ofte sieckte. Als na een lange sieckte den Buyck swelt, door vermeerdering van 't Vet, sulcks is een goet teycken. Want door de dickte van den Buyck, vermeerert de natuerlicke wermte; waer door de binnenste deelen verwermt, ende versterckt zijnde, de spijsse wel verteeren, ende daer van goet Bloedt maecken: ende daerom is 't alstijdt overvloediger in den Buyck, als elders. In 't hol, ofte binnenste van de Haent, ende onder de Voeten is 't meest vleeschachtigh, om dat vele Vets haer werkinge soude beletten. Op de Borst en is 't mede soo dienstigh niet. Want men siet dagelicks, dat de gantsch vette menschen alstijdt aemborsflich zijn. De reden is, om dat de overmatige vettigheydt de Borst niet alleen beswaert; maer oock, om dat, door de dickigheydt van 't Vet, de lucht geen doorgang en heeft door

de tochtgaetjens, waerom de Longe soo veel te meerder arbeydt moet doen, om de selve in te trecken, ende uyt te halen. *Hippocrates* schrijft 2. *Aphor.* 47. dat de gene, die seer dick, ende vet van nature zijn, rasch, ofte haestelick sterven. Want hoe meerder Vet, hoe minder Bloedt, het welke de fonteyne van 't leven is.

5. Het vierde algemeen omvangende deel is de *Panniculus carnosus*, VLEYSIGH VLIËSCH genaemt, hoe wel het selve niet in de Menschen, maer alleen in de Beesten vleysigh bevonden werdt. In de Beesten is het aan de Huydt geheel vast, waerom (gelijck terstont geseyt is) sy de selve konnen bewegen: maer in de Menschen is 't maer een zenuwachtigh Vliesch, ende komt alleen met eenige vefelen aan de Huydt, tusschen beyde het Vet hebbende; waerom sy oock haer Huydt niet bewegen en konnen, als alleen in het Voor-hoof, alwaer dit Vliesch soo vast aan de Huydt is, dat het nauwelicks daer van is te scheyden, ende sonderling geen Vet tusschen beyde heeft.

Dit Vliesch, gelijck het in de Menschen gevonden wert, bestaet uyt zadelicke stoffe, als alle andere Vliesen.

Dient mede tot decksel, ende beschermenis van 't geheele lichaem, ende om de vaten, die na de Huydt gaen, eenigh steunsel te geven: ende daer-en-boven te verhinderen, dat het Vet, door 't gestadigh bewegen der Spieren, niet en kome te smelten.

6. Het vijfde, ende laetste algemeen omvangende deel is het SPIEREN-VLIËSCH, dat al de Spieren bekleet. Dit is dun, gelijck alle Vliesen, bestaende uyt zenuwachtige snafelen, ende aan de Spieren met geheel sijne draeykens vast gehecht.

't Gebuycck van dit Vliesch is, de Spieren rontsomme te bekleeden, te bepalen, ende van malkander te scheyden.

Het II. Capittel.

SPIEREN.

1. Haer benaminge.
2. Beschrijvinge, aert, wesen, ende deelen.
3. Gebuycck.

Onder het laetst-beschreven Vliesch, vertoonen haer de Spieren, die mede het gantsche Lichaem bekleeden, ende de inwendige deelen met Vleysch omvangen. De Spier wert mede, na de gelijckenisse, volgens den Griekschen naem, *Mus* geheeten, in Latijn *Musculus*, ende om de selfde reden *Lacertum*; hoe wel geen algemeene gedaente de Spieren, van wegen haer verscheydenheit, en kan toegeschreven werden.

2. SPIER is een meer-slachtigh deel, bestaende uyt Zenuwen, Vleysch, Vefelen, Aderen, Slagh-aderen, ende Vliesch; het naeste ende voornaemste werck-tuygh van vrywillige beweginge.

Dat hy een Meer-slachtigh deel is, blijkt uyt de verscheydenheit van de deelen, waer uyt hy bestaet. De

De Zenuwen spruyten uyt de Heiffenen, ofte Ruggrats-mergh, van de welke sy met de geesten een roerende ende gevoelende kracht de Spieren aenbrengen, in welckers beginsel, ofte midden sy in-schieten, nimmermeer onder, gelijk *Galenus* wel aengemerckt heeft.

Het *Vleysch* is het voornaemste deel der Spieren, ende van bysonder aert, ende wesen, als het vleysch van 't Ingewandt. Sijn gebruyck streckt, om de Vefelen van een te scheyden, ende te beschermen, de drooghtie soo van Zenuwen, als van Pefen te matigen, ende de Zielicke geesten werm, ende rap te houden.

De *Vefelen*, bestaende uyt kleyne draeyen, ende als snipperingen van de banden, stercken, ende onderfluten het gemelte vleysch, gelijk de Ancker-yfers een Muer.

De *Aderen*, ende *Slagh-aderen* brengen het voedsel aen, ende onderhouden de natuurlicke wormte.

Het *Vliesch*, dat alle dese deelen by een houdt, ende de Spieren van buyten bekleet, is in 't laetst-voorgaende Capittel beschreven.

De Spier werdt in drie verdeelt, Hooft, Buyck, ende Staert. Het Hooft is 't beginsel, *Bandi* genoemt, als vast gebonden zijnde aen 't gebeente, daer het uyt-spruyt. Den Buyck is het *Veseligh Vleysch*, by *Hippocratts*, ende *Galenus* voor het bysonderste deel des Spiers gekeurt: want nergens, daer het selve niet en is, werdt beweginge bevonden. De Staert, in den welcken de Spier eyndicht, is de *Pees*. De gemelte *Galenus* stelt sijnen oorspronck te zijn uyt de vermengde Vefelen van Zenuwen, doch meerder van Banden: waerom een Pees wel ses, ofte thienmaal soo dick is, als een Zenuwe.

3. Wy hebben in de beschrijvinge, het ampt ende gebruyck van de Spieren geseyd te wesen, om vrywilligh bewegen uyt te werken, ende sulcks als naefte werck-tuygh. Want al is 't, dat de Heiffenen, ende Zenuwen hier toe mede het hare by-brengen, soo is even wel het Spier 't aldernaeft. Seer aerdigh is geseyd van *D. du Laurens*, dat de Heiffenen geboden, de Zenuwen het gebodt overbrachten, ende de Spieren uytvoerden. De Heiffenen overleggen wat te begeeren, ofte te vermijden staet, daer van komt het beginsel van de beweginge; de kracht om te bewegen, brengt de Zenuwe aen; de Spier, met de Zielicke geesten doorstraelt zijnde, werdt terstondt beweeght. Ende gelijk een Ruyter het Paert door den Toomleyr: eveneens werden door de Zenuwen, als Toomen, de Spieren vrywilligh aangedreven van de Zielicke kracht, die haer woonplaets in de Heiffenen heeft.

Wy souden wijdloopiger, soo in 't algemeen, als in 't bysonder van de Spieren handelen, 't en ware ons die moeyte loffelick afgesneden was, door onsen vrient, den hoogh-geleerden heere *Plempius*, na wien daer van te schrijven, soude soo veel wesen, volgens het oude spreek-woordt, als van Troyen na *Homerus*.

Het III. Capittel.

1. Bysondere omvangende Deelen.
2. Huydt van 't Hooft, verscheyden van d' andere.
3. Hayr in meest al de Dieren.
4. Sijnen Oorspronck, Oorsaeck, ende Groeying.
5. Lengte.
6. Gedaente.
7. Verre.
8. Gebruyck.
9. Panne-vliesch; Oorspronck, ende Aert.
10. Buyck-vliesch; Oorspronck, Aert, ende Gaen.

NA de beschrijvinge van de algemeene omvangende Deelen, soo sullen wy nu oock aenwijzen de bysondere, ende wat bysonder onderscheyt sy hebben.

2. De **HUYDT** van 't **HOOFD** is daer in verschillende van de gene, die het geheele lichaem bekleede, dat se soo gevoeligh niet en is. Waerom waer is, ende daer op oock het gemeen seggen staet, dat Hooft-wonden sachte wonden zijn: Dan die sachtigheydt en vermindert haer groot gevaer niet. Ten tweeden, is dese Huydt oock veel weecker, ende smariger, als d' andere; het welck de oorsaeck is, dat haer Wonden, wanneer de selvige tot de Pan niet uyt en steecken, lichtelick tocheelen. De Leer-touwers bevinden oock, dat de Huydt van 't Hooft, om haer smarigheydt, alderswaerlickst bereydt kan werden. Ten derden, is het Hooft noch rouwsom met Hayr beplant, het welck mede, om de gebreecken, die daer in vallen, wel dient hier in ondersoek te komen.

3. Het **HAYR** werdt meest in alle Dieren gevonden, die haer vrucht selver dragen, gelijk de wijf-geer *Aristoteles* getuyghet. In Plaetsche van 't Hayr zijn de Visschen met Schobben versien, de Vogels met Veren, sommige Beesten, gelijk de Yfere Verckens, met lange Angels.

4. De gemelte *Aristoteles*, in 't 3. Boeck van de histoye der Dieren, op 't 11. Capittel, in 't 1. van de Teeling der selver op het 15. ende in 't 1. van sijn voorwerpen op 't 145. *Galenus* in 't 9. Capittel van sijn Genees-konste, ende haer voetstappen volgende, meest alle de nieuwe Genees-meesters, en kennen het Hayr voor geen recht deel des lichaems, als niet, gelijk andere, uyt goet Bloedt ontsaende, ende gevoedt werdende; maer alleen uyt overschot van eenige roockachtige, ende smarige dampen, die door de nauwe tochtgaetjens des Huydts gestooten werdende, daer in blijven steecken, tot dat se van andere, ende die wederom van andere, metter tijdt aangedrongen zijnde, ten laetsten tot Hayr uyt-spruyten. Welck gemeen gevoelen met vele redenen beweert werdt van *Fernelius* 2. *Physiol.* 2. hoe wel tegen-gesproocken van eenige geleerde Genees-meesters, [te sien hier achter in 't geschild des Hays.] Om de saecke wel te begrijpen,

soo moet eerst in achtginge komen, wat een Deel is. De gemelte *Fernelius* beschrijft het selve te wesen een lichaem, dat aen 't geheele vast is, verknocht met een gemeen leven, streckende tot dienst, ende gebruyck van 't gantsche lichaem. Dese bepalinge werdt voor goet opgenomen van *Bertinus* 6. *Medic.* 5. *Laurentius* 1. *Anat. quest.* 1. ende *Dr. Spiegel* 3. *de Human. corp. fabr.* 1. maer berispt door den scherpsinnigen, ende nauwkeurigen *Argenterius*, *Com* 2. in *Gal. art. Med.* 7. alwaer hy het menschelike lichaem in verscheide stucken ontledet; ten eersten, van wegen dat het een selfstandigh wesen heeft, ende daer van stelt hy sijne deelen, stoffe, ende gedaente; daer na aenmerckt hy het selve, als een lichaem, welckers deelen souden zijn alle de leden; ten laetsten, als leven, ende ziele deelachtigh zijnde, ende dat uyt die leden, de deelen, die leven hebben, moeten gereeckent ende genoemt werden, deelen van 't levende, niet van 't lichaem. Maer dit gaet al te scharp, ende buyten het spoor van de Genees-konste. Want een Genees-meester en neemt het lichaem niet in achtginge, voor soo veel het natuyrlick is, bestaende uyt stoffe, ende gedaente, gelijk de Naturalisten doen; maer alleen gelijk het de Gefontheit, ende Sieckten onderworpen is. Derhalven en kan niet anders voor een deel van ons lichaem aengenomen werden, als dat in Gefontheit, ofte Sieckte de lichamelike werckinge wel, ofte qualick uytvoert. De werckinge geschiedt door levende, niet door onzielicke Deelen; gelijk de Sieckte is een gestaltenisse eerst, ende door haer selven de werckinge beletende. Waer uyt blijktt, dat het lichamelick deel by *Fernelius* wel beschreven is. Daer zijn even wel noch eenige, die dese beschrijvinge soecken te wederleggen, te weten, dat het deel van een gezielt lichaem eygentlick soude wesen, 't gene de Gefontheit, ende Sieckte onderkeurigh stont, om dies wille, dat de selvige niet in de deelen en zijn, van wegen haer gebruyck, alsoo *Galenus* in het beschrijven van de Sieckte geen gewagh en maect van 't gebruyck, maer alleen van de werckinge, seggende de selvige te wesen een gestaltenisse, die eerst, door haer selven, sonder middel-wegh, gevoelicken de werckinge, tegens de nature, verhindert. Dan hier op dient tot antwoordt, dat de werckinge altydt belet werdt, als het gebruyck belet is; gelijk wanneer het Hoornigh-vliesch van 't Oogh te seer verdickt, dan werdt de werckinge beschadicht, om dat 't gebruyck beschadicht wert. Nu dat *Galenus* in sijne beschrijvinge geen gewagh en maect van 't gebruyck, maer alleen van de werckinge, sulcks is sonder twijffel by hem gedaen, eerstelick, om dat de werckinge volkomender is; ende boven het gebruyck uytsteekt, het welck maent tot de werckinge streckt; ten anderen, om dat de werckinge meerder blijktt, ende gespeurt werdt, als het gebruyck. Nu het is klaer by de Reden-kavelaers, dat de beschrijvingen moeten gedaen werden, door het gene klaerste, ende meest blijckende is. Volgens dan

de verhaelde beschrijvinge, en souden *Hayr*, noch oock *Nagelen* niet mogen gereeckent werden, voor rechte deelen onses lichaems. Want al is 't dat sy wel uyt een lichamelike stoffe bestaen, ende vast aen 't lichaem gehecht zijn, ende ons niet sonder gebruyck gegeven, even wel dewijl sy soo niet vereenicht en zijn, dat sy mede een algemeen leven met het geheele genieten, soo en konnen sy voor deelen des lichaems niet aengenomen werden. Want sy en leven niet, seydt *Fernelius*, als Beenderen, ofte kruyden, noch en werden niet onderhouden door binnen toebrengen, ende insuygen van 't voedsel, noch en krijgen haren walddom niet in breedte, ende diepte, gelijk wel in de lengte; maer de stoffe leyt in plaetsche van voedsel (alfoo het eygentlick geen voedsel en is) aen haer wortels, waer door sy, gelijk geseyd is, in de lengte uytgedouwt werden, even gelijk de steenen, die in 't ingewandt der Aerde door bysetting toenemen, ofte gelijk een Huys, door oplegging van steenen allencxkens werdt opgebouwt.

Dese leere en bevalt niet wel den Spaenschen Genees-meester *Rod. à Veiga* in sijn Uytleggingen op het gemelte Capittel van *Galenus*. Want soodanige deelen, seydt hy, die de nature als wapenen, ofte kleederen om 't lichaem der Dieren geslagen heeft, zijn gelijk de Huydt in fommige, de welke seecker is, dat recht gevoedet werdt, ende met 'er tijdt, een ander daer onder groeyende, afvalt, gelijk in de Slangen. De Bladeren van de Boomen, zijn om de Vruchten te beschaduwten, ende te decken, de welke, gelijk se door de nature onderhouden werden, soo lange haer leven duert, soo vallen sy oock op haer tijdt af, ende daer komen andere in haer plaetsch. In de Vederen van de Vogels is het voeden bescheydelick te merken, niet alleen aen de Wortel, alwaer een vleysige Ader door de schacht gaet, maer oock eenen eenparigen aenwasch van de uytste stoffen. Dit alles, seydt hy, geeft een seeckere bewijs-reden, dat sy een bysonder wesen hebben, ende oock door een natuyrlicke kracht ('t welck *Galenus* ontkende) geregeert, ende onderhouden werden. Waer noch by komt een stercke reden, dat in de Nagelen gesien werden Vefelen (ja selfs, gelijk *Dr. Spiegel* beruyght 2. *Anat.* 31. Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen) die het voedsel zembrengen, gelijk in de Bladeren van de Boomen, ende dat het *Hayr* allegader grijs werdt, ende schierlick verscheyden verwen aenneemt, na de verscheydenheydt van het voedsel, dat niet aen de Wortel gestelt en is, maer binnen in sijn holligheydt ontfangen werdt, ende dat oock het roocken des *Hayrs* met wel-riekende dingen sijn kracht niet langsaem uyt en voert. Dat voorders geseyd werdt, de selfdige niet ront uyt, 't welck levendige deelen eygen is, maer alleen in de lengte te wassen: Sy en oemen geen acht, dat alle deelen niet gelijkelick en groeyen, noch door alle jaren, noch na alle maten, gelijk se oock niet voort en komen: dan alleen

alleen na het verscheyden gebruyck, dat sy hebben. Want op een seeckeren tijdt groeyen, ende wassen Bladeren, Bloemen, Vruchten, Tandē, ende op geenē anderen. Soo groeyen, ende vergrooten de Borsten in de Vrouws-perloonen, de Schouderen in de Mans, de onderscheydelicke leden in beyde, op sulcken tijdt, als se noodtsaekelick beginnen te werden, het welck van *Aristoteles* oock aengemerckt is in 't 7. boeck van de historie der Dieren, op 't 10. Capittel. De nature dan, als sy in sommige deelen de dichte, ende breedte doet toenemen, soo verlengt sy andere, volgens het gebruyck, ende den dienst, die sy te doen hebben, veranderinge het gelijk groeyen in verlengen; gelijk sy het Hayr in de Maen, ende de Staert van de Paerden lang laet uytwassen, ende over het geheele lijf anders kort houdt, om dat het gebruyck sulcks vereyfchte, den aert van het Hayr selfs metende na sijn gebruyck.

Fernelius gaet vorders sijn selven tegenwerpen, het gene van anderen gedaen werdt, te weten, dat in de Kinderen de Nagelen met de Vingers in lengte, breedte, ende dichte gelijkelick wassen, ende dat se met den ouderdom grover, ende harder werden; dat op de selvige wijze het Hayr in volwassene mede langer, dicker, ende stijver is, als in de Kinderen. Ten anderen, dat Hayr, ende Nagels niet sonder eynde en groeyen, maer seecker wet ende maet hebben, gelijk de Plantsoenen; waer uyt schijnt te blijcken, dat sy een rechte voedinge deelachtigh zijn. Want indien sy alleen toe-nemen, door dien de stoffe aen de wortel leydt, dewijl de selvige gestadigh daer na toe gesonden werdt, (het welck daer uyt blijckt, dat het Hayr gekort, ofte geschrabt, altijd wederom aengroeyt) soo souden sy door gestadigh byvoegen ten laetsten weeldigh, ende sonder eynde groeyen, ende vergrooten. Maer wy sien het tegendeel, dat haer, gelijk de Plantsoenen, gestelt zijn seeckere palen van wassen, die se niet en kunnen voorby treden. Derhalven schijnen dese, soo wel als de Plantsoenen, van binnen door haer geheel wesen te ontfangen het voedsel, dat in de eerste jeught voedt, ende vergroot; ende daer na, het meerder wassen ophoudende, alleen voedsel geeft. *Fernelius* wetende op dese tegenwerpinge niet wel te antwoorden, ende geen reden vindende, waerom het Hayr, ende de Nagelen tot haer volkomen lengte gekomen zijnde, niet veel langer uyt en wassen, al is de stoffe aen den wortel, stelt het selfde onder de dingen, in de welke wy niet anders, als ons moeten verwonderen van Godts ende der Natuyren voorsichtigheydt. Het is wel geseyd, maer even wel sonder reden, ende soodanigen antwoordt werdt, hoe wel in andere gelegenthey, berispt van *Huarte*. in sijn Spaensch boeckken van het ondersoek der Veistanden, ende in dese selvige van *Ioubert* 1. *Paradox*. 7. Want geen reden wetende, kan by een yegelick van alles soodanigen antwoordt gegeven werden, te weten, met seg-

gen, dat dit, ofte dat gedaen is door de voorsichtigheydt der Natuyren, sonder uyt te leggen, op wat reden die voorsichtigheydt gesien heeft. De selfde *Ioubert* stelt in sijn Uytleggingen op *Galenus* 1. *Nat. facult.* 7. de naeste oorfaeck, waerom het Hayr, ende Nagelen, als sy tot haer rechte grootte gekomen zijn, niet voort en wassen, in de sterckte van de uyt-drijvende kracht, de welke in verscheyde deelen ende lichamen gemeenlick verscheyden is. Want hier door gebeurt het, dat in sommige den Baert langer wass, te weten, die ontrent de geheele onderste Kaeck komt, alwaer meerder kracht is, om de stoffe, dat is, het roockachtigh overschot, uyt te smijten. In andere, als den Baert twee drie vingers lang is, dan en werdt hy niet verder uytgestooten. Hier van kan by *Ioubert*, op de gemelte plaetsch verder gesien werden.

Fernelius brengt tegens de andere tegenwerpingen, die hy mede ontduyckt, pijlen uyt sijn eygen koker, die hy meent, beter te treffen; dat Hayr, ende Nagels afgekort, in alle jaren, ja in den uyttersten ouderdom weder groeyen; dat mede in uyt-droogende Koortsen, ende de Teeringe, in de welke het lichaem niet alleen niet en groeyt, maer gantsch afneemt, ende als verfmelt, dese alleen noch toenemen; ja selfs oock in doode lichamen. *Paré* verhaelt op 't eynde van sijn Heelkonste, dat hy een gebalsemt lichaem 24. jaer in sijn huys gehadt heeft, in 't welke de Nagels ende 't Hayr altijd wederom groeyden, soo dickwils hy se gekort hadde. Welck exempel genoegh wederleydt, 't gene *Salius* bybrengt in 't 9. Capittel van de Pestige Koortsche, dat in de dooden de Nagels, ende 't Hayr maer souden schijnen te groeyen, ende langer te werden, om dat het Vleysch verdrooght, ende vergaen is, ende derhalven sy meerder uytsteecken. Maer de gemelte *Veiga* vaert hier wederom in tegens *Fernelius*, seggende, dat het groeyen van Hayr, ende Nagels in alle jaren, niet meerder te verwonderen is, als dat de Tandē altijd groeyen. Want de leden souden altijd gevoedet werden, als sy maer goedt voedsel en kregen; dan om dat het roockachtigh uytwerpsel (dit stelt *Veiga* tot oirfaeck, daer hy even wel het Hayr onder de deelen atnemt) soo veel te meerder groeyt, hoe het voedsel qualicker gekoockt werdt, daer door geschiedt het, dat sy oock in den ouderdom niet op en houden van wassen, ja selfs mede in sommige dooden. Waer uyt volkomenlick bewesen werdt, seydt *Fernelius*, dat sy niet by middel van de na-treckende natuyre; maer alleen door kracht van het overtolligh uytwerpsel uyt den wortel voortgedreven werden. Dit schiet uyt, bereydt, ende voortgestooten zijnde, door kracht van de wormte, tot een teycken, dat se in de dooden niet altijd en groeyen. Dat se in de kinderen in haer opwassen, mede in de breedte uytwassen, sulcks doet de breedte van de deelen, daer sy door komen: ende dat sy verdicken, geschiedt om dat het roockigh overschot, daer sy van groeyen, met 'er tijdt dicker, ende drooger werdt.

Wy stellen dan de naeste stoffe van het Hayr in een roockachtigh overtolligh uytwerpsel, ende de vordere in een overige vochtigheydt, voornamelick in de Klieren haer onthoudende. Derhalven, daer Klieren zijn, groeyt gemeenlick Hayr, gelijk achter de Ooren, onder de Oxelen, in de Liessen; ja oock op 't Hooft; gelijk de Heiffenen, gelijk de groote Hippocrates schrijft, zijn als Klieren, wit, ende wrongeligh, doen oock den selvigen dienst aen 't Hooft. Want sy staen, als een Kop, boven op 't lichaem, ende ontfangen gestadigh de dampen, die van onderen op-waessenen, waer van een deel door de naden van de Pan vervliecht, een deel tot Hayr gedijdt.

5. Het Hayr is alderlangst op 't Hooft, om dat de Heiffenen grooter zijn als de ander Klieren, ende alderdickst, om dat de Huydt aldaer dickst is, even wel ydel, ende genoegh stoffe in-houdende. Soo dat na de Huydt dick, ofte dun is, gesloten ofte ydel, de Vochtheden veel, ofte weynigh, de Wermte sterck, ofte slap is, het Hayr dick ofte dun, hardt ofte slap, veel ofte weynigh voorkomt. De Heere van Busbecke, Gesant van Keyser Ferdinand de I. verhaelt in sijn Turcksche Reyfen, van een, die soo veel Hayr op 't Hooft hadde, dat hy een mulker-kogel daer op konde afsteuyten.

6. Wat belangt de gedaente. Het Hayr is glat, ende recht, in de gene die genoegh vochtigheydt hebben, maer gekrult in de drooge van gematigheydt, waerom het oock harder is. Daer van zijn al de Moren, als van droogen aert, gekrult van Hayr; ende de Scythen, ende Thracyers hebben het lang, ende hangende, om dat die luyden vochtig zijn, gelijk Aristoteles getuyght. De rechtigheydt van 't Hayr komt daer-eboven uyt de rechte van de tocht-gaetiens, waer door de dampen haer uyttocht hebben, gelijk in tegendeel de gekrulde. Het Hayr schijnt wel ront, maer is even wel vierkant, gelijk door de nieuw-gevonden glafen, die dapper vergrooten, alleen gemerckt kan werden. Het is oock hol, gelijk het Hayr van een Elant, ende de Vlecht van Polen ons betuygen; het welck blijkt, door dien dat het in de lengte kan gesplift werden, gelijk de gemelte Aristoteles oordeelt.

7. De Verwe van 't Hayr volghet in de Beeften de verwe van haer Huydt; maer in de Menschen is sy seer versheyden na het Landt, de Lucht, de uytsteekende Vochtigheydt, ende den Ouderdom. Ten eersten, die heete ende drooge Landen, (daer oock foodanige Lucht is) bewoonen, en hebben niet alleen droogh, gekrult, ende broos Hayr; maer oock swart, gelijk de Egyptenaers, Arabiers, Indianen. Soo siet men door de banck in de Spaengjaerts, Italianen, ende de Françoysen, die aen d'andere grensen, meest al bruyn Hayr. Dan die haer onthouden in koudt ende vochtig Landt, hebben niet alleen sacht ende recht Hayr: maer gemeenlick mede blondt, ofte bleyck, gelijk de Nederlanders, Engelschen, Deepen, Sweedische, &c.

Ten tweeden volghet de Verwe de vochtigheydt, die boven d'andere uytmuyt. Want alle uytwerpsel treckt na den aert van sijn oorspronckelicke vochtigheydt. In de gene, die veel koude, ende slijmerige vochtigheydt hebben, is het Hayr gemeenlick witachtigh, in galachtige geel, in swaermoedige bruyn.

Ten derden maect den Ouderdom hier oock veranderinge. Want in volwassene werdt het dicker, ende harder; ten laetsten oock bruyn, ende grijs.

8. Het Gebruyck van 't Hayr is drierley. Voor eerst, om het lichaem te suyveren van sijn roockachtige overtolligheydt. Derhalven is het dickwils korten goet, om 't gesicht, ende d'andere sinnen te scherpen. Ten tweeden, om te strecken tot gieraet, gelijk men siet hoe leelick de kaelheydt staet. Maer insonderheydt om het Hooft te decken, ende van de kouw te beschermen. Waerom gesont is, dat men het selve over de slagh van 't Hooft, daer het Been dunst is; ende over den Hals, daer den Rug-graet, ende de uytkomst van de koude Zenuwen beginnen, laet wassen. Dat verder over de schouderen gaet, en strijdt niet alleen tegen sijn recht gebruyck, daer het toe geschapen is, maer oock tegens de slichtelickheydt, gelijk wel aengewesen is van den eerweerdigen, ende hoogh-geleerden D. Jacobus Borstius, in sijne Ziel-buygende Vermaninge.

9. In het Hooft staet noch te letten op het Pericranium, ofte PANNE-VLIESCH, het welck de Panne van buyten bedeckt. Is redelick dick, na een vliesch; om dit edel been wel te beschermen. Spruyt uyt de Veselen van het dicke Heiffen-vliesch, die het selfde door de Naden van de Paane opgeeft. Het welck de oorsaeck is van de groote gemeenschap, die daer valt tusschen de Heiffenen, ende Heiffen-vliesen, met het Panne-vliesch. Dit is seer vast aen het Vleyfigh-vliesch, ende de Huydt, de welke, gequetst zijnde, daerom niet en behoeft te samen genaeyt te werden, alsoo de kanten niet verre van malkander en wijcken.

10. 't Gene het Panne-vliesch is in 't Hooft, dat is het Buyck-vliesch in den Buyck, aldaer mede een bysonder omvangende deel, ende, gelijk Pericranium, in 't Griecx Peritonæum genoemt. Dit Vliesch bekleet in een gedaente van een Blaes, ofte lang Ey, al het In-gewand van den Buyck, ende beslaet, gelijk oock andere Vliesen, uyt een Zadige stoffe; is een Vliesch, om in het swellen van den Buyck, te konnen op-geven; dun, om de onder-leggende deelen niet te beswaren; maer vast, ende sterck, om dat het gespannen zijnde, niet en soude scheuren; in de Vrouwen van onder den Navel dicker, om, in het dragen, beter te konnen reken; van buyten veselachtigh, om te vaster aen de Spieren gehecht te zijn; van binnen glat, ende als met water besproeyt, om dat de Dermis soo veel te vryer, ende losser souden leggen. Is allesins dubbelt, (gelijk alle Vliesen, selfs oock, na het gevoelen van Laurentius, ende

ende
den R
soo v
schen
de ste
drage
te ge
Vruc
Waer
van F
Galen
ben.
daer
doorg
met
ader,
der is
Lijf-
gaen,
gaten
genoe
oorfa

A
1. H
2. Oo
3. K
4. Sa
5. Ge
6. Or
7. Po
8. Ho
9. Op
He
ad
He
del
10. N
sel
de
buy

W
groot
noem
door
waer
houde
werd
I.

ende *Cabrolus*, het dunne Breyn-vliesch) het welck aen den Rug-graet meest gesien werdt: maer is na beneden soo verre van malkander gescheiden, dat de Blaes tusschen beyde leyt, ende sulcks om dat het daer wel diensterckst te zijn, daer het den meesten last hadde te dragen, ende de Navel-vaten aldaer te vaster doortocht te geven. Waerom oock het Buyck-vliesch in de Vrucht, van voren, daer de Navel is, doorboort wert. Waer uyt alleen soude konnen blijcken den misflagh van *Fernelius*, ende *Cabrolus*, die, tegens de leere van *Galenus*, dit Vliesch stellen gantsch geen gaten te hebben. Maer hier-en-boven, heeft het noch om hoogh, daer het aen 't Middel-rift gehecht is, drie gaten, die doorgang maecten voor de nedergaende Slagh-ader, met het seste paer der Zenuwen, de opgaende Holle-ader, ende den Magen-hals, ofte Spijs-drager. Onder is het doorboort aen 't Eynde, den Hals van de Lijf-moeder, daer de Zaet-vaten na de Ballen nedergaen, ende de uyttschietende opklommen. Maer dese gaten souden beter scheuten, ofte uyttspruytels mogen genoemt werden. Hier door werdt het *Schewsel* veroorsaect, waer van wy op sijn plaetsche fullen handelen.

Het IV. Capittel.

ADEREN.

1. Haar wesen, ende eygenschap,
2. Oorspronck.
3. Klap-vliesjens.
4. Samen-voeginge, ende gemeenschap met de Slagh-aderen,
5. Gebruyck.
6. Onderscheyt, Verdeeling, ende Ken-teykenen.
7. Poort-ader, Hare tacken; Margh-ader, Net-ader, Maze-krans-ader, Milt-ader, Kort-vat, Derm-ader, Speen-ader, Slock-derm-ader, Derm-scheyl-ader.
8. Holle-ader, met haer twee tacken.
9. Opklimmende, met haer Spruyten; Middel-rifts-ader, Herte-krans-ader, Paerlooze-ader, Rib-ader, Borst-ader, Neck-ader, Herte-vliesch-ader, Oxel-ader, Hoofst-ader, Salvatella, Lever-ader, Milt-ader, Middil-ader, Krop-aderen.
10. Nederdalende tack van de Holle-ader, met haer Spruytels; Nier-bedt-ader, Melck-ader, Zaet-ader, Lenden-ader, Spier-ader, Stuyt-ader, Buyck-ader, Onder-buyck-ader, Lafsch-ader, Been-ader, Moeder-ader.

WY komen tot de Vaten, te weten Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen, wel te recht, van den grooten *Hippocrates*, in sijn boeck van het Herte, genoemt Rivieren van de nature der menschen; want door de selfde vloeyen het Bloedt, ende de Geesten, waer by de natuylicke wermte, ende het leven onderhouden, voedsel, gevoelen, ende bewegen aengebracht werdt.

1. Wy fullen beginnen van de Aderen, als de enc-

kelfte. Want sy bestaen uyt eenen enckelen rock, daer de Slagh-aderen een dubbelden, ende dicker hebben; Zenuwen in wesen verscheiden zijn, te weten van binnen merchachtigh, van buyten vleysigh.

Ader is een lang, ende rondt vat, pijs-gewijs hol, bestaende uyt een dunne, ende enckele rock, spruytende uyt de Lever, ende dienende om het Bloedt aen het Herte over te voeren, ende te verdeelen tot voedsel van het geheele lichaem.

Het wesen van de Aderen is vleysigh, om te beter te konnen recken, ende mede-geven; enckel, dun, ende ydel, om dat door foodanigh vleysch het Bloedt moeft zijpen tot voedsel van de deelen.

Sy warden somtijds noch van buyten bekleedt met een gemeen vleysch, insonderheydt die wat hoogh, verre, ofte overhardt gaen, gelijk in den Buyck, van het *Peritonæum*, ofte Buyck-vleysch; in de Borst, van het *Pleura*, ofte Borst-vleysch. Maer als een Ader haer voeght in Ingewandt, ofte Spier, dan een heeft se desen gemeenen rock niet van doen, als by haer selven vast, ende sterck genoegh zijnde, ende niet dienende, om wel te konnen waesselen, nauwer besloten te wesen.

2. Wy hebben in de beschrijvinge der Aderen gestelt, dat de selvige spruyten uyt de Lever, waer in de Genees-meesters groot verschil hebben met den wijsgeer *Aristoteles*, ende sijn navolgers, die haer beginsel in het Herte stellen, gelijk wijtloopigh ontledet werdt by *Andr. du Laurens* in sijn 4. Boeck, die mede op de 6. Oeffeninge, besluyt, dat soo van wegen de wortelingen, als van wegen de verdeeling, niet in 't Herte, maer in de Lever den oorspronck van de Aderen is. Soo heeft oock *Hippocrates* geseydt in sijn Boeck van 't Voedsel, dat de Lever was de wortel der Aderen. Maer wat de verdeeling aengaet, die geschiedt mede door het Herte, als het selve 't sijn gemaeckt Bloedt door de Slagh-aderen over 't geheele lichaem gestadigh uyttschiet.

3. Ende om dat het bloedt in den omloop (breeder beschreven in het *Steen-stuck*, nam. in 't Tweede Deel, 3. Boeck, Cap. 29. van den *Schat der Ongesondheydt*) niet en soude te rugge deynsen, soo zijn daer in gestelt eenige *Klap-vliesjens*, (gelijk in 't Herte) eerst beschreven, ende ondervonden in 't Jaer 1574. van den treffelicken ontleder *Aquapendens*, ende niet, gelijk *Riolan* voorgeeft, by *Sylvius*, die geen oude schoenen wilde verwerpen, als hy genoegh betoont heeft tegensde nieuwe ondervindingen van den noyt genoegh geprefen *Vesalius*. Dese Klap-vlieskens, ofte Schot-deurkens zijn van gedaente byna gelijk een half Maentje, spruytende uyt den rock der Aderen, wiens holte sy half sluyten, doch soo, dat syna 't Herte toe, gelijk een Sas, open gaen, ende dat, als het Bloedt voorby is, toevallen. Zijn gemeenlick twee by malkanderen, oock somtijts maer een, ende werden merckelick gesien in de Aderen van de Armen en Beenen, als hier onder, ende

boven

boven de Knye (A. B. C. D. E. F. G.) uytgebeelt is. Selves oock als den Arm gebonden wert, verneemt men van buyten in de Aderen eenige verheffinge, als knobbelen, door het Bloedt, dat aldaer tegen gehouden werdt. Nu dat het Bloedt niet van bovenen, gelijk het gemeen gevoelen is, door de Aderen na beneden fact: maer van onderen door de selve opgetrocken werdt, toonen selfs de Heel-meesters, hoe wel sy de reden niet en weten, dat, als sy gelaten hebben, ende de Ader willen sluyten, haer vinger houden onder den bandt, waer door het Bloeden ophoudt, gelijk het niet en soude doen, als sy hem boven hielden. Dit gebruyck van dese Vliesjens is eerst bekend gemaect door den hoogh-geleerden *Harveius*. Genees-heer des Konings van Engelandt, in sijn Boeck van de beweginge des Bloedts, ende van my gevolgt in 't gemelte Steenstuck, doch in hem soecken te wederleggen van den

Italiaenschen *Parisanus*, Françoischen *Primirostus*, ende, van wegen de Melck-aderen, in my berispt door den hoogh-geleerden *Plempius*, Professor te Loven, in sijn eerste uytgeven van de Genees-konste, maer in het tweede, overwonnen zijnde (gelijk hy in 't 2. Boeck op 't 8. Capittel vromelick bekent) door selfs te sien, trouwelick wederroepen. Sommige blijven haer tweekigh by het gene sy eens, al zijn sy daer na anders overtuught, opgenomen hebben: maer die haer gemoedt voldoen, houden de waerheydt, die sy met moeyten nasoren, voor de opperste wet. Ende voorwaer den eenen dagh leert den anderen, ende, gelijk de Poët seyt:

*Multa, dies, variisque labor mutabilis ævi
Retulit in melius.*

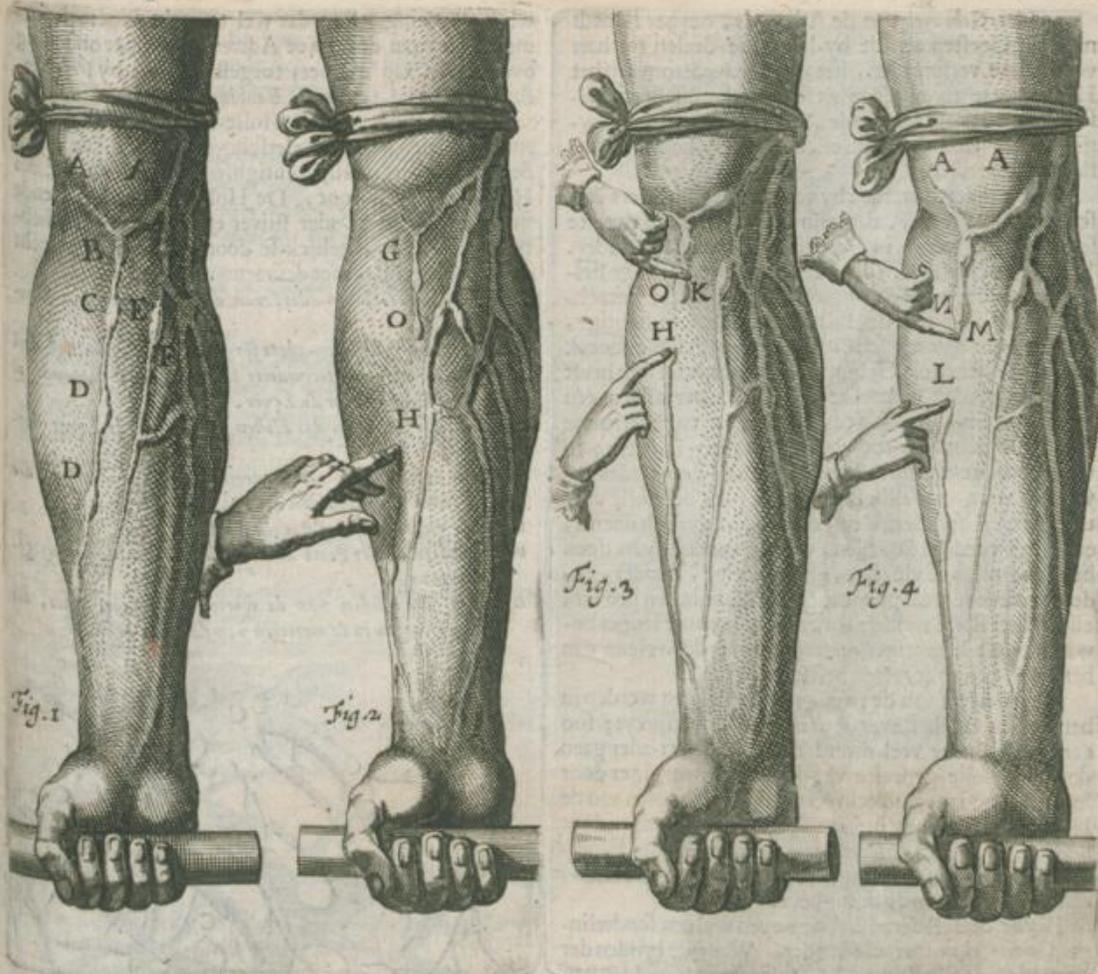
Nu, om noch klaerder aen te wijzen, dat dese Klapvliesjens in de Aderen staen, om na 't Herte gesloten zijnde, te beletten, dat het Bloedt niet weder te rugge en soude schieten, sullen wy daer van een proef geven in de Aderen van den Arm.

Laet den Arm binden boven den Elleboogh, gelijk men doet in 't Laten, (A. A.) van onderen sullen haer openbaren, voornamelick in Boeren, ende die gespannen Aderen hebben, enige verheffingen, als knobbelen, (fig. 1. B. C. D. D. E. F.) niet alleen daer een scheiding valt, (E. F.) maer oock daer geene en is, (C. D.) ende die knobbelen komen van de Klapvliesjens. Op dese maniere haer buyten op de Hant, ofte Arm vertoonende, indien gy die knobbel beneden met duym, ofte vinger druckt, ende alsoo het Bloedt de onderleggende Klapvliesjens afstrijckt, (H. in de 2. fig.) soo sult gy sien, dat 'er, door het beletsel van de Klapvliesjens, geen volgen en kan, ende dat een deel van de Ader (H. O. in de selfde fig.) onder de knobbel, ende wech genomen vinger als wech is, ende boven de knobbel, ofte de Klapvliesjens seer gespannen is, (O. G.) ja, indien gy het soo afgestreecken Bloedt (H.) ende de ledige Ader vast houdt, ende met de anderhandt na de Klapvliesjens (O. in de 3. fig.) het bovenste gespannen deel neder druckt, (K. in de selfde) soo sult gy merken, dat het niet geen kracht gedreven, ofte geperst en kan werden over het Klapvliesjen; (O.) maer hoe gy sulcks met meerder gewelt soeckt te doen, soo sult gy bevinden, dat de Ader soo veel meerder aen het Klapvliesjen (O. in de 3.) gespannen is, ende onder even wel (H. O. in de selfde fig.) ledigh is.

Daer-benevens, den Arm, als verhaelt is, gebonden, (fig. 4. A. A.) ende de Aderen gespannen zijnde, indien gy beneden eenigen knobbel, ofte Klapvliesjen, de Ader een wijl vast houdt (L. in de 4. fig.) ende het Bloedt opwaerts over het Klapvliesjen (N.) met den vinger (M.) sroot, gy sult sien, dat de Ader aldaer ledigh sul blijven (L. N.) ende dat het Bloedt niet en kan door het Klapvliesjen te rugge schieten; (te sien H. O. in de 2.) maer dat, de vinger wech genomen zijnde (H.) de Ader wederom van de onderste gevolt werdt, ende zyn als (D. C.) Waer wyt klaerlick blijkt, dat het Bloedt van onderen na boven, ende van de kleine Aderen door de groote na het Herte gaet, ende niet van boven door de Aderen na de onderste Leden gesonden werdt. Ende

Fig. 1

En
vliesje
als 'er
boven
de bar
't gene
werdt
tal, o
verbet
Hie
ren, g
vliesje
der een
vindt,
schiete
die pla
jen. (

Ende al is 't, dat in sommige plaetschen eenige Klap-vliesjens, die soo naeuw niet gesloten en werden, ofte als 'er maer een is, schijnen des Bloeds doortocht van bovenen, niet geheel te beletten: nochtans gaet het door de banck, op de verhaelde wijze, ofte ten minsten, 't gene ergens door lossigheydt mocht gebeuren, dat werdt van de navolgende Klap-vliesjens, het zy door getal, ofte vafligheydt, wederom goet gemaeckt, ende verbeteret.

Hier staet noch aen te merken: Den Arm, als voren, gebonden zijnde, ende de knobbeelen haer aen de Klap-vliesjens openbarende, houdt den duym op een Ader, onder een Klap-vliesjen, in de plaets, daer ghy een volgende vindt, op dat 'er geen Bloedt wyt de Handt na boven en schiet; ende druckt dan met den Vinger het Bloedt wyt die plaets van de Ader na boven voorby het Klap-vliesjen. (L. N.) gelijk te voren gesejdt is; ende wech ne-

mende den vinger, (L.) laet se wederom van onderen (als D. C.) vol loopen; druckt dan, met het opsetten van den duym, het Bloedt wederom wyt, (L. N. ende H. O.) ende doet dat dickwils in een korte tijdt; soo sult ghy de waerheydt van het gebruyck deser Vliesjens, ende dat het Bloedt door de Aderen, van onderen na het Herte gaet, merckelick bevinden.

4. Daer is foodanigen samenvoeginge van Aderen met de Slagh-aderen, dat meest alle Aderen op een Slagh-ader leggen; ende het gebeurt geheel selden, dat een Ader sonder Slagh-ader is, maer nimmermeer werdt een Slagh-ader gevonden sonder Ader. Hier by kome noch een gemeenschap, door de openinge (seer merckelick te sien in de Ossen Aderen) die sy tegen malkander hebben, door de welke de Geesten, ende het Bloedt overgegeven werden; soo dat in het Ader-laten, met eenen de Slagh-aderen, haer ontlaffen.

K 5. Het

en-
door
n, in
in het
beck,
sien,
trec-
over-
moedt
en na-
en ee-
seyt:

Klap-
loten
rug-
f ge-

k men
baren,
bhen,
E. F.)
k daer
Klap-
Arm
ofst
Klap-
st 'er,
kan,
igoyt)
, co-
en is,
yende
na de
innen
at het
er het
ewelt
oewel
s, eu-

aden,
ien zy
er een
waert
t. zy
ende
rugge
wech
de ge-
wekt,
leyne
bore-
de.
Ende

5. Het Gebruyck van de Aderen is, om het Bloedt met sijn Geesten aen de by-leggende deelen tot haer voedsel te verspreyden, het overige wederom aen het Herte over te geven, ende het selve ondertuffchen te beschermen. Want buyten de Aderen (als des Bloets eygen, ende natyurlicke plaetsche zijnde) komt het terstont te bederven.

6. De Aderen werden by verscheyde Ontleders verscheydelick *Verdeelt*, dan zijn bequamelick in twee te scheidten, te weten in Poort-ader, ende Holle-ader. Want de Navel-ader (die andere in de verdeeling stelen) is een tack van de Poort-ader, gelijk de aderachtige Slagh-ader van de Holle-ader. De voorzichtige, ende gaeuwe nature, schrijft *D^r. Spiegel* in sijn 5. boeck van 't Menschelick Gebouw op 't 3. capittel, en heeft geen een Ader gemaeckt, gelijk daer alleen een Slagh-ader is, maer twee, om dat 'er tweederhande Bloedt most wesen tot voedsel van het lichaem; te weten, dick ende grof, hoedanigh in de Poort-ader gevonden wert, ende dun, ende sijn, dat de Holle-ader uytgeeft. Alsoo de deelen, die men natyurlick noemt, ende het voedsel koocken, grover voedsel van doen hebben: maer de vleysige, ende spierige, dunder, ende dat alreede gaer gekookt is. Want in een grover, ende vaster stoffe wert de natyurlicke wermte langer bewaert, ende krachtiger onderhouden; de welke dan het koocken, ende teeren best uytvoert.

De Wortels van de twee gemelte Aderen werden in het vleysch van de Lever door malkander verspreyt; soo even wel, dat 'er veel meerder van de Poort-ader gaen door het holle gedeelte van de Lever, weyniger door het bultige; in tegendeel veel meerder Wortelen van de Holle-ader door het bultige deel, ende weyniger door het holle; waerom de Ontleders meenen, dat het Bloetmaecken meest in de holligheyt geschiet, het verdeelen, ende opmaecken in de bultigheyt.

Beyde dese Aderen hebben even wel een sonderlinge *Gemenschap* met malkander. Want de eynden der Wortelen van de Poort-ader, schieten in 't midden van de Wortelen der Holle-ader, ende het ytterste van de Holle-ader versamelt hem in 't midden van de Poort-ader, soo dat het Bloet daer door van d'een Ader in de ander kan vloeyen. Doch al is 't, dat dese gemeenschap ontkent wert van *Fernelius*, ende dat *Fallopins* verklaert, de selve, oock na neerstigh ondersoeck, niet te hebben konnen ondervinden; soo is wel waer, dat de selve in meerder-jarige niet klaeren blijktt, maer wel bescheydelick in jong-geborene. Want steekkende in de Navel-ader een pijpen, soo bevint men dat de Dermen haer uytsetten, als oock de wortelen van de Holle-ader, het Herte, ende het vleysch van de Longen, om dat de Navel-ader in de Poort-ader uyt-komt, ende dat 'er in de Lever selfs verscheyden openingen zijn, tusschen de Poort, ende Holle-ader; alsoock, dat de selve Holle-ader met de aderige Slagh-ader, een eygen, ende bysonder vat der Longen, gemeenschap heeft door een

wijder opening. Soo dat wel te recht de gemelte gemeenschap van dese twee Aderen, ende het onderling overleveren van 't Bloet, toegestaen wert by *Vesalins*, *Picolomineus*, *Laurentius*, *Baibinus*, ende *Riolanus*.

De Poort-ader, ende Holle-ader is door 't geficht ende gevoelen licht te onderscheyden. Want de verwe des Poort-aders is bruynachtigh, ofte doncker-root: des Hollen-aders bly-root. De Holle-ader is lossere ende weecker, de Poort-ader stijver ende vaster. Wy hebben hier beyde, gelijk se door malkander gevlecht zijn, voor-gefelt, met dese aenwijfinge:

- A A De stam des Hollen-aders van de Lever opwaerts klimmende.
 B B De stam des Hollen-aders spruytende uyt het bultigh deel des Levers, en neerwaerts keerende, door-loopende al de gedeelten onder de Lever.
 C C C C De wortelen des Hollen-aders door de Lever verspreydt.
 D D D D De eynden van de wortelen des Hollen-aders, die midden in de wortelen des Poort-aders dringen.
 E E De grootste stam of struyck des Poort-aders.
 F F De wortelen des Poort-aders, alle die hier bruyner uytgedruckt zijn.
 G G G G De eynden van de wortelen des Poort-aders, die haer voegen in de wortelen van de Holle-ader.

7. Beyde dese Aderen sullen wy nu nader gaen beschrijven, beginnende van de Poort-ader. Dese is alsoo genoemt, om datse haren oorspronck heeft tusschen de twee kleyne uytsteekfels, ofte uytpuylingen (tot vermijdinge van het drucken der Wervel-beenderen) in 't hol gedeelte van de Lever, by *Hippocrates*. *Galenus*, ende andere Grieken, eertijds Poorten geheeten. Sy hebben de selve oock den naem gegeven van *Stram-ader*, om dat se gelijk een stam van een Boom, haer onder in wortelen, ende boven in tacken uytspreyt. Na dat sy vier kleyne sprangfels uyt-gegeven heeft.

aen het Gal-blaesjen, de Maegh, Net, ende eersten Derm, soo verdeelt sy haer in twee groote tacken, gaende na de Milt, ende het Derm-scheyl, die elck wederom kleyne spruyten uytgeven, gelijk in dit beeldt te sien is.

- 1. 2. 3. 4. 5. De bovenste tacken des Poort-aders door 't hol gedeelte des Levers verspreyt.
- AAA Hun verspreyding verbeeldt de gedaente des Levers.
- B De stam des Poort-aders uyt het hol gedeelte des Levers voorkomende.
- C Twee Aderkens na het Gal-blaesken gaende om 't selve te voeden.
- D De rechter Maegh-ader.
- E Verdeeling van de stam des Poort-aders in twee tacken.
- F De linker en bovenste tack na de Milt loopende.
- G De rechter en onderste tack na het Darm-scheyl.
- H Ader die na de Maegh en 't Net loopt aen de rechter zyde.
- I De Darm-ader.
- K De minder Maegh-ader.
- L Derechter Net-ader.
- M Aderen die door 't Buycq klier-bedde verspreyt worden.
- N De grooter Maegh-ader.
- O Twee Aderen van de voorsyde tack het achterste des Maeghs door-vlechtende.
- P Verdeeling van de grooter Maegh-ader.
- Q Des Maeghs Krans-ader.
- R Een tackjen van de selve Krans-ader.
- S De achterste Net-ader, loopende in 't onderste vlies des Nets en in de Kertel-darm.
- T Verdeeling des Aders die na de Milt loopt.
- V De linker Net-ader.
- X D'ader die na de Maegh en 't Net loopt aen de linker zyde.
- Z Het korte vat, dat het swart-galligh Bloedt in de Maegh brengt.
- AAA Aderkens die het lichaem des Milts door-loopden, verbeeldende de gedaente des Milts.
- B De rechter Darm-scheyl-ader.
- C De linker.
- DDD De Suygh-aderen in de Darmen ge-ent.
- EE D'ader van de Kertel-darm.
- FF Aderen doorloopende de Eyndel-darm.
- GG De Speen-aderen.

Hier blijkt hoe dat uyt den Tack die na de Milt gaet, zijnde kleynder, ende leggende in de sincker zijde, spruyten de minder Maegh-ader, de voorste Net-ader, ende die den mondt des Maeghs, als een Krans, omloopt. De andere begeben haer in de Milt, ende werden verdeelt in vele tacckens, om het swart-galligh Bloedt te voeren.

Uyt het uytterste taccken, ontrent de Milt, springt een spruytsel in de sincker zijde van de Maegh, Korr, ofte Aderigh-vat genoemt, waer door de swart-gallige vochtigheyt in den gront van de Maegh gebracht wert,

om, door haren suyren, ende serpen smaek, begeerte tot eten te verwecken.

Den anderen tack, die hem na de Dermen, ende het Derm-scheyl streckt, is veel grooter, ofte ruymmer, ende maeckt ontelbare spruytels; waer onder drie de voornaemste zijn, ende best konnen waer-genomen werden, de Speen-ader, Slop-derm-ader, ende die eygentlick den naem draecht van Scheyl-ader.

De Speen-ader gaet door het uytterste van den Kronckel-derm, ende de lengte van den rechten Derm tot op het eynd, dat sy met kleyne sprancxkens rontsom bevangt. Het gebruyck van dese Ader is, om het swart-galligh bloedt, als het in verstophtheit van Milt, ende anders, niet en kan gesuyvert werden, af te setten, gelijk somtijds nu en dan, somtijds oock op gefette tijdt door het Speen geschiedt; stueckende tot groote

gefontheydt, ende voorkomen van Water, ende andere sieckten. Dese Aderkens en zijn niet alleen inwendige, waer van de Oude alleen gewagh maecten, maer oock uytwendige, de welke spruyten uyt den Buyck-tack van de Holle-ader, ende steecken haer in de Spieren van 't Eynd, als suyverder Bloedt van doen hebbende, het welck als sy te veel losen, sware Sieckten veroorsaect. Anders werden sy gehouden, om den overvloed van het Bloedt te verminderen, ende de Lever te ontlasten; gelijk de inwendige, om het swart-galligh Bloedt in de Milt te suyveren, ende af te setten.

De *Slock-derm-ader* streckt haer in den Blinden ofte Slock-derm, streckende om den selfden te voeden: gelijk oock, na het gevoelen van de nieuwe Ontleders, de volgende anders geen gebruyck en heeft.

De *Derm-scheyl-ader* heeft ontelbare spruyfels, die haer krom-weeghs door het Scheyl, tusschen de twee rocken van de Dermen, vervoegen. Tot noch toe is geloofft, haer gebruyck te wesen, om den Gijl te bereyden, ende, een beginfel van Bloedt gegeven hebbende, alsoo na de Lever te voeren. Maer op onsen tijdt zijn ander Aderen (*Melck-aderin* genoemd) ondervonden, die den Gijl in de Lever brengen. Even wel schijnt dat den ouden *Erasisstratus* by *Galen*. dese Aderen mede al, doch gelijk als door een wolcke gesien heeft: maer zijn in 't Jaer 1623. merckelick bevonden in het ontleden van een levendigen, ende wel gegeten hebbenden Hont, by *Casper Asellius*, ontleder van Pavia, gelijk in sijn hier van uytgeven boeck breeder te sien is, ende dagelicks bevonden werdt.

8. De *Holle-ader*, die oock *Groote* van de Oude, ende de *Grootste* van *Galenus*, om haer wijde holligheyt, ende grootte, genoemd werdt, is de moeder van alle de Aderen, die van de Poort-ader niet en komen, ende spruyt uyt het bultigh deel van de Lever, waerom *Hippocrates* haer *Lever-ader* geheeten heeft. Na dat se veel sprancxkens over de Lever gespreyt heeft, soo vergaderet sy haer in een dicke stam, die terstont verdeelt werdt in twee tacken, waer van den eenen opklimt, ende den anderen nederdaelt.

9. Den op-klimmenden stam van de Holle-ader schiet na boven tot de Krop toe, ende om dat soo groote, ende bloet-rijcke Ader in dien langen wegh geen hinder soude lijden, soo werdt sy eerst door een eygen gat in 't Middel-rijs van de Borst gevat, daer na door Vliesen vast gehecht, ende met een groot Klier (*Thymus* geheeten) als een sacht kussen, onderstut. Geest terstont vier afffels.

Eerst de *Middel-rijs-ader*, die het geheele Middel-rijs omloopt.

Ten tweeden de *Krans-ader*, die het dick van 't Herte, alsoen krans rontsom bevingt.

Ten derden de *Gadeloose*, ofte *Paerloose-ader* (soo genoemd, om dat se sonder weder-paer is, ende alleen in de rechter zijde gevonden werdt) die sprancxkens uyt-sendt aen de acht ondere Ribben, ende eenige kleyne, doch

vele, aen den Slock-derm. In dese eenige Ader staet tweederley gemeenschap aen te mercken. Eerst met de Borst-aderen, die uyt de Borst-ader spruyten; waer door in *Pleuris*, het Bloedt-laten in de eygen zijde seer hulpsaem is: ten anderen met de Nierbedt-ader, ende Melck-ader, door een kleyn tackken, waer door *Fallopianus* meent, dat de Etter (gelijk ick dickwils gesien hebbe) in Teering, uyt de Borst met het water geloofft werdt.

De vierde is de *Rib-ader*, die de vier bovenste Ribben overloopt. *Laurentius* schrijft dese dickwils niet gevonden te hebben; maer dat, in foodanige gelegentheydt, het gebreck door de gemelte Paerloose vervult werdt.

Na dat de Holle-ader dese vier afffels verspreydt heeft, soo werdt se geheel gesplit in twee tacken, waer van den eenen sijnen loop heeft onder, den anderen op de Krop-beenderen.

Van den genen, die onder de Krop-beenderen schuyft, werden wederom vier andere uytgegeven, de *Borst-ader*, de *Neck-ader*, de *Herte-vliesch-ader*, ende de *Oxel-ader*. Uyt dese *Oxel-ader* spruyten door 't bovenste van den Arm, noch drie ander sprangfels:

Ten eersten de *Borst-ader*, na de Borst-spielen, ende de Borsten loopende.

Ten tweeden de *Hoofst-ader*, die boven over de Schouder komt, ende daerom oock *uyterlicke Schouder-ader* geheeten, werdt gemeenlick in de Hoofst-sieckten gelaten, hoe wel dat onderscheydt, gelijk den verfochten *Platerus* wel aenwijst, soo heel veel niet te beduyden en heeft, aengesien oock de *Lever-ader*, *Middel-ader*, ende andere, uyt de selve *Oxel-ader* haren oorspronck nemen. Haren ondersten tack vooght hem beneden met een tack van de *Lever-ader*, ende schietende van daer tusschen de twee laetste vingers, wert gemeenlick *Salvatella* genoemd, ende by de Arabiers *Syle*, die haer openinge in de slincker-handt seer dienstigh houden in swaeremoedige sieckten, het welck oock van de jonge Grieken, ende andere Genees-heeren goet gedaen wert, gelijk te sien is by *Bambinus* in 't 4. Boeck van sijn Ontleding op 't 3. Capittel. Ende dat de ondervindinge voor de selvige staet, getuyght *D^r. Spiegel* in sijn 5. Boeck van 't Gebouw des Menschelicken lichaems op 't 7. Capittel. Want de oorsaek onderfoeckende, bevondt hier tusschen dese Ader, ende by-leggende Slagh-ader vele openingen, gelijk daer getmeenlick zijn in de uysterse deelen, als de welke verre gelegen zijn van de fonteyne der wermte, ende derhalven werm, ende geestigh Bloedt van doen hebben. Wanneer dan dese Ader geopent werdt, om dat de openinge in de Slagh-aderen daer dicht by is, soo en kan het niet geschieden, ofte daer moet oock Bloedt loopen uyt de Slagh-aderen; het welck soo wel niet en kan geschieden in den Arm, om dat die openingen wat verder zijn, van de plaats, die met Laten geopent wert. Ende dit is oock de oorsaek, dat het Bloedt, 't welck uyt de Hant vloeyt, veel schoonder ende rooder is, als uyt den Arm, als veel uyt

uyt de Slagh-aderen by hem hebbende. Ende dewijl in de Milt ses-mael meerder Slagh-aderen zijn, als Aderen, soo en is 't niet vreemt, dat het Laten van de *Salvarella* voor haer gebreken soo groote baet bybrengt; als is 't dat *Bartholinus* 1. de *Venis* sulcks tegen-spreect.

Den derden ranck van de Oxel-ader is de *Innerlicke*, ofte *Lever-ader*, soo genoemd, om dat in siekten van de Lever, de selve in den rechter Arm gelaten werdt, gelijk voor de Milt, in den linker, ende daerom oock *Milt-ader* genoemd. De Meesters moeten haer in 't openen van dese Ader wel wachten, dat se de byleggende Zenuwe niet en quetsen. Want daer op volght Swelling, Onsteeking, Pijn, Trecking, ja dickwils de Doodt selve.

Van de twee laetst-gemelte Aderen, daer sy midden in den Arm te samen komen, werdt voortgebracht de *Middel-ader*, gemeenlick *Mediae*, ende by *Avicenna* in 't Arabisch *Sware-ader* genoemd. Dese is sonder gevaer te Laten, om datter geen Zenuwe onder en leydt.

Uyt den tack, die boven op, ende over de Krop-beenderen gaet, komen de uyerlicke, ende innerlicke *Krop-aderen*.

De *Vyerlicke* is de kleynste, ende gaet door het Vleygh-vliesch, in ontelbare spruytjens sich verspreyende door de geheele Huydt van 't aengesicht. Geeft mede een tacxken aen de Hoofst-ader, waerom in Hoofst-siekten dese Ader voor andere wel genomen magh werden: maer anders dient maer geopent de gene, die haer meest openbaert, alsoo sy alle uyt eenen wortel spruytende, de Holle-ader kunnen ontlasten.

De *Innerlicke Krop-ader* is veel dicker, eyndicht in de Herffenen, doortogen hebbende de voeren van 't harde Herffen-vliesch.

10. Dit is soo veel aengaet de *opklimmende Ader*. Wy komen nu tot de *nederdalende*. Uyt haren stam spruyten mede vijf sprangfels, ende twee tacken.

De eerste spruyt is de *Nierbedt-ader*, die het Vet van de Nieren haer voedsel aenbrengt.

De tweede is de *Melck-ader*, die in de Nieren schiet, om het Bloedt, dat aldaer, niet genoegh gekooct, overschiet, wederom na het Herte te voeren, gelijk breeder aangewesen is in ons *Steen-suck*, in 't 2. Deel, 3. Boeck, Cap. 29. van den *Schat der Ongefontheyt*.

De derde is de *Zaet-ader*, waer door het overschot van het gesuyvert zaedt, wederom uyt den stam van de Holle-ader, door de Nieren in het Herte getrocken wert.

De vierde is de *Lenden-ader*, dienende om het overschot van 't voedsel der Vliesen, ende merch der Lenden-wervelen doortocht na het Herte te geven.

De vijfde is de *Spier-ader*, dewelcke het voedsel, dat in de omleggende Spieren niet aen en kleeft, van het Herte door laten trecken.

Uyt dese *Nederdalende Ader* schieten noch twee *Been-tacken*, (soo genoemd, om dat sy ophet Zijde-been leggen) uyt de welcke wederom vijf aetsfels spruyten.

De *Stuyt-ader*, gaet na het Stuytbeen, ende voert het Bloedt, dat aldaer overschiet, na het Herte.

De *Buyck-ader*, klimt, onder de rechte Buyck-spier, boven de Borsten, met welckers Aderen sy vermene werdt, het welck de oorfaeck is van de groote gemeensamheydt, die in de Vrouwen is tusschen de Borsten, ende Lijf-moeder. *Cabrolins*, (gelijk oock *Columbus*) hoe wel een neerfligh Ontleder, wil sulcks ontkennen, dan werdt wel te recht, daer over, in sijn byvoeghsel van 't 24. Capittel, berispt door den hoogh-geleerden Heere *Plempius*, daer tegen-stellende de wijse oudtheyt. Soo verhaelt onsen oudsten *Hippocrates*, in sijn Boeck van de Klieren, dat ongesont Bloedt in de Borsten opslaende, aldaer Geswellen, ende Onsteekingen veroorsaect. *Laurentius* getuyghet van Vrouwen, die de Stonden, die van beneden gestopt waren, door de Borsten, op haren tijdt loosden, het welck *Amatus Lusitanus* oock verklaert in twee Vrouwen gesien te hebben. Ende *Brassavolus* seyt van een andere, welckers Borsten in plaets van Sogh, Bloet gaven. De Soogende Vrouwen, om dat haer Bloet, 't welck anders gewoon is op sijnen tijdt in de Lijf-moeder te schieten, na de Borsten opgetrocken werdt, krijgen selden haer Stonden.

De *Onder-buyck-ader* onderhoudt de gedeelten des *Onder-buycks*, ende gaet in de Lijf-moeder, Blaes, ende den Eyndel-derm, alwaer sy het uytwendigh Speen onderworpen is.

De *Lasch-ader*, loopt na het Gemacht, aldaer het overige Bloedt van daen halende.

De *Been-ader*, komende uyt de Liefen, schiet veel tacxkens door de Dye, Been, ende Voet, alwaer op den Encklauw haer merckelick vertoont de *Saphena*, by ons *Moeder-ader* genoemd, om dat sy met groot voordeel in Siekten van de Lijf-moeder, insonderheydt als de Stonden ophouden, geopent werdt.

A. De Stam des Hollen-aders onder 't Herte.

B. boven 't Herte.

C. Openinge van de Holle-ader in 't Herte.

D. De Oxel-ader uyt het Sleutel-been komende.

e e. De Mam-aderen.

f. De Middelfrist-ader.

F. Verdeeling des opklimmenden Holle-aders.

G. Harten-kroon ofte *Krans-ader*.

gg. De Hals-aderen.

hh. De Neck- of Wervel-ader, ende hare verspreydinge door de Spieren.

iii. De uytwendige Krop-aderen, ende hare verdeelinge achter d'Oor, in de Mondt, ende 't Voor-hoofst.

kk. De inwendige Krop-aderen, ende hare verspreydinge door het Achter-hoofst.

Llll. De Ongepaerde- of Gadeloose-ader.

mm. De Opperste Tusschen-ribbige-ader.

nn. De Middelschots tacken.

ooo. Schcuten van de Holle-ader door de Lever.

O. Tack van de Holle-ader na de Milt gaende.

K 3

p. Schouder-

- p. Schouder-blades inwendige Ader.
 q. uytwendige of Top-ader.
 r. De opperste Borst-ader.
 s. De onderste Borst-ader.
 t. De Hoofst-ader.
 v. Des selfs uytwendige tack en sijne verdeeling.
 x. Des selfs inwendige tack, die ten deele de Middel-ader
 maeckt.
 z. De Lever-ader.
 aa. Des selfs eerste scheut na de Elleboogh-spiere.
 bb. De uytwendige tack van de tweede scheut.
 dd. De inwendige tack van de tweede scheut.
 ee. De derde scheut, die het ander deel van de Middel-ader
 maeckt.
 xx. De Milt-ader.

De Aderen onder de Lever.

- AA. De Melck of wyltsuygende Aderen.
 BBBB. De bereydende Zaeds-vaten.
 CCC. De Aderen van het Nier-bedt, ende Nier-klieren.
 dddd. Der Lendenen Spier-aderen.
 EE. De Heup-ader.
 ff. De opper Spier-ader.
 gg. De Heylige Ader die na 't Stuyt-been gaet.
 HH. De uytwendige Buyck-ader.
 II. De inwendige Buyck-ader.
 kk. De inwendige Spier-ader.
 LL. De Opper-buyck-aderen.
 mmm. De Onder-buyck-aderen.
 nn. De Onder-spiet-ader.
 oo. De Schamelheyds-ader, ofte Lasch-ader.
 PP. Der Dyen-ader.
 Qqqq. De Moeder-ader.
 rr. De kleyne Heup-ader.
 ssss. De Spier-ader.
 tt. De Waden-ader.
 uu. De Knyt-ader.
 xx. De groote Heup-ader.

Het V. Capittel.

SLAGH-ADEREN.

1. Haer beschrijvinge.
2. Oorspronck.
3. Wesen.
4. Leger-plaets.
5. Loop.
6. Gebruyck.
7. Oorsack van 't Kloppen, ofte den Pols.
8. Verdeeling van de groote Slagh-ader in de Kroon-slagh-ader, ende daer na in twee stammen.
9. Opklimmende; met sijn tacken, in de Krop, Herffenen (ende daer het wonderbaerlick Ner) Slaep-slagh-aderen, Neck, Schouder, ende Borst.
10. Nederdalende slach; met sijn tacken, de Tusschen-ribbige, des Middel-rifis, des Buycks, des Onder-scheyls, des Opper-scheyls, der Nieren, der Lendenen, der Klooten.

Gelijck, als nu verhaelt is, de Aderen uyt de Lever, soo spruyten de Slagh-aderen uyt het Herte.
 1. Slagh-ader is mede een lang, ende rondt vat, pijps-gewijs hol, maer bestaende uyt twee bysondere rocken, dienende om het verrijnde, ende lewend-maekkende Bloedt, uyt het Herte, door het gantsche lichaem te voeren, ende het grove aen de Aderen over te leveren.

2. De Slagh-aderen en trecken haer begin niet uyt de Heiffenen, gelijck Pelops, de meester van Galenus, deertijds meende; maer uyt het Herte, ende uyt de sijncker

flinker holligheydt van het selve, volgens de leere van de Ontleders, ende de ondervindinge.

3. Het *Wesen* van de Slagh-aderen is mede vliefigh, om bequamelick te kunnen uytgebreydt, ende te samen getrocken werden; het welck aen hun noodiger was, als aen de Aderen, als gestadigh kloppende. Ende daerom is haer geen enckele, gelijk de Aderen, maer een dubbelden eygenen rock gegeven, als oock om dat het suyver, dun, ende geestigh Bloedt, dat sy voeren, soo lichtelick niet en soude verdwijnen.

Werden daer-en-boven mede, gelijk de Aderen, somtijds van buyten bekleedt met een dick, gemeen vlietsjen, spruytende (als sy buyten het Ingewandt, ende de Spieren zijn) van de naest-gelegene deelen, ende soodanige Slagh-aderen, die een vliet hebben, 't welck oock Zenuwken ontfangt, zijn gevoelig; maer andere, als oock de Aderen, niet; derhalven kunnen sy sonder pijn gebonden, gesneden, ofte gebrandt werden.

4. Haer *Leger-plaets* is wat dieper, te weten onder de Aderen, ende dat soo wel in uytelicke, als inwendige deelen, uytgenomen eenigh beletsel, gelijk, ontrent het Stuyt-been, alwaer de Slagh-ader, om van het bloote Been niet beschadicht te werden, klimt over de Ader, daer sy te voren onder kroop, ende wederom, als sy het Been voorby is, haer onder de Ader verberghet.

5. Sommige Slagh-aderen strecken haer uyt tot in 't Gedermt, aldaer voedsel aenbrengende; sommige loopen na de Huydt, alwaer sy met eenen lucht ontfangen, ende de roockachtige dampen uyt-jagen. D^r. *Platerus* oorkent, dat sy haer souden begeven tot in het Been; dan D^r. *Spiegel* getuyghet te Padua ondervonden te hebben in een groot *caries*, ofte verdorventheydt van het Kuyte-been, het wesen van 't Been met een Slagh-aderken doorboort.

6. Het *Gebruyck* van de Slagh-aderen is al meest verhaelt, te weten, dat sy strecken, om het Bloedt, dat in 't Herte gesuyvert, ende sijn gekooct is, met haer kloppen, door 't geheele lichaem te drijven, tot voedsel, ende onderhoudt van al de leden, als oock tot verquickinge van ons natuytelicke wermt.

7. Dit kloppen, ofte slaen van de Slagh-aderen, wordt gemeenlick *Pols* genoemt, na het Latijnsch *Pulsus*, ende en geschiedt niet door kracht, die de Slagh-aderen by haer selfs hebben, gelijk eertijds *Praxagoras* meende, noch door de hitte van 't Bloedt, gelijk het gevoelen was van *Aristoteles*; maer door kracht, die van het Herte door de rocken van de Slagh-aderen vloeyt, de welke daer na verweckt wordt van den geest, die in haer holligheydt is. Sulcks blijkt volkomenlick hier uyt, dat, wanneer eenigh deel van een Slagh-ader toegebonden wordt, het selvige niet meerder en slaet, voor al eer den bande losch gelaten is. Ten anderen, na dat hem het Herte uyt- ende in-treect, soo doen oock gelijkelick de Slagh-aderen; gelijk te be-

mercken staet, als men de eene hant houdt op de plaetsch van 't Herte, ende de ander op den Pols, als oock uyt de Ontleding van levendige Dieren. Derhalven is de misslagh van den ouden *Erastistratus*, leerende, dat als het Herte sich uytbreyt, de Slagh-aderen te samen getrocken werden, ende het Herte nedergaende, dese haer opgeven, qualick gevolgt, onder de nieuwe, van *Fernelius*, *Columbus*, *Cardanus*, ende *Scaliger*; ende haer redenen werden volkomenlick wederleyt by *Laurentius* in 't 9. Boeck van sijn Ontleding, *quest. 10.*

8. De *Verdeeling* der Slagh-aderen, die by-na altijt met de Aderen gaen, sal lichter ende korter zijn, om dat in 't laest-voorgaende Capittel de verspreyding der Aderen is aengewesen.

De *Groote Slagh-ader*, de moeder van alle d'andere, springende uyt de flinker holligheydt van 't Herte, alwaer sy binnen 't Herte vliet van haer geeft de *Kroon-slagh-ader*, het onderste van 't Herte kroons-gewijs bevangende, daer na de holte uyt-schietende, werdt verdeelt in een opklimmende kleynder Stam, ende in een nederdalende grooter.

9. Uyt den opklimmenden Stam komen de Slagh-aderen, die na de *Krop* schieten, de welke ter zijde van de *Strote-pijp* opklimmende, ende door vele tackkens de nabuyrige deelen besproeyende, loopen na de gront der *Heffenen* by de afwassen van 't *Wigge-been*; alwaer sy het *Wonderbaerlick Net* van *Galenus* vlechten. Van daer klimmen sy na de boven *Heffenen-groefkens*, ende breyden het *Wonderlick Nette-web* van *Columbus*. Ten lesten loopen sy voort tot het vierden *Heffenen-groefken*.

De *Necke-slagh-ader* schiet door de gaten van de dwersche uytsteckselen des Necks, na de *Heffenen*.

De *Schouder-slagh-ader* loopt over de Schouder tot in den Arm.

De *Borst-slagh-ader* steeckt haer in de Spieren van de Voor-boest.

10. Uyt den Stam van de groote Slagh-ader, die na beneden loopt, spruyten de volgende tacken.

De *Carotides*, ofte *Slaep-slagh-aderen*, klimmen, ter zijden de rouwe Ader, recht na 't Hooft op. Werden oock *Leihangica*, ende *Apoplectica* genoemt, om dat se een diepen Slaep, ende Slapende-koortsche konnen verwecken; te weten, wanneer sy verstopt zijnde, beletten het in-komen van den Levenden geest uyt het Herte in de *Heffenen*, daer sy den Zielicken tot voedsel moet dienen, gelijk *Laurentius* schrijft 4. *Anat. 10.* Dan den ouden *Ruffus van Ephesus* getuyghet, op sijnen tijd bevonden te zijn, dat de Slapende-sieckte geen gebreck was van de Slagh-aderen, maer wel van de byleggende Zenuwen; gelijk *Galenus* oock seydt (in sijn Boeck van de Nuttigheydt der Aeminge op 't 5. Capittel) dickwils vernomen te hebben, dat als dese Slagh-aderen toegebonden waren, het Dier geen schade en lede, ende even vry den Adem haelde, ende het lichaem beweeghde. Waer uyt hy in 't gevoelen steeckt, dat de

Heisse.

Heiffenen den levenden geest wel fouden kunnen miffen. In tegendeel verklaert *Valverda* in fijn 6. Boeck van de Ontleding, op 't 11. Capittel, den vermaerden ontleder *Columbus* in een jongen voor feer veel volck vertoont te hebben, dat dese Slagh-aderen verftopt, ofte gefloten zijnde, de Menfche terftondt met flaep overvallen wert. Hier van fchiet een spranckens door de Opper-kaeck na elcken Tant, ende door het felve gefchieden de Sinckingen, die de Tant-pijn verwecken. Want afgefneeden zijnde, houdt fy terftondt op.

De *Tuffchen-ribbige Slagh-ader*, geliickt de *Gadeloofe Ader*, ende loopt om al de Ribben.

De *Slagh-ader des Middel-rifts* doorkruypt het gehele *Middel-rift*.

Des *Buycks Slagh-ader*, de alder-grootfte, werdt de *Maegh*, *Lever*, *Milt*, ende *Net*, mede-gedeelt.

De *Onder-fcheyl Slagh-ader* gaet na het fcheyl van het grove gedermta; geliickt de *Opper-fcheyl Slagh-ader*, na het dunne; de *Nier Slagh-ader*, na de *Nieren*; de *Lenden-ader*, na de *Lendenen*; de *Zaet Slagh-ader*, na de *Klooten*.

De nederdalende tacken van de Slagh-ader brengen noch voort fes spruytsels, te weten, na de *Lenden-fpiere*, het *Stuyt-been*, de *Buyck-fpier*, den *Onder-buyck*, het *Gemacht*, ende de *Beenen*.

De Slagh-ader wert met haer nu befchreven tacken, foo wel opklimmende, als nederdalende in 't volgende beeldt aengewefen.

A. Het begin van de groote Slagh-ader nyt het Hert opklimmende.

a a. Des felfs verdeeling ende spruyten, als

b. De *Kroon Slagh-ader*.

C C. De Slagh-aderen onder de *Krop* of *Sleutel-beenderen* gelegen.

d d. De *Slacp Slagh-aderen*, verdeelt in

e e. *Vytwendige*, met hare tacken na de *Aenfecht-fpiere*, *flapen des Hoofts*, ende *buytenfte des Oors* gaende.

f f. *Inwendige*, door de *Heiffenen* haer verftrejdende.

g g. De *Neck* of *Wervel Slagh-aderen*.

h h. De *Spier* of *Schouder-tops Slagh-ader*.

i i. De *Mam Slagh-aderen*.

k k. De *bovenfte Tuffchen-ribbige Slagh-ader*.

l l. De *inwendige Schouder-blaats Slagh-ader*.

m m. De *nytwendige Schouder-blaats Slagh-ader*.

n n. De *opperfte Borft Slagh-ader*.

o o. De *onderfte Borft Slagh-ader*.

P P. De *Oxel Slagh-ader* na den *Arm* dalende.

Q q. Des felfs *opperfte Tack* door den *Arm* heen, tot aen de *Voorhand* verftreidt, daer men de *Pols* tast.

R r. Des felfs *onderfte Tack*, inftelijcks tot aen de *Handt* afgaende.

De Slagh-aderen onder het Hert.

B. De *Nederdalende Stam* der groote Slagh-ader.

a a a. De *onderfte Tuffchen-ribbige Slagh-ader*.

b b. Des *Middel-rifts Slagh-aderen*.

C. Des *Buycks* groote Slagh-ader.

d. Des felfs rechter tack.

e. Des felfs linker tack door de *Milt* verftreidt.

f. De Slagh-ader der *Mage*.

g. Des *Maeghs* ende *Nets* Slagh-ader.

h. Des *Nets* Slagh-ader.

k. Des *Darm-fcheyls* opperfte Slagh-ader.

l l. De *Melck* ofte *nytsuygende Slagh-aderen*.

m m. De *Zaet* Slagh-aderen.

n n n. Der *Lendenen* Slagh-aderen.

o o. Des *Darm-fcheyls* onderfte Slagh-aderen.

P P. *Heup* Slagh-aders tacken.

Q q. nytwendige tacken.

R r. inwendige tacken.

S. De

- S. De Heylige Slagh-ader na 't Stuyt-been gaende .
 ††. Slagh-aderen des Onder-buycks , aen den Eyndel-darm
 ende het Gemacht streckende .
 uu. Slagh-aderen na de Lyf-moeder haer verspreyende .
 XX. Navel Slagh-aderen .
 ZZ. Opper-buycks Slagh-aderen .
 ΔΔ. Der Dyen Slagh-ader .
 αα. Des Schamellheyds Slagh-ader .
 ββ. De onderste Spiers Slagh-ader .
 γγ. Der Dyen uytwendige Slagh-ader .
 δδ. inwendige Spiers Slagh-ader .
 εε. Een tack van de Waden Slagh-ader .
 ζζ. Des selfs tack , zynde des Kuyts Slagh-ader .
 II. Slagh-ader die onder de bal van de Voet loopt , elcken
 Teen twee spruytjens verleenende .
 λλ. Tacken die in de Voet ende des selfs Teenen te niete gaen .

Het VI. Capittel.

Z E N U W E N .

1. Haer Bepalinge .
2. Wesen , ende Stoffe .
3. Oorspronck .
4. Gebruyck , ende Onderscheyt , na haer In-planten .
5. Verdelinge , na haren Oorspronck .
6. Hoe sy uyt het Ruggen-merch spruyten .
7. Verdelinge in den Rug-graet .
8. Hals-zenuwen , ende die door Armen , ende Handen gaen .
9. Borst , Rug , ende Lenden-zenuwen .
10. Zenuwen , die uyt het Stuyt-been komen , ende door Been-
 en , ende Voeten haren loop hebben .

Gelijck de Aderen , ende Slagh-aderen , als Fon-
 teyn-aders , het Bloedt , ende de Geesten , tot on-
 derhoudt ende leven , door het geheele lichaem ver-
 spreiden ; soo werdt door de Zenuwen , als kleyne
 koordekens , het gevoelen ende bewegen , alle de leden
 aangebracht . Ende alsoo van de eerste in de twee laetst-
 voorgaende Capittelen gehandelt is , soo sullen wy nu
 komen tot de beschrijvinge der Zenuwen , beginnende
 van haer Bepalinge .

1. Zenuwe is een lang , ende rondt vat , voortkomende
 uyt Zaet , bestaende uyt Merch mer Vliesch bekleedt ,
 spruytende uyt de Heiffenen , ende het Ruggen-merch ,
 brengende door het gantsche lichaem den Zielicken
 geest , tot gevoelen , ende bewegen van al de Leden .

Dat een Zenuwe lang , ende rondt is , blijkt by 't
 oogh ; als mede , dat hy uyt zadige stoffe bestaet . Want
 hy is byna sonder bloedt , geheel wit , ende koudt .

2. Het Wesen van een Zenuwe is tweederley , in-
 wendigh , ende uytwendigh . Inwendigh is een Zenu-
 we wit , sacht , ende als Merch , byna gelijk het Heif-
 sen-merch (alwaer het sijnen oorspronck uyt-treckt)
 ende van buyten , mede als de Heiffenen , tot bescher-
 minge van 't sachte Merch , met Vliesch bekleedt ,

Hy en is niet sichtbaerlick hol , gelijk de Aderen , en-
 de Slagh-aderen , om dat hy geen Bloedt ; maer alleen
 den Zielicken geest , die seer fijn is , moest overbren-
 gen . Een Zenuwe is harder van stoffe , als de Heiffen-
 enen , om dat hy een verre wegh moest doen , daerom
 zijn oock de verfte de hardste ; als oock die tot het be-
 wegen gestelt zijn . Want hardt is bequamer om yet te
 doen , als sacht om te lijden . Gelijck om dese reden ,
 ende om dat sy niet verre en gaen , de Zenuwen van 't
 Gesicht , Gehoor , Smaeck sacht , ende die van den
 Reuck aldersachtst zijn .

3. Den Oorspronck der Zenuwen werdt van *Aristo-
 teles* , ende hem volgende *Alexander* , *Averroës* , *Apo-
 nensis* , ende andere , getrocken uyt het Herte , doch
 door tusschen-komen van de Heiffenen . Dan *Hippocra-
 tes* leert , ende *Galenus* bewijft , het welck mede by de
 Genees-meesters aengenomen werdt , dat de Zenuwen ,
 uyt haer eygen hoofd , van de Heiffenen komen . Dese
 leere beweert niet alleen de gelijkheyt van Wesen ,
 die daer is , tusschen het Merch der Heiffenen , ende
 Zenuwen , maer oock de ondervindinge van 't Gesicht ;
 ende werdt nader bewesen , met wedelegginge van 't
 strijdende gevoelen , by *Laurentius* 4. *Anat. quest* 7 .

4. Het Gebruyck van de Zenuwen is , om de Zielic-
 ke kracht , ende geest van de Heiffenen , tot gevoelen ,
 ende bewegen , door al de leden te verspreiden . Het
 bewegen tot de gene , die dat werck uytvoeren , ge-
 lijck de Spieren . Het gevoelen tot de Oogen , Ooren ,
 Neus , ende alle Deelen , om te kunnen begripen , en-
 de onderscheyden de dingen , die pijn aebrengen .
 Beyde dit gebruyck , werdt daer door klaerlick beve-
 sticht , dat een Zenuwe afgesneden zijnde , het Deel ,
 daer hy ingeplant is , verloor sijn gevoelen , ende bewe-
 gen verliest . Geen *Lids* , schrijft *Aristoteles* , in sijn
 3. boeck van sijn historie der Dieren , en wert met *Doovig-
 heyt* , *Beroertheit* , ofte *Treckingbevangen* , dat sonder
Zenuwe is . Nu *Doovigheyt* is een vermindering van ge-
 voelen . *Beroertheit* een wech-neminge van gevoelen
 ende bewegen , *Trecking* een onwilligh bewegen .

5. De Verdelinge der Zenuwen werdt genomen na
 haer beginsel , te weten , dat sommige spruyten uyt de
 Heiffenen , andere uyt het Ruggen-merch . De eerste
 hebben wy meest verhandelt in den *Schat der Ongefont-
 heyt* , derhalven sal genoegh zijn , dat wy hier de andere
 alleen beschrijven .

6. De Zenuwen , die uyt het Ruggen-merch voort-
 komen , zijn wel ontallick : maer dewijl , als sy schieten
 door de gaten van de Wervel-beenderen , haer te famen
 voegende een lichaem maken , daerom stellen de *Ontle-
 ders* soo veel paren , ofte koppelen (aldus genoemt om
 dat 'er uyt elke zijde een spruyt) van Zenuwen , als 'er
 gaten in de Wervel-beenderen zijn . Elke Zenuwen dan
 heeft in sijn begin veelderhande Vefelen , mede uyt
 Merch , ende een dun Vliesjen bestaende , de welcke ne-
 der dalende allenckens haer van 't Ruggen-merch af-
 sonderen , niet juyft daer sy doorschieten , maer dickwils

L wel

wel een handt-breedt hooger, ende, aen de gaten der Wervel-beenderen gekomen zijnde, werden bekleedt met een rock van het dicke Herffen-vliesch, waerom sy schijnen maer een Zenuwe te wesen, maer door het gat gekomen zijnde, soo vertoonen haer wederom de selve tacckens, even-eens als een gedraeyt touw, dat aen 't begin, ende 't eynde los gemaectt, ofte onttraeyt is.

In de eerste figuyr.

- A Het begin van 't Rugge-merch buyten de Hooft-pan.
 B Sijn dichte in de Lenden-wervelen.
 C Sijn verspreyding in Veselen.
 D Seven paren der Necke-Zenuwen.
 Van D tot E de Rugge-Zenuwen.
 Van E tot F de Lenden-wervelen.
 Van F tot G de Stuyt-been-Zenuwen.
 H Het eynde van 't Rugge-merch in Veselen uytgaende.
 I K L Worden eenige Zenuwen vertoont hoe die met Veselen uyt het Merch spruyten.
 M M Worden de knoopen verbeeldt, die uyt de vereeniging der Veselen komen.
 N O Vliesen het Merch bekleedende.

In de tweede figuyr.

3. 4. 5. 6. 7. De Zenuw-paren uyt het Rugge-merch spruytende, die van andere uyt het Herffen-merch gespruyt worden te komen.
 B Het Rugge-merch buyten de Hooft-pan.
 C Veselen en draden in de welcke het verdeelt wordt.
 D 7 Het Necke-merch, en sijn seven paren der Zenuwen.
 E 19 Twaelf paren van Rugge-Zenuwen.
 F 24 Het Lenden-merch, en vyff paer Zenuwen.
 G 30 Het Stuyt-been-merch, en ses paer Zenuwen.
 H Het uyttersten van 't Rugge-merch.

7. Het Merch uyt de Hooft-pan schietende is wonderlick vruchtbaer om Zenuwen voort te brengen; waer van de Ontleders dertigh voorname paren hebben aangemerckt; seven in den Hals, twaelf in den Rug, vijf in de Lendenen, ende ses in 't Stuyt-been.

8. Uyt de seven paren der Hals-zenuwen, hebben het eerste, ende tweede wat bysonders, te weten, dat se niet, als andere, uyt de rechter ende slincker zijde, maer van voren, ende achteren uytspuyten, ende sulcks van wegen de bysondere t'samen-lettinge (streckende tot verseeckertheydt van 't bewegen) die daer is tusschen den eersten, ende tweeden Wervel.

Het eerste paer komt uyt de gaten van den eersten Wervel, ende schiet van achteren een taccken in de kleyne Spieren van 't Achter-hooft, ende werdt van voren versonden door de Spieren van den Slock-derm, ende den Hals.

Het tweede verspreyt hem over de geheele Huydt des Hoofts, van voren door die van 't Aengesicht, ende van achteren door de gene, die de tweede Wervel met het Achter-hooft gemeen heeft.

Fig. 1

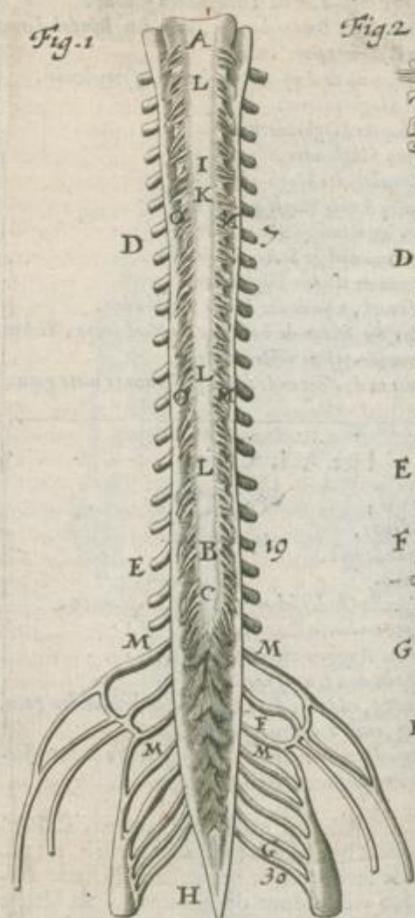

Fig. 2

Het derde paer, door het gat, 't welck tusschen den tweeden ende derden Wervel gemeen is, uytspuytende, werdt terstondt in twee taccken verdeelt, waer van den voorsten hem verspreyt in de Hals-buigende Spieren, den achtersten in de gene, die het Hooft, ende den Hals uyt-recken.

Het vierde, vijfde, ende sesste, gaen na de Spieren der Armen, Hals, ende Schouder-bladt, ende het sevende in de breedste Spier van den Arm, tot in 't uytterste van de Handt; allegader met eenige tacckens in 't Middel-rist, waer door het selfde soo groote gemeenschap met de Herffen heeft.

Door den Arm, ende de geheele Handt loopt ses paer Zenuwen.

Het eerste paer schietende door het gat van den vijfden Wervel, gaet meest in den Spier, *Deltoides* genoemd, ende de Huydt van den Arm, latende een spranccken, dat de Hooft-ader vergeselschapt. Het

Het tweede, wat dicker zijnde, komt uyt het sefte Wervel-been, gaet door het voorste, ende midden van den Arm, ende schiet eerst in den twee-hoofdigen Spier; daer na nederdalende, geeft een taccken aen den langsten Arm-spier; ten laetsten aen den Elleboogh komende, werdt somtijds in twee, somtijds in drie tacken gesplift, de welke in de geheele Huydt van den Arm, ende in de Handt verloren werde; waer van de leeghste, onder de Basilica, ofte Lever-ader, schuyt.

Het derde vermengt hem met het voorgaende, ende schiet sijn tacken in de Spier, die onder de twee-hoofdige leyt, ende het binnenste van de Handt.

Het vierde, ende dickste van alle, gaet onder de selve Spier, met een diepe Ader, ende Slagh-ader vergeselschap, ende wert daer na verscheyden uytgebreyt. Versiet de Spieren, die den Arm uytsteken, de Carpus, ofte Voor-hant, Duym, ende die de Vingers uyt-recken.

Het vijfde, gehecht aen het voorgaende, tusschen de Arm-spiere, die het met tacckens versiet, nederdalende, verspreyt hem voor, ende achter tot in de Vingeren. Het welck de oorfaeck is, dat door drucken, stooren, ofte binden van den Arm, dickwils eenige doovigheyt in de Vingeren vernomen werdt.

Het sefte paer, tusschen de Huydt, ende 't Vleysgh-vliesch schietende, cyndicht in de Huydt van den Arm.

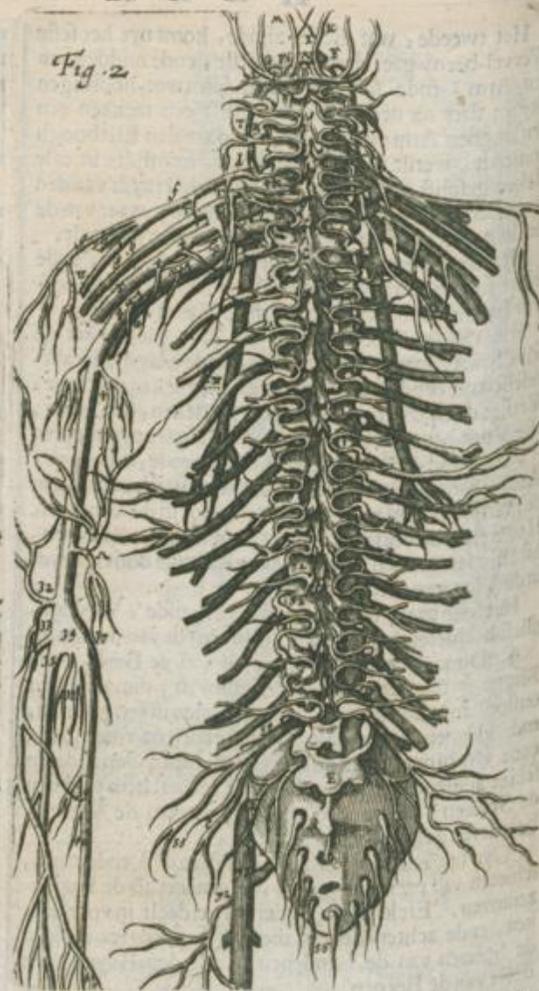
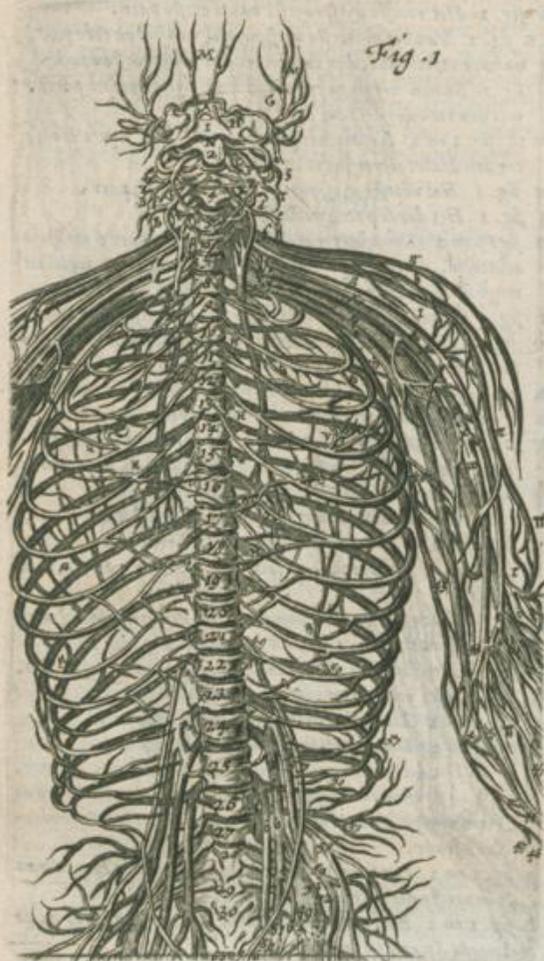
9. Door de Wervel-beenderen van de Borst, ende Rugge spruyten twaelf paer Zenuwen, die allegader terstont in 't uytkomen, haer verdeelen in een grooten, ende kleynen tack, waer van den eenen na voren gaet, ende van binnen al de Ribben doorloopt; den anderen schiet achterwaert, sleeckt, ende verliest hem tusschen de Spieren, die aen d'uytsteeckfels van de Wervel-beenderen gehecht zijn.

Uyt het Rugge-merch, als het in de Lendenen is, schieten vijf paer Zenuwen, wat grooter als de Rugge-zenuwen. Elck werdt wederom verdeelt in voor-tacken, ende achter-tacken, die haer begeven ten deele in de Spieren van de Lendenen, ende den Buyck, ten deele van de Beenen.

Volgen twee afbeeldsels, waer van het eerste aenwijst de Zenuwen van voren, het ander van achteren. Hebben gemeene letteren, behalven daer anders aengeteyckent is.

- A fig. 1 en 2 Het Rugge-merch schietende in de Wervel-beenderen.
- Van 1 tot 7 fig. 1 De seven Wervel-beenderen van den Hals.
- Van 8 tot 19 fig. 1 Twaelf Wervelen van de Borst.
- Van 20 tot 24 fig. 1 Vijf Wervelen van de Lendenen.
- Van 25 tot 30 fig. 1 Ses Beenderen van het Stuyt-been.
- a fig. 2 Het eerste Wervel-been van den Hals.
- c fig. 2 Het eerste Wervel-been van de Borst.
- d fig. 2 Het eerste Wervel-been van de Lendenen.
- e fig. 2 Het Stuyt-been.
- f fig. 2 Het achterste uyt-spruytsel van 't eerste paer.
- g fig. 1 en 2 Der selver verdelinge in de Spieren der Hersenen.

- h fig. 1 Het voorste uyt-spruytsel van 't eerste paer.
- k fig. 2 Van het achterste uyt-spruytsel van het tweede paer, na boven treckende, den dunsten tack i den dicksten tack x.
- l fig. 2 Samen-voeringe van den tack des tweeden paers, met den tack des derdens.
- m m fig. 1 en 2 Het tweede paer door de Huidt van 't Hoofst tot den Hals toe verspreyt.
- n fig. 1 Het voorste uyt-spruytsel van het tweede paer.
- o fig. 1 Het derde paer, en de derde Wervel.
- o fig. 1 en 2 De achter-ranck van het derde paer, eerst na achteren, dan onder de Spieren voor omgedraeyt, welcken wegh al de tacken van de paeren tot 24. volgen.
- p fig. 1 Voorste, vier dubbelde tack van het eerste paer.
- q fig. 1 Des selfs eerste tack gaende na de Spieren, die den Hals roeren.
- r fig. 1 en 2 Den tweeden versamelt hem met het tweede paer.
- s fig. 1 Den derden tack met den tack x vermengt.
- t fig. 1 en 2 Den vierden tack tot de Spieren van die plaetsche by de dwersche uytsteeckfels van de Wervel-beenderen te samen komende.
- u fig. 1 Het vierde paer met het vierde Wervel-been.
- v fig. 1 en 2 Den achtersten tack van 't vierde paer.
- x fig. 1 en 2 Den voorsten tack van 't vierde paer in drie gesplift.
- y fig. 1 Den eersten tack, ontfangende het uyt-spruytsel u.
- a fig. 1 Den tweeden tack, na de Spieren loopende.
- b fig. 1 Den derden tack, rakende een deel van 't vijfde paer.
- s fig. 1 Het vijfde paer.
- c fig. 1 en 2 Den achtersten tack van 't vijfde paer.
- d fig. 1 en 2 Den voorsten tack van 't selfde paer.
- e fig. 1 Dit deel maect in sonderheyt de Middelfrifs-Zenuwe.
- f fig. 1 en 2 Een tack van de Zenuwe d, die boven door den Arm kruypt, ende eenige uyt-spruytels onder het Schouder-bladt sendt.
- g fig. 1 en 2 Een spruyt van de Zenuwe f na de Huidt van 't bovenste des Arms.
- h fig. 1 en 2 Een tack van de selfde Zenuwe, gaende na de tweede Spier van de Voor-arm.
- i fig. 1 en 2 Een andere tack de selfde, ende de Huidt ingeplant.
- 6 fig. 1 Het sefte paer.
- k fig. 2 Den achtersten tack van 't sefte paer.
- l fig. 1 Den voorsten tack van 't selfde paer.
- m fig. 1 Sijn uyt-spruytsel om de Middelfrifs-Zenuwe te maecten.
- nn fig. 1 en 2 De Middelfrifs-Zenuwe uyt drie sprancken b e ende m voortgebracht.
- oo fig. 1 en 2 Sijn verdelinge door het Middelfrist.
- p fig. 2 Een tack van het sefte paer loopende na de holligheyt van het Schouder-bladt.
- q fig. 1 en 2 Vervoeging van den tack l met sijn nabuyrige tacken, welckers deel na den Voor-arm gaet.
- 7 fig. 1 Het sevende paer.
- r fig. 2 Den achtersten tack van het selfde paer.
- s fig. 1 De samen-komste van het sevenste paer met de nabuyrige tacckens.

111 fig. 2. Zijn spruytsels in de Spieren van de Schouderen, ende Voor-arm.

8 fig. 1. Het achtste paer, ofte het eerste van de Borst.

u fig. 2. Den achtersten tack van het achtste paer.

x fig. 1 en 2. Vervoeging van het achtste paer met het sevendende, waer wyt eenige Zenuwen na den Voor-arm gaen.

y fig. 1. Een tack van het achtste paer hem wylstreckende boven over de Borst.

uu fig. 2. Sprangfels van het achtste paer gaende na de Spieren van den Voor-arm.

9 fig. 1. Het negende paer.

β fig. 2. Den achtersten tack van 't selfde paer.

d fig. 1. Den voorsten tack;

ζ fig. 1. Zijn sprangfels na de Borst-spieren.

van 10 tot 19 inclusy fig. 1. Paeren van Zenuwen tusschen de Ribben.

uu fig. 1. Sprangfels van de Tusschen-ribben-Zenuwen aen de wortels van de Ribben, den Ribben-xenuwe wyt het seste paer der Heffsenen gesproten, vermeerderende.

000 fig. 1. Tacken van de Tusschen-ribben-Zenuwen na de Spieren, die de Borst bekleeden.

11 fig. 1. Tacken na den eersten Spier van den Voor-arm.

xx fig. 1. Tacken na het onderste van den gemelten Spier.

λλ fig. 1. Tacken na de scheunfche Spieren van den Bayck.

μμ fig. 1. Na den breedsten Spier van den Voor-arm.

ν fig. 1. Een taccken na den Tepel.

oo fig. 1. Tacckens van 't 18 ende 19 paer tot het beginsel van den Dye-spier.

ππ fig. 1. De eerste Zenuwe van den Voor-arm van buiten in de Huidt.

ε fig. 1 en 2. De tweede van den Voor-arm.

ςς fig. 1. De spruytsels van den selfden tot den eersten, ofte twe-

- twee-hoofdigen Spier, van de grooter Elle-pijp.
- 7 fig. 1 en 2. De derde Zenuwe van de Voor-arm.
- 8 fig. 1. Zijn tack na de Huydt.
- 9 fig. 1 en 2. Tacckens na den grooten Spier van den Voor-arm.
- 10 fig. 1. Na de voorste Huydt van den Voor-arm.
- 11 fig. 1. Samen-komste van de derde Zenuwe met de tweede.
- 12 fig. 1. De tweede met de derde na de versameling nederdalende.
- 13 fig. 1. Een spranccken van de tweede Zenuwe na de tweede Spier van de kleynder Elle-pijp.
- 14 fig. 1. Den bovensten tack van de tweede Zenuwe loopende door den Voor-arm tot het eerste gewricht van den Duym.
- 15 fig. 1. Den middel-tack van de tweede Zenuwe.
- 16 fig. 1. Zijn roortganck tot in de Handt.
- 17 fig. 1. Den ondersten tack van de tweede Zenuwe.
- 18 fig. 1. Zijn twee tacken na 't binnenste van de Handt.
- 19 fig. 1 en 2. De vierde Zenuwe van den Voor-arm.
- 20 fig. 2. ende van die Zenuwen, dienende de Spieren, die den Voor-arm uytstrecken.
- 21 fig. 2. Een tack na de Huydt des Voor-arms van achteren.
- 22 fig. 2. Na de Huydt van het bovenste van den Voor-arm.
- 23 fig. 2. Een tack de Spieren van de grooter Elle-pijp overloopende.
- 24 fig. 2. Een twee-scheyding van de vierde Zenuwe, gaende na de grooter Elle-pijp.
- 25 fig. 2. De hooger tack van de gemelte scheydinge.
- 26 fig. 2. De leeger tack, streckende na de kleyne Elle-pijp.
- 27 fig. 2. Hier van spruytsels na de boven Schouder-spieren.
- 28-40-41 fig. 2. Drie tacken na de Spieren, die van de kleyne Elle-pijp komen.
- 42 fig. 1 en 2. De vijfde Zenuwe van den Voor-arm.
- 43 fig. 1. Spruytsels van het eerste, ende derde paar der Arm-zenuwen, loopende na de Spieren, die van onderen de grooter Elle-pijp bekleeden.
- 44 fig. 1. Een tack van de derde Zenuwe, gaende na het hol van de Handt ende Vingeren.
- 45 fig. 1. Een tack van de vijfde Zenuwe na het binnenste der Handt.
- 46 fig. 1. Spruytsel van den tack 45. gehecht aen de kleyn-der Elle-pijp, tot op het buytenste van de Handt.
- 47 fig. 1 en 2. De sesste Zenuwe van den Arm.
- 48 fig. 1. Zijn eynde by de Kneuckel van de Handt.
- 49 fig. 1. Sprancckens van de sesste Zenuwe, gaende na de Huydt.
- van 20 tot 24 fig. 1. Vijf paren van Zenuwen uyt de Wervel-beenderen van de Lendenen.
49. 49 fig. 1. Een tack na de Klooten van het 20 paar.
50. 50 fig. 1. Zenuwen van de Buyck-spieren.
- 51 fig. 1. Hier van spruytsels tot den breedsten Spier van den Voor-arm.
52. 52 fig. 2. De achterste tacken uyt de Wervel-beenderen van de Lendenen.
- van 25 tot 30 fig. 1. Ses paar Zenuwen komende uyt het Stuyt-been.

- 53 fig. 1. Een tack van het 25 paar, gaende na het binnenste van de Heup.
54. 55 fig. 2. Een tack van de Heup-zenuwe na buyten schietende, sonder macker tot de Huydt, ende Spieren van den Bil.
- 56 fig. 1 en 2. Het eynde van het Rugge-merck.
- 57 fig. 1. De eerste Zenuwe van het Scheen-been,
- 58 fig. 1. Tacken daer van na de Huydt,
- 59 fig. 1. als oock na de Spieren.
- 60 fig. 1. De tweede Zenuwe van het Scheen-been,
61. 61. Daer van tacken na de Huydt.
62. Een tack schietende boven op de Voet.
63. Sprancckens van den tack 61, die de Knye behelsen.
- 64 fig. 1. Synen tack na de Spieren,
- 65 fig. 1. Daer van een tack na den vijfden, ofte den drie-hoofdigen Spier van de Dye.

- 66 fig. 1 De derde Zenuwe van het Scheen-been .
 67 fig. 1 Een sprancxken na de Spieren , die het gat van het gemacht-been in hebben .
 68 fig. 1 Een tack , gaende na de binnenste Huydt van de Dye .
 69 fig. 1 Een deel van de derde Zenuwe , gaende na de Spieren .
 70 fig. 1 Daer van een afftsel na den tweeden , van de Kuyt-been-bewegende Spieren .
 71 fig. 1 en 2 De vierde , ende alderdickste Zenuwe van het Scheen-been .
 72 fig. 1 en 2 Sijnen tack achter aen de Huydt van de Dye meestendeel verspreyt .
 73 fig. 1 Eenen anderen na de Spieren , die wyt het wyterste van de Heup schieten .
- 10 Door het Stuyt-been rijfsen ses paren , uyt welkers vier bovenste , ende drie onderste van de Lendenen , komen de Zenuwen van de groote Elle-pijp , ende andere , die haer door de nabuyrige Spieren van de kleyne Elle-pijp , ende Voet verspreyden , sulcks als aen d'ander zijde uytgebeeldt is .
- 74 Tack van de vierde Zenuwe des grooten Elle-pijps gaende na de vierde Spier van de kleynder Elle-pijp , tot in de Huydt .
 75 Tacckens van 't vierde paer tot de hoofden der Voet-spiere .
 76 Verdeeling van de vierde Zenuwe by de Hasen in twee stammen .
 77 Den kleynsten , ende dunsten stam .
 78. 78 Sijnen tack na de Huydt van buyten de kleynder Elle-pijp tot den Pinck toe .
 79 Eenen anderen de Spieren ingelijst .
 80 Den binnensten stam van de vierde Zenuwe .
 81. 81 Eenen tack door de Spieren van 't Been tot in 't onderste van den Voet kruypende .
 82 Versameling van den binnensten , ende buytsten doer uyt spruytsel .
 83 Verdeeling van den binnensten stam door het onderste van den Voet .
 84 Gedeelte van den tack 78 gaende na het bovenste van den Voet , ende den kleynsten Tee .
 85 Tack van den binnensten stam ontrent den Eucklaw .
 86 Sijnen anderen tack , hem na het bovenste van den Voet begevende .

Na dat de voorgenomen Deelen wijtloopigh beschreven zijn , soo sullen wy nu komen tot haer gebreecken , beginnende , volgens de voorgestelde ordre , van de gene , die het *Opper-huydeken* , ende *Huydt* meest onderworpen zijn .

H E T

H E T
T W E E D E B O E C K,

V A N
V L A C K E N , B L E Y N E N , P U Y S T E N ,
S W E E R E N , e n d e Z E E R E N .

Het Eerste Capittel.

VERBRANTHEYT,

1. van de Son.
2. Ken-teykenen.
3. Voor-teykenen.
4. Maniere om voor te komen.
5. Genesinge.

DE Huydt wert door verscheydene oorfaecken bevlackt, waer onder mede de Son is, het welck wy *Verbrandtheyt* noemen. Ende al en is dit geen groot gebreck, ofte dat veel hinder bybrengt; soo sullen wy oock, om de vlacken des Huydts na malkander te vervolgen, de selvige, als de slechtste, voor laten gaen.

1. Dese Vlacken werden verweckt, ende als gebrandt door de hitte der Sonne, op de Handen, ende insonderheyt het Aengesicht van de gene, die veel in de Son moeten wesen. Het welck meest gebeurt, als op een koude Winter heete Lenten volgen.

2. De *Ken-teykenen* toonen haer selven, alsoo het geen verdeelde Vlacxkens en zijn, gelijk andere; maer alleen als eene Vlack. De oorfaeck valt oock licht te weten, uyt het gene voorgegaen is, te weten, als yemandt hem lang in de Son onthouden heeft.

3. De *Voor-teykenen* en vallen hier soo aenmerckelick niet, als in andere gebreecken. Want uyt dese *Verbrandtheyt* en is geen gevaer te wachten, ende siet alleen op de schoonheyt, ende verwe, het welck weynigh raecht de Mans, Boerinnen, ende andere, die soo naeuw niet en sien; maer meerder de teere, ende naeuwkeurige Joffrouwen, die dese Vlecken na haer waerde rekenen.

4. Dese *Verbrandtheyt* wert voorgekomen, wanneer yemandt, die teer van Huydt is, sijn selven wacht veel in de Son te wesen, insonderheyt in de Lenten, ende Hondts-dagen, het eene om de veranderinge, die als dan in de Lucht is, het ander, om de brandende hitte.

Het Aengesicht magh, voor de gene die sulcks te pas komt, bedeckt werden met *Masques*, ofte Sluyers, de Handen met Hand-schoenen, ende beyde dickwils gewasschen met een Uyt-melcking door *Rosen-water* van soete *Amandelen*, ende de vier grootte verkoelende *Zaden*.

5. Maer al is de Huyt alreede door de Son verbrant, dat vergaet wel metter tijdt van selfs, als men uyt de Son blijft; want als dan werdt van de nature wederom een ander Op-huydeken gemaect. Dan voor de gene, die sulcks te lang, ende moeyelick valt, die konnen, om geen tijdt te verliezen, haer wasschen met *Rosen-water*, daer wat *Canfer* in gesmolten is, ofte daer *bittere Amandelen* in gestooten, ende uytgeperst zijn. Hie toe streckt *Melck*, insonderheyt *Geyten*, ende *Ezelinnen-melck*, de welke de Huydt versachten, suyveren, ende een goede verwe aenbrengen. Van sulcks en was *Poppæa*, de huysvrouw van den Keyser *Nero* niet onbewilt, de welke, waer dat sy oock haer begaf, door een groote dertelheyt, altijdt vijf hondert Ezelinnen met haer voerden, wasschende niet alleen haer Aengesicht, ende Handen met haer Melck, maer badende in de selve haer geheele lichaem, om het selve sonder rimpelen, mals, ende wit te houden, gelijk *Plinius* verhaelt in het 11. Boeck van sijn Natuyrlieke historye op 't 41. Capittel, ende in 't 20. op 't 12. Hier op slaen de Verffen van den Poëet *Juvenalis* in sijn 6. Schimp-dicht:

*Videndaque multo
Pantumet facies, aut pinguis Poppæana
Spirat, & hinc miseri viscantur labra mariti.*

De Poëet maect daer mede gewagh van Broodt, het welck doen ter tijdt mede tot klaerheyt des Aengesichts in 't gebruyck was. Waer toe *Terwen-broodt* best dient, voornamelick met de gemelte *Melck*, ofte *wit van Ey* gemengt. Hier toe strecken oock de Suyver-maeckende ofte Af-vegende Heel-middelen in 't 12. Capittel van 't 1. Deel beschreven.

Het II. Capittel.

Verbrandtheyt van 't Vyer, ende andere brandende oorsaken.

1. Haer Trappen, ende Verscheydenheyt.
2. Ken-teykenen.
3. Voor-teykenen.
4. Genesinge.
5. Wanneer de *Verbrandtheyt* weynigh,
6. *Swaerder*, ende
7. *Alderswaerst* is.

Gelijck,

Gelijck, als wy gefeydt hebben, de verbrantheyd van de Son, weynigh swarigheyt heeft, soo geeft die van 't Vyer meerder forge. Doch niet allegader even veel. Want sy gaet op drierley Trappen. Somtijds is 'er alleen Brandt met Pijn in 't verbrande Deel, ende indien den selven niet tetsfondt geholpen en werdt, soo scheidt het Opper-huydeken van de rechte Huydt, ende daer komen Blaesjens op, vol klaer Water. Somtijds verheft haer tetsfondt, ende op staende voet een Blaes, de Huydt werdt verbrandt, verdrooght, ende ingetrocken, sonder even wel tot een korst te verharden. Somtijds werdt de Huydt, met het onderleggende vleysch tot een korst verbrandt, ende verdrooght; de Huydt is bruynachtigh, verliest wat van 't gevoelen, ende als de korst afvalt, soo laet se een diepe Sweering. Want het Vyer doet van een scheiden, ende verweckt pijn; ende om dat de vochtigheyt in de Huydt door de kracht van 't Vyer foeckt uyt te vliegen, ende door de vastigheyt van 't Opper-huydeken tegen-gehouden werdt, soo heft sy 't selve op, ende verweckt Blaesjens. Somtijds blijft 'er oock door de kracht van 't Vyer wat vochtigheyt in 't Deel, waer van de Huydt ingetrocken werdt. Somtijds gebeurt het, dat die vochtigheyt t'eenmael vervliegt, ende verdrooght. Het welck by komt van wegen de verscheidenheyt van 't gene den Brandt maect. Want Water en brandt soo veel niet, ende 't selve oock meerder ofte minder, na dat het meerder, ofte minder hitte heeft. Daer en komt mede geen grooten Brandt van Stoppels, Stroo, ofte diergelijcke, het en ware den selven lange duerde. Meerder kracht geven Olye, Vet, Peck, Teer, Vernis, Honich, Wasch. Noch heviger branden gesmolten Loot, ofte Tin, gloeyendt Yser, Vyer van Bus-kruyt, ofte van den Blixem. Want hoe het Vyer in een valster lichaem is, ende langer brandt, hoe het meerder kracht doet, ende in tegendeel, wanneer het in een ydel lichaem is, dan verspreydt sijn kracht, ende en kan niet veel brandt maecten, te weten, als het mede niet lang en duert.

2. Uyt het gene nu gefeydt is, staet de Verbrantheyd, met haer onderscheyt wel te kennen. Want wetende de voorgaende oorfaecken, ende siende de geschroeyde Huydt, soo en heeft men anders geen *Ken-teycken* van doen.

3. Wat de *Voor-teycken* belangt: De Verbrantheyd heeft meerder, ofte minder gevaer, na dat sy veel, ofte weynigh is, ende oock na de deelen. Hoe het lichaem suuyverder is, ende de Verbrantheyd minder, hoe sy eerder kan genesen werden. Heeft oock mindergevaer, wanneer maer een deel gebrant is, dan als 'er vele, ofte het geheele lichaem brandt, ende dat oock den Brandt diep ingaet. Want dewijl de Vaten daer van toe-sengen, ende sluyten, soo en konnen daer door het Bloedt ende de Geesten niet toe-vloeyen, waer op het Kout-vyer, ende dickwils de Doodt selve komt te vol-

gen. Sulcks heb ick gesien in een Opper-brouwer, die het ziedende Bier, uyt de opspringende Kuyp over 't lijf kreegh, ende 't selve bestorf. Hier van hebben wy oock een aenmerckens-weerdigh exempel in de Fransche historyen van Koning *Karel de VI.* die in 't Jaer 1392. mede wilde wesen in een Mommerye van Wilde-mans, aengefelt by ses Edelluyden, gekleedt in sijn linden, van buyten vol Wol vastgemaectt met Peck, soo konstigh, dat sy al schenen naecte Wilden te wesen. De Koning mede soo toegemaectt zijnde, leyde dese ses aen malkandere gebonden, als slaven, in de zael, daeral de Prinzen, ende Princessen vergadert saten: maer sy en waren daer nauwlicks binnen, ofte het vyer van de toortschen rocht in haer kleederen, het welck tetsfondt soo voortginck, dat 'er twee op de plaetsch doot bleven, twee andere leefden maer twee dagen daer na, een losch raeckende, sprong in het water, de Koning werde behouden door de Hertoginne van Berry, die hem stolpte onder haren tuymen tabbaert.

4. Om te komen tot de *Geneefinge*. Al is 't eenen regel in de Genees-konste, dat alles verdreven wert door sijn tegen-strijdende, soo en moet sulcks niet altijd van het gebreeck verstaen werden, maer oock van wegen de Oorfaeck. Ende daerom is het een misverstant van sommige, die meenen dat 'er in de Verbrantheyd maer een veranderinge en is, waer door een heete hoedanigheyt het deel soude mede-gedeelt wesen, ende derhalven 't selve met verkoelende middelen willen uyt-blusschen; daer nochtans eenige kleyne stukckens van het Vyer het gebrande deel ingedruckt werden, de welke vereyschen uytgetrocken te wesen. Ende men bevint door de ervarentheyt, dat koude dingen de Verbrantheyd niet en genesen: maer de vyerige affetfels inhouden, ende daer door pijn, onsteeking, ja het Kout-vyer verwecken; ofte ten minsten het genesen dapper ten achteren setten.

Hier van is een exempel by *Hildanus 5. Centur. 78.* van een jonge dochter, die met haer slincker Voet in 't heet Water gevallen was, ende door het opleggen van verkoelende, ende seer verdroogende middelen, de Voet, ende 't geheele Been uyttermaten seer swol, blijvende aen den buyten Enckel (niet tegenstaende alles, dat daer toe van buyten, ende binnen gebruyckt werde) een Sweeringe den tijdt van vier jaren, tot dat hy, met een goet Genees-meester, daer over komende, de selvige bevonden een Rijcxdalder groot, met verheven, ongelijcke, ende harde kanten: het lidt mede (om dat de stoffe van die koude middelen daer ingedruckt, ende verhardt was) soo stijf, dat sy het nauwlicks bewegen, ofte gaen en konde. Hier is, na ontlastinge van 't lichaem, *Precipitae* met ploeksel op de Sweeringe geleydt. De Voet, ende alles wat verhardt was, werde gestreecken met een Salfken van *Capoenen-vet*, *Olye van witte Lelyen*, ende *Pier-wormen*; ende dan daer om geslagen [dusdanigh] een Pap:

N. 800-

N. Boonen-meel, 2 oncen,
 Poeyer van Huemst-wortel,
 Wilde Wijn-gaert,
 Fenugriek-zaer,
 Rode Rosen,
 Granaet-bloemen,
 Myribus-zaer, van elcks $\frac{1}{2}$ loots,
 Maflick,
 Witte Wierooek, van elcks $\frac{1}{2}$ loot,
 Saffraen, $\frac{1}{2}$ loots, met het
 Afzietfel van Huemst-wortel, en
 Fenugriek, gekooct
 Tot een Pap.

Na eenige dagen is'er een Fontanel onder de Knye, recht over de Sweeringe gefet, om de toevloeyende vochtigheden te onderscheppen; die daerom oock soo lange open gehouden is, tot dat het Deel, door het langduyrigh gebreck, verzwackt zijnde, genoeg versterckt was. Doch als hier door de harde kanten niet en konden versacht werden, soo zijn die met een Cauteery verteert, ende daer op geleydt een Digestijf, bestaende uyt [t volgende:]

N. Nieuw Wasch, 1 scrupel,
 Hars,
 Gummi Elemi,
 Terebinthijn, van elcks 1 loot,
 Poeyer van Maflick,
 Witte Wierooek, van elcks 2 scrupels,
 Een doyer van een Ey,
 Olye van [Eyer-] doyers, een weynigh, en voorts met
 Rosen, en
 Soete Amandelen [soo veel genoegh is]
 gemengt
 Tot een Salsken.

De verhaelde Pap is ontrent een maent na malkander opgeleydt, ende de Precipitaet tot het laetste van de heeling in-geftroyt. Na het gebruyck van de Pap, is rontsom het gewricht van den Voet geslagen, de volgende Plaester:

N. Empl. de Mucilaginis, 4 oncen,
 Gum. Ammoniaci, 1 loot,
 Wasch, 1 onse,
 Saffraen, $\frac{1}{2}$ vierendeel loots,
 Quick-silver uytgeblust, 5 loot, te samen gemengt
 Tot een Plaester.

ende op een dun leder gestreecken. Maer soodickwils als'er Puytkens door de Plaester quamen, werde de selve afgenomen, ende ondertusschen een verdroogende Salve gebesicht; gelijk van Cernys, ende dan wederom de Plaester, tot dat de Puytkens wederom uytbraecken. Ende op die maniere is de verharde stoffe, nu genoegh versacht zijnde, allencxkens verdreven. Het Been werde van de Teen tot de Knye toe bewonden met een Swachtel, gedoopt in het volgende Afzietfel:

N. Wortels van Waal-wortel,
 Harts-tonghe,
 Tormentille, van elcks 1 onse,
 Betonye,
 Veldt-cypres,
 Alffen,
 Salye,
 Rosmaryn,
 Sleutel-bloemen, een handt vol,
 Rosen, twee handen vol,
 gekooct in een sloop Water, ende daer by gedaen
 Zout, 1 onse.

[Tot een Afzietfel.]

De Swachtel is van beginfel tot het laetste van de geneesinge, daer in nat gemacckt, opgeleyt. Ende hier door is geluckelick geheelt, dese langduyrige Sweeringe; de welke aldus door koude middelen, in Verbrandtheydt gebruyckt, verargert was.

De eerste forge moet dan in de Verbrandtheydt wesen om den Brant uyt te trecken. Ende, gelijk de verkoude deelen niet wel genesen en werden, indien men de selvige tegen het Vyer houdt, ofte in werm Water steeckt, alsoo daer door hevige pijn, ja dickwils het Koutvyer verweckt werdt: maer indien men de selve eerst met Snee wrijft, ofte in koudt Water douwt, de kouw uytgetrocken werdt: op de selfde maniere sal men den brandt met verwerrende middelen uyt-trecken, het welke sy doen door gelijkheydt, die sy met malkanderen hebben, te weten, dat het uytwendigh Vyer het inwendigh of 't verbrande na buyten treckt, gelijk Ambr. Paré wel seydt, ende selfs onse Vrouwen wel weten, dat als de kinderen een handt, ofte vinger verbrande hebben, het lidt niet in koudt Water en steecken, maer houden het tegen 't Vyer.

5. Derhalven wanneer de Verbrandtheydt weynigh om 't lijf heeft, dan moet men in alle manieren toefien, dat'er geen Blaren op en komen. Want als dat belet werdt, dan is het aengebrande terstondt geheel bevrijdt. Dit dient ten eersten in 't werck gestelt, ende het gebrande lidt, na sijne gelegentheydt, ofte een weynigh tegen 't Vyer gehouden, ofte in werm Water gesteecken, ofte door het selfde met een Spongye, ofte wollen Lap gestooft, om alsoo door de wermte den brandt uyt te trecken; ofte ten eersten een doock met een stoving van Veyl, in Bier gekooct, ofte Water, daer levende Kalek in uytgeblucht is, om het selfde geslagen; ende dan daer opgeleyt Ajuyne met Zout gestampt; ofte

N. Ajuyne, 1 onse,
 Zout,
 Spaensche Zeep, van elcks 1 loot,
 in een Vijfel met Olye van Rosen [soo veel genoegh is]
 gemengt
 Tot een Salsken.

De gemelte Paré gebruyckten [dusdanigh] een Salsken:
 M N. Een

N. Een pony Speck, in kleyne stuecxkens gesneden, en in Roos-water gesmolten, en dan door gedaen, en gewasschen met Weeghbre-water, dan daer by Drie Doyeren van versche Eyeren, gemengt

[Tot een Salsken.]

Amathus verheft seer een ander Salsken van Speck, dat hy seyt van een Indiaensch Meester bekomen te hebben. Men sal nemen Laurier-bladeren, ende laten op de selfde heet gesmolten Speck soo lang druypen, tot dat de Bladeren in aschen vergaen zijn. Met die asche, onder de vertigheyt alsoo gemengt, twee-mael daeghs het gebrande Deel gestreecken, geneest binnen drie dagen. Men magh, gelijk *Valsesus* doet, eenige riemen Speck tusschen Laurier-bladeren aen een Spit steecken, ende voor het Vyer laten braden, ende het druypende Vet gebruycken. *Ferrarius* schrijft hem seer wel bevonden te hebben met het volgende:

N. Win van twee Eyeren,
Olye van Rosen, 2 onzen,
Rose-water, 1 onse,
wel onder malkanderen gestagen,

[Tot een Betting.]

Ende daer in een sijn doecxken nat gemaect, op het verbrande Deel geleydt, ende niet afgenomen, tot dat het genesen is, maer alle daeghs drie vier mael met het selfde nat gebet. Dan na den vierden dagh sal men in plaetsche van 't Wit 2. Doyeren nemen, ende dat soo vervolgen, tot dat men verneemt het groeyen van een nieuw Op-huydeken, ende daer het selve openbaert, het doecxken allencxkens afsnijden, tot het geheel wech is. Maer in alle Salven, die wy hier toe gebruycken, dient daer op gelet, dat se niet vast en kleven, maer lichtelick afgenomen kunnen werden; want het anders pijnlick valt. De Bleyne en dienen niet terstont doorgesteecken, om dat, de Huydt ontbloot zijnde, pijn maect, ende langsaem geheelt werdt. Maer moeten eerst op den derden dagh, wanneer het Op-velleken weder begint te groeyen, geopent werden: het welck oock niet langer en dient uytgestelt, op dat de vochtigheyt, die daer in is, geen meerder scherpigheyt en krijghe, ende de Huydt door-eet.

6. Dan indien de Verbrantheyt soo swaer is, dat 'er niet alleen Bleyne opgeheven zijn, maer de Huydt oock verbrandt, verdrooght, ende ingetrocken is, dan en is 't niet genoegh, alleen Heel-middelen te gebruycken die den Brandt uyt trecken, maer men moeter opleggen 't gene de verdrooghde Huydt kan versachten. Daerom dienen terstont alle de Bleyne doorgesneden, om de heete, ende scherpe vochtigheyt te doen uytvloeyen, ende dan op de verbrande plaets geleyt [duidnigh] een Salsken:

N. Ongezoute Boter,
Hoender-vet, van elcks 1 onse,

Olye van witte Lelyen,
[Eyer]-Doyeren,
Nieuw Wasch, van elcks 1 loot,
Saffraen, 1 scrupel,
Slijm van Quee-keurnen, met
Roos-water uytgetrocken 1 onse,

[Tot een Salsken.]

Het lidt selve moet daer na bewonden werden met een doeck in *Oxycratum* nat gemaect, om de pijn te stillen, ende het toevloeyen te beletten.

7. Indien ten laetsten de Huydt niet alleen wat verdrooght, maer al de natuylricke vochtigheyt daer in verteert, ende de ingeboren wormte vervlogen is, ja het Vleysch selve met de Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen verbrandt is, soo dat 'er seer te vreesen staet voor het Kout-vyer: dan dienen ten eersten alle de Bleyne, ende Puyjsens doorgesneden te werden, ende de waterigheyt opgedrooght. Daer na moet gelet zijn, dat de *Ejcare*, ofte korste, den eersten, ofte tweeden dagh scheyt; ofte, indien sulcks niet en kan geschieden, sal men het Deel op veel plaetschen scherven, om de vochtigheyt uytkomst, ende de Heel-middelen toekomt te geven. Ende dan sal men daer terstont opleggen het laest-verhaelde Salsken. Andere Heel-middelen zijn te sien in 't laetste Capittel van het eerste Deel der Heel-konste.

Het III. Capittel.

1. Sproeten,
2. Haer Oorsacken,
3. Ken-teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Geneefinge.

OP het Opper-huydeken vertoonen haer de *Sproeten*, insonderheydt in de Somer-tijdt, waerom sy in Duytschlandt *Sommer-sproffen* / ende *Sommer-siecken* genoemt worden. Het zijn Vlecxkens, die over de Huyt schijnen als gesaeyt, ofte met droppen gelect te zijn, bruynachtigh van verwe, het dorre loof niet ongelijck (waerom sy by de gemelte Duytschen den naem oock voeren van *Laub-siecken*) sonder eenige pijn, ofte moeyelickheyt.

2. De Sproeten spruyten uyt verbrandt Bloedt, als het selve in 't Op-huydeken eerst opgehouden, ende daer na langsaem uytgelaten werdt. Derhalven helpt hier seer veel toe, vastigheyt van de Huydt. Ende dit is de oorsaeck, dat de Koonen, ofte Wangen, daer minder mede gequelt zijn, om dat sy door haer losch ende open wesen, de verbrande dampen, die sy ontfangen, terstont wederom uytwaessenen; daer sy in 't Voor-hoofd, alwaer de Huydt meerder gestoten is, langer besloten blijven, ende in het selve daerom oock meerder

der Sproeten voortbrengen. Sulcks zijn meest onderhavigh, die overvloed van grove, ende gebrande Gal hebben; als in 't scheidt van gallige Sieckten, ende in swangere Vrouwen, ofte oock in Vrijsters, door het ophouden van de Stonden; in sommige van het Speen, waer door het swaermoedigh Bloedt is gewoon ontlast te werden. Sy werden noch daer-en-boven veroorsaect door bysonder gebreck van de Huydt, waer door haer voedtsel, al is het suyver ende goet, bedorven wert, ende een ander verwe aentreckt. Want de Huyt, van buyten besmet zijnde, bederft, ende besmet oock haer eygen voedtsel, 't welck dan, onder andere Vlacken, mede tot Sproeten uytdijdt.

3. De *Ken-teycken*en zijn uyt de beschrijvinge, ja geaenogh door het gesichte te kennen. Komen meest in 't Aengesicht, Hals, ende Handen, als Deelen, die voor de lucht bloot staen.

Wat de *Ken-teycken*en van de oorsaecten belangt. Wanneer sy komen, door het uyt drijven van de nature, sulcks geschiedt met verlichting van de Sieckte, ende dat de Koortsche ophoudt. Ende als de vochtigheydt niet heel scherp en is, dan en valt 'er geen jeuckte ofte pijn, gelijk het anders wel doet. Dat de Stonden verhindert zijn, kan men uyt haer eygen vertoogh onderrecht zijn. Wanneer de dampen, van eenige quaet-aerdige vochtigheydt uytgedreven werden, dan werden sy gemeenlick met eenigh quaet gevolg vergeselschap, gelijk jeuckte, pijn, onlustigheydt, ende diergelijke.

4. Sommige Sproeten komen in de Somer, ende vergaen wederom in den Winter. Andere blijven altdijt, doch sonder het minste gevaer te dreygen.

5. Daerom seyt *Celsus* niet qualick in sijn 6. Boeck, op het 5. Capittel, dat het by-na malligheydt is, de selve te willen genesen. Even wel sullen wy voor de naeuwkeurige eenige middelen kortelick beschrijven. Hier toe dienen *Water* van *Speen-kruyt*, van *Boonen-bloessem*, van *Vlier*, met een weynigh *Canfer* in *Brandewijn* gesmolten; als mede *Water* uyt *Slecken* getrocken, alle met *Spaensche-zeep*, ofte *Honich* gemengt. De *Vochtigheydt*, die uyt *gebraden Eyeren* stoomt. *Olyc* van *Eyeren*, ofte *Wijn-steen*. Met het laetste twee drie mael daeghs gestreecken, ende met het eerste dickwils gewalschen. De andere Heel-middelen, daer toe dienende, zijn hier voor te sien in 't 1. Deel der *Heel-konst* op 't 7. Capittel, ende de verder aenwysinge.

Hier en soude nu de *Maselen*, als mede *Vlacken* zijnde, niet qualick volgen; dan om dat sy de selfde stoffe hebben met de *Kinder-pocken*, soo sullen wy beyde onder de *Zeer*en daer na verhandelen.

Het IV. Capittel.

1. *Geswvel* in 't gemeen.
2. *Oorsaecten*, ende onderscheydt.
3. *Oorspronck*, ende wegen van de vochtigheden, die de *Geswellen* veroorsaecten.

4. *Ken-teycken*en.
5. *Voor-teycken*en.
6. *Genesinge*.
7. *Door Verdwijnen*.
8. *Door Versweeren*, ende *Openen*.

WY hebben by-gebracht de gebreecken, die haer even, ende sonder verheffen in het Opper-huyden vertoon, ende sullen nu komen tot de gene, die de Huydt, ende d'onderleggende Spieren op doen swell, ende sweeren.

1. *Geswel*, ofte *swellinge* is een gebreck, waer in de Deelen onses lichaems van haer natuurlick wesen, ende gedaente afwijcken, door toevloeying, ofte vergadering van eenige stoffe, die haer doet opswellen.

2. De naeste *Oorsaeck* van een *Geswel*, is 't gene, dat het Deel doet verheffen, ende opswellen. Het welck alsoo het drierley is, te weten *Vochtigheydt*, *Windt*, ende *vasse Stoffe*; soo wert het voornaemste onderscheyt van de *Geswellen* genomen van de naeste oorsaeck.

Voor-eerst, bestaen de *Geswellen* uyt de vochtigheden, te weten *Bloedt*, *Gal*, *Slijm*, ende *swarte Gal*, *swart Bloedt*, ende *Water*. Ten tweeden, *Windt* in eenigh Deel besloten, doen de selvige spannen, ende opswellen. Welcke *Geswellen* wy volgens de *Grieksche*, ende *Latijnsche* benaminge soude mogen heeten *Opblasinge*. Ten derden, daer is somtijts yet *Vleysighs*, *Vliesigh*, *Beenigh*, ofte diergelijke, dat in eenigh deel komt te wassen, ende *geswel* veroorsaecten; maer alsoo die dingen uyt vochtigheden haren oorspronck trecken; soo sullen wy foodanige *Geswellen* met de eerste verwoegen, ende houden voor de derde soorte van *Geswellen*; te weten, als de *vasse Deelen* uyt haer plaets in een andere schieten, ende die doen opgeven.

De gemeenste *Geswellen* komen uyt de vier vochtigheden die in 't Bloet zijn; andere uyt *Water*, *Wint*, ende uyt-reckende *Deelen*. Uyt het *Bloedt* ontstaet het *Phlegme*, ofte *Bloedt-geswel*, *Vleysighen Aenwas*, *Vleysigh breuck*, ende *Swaerlyghheids*. Uyt *Gal*, de *Roos*, *Springen-vyer*, *Hayr-worm*, &c. Uyt *Slijm*, *Oedema*, ofte *koudt Geswel*; Uyt *swart Bloet*, *Scirrhus*, ofte *hardt Geswel*; Uyt *swarte Gal*, *Kancker*; Uyt *Water*, *Water-hoofst*, *Water-breuck*, &c. Maer men vint groot onderscheydt in de *Geswellen*, die van waterige vochtigheydt komen, door dien dat 'er dickwils weyachtige, zoute, ende gallige vochtigheydt onder gemengt is, ende daer van spruyt *Hayr-worm*, *Schorst*, *quaet Zeer*, &c.

De *Geswellen* die uyt vochtigheden voortkomen, maecten mede noch tweederley onderscheydt.

Voor-eerst, dat sy niet alle van een alleen, maer van vermengde groeyen, te weten, van *Slijm*, maer 't welck *Gal*, ofte *swart Bloedt* by hem heeft, soo dat de naeste oorsaeck eygentlick geen eenderhande vochtigheydt en is: maer een mengel-moes van verscheyde.

Ten tweeden, dat die stoffe somtijts in een *Vlies* besloten leyt. Sulcke *Geswellen* zijn, *Krop-sweeren*, ofte

Konings-zettr, *Melicoyis*, een Sweete met etter als Honich; *Steatoma*, een *Speck-apofteumye*, *Atheroma*, een een *Pap-apofteumye*, &c.

Van de vochtigheden, die in een ander wesen verandert zijn, groeyen *Polypus*, een vleyligen Aenwas in den Neus, het vleyfigh *Scheursel*, *Ranula* onder de tong, *Wratten*, &c.

Daer zijn noch geswellen die uyt quaetaerdige vochtigheden bestaen, als *Kinder-poecken*, *Mafelen*, *Melaefheydt*, *Pist-kole*, *Klap-oor*, &c.

Van de winden komen de *Op-blafinge*, ende alderhande *winderige Geswellen*.

Van vaste Deelen uyt haer plaetsch schietende komt het *Scheursel* in 't Gemacht, ende in den Navel, als den *Derm*, ofte 't Net daer in schiet; *Varix*, *Kramp-ader*, *Aneurisma*, ofte uytgereckte *Slagh-ader*.

De Beenderen van haer plaetsche gedrongen werdende, schieten met een geswel uyt, in 't Griecx *Exostosis* genoemt; ende als de *Wervel-beenderen* van den *Rug* uytwijcken, dat maect een *Bult*.

De gemeenste *Geswellen* bestaen uyt de vochtigheden, waerom wy van de selvige eerst sullen handelen. De naeste oorfaeck van foodanigen geswel is een vochtigheydt, die eenigh Deel onnatuurlick doet opswellen. Welcke vochtigheydt, alsoo sy gemeenlick in eenige hoedanigheydt uytsteekt, te weten, in hitte, koude, vochtigheydt, ofte drooghte, soo deelt sy die hoedanigheydt het deel mede, dat anders gematight zijnde, daer door ongematight werdt; het welck veroorsaect, dat 'er een ongematighteydt haer met het *Geswel* vermengt.

3. De vochtigheydt, die de *Swelling* maect, werdt of allenckens in het Deel vergadert, ofte vloeyt daer sevens in.

De langsame vergaderinge gebeurt voor eerst, ende insonderheydt door eenigh gebreck, dat 'er in 't Deel is, te weten, als het te swack is, om sijn voedsel na behooren te verteeren, ende te veel overschot maect, ofte dat het sijn overschot niet wel en kan quijt werden; het welck wederom geschiet, ofte door swackigheydt, ofte dat den doortocht niet vry en is.

Ten anderen, werdt de vochtigheydt allenckens vergadert in seecker Deel, als het voedsel selver quaedt is: waer door soo veel overschot gemaeckt werdt, dat de uyt-drijvende kracht 't selve niet en kan affetten, ofte soo dick is, dat de nature het niet en kan quijt maeken. De swackigheydt van de kracht bestaet uyt ongematighteydt der Deelen, ende verswacking van de natuurlike wermte. De doortochten werden verstoppt door veel ende dicke vochtigheden; werden toegetrocken door kouw. Ende spijsje van quade *Gijl*, maect dat 'er veel overtolligheydt groeyt.

De vochtigheydt komt op eenigh Deel te vloeyen (het welck de meeste oorfaeck van *Geswellen* is) ofte van het Deel selfs getrocken, ofte van een ander daer na toe gesonden. Het trecken geschiet voor eerst door hitte, 't zy dat die gekomen is van stercke beweginge,

de *Son*, *Vyer*, ofte scherpe *Genees-middelen*. Want door die oorfaecken de Deelen verhit zijnde, trecken uyt het vordere lichaem de vochtigheden na haer toe, selver oock al is 'er geen overvloed; doch soo veel te meerder, als 'er overvloed is.

Ten anderen werden door na-trecken van vochtigheden, noch uyt pijn, *Geswellen* verweckt. De pijn treckt na haer, niet uyt haer selven, maer uyt wat anders, te weten om drie oorfaecken. 1. Om dat de nature, dewijl se een pijnigh Deel soeckt te hulpe te komen, daer na toe sent met kracht ende overvloedigh bloedt ende geesten, ende alsoo het Deel te seer vervult. 2. Het pijnige Deel werdt van die overvloed, door de nature daer gesonden, verhit; waer door het daer na, van wegen de hitte, te meerder treckt. 3. De pijn, verswackt de *Leden*. Nu de *Leden* verswackt zijnde, al is 't dat se niet en trecken, soo ontfangen sy dapper, ende kunnen niet wederstaen, ofte tegen-houden, 't gene dat 'er van alle wegen invloeyt.

Ten anderen bestaet een geswel uyt *Sinckinge*, wanneer eenige vochtigheden uyt het een Deel in 't ander overgesonden werden, al is 't dat 'er geen trecking en is. Want alsoo elck Deel niet alleen en heeft een kracht van na hem te trecken dat hem aengenaeft is: maer oock een kracht, om 't gene overigh, ofte tegen is, van hem te stooten: soo is 't, dat een sterck Deel, door overvloed, ofte hoedanigheydt der vochtigheden, overlast, ende geprickelt zijnde, 't gene dat hem onnut is, ofte moeylick valt, na een swacker uyt-smijt. In het welke indien het niet en verteert, ofte uyt en waesemt, werdt wederom na andere gesonden, die noch swacker zijn, tot dat het ten laetsten komt tot het swackste, 't welck hem van de ontfangene vochtigheden niet en kan ontlaffen: alwaer sy dan blijvende, als opgepropt, by een steecken, ende allenckens vermeerderen. Eveneens, gelijk men siet, dat de *Schollen Ys*, als sy in haer drijven gesteyt werden, ende ergens tegen stecken, op malkanderen schuyven, ende alsoo een hooghte maeken.

Om dan een *Swelling* te veroorsaecken door oversenden, daer toe werdt vereyscht een stercker Deel dat sent, een swacker dat ontfangt, ende wegen, door de de welke de vochtigheden haren loop nemen.

De Deelen senden over, als de stercke kracht geprickelt werdt, door de menigthe, ofte hoedanigheydt der vochtigheden tot uytstooten. Want indien de nature niet geprickelt en werde, sy en soude haer niet stellen om uyt te stooten, ende by aldien sy niet sterck en was, soo en soude sy niet kunnen uytstooten. Waer toe oock helpen uytwendige oorfaecken, die het vloeyen verwecken; te weten, soo hitte, die de vochtigheden doet smelten, ende driftigh maect; als kouw, die met toetrecken de selve neder-druckt; gelijk in de *Sinckingen* breeder is aangewesen, in den *Schat der Ongefomtheydt*.

2. Deel, 1. Boeck, Cap. 23.

De vochtigheden, die elders van daen vloeyen, werden

den ontfangen van de swacke ende de gereetste Deelen . Want de sterckste senden altijd , dat sy over hebben , na de swackste .

Swacke Deelen werden hier verlaen , die ofte van naturen , ofte daer na eenigh gebreck gekregen hebben , ofte van beginsel soo geschapen zijn , dat se lichtelick het overschot van andere Deelen konnen ontfangen , gelijk daer is de Huydt , ende de Klieren , die losch ende ydel zijn . Want de nature , om voorname ende edele Deelen voor ongeval te beschermen , heeft in 't menschelicke lichaem eenige swacke gestelt , in de welke de voorname Deelen , wanneer sy met vochtigheden overladen zijn , haer konnen ontlasten . Hier van loft het Herte haer overtolligheyt onder de Oxelen , de Hersenen achter de Ooren , ende de Lever in de Liefden : alle de Deelen , ende Leden haer drooge , ende vochtige vuyligheyt door de Huydt .

De gereetste Deelen , om de Sinckingen te ontfangen , zijn de gene , die aen de uytgevende Deelen vast zijn , ende de wegen , waer door de vochtigheden vallen , wijdt open hebben , ende de gene , daer se wederom uyt souden moeten , nauw ofte geen ; ofte oock dat sy leegh staen , ende onder de gene , die toe-senden .

De wegen , door de welke de Sinckingen vallen , zijn , ofte verholten , ofte openbaer . Want alsoo ons lichaem , gelijk Hippocrates wel seydt , door-vloeyigh is , soo loopen sy oock van 't een Deel in 't ander , door verholte wegen . Aldus sacket in de Water-suchtige het Water uyt den Buycck door heymelicke wegen in 't Gemacht , ende de Beenen . Maer meestendeel loopen de vochtigheden , die geswellen veroorsaecten , door open wegen , als daer zijn Aderen ende Slagh-aderen .

Wat belangt het onderscheyt van de Geswellen , dat hebben wy geseydt genomen te werden van de vochtigheden , die de selve veroorsaecten : ende dat sommige suyver , sommige gemengt zijn .

4. Om nu te komen tot de *Ken-teycken*en : Ofte eenigh Geswel ontstaet van dat 'er een Deel , ontleder , ofte uyt sijn plaets is , staet licht te kennen : ende sulcks niet zijnde , soo magh men wel besuyten , dat de Verheving van vochtigheden voort komt . Nu ofte het door vergadering , ofte invloeyen gegroeyt is , werdt aldus onderscheyden . 't Geen door vergadering komt , groeyt langsaem ende allencxkens , ende en beslaet soo grooten plaetsch niet , ende daer en is geen oorsaek noch teycken van Sinckingen voorgegaen . Maer als het geswel door Sinckingen veroorsaect is , dan zijnder geheel ander teycken . Ende als 'er in 't geswollen Deel geen pijn , noch hitte voorgegaen en is , sulcks beduydt , dat de Sinckinge toegesonden , maer niet getrocken en is : gelijk in tegendeel voorgaende pijn , ende hitte van 't Deel , te kennen geven , dat de Sinckinge daer in getrocken is .

Wat de teycken en aengaet van de vier *Tijden* , die in de siekten , ende gebreecken , staen aen te mercken : Het geswel is in 't *Begijn* , als het Deel eerst begint te

spannen : In sijn *Toenemen* , als het hem merckelick opgeeft , ende dat de toevallen , die elck Geswel volgen , vermeerderen : *Stilstant* is , als het Geswel , ende de toevallen op 't hoogste zijn : *Afgang* , als de hoogte van 't Geswel , ende de toevallen atmenen .

5. Wy komen tot de *Voor-teycken*en . Ende vooreerst , wat de selvige in 't gemeen aengaet : Van wegen de plaets zijn de innerlicke Geswellen gevaarlicker , als de uytwendige , ende meer of min na de weerdigheyt , ende 't gebruyck van het Deel . Hoe het Geswel groter is , de ongematigheyt , daer bygevoeght zijnde , heviger , ende de vochtigheyt , die 't Geswel maect , arger , soo veel te swaerder valt het om te genesen ; maer hoe de vochtigheyt , die 't Geswel veroorsaect , sachter is , hoe het lichter , ende beter te helpen is . Doch alderlichtst verdwijnen de windige Geswellen . Alle Geswellen , die uyt vochtigheyt bestaen , indien se niet te rug en schieten , 't zy van selfs , ofte door middelen , eyndigen op vierderley manieren , te weten door ongevoeligh uytwaesselen , door versweeren , als de vochtigheyt , die de Swelling maect , tot etter gebracht wert , door bederving , als de gematigheyt van het Deel , ende d'ingeboren wermte van de quade vochtigheyt overwonen , ende bedorven werdt , ende door verharding , als de vochtigheyt in 't Geswel verlijft , ende verhardt .

Sachte Swellingen zijn goet , *rauwe quaet* , schrijft Hippocrates in de 67. Kortbondige Spreucke van 't 5. Boeck . *Sachte swellingen* , dat is , die mede geven , ende nedsacken , om dat het Bloedt , ofte de gemengde vochtigheyt , gekooct , ende versworen zijnde , verdunt is , *zijn goet* , als een teycken , dat de nature sterck , ende de quade stoffe daer door in een betere verandert is . *Rauwe* (seydt hy) dat is harde (de maekende oorsaek genomen voor het gemaecte) *zijn quaet* . Want harde beteycken , dat de stoffe noch taeuw is , ende in sommige gebreecken , als Kancker , niet versacht , noch gekooct en kan werden . Eenige Klap-ooren , die sacht zijn , laten haer lichtelick doen verdwijnen : maer de harde hebben gevolgh van de Pocken .

De teycken en , dat een geswel hem tot Sweeren stelt , zijn pijn , ende klopping in 't geswollen Deel , ende daer by de Koortsche , gelijk terstondt breeder , volgens de Kort-bondige Spreucke van Hippocrates , sal verklaert werden . Als eenigh geswel , het zy van buyten , ofte van binnen , doorbreeckt , daer op volght gemeenlick qualickheyt , ofte staeuwte , om dat met de etter oock de natuurlicke wermte , ende geesten uytbersten , ende vervliegen . Sulcks geschiet van buyten alleen , wanneer dat de etter in groote menighe geloost werdt . Maer de Geswellen , die van binnen doorbreecken , al en zijn sy soo groot niet , in wat Deel , dat de etter valt , verweckt seer quade toevallen , Schudden , Walgen , Braecken , Flaeuwigheyt , Suyfeling . Ende dese al te samen , ofte sommige in 't bysonder , na den aert , ende menighe van de etter , ende de weerdigheyt van

van het Deel, daer hy door-breeckt. Ontrent de Zepuwen, ende zenuwachtige Deelen, maect hy Schudden, ende Beven; by de Maegh, Walgen ende Braecken; by de Krop van de selve, ofte ontrent het Herre, Flauwigheyt, Beswijming, koudt Sweet; by de Herffenen, ofte dat de etterige dampen van onderen optijgen, Suyffeling, ofte Swijmeling in 't Hooft.

De teyckenen van aenstaende bedervinge, zijn, als het Deel blauw ofte bruyt wert. Teycken dat het begint te verharden, is het minderen van 't gefwel; dat het verharden toe, ende aen-neemt, de vermeerdering. Teycken van te rugh te schieten, is, dat het gefwel schierlick vermindert, het welck, by aldien het komt door inwendige oorfaeck, altijd quaet is, 't en zy dat de te rugh-schietende stoffe, door eenigen wegh ontlafst wert. Op het te rugh-schieten van de stoffe volghet een Koortsche, indien se te voren daer niet geweest is, ende dan volgen andere quade toevallen, uyt het inhouden van de stoffe.

De beste manier van scheidende der geswellen, geschiedt door *Verdwijnen*, daer aen door *Verfweeren*: maer quaet is 't, dat de geswellen *Verharden*, alder-quaetst dat een Deel *Verderft*.

6 Het aenwijzen van de *Genesinge* der geswellen, wert genomen van de naeste oorfaeck. Want die wech zijnde, soo vergaet het gefwel terfont.

Indiender een ongematigheyt by is, soo sal men heete geswellen verkoelen, koude verwerpen, vochtige opdroogen, drooge vervochtigen. Want gelijk alle siekten door tegen-strijdende middelen genesen, soo moet oock nootfaeckelick de ongematigheyt door tegen-strijdende ongematigheyt tot matigheyt gebracht werden. Dan in dese veranderinge en dient niet alleen gelet op dien tegen-strijdt in 't gemeen, te weten, dat de hitte de kouw tegen is, ende de vochtigheyt de drooghte; maer men moet oock acht nemen op den trap van die strijdigheyt, ende sijn best doen, om, soo veel mogelick is, wel te ondervinden, op hoe veel trappen het Deel van den natuylicken stant afgewecken is, ende dan tegen den selven juyft een recht strijdt-middel stellen. Daer toe sullen wy insonderheyt komen, in 't overleggen, wat gematigheyt elck Lichaem, ende elck Deel gehadt heeft, eer herin gebreck viel. Want 't gene dat veel vervallen is van den natuylicken stant, vereyscht stercker Heel-middelen; ende in tegendeel, dat weynigh van den natuylicken stant afwijckt, moet met slappe geholpen werden. Waer uyt wy dese regulen trecken. Voor-eerst, alsoo een gebreck, dat veel van de natuylicke gematigheyt vervallen is, stercker middelen vereyscht, soo volghet, dat een heet gebreck, komende in een lichaem van naturen koudtachtigh, met stercke kouwe middelen moet verjaeght werden. Ende een koudt gebreck in een heet lichaem met heeter. Dat een vochtigh gebreck in een droogh, ende hardt lichaem dapper verdroogende middelen vereyscht; een

droogh gebreck in een vochtigh, ende sacht lichaem, sterck-verdroogende. Uyt den anderen regel, die aenwijst, dat in gebreecken, die weynigh wijcken van de natuylicke gematigheyt, slapper middelen moeten gebreyckt werden, volghet; Dat een heet gebreck in een heet lichaem, slapper kouwe middelen vereyscht; een koudt in een koudt lichaem slapper hitte; een vochtigh in een vochtigh ende sacht lichaem niet sterck-droogende; een droogh gebreck in een lichaem, dat van naturen droogh ende hardt is, heeft van nooden Heel-middelen, die niet te vochtigh en zijn.

Hier moet voor-al gelet werden op den aert ende de nature van het Deel, dat ongematigh is, ende overleyt niet alleen hoe verre het van de natuylicke gematigheyt gewecken is; maer oock wat ander eygene, ofte bysondere hoedanigheden het selve van naturen heeft, alsoo daer veel aengelegen is, ofte het gebreck een Zenuwe bevangt, ofte Vleysch, of een Oogh, ofte een Handt onsteecken is. Want al is 't, dat eenigh gebreck, gelijk ongematigheyt, alleen vereyscht verandering door tegen-strijdende middelen; soo heeft het even wel, van wegen dat het is in sulcken, ofte sulcken Deel, van nooden, niet alleen een bepaelt, ende tot foodanigen Deels gematigheyt bequaem middel; maer oock noch, dat het mede in andere dingen over-een-komt met den aert ende de nature van het Deel. Soo en wil een Scheen, niet wel vettigheyt verdragen, een Oogh geen scherpe, ende seer bijtende dingen.

In 't wech nemen, ende veranderen van de ongematigheyt, staet noch te letten, op 't gene *Galennus* vermaent, dat lichte veranderinge in 't heelen vallen, in gebreecken, die uyt hitte ende koude bestaan, om dat se met de krachtighste hoedanigheden verbeteret werden. Soo noemt oock *Aristoteles*, hitte ende koude, de werckende hoedanigheden. Qualicker genesen de gene, die in vochtigheyt ende drooghte zijn, om dat haer behulp geschiedt door swacker hoedanigheden, insonderheyt als 'er vervoctinge vereyscht werdt. Daerom heeft een drooge ongematigheyt veel langer tijdt van doen, om te genesen. Want 't gene in gefonde den ouderdom is, dat is de drooge ongematigheyt in een Siccken. Dan de tijdt van hitte, ende koude te verdrijven is by-na gelijk, maer de seeckerheyt ongelijk. Want indien de Deelen, die rontom staen, het gene, dat verkoelt moet werden, niet geheel sterck en zijn, soo is 'er vrees dat se door de kouw sullen komen te beschadigen. In d'andere twee hoedanigheden van vochtigheyt ende drooghte is gelijcke seeckerheyt.

Hier-en-boven vermaent *Galennus* noch, dat in de Deelen die diep leggen, acht genomen moet werden op de diepte. Want indien men op de selve alleen gebreyckten sulcke Heel-middelen, die de ongematigheyt maer even vereyscht, soo souden sy veel te slap wesen, als sy tot die plaetsche quamen. Derhalven moeten sy na dat de diepte haer streckt soo veel stercker genomen werden.

Om

Om dit te befluyten, in 't wech-nemen van de ongematigheydt, die by eenigh gefwel is, en moet niet alleen gelet werden, dat sulcks gefchiet door tegenftrijdende middelen: maer oock op de *Natuyre*, *Gematigheyt*, *Werkinge*, *Plaetsche*, ende *Gevoelen* van 't Deel dat gefwollen is.

Nu wat belangt het *Wech-nemen van de Oorfaeck*. Staet te letten, of het gefwel al volkomen is, ende niet meer toe en neemt, ofte dat het noch al grooter werdt. Want als 't gefwel nu al geheel volbracht is, soo heeft men maer te sien op de *naefte Oorfaeck*, ende om die wech te nemen. Maer als 't gefwel noch groeyt, soo moet mede gelet werden op de *voorgaende Oorfaeck*, ende andere verdere, die oock dienen wech-genomen. 't Welck infonderheyt te doen staet, als 't gefwel gekomen is door toevloeying van vochtigheden. Want in foodanigen gefwel moet de toevloeying felve tegengehouden, ende alle d'oorfaecken van de felvige belet werden. De *Toevloeying* wert belet, met wech-nemen van de vloeyende vochtigheydt door *Ader-laten*, *af-fetten*, ofte *elders te verleyden*: het welck gefchiet, ofte door *trecken na tegen-gelegene Deelen*, ofte met den loop van de vochtigheden onder weegh te *fteuyten*, ofte van het *beschadighe Deel te ftooten*, ofte *na het naefte te doen loopen*. Nu de *oorfaecken* van de toevloeying werden wech-genomen, indien al de dingen, die het *toe-lenden*, ofte *trecken*, waer door wy *geleydt* hebben dat de *Sinckinge* veroorfaeckt, wech-genomen werden. Het *tbe-lenden* gefchiet, als of 't geheele *lichaem*, ofte *seecker Deel*, van *veelte der vochtigheden*, ofte *hoedanigheydt*, ofte van *beyde geprickelt zijnde*, 't *gene*, dat *moeyelick valt*, *stoot na een ander Deel*, 't welck *swacker*, ofte *leeger* is. Derhalven *sal men 't gene*, dat ofte 't geheele *lichaem*, ofte *seecker Deel* *moeyelick valt*, met *Laten* ofte *af-fetten*, ofte *alle beyde*, wech-nemen; ende de *Deelen*, die de *quade vochtigheden* maecken, ofte *vergaderen*, *stercken*, ende van de *verftoptheyt* verlossen. Het *trecken* gefchiet door *hitte*, ofte *pijn*: daerom moet men de *pijn stillen*, ende de *hitte*, door *verkoelende dingen*, *matigen*. Maer indien de *stoffe* van 't gefwel *allencxkens vergadert*, soo dient de *oorfaeck* van 't *vergaderen*, het zy dat het door des *Deels ongematigheydt*, ofte *anders komt*, wech-genomen.

Maer 't *gene* dat nu alreede van 't gefwel *gemaect* is, werdt geholpen met wech-nemen van de *vochtigheydt* uyt het *Deel*, dat *gefswollen* is. Sulcks gefchiet, ofte dat de *vochtigheydt* in een *ander Deel* gebracht, ofte uyt het *lichaem* ontlafst wert. Sy wert in een *ander Deel* gebracht, ofte door te *rug-drijvende middelen*, ofte door *trecking*, 't welck gefchiet met *pijn*, *hitte*, ende van wegen de *ydelheydt*, gelijk in 't *Koppen*. Maer de te *rug-drijvende middelen* hebben alleen plaats in *stoffe*, die noch niet *vaft* in het *Deel* gehecht en is, maer in haer *vaten*, 't zy *groote*, ofte *kleyne*, ofte oock daer *buyten*, noch *vloeyende* is; als mede, die niet al te

dick, ofte te *taey* en is, om *foodanige middelen* te *konnen tegenftaen*. In *welcke gelegenheydt* het te *rug-drijven* geen *plaets* en heeft. Nu dat de te *rug-drijvende middelen* beletten het *vloeyen* van de *vochtigheden* in eenigh *Deel*, ofte van de *gene*, die al *ingevloeyt* zijn, noch *driftigh* blijven, sulcks gefchiet door *koude*. Derhalven zijn alle te *rug-drijvende middelen* *koudt* van aert. Die *kouwigheydt* is *somtijds gemengt* met *drooghte*, *somtijds* met *vochtigheydt*. Waer uyt *kommen tweederley foorten* van te *Rug-drijvende* middelen, een *koudt* ende *waterigh* ofte *vochtigh*, een *ander koudt* ende *droogh*, ende van *aerdtachtige* *stoffe*, het welck *eygentlick* te *samen-treckende* *genoemt* werdt. Ende de *gene*, die *foodanigen dicke*, ende *aerdtachtige* *stoffe* hebben, ende *wrang* ende *treckende* zijn, *stooten alderkrachtighft* te *rugge*. Want het *Deel* *geweldigh* *toe-treckende*, *wringen* sy de *vochtigheydt*, daer in *zijnde*, uyt. Andere al is 't dat se *foo sterck* niet te *rug* en *stooten*, *foo fluyten* sy *felve* de *openingen*, ende *drucken* het *dunfte* daer uyt.

7. De *stoffe* werdt uyt het *lichaem* *gefuyvert* ofte *gevoelick*, ofte *on gevoelick* door de *sweet-gaetjens*. Als de *stoffe* niet al te *veel* en is, noch al te *dick*, ende het *boven-ftaende Deel* *ydel*, *foo* moet men die *on gevoelick* doen *verdwijnen*. Maer indien de *stoffe*, die men wil doen *verdwijnen*, *hardtachtigh* is, *foo* moet sy *eerft verfacht* werden, om *bequamelick* door de *sweet-gaetjens* te *konnen uytwaesfemen*. Dan als sy in 't *gefswel* te *veel*, ende te *dick* is, ende het *boven-ftaende Deel* te *vaft*, *foo* moet het *gefswel* *gevoelick* *geopent* werden.

Maer dewijl dit alles aen te *mercken* is in *Bloet-gefwellen*, waer van wy in 't *volgende Capittel* *sullen handelen*; *foo* staet hier *alleen* te *spreecken* van 't *gene* na den *Grieckfchen* naem *Apoftemy* *genoemt* wert.

8. Het *gebeurt* *dickwils* dat de *stoffe* van 't *Gefswel* niet en kan *on gevoelick* *verdwijnen*, maer *komt* te *veranderen* in een *andere* *stoffe*, ende te *vergaderen* in een *byfondere* *plaetsche*. Ende al *gefchiet* sulcks *meest* in *Bloet-gefwellen*, *foo* *veranderen* oock niet *weynigh* *andere* *gefwellen* met 'er *tijdt* in *Apoftemen*. Want al is 't, dat de *etter* *alleen* van *Bloedt* *komt*, *even* wel *indien* oock in *andere* *gefwellen* de *stoffe*, die *oorfaeck* is van *onfteeking*, niet en kan *tot on gevoelick* *verdwijnen* *gebracht* werden, de *nature*, die *noyt* *stijlen* *staet*, *infonderheyt* *geholpen* zijnde door de *hitte* van de *Heel-middelen*, ende *voornamelick* als 'er *wat* *Bloedt* mede *gemengt* is, *verandert* het *felve* in *yet* *etter* *gelijck*, ende dat *wordt* na den *aert* van de *vochtigheydt* met 'er *tijdt* *verfcheydelick* *verandert*, ende van de *vaft* *Deelen* *gefcheyden*, ende in een *holligheydt* *vergadert* zijnde, is *eygentlick* een *Apoftemy*. hoe *wel* dat *eenige* *Meefters* *dien* *naem* *geven* aen alle *gefwellen*.

De *gefwellen* *rijpen* *sommige* *raffer*, *sommige* *langfamer*. Die *uyt* *goet* *bloedt*, ende in een *vleysigh* *Deel* *groeyen*, werden *lichtelick* *rijp*. Maer die van *andere* *vocht-*

vochtigheden, ende noch ontrent de lidmaten, zenuwachtige, ende swacke Deelen, ende de welke weynigh natyurlike wermte hebben, gelegen zijn; komen swaerlick tot rijpen. Oock is 'er van wegen de verscheydenheydt der vochtigheden groote verscheydenheydt der stoffe, die in de Aposteuny vergadert werdt. Goet bloedt brengt goede etter voort; andere vochtigheden yet dat de etter nadert, groen, geel, ofte van andere verwe, oock dat scherp, ende stinckende is. Want de nature, als sy de onnatyurlike stoffe, niet en kan doen verdwijnen, soo scheidt se de selvige van de vaste Deelen, ende soo gescheyden zijnde, vergadert die in een plaets by malkanderen, ende koockt de selvige aldaer, soo veel als den aert van de stoffe toelaet. Waer van een groote verscheydenheydt in de Aposteunen gevonden werdt. Want men speurt niet alleen in de selvige etter, maer oock stoffe, die Pap, Honich, Wijn-moer, Droeffem van Olye gelijckt. Somtijds mede een swaerlick stinckende geel slijm, als oock 't gene Hayr, Nagels, Been, Steen, Hout, Wormen, Kolen, Schelpen uyt schijnt te beelden. Daer werden oock somtijds Wormen, ende kleyne Beesjens in de Aposteunen gevonden. Soo schrijft *Philoxenus*, dat hy somtijds in Geswellen gevonden heeft, Beesjens, die Muggen, ofte kleyne Vliegghens geleecken. Ende het is voorwaer bekendt, dat de vochtigheden van ons lichaem in Wormen, ende verscheyde andere dingen konnen verandert werden, gelijk men siet in de Buyckwormen. Maer als 'er Kolen, Hout, Schelpen, ende bysonder die gemaectt schijnen, waer in de vochtigheden niet en konnen veranderen, uyt-komen, sulcks moet men sonder twijfel de Toovery toeschrijven.

Van de Aposteunen staet oock aen te merken, dat de stoffe, in de welke de vochtigheidt, die de Swelling veroorsaectt heeft, verandert is, somtijds in de holligheidt van 't Geswel by een vergadert leyt, somtijds in een bysonder Vliesch befloten is, gelijk wy daer na sullen seggen van een Honich-aposteuny, Papposteuny, die, van *Iunius*, een Speck-aposteuny genoemd werdt.

Dat de vochtigheidt, die het Geswel veroorsaectt, haer tot sweeren stelt, is lichtelick te kennen uyt de onsteeking. Als dan en vermindert het Geswel niet, maer werpt een scherpte, ofte hoeft op, waer door de stoffe haer uytkomst foeckt. Daer is oock meerder klopping, hitte, pijn, ende alle d'ander toevallen vermeerderen. Dese teyckenken werden in drie Veissen, die *Tagaulius* mede by brengt, beter na de Heel-konste, als na de Dicht-konste aldus aangewesen:

*Durities longa, Pulsus, Dolor, & Calor aucti,
Signant pus fieri: sed factum, Dieta remissa,
Sub digitis Vidant, Albescens pars, & Acuta.*

Hier op staet de 47. Kort-bondige Spreucke van het 2. Boeck. Daer valt meerder pijn, ende Koortsch, wanneer de Etter gemaectt wert, dan als se gemaectt is. Daer

mede schijnt *Hippocrates* de Heel-meesters te willen vermanen, dat sy niet en moeten bekommert zijn, als tot eenigh Geswel, pijn, ende Koortsche staet: maer weten, dat het selfde van binnen aen 't sweeren is, ende haer Siecken aen-dienen, dat beyde na het sweeren sal minderen, ende overgaen. Om dit wel te begripen, soo staet te weten, dat 'er (gelijk *Galenus* oock aemerckt in 't 5. Boeck van de kracht der enckele Genees-middelen, op 't 5. Cap.) drierhande veranderinge, ofte kookinge in ons lichaem valt. De eerste volkomentlick volgens de nature, te weten als de spijs in de Maegh tot Gijl, ofte die in de Lever tot Bloedt gekoockt werdt. De twee geheel onnatyurlick, als in al 't gene dat verrot, ende bederft. De derde gaet tusschen beyde, ende treckt wat na d'eene, ende wat na d'andere. Want de natyurlike kookinge bestaet in dese twee dingen; dat uyt een bequame stoffe de verandering geschiedt, ende dat deselve van natyurlike wermte wel overwonnen werdt. Maer in de onnatyurlike, is de stoffe onbequaem by haer selven, ende daer komt by een hevige, ende quade hitte. Maer de middelbare, die het sweeren volght, geschiedt wel door de natyurlike wermte, maer de welke niet allegader de overhandt en heeft; die het bloedt, dat in de Geswellen is, noch goet, noch geheel quaet zijnde, niet konnende wederom tot sijn vorige deught brengen, verandert in de naeste stoffe, die wy Etter noemen. Nu de reden, waerom dat door het sweeren Pijn, ende Koortsche verweckt werdt, is dese: Eer dat het bloet, door de hitte in Etter verandert, soo moet het, gelijk als in een pot op 't vyer, staen koocken; ende derhalven, gelijk men siet in ziedende water, rijst, ende foeckt ruymere plaetsche. Welcke spanning meerder pijn verweckt, ende gevende door de naeste Slagh-aderen eenige vyerige, ende vuyle dampen na 't Herte, veroorsaectt aldaer de Koortsche. Maer de stoffe versworen zijnde, soo zijght de Etter, ofte yet Etters gelijck, neder, ende dan houden de toevallen op, het Geswel valt rontom wat in, de Pijn ende Koortsche verlaten, de spanning ende hardigheidt verminderen, de Siecke voelt eenige verlichting, ende de hitte neemt in heere Geswellen af, alsoo de stoffe in een plaetsche by malkanderen vergadert is, alwaer het Geswel met een witsachtigh verheven hooft uytsteect. Men kan als dan oock, indien met een vinger ofte twee daer op gedouwt werdt, een sachtigheidt, ende beweging van Etter voelen. Hier staet evenwel neersigh op te letten, om niet bedrogen te werden. Want het gebeurt somtijds, dat men geen beweging, ofte vloeyinge van Etter en kan betreffen, door dien de selve al te dick is, ofte al te diep leyt, ende het sweerende Deel, gelijk onder den Voet, van buyten te hardt is. Sulcks heeft de gemelte *Hippocrates* seer wel aangemerckt in de 41. Kort-bondige Spreucke van sijn 6. Boeck, *By de welke de Sweeringe in 't lichaem geen teycken en geeft, sulcks geschiedt ofte door dickte van de Etter, ofte het Deel.* Maer somtijds

tijds verneemt men yet, dat schijnt te vloeyen, al en is 'er geen etter onder, het welck geschiedt ontrent de Koye, ende ander Kneuckels.

Dewijl de etter groeyt, soo dient de wermte van het Deel, die de selfde koockt, door middelen, die de wermte vermeerderen, ende kracht hebben, om rijp te maecten, vermeerdert, ende moet daerom het rijpen geholpen, ende de pijn, die daer dan is, gesilt werden. Maer wanneer daer etter, ofte yet etters gelijk, gemaect is, alsoo het selve gantsch tegens de nature is, ende geenfins aen het Deel vereenicht en kan werden, soo dient het uyt 't lichaem wech genomen; het welck bequamelick geschiedt door 't openen van de Aposteuny, 't zy dat die van selfs doorbreekt, ofte door de Konst geopent werdt. Maer het gebeurt geheel selden, ende niet, dan als sy weynigh, ende gantsch dan is, dat de stoffe van de Aposteuny, komt te verdwijnen.

Om nader te komen, soo sal men voor eerst de pijn stillen, door foodanige middelen, als in 't 4. Capittel, van het Eerste Deel der Heel-konste beschreven zijn.

De selve hebben oock, als matelick werm, ende de gematigheydt van ons lichaem niet ongelijk zijnde, kracht om het rijpen te vorderen. Onder die is wel het gereedste *Terwen-bloom*, ofte *Witte-broodt*, in *Water*, ofte *Melck*, ende *Olye* gekoockt tot een Pap. Want dat sluyt de sweet-gaetjens, houdt de natuyrlieke wermte binnen, ende vermeerdert de selvige, die dan de overtollige vochtigheydt rijpt, koockt, ende in goede etter (dat is wit, dick, ende eenparigh) verandert. Alderhande Vet, ende insonderheydt van tamme Dieren, koockt ende rijpt. Want behalven dat het door sijn vetigheydt, even als den Olye, de sweet-gaetjens sloopt, ende alsoo belet dat 'er niet uyt en waeslemt; soo heeft het een wermte, die ons natuyrlieke wermte naby komt. Doch alsoo alle Vet, gelijk in 't gemelte Capittel is aangewesen, niet even krachtigh en is, soo moet het swackste op sachte lichamen, het sterckste op harde gebruyckt werden, volgens 't gene nu geseyd is, dat de etter-maekkende middelen de nature van 't lichaem, daer sy opgeleydt werden, seer gelijk moeten wesen. Derhalven vereyschen de Kinderen, Vrouwen, ende alle de gene die sacht van lichaem zijn, vochtige; maer die minder vochtig zijn, hebben plaetsch in harde lichamen. Het welck oock te verstaen is van de nature des geswels. Tamelick verwormende, ende vochtig-maekkende, werden bequamelicken in onsteeckingen gebruyckt, maer in kouder geswellen; dewijl se die koude vochtigheydt tot geen etter en konnen brengen, soo moeten de selvige eenige wermere middelen bygevoegt werden. Het welck oock dient waergenomen in Deelen, die van naturen koudt zijn, als oock in oude luyden. Derhalven werden de *Etter-maekkende* middelen tweederhande gestelt; te weten, matelick wermte, ende lijnige, de welke men gebruycken moet in heete Geswellen, als de terstont aangewesene; ende de gene,

die werm zijn in koude, ende daer het Deel, ofte het geheele lichaem koudt van aert zijn, beyde te sien in 't 11. Capittel van 't 1. Deel der Heel-konste.

Na dat de etter gemaect is, ofte de vochtigheydt in een stoffe, etter gelijk, verandert is; soo moet het lichaem van de selvige met den eersten ontlast werden. Want anders staet te vreesen, indien dat 'er veel etter is, ende diep leyt; dat hy mocht komen te verhatden, ofte indien de selve seerp is, met 'er tijdt, ende, door het opleggen van wermte middelen, noch wermere werden, ende alsoo dieper in-etende, het geswollen Deel, ende de byleggende beschadigen. Soo dat seeckest is de *Aposteuny* rijp zijnde; indien sy niet by tijds van selfs door en breekt, te openen.

Deze *Openinge* moet geschieden, daer de *Aposteuny*, een wit, ende spits hoofft opgeworpen heeft, om dat de Huydt daer dunst is; even wel op de leeghste plaetsch, soo veel mogelick is, om dat de etter daer te bequamer soude uytloopen. De openinge werdt volbracht, door een Brandt-middel, dat van buyten opgeleyt zijnde, de Huydt door-eet, ofte met een Vlijm, die men *Lançet* noemt. Door de banck is 't gereeder, ende seeckerder met de Vlijm te openen, als met het Brandt-middel. Want door het *Cautijck*, alsoo het een korst brandt, werdt de opening, ende dien-volgende het heelen soo lange verachtert, tot dat die uyt valt, 't en zy sulcks met snijden geholpen werdt, verweckt oock in het verfworen Deel meerder hitte, ende pijn, ende verfwackt noch meerder des selfs gematigheydt, die te voren door het gebreck al slap was; waer uyt dickwils veel quade toevallen voortkomen. Dan sulcks heeft meest plaets in heete, ofte wermte Geswellen. Maer in koude, ende die noch niet volkomen rijp en zijn, is een Brandt-middel veel beter als de Vlijm. Dewijl dat het selve door de hitte, die het by-brengh, de vochtigheydt noch meerder doet rijpen. Als mede de etter soo diep leyt, dat het *Lançet* soo verre niet en soude konnen reycken, soo is oock beter een *potentiael Cautery* gebruyckt. Want als de wegh daer door geopent is, soo kan de selvige daer na, om tot de diepte te komen, soo wijdt gemaect werden, als men noodigh vint.

De openinge die door het Yser geschiedt, werdt gedaen ofte met een dat gloeyende, ofte alleen seerp is, te weten, de Vlijm. Het gloeyende Yser gebruyckt men selden, ende niet als in kouwe Geswellen, ende als de *Aposteuny* is in Deelen, die veel ende groote Aderen, ende Slagh-aderen hebben, om het bloeyen voor te komen. Maer meestendeel, ende bequaemst geschiedt het met de Vlijm.

Dewijl nu, op het openen van groote Aposteunen, pijn ontstaet, ende veel bloeyen, ende van wegen het uytloopen van de etter, als oock van schrick, ende pijn, een bangigheydt verweckt werdt; soo moet men daer op letten, dat het door-vlijmen rasch, ende met de minste pijn geschiedt. Indien men vrees voor veel bloeyen, soo moet men geroet hebben middelen die het selve kon-

N

nen

nen stempen met poeyer van *Wierroock*, *Bolus*, *Drackenbloet*, *Granaet-schellen*, onder *Wis van Ey* geslagen, ofte andere, beschreven in 't 13. capittel, van het eerste Deel der *Heel konste*.

Om de qualic kheyte voor te komen, insonderheyt in Kinderen, Vrouwen, ende andere, die wat schrickachtigh zijn, soo dienen gereet te staen *Wijn*, *Azijn*, *Kaniel-water*, ofte andere Hert sterckende, op verschedene plaetschen in de *Gronee-konste* aengewelen.

Om nu de opening wel te doen, soo moet een Heelmeester uyt de ontleding wel kennen den aert van het Deel, hoe de Aderen, Slagh-aderen, Zenuwen, ende Spieren, gelegen zijn, op dat de Aderen ende Slagh-aderen niet roeckeloos door-gesneden werden, ende bloeyen kome te veroorsaeken; ofte dat de Zenuwe gerocht, ofte afgesteeken zijnde, groote pijn verwecke, ofte 't gevoelen van het Deel beneme, oock op dat door het beschadigen van de Spieren, het Deel van sijn beweginge niet berooft en werde. Ja daer dienen oock waer genomen de Veselen van de Spieren, ende men moet volgens den draet der selviger, het snijden doen, ende niet over dwers den draet door-snijden; want sulcks soude al het werck van 't lidt beschadigen. Men moet oock letten, hoe groot de opening dient te wesen. Want indien se al te kleyn gemaect wert, soo en kan de etter, insonderheyt als de selve heel dick ende grof is, niet uyt loopen: maer is noodigh, dat men daer op douwt, het welck pijn verweckt, ende is dickwils oorfaeck van een hardigheyde, waer uyt dan dickwils een *Fistel*, ofte loopt gat voort-komt. Doch wanneer oock aen d'ander zijde de opening te groot is, dan blijft 'er een groot ende leelick lidt-teecken: daer beffens komt 'er te vele luchts in, die de gematigheyt van het Deel, noodigh tot de heelinghe, een quade veranderinge indruckt. Derhalven soo dient de opening maer soo groot gemaect, dat de etter daer bequamelick door geloost kan werden. Ende al is 't, dat de opening een weynigh te kleyn gemaect is, soo kan se lichtelick met een stuck gedraeyde *Spongye*, ofte een *Gentiaen-wortel* gewijt werden.

De opening gedaen, ende de etter niet veel, ende gantsch rijp zijnde, soo magh men de selvige met de vingeren sachtjens uyt drucken. Dan in overvloed wese, en is niet dienstigh haer den vollen loop te geven; maer wel dat se by poosen, ende allencxkens geloost wert. Want sevens uytlopende, soo sleept se met haer een groot gevolg van natuynlike wermte, ende levend-maekende Geesten, waer op dan gemeenlick slauwte, ende qualickheyt volghet. Soo schrijft *Hippocrates* in de 27 Kort-bondige Spreucke van sijn selste Boeck: *Die Etterigh, ofte Waterigh gebrant, ofte gesneden werden, als Etter, ofte Water al te samen gelijk uytvloeyt, die sterven al te samen*. Dese spreucke heeft plaetsche soo wel in inwendige, als uytwendige Aposteunyen, insonderheyt daer veel Aderen, ende Slagh-aderen zijn. Want de etter in de Aposteunyen wat te lang

opgehouden zijnde, eet in, ende opent de Aderen ende Slagh-aderen, de welcke door-breeckende, beffens de etter, gelijk nu geseyt is, veel levend-maekende Geesten uytgeven, het welck slauwte, ende andere toevallen veroorsaect.

Na de opening van 't geswel, ende in 't ontlasten van de etter, sal men in de opening, tot vordering van 't Sweeren, dat is, om te doen rijpen de quade vochtigheyde, die noch overigh mocht wesen, een Wieck steecken, met de Salve *Basilicon*. Ende wanneer in 't geswel noch eenige vuyligheyt is, die het heelen, ende groeyen van 't vleysch belet, de selve moet gesuyvert werden, indien se niet veel en is, met *Termenthijn* onder *Honich van Rosin* gemengt, anders met *Vng. Apostolorum*, ende noch grooter zijnde, met *Vng. Aegyptiacum*, ofte *Precipitatt*. Daer na, als alles wel gesuyvert is, en valt 'er niet anders te doen, als het verwoeren te herstellen, door Vleysch-maekende, ende dan de opening te sluyten, door Huyt-maekende middelen, alle beschreven in het eerste Deel van de *Heel-konste*.

Het V. Capittel.

BLOET-GESWEL,

1. *Syn Benaminge,*
2. *Beschrijvinge,*
3. *Maniere van groeyen,*
4. *Naeste, ende vordere Oorsaeken,*
5. *Ondersebeyt,*
6. *Ken-teyckenen,*
7. *Voor-teyckenen,*
8. *Geneefinge,*
9. *Maniere van Leven.*

Het Geswel, dat na het Griex gemeenlick *Phlegmon*, by onse Heelmeesters, als mede by de Italiaensche, ende Françoische *Flegmon*, ofte *Plegmon* genoemd wert, van wegen sijn brandt, waerom het oock by sommige den naem van *Onsteekinghe* heeft, ofte *Swellinghe die onsteeken is*; sullen wy, om beter onderscheyt met andere geswellen te maekken, benaminge geven, na haer oorfaeck, ende heeten 't *Bloet-geswel*. Eenige hebben het *Suijn-puyste* genoemd, ende de Hooghduytschen *Entzündung*.

2. *Bloet-geswel* is een geswel tegen de nature in vleysige Deelen, ontstaende uyt bloet, na het geswollen Deel te veel toeloope, ende is derhalven heet, root, gespannen, pijnelick, ende kloppende.

3. Om dese beschrijvinge wel te verstaen, sal ick wat breeder verhalen, hoe, ende op wat wijse dit geswel groeyt. Een heete Vloed, als sy op de Spieren komt, soo werden eerst de grootste Slagh-aderen vervult, ende gespannen, daer na de kleyne, ende dan de Aderen. Wanneer het Bloet in de selvige vast steekt, en in sulcken overvloed, dat het daer in niet langer en kan gehou-

gehouden werden, dan uytwaessent een deel van het dunste ende waterigste door de rocken (die haer onsenlike gaetjens hebben) van de Aderen, ende een deel leecker uyt de mondekens van de uyerste kleynste Aderkens, die in 't vleysch uytgaen. Ende het Bloedt aldus in menigte buyten sijn natuyrlieke plaats zijnde, onsteekt de naeste Deelen, met pijn, spanning, ende kloppinge.

4. Uyt het gene nu geseyd is, blyckt het onderscheydt, waer door het Bloedt op tweedelley wijze den naem van *Oorsaeck* van 't Bloedt-geswel bekleet. Want het is de naeste oorsaeck van wegen, dat het nu alreede in het Deel gevloeyt, ende valt is, ende het selvige al op doen swellen heeft; ofte het is een voorgaende oorsaeck, van wegen, dat het overvloedigh in 't lichaem zijnde, kan na een Deel toevloeyen, ende 't selve doen swellen. De uytwendige ende eerste oorsaecken zijn, ofte die helpen tot veel Bloedt maecken, gelijk daer is spijs van vele ende goede gijl, ledigh leven, ende diergelijke; ofte die het selve scherper maecken, gelijk al 't gene verhit, scharp voedsel, gramschap, waecken, te veel ende te sterck te oeffenen; ofte die het Bloedt na het Deel toedrijven, gelijk groote hitte in het Deel selve, Pijn van een Wonde, Val, Slagh, Bruck, Ontleding, ende diergelijke oorsaecken; ofte de swackigheydt van het ontfangende Deel, met de sterckte van de gene, die daer na toefenden.

5. Het *Onderscheydt* van de Bloedt-geswellen werdt genomen uyt de verscheydenheydt van de oorsaeck, ende sijn dienvolgende *Wettigh*, wanneer se uyt suyer Bloedt alleen bestaen, *Onwettigh*, wanneer onder het selve andere vochtigheden vermengt zijn, ende hebben dan drierhande onderscheydt, na de vermenginge van Gal, het welck genoemt kan werden *Roosach. igh Bloet-geswel*; na het *Plegma*, ofte Slijm, *Slymerachtigh Bloet-geswel*; ende na de vermenginge van swarte Gal, *Hardachtigh Bloet-geswel*. Maer als het Bloedt van sijn natuyr vervalt, ende in Gal, ofte swarte Gal verandert, dan maeckt het een ander soorte van geswel.

6. De *Ken-teycken* van dese geswollen onstekingen in 't Bloet, sijn af te nemen uyt de beschrijvinge, te weten hitte, pijn, spanning, roodigheydt, ende klopping.

Voor-eerst werdt hier *Hitte* verweckt, ende dat om verscheyde oorsaecken. Want het Bloet, het welck dit Geswel veroorsaect, is in sijn selven heet, ende deelt het Deel, 't welck het onsteekt, sijn hitte mede, ende alsoo door de menigte van 't Bloedt, waer toe noch wel somtijds eenige grovigheydt by komt, die al de onsenlike gaetjens soo vervult, ende verslopt, dat die heete dampen niet wel en konnen verluet, noch, na behooren, ontlast werden, waer door niet alleen de hitte seer toeneemt, maer oock een verrottinge toeflaet; die wederom dan noch meerder hitte by-brengt.

Het tweede teycken is *Pijn*, veroorsaect soo door het spannen van de menigte des Bloedts, als door den brandt, die het selvige heeft.

Het derde teycken is *Spanning*. Want alsoo niet alleen de Aderen, ende Slagh-aderen, maer oock alle de selfstandigheydt van het Deel met de menigte van het Bloedt vervult zijn: soo werdt alles gespannen, ende uytgereckt, insonderheydt de Huydt, de welke gelijk se om d'ander Deelen leyt, ende vlietachtigh van aert is, soo werdt sy die spanning meest gewaer. Ende al is 't, dat het onsteeken Deel van naturen niet hardt en is, soo werdt het even wel door die menigte van Bloet soo vervult, ende gespannen, dat het in 't voelen, den vinger niet en wijckt, maer hardt gelijk.

Ten vierden sijn de onsteeken Deelen *Roor*, om dat het Bloedt foodanigen verwe aen de Huydt mede deelt, ende daer en is niet roots in ons lichaem, als Bloedt, ende Vleysch.

Ten vijften, ende ten laetsten werdt in de onsteeken Deelen een *Klopping* vernomen, ofte een kloppende pijn, de welke geschiet, wanneer de Slagh-aderen opgeheven, ende uytgespannen werden. Als dan, door dien de Deelen rontsom, van wegen de swellinge, niet wijcken en konnen, ende dien-volgende de Slagh-aderen drucken, ende van de selvige gedruet werden; soo komt noodsaeckelick door dit spannen, ende te samen drucken, een kloppende pijn te veroorsaeken. De welke dan meest gevoelt werdt, als de onsteeking tot het rijpen gaet. Want als dan verhit het Bloedt, ende is (gelijk wy, in 't laetst-voorgaende Capittel, geseyd hebben) als kookende, waerom het oock meerder plaats beslaet, ende het Deel meerder spant, waer van daer na de Slagh-ader in 't opslaan harder neder gedruet werdt, ende sy dan oock mede de naeste, ende omleggende Deelen neder druckt.

Hoe het geswollen Deel zenuwachtiger van aert is, hoe de pijn grooter is, de klopping stercker, ende het rijpen trager. In tegendeel gaet het in geheel vleysige Deelen.

7. De *Voor-teycken* van een goede uytkomst sijn te nemen, wanneer men siet, dat de stoffe, die de onsteeking veroorsaect, van de nature overwonnen werdt; het welck geschiedt als het geswel ofte vergaet, ende de vochtigheydt ongevoeligh uytwaessent, ende dat is de beste maniere van genesinge; ofte, 't welck het naeste is, als de vochtigheydt sweert, ende in Etter verandert. Het is een Voor-teycken van de quaetste uytkomst, als de natuyr de stoffe niet en kan verwinnen, het welck gebeurt, wanneer de onsteeking, uytwendigh zijnde, verdwijnt, ende na binnen haren wijck neemt; ofte dat de natuyrlieke wormte overwonnen ende uytgebluscht zijnde het lidt verrot, ende het Koudt-vyer krijght, soo dat, indien het niet terlondt gestuyt, ofte het lidt afgeset en werdt, het lichaem gevaer van de doodt loopt. Het is oock een quaet Voor-teycken, als het Geswel verhardt, ende dat de dunne vochtigheden verdwijnende ende uyt dampende, de dicke daer in laten se, de onsteeking in een hardigheydt verandert.

Nu wat hier van te verwachten staet, is af te nemen uyt de vergelijkinge van de natuurlieke kracht met de gebrekelieke oorfaeck. Want indien de vochtigheyt niet heel veel en is, niet dick, niet al te diep sitende, niet onder een dicke, ende vaste Huydt bestoten; indien het lichaem niet onstuyver en is, ende de nature sterck, dan magh men verhopē, dat de vochtigheyt ongevoelick sal uytwaessē, ende het Geswel alsoo verdwijnen. Maer als de stoffe overvloedigh, ende dick is, diep, ende onder een vaste Huydt gepropt, ende bestoten leydt; dan staet 'er sweeringe te verwachten.

Dat de vochtigheyt na binnen toe keert, is daer aen te kennen, dat men het Geswel siet verminderen, sonder voorgaende gebruyck van te rug-drijvende middelen.

Dat de natuurlieke wermte vergaet, werdt daer uyt gemerckt, dat de wermte, roodigheyt, pijn, ende klopping vermindert, blijvende nochtans het Geswel.

De Onsteeckinge vervalt gemeenlick tot een hardigheyt, wanneer de stoffe al te taey, ende dick is, de natuurlieke wermte sterck; ofte dat 'er in 't beginsel al te krachtige (*difcunctia*) middelen gebruyckt zijn, die het dunne verdrijven, ende het dicke in laten.

8. De rechte *Genfinge* beflaet in 't wech nemen van de oorfaeck. Die hebben wy geleydt van het Bloed-geswel te wesen bloedt, dat tegens de natuyl in eenigh Deel gevloeyt is, soo moet dan het selve uyt die plaats geweert werden, ende oock belet, dat het niet meerder daer na toe en vloeyt, waer door dan de naeste, ende voorgaende oorfaeck werdt wech genomen. Het vloeyen werdt verhindert; met verhinderen, dat het bloedt niet en groeyt in overvloet, ende 't gene overvloedigh is, niet en vloeyt op het gebrekelick Deel. Sulcks brengt het *Ader-laten* te weegh. Want daer door en werdt niet alleen de veelheyt van 't bloedt gemindert; maer oock van de gebrekelicke plaats getrocken; ende is derhalven het *Ader-laten* een recht *Genees-middel* in alle onsteeckinge, die naeuwlicks immermeer en behoort overgestagen te werden, wanneer het de krachten toe-laten. Ja men kan hier niet wel eenige andere middelen in 't werck stellen, 't en zy dat het *Ader-laten* voor-gaet, ende de menighe van het bloedt vermindert wert. Want indien wy te rugh-stoetende middelen gebruycken in een vol lichaem, soo staet te vreesen, dat de vochtigheyt, in geen andere Deelen bequamelick konnende ontfangen, ende geherberghet werden, met gewelt eenige plaats sal overvallen. Ende verdrijvende dingen, alsoo sy werm zijn, indien sy op een vol lichaem geleydt werden, soo is mede te vreesen, dat 'er meerder na toe sal trecken, als vervliēgen. Daer-en-boven en streckt dit *Laten* niet alleen tot ontlafing, maer oock om de vloeyende vochtigheden te *revellē*, ende van haren loop na het onsteecken Deel af te trecken; na het recht regel tegenstaende; als mede om te *derivē*, als de vochtigheyt die noch in het Deel niet en is, maer alleen sijnen loop daer na toe gestelt heeft, te verleyden. Ende al is 't oock, dat de on-

steeckingen haren oorspronck insonderheydt hebben van het bloedt, soo geven daer toe dickwils oorfaeck de quade, voornamelick heete vochtigheden. Want als de nature van de selvige geprickelt wert, soo soeckt sy haer van de selvige te ontlaffen; dan dewijl sy sulcks niet doen en kan, 't en zy dat se met eenen daer bloedt na toe sendt, ende dat 'er oock door de scherpe vochtigheyt in dat Deel komende, pijn verweckt, soo geschiet daer een toevloeying van bloedt, ende werdt alsoo tot een onsteeckinge gebracht. Derhalven is goet, dat in foodanige gelegentheydt mede een *Purgaty* voor andere middelen gebruyckt wert.

Dit aldus gedaen, ende 't lichaem ontlast zijnde, magh men komen tot te ruggē-drijvende middelen, die de invloeyende vochtigheden uytstooten, ende haer geen toegang en geven tot het beschadicht Deel, ende de gene, die in de kleyne Aderkens al hangen, tegenhouden, ende het gebrekelick Deel alsoo van overlaflich bloedt bevrijden. Waer uyt volkomenlick blijkt dat de te rugh-drijvende middelen (verhaelt in 't 2. Cap. van 't 1. Deel der *Heel-konste*) alleen plaetsche hebben in 't beginsel. Dan in den voortgang moeten sy vermengt werden met versachtende, ende ondoende, beschreven in 't selfde Deel, op 't 6. Capittel. Want al en vloeyt dan het bloedt soo veel niet, dewijl even wel het selvige niet heel vast en sit, soo kan daer van noch wat te rugh gestooten werden. Nu alsoo van den aert, ende stoffe deser Heel-middelen te voren gehandelt is, soo sal ick hier alleen dit byvoegen, dat de te rug-drijvende, ende de onder-scheppende, ende tegenhoudende van eenen, ende den selfden, te weten, van eenen t'samen-treckenden aert zijn, ende dat sy maer verschillen van plaets, op de welcke sy geleydt werden. Want de te rug-drijvende leyt men op de onsteecken plaets, ende de onder-scheppende op de wegegen, door de welcke de vochtigheden na het gebrekelick Deel toe loopen, om de selve onder wegegen te houden. Ende werden bequamelick geleydt op *magere Deelen*, daer groote ende merckelicke *Vaten* haer vertoonen, als op, ofte boven de gewrichten. Gelijk ofte de onsteeckinge in de *Handt* was, dan sal men het onder-scheppende middel leggen op den *Carpus*, ofte *Opper-hant*, indien sy is tusschen de *Carpus*, ende den *Arm*, op den *Arm*; indien de onstekingē is in de *Schouder*, soo sal men boven de selve leggen het *Defensijf*, soo sy in de *Voet* is, boven den *Enckel*; in 't *Been*, boven de *Knye*.

Dit is, soo veel het beginsel, ende de vermeerdering aengaet: maer als alles in *Statu*, ofte *Stillstandt* is, dan magh men de ondoende alleen gebruycken; in 't afgaen, de selfde, ende die het Deel voort verstercken, ende de vordere vochtigheyt op-droogen.

Om nu, tot voorbeeldt, enige gemengde middelen, kortelick by te brengen, soo sal men op een *Bloed-geswel* dat even begint, een *Defensijf* leggen, gelijk hier allefins gebruyckelick is. Men kan oock, indien de

de Vloet niet veel, ofte hevigh is, het Geswel stoven, ende daer om slaen het *Oxyeratium* van Water, ende Azijn. Dan als het vloeijen sterck voortgaet, ende al een groote plaets begrepen heeft, dan soude dat schadelick wesen, insonderheydt soo sulcks wat te lang vervolght wierde. Soo hebben wy onlangs gesien, dat daer door den tweeden dagh het Kout-vyer in een Been by den Enckel gekomen was, het welck met geen Pappen alleen, maer met Scherven, ende Icheyden konde tot geneefinge komen.

In 't laetste van 't beginsel, ende het vermeerderen, kan men gebruycken, een *Pap* van *kruym* van *Wittebroodts* in *Soete-melck* gezoden, ende daer dan *Olye* van *Rosen*, van *Dil*, ofte van *Camillen*, met een weynigh *Saffraen*, onder geroert.

In stilstandt sal men kunnen gebruycken een *Pap* van *Huemsst-wortels*, ofte *witte Lelyen*, morw in *dick Bier* gekoockt, dan gestampt, ende daer by gemengt *Olye*, ofte versche *Boter*, met wat *Lijnzaet-meel*, ende een *Doeyer*.

In 't afgaen, kan men een *Stoving*, ofte *Pap* maecken van *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Alffen*, *Vlier-bloemen*, ende *Boonen-meel*.

Dit staet noch van de middelen, die verteeren, ofte doen verdwijnen, aen te mercken. Indien de vochtigheydt dicker is, dan dat die selfde middelen daer op haer werck souden mogen doen, in sulcke gelegentheydt moet sy eerst driftigh, ende bequaem tot het verdwijnen gemaect werden, het welck geschiet door versachtende dingen. Ende dan en dient men niet alleen te laten de verhittende ende droogende Heel-middelen, dewijl sy de dunne vochtigheydt, die in 't Geswel is, verteeren, ende doen verdwijnen; ende de stoffe die 't Geswel veroorsaect, verharden, ende alsoo ongeneeslick maecken: dan men moet oock gebruycken soodanige versachtende middelen, die matelick werm zijn, ende met eenen niet en droogen; maer liever verwochtigen, gelijk daer zijn *Hoender-vet*, *Ganse-vet*, *Huemsst-wortelen*, ende van *witte Lelyen*, *Maluwe*, *Lijn-zaet*, *Ammoniacum*, &c. Ende aldus komt de stoffe, door ongevoelick uytwaesselen, tot verdwijnen.

Maer gevoelick werdt de oorfaeck geloft met *Scherven*, ofte *Openen*, als sy tot etter gebracht is. Hier staet wel te letten, ofte de stoffe wel kan in etter veranderen, ofte niet. Want als het Sweeren voor handen is, dan en heeft het Scherven geen plaetsch. Maer indien de vochtigheydt tot geen etter en komt, ende dat 'er geen hope en is, dat sy met eenige middelen sal kunnen verdwenen werden, dan magh men komen tot Scherven, ende Koppen, die diep trecken, oock 't gene, dat hem tot hardigheydt begint te setten. Soo dat sulcks gantsch niet en dient in 't beginsel gedaen te wesen; maer alleen als het lichaem wel gesuyvert is, ende 't Geswel stil staet, ende niet te vreesen en is, dat door de pijn, die het Scherven verweckt, een nieuwe toevloeying sal voortkomen, ende dan oock alleen, als 'er na het ge-

bruyck van andere middelen, noch wat van 't overgeblevene uyt te trecken is. Maer hier toe gebruyckt men selden het Scherven. Dan de gemeenste ende seeckerste geneefinge van een Bloedt-geswel, ofte Onsteeckinge is, dat men de ingesoncken stoffe door de verhaelde middelen, doet verdwijnen; ende als men daer toe niet en kan komen, dat men dan ingaet den anderen wegh, dat is door etter-maecken ende door-sweeren, waer van in 't laetst-voorgaende Capittel gesproocken is, ende die in 't II. Capittel van 't I. Deel der *Heel-konste* zijn beschreven. Na het suyveren, komt men tot toeheelen, ende vel maecken; gelijk breeder in de wonden sal werden aangewesen.

Ende dit alles is geseyt van een suyver Bloedt-geswel. Maer wanneer de Onsteeckinge niet suyver en is, ende heelt na den aert van de Roos, *Oidema*, ofte een hardigheydt, dan moeten daer by vermengt werden Heel-middelen, die met die Geswellen over een komen, met dat bespreck nochtans, dat de gene, die op het Bloedt-geswel sien, de overhandt hebben.

9. Wat de *Maniere van Leven* betreft. Hier dient geschouwt heete *Lucht*, als oock *Spijse* die al te heet is, gelijk *Looch*, *Ajuyn*, *Wilt-gebraet*, ende ander *Vleysch*, daer *Peper*, ofte ander *Kruyt* by gedaen wert, die mede noch door veelte, noch door selfstandigheydt, al te veel voedsel en geeft, waer door dan meerder bloet soude voortkomen: maer moet gebruyckt werden *Soberheyt*, ende *Kost*, die vochtigh, ende verkoelende is, als *doorgeslagen Gerste*, gemengt onder slap-gezouten *Schape*, ofte *Hoender-nat*, daer te voren *Suyring*, *Lattouw*, *Endivve*, ofte *onrijpe Druyven* in gestooft zijn; ofte daer *Kruys-besjen*, (na den tijdt) *Citroen-sap*, ofte *Verjuys* by gedaen is; ende wanneer het bloedt, gantsch dun, ende heet zijnde, wat meerder verdickinge vereyfcht, met *Sap* van *suure Granaet-appelen*, ende *Porcelayne* gestooft. De *Wijn* is hier gantsch onbequaem, als toevloeying verweckende, ende het bloedt onsteeckende: dan de gene, die haer, door de gewoonte, van den *Wijn* niet en kunnen onthouden, mogen op haer eten een glaesjen van den dunsten drincken. Andere sal *Gersten-water*, ofte *kleyne Bier* beter wesen. Ende om geen meerder toevloeying te verwecken, staet wel te wachten, voor stercke beweginge des lichaems, insonderheydt van het geswollen Deel, gramschap, korts aen den eten te slapen, byslapen, ende dat men niet gesloten van lichaem en is.

Het VI. Capittel.

VLEYSCH-GESWELLEN.

1. *Swaer-lyvigheydt*,
2. *Oorfaecken*,
3. *Ken-teycken*,
4. *Voor-teycken*,
5. *Geneefinge*,

N 3

6. Ma-

6. Maniere van Leven.

7. Vleyfigen Aenwas; Sijn begin, groeyen, ende afsnijden.

WY hebben gehandelt van het onsteecken Bloet-geswel; maer het gebeurt somtijds, dat het bloedt, als stoffe van het Vleysch, een algemeen-geswel maect over 't geheele lichaem, 't welck *Swaerlijvigheydt* genoemd wert, ofte in een bysonder plaetsche, gelijk van buyten in eenen *Vleyfigen Aenwas*, waer van wy terstondt een merckelick exempel sullen bybrengen, en in een *Vleysch breuck*, die hier na, onder d'andere soorten van Scheurfel sal beschreven werden.

1. *Swaerlijvigheydt* noemen wy, als het lichaem soo dapper aenneemt, dat het in sijn werckinge daer door verhindert, ende belet werdt. Soo verhaelt *Galenus*, in sijn boeck van 't onderscheyt der Siekten, van een, wiens lichaem soo seer uytgegroeuyt was, dat hy hem niet en konde verroeten. Ende wy lesen van andere, die in onse Eeuwe drie, vier, ja ontrent vijf hondert pont gewogen hebben, met sulcken beswaernisse, dat sy niet alleen haer niet en konden bewegen, maer nauwlicks den adem halen.

2. De naeste *Oorsaeck* van de *Swaerlijvigheydt* is overtolligh *Vleysch*, ende *Vet*, spruytende uyt goet ende *vet* bloedt, in een lichaem, dat van naturen gematight, ofte werm ende vocht is, ende meest door gebruyck van veel, ende voedsame *Spijse*. Want men siet somtijds, dat groote Eters wel mager blijven, ende andere, die niet veelen eten, *vet* werden; het welck aenkomt op de bysondere nature van 't lichaem, ende de gematigheydt der Deelen, die het voedsel koocken, verdeelen, ende aenplacken.

Tot de *Swaerlijvigheydt* helpt oock veel, voor uytterlicke *Oorsaeck*, *Ledigheydt*, waer door weynigh bloedt verteert, ende de overtolligheydt niet uyt en waesfemt, maer in 't lichaem verblijft, ende het selve te overvloedigh groeyfel aenbrengt: als oock gewoonlicke *Lofinge* opgestopt, gelijk van *Speen*, ende *Stonden*: ende in lichamen die heet zijn, foodanigen *spijse*, die de hitte van 't bloedt konnen marigen. Ende daer op slaet het gene *Galenus* schrijft, dat de lichamen die wat na de koelte, ende vochtigheydt trecken, *vet* werden. Het welck *Prosper Alpinus* bevestigt in sijn 9. Capittel van de Genees-konste der Egyptenaers, seggende, dat de lichamen der selviger, als wonende onder eenen seer heeten, ende droogen hemel, uyt foodanigen lucht heet ende droogh zijn: maer dewijl sy de hitte, ende drooghte verminderen met gestadigh *Water* te drincken, met verkoelende *Spijse*, ende *Badstoven* van werm *Water*, soo uyttermaten *Vet* werden, dat hy nergens soo veel gantsch vette *Mans* gesien en heeft, als in groot *Cayro*: alwaer vele grooter, ende dicker *Borsten* hebben, als de grootste van andere *Vrouwen*.

3. De *Ken-teykenen* wijsen haer selven: alsoo de *Swaerlijvigheydt* met de oogen gesien wert.

4. De *Voor-teykenen* vereytschen meerder ondericht: *Swaerlijvigheydt*, ende overtolligh *Vet* sluyt de *Vaten*, benaeuwde de *Borst*, ende dien volgende den *Adem*, waer door sommige ofte schierlick komen te stikken, ofte altijd door de banck soo lang niet en leven, als de matigh dunne, ofte magere. Soodanige zijn oock veeltijds onvruchtbaer, om dat haer belle *Bloet*, tot *Vleysch*, ende *Vet* vergaet, ende het overige *slap* ende *waterachtigh* is, gelijk den *Arabischen Aricenna* schrijft 4. 7. 4. 5. *Aristoteles* in sijn 1. Boeck van de *Teelinge* der *Dieren* op 't 18. *Capittel*, ende in 't 2. Boeck van de *Deelen* der selviger op 't 15. *Capittel*, geeft de selfde reden, te weten, waerom dat vette *Mans* niet en teelen, ende vette *Vrouwen* niet swanger en werden, dewijl het zaet gemaeckt werdt uyt het suyverste *Bloedt*, ende dat, seyt hy, het vette van 't *Bloedt*, het welck in zaet most veranderen, allegader tot *Vet* gaet. Op de *Vrouwen* stelt *Hippocrates* noch een ander oorsaeck in de 46. Kortbondige *Spreucke* van sijn vijfde Boeck: *De gene, die onnatuurlick dick zijnde, niet en ontfangen, in deselvede werdt de krop van de Lijf-moeder ingedruckt, ende sy en dragen niet, voor al eer sy dan werden.* De reden geeft *Hippocrates* selve in sijn boeck van de *Vrouwe-siekten*: *Als sy onnatuurlick dick werden, dan en ontfangen sy niet. Want het dicke Net, leggende op de krop van de Lijfmoeder, druckt het selve soo, dat 'er niet ontfangen kan werden.* Het welck niet en betert, als wanneer door afgaen van die sware vettigheydt, de wegh meerder opening krijgt, ende daer door 't zaet scheut kan hebben.

5. Al is de groey seer qualick geheel te benemen, ofte, als sulcks met kracht van sterke genees-middelen soude gedaen werden, het een quaet op het ander soude volgen: soo kan even wel de selve ten deele gesteyt, ende tegen gehouden werden, door middelen, die het weelderigh groeyen van 't *Bloedt* verminderen, gelijk zijn twee drie mael 's jaers *Ader-laten*, ende *Koppen*, in de gene die het suyver *Bloedt* *Swaerlijvig* maect: maer die met weynigh *Bloedt* dapper *Vet* zijn, gelijk ick dickwils gesien hebbe in ontledene lichamen, is beter, alle maent te gebruycken *Pillen Ruffi* een vierendeel-loot, met een half scrupel *Salpeter*; ende alle morgen een roomer *Alffen-wijn*, daer *Water* *afrijvende* kruyden, beschreven in 't 17. *Cap.* en 4. Boeck des 1. Deels van den *Schat der Ongeantheydt*, op gesien hebben. *Galenus* prijft seer het wuijen met scherpe doecken. Ende *Plinius* verhaelt in 't 11. Boeck van sijn *Nat. historye* op 't 27. *Capittel*, dat de soon van *L. Apronius*, *Romeynsche Borgemeester*, 't *Vet* afgetrocken is, met verlichtinge van 't lichaem, dat te voren door den last, onbeweeghlick was geweest. Dan die en sal om de wreedtheyt niet licht van yemands nagevolgt, noch, om het gevaer, van een *Genees-heer* aangeraden werden.

6. In dese gelegentheydt komt het meest aen op een goede *Maniere van Leven*. Voor-eerst dan sullen de *Swaerlijvige*, haer, soo veel mogelick is, des *Somers* bege-

ven in heete *Lucht*, alsoo de selve niet alleen het *Bloed*, ende *Vet* verdrooght, maer oock den grooten etenslust vermindert, ende het rasch verteeren van de spijs wat tegen houdt. Des *Winters* is 't oock beter by een goet vyer te zijn, als in de kouw, de welcke de onsenlike tocht gaetjens sluyt; waer door dan alles binnen gehouden werdt, ende de begeerte tot eten verweckt; het welck ondienstigh soude wesen, alsoo de soberhey in eten, ende drincken hier dapper in achtiging moet genomen werden. Ende sulcks noch in *Spijs*, die weynigh voedsel geeft, als *Moer-kruyt*; die droogh is, als *gedrooghte Visc*; die een open lijf houdt, als *Pruymen*, ende foodanige andere, als in den *Schaer der Gesontheit* beschreven zijn. Hier dient de kleynste *Wijn*, het dunste *Bier*, ende hoe ouder, hoe beter, dewijl selfs oock *Azyn* daer toe grooten dienst doet. Soo getuyghet *Fam. Strada* in het 8. Boeck van sijn noyt genoegh gepresen historie, die hy te Roomen van onse Nederlandtsche Oorlogen gemaect heeft, dat de vermaerde krijghshelt *Chiapin Vitelli*, Marckgrave van *Cetone*, ende den Hertoge van *Alve* bygevoeght, zijnde boven maten *Swaerlijvigh*, ende soo *Vet*, ende dick van *Buyck*, dat hy den selven, met een swachtel om den hals, moest opschorten, ende daer in, als in den Oorlogh hinderlick, verdriet krijgende, sijn selven de *Wijn* gantsch onthiel, ende daer na al sijn leven niet als *Azijen* dronck; waer door hy rancker werde, ende sijn lichaem seven-entachtigh pont af nam. Ledigheyt, ende lange slaep moet hier gemijt werden. Maer het lichaem dient door alle *Oeffeninge* beweeght; sonder selfs het *Byslapen* af te slaen.

7. Wy komen nu tot den *Vleysigen Aenwas*, die wonderbaerlick groot gegroeyt, ende geluckelick genesen is. Een *Vrouwe*, swanger zijnde, werde in haer

sengesicht geslagen met een *Ossen-longe*; waer door sy verschrickende, haer handt (gelijck der *Vrouwen* gewoonte is) streeck achter aen haer *Dye*. Op de selfde

plaats hadde het dochterken, daer sy van verlost, elf, of twaelf *Puyfken*, gelijck kleyne *Wratten*, die niet en vergrooteden, als na haer tweede kraem, oudt zijnde drie-en-twintigh jaer, tot haren ouderdom van vierende-veertigh jaer, dat het afgefer werde. Drie jaer te voren, was in 't *Geswel* een *Pest-kole* geslagen, ende die genesen zijnde, nam het ongelijck meerder toe, als het te voren gedaen hadde. Den hals van desen *Aenwas*, heel dick zijnde, (gelijck hier afgebeeld is) werde seer vast gebonden, ende 's anderendaeghs, door den ervarenen, ende loffelicken heel-meeester *Nicolaes Savart*, met een krom mes, konstigh afgesneden, niet sonder een groote *bloedstorting* (alsoo my de *Aderen* dochten by-na de dichte van een pinck te hebben) de welcketerstondt door *Bloed* stelpende middelen, in 't 13. Capittel des 1. Deels van de *Heel-konste* beschreven, tegen gehouden werde. Soude anders sonder twijfel onder onse handen dootd gebloeyt hebben. Kreegh even wel 's avondts de *Sprouw*, ende werden ydel van *Hoof*, dan beyde genas; gelijck oock, door gewoonlike *Heel-middelen* allencxkens de plaatsche, daer den *Aenwas*, die, niet tegenstaende soo veel verloren *bloed*, noch seven-en-twintigh pont woegh. Dit is nu geleden achtien jaer, sonder dat de *Vrouwe*, die noch leeft, eenigh *mangel* sedert gehadt heeft.

Het VII. Capittel.

BOESEM, ofte HOLLIGHEYT;

1. Benaminge, ende Beschrijvinge,
2. Oorsaecken,
3. Onderfcheyt,
4. Ken-teyckenen,
5. Voor-teyckenen,
6. Genefsinge,

HEt gebeurt dickwils, dat de etter in een *Aposteuny*, het zy dat sy niet by tijds geloofst en werdt, ofte dat 'er gestadigh nieuwe vochtigheydt in sacket, door haer scherpigheydt de selfde onder-graefst, ende alsoo een *holligheyt*, ofte diepte maeckt, die by de *Grieken* daerom *κλάρο*, by de *Latijnsche* *Simus* genoemt werdt: de welcke wy, haer beteyckening volgende, met den naem van *Boesem*, al hier sullen beschrijven. Want gelijck uyt ons *Landt* de overtollige vochtigheydt in een *Boesem* gemaect, ende dan daer na uyt den selfden geloofst werdt: even eens gaet het met de vochtigheden onses lichaems, die gemeenlick na de swackste, ende leeghste *Deelen* haren loop hebben, insonderhey daer alreede *holligheyt* is, alwaer sy dan noch dieper graven, sonder van buyten, daer het nauwer is, wijder opening te versorgen.

2. De voornaemste oorsaeck van dese *holligheyt*, is etter, die door versuym te lange in de *Aposteuny* verhouden werdt, ofte dat de selfde, na het uytloopen van de

de etter niet genoeg gefuyvert en is . Want als een Gefwel aen 't Sweeren komt , ende dat de etter al van 't goede gefcheyden , ende wel gekoocht zijnde , niet terftondt uytgelaten en werdt , foo krijght hy een fcherpe , ende in-etende kracht , waer door hy den wegh , die hem van buyten gefloten is , binnen foeckt , ende verwijdt eerst de holligheydt daer hy in beftoten is , ende , daer na alderhande overtollige vochtigheydt , uyt de naefte Deelen , ende het gantsche lichaem , hem toevallende , is gedrukt nader , ende naeuwer plaetschen te foecken , die wy *Fiftelen* , ende loopende gaten noemen ; waer van in 't volgende Capittel fal gehandelt werden .

3. De holligheydt is niet even eens , maer seer verscheydelick . Want sommige valt kleyn , ende kort , andere wijdt , ende diep : eenige gaet recht , andere krom , ende winckelachtigh , gelijk de Conijns-hollen .

4. Aen de kennisse van dit onderscheydt is veel gelegen , om tot de genesinge te komen ; ende die werdt gekregen , door het peylen met een Proef-yfer , ofte Walsche-keersken , sachtelick in de holligheydt gesteecken .

5. Wat de *Voor-teykenen* belangt : die konnen hier , gelijk in alle Sweeringen , voor goet genomen werden , als de etter weynigh , ende goet is , ende de plaets sonder pijn : in tegendeel , als het anders gaet . De holligheydt , die haer om leegh na buyten streckt , is beter te genesen , om dat de etter , door foodanige opening , lichter kan geloofst werden : maer uyt de gene , die diep nederfackt , en is de etter soo wel niet uyt te krijgen , ende lang in blijvende , krijght een fcherpigheydt , die in-eet , ende de holligheydt allencxkens holder maeckt , ende hoe langer , hoe dieper door-mijnt , tot dat ten laetsten , aen het uytgeholde , ende uytgegraven vleysch , harde kanten opstaen , die in loopende gaten veranderen .

6. De *Genefinge* bestaet , gelijk in wonden , om de afgewecken Deelen te versamelen , ende de holligheydt met Vleysch te vollen . Voor al eer daer toe te komen , moet eerst gesien werden , hoe de holligheydt gelegen is . Indien sy soo staet , dat sy door de opening , die alreede is , haer niet en kan ontlasten , in sulcken geval , moet onder , ofte aen de weder-zijde een ander gemaect werden , om daer door de vuyligheydt af te laten . Daer na dient de holligheydt gefuyvert met Wiecken , die bestreecken zijn met *Honich van Rosen* , daer een weynigh poeyer van *Aloë* onder gemengt is , ofte *Vng. Apostolorum* , ende , als sy noch vuylter is , met *Egyptiacum* ; ofte andere , beschreven in 't 12. Capittel van het eerste Deel . Doch indien dat de opening te naeuw was , ende de holligheden te veel , om daer Wiecken in te brengen , dan sal men een suyverend afzietsel , van de gemelte droogen daer in speuyten , als by voorbeeldt , van *Allfen* , *kleyn Santorve* , *Iuffrouwmerck* , in *Wijn* gezoden , ende daer dan *Honich van Rosen* , ofte de gemelte *Salven* , na gelegentheydt , onder gemengt .

De holligheydt wel gefuyvert zijnde , werdt voorder genesen , als alle wonden , door Vleysch-toe-heelende ,

ende Vel-maeckende middelen , aengewesen in 't 14. 15. ende 16. Capittel van 't I. Deel der *Heel-konste* .

Het VIII. Capittel.

FISTEL , ofte LOOPENT GAT .

1. *Benaminge , ende Beschrijvinge ,*
2. *Oorsaecken ,*
3. *Onderscheydt ,*
4. *Ken-teykenen ,*
5. *Voor-teykenen ,*
6. *Genefinge .*
7. *Exempel van een verjaerde Fistel ontrent de Blaas , ghebeelt .*
8. *Maniere van Leven .*

WAnneer de laetst-beschreven Holligheydt niet haest en komt te heelen , dan eet de etter al verder in , ende doorgraeft haer in verscheyde wegen , niet anders als Pijpen , daerom oock genaemt in 't Griecsks *Σύριξ* in 't Latijn *Fistula* , welcken naem mede in andere talen , als oock by ons , met *Fistel* , bekend is : zijnde een holle , lange , diepe , ende pijps-gewijffe Sweeringe , met harde kanten rontsom belet .

2. De *Fistels* , ofte loopende gaten (die wy soo noemen , om dat sy altijd dragen , ende etter geven) trecken haren *Oorspronck* meest uyt de verhaelde Holligheden , ofte ander Apofteunen . Want als de selvige , het zy door onfuyverheydt des lichaems , ende overvloedt van quade vochtigheden , het zy door onwetenheydt van de Meester , te lang onder handen blijven , ende niet wel genesen en werden , soo geraecken sy door de in-etende etter , allencxkens dieper , ende hardt .

3. Daer is een groot *Onderscheydt* in de *Fistelen* . Want de een is dieper , als de ander . Sommige gaen recht in , sommige scheuns ende dwers . Sommige zijn enckel , sommige maecken van een begin veel wegen . Sommige eyndigen aen 't Been , sommige aen een Zenuwachigh deel , andere aen Aderen , ofte Slagh-aderen .

4. [Aengaende de *Ken-teykenen* :] De *Fistelen* werden mede ondersocht , ende nagespoort , hoe verre haer loop-gaten strecken , door een *Prouvet* , ofte *Proef-yfer* . Het welck niet wel in 't werck en kan gestelt werden , wanneer de *Fistel* te krom loopt . Dan in sulcken geval , sal men een lang stucxken *Loot* nemen , ofte liever een *Walschen-keersken* , dat buygen kan , ende 't selve in de *Fistel* brengen . Hier benevens is het vleysch , dat rontsom de *Fistel* staet , bleyck , droogh , hardt , ende sonder , ofte met weynigh pijn , 'ten ware dat se ontrent een *Zenuwe* quam . De etter , daer uyt komende , is rauw , ende somtijds met *stanc* . Of er nu een , ofte meerder holligheden zijn , moet met het *Proef-yfer* gepeylt werden , sulcks oock somtijds te kennen gegeven werdt , door de etter . Want indien dat 'er

dat 'er meerder etter uyt komt, als waerschijnelick is, dat 'er in een holligheydt kan groeyen ofte gehouden werden, ofte indien, als de Siecke sijn lichaem omkeert, de etter, die te voren in gebleven was, wederom begint uyt te loopen; sulcks is een teycken, dat 'er meerder holligheden zijn, ende dat de Fistel dieper ingaet. Maer indien de Fistel veel openingen opgeworpen heeft, dan en kan men soo wel niet ondervinden met het Proef-yser, of 'er een, ofte meerder Fistelen zijn: dan in sulcke gelegentheydt moet men eenige vochtigheydt door een van de gaten inspeuyten, de welke, by aldien se door alle de gaten wederom uytvloeyt; sulcks is een teycken, dat 'er maer eene Fistel en is. Maer indien de selve door alle de gaten niet uyt en loopt, als dan zijnder meerder Fistelen. Het welck oock de verwe van 't gene uytloopt, betuyght. Want by aldien de vochtigheydt, die door meerder openingen uytvloeyt, van eenderhande verwe is, sulcks beteeckent dat 'er maer een Fistel en is. Maer indien se verscheydlick geveert is, dat wijft meerder getal aen. Maer hoe verre dat de Fistelen reycken, ende aen wat Deel dat se ophouden, ofte steuyten, werdt aldus bekent: Indien het gene, 't welck met het Proef-yser geraeckt werdt, sacht is, ende d'etter, die het geeft, wit, ende veel is, sulcks beteeckent, dat de Fistel alleen door het Vleysch gaet. Maer als de selvige een Zenuwe raect, dan valt 'er groote pijn, wanneer men de diepte navorscht, ende de etter, die daer uyt komt, is wel wit, maer dunder, ende weyniger; ende de werckinge van dat Deel, daer de Zenuwe na toe gaet, valt veel trager. By aldien de Fistel tot het Been toe komt, dan valt 'er pijn in 't onderoecken, ende 't gene, daer het Proef-yser tegen sloot, is hart, ende houdt tegen. Het welck oock even, ende gelijk bevonden wert, indien dat 'er noch geen *Caries*, ofte bedervinge in 't Been en is. Dan als de verdorventheydt het Been mede aengerast heeft, dan wert het in 't aenroeren rouw ende ongelijk bevonden, ende de uytvloeyende etter is bruyn, ende stinckende. Maer wanneer de Fistel een Ader, ofte Slagh-ader komt te raecken, ende dat die noch niet door-gegeten is, dan komt 'er etterige vochtigheydt uyt, als gift. Want het bloedt door de onsenlike gaetjens uytwaessende, wert vermengt met de vochtigheydt van de Sweeringe, ende daer van wert het gene uytloopt, giftachtigh. Dan als een Ader, ofte Slagh-ader door-gegeten is, soo geeft se somtijds bloedt uyt; rooder, ende al springende, als het uyt een Slagh-ader komt; dicker, ende bruynder, uyt een Ader.

5. Wy komen nu tot de *Voor-teycken*. Slechte, ende versche Fistelen, alleen zijnde in vleysige Deelen, niet diep, in jonge, ende wel-geftelde lichamen, werden lichtelicker genesen: maer beswaerlicker, in de welke veel Deelen door-gegeten zijn, welckers gront, door verscheyden holligheden niet wel te slicken en is, die dicht aen de voornaemste leden leggen, in oude luyden, ende die met quade vochtigheden beladen zijn. Gelijk oock quaet vallen, ende niet alleen swaerlick om

te genesen, maer by na ongeneeslick, die (gelijck *Guido* wel schrijft) diep, krom, ende veroudert zijn; die be-reycken tot de beginfelen van de Spieren, tot Aderen, Slagh-aderen, Zenuwen, Beenderen, Kneuckels, Wer-vel-beenderen van den Rug: als oock die geraecken tot in de openheydt van de Borst, ofte den Buyck, ende die komen tot het Ingewandt, de Longen, Lijf-moeder, Dermen, ende Blaes. Want soodanige Fistelen ofte en kunnen de genees-middelen niet verdragen, ofte de selvige en vermogen soo verre niet te reycken. Ja daer zijn sommige Fistelen, die niet genesen en moeten werden, te weten, de gene, die veroudert zijn, ende verre gelegen van de voornaemste Deelen, ende door de welke de overtollige, ende quade vochtigheden een geruy-men tijdt gewent zijn haer te suyveren. Want alsoo de selve, door haer ontlastinge, het lichaem voor vele sieck-ten beschermen, en dienen gantsch niet gesloten, ende souden gesloten zijnde, als groot ongemack veroorfac-kende, wederom moeten geopent werden.

6. De *Genefinge* der Fistelen is tweederley, de eene is recht ende volkomen, die se van de gront op met haer oorfaecken wech neemt, de andere onvolkomen, die men *Palliativa* noemt, te weten, wanneer de Fistel van binnen verdrooght, ende van buyten toegesloten wert, blijvende niet-te-min noch de holligheydt. Welcke ma-niere van heelen niet geheel mispresen werdt van *Aqua-pendens*, schrijvende dat hem de selve somtijds wel ge-luckt is, hoe wel niet altijds.

Dese genefinge gaet aldus toe: Na dat het lichaem wel gesuyvert, ende eene bequame maniere van leven voorgeschreven is, maect men een Wieck, van een nieuwe Spongye, nat in eenigh dapper opdroogende Water, gelijk Loogh, Kalck-water, ofte diergelijcke. Want door die middel stuyt de mont van de Fistel, soo dat se schijnt genesen te wesen, die oock wel somtijds door hulpe van de natuurlicke wermte gantsch toeheelt: maer meesten tijdt soo lange alleen toe en blijft, als geen overtollige vochtigheden in het lichaem vergadert en werden. Want wanneer dat 'er wederom eenige vochtigheydt in de holte by een komt, dan gaet de Fistel wederom open.

Maer tot de rechte genefinge dient (beneffens een goede maniere van leven, die terstont sal werden aen-gewesen, ende na dat het lichaem, door een af-settende middel, ofte *Purgatie*, wel ontlast is) gebruyckt twee-mael daeghs dese [volgende] dranck:

N. *Geraspt Palmen-bout*, 2 ongen.

Bladeren van Agrimonye,

Wieghbre,

Eeren-prijs,

Savel-boom,

Paerde-staert, van elck een hant vol;

hoockt dit in ten kan wisse *Wijn*, ofte *Water*, soo daer *Koorische*, ofte eenige hisse by is,

[Tot een Dranck.]

O

Ende

Ende by aldien vereyscht wert, dat desen dranck noch stercker zy, soo kan men, elke reys, daer onder mengen een half scrupel *Kreeften-oogen*; alsoo de selvige, gelijk oock den *Savel-boom*, die in den dranck komt, seer bequaem zijn om bedorven Been, Etter, bedorven Aderen, ende diergelijke, uyt te werpen.

Daer na moet men voor al sijn best doen, om den *Callus*, ofte 't geen rontsom in de Fistel vereelt is, wech te nemen. Maer alsoo het opbrengen van de middelen, om sulcks te doen, meestendeel belet werdt, door de nauwe mont, ofte opening van de Fistel, soo dient de selvige gewijdt, ende breeder geopent. Sulcks kan geschieden door *Vyer*, door *Yser*, ofte bequaemlicker, ende sonder pijn door *Wiecken* van een *Spongye*, van *Merch van Vlier*, *Wortel van Gentiane*, van *wilde Wyngraet*, van *Aristolochye*, ofte oock van *gedroogde Knollen*. Want die langwerpigh, ende voor scherp gemaect, in de Fistel gebracht zijnde, trekken in haer de vochtigheyt van de Fistel, waer door sy swellende, de opening alencxkens sonder pijn wijder maecken. De selvige *Wiecken* werden oock somtijds, als de hardigheyt het wijder-maecken tegenstaet, gedoopt, ofte gestreecken met sulcke middelen, die bequaem zijn om 't vereelde wech te nemen. Want den uysterlicken mont van de Fistel vereelt voornamelick, ende eerst in de Huydt selve, als de welcke lichtelicker verhardt, ende verdunt, dan het *Vleysch*, 't welck sachter is, ende de overtolligheden, ende toevloeyende vochtigheden met minder schade ontfangt. Het gebeurt even wel somtijds, dat oock het *Vleysch* selve, in de holligheyt, komt te verelen. De vereeltheyt, die in den mont van de Fistel is, kan men sien ende tasten. Maer de gene, die in de holligheyt selve is, moet door het *Proef-yser* ondervonden werden. Want wanneer het selve daer in gebracht wert, soo en is 'er geen ofte luttel pijn, daer en komt geen bloedt uyt, ende men voelt eenige hardigheyt, by aldien daer vereeltheyt is. Maer die niet zijnde, soo wert 'er door het voelen pijn verweckt, daer komt bloedt uyt, ende men verneemt geene hardigheyt.

Waer nu de vereeltheyt is, daer moerse van daen genomen werden, 't welck geschiet, ofte door *Heel-middelen*, ofte door *Yser*, ofte door *Vyer*. Van de heel-middelen moet men somtijds de sachtste nemen, als daer zijn de *Versachtende*, ende *Verdrijvende*; somtijds stercker, gelijk zijn de *Suiverende*; somtijds de sterckste, als de *Brandende*, allegader beschreven in 't eerste Deel der *Heel-konste*. In kindtsche jaren, ende sacht vleysch, zijn genoegh de versachtende, die de hardigheyt, ende de vast-klevende stoffe, waer uyt de vereeltheyt groeyt, wech nemen; waer by men dan oock van de suiverende wat magh vermengen. Soodanigh zijn, *Aseh van Vijgen* met *Ganse-zet* gemengt; een afzietfel van *Varen-wortelen*, ende van *Agrimonye*, *Diachylum magnum*, *Vnguentum Apostolorum*. Maer men heeft gemeenlick al stercker van doen, die door suiveren, ofte oock door branden de vereeltheyt verteeren. Stercker zijn de *Wortel van*

Spondylium, rontsom afgeschraep, de wortel van *Asphodelus*, *Serpentaria*, *Bryonia*, een afzietfel van *Lupinen*, ende insonderheydt *Centaureum minus*. Sommige raden oock de Fistel te vullen met den wortel van *swart Nieskruyt*, ende dat drie dagen na malkander. Maer *Amomium Chalmelum* (een versocht Fransch Heel-meester, wiens Handt-boeck der Heel-konste onlangs in Nederlandts uytkomen is) waerschouwt ons in sijn 13. Capittel, dat de *Nies-wortel* geen goet heel-middel en is; insonderheydt indien de Fistel haer geset heeft in eenigh deel van de Borst. Want als hy maer eens een Fistel van den *Rugh-graet*, ontrent de plaets van 't Hert met de wortel gevult hadde, soo ginck de Siecken gestadigh van sijn selven. Noch stercker zijn *Vng. Egyptiacum*, gebrandt *Koper-root*, *Precipitaet*, *Olye van Swavel*, *Trochisci de minio*, *Chalciis*, *Misy*, *Sory*, uyt de welcke men tot sijn gebruyck gemengelde kan maecken. Is al van oudts seer geprefen 't gene gemaect werdt van een deel *Ammoniacum* in stercken *Azijn* gesmolten, ende dan vermengt met drie deelen *Spaensgroen*. Ende die het noch stercker hebben moet, magh daer by doen *Precipitaet*, anderhalf drachme. Ofte

N. *Vng. Egyptiaci*, 1½ onse,
Sublimae, 1½ drachme,
Weeghbre water, 3 onsen,
Rosen-water, 2 onsen,
Loogh, 1 onse,
 te samen opgekoocht

[Tot een Salfken.]

Indien even wel het bequaem by-brengen van dese middelen, gelijk dickwils gebeurt, door de nauwte, ende diepte van de Fistel, belet werdt, soo moet men de selvige ofte geheel openen, ofte de middelen tot de grondt toe inschieten. Als men voor heeft, de Fistel te openen, soo moet men eerst het *Proef-yser* daer in stecken, ende op het selve de openinge doen. Maer by aldien men niet en vermogh de geheele Fistel te openen, soo sal men daer heel-middelen in brengen; ende die ofte nat, ofte droogh. De natte werden daer in gespeuyt, ende vermengt met *Loogh*, *Mede*, *Zout-water*, *Kalkwater*, ofte *Voorloop van Brandewijn*, die sonderling bequaem is, met andere gemengt zijnde, om alderhande vuyle Sweeringen te suiveren, ende op te droogen. De drooge heel-middelen werden tot sijn *Poeyer* gestooten, ende met een afgesneden schacht in de Fistel geblasen; voornamelick als de Fistel korter is, en binnen 't vleysch; maer by aldien se te lang is, soo magh se oock aen de weder-zijde geopent werden, om de middelen van beyde kanten, daer in te mogen brengen. Als dan en dient niet vergeten ('t welck in de genesinge van de holligheyt hier vorens oock vermaent is) dat de opening van de Fistel na beneden toekomt, op dat de vochtigheden daer te lichter souden mogen uytloopen.

Maer alsoo de Fistelen niet altydt en wijcken voor de heel-middelen, ende dat in dese saeck somtijds meerder

der voordeel getrocken werdt van 't Handt-werck, soo moet men oock al-te-met tot het Yser, ende Vyer komen; te weten, na dat de geheele holligheydt geopent is. Het welck even wel niet en magh gedaen werden in de Fistelen, de welke haer strecken tot groote Slaghadereen, Zenuwen, Banden, 't Velleken dat de Ribben bekleedt, ofte diergelijcke Deelen. Maer daer het geschieden magh, na dat de holligheydt door het Proef-yser, ofte eenige ingespeuyte vochtigheydt ondervonden is, soo sal men die geheel, soo grootly is, openen. De Fistel geopent zijnde, soo sal men de vereeltheydt, ofte door Heel-middelen, ofte door de scherpte van een Scheer-mes, tot het goede Vleysch toe afstrecken: het welck niet alleen uyt de verve, maer oock uyt het bloedt, ende 't pijnelick gevoelen te kennen is. De selfde vereeltheydt, insonderheyt die seer hardt is, wert vaerdiger, ende met minder pijn door een heet Yser, ('t welck wy een *Cautery actuael* noemen) wech genomen. Maer om dat het Vyer wat schickelick staet, soo willen weynige daer aen. Ondertusschen, 't zy sulcks door *Causlike*, ofte brandende Heel-middelen, 't zy door Mes, ofte Vyer geschiedt, het Deel moet rondom bewaert werden, door een verkoelend ende te ruggedrijvende *Defensyff*, op dat de pijn geen onsteeking en veroorsaecte.

Als nu de Fistel aldus gebrandt, ende verdrooght is, soo sal men eenigh versachtende Heel-middel, om den korst af te weecken, daer op gebruycken. Maer soo de Fistel op eenigh Been uytkomt, soo dient men het selve, door het snijden bloot leggende, wel neerstelick te schrappen, ende al 't gene bedorven ende swart is, wech te nemen. Ende dat maer buyten aen. Want als de *Caries* dieper in 't been gegeten heeft, soo sal men de schilfer uyt snijden, indien hy van selfs niet volgen wil. By aldien het Been tot het merch toe, ofte oock geheel bedorven is, soo sal men al 't gene bedorven is, uyt nemen; dan sulcks kan wel in kleyne beenkens geschieden, maer niet in groote. Na dat het Been gesuyvert is, magh men komen tot Vleysch-maeckende middelen. Ende by aldien de Fistel na de selvige niet en luystert, sulcks is een teycken, dat al 't gene bedorven was, noch niet wech genomen is. Derhalven moet de Fistel noch dieper geopent werden, het Been noch beter afgeschraapt, ende gesuyvert: ende als de Fistel dan noch niet en wil heelen, soo looptse sonder twijffel tot in 't binnenste van 't lichaam, alwaer haer endt niet nagelspoort en kan werden. Derhalven moet men het werck de nature bevelen: de welke men even wel kan te hulpe komen, met een Poerken van *gebrandt Zout*, *Wijn-sten*, ende *Agaricus*, te samen onder *Honich* vermengt, alsoo het selve de kracht heeft om gebroken ende verdorven Been uyt te trecken, quaet Vleysch af te eten, ende de Fistel te helpen, gelijk *Nicol. Florent* getuyghet.

De vereeltheyt wech genomen zijnde, indien dat 'er noch eenige vuyligheydt in is, soo sal men afvegende ende suyverende middelen gebruycken, gelijk daer

zijn *Pimpinelle*, *Gulden-roede*, *kleyn Santorje*, *Alffen*, *Boonkens-Hool-wortel*, ende andere (in 't Eerste Deel der *Heel-konste* beschreven) met *Honich van Rosen*, op Wiecken geltreucken, ofte met Voorloop van *Brandewijn* ingespeuyt.

Als de Fistel wel gesuyvert is, werdt vorders toegeheelt, als ander Wonden.

7. Tot klaerder onderrichtinge sullen wy hierbyvoegen, een aenmerckens-weerdigh voorbeeldt, van een *verjaerde Fistel ontrent de Blaes*, ende door wat middelen de selve geheelt is.

Een Man ontrent 33. jaren, vochtigh van aert, ende vol van quade vochtigheden, kreegh door een ongelukkig val een *Ulceraie*, ofte versweering ontrent de Blaes, de welke qualick genesen zijnde, verviel tot een Fistel, die in ses jaren van niemandt en konde geholpen werden. Tot dat hy quam by D^r. *Faber*. Genees-heer van den Keyser, de welke 't gebreck besiende, bevondt de plaets gantsch vochtigh, vol Fistels, seer krom gaende, daer men met geenderhande Proef-yser in en konde komen. Na dat hy voorseydt hadde, 't selve een gevaerlick werck te wesen; ende dat het seer swaerlick soude konnen tot heelen gebracht werden: soo leyde hy sijn genesinge even wel aen op de volgende aenwijfingen. Alsoo hy oordeelden, dat het gebreck hing aen de overtollige vochtigheydt des geheelen lichaems, ontsaende uyt een groote swackigheydt van Maegh, ende Lever, soo lette hy voor-eerst dat die vochtigheydt niet gestadigh toe en nam, ende dan, om die daer alreede was, door bequame genees-middelen wech te nemen, ende om het swacke Ingewandt wederom te stercken; ende ten laetsten om de Fistel van de hardigheydt, ende 't quaet vleysch te suyveren, ende dan toe te heelen.

Tot het eerste schreef hy hem voor eene goede *Mantire van Leven*, om te schouwen vochtige ende koude lucht, als oock de mist, ende avondt-lucht. Niet al te lang, noch by daegh te slapen. Spijse te gebruycken, die werm ende droogh was, ofte van naturen, ofte door bereyden, ende toemaecten.

De overtollige vochtigheydt suyverde hy met een afzietfel van *Salsa*, *Guaiac*, ende *China*, daer by doende *Epithymum*, *Mechoacan*, *Hermodaelyli*, met wat *Suycker* door een *Hippocras-sack* geleect. Hier van dronck de Siecke thien dagen lang enen roomer, waer door hy sacht, ende sonder onsteltenis, suyverde. Dit uyt zijnde, heeft *Faber* eenen anderen dranck doen maecken, om te sweeten, van *Guaiac*, ende *Salsa parilla*, met een weynigh *Sassaphras*, ende *Rasijnen*, door-gedaen met wat *Camel*. Het eerste afzietfel liet hy hem drincken om te sweeten, het tweede voor dagelickchen dranck. Daer na dede hy hem gebruycken eenige Conserven, om de Maegh; ende Lever te verstercken.

Ondertusschen en waren de uytwendige Heel-middelen niet vergeten: maer is voor-eerst de mond van de Fistel gewijdt met het Merch van een Vlier-boom: daer na is de vereeltheydt wech genomen met *Phlegma*

Spiritus vitrioli. Ende doen gesuyvert met het volgende Water:

N. Wortels van Vijf-vinger-kruyt.

Wegghbre, van elcks 1 loot,

Bladeren van kleyne Santorye,

Rosmarijn, van elcks 3 handen vol,

Chamedrys,

Scabieuse, van elcks 1 hands vol,

Witte Wijn, 1 sloop,

Een weynigh te samen gekoocht, ende dan 24 uyren geweeck; hebbende, door een Helm overgehaelt, ende genomen van dit Water $\frac{2}{3}$ onse,

Sap van Vrouw-merck,

Honich van Rosen, van elcks $\frac{1}{2}$ loots,

Aluyn,

Suycker, van elcks $\frac{1}{2}$ loots,

Dit aldus onder malkanderen vermengt

[Tot een Inspuysel.]

werde met een speuyt tot den gront van de Fistel gebracht.

Ten laetsten, om te heelen, ende vleysch te maecken, nam hy 6 oncen van dit Waterken, ende koochten daer in Aloë, Myrrha, Sarcocolla, van elcks een half loot. Ende op het gebreck een Plaester van Oppodeldoch magnum Paracelsi houdende, liet daer over leggen een Spongye, in 't voorlz Water nat gemaectt, ende wel uytgedouwt, om de vochtigheyt, die uyt quam zijpen, te ontfangen.

Ende met dese middelen is 't gebreck genesen, gelijk D^r. Horstius getuyght.

7. Hier dient mede gelet op een goede Maniere van Leven, door de welcke het groeyen, ende toevallen van de overtollige vochtigheyt mocht geweert werden. Soodanige is beschreven in den *Schat der Ongefontsheydt*, 2. Deel, 1. Boeck, op het 23. Capittel van de Sinckingen; de welcke aldaer kan nagesien werden.

Het IX. Capittel.

ROSE,

1. Haer Benaminge,

2. Beschryvinge,

3. Oorsaeken,

4. Ken-teykenen,

5. Voor-teykenen,

6. Genefsinge,

7. Maniere van Leven,

8. Middelen, om voor te komen.

Het gefwel, dat uyt geen enckel, maer uyt galachtigh Bloedt ontstaet, werdt by ons, na de roode, ende roosachtige verwe, daer het de Huydt mede beschildert, *Rose* genaemt, gelijk wel lichtelick in 't Grieks *Erysipelas* (welcken naem by de Heel-meefters

gebuuyckelick is) van *Erythros*, dat is roode, hoe wel andere na eenen anderen oorspronck vorschen. De Hooghduytschen heeten het om de selfde reden *Rotlauf* / als rasch, gelijk men bevint, met sijn roodigheyt voort loopende. Dan, om den Brandt, die het verweckt, voert het in verscheyde talen den naem na het Vyer. *Hippocrates* noemt het *πύρ ἀγρευον*, dat is *Wilt-vyer*; by *Sammonicus* werdt het beteyckent met den enckelen naem van *Ignis*, ofte *Vyer*; by *Columella*, *Plinius*, ende *Lucretius*, in de volgende verssen, met *Sacer ignis*, ofte *Heyligh vyer*; ende na den heyligen *Anthony* (als weder, ende bescherm-heer van 't Vyer) by de Francoisen, *Le feu saint Antoine*, by de Italianen *Fuogo di sant Antonio*, by ons *S. Anthonis vyer*, ende by de Duytschen *Sant Anthonis feur*; als mede *Brennende raach* / *Gloch-feur* / ende *Fleg-feur* / om dat het soo voort loopt, ende met Koortsche uytvleckt.

2. *Rose* is een roosachtige roodtheyt met groot brandt, ende steecte, over het lichaem voortloopende, meestndeel plat, somtijds de Huydt verheffende; bestaende uyt galachtigh Bloedt. De poëet *Lucretius* beschrijft haer in sijn 6. boeck aldus met dese verssen:

Et simul ulceribus quasi inustis omne rubere

Corpus, ut est, per membra sacer cum diditur ignis.

3. De naeste Oorsaek van de *Rose* is dun, scherp, ende galachtigh Bloedt, niet vry van eenige quadeaerdigheyt, uyt een onsteecken Lever, ende uytelicke verhittende oorsaeken getrocken, schietende op de swackste Deelen, ende haer daer over verspreyende.

4. De *Ken-teykenen* zijn een voort-loopende roodigheyt over de Huydt, somtijds blaes-gewijs opgeswollen, insonderheyt in 't Aengesicht, ende in de Oogen soo verheven, dat sy als toegesloten zijn, ende het Hoofd schijnt eens soo dick te wesen, waer door de mensche niet kenbaer en is. Begint gemeenlick met eenige huyveringe, daer de Koortsche dan dadelick op volght, met een spannende, ende steeckende pijn.

5. Wy komen tot de *Voor-teykenen*. Wanneer een *Rose* rontsom gaet, als een swachtel, daerom by *Plinius* *Zoster*, ende by *Scribonius Largus* genoemt *Zona*, by ons *Omloop*, ende sulcks in 't midden van 't lichaem geschiet, dan brengtse den mensche om, seyde de gemelte *Plinius* in 't 26. van sijn Natuyrlieke historie op 't 11. capittel. Sulcks is oock in 't geloof van 't volck gekomen, dan en gaet geenins vast.

Rose, schrijft *Hippocrates* in de 25. Kort-bondige Spreucke van sijn 6. boeck, inslaende na binnen, is quast; maer na buyten uytstaende, is goet. Staet alijdte te wensken, als 'er quade vochtigheyt in 't lichaem is, dat de selve liever besit de slechtste, als de beste Deelen: derhalven is 't ongelijck beter, dat sy uytflact, niet alleen als oorsaek van minder quast, maer oock als teycken, dat de nature de overhandt heeft, ende de ongefontheyt uytduyft.

Wy

Wy fullen hier noch by-voegen twee Spreucken van den selfden Hippocrates, uyt sijn 7. Boeck, ende vooreerst de 19. *Op ontbloosing van 't Been, de Roos komende, is quaet.* Daer en is geen Been in ons lichaem van naturen bloot, als de Tand en, want alle de Beenderen zijn met Vliesch, Vleysch, Vet, ende Huydt bedeckt. De ontblootinge geschiedt door het wech nemen van de verhaelde Deelen, die het Been bekleeden. Het zy dan sulcks geschiedt door verplettinge, ofte bedervinge van de Spieren; ofte, gelijk in 't Kout-vyer, door versterkinge, ofte uyt doorbijnen van Vliesch, ende Vleysch, gelijk in scherpe Sweeringen; ofte oock, als het Been selve verwolmt is, het welck gemeenlick Caries genoemt werdt; ten kortsten, uyt wat oorfaeck dat het Been ontbloot, soo is 't altijd quaet, ende seer schadelick, dat 'er een Rose toessaet. Want sulcks geeft een teycken, dat niet alleen het ontbloote Deel ongematigh is, maer het gantsche lichaem overvloet heeft van galachtige vochtigheydt.

De volgende, te weten de 20. Spreucke is: *Op een Rose, Verrottinge, ofte Sweeringe komende, is quaet.* Hier staet aen te mercken 't gene te voren in 't 4. Capittel is aangewesen, dat de Geswellen haer eynde nemen op drierley manieren, door Verdwijnen, Versweeren, ofte Verrotten. Wanneer de natuyrlieke wermte geheel sterck is, ende de vochtigheydt redelicken goet, dan komt deselvige te verdwijnen. In tegendeel, als de natuyrlieke wermte slap is, de vochtigheydt quaeterdigh, dan staet het tot bedervinge. Tusschen beyden gaet het sweeren, als wel geschiedende door onnatuyrlieke hitte, maer die door natuyrlieke wermte geholpen werdt, ende in een stoffe, die haer stelt om gekoockt te zijn, ende in goede Etter te veranderen. Nu de Rose, is een Geswel van galachtigh, ofte heet Bloedt, de Huyt alleen belemmerende, ende niet tot in het Vleysch doordringende, ende daerom soude wel behooren, dat sy door verdwijnen verging, ende niet door versweeren, ofte verderven. Want daer toe vervallende, beteyckent, dat de oorfaeck van de Rose, niet op haer gewoonlick plaetsche en blijft, maer met hare quaeterdighheydt diep in-eet; het welck groot gevaer van Kout-vyer mede brengt.

6. Wy komen tot de *Genevinge*: Wanneer dat de Rose eerst begint, weynigh plaets beslaet, ende niet seer vyerigh en is, dan magh men, sonder forge, daer opleggen te rugh drijvende middelen; waer onder meest in 't gebruyck is het *Oxyeratium*, dat is *Water*, ende *Azijn*, werm mede gestooft; dan is noch beter *Vlier-azijn*, met *Weeghbree-water*, daer onder dun gestreucken *Nutritum*, gewasschen met sap van *Weeghbree-water*. Waer over mede geleyt kan werden een Plaester van *Diapompholygos*, ende buyten op, het afzietsel van *Granat-schellen*, *Rosen*, ende *Camillen*. Maer als in tegendeel de Rose al voortloopt, wijdt verspreyt is, ende een groote vyerighheydt vertoont, dan sal men het lichaem ontlasten van de stoffe, te weten de galachtige vochtig-

heydt, door middelen beschreven in 't eerste Deel, 4. Boeck, van den *Sebat der Ongefontheydt*, op 't 7. Capittel, n. 2. doch met geen *Aloe*, ofte *Seammony*, als te heet, ende te scherp zijnde. Derhalven magh men nemen [dusdanigh een Drancxken:]

N. *Rhabarber*, 1 loot, laet dat 's nachts weycken in *Cichorey-water*, *Pruym-sap*, *Wey*, of diergelijcke [soo veel genoegh is,] en 'smorgens daer onder *Manna*, *Enckel Pruym-kruyt*, of *Syrop van Provençy Rosen*, 1 loot, *Bereyde Wijn-steen*, 1 scrupel, gemengt Tot een Drancxken.

Als dit wel gewerckt heeft, soo dient des avonts laet ingegeven, dewijl de Rose bestaet in een sijne vochtigheydt, die selden bevrijdt is van eenen quaden aert, 't gene dat het laetste verbetert, ende het eerste doet uytwaessmen ('t welck ongelijck beter is, als de heete Sweetdrancken, die sommige hier toe voorschrijven) als een drancxken:

N. *Diascordium*, 1/2 loots, *Zout van Carduus Benedictus*, 1/2 scrupel, *Syrop van Citroenen*, 1 loot, *Water van Cichorey*, *Endivye*, ofte *Suyring*, 1 once, gemengt Tot een [Sweet-]drancxken.

's Anderen daeghs sal men openen de *Lever*, ofre *Middel-ader*, ende trecken soo veel *Bloedts* af, als men na gelegentheydt sal bevinden noodigh te wesen. Ondertusschen dient niet vergeten, dat het overige verkoelt, ende verbetert werdt, soo door *Apozema* van *Wortels*, ende *Bladeren* van *tamme*, ofte *wilde Cichorey*, met *Suyring* in *Wey* gezoden; als oock door een *Koel-dranc* van *Gerste-water* met *Thamarinden*, ende daer by gedaen *Syrop van Citroenen*, van *Granaten*, van *Suyring*, ofte diergelijcke, met eenige druppels, tot aengename serpigheydt, van *Swavel-olje*, ofte van *Koper-root*. Dan dewijle dit gedaen werdt, en sal men niet overslaen de verhaelde uytwendige middelen, ende de selve, als den *Brandt* groot is, niet aen laten backen: maer drie vier mael daeghs ververschen. Hier op dient verder ingesien het 2. Capittel van het eerste Deel der *Heel-konste*.

7. De *Maniere van Leven* heeft hier mede hare kracht; ende dient soodanige gehouden, als wy in 't 5. Capittel deses tweeden Deels, van 't *Bloedt-geswel*, beschreven hebben. Daer by voegende, om dat het *Bloedt* hier seer dun, ende heet is, dat het selve insonderheydt dient verkoelt, ende verdickt; waer toe strecken *Salaet* van *Laitouw*, ende *Proceley*; *Schape*, ofte *Kalfs-vleysch*, met de selfde kruyden, ende *Verjuyt* gestooft; *Rijst*, ofte *Terwen blom* in *Karne-melck*

O 3. ge-

gekoocht; *Schaepts*- ofte *Kalfts*-voeten, met *Azijn*, ende diergelijcke.

8. Doch dewijl sommige lichamen de Rose seer onderhavigh zijn, soo dient in de selve niet alleengelet, om die te verdrijven; maer oock om voor te komen. Daer toe streckt, dat in 't voor ende na-jaer, na het nu beschreven; ofte diergelijcken afsettende drancxken, Bloedt gelaten, de Gal verkoelt, ende de onsteecken Lever geopent wert, door *Cichorey*, *Agrimony*, *Snyring*, ende andere kruyden, in 't 15. Capittel van 't 1. Deel en 4. Boeck van den *Schat der Ongefontheyt* beschreven.

Het X. Capittel.

SPRINGEND-VYER;

1. Benaminge, ende Beschrijvinge,
2. Oorsaacken,
3. Ken-teycken,
4. Voor-teycken,
5. Geneefinge,
6. Maniere van Leven.

I.

Onder de heete Geswellen wert mede gereekent de Vyerigheyt, die haer in de Huydt, gelijk Verbrandtheydt van ziedend Water, met Puyftkens, ende Blaesjens opwerpt, daerom, na zieden, by de Grieken *Phlyctena* genoemt, by de Arabiers *Sahafati*, ende, om dat sy met brant voortloopt, by de Duytschen ende ons Wilt-vyer, gelijk oock by de Françoisen *Feu sauvage*, die het oock *Bouton* heeten, de Italianen *Brosfala*, *Brorsolo*, ende de Spaengjaerts *Postilla*. De gemeenste naem by ons, is *Springend-vyer*; ende en is niet anders als brandende Bladeren, ofte Bleynen, die haer in de Huydt, ofte veel eer het Op-huydecken openbaren, ende vyerigh voortspringen.

2. De naeste *Oorsaek* van Springend-vyer is heete en gallige vochtigheyt met zoute, ende waterige gemengt; het zy de selve uyt een verhitte Lever, heete Kost, ophouden der Stonden, ofte anders haren oorspronck heeft. Komt oock veeltijds, voornamelick in de Kinderen, als sy schierlick uyt de kouw, in de hitte, ende wederom uyt de hitte in de kouw verschijnen.

3. Is te kennen aen de kleyne bladerkens, die rasch, met jeucksel, uytlaen, ende doorbreeckende, tranen een geelachtige vochtigheyt, de kanten verharden, ende vallen af, gelijk een korste.

4. [Aengaende de *Voor-teycken*:] De Mans, seyt de Grieksehe *Aziut*, zijn selden met het Springend-vyer gequelt, de Vrouwen, die niet wel gesuyvert en werden, krijgen 't dickwils op hare Beenen, de Kinderen over 't geheele Lichaem, dan duyrt gemeenlick maer twee drie dagen. Doch, als 't niet wel geneesen wert, komt somtijds in Hayr-worm te veranderen.

5. Tot *Geneefinge*, dient het betten met *Rosen-water*, ofte Water daer *Rosen*, *Granats-schillen*, ende *Wieg-*

bre-zaet in gekoocht is; dan gestreecken met *Nutritum*, ende *Slijm van Quec-kernen*, in *Rosen-water* uytgetrocken onder een gemengt. Ende indien de Bleynen, van selfs niet doorbreeckende, pijn verwecken, soo sal men de selve met een naelde doorstecken, ende daer op leggen, eerst een Pap van *Gersten-meel*, in *Kaerne-melk* gekoocht, daer na de Plaester *Diapompholygos*.

6. Hier dient gehouden de selfde *Maniere van Leven*, die in de Rose is voorgeschreven. Daer-en-boven moet in Vrouwen, die gestopt zijn, onsluyting gemaect werden, door foodanige middelen, als in 't eerste Deel, 4. Boeck, Capittel 18. n. 2. ende in 't tweede Deel, 3. Boeck, Capittel 45. n. 5. van den *Schat der Ongefontheyt*, zijn beschreven; insonderheyt door *Ader-laten in den Voet*. Soogende Kinderen, alsoo het in haer meest ontstaet uyt *quaet Sogh*, dienen ten eersten versien van een gefonde Minne.

Het XI. Capittel.

HAYR-VYORM;

1. Benaminge,
2. Beschrijvinge,
3. Oorsaacken,
4. Onderscheydt,
5. Ken-teycken,
6. Voor-teycken,
7. Geneefinge,
8. Maniere van Leven.

I.

Van den selfden aert, met de voorgaende Rose, ende Springend-vyer, is den *Hayr-worm*, die mede uyt een galachtige ende lichte vochtigheyt bestaende, als een hayrigen Worm voortkruypt; waerom hy oock by de Grieken *Herpes*, ende, na dat woordt, by de Latijnsche *Serpigo*, doch gemeenlick, om dat hy dickwils schierlick overvalt, *Impetigo*, genoemt wert. De Françoisen heeten hem *Darive*.

2. *Hayr-worm* is een verhefinge in de Huydt, met roodigheyt, jeucksel, ende kleyne peuckelkens, gelijk als verwormt, ingegeten.

3. De naeste *Oorsaek* van Hayr-worm is een enckele, ende scherpe *Gal*, de welke, door sijn sijnigheyt, tot tegen het Op-huydecken doordringt; doch weyniger plaets beslaende, als de Rose; maer die even wel meerder sweeringe veroorsaect. Van de vorder oorsaacken, die de Gal doen groeyen, is voor desen dickwils verhaelt.

4. Het *Onderscheydt* bestaet uyt de oorsaek. Wanneer de Gal alleen is, ende niet veel buyten haer eygen gematigheyt, dan veroorsaect se den gemeenen Hayr-worm; meerder aengebrandt zijnde, de soorte, die de Grieken *ἰδίουρας*, dat is, *In-ende* noemen; om dat se selver in 't Vleysch gaet; maer als andere vochtigheyt haer onder de selvige vermengt, dan maect se kleyne bladerkens op de Huydt, gelijk *Geets*, ende daerom *Herpes miliaris* geheeten.

5. De

5. De *Ken-teycken*en blijcken volkomentlick uyt de beschrijvinge.

6. [Belangende de *Voor-teycken*en:] Na dat de Gal scherp, ofte slap is, soo valt den *Hayr-worm* lichter, ofte swaerder te genefen. De in-etende is de quaetste, ende verandert dickwils tot arger *Zeer*.

7. Om van den *Hayr-worm* te geraecken, moet voor eerst wel gelet werden, dat galachtige vochtigheden van binnen bereydt, afgeset, ende gesuyvert werden, door foodanige middelen, als in den *Schat der Ongefontbeyt* zijn aangewesen. Indien het lichaem daer by bloedt-rijck is, soo dient een *Ader geopent*, ende soo veel Bloets afgelaten, als de gelegenheyt vereyscht.

Den lichtsten *Hayr-worm* werdt wel geholpen met *nuchtere Speecksel* gestreecken, ofte met *Water*, dat uyt *Groen Hout*, als't opgestooct is, loopt, de *Bladeren van Glas-kruyt*, ofte *Een-blads in Brandewijn* geleydt, de *Wortel van Paich* met *Azijn* gestampt.

Op de gene, die swaerder is, dienen oock krachtiger middelen gebruyckt; als *Moflaert*, poeyer van *Alhyn* met *Azijn-honich* gemengt.

Tot de swaerste, ende in-etende, hebbe ick dickwils goedt gevonden de *Salve*, die *D^r. Forest*, te *Delft* in de winckels geredt hiel:

N. *Ceruyts-salf* met *Campher*, 1 winckels pondt,

Goudt-schuym,

Antimonye,

Camfer, van elcks 4 onzen,

Gebrandt loot,

Menye, van elcks 2 onzen,

Precipitaet, 2 1/2 loot.

dit alles in een vijfel geroert met een heete *stock*,

Tot een *Salve*.

Doch, gelijk de meeste omslagh niet altijd het beste uyt en levert, maer dickwils het geringste wel gebruyckt zijnde, het beste werck uytvoert, ende daerom van mijn oock lieft gebruyckt werdt: soo en hebbe ick hier niet beter gevonden, als een slecht *Salfken* in 't ooggh, maer wonderlick in deught, bestaende uyt *bruyngesnerckte Boter*, *Roet* uyt den schoorsteen, daer in geschrapt, ende op 't laetste een scheutjen *Azijn* by gegoten. Ende dit geneest oock wonderbaerlick de *Schorfte* hoofden, die na geene ander middelen willen luyfteren, selver die na de *Lasernije* trecken, gelijk ick dickwils hebbe ondervonden. Ende daer op slaet het gene de *Grieksche Poët Herodotus* eertijds geseyt heeft, dat de domme niet en verstaen, wat kracht dat'er oock in 't alder-slechtste *Kruyt* is.

8. Hier moet mede foodanigen *Maniere van Leven* gebruyckt werden, waer door geen galachtige, zoute, ofte andere scherpe vochtigheden voort en komen: maer die de gene, de welke alreede gemaect zijn, kan verkoelen, ende versachten. Soodanige nu al meermaels aangewesen zijnde, is onnoodigh hier wederom op te halen.

Het XII. Capittel.

1. *Koudt-geswel*, *OIDEMA* genoemt.
2. *Beschrijvinge*.
3. *Oorsaacken*,
4. *Onderseheyt*,
5. *Ken-teycken*en,
6. *Voor-teycken*en.
7. *Geneefinge*.
8. *Maniere van Leven*.

I.

Gelijck heet *Bloedt*, te overvloedigh zijnde, tot geswellen uytpuylt: soo maect oock het koude een geswollen vergaderinge, de welke by de nieuwe *Genees-meesters* den algemeenen naem gegeven is van *Oidema*, ofte *Oedema*, welck eerste woordt eygentlick in 't *Griekcs* eengeswel beteyckent, ende soo is 't mede, volgens de uytlegginge van *Erotianus*, voor alderley geswel gebruyckt by *Hippocrates*, ende d'ander oude *Grieken*.

2. Maer nu werdt bysonderlick, volgens het gemeen gebruyck, *Oedema* genomen voor een koudt, bleyck, ende sacht geswel, dat het drucken van den vinger wijckt, die daer putten inprent, sonder pijn, bestaende uyt koude slijmerigheyt, die in 't *Bloedt* is.

3. Soo dat de naeste *Oorsaek* dient gestelt in 't *Pblegma*, ofte de koude slijmerigheyt van 't *Bloedt*, de welke te overtolligh gegroeyt zijnde, de nature soo verveelt, dat sy door de selvige uyt de groote *Vaten* in de kleyne, ende van de stercke *Deelen* na de swacke gestooten werdt, ofte oock van sels, door haer swaerte, nederfackt; waer door een *Oedema* noyt soo veel haer in andere leden openbaert, als in de uyerste, gelijk de *Handen*, maer insonderheyt in de *Voeten*. Dese slijmerige vochtigheyt werdt wederom veroorsaect uyt gebreck, dat in de *Lever*, ende 't ander *Ingewandt* is, om goedt *Bloedt* te kunnen maecten: ende dat heeft noch voor hem andere oorsaacken, die onnoodigh zijn hier by te brengen, als volkomentlick vethaelt in het 2. Deel van den *Schat der Ongefontbeyt*, in het 3. Boeck, op het 27. Capittel van de *Water-sucht*, die naeuwlicks immermeer sonder dit geswel gevonden werdt.

4. Om nu niet te seggen van het *Onderseheyt*, dat de vermenginge van andere vochtigheden, als in 't *Bloedt* geswel verhaelt is, waer door een *Oedema* toegenomt werdt *Phlegmonodes*, *Erysipelatodes*, ende *Scirrholes*, kan mede-bringen, soo maect het *Pblegma* sels verscheydenheyt in dese koude geswellen, van wegen dat het eene wat dunder, ende wateriger is, het ander wat dicker, ende taeyer.

5. Het *Koudt-geswel* valt licht te kennen, ende de *Ken-teycken*en zijn al meest in de beschrijvinge aangewesen. Het is koudt, bleyck, ende sacht, gelijk de vochtigheyt, haer stoffe; gedouwt zijnde, laet een put, ofte holligheyt, de welke wat blijft staen, als de vochtigheyt

tigheydt dick, ende slijmerigh is; maer vergaet haest, wanneer deselve bestaet uyt dunder stoffe. Is sonder hitte, kloppinge, ende geen, ofte seer weynigh pijn, dewijl dese vochtigheydt het Deel alleen versacht, verwochticht, ende geen scheidende en maect; ende alsoo sy koel is, ende geen hitte by haer en heeft, verweckt geen Brant, ofte Koortsche.

6. [Belangende de Voor-teykenen:] De koude Geswellen groeyen meerder in de Winter, als op andere tijden, om dat alsdan vele slijmerigheydt vergadert: gelijk sy oock de oude luyden meest aendoen, ende de gene, die, door gulsigheydt, ende dronckenschap, haer natuyrlieke wermte overstelpen. Sy komen seer selden tot sweeren, maer scheidende meest door verdwijnen, 't en zy dat haer stoffe, door heel langdurige beslotenheydt, allenckens quame te verharden. Anders en hebben sy by haer selven weynigh gevaers: maer volgende de Teering, de Watersucht, ofte diergelijcke siekten, volgen met een noodtsaekelick de gelegentheydt van de selvige, ende en werden in sulcken geval niet aengesien, als eygene gebreecken, maer alleen als toevallen, van soodanige siekten, die haer opwerpen.

7. Om tot Geneefingte komen; By aldien het Bloet door het geheele lichaem veel met slijmerigheydt belast is, soo sal men het selve voor-eerst daer van suyveren, ende onlasten, door sulcke middelen, als in 't eerste Deel, en 4. Boeck van den *Schat der Ongesontheydt*, op 't 7. Capittel, n. 4. ende 't 8. n. 4. zijn aangewesen. Na de algemeene suyveringe is 't eerst tijdt de handt aen 't Geswel selve te slaen. Sulcks begint den Arabischen *Avicenna* met *wrijven*, het welck geschiet door een grof servet, ofte eenen anderen rouwen doeck, wel heet gemaect. Daer op dient dan terstondt *gestoof* met het afzietsel van *Huemsst-wortel*, *Wilge-bladeren*, *Alffen*, *Salye*, *Rosmarijn*, *Lavendel*, ende *Camillen*. Dese twee middelen dienen wel voor te gaen, om dat anders de volgende weynigh kracht souden kunnen doen op een koudt ende slijmerigh Geswel, het welck het Deel selve al geheel met kouw doorgeslagen heeft. Daer toe kan mede gebruyckt werden een Spongye, uytgedrongen in heeten *Azijn*, ende een weynigh *Water*, (ick soude beter raden tot *Wijn*) want sulcks heeft de kracht, schrijft de gemelte *Avicenna*, als oock *Galenus*, om te verdroogen, ende te verdrijven. Dan dit streckt alleen tot gebruyck in 't beginfel; maer als 't Geswel alreede een vaste plaetsch genomen heeft, soo moeten stercker verdrijvende middelen gebruyckt werden, als een stovinge van *Kalck-water*, ofte *Loogh* van *Wyngraert-rancken*, ende daer na omgeslagen *Kot-misch*, *Paerde-misch*, ofte, als het noch stercker moet wesen, *Duyve-misch*, met poeyer van *Aluyn*, ende *Swavel* gemengt; ende die sulcks tegen is, magh na het sloven opleggen een plaester van *Diachylum*, ofte *Oxyrocium*, hier toe seer vorderlick bevonden by *Valesius de Tavan-ta*. Dan als het Geswel in een bequame plaets staet, daer sulcks kan geschieden, en acht ick niet bequamer,

als dat men in een hooge pot een gloeyende *Swaer-steen*, ofte een stuck *Molen-steen* leyt, daer op gietende een lepel, ofte twee, *Wijn*, ende *Azijn*, ende over die stoom het Geswel houdt, soo lange als men 't verdragen kan, ende dan yet van de verhaelde Pappen, ofte Plaesters omstaet.

Wanneer dit Geswel hem mocht tot rijpen stellen, het welck selden gebeurt, ende niet als in 't *Phlegmonodes*, wanneer sijn koude stoffe onder Bloedt vermengt is, ende als dan oock pijn, ende kloppinge verweckt: in sulcken gevalle moet het selve te hulpe gekomen werden, door *Rijp-maekende* heel-middelen, beschreven in 't eerste Deel; ende de Etter dan gerijpt (daer van de teykenen hier voor in het 4. Capittel zijn aangewesen) ende wel gekooct zijnde, soo en behoeft men niet te wachten, tot dat sy van selfs doorbreeckt, alsoo sulcks langsaem soude by-komen: maer dient ten eersten geopent, ende liever met een *Causstijck*, als *Lancet*. Daer op moet het van binnen gesuyvert, ende geheelt werden, gelijk nu meer-malen verhaelt is. Als dit Geswel schijnt in een hardigheydt te willen veranderen, dan sal men komen tot *Versachtende middelen*; ende voorts gebruycken 't gene in 't volgende Capittel sal aangewesen werden.

8. Hier dient een *Maniere van Leven* waergenomen, streckende om het groeyen van de slijmerachtige vochtigheydt te beletten. Daer toe dient wermte, ende drooge *Lucht*, ende soodanigen *Spijse*; *Soberheydt*, ende in 't korte al 't gene, voor de koude *Herfsen-siekten*, *Sinckingen*, ende *Water-sucht*, in den *Schat der Ongesontheydt* beschreven is.

Het XIII. Capittel.

HART-GESWEL, ofte SCIRRHUS.

1. Benaminge, ende Beschrijvinge,
2. Oorsaecken,
3. Onderscheydt,
4. Ken-teykenen,
5. Voor-teykenen,
6. Geneefingte,
7. Maniere van Leven.

VAn de Geswellen, die door de vier vochtigheyden, waer uyt het Bloedt bestaet, veroorsaect werden, de drie verhandelt zijnde, is nu overigh het vierde, 't welck sijnen oorspronck heeft van het grofste, swartste, ende swaerste, dat men in Bloedt, 't welck als een Ader geopent is, onder in het beckege op de gront siet leggen. Dit heeft by de Grieckische Genees-meesters den naem van $\Sigma\kappa\iota\rho\rho\sigma$, en $\Sigma\kappa\iota\rho\rho\mu\alpha\varsigma$ welcke benamingen by de Latijnsche oock zijn behouden, te weten *Scirrhus*, ende *Scirrhoma*, ende by andere *Uytheemfche* gebleven. Wy hebben het even wel *Hart-geswel* geheeten; als zijnde de *Scirrhus* niet anders,

ders, dan een Geswel, dat gantsch hardt is, ende sonder pijn, bestaende, gelijk nu geseydt is, uyt het groffste, aerdtachtigste, ende slijmerigste Bloedt.

2. Om de Oorsaek, ofte de stoffe van de harde Geswellen wel te verstaen, soo staet voor-eerst te weten, dat een van de vier Deelen, die het Bloedt maecken, is de *Melancholey*, ofte het swart Bloedt, zijnde het groffste ende aerdtachtigste Deel, ende als de gift van 't Bloet, het welck uyt den Gijl, beneffens de ander drie vochtigheden, in de Lever, ende 't ander Ingewandt, gemaect werdt, ende onder de selvige vermengt zijnde, voornamelick streckt tot voedsel van de vaste Deelen, gelijk tot de Beenderen; als mede, om door sijn grovighydt, het ander Bloedt te verdicken, ende als te binden, ende lijviger te maecken. Het overschot van het selve, als te grof zijnde, werdt in de kleyne, ende vele Slagh-aderkens, ende Aderkens van de Milt tot sijnder stoffe gebracht: doch als het selfde, door eenigh belet verhindert werdt, ende in onsteeking verval, dan krijght het met eenen een quade hoedanigheydt, ende scherp-bijtenden aert, ende den naem van *swarte Gal*, die de *Kancker* veroorsaect, waer van in 't volgende Capittel sal gehandelt werden.

3. Het *Onderscheyd* van de harde Geswellen werdt mede genomen, gelijk van de andere, uyt de oorsaek. De gene, die voortkomen uyt enckel swart Bloedt, zijn de rechte harde Geswellen: maer onrechte, ofte bastaert harde Geswellen, wanneer by de selve komt, ende daer by vermengt werdt Bloedt, Gal, ofte slijmerige Vochtigheydt; ende dan krijgen sy den naem na haer vermenginge, te weten *Scirrhus Phlegmonodes*, *Eryspelatodes*, ofte *Ordematodes*. De rechte *Scirrhus* is hardt, als steen, gantsch ongevoeligh, ende sonder eenige pijn: de andere gedrukt zijnde, wijcken den vinger wat, ende verwecken een weynigh pijn.

4. Soo dat de voornaemste *Ken-teykenen* van den rechten *Scirrhus*, zijn hardigheydt, ende ongevoelighydt; die gedrukt, noch verwijckt, noch zeer doet. De hardigheydt komt door de grove, ende verharde stoffe, de welke oock de Deelen, daer sy rontsom in bestoten is, allenckens verdrooght, ende verhart. Daer-beneffens door haer grovighydt, ende swaerte de Zenuwen drukkende, ende door haer taeve slijmerigheydt, alle de toegangen, als een Lijm, verstoppende, belet den zielicken geest (die de gevoelende kracht by-brengh) tot in het Deel te kunnen schieten. Gelijk geschiedt, als die harde stoffe vermengt, ende gematigh is, met dunder vochtigheydt; waerom dan oock de hardigheydt soo groot niet en valt, ende het gevoelen niet verdooft en is.

5. [Aengaende de *Voor-teykenen*:] Aen den rechten *Scirrhus*, die ongevoeligh is, en valt geen Salf te strijcken: den anderen is mede seer swaerlick te genesen, ende vereyscht geheel langen tijdt.

6. Even wel om wat verlichtinge by te brengen, ende de groey, soo veel mogelijk is, te verhinderen, soo dient het Geswel gehouden over den damp van *Azjn*,

op een gloeyende *Straet-steen* gegoten, dan gestooft, ende geltreucken met de versachtende middelen, die op 't 6. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste* zijn aangewesen.

7. De *Maniere van Leven*, die hier te houden staet, siet op het beletten, dat de grove vochtigheydt niet meerder toe en neemt. Waer van in de *Siecken* van de Milt, ende elders gehandelt is.

Het XIV. Capittel.

KANCKER,

1. Benaminge, ende Beschrijvinge.
2. Oorsaeken, ende Onderscheyd.
3. Ken-teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Geneesinge,
6. Maniere van Leven.

W Y komen tot het Geswel, dat de *Scirrhus* naest, ende onder alle de Geswellen het argkste is, te weten *Kancker*, in 't Latijn genoemt *Cancer*, in 't Grieks *Καρκίνος*, ende *Καρκίνωμα*, welck woort de Keyser *Augustus*, de grootste Prins van de werelt zijnde, als hy van sijn drie na-saten geplaeght werde, te weten sijn onkuysche dochter, ende nichte *Julia*, ende den dommen *Agrippa*, plagh te gebruycken, de selfde niet anders noemende, als sijne drie *Carcinomata*, ofte *Kanckers*; gelijk *Suetonius* schrijft. De Spaengjaerts heeten dit Geswel *Caratan*, de Françoisen *Chancre*, ende de Italianen *Cancro*, ofte *Cancaro*; in welck woort ick haer dickwils hebbe hooren uytbersten, als sy met hevigen toorn onsteecken waren. Dese benaminge wert getrocken, uyt de gelijkkenisse, die dit Geswel heeft, met de *Krabbe*. Want gelijk de selve een ront lichaem heeft, ende de pooten hier, ende daer verspreyt, vael van verwe, ende die, 't gene sy met haer angels aangrijpt, vast houdt: soo is oock de *Kancker* een hardt, ongelijck Geswel, ront van gedaente, vael van verwe, venijnigh van aert, soo vast gehecht in het Deel, die het besit, als of het daer met hamers was ingeklopt, rontsom in geswollen Aderen, als tacken, hier ende daer uytgespreyt, de *Krabbe*-pooten niet qualick gelijkende, lijnen oorspronck nemende uyt swarte verbrande Gal.

2. De naeste Oorsaek van de *Kancker* is swarte Gal, komende van swart Bloedt, het welck wy geseydt hebben den *Scirrhus* te maecken, die tot een zultige, inetende, ende venijnige scherpigheydt verbrandt is. Ende alsoo de selve niet altijdt even heet, ende scherp en valt, soo stelt se oock tweederhande soorte van *Kancker*. Want de sachtste maeckt een sachter *Kancker*, ende die bestoten blijft: maer die heeter ende scherper is, berst open, ende verweckt een verwoeren *Kancker*. Siet breeder Dr. *Ranchin*, eertijds mijn meester te *Mompellier*, 2. *Quest. en Chirurg.* 19.

De swarte Gal, naeste oorfaeck van de Kancker, groeyt, gelijk verhaelt is, meelt uyt swart Bloedt, ofte alleen, ofte met Gal, ende heet Bloet vermengt; doch na dat haer branden wat gaet leggen, ofte ten minsten soo seer niet en smoockt; het welck de reden is, dat hier geen Koortsche toe en staet, gelijk geschiedt by een Bloedt-geswel, ende de Rofe.

De voorgaende, ende uysterlicke oorfaecken, zijn al 't gene, het swart Bloedt te overtolligh doet toenemen (elders breeder aangewesen) ende het selve daer na laet bederven, waer op dan de quaetaerdigheyt volght.

De Kancker komt soo van binnen, als van buyten het lichaam, maer insonderheydt in de bovenste Deelen, ontrent het aengesicht, als aen den Neus, Wijnbrauwen, Ooren, Lippen, Gehemelt, ende Borsten van de Vrouwen, de welke den selven aldermeest onderhavigh zijn, om dat sy, van wegen haer sachte, losch, ende spongyachtigh wesen, de quade vochtigheyt lichtelick ontfangen, voornamelick door de gemeenschap, die sy hebben met de Lijf-moeder, de welke gestopt zijnde, haer opgehoudt, ende vervuyldt vochtigheyt daer na toe sendt.

3. Wat de *Ken-teykenen* belangt: de selvige zijn in de beschrijvinge nu meest aangewesen, die even wel haer soo niet op en doen in 't beginsel, wanneer de Kancker soo kleyn is, als een erwete, maer groot werdende, vertoont alle de teekenen, die verhaelt zijn. Ende al is sulcks, dat de Kancker, van wegen sijn stoffe, eenige gemeenschap heeft met den *Scirrhus*, soo zijn se niet-temin van malkanderen wel te onderscheyden. Want de Kancker is gemeenlick rondtachtigh, met tacken, als Krabbe-pooten, uytgespreyt, in de welke pijn, hitte, ende kloppinge vernomen werdt; het welck de *Scirrhus* niet en heeft. Daer-en-boven groeyt de Kancker van sijn selven, neemt haestelick toe, ende komt gemeenlick maer in sachte Deelen, gelijk de Borsten, ende diergelijcke: in tegendeel spruyt de *Scirrhus* meest uyt andere geswellen, die allencxkens komen te verharden, ende stelt hem in alderhande plaetschen.

Den openen, ofte doorgesworen Kancker, is een vuyle ende stinckende Sweeringe, met geswolle, bruyn, ende omgewelfde kanten. Geest oock uyt een vuyle, ende stinckende *Sanies*, ofte waterige Etter, als den ouden *Cato* mede schrijft in 't 137. Capittel van sijn Landt-bouwinge.

4. De *Voor-teykenen* en brengen hier niet veel goets mede. Want de Kancker sijn Venijn gestadigh voortschietende, ende alsoo van quaedt arger werdende, valt gemeenlick ongeneeslick. Sulcks heeft de Poëet *Ovidius* oock aangewesen 2. *Metamorph.*

*Vtique malum latè solet immedicabile Cancer
Serpere, & illasas vitiasis addere partes.*

De reden is, om dat sijn quaetaerdige stoffe dick ende grof is, ende gemeenlick soo diep in de Aderen schiet, dat de selve noch door Laten, noch Affetten, noch te

Rugh-drijven, noch Verdwijnen, noch Snijden, noch Branden en kan wech genomen werden. Behalven dat hy oock sachte middelen veracht, ende van stercke hem laet tergen. Soo dat mede noch de meeste swarigheyt ontstaet in tweederley, ende tegen-strijdende Venijn, daer de Kancker van besmet is; te weten, een, dat doet bederven, ofte verrotten, een ander, dat scherp is bijtende, ende, als *Corrosijf*, ofte 't gene den *Wolf* genoemt werdt, in-etende. Derhalven hoe hier de genesinge werdt aangestelt, men houdt altijd den *Wolf* (gelijck het spreek-woordt seydt) by de Ooren. Want indien daer tot versachtinge opgeleydt werden werm, ende vochtige middelen, die in andere geswellen gewoon zijn etter te maecten, dan komt soodanigen Deel gantsch te verrotten, ende de naestgelegene met eenen te bederven. In tegendeel wil men die vuyle, ende quaetaerdige vochtigheyt met *Causijcken*, ofte Brantmiddelen te hulpe komen, soo sal men het ander vergif, dat in de Kancker is, te weten het in-etende, tergen, ende vloeyender maecten.

Des niet tegenstaende, en vallen alle Kanckers niet van gelijk gevaer; soo van wegen de stoffe, die by alle niet even scherp, ende vergiftigh en is; als van wegen de plaets, die van de selvige besmet wert. Soo schrijft *Hippocrates* in de 38. Kort-bondige Spreucke van sijn 2. Boeck, *beter te zijn, dat men de gene, die verborgen Kancker hebben, niet en soeckt te genesen. Want soeckende te genesen, sterven sy rasser; maer niet poogende te genesen, blijven langer in 't leven.* Verborgen Kancker noemt hy, die noch bestoten is, ofte sijn tacken alreede soo diep geschoten heeft, dat men daer niet by en kan. Sulcke Kancker komt, door het opleggen van Heelmiddelen, lichtelick door te sweeren; het welck het beginsel van meerder ellende is, ende den seeckeren wegh na de Doodt. De Kanckers, de welke in eenige holligheyt van 't lichaam gegroeyt zijn, in 't Gehemelt, Eyndel-darm, Lijf-moeder, indien sy gesneden ofte gebrandt werden, soodanigen Sweeringe en is tot geen sluytinge met lidt-teecken, te brengen, soo dat de gene, die men soo aentaft, seer pijnlick tot haer eynde geraecken, de welke anders stil gelaten zijnde, langer, ende met veel minder moeyelickheyt souden geleest hebben, gelijk *Galenus* schrijft in de uytlegginge van de gedachte Spreucke. Waer op oock wel staet aen te merken, dat *Galenus* niet en seydt in den Mondt, maer alleen in 't Gehemelt. Want die in 't Gehemelt opstaen, komen gemeenlick ontrent het Lelleken, alwaer het sacht, voos, ende alderbequaemst is, om de vochtigheyt, die uyt het hoofd vloeyt, te ontfangen, ende derhalven onbequaemst, om aldaer te snijden, ofte te branden. Soo dat *Galenus* daerom wel oordeelt, dat de Kanckers aldaer ongeneeslick zijn. Maer dat op andere plaetschen van den Mondt, de selvige konnen genesen, sal blijcken, uyt het voorbeeldt terstonde by te brengen. De gene, die eerst beginnen, ende losch buyten op staen, konnen noch geholpen werden,

den, maer als sy verouderet, ofte diep gewortelt zijn, insonderheydt op Zenuwen, ofte in Aderen, die haer na eenigh voornaem Deel strecken, dan is 't onmogelick de selvige door eenigh middel, als met het leven, wech te nemen: maer moeten alleen met sachtigheydt onderhouden werden.

5. Uyt het gene nu verhaelt is, kan lichtelick afgenomen werden, hoe weynigh dat 'er van de *Geneſinge* te verwachten staet. Even wel en dient dit gebreck niet van verlichtinge, ende hulpe verſteecken. In alle Kancker is goedt, dat men den groey van de oorſaek, te weten de ſwarte Gal, ſoeckt te beletten. De middelen daer toe ſtreckende, zijn in den *ſchat der Ongeſontheit* aangewefen. Op de plaetsche ſelve ſal men leggen 't gene verſtercken, matelick verdrijven, ende de ſcherpghedeydt van de vochtigheydt verſachten kan. Tot welcken eynde ſtrecken, het afzietsel van *Kliſſen-bladeren*, ofte *kleyne Speen-kruyt*; het ſap van *Nachts-ſchade*, van *Cichorey*, insonderheydt *Paerde-bloemen*, daerom *Kancker-bloemen* genoemt, van *Robrechts-kruyt*, met *Water van Kjnck-vorſchen* gemengt; ende daer mede het Kanckreuſe deel geſtooft zijnde, dan een Plaefter van *Diapompholygos* omgeſlagen. Ende dit zijn wel de ſeekerſte middelen, de welke, indien ſe het quaedt niet volkomentlick en verdrijven, altijd ſijnen voortganck ſleuyten. Ick ſal even wel noch een voorbeeld (hier voor beloofd) van volkomen geneſinge verhalen, ende dat noch in een Deel, het welck ſelfs, door ſijn vochtigheydt, het gevaer ſchijnt te vermeerderen. Seecker Man hadde, uyt Sinckingen, veel jaren een geſwel aen de wortel van den ſlinker Oogh-tandt, de grootte van een Haſe-noot, hardt, blaeuw, ende ongelijck, het welck half aen de Lip, half aen het Tant-vleyſch vaſt was, ſoo dat men van buyten eenige ſwellinge gewaer wierde. Hier quam by ſteekende Pijn, ende andere Ken-teyckenen van de Kancker. Na dat voor eeriſt door bequame middelen, beſchreven in den *ſchat der Ongeſontheit*, de Sinckingen opgehouden, ende het lichaem door afdrijvende, ende Sweet-drancken wel geſuyvert was, ſoo is men, volgens de rechte ordre, na het algemeen, tot het byſonder gekomen, te weten tot het beſmette Deel, ende men heeft den mond dickwils geſpoelt, tot verſterkinge van alle ſijn Deelen, die, door het geſtadigh ſincken, verſwackt waren, met een Spoel- ofte Gorgel-water, beſtaande uyt ['t volgende:]

- N. *Granaet-ſchellen*,
Gal-noren, van elcks $\frac{1}{2}$ loots,
Wortel van groot Speen-kruyt, $\frac{1}{2}$ loot,
Rode Roſen,
Stoek-roſen, van elcks $\frac{1}{2}$ hands vol,
Bloemen van Betonye,
Scabieuſe, van elcks ſoo veel als men
tuffchen de vingers kan vatten; te ſamen gekoocht in
Een kan rooden Wijn, tot dat het derde deel verzo-
den is; dan onder het doorgekleynde

Honich van Roſen, en
Moerbezyn, van elcks 2 oncen,
vermengt [Tot een Gorgel-water.]

Met het overgeblevene, eeriſt wel geſtampt, zijn gemaect twee Sacckens, die in Roode-wijn gekoocht, geſtadigh laeuw van buyten opgeleydt wierden; het eene tegen de onderſte, het ander tegen de bovenſte Lip, Kaeck, ende Neus. Het lichaem aldus, door bequame middelen, beneffens een goede maniere van leven, wel bereydt zijnde, ſoo is de Siecke op een Stoel geſet, met het hoofd wat achter over, daer een knecht achter ſtondt, die niet alleen, met beyde ſijn handen, het hoofd vaſt hiel, maer oock, met ſijn voorſte vingeren, de bovenſte Lip oplichte. Daer na is, van den Meester, met een krommen Naelt, ende dubbelden Draet, het geſwel beſlagen, ende 't ſelve alſoo een weynigh na hem treckende; tot op de Kaeck, met een Scheer-mes, afgeſneden. Terſtondt is, om het Bloedt te ſtelpen, daer op gebonden (het welck altijd te voren gereedt moet ſtaen) *Wreck*, met *wit van Ey* nat gemaect, daer dick opgeſtroyt was, een ſijn Poeyer, beſtaande uyt ['t volgende:]

- N. *Stof-meel*, 1 loot,
Fyne Bolus,
Gezegelde Aerde,
Wit van Ey in de ſon gedrooght, van elcks $\frac{1}{2}$ loots,
Bereydt Corael, 2 ſcrupels,
Haſen-hayr kleyne geſneden, 1 ſcrupel,
[Tot een Poeyer.]

De volgende dagen is *Olye van Eyeren*, met een weynigh *Suffraen* in Plockſel op de Wonde geleydt. Ende na het komen van etter, werde de Mondt dickwils geſpoelt met het [volgende] afzietsel:

- N. *Sanikel*,
Alchymilla,
Berg-groen,
Betonye-bloemen, en
Roſen, van elcks 1 hands vol,
in water tot op $\frac{1}{2}$ pint gekoocht, en dan daer by gedaen
Honich van Roſen, 4 oncen,
[Tot een Mont-ſpoelinge.]

Ten laetſten is nut een Poerken, gemaect van twee deelen *Tutia*, ende een deel *gebrande Aluyn*, op de Wonde geſtroyt, ende een dun geſlagen *Lode-plaetjen* daer over geleydt. Door welke middelen dit gebreck volkomentlick geneſen is: gelijk oock verſcheyde andere, die op andere Deelen haer plaats genomen hadden, niet diep en gingen, ende rondtom los waren, als ick dickwils geſien hebbe aen den Hals, boven, ende in de *Wijnbraeuwen*, maer voornamelick in de *Borſten*.

De Kancker, die doorgelworen is, en behoeft niemant te beſtaen, om tot heelen te brengen; maer alleen te onderhouden met ſicht-ſuyverende, ende verſachtende

middelen, gelijk nu beschreven zijn; als met de verhaelde *Sappen* onder *Honich* van *Rosen* vermengt, ende wanneer de vochtigheyt wat te veel is, dun in de openheydt gestroyt het Poeyer van *raeuw Loodt*, elders van ons beschreven. In dese gelegentheyte te willen snijden, ofte branden, gelijk sommige raden, is niet anders, als de luyden om hals brengen.

6. Hier dient foodanigen *Maniere van Leven* gehouden, de welcke niet alleen geen swarte, noch heete Gal en doet groeyen; maer oock die alreede gegroeyt is, kan verkoelen, ende versachten; foodanige nu meer malen is aengewesen.

Het XV. Capittel.

1. *Aenmerkinge op de oude Benamingen der Siecken,*
2. *Blijkende oock in Reduvia, ofte Vijt.*
3. *Namen, ende Naem-reden,*
4. *Beschrijvinge,*
5. *Plaetsche,*
6. *Oorsaecke,*
7. *Ken-teycken,*
8. *Voor-teycken,*
9. *Geneefinge,*
10. *Maniere van Leven.*

I.
De de boecken van de oude Schrijvers der Genees-ende Heel-konste wel wil begrijpen, moet insonderheyt letten, op de Namen, die sy de Siecken, ende Gebreecken geven, ende wat sy met deselve verstaen, ende uytbeelden. Want men bevint dickwils, hoe by verscheyde wel eenen Naem gebruyckt, ende even wel daer mede geen eene, ende de selfde Sieckte, maer een geheel verscheyde verstaen werdt. Sulcks en kan niet anders, als een groote twijfeling, ende daer uyt een grof misverstant baren, in de gene, die uyt onervarentheydt van de Talen, ende onachtsaemheydt, om alles neerstigh te onderfoecken, niet verder en sien, als (gelijk men seyt) haren neus lang en is. Het gene wy van de verscheydenheydt geseyt hebben, sullen wy alleen met een voorbeeld verstercken. *Mola* werdt nu by alle de Genees-heeren, Heel-meesters, ende Vroe-vrouwen, genomen voor een lompigh stuck Vleysch; het welck in de Lijf-moeder groeyt, hebbende soo veel beweginge, dat de Vrouwen, die dat geladen hebben, niet beter en weten, ofte sy gaen swanger. Maer by vele, onder de Oude, werdt *Mola* beschreven, te zijn een Geswel, ofte Vleysigh aenwas van de Lijf-moeder.

2. Soo gaet het oock met den *Vijt*, in het Grieksche *Παρωρυλα* genoemt, ende in 't Latijn *Reduvia*; waer van beyde, de Grieken, ende Romeynen, een spreekwoort hebben, *Hy klaught van de Paronychia*, ofte *Reduvia*, van de gene, die, gelijk *Erasmus* schrijft, door een quade beschaaemtheydt, raedt soeckt voor een kleyn

gebreck, ende laet het groote loopen. Soo schrijft *Plurarchus* van yemandt, die raedt vraeghde voor een gebreck van de Nagelen, daer sijn verwe, ende wesen wel uytwees, dat sijn gebreck in de Lever lagh; van den Genees-meester voor antwoord kreegh; Man, het en schort u aen de Nagelen niet, maer ghy hebt eenen anderen pot te vyer. Daer is noch een spreekwoort, *Reduiviam curare*, dat is, *Vijt geneesen*, ende wert geseyt van de gene, die op het voornaemste niet siende, in beuseligen, ende nietige saecken veel bekommernisse stellen. Waer op staet het gene *Cicero* schrijft in sijn Verantwoordinge van *Roscius Amerinus*, die het leven geeyfcht werdt: *Ick verstaet*, seyt hy, *dat ick voor de tijdt, dit onderfoeck, ende my by na misgripte, die, als ick geneesmiddel voor het hooft van Roscius moet bybrengen, de Vijt gaet heelen*. Dan dese spreekwoorden en passen geenlins op den rechten *Vijt*, dat geen slecht ding en is; maer een seer quaet, pijnelick ende gevaerlick gebreck. Derhalven dient verstaen, dat het Grieksche woordt *Paronychia*, ende Latijnsche *Reduvia*, niet alleen en beteycken de *Vijt*: maer oock een slecht gebreck, wanneer de Huydt, die aen de wortels van de Nagelen staets uytsteekt, ende van een rijt. Want *Redivire* (daer van oock *Redivia* geseyt) is (gelijk *Festus* schrijft) *solvere*. Dit werdt by ons *Nijd-vel*, *Nijd-vleysch*, doch gemeenlick *Nijd-nagel* genoemt, ende in Wals-Vlaenderen *En-vies*, om dat sommige meenen, dat de gene, die hiet mede gequelt zijn, van yemandt benijdt werden. Gelijck men in Vranckrijck seyd, dat die een Swangere Vrouw yet weygart, een Gerst-puysjen op sijn Ooghscheel krijght. Het welck wel te recht voor een praeten, gelijk ick het eerste oock houde, gereekent wert van *Iouber*, 3. *des Erreurs populaires*, 6. even-eens als men tegen de kinderen seyt, dat se in 't bedt sullen pissen, wanneer sy met vyer spelen.

3. De rechte *Reduvia*, werdt na het Grieksche woordt *Paronychia* ('t welck *Plinius* oock in 't Latijn gebruyckt) van de Barbarische Genees-meesters *Pannarium* genoemt; welcken naem (dewijl sy, als de beste, ende ervarenste in de konste, van de nakomelingen meest gevolght zijn) in 't gebruyck gebleven is, ende best by onse Heel-meesters dit gebreck te kennen geeft; gelijk oock by de Italianen *Pannarice*: soo hebben de selve Barbaren den Griekschen naem *Συνάγγη*, *Synanchi*, verdraeyt in *Squynancy*, die mede tot op heden in 't gebruyck gebleven is. Wy noemen anders in onse eygentale, dit gebreck *Vijt*, *Fijt*, ofte *Fijck*.

4. Komende tot de *Beschrijvinge*; soo stellen wy de *Vijt* te wesen, een heet geswel, komende op 't eynde van den Vinger, uyt een galachtige, ende seer scherpe vochtigheyt, met over-groote pijn, niet alleen in den Vinger, maer oock door de geheele Handt, ja dickwils door den Arm, tot de Oxelen toe.

5. De *Plaets*, daer dit gebreck in valt, zijn de eynden van de Zenuwen der Vingeren, ende van de Banden der Nagels, oock meest altijd, tusschen het

Been-vliesch, ende het Been selve. Het welck alle Deelen zijn van scherp gevoelen, ende daerom oock scherpe pijn lijden.

6. De naeste Oorsaeck, is een heete, scherpe, ende galachtige vochtigheydt, daer een quaden aert onder speelt, ende soo in-etende, dat sy de Banden, die de Beenderen van de Vinger, aen malkander hechten, ende houden, in den grondt op-eet, ende verteert, waer door dan het Been uytvalt, ende alsoo een lidt verloren werdt. De voorgaende oorsaecken, zijn al dat foodanigen quade Gal doet groeyen, ende bewegen, nu meermaels verhaelt. Waer by komt een stercke nature, de welke foodanige vochtigheydt tot de uysterste Deelen kan stooten.

7. De Ken-teycken en van den Vijt, zijn groote hitte, steecte, ende kloppinge in den Vinger; met gestadige, ende geweldige pijn, den geheelen Arm doortreckende, de welke maeckt, dat 'er geen geweldt in en is, ende soo swaer hangt, als of hy vol Loot was. Die selve pijn treckt na 't Herte, ende verweckt aldaer slaauwte; als oock na de Heiffenen, ende beneemt dan alle ruste.

8. Wat de Voor-teycken en belangt: Hier is meerder gevaer, als het hem wel ten eersten laet aensien, soo om de groote gevoeligheydt van het Deel, als om de quaetaerdige scherpigheydt van de oorsaeck. Daer gemeenlick het versuym noch by komt. Want de luyden 't quaet niet kennende, ende haer latende voorstaen, dat het maer een sweetende vinger en is, en doen niet by tijds raedt: dan vertoeven door de banck soo lange, om een Heelmeester te ontbieden, tot dat het al te diep ingegeten is, ende dan en kan het uytvallen van een beenken niet gesheuyt, noch belet werden.

9. Wy komen tot de Genefsinge. Dewijl de Vijt, een gefwel is, voortkomende uyt toevloeying van vochtigheydt: soo moet voor eerst gelet werden, dat 'er niet meerder toe en vloeyt, ende dan 't gene, dat 'er alreede ingevloeyt is, uytgetogen werdt.

Dient derhalven van 't algemeene begonnen, ende eerst een drancxken ingegeven, om de scherpe vochtigheydt af te setten, bestaende uyt ['t volgende:]

- N. *Rhabarber*, $\frac{1}{2}$ loots,
Santal. Citrin. $\frac{1}{2}$ scrupel,
 's nachts geweckt in
Water van Carduus-benedictus, 2 oncen,
 's Anderen daeghs onder het doorgekleynsde geroot
Gemengt Pruym-kruyt, $\frac{1}{2}$ loot,
Syroop van Provency-rosen, $\frac{1}{2}$ onçe,
Oly van Swavel, 5 druppelen.

[Tot een Drancxken.]

Dit 's morgens werm ingenomen; ende, na dat het wel gewerckt heeft, 's avonts laet gebruyckt dit drancxken, om de quaetaerdigheydt door een weynigh sweeten uyt te doen dampen:

- N. *Diascordium*, $\frac{1}{2}$ loots,
Zout van Cardo-benedictus, $\frac{1}{2}$ loots,
Syroop van Citroenen, $\frac{1}{2}$ onçe,
Oly van Swavel, 3 druppels,
Water van Cardo-benedictus, 1 onçe,

[Tot een Drancxken.]

's Anderen daeghs, om het Bloedt, van de scherpe vochtigheydt ten deele te ontlasten, ende het overige te verluchten, is oorbaer 9 oncen uyt de Ader af te trecken, oock meerder, ofte minder, na dat het lichaem bloetrijck, ende sterck is.

Ondertusschen is seer goet, ende dienstigh, den Vinger, van begin aen, te houden in beten *Azyn*, daer *Theriakel*, *Mithridaet*, ofte *Diascordium* in gesmolten is. Want den *Azyn* verkoelt, ende drijft te rugge, van wegen sijn koude kracht; gaet diep in, door sijn sijnigheydt, ende treckt alsoo, werm gemaeckt zijnde, den brandt uyt; de *Theriakel*, ende d'andere twee, verbeteren, ende verdrijven de quaetaerdigheydt.

Men magh oock een Pappjen werm, op een doeck, om den Vinger slaen van *Semelen*, *Gerste-meel*, met een weynigh *Cansjer*, onder *Slijm van Vloey-kruyt-zaat*, ende *Azyn* gemengt.

Maer als men verneemt, dat het hem tot swellen, ende sweeren stelt, dan en is 'er niet beter, als die plaets, tot het Been toe, open te snijden, om lucht te geven aen de quaetaerdige vochtigheydt, ende het diep in-eren, ende losch-maecken van het Been, terflondt te beletten; dan op de opening een *Digestijf* leggende, ende een versachtende Pap, op den Vinger, ende de Handt. Den Arm, wanneer voor treckinge van Zenuwen gevreeft werdt, dient gestrecken met *Oly van wisse Leilyn*, ende *Pier-wormen*.

Onder de gedachte Barbarische (soo genoemt om haren onduytlichen slijl, met den welcken sy even wel niet en laten, haer treffelicke ondervindingen seer wel uyt te drucken) Genees-meesters, een van de voornaemste, *Valesus*, verhaelt een goede genefsinge, die hy in dese gelegentheydt aen sijn selven gedaen heeft. Als hy seer groote pijn aen den Vinger hadde, soo leyde hy daer op nat *Ende-kroos* gestooten, ende met *Azyn*, ende *wit van Ey* vermengt; waer door hy terflondt van de pijn verlost werde. Ende, als hy wat roode vochtigheydt sagh onder de Huyt, ter zijden aen den Nagel, dan openden hy die plaets met een naelt, ende daer quamen drie vier druppels bloedt uyt: waer mede hy schrijft genesen te zijn.

Sommige maken een Vinger-hoet van *nieuw Wasch*. Want dat kan, door sijn verwerpen, ende versachten, de pijn ten deelen stillen; ende werdt dienstelick voor, ende na de opening gebruyckt. Maer als na de opening, gebefight werdt een Vinger-hoet van *Wasch*, ende *Vng. Apostolorum*, sulcks helpt, gelijk oock noodigh is, de opening open houden. Doch als het selve niet genoegh en doet, soo magh men daer een rijpmaec-

maeckende Pap omflaen, uyt foodanige middelen, als in 't 1. Deel der *Heel-konste*, op het 11. Cap. beschreven zijn. Ende in plaetsch van een gewoonlick *Digestijf*, is by mijn, ende andere voor, ende nevens my, met uytmaten groot voordeel gebruyckt de volgende Salve:

N. *Sap van Hypericon*, ofte *S. Ians-kruyt*,
Joffrouw-merck, van elcks 6 onzen,
Kruys-wortel,
Gerruwe,
Alffen, van elcks 3 onzen,
Stinckende Gouw, en
Persicaria, van elcks 1½ onze,
Geschuynde Honich, 1 pont,
Olye van S. Ians-kruyt, 6 onzen,
Termentbijn, 3 onzen,
Gebranden Aluyn, ¼ loots,
Terwen-meel, soo veel als noodigh is;
 dit samen na de konst gekoocht

Tot een Salve.

Met de selve hebbe ick noch onlangs, versocht zijnde met M^r. *Nicolaes Scavars*, noyt genoegh gepresen Heelmeester, twee Duymen (in de welke dit gebreck gemeenlick valt) na dat sy te voren tot het Been opgesneden waren, sonder eenigen toeval, van de *Vijt* genesen.

Onder de Heel-meesters van onsen tijdt, en is'er geen neestiger, noch versochter, als in Switserlandt, *Fabritius Hildanus*, waerom wy oock sijn maniere van dit gebreck te heelen, sullen by-brengen uyt de aenmerktingen, 1. *Cent. 97.* alwaer hy schrijft, niet te wachten, na onsteeking, merckelicke swellinge, ende sweeringe: maer in seeckere Vrouw, de welke overgrootte pijn hadde in het uytterste van den Vinger, met koortsche, flaeuwte, walginge, ende andere toevallen, sijn genesinge aldus te hebben aengesteld. Voor eerst sloofden hy den Vinger met *Koeye-melck*, daer *Camillen*, *Meliloten*, *Fennugriek-zaet*, ende *Quee-karlen* in gezoden waren. Daer na heeft hy 't opperste van de Huydt allencxkens doorgesneden. De Huydt gescheyden zijnde, vertoonden haer eenige roode vlacxkens: de welke met den punt van 't Mes, doorgesneden zijnde, soo vonda hy onder de Huydt een druppel, ofte twee, root Water. Het welck geloost zijnde, leyde daer op een doecxken, nat gemaeckt in heete *Brandewijn*, daer wat *Theriakel* in gesmolten was. Hier door is de pijn terstont gestilt; ende met dit eenigh middel, schrijft hy, is den Vinger 's anderen daeghs genesen.

Hy verhaelt noch van een Joffrouw, die in drie dagen, door de pijn van de *Vijt*, niet en hadde kunnen slapen, in de welke hy de Huydt mede los maeckte, vindende in 't tippen van den Vinger onder de Huydt een vlack van dese grootte O, in de welke naeuwlicks een dropjen waterigh Bloedt en was. De vlack doorgesneden zijnde, ende op den Vinger geleyt plocksel, nat gemaeckt in *Brandewijn*, daer *Theriakel* in gesmolten was; ende op de Handt, ende Pols een dubbelden doeck, in *Azijn*, ende *Water*, gedoopt, ende uytgedruckt, is

de pijn terstont opgehouden, soo dat de Vinger des anderen daeghs volkomen genesen was.

Maer *Hildanus* heeft seer wel aengemerckt, dat dit snijden met den aldereersten dient in 't werck gestelt. Want anders werdt, door het toevloeyen van de heete, ende scherpe vochtigheydt, tusschen beyden een onsteeking, ende Geswel verweckt, ende met eenen het onderleggende Vleysch, ende Been in-geeten. Want de Huydt is aldaer seer vast, soo dat de quaedaerdige vochtigheydt van den *Vijt*, gantsch niet konnende uytwaessenen, terstont meerder scherpigheydt, ende vernijghigheydt krijght; waer door oock de Vinger, ende de geheele Handt, van groote pijn, komt dapper te onsteeken, ende te swellen.

10. Hier dient een *Maniere van Leven* gehouden, de welke 't groeyen van galachtige, ende scherpe vochtigheydt wederstaet; foodanige nu meermael is beschreven.

Het XVI. Capittel.

WATER-HOOFT,

1. *Benaminge, ende Beschrijvinge,*
2. *Oorsaecken, ende Onderscheyd,*
3. *Ken-teycken,*
4. *Voor-teycken,*
5. *Geneesinge,*
6. *Maniere van Leven.*

Hoe dat de Water-geswellen in 't gemeen te helpen zijn, is verhaelt in den *Schat der Ongefontheyt*, daer wy handelen van de Water-sucht. Derhalven sullen wy hier beschrijven een bysonder Water-gebreck, dat hem in 't Hooft valt stelt, ende daerom in 't Grieks genoeemt *Ἰδρόκεφαλον*, dat is, *Water-hoof*; de Arabische *Avicenna* noemt het *Water buyten de Pan*, ende *Haly-Abbas*, een ander Arabier, *Apostemy* tusschen 't Vel. Het is een schrickelick Geswel, 't welck het Hooft soo groot maeckt, als twee andere; meestendeel de eerst-geborene, ende jonge Kinderen overkomende. De treffelicke ootleder D^r. *Andrius van Wesel*, schrijft, gesien te hebben, een Kindt van twee jaer, dat dicker Hooft hadde, als eenigh Man, ende de Pan niet beenigh, maer vliefsigh, (gelijck een ongeboren schepsel) daer negen pont Water uytvloeyde. De Arabische *Albucastr* verhaelt oock van een Kindt by hem gesien, het Hooft, door overvloed van Water, soo toenemen, dat het ten laetsten noch staende, noch sittende, 't selfde met den Hals konde onderstuten; waer van het oock quam te overliden. *Gul. Placentinus*, meent, dat dit gebreck alleen in jong-geborenen Kinderen voortkomt: dan wy hebben 't gesien in de gene, die drie, vier, vijf, ses jaer, ende noch ouder waren.

2. De *Oorsaecken* van het *Water-hoof* zijn uytwendigh, ende inwendigh. De naeste is een taege, slijmerige, ende somtijds een bloedige ende scherpe waterigheydt, de welke van wegen haeren overvloed, dunigheydt, ende hitte, somtijds schiet tusschen de Huydt, ende

ende het Panne-vliesch, somtijds tusschen het Panne-vliesch, ende de Pan, somtijds tusschen de Pan, ende het dicke Herffen-vliesch, somtijds in de groeven van de Herffenen. De voorgaende oorfaeck, is inwendigh, overvloed van waterigh ende scherp Bloedt, dat uyt lijn Vaten berstende, het Hooft doet opswellen. Maer het komt meest van uyerlicke oorfaecken, te weten, van slag, ofte stoot, insonderheydt, dat de Vroe-vrouw, in den arbeydt, ende 't ontfangen van 't Kint, het Hooft seer nijpt, druckt, treckt, ofte anders mishandelt, waer door de naden der Panne van een wijcken, de mondekens van de Aderen ontfluyten, ende daer op de waterigheyt uytloopt, ende swellinge veroorfaeckt.

3. Het Water-hooft is lichtelick uyt sijn grootte te kennen, zijnde een seer verheven Geswel, sonder pijn, sacht, ende het drucken van den vinger wijckende; insonderheydt, wanneer het Water tusschen de Huydt, ende het Panne-vliesch gestort is. Maer als het hem tusschen het Panne-vliesch, ende de Panne onthoudt, dan is het geswel een weynigh harder, ende en wijckt, van wegen de tusschen-leggende Deelen, den vinger soo veel niet; behalven dat 'er noch eenige pijnelickheyt by is. De Ken-teycken, dat het in de holte, die van binnen tusschen de Panne, ende het harde Herffen-vlies, ofte selver in de Herffen-groeven, geloopt is, zijn uytpuylende, tranende, pijnlicke, ende roode Oogen. Uytpuylende, ende tranende, van wegen de overvloedige vochtigheyt; pijnelicke, van wegen sijn scherpigheyt; roode, door de heeten dampen, die met eenen in de Oogen schieten. Daer op volghet oock swack Gesicht, ende hardt Gehoor. Het Geswel en wijckt den Vinger niet, 't en zy dat hy daer sijn ingedrongen wert: want dan gaet het neder, voornamelick in jong-geboren Kinderen, welckers Pan by-na, als wasch is, ende de Naden los, ende ongesloten, soo van wegen de nature (dewijl de Kinderen, na de geboorte heel vochtigh zijn) als om de toevallende vochtigheyt, die al de omstaende Deelen vervochtigh, ende los maect. Dese heft oock de Pan op, insonderheydt, daer de Naden vergaderen; het welck daer uyt blijckt, dat als het Geswel wat te seer geperst wert, de vochtigheyt sijnen keer na binnen neemt.

Het onderscheyt van de oorfaecken, is daer aen veel af te nemen, dat het Water-hooft, 't welck door innerlicke stoffe veroorfaeckt is, een bleycke verwe heeft: maer het gene, dat in de geboorte, door mishandeling, komt, een roodigheyt vertoont, ende, van wegen de pijn, de Kinderkens moeyelick, en schreyende maect.

4. Om te komen tot de Voor-teycken: Het Water-hooft dreyghet het alder-grootste gevaer, dewijl het door sijn scherpe, ende zultige vochtigheyt, de by-leggende Deelen, insonderheydt de Herffenen, ende haer Vliesen door-eet, bederft, ende verteert. Paré verhaelt van een Kint, welckers Breyn hy, na de doot, vont niet grooter, als een Kaets-bal. Daerom zijn de geswellen, die van binnen de Pan haren oorspronck hebben, doode-

lick, maer die boven op de selve komen te groeyen, werden dickwils genesen.

5. De Genesinge van de Waterigheyt, die boven de Pan steekt, moet aengevangen werden, door stovingen, de welcke verdunnen, ende verdrijven, gelijk lulcke middelen, in 't 7. Capittel van 't 1. Deel der Heelkonste beschreven zijn. Na het stoven, moet men komen tot opdroogende, ende versterckende. Waer toe ick altijd seer vorderlick gevonden hebbe [het volgende:]

N. Vng. Agrippa,
Theriakel-water, van elck 1 onse,
Poeyer van Granaet-schellen, $\frac{1}{2}$ loot,
Oly van S. Ians-kruydt,
Syrrop van Alssen, van elck $\frac{1}{2}$ onse,
[Gemengt tot een Strijek-salfte.]

Onder malkander gemengt, ende twee mael daeghs werm het Hooft mede gestreecken. Tot het opvliesen, en moet niet, als in den uyersten noot, gekomen werden.

6. Hier dient een open lichaem gehouden; ende, alsoo de jonge Kinderkens niet wel en kunnen innemen, soo magh men de Minne somtijds ingeven een drancxen, dat de Waterachtigheyt sacht af-let:

N. Manna, 1 onse,
Wortel van Gialappa, kleyn gestooten, $\frac{1}{4}$ loot,
[Bier, of Bethony-water, soo veel genoegh is
Tot een Drancxen.]

ende gebruycken voort soodanigen Maniere van Leven, als in den Schat der Ongefontheyt op het Capittel van de Water-sucht is verhaelt.

Het XVII. Capittel.

- SVVEERINGE in 't gemeen,
1. Beschrijvinge, Eyzenschap, ende Verscheydenheyt van een Wonde,
2. Plaetsche,
3. Oorfaecken,
4. Onderscheyt,
5. Ken-teycken,
6. Voor-teycken,
7. Genesinge.

U Leeraer, seydt Fernelius, is een leelicke, ende vuyle openinge, ofte scheydinge van malkanderen. Dan kan volkomender beschreven werden, te wesen een scheydinge van malkanderen, met verlies ende verminderinge van groote, in een sacht Deel, haren oorspronck hebbende van een in-etende stoffe. Want daer in verschillen een Wonde, ende een Sweeringe, dat in een Wonde, 't gene vereenicht ende heel was, gescheyden is, maer niet nootsakelick yet van het Deel afgaet: Maer in een Sweeringe is 'er altijd van 't sweerende Deel vermindert, ende afgenomen, al waer het maer, als 't niet anders

anders en is, in 't Opper-huydeken. Doch al is sulcks, dat 'er somtijds in een Sweeringe eenigh overtolligh Vleyfch uytwascht: soo ontbreect daer even wel van de Huydt, ende het natuyrlick Vleyfch: ende foodanige Sweeringe en is geen enckel gebreck, maer vermengt, ende by een vergrootinge gevoeght. Alsoo konnen verscheide gebreecken by een Sweeringe wesen, gelijk Onmatigheydt, Onsteeking, Rofe, uytwassende Vleyfch, ende diergelijcke, die even wel tot het wesen van een Sweeringe niet en behooren, maer wech genomen werden, dewijl de Sweeringe noch blijft; welckers wesen ende eygenschap alleen bestaet in afscheyden ofte wijcken van malkanderen, met eenigh verlies van het sweerende Deel.

2. De *Plaetsche*, daer de Sweeringe in valt, hebben wy geseyd te zijn een sacht, ofte vleyfgh Deel, waer mede wy niet alleen en verstaen het Spier-vleyfch, dat wy den gemeenen naem van Vleyfch geven: maer oock 't gene waer uyt Dermen, Blaes, ende al 't ander Inge-wandt bestaet.

3. De *naeste Oorsaek* is alderhande stoffe, die een in-etende kracht heeft, de welcke niet alleen en begriipt scherpe vochtigheydt, die in 't lichaem komt te groeyen; maer oock *uytwendige Oorsaeken*, die de selvige in-etende kracht hebben, gelijk daer is een in-etende genees-middel, ende vergift. Want het is onwaerachtigh, 't gene sommige schrijven, dat de Sweeringen alleen souden komen van innerlicke oorsaeken: dewijl de ervarentheydt selve uytwijft, dat se oock van uytwendige oorsaeken verweckt werden. Alsoo leert ons *Galenus*, ende de selvige ervarentheydt, dat van *Vyer*, *Water*, *Olye*, ofte ander heet nat, in gebrandtheydt, geen Wonden, maer Sweeringen voortkomen. Sulcks doen oock verteerende, ende brandende genees-middelen, ende als men met een *Cautery*, ofte gloeyend *Yfer brandt*, gelijk *Fernelius* wel seydt. Soo werden oock Sweeringen veroorsaekt door venijnige, ende smettelicke dampen, gelijk *Schorft* door besmettinge overgeset werdt, te weten, wanneer de smettinge een anders Huydt mede-gedeelt zijnde, de selvige in-eet. De dampen, die uyt de bedorven *Longe*, van yemandt die de *Teeringe* heeft, uytgaen, met den *acsem* ingehaelt zijnde, maecken op de eygen wijze een Sweering in een anders *Longe*, ende alsoo een *Teering* door besmettinge. Op de selfde manier kan het *Venijn* van de *Pocken*, aen yemants lichaem gewreven, ende mede-gedeelt, 't selvige besmetten, ende daer in eenige Sweeringe verwecken. Het selve doen de *Kinder-pocken*, aen vele, die daer overgaen; als mede de *Blauwschuyt*, door het drincken uyt een *Kan*.

4. Het *Onderscheyd* der Sweeringen werdt genomen, na haer eygen wesen, ofte na de toevallen. Van haer eygen wesen werden sy wederom onderscheyden, van wegen haer gedaente, het Deel daer sy haer onthouden, ende d'oorfaek. Na de gedaente zijn se groot, kleyn; lang, kort; breed, nauw; recht, krom, pijsps-

gewijs; eenparigh, in de welcke het Vleyfch in alle Deelen gelijk wech genomen is, ongelijk, in de welcke meerder Vleyfch in d'eene plaets, als in d'ander afgegeten is. Van wegen het gebreckelick Deel selve, zijn eenige uytwendigh, eenige inwendigh; eenige diep, eenige maer effen raeckende; eenige in dit, ofte dat Deel. Het onderscheydt van de oorfaek sullen wy terstondt aenwijfen. Van het toevalligh onderscheydt, dat genomen werdt van 't gene, buyten den aert, ende 't wesen van de Sweeringe is, zijn sommige oudt, sommige versch; sommige suyver, sommige vuyl; sommige met *Sincking*, sommige sonder; sommige stilstaende, sommige voortkruppende. Dit onderscheydt hangt oock aen de oorfaeken: waer toe mede behoort het gene, dat de toevallen maecken, van pijnlicke, ofte onpijnlicke; als oock sommige jeuckende, steekende, brandende; sommige licht, sommige swaer om te heelen; eenige van goeden, andere van quaden aert, waer by komen, die *Chironia*, ende *Telephia* genoemd werden. Behalven dese verscheydenheden, die men soo eygentlick magh heeten, zijnder noch andere oneygene, die eerder te houden zijn voor vermengingen van andere gebreecken met de Sweeringen, als dat se eygen onderscheydt souden konnen maecken. Soodanigh zijn Sweeringen met *Pijn*, *Ongematigheydt*, *Onsteeking*, *harde Kanten*, *Koudt-vyer*, *Kancker*, *Wormen*, ofte bedorven *Been*. Van dese, ende andere verscheydene Sweeringen, sullen wy nu vervolgens handelen.

Wat een gemeene, ende enckele Sweeringe is, hebben wy terstondt geseyd, als oock dat de selve haer oorfaek heeft uyt een in-etende stoffe; ende dat de selvige, ofte van binnen in 't lichaem groeyt, ofte van buyten aenkomt. Van d'eerste slagh zijn alle scherpe, ende bijtende vochtigheden, die ofte in het Deel selve, ofte daer buyten haren oorspronck hebben. Buyten het gebreckelick Deel groeyen *Gal*, *zout Slijm*, *zoute*, *salpeterachtige*, ende scherpe *Wey*, verbrande *Gal*. Want als de selvige in 't lichaem voortgebracht zijn, ende na eenigh Deel toevloeyen, soo vermogen sy 't selve in-eten, ende tot een Sweeringe brengen. Sulcks kan insonderheydt geschieden in 't voor-jaer, ende uyt onordentlicke oeffeningen. Soo schrijft *Galenus*, wanneer de *Lenten* een onsuiver lichaem ontfangen, dat 'er als dan wat geschiedt, het welck men sieet gebeuren in de oeffeningen. Want al is 't, dat het oeffenen des lichaems seer gefondt is, soo men even wel yemandt, die overvloedt heeft van *Slijm*, *Gal*, ja van *Bloedt selve*, wil tot hevige beweging brengen, soo sal men lichtelick een *Vallende-sieckte*, ofte *Popelsy*, ofte, indien niet dese, een *borsting* van *Aderen* in de *Longe*, ofte een *stercke Koortsch*, door de oeffeninge veroorsaeken. Ende de gene, die men in plaetsche van de diep-leggende vochtigheden door *kamer-ganck* te suyveren, haer lichaem doet oeffenen, dien jaeght men de *quade vochtigheden* na de *Huyt*, ende maeckt aldaer *Schorft*,

Schorft, ende Sweeringen. Dit is 't gene Hippocrates seyd, Een onsuiver Lichaem geoeffent werdende, krijgt Sweeringen. Even eens is 't met de Lenten. Want als dan werden door de wermte, die in de Lucht begint te komen, de vochtigheden driffigh gemaect, ende na buyten getrocken, alwaer sy dan in de Huydt het eygen werck doen, dat wy van de oeffeninge geseyt hebben. In het Deel selve krijgen, om sijne ongematigheyt, die vochtigheden een scherpigheyt, ende als aldus de Etter door koocken, ende lang in het Deel te verblijven noch scherper werdt, ende soo veel te scherper, hoe dat 'er meerder by komt, dan bederft oock het bloedt ende het voedsel, van het besmette Deel.

De oorfaecken, die van buyten aenkomen, zijn in-erende, ende brandende genees-middelen. Waer by niet uytgesloten moet werden, het Vyer, ofte heet Yser selve: alsoo de korst, daer van overblijvende, meerder raect de Sweeringen, als de Wonden. Hier toe behoort mede de besmettinge van de gene, die met de Tee-ting gequelt zijn, van Melaetsche, Schorfte, Pockige, ende Blauwschuytge; waer van te voren geseyd is. Wat nu de bysondere oorfaecken zijn van bysondere Sweeringe, die sullen wy bybrengen, daer wy in elke soorte van haer oorfaecken handelen.

5. Wy komen dan tot de Ken-teykenen. Uytwendige Sweeringen kan men sien, ende tasten, ende behoeven geen teykenen, om bekent te werden. Maer de inwendige, alsoo sy dickwils verborgen zijn, werden bekent door een Proef-yser, soo daer eenige wegh is, ofte door de vuyligheyt, die daer uytloopt, door pijn, ofte verandering van de werkinge. De vuyligheyt wijst aen, dat het Deel beschadicht is, ende wanneer door eenige openheyt des lichaems, het zy Derm, Blaes, Neus, ofte Ooren, Etter, ofte waterachtigh Bloedt (*Sanies*) loopt, ofte oock uytgebraecte, ofte uytgehoest werdt; sulcks is een teycken, dat 'er van binnen een Sweeringe schuyt. Nu in wat Deel dat de selvige is, staet af te nemen, uyt de eygenschap van de pijn, de plaatsche, ende de werkinge van het beschadighde Deel. Indien in een sweerend Deel een steeckende pijn is, ofte oock dat 'er aen 't gevoelen, ofte bewegen yet hapert, sulcks is een teycken, dat het beschadicht Deel zenuwachtigh is. Groote klopping, dat de Sweeringe de Slagh-aders raect. Indiender een knaging teffont aen den eren vernomen werdt, met pijn ende steecten voor het Hert, daer Braecken ende qualickheyt op volght, sulcks beteyckent dat 'er een Sweering in de Maegh is. De uytterlicke oorfaecken konnen hier oock aenwijfinge doen; gelijk dat de Blaes sweert, indien yemandt Spaensche-vliegen ingenomen heeft. Indien eenigh heet, ofte scharp genees-middel, ofte oock sterck Water, dat de Sweering dan in de Keel, ofte Maegh is.

Nu of de Sweering groot ofte kleyn is, recht ofte krom, ofte van eenige andere gedaente, sulcks kan in uytwendige, door het Gesicht, ofte Proef-yser onder-vonden werden. Maer in inwendige en is 't niet moge-

lick, dat wel te konnen weten. Maer even wel, ofte de Sweeringe groot of kleyn is, kan men uyt de menighe van d' Etter gewaer werden. Want een groote geeft veel uyt, een kleyne minder.

Wat de oorfaecken belangt, te weten de innerlicke: Indien de Sweering haren oorspronck heeft van toevloeyende vochtigheden, soo sullen haer teyckenē openbaren van quade gestaltenis, het zy in 't geheele lichaem, het zy in Lever, Milt, ofte eenigh ander Ingewandt. De welcke niet voor den dagh komende, ende in tegendeel zijnde het beschadicht Deel ongematight, ende slap, sulcks geeft te kennen, dat de oorfaeck van de Sweering uyt het Deel selve komt, ende aldaer gegroeyt is. Nu wat vochtigheyt, dat de Sweering gemaect heeft, of het Gal is, of zout Slijm, ofte weyachtige vochtigheyt, ofte swarte Gal, blyckt uyt de teykenen van elke Sweeringe, ende insonderheyt uyt de vochtigheyt, die daer uyt loopt, ende uyt de verwe van de Sweeringe, Scherpigheyt, ende steeckende Pijn; als oock uyt de teykenen van de bysondere Sweeringen.

De uytterlicke oorfaecken moeten getrocken werden uyt het seggen van den Siecken, die aenwijfen sal, of het van een scharp, ende in-erende Genees-middel, ofte van Vergif, ofte oock van Vyer gekomen is; ofte dat hy van yemant besmet is, die met smettelicke Sweeringen beladen was.

De tijden van de Sweeringen hebben oock haer teykenen. Want als 'er eerst waterachtige, raeuwe, ende dunne vochtigheyt uytloopt, dat is een teycken dat het in het begin is, gelijk sulcks oock uyt het gevoelen, tasten, ende sien, als mede uyt de uytterlicke, ende inwendige oorfaecken, noch tegenwoordigh zijnde, ende de volgende toevallen kan blycken. Wanneer daer na de waterige stoffe rijper wert, ende haer menighe verminderd, dat is het toenemen, ofte de vermeerdering. In de sijnstandt is de Etter op sijn besten, ende in 't afnemen werdt sy minder. De selvde tijden werden oock aengevwen door de pijn, jeucksel, ende het verhinderen van de werkinge: de welcke, indien sy vermeerderen, beduyden dat oock de Sweering vermeerderd; indien sy verminderen, ende alles na sijnen natuytlicken standt wederkeert, beteykenen, dat de Sweeringe vermindert, ende aen 't afgaen is. Het selve konnen ons oock, in de uytterlicke Deelen, aenwijfen het sien, ende voelen. Nu de bysondere teykenen der Sweeringen sullen wy hier na op sijn plaetsch verhalen.

6. Alsoo daer groote verscheydenheyt, ende verscheyde uytkomst in de Sweeringen valt, soo sullen wy alhier verscheyde Voor-teykenen by-brengen. Wat 'er van het genesen der Sweeringe te verhopē staet, moet van de groote ende swarigheyt der selvige, als oock van de gelegentheyt des deels afgenomen werden. Want indien de Sweeringe alleen de Huydt befaet, ende niet verder in en gaet, dan kan se lichtelick, ende in korten tijdt genesen werden. Maer hoe dat se dieper is, ende hoe het Deel, dat se besit, edelder is, als de Huydt, soo veel

te beswaerder valt se om te genesen. Daerom zijn de Sweeringen, die in 't uytterite van de Spieren komen, van meerder gevaer, als die haer in 't midden setten. Om de selvige oorfaeck zijn oock gevaelicker foodanige Sweeringen, die in een edel Deel zijn, ofte die een edel Deel, als oock een Zenuwe, Ader, ofte Slagh-ader bereycken. Sweeringen, die een van de voornemste Deelen besitten, ofte de selve aen haer kunnen trecken, zijn meest doodelick. Lichter werden tot heelen gebracht foodanige Sweeringen, waer de genees-middelen lichter by kunnen, ende valt aen blijven: maer swaerlicker de gene, daer men de middelen niet wel op en kan leggen, ende daer se niet op en kunnen blijven. Swaerlick kunnen de Sweeringen heelen in alfulcke Deelen, die van naturen met vochtigheyt, ende overtolligheyt beladen zijn. Gelijk oock in de gene, die scherp van gevoelen zijn, ofte foodanige in medoogentheyt kunnen trecken. Als noch de gene, die noodtsaekelick van de lucht, ofte ander oorfaecken veranderen. Het vallen mede gevaerlicke, ende langduyrige Sweeringen, daer men vreesst voor *Caries*, ofte bedervinge in het Been. Een groote Sweeringe, in andere dingen gelijk zijnde, valt swaerlicker om te heelen, als een kleyne. Want in een groote moeten vele Deelen de uytwendige lucht uytstaen, ende werden de onderste Deelen, als Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen meerder beschadicht. Nacuwe, ende langwerpige Sweeringen zijn licht, ronde swaer om te genesen. Indien het lichaem suyer is, ende 't voornaemste Ingewandt wel gestelt, ende dat het beschadicht Deel selve hem wel houdt, dan is 'er hope van lichte genesinge. In tegendeel alles zijnde, kan men voorweten, dat de genesinge moeyelick, ende langsaem toe sal gaen. Hier van is 't, dat de Sweeringen, die op andere Sieckten volgen, veeltijds swaerlick genesen, dewijl de nature, de quade vochtigheden, die in 't lichaem zijn, tot de uytwendige Deelen drijft. Soo zijn oock, die na een groenachtige, ofte bruyne verwe trecken; dewijl sy beteycken, dat in 't geraeckte Deel de natyurlicke wormte seer vermindert, ende by-na uytgebluscht is. Ende in die op haer steven leggen, werdt veeltijds weynigh voor haer doot, de Sweering bleyck, blauw, ende droogh, ende dat van wegen het uytbluschen der natyurlicke wormte. Als na lang loopen van racuwe ende waterige stoffe, goede Etter begint te komen, sulcks is een teycken, dat de nature haer verschept, ende dat de stoffe tot beter verandert, ende dien volgende hope geeft van gesontheyt. Ende voorwaer de stoffe selve stelt de merckt, wat men van het genesen der Sweeringe sal verwachten. Want als de Etter, die dagelicks uytloopt, goet is, dan geestse hope van lichte genesinge. Maer het tegendeel werdt beteyckent door quade Etter. Want goede Etter geeft te kennen goede gestaltenisse van de vochtigheden, daer sy uyt ontlaet, ende de kracht van 't beschadighde Deel: gelijk mede in tegendeel het quade doet. Nu goede Etter is, die niet te dick ofte te dun en is, wit, effen, ende niet flincken-

de. Maer quade Etter is 't, die geheel dun, ende vloeyende is, bleyck, blauw, gistsachtigh, ende van quaden reuck. Soo betuyght oock waterachtigh Bloet, dat uyt de Sweering loopt, 't gene van de uytkomst te oordeelen staet. Want het selvige veel, ende heel dun zijnde, oock bleyck, blauw, bruyen, van quaden reuck, ende de omstaende Huydt in-etende, toont dat de Sweeringe swaerlick te genesen is. Maer wat dicker, ende weyniger, rootachtigh, ofte na 't wit treckende, beteyckent lichter genesinge. Als de Sweeringen oudt, ende verjaert zijn, soo moet 'er noodtsaekelick een afsondering van 't Been geschieden, ende een hol lidt-teycken blijven, gelijk *Hippocrates* wel seydt. Want indien den Heel-meester alles wel doet volgens de konst, ende niet van 't gene noodigh is, over en staet, ende even wel de Sweeringe in lange tijdt niet toe en heelt, ofte toegeheelt zijnde, wederom opbreeckt, sulcks beteyckent, dat 'er eenige bedervinge in 't Been de genesinge belet. Ende dat komt veeltijds in langduyrige Sweeringe door gestadigh invloeyen van quade, ende scharpe vochtigheyt. Want om de Ongematigheyt van het Deel, 't welck lange tijdt met de Sweeringe is belemmerd geweest, ende om het afscheydende Been, en kan de holligheyt van de Sweeringe niet vervolt werden, noch het vleysch sijnen groey hebben, waer het lidt-tecken hol toegeheelt werdt. Wanneer de Sweeringe, na dat se met Vleysch vervolt is, ende daer alleen Vel over te brengen staet, wederom opbreeckt, dan valt 'er te vreesen, dat se tot een Fistel, ofte loopend gat verlopen sal. Sweeringen, die in handen ende voeten komen, plegen somtijds voort te brengen in lichamen die vol Bloedt, ofte quade vochtigheden zijn, onstecken ende geswellen in de Klieren onder de Oxelen, ofte de Lieffen. Want alsoo de selve lossen ende slapper zijn, soo ontfangen sy lichtelick ende eerder de vochtigheyt, die na de Sweeringe van de Handt, ofte Voet haren loop heeft. *Alle Sweeringen, die verjaert zijn, ofte noch langer duren, in de selve moet noodtsaekelick Been afgaen, ende een hol lidt-teycken blijven*, schrijft *Hippocrates* in sijn 45. Spreucke van 't 6. Boeck. De reden, om dat de Etterige vochtigheyt, in die lange tijdt, een quaetaerdige scharpighheyt krijgende, eerst de Vefelen van 't Vleysch, daer na de bekleedende Vliesen doet bederven, ende scharpigh, ten laetsten oock het Been selve, dat aen 't Vleysch is. Ende alsoo het Been, gelijk *Hippocrates* te voren, in de 19. Spreucke geleyt hadde, niet herstelt en kan werden, soo moet het gescheyden, ende de Sweeringe toegeheelt zijnde, noodtsaekelick een hol lidt-teycken laren: 't en zy een gaeuw Heel-meester, het Vleysch soo veel hooger laet groeyen, als de holligheyt diep is. Nu dat 'er bedervinge in 't Been is, staet daer aen te mercken, dat de Sweeringen al zijn se toegeheelt, elcke reys wederom opbreecken: dat het Been selfs blauwachtigh, ofte bruyen van verwe is: dat 'er waterachtige, ende flinckende Etter in grooter menigheyt uytloopt, als de grootte van de Sweeringe mede brengt; dat

dat de kanten van de selvige bruyt, ende spongyachtigh zijn, die haer wel aen malkander voegen, maer niet volkomentlick en heelen; dat 'er oock een beweginge gevoelt wert in het sweerende Deel. Indien geen van dese teyckenen haer en openbaren, daer uyt staet af te nemen, dat de genesinge soo lange niet belet en is door bedorven Been; maer door ongematigheyt van het Deel, gelijk in 't Water, ende anders, ofte door gestadigh toevloeyen van quade vochtigheydt. Derhalven blijkt wel, dat verouderde Sweeringen niet sonder gevaer toegeheelt en werden; 'ten zy dat het lichaem wel forghvuldigh ontlast is, ende een goede maniere van leven onderhouden wert. Hier toe geeft M^r. *Willem Fabricius* ons een aenmerckens-weerdigh voorbeeld 3. *Obs.* 39. van secker Man, wien in 't slijcker Been een verouderde Sweeringe van een Landt-looper qualick toegeheelt was, die na eenige maenden het Pleuris in de slijcker zijde kreegh, waer van hy storf, ende die gedurende sijn sieckte even sulcken vochtigheydt uytspoogh, als 'er te voren uyt de Sweeringe plagh te loopen. Sooschrijft oock *Ambrosius Paré*, van Etter, 't welck uyt een Sweeringe van den Arm, door den Water-loop geloft werde.

De vordere Voor-teyckenen sullen wy in de bysondere Sweeringen aenwijzen.

7. Om dan tot de *Genesinge* te komen: Dewijl het wesen van een Sweeringe bestaet in een affcheyding van 't gene vereenight was, ende in een verminderde grootte van het beschadighde Deel: soo vereyscht de verdeelde eenighheit, wederom vereenight, ende dat verloren, ende vermindert is, herstelt te wesen. Te weten, de Sweeringe, voor soo veel sy een Sweering is, moet met Vleysch vervolt, vereenight, ende toegesloten werden. Maer als sy met een oorfaeck vermengt is, de welke de Sweering van begin verweckt heeft, ofte noch onderhoudt; soo dient de selve oorfaeck voor al wech genomen. Hier moet oock wel geselt zijn de gematigheyt van het Deel, ende het toevloeyende Bloet. Ende wanneer die eenigh mangel hebben, dat staet te verbeteren, gelijk hier na in de bysondere soorten der Sweeringen sal geseyt werden.

Indien derhalven eenige vochtigheydt, die de Sweeringe verweckt heeft, noch tegenwoordigh is, de selve dient voor eerst afgeset te wesen. Want in alderhande gebreecken, daer de oorfaecke noch by is, moet de genesinge begonnen werden van het wech nemen der selviger. Daer na, om dat 'er in 't beginsel wat Bloet uyt de Aderen schiet, ja dickwils met het selfde oock andere vochtigheydt na toevloeyt, op dat het gene tusschen het Vleysch steeckt, niet en soude bederven, ende een onsteeking verwecken; soo moet het Bloet wel gekoockt, ende in goede Etter verandert werden. Daerom seyt *Galenus*, dat de Sweeringen haer tijden hebben, ende dat 'er in 't beginsel dunne ende racuwe waterigheyt uyt komt, die in 't voortgaen, door het koocken verdickt, ende ten laetsten (*in statu*) tot goede Etter gerijpt werde. Derhalven zijn in 't beginsel van een Sweeringe noodigh, de rijp-makende middelen. Daer

beneffens dient de vuyligheyt, die in een Sweeringe gewoon is te groeyen, dewijl sy de genesinge belet, wel gesuyvert: ende, de selve suyver, ende schoon zijnde, moet de holligheyt met Vleysch vervult, ende ten laetsten met Vel gesloten werden.

Maer hier dient insonderheyt acht geslagen op de beschadighde Deelen. Want in uytwendige Sweeringen hebben wel plaetsch *Spaens-groen*, *gebrandt Koper*, *Koper-root*, *Antimony*, ende diergelijcke, die even wel niet gebruyckt en mogen werden in inwendige Deelen. By aldien oock een Deel alfoo getelt is, dat het andere dingen doortocht geeft, gelijk de Keel, soo moeten de middelen soo toebereydt werden, dat sy aen 't selfde kleven. Deelen, die scherp van gevoelen zijn, en konnen geen scherpe middelen verdragen, gelijk wel konnen, die soo naeuw niet en voelen.

Tot het groeyen van 't Vleysch, werdt vereyscht de werckende oorfaeck, ende de stoffe. De werckende oorfaeck is de Nature, de welke gelijkse in 't geheele Lichaem, soo oock in elck Deel het voedsel treckt, behoudt, koockt, ende aenplackt. De stoffe is goet ende suyver Bloet, 't welck uyt eten ende drincken voort komt. Maer gelijk in alderhande kokinge tweederhande overschot gemaect wert, als van spijsse, ende dranck, een dun, dat ongevoeligh uytwaessemt, ofte door het sweet uytgedreven werdt, ende een dick, het welck met kamergang gelooft werdt: soo heeft sulcks oock plaetsch, wanneer dat 'er Vleysch in een Wonde groeyt, ende by aldien foodanigh overschot in het Deel gelaten wert, soo sal het selfde te seer verwochtigen, ende de genesinge gantsch verhinderen. Waerom die overtolligheyt in een Sweeringe, moet gesuyvert, ende opgedrooght werden. Ende aldus is de genesinge selver van een Sweeringe het werck der Naturen, die uyt toevloeyende Bloet, 't wech genomen Vleysch herstelt, ende over de vervolde holligheyt Vel maeckt. Een Heel-meester neemt alleen wech de veranderingen, die de Nature in haer werck in de weegh zijn, als hy d'overtolligheyt suyvert ende opdrooght: ende wanneer hy dat doet, dan werdt hy geseydt Vleysch, ende Vel te maecken.

In 't beginsel dan, als het lichaem al te vol Bloet is, soo moet het gelaten werden. Indien daer overvloed is van quade vochtigheydt, die dient gesuyvert, ende afgeset, op dat 'er na het Deel geen toevloeying en geschiede. Daer moet oock te gelijk een goede maniere van leven gehouden werden, om geen quade vochtigheydt te doen groeyen, ende op de Sweeringe te laten vallen; gelijk geschieden kan door spijsse, dranck, bewegen, ende d'ander niet-natuylicke dingen, te sien in den *Schat der Gesontheit*.

Daer-en-boven, alsoo het naeuwlicks gebeuen en kan, ofte daer hangt wat van 't Bloet ende de vochtigheyt, die uyt de Aderen gedropen is, in de onsenlicke openheyt, die in 't vleysigh Deel is; op dat sulcks gekoockt, ende in Etter verandert werde, soo moet men

gebruycken rijpende, ofte etter-maekkende middelen; beschreven in 't 11. Capittel van 't Eerste Deel der Heel-konste. Dese dienen in sachte lichamen mede sacht te wesen, gelijk gemaectt werden van *Olye van Rosen*, ende *Doyren van Eyeren*: in lichamen, die soo sacht niet en zijn, van *Terebinthijn*, *Olye van Eyeren*, van *Rosen*, van *Mastick*, ende *Doyren van Eyeren*: in drooger lichamen, van *Herst van witten Denne-boom*, *Wieroock*, *Meel van Lijn-zet*, *Terwe*, *Fenugriek*, *Hoender-vet*, ofte, 't gene gemeent, ende gereect is, de *Salf Basilicum*, ofte de *Plaester Diachylum*, enckel, ofte met de *Gom*.

Hier na moeten suyverende, ofte afvegende in 't werck getelt werden; mede aangewesen in 't gemelte Deel, op het 12. Capittel. Maer het gebeurt dickwils, dat men (gelijk het spreek-woordt seydt) twee vliegen met eenen lap slaet, ende met een ende 't selfde middel tweederley werck uytvoert, te weten, rijp-maecten, ende afvegen. Derhalven dienen als dan de rijp-maekkende vermengt met de afvegende, ende daer door werden de rijp-maekkende wermere, ende drooger, als sy anders van haer selven zijn. Maer in dese vermenginge slaet wel acht te nemen op den tijdt: dewijl in 't beginsel de rijp-maekkende boven moeten wesen, in 't eynde de afvegende. Ende het is seeckerder, dat men terstondt in 't beginsel afvegende met rijp-maekkende vermengt, als dat men de rijp-maekkende alleen gebruyckt. Want de Nature en staet nimmermeer ledigh: maer stelt haer oock al in 't beginsel om Vleysch te maken, ende scheydt de vuyligheyt, die daerom moet gefuyvert werden. Daerom bevindt men oock, dat door het enckel gebruyck van rijpende middelen, de Sweering lichtelick vochtigh, ende vuyl werdt. Derhalven is seer bequaem, dat men onder de rijp-maekkende middelen, nu verhaelt, in den eersten mengt *Honich van Rosen*, *Sap van Ioffrouw-werck*, van *Paerde-bloemen*, ofte andere in 't 1. Deel der Heel-konste aangewesen.

Als de Sweeringe wel gefuyvert is, soo moet men komen tot Vleysch-maekkende middelen; die beschreven zijn op 't 15. Capittel van 't gedachte Eerste Deel der Heel-konste: uyt de welke een Heel-meesler magh kiesen, 't gene best met de gelegentheydt van 't lichaam over een komt. Want hoe het vochtiger is, hoe het minder verdroogende middelen van doen heeft: maer dat drooger is, vereyscht meerder verdroogende. In koude tijden des jaers moet men oock wat wermere gebruycken, in wermte, die soo werm niet en zijn. Want indiender swacker middelen opgeleydt werden, als behoort; soo vergaert 'er veel vochtigheyt in de Sweeringe, ende daer groeyt veel sacht ende spongyachtigh Vleysch. Indien men in tegendeel al te stercke, ende te seer verdroogende gebruyckt, soo verdroogt de Sweeringe, het Vleysch verteert, de Kanten werden ingetrocken, ende men verneemt een bijtende scherpigheyt in het Deel. Maer wanneer een sweerend Deel droogh is, gelijk het natuylick plagh te wesen, ende uyt de Sweering geen waterigheyt, noch etter en vloeyt,

ende dat 'er goede verwe in 't Vleysch is, sulcks is een teycken, dat men het recht Vleysch-maekkende middel getreft heeft.

Hier staet oock te letten op de gedaente van 't Heel-middel. Want die werden ofte dun ende vochtigh, ofte dick ende droogh opgeleydt. In harde, ende drooge lichamen, ende daer hardt ende vast Vleysch moet gemaectt werden, is alderbequaemst, dat men Vleysch-maekkend Poeyer in de Sweering stroyt. Soodanigh heb ick in 't gebruyck 't volgende:

N. *Wieroock*,

Mastick,

Aloë,

Myrrhe,

Lijch-wortel, van elcks even veel,

[Tot een Poeyer.]

Maer wanneer de lichamen sachter zijn, soo gebruyckt men wecke ende vochtige middelen. Moet even wel gelet werden in 't toebereyden van de Salven ende Smeeringen, dat se niet al te sacht en zijn. Want foodanige werden door de wermte van het Deel gesmolten, soo dat sy lichtelick wechdrijven. Derhalven indien de Sweeringen niet diep en zijn (want in foodanige werden vereyscht de gene, die soo verre kunnen komen) maer boven in 't lichaem staen, soo moet men middelen in 't werck stellen, die lijvigh, ofte van een dicke gestaltenisse zijn. Daer beneffens, al te vochtige Salven, versachten, van wegen hare olyachtige nature, ende maecten al te losch Vleysch, ende 't welck niet over een en komt met heronderste, insonderheydt in drooge lichamen.

Als de Sweeringe met Vleysch vervult is, soo dientse met Vel gesloten, ende daer door, 't gene van malkander geweecken was, vereenicht te werden; te sien in 't meer-gemelte 1. Deel der Heel-konste, op 't 16. Capittel.

Om het gebruyck van dese middelen wel te onderscheyden, dient ingesien de gelegentheydt van de Sweeringe, ende de nature van het lichaam. Want het gebeurt, dat de Sweeringen, die als se noch vuyl waren, geen bijten van de middelen en voelden, daer na gefuyvert zijnde van de selve gebeten wierden. Derhalven moet men als dan, ende als de Sweeringe van selfs suyver is, van stercker afvegende tot slapper komen: gelijk men wederom in vuyle Sweeringen tot meerder afvegende sal klimmen, 't en zy misschien dat se door te veel afvegende dingen vuyl geworden zijn. Want daer in werden de Heel-meefters somtijds wel bedrogen, om tot stercker afvegende te komen: waer door de Sweeringe wederom in-eet, ende vuyl wert van het gesmolten Vleysch, het welck in quade vochtigheyt verandert. Derhalven moet wel neerstigh gelet werden, of de Sweeringe van wegen ingegeten, ende gesmolten Vleysch, dat 'er onder leydt, vervuylt is, ofte dat het een genees-middel van doen heeft om de vuyligheyt te suyveren, ende dat 'er foodanigh geen gebruyckt en is. Nu

Nu aen grooter holligheydt, ende roode ende heere kanten kan men mercken, dat de Sweeringe vervuylt is door te groote scherpigheydt van de Genees-middelen. Daer na moet oock overleydt wesen (gelijk wy nu meerder geseydt hebben) ofte de gelegentheydt van 't lichaem sacht ende vochtigh, ofte droogh, en hardt is. Want op een sacht lichaem moeten slapper, op een droogh stercker middelen gebruyckt werden.

De Vel-maekkende middelen dienen opgeleydt, wanneer de Sweeringe noch niet volkomenlick met Vleysch vervult en is; maer dat 'er noch een weynigh ontbreeckt. Want alsoo de nature nimmermeer stil en staet, maer oock, dewijlse Vel begint te maecken, het Vleysch ondertusschen noch groeyt; indien men dan eerst wilde Vel maecken, als de Sweeringe gantsch vol Vleysch was, soo soude te vreesen staen, dat eer het Vel quam over te groeyen, het Vleysch ondertusschen wassende, het Vel te hoogh soude staen.

Men dient oock te weten, dat de *Vel-maekkende* middelen in der daedt, ende in kracht van verdroogenden aert moeten wesen, ende dat daerom de *Poeyers*, ende *Plaesters*, daer toe alder-bequaemst zijn.

Het XVIII. Capittel.

1. Sweeringe met Ongematigheyt,
2. Oorsaeken,
3. Ken-teycken,
4. Voor-teycken,
5. Geneefing
6. van Sweeringen met Hitte,
7. met Koude,
8. met Vochtigheyt,
9. met Drooghte.

IN 't laetst-voorgaende Capittel is gehandelt in 't gemeen van een Sweeringe, ende derhalven van een enckele, ende ongemengde, daer niet anders by en is: maer het gebeurt meesten tijdt, dat 'er yet toevalt, ende onder gemengt werdt, het welck de geneefing noodsaeckelick doet veranderen, waerom op die toevallen wel neerstigh dient gelet te werden.

1. Wy sullen den aenvang nemen van de *Ongematigheyt*, die haer gemeenlick met een Sweeringe vermengt, ende het genesen belet. Want alsoo de oorsaek, die de geneefing uytvoert, is de nature van het Deel, ende de stoffe, het Bloedt: als het Deel ongematight is, soo en kan geen van beyde wel gestelt zijn; ende de Sweering en kan met geen Vleysch gevult, noch met Vel gefloten werden, 't en zy dat het onder-vleysch natuylick ende wel gematight is.

Wat nu dan de ongematigheyt aengaet, soo kan by een Sweeringe wesen te grooten hitte, koude, vochtigheyt, ofte drooghte; ende dat met, ofte sonder stoffe.

2. Soodanigen ongematigheyt is 'er geweest ofte voor het opkomen van de Sweeringe, ofte ten tijde van 't Sweeren.

Een heete ongematigheyt werdt in de Sweeringen verweckt van al te heeten lucht, van te heete Genees-middelen, van te veel swachtels, ende deckfel.

De koude in tegendeel van koude lucht, van al te seer verkoelende Genees-middelen, ende wanneer de Sweeringe met swachtels ende deckfel tegens de uytwendige koude niet wel bewaert en is.

Vochtige ongematigheyt werdt veroorsaekt door vochtige lucht, (waerom dat in fommige plaetschen de lucht de Sweeringen oock gantsch schadelick is) ende door toevloeying van vochtigheden.

Drooge lucht, drooge Genees-middelen, als oock gebreck van voedsfel, maecken een drooge ongematigheyt.

3. De heete ongematigheyt is te kennen, dat 'er verhitende oorsaeken voorgegaen zijn, ende dat niet alleen de Kanten, maer oock het Vleysch van de Sweering rooder is, ende dat de Sieckfels een hitte in de Sweering voelt, waer op gemeenlick pijn volght; dat mede koude Genees-middelen verlichten, heete bewaren, ende dat 'er scherpe ende bijtende vochtigheyt uytloopt.

In een koude ongematigheyt gaen voor verkoelende oorsaeken, de Kanten van de Sweeringe zijn bleeyck ende sacht, hitte helpt, ende koude beschadight.

Als de ongematigheyt vochtigh is, dan zijnder voorgegaen vervochtigende oorsaeken, het Vleysch is slap ende sacht, ende groeyt somtijds te hoogh, geeft oock veel vochtigheyt uyt: Drooge dingen helpen, vochtige beschadigen.

Een drooge ongematigheyt werdt bekent uyt voorgaende verdroogende oorsaeken, dat de Kanten van de Sweeringe droogh ende hardt zijn, ende dat 'er weynigh, ofte geen vochtigheyt uyt en komt: dat vochtighmaekkende middelen verlichten, drooge bewaren.

4. [Belangende de *Voor-teycken*:] Dewijl, gelijk *Galenus* oock leert, dat het Onder-vleysch wel gematight moet zijn, om een Sweering wel te genesen: soo is secker, dat een Sweeringe soo veel te swaerder om te genesen valt, hoe het Deel meerder afgewecken is van sijn natuyricke gematigheyt. Sweeringen, die vermengt zijn met een heete, koude, ofte vochtige ongematigheyt, en vallen soo quaet niet om te heelen. Want met een moeyten, op eene tijdt, ende met de selfde middelen, kan men de ongematigheyt beteren, ende de Sweeringe genesen. Maer Sweeringen met drooge ongematigheyt, zijn swaerlick te heelen; dewijl, overstaende voor een tijdt de geneefing van de Sweeringe, de ongematigheyt waergenomen moet werden.

5. De *Ongematigheyt* vereyscht veranderinge door recht tegen-strydende middelen. Even wel moet de geneefing soo aengeleydt werden, dat men de Sweeringe, soo veel mogelick is, niet over het hooft en sie. Maer alsoo die geneefing niet en kan geschieden, soo lange de ongematigheyt blijft, soo moet de selvige eerst wech genomen werden, 't en zy beyde te gelijk geschieden kan.

6. *Verhitte ongematigheyt* vereyscht verkoelende middelen; stercker, ofte slapper, na de grootte van de hitte. Ende al is 't dat de Sweering verdroogende middelen van doen heeft, om dat even wel de hitte, door 't verteren van de vochtigheyt, de Sweeringe opdrooght, soo moet men slapper verdroogende middelen gebruycken. Maer die dienen oock met eenen van een te samen-treckende kracht te wesen, om de Sincking, die lichtelick door de hitte verweckt werdt, tegen te houden. Derhalven, alsoo de hitte gemeenlick pijn maect, soo moet daer by gedaen werden 't gene de pijn kan stillen, ofte ten minsten geen kracht en heeft, om de selvige te verwecken, soo dat de Heel-middelen hier niet en dienen te wesen van seer verdroogende, ende afvegende kracht: Daerom zijn bequame de gene, die bestaen uyt het *Water*, ofte *Sap* van *Rosen*, van *Weeghbre*, van *Endivye*, van *Nacht-schade*, *Azijn*; uyt *Olye* van *Rosen*, van *Violen*, van *Terebinthijn*, dickwils met *Weeghbre-water* gewasschen. Ofte men magh gebruycken *Salf* van *Rosen*, de *Verkoelende Salf* van *Galenus*, die van *Ceruy*, ofte *Loodt-wit*, van *Nacht-schade*, de *Witte*, die van *Santal-hout*; ofte, dat ick best houde, *Nurritum*, met een van de gemelte sappen gewasschen. Dan de verkoelende middelen en moeten niet alleen op de Sweeringe selve; maer oock op de omstaende Deelen geleyt werden. Daerom en magh men de selvige niet alleen met de verhaelde Salven wel bestrijcken, maer oock doecken op leggen, die gedoopt zijn in *Oxyeratum*, (dat is *Water* ende *Azijn*) ofte met het *Sap* van *Weeghbre*, *Latouw*, *Nacht-schade*, ofte in het afzietfel van *Myrtus*, *Granaet-schellen*, *Granaet-bloemen*, *Weeghbre*, ende diergelijcke.

Wanneer de heete ongematigheyt aldus wech genomen is, soo moet men de Sweeringe met Vleysch-maekende dingen tocheelen, ende die en dienen even wel niet te seer heet en droogh te zijn, om de heete ongematigheyt niet weder te doen keeren.

7. *Koude ongematigheyt* in een Sweeringe, moet hebben verwerrende middelen, gelijk daer zijn *Olye* van *Hypericon*, ofte *S. Ians-kruyt*, van *Nardus*, van *Lisich-wortel*, van *Camillen*, van *Wijn-ruyt*, van *Dil*; *Syroop* ende *Honich* van *Rosen*, *Brandewijn*, *Ceroen* van *Betonye*. De Salven ofte Smeeringen hier van gemaeckt, werden op de Sweeringe selver geleyt. Maer van buyten sal men de naeste Deelen stoven met het *Afzietfel* van *Salye*, *Hysoop*, *Aissen*, *Orego*, *Wijn-ruyt*, *Munte*, *Laurier-bladeren*, *Camille-bloemen*, in sterke *Wijn* gekoockt; ofte men kan de selve mede strijcken met de verhaelde heete *Olyen*, ofte opleggen het *Ceroen* van *Betonye*.

8. *Vochtige ongematigheyt* werdt door verdroogende middelen wech genomen. Ende alsoo een Sweeringe oock anders verdroogende dingen vereyscht, soo moeten hier stercker Vleysch-maekende middelen in 't werck geselt werden. Soodanigh zijn de wortelen van *Cyperus*, ofte *wilden Galigaen*, *Malroze*, *schuym* van *Silver*, *gebrands Loot*, *Koper-root*, *Hamerslagh*, *Koperslagh*,

ende diergelijcke, uyt de welke na de grootte van de ongematigheyt bequame Heel-middelen voor elcke Sweeringe konnen gemaeckt werden. Want hoe een Sweeringe vochtiger is, hoe sy stercker verdroogende middelen van doen heeft; ende minder vochtig zijnde, soo moet se oock sachter verdrooght werden. Sulcks geschiet door by doen van *Olye*, *Hars*, ende *Wasch*. Want hoe dat 'er van deselvige meerder gedaen werdt by de verdroogende middelen, hoe dat haer kracht meerder komt te breecken; hoe minder, hoe haer kracht meerder in 't geheel blijft. Dan voor eerst dient de Sweeringe wel gesuyvert, ende afgebet met *Wijn*, ofte met *Water* ende *Azijn*, daer in gekoockt hebben te samen-treckende ende verdroogende middelen, gelijk *Wortelen* van *wilden Galigaen*, *S. Ians-kruyt*, *Aissen*, *roode Rosen*, *Betony*, *Saly*. Daer na kan men van de verhaelde middelen wat *Poeyers* in de Sweering stoven, ofte van de selvige met *Olye* ende *Wasch* een dun *Salfken* maken, om op wat ploeksel gestreken zijnde, in de Sweeringe te brengen, en dan een verdroogende *Plaster* daer over leggen.

9. *Drooge ongematigheyt* werdt verbeterd door vervochtigende middelen. Hier is bequame *laeuw Water*, om daer mede de Sweeringe, ofte veel meerder de omliggende Deelen te stoven. Want al seydt *Hippocrates*, dat men de Sweeringe niet en moet vervochtigen, als met *Wijn*, ende daer by doet, dat de drooghte het gefonde nader is, de vochtigheyt het ongefonde; al schrijft oock *Galenus*, dat 'er geene vochtigheyt voor de Sweeringen dienstigh en is, insonderheyt niet het *Water*: soo moet dit verstaen werden van een Sweeringe, van wegen, ende voor soo vele het een Sweeringe is, tot de welke vochtigh-maekende middelen gantsch onbequaem zijn. Maer als 'er een drooge ongematigheyt, die de genefinge belet, by de Sweeringe is, soo moet men voor een tijd, als over slaende de rechte genefinge van de Sweeringe, de drooge ongematigheyt tegenstaen; tot dat aen het Deel de vorige gematigheyt herstelt is.

Nu de mate van vervochtinge moet wesen, dat men ophoudt, wanneer het Deel begint root te werden, ende hem te verheffen. Want by aldien men noch langer met het vervochten voortgaet, soo sal 't gene, dat getrocken is, vervliegen. De manier om met *laeuw Water* te vervochtigen, is drierley, met stoven, overgieten, baden. Het stoven geschiedt met een spongye, wolle lappen, ofte diergelijcke, ende dit is de bequaemste middel. Overgieten, ofte badt-stove en vallen soo bequaem niet. Het is oock beter, dat het Deel met *laeuw Water* ende *Olye* gestooft werdt, als met *Water* alleen, insonderheyt in de Winter. Want al is 't, dat laeuw *Water* wel door sijn werckende wermt verwermt, soo verkoudt het even wel na het stoven, ende verspreyt met eenen de natuyrlicke wermt, het welck *Olye*, daer onder vermengt zijnde, belet, verstoppende, door sijn taeyigheyt, de onsenlicke gaetjens van de Huydr. Na het stoven kander een vervochtigende *Pap* opleydt werden, als volghet:

N. *Huemsf-*

N.

byd
de,

Of me
gebruy
Malur
soo veel

Maer

Deel v

moet m

Spise va

kan we

magh k

het voe

sters, e

De

Vleysch

soo gel

dighde

drooge

de Vley

Olyen n

N.

1. Sweet

2. Oors

3. Ken

4. Voor

5. Gent

6. Man

W

ofte nae

ofte toe

2. I

heele L

heden v

'tzy do

wytwery

Deel d

treckt;

oftefw

N. *Huemst-wortels*, 1 onse,
Maluwe, twee handen vol,
beide in Water morw gekookt, ende dan *gestampt* zijnde,
 doet 'er by
Gerst-meel, 1 loot,
Gekookte Honich, 1/2 loot,
Verkens-reusel, soo veel van noode is

[Tot een Pap.]

Of men kan het Deel oock wel stoven met *Olye*; ofte gebruycken een *Salfken*, bestaende uyt een deel *Sap van Maluwe*, ende twee deelen *soeten Olye*; daer by gedaen soo veel *wit Wasch*, als noodigh is.

Maer wanneer de *Sweering* droogh is, ende het Deel verdorret, ende dat 'er geen stoven en helpt, soo moet men eerst sijn beste doen, dat de *Siecke* gebruyckt *Spijse* van veel ende goet voedsel, ende die licht verdeelt kan werden, op dat het Deel sijn voedsel overvloedigh magh krijgen, daer na, soo het van doen is, magh men het voedsel oock door *Dropaces*, sterck-treckende *Plaesters*, ende andere middelen, daer na toe trecken.

De ongematigheydt wech genomen zijnde, sal men *Vleysch-maekkende* middelen gebruycken, doch die soo geheel seer niet en verdroogen, op dat het beschadigde Deel niet wederom en kome te vervallen in een drooge ongematigheydt. Derhalven moet men onder de *Vleysch-maekkende Poeyers* vermengen *Vetten* ende *Olyen* met wat *Wasch*. By voorbeeldt:

N. *Mastick*, klein gestooten,
Lisch-wortel, van elcks 1/2 loot,
Termen-hijn, met *Latouw-water* gewasschen, 1 onse,
Hoender-vet,
Olye van Rosen, van elcks 1 loot,
Wasch, soo veel van nooden is

Tot een *Weecke salve*.

Het XIX. Capittel.

1. *Sweeringe* met toet loeyen van *Vochtigheydt*,
2. *Oorspronck*, ende *Oorsaacken*,
3. *Ken-teykenen*,
4. *Voor-teykenen*,
5. *Genevinge*,
6. *Maniere van Leven*.

I.

WY hebben gehandelt van een *Sweeringe* met ongematigheydt: dan de selve en kan niet lang, ofte nauwlicks wesen ende bestaen sonder eenige stoffe, ofte toevloeying van *vochtigheden*.

2. Dese vallen op het *Sweerende Deel* ofte van 't geheele *Lichaem*, ofte van eenigh Deel, dat quade *vochtigheden* voortbrengt, wanneer de nature, 't zy door veelte, 't zy door hoedanigheydt geprickelt zijnde, de selve uytwerpt op de *Sweeringe*; ofte dat het *Sweerende Deel* door pijn, ofte hitte de *vochtigheden* na hem treckt; of dat de *vochtigheden* van selfs na een leeger ofteswacker plaetse sacken.

Na de verscheydenheydt van de toevloeying, soo is oock de *vochtigheydt*, die uyt een *Sweeringe* loopt, verscheyden, *dun*, *waterachtigh*; *dick*, *grof*; *goedt*, *onsuyver*.

3. De *Sweeringen* met toevloeyen van *vochtigheden*, zijn te *kennen* eerst uyt het *geswel*, dat hem niet alleen in de *Kanten*, maer oock in de omstaende *Deelen* verheft, als mede uyt de *pijn*, ende de veelte van *vochtigheydt*, die daer uyt loopt; waer door het *toeheelen* oock belet werdt.

4. [Aengaende de *Voor-teykenen*:] Dewijl het *heelen* bestaet in *verdroogen*, soo is lichtelick af te nemen, dat een *Sweeringe*, daer gestadigh *vochtigheydt* toeschiet, bekummerlick te *heelen* valt; ende soo veel te *swaerder*, hoe de *Sinckingen* scherper zijn.

5. Derhalven, dewijl de *Sweeringe* niet en wil genesen, voor al eer dat de toevloeying is wech genomen; soo moet voor eerst gelet werden, om de *oorsaacken* van de selvige te *weeren*, waer van voor desen dickwils gesproocken is. Daer na, op dat de *vochtigheydt* niet en soude vloeyen na het beschadigde Deel, soo moets verdroogen, onderschept, ende te *rugh* gestooten werden.

Onder de *Revelleerende*, ofte *vertreckende* middelen, zijn de *Fontanellen*, ofte *Open-gaten* alderbequaemst, die op het tegendeel gestelt zijnde, de *vochtigheydt*, die haren loop neemt na het beschadigt Deel, aldaer losen. Ende dese *Open-gaten* zijn insonderheydt noodsaeckelick in *langduyige Sweeringen*. Want dewijl de nature nu al lang gewent is, haer van quade *vochtigheden* te ontledigen door het *sweerende Deel*, soo kan lichtelick gebeuren, als de *Sweering* geheel gestooten werdt, ende wat quade *vochtigheydt* vergadert, dat de selvige wederom keert in de *Aderen*, ende op een *voornaem Deel* valt; 't welck met de *Fontanel* kan voorkomen werden.

De *Defensiven*, ofte *onderscheppende* middelen, werden geleyt boven het *sweerende Deel*, daer het noch gaef is, ter plaetse daer de *grooten Aderen* haer verroopen, die de selvige toe-trecken, ende de *vochtigheden* te *rugh* stooten, te sien in 't 2. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste*.

Maer op het *sweerende Deel* selve moeten de *wechdrijvende* middelen geleyt werden, om de *vochtigheden*, die in haer *Aderen* driffigh zijn, te *rugh* te stooten. Daer toe dient het *sweerende Deel* gebet te zijn, met *Aluyn-water*, het *Water*, ofte *Afziesel* van *Weeghbre*, *Rosen*, *Vijf-vinger-kruyt*, ofte *diergelijcke*. Ende de *Sweeringe* moet bestroyt werden met *Poeyer* van *Silver-schuym*, *Bolus*, *Loodt*, *Koper-roos*, die oock onder *Termen-hijn* vermengt, met *Plocksel* kunnen opgeleyt werden, ende indien de stoffe *raeuw* is, met wat *Wit-roock*, ende dan omgeslagen de *Plaester Diapompholygos*, ofte *Diapalma*. In 't korte, de *Vleysch-maekkende* middelen moeten alhier stercker zijn, als in een enckele *Sweeringe*, daer geen toevloeying by en valt, om de *vochtigheydt*, die 't Deel ingesogen heeft, op te droogen.

In

In de gedaente van den Heel-middel staet waer te nemen; dat hy niet vochtig, ofte vet en is, alsoo hy anders het Deel soude verslappen. Men dient oock niet altijd op een middel te blijven staen. Want het gebeurt dickwils, dat het gene eens ende meerder geholpen heeft; daer na, als de vochtigheydt wat opgedrooght is, geen voordeel meer en kan by-brengen, maer eenige bijtende scherpigheydt veroorsaeken; in welcke gelegtheyt dan sachter dient in 't werck gestelt te werden.

Als de Sweeringe met Vleysch vervolt is, dan dient se met Vel overtrocken. *Guido* gebruyckt hier toe, een dunne *Loodt-plaet* vol gaetjens doorboort, de welke verkoelt ende verdrooght, ende derhalven hier dienstigh is; daer by komende een Verbandt, 't welck de vochtigheydt, die in het Deel is, uytduwt, ende die daer in soude sacken, uyt houdt.

6. Hier dient soodanigen *Maniere van Leven* gebruyckt, als in den *Schat der Ongefontheydt*, tweede Deel, 1. Boeck, Cap. 23. voor de Sinckingen is aangewesen.

Het XIX. Capittel.

1. *Vervuylde, Verrotte, In-etende, ende Voort-loopende Sweeringe,*
2. *Oorsaacken,*
3. *Ken-teykenen,*
4. *Voor-teykenen,*
5. *Geneefinge,*
6. *Maniere van Leven.*

I.

Het gebeurt selden, dat een Sweeringe, die met veel vochtigheydt, voornamelick als de selve grof, ende slijmerigh is, overvallen werdt, niet en vervuylt, verrot, stinckende werdt, ende dan in-eet.

2. De naeste *Oorsaek* hier van is vochtigheydt, deelachtigh zijnde van een bedervende quaetaerdigheydt, de welke uyt andere plaetschen daer na toe sackt, ofte in 't sweerende Deel selve bedorven werdt, 't zy door sijn ongematigheydt, ofte swackigheydt, als oock door gebruyck, ende opleggen van middelen, die niet wel suyveren, ende opdroogen; gelijk mede in tegendeel, die beyde al te veel doen, ende alsoo het gefont Vleysch verteeren.

De vochtigheydt werdt somtijds soo scherp, dat se niet alleen en bijt in het sweerende Deel; maer oock de naest-gelegene door-eet, ende gestadigh door-kruypt, alsoo een voortloopende sweering veroorsaekende.

3. De *Ken-teykenen* zijn hier niet verre te soecken, alsoo de slijmerige, ende vuyle vochtigheydt haer selven aenwijst, ende het Vleysch rontsom flap, ende vodfigh maect, het welck dan dickwils te seer uytwaft. De verrottinge geeft een vuulen stanck uyt. Het voortloopen verweckt pijn, jeucking, ende gestadigh vergrooten.

4. [Belangende de *Voor-teykenen*.] Indien de vuyle, verrotte, ofte scherpe vochtigheydt niet met den

eersten wel gesuyvert, ende wech genomen werdt, soo bederft sy de aenstaende Deelen, ende brengt in de selvige het *Kout-vyer*.

5. Om tot de *Geneefinge* te komen, sal eerst het lichaem dienen gesuyvert door inwendige middelen, die de quade vochtigheydt afdrijven, verhaelt in de *Geneekonste*, ende daer na de Sweeringe gewasschen met *Brandewijn*; waer onder, na den eysch van de gestaltenisse, gemengt, ende opgeleyt konnen werden, soodanige suyverende Heel-middelen, als in 't 12. Capittel van 't 1. Deel beschreven zijn.

Op het spongyachtigh Vleysch, dat te veel ende te hoogh uytwaft, sal men stroyen Poeyer van *Tutia*, van *Gal-noten*, ofte *Granaet-schellen*; ende, als dat niet genoegh en doet, van *gebranden Aluyn*, ofte yet anders van 't gene daer toe in 't selfde 1. Deel der *Heel-konste*, op 't 17. Capittel is aengeteykent.

6. Het komt hier insonderheydt oock aen op een goede *Maniere van Leven*, waer door de quade vochtigheydt mocht vermindert, ende goede in haer plaetsch gebracht werden; soodanige nu meermael is verhaelt.

Het XX. Capittel.

1. *Quaetaerdige, ende Qualick-toestuytende Sweeringe; Namen, ende Naem-redenen,*
2. *Oorsaacken,*
3. *Ken-teykenen,*
4. *Voor-teykenen,*
5. *Geneefinge, ende Maniere van Leven.*
6. *Voorbeeldt van een geheelde langduyrige, ende quade Sweeringe in den Neus.*

I.

DE voorgaende oorsaeken lang by-blijvende, soo werdt een Sweeringe van quaden aert, daerom by de Latijnen *Malignum*, ende by de Griecken *Kacoëthes*, dat is *Quaetaerdigh*, genoemt, ende, om dat sy qualick te heelen is, *Dysepuloticum*, dat is, *Qualick-toestuytende*; als mede *Chironium*, na *Chiron* den *Centaurus*. Van welke benaminge geen een reden gegeven werdt. *Zenodorus* (te sien by onsen *Erasmus* in sijn Spreek-woorden 2. 8. 21.) meende, dat *Chiron* van *Hercules* gesteecken zijnde, een ongeneeflicke Wonde in sijn voet (daer dese wonden meest komen, gelijk *Celsus* schrijft 6. 28.) kreegh, die hem 't leven benam, ende dat daer van alle ongeneefelicke Sweeringen *Chironia* genoemt zijn. Maer van *Plinius* 25. 6. ende van *Ovidius* 5. *Fast.* werdt een geheel ander oorsaek bygebracht, te weten dat *Chiron* een Pijl van *Hercules*, daer t'huys leggende, by ongeluck in sijn Voet soude gevallen zijn, die aldaer een gevaerlicke, ende vergiftige Sweeringe opwierp, ende dat hy met het kruyt, na hem daerom *Chironium*, ende *Centaura*, dat is *Santonie* genoemt, van die quetsure sijn selven genesen heeft; ende dat hy soude geweest zijn den eersten vinder van de

de Heel-konste, die haren gemeenen naem van *Chirurgie* noch, al de Werelt door, uyt het Grieks voert, gelijk hy van *Cheir*, dat is, Handt. Soo dat een *Chironische sweeringe*, niet anders te seggen en is (gelijk de Griekische *Paulus* seyt 4. 46.) als eene, die soo swaer te genesen valt, dat se wel eenen *Chiron* van doen soude hebben.

*Vivit postore sub dolente vulnus,
Quod Chironia nec manus levet.*

Dese Sweeringe werdt oock *Telephium ulcus* geheeten, na eenen *Telephus*, die, gelijk den selfden *Paulus* schrijft, daer lang aen vast geweest is; doch werde ten laetsten noch geheelt door *Achilles*, den Leerling van den gedachten *Chiron*, met het Kruyt, dat na hem den naem van *Telephium* draeght. *Claudianus*, 1. *Epigr.* 10. roert dit aen met het volgende vers:

Sanus Achilleis remeavit Telephus herbi.

2. De Oorsaeken van quaedaerdige Sweeringen zijn, soo quade ongematigheydt in het Deel selve, als toevloeying, ende vergadering van quade vochtigheydt, die met 'er tijd een venijnigen aert aantrekt. Het selve werckt schierlick uyerlick Venijn. Den heldt *Philotes* een Sweeringe hebbende van een Slangen-beet, werde daerom van de Grieken gelaten in 't eylandt *Lemnos*, gelijk *Cicero* onder andere schrijft in sijn Boeck van 't Noodt-lot.

Het gebeurt oock dickwils dat een Sweeringe niet genesen en wil, als daer eenige bedervinge in 't Been is, die het omstaende Vleysch mede bederft; ofte oock dat het Vleysigh vleysch, ende 't Vet, dat onder de Huydt ley, vergaen is, om dat dan de Huydt aen het Vleysch niet en kan heelen, door dien de kleyne Aderkens, daer na toe gaende, opgegeten zijn, ende derhalven het Bloedt, dat tot de genesinge van nooden is, de Huydt niet en konnen toevoeren.

3. De quaedaerdigheydt van de Sweeringen blijkt daer uyt, dat se door geen gewoonlicke Heel-middelen en willen genesen; dat se pijnlick zijn, ende allencxkens dieper, ende grooter werden, harde, ende bruyne kanten hebben. Het uyerlicke Venijn wijst sijn selven. Wanneer eenigh Been bedorven is, dan en sal se niet sluycen, ofte gesloten zijnde, gestadigh opbreecken; behalven dat 'er oock waterige, ende bloedige vochtigheydt uytzipt; gelijk mede als de Sweeringe uytgeholt is, het welck van buyten gevoelt kan werden, ende dan is de Huydt drooghachtigh, dun, bruyen, ofte na den blauewen treckende.

4. [Aengaende de Voor-steycken:] Dese Sweeringen hebben haer gevaer, door dien sy niet alleen het Deel, dat sy besitten, gantsch bederven: maer oock haren venijnigen aert aen de by-leggende Deelen voortsetten, ende het gantsche Bloet ten laetsten bemetten. Suleks doet insonderheydt het Venijn. Daerom werdt *Philotes* beschreven lange jaren aen sijn Sweeringe

gegaen te hebben, de welcke oock niet genesen en is, als door middel van *Machaon*, sone van den grooten *Esculapius*, vinder van de Konste. Hier op staet de Poët *Propertius* 2. *Eleg.* 1.

Tarda Philotes a sanavit crura Machaon.

5. Om tot de *Genesinge* te komen: soo sal men na het suyveren van de quade vochtigheydt, door afdrijvende middelen, dan, voor de quaedaerdigheydt, daer op drincken alle morgen een roomer van [dusdanigh] een afzietfel:

N. Wortels van China,
Sarsaparilla, ofte
Pock-hout, 2 onzen,

24 uren beet in 2 pinten water gestaen hebbende, tot ontrent op de helst gekoocht, en dan daer by gedaen
Scordium, 3 handen vol; onder het doorgekleynde
Syrrop van Citroenen, 2 onzen,
Zout van *Cardo-benedicto*, $\frac{1}{8}$ loots,
gemengt [Tot een Dranck.]

De Siecke magh oock al te met 's avondts doorslicken een vierendeel-loot *Diascordium*, *Mithridaet*, ofte *Thebriakel*. Ondertusschen sal men tot versterckinge, om het Sweerende, ende de omstaende Deelen, staen een Stovinge, bestaende uyt ['t volgende:]

N. Granaet-schellen,

Smaek,
Cypres-noten, van elcks 2 onzen,
Granaet-bloemen,
Rosen, van elcks 2 handen vol, te samen gekoocht in
Een kan roode Wijn, tot op de helst,

[Tot een Stovinge.]

Hier onder sal men mede mogen vermengen *Honich* van *Rosen*, ende de Sweeringe daer mede wasschen, ende suyveren; dan daer op stroyen *Poeyer* van *vacuu Loot*, ende daer over leggen de *Plaester Diapompholygos*. Indien se te diep, ende te vuyl is, soo magh men daer in spreuyten *Brandewijn*; waer mede sy oock gewasschen kan werden, gelijk in 't 26. Capittel geseyd is. Indien het Vleysch tot de Huydt versworen is, soo sal men de selve met een *Schaer* doorsnijden (ende dan suyveren, ende genesen, als verhaelt is) het welck beter is, als door een *Brandt-middel*, ofte *Vyer*. Sweeringen van *Slangen-beten* en vindt men hier te Lande niet; van *Philotes* oordeelt de Poët *Ovidius* (in sijn eerste Boeck van de Genees-middelen der Liefde) dat hy het gebeten Deel hadde behooren terstondt te laten affetten.

*Qua laesus fuerat, partem Paantius heros
Debuerat celeri praescuisse manu.
Post tamen hic multos sanatus creditur annos.*

R

6. Wy

6. Wy sullen dit Capittel besluÿten met een voorbeeld van een geheelde, langdurige, ende quade Sweeringe in den Neus.

Een Dochter van vijf-en-twintigh jaer, koudt van gematigheyt, vol van waterachtigh Bloet, had al eenige jaren een Sweeringe van buyten, ende binnen den Neus, met veel pijpachtige knobbeljens tot de Oogen toe, daer waterachtigh Bloedt uyttraende.

Na dat se verscheÿde *Purgatien*, *Laten*, ende van buyten verdroogende dingen gebruyckt hadde, kreegh gantsch geen baet, maer werde alle daegh arger; tot dat se ten laetsten quam by Dr. *Horstius*, die in haer aemerckte de nature, veelheydt van de quade vochtigheden, scherpigheydt van veel waterachtigh Bloet; daerbeneffens dat het Hooft met 't geheele Lichaem heel vochtigh was; het welck hy afnam alsoo te wesen uyt de overvloedige Stonden, die sy alle maent op haer tijdt hadde, als oock het veel tranen van de Oogen, lang slapen, ende diergelijcke. Den Neus vertoonden van binnen ende buyten een groote ende lange Sweeringe, harde ende verheven Kanten, uytgevende niet veel, maer dun ende waterigh Bloet, met weynigh pijn, ende luttel onsteeckinge. Waer uyt hy oordeelde, het gebreck te zijn *Vleus Chironium*, daer *Celsus* afschrijft, ende seer swaerlick kangenesen werden. Hy beloofden haer even wel te heelen, by aldien se hem wederom beloofde, ten minsten twee maenden een goede maniere van leven te houden, ende alle middelen wel te gebruycken. Sulcks gedaen zijnde, heeft hy, na dat se de Stonden gehadt hadde, haer voor eerst acht dagen lang van binnen gesuyvert met *Oxymel Laxativum*, of aflittenden *Azymbonich*; ende als dat alle daegh sachtjens gewerckt hadde, heeft hy haer doen Ader-laten; het lichaem met dese middelen bereydende tot het gebruyck van de vordere. Want alsoo men in sulcke langdurige Sweeringen, ende die naeuwlicks en zijn met Vel te sluyten, niet en kan tot genesinge komen, 'ten zy men te voren de oorsaeck wel wech neemt, ende dan de quaetaerdigheyt van de Sweeringe verbeteret: soo was noodigh eerst het geheele lichaem van de ongematigheydt, ende den overvloet van 't waterachtigh Bloet te suÿveren, eer dat men quam tot de bysondere heelinghe. Derhalven heeft men de Dochter twee mael daeghs met een *Decoctum* doen sweeten, ende over den vierden dagh een aflittend middel ingegeven. Onderhoudende middeler-tijdt een goede maniere van leven. Maer alsoo door dese middel het gebreck weynigh ofte niet mer allen en weeck, soo oordeelden *Horstius*, dat hy moest komen tot stercker, om de quade vochtigheden af te setten, ende op de Sweeringe selve te leggen. Daerom liet hy voor eerst de plaetsch besrijcken met *Olye van Animonie*; ende als hy daer mede niet genoegh en vorderde, soo quam hy tot een *Streck-water*, dat uyt bereydt *Quick-silver* met *Brandewijn* overgehaelt, gemaect was, waer door terstondt de Sweeringe eens soo groot scheen, door dien veel quaedt Vleysch wech geten werde. Daer na

sroyde hy op Plocksel *Precipitaet*, ende leyde dat alsoo daer op, een ofte twee weecken. Door welke middelen niet alleen de harde Kanten zijn wech genomen, maer oock de stinckende Sweeringe door nieuw Vleysch gesuyvert is. Ondertusschen en sloegh hy niet over, dat tot suÿvering van 't geheele lichaem behoorden, ende met eenen tot belet van toevloeying. Daer toe is over den derden ofte vierden dagh een afdrijvend drancxken in-gegeven; het selfde oock ontrent drie weken vervolght. Ende tusschen beyden om de quade vochtigheden te verleyden, zijn *doorgeslagen Koppen* geset op den Rugh, ende een Blader-treckende middel in den Neck. Door welke middelen het gebreck heel genesen is. Ende om dat het niet lichtelick weder soude komen, soo heeft hy alle maent het lichaem eens doen suÿveren met een afftend drancxken.

Het XXII. Capittel.

1. Sweeringen met uytgespannen Aderen, of te Kramp-aderen.
2. Benaminge, Beschrijvinge, ende Plaetsche,
3. Oorsaecken,
4. Ken-teykenen,
5. Voor-teykenen,
6. Genesinge,
7. Voorbeelds van een Sweeringe met Kramp-ader, genesen.

Het gebeurt somtijds, dat een Sweeringe vermenigt is met een uytgespannen Ader, de welke alsoo sy niet en kan genesen werden, 'ten zy de Kramp-ader eerst genesen is; ende elck sijn bysonder oorsaken, ende teykenen (die van de Sweeringe verhaelt zijn) voortbrengt; soo sullen wy eerst de Kramp-ader alleen, ende daer na eene Sweeringe, met den selfden gevoeght, verhandelen.

2. Het geswel, dat de Grieken *Κίρα*, ende *Ἰξία*, de Latijnen *Varix* genoemt hebben, heeten de Duytschen *Kramff-ader* / ende wy mede *Kramp-ader*. De Françoisen, Italianen, ende Spaengjaerts en hebben daer toe geenen bysonderen naem; maer gebruycken daer voor de beschrijvinge, zijnde een uyt-reckinge, ofte uytberflinge van Aderen, de welke verscheÿde plaetschen onses lichaems overkomt, doch meesten tijdt in de Beenen.

3. De naeste Oorsaeck van de Kramp-ader, is grof ende swaer Bloedt, het welck de Nature, daer van overladen zijnde, soeckt haer quijt te maecten, ende om sijn swaerte meest na beneden sickt, ende aldaer, door sijn menighte, de Aderen doet recken, ende uytspannen. De vordere oorsaecken zijn al 't gene soodanigen Bloedt voortbrengt, (waer van elders gesproocken is) als mede slagh, stoot, sonder stegel-reep te rijden, al te lang te gaen, ofte te staen, gelijk de Poëet *Juvnalis* seydt 6. *Sat.* van de Voor-seggers, dat sy, door 't lang

lang staen in 't ondersoecken van 't Ingewandt der Dieren, Kramp-aderigh wierden,

varicosus siet Haruspex.

4. De *Ken-teykenen* wijzen haer selven; dewijl de uytpuylende Ader kan gesien werden, de welke nedergedruckt wel wijckt, maer terstondt wederom opswelt. De plaetsch wert oock metter tijdt blaeuw, ofte bruyn.

5. [Aengaende de *Voor-teykenen*:] De Kramp-aders hebben weynigh swarigheydt; maer verlichten gemeenlick het lichaem, gelijk oock het Speen, van andere siekten, die uyt grof, ende swaer Bloedt veroorsaect werden. Soo schrijft *Hippocrates* in de 21. Kort-bondige Spreucke van 't 6. Boeck: *Als de Vytsinnige Kramp-aders, ofte Speen overkomt, dan vergaet de Vytsinnigheydt.* De reden is, om dat het swart Bloedt, het welke de Uyttsinnigheydt gemaect heeft, daer door op een ander wegh verleyt, ende van het Hoofd na slechter Deelen gedreven werdt. Waerom in tegendeel, als men de selve ontijdelick wil helpen, soodanigh Bloedt sijnen loop elders nemende, swaerder siekten verweckt. Wanneer sy van selfs komen (seydt de gemelte *Hippocrates*, in sijn Boeck van de Lucht, Plaetschen, ende Wateren) sulcks beteykent een kort leven: maer is een goet teycken, als sy in de plaetsche van andere siekten haer begeven. Want soo nemen sy oock de bultigheydt wech, volgens de getuygenissen van den meerder-gedachten *Hippocrates*, in sijn Boeck van de Gewrichen; gelijk nu oock van de Uyttsinnigheydt geseydt is.

6. Derhalven wanneer de Kramp-aderen niet al te verheven, te seer onstecken, ofte te pijnelick en zijn, ende dat 'er van wegen het uyt-recken der Aderen geen borsting, ende dien volgende groote Bloedt-storting te vreefen en staet, ofte oock dat 'er geen groote, ende quazaerdyge Sweeringe by en is, in sulcken geval, is het beter de *Genevinge* te staecken, als arger quaet daer mede te verwecken, alsoo de selve moet strecken tot vorderen, ende verbeteren van de gesontheydt, ende niet tot verachten, ofte verageren.

Maer dien sulcke leelickheydt te seer tegenstaet, dient, na dat het lichaem al te voren van die swarte, ende grove vochtigheden wel gesuyvert is, door soodanige middelen, als in den *Schat der Ongesontheydt* beschreven zijn, op de Kramp-ader te leggen sterck te samen-treckende, ende wat verdrijvende middelen, mede aldaer aangewesen, ende daer over dubbelde *Compressen* vast op binden.

Dit niet helpende, plegen de Ouden tot het Snijden te komen. Soo getuygen *Cicero*, (waer op lichtelick wel *Seneca* gesien heeft, als hy schrijft in sijnen 179. Brief, van yemandt, die, als hy van de Kramp-ader gesneden werde, daerom niet en liet, noch in een boeck te lesen) *Plinius*, ende *Plutarebus*, van *C. Marius*, die seven mael Borgemeester van *Romen* is geweest, dat hy hem van dit gebreck heeft laten snijden. Ende sulcks (om sijn kloeckmoedigheydt te toonen) al staende; daer

in d'eerste, ende alleen, verhaelt *Plinius*, uyt seeckeren *Oppius*. 11. *Nat.* 45. uytgesaen heeft; 't welck daer na oock gevolght is by andere, die haer mede staende, ende ongebonden hebben doen snijden. Maer al was hy een uytgenomen hertigh man, soo toonde hy niet te min, dat men de pijn, als 't doenlick is, wel magh voorby gaen. Want na dat hy het snijden in 't eene Been, sonder kermen, ofte hem in 't minste te ontfetten, hadde geleden, ende dat den Heel-meester 't ander mede wilde aengripen, soo was hy daer tegen, seggende, dat den Heel-middel sulcke pijn niet waerdigh en was, gelijk *Pluarchus* schrijft in 't *Leven*, ende de Spreucken. Hy verdroegh, seydt *Cicero* 2 *Tusc.* de pijn als een Man, ende een Mensch; maer hy en woude geen grooter lijden sonder nootwendige oorfaeck. 't Gene oock tegenwoordigh naeuwlick yemandt soude willen doen; soo dat onnoodigh valt, hier te verhalen de oude maniere van dit snijden, beschreven by den Griekischen *Paulus Aegineta*, den Latijnschen *Celsus*, ende den Arabischen *Avicenna*: te meerder, om dat een beter Heel-middel gevonden is van den Italiaenschen *Aquapendens*, die wy hier sullen by-brengen.

Daer zijn (seydt hy in 't Eerste Deel van sijn Aenmerkingen, op 't 105. Capittel) drie dingen te overleggen, die tot het maecten van een Kramp-ader te samen komen, *Bloedt dat loopt, dat in gelopen is*, ende de *uytgereckte Ader*. Derhalven werdt daer toe oock drierhande werck vereyscht, te weten het vloeyende Bloedt tegen te houden, het ingevloeyde te losen, ende de uytgereckte Ader in te trekken. Om den loop van het Bloedt te onderscheppen, soo moet men aen 't begin, ende 't eynde van de Kramp-ader een draet binden, den selven onder de Ader met een kromme naelt brengende. Om het ingevloeyde Bloedt te losen, sal men, volgens 't voorschrift van *Hippocrates*, geen groote snede in de Kramp-ader maecten, om geen groote Sweeringe te verwecken, maer by poosen eenige kleyne steecxkens geven, om het swaer Bloedt alleoockkens afrappende, de Ader eenighlins te doen sliucken. Hier na moet men komen tot het derde wit, 't welck is de uytgereckte Ader in te trekken. Ick ben gewoon, schrijft hy, te bereyden een middel, van *gom Dragant*, in *Sap* (dat se in Italyen *Wijn* noemen) van *Granaten*, ofte *Verjuys* geweect, ende dan daer onder gemengt het Poeyer van *Bolus*, *Mastick*, *Draecken-bloet*, van elcks even veel, tot dat de gesmolte *Dragant* soo komt te verdicken, dat se, als *Wasch*, in de hant kan gerolt werden. Dit gedaen zijnde, sal men het selfde na de lengte op de Kramp-ader leggen, ende daer over de schorsfen van een *Riet*, met sijn holligheydt staende op de bultigheydt van 't geseyde middel, ende het selve neder-druckt, waer toe van buyten oock die-nen omgeslagen vaste Banden. Ende door dit drucken van de Banden, *Riet*, ende te samen-treckende middel, zijn de Kramp-aders soo gepest, dat sy schenen geheel te verteeren. Doch in kleyne Kramp-aders, overstaende de twee eerste middelen, gebruyckte hy alleen

het derde; ende voor 't laetste, tot voorkomen, een Hofe, ofte Kous van *Honts-leder*, die naeuw om het Been sloot.

7. Dit is soo veel belangt de Kramp-ader alleen. Wy sullen hier nu by voegen een voorbeeldt van een vremde Kramp-ader met Sweeringe, gelijk die genesen, ende beschreven is *Cent. 4. Obs. 85.* by den welversochten *Will. Fabricius Hildanus*. Seecker sterck Man hadde een quaetaerdige ende verouderde Sweeringe in sijn slijcker Been, met een soo groote Kramp-ader, als de dichte van een arm, ende by-na de lengte van een span, die beginnende van de Haes, ende gaende beneden na den Voet, haer twee mael om-kromde. Maer, 't gene aenmerckens-weerdigh is, als hy sijn Been oplichte, soo keerden het Bloedt terstont te rugge, ende 't selve nederzettende, soo schoot het wederom neder, ende sulcks in een oogenblik; ten kortsten, het Bloedt vloeyden, ende weder-vloeyden, of het in een buys, ofte pomp, op ende neder getrocken wierde. *Hildanus* heeft de genesinge aldus aengevangen: Na goede maniere van leven, het lichaem somtijds gesuyvert, een Ader in den Arm van de selfde zijde geopent, dede hy den Siecken op een bank sitten, ende heeft in de Halse de Huydt van de Ader sachtjens gescheyden. Daer na heeft hy met een dubbelden draet door een kromme naelt de Kramp-ader boven onderschept, ende 't selve oock onder aen de selve gedaen. Maer al eer hy den draet toe-trock, ende een knoop maeckten, soo liet hy het Been van de bank op d'aerde setten, op dat het Bloedt, gelijk het gewoon was, na beneden soude vloeyen. Doen heeft hy den draet, boven aen de Kramp-ader eerst vast toetrocken, ende geknoopt, daer na oock van onderen. 't Welck gedaen zijnde, heeft hy de Kramp-ader, ontrent den bovensten knoop, op dat het Bloedt aldaer, als in een langen sack, besloten zijnde, soude konnen uytloopen, met een *Lançet* doorsneden. Maer als daer overloediger Bloedt uytliet, dan de grootte van de Kramp-ader medebracht; de plaets wel insijnde, soo bevont hy eenen verborgen wegh, die van onderen den bandt, in de Kramp-ader ging. Ende dewijl den selfden niet en konde toegebonden werden; soo leyde hy op den ingang wat *Korst-maekende Salve*, ende daer na *Bloet-stels* ende *Poeyer* met *Wit van Ey*, om alles bindende een doock, in *Azijn*, ende *Water* nat-gemaect, ende liet dit Verbandt leggen tot 's anderen-daeghs. Daer na heeft hy 't voort genesen, als andere Wonden; waer door dit gebreck geluckelick geheelt is.

Het XXIII. Capittel.

1. Sweeringe met Gedierte, ofte Luys-sieckte,
2. Oorsaecken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Geneesinge.

I.

Het gebeurt somtijds dat 'er in een vervuylde Sweeringe gedierte, ofte veel liever ongedierte (soo noemt het *Serenus* in de volgende veissen *Animalia tetra*) dat is Luysen voortkomen; soo dat 'er in 't Menschlichen bloedt selve (gelijk *Plinius* spreeckt 27. *Nat. 13.*) Dieren groeyen, om het lichaem op te eten. Dit gebreck hebben de Griecken *φθειράς* genoemd, welcken naem *Phthiriasis* oock in 't Latijn gebleven is; doch by sommige *Morvus pedicularis*, dat is, *Luys-sieckte* geheeten.

2. De wijsgeer *Aristoteles* schrijft in sijn 5. Boeck van de historie der Dieren op 't 31. Capittel, dat sy voortkomen uyt het Vleyfch, het welck dan kleyne Puystjens sonder Etter opwerpt, die doorgestecken zijnde, Luysen uytgeven; ende dat sulcks sommige Luysden overkomt uyt overvloed van vochtigheid. Te weten foodanige, die vetachtigh, ende verdorven is, ende door onnatuurlike wermte gequeect werdt; gelijk men siet uyt verrotte Kaes, Maeyen, ende uyt andere slijmerigheid, Wormen loopen. *Galenus* schrijft mede 1. *sec. loc.* dat de Luysen groeyen uyt vele vochtigheid, die wel werm is, maer geen scherpigheit en heeft. De Kinder-hoofden zijn daer insonderheydt mede gequeelt, om dat het sweet, ende den damp, die uyt haer Hooft waessent, tusschen het Vel, ende 't Hayr blijft steeken (die in andere Deelen verspreyt, ende vervlieght) den welcken werm, ende vochtigh is, twee hoedanigheden, die het groeyen veroorsaecten. Vele Vrouwen zijn oock wat groeyachtigh, om dat sy overvloed van vochtigheid hebben, ende dat in haer lang hayr de wermte vochtigheid tegen gehouden werdt, gelijk oock aen-gemerckt is by den hoogh-geleerden Heere *Vossius* 4. *Physiol. Christ. 67.*

3. De *Ken-teyckenen* brengen haer selfs mede, dewijl sy niet alleen in de Sweeringe gesien en werden, maer uyt de selvige het gantsche lichaem over-kruypen.

4. Wat de *Voor-teyckenen* betreft. By de Geneesmeesters is hier naeuwlicks yet van beschreven; dan ick bevinde by andere Schrijvers, dat de gene die hier aen vast gewest zijn, daer van meest door de dootd (gelijk de Luysen oock van een veegh lichaem verhuylen) bevrijt werden. Waer toe wy eenige voorbeelden sullen bybrengen van verscheyde volckeren.

Onder de Joden is van de Luys-sieckte gestorven *Herodes de Grootte*, ende sijn Groote-vader volgende, gelijk sommige meenen, de Koning *Herodes*, waer van in 't 12. Capittel van de Handelingen der Apostelen staet, dat hy van de Wormen gegeten zijnde, in 't Grieks *σκολικόβρωτος*, *Scólékobrotos*, den geest gaf. Het selfde is van den Koning *Antiochus* geschreven, in het tweede Boeck van de Machabeen, op 't 9. Capitel. Het welck ick beyde wel soude konnen verstaen van dese Luys-sieckte, soo om dat het woordt *σώλη*, dat is, Worm, niet alleen en beteyckent een Buyck-worm, maer

maer alderhande gewormte, dat door 't geheele lichaem groeyt, gelijk *Marcellus Virg.* aenmerckt op *Dioscorides*, ende van *Beza* oock aengeteyckent is, als mede, om dat *Plinius 7. Nat. 51.* seydt van de Luysen van *Phercydes*, dat hy storf, door menigte van Serpente (t welck eygentlick gedierde is sonder beenen, ende derhalven kruypende, want *Serpere*, is kruypen) die hem uyt het lichaem braecken: dit, segge ick, soude aldus mogen aengenomen werden, 't en ware de noyt genoegh geprefen Heere Ridder *Heinsius*, in sijn heylige Oeffeningen op 't 7. Capittel. ons anders geleert, ende dat woordt van eygene Wormen verstaen hadde.

Dan de rechte Luys-sieckte, volgens de getuygenisse van *Aristoteles*, op de gemelte plaetsch, heeft onder de Griecten wech-geruckt, den Poet *Aleman*, *Acastus*, *Calisthenes*, den Rechts-geleerden *Mutius*, de wijlgeren *Plato* (waer van het Spreek-woordt is *Platonis pediculi*, te sien by *Erasmus 4. 10. Adag. 65.*) ende *Phercydes*, van den welcken oock schrijven *Plinius*, *Laertius*. ende wat uytdruckelicker *Aelianus* in 't 5. Boeck van sijn Verscheide historien op 't 2. Capittel. *Phercydes*, seydt hy, de meester van *Pythagoras*, sieck zijnde, gaf eerst sweet uyt, dat heet, klam, ende als snorterigh was: daer op groeyden Luysen, ende als sijn vleysch tot Luysen verging, soo volghden de Teeringe, ende hy is alsoo gestorven. Sulcks werdt oock getuyght van *Serenus Sammonicus* in dese verssen:

*Sed quis non paveat Phercydis fata tragoedi,
Qui nimio sudore fluens, animalia terra
Eduxit, turpi miserum quae morte tulerunt.*

Diog. Laertius stelt, op 't laetste in sijn 1. Boeck van 't leven der Wijsgeren, seeckeren brief, die hy selfs hier over schrijft aen *Thales*, een van de seven Wijsen: *Sterft wel, seydt hy, als u tijdt komt. De Sieckte had my gevat, doen ick uwen brief ontfing. Ick kriede van Luysen, ende hadde de Koorische. Derhalven hebbe ick sommige van mijn buysgenoosten belast, als ick sal begraven zijn, mijn schriften u te brengen, &c. De Sieckte dagelicks beswarende, en laet ick even wel geen Genees-meesters, ofte vrienden by my komen: maer de gene, die voor de deur staen, ende vragen hoe het nu met my al is, steekende mijnen vinger (een teycken hoe het ander lichaem mede gestelt was) door 't slot, soon ick wat quaet my quelt, versoekende om 's anderen daeghs te komen op de uytvaart van *Phercydes*. Siet *Caelius Rhodiginus* in 't 14. Boeck van sijn Oude lessen op het 13. Capittel.*

Dit gebreck is mede onder de Romeynen overgekomen, den oversten *L. Sylla*, die hem de geluckige liet noemen, maer in dit pijnelick eynde niet geluckiger en was, als soo veel duyfent Menschen, die hy wreedelick hadde doen vermoorden. Van hem schrijven *Plinius 7. Nat. 47.* ende *11. 33. Val. Maximus 9. 4. Appianus* in sijn 1. Boeck van de burgerlicke Oorlogen, ende *Plutarchus* in sijn Leven. Het Lichaem van *Sylla* (seydt de laetste) was gantsch verrot, ende soo geheel in Luysen

verkeert, dat, niet tegenstaende vele, dagh ende nacht, de selve wechnamen, soo en vermocht even wel 't gene afgenomen was, geenfins soo veel; als 't welcke terstondt wederom in de plaets quam; ende al sijn kleederen, badt-stove, handt-becken, spijs, wierden met die vuylighydt vervult; soo dapper groeyden het gestadigh aen. Daerom ging hy dickwils daeghs in 't badt, sijn lichaem wasschende, ende suyverende. Maer alles te vergeefs, alsoo het groeyen rasser toenam, als al het suyveren konde afnemen. Hier van spreekt mede *Serenus*, hier voor vermeldt:

*Sylla quoque infelix, tali languore peresus
Corruit, & scedo se vidit ab agmine vinei.*

P. Divius schrijft in 't 4. Boeck van sijn Brabant-sche historye, hoe de Keyser *Arnulphus*, gefeyt werde, van de Luys-sieckte gestorven te zijn, na dat hem in 't Jaer 899. Vergif ingegeven was door de huysvrouw van den tyran *Guido*.

Dan dit is allegader van den ouden tijdt. Wy sullen nu oock een voorbeeld van dese sieckte by-bringen uyt onse Eeuwe, ende in een persoon, die by ons, ende al de werelt soo vermaert was, te weten, *Philips de II.* Koning van Spaengien, in 't Jaer 1598. hier aen elendighlick gestorven. Na dat hy lang aen de Gicht sieckelick gegaen hadde, kreegh een seer pijnelick Geswel aen sijn rechter Been, 't welck, door raedt van *Olias*, Genees-meester van Toledo, geopent zijnde soo silden de pijn wat, met het uytloopen van de Etter. Dan daer quamen terstondt vier andere, boven in de Borst, die oock, om dat het eerste soo wel uytgevallen was, geopent wierden; waer op, de vuyle vochtigheydt over 't geheele lichaem loopende, sulcken menigte van Luysen volghde, dat men sijn hembde naeuwlicks en konde uyttrecken, ende hy van vier mannen in een slaep-laecken most opgelicht werden, terwijl hem twee andere met beurten reynighden. Ende als sulcks van dage tot dage toenam, soo is ten laetsten dien grooten Koning met dit Bedelaers ongedierte verteert. Dit werdt, onder andere, verhaelt, in hare historyen, van den President de *Thou*, *P. Matthieu*, *V. Cayet*, *Serres*, ende *Meteren*.

5. De Geneefinge bestaet in 't wech nemen van de Luysen, het suyveren ende genesen van de Sweeringe, ende het affetten van de voorgaende stoffe. Tot het laetste gebruyckt *Plinius 20. Nat. 1. wilde Concommers*, soo in 't zaet, als in 't sap. Waer toe mede strecken soodanige afdrijvende middelen, als voor de slijmerige vochtigheden in de Genees-konste zijn beschreven. De Luysen selve kunnen van buyten met grove doecken afgeveecht, ofte met de handt wech genomen werden. Maer als sy te diep, ende te vast in 't vleysch steecken, soo moeten sy door middelen, die binnen kunnen schieten, gedoodt werden, ende die met eenen oock kracht hebben, om de vochtigheydt van de Sweeringe op te droogen, ende de bedervinge te verbeteren.

Daer toe werdt van de gemelte *Plinius*, in 't 6. Capittel van 't selfde Boeck, geprefen *Loock* (het welck hy mede wil ingegeven hebben) met *Azijn*, ende *Salpeter* gestampt; als oock *Mofaert* in het 22. Capittel. Men moet oock de Sweeringe wasschen met het afzietsel, in *Wijn* van *Alffen*, *kleyne Santorje*, *Scordium*, gemengt met *Offen-gal*; ende dan daer op leggen *Aloë*, *Myrrhe*, *Spaens-groen*, *Precipitaet*, met *Syroop van Alffen* tot een Salsken gemaect.

Het XXIV. Capittel.

WENNEN,

1. Haer Benaminge, Onderscheyt, ende Beschrijvinge,
2. Oorsaecken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Geneefinge.

I.

Het gene wy *Wennen* noemen, zijn *Geswellen*, welckers stoffe van binnen in een blaesjen besloten is. Ende, na het onderscheyt van die stoffe, werden de *Wennen* in drie geslachten verdeelt. Somtjids is de selve den *Honich* gelijk, daerom by de *Grieken* genoemd *Melikeris*, dat is, *Honich-graet*, ofte liever *Honich-wen*; somtjids gelijckt sy *Pap*, ende werdt dan *Atheroma* geheeten, *Pappige-wen*, ofte *Pappigh-geswel*, somtjids schijnt sy niet anders als *Vet*, ofte *Roet* te wesen, daerom den naem hebbende van *Steatoma*, dat wy fouden noemen een *Speckigh-geswel*.

2. Dese *Wennen* groeyen allegader uyt slijmerige stoffe, de welcke door voedtsame vochtigheydt (daer *Platerus* de eenige oorsaeck op leyt) geflijft werdt, ende door langheydt vantjdt in wesen van *Honich*, *Pap*, ofte *Speck* komt te veranderen. Daer noch dickwils vremde dingen in besloten zijn (voornamelick in 't *Pap-geswel*) te weten yet, dat zant, steen, schelpen, hout, slick, kolen, gift, beenkens, hayr, ofte diergelijke schijnt gelijk te wesen.

3. De *Wennen* vertoonen haer selven. Maer wat de *Ken-teyckenen* van de drierley soorten aengaet: De *Speck-wen* is harder, als de andere, ende wijckt voor geen drucken van den vinger. De *Pap-wen* is wat sachter, soo dat sy een weynigh wijckt, maer blijft dan een wijl soo staen. De *Honich-wen* is de sachtste, wijckt terstont, ende keert terstont wederom in haren eersten stande.

Sy kunnen wel in verscheyde Deelen des lichaems komen, dan sulcks geschiet seer selden: maer groeyen veel aen den *Hals*, doch meest aen 't *Hooft*, om dat het selve een dicke ende vaste *Huydt* heeft, de welcke de vochtigheydt lang kan tegen houden, tot dat se in een ander, ende vremde stoffe komt te veranderen.

4. [Aengaende de *Voor-teyckenen*:] De *Wennen* kunnen lange sonder swarigheydt gedragen werden, als

sy niet al te seer toe en nemen. De gene, die noch versck zijn, wat uytwaerts staen, die beweeght, ende rontom beslagen kunnen werden, zijn wel te helpen. Maer die veroudert, diep ingefackt, ende onbeweeghlick zijn, vallen swaerlick te genesen, soo van wegen de *Bloedstorting*, uyt de gequeste *Aderen*, als dat sy gemeenlick aen de *Zenuwen*, ofte het *Panne-vliesch* vast zijn. Soodanige hebbe ick gesien, haren onvoorlichtigen meester, deerlick ontvallen.

5. Dewijl de *Wennen* uyt slijmerige vochtigheydt haren oorspronck nemen. Soo moet de selve voor eerst bereydt, ende afgedreven werden, door soodanige middelen als in den *Schat der Ongefontheys* beschreven zijn. Na de algemeene suivering sal men komen tot het wech nemen van 't gene in de *Wen* met een blaesjen besloten is, het welck geschieden kan voor eerst door middelen, die versachten, ende doen verdwijnen, verhaelt in het 6. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste*: ende als sulcks niet en wil vallen, soo magh men komen tot rijpmaeckende, aengewesen in 't 11. Capittel van 't gemelte Deel; ende wanneer het oock daer mede niet toe te brengen is, soo moet men gebruycken *Brant-middelen*, beschreven in 't 17. Capittel des selven Deels der *Heel-konste*, ofte de selve afbinden, ofte opsnijden.

Voor eerst sal men de *Wennen* stoven, met het afzietsel van *Huust-wortel*, *Lisch-wortel*, wortels van *witten Wijngaerd*, van *wilde Concomers*, *Maluwe*, *Glas-kyuyt*, *Camillen*; ende, na het stoven, daer op leggen een *Pap*, gemaect van het gestampte overfchot, ende gemengt onder *Meel van Fenugriek*, ende *Lijnzaet*, met versckel *Boter*, *Reusel*, ofte *Olye van Lelyen*.

Vorders dient daer opgeleyt een *Plaester* van *Dialylon met de Gommen*: ofte die uyt *Ammoniacum*, *Galbanum*, ende *Teer* gemaect is.

Als hier door de *Wen* noch vergaet, noch door en sweert, soo moet men komen tot *Corrosiven*, snijden, ofte afbinden.

Het afbinden heeft maer plaats in een *Wen*, die aen een dunne steel hangt, de welcke dan eerst dient met een dubbelden zijden draet, die te voren in *Sublimat-water* geweeckt is, toegebonden, ende, om haer voedtsel te benemen, alle daegh vaster toegetrocken, tot dat se bequaem is, om sonder pijn, afgesneden te werden, ofte gaensch verstorven zijnde, van selfs af-vale. De openinge staet daer na te heelen, volgens de gewoonte.

Andere *Wennen*, die dicker hoofd, ofte wortel hebben, moeten geopent werden op dese maniere: Eerst sal men de *Huydt* aen beyde zijden met een naelt, ende draet door steecken, ende die daer mede optreckende, na de lengte even maer doorsnijden, op dat 'er geen vaten, insonderheydt het *Beursjen* van de *Wen* niet geraeckt en werdt. De openinge aldus volbracht zijnde, sal men het *Beursjen* met de vingeren sachtkens uytpeelen, ende volkomentlick uyt nemen. Want het minste, dat 'er soo van de beslotene stoffe, als van het besluytende

de Vliesjen in gelaten werdt, soude anders strecken, gelijk nieuw zaet, om de Wen wederom soo groot te doen groeyen, als sy te voren was. Dit wel gedaen zijnde, sal men de opening, als boven, toeheelen; dan als 'er wat mocht in gebleven wesen, het selve door in-tende middelen doen verteeren.

De selfde opening kan mede geschieden, door Brandt-middelen. Waer onder ick insonderheit dienstigh gevonden hebbe het *Arsenicum*, ofte *Rotte-kruyt*, een kleyn stucxken opgeleydt, ende dan het doode geopen; ende vorder waergenomen, gelijk hier voor geleydt is.

Het XXV. Capittel.

WRATTEN, ende EXTER-OOGEN.

1. Haer Benaminge, Beschrijvinge, ende Ondersecht,
2. Oorsacken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Geneefinge.

1.

Onder de Uytwassen is mede de knobbel, die wy Wratt noemen, *Verruca* (welck woordt eygentlick beteyckent een oneffen spits van een bergh, gelijk *Agellus* aenwijst 3. Noct. 7.) in 't Latijn geheeten, ende soo mede in 't Italiaens, (als oock *Porriane*, om de gelijkenis van haer wortelkens, de draeyen van *Porrum*, ofte Bies-loock niet ongelijck) ende daer na in 't François *Verruc*, in 't Spaenssch *Berruoco*, ende *Berruga*, in Engelsch *Warte*, na haer oorspronckelick Saxisch, anders geven her de Duytsche den naem van *Wartze* / ende *Wartze* / ende wy dat volgende *Werte*, ende *Wratte*. 't En is niet anders, als een verheven hart knobbelken, dat hem boven op de Huydt ver-toont, meest altijd in de Handen, somtijds oock in 't Aengesicht. Van den selfden aert zijn de *Lijck-dorren*, die by de Grieken, Latijnen, ende andere, om dat sy een hoof van een spijsker gelijcken, de benaminge van *Spijsker* voeren; by de Duytschen *Elster-auge* / ende by ons *Exter-oogen*, na het bruyn vlaccken, dat sy in 't midden hebben, het swart van een Exters oogh wat gelijckende. Komen gemeenlick onder de Voeten, ende tusschen de Teenen.

2. Groeyen beyde van slijmerige, swarte, ofte aerdtachtige vochtigheyt, (die de nature niet en heeft konnen verteeren) gemengt onder de gene, daer het Deel mede gevoedt werdt. Dan de Lijck-dorens werden somtijds veroorsaect door het wrijven, ende drucken van de Teenen tegens malkander, gelijk in de gene, die veeltijds nauwe schoenen dragen. Men houdt het oock daer voor, dat de Wratten besmettelick zijn, ende dat sy, afgesneden zijnde, ende het bloed op eenigh Deel raeckende, aldaer nieuwe Wratten doet op komen.

3. De Ken-teyckenen zijn soo sichtbaer, dat se niet nader behoeven beschreven te werden.

4. [Aengaende de *Voor-teyckenen*:] In de Wratten, ende Exter-oogen is weynigh swarigheyt, dewijlse ofte van selfs vergaen, ofte lichtelick te verdrijven zijn. De Poët *Horatius* heeft sulcks wel verstaen, als hy in 't 3. Schimp-dicht van sijn 1. Boeck, alwaer hy berispende de gene, die een splinter wel konnen sien in het oogh van een ander, ende geen balck in haer eygen, seydt, dat de gene, die begeeren haer Geswellen van een vriend ten besten gehouden te hebben, niet en moeten naeuw keurigh zijn van sijn Wratten.

*Qui, ne tuberibus propriis offendat amicum
Postulat, ignoscat verrucis illius.*

Wratten, die losch zijn, ende aen een dunne steel, ende als aen een soaer (by de Grieken daerom *Akrochordons*, ende de Latijnen *Verrucæ peniles* genoemd) afhangen, konnen lichtelick met afsnijden wech genomen werden. Maer de Lick-dorens, diep gewortelt staende, en zijn niet wel uyt te trecken, ende als men de selvige uytgesneden heeft, soo spruyten sy wederom uyt eenigh overgebleven wortelken.

5. Tot de Wratten zijn van alle tijden veelderhande middelen gebruyckt, sommige oock die wel voor wangelooovige mogen gehouden werden, niet alleen onder de Heydenen, waer van te sien is by *Plinius* 22. Nat. 25. maer oock onder de Christenen, gelijk daer van eenige beschreven zijn by *D. Forest* 4. Obs. 10. ondienstigh alhier te verhalen, daer wy alleen reden hebbende soecken aen te wijzen. Onder dese zijn, die haer voedsel allencxkens benemen, ende alsoo doen verdroogen, ofte die haer ten eersten wech nemen.

Tot het eerste werdt seer gepresen (om van het sachtste te beginnen) de Wratten alle daegh te wrijven, met *Sap*, ofte de gestampte *Bladeren* van *Wilgen*, van *Loock*, de *Wortels* van *stinkende Gouwe*; *Zout* in stercken *Azijn* gesmolten; *Water* dat uyt groene *Wijngaert-rancken* loopt, als sy op 't vyer leggen; *Sap* van *Wolfs-melck*. Ende ondertusschen gestreecken met *Moflaert*; ende daer dat niet sterck genoegh en is, met *Zeepe* onder *levende Kalck* gemengt, ofte onder *Precipitael*, ende *gebrande Aluyn*, ofte *gebrandt Koper-root*, ofte oock onder *Spaenssch-groen*. Konnen mede gereet verteert werden door *Olye van Smar-el*, ofte van *Koper-root*, als men de selve met een schacht, yserken, ofte yet anders daer dickwils mede bet.

Dan is 'er noch korter wegh, om de selvige te verdrijven door uyttrecken, uytfnijden, ende branden.

Het uyttrecken gekhiet met een schacht, die onder ront afgesneden is, ende dan over de Wratt gestolpt, ende valt gehecht zijnde, omgedraeyt werdt, ende soo met den wortel uytgeruckt.

Die als een soaer wat afhangen, dienen met een dubbelden draet, ofte een Paerts-hayr afgebonden, ende elcke reys al nauwer toegetrocken, ende indien sy

sy

fy dan van zelfs niet af en vallen , afgesneden , ende , soo daer yet van de wortel in blijft , sulcks moet met een weynigh van een *Brandt-middel* verteert , ofte met een scherp *Lançet* uytgesneden werden .

Het afbranden werdt bequaemst gedaen door een pijpien , dat even maer soo groot is , als de *Wrat* , (om de bystaende Deelen niet te raecken) ende daer ettelike reyfen (gelijck in 't Tweede Deel , 1. Boeck , Capittel 32. van den *Schat der Ongefontbeydt* van 't *Polypus* verhaelt is) een gloeyend yserken in gesteecken , tot dat sy afvalt . Daer na , om het weder-groeyen te beletten , dient de plaetsch noch eenige dagen gewreven met *Wilge-bladeren* , ende de selve daer opgeleyt .

Het XXVI. Capittel.

HORENS,

1. *Haer Onderscheyt , Plaetsche , ende Beschrijvinge ,*
2. *Oorsaekken ,*
3. *Ken-teyckenen .*

Sommige trecken tot de *Wratten* , als een soorte van de selvige , de *Horens* , gelijck of het waren gelengde , ende omgekromde *Wratten* ; waerom de hooggeleerde *Budæus* een *Hinnen-hoof* , daer de *Horens* even uytspuylen , *Verruculosum* genoemt heeft . De *Herten* stellen haer grootste hoovaerdy in haer schoon-getackte *Horens* , soo dat sy schuylen , ende haer verbergen , wanneer sy de selve quijt zijn , gelijck sy die alle jaer (even eens als de *Kinderen* op haer seven jaer , de *Tanden*) met nieuwe verwisselen . Daer op slaet de *Boerte* van een *Engelsch Poëet Owen 1. Monoff. 98.* schrijvende aen *Galatea* , dat een *Hert* alle jaer sijn tackige *Horens* veranderde ; dan haren *Man* alle daegh .

*Cervus , uti perhibent . mutat ramosa quot annis
Cornua ; quotidie vir , Galatea , tuus .*

Soodanigh *Gesel* werdt in *Italyen* *Becco Cornuto* genoemt , by ons *Horen-drager* , ende *Koekoek* , na het *Françoisch Cocu* , van welke benaminge de reden wijdtloopigh ondersocht , ende beschreven werdt by *Verdier* in sijn 6. Boeck , *des Diverses leçons* , op 't 8. Capittel . Ick en weet niet van wien de *Poëet* spreeckt ; dan ny is verhaelt , dat een *Koop-man* op de *Beurs* van *Londen* gaende , sijn *Soonken* voor uyt na huys sondt , die den hondt , de welke onderweegh wat achter bleef , roepende , *Koekoek , Koekoek* , (soo hiet den hondt) werde bestraft van seecker oude *Vrouwe* , die over de deur lagh , seggende , *Gy lecker* , en schaemt gy u niet , een *Hondt* den naem te geven van een *Christen-mensch* ? Hy het huys naderende , soo seyde een jonger *Broerken* , die op de stop stont , *Moeder ginder komt mijn Broeder met Koekoek* ; waer op sy antwoorde , *Laet de Meyt de tafel decken* ; want u *Vader* en is hier nu niet verre van daen .

Maer dese *Horens* buygen haer weynigh onder de wetten van onse *Heel-middelen* , als onsenbaer , ende dickwils (gelijck wy terstondt sullen aenwijsen) gantsch ongevoelick , ende onschadelick wesende . Dan daer zijn andere die op het lichaem groeyen , ende werden beschreven by den *Arabischen Avicenna 4. 7. 178. 3.* Capittel 14. te wesen dicke , harde , ende kromme uytwassen , komende op 't eynde van de gewrichten , van wegen de stercke werckinge . Een ander *Arabier Avenzoar* verhaelt in sijn 2. Boeck op 't 5. Capittel van sijn *Vader* , hoe hy gesien hadde een *Horen* , gewassen op den rug van seecker *Man* , ende seydt sulcks oock sijn selven overgekomen te zijn . Diergelijcke getuygh *Scaliger 199. Extr. 5.* gelien te hebben in een roeyer van *Genua* ; het welck (seydt hy) een sieckte is , gelijck een wonder , daer *Aristoteles* van schrijft ; dat een *Horen* aen 't *Been* van een *Geyte* soude gegroeyt zijn . *Falopius* verhaelt de *part. simil. 7.* 't selve te *Padua* gesien te hebben aen het *Been* van een *Edel-man* . *Ingrassias 1. de Tumor. 1.* getuygh te *Palermo* in *Sigilyen* geweest te zijn by een edele *Joffrouw* , die vele kromme knobbels hadde , aen 't eynde spits , gelijck *Kalfshorens* , by-na op al haer gewrichten , insonderheydt van *Handen* , *Arm* , ende *Knye* ; als oock aen 't *Voorhoof* , ende op het *Hooft* ; het welck haren eygen gront is , daer sy wel in sommige door weligheydt weligh opgequeect werden , dan ick meen even wel niet (onder verbetering) dat dit plaetsch gehadt heeft in seecker *Horen-drager* , die in 't jaer 1599. voor den *Koning Henrick de Grootte* gebracht werde . Dese , schrijft de *President de Thou* in 't 123. Boeck van sijn historye , als ick ende andere , die hem gesien hebben , van de saecke ondervraeghden , gaf voor antwoordt : Dat op sijn geboorte hy geen teyckenen van *Horen* gehadt hadde ; dat op sijn sevende jaer een *Hoornigh knobbelken* het voorste van 't *Hooft* began ongelijck te maecken . Dit met den ouderdom toenemende , ende in 't eerste weynigh , gelijck een *Rams-horen* , omgekromt zijnde , wies allencxkens tot sijn seven-ende-derthigste jaer ; dat hy opgenomen werde . Hy was , behalven den *Horen* , in alles soo van geest , als van lichaem , soo wel als yemant anders ; maer den *Horen* was groot , ende schrikelick , van de selfde dicke , ende hardigheydt , die de *Rams- ofte Boecks-horens* hebben : maer staende in de rechter zijde en was niet recht uytgewassen , dan na de sijncker zijde geheel omgekromt , waer door het eynde de *Pan* naeckte , die hy sonder twijffel soude doorboort , ende soo met eenen gemoort hebben , 'ten ware het dickwils korten . Waer van den *armen Man* klaeghde , hem gestadige , ende groote pijn over te komen , als oock van het aenraecken der gene , die hem besagen . Soo getuygh mede *Lanfrancus 17. 2. 21. 33.* dat by hem een *Man* om raedt quam , die op sijn *Hooft* , seven , soo groote , als kleyne , harde *Uytrpuylingen* hadde , waer onder een was lang ende scherp , gelijck een *Geyten-horenken* , op de lengte van een duym .

2. De

2. De Oorfaeck van de Horens, daer laetst van gefproocken is, beftaet, gelijk alle andere gebreecken in de Stoffe, daer de felve van groeyen; ende in 't gene de felve voortbrengt. Dit is, gelijk wy uyt *Avicenna* terftondt gefeydt hebben, de ftercke werkinge, die de Stoffe, de welcke niet verteert en kan werden, uytduyft. Dese is een dicke, taeye, ende vetachtige vochtigheyt; waerom de Horens in de gewrichten, die flijmerigh voedtfel, ende aen 't Hooft, ende ander Been, welckers voedtfel malfch, ende vetachtigh is, meestendeel voortkomen. Dese Stoffe maect eerst een beginfel van hardigheyt, gelijk Kraeck-been, 't welck daer na uytgeflooten zijnde, ende in de lucht komende, tot Been verhardt. Want dat het Been, ende het Kraeck-been van geen verfcheyden aert en zijn, getuyght de groote wijfgeer *Aristoteles*, daer hy feydt, dat in Dieren, die geen Beenderen hebben, het Kraeck-been haer plaetsche bewaert. *Albertus Magnus* fchrijft, dat de Horens van Hertten, ende diergelijcke Dieren, van aerdtachtige nature zijn, door groote hitte tot een Beenige hardigheyt gebracht; maer dat andere, daer by geleecken, vochtig ende facht zijn, na-by komende den aert van Kraeck-been, buyghfaem door wermte, ende daerom waerfchijnlijk de felfde niet door hitte, maer door koude verhardt te wesen. Wat het Kraeck-been belangt: Ick heb noch tegenwoordigh onder handen een Vrouwe, op welckers flijcker Schouder alenckkens een knobbelken gegroeyt is, de grootte van een hafel-noot, 't welck in de laetste weken pijn verweckte, ende een blaauw plecxken opwierp; waer door fy bekommert zijnde, raedt verfocht. Ick vonde het rontom lofch, behalven aen de Huydt, die ick met een doorgestecken draet dede oplichten, ende den geheelen knobbel met een Scheer-mes van anderen afnijden, het Bloedt den eerften dagh felpen met *Bolus*, ende *wit van Ey*, den tweeden dagh daer op froyen poeyer van *Aloë*, *Mvrrha*, ende *Sarcocolla*, den derden gepoeyert *raeuw Loodt*, waer mede 't felve in korte dagen volkomentlick genesen is. In 't afgesneden knobbel-tjen werde bevonden een drie-kantigh Kraeck-beentjen, in een vlijsjen (gelijk van de Wennen gefeydt is) befloten, ende dat de Huydt, daer het dicht aengeperft flont, wilde uytwassen, buyten twiffel tot een Hoornigh uytsteeckfel. *Alex. Benedictus* vertelt in 't 1. Boeck van fijn Ontledinghe op 't 14. Capittel, gefien te hebben in 't eylandt *Candia*, (daer den Turck nu mede befigh is) dat de Knye van yemandt, die aldaer met een pijl gefchoren was, een Horen uytgaf, gelijk die van de Geyten; ende dat de Stoffe, die in Been hadde moeten veranderen, lichtelick door by-komen van de lucht Hoornigh werde, ende als een gomme verharde. De voor-gemelte *Ingrassas* meent, dat dese Horens fchors-gewijs (gelijk wy van de Steenen gefeyt hebben) aengroeyen. Soo fchrijft hy, in fülcke gefien te hebben, als Beenige korften aen malkander gehecht zijnde, niet anders, als of men halve fchelpen van Hafel-noten op

malkander leyde, maer de kleynder op de grooter, ende soo, torens-gewijs, fpirs opgaende.

De oorfaeck van onfienlicke Horens en zijn niet wel te befchrijven, dan komen daer meest op aen, dat de Vrouwe geyl is, ende de Man daer toe niet genoegh veyl en heeft. Daerom fchrijft den gemelten *Owen* 180. dat de Horen-dracht voor oude Mans by-na onvermijdelick is.

Vxorem jam Feste senex vis duere? doctam

Angligenæ Liliæ consule Grammaticam.

Illie invenies Indclinabile Cornu:

Quem scopulum pauci præterire senes.

3. De Ken-teycken van den rechten Horen, zijn klaerblinckende, als een horen; blijcken uyt de befchrijvinge; zijn hardt, ende pijnlick; konnen gefien, ende gevoelt werden. In tegendeel vallen die van den anderen flagh, geheel duyster, al is 't oock dat fy by lichten dage gelet werden. Te meerder en is 'er niet achter te komen, om dat den Horen-drager over fijn gebreck (ofte liever fijn Wijs gebreck) geen klachten en doet, ofte aen yemandt openbaert; het zy dat hy 't felfde noch en fiet, noch en gevoelt, als niet hardt, ofte pijnlick zijnde; ofte dat hy daer goet gevoelen van heeft, ende den edelen baes op speelt. Soodanige werden in Italyen genoemt *Cornui contenti*; van de welke wy een kluchigh voorbeeldt hebben by *Guyon*, in het 2. Deel *des Diverses leçons* op 't 27. van 't 3. Boeck. Ick hebbe, feydt hy, seecker Man te Tours gekent, die een jonge Vrouwe trouwde, ende gaende na de Kerck, soo ontmoeten hem een mack Hert, dat van den Heer van *Bresé* gehouden werde, het welck al fpende den Bruydegom met fijn Horens fiet, sonder hem eenigh quaedt te doen. Elck oordeelde daer uyt, dat hy 't Horen-dragen soude onderworpen zijn. Dit Hert viel hem oock befwaert op 't hert, ende als hy daerom heel fil op de Bruyloft fat, soo vraeghde hem een van de vrienden, wat dat hy bedroeft was, daer hy in tegendeel hem behoorde te verblijden, als getrouwt hebbende een fraeye, ende eerlicke Dochter, van goede vrienden, ende middelen. Hy antwoorde een vlooy, gelijk men feydt, in 't oor te hebben, nopende het quaedt voor-teycken dat hem dien morgen voorgekomen was van het Hert. Den anderen feyde hem, fijn felfen te verftaen, gefien hebbende veel boecken, op voor-feggingen, ende fulcks in tegendeel een recht voor-teycken te wesen, dat fijn Vrouwe eerlick foude zijn, dewijl de horens van 't Hert hem niet befchadicht en hadden; wel waer te zijn, dat fy soude verfocht werden, maer dat fy by haer eerbaerheyt soude blijven, ende volharden. Dit gebeurde wel soo een tijdt. Maer daer na een rijck, ende weeldigh *Canonick* op haer verliefende, kreeghfe tot fijn wil. Ten laetften op de daedt by de Man betrapt zijnde, soo waren fy feer verbaest, bekenden haer misdædt, ende baden om vergiffenisse: maer de goede Jan sprack, met den hoet in de

S

handt,

handt, den Canonick aldus aen: Mijn Heer ick heb al lang achter-dencken gehad van de vriendschap, die gy mijn Vrouwe dedet. Ick sie dat de eerbaerheydt van een Vrouwe, eens verloren zijnde, noyt wederom en kan herstelt werden. Ick sal u seggen, ende verseeckeren, my niet meerder te sulen bekommeren, met u verseecken: maer mits dat gy haer oock van u middelen wel onderhoudt, sy gaet garen moy ende kostelick, maect dat sy die staet kan onderhouden. Ende vorders boven de Vrouwe, maect, dat de tafel onder ons alle gemeen is. De Kinderen sulen wy te samen deelen. De Canonick hoorende die woorden, was gantsch verblijdt, ende omhelsde

sijn swager seer vriendelick; ende daer na bleven sy goede vrienden, sonder op yemandts klap te passen. Maer de goede Jan en liet ondertusschen niet te dencken op de uytlegginge, die hem was gedaen van het voor-teycken, hoe de sloot met den Horen hem geen quaet en hadde gedaen, ende dat sulcks wat goets beduyde. Hy trock het in die sin, te weten, dat de sloot van den Horen hem toefchickte een Horen-drager te zijn, maer dat hem die draght geen quaet soude doen, ende daer van beter soude varen, dan anders, gelijk oock geschiedt is, als in 't breedt, met alle tusschen gevallen omstandigheden by den gemelten *Gnyon* verhaelt werdt, hier onnoodigh over te brengen.

H E T

Dese I
 dickw
 plaets
 de Fr
 der A
 de gel
 gelijc
 gen, e
 als gar
 heel v
 van C
 is, en
 gellac

H E T
D E R D E B O E C K,
V A N
W O N D E N e n d e G E H A R T H E Y T;

Mitfgaders

Den Oorspronck van BUS-POEDER, en GESCHUT, als oock
van het KOUDT-VYER.

Gunstige Leser;

Uck recht hier op't laetste, de twee voornaemste vruchten van den Oorlogh, te weten de Wonden, ende gebroockte Beenderen. Vruchten die altijdt tijdigh, ende wel begeert zijn; want al de Werelt daerom uyt is, ende met welckers lidt-teyckenen, oock van de alder-grootste, als met Eer-teyckenen, gepronck't werdt. Sulcks is aerdigh aangewesen van den Latijnschen Poëet *Sidonius Carm.* 23. in dese verssen;

— *Non hinc videre forte turpis,
Quod te machina crebra perforavit.
Namq; in corpore fortium virorum
Laus est amplior, amplior cicatrix.
In castris Marathoniis merentem
Vulnus non habuisse grande proprium est.
Inter Publicolas manu feroces
Trunco Mutius eminent lacerto.
Vallum Caesaris opprimente Magno,
Inter tot facies ab hoste tutas,
Luscus Scava fuit magis decorus.
Laus est ardua, dura sustinere.*

Dese Eersucht klimt soo hoogh in de hoogh-hertige, ende strijdtbare Krijghs-luyden, dat sy haer dickwils, selfs oock buyten noodt, begeven in de gevaerlickste plaetschen, alwaer dan sommige in plaetsche van een *Marque d'honneur*, soo veel ontfangen, dat sy stervende *au Liët d'honneur* (gelijck de Françoisen dat noemen) in haer leer-jaren blijven; andere komen t'huys vol Wonden, ofte sonder Arm, ende Been; eenige blijven al haer leven Lam, ende Verlemt. Hier voren placht men, de geheele Werelt over, met Pijlen te schieten, waer op oock hiertē Landt de Doelen gesticht zijn, gelijck ick noch in mijnen tijdt gesien hebbe de Borgers haer oefnenen met Handt-bogen, Voet-bogen, ende Kruijs-bogen: maer het Bus-poeder, Bussen, ende Geschut opkomende, soo is het ander, als gantsch ongelijcke kracht hebbende, allencxkens in ongebruyck gekomen, ende ten laetsten geheel verdwenen. De geestige Poëet *Ariosto*, versiert in sijnen *Orlando furioso*, dat een Büsse, tentijde van *Charlemagne*, soude geweest zijn by *Cimosco*, Koning der Vrielen; maer dat se hem benomen is, ende in Zee gesmeten door *Orlando*, als oordeelende de selve, tot verderf des Menschelicken geslachts, door de Duyvel gevonden te wesen. Ick sal uyt *Canto 9.* hier sijn verssen stellen:

*Non volse porre ad altra cosa mano
Fra tante e tante guadagnate spoglie;*

S 2

Se

*Se non a quel tormento, c'habbiam detto
 Ch'al fulmine asimiglia in ogni effetto.
 O maladetto, o abominoso ordigno,
 Che fabricato nel Tartareo fondo
 Fosti per man di Belzebu maligno;
 Che ruinar per te disegnò il mondo;
 A l'inferno, onde uscisti, ti rassegnò;
 Così dicendo lo gittò, in profondo,
 Il vento in tanto le gonfiate vele
 Spinge a la via de l'isola crudele.*

De selfde Ariosto klaeght Canto 11. dat die Bussle, langen tijdt daer na, van een Duytschen Toovermaer, wederom uyt den gront van de Zee is opgehaelt: ende daer door te geschieden, dat de Vromigheydt in den Oorlogh geen plaetsch meerder en heeft, dewijl oock de alder-strijdtbaerste van de alder-bloodtste konnen doot geschoten werden: waerom hy de vervloecte ziele van dien vinder oock set by den vervloecten Judas, in den blinden afgront.

Come trovasti, o scelerata, e brutta

Invention mai loco in human cuore?

Per te la militar gloria è distrutta,

Pur te il mestier de l'arme è senza honore

Per te è il valore, e la virtu ridutta,

Che spesso par del buono il rio migliore;

Non piu la gagliardia, non piu l'ardire

Per te puo in campo al paragon venire.

Per te son giti, & anderan sottterra

Tanti Signori, e Cavallieri tanti,

Prima che sia finita questa guerra,

Che'l mondo, ma piu, Italia ha mosso in pianti

Che s'io u'ho detto, il detto mio non erra,

Che ben fu il piu crudele, e il piu di quanti

Mai furo al mondo ingegni empii, e maligni,

Ch'imaginò si abominosi ordigni.

Et crederò, che Dio, perche vendetta

Ne sia in eterno, nel profondo chiuda

Del cieffo Abisso quella maladetta

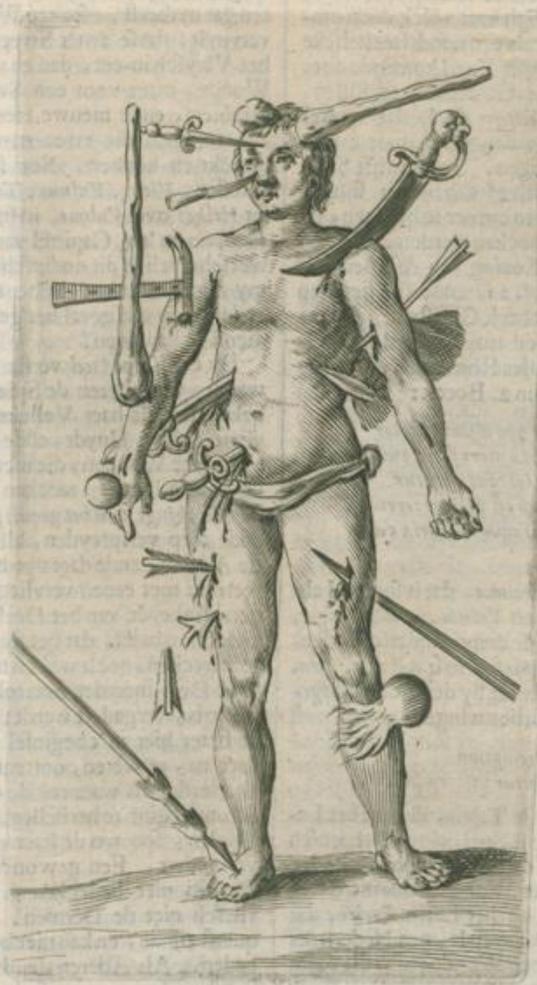
Anima appresso al maladetto Giuda.

Dan hoe, wanneer, ende door wien, het Bus-kruyt, Bussen, ende Geschut gevonden is, werde in dit Boeck aangewesen; als mede, of de Duyvel de sijne daer tegen sook kan harten, dat de Kogels van haer lichaem, sonder eenige schade komen af te rollen. Wat vorders hier verhandelt werdt, sal het volgende uytwijfen. Ick ben by 't algemeene gebleven, ende niet tot de bysondere Deelen gekomen, alsoo sulcks nu dickwils by veel andere gedaen is, selver oock by Paré, met uytbeeldtsel van het werck-tuygh. Ende hier mede besluyt ick nu, niet alleen de Heelkonste, maer al 't gene ick van de Medicijne befehreven hebbe. Vaert wel.

V A N

1. W
2. B
3. B
4. V
5. O
6. K
7. V
8. G
9. M

VAN DE
WONDEN.

Het Eerste Capittel.

1. WONDENS oudsheit, ende gemeenheit.
2. Benaminge in verscheide Taten.
3. Beschryvinge.
4. Verscheidenheit.
5. Oorsacken.
6. Ken-teykenen.
7. Voor-teykenen.
8. Genesinge.
9. Maniere van Leven.

I.

Onder alle de Deelen der Genees-konste en is by de Schrijvers van geen ouder gewagh gemaecte, als 't welck de Wonden betreft. *Aesculapius*, de vinder, ofte altijd de voort-letter, gelijk *Celsus* seyt, deser Konste, ende sijn soen *Machaon* werden daer over geoemt van den ouden Griek *Homers*, als oock andere Poeten. Dan vry wat ouder is noch de rampsalige Wonde van *Abel*.

S 3 Ende

Ende gelijck onder de uytetlickte gebreecken de Wonden wel voor de oudtste gereeckent werden, soo zijne oock wel de gemeenste, dewijl het in de werelt nimmermeer aen twist, gelijck alreede aengeroot is, ontbroocken heeft, de welke dan oorsaeck is, dat niet alleen bysondere malkander grieven: maer oock Koningen, ende Prinçen door Oorlogh haer volck doen ombrengen. Het welck by haer als een noodtsaekelicke saecke opgenomen werdt. Keyser *Karel* komende door Vranckrijck, om de oproerige Gentenaers te stillen, seyde tegens den Koning *Françoys* de I. dat sy wel moesten Oorlogh voeren, ofte dat anders haer eygen volck tegens haer souden Oorlogen. Soo schrijft oock de Romeynsche History-schrijver *Curtius* in sijn 6. Boeck: dat om de saeck niet in oproer te brengen, de ruste met Oorlogh moest gebroocken werden. By den Voor-segger *Esaias* werdt de Koning van Assyrien een Scheer-mes genoemt, *Esaiæ* 7. 21. ende soo siet men noch huyden daeghs door geheel Christen-rijck het quetsen soo jammerlick gemeen maecken, als het was in de Borgerlicke Oorlogen der Romeynen, daer de Poëet *Lucanus* van schrijft in sijn 2. Boeck:

*Quis fuit ille dies, Marius quo mania victor
Corripuit? quantoque gradu mors saeva cucurrit?
Nobilitas cum plebe perit, lateque vagatur
Ensis, & à nullo revocatum est pectore ferrum.
Stat cruor in templis, mundaque rubentia caede
Lubrica saxa madent.*

2. Het gene de Grieken *Trauma*, dat is soo veel als *Quetsure*, noemen de Latijnen *Vulnus*, ende *Plaga*, waer in even wel van wegen de diepte onderscheyt gemaect werdt by d'Heere *Salmasius* in sijn *Exerc. Plin.* Dan sulcks werdt wel uytgebeelt by den Poëet *Virgilius* in 't 4. Boeck van de Landtbouwinge:

— *plagisque peremptum
Tunsa per integram solvuntur viscera pellen.*

Dit woordt *Plaga* is oock in de Talen, die van het Latijn afgescheurt zijn, gevolgt, gelijck in Italiaensch *Piagha*, in Spaensch *Llaga*, ende in Françoisch *Playe*, in de welke mede anders een Wonde genoemt werdt *Ferita*, *Herita*, ende *Ferite*, na het Latijn *Ferire*, dat is, slaen, ofte stooten. *Kilianus* stelt, ons Nederlants *Plagh* mede in *Etymol.* voor een Wonde; dan die naem werdt ruymmer genomen voor alderley ongeval. Ende dit is soo veel de benaminge aengaet: wy komen tot de beschrijvinge.

3. *Wonde* is een versche, ende bloedige openinge in een sacht Deel, veroorsaeckt door uytetlick gewelt van Vallen, Slaen, Stooten, Steecken, Schieten, ofte Bijten; somtijds de werkinge van het gequetste Deel belettende, somtijds gantsch wech-nemende.

Om den aert, ende nature der Wonden, in dese beschrijvinge begrepen, wel te verstaen, sal ick haer Deelen ontleden.

Voor eerst hebbe ick geleydt, de selve te zijn, een versche, ende bloedige openinge, ende die door uytetlick gewelt veroorsaeckt; om onderscheyt te stellen tusschen een Wonde, ende een *Vleus*, ofte Sweeringe. Want als door eenigh gebreck van binnen in 't lichaem, van wegen scherpe ende sweerende vochtigheyt, van buyten een gat uytberst, ofte een Wonde soo lange staet, ende vervuylt, datse aen 't Sweeren raect, ende de Etter het Vleysch in-eet, dan en werdt de selve niet voor een Wonde, maer voor een Sweeringe gereeckent by de Arabiers, ende nieuwe Heel-meesters, daer de Grieken tusschen die twee namen geen onderscheyt gemaect en hebben. Soo seggen oock de Latijnliche Glossen: *Vleus*, *Vulnus*, *Trauma*; ende onsen *Erasmus* set *Helkos* over *Vulnus*, in sijn *Adag.* Noch nader gaet *Fallopianus* in 't 3. Capittel van sijn Wonde-boeck, als hy wel scherpelick dit onderscheyt-maecten berispt. Dan my dunckt dat aen de benaminge weynigh gelegen is, ende dat in alle geval het geleyde onderscheyt geen ondiens en kan doen.

By een sacht Deel versta ick van binnen al het Inge-wand, van buyten de Spieren, ende 't gene de selvige bekleedt, als haer Velleken, ofte Rock, Vleysigh vleysch, Vet, Huydt, ende Op-huydeken.

Kleyne Wonden, die niet diep in en gaen, noch geen voornaem Deel en raecten, doen weynigh hinder aen de Werkinge van het gequetste Deel: maer die haer wijde ende diep verspreyden, alsoo, door het afsteeken van de Aderen, ende daer uyt het Bloeden, de natyurlike wermte met eenen vervlieght, soo werdt daer door de gematigheyt van het Deel noodtsaekelick verargert, ende alsoo belet, dat het sijn voedsel niet te recht en kan gebruycken, noch wel verteeren. Waer door dan in 't selve Deel meerder oertolligheyt, als de nature gewoon is, vergadert werdt: 't welck de oorsaeck is, dat de Etter niet in 't beginsel van de quetsinge, maer eerst daer na, te weten, ontrent den vierden dagh gemaect en werdt; als wanneer de vervlogen wermte haer wederom begint te herstellen. Nu na de gelegentheyte der Deelen, soo werdt haer gebruyck, ende werkinge verhindert. Een gewonde Huydt en kan de onderste Deelen niet bedecken, een doorgesneden Buyck-vleysch niet de Dermen. Het Hoornigh-vleysch gequetst zijnde, en kan niet besluyten de Ooghs-vochtigheden. Als Aderen, ende Slagh-aderen afgesteeken werden, soo moeten sy het Bloedt, met de levendige Geesten laten uytloopen. Doorsneden Zenuwen en kunnen niet behouden de zielicke Geesten. Hier door werdt dan de Teeringe verhindert, 't Gesichte belet, voedsel ende beweginge benomen. Op de selve maniere gaet het met andere Deelen.

4. De Verscheydenheyt der Wonden blijcke voor eerst uyt den aert, ende de gelegentheyte van 't Deel, dat gequetst is; zijnde het een sachter, als het ander; heet een uytwendigh, het ander innerlick; sommige voornaem, andere daer minder aen gelegen is.

Ten

Ten tweeden werdt dit onderscheydt getrocken, uyt het eygen wesen der Wonden, te weten, dat eenige enckel zijn, daer niet anders by de openinge is; andere gemengt met Brandt, Rose, Knutsinge, Koudt-vyer, ende diergelijcke; ofte daer Koortsche, Bloet-stortinge, Kramp, ofte yet anders toeslaet; daer een Been by gebroocken, ofte ontledet is; als oock daer hem quaden aert by voeght, het zy dat de Wonde gegeven is met een vergiftigh Geweer, ofte dat se van eenigh boos Mensche, rasenden Hondt, ofte een venijnigh Beest gebeten is.

Ten derden vallen, van wegens de gedaente, de Wonden groot ofte kleyn, even door het vel, ofte diep, nauw ofte wijdt, recht ofte krom, lang ofte ront.

5. Een Wonde werdt *veroorfaect* door al het gene scherp is, gelijk alderhande Geweer, als oock door Vallen, Slaen, Bijten, ende Schieten; het zy het laetste met Pijlen geschiet, gelijk hier voortijds gewoonlick was, ende noch in Indyen, ende eenige andere plaetschen gebruyckelick is, ofte met Kogels, gelijk nu meest door de geheele werelt in swang gaet.

6. Op de *Ken-teycken* en is niet veel te seggen, dewijl een Wonde de selve mede brengt. Doch al is 't, dat de openinge de gequetsste plaetsch wel van buyten in de Huydt vertoont, soo en valt even wel soo licht niet te onderscheyden, wat Deel van binnen gequetsst is, als de Wonde diep doorgaet. De kennisse daer van werdt genomen uyt de gelegentheydt, ofte de leger-plaetsch van het Deel, de beschade werkinge, het gene de Wonde uytgeeft, ende uyt de toevallen.

Wat het eerste belangt, als een Hooft diep gequetsst is, soo magh men wel dencken dat de Wonde tot in de Heffenen schiet; als yemandt dwers door de Borst gesteecken is, dat de Longen geraeckt zijn; wanneer de steek diep in den Buyck gaet, dat dan de Dermen, ofte de by-leggende Deelen den selven ontfangen hebben. Indien door een Buyck-wonde de Dermen uytgeschieten, sulcks beteyckent, dat het Buyck-vliesch, als de selve bekleedende, is doorgesneden. Ende soo is 't voorts met andere Deelen, welckers leger-plaetsch elders is aangewesen.

Ten tweeden toont oock de verhinderde werkinge, wat Deel dat 'er gequetsst is. Indien yemandt gevallen, gesteecken, ofte getrapt zijnde, sijn root, ende bloedigh Water niet en konde houden, 't selve soude een teycken wesen, dat de Sluyt-spier van de Blaes gekrenckt was. Indien door de quetsuyre het Deel niet en kan beweeght werden, sulcks beduydt dat de Zenuwen getroffen zijn.

Ten derden, wat aengaet het gene uyt de Wonde komt; als sulcks in een Buyck-wonde Gijl is, dat beduydt quetsfinge in de Maegh, ofte dunne Dermen; als het Kamer-gang is, in de dicke Dermen; Water, in de Blaes. Wanneer uyt een Borst-wonde Lucht berst, sulcks is een teycken dat sy doorgaet, ende wel lichtelick de Longen gequetsst heeft. Of een Ader, ofte

Slagh-ader afgestecken is, vertoont het Bloedt: alsoo het uyt de Slagh-aders al springende voortkomt, oock dunder, ende rooder is, als dat uyt de Aderen loopt.

Ten vierden, werden noch *Ken-teycken* getrocken uyt de toevallen, gelijk groote Pijn, met trecking der Leden, terstondt op de quetsuyre volgende, beteyckent, dat 'er een Zenuwe geraeckt is.

7. Wy komen tot de *Voor-teycken*, daer seer veel aen gelegen is, ende die daerom van ons wat wijdt-looiph fullen ondersocht worden.

Het gevaer van een Wonde staet af te nemen soo uyt de gelegentheydt van de Openinge, als van het gequetsste Deel.

Hoe dat het Deel voornamer, ende de Wonde grooter ende dieper is, ende quader gedaente heeft, hoe het gevaer grooter valt. Derhalven zijn de Wonden, die de binnenste Deelen raecken, seer sorgelick, dewijl het gebruyck van de selfde Deelen het lichaem niet misfchen en kan, de Heel-middelen nauwlicks soo verre en konnen gebracht werden, ende de uyerlicke bekleedende Deelen oock noodtsaekelick moeten swaerder gequetsst zijn.

Vleysch-wonden, die niet diep en gaen, en hebben geen swarigheyt, 't en zy dat 'er een Meester over komt, die de swarigheyt mede brengt. Soo schrijft *D. Forest 6. Obs. Chir. 1.* van een Kindt, dat in sijn Bil met een mes niet diep gequetsst zijnde, een Boeren-meester kreegh, die uyt onervarenheydt 't Koudt-vyer in de Wonde meesterde, waer van het Kindt storf. Soo kan oock by een ongeachte quetsfinge wel yet onverwachts vallen, dat de dootd veroorfaect. Het gebeurde te Leyden, doen ick daer studeerde, dat seecker Student, mallende met een Dochter, van de selfde met een spel in de Muys gesteecken werde, waer toeslaende een Onsteeking met groote Pijn, daer na het Koudt-vyer, ten laetsten de dootd volghde. Ende ick weet diergelijcke meer-malen geschiedt te zijn. Dan hier soude men mogen seggen, dat 'er een Zenuwe geraecht was; als mede in 't volgende exempel, beschreven by den *Kardinael Bembus* in 't *11.* Boeck van sijn *Veneetsche historye. Aloisius Portus*, seydt hy, een Jongman van sonderling sterckte, ende vromigheyt, na dat hy hem stoutelick midden onder de vyanden begeven, ende de selve al in de vlucht geslagen hadde, kreegh door een van de selve soo kleyne quetsuyre in den Hals ontrent de Pefen, dat den Degen nauwlicks door het Vel ging, viel niet-te-min terstondt beroert van 't Paert, ende en konde nimmermeer wederom te recht komen. Doch al schrijft *Bembus*, dat de quetsuyre nauwlicks door het Vel en ging, soo en heeft de beroertheydt daer niet konnen over komen, sonder dat de Zenuwen sonden beschadicht wesen. Maer sulcks en heeft geen plaetsch in een lichte, ende even wel doodelicke Wonde, verhaelt by een ander Italiaensch History-schrijver *Jovius* in *Elog.* alwaer hy schrijft, hoe *Petrus Gravina*, gaende na den middagh in de schaduwe wandelen, hem

hem een Castanye met haer steeckelige scharffe even op het Been viel, ende dat hy die plaetsche wat krouwende, de Koortsche kreegh, ende storf. *Adeo enim subtiles caussas fata inveniunt, cum ex decreto urgent*, gelijk *Iovius* bestuyt.

De gene, die de Blaes doorsteeken is, ofte de Herffenen, ofte het Herte, ofte het Middel-rijs, ofte een van de dunne Dermen, ofte de Maegh, ofte de Lever, dat is doodelick, schrijft *Hippocrates* in de 18. Kortbondige Spreucke van het 6. Boeck. Maer doodelick verstaet hy op verscheyde plaetschen, gelijk gemeenlick geschiet, ende hier leydt hy sijn selven uyt *Coacar. 509.* alwaer hy seyt, dat de gequetste meestendeel van soodanige Wonden sterfen, ende voeght daer noch andere by, te weten van het *Ruggen-merch*, de grove *Aderen*, de *Stroten-ader*, de *Longen*, ende binnenste *Zenuwen*. Welcke Deelen wy nu allegader vervolgens nader sullen gaen ontleiden.

Wat de *Herffenen* belange; die Wonden stelt *Hippocrates* meest doodelick, doch en gaet altijd niet vast. Want men siet alle daegh, dat 'er vele van doorkomen, ja oock die van het *Merch* selve door de Wonde quijt werden. Soo schrijft *Fallopium* in 't 4. Capittel van sijn gemelte Boeck, dat yemandt te *Ferrara*, in 't midden des *Winters*, van de *Herffenen* afgenomen is de grootte van een *Gansen-ey*, die even wel genas. Diergelijke hebbe ick mede eertijds gesien te *Bononyen*, ontrent *Ferrara*, in een *Edelman* van *Verona*, geluckelick heelen door mijn weerde meester *Bartolotti*. Het selfde geuygen *Guido*, *Carpus*, ende andere *Heel-meesters*, te sien nyt de exempelen vergadert by *Schenckius* 1. *Obs.* 40. ende 42. By de welcke ick om sijn vromdigheydt nocheen sal doen, seer onlangs my voorgekomen; hoe wel het soo wel niet uytgevallen en is. Een *Kint* van ses jaren, viel een *stock* met sijn eynde vlak neder op de sijncker zijde van 't *Hooft*, welke val even soo groote breuck in de *Pan* maecte, als het *hooft* van de *stock* groot was. In 't eerste quam door een kleyn gaetjen alencxkens het *Brey* uytuylen, gelijk voos *Vleyfch*, tot dat het, op de grootte van een *balleken*, van selfs afviel, ende wederom van nieuws uytgroeyde. Terstont na de quetsure werde het *kint* in de rechter zijde getrocken (de oorsaeck is by *Laurentius* na te sien in *Anat.*) daer na in de sijncker zijde beroert, ende doen wederom getrocken, tot dat het op den vijftienden dagh storf. Het *Beckeneel* was meest van *Herffenen* uytgeput, gelijk men, sonder verder openen, door de Wonde, met het scheyden van de geknurfte, ende gemorfelde beenderkens, genoegh konde sien. Seer wel heeft *Celsus*, ende na hem *Fallopium*, geseyd, dat de Wonden der *Herffenen* niet enckelick de *Doodt* mede en brengen, maer alleen wanneer haer gront-vest gequetst is. Want als dan werdt het beginsel der *Zenuwen* gesloten, het zy door verstoppege, het zy door toedruckken, het zy door afsnijden, ende soo sterft de *Mensch* dan, als van een *Popelsy*, door belet van toevloeying der *Geeften*; ofte van trecking der *Zenuwen* (als de selve geprickelt wer-

den) die gestadige pijn, waecken, flaeuwte, ende korten adem verwecken, waer door de gequetste ten laetsten komt te sticken. Het selfde geschiet oock wanneer het *Bloedt*, uyt sijn *Vaten* geborsten zijnde, in de *Herffenen* bederft, ende verrot.

Dit doen de Wonden, op wat manier, ende door wat wegh; 't zy door het *Beckeneel*, 't zy door de *Oogh-kasse*, ofte anders, sy tot in de *Herffenen* raecken. Aenmerkens-weerdigh is de geschiedenisse van *Henrick* de II. *Koning* van *Vranckrijk*, verbaet by de *Francoische*, ende andere *History-schrijvers*. Maer noch klaerder by *Paré*, die daer over geweeft is, in sijn 9. Boeck ende *Capittel*. De *Koning* loopende in *Tournoy*-spel tegen den *Grave* van *Montgommeri*, kreegh van de gebroocken, ende gebrijfelde *Speere*, een *Wonde* boven sijn *Wijn-braeuwen* in de *vleyfge Huydt* van het *Voor-hooft* tot den kleynen hoek van 't *Oogh*, ende vele *splinters* in het *Oogh* selve, 't gebeente rontom heel blijvende. Den negenden dagh gestorven zijnde, is bevonden, in het *Deel* tegen den *Slagh* staende ontrent het midden van den *Winckel-naet*, tusschen het dicke, ende dunne *Herffen-vliesch*, een menighe *Bloedt*; het welck aldaer verrottende, ende de *Herffenen* bedervende, sonder twijffel oorsaeck geweeft is van des *Konings* doodt. Diergelijken ongeval is geluckiger uytgevallen in *Francois de Lorraine*, *Hertogh* van *Aumale*. Dese (gelijk de *President de Thou* schrijft, in 't 1. Boeck van sijn *Historye*) werde in 't *schermuseeren*, met een *spies* gesteecken in sijn *Kaeck* onder 't rechter *Oogh*, waer op de *spies* quam te breecken; soo dat het yfer met anderhalf voet van 't *hout* in de *Wonde* stekende, uytgetrocken moeste werden; het welck hy, sonder eenigh teycken van pijn, uyt stont; ende, buyten hope der *Heel-meesters*, van die *sware Wonde* genas.

De Wonden van het *Ruggen-merch*, alsoo het selve een afftsel van de *Herffenen* is, moeten in gelijken graedt gestelt werden. *Sennertus* verhaelt van een *Vleyfch-houwer*, die de *Ossen* niet en kuyfden, maer met een kleyn mesken in den *Neck* stack, waer van sy terstont in suyffeling ter neder vielen.

Het *Herte* (seydt *Avicenna*) en kan geen openinge, noch *swellinge*, soo lange 't leven duert, verdragen. *Benivenius* verhaelt even wel de *Abd. morb. causs. 65.* een genesen te hebben, die in 't *Herten-vlies* ('t welck *Plinius* 11. *Nat.* 37. tegen is) gesteecken was. Dan daer en was het *Herte* selve niet geraeckt. Anders houden het alle de *Genees-meesters* daer voor, dat de *Hertwonden* ongeneeflick zijn; gelijk de *Poët Ovidius* oock seydt, 1. de *Ponto* 4. dat al quam den godt *Aesculapius*, met sijn heylige kruyden, hy even wel geenins de *Wonden* van 't *Herte* soude konnen heelen.

*Afferat ipse licet sacras Epidaurius herbas,
Sanabit nulla Vulnera Cordis ope.*

Ende niet alleen dat soodanige Wonden ongeneeflick zijn, maer sy brengen gemeenlick de doodt voor haer. Het

Het welck niet vreemt en is. Want dewijl het Herte den oorspronck, ende de fonteyne is van de natuurlicke wermte, ende levendige geesten, (waer in ons leven bestaet) die terstondt in 't quetsen vervliengen, soo en konnen de andere Deelen van 't lichaem het minste by haer selven niet bestaen. Behalven noch, dat het Bloet met sulcken geweld uytberst, dat het de Longen, ende 't Herte door sijn menighte overstolpt, ende alsoo den gequetsten doet stikken. *Fernelius* schrijft 5. *Parbol.* 12. dat de Hert-wonden, als sy niet diep in de holligheden en gaen, niet terstondt om en brengen. Soo schrijft *Brasavolus* over de gemelte Spruëcke van *Hippocrates*, een Vercken gesien te hebben, dat in den tip van 't Herte gequetst zijnde, noch at, ende een uyr leefde. *Iacotius* over de *Coac.* seydt van een Hart, dat lang een pijl in sijn Herte gedragen hadde; 't welck *Vega* over *Galen.* de loc. aff. mede bevestigt; gelijk *Inl. Alexandrinus* van een Haes, die midden door de Borst ende 't Herte geschoten was. Wanneer de Wonde, schrijft *Galenus* 6. *Aphor.* 18. ende 5. de loc. aff. 1. maer in 't Vleysch van 't Herte is, soo kan de gequetste noch wel een nacht over halen, dan moet even wel sterven. Soo seydt mede de gemelte *Ovidius* van kleyne Hert-wonden 12. *Meth.*

— parvo Cor Vulneri laesum.

Corpore cum toto, post tela educta, refrixit.

Maer, seydt *Galenus*, van een Wonde, die diep ingaet, moet de gequetste noodtsaekelick op staende voet sterven: insonderheydt by aldien de slincker holligheydt gequetst is. Want uyt de selvde werdt het heetste, ende sijnste Bloedt, met sijn Geesten, ende natuurlicke wermte door de Slagh-aderen over het geheele lichaem krachtelick gespeuyt. De Koning van Franckrijck, *Henrick* de IV. is met een mes moorddigh gesteecken tusschen de vijfde ende sesste Ribbe, ende daer mede de aderige Slagh-ader tot op het slincker Oor van 't Herte afgelueden, soo dat hy terstondt de spraecke, ende 't leven verloor, het Bloedt hem met groote golven de Keel uytspuytende. Wat langer duyrdet het met een Edelman (verhaelt by *Paré* 9. *Chir.* 30.) die met een ander vechtende, een steeck kreegh onder de slincker mam, doorgaende in 't Herte, ende even wel na verscheide steecken, die hy aenbracht, sijn weder-partye vluchtende noch twee hondert schreden vervolghde; tot dat hy doodt ter aerden viel. Het lichaem geopent zijnde, schrijft *Paré* bevondert te hebben, een Wonde in 't Vleysch van 't Herte; daer een vinger in konde, ende een groote menighte van Bloedt over het Middel-rist gestort. Langer tijdt heeft gehad ('t gene nu voorleden weck gebeurt is) secker Man, tusschen de vijfde ende sesste Ribbe (wy reekenen van boven) gesteecken zijnde, tot aen 't rechter Oor van 't Herte, die noch ses-ende-dertigh uyren na de quetsuyre leefde, niet geklaeght hebbende als over den korten Adem, hem sonder twijffel mede veroor-

saeckt door de groote menighte van Bloedt, dat in sijn Longe, ende op 't Middel-rist bevonden werde. Een ander exempel heeft *Sennertus* van een Krijghs-knecht; die in 't rechter Oor van 't Herte gequetst zijnde, alsoo de slincker zijde gaef bleef, sijn leven noch seshien dagen vertrock.

De Wonden van de Longen loopen groot gevaer, doch en zijn niet alle noodtwendigh doodelick. De gene, die alleen de selfstandigheydt van de selve raeken, ende soo groot niet en zijn, dat sy het Adem-halen beletten, ofte de levend-maekende kracht schierlick omslooten, het zy met de Geesten te verjagen door veel bloeyen, ofte het Herte, door het uytgeven van veel Bloedts, te overstelpen. Dan wanneer de Wonde groot is, ende niet alleen de selfstandigheydt, ofte het vleysch van de Longen gequetst is, maer oock de groote Vaten, te weten de voornamste tacken van de aderlike Slagh-ader, ende slagh-aderlike Ader, dat is doodelick, vermits in deselvighe het Bloedt in menighte stort, ende de levendige Geesten vervliengen, de Longen, ende Herte van het overvloedigh Bloedt overvallen, ende de gequetste alsoo gestickt werdt. Van de eerste soorte, te weten Longe-wonden, die geheelt zijn, heeft *Schenckius* verscheiden exempelen vergadert 2. *Observat.*

Dat de Wonde van de Stroot-ader niet alle doodelick en zijn, toont de *Laringotomia*, dat is, als de selve in Squyantie geopent werdt. Maer wel verstaende soo werden soodanige genesen, die niet groot en zijn, ende in de welcke alleen de Vliesen, daer de ringen van de Stroot-ader mede gehecht werden, gequetst en zijn, waer van *Schenckius* mede eenige exempelen versamelt heeft in 't gemelte Boeck. Maer de kraeck-beenige Ringen selve komende te quetsen, en konnen om haer hardigheydt niet heelen. Doch soodanige Wonden en brengen geen schierlike, maer een langsame doot aen; te weten, wanneer van de lucht door de Wonde haestigh in-schietende, de Longen veranderen, ende verswacken, ofte dat 'er een vleysigh Geswel op de Wonde wakt, de welcke met den Adem in te houden den Mensch doet stikken. Maer die Wonden, steecken de Keel haest af, de welcke, uyt gequetste Stroot-aderen, ende Slagh-aderen, het Bloedt overvloedigh in de Longen Jaren loopen, waer door den Adem gestickt, ende 't leven genomen werdt. Sulcks en geschiedt even wel niet van wegen de gewonde Stroot-aderkens, maer van wegen de *Vena jugularis*, ofte de *Arteria saporaria*, daer by leggende.

De Wonden van het Middel-rist moeten onderscheyden werden na sijn vleysigh, ofte vliesigh Deel. De Vleysighen zijn geneeslick; dan de Vliesighen werden selden genesen. Want daer komen terstondt quade toevalen by, Rasernye, korten Adem, Koortsch, Kramp, ofte treckinge van Leden. Doen de Romeynen, ende Albanefers haer heerschappye stelden van elcke zijde aen drie gebroeders, soo stact een van de Romeynen sijn

T

weder-

weder-partye door het Middel-rift, waer van hy op de plaats doode bleef; gelijk de Griekische History-schrijver *Dionysius Halicarnassensis* betuyght in zijn 3. Boeck, dat van *Livius* soo nauw niet beschreven is.

De Wonden van de *Maegh* en vallen niet altijd ongeneeslick, als met verscheide exempelen kan bewesen werden, als oock met het gene noch onlangs in Pruyssen gebeurt is, aen seeckeren Boer, die een mes doorgeslick hadde, 't welck hem uyt de Maegh gesneden is; gelijk dat breeder beschreven wert by de gene, die daer over gegaen heeft, ende tot Leyden gedrukt is. Diergelijke verhaelt *Crollius* van een Boheemschen Boer in de Voor-reden van zijn *Basilica Chymica*, *Cornax* in een antwoordt aen *D. Hertogh*, ende *Iul. Alexandrinus* over *Galen*. 6. *Meth.* 4. mede overgeselt by *Schenckius* 3. *Obs.* 121. die oock noch eenige andere exempelen heeft in de volgende 122. Aenwerckinge.

De Wonden van de *dunne Derm* stelt *Hippocrates* onder de doodelicke, gelijk sy oock meest zijn, door de menigte van haer Aderen, ende geheel Vliesigh wesen; waer door op haer quetsinge vallen groote Pijn, ende Krimping, Nock, ende Flacuwte. Maer alderquaetst zijn noch de Wonden, die over dwers komen, alsoo de afgewecken lippen gantsch niet geheelt en kunnen werden. *Henrick* de III. Koning van Vranckrijk, kreegh van een Monick in zijn Derm soe een steeck, waer hy niet lang na en leefde. Beter geluckte een Buyck-wonde in Graef *Willem van Nassau*, Stadhouder van Vrieslandt. Dese, gelijk *Reydt* verhaelt in 't 9. Boeck van zijn *Nederlandsche historyen*, treckende in 't Jaer 1592. tegens *Verdugo*, die aen quam om het belegerde Coeverden te ontfetten, ende met hem slzende, wierde in zijn slincker zijde geschoten, soo dat de Kogel by den Navel wederom uyt quam. Hy bleef even wel tot den alderlaetsten in den strijde, ende werde volkomentlick genesen; gelijk hy oock lange jaren daer na geleest heeft. Dan dese scheut en sal wel lichtelick door de Derm niet gegaen wesen.

Daer werden verscheide exempelen by de Geneesmeesters verhaelt (gelijk te sien is by *Sennert*. 4. *Chir.* 3.) der gener, die van een gequetste *Lever* genesen zijn. Dan sulcks is te verstaen, wanneer de selfde (het welck oock plaetsch heeft in de *Milt*) maer boven op, ofte in haer Vleysch geraeckt is, sonder quetsinge van de groote Aderen. Want die gequetst zijnde, dan valt 'er seer groote bloedstorting, die den gequetsten het leven beneemt. Daerom seydt de Poet *Homerus* in zijn 9. *Odys.* dat *Vlysses*, om den grooten een-oogh *Polyphemus* van kant te helpen, hem slack, daer het Middel-rift de *Lever* omhelst. Welcke kennisse *Homerus*, gelijk veel andere, sonder twijffel van de Joden getrocken heeft. Want wy lesen in 't 2. Boeck der Koningen op 't 2. ende 3. Capittel van de Wonde, daer *Abner Azael*, ende wederom *Ioab Abner*, het leven benomen heeft, duyden de Wijfen op de *Lever*.

De Wonden van de *Blaes* werden, onder de doodelicke, van *Hippocrates*, voor uyt gestelt. Maer hier dient onderscheydt gemaect tusschen den Hals, ende het Lichaem. Den Hals alsoo hy Vleysigh is, kan lichtelick genesen, gelijk het Steen-snijden, dat *Hippocrates*, daer van onbewust zijnde, aiet en soude hebben toegestaen. Ende ick hebbe verscheide kinderen gesien, die binnen de acht dagen dicht toegeheelt waren. Dan heb oock bevonden, dat de gene, die het Vliesigh lichaem van de Blaes doorsneden, ofte gescheurt was, den selfden dagh storven. Nochtans schrijven andere, dat oock Wonden in 't lichaem, ende den grondt van de Blaes genesen werden. Want, seggen se, de Blaes en is niet geheel vleysigh, maer haer buytenste vleesch is wat vleyschachtigh, waerom het oock by *Aquapendens*, ende *Spiegel*, gehouden werdt voor een toe-treckende Blaes-spier. Ende van dese genesinge werden verscheide exempelen by-gebracht by *Rouffetus* 3. *de partu Casario* 6. 7. 8. ende 9. als mede van *Schenckius* 3. *Observ.* 302. Even wel en hebbe ick niet konnen gewaer werden, dat soodanige Wonden volkomentlick genesen: maer wel bevonden, dat in de gene, die van een grooten Sreen, de welke de Blaes wat uyt-tornde, gesneden waren, de kanten vereelden, ende soo een *Fistel*, ofte loopt gat bleef, waer door de gesneden al haer leven leck gingen. Welck leven niet-te-min soo gaende, noch lang kan duyren. Soo dat hier, gelijk oock in andere Wonden wel aen te mercken staet, wat anders te zijn; een doodelicke Wonde, ofte een ongeneeslick.

De groote Aderen, ende insonderheydt de *Slagh-aderen*, alsoo sy, gequetst zijnde, niet en kunnen gestopt, ofte toegebonden werden, ende dat het Bloedt terstont met menigte uytvloeyt, de Geesten vervliegen, soo volght daer noodsaeckelick op *Flacuwte*, ende de doot. Ja al werde dat al wat uytgestelt, soo soude het Bloedt, buyten zijn Vaten ronnende, ende bedevendes, een quaetaerdige Koortsche, Koudt-vyer, ende andere doodelicke toevallen veroorsaeken.

Voor 't laetste stelt *Hippocrates* onder de doodelicke Wonden, die van de innerlicke Zenuwen, de welke ick even wel niet en kan voor doodelick opnemen, maer wel, dat daer van de Deelen, de welke door de selvige haet gevoelen, ende bewegen werdt aengebracht, beyde verliesen, ende dien volgende oock dapper ver-swacken. De doorsneden Zenuwen, schrijft *Plinius* II. *Nat.* 37. en beelen niet, gelijk oock het *Kraeck-been*, ende de *Wyn-brauwen*. De *Kraeck-beenige* Deelen, om dat sy haer rechte stoffe niet wel en kunnen bekomen, en genesen soo lichtelick niet; veel minder de Zenuwachtige, ende vleysige Leden, gelijk oock de Banden, Gewrichten, ende diergelijke, de welke beschadicht zijnde terstont met pijn overvallen werden, waer op dan volgen Onfleekinge, Koortsche, treckinge der Leden, ende andere quade toevallen.

Dus

Dus verre is gesprooken van de gequetste Deelen; wy komen nu (gelijck in 't beginsel geseydt is) tot de gelegentheydt van de quetsuyre, ende hare toevallen.

Treckinge der Leden, houdt *Hippocrates* in de 2. Kort-bondige Spreucke van sijn 5. Boeck, als sy de quetsinge volght, voor een doodelick teycken. Het welck meest soo uytvalt, seydt *Galenus* in sijn Uytlegginge, doch niet altijd. Ende *Hollerius* schrijvende over de selve Spreucke, stelt vierdeley oorfaeck van desen *Kramp*. Somtijts, schrijft hy, treft de Wonde groote Aderen, ende Slagh-aderen; waer op dan een groote Bloedt-storting volght, ende vervolgens de *Kramp*, ende *Flauwte*; waer van sy even wel niet altijd en serven. Somtijts valt de Wonde in zenuwachtige Deelen, waer dan by kan komen een onsteeking; gelijck mede somtijts de Wonde niet wel gesuyvert werdende, de *Etter* door sijn scherpigheydt de *Zenuwen* mede deelt, ende alsoo beneffens de andere oorfaecken, *treckinge der Leden* veroorfaeckt.

Galachtigh Braecken terstondt na het ontfangen van de Wonde, ofte na de onsteeking komende, is een quaedt teycken, als beduydende, dat zenuwachtige Deelen geraeckt zijn.

Een Wonde, die met scharp geweer gemaect is, valt lichter te genesen, als de gene, die met een plompen, ofte verroesten Degen gesteecken, ofte met een Kogel geschoten is: Want een enkele openinge kan veel rasser heelen, als daer een Pletteringe van het omstaende Vleysch by-gevoeght is; dewijl, voor al eer tot toe-heelen van de Wonde te komen, de geknutte kanten moeten verweeren, tot *Etter* gebracht, ende gesuyvert werden; 't welck lange tijdt vereyscht.

Ronde Wonden vallen swaerlick te heelen. Want alles vereenicht door versameling van twee uytsteekfels; het welck in ronde Wonden geen plaats en heeft, alsoo de ronde gedaente geen uytsteekfels en set. Daer beneffens, alsoo groote Wonde (alles anders gelijck zijnde) qualicker te heelen zijn, als de kleyne, ende dat de grootte gereekent werdt, na dat de kanten verre van malkanderen staen, soo heeft sulcks plaats in ronde Wonden. In tegendeel gaet het met langwerpige, ofte die den draet van de Spier volgen; die derhalven oock lichtelick toeheelen.

Hippocrates oordeelt in de 23. Kort-bondige Spreucke van sijn 4. Boeck, dat de gene, die door haestige, ofte langduyrige siekten, ofte door Wonden, als oock andersini uytgemergelt zijn, swarte Gal, ofte gelijck swart Bloet van beneden afgaet, 's anderen daeghs ster: en. Dient tot reden, dat de nature in een sober, ende swack lichaem, niet alleen onbequaem en is om te overwinnen, maer selver oock om te wederstaen den quaden aert van de swarte Gal, de welcke, staende het gebreck, allencxkens de overhandt genomen heeft, ende alsoo noodtsaekelick de doot tot gevolg treckt. Aldus werdt oock bevonden, dat sommige op haer verscheyden foodanige swarte Gal uytbraecken; het welck van *Hollerius*

op dese Spreucke wel aengeteykent, ende van my dickwils gesien is. Dan dit heeft even wel alleen plaats in de gene, gelijck de Spreucke oock luydt; die krank, ende uytgeteert zijn. Maer die noch krachten hebben, losen wel swarte vochtigheden, sonder eenigh gevaer, ende tot verlichting van haer sieckte; te weten als de stercke nature op haer gestemde sehey-dagen (*Dies crisi* genoemt) het lichaem van de belastende, ende schadelicke swarte vochtigheden suyvert, ende ontlast.

Een matige *Stellinge*, die een Wonde overkomt, geeft een goet teycken. Soo schrijft *Celsus*, de Romeynsche *Hippocrates*, in 't 26. Capittel van sijn 5. Boeck: *Dat een Wonde al te seer swelt, is gevaerlick; dat se niet en swelt, is alder-gevaerlickst. Sulcks is een teycken van groote onsteeking, dit van ten verstorven lichaem.* Hier toe streckt insonderheydt de 66. Kort-bondige Spreucke van den ouden *Hippocrates* in 't 5. Boeck: *Wanneer in swarte, ende quade Wonden geen dieke stellinge en komt, dat is seer quaet.* Want alsoo een swarte Wonde, gemeenlick zenuwachtige Deelen raect, in de welcke, als seer gevoelicke zijnde, sy nootwendigh groote pijn verweckt, ende die wederom groote toeloesing van vochtigheit; soo moet daer van oock het gequetste Deel noodtsaekelick opswellen, ende sulcks niet geschiedende, geeft te kennen, dat die vloet sijnen loop na binnen, ende voornamer Deelen genomen heeft; waer hy veel meerder schade doet. Hier op staet mede de voorgaende 65. Spreucke van *Hippocrates*, daer hy seydt, dat wanneer de geswolle Wonden schierlick slijcken, verscheyde siekten op komen, te weten, wanneer dat de vochtigheden na de eene, ofte d'andere plaatsche toe sacken.

In jonge, ende gesonde luyden vallen de Wonden beter te genesen, als in oude, ende sieckelicke, om dat in deselve de nature stercker is, ende haer goet, ende mals Bloedt het gescheyde wederom bequaemlick kan te samen voegen. Soo bevint men alle daegh dat eene, ende de selfde Wonde veel lichter, ende spoediger in 't eene lichaem geneest, als in het andere. De *President Thuanus* schrijft in 't 33. Boeck van sijn *Historie*, hoe in 't treffen tusschen de *Konincksche*, ende 't volck van den *Prince van Condé*, binnen in sijn Dye met een stuck geschoten werde *Robert Stuart*, waer van hy niet onge-woon geluck haest, ende soo wel genas, dat hy geen mangel en behiel; daer aen d'ander zijde, *Anoine Alegre*, met een roer in sijn Been geschoten zijnde, nauwlicks in geheel thien jaren volkomentlick konde geheelt werden.

Eyndelick maect noch de tijdt van 't Jaer, ende de eygenschap van de plaats, volgens de gestaltenis van de Lucht, het genesen van de Wonde lichter, ofte swaerder. In de honts-dagen, ende in 't koudste van de Winter, valt het heelen moeyelicker, als in de tijdt, die tusschen beyde komt. *Divaeus* schrijft in 't 4. Boeck van sijn *Brabantische historie*, dat op 't Jaer 901. in den

flughtuffchen Keyfer *Lodowijk*, ende *Swendebald*, Koning van Lotharingen; niemandt van de gene, die gequetst waren, en genas: *Vidius* schrijft 6. de *Morb*: 20. dat binnen Florence de Hooft-wonden meest doodelick zijn, ende hy wijt sulcks op de koude, ende dunne Lucht; ende dat te Pisa; ende te Lion daer van weynigh steruen, om dat de Lucht aldaer grover is. Soo getuyght oock *Paré*, dat de Hooft-wonden beswaerder zijn te Parijs, als te Avignon.

8. Om tot *Genevinge* te komen, soo en vereyscht een enkele Wonde niet anders, als dat de opening toegeheelt, ende de gescheide Deelen alsoo wederom vereenicht werden: Doch wanneer dat er eenige ongespitheydt te voren in 't lichaem geweest is, ofte in te quetsen in de Wonde yet gebracht is, gelijk *Hamas*, *Kogel*, van de Kleederen, ofte yet anders, ofte oock dat het omstaende Vleysch geplettert is, in sulcken gelegentheydt, soo moet de ongesonde gestaltenisse des lichaems verbeterd, het gene in de Wonde steekt uytgenomen; ende het gepletterde versworen werden.

Het genesen der Wonden (seydt *Seneca* 1. ad *Marciani*) is licht, als sy noch versch van het Bloedt zijn: maer wanneer sy door bedwinging in een quade Sweering veranderen, soo werden sy swaerlicker geheelt. Daer op staet 't gene de Poët *Ovidius* soydt 1. de *Rem. amor.*

*Vidi ego, quod fuerat primo sanabile vulnus,
Dilatatum longa damna tulisse morae.*

Soodanige versche, ende enkele Wonden en hebben anders niet van doen, als dat het gene, door het quetsen, van malkanderen gescheiden is, wederom vereenicht werde. Dese vereeniging is eygentlick wel het werck van de nature, de welke tyt het Bloedt, dat de Deelen voedt, oock 't gene dat gescheiden is, soeckt toe te heelen: maer alsoo daer dickwils veel beletsel tuschen beyden komt, soo moet sulcks door de Konste wech genomen, de nature geholpen, ende de natyrlieke wermte van het gequetste Deel versterckt werden, op sulcken maniere, als wy in 't volgende 4. Capittel sullen aenwijzen.

9. Tot de selve insichten dient gehouden een goede *Maniere van Leven*, ende daer in gemijdt al het gene, dat het Bloedt verhitten, driftigh maecken, ofte eenighsins toeyloeying van vochtigheden kan verwecken.

Hierom is de *Lucht*, die matigh koel, ofte wat wermachtigh is, de bequaemste. Want de groote Hitte doet het Bloedt te seer vloeyen, ende de kouw, gelijk *Hippocrates* seydt, is bijtende.

Indien de Wonde swaer is, soo sal men den gequetsten in 't beginsel weynigh *Spijs*, ende *Dranc* geven; het eerste soude hem beswaren, ende het ander sijn Bloede tunder, ende dien volgende driftiger maecken. Dethalven dient voor eerst maer gebruyckt een *Gerstepap*, *Panade*, een *Slarp*, geroert, ofte gedopt, een gebrade *Winter-peer*, gesloofde *Quee*; ende soo allencx-

kens komen tot *Vleysch*, het zy gebraden, ofte met *Liatouw*, *Endivye*, *Porceleyn*, ofte *Suyring*, met wat *Citroensap*, ofte *Verjuys* gestooft. Alderbest is *Kalfs-vleysch* gebraden, ofte de gezoden Knor-beenen, dat wy *Tolboom* noemen; als oock *Kalfs*, ofte *Schapen-voeten* met *Corinthen*, ofte anders toegemaect. De *Wijn*, om sijn verdunnende, verwerrende, ende drijvende kracht moet hier gantsch geschouwt werden: maer tot *Dranc* gebruyckt, bestelt *Bier*, daer eenige geharste *sneden Broodt* heet in geflist zijn, ofte daer de *Verkoelende zaden*, met *Petersely-wortel*, om het Bloedt wat te verkoelen, ende van sijn wey te ontlasten; in gezoden hebben.

De *Slaap* dient hier matelick te wesen, ende eerder te veel, als te weynigh; alsoo de selve het driftigh Bloedt ten deele bedwingt, daer het waecken dat verhit, ende noch driftiger maeckt.

Oeffeninge, ofte *Beweging* van 't Lichaem, als het Bloedt beroerende, is hier schadelick.

Wat het *Affecten* aengaet, hier dient een open lichaem gehouden; doch liever door versachtende *Moeskruyden*, gelijk *Ber*, *Spinagye*, *Suyring*, ofte oock *Clysteren*, als door *Purgatyen*, om de vochtigheden des lichaems niet te beroeren. Het ontijdigh *By-slapen*, van de gene, die nu beginnen te heelen, dewijl het de krachten, ende de voedstaemheyt vermindert, doet haer tyt swackigheyt het leven verliefen.

Geenderhande *Beweging* des *Gemoeds* kan hier voordeel doen, selver niet de schierticke blijdschap; dan de meeste schade soude komen van de gramschap.

Het II. Capittel.

Hoe, ende op wat gront, een *Genees-meester* den *Rechter* sal bericht doen, of de gequetste een doodelicke Wonde ontfangen heeft, ende daer van noodsaeckelick gestorven is.

VAN de gevaerlickheyt der Wonden, soo van wegen haer selven, als van wegen de Deelen, die sy quetsen, is nu in het voorgaende Capittel wijdtloopigh gehandelt. Doch alsoo een *Genees-meester* dickwils sijn oordeel moet geven voor den *Rechter*, ofte een gequetste die sterft, sulcks over komen is door de Wonde, ende dat na sijn getuygenis een doodelick oordeel over den handdadigen gevelt werdt; soo dient hier wel op gelet, op dat den onnooselen niet beswaert, noch den schuldigen vry gesproocken werdt.

My gedenckt, dat doen den hoogh-geleerde *Professor* tot *Leiden*, *D. Paaw*, eertijds uytleyde het boeck der Hooft-wonden van *Hippocrates*, ons wel inscherpte, dat, wanneer den *Rechter* vraeghde, Of de Wonde, daer een gequetste na gestorven was, hem de doodt nootsaeckelick veroorsaect hadde; onderscheyd diende gemaect tusschen een Wonde, daer de Doodt op volght, ende eene die de selve seeckerlick veroorsaect. Sommige Wonden brengen nootwendigh de Doodt

Doodt aen, sommige zijn wel dapper gevaerlick, ende daer vele van sterven, maer eenige oock genesen. Ende een Wonde, daer yemandt anders van genesen is, en kan eygentlick voor geen doodelicke gehouden werden: gelijk oock niet de gene, daer uyt innerlicke oorfaeck wat quaets toe staet, of de welcke een ongesont lichaem over komt: maer foodanige alleen; die, in weynigh uyren, ofte dagen, de Doodt aen brengt, ende door geen Kouste te helpen was. *Farinaceus*; een treffelic Rechts-geleerde, stelt hier over *tit. de Homicid. quaest. 125. part. 1.* seer goet onderscheyt tusschen de Wonden, die enckel, ende by haer selven gantsch doodelicke zijn, waer toe geen Salf te strijcken en is, noch geen Meesters raet te pas en komt, maer noodtsaekelic den gequetsten rasch doen verscheyden: ende andere, die wel doodelicke schijnen, maer van de welcke de gequetste juist niet terlonde en sterven, ende somtijds oock genesen.

Nu, ofte sulcke gevaerlicke Wonden in desen, ofte dien, doodelicke, ofte niet geweest en zijn, wil een ander Rechts-geleerde *Boerius* aenwijzen, *Decision. 313. N. 11.* met ses teycken.

Het eerste soude wesen den *korten Tijd*, te weten, indien de gequetste korts na de ontfangen Wonde komt te sterven. Over de palen van desen tijd, alsoo verscheyden gevoelen valt, soo keurt hy voor het beste, indien de gequetste binnen drie dagen komt te overlijden; welcken tijd *Bartolus* oock stelt in *L. ult. in fin. ff. ad Leg. Cornel. de Sicariis*: maer andere verlengen die tot den vijftien, oock tot den achtsten dag; sommige noch tot acht maanden, ja zelfs tot een jaer; 't welck vele, alse lang zijnde, niet aen en staet. Maer wat scheelt het, of yemant, by exempel, van een steek in de Longe rasch sterft, ofte langsaem uyt-teert. Even wel geeft ons *Moses* hier van *Exod. 21.* dese wet: *Wanneer mannen twisten, ende den eenen den anderen met een steen ofte vuyst slaet, ende by en sterft niet, maer valt te bedde: indien hy weder op staet, ende op strate gaet by synen slock, soo sal hy, die hem sloegh, onschuldigh zijn, alleen sal by geven 't gene den anderen versuymt heeft, ende by sal hem volkomenlicke laten beelen.*

Voor het tweede teycken reeckent *Boerius*, aenhouden van *Bracken*, *Koorische*, ende andere toevallen, die van beginsel af de doodt boodtschappen. Waer by noch wel gevoeght kunnen werden, *gestadige Pijn*, *Kramp*, ofte *treckinge der Leden*, *Noek*, *Raef-kallen*, ende diergelijke, terlonde op het quetsen volgende, ende noch by-blijvende. Want in sulcken gelegentheit toonen sy wel, door de Wonde verweckt te zijn, ende dat de selve oock dien volgende doodelicke is.

Het derde teycken stelt hy in de *Wydte*, ende *Diepte*. Ende voorwaer een groote Wonde dreyght altijd gevaer: dan die is alleen voor doodelicke te reekenen, de welcke soo diep ingaet, dat sy de inwendige Deelen, die in 't voorgaende Capittel beschreven zijn, gescheurt, ende doorwondet heeft.

Sijn vierde teycken is de *gedaente van het Geweer*, waer mede de Wonde gegeven is, ende waer uyt de Quetsen kan overtuuyght werden, wil gehadt te hebben van ombrengen. Dit gaet het Recht aen, niet de Genees-konste, de welcke haer niet en moeyt met het voor-nemen van den Quetsen, maer alleen let op de gelegentheit van de quetsure. Even wel kan een Heel-meester uyt vals Geweer, gevlamde Degens, haeckige, ende venijnige Pijlen (gelijk de Indianen beyde gebruycken) oock oordeelen, dat foodanige Wonden ongeneeflick waren.

Voor het vijfde, ende fefte teycken neemt *Boerius*, een *gestadige Pijn*, ende daer op volgende *Kramp*; dan die behooren beyde onder het tweede, daer wy de selvige alreede gebracht hebben.

Van dese ses teycken, om te oordeelen, of yemant van een doodelicke Wonde gestorven is, en behoeft een Genees-meester, na het ondersoek van den aent der Wonde, niet meer alstwee te gebruycken. Voor eerst, sal hy ooghmerck nemen, op de *Kortheit des Tydis*, daer in de gequetste komt te sterven. Ten anderen, op de *gelegentheit van den Siecken*, indien die gestadigh, om dat hy gequetst was, tot de doodt toe verachterde, niet de quade toevallen, hier voor verhaelt. Waer by noch dienen bygevoeght drierhande opmerckingen. Ten eersten, dat de Wonde in haer selven niet doodelicke en kan geoordeelt werden, wanneer sy een *ongesont lichaem* getreft heeft; volgens de Reden (alsoo in het selve oock lichte quetsuren swaer vallen) ende de Rechten, *L. Qua actione §. Sed etsi quis servum aegrotum ff. ad L. Aquil.* Ten tweeden, dat de gequetste den *Raets* van een goet Genees-meester niet heeft willen volgen, *ongesonde Kost* gegeten, *te veel gedroncken*; ofte oock *By-geslapen* hadde; waer van ick weet, dat, die al aen de beter handt waren, schierlick krank wierden, ende sulcks met de doode bekosten. Ten derden, staet noch te overwegen, ofte oock selfs by den Meester alles wel na de Kouste is uytgewrocht. Want in sulcken gevalle komt de schult des doodts op den Meester, ende de Quetsen en werd niet gestraft, als een Doodt-slager, maer alleen over de gegeven wonde, *L. Qui occidit §. sui.* ende *L. Si ex plagis ff. ad L. Aquil.* ende *Bartolus* in *Tract. de Percussionibus*. Hier over kunnen vorders nagelien werden de Rechts-geleerde, ende onder andere, die mede in onse *Tale* overgeset is, *Dambouder*, Raedtsheer van Vlaenderen, *Rer. criminal. 75.* ende den vry wat breeder gaenden *Gaill*, Raedtsheer te Spiers, *2. Praet. Obs. 111.*

Het III. Capittel.

1. Ofte, by aldien het Lijck van de Neder-geslagene, als yemands daer by quam, began te bloeden, de selve daerom soude te houden zijn voor handtsdadigh van dien Maen-slagh?
2. Oorfaeck ondersocht,
3. Onseckerheyt.

I.

OP het gene in 't voorgaende Capittel verhandelt is, komt noch grootelicks in na-bedencken, Of het Bloeden van 't doode lichaem, wanneer de gene, die de Wonde gegeven hadde, daer ontrent quam, ende de daedt verholen ende onbekent was, den selven soude overtuygen van den Nederlagh. Want sulcks werdt dagelicks bevonden, alsoo te geschieden: niet alleen, terwijl de Wonde noch versch is, maer oock, 't welck alle verwonderinge te boven gaet, na verloop van lange tijdt. Hier van is onder andere een aenmerckens-weerdigh exempel verhaelt by den grooten wijsgeer *Campanella* in sijn 4. Boeck *de Sensu rerum* in 't 9. Capittel. Seecker man, schrijft hy, sloegh yemandt doot, ende werde om een ander oorsaek gevangen. Na twintigh dagen ontdeckte een slagh-regen het begraven Lijck, 't welck quam drijven voor de gevangenis. Ende als de Neder-slager het selve uyt de venster slagh, soo begonnen de Wonden te bloeden; niet sonder schrick van den genen, die wist sulcken daedt begaen te hebben. Hy wech gaende, hiel het bloeden op; ende daer wederom by komende, quam het oock wederom, gelijk hy selfs na 29. jaren tegens *Campanella* bekent heeft. Hier van eens in gespreck raeckende met den hoogh-geleerden Heere *Salmasius*, soo verklaerde sijn Ed. wel te weten, sulcks waerachtigh te zijn, als daer van veel exempelen gesien hebbende. Onder andere verhaelde hy my een, dat seer wonderbaerlick is. Seecker Landtman ontrent Digion, in Bourgoigne, werde vermoort, ende in den naesten put gesmeten. Na drie jaren dede de slanck van 't water, de oorsaek ondersoecken, waer door dit doode lichaem voor den dagh quam, ten deele vergaen, ten deele noch gaef. Het welcke, voor al de werelt ten toon gestelt zijnde, elck quam sien, ten laetsten oock de gene, die de moort gedaen hadde; waer over het lichaem, na soo lange tijdt, ende soo uytgemergelt zijnde, even wel noch Bloedt gaf. Het welck veroorsaekte, dat hy, daer te voren al eenigh achterdencken op gevallen was, gevangen werde, ende de daedt bekenende, sijn verdiende straffe ontfing. Hierom werdt dit Bloeden voor een teycken om den Doodt-slager aen te wijzen, gehouden by vele Rechts-geleerden, gelijk *A Putco*, *Marfilus*, *Blancus*, *Carrerius*, *Casonus*, *Menochius*, *Farinaccus*, *Mascardus*, *Boërius*; ende sulcks slaen medetoe, uyt de Godts-geleerde, *Tostatus*, ende *A Lapide*.

2. De wichtigheydt van de saeck soude wel veruyghen kennisse van de oorsaek. *Campanella* oordeelt, dat 'er een ontsteltenisse is, niet alleen in den uytvlieden Geest, maer oock in het Bloedt selve. Dit gevoelen, van een verborgen *Antipathie*, ofte Tegen-strijt, die daer soude wesen tusschen den Neder-geslagene, ende den Neder-slager, ende een begeerte tot wraecke, werdt mede gehouden by *Pomponatius*, *Langius*, *Gemma*, *Lemnius*, *Magirus*, *Delrio*, ende andere. Want (schrijft de gemelte *Lemnius* 1. de occult. 7.) in de ver-

borgene nature is soo groote, ende stercke kracht, als 'er maer een weynigh levens noch overigh en is, ofte het doode lichaem werm wert, dat het Bloedt begint te zieden, ende, met heere Gal vermengt, te ontsteecken. Dese reden soude wel lichtelick mogen plaets vinden in gequetste, die noch leven. Ende soo verhaelt *Sennerius* van yemandt, die door sijn broeder een Wonde gekregen hadde, dat wanneer de selve over het verbandt quam, al waren sy al versoent, de Wonde schierlick ontspronck; ende als hem daer na den toegang geweygert was, het Bloedt stelpde. Maer dat *Lemnius* voor geeft, en kan in 't minste niet gepast werden op het gene uyt *Campanella* verhaelt is, ende noch minder op dat van *Salmasius*, in welck lichaem de minste wermte niet en konde wesen. Ende in verscher Wonden soude mogen gevraeght werden, wat het is, dat het Bloedt tot zieden brengt, op de tegenwoordigheyt van den Neder-slager? Want te seggen sulcks te geschieden, door een verborgen strijdt, die tusschen haer beyde staet, en is niet veel anders, als de oorsaek voor verborgen te stellen, gelijk sy in der daet noch is. Dan voor soo veel het exempel van d'Heer *Salmasius* aengaet, ick en kan my niet anders inbeelden, ofte dat is een enckel wonder, waer door de rechtwaerdige Godt dien moordenaer na soo lange tijdt noch heeft willen straffen.

3. Dat vorders dit Bloeden niet seeckerlick en kan overtuygen van Neder-slagh, blijktt oock daer uyt, dat, wanneer de kisten niet geheel dicht en zijn, het Lijck in 't dragen, door het roeren ende bewegen, Bloet van hem geeft; gelijk mede wat lang gehouden zijnde, het Bloedt, dat na het overlijden terstondt dick, stijf, ende geronnen was, daer na, door bedervinge, ende verrottinge, waterigh, dun, ende driffigh werdt, ende alsoo van selfs lichtelick kan uytzijpen.

Hier-benevens wert oock getuyght, gelijk ick sommige hebbe hooren verklaren, dat het doode lichaem bloeder, wanneer de naeste Vrienden, ende Bloedverwanten daer by komen. Dit leydt de gemelte *Lemnius* op een *Sympathie*, dat is een onderlinge over-eenstemminge der nature, die het Bloedt uyttreckt.

Dat aldus tegen-strijdt, ofte over-een-stemminge, twee dingen malkander recht tegen, in 't spel gebracht moeten werden, wijst genoegh aen, dat het Bloeden van den Neder-geslagen in yemandts tegenwoordigheyt niet en getuyght, den selven daer aen handtdadigh geweest te zijn. Over dese saecke is breeder geschreven by den treffelicken Rechts-geleerden *Bocerus* in sijn Boeck van het Ondervragen, ende Pijnigen der Misdadigen; als oock by *Casmanus* in 't laetste Capittel, ende de laetste *quest.* van sijn *Somatologia*. Ende onlangs te Roomen by *Zacchius* 5. *Quest. medico-legalium* tit. 2. qu. 8. daer hy oock uyt Duytschen by-brengt, hoe in Duytschlandt de manier is, dat, alsoo den Rechter, op den selfden dagh, dat yemandt te neder-geleyt is, geen proefen kan nemen van den Doodt-slager op de verhaelde maniere, sy den Duyym van de Neder-geslagene, met het

het N
bewa
dager
krijg
dat is
daer
die B
te zij
foeck

1. Da
2. W
3. Bl
4. M
5. Va
6. W
7. Sa
8. Po
9. To
10. F

N
wy de
Ende
deede
van 't
malk
gerae
ofte t
als oc
quet
te bel

2.
voor
in de
Wond
sulck
Wond
den.
werd
Ader
de O
der B
Bloe
sijn b
eene
forge
van b
schen
Wan

het Vleysch rontsom afsnijden, ende den selven doen bewaren tot thien, twaelf, vijfthien, ende meerder dagen: ende indien sy ondertuffchen yemandt in handen krijgen, daer achterdencken van den man-flagh op valt, dat sy dan letten op den Duym, die in de eygen plaets daer de gevangene fit, bewaert werdt, ende wanneer die Bloedt geest, dat sy dan meenen de faecke gevonden te zijn, ende daer op deriven komen tot scherper onderfoeck, ende de Pijn-banck.

Het IV. Capittel.

1. Dat vereycht werdt tot Verbandt der Wonden.
2. Wech te nemen 't gene tegens de Nature in de selve steeckt, ende te beletten, dat 'er niet van nieuws in en komt,
3. Bloedt te stelpen.
4. Maniere van Heelen,
5. Van Ester-maecten,
6. Wicken,
7. Swaachtels,
8. Poppens, ofte Compressen,
9. Toe-naeyen, ende Aen-kleven,
10. Het gequiste Deel in bequame gestalte te houden.

NAer dat in 't eerste Capittel de genesinge der Wonden in 't algemeen is aengeroert: soo sullen wy de selve nu vervolgen met de Maniere van Verbinden. Ende, gelijk alle gebreecken, door haer tegen-strijdende middelen verdreven werden: soo bestaat oock het heelen van de Wonden, in het wederom by een voegen van 't gene gescheyden, ende, door het quetsen, van malkander afgeweeken is. Dan, om daer wel toe te geraecken, is nootfaeckelick, dat 'er niet in de opening, ofte tusschen de kanten en steekt, noch niet toe en valt; als oock, dat het verbandt wel bewaert, ende het gequiste Deel versterckt, ende by sijn natuyllicke wermte behouden werdt.

2. Om dan de rechte genesinge te bekomen, soo is voor eerst van nooden, dat, als 'er yet tegens de nature in de Wonde schuyt, het selve wech genomen, ende de Wonde klaer, ende suyer gemaect werdt. Want sulcks aldaer verblijvende, soo en is niet mogelijk de Wonde te sluyten, ofte al gesloten zijnde, toe te houden. Derhalven moet het Bloedt niet terstondt gestelpt werden, ende niet voor dat het gene in de doorsneden Aderkens hangt, is uytgelopen. Want als dan werdt de Onsteeckinge beschut, ende het Sweeren, als minder stoffe vindende, vermindert. Maer 't geronnen Bloet dient met Plocksel wel gesuyvert, op dat het door sijn bedervinge geen Koortsche en verwecke, ende met eenen het heelen verachttere. Men moet oock goede forge dragen, dat 'er van binnen niet in en sackt, ende van buyten niet in en valt. Daerom dient oock in plaetschen, die met Hayr begroeyt zijn, het selve afgeschrap. Want komende anders in de Wonde te steecken, het

toeheelen soude beletten. Sulcks doet oock de Huydt, als de kanten van de Wonde tegens malkander omgewelft zijn. Want Huydt, die aen beyde zijde heel is, en kan te samen niet hechten, noch de Wonde niet wel sluyten, ende al gesloten zijnde, breeckt terstondt wederom open, gelijk ick dickwils in Hooft-wonden gesien hebbe. In sulcke gelegentheynt moet de Huydt aen beyde zijden door *Compressen* soo neder gedrukt werden; dat de raeuwe kanten malkander komen te raecken, die haer dan lichtelick aen den anderen voegen, ende vast maecten. Hier staet mede op te letten in 't gebruyck van het *Pulvis Cephalicus* (dat is soo veel, of men Hooft-poeyer seyde, gelijk het oock meest in Hooft-wonden gebesight werdt) 't welck sommige soo dick stroyen, dat sy daer door de vochtigheynt, die in de Wonde sackt, wel op-droogen, maer het volkomen toeheelen beletten; selver oock, als het dick Poeyer tot een kost bakt, soo blijft de Etter daer achter sitten, die dan in-etende, de Wonde dieper maect. Waer uyt genoegh blijkt, dat Poeyer in de Wonden niet als geheel sober, ende maer lucht boven op gestroyt moet werden.

3. Een Wonde en kan niet door het Vleysch gaen, ofte sy moet de Aderen affstecken, waer op dan nootfaekelick een *Bloet-storinge* volghet, ende daer op swackigheynt, ende verslappinge van krachten: ja dickwils, na dat de Wonde groot, ende diep is, ende groote Aderen, insonderheynt Slagh-aderen afgesteecken zijn, flaeuwigheynt, swijmelinghe, ende onmacht. Waer op dan oock, het Bloedt zijnde den Schar des Levens, sommige het selfde wel met de doot verwisselen. Hierom dient insonderheynt voor het Bloeden goede forge gedragen, ende dat met foodanige middelen, als in het eerste Deel der *Hal-konste*, op het 13. Capittel, zija beschreven: ende wat vorder belangt 't gene in de Wonde steecken kan, als een kogel, splinter, ofte afgebroocken beenderkens, die sullen uytgenomen werden op foodanigen manier, ende met sulcken werck-tuygh, gelijk by *Paré*, ende andere is aengewesen.

4. Wanneer dan niet in de weegh en is, soo moet men komen tot *Toebelen*. Ende alsoo de nature, ofte de gematigheynt van het gequiste Deel, ende de omstaende, daer toe de werckende oorsaek is, ende het Bloedt, de stoffe, om 't gene in 't Vleysch wech genomen was, wederom te vervullen: soo staet voornamentlick te letten, dat de natuyllicke gematigheynt van het Deel, ende de omliggende, behouden werdt: ende dat 'er niet te veel, niet te weynigh, veel minder quaede Bloedt na toe en vloeyt. Want als het Bloedt te overvloedigh is, dan wast het vleysch te weelderigh, ende laet veel overtollige vochtigheynt. Te weynigh zijnde, en levert het niet genoegh stoffe, om het vleysch te doen groeyen. Van quaede Bloedt en kan niet alleen geen goet Vleysch komen: maer verweckt oock, behalven het belettel der genesinge, noch quade toevallen. Het eerste kan vermindert werden door

Ader-

Ader-laten, weynigh eten; ende van geen kost, die seer voedsaem is. Het tweede vereyscht in tegendeel de voedsaemste spijs, ende dranck; ende foodanige middelen, die over de Wonde geleyt zijnde, het Bloet na haer konnen trekken, gelijk verhaelt zijn in 't 9. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste*. Het derde is te helpen, door goede maniere van leven, hier voor in 't eerste Capittel aangewesen, als oock door Ader-laten, ende middelen, die de quade vochtigheden bereyden, ende affetten, te sien in 't eerste Deel van den *Sebat der Ongefontheydt*.

Om noch de overtollige vochtighey van het Bloet, waer door het heelen belet werdt, wat te verbeteren, het toevloeyen na het gequetste Deel, door matige t'samen-treckinge te stuyten, ende goede stoffe tot vleysch-maecten voort te brengen: soo hebben de Heel-meefters van alle tijden goet gevonden, niet alleen van buyten voor de Wonden sorge te dragen; maer oock van binnen door eenige Wondt-drancken. Dese bestaen uyt sulcke middelen, als in 't 14. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste* beschreven zijn. Dan dient gelet, dat uyt de selve gekosen werden foodanige, die het gequetste Deel sonderlinge toege-eygent zijn, als in Wonden van het Hooft *Betonye*, van de Borst *Eeren-prijs*, van de Lever *Agrimonye*, van de Nieren *Fragaria*.

Komende dan tot het Heelen, soo moet de Wonde gerijpt, gesuyvert, genesen, ende gesloten werden. Want alsoo het toevloeyende Bloet uyt de geopende Aderkens, in het gequetste Deel, van wegen der selver slappigheydt, ende ongematigheydt, niet wel en kan aen 't Vleysch ten eersten gehecht werden, soo verandert de nature dat Bloet in Etter, 't welck het Vleysch-maecten naest komt. Daer-benevens is gemeenlick by de Wonde, eenige Knuttinge van het geen, dat quetst, ende veranderinge door de Luchr. Derhalven moet het geknurste, ende veranderde, alsoo het tot geen goet Vleysch en kan gedyen, van het gesonde gescheyden werden. Sulcks en kan niet anders geschieden als met Sweeren, ende Etter-maecten, door middelen in 't 11. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste* beschreven. Ende die veranderinge door suyerende middelen, in 't 12. Capittel van 't selfde Boeck te sien, wech genomen zijnde, moet men komen tot Vleysch-maecten, verhaelt in 't 15. Capittel, ende dan de Wonde stuyten met Vel-maecten middelen, gelijk die aangewesen zijn in 't 16. Capittel, van 't gemelte eerste Deel. Ondertusschen dient oock het Deel, des nootd zijnde, versterckt met een stovinge van *rooden Wijn*, daer *gedroogde Rosen*, ende *Gr. wit-bloemen* in gekooct zijn: als oock, na gelegentheydt, van eenige middelen, die beschreven zijn in 't 2. Capittel van 't gemelte eerste Deel.

5. In 't gebruyck van dese middelen dient wel acht geslagen op de gelegentheydt van de Wonde, ende het gewonde Deel. Want alsoo de natyurlicke wermte rijp maect, ende 't Vleysch doet groeyen, soo moeten de

Heel-middelen over een komen met de gematigheydt van het Deel. Zenuwachtige ofte Vliesige deelen en konnen geen vochtigheyd lijden, als wel doen de Vleysige, die, vochtig van haer selven zijnde, oock meerder vochtigheydt vergadert houden, de welke dan, op dat se geen Onsteeckinge, Pijn, ofte Koortsche en soude veroorsaecten, ten eersten in Etter dient verandert: welck werck der nature anders door drooge Heel-middelen lichtelick soude belet werden. Even wel dient oock wel gelet, dat die vochtige *Digestiva*, ofte rijp-maekkende middelen, niet te lang opgeleyt en werden; want soo soudensy na het quade, oock het goede tot Etter, ende verrottinge brengen, ende alsoo een holle, ende vuylige Sweeringe veroorsaecten. Maer in drooge Deelen zijn bequamer de *Balsamen*, gelijk die van *Peru*, ende diergelijke, ofte oock dat men een *Digestif* maect van gemengde rijpende, ende, door matelick opdroogen, Vleysch-maekkende, als [volght:]

N. *Termenbijn*, 2 onsen,
Doyer van een Ey,
Terwen-bloem, 1 loot, met
Oly van Rosen,

Gemaect tot een dun Salsken.

ende op een Wieck gestreecken in de Wonde gebracht. Dese Rijpende, ofte Etter-maekkende middelen zijn, met haer recht gebruyck, beschreven in 't 11. Capittel van 't Eerste Deel der *Heel-konste*.

6. De *Wiecken* werden gemeenlick gemaeckt uyt Plocksel van oudt Linden, alsoo 't selve beter aen mal-kander houdt, ende daerom lichter uyt te trekken is, als Boom-wol, ofte diergelijke. Sy en moeten niet te lang, noch oock te kort wesen. Niet te lang, om de gesonde Deelen, insonderheydt die Zenuwachtigh zijn, geen hinder te doen: niet te kort, om geen vervuylt-heydt, ofte bedervinge achter te laten. Geheele nauwe Wonden, alsoo sy geen dicke Wiecken en konnen lijden, ende dat gantsch dunne te slap zijn, om even wel tot den grondt van de Wonde te komen, soo kan men eenen gouden ofte silveren draet nemen, ende daer omflaen een sijn doecxken, ende bestreecken met de gemelte Salve, in de Wonde steecken. Dit met een Placster bedeckt zijnde, werdt dan met een Swachtel toegewonden.

7. De *Swachtels* maect men van Linden; het welck niet te nieu en moet wesen, om der rouwigheydt; niet te oudt, ende versleten, om dat 't lichtelick breekt. Haer gebruyck en is niet alleen om de opgeleyde Heel-middelen vast te houden, ende de wermte van het gequetste Deel te bewaren; maer oock 't gene van mal-kander geweecken is, wederom te versamelen, ende tot een te peissen. Dit gebruyck maect verscheydenheydt in 't Swachtelen. Voor eerst is genoegh, dat het Deel maer bedeckt, ende sachtelick met een breede Swachtel omvangen werdt, doch met meerder omslagen in de Winter, voor de Kouwe, met minder in de Somer, om de

de Wonde niet te broeyen. Maer voor het ander staet wat nader te letten. Daer toe dient een Swachtel, die soo breed is, dat hy de geheele Wonde aen beyde kanten beslaet: 't en zy dat de selve te lang is, in sulcken geval moet de Swachtel smal zijn, ende niet boven de drie vingeren breette hebben. Men sal den Swachtel in 't midden begiinnen aen de plaats die recht tegen over de Wonde staet, ende soo over de Wonde halen, niet te losch; want dat soude de aengetrocken Lippen niet vast houden, noch niet al te vast, om geen Pijn, toevloeying van Vochtheden, Onsteeking, ende Koortsche te verwecken. Dan sal men beyde de eynden, het eene na bovenen, het andere na beneden winden, om de overtollige vochtigheydt van het gequetste Deel te weeren.

8. Wanneer de Swachtels de afgeweekene Lippen niet genoegh by een en konnen voegen, gelijk in groote Wonden, ende daer de Huyt noch een scheyding van de Spieren gemaect heeft, dan sal men de geholde Huyt doorknippen, ende aen de zijden van de Wonde Poppiens leggen (gemeenlick *Compressen* genoemd) de welke van Linden vier, ofte ses dubbelt, na gelegentheydt van de Wonde, ende de onevenheyt van 't Deel, toegevouwen werden.

9. Als de Lippen, van wegen de groote ende dwerfheydt der Wonde, door de verhaelde middelen niet en konnen by den anderen gebracht werden, soo moet men de selve tot malkander trecken. Sulcks geschiedt op tweederley wijze, met toenaeyen, ofte aenhalen door klevende middelen.

Tot het Toenaeyen werdt drierhande werck-tuygh vereyscht, Naelt, Draet, ende Pijpien. De naelt en moet niet al te dun, maer stijf zijn, om niet te breecken; aen den punt diekantigh, om te lichter door te gaen; aen het oogh soo veel uytgeholt, dat den Draet geen meer dichte by en brengt, als de Naelt maeckt, om het doorslaen niet tegen te houden, ofte het gat te vergrooten. Het sal een gladden wollen Draet zijn, dubbelt, om de sterckte; ende met Wasch bestreecken, om de stijvigheydt, die met den Naelt door beyde de Lippen van de Wonde gehecht werdt, houdende op de tweede Lippe, die noch door te stecken is, om het wriicken te beletten, een rond Pijpien van silver, ofte koper gemaect, ende dan de Naelt (waerom het wat korter moet wesen) daer door gebracht. Sulcks kan oock, als de Naelt heel scherp, ende de Huyt niet dick en is, met de twee voorste Vingers wel gedaen werden.

Maer alsoo dit toenaeyen, voornamelick in teere lichamen, seer pijnlick valt, waer toe dan wel een Onsteeking, ende Koortsche staet, dat het oock in groote ende wijde Wonden wel lichtelick van een scheurt, ende dat het in die van 't Aengesicht seelicke lidt-teykenen nalaet: soo is by de vernufte Genees-meesters bedacht een andere maniere van vereenigen door *Kleven*, de welke sonder eenige quetfinge de lippen van de

Wonde aen malkander hecht. Want in plaetsche, dat men in 't ander door de Huyt, ende 't Vleysch steeckt, soo geschiedt sulcks hier in Doeck. Dat neemt men 't gene sterck, ende glat is, van gedaente vierkant, driekant, langwerpigh, ofte anders, na de gelegentheydt van de Wonde, ende het gequetste Deel. Het selve dubbelt gevouwen, ende dicht doorslickt zijnde, moet bestreecken werden met een lijmige Plaester, bestaende uyt *Hars*, *Peck*, *Terwen-blom*, ende *Wasch*, ofte diergelijcke, versien met Bandekens, soo dicht, als men anders de Naelt doorsteekt, ende dan geleyt aen beyde zijde van de Wonde; wel acht nemende, dat de Bandekens op malkanderen slaen, ende dan laten soo lang stil leggen, tot dat de selve aengedrooght, ende vast gekleeft is, 't welck gemeenlick in vier, ofte vijfuyten geschiet. Dan sal men de Bandekens te samen trecken, ende alsoo de lippen van de Wonde by een brengen.

10. Alles aldus gedaen zijnde, soo moet sorge gedragen werden, om het gequetste Deel in goede gestalte te houden. Het welck geschiedt, met het selfde te laten, gelijk het van naturen is, sonder lossen, ofte vasten te maecken, ende dat de Wonde, soo veel mogelick is, na beneden streckt, om haer te beter te konnen ontlasten. Die in den Arm gewondt is, moet den selfden niet laten hangen, maer in een sleuyer dragen: in 't Been, niet gaen, maer het selve stil houden, ende op een stoel leggen.

Het V. Capittel.

1. *Vremde genesinge der Wonden in afwisen, ende sonder verbinden, door*
2. *Wapen-salve,*
3. *Afzietsel,*
4. *Poeyer.*
5. *Redenen van die werckinge.*

NA het algemeen, ende gebruyckelick heelen der Wonden, nu aengewesen, en konnen wy niet wel voorby gaen, een seer vremde, ende byna ongehooflike, altydt onbegriepelike, genesinge, waer door de selfde sonder verbinden, ende in 't afwisen van den gequetsten, souden volkomenlick toeheelen, als maer het bloedigh Geweer, daer de Wonde mede gegeven was, een houtjen, ofte yet anders, met het Bloedt bestreecken zijnde, even als men gewoon is de Wonde, gade geslagen werde. Dit vinde ick te bestaen in drie verscheyde middelen, doch die even wel op een ooggen-merk micken; ende zijn Salve, Afzietsel, ende Poeyer.

2. Ten tijde, dat *Luther* in het Geloove, *Copernicus* in den om-loop des Hemels, van 't gemeen gevoelen afweecken: soo is het selfde oock gedaen in de *Genees-konste* by een Switser *Theophrastus Paracelsus*, ende onder andere van wegen het heelen der Wonden. Waer toe

toe hy beschrijft een seecker *Wapen-salve*, die hy den Keyser *Maximiliaen* vereert heeft, de welcke van de selfde, soo lang hy leefde, veel hiel, gelijk *Bapt. Porta* getuyght 8. *Magiae Nat.* 12. ende seyt de beschrijvinge van een *Hoveling* bekomen te hebben. Ende is dese:

N. *Vsnea*, dat is *Moseh*, gewassen op het *Hoofst-scheel* van een die gehangen, of geen *natuurlicke doods gestorven is*,

Menschen-Bloedt, van elcks 2 onzen,

Smont,

Mumia, van elcks 1 loot,

Lijnzaedt-olye, $\frac{1}{2}$ loot,

Termenthijn,

Bolus, van elcks 1 onse; onder *malkanderen gemengt* Tot een *Salve*.

Dese is alsoo mede te sien by *Paracelsus* selve *Archidox. Magic.* 1. even wel *Crollius* in sijn *Basilic. Chym.* daer hy *Paracelsus* voor den *Autheur* van dese *Salve* erkent, geeft een *verscheyde* beschrijvinge, die wy onnoedigh achten hier over te brengen, als meenende daer soo veel niet aengelegen te wesen, dewijl het selfde werck oock *geleydt* werdt met *minder toerusting* te geschieden: *Sommige* wasschen de *Wonde* alle daegh met *wijn*, ofte *water* van den *gequetsten*; andere meenen *genoegh* te zijn, de *Wonde* *ongemoeyt* latende, alleen het *geweer*, dat *bebloedt* is, in *plaats* van de *Wonde* met de *Salve* te *verbinden*, ofte *indien* men dat niet hebben kan, een *ander geweer*, een *Wilgen-stocxken*, ofte yet *anders*, daer van 't *bloedt* uyt de *Wonde* *aenhangt*. Ick ben *bericht*, dat een *houtjen* aen 't *eynde* *bebloedt* van de *Wonde*, in een *potjen* met *Verckens-reufel* *gesteeken*, ende op de *Wonde* *maer* *suyver* *Linde* *geleyt*, de *selve* *genesen* heeft. Sulcks is in *ontelbare* bevonden by *D. Morian*, een *Godts-geleerde* tot *Amsterdam*, (die oock *seyde* *belachelick* te wesen de *nauwkeurige* *maeckinge* der *Paracelsisten* van haer *Wapen-salve*, dewijl *genoegh* was, dat het *Bloedt* *maer* in *Vet*, ofte oock *Boter* *wel* *bewaert* werde) *gelijck* *my*, *benessens* *andere*, *verhaelt* heeft *D. Andr. Colvius*, *nauwkeurigh* *onderfoecker* van de *natuurlicke* *dingen*. *Soodanigh* *stocxken* *tegen* den *Tant* *gedouwt*, tot dat 'er wat *Bloedt* *uyt* *komt*, ende dan mede in de *Reufel* *gesteeken*, *verklaerde* de *selve* *Heere* *Morian*, de *Tant-pijn* *over* te *doen* *gaen*.

3. De *Ridder Kenealme Digby*, wiens *gelijcke* in *verscheydenheydt* van *talen*, ende *wetenschappen* ick *onder* de *groote* *Heeren* *noyt* *gesien* en hebbe, na *Engelandt* *treckende*, ende *my* de *eere* *doende* om te *verfoecken*, soo *raecten* *wy*, *onder* *andere* *redenen*, op dese *Magnetica*, dat is *Seyl-steenige* (aldus *genoemt*, om dat het *werck* van *verre* *geschiedt*, even als de *Seyl-steen* *treckt*) *Genesinge*. *Sijn* *Ed.* *verklaerde* *my* *fulcks* *verscheyde* *reyfen* *geluckelick* *bevonden* te hebben; ende als *seecker* *Hoveling* in *sijn* *dye* *gequetst* was, ende de *Koping* de *proeve* *daer* van *wilde* *sien*, hy *voor* al het

Hof de *selve* *uytwerckte*, *leggende* *alleen* op den *bebloeden* *Kouffe-bant* een *schoonen* *doeck*, *nat* *gemaect* in 't *Afzietfel* van het *suyverste* *Koper-root*, ende dat *twee* *mael* des *daeghs* soo *verbindende*. Het *welck*, als hy *belet* zijnde, *enen* *avondt* *versuymt* hadde, de *gequetste* *den* *volgende* *nacht* *bewaert*, ende de *Wonde* *verargert* was.

4. Op dit *middel* *staet* het *derde*, te *weten* een *Poeyer*, het *welck* *my* mede *gedeelt* is van den *Heere* van *Beverwaert*, *Gouverneur* van *Bergen* op *Zoom*, &c. 't *welck* al van de *selfde* *stoffe* is, te *sien* in *sijne* *Ed.* *Brief* *N.* 10. Dit *Poeyer* *getuyght* de *wel-gemelte* *Heere*, nu *noch* *onlangs* in de *beleginge* van *Perpignan*, ende *Theonville*, *meest* *alleen* in *gebruyck* te zijn *geweest*, ende dat daer door *ontallicke* *sware* *Wonden* *genafen*. Een *bysonder* *verhaelde* *sijn* *Ed.* *hoe* dat te *Parijs* een *knecht* van *seecker* *groot* *Heer*, by *alle* de *Meesters* *geoordeelt* werde, van de *Wonde*, die hy *gekregen* hadde, *nootsaeckelick* te *moeten* *sterven*. Het *welck* *vernomen* zijnde by een *Looper*, *quam* *sijnen* *diens* *aenbieden*, met *toefeggen* van *genesinge*, ende *hoe*, ende *waer* mede hy *fulcks* *dickwils* *gedaen* hadde. Het was *wel* te *wagen*, (want met een *doodt* *Kalf*, *gelijck* het *spreckwoordt* *seydt*, is *goet* *stellen*) *dewijl* *sijn* *Wonde* *alreede* by de *Meesters* *voor* *ongeneeflick* was *op-genomen*. Dus *tradt* hy in 't *werck*, ende het *eerste* *verbandt* *aen* den *bloedigen* *doeck* *gedaen* *hebbende*, als *sommige* daer mede *spotteden*, soo *toonden* hy de *kracht* daer van op dese *maniere*: Hy *stact* den *doeck* in *sijn* *sack*, ende hiel die *tegen* 't *vyer*, *latende* *vragen* *aen* den *gequetsten* (die in een *ander* *kamer* *lagh*) *hoe* hy hem *bevoelde*. De *selfde* *antwoorde*, *niet* te *konnen* *duren* van de *hitte*, die in de *Wonde* was. Daer na *stact* hy hem in *kout* *water*, *waer* op de *gequetste* *bevonden* *weide* van *koute* te *zitteren*, ende te *beven*. *Genas* even *wel* *eyndelick* door dese *middel*, *tegens* de *meeninge* van de *gene*, die hem te *voren* *verbonden* hadden. *Paré* *verhaelt* van een *ander* *Looper*, *dien* *fulcks* *misluckte*, *waerom* hy den *selfden* oock *uyt-lacht*: dan het was *onwijs* van hem *gedaen*, dat hy een *Wonde* die in *sijn* *selven* *gantsch* *ongeneeflick* was, oock door *Paré*, ofte *andere*, soo *stoutelick* *aennam*. Soo en *konde* oock *Hildanus*, *hoe* *ervaren* *meester* hy was, *niet* *heelen* een *Wonde* in de *Borsle*, die *wederstaen* hadde de *genesinge* van *diergelijcken* *Wondmeester*.

5. Dit is *voorwaer* een *vremde* *saecke*, *doch* die soo *vremt* *niet* en *soude* *schijnen*, by *aldien* dat *men* de *reden* *konde* *weten*. *Daerom* is *wel* *geleydt* van den *Poët* *Virgilius*, dat de *man* *geluckigh* was, die de *oorsaecken* der *dingen* *wel* *konde* *kennen*.

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas.

Hier *over* *komende* in *gespreck* met den *Hoogh-geleerden* *Heer* *Salmasius*, *seyde* *my* *sijn* *Ed.* *soodanige* *genesinge* *wel* *bericht* te wesen, ende *fulcks* *dickwils* *ondervonden* te hebben. Ick *wat* *dringende* op de *oorsaecke*,

faeck, stelde de selve ons noch onbekent. My komt veeltijds voor, dat, wanneer in vremde Sieckten, ofte yet anders, de oorfaeck verborgen is, de Vrouwen alles terstondt op Toovernye leggen: soo meent oock de Jesuijt *Delrio*, in *Disquis. Magic.* dit loutere Toovernye te wesen, ende dat dese maniere van genesen op een Duyvels verbondt steunt, als mede, dat de gene, die soo geheelt werden, daer na in heviger pijn, ende swaerder sieckte vervallen, oock meestentijdt tot een quaet eynde geraecken. Maer het en is niet al terstondt Toovernye (gelijck het gemeen volck sijn selven inbeeldt) waer van geen reden kan gegeven werden, dewijl dat 'er noch ontallicke dingen in de Nature soo verborgen zijn, dat ons verstandt daer van het minste bericht niet en soude kunnen doen. Het welck de deftige Poëet *Bapt. Mantuanus* oock seer wel seydt:

Multa tegis sacro involuero Natura.

Wie sal reden geven van de vremde genesinge van de Gele-sucht, beschreven door *Rob. Fludd*, ofte de *Flu-tibus* in sijn boeck *de Philosoph. Mosaiica.* ende van verscheyde met geluckige uitkomst in't werck gestelt? Sy maecken van *Affche van Esschen-boom*, met het *Water* van den Siecken, kleyne koeckkens, in elck van de welke sy in't midden een putjendouwen, dat sy dan vollen met het *Water* onder wat *Saffraen* vermengt; daer na setten sy de selfde aen een kant, tot dat sy vergaen zijn, ofte laten se op 't vyer uytwaesselen, waer mede dan oock de Gele-sucht vergaet. Wie weet te seggen, waerom den *Distel-appel*, ende de wortelkens van *kleyne Speen-kruyt*, alleen in de kleedren gedragen, het Speen doen verdwijnen? Waerom komt de *Wijn* hier te Lande te wercken, soo dra de *Wijn-stock*, die daer soo verre van daen is, bloeyt? Wie sal ons de oorfaeck aenwijzen, waerom de *Zeyl-sten* het yser, den *Amber-sten* het kaf na hem treckt? De gene even wel, die dit aen reden willen vast maecken, stellen eenen Geest, die de geheele werelt door verspreyt soude wesen, zijnde een over-voerder van de verborgene krachten ende werckingen, waer door hy alle de Deelen van de werelt te samen voeght, ende tusschen de selvige een wonderbare over-een-stemminge verweckt. Waer sy noch by voegen de over-een-stemminge van het Bloedt, dat aen 't *Geweer*, ofte yet anders hangt met het gequettste Deel, het welck de kracht van dit Heel-middel, door den over-brenghenden Geest lichtelick soude komen te ontfangen. Dese maniere, om de Wonden te heelen van verre, ende in 't afwesen van den gequettsten, werdt seer verheven van de Chymisten, ende onder andere met redenen beweert van *Crollius*, (die de tegenpreekers onbedrevene dwafsen noemt) ende *Rob. Fludd*, de welke oock de tegenworpingen van *Forsterus* in 't breedt beantwoordt. Aen d'ander zijde werden wederom haer redenen, ende ondervindingen van ydelheydt beschuldigh, door den Jesuijt *Johannes Roberti*, in verscheyde boecken, *Libavius* in

een, maer bondigh, *Sonnertus*, in *Pract. Naudé* in *Syn-tagm. de Studio milit.* *Kjreberus* in sijn boeck van den *Zeyl-sten*, *Morreau* in sijn *Inst. Chirurg.* Dan seer onlangs zijn alle de redenen van *Sonnert*, na malkanderen wederleydt in een bysonder boeckken hier van gemaect by *Persius*, *Genees-meester* tot *Romen*.

Het VI. Capittel.

1. *Genesinge door Toovernye, gebruyckelick by de Oude met eenige Verffen te singen,*
2. *Door Belesen,*
3. *Door Wy-water,*
4. *Door heylige Olye,*
5. *Door gewydt Linden.*

I.

WY hebben in 't laest-voorgaende Capittel gewagh gemaect, dat het genesen der Wonden in 't afwesen by sommige gereeckent werdt voor Toovernye: maer dat de selfde oock in der daedt daer toe gebruyckt is geweest van alle oudtheydt, blyckt uyt de Poëten, ende andere Oude schrijvers:

*Ista veneficii verus est via: noster Apollo
Innocuam sacro Carmine monstrat opem,*

gelijck *Ovidius* seydt in sijn 1. Boeck van den *Genees-middel der Liefde*. Soo schrijft oock *Apulcius* in sijn 1. *Apolog.* dat de oude *Genees-meesters* wisten met eenige woorden de Wonden te heelen, ende dat de seeckerste Schrijver in alle oudtheydt, *Homerus*, sulcks oock wel aenwees, wanneer hy *Ulysses* op die maniere het Bloet, dat uyt een Wonde liep, dede stelpen. Het selfde getuyght oock een *Latijnsch Poëet Statius* 2. *Sylb.*

*abruptis etiamnum flebile venis
Vulnus hiat, magnaeque patet via lubrica plaga.
Cum jam egomet Cantus, & Verba medentia saevus
Consero.*

Dese woorden (die sy schijnen tot verffen gebracht, ende gefongen te hebben, blyckende uyt de benaminge van *Carmen*, ende *Cantus*) schreven sy soo groote kracht toe, dat als sy al andere middelen gebruyckten, noch om seeckerder te gaen, de selfde daer by voeghden, gelijck wy sien kunnen in de volgende verffen van den gemelten *Ovidius* 7. *Metam.*

*Neve parum valeant à se data gramina, Carmen
Auxiliare canit, secretasque advocat artes.*

2. 't Gene by haer door eenige woorden te singen, geschiedt noch huylendaeghs, selfs oock onder de Christenen, met eenige woorden over de Wonden te sprecken, het welck wy *Belesen* noemen. De Jesuijt *Delrio* verhaelt (in het derde Boeck van 't 2. Deel, der tooverige Onderfoeckingen, op de 7. afpaling) van seecker *Lesen* onder de Spaensche krijghs-luyden gebruyckelick, waer mede sy de Wonden genesen, alleen

V 2

Linden

Linden daer op leggende, ende de woorden over spreekende. De selfde heeft hy aldaer uyt het Spaensch overgeset, de welcke, al maecten sy niet anders uyt, als een gebedt tot *Christum*, wy even wel hier niet en sullen stellen; dewijl sy die, in 't overstaen der Genees-middelen, 't gene anders, ende altijd noodtwendigh is, misbruycken. Het welck de oorfaeck was, dat de Bisschop van Yperen *Simonius*, met sijn Raden, geoordeelt hebben al dit heelen te zijn by-geloovigh, ende ongeoorloft, verbiedende derhalven, dat niemant sulcks soude in 't werck stellen. Dit vonnis, seydt *Delrio*, scheen sommige hardt, dan met ongelijck; alsoo dit werck van Godt verwacht werdt by wijse van wonderwerck, ende sulcks gestadigh te begeeren, en is niet anders, als Godt te versoeken. Dat selver vele onder de Heydenen dese maniere van de Wonden te belesen niet voor goet gekeurt en hebben, is wel af te nemen uyt den Griekschcn Poëet *Sophocles*, als hy schrijft in 't Treur-spel van *Ajax*, geen wijse Genees-meesters werck te zijn, haer in Wonden te betrouwen op de Sang-dichten. Want dat sy losch gaen, seydt oock *Virgilius 7. Aeneid.*

— *neque eum juvere in vulnera Cantus.*

3. Een Italiaensch Genees-meester *Fallopins* brengt hier toe in 't 14. Capittel het genesen door *Wy-water*, waer op vele by-geloovige haer seer vertrouwen. Dan sulcks heeft sijn natuyrlieke oorfaeck, dewijl oock gemeen water 't selve kan doen. Soo schrijft de Romeynsche *Celsus* in sijn 5. Boeck, op 't 26. Capittel, dat een Wonde wel genesen kan werden, sonder vrende middelen, daer op leggende een spongye, ofte doeck met koudt water: want dat het toeheelen 't werck is der Naturen; ende dat de droogheydt van het Deel bewaert werdt, te rugh slootende de toevloeyende vochtigheydt, ende dat koudt water 't selve geheel wel doet. Dan dit soude gantsch geen plaets hebben in verouderde, ofte sware Wonden; maer alleen in de gene, die licht, versch, ende heel ondiep zijn, de welcke oock wel somtijds van selfs, ofte alleen met schoon Linden genesen.

4. Andere by-geloovige gebruycken heyligen *Olye*, het welck vry arger is, ende gantsch strijdende tegens het gene een Wonde aenwijft, te weren, dat haer vochtigheydt, sal sy genesen, dient opgedrooght, daer den *Olye* in tegendeel vervochtight; 't en ware die kracht, ende gematigheydt door 't gene daer over, ofte onder gedaen werde, was wech genomen.

5. Sommige nemen alleen *gewijs schoon Linden*, dat geen Vrouw aengehadt en heeft. Ende dit en is niet quaet, gelijk terstont geseydt is, in lichte quetsuyren, die maer even door het Vel en gaen: dan in Wonden, die Achtbare in de Rechten genoemt werden, soude het gantsch ondienstigh zijn, alsoo het Linden niet en kan raecken den gront van de Wonde, het welck voor een Heel-middel noodtsaekkelick is, gelijk *Galenus* wel aenmerckt 3. *Mab. 4.*

Het VII. Capittel.

1. *Wondere beschutting tegen het Quetsen, ende hoe sommige voor alle Steecken, ende Schoten gehardt zijn.*
2. *Middelen voor Duyvels verklaert.*
3. *Vykomst dickwils doodelick, alsjyd verfloecht.*
4. *Tegen-middelen.*

Gelijck de menschen alle middelen nagespoort hebben om de Wonden te genesen, soo zijn sy noch verder gegaen, om de selve te beschutten, ende voor te komen; te weten om *Staeck*, ende *Schoot-vry* te wesen. Welcke wonderbare maniere van doen, al van ouden tijden her-gekomen is. Soo schrijft de Poëet *Virgilius* in sijn 7. *Aeneid.* van een, die noch door vyer, noch door ysler en konde werden omgebracht.

*At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam, nec sternere ferro.*

Hier toe zijn van *Persus*, *Abaris*, ende andere eertijds verscheyde dingen in 't werck gestelt, waer op vertrouwende sy haer vyanden onbeschroomt neder velden, gelijk in de oude historyen te lesen is. De Françoische schrijver *Guyon*, verhaelt in sijn verscheyde *Lessen*, hoe seecker Edel-man vijf mael uyt een gevecht van een tegen een (*Dud* genoemt) behouden bleef, over hem dragende *Hippomanes* (van welckers beteykeninge te sien is by *Naudé* in *Syn. cit.*) in *Crystal* besloten.

2. Dan het gewoonlick middel, dat hier toe gebruyckt werdt, zijn *Briefkens*, in de welcke eenige wondere, ende vrende *Characteren*, ofte teyckenen geschreven zijn, die haer kracht souden trekken (na sommige voorgeven) uyt den Hemel, ende het invloeyen van de Sterren. Dan dit werdt, onder andere, seer wel wederleyt van den neerstigen *Semertus*, met den welcken wy, om niet wijder dese godtloose ydelheydt te ondersoeken, bestuyten, dat sulcke kracht in de *Briefkens* niet en kan komen noch uyt den Hemel, noch uyt eenige andere natuyrlieke oorfaeck, maer dat alles een louter versierfel is van den Duyvel, ende dat dien volgende foodanige *Briefkens* niet en konnen gebruyckt werden sonder grouwelicke afgoderye. Want voorwaer de oorfaeck van dit werck moet noodtsaekkelick geleyt werden, ofte op de Nature, ofte op Godt, ofte op de Menschen, ofte op de Middelen, die men gebruyckt, ofte op den Duyvel.

Het en kan op de Nature niet geleyt werden. Want het lichaem is van nature sacht geschapen, soo dat het onderworpen is, door alderhande wapenen scheidend, ende Wonden te ontfangen.

't En is oock Godt niet toe te schrijven, dewijl hy sonder wonderwerck, den loop der Nature niet en verandert. Daer noch by komt, dat wy neigens in de heylige *Schifture* vinden sulcks immermeer gedaen te zijn, af is 't, dat door sijn bevel de Joden sware Oorlogen tegens hare vyanden hebben uygevoert.

De

De Menschen en hebben oock demacht, noch de kracht niet, om tegens de Nature in te gaen.

De Middelen, die daer toe gebedicht werden, en konnen by haer selven sulcks geenfins te wege brengen, noch den loop der Nature omfutoen.

Derhalven moet het daer toe komen, dat het Duyvels werck is. Want al zijnder vele, die voorgeven in 't minste met den Duyvel niet te doen te hebben, ende even wel sulcke middelen gebruycken; soo moeten sy weten, dat de selve in 't eerst noch van Godt medegedeelt; noch van de menschen gevónden, maer van den Duyvel gegeven zijn aen de gene, die haer met hem hebben verbonden; ende dat dien volgende, de gene oock, die foodanige middelen in 't werck stelt, hem deelachtigh van het verbondt maeckt, als is 't dat hy anders met den Duyvel niet gehandelt en heeft: dewijl de toestemminge het verbondt versegelt. Sulcks kan oock eenighfins blijcken uyt het godtloos leven van de Geharte, waer door sy den Duyvel dienende, Godt afvallen. My is verhaelt van een *Lieutenant*, die in alle de Oorlogen van Bohemen, ende Duytschlandt gehart geweest hadde, soo dat 'er menige musquet-kogel van zijn Huyt gerolt was. Hier te Lande komende met den Colonnell *Ferens*, kreegh hy tegenheydt in 't godtloos leven, dat sy gehouden zijn te leyden; scheurden sijn briefken, ende begaf hem tot Godt, ende een vroom leven, gelijk ick hem gekent hebbe: maer werde wederom quetbaer, als een ander.

3. Ja de Duyvel, als niet voor-hebbende het lichaem van den mensche te beschermen, maer veelerder het selve met de ziele te vernielen, houdt dickwils sijn verbondt niet, ende bedrieght de gene, die het met hem gesloten hebben. Waer van verscheyde exempelen zijn, ende onder andere een aenmerckens-weerdigh, in 't jaer 1634. in Duytschlandt geschiedt, ende by *Sennerius* verhaelt. Seecker Krijghs-knecht, sittende drincken met sijn maets, ende vloeckende, na de gewoonte van sulck volck, dat hem de Duyvel soude halen, dat hy vry was van alle geweer, wilde daer van een proef toonen, ende stack op sijn bloote Borst twee mael met een Poenjaert soo hardt, dat hy omleyde, sonder eenighfins te quetsen; maer als hy 't selve de derde mael versocht, soo schoot de Poenjaert schierlick door de Borst tot in 't Herte toe, waer op terstondt de rampfalgige doodt volghde. Wy lesen in de Hystoryen van de Be-roerten in Vranckrijck, dat 'er een menighe Duytsche knechten over quamen, waer van achten duysent door het leger van den Hertogh van Guise nedergehouwen wierden, ende na dat sy nytggeschut waren, bevondt men meest aen allegader Briefkens om den hals: maer die haer weynigh geholpen hadden. Daer werdt mede verhaelt van seecker Krijghs-knecht, die in de belegeringe van Poictiers, op seeckeren aenval, met een dulligheyt, gelijk als of hy de stad alleen soude bemachticht hebben; hem soo dicht aen de svercken begaf, dat hy terstondt door eenregen van kogels ter neder stortede.

Het gevecht over zijnde, werde bevonden een Briefken op sijn Borst, waer van hy aengenomen hadde, de kracht, met sijn eygen gevaer, te betoonen. Werdt noch geschreven, dat doen Keyser *Karel de V.* Oorlogh voetde tegens *Barbaroffu*, in Afijcken, dertigh duysent Moren met grooten moet, ende geweldt quamen bestormen eenen grooten toren, staende op eenigh overblijffel van het oudt Carthago, voor haer hebbende seecker Turcksche Priester, die, met een vrent geluyt te geven, verscheyde Briefkens stroyde, waer door hy de Christenen de nederlage dreyghde. Maer hoe sulcks uytviel, voelden hy alder eerst. Want de Keyser aenkomende met Ruyters, ende Knechten, viel op de Moren, ende sloegh (de godtloose Priester voor andere ten eersten neder gevelt zijnde) de selvige in de vlucht.

4. Hier-en-boven houdt de Duyvel noch, om van sijnen bedriegelicken aert niet te wijcken, eenige plaetschen onvry, als in 't verbondt niet begrepen. Soo werdt geseyd, dat men niet gehardt kan wesen boven de Oogen. Ende my is vertelt, hoe in seecker verrader, die op 't rat lagh, om gerabraeck te werden, den hamer elke slagh, gelijk van een aenbeeldt, afsteuyten, tot dat ten laetsten den Oversten riep, Slaet het Duyvels-kindt de Kop in; het welck gedaen zijnde, het Hoofte, sonder eenige tegenstandt, ingeslagen werde. Soo heeft my mede onlangs verhaelt de Colonnell *Swarisenburgh*, selve gesien te hebben, dat als de Grave van Montecuculi in de Veluwe quam, ende vele Croaten geslagen wierden, een van de selvige door twintigh beset, ende beschoten zijnde, geen Wonde en ontling, tot dat een Krijghs-knecht hem 't Hoofte in sloegh.

Ende buyten de plaetsche houdt (gelijk men seydt) de Duyvel noch een andere achter deur open, ende en doet die briefkens niet gelden tegens Silvere kogels, ofte Loodde die beknaeuwt zijn, noch tegens Geweer, welckers punt in 't vyer geheet, ende met reufel bestreken, ofte in d'aerde, ofte broodt gesteecken is, gelijk oock tegens andere, die ick, gelijk oock al dit werck, niet nauwkeurigh wil ondersoecken.

Het VIII. Capittel.

1. Wonden met Pletteringe.
2. Oorsacken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Gesinghe.

I.
NA dat in 't algemeen gehandelt is van enkele Wonden, soo sullen wy nu komen tot de gene, die met eenige andere toevallen vermengt zijn. Onder de selvige is wel de voornaemste, het Knutsen, ofte Pletteren, wanneer benevens de opening van de Wonde, de

de kanten rontsom geknust, ofte verplettert werden, waerom wy daer van, onder de gemengde, ofte t samen-gestelde Wonden, eerst sullen handelen.

2. De kanten van een Wonde werden geknust, ofte geplettert, wanneer het gene, dat de Wonde bybrengt, niet alleen en kan het Vleysch quetsen, ofte een openinge maecten; maer oock het selve door sijn swaerte, ofte bottigheydt (want een scherp geweer en sal sulcks niet doen) soo hardt tegen de kanten sloot, dat de natyrlieke wermte daer door verstroyt, ende het Bloedt, buyten sijn Aderen schietende, daer in runt.

3. De *Ken-teycken*en van een Wonde met Pletteringe, staen af te nemen uyt de swaerte, ofte plompigheydt van 't Geweer, dat de Wonde gemaect heeft, uyt den kogel, ofte den beet: als mede uyt de pijn, ende de blaauwigheydt van 't gequetste Deel.

4. Wat de *Voor-teycken*en belangt: Gelijk al 't gene dat tot een Wonde slaet, de selve beswaert, soo valt oock een Wonde, waer Pletteringe by vermengt is, swaerder om te genesen, als een enkele openinge. Want niet alleen dat het geronnen Bloedt, ende het geplettert Vleysch moeten tot Etter (het welck de genesinge soo lange te rugge stelt) gebracht werden; soo komt beyde dickwils te bederven, ende tot Kout-vyer te vervallen.

5. Dewijl geen Wonde en kan heelen, ofte het beletsel moet eerst wech genomen werden; soo dient hier voor al het gepletterde, dat soo veel als verstorven zijnde, niet en is wederom tot goet Vleysch te brengen, door rijp-maeckende middelen tot Etter verzworen. Ende alsoo, van wegen de pijn, lichtelick eenige toeloeving op het gequetste Deel kan komen; soo dienen voor te gaen foodanige middelen, die van het selfde af-trecken, insonderheydt het Ader-laten, indien het lichaam wat bloedt-rijck is. Ende dan moeten op het gequetste Deel selve geleydt werden foodanige Plaesters (*Defensiven* genoemd) ofte Pappen, die het toeloeven beletten, ende de vochtigheden uythouden, ende met eenen haer ten deele verdroogen ende verteeren, die beschreven zijn op 't 2. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste*. Het toeloeven aldus gestuyt zijnde, soo moet alle vlijt aengewent werden, om het gepletterde Vleysch, ende 't Bloedt, 't welck uyt de gebroocken Aderen in 't Vleysch gezipt, ende geronnen is, ten eersten (op dat 'er geen ontleeking toe en slaet) tot Etter te brengen, door foodanige middelen, als in 't 11. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste* zijn aangewesen. Waer uyt men, na de gelegentheyt, ende gematigheydt van het Deel, Pappen, ende Plaesters magh maecten, die niet op de Wonde, maer rontsom de selve, op het gepletterde Vleysch dienen geleyt. In de Wonde selve moeten wiecken gesteecken werden, die bestreecken zijn met *Digestyf* van *Termentbijn*, onder *Doyer* van *Ey* gemengt, ofte de *Salve Basilicon* genoemd. Het quaet tot Etter verzworen zijnde, dient de Wonde gesuyvert, door middelen verhaelt op 't 12. Capittel

van het eerste Deel der *Heel-konste*, gesuyvert zijnde, met Vleysch vollen, tocheelen, ende met Vel bedecken, waer toe de middelen mede allegader beschreven zijn in 't meer-gemelte eerste Deel, op 't 14. 15. ende 16. Capittel. Dan by aldien het gene geplettert was, in geen Etter en quame te veranderen, maer dat 'er den derden, vierden, ofte vijfden dagh, een swellinge met pijn toe sloegh, ende deselve vergroote met kloppinge; ende de gequetste niet wel en konde lijden eenigh aen-raecken, ende daer na het gewonde Deel sijn natyrlieke wesen verloor, van verwe blaauwachtigh ofte bruyn werde; de pijn ende klopping daer na begon op te houden, ofte oock andere voor-teycken van Koudt-vyer haer openbaerde; in foodanigen geval moet het gepletterde Vleysch ten eersten gescherft zijn, daer op Plockfel geleyt werden met *Vng. Aegyptiacum* bestreecken, ende de genesinge vorders aengeleyt, als in een beginnende Koudt-vyer, hier na in 't 11. Capittel breeder aen te wijfen.

Dan als niet alleen het Vleysch, maer oock de Zenuwen, ende Banden geplettert zijn, dan dient het Deel gebet met *Verdrijvende Olye*, heet gemaect, gelijk van *Wijnruyt*, *Dil. Seven-geijden-kruyt*, *Beverjuyn*, de *Lactibus*, *Termentbijn*, ofte *Peter-olye*.

Het IX. Capittel.

Geschote Wonden.

1. *Begin*, ende *Oorspronck* van *Bus-poeder*, ende *Geschut*.
2. *Aert*, ende *Nature* van *geschote Wonden*, gevoeght zijnde noch met *Venijnigheydt*, noch *Brant*, maer alleen met *Verplettinge*.
3. *Verscheydenheydt*,
4. *Ken-teycken*,
5. *Voor-teycken*,
6. *Genesinge*,
7. *Maniere* van *Leven*.

NA dat in 't laetst-voorgaende Capittel gehandelt is van de gepletterde Wonden in 't gemeen, soo sal nu dienstigh wesen, dat wy komen tot de bysondere. Onder deselve zijn wel de voornemste, die door *Bijten*, ende *Schieten* veroorsaect werden. Maer verre uyt loopen, van wegen onsen gestadigen Oorlogh, de geschote Wonden, waer van wy daerom oock eerst, ende wijdtloopigh sullen spreecken. Doch voor al eert daer toe te komen, en dunckt ons niet ondienstigh te zijn, dat aangewesen werdt het begin, ende den oorspronck van *Bus-poeder*, ende *Geschut*.

1. Wy lesen in de *Historyen* der *Grieken*, *Romeynen*, ende andere *Volckeren*, van vele konstige wercken, waer mede sy hare vyanden groote schrick, ende schade aendeden. Hier in is wel de beroemste geweest *Archimedes* van *Syracusen*, welke stadt van *Sicyliyen*, hy, door sijn vernuft, ende krachtigh wercktuigh, dede, een sterck leger van de *Romeynen*, tot haer

haer g
mede
liar va
dere.
beschr
Polior
Studio
Oorlo
Polydo
schen
Neder
de van
wraech
onder
sten he
passen

S
I

By
Krijgh
(hoe v
ouden
de, so
waerom
pulsae
werck
donder
alleen
maer n
van Br
schote
De G
massus
heden,
gevon
donder
de wijs
blixem
selfs da
duyden
op't ge
ne van
blixem
apen.
luyden.

V
D
A

Dan da
gantfeh
history
beschi

haer groot verlies, het hoofd bieden. Diergelijke is mede in 't werck gestelt by *Diognetus* van Rhodos, *Callias* van Arcadyen, *Epimachus* van Athenen, ende andere. Soodanigh werck-tuygh is in veelderley talen beschreven, ende onder andere in Latijn by *Lipsius* in *Poliortestico*, ende *Naudæus* in sijn treffelick Boeck *de Studio militari*. De Vinders van elcks, dat tot den Oorlogh streckte, werden uyt de Ouden aengewesen by *Polydorus Virgilius 2. de Invent. rer. 11.* ende den Spaenschen (welck Boeck mede in Latijn, Françoisch, ende Nederlantich is overgeset) *Pedro Mexia, 2. de la Silva de varia Lccion*. Maer gelijk den Oorlogh, ende de wraeck-gierigheydt alles ondersoect, om malkander onder te brengen, ende te overheerschen, soo is ten laetsten het *Geschut* gevonden. Waer toe niet qualick en passen dese verssen van *Lucretius*, in sijn 5. Boeck:

*Sic alid ex alio peperis discordia tristis,
Horribile humanis quod gentibus esset in armis,
Inque dies belli terroribus addidit augmen.*

By dit *Geschut* en zijn niet eens te gelijken al het Krijghs-tuygh, Muyr-breeckers, ende andere werken (hoe wel *Lipsius* die anders verheft) de welke by de Ouden in gebruyck waren. Want die daer tegen staende, soudent terstondt aen slenters geschoten werden: waerom *Bodin* wel seydt *Meth. bist. c. 7.* dat de *Catapulta*, ende 't ander storm-tuygh der oude, maer kinderwerck en gelijckent te wesen by ons *Geschut*, als met donder ende blixem alles veruelende, die het oock niet alleen met licht, geklanck, ende reuck gelijk en is, maer met gedruys verre overtreft. In de belegeringe van Breda konde men hier in dese stadt Dordrecht de geschoten tellen, ja buyten de poort het vyer sien opgaen. De Griekische history-schrijver *Dionysius Halicarnassus* verhaelt in 't 1. boeck van de Roomsche oudheden, dat *Alladius*, Koning der Latinen na *Aneas* gevonden hadde een maniere, om den blixem, ende donder na te boetsen, daer door sijn onderfaten soeckende wijs te maecten, of hy een Godt was, ende dat dien blixem ten laetsten sijn huys aen brandt stack, ende hy zelfs daer door om hals quam. Dit willen sommige wel duyden, op het Bus-kruyt; gelijk andere oock doen op 't gene *Virgilius* verhaelt van eenen *Salmoncus*, de sone van *Eolus*, des Konings van Elide, die mede den blixemenden, ende donderenden *Iupiter* wouden nappen. De verssen van den Poëet staen 6. *Aeneid.* ende luyden aldus:

*Vidi, & crudelis dantem Salmonæ poenas,
Dum flammæ Iovis, & sonitus imitatur Olympi
Demens, qui nimbos, & non imitabile fulmen
Ære, & cornipedum cursu simulabat eorum.*

Dan dat het selve by de Grieken, ende Romeynen gantsch onbekent is geweest, betuygen genoegh haer historyen, die, hoe swaer slagen, ende belegeringen sy beschuyven, nergens gewagh en maecten van ons *Ge-*

schut. Dit is eerst by die van Europa in 't werck gestelt na het vinden van Bus-poeder, ofte Bus-kruyt, ten tijde, dat de *Alchymie* began op te komen, waer van de vinder niet welsecker kan uytgevonden werden. *Polydorus Virgilius*, hier voor vermeldt, schrijft, dat 'er boven alle geheugenisse der menschen niet schrickelicker en konde bedacht werden van een menschelick verstant, ende dat men de vinder stelt een Duytsch geweest te zijn van geringe soorte. Dit selfde werdt mede toegesien by *P. Ramus, 2. Scholar. Marhem.* als mede by *Steph. Forcatulus, 4. de Imper. & Philos. Gallor.* ende verscheide History-schrijvers. Dese Duytsch werdt geseyt (vervolgt *Polydorus*) dat hy *Swavel-poeder* (daer sonder twijffel *Salpeter* by geweest is) t'huys in een vijfel hebbende, om eenigh Genees-middel van te maecten, ende 't selve met een steen bedeckt zijnde, als hy onder tusschen daer ontrent vyer sloegh, dat 'er een vonck in viel, waer door een vlamme opvloogh, die den steen om hoog smeet; ende dat hy daer uyt de kracht gewaer werdende, oock yfere Buffen verlon, welckers gebruyck hy eerst soude geopenbaert hebben aen de Venetianen, als sy ontrent haer stadt by *Chioggia*, ende *Malamocca*, in 't jaer duysent drie hondert ende tachtigh (*Naudæ* seydt seven-ende-tseventigh, *Pancirolo* acht-ende-tseventigh) eenen swaren, ende gevaerlicken oorlogh voerde tegens die van Genua, waer van ick het afbeeldsel in de groote Saal op *S. Marco* gesien hebbe. Want na dat de Venetianen *Chioggia*, een plaetsche dicht by haer stadt, door *Pieter Doria*, overste van de Genuesen, ontnomen was, soo hebben sy daer tegen gestelt haren oversten *Vistor Pisani*, die de Genuesen tot een Zee-slagh lockte. Den welcken hy won, soo dra *Ian Barbarigo* met twee kleyne stucckens onder de Genuesen schoot, voor die tijdt by haer noyt gesien, ende dienvolgende schrickelick. *P. Iovius* verhaelt mede in sijn 3. Boeck, hoe den Veldt-overste *Bartholomeo Cogliani* (wiens metale beeldt te paert ick te Venetien gesien hebbe) gebruyckt heeft in den krijgh, die de uytgebannene van Florençen voerden tegens het huys de *Medici*, kleyne velt-stucckens, waer door de Prince van Ferrare, den sool van sijn voet wech genomen zijnde, beklaeghde hem over *Cogliani*, als komende met vervaerlick, ende ongewoonlick gewelt tegens de gene, die alleen met spies, ende rappier gewapent waren. Aengaende Duytschlandt, het *Geschut*, gelijk *Munster* getuyght in sijn Werelt-beschrijvinge, en is aldaer niet in gebruyck geweest voor het jaer 1434. aen de kant van Denemercken. Het was even wel al te voren op andere plaetschen bekent, ende in 't werck gestelt. Want den Turckschen Keyser *Amurath*, voerde al *Geschut* in 't jaer 1419. ende plantten uytrematen groote stuccken in 't beleggh van Constantinopolen. Onder andere twee, die kogels droegen van hondert ende vijftigh pondt, ende een dubbelt Kartouw, van drie hondert pondt de kogel, wiens klanck de aerde dede beven veertigh stadyen verre, ende konde maer seven mael daeghs

daeghs afgeschoten werden. De Griecten selve antwoorden hem, met kogels van anderhalf hondert pont. Van die tijdt is het Geschut oock in Vranckrijk bekent geweest. In 't Jaer 1425. als Koning *Karel* de VII. began te regeeren, werde (gelijck *Polyd. Virgilius* beschrijft in 't 23. Boeck van sijn Engelsche historye) de stad *Mans* van de Engelschen belegerd, ende de wallen om verre geschoten. In de belegeringe soo veel uytwerckende, zijn se oock te velt gebracht. In 't Jaer 1431. verhaelt *Monstrelet* in sijn 2. Deel, dat in den slag van den Hertogh van *Bar*, tegens den Grave van *Vaudemont*, soo veel *canons*, ende *coluvrines* geloost wierden, dat haer volck, door schrick van de vreemdicheydt, ging met den buyck op d'aerde nederleggen. Daer na en is 't Geschut niet alleen voor de Steden, ende in 't vlacke Velt, maer oock over de hooghste bergen gebracht, als over de *Alpes*. ende den *Appennin*, welckers doortocht, gelijck ick bevonden hebbe, seer naeuw, ende sorgelick is, den welcken even wel, om het Koninkrijk *Napels* te veroveren, met Geschut gedaen heeft *Karel* de VIII. Koning van Vranckrijk. Waerom de Italiaensche history-schrijver *Guicciardin* bekent, dat de *Francoisen* veel gaeuwer waren, om met Geschut om te gaen, als de *Italianen*. Aldus dan is het Geschut met 'er tijdt over de geheele werelt gemeender geworden, ende de Krijghsknechten zijn alencxkens gewapent met *Musquetten*, *Roers*, ende *Pistolen*. De hoogh-geleerde *Cardanus* oordeelt den naem van desen vinder vervloecht, om dat het Geschut eerder tot schade, als tot voordeel gevonden is. Ende *Polydorus* schrijft, niet te kunnen gelooven, dat een mensche-lick verstand sulcks soude kunnen vinden, maer dat een boose Geest de Menschen dat werck gewesen heeft, om dat sy niet alleen met wapenen, maer oock met blixemen souden vechten. Soo seyt mede *Melanchthon*, dat het selve gevonden is tot bederf van 't mensche-lick geslacht, door een Monick, als knecht: maer door den Duyvel, als werck-baes. Desen vinder van soo doodelicken werck-tuygh heeft, na ick meen (seydt *Polydorus*) voor loon bekomen, dat sijnen naem altydt soude verborgen blijven. Maer hy heeft nochtans mede de eere gehadt van *Herastratus*, die, om een eeuwigen naem te verkrijgen, den kostelicken tempel van *Diana* in brandt stack. Want *Mimster*, ende *Thever* (in haer Werelt-beschrijvinge) seggen, dat het een Alchymister Monick was, geboren van *Friburgh*; maer den eersten, als oock *Forcatulus*, noemt hem *Bersbold Swart*, ende den anderen *Constantijn Anelzem*. Dan hoe veel op *Thevet* te staen is, heeft *Casaubon* voor desen aangewesen in de voor-reden op de kleyne werken van *Sealiger*. Vorder, dat het Geschut eerst by ons bekent is geworden in den verhaelden oorlogh by *Venetyen*, getuygen oock *Valla*, *Platina*, *Blondus*, *Patricius*, *Rivaldus*, *Tursilinus*, *Belcarius*, *Lupanus*, *Peguilonus*, *Forcatulus*, ende andere; daer nochtans blyckt uyt *Petrarcha*, in sijn boeck *de remed. utriusque fortunae*,

Dial. 99. het Geschut, gelijck het nu by ons is, al op sijnen tijdt in 't gebruyck geweest te zijn, de welke dien oorlogh niet beleeft en heeft. Dan, om den rechten vinder aen te wijzen, komt in bedencken, ofte de gene, die daer voor soude mogen gehouden werden, het *Kruyt*, ende Geschut uyt sijn selven gevonden heeft, ofte geleert van de Indiaensche *Chinesen*, waer van geschreven werdt, het selve al over menigh hondert jaer gehadt te hebben. De Spaensche History-schrijver *Juan Gonzales de Mendoza* getuygh in 't 3. Boeck, op 't 15. Capittel van 't groote rijk van *China*, hoe de inwoonders haer toeschrijven het vinden van het Geschut, ende de *Druckerye*, ende dat alle Volckeren de selve van haer geleert hebben; dat een van haer Koningen, genaemt *Vitey*, het Geschut gebruyckt heeft in den krijgh tegen de *Tartaren*; dat sy dese konste scudengeleert hebben van een Geest der Aerde, den gemelten Koning in sijnen nootd te hulpe komende; dat oock de *Chinesen* daer na, gaende bestrijden het Koninkrijk van *Pegu*, nu geleeden over de seftien hondert jaren, om geheel *Oost-Indyen* onder haer gehoorsaemheyde te brengen, Geschut mede voerden, waer van noch in dat Landt eenige overblijffels gesien werden, meest *Steenstucken*, wat rouw gemaect; doch die daer na andere gegoten hebben, veel netter, ende volkomender, als de onse. De *Chinesen* zijn altydt een vernuft volck geweest, de natuurlicke dingen naeuwkeurigh ondersoekende, welckers *Wijzen* (gelijck *Philostratus* verhaelt in sijn 2. Boeck, dat de Koning van *Indyen* *Phraotes* soude vertelt hebben aen den wijsgeer *Apollonius*) haer mede oeffenden in de wapenen, een gantsch vry volck, woonende tusschen de rivieren *Hypaphis*, ende *Ganges*, ende dat *Alexander de Groote*, in sijnen tocht op *Indyen*, niet en hadde derven trecken over den *Hypaphis*, om dat hare Stadt onwinlick was, al hadden daer voor gekomen duysent helden, gelijck *Achilles*, ende drie duysent, gelijck *Ajax*: om dieswille, al-hoe-wel sy haer niet in 't velt en begaven, even wel van haer muren ende wallen soo donderden ende blixemden op den vyant, dat het onmogelick was deselvige te naerden. Voorwaer dien donder, ende blixem en schijnt niet anders geweest te zijn als de schoten met Geschut, mer de welke sy de twee groote overwinders *Hercules*, ende *Bacchus* verjoegen. Want al-hoe-wel die Koning dat gedruys *Iupiter* toe-schrijft, soo brengt nochtans de Historye mede, dat die *Indianen*, te samen zijnde *Wijfgeeren*, ende *Krijghs-helden*, doen ter tijdt al in 't gebruyck van 't Geschut waren, het welck sy lange onder haer alleen gehouden hebben, soo om te toonen dat sy van *Iupiter* bygestaen wierden, als om dat sy van alle tijden haer Landt voor *Uytlandsche* gesloten hielden. Ja geen vremdeling kan noch tegenwoordigh daer binnē geraecken, als met listigheyt, ende groot gevaer. 't En soude soo geheel vremt gevoelen niet wesen, dat dien *Duytschen* Monick, die dit grouwelick werck hier verspreyt heeft, selfs de konste uyt *China* gehadt hadde,

hadde,
zee, a
voorby
Tartary
Hollan
korter f
ders ka
Authen
satio de
soodani
sooph,
ten Ge
daer me
hebben
doode l
Arabie
haer vo
van Zo
geeft d
in 't Ba
gelijck
len Salp
de een v
de best
ende d
brandt
dadelick
plaetick
gestee
moet se
den loo
zijnde
sche tre
nu sulle
2. V
te Wor
van een
oordeel
deelach
nijnigh
ende Br
beyde t
tusschen
als dat
Kogel
beste he
der by-
Dat
terstond
schut.
meester
delt he
1. Boe
Jaer 15
van de

hadde, daer gereyft zijnde niet door de Middelandfche zee, alsoo die wegh doen noch onbekent was, maer voorby de Noorderfche landen langs Moscovyen ende Tartaryen, ofte by de Scythien, waer ontrent onse Hollanders een wegh ter Zee foecken, die ongelijk korter soude zijn, als die van de Zuydsche kusten. Vorders kan by den Geest der Aerden, *el qual* (gelijk den Autheur verhaelt, uyt het bericht van de Chinesen) *salio de debajo de la tierra*, bequamelick verstaen werden foodanigen Geest, die den Koning *Vitey*, zijnde *Philosooph*, ende *Alchymist*, trock uyt de Aerde, door de konste van Alchymistifche loogen, te weten eenen witten Geest, den welcken de Joden (die haer lichamen daer mede reynighden) *Netzer* (*Hierem. 2. 22.*) genoemt hebben, ende na haer oock de Egyptenaers, (die de doode lichamen daer mede balsemden, *Herodot. 2.*) Arabiers, ende alle de Oostersche volckeren, gelijk, haer volgende, andere *Nitrum*, ofte (als een soorte van Zout zijnde) *Salniter*, ofte *Salpeter*. Dit selfde geeft de meeste kracht, ende baert den grooten donder in 't *Bus-poeder*, het welck gemeenlick gemaectt werdt, gelijk *Langius* oock schrijft 2. *Epist. 32.* uyt drie deelen *Salpeter*, twee deelen *Kruys-kolen* van Wilgen, ende een van *Siravit*; de welke allegader meestt uyt Aerde bestaen, derhalven diep in een gedrongen zijn, ende daer benevens gestelt om licht door het vyer aen brandt gesteecken te werden, ende ootsteecken zijnde, datelick (gelijk ick terstondt sal aenwijfen) meerder plaetsch behoeven; waer door geschiet, dat het aen gesteecken *Bus-kruyt* noodtsaekelick ruymter plaetsch moet soecken, ende derhalven door den uytgang van den loop, daer de opening is, met geweld gedreven zijnde, den Kogel mede uytdujft; de welke een Mensch treffende, foodanige Wonden veroorsaect, als wy nu sullen beschrijven.

2. Van wegen den *Aert*, ende *Nature* der geschote Wonden en zijn de Genees-meesters niet allegader van een gevoelen: maer strijcken daer over drierhande oordeel. Sommige stellen de selve eenige *Venijnghet* deelachtigh te wesen. Andere ontkennen wel de *Venijnghet*, maer schrijven, dat 'er een groote *Hitte*, ende *Brant* is by-gevoeght. Eenige en staen geen van beyde toe, ende en maecten anders geen onderscheyt tusschen enckele quetsuyren, ende geschote Wonden, als dat de kanten van de selve door het geweld vanden Kogel geplettert zijn. Welck gevoelen wy voor het beste houden; dan sullen even wel de redenen van de ander by-brengen, ende beantwoorden.

Dat de Schoot *Venijngh* soude wesen, is al geloofst terstondt na het vinden van 't *Bus-poeder*, ende 't *Geschut*. Want *M^r. Jean de Vigo*, een uytnemend Heelmeester, die de eerste van de geschote Wonden gehandelt heeft, stelt de selve in 't 2. Deel, ende het 1. Boeck *Pract. Chirurg.* uytgegeven weynigh na het Jaer 1503. onder de vergifte Wonden, ende wil derhalven van de selfde geheelt hebben door branden met heete

Olye van *Vlier*, ofte *Lijnzaet*. Welcke middel *Paré* schrijft in sijn 10. Boeck *Apologism. 1.* tot sijnen tijdt toe in 't gebruyck geweest te zijn, ende dat hy selve in 't beginfel (soo veel vermogh de aensienlickheydt van een groot voorganger, al gaet hy een verkeerden wegh in) sulcken maniere van genesen na gevolght heeft; tot dat hy by geval beter leerde, gelijk breeder op de gemelte plaets te sien is. Maer die dit gevoelen toetsaen, trecken haer reden uyt de quade toevallen, gelijk daer zijn bedervinge van 't gequertste Deel, *Kout-vyer*, vuyle *Sweeringe*, *Hert-kloppinge*, quactaerdige *Koortschen*, ende blaeuwe, ofte bruyne kanten van de *Wonde*, ende daer uytlopende groenachtige ofte bruyne *Vochtigheydt*. Hier-en-boven oock uyt de genesinge, die geluckelick soude geschieden door *Tegen-gift*; ende dat foodanige *Wonden* lange open moeten gehouden werden, op de wijze van andere *Venijnige Wonden*. Ten laetsten wert hier noch van eenige bygevoeght; bevonden te zijn, dat vele van geschote *Wonden*, hoe kleyn sy oock dickwils schijnen, komen te sterven, ofte met seer groote moeyten genesen. Andere leggen de oorsaek van de *Venijnghet*, op het *Bus-poeder*, door welckers kracht de *Kogel* uytgedreven wert; sommige op 't *Metal*, daer men de *Kogels* van maectt; eenige op 't *Venijn*, daer de *Kogels* mede besmet, ende vergiftigh werden. Want dit *Bus-poer* bestaet uyt *Salpeter*, *Swavel*, ende *Kole*, waer van, seggen sy, dat de eerste heet zijn, ende wanneer sy aengesteecken werden, als in vyer veranderen, ende vlammende ten laetsten een *Venijnghet* krijgen. Het welck sy meenen daer oock uyt te blijcken, dat de gene, die *Bus-poer* maecten, neus, ende mond toetsuyten, om door den *Venijnigen* damp van dit *Poeyer* niet beschadicht te werden. Maer die dese *Venijnghet* het *Metal* wijten, stellen alle *Metal* vergiftigh, ende onse nature gantsch tegen te wesen. Andere, al is 't, dat sy toetsaen de *Kogels* by haer selven geen vergif aen te brengen, soo meenen sy, dat de selve door buyten-middelen konnen vergif ontfangen, gelijk sy van wegen de *Pijlen*, uyt de *Oude bewijfen*, ende oock bevestigh werdt by de *Nieuwe*, die van de *Indiaensche* oorlogen geschreven hebben, gelijk in 't volgende *Capittel* breeder sal werden aengewesen. Ende de *Jagers* doen het selve noch hedens-daeghs met het *sap* van wit *Nies-kruyt*, dat sy in *Spaengien* noemen *Baraira*, ende *Yerval* *Abalestieron*. Oock komt den naem, daer de *Grieken* *Venijn* mede beteyckenen, te weten *Toxicon*, van *Toxor*, dat een boogh beteyckent, als foodanige *Pijlen* uytgevende.

Daer zijnder oock, die gelijkenisse willen maecten tusschen den *Blixem*, ende den *Schoot* van een *Stuck*; ende gelijk in den *Blixem* dickwils een *Venijnige* kracht is, het welck de *stanc*, ende 't schierlick ombrengen van *Menschen*, ende *Beeften*, als oock andere quactaerdige werckingen genoegh betuygen; soo meenen sy, het selve oock plaetsch te hebben in het schieten met *Bus-poeder*.

Ten tweeden zijnder vele, die oordeelen dat de Kogel de gequetsste Deelen *Brandt* inpest. Waer toe sy mede eenige redenen bybrengen. Eerst, dat de Kogel, als hy uytgeschoten werdt, yan het Bus-poer ontfleeckt, ende een hitte krijght. De tweede reden trecken sy uyt de beweginge van den Kogel, de welcke seer snel zijnde, soo besluyten sy daer uyt, dat de Kogel noodtsaekelick komt te verhitte; gelijk men siet, dat de Boeren, door het wrijven van houters tegen mal-kander, vyer slaen, ende dat de assen van de Molens, indien se niet met smaer vervochticht werden, in brandt geraecken. Voor de derde reden, brengen sy de ondervindinge, te weten, dat, door het schieten van de Kogels, dickwils stroo-daecken, ja geheele huysen afgebrandt zijn. Ende voor 't laetste voegen sy daer by eenige toevallen, te weten, dat de Wonde bruyn wert, dat daer eenige scherpe, vuyle, ende swarte vochtigheydt uytloopt, ende dat de ontfleeckinge, gelijk in Verbrandtheydt geschiedt, tot den negensten dach toeneemt, ende dan wederom afneemt.

Ten derden, de gene, die ontkennen, dat 'er noch Venijn, noch Brandt, by de geschote Wonden is, hebben voor haer deftige redenen.

Voor eerst wat het *Venijn* belangt, indien sulcks, seggen sy, in de geschote Wonden was, soo moest het selve gekomen zijn van het Bus-poer, ofte van den Kogel. Dat het Bus-poer sulcks niet en kan te wege brengen, blijktt genoeghsaem uyt het gene, daer het van gemaect werdt, dat is (gelijk hier voor geseydt is) Swavel, Salpeter, ende Kruys-kolen, die geen van alle eenige Vergiftigheydt deelachtigh en zijn.

De *Swavel*, ende de *Salpeter*, (als in den *Schat der Ongefondtheydt* te sien is) gebruycken wy, gelijk oock de Oude gedaen hebben, inwendigh tot verscheide Siekten. Veel minder Venijnigheydt is 'er in de Kruys-kolen. Ende al is 't dat het Bus-poeder aen brandt gesteecken werdt, soo en kan het daer van geen Venijnigheydt krijgen, dewijl het vyer veel eerder de Venijnigheydt soude wech nemen, als aenbrengen. Ende dat dit Poeyer niet vergiftigh en is, werdt oock daer uyt genoeghsaem bewesen, dat veel krijghs-luyden hierte Lande, ende elders, het selve met Azijn innemen, tegen de Peste; gelijk het oock tot den selvigen eynde in de huysen werdt aengesteecken. Ja zelfs de ondervindinge betuyght, dat vele, die geschoten zijn, gantsch geen toeval overkomt, 't welck eenigh teycken kan geven van Venijnigheydt. Dat oock sommige Kruyt-maekers (want sy en doen allegader sulcks niet) een doeck voor Neus ende Mont hangen, en is niet om den Venijnigen damp, maer alleen om het stof te weeren.

De *Kogel* en vermagh mede niet, in sijn selven, vergiftigheydt aen te brengen. Want dat het Loot (in sonderheydt 't gene suyver is) gantsch geen quaedt by hem en heeft, blijktt volkomentlick aen de gene, die loode Kogels lange jaren in haer Vleysch dragen, sonder eenige schade; als oock aen de gene, die foodanige Ko-

gels inslicken, ende buyten alle hinder van onderen wederom quijt werden. Soo gebruycken wy mede niet alleen van buyten het *Empl. Diapompholygos*, ofte Loot-plaester, maer oock het Poeyer van raeuw Loot, gelijk in 't 1. Deel der *Heel-konste* beschreven is. Maer dat sulcke Kogels, die in haer selven niet Venijnigh en zijn, wel konnen door andere middelen vergifticht werden, is lichtelick toe te slaen. Sulcks meent *Joseph du Chesne* (ofte *Quercetanus*) te konnen geschieden door vermenginge van venijnige Sappen onder het gesmolten Loot, dan het selfde werdt weder-sproocken van *Paris, Joubert, Poget*, ende andere, stellende, dat de Kogels alleen vergifticht konnen werden van buyten, door aenstrijcken, gelijk de Poët *Virgilius* van de Pijlen geuyght 10. *Aeneid*.

Vngere tela manu, ferrumque armare veneno.

Het is onnoodigh hier van naeuw keurigh onderfoeck te doen. Ons sal genoegh zijn, dat de gemeene Wonden in den Oorlogh door geen venijnige Kogels geschoten werden, hoe wel dat een over-geven boos-wicht sulcks uyt bysonderen haet wel soude konnen doen.

Wat belangt de quade toevallen, by de gene, die de algemeene Venijnigheydt stellen, voortgebracht, de selve en spruyten niet uyt den eygen aert, ende nature van de gequetsste Wonden, soo dat 'er geen rechte Ken-teycken uyt konnen getrocken werden: maer zijn alleen toevallen, die d'ene tijdt over komen, de andere tijdt niet, na de Lucht, die in Legers, ende belegerde plaetschen dickwils onsuiver is, ende na de gestaltenisse des lichaems, dat veel kommer, ende ongemaek uytgestaen, ende ongefonde kost, ende dranck gebruyckt heeft. Want foodanige dingen konnen oock een slechte Wonde dapper beswaren. Gelijk men siet, dat by een kleyne quetsuyre van een mes, een steeck van een naelt, een slagh mer een hout, een worp van een steen, alle niets vergiftighs hebbende, veeltijds in ongefonde Lichamen, een groote vervuyltheydt, ende bedervinge komt, waer op dan het Kout-vyer, ende andere quade toevallen, ja de doot selve volght. Ende in de geschote Wonden is dit noch bysonders, dat de Kogel, door sijn groot geweld, al plettert, ende morselt, daer hy ontrent komt, eade alsoo belet, dat de levende Geesten, door de gepletterde korste, niet en konnen schieten in de geschote Wonden; waer door dan de Kanten, als doot zijnde, lichtelick bederven, verrotten, ende tot Kout-vyer slaen. Het welck soo veel niet en gebeurt, als het Vleysch alleen gequett is, maer meestendeel wanneer de Zenuwachtige Deelen om stucken geschoten zijn; ende die geven oock van haer een groenachtige, ofte bruyne vochtigheydt, die het gemeen volck meent Venijn te wesen: om welke te lofen, ende het gepletterde tot Eitter te brengen, niet om vergif uyt te trecken, dese Wonden langer als andere dienen opengehouden te werden. In foodanige, alsoo sy quade dampen, door de Slagh-aderen, na het her-

te lenden, is het tegen-gift gebruyckelick, dan en heeft even wel geen plaatsch in alderhande Wonden, die geschoten zijn.

Dat sy ten laetsten haer gevoelen willen vast maecken met *Salmonus*, hier voor verhaelt, aen den Blixem, als de schoten gelijckenende; dese gelijckenisse bestaet wel ten deelen in de vlam, ende 't geweld, maer niet in 't Venijn, dat wel dickwils by den Blixem bevonden werdt, maer niet in 't schieten, gelijk van wegen het Kruyt, ende de Kogel alreede genoeghaem is bewesen.

Wy komen nu tot de *Verbrantheyde*, die sommige stellen by de geschote Wonden gevoeght te zijn. Het is seecker, dat wanneer de Kogel uyt den loop schiet, hy eenige wermte by hem heeft. Sulcks brengt de reden, ende ondervindinge mede. Want hy wert geraeckt van 't Vyer, ende door de onsteecken ende vlammente Lucht uytgedreven, die hem, soo lange hy kracht heeft, navolght met eenigen roock, die oock gesien werdt, op dese plaetsche, daer hy blijft, ofte tegen komt; ende terstont opgenomen zijnde, noch eenige wermte by hem heeft. Maer die wermte is soo sober, dat se geen verbrantheydt in de geschote Wonden kan veroorsaecken. Om sulcks te bewijzen, sullen wy de bewijs-redenen, die voor de Verbrantheydt strijden, mede gaen beantwoorden. Sy trekken de selvige insonderheydt uyt drierley hoofden, uyt het gene uyt drijft, uytgedreven werdt, ende de werckinge daer op volgende.

Het gene uyt drijft, ende met een geweldige snelligheydt den Kogel voort-jaght, is het aengestecken *Buskruyt*, in Vyer verandert, het welck hondert-mael soo vele plaatsch vereyscht, als het anders, bestaende uyt aertachtige stoffe, van doen heeft. Want, gelijk ons de natuurlicke Schijvers onderrichten, een hant vol Aerde, smelt in thien-mael soo veel handen vol Water; ende een vol Water, in thien vol Lucht; ende een vol Lucht, in thien vol Vyer. (Soo siet men een aes Buskruyt in een Noten-schelp aengestecken, de selve terstont met vlam vervullen) Ende dit is de oorsaek, dat als een stoffe van Aerde, gelijk het Buskruyt, soo schierlicken, ende als in een oogenblik in Vyer verandert, by gebreck van plaatsche uyt den loop moet bersten, ende alsoo met groot geweld den Kogel voort drijft. Doch al is 't dat de Kogel aldus geraeckt, ende uytgedreven werdt, door de kracht van 't Vyer, te nacuw befloten zijnde, soo en krijght hy daer door sulcken hitte niet, dat hy branden kan, gelijk de bevindinge, ende 't gevoelen des selfs daer van ons kan bericht doen. Want indien men in de loop meerder Kruyt laedt, als tot eenen Schoot van doen is, (om het Vyer soo veel te stercker te maecken) ende alsoo doet afbranden, de Kogel terstont opgenomen zijnde, en sal soo heet niet bevonden werden, of men kan hem sonder eenigh lesfel handelen; soo verre is 't daer van daen, dat hy soude branden. De oorsaek hier van en is niet anders, als gebreck van tijdt. Want oock het grootste, ende heetste Vyer, dat gemaect soude mogen werden, en kan in geen oogenblik,

onde al vliegende, op geen ronde, ende vaste stoffe, gelijck Loodt, ofte ander Metael, alsoo wercken, dat het daer in soude laten een afdrucksel van brandende hitte.

Het gene uytgedreven wert, dat is de *Kogel*, den welken sy meenen brandigh te wesen, ten deele van wegen het aengestecken Buskruyt, welke reden nu genoegh wederleyt is, ten deelen van wegen den snellen vaert, die hy heeft: dewijl alle beweginge verhit. Dan dit en behoeft niet veel tegen-spreckens, alsoo de ondervindinge ons hier kan dienen voor de beste Leer-meesterfche. Laet een Kogel, selfs al is hy oock tegen een muyr, ofte yet anders, dat hart is, geschoten, terstont opgenomen werden, men sal geen merckelicke hitte aen hem voelen, daer nochtans het slooten tegen de harde steenen ongelijck meerder hitte kan veroorsaecken, als het vliegen door vleesch, ofte been, dewijl hy daer minder tegenstandt viert, ende de hitte door de vochtigheyde noch wat gematight soude konnen werden. Dat men seyt, alle beweginge te verhitten, is te verstaen van dingen, die vaste tegenstant vinden, ofte die met hare deelen tegens malkanderen slooten. Alsoo siet men, dat den hamer op het aenbeelt lang geslagen, een zage gestadigh door hart hout getrocken, merckelick komen te verhitten; ende sulcks van wegen de lucht, die tusschen beyde is, ende soo dun ende sijn gemaect wert, dat se dickwils in vyer komt te veranderen, gelijk men bevint aen de Molen-steenen, die ras omgaen, ende aen de Vyer-slagen. Ende al is 't, dat wy door beweginge, ofte oeffeninge wel verhitten, sulcks geschiet door het wrijven eerst van de beenen tegens het Kraeck-been, ende soo voort van alle de Leden tegens malkanderen: maer niet door de Lucht, alsoo sy niet en kan verhit werden door de beweginge, dan veel eerder verkoelt, gelijk de waeyers wel vertoonen. Soo wert oock het water, geroert zijnde, koelder; ende sijn staende krijght het meerder hitte. Waer uyt wy dan besluyten, dat de Kogel hebbende geen hitte in sijn selven, noch die konnende krijgen door beweginge, ofte tegenstant, geen Brant kan laten in 't geschoten Deel, veel minder, die aldaer eenige korste soude branden.

Werdt noch ten derden den brant van den Kogel beweert, door dien hy somrijdts eenige stroo-dacken, ende kruyt-torens aen brant geschoten heeft. Maer dien brant is niet veroorsaect door den Kogel, als niet heet zijnde, dan door eenige Vyer-voncken, die afspringen van eenigen steen, yser, ofte yet anders, daer de Kogel tegen steuyt, ende alsoo gelijck een vyer-slagh voncken veroorsaect.

Ten laetsten komen sy op de *Toe-vallen*, ende seggen, dat alle de gene, die vernomen werden in de verbrantheyde, oock te sien zijn in geschote Wonden, als namentlick hitte, roocheyt, een Korste daer het vyer geraeckt heeft, dat 'er geen ofte seer weynigh Bloedts uyt en komt, dat sy negen dagen duyrende verargeren. Maer dese redenen gaen mede soo losch, als de voorgaende. Want wat eestelick de hitte aengaet, daer van en klaeght de gequerste niet, ofte weynigh, ende alleen wanneer de Wonde tot Onflekinge, ende Etter-maecken komt.

komt. Behalven dat de Kogel oock meerder brandt soude moeten maecten, als hy in 't lijf bleef steecken, dewijl hy daer langer tijdt heeft, als die maer ras door en gaet, het welck de ondervindinge anders uytwijft. Belangende de rootheydt, die vertoont haer rontsom de Wonde maer een weynigh tijds, van wegen wat toevloeying van Bloedt, dat de gescheurde vaten uytgeven. Maer die verwe komt haest in een bruyn te veranderen van wegen de vochtigheydt, die het geplettert vleysch uytgeeft. Niet meerder slot en heeft het derde, te weten van niet ofte seer weynigh Bloeden, want sulcks strijdt tegens de ondervindinge, insonderheydt wanneer dat 'er groote vaten gequetst zijn. Ende of het selve somtijds al mocht gebeuren, soo moet de oorsaek geleyt werden soo op den grooten schrick (gelijck men dagelicks siet, dat daer door in 't Laten de geopende Ader niet en wil bloeden) die de geschotene schierlick overvalt, als mede op de swelling, die in de gepletterde Deelen terstont na den Schoot komt, ende de Wonde byna toefluyt. Noch minder sluyt het gene sy seggen, dat een geschote Wonde niet anders, als yet dat gebrant is, negen dagen lang soude verargeren, ende dan tot sweeten, ende scheyden komen; dewijl daer in geen algemeene tijdt en kan bestemt werden, als hangende aen de gelegentheydt van 't gequetste Deel, of het zenuwachtigh ofte vleysigh is, als mede aen de goede, ofte quade gestaltenis van den gequetsten.

Uyt het gene dus verre verhaelt is, bestuyten wy, dat de geschote Wonden, van wegen haren eygenen aert, ende nature geen venijn, noch brandt en hebben; maer dat alleen hare kanten, door den grooten slag, gemorfelt, ende geplettert zijn, ende daer in van gemeene Wonden verschillen.

3. Het *Onderscheyd* van dese Wonden werdt genomen, na haer gedaente, ende plaetsche. Soo zijn sommige groot, andere kleyn; eenige diep, die alles van binnen, als Vleysch, Aderen, ende Zenuwen scheuren, ja de Beenderen morselen; andere, die, van een schamp-schoot, maer even door het Vel gaen. Meestendeel vlieght de kogel door het Deel, somtijds blijft hy daer in steecken, het zy alleen, ofte met een stuck van 't wapen, ofte kleederen, dat hy voor hem drijft.

4. De Scheut brengt sijn *Ken-teykenen* van sels mede. Doch of de Wonde vergifticht is, heeft noch bysondere teykenen, in 't navolgende Capittel te verhalen.

5. Wat de *Voor-teykenen* betreft; Overflaende 't gene in 't gemeen van de Wonde geseyd is, soo zijn de geschoten, als rontsom met geplettert vleysch beset, gevaerlicker, als andere, die gesteecken zijn; insonderheydt noch, dewijl se meest in de legers gegeven werden, daer gemeenlick quade Lucht is, ende de beste maniere van leven niet onderhouden en wert. De Wonden, die van venijnige Kogels geschoten zijn, vallen meest doodelick; voornamelick als sy wat diep in-gaen.

6. Wy komen tot de *Genesinge*, waer in vier dingen vereyscht werden. Soo daer yet in de Wonde steeckt,

uyt te trekken; 't Geplettert vleysch te doen versweeren; de Wonde wederom met Vleysch te vollen; ende ten laetsten met Vel te decken. De Kogel, ofte yet anders, dat in de Wonde geraeckt is, dient ten eersten uytgenomen, wanneer de pijn, ende onsteeking eersf begint, ende sulcks door den selfden wegh, daer het in geraeckt is, ofte soo het diep aen de weder-zijde ingeschoten is, aldaer uytgesneden. Hier toe werden vereyscht vierderhande middelen. Voor eersf, dat de gequetste gestelt zy in de selfde gestalte, als doen hy de Wonde ontfing. De Poët *Homerus* schrijvende in sijn 11. Boeck van de Troyaensche belegeringe, dat *Patroelus* sijnen vrient *Euripilus* een Pijl uyt de Dye snede, hem leggende op Ossen-huyden; soo geeft daer op *Eustathius* in sijn Griecksche uytlegginge dese reden; hoe de Oude seggen, op dat het uyt-trekken van den Pijl te beter soude toegaen, de gequetste moet gefet werden in de eygene gestalte des lichaems, daer hy in was, doen hy de Wonde kreegh. Soo wert 'er geseyd (vervolght hy) van seecker Genees-meester, dat, als in het uyt-trekken de Pijl niet volgen en wilde, hy den gequetsten vraeghden in wat gestalte de Wonde hem was overkomen; ende verstaende, dat hy de selve te Paert sittende gekregen hadde; hem stelde in de gestalte van yemande, die te Paert rijdt, ende alsoo den Pijl uyt-trock. De reden hier van is, om dat ander gedaente, de Spieren verdraeyt, ende alsoo het uytkomen van 't gene in de Wonde steeckt, benaeuwte, ofte sluyt. Soo dat in dese gelegentheydt (wanneer de gequetste dickwils geen goet bescheyd selver en weet) als oock anders, de Wonde wat moet gewijdt werden, om den Kogel te vinden. Hier toe schrijft *Paré* seer wel, dat de Vinger, als gevoeligh zijnde, wanneer het wesen kan, seeckerder gaet; ende dat men anders, als de Kogel te diep steeckt, een ront Proef-yser, om geen pijn te maecten, sal gebruycken; hoe wel het selve oock niet altijd vast en gaet, gelijck alle daeghs bevonden werdt. Ende dit is het tweede. Voor het derde, dient de Kogel, nu gevonden zijnde, gevat; ende voor het vierde, uytgetrocken. Beyde geschiedt door tangen, ende ander konstigh werck-tuygh, beschreven, ende afgebeeldt door den gemelten *Paré*, ende *Hildanus*. Indien evenwel de Kogel stact in een van de edele Deelen, ofte die met de selve gemeenschap hebben, ende dat de gequetste scheen gevaer te loopen, dan is best het uyt-trekken te staecten, om de doodt, die van selsf soude komen, daer door niet te verhaesten. Soo valt oock het uyt-snijden, van wegen de bloet-storting, de welcke op diepe Wonden moet volgen, oock seer gevaerlick. De Latijnsche history-schrijver *Curtius* schrijft in sijn 9. Boeck, dat *Alexander de Groote* van een Pijl met weer-haekkens geschoten zijnde, de Genees-meesters seer bekommert waren. Want het hout, om niet te schudden, ten eersten gekort zijnde, vonden sy swatigheydt in 't gehaecte yser uyt te trekken; alsoo sulcks sonder lettel van 't lichaem niet te doen en was, als met snijden de Wonde

Wonde te vergrooten. Vorders vreesden sy, dat door het snijden, een bloedstorting soude overkomen: want de Pijl was groot, ende scheen al tot in het Ingewandt gekomen te wesen. Even-wel de Wonde wijder geopent zijnde, ende het yser uytgetrocken, soo began oock een groote menigte bloeds te vloeyen, ende de Koning scauw te werden, ende een donckerheyd voor sijn oogen komende, als of hy storf sijn selven uyt te strecken: maer als die groote storting opgehouden, ende gestelpt was, soo quam hy allenckens wederom tot sijn selven. Derhalven moet het Bloedt darellick gestempt werden: 't welck de selfde *Alexander* wel verstondt, als hy noch eens met een Pijl geschoten zijnde (gelijck *Curtius* in 't 4. boeck van sijn Historye schrijft) gebodt het Bloedt op te houden, ende de Wonde toe te binden; 't welck opgehouden, ende verkoudt zijnde (seydt *Curtius*) de Wonde dede opswellen. Ende sulcks een goet teycken te zijn, is aengewesen in 't 1. Capittel, n. 7. van 't 2. Deel, ende 3. Boeck der *Heel-konste*.

Om tot genesen te raeken is ten tweeden noodigh, dat het gepletterde voor al aen 't Sweeren, ende tot Etter gebracht, ende alsoo van 't gefonde Vleysch afgesondert werdt. Doch dewijl het geknutste Vleysch, als verlaten zijnde van de natuyrlicke Wermte, ende levende Geesten, lichtelick verrot, ende alsoo tot Koudt-vyer vervalt: soo en dienen hier niet *Basilicon*, ende de ander Etter-maekkende middelen, die in andere Wonden gebruyckt werden, als te vochtigh zijnde, maer wel daer *Termenbijn* by komt. De meer-gemelte *Paré* beschrijft [in de Voor-reden, ende 't eerste verhael van het 2. Boeck] eenen Balsam, die hy seydt bekomen te hebben van seecker Heel-meester, seer vermaert in 't genesen van geschote Wonden. De beschrijvinge sal ick hier stellen, ende dat alleen in plaetsche van vele, als geen beter kennende, ende die van vele Meesters voor den besten oock gekeurt is. Men sal nemen ['tvolgende:]

- N. Twee jonge Honden, eerst geworpen,
ende de selve koockt tot dat sy van de beenen vallen in
Oly van Witte Lalyen, ofte
Violen, 48 oncen,
ende in 't laetste daer by doende
Aerd- of Pier-wormen, met Wijn gewasschen,
12 oncen,
by dit doorgekleynde sal men doen
Veneesche Termenbijn, 3 oncen, ende
Brandewijn, 1 once.

[Tot een Balsam.]

Ende daer mede heeft men een brave Salve om de pijn te versachten, Etter te maecken, ende met eenen te Suyveren. Dan dient noch vorder gesuyvert door soodanige middelen, als in 't 12. Capittel van 't 1. Deel der *Heel-konste* beschreven zijn.

De Wonde wel gesuyvert zijnde, moet met Vleysch gevolt, ende dan met Vel overtrocken werden, op die wijze, als hier voor is aengewesen.

7. Alsoo dese Wonden vry wat gevaerlicker zijn, als andere, ende de Gequetste oock dickwils krachteloosser; soo moet hier een nauwe *Maniere van Leven* gebruyckt werden, ende al nagekomen, dat wy in 't X. Capittel van de Wonden in 't algemeen hebben voorgeschreven.

Het X. Capittel.

1. Vergifte Wonden,
2. Oorsaeken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Geneefinga.

X.

WY hebben van de schrickelicke Wonden, die door het schieten komen, nu wijdtloopigh gehandelt: maer noch meerder gevaer, ja meest de doodt selve werdt aengebracht, door de gene, die *Vergifte* zijn; gelijck de Italiaensche Poët *Tasso* wel seydt in sijn *Hierusalem*, Cant. 19.

*E'l ferro armato di Veneno havranno,
Perque mortal sia d'ogni piaga il danno.*

Wanneer sulcks geschiet door steecken, ofte bijten van venijnige Beesten, dan staet vry meerder swarighedyt te verwachten van het venijn, als van de opening, die dickwils weynigh om het lijf heeft. Welck gevaer in kleyne Wonden oock aengemerckt is van den Poët *Lucanus* in sijn 8. Boeck:

Sed multo saturantur tela veneno;

Vulnera parva nocent, satumque in sanguine somno est.

De vermaerde Genees-heer *Cardanus* stelt hier van 2. de *Venen*. 6. de oorlaeck te wesen, dat Venijn in een Wonde, veel meerder kracht heeft, als 't gene ingenomen is, alsoo het selfde terstondt na 't herte kan schieten. Dat soude bevestigen den omloop van 't Bloedt (daer *Cardanus* even wel noch weynighaf geweten heeft) 't welck uyt het vergiftigh Deel gestadigh in 't herte getrocken werdt.

2. Wat de Oorsaeken belangt, in 't laetst-voorgaende Capittel is geleydt, de Wonden vergifticht te werden, door het Geweer van buyten te besnijcken. Welcke verdoemde boosheyd niet alleen noch huyden-daeghs by de Indianen, maer oock al van oudts by verscheide volckeren in 't werck gestelt is, gelijck blijkt uyt verscheide soo Grieccksche, als Latijnsche History-schrijvers, ende Poëten. *Theophrastus* schrijft in sijn 9. Boeck op 't 15. Capittel, dat by de Moren een doodelicke wortel waft, daer sy de Pijlen mede besnijcken. Van diergelijcke venijn werdt mede getuyght by *Hesiodus*, *Nicander*, *Dioscorides*, *Strabo*, *Plinius*, *Paulus*, *Ovidius*, ende meer andere, ende daer op slaen mede dese verssen van *Virgilius* 10. *Aeneid*.

*Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes,
Vulnera dirigere, & calamos armare veneno,*

X 3

Op

Op die wijze konnen oock selve de middelen, die tot heelen fouden strecken, vergifticht werden. Soo is de gequetste *Pansa*, Borgemeester van Romem, gelijk de History-schrijvers getuygen, door beleyt van *Augustus*, na gemeent werde, aen een zijde gebracht. Onder ons nieuwe History-schrijvers, seydt *Thuanus* in sijn 48. Boeck, dat voor het vinden van de Bullen, in Spaengien mede gebruyckt wierden Pijlen, met het sap van een Venijnigh kruyt; 't welck de Moren (want het waft ontrent Granada, daer sy lang huys gehouden hebben) *Reialger* noemen, ende dat gemeent werdt, 't selve een soorte van *Aconitum* te wesen. Dan wy en behoeven de stoffe, daer dit vervloeckt quaedt mede gedaen werdt, niet naeuwkeurigh aen te wijfen, om sulcken grouwel niet te leeren. Seer wel seggen de Rechten, *Culpa similis est, prohibita discere, quam docere*, in den *Cod. de Malef. & Mathem.* op de achtste wet. Wy hebben even wel wat daer van moeten seggen, om de selve te mogen kennen, op dat de rechte middelen daer tegen fouden konnen in 't werck gestelt werden. Derhalven sullen wy komen tot de *Ken-teycken*.

3. Dese Wonden, alsoosy komen uyt een bysondere oorfaeck, soo hebben sy oock hare bysondere *Ken-teycken*; onder de welke wel het voornaemste is, *Flaeuwte*, ende *Klopping van 't Herte*, om dat het selve meest van het Venijn bestormt werdt. Hier by komt, dat foodanige gequetste, al bekomen sy van de Flaeuwte, soo kout zijn als een steen, niet van wegen de kouwigheydt van 't Venijn, dewijl alle Venijn niet kout en is, maer dat oock het heete de natuylicke wermte uytbluscht. Soo dat daer door oock, hoe wel anders de selve scherp is, de pijn dickwils niet gevoelt en werdt. Sulcks getuyght de Poët *Lucanus* in sijn 9. Boeck, van 't Leger, dat de vrome *Cato* leydde in Afrieken, daer sy vele Slangen, en andere venijnige beesten ontmoeteden.

*Hic inter pestes duro Cato milite siccum
Emititur iter: tot tristia fata suorum,
Insolitasque videns parvo cum vulnere mortes.
Signiferum juvenem Tyrrheni sanguinis Aulum
Torta caput retro Diphis calcata momordit.
Vix dolor, aut sensus dentis fuit.*

Hier by komt noch dat het Vleysch, om de Wonde staende, blaeuw, paets, ende bruyn werdt, gelijk *Cardanus*, *Paré*, ende *Codronchius* getuygen, ende lang te voren geseyt is van den Griekischen *Nicander* in *Alexiph.* met de verssen, die aldus in Latijn overgeset zijn:

*Que postquam haeserunt, & non sanabile vulnus
Infixere, caro livet, virusque putrescit
Viperum, atque cuius se tabo foeta resolvit.*

Dese bedervinge van het Vleysch, maectt oock dat de Wonde een *Stranck* van haer geeft; het welck de gemelte *Cardanus* schrijft het Venijn oock eygen te zijn, ende derhalven de Wonde lichtelick mede-gedeelt werdt.

4. Uyt het gene alreede verhaelt is, zijn de *Voor-teycken* genoegh af te nemen, te weten hoe swaerder,

ende gevaerlicker de Venijnige Wonden zijn, als de gemeene, dewijl sy boven de quetsinge Venijn by haer hebben, dat volgens eygen aert het Herte, de fonteyne des levens, terstont besmet, ende derhalven, hoe kleyn (hoe wel het daer weynigh op aenkomt) sy soude mogen zijn, een haestige dootd gemeenlick aenbrengen. Sulcks getuyght de meer-gemelte *Curtius* in 't 9. Boeck van sijn historye, het Leger van *Alexander de Groote* overgekomen te zijn door venijnige Pijlen, ende dat de oorfaeck van soo felle dootd by de Genees-meesters niet en konde begrepen werden, dewijl oock de minste Wonden ongeneestlick vielen. Ende of 't noch al eens gebeurde; dat dese Wonden uytstel gaven, soo maken sy een traegh, ende verdrietigh werck, gelijk de Griekische Poëten wel aangemerckt hebben in *Philoctetes*, den welcken sy jammerlick doen kermen over de Wonde, die hem van een Slange gebeten was, ende daer hy ontrent thien jaer aen ging, gelijk *Ovidius* schrijft 5. *Trist.* 2.

*Poenae decem totis aluit Paeanius annis
Pestiferum tumido vulnus ab angue datum.*

Het is vreem 't gene *Plinius* schrijft 28. *Nat.* 3. dat de Wonden beware, door het in-komen van de gene, die eens van een Slange, ofte Honden-tant gequetst zijn. *Tantum remanet virus ex accepto semel malo, ut venefici fiant venena passi.*

5. Om de *Genefsinge* wel aen te leggen, soo moet hier meerder getel werden op het vergif, als op de quetsinge. Derhalven sal men ten eersten in-nemen, om de venijnigheydt van 't Herte te weeren, *Theriakel*, *Misbridat*, ofte *Diascordium*, met Zout van *Scordium*, *Wijn-ruyt*, ofte *Carduus-benedictus*, in *Wijn* vermengt; van de eerste 1 vierendeel-loot, van de andere 1 scrupel, ofte half vierendeel-loot, na gelegentheydt; ende ondertusschen gestadigh drincken *Suyre Wey*, daer de wortels van *Scorzonera*, ende *Petasites* in gezoden zijn, ende op 't laetste *Suyring* by gedaen is. Even haestigh moet tot de Wonde selve gekomen zijn. De Ouden verhalen veel van seecker volck, *Marfi*, ende *Psylli* genoemt, die sonder letsel het Venijn uytfoggen, ende van geen Serpente en konden beschadicht werden; waer van te sien is by den Griekischen History-schrijver *Herodotus*, in sijn 4. Boeck, *Elanus* in 't 16. Boeck, van de historye der Deelen, op 't 28. Cap. *Plinius* in 't 3. Cap. van sijn 28. Boeck, ende uyt hem *Solinus*, (doch niet wel gevolght, gelijk *Salmasius* aanwijft in *Obs.* pag. 48.) *Agellius* 16. *NoB.* *Att.* 11. ende *Lucanus* op de gemelte plaats. Soo schrijft *Thuanus* in Spaengien dat uytstuygen gebruyckelick gewest te zijn; maer dat sy nu besigen het Sap van *Que-appelen*, ende *Brem*, in welckers geknaeuwe bladeren, sulcken kracht soude wesen, dat sy het vergif opgeleyt zijnde, door de Wonde uyt-trecken. Daer op staet 't gene *D.* *Forest* schrijft 6. *Chir.* *Obs.* 10. te Romem verstaen te hebben uyt sijn meester *D.* *vander Horst*, dat als in den *Turckischen* kijngh veel gequetste van venijnige Pijlen schierlick storven, ten laetsten een oude *Genees-*

nees-
alsoo
ende
voren
lange
9. Cap
gesont

1. Ko
2. Bes
3. Oor
4. Kr
5. Voo
6. Ge
7. Ma

T
dickw
welck
tijnen
sters o
ende
want d
groeye
de Dor
oock
ende l
den. C
den wa
gen ee
gront,
gelijk
oock h
Tacitu
Ambu
Virgili

2.
kout,
tuylric
gantse
noodig
Sphae
geen b
3.
ge van
Geeste
gebluf
eenigh
in 't ee
Vleyscl

nees-meester daer over quam, die *Queen* gekaewt, ende alsoo met nuchteren *Speeckzel* vermengt daer op leyde, ende dat sy soo genafen, daer geen andere middelen te voren hadden geholpen. Wat vorder de genesinge belangt, de selve dient aengesteld te werden, gelijk in 't 9. Cap. van 't 1. Boeck des 2. Deels van den *Sebat der Ongefontheyt*, nopende de dulle Honts-beten is aengewesen.

Het XI. Capittel.

1. Kout-vyers Benaminge,
2. Beschryvinge,
3. Oorfaecken,
4. Ken-teyckenen,
5. Voor-teyckenen,
6. Genesinge,
7. Maniere van Leven.

Tot de sware Wonden, insonderheydt de geschote, ende Venijnige, daer laest afgehandelt is, slaet dickwils een verstervinge van de natuyrlieke wermte: welck gebreck de Grieccken, ende haer volgende de Latijnen *Gangrena* heeten, eenen naem by onse Heel-meesters oock gebruyckelick. D^r. *Iunius* noemt het *Quaet*, ende *Vuyl vleysch*, dan dat en past op de *Gangrena* niet; want daer kan in een Wonde wel quaet, ende vuyl vleysch groeyen, sonder dat het juyst *Gangrena* is; maer het soude *Doof*, ofte *Doot vleysch* (gelijk het is, ende hy 't selve oock die benaminge geeft in 't Françoisch, Spaensch, ende Italiaensch) met beter reden mogen genoemt werden. Onsen gemeynen naem is *Kout-vyer*, welke woorden wat t'amen-strijdigh schijnen, gelijk de wijsf seggen een *Silvere Yserken*, &c. dan heeft misschien dese gront, dat het vleysch hier gantsch kout is, ende even wel gelijk *Vyer*, als voort-brant. Want op die manier wert oock het branden de kouw toegeschreven in 't Latijn van *Tacitus* in het 13. Boeck van sijn Jaer-geschiedenissen, *Ambusti multorum artus vifrigorus*, ende van den Poët *Virgilius* in 't eerste van sijn Landt-bouwinge,

— penetrabile frigus adurit.

2. *Kout-vyer* is een verstervinge in eenigh Deel, kout, slap, bruyn, ende ongevoeligh, als van de natuyrlieke wermte, ende levend-maekende Geesten gantsch berooft zijnde. Wy en maecten hier, als onnoodigh, geen onderscheydt tusschen *Gangrena*, ende *Sphaelus*; want meerder, ende minder en behoeven geen bysondere geslachten te stellen.

3. De naeste *Oorfaeck* van *Kout-vyer*, is de *uytbluffinge* van de natuyrlieke wermte, ende levend-maekende Geesten, in de welke het leven bestaet, ende die uytgeblufft zijnde, het zy in 't geheele Lichaem, het zy in eenigh Deel, dan is 't daer oock met het leven gedaen; in 't eerste noemen wy het de doodt, in 't andere doodt vleysch, ofte *Kout-vyer*. Nu de natuyrlieke wermte

werdt met haer Geesten vernielt, ende ten niet gebracht, wanneer, ofte tegen-strijdende dingen haer tot bedervinge brengen, gelijk groote kouw, ende venijn; ofte het belet van door-waessenen, haer verstickt; ofte vele hitte haer doet vervliegen; ofte sy, als een kaers, uytgaet, door gebreck van voedtsel. Waer uyt wy kunnen vijf *Oorfaecken* stellen van het *Kout-vyer*, te weten, te groote Koude, ende Hitte, quade Hoedanigheyt, verhindert Door-waessenen, ende gebreck van Toe-voer.

Wat voor eerst de *felle*, ende *bittere Kouw* belangt, daer van schrijft de Romeynsche *Tacitus* in sijn gemelte boeck, hoe vele haer *Lidtmaten* door de kracht van de Kouw aengebrandt waren, sommige oock op de wacht doodt bleven; ende hoe secker krijghs-knecht, die een bondel hout droegh, de Handen soo verstreven, dat sy blijvende aen den last hangen, van de gekorte Armen afvielen. In onse Oorlogen gebeurt diergelijcke des Winters door de banck, dat de krijghs-luyden, die op schilt-wacht staen, de Voeten bevriesen, soo dat het *Koudt-vyer* in de selfde ten eersten slaet. Ick hebbe verscheyde krijghs-luyden hier in 't *Gast-huys* gesien, die op sulcken wijze sommige de *Teenen*, andere den geheelen Voet afgefallen was, eenige, die het geheele Been afgeset moest werden.

Het selfde doet op een andere maniere *grooten Brant*, om dat hy de natuyrlieke wermte, ende sappige vochtigheyt, waer by het lichaem in 't leven werdt onderhouden, t'eenemaal verteert.

De derde, onder de uyerlicke oorfaecken, is *Quaet-aerdigheyt*, 'tzy van *Venijnige beten*, ende *steekten* van Beesten, *soodanige Wonden*, ofte oock eenige *Af-esende*, ende *Brant-middelen*, onvoorsichtigh, gelijk op teere, ende gevoelicke plaetschen, gebruyckt.

Ten vierden werdt de natuyrlieke wermte gestickt, wanneer de selve geen lucht, die haer onderhoudt, en kan scheppen, noch haer dampen losen. Het welck bevonden wert in groote *Onsteeking*; insonderheydt daer te *Koude middelen* al te veel opgeleyt zijn. Soo hebbe ick onlangs gesien, dat secker *Joffrouw* een groote *Rose* aen haer been krijgende, om 't selve sloegh *Water*, ende *Azijn*, ende dat terstont het *Koudt-vyer* daer op volghde. Het middel en was wel soo quaet niet, gelijk het oock in kleyne *Onsteeking* gebruyckelick is; maer hier hadde den brandt te groot geweest, om sijn stoffe achterwaerts te drijven.

Ten vijfden, gelijk ons lichaem door voedtsel onderhouden werdt, soo gaet het oock met de natuyrlieke wermte, ende dat haer onthouden zijnde, of belet toe te komen, 'tzy door uyt-teerende *Siecken* geen stoffe en groeyt, het zy in groote *Geswellen*, ontledene *Gewrichten*, te vast *Binden*, de *Vaten* toegeperst, ofte in *Wonden*, ende *Breucken* gescheyden werden: soo is 't onmogelick, dat sulcken Deel soude levend blijven, maer vervalt noodwendigh tot een verstervinge.

4. Na dat het *Koudt-vyer* begint, ofte klimt, soo openbaren haer min, ofte meerder de *Ken-teyckenen*.
Dese

Dese zijn licht aan te merken, ende konnen lichtelick in 't getal van vijf mede begrepen werden.

Het eerste bestaet in de *Verwe*, die hier allencxkens verandert. Want in plaetsche dat sy in alle Onsteeckinge root is, soo werdt sy hier bleyck, paers, blaauw, ende op 't laetste peck-swart.

Het tweede teycken is *Pijn* met *Kloppinge*, dan alleen in 't begin, maer gaen beyde daer na over, ongevoeligheyt, ende onbeweeghlickheyt in haer plaetsch komende. Dan hier op dient wel waergenomen de lesse van *Paré*, dat een Heel-meester, wanneer hy uyt de andere teyckenen wel verseeckert is van 't Kout-vyer, hem niet en laet bedriegen, door eenige kleyne beweginge, die somtijds noch in 't verstorven Deel wert waergenomen. Want sulcks geschiet niet door het bewegen van den geheelen Spier, maer van wegen dat sijn hoofd noch gaef is, ende wanneer dat beweeght, sijnen pees, ende staert, hoe wel al doot zijnde, na treckt. Wat de ongevoeligheyt belangt, die is soo groot, dat men in 't quaet Vleysch sonder Pijn snijt, 't en zy men het goet Vleysch raecte.

Ten derden komt de *Stranck*, even eens als van een lijck; waer door oock van binnen de besmette Geesten het *Herte bang*, ende *flaauw* maecken, insonderheydt in Kout-vyer, dat uyt Venijn oorspronckelick is.

Het vierde ken-teycken is, *sacht*, ende *morruw Vleysch*, ende als men dat met de vinger druckt, daer een put in blijft staen, maer die niet wederom toe en gaet, gelijk in gefwolde Beenen, ofte andere koude Gelwellen, die wy *Oedemata* noemen.

Voor het vijfde teycken stellen wy, dat het Op-huydecken, gelijk in Bleynen, van de Huyt scheyt, ende afgetrocken werdt: ja als men de Huyt selve met de vingers aenvat, soo schijnt se mede losch te leggen, ende van haer onderleggende Deelen te scheyden.

5. Wat de *Voor-teyckenen* aengaet: Alle Kout-vyer is gevaerlick. Maer even wel (gelijk *Celsus* wel schrijft in sijn 5. Boeck) als het maer begint, ende noch niet geset en is, dan kan het noch door goede middelen gestuyt werden; te weten in een jong, ende kloeck lichaem, ende daer de Zenuwen niet, ofte seer weynigh beschadicht en zijn, ende de Spieren noch gaef. Ick hebbe hier gesien een vol-lijvigh man, tusschen de vijftigh, ende selstigh jaren, die oock, na sijn lichaem, dicke beenen hadde; waer in door stooten, het Kout-vyer quam, daer mede hy wat te lang gewacht hebben, soo diep ingegeten was, dat men hem in verscheyde reysen eenige ponden vleysch uyt sijn Kuyten snede, ende, niet tegenstaende groote swackigheyt, ende Koortsche, even wel noch genas, ende lange jaren daer na geleest heeft.

In ongefonde lichamen, gelijk die van de Blaauwschuyt opgegeten werden, valt het meest ongeneeslick: insonderheyde de Water-suchtige, wanneer de gefwolde, ende klaer-gepanne Beenen met kleyne gaetjens open bersten, daer dan het scherpe water uytleckt, waer op het Kout-vyer, ende de doot volghet.

6. Wy komen tot de *Genesinge*; de welke geen oogenblick en dient uytgestelt, of men komt lichtelick te laet. Want ick hebbe gesien, dat na het Kout-vyer hem maer even aen 't Been met blauwe vlacken geopenbaert hadde, het selve in eenen dagh 't geheele lichaem overliep, ende sulcke Siecken in twee die dagen wech nam; ja somtijds wel eerder, na de gesalte der lichamen.

Dewijl het Kout-vyer een verstervinge is, soo bestaet het genesen in de selve te weeren. Soo dra dan het minste teycken hem openbaert, dient het Hette, daer al de kracht van daen komt, gesterckt tegen de quade dampen. Hier toe is bequaem [het volgende:]

N. *Conserf van Gours-bloemen,*
Bernagy-bloemen,
Rosen, van elcks 1 onçe,

Conserf Alkermes, 1 loot,

Syrop van Citroenen [een onçe] met

Olye van Swavel, eenige druppels tot dat het rinfch

genoegh is,

gemengt [tot een Conserf.]

Van dese Conserf dient vijf-ses-mael daeghs gebruyckt de grootte van een Castanye, ende tusschen beyde somtijds gedroncken van een Koel-dranck, gemaect van 't [volgende:]

N. *Gerste-water, 1 pint,*

Syrop van Citroenen, 3 oncen,

Zou van Scordium, ofie

Cardo-benedictio, 1 loots,

Oly van Swavel, eenige druppels tot dat het rinfch

genoegh is

[Voor een Koel-dranck.]

Men magh oock nemen een, oft twee pinten *Karne-melck*, zieden die op met twee oncen van de wortels (die geen smaect en geven) van *Scorzonera*, ende van 't vyer nemende den pot vollen met *Suyring* (want die en moet niet gezoden werden, of haer kracht vervlieghe) ende soo gekout zijnde, van de *Wey* drincken. Is mede dienstigh tegen den nacht in te nemen een vierendeel-lood *Theriakel*, *Mithridaet*, ofte *Diascordium*. By het voorgaende heb ick altijd met groot voordeel van buyten doen opleggen een Pap, bestaende uyt ['t volgende:]

N. *Grome-bladeren van Alffen,*

Scordium,

Wijnruyt, van elcks 2 handen

's Winters kan men het Poeyer nemen van het gedroogh-

de kruydt in

Stercke Wijn gekoocht en gestampt zijnde, daer by

gedaen

Vijgh-boonen-meel, 2 oncen,

Mithridaet, of

Theriakel, 1 onçe,

Aloë, gestooten, 1 loot,

Voor-loop van Brandewijn, 2 of 3 oncen, ofie in

plaats van beyde

Theriakel-water.

[Tot een Pap.] Op

Op de naefte plaetschen, om het voort-kruypen te fleuyten, dient geleyt de plaester *Defensivum* genoemd, daer over wat *Tberiaket*, ofte *Mithridaet* dunnekens gestreucken, ofte onder gemengt is. Ende dit is soo veel belangt de genesinge in 't algemeen: wy sullen nu komen in 't bysonder tot de verscheide oorfaecken.

Voor eerst, aengaende de *Kouw*: Wanneer in yemandt eenigh Deel te seer verkout is, dat even wel noch geen teyckenen van *Kout-vyer* uyt en geeft, maer alleen root is, met steeckende pijn, ende brant; soo en dient de selve niet terstondt dicht by 't *Vyer* te komen, maer een weynigh af te staen, ofte het *Vyer* kleyn te maecten, op dat de *Wermte* haer allencxkens wederom mocht vergaderen. Ja, indien het Deel niet geheel van *Kouw* soo verlijft en is, dat het geen *Bloedt* meerder en heeft, dan sal men 't selfde met *Snee*, ofte met scherpe *Lappen* in *kout water* gedoopt, hart wrijven; waer door dan het selfde sijn vorige *Wermte* allencxkens sal wederom krijgen. Soo hebbeick verstaen uyt mijn swager, ende andere *Gefanten*, die van wegen onsen staet in de *Noortsche Landen* geweest zijn, dat de inwoonders aldaer voor gebruyck hebben, de gene, die van *Kouw* verlijft, ende by-na dootd gevoren zijn, eerst in *kout Water* te doopen, ende de uytterste leden met *Snee* te wrijven; ende dan eerst in de *Stoof* te brengen. Daer, ofte op 't bedde, geven sy de selvige dan te drincken, om de *Wermte* van binnen na buyten beter te spreiden, *Mede*, met gestoote *Kameel*, *Nagelen*, *Gember*, ofte ander kruyt. Sommige nemen alleen *Brandewijn*; die soo van binnen, als van buyten bequamelick gebruyckt werdt. Het gemeen volck hier te Lande, als oock in *Duytslant*, stoven een verkleunt Deel met het afzietfel van bevore *Knollen*, in *water* gedaen; dan de *Wijn* is daer toe beter. Vorders na dat de pijn, ende de *Kouw* wat versacht zijn, dient het Deel met een wermte handt gestreucken, ende sachtjens gewreven, vet gemaect zijnde in *Olye van Dil*, *Camillen*, ofte *biiter Amandelen*; ende daer na met *wermte*, als *Olye van Baeckelaer*, ofte *Seven-getijden-kruyt*; ende ten laetsten met heeter, als *Peter-olye*, *Spyck-olye*, die van *Euphorbium*, ofte diergelijcke.

Ten tweeden, wanneer grooten *Brandt* de natuurlieke *Wermte* doet vervliegen, soo dient, na *Aderlaten*, indien daer overvloet is van *Bloedt*, het Deel een weynigh gestoof met het afzietfel van *Scordium*, in *Wijn*, sap van *Suyring*, een weynigh *Azijn*, met wat *Zout*, ende dan de gemelte *Pap* daer om geslagen.

Het gene, dat van buyten ('t welck de derde oorfaeck was) van *Venijn* komt, moet genesen werden, gelijk de dulle *Honts-beten*, beschreven in den *Schat der Onge-somheyt*.

Wat aengaet de vierde oorfaeck. Wanneer de natuurlieke *wermte*, door groote *Onsteeking* verslickt wert, dan moet, na een sachte *Purgaty*, eerst *Bloedt* gelaten werden, om het toe-vloeyen te verminderen, daer op het Deel gescherft, gelijk wy terstont sullen aenwijzen. Indien daer, ten vijfden, gebreck van voedsel is,

ende dat de natuurlieke *wermte*, ende *geesten* belet werden in te komen, soo sal men in uyt-teerende *Siecken* het lichaem in alle manieren vervochtigen, ende van buyten het Deel sachtjens strijcken met *Olye van Pier-wormen*.

Wanneer dit alles niet en helpt, ende de dreygende *verstervinge* vast voortkruypt, soo sal men, om de selvige te fleuyten, het Deel, volgens den draet van de *Spiere*n, door-kerven. Daer toe komen wy ongeerne, ende nimmermeer, als door den noodt gedruickt zijnde, wanneer geen ander middel te vinden is, gelijk *Cicero* schrijft 1. de *Divin*, sulck hier gebeurt. Want alleen door het scherven kan het verstorven Deel ontlast werden van het vuyl ende bedorven *Bloedt*, daer het mede gepackt is. Dit scherven moet dieper, ende dickwilder geschieden, na dat het *Kout-vyer* hem verspreyt heeft; de mate is, te komen tot het gesonde *Vleysch*, het welck de *Siecke* selfs wel sal aenwijzen. Want daer raeckende, voelt hy eerst *Pijn*. Ende dan begint (seydt *Seneca* in sijnen 89. *Brief*) het genees-middel voordeel te doen, als in een doof lichaem het gevoelen *Pijn* uyt-werckt. Na het scherven moet de plaetsch afgewasschen, ende gebet werden met *Pekel*, ofte heete *Brandewijn*, daer *Yng. Aegyptiacum* in gesmolten is; 't welck de bedervinge weert, ende het dootd *Vleysch* van het gesonde scheyr. Het selfde wert oock met *Wiecken* in de sneden geleyt, daer onder wat *Tberiaket*, ofte *Mithridaet* vermengende, ende daer dan omgeslagen de verhaelde *Pap*, ofte een *Plaester van Peck*.

Doch als even wel het quaet hier door niet en kan overwonnen werden, dan en valt 'er, van wat oorfaeck het oock gesproten is, maer een uytkomst; te weten, na dat alles verfocht is tot behoudenis, ende het *Kout-vyer* soo verre de overhandt genomen heeft, van eenigh Deel gantsch te doen besterven, als 't selve af te setten. Welck lesse der *Genees-meesters* oock aengemerckt is van den *Poëet Ovidius* 1. *Metam*.

*Cuncta prius tentanda; sed immedicabile vulnus
Ense recidendum est, ne pars sincera trahatur.*

De reden is om 't gene eens dootd is, niet wederom en kan levendigh gemaect werden, ende dat foodanigh *Vleysch* het by-staende besmettende, 't selve oock tot *verstervinge* treckt. Soo seydt de gemelte *Cicero* in sijn 3. *Boeck de Divin*, dat sommige *Leden* afgeset werden, als sy gebreck van *Bloedt*, ende de *Geesten* beginnen te krijgen, ende d'andere *Deelen* schade aen doen. Daerom moeten wy weten (gelijk wel vermaent is van *Varro* in sijn *Boeck van de Exopog*.) dat een *vinger* dient afgesneden, als daer door belet soude werden, dat het *Kout-vyer* niet tot den *Arm* en quame. Het selfde wert oock gepresen van *Ammianus* in 't 17. *Boeck van sijn Historie*, als mede van den *Poëet Claudianus* 2. in *Eur*.

*truncantur & artus,
Vs liceat reliquis securum vivere membris.*

Y

Hier

Hier in komt het veel aen op de gestalte, ende gematigheydt der Leden. Ick hebbe altijd gesien dat in magerere, selver in uytgeteerde Lichamen, met beter uytkomst afgeset werde, als in de bloed-rijcke, die dickwils door groote bloedstorting verflauewen. Daerenboven zijnder eenige Deelen, die niet en kunnen afgeset werden; waer in dan voorfichtigh gegaen dient, gelijk de Poëet *Claudianus* oock vermaent *de bello Getico*:

*Cautius ingentes morbos, & proxima cordi
Vulnera Pœonia iractas sollertia curæ,
Parcendoque secar, ferro ne longius acto
Irrevocandus eat scētis vitalibus error.*

Hy seydt wel, dat 'er vry spaersaem dient aen de Borst gesneden, om, door de naderheydt van 't Herte, geen on-wederoepelicken mis-slagh te begaen. Dan hier en wil het uytfnijden niet wel vallen, gelijk oock in den Buyck, voornamelick als het Kout-vyer vele plaetschen besit, die dan wel allegader dienen wech genomen, ende sulcks niet konnende geschieden, soois 't bekaeyt werck. Over sulcks en moet het Deel, dat in 't menschelick lichaem besmet is, niet altijd afgesneden werden, gelijk *Dionysius Halicarnassæus* schrijft in 't 6. boeck van de Roomsche Oudheden. Want hier uyt en kan de Meester geen eer, noch de Siecke geen gefontheydt bekomen. De Genesinge van de Wonde, seydt *Iustinus* 12. *Hist.* was swaerder, als de Wonde selve. Derhalven is beter 't gene men voor de handt weet ongeneesslick te zijn, niet aen te roeren, maer de nature bevolen te laten, om den Siecken geen vergeessie pijn aen te doen, ende het quaet meerder te teigen. 't Selve werdt oock van den Poëet *Ovidius* belast 3. *de Ponto* 7.

*Curando fieri quedam majora videmus
Vulnera, quæ melius non tetigisse fuit.*

Beter val (hoe wel oock niet sonder gevaer) heeft het affetten in de uytelicke lidmaten, te weten Armen ende Beenen, Handen ende Voeten, Vingeren ende Teenen. Dan de minste swarigheydt valt in 't Saccken, alwaer het Koudt-vyer wel licht in komt, maer oock lichtelick tot scheidig gebracht werdt, behalven in Water-suchtige.

Wy komen nu tot de maniere van affetten. Na dat de Siecken een Ey geslorpt, een *Wijn-sopsen*, ofte yet anders hert-sterckende gebruyckt heeft, sal men hem bequamelick stellen, ende vast houden, ofte (soo het noodigh is) binden, ende dan, de Spieren opgetrocken zijnde, boven de plaetsch, daer de snē sal gaen, het Deel geheel vast toe binden. Door desen bandt werdt voor eerst het veel bloeden gesteyt, ten tweeden het gevoelen wat benomen, ende ten derden de Spieren soo opgeschort zijnde, sacken, na dat het lidt afgeset, ende den bandt losch gedaen is, wederom na beneden, alwaer sy dan het uytelste van de Beenderen bedecken. Aen-

gaende de plaetsch; het affetten van Vingeren, ofte Teenen, geschiedt bequamelick in 't Gewricht; alwaer, als het quaet sulcks toelaet, het snijden met minder gevaer geschiedt, ende met minder pijn. Want de Zenuwen, ende Pefen doorsneden zijnde, werden na boven getrocken, met Vleysch bedeckt, ende daer en volght geen Trecking op. Maer wanneer de verstervinge in het Been is, soo sal men het selve soo veel onder de Knye affetten, dat 'er even genoegh blijft om op een stelt vast gemaect te werden. Het welck oock plaetsch heeft, als de Voet maer het Koudt-vyer heeft. Want in een Been en behoeft men niet ('ten zy het quaet al na boven getrocken was) ontrent het verstorven Deel juyft af te setten, maer men magh wel het gefonde vorder aentasten. Soo hebbe ick hier in 't Gast-huys verscheide Krijghs-knechten, welckers voeten door kouw verstorven, ende sels het Been bedorven, ende als verwolmt was, met seer goede uytkomst de Been-pijpen doen affetten ontrent een handt breedt onder de Knye. Want indien daer meerder gelaten werdt, (gelijk aen sommige te sien is) sulcks en streckt hier niet alleen tot ondieft, maer valt oock beswaerlijck, ende is den gang in de weegh. Dan in tegendeel moet in den Arm teer weynigh van 't gefonde Deel afgenomen werden, maer afgeset dicht by het gene verstorven is. De plaets gevonden zijnde, sal men met een scharp Mes tot het Been toe snijden, sels door het bekleedende Vleysch, ende dan spoedigh het Been met een Saegh affetten. Dat afgesaecht zijnde, ende genoegh uytgebloeyt hebbende, moet het Bloedt gestempt werden. *Galenus* in sijn 2. Boeck aen *Glaucon*, die daer in by vele gevolght werdt, neemt hier toe een gloeyend Yser, om de Vaten toe te sengen. Het welck al van outs gebruyckelick te zijn geweest, blijkt uyt de Poëet *Claudianus* 2. in *Eur-*

*Vlcera possessis alte suffusa medullis
Non leviore manu ferro sanantur, & igni,
Ne noccat frustra mox eruptura cicatrix.
Ad vivum penetrant flammæ, quo funditus humor
Defluat, & vacuis corrupto sanguine vena
Arescat fons ille mali.*

Dan dit Branden en kan ick met *Paré* niet toestaen; dewijl het al te groote pijn verweckt, wanneer het snijden in gesont vleysch (gelijk noodsaeckelick is, hoe wel *Cicero*, in sijn gespreck voor *Sestius*, sulcks seydt wreetheydt, ende Beuls werck te zijn) gedaen is; waer op dan van wegen de zenuwachtige Deelen quade toevallen by komen. Daer-beneffens werdt door dat Branden veel gesont Vleysch verteert, het welck de Beenderen ontbloot, ende beler dat de Wonde met Vleysch, en Vel niet wel gestoten en kan werden. Derhalven is beter, dat op de Wonde geleyt werdt *Werek* in *Wis van Ey gedoopt*, ende daer opgestroyt *Pocyer van Bolus, Stof-meel*, ende ander Bloedt-stelpende middelen in 't 23. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste* beschreven. Daer dient dan de Plaester omgeslagen, *Defensivum*

genoen
werde
mer,
eenige
het Li
zijnde
manie
ken,
der te
opgel
van 't
de tot
werde
die in
zijn.
Lippe
de ka
met e
den.
den.

genoemt. Dit eerste Verbandt en moet niet afgenomen werden voor den tweeden, ofte derden dagh in de Sommer, ende den vierden in den Winter, 't en ware haer eenige andere swarigheydt openbaerde. Ondertusschen het Lidt in sijn rechte gestalte op een sacht kussen geleyt zijnde, sal men het tweede Verbandt op de selfde manier doen, ende het Been met droogh Plocksel dekken, ende dit soo lange vervolgen tot dat 'er niet meerder te vreesen en is van Bloedstorting. Dan dient daer opgeleydt een *Digestif*, aangewesen in 't II. Capittel van 't meer-gemelte Deel. Wanneer hier door de Wonde tot Etter gebracht is, soo moet de selve gesuyvert werden met *Salve van Ioffrouw-merck*, ofte andere, die in 't 12. Capittel van 't selfde Deel beschreven zijn. Ondertusschen en dient niet versuymt, dat de Lippen van de Wonde, door klevende Plaesters aen de kanten geleydt, ende daer aen gebacken zijnde, met een dubbelden draet by malkander getrocken werden. De vorder Genefinge is gelijk met andere Wonden.

7. In dit swaer gebreck dient oock sonderling gelet op een goede *Mariere van Leven*, de welcke na de verscheide Oorsaecken ofte verkoelende, ende vochtighmaeckende moet wesen, ofte verwerpende, ende verdroogende; doch altijd Hert-sterckende, ende de bedervinge tegenstaende. Tot dien eynde magh by de Spijse gedaen werden *Kaneel*, ofte ander kruyt, als mede *Sap van Citroenen*, ende diergelijke. Sommige meenen dat de *Slaep* hier weynigh behoort te zijn: dewijl, seggen sy, dit quaet, dat in de waeckende eenen vinger aengroeyt, in slapende tot vier toeneemt, om dat de natuyrlieke wermte haer in den Slaep na binnen begeeft, verlatende de uyerlicke Leden, alwaer dan het Koude-vyer de overhandt neemt. Dan dese reden en kan ick niet wel voor bondigh keuren. Want in den Slaep en treckt de natuyrlieke Wermte soo niet na het Herte, dat sy de uyerlicke Leden (gelijck haer Wermte wel uytwijft) soude verlaten: maer door het slapen meerder gesterck zijnde, kan het gebreck soo veel te beter wederstaen.

NOTA: Dit volgende op fol. 138. col. 1. lin. 47. achter de woorden *van 't gemelte eerste Deel*, in te voegen.

Fallopius, een vermaert Genees- en Heel-meeester in Italyen, stelt voor een *Salve*, die hy noemt de *Tutia magistrale*, ende schrijft dat het de beste is, die hy oyt gesien heeft, ende werdt aldus gemaect:

N. Olye van onrijpe *Rosen*, 8 onzen,

Myrthus,

Populyoen-salf, van elcks 3 onzen,

Blaren van Nachtschade,

Weeghbre, van elcks 2 handen vol.

Het kruydt kleyn gesneden, moet onder 't ander vermengt acht dagen staen, ende alle daegh omgeroert werden: daer na doorgedaen, ende daer in

Gelte Wasch, 4 onzen, op 't vyer gesmolten zijnde, ende als het begint laeuw te worden, met een stook om te roeren, ondertusschen daer in stroyende

Schuym van Gout, ofte

Silver, 6 onzen,

Ceruys, 2 onzen,

Gebrandt Loodt, $\frac{1}{2}$ loot,

Root gebrandt Koper, 3 vierendeel loots,

Bereyde Tutia, $\frac{1}{2}$ loot,

Campher, anderhalf vierendeel loots.

Dit soo twee uren lang onder malkanderen in een *Vijfel* geroert

Tot een *Vel-maekende Salve*.

H E T
V I E R D E B O E C K,
V A N D E
B E E N D E R E N.

Haer ONTLEDINGE ende BREUCKEN.

Het Eerste Capittel.

1. Nootsaeclickheyt van de kennisse der Beenderen.
2. Beschrijvinge,
3. Gematigheyt, ende Gestaltenis,
4. Stoffe, ende werckende Oorsaeck,
5. Gebruyck,
6. Geraemte,
7. Verdeclinge.

OM de gebroocken Beenderen wel samen te voegen, ende d'ontledene bequamelick in te setten, soo moet een Heel-meester (ge-lijck Hippocrates sulcks sijnen soon Theffalus ernstigh vermaent in seeckeren brief, ende na hem Galenus in sijn Uytleggingen op Hipp. van de Geleden) volkomen kennisse hebben van haer natu-
licke

licke gelegentheit, hoedanigh sy zijn, ende in wat gedaente haer stanfel is. Want, sonder die wetschap, soude hy lichtelick van recht krom, van krom recht maecken, ofte tot eenige wanschaphenheit oorsaeck geven. Derhalven sal wel nootwendigh zijn, dat wy hier mede, voor al-eert tot de gebreecken te komen, een beschrijvinge stellen der Beenderen.

2. De Beenderen zijn de hartste, koutste, drooghste, ende ongevoelickste Deelen onses lichaems, gesproten, door de kracht van de natuylicke wermte, uyt het vetste, ende aerdtachtighste van 't Zaet, om het geheele lichaem te dienen tot stanfel, steunsel, ende rechtigheyt.

3. De drooghte der Beenderen komt door het uyt-trecken van de vetste Vochtigheyt, gedaen van de hitte. Zijn niet-te-min kout, om dat, wanneer die vochtigheyt verteert is, de hitte noodtsaeckelick vervliegt. Waer op dan noodtsaeckelick moet volgen een hardigheyt, ende stijghenheit, sonder de welke de Beenderen haer ampt niet en kunnen bekleeden. Sulcks fiet men dagelicks aen de jonge Kinderen, die van wegen de sachtigheyt van haer Beenderen niet gaen, noch staen en kunnen, ende daer na allenexkens beginnende te gaen, dickwils komen te vallen ende struyckelen. De meer-gemelte Hippocrates verhaelt 2. Epid. van een Kindt, dat sonder Beenderen geboren was, maer niet boven vier vingeren groot, ende 't welck niet lang en leefde. De hoogh-geleerde Fernelius betuyght 2. de Abdir. gesien te hebben de Beenderen van Armen, ende Beenen, soo sacht, dat sy, niet anders als Wasch, op alderley wijze verdraeyt, ende uytgereekt wierden. Welcke sachtigheyt haer rechte gebruyck wech neemt. Want daer door bouw-valligh zijnde, en kunnen aen het lichaem voor geen pylaren verstrecken, gelijk sy van naturen anders doen, ende daerom van wegen hare hardigheyt (waer by noch komt de over-een-stemminge van drooghte, kouwigheyt, ende ongevoeligheyt) de Steenen, die, om het harde Menschelick gestacht (*genus durum*) te herstellen, van Deucalion, ende Pyrrha geworpen wierden, aerdigh 1. *Metamorph.* by den Poëet Ovidius genoemt, Beenderen der Aerde, onse groote Moeder.

*Magna parens terra est, lapides in corpore terrae
Ossa rior dicit.*

Sommige meenen, dat sy oock wel te hart kunnen werden, waer door vele Beenderen aen malkanderen wassen, tot een Been souden groeyen, gelijk in oude luyden gesien werdt, hoe krom sy na de aerde gaen, uyt oorsaecke, dat de Wervel-beenderen van den Rug-graet aen malkander vast raecten. Dan sulcks en geschiet niet, na mijn oordeel, van dat het Gebeente verhart: maer wel dat het Kraeck-been, ende de Banden, door den ouderdom verdroogen, ende in-trecken.

Ten laetsten zijn de Beenderen noch Ongevoeligh geschapen, ten aensien sy door de last des lichaems, ende de gestadige beweginge, niet gestadigh en souden ver-

zeert werden. Dese ongevoeligheyt en komt niet uyt oorsaecke, dat de Beenderen hardt zijn, want dan en souden oock de hardste Tand en niet gevoelen: maer om dat door haer selfstandigheyt geen Zenuwen en schieten, gelijk *Laurentius* voorgeeft 2. *Anat.* 2. Dan de sachte Zenuwens, die de Tand en krijgen van het seste paer der Hersen-zenuwen, en komen oock niet in het lichaem van de Tand en selve, maer blijven daer buyten, ende de Tand en werden van binnen in haer holigheyt bekleedt met een Vliesjen, het welke, als oock de Zenuwens, alleen de pijn gevoelen, daer het Been, gelijk alle d'andere Beenderen, ongevoelick is. Want sy werden sonder eenigh gevoelen gevijlt, ende gebrandt.

4. De Stoffe van de Beenderen hebben wy gestelt te zijn het vetste, ende aerdtachtighste van 't Zaet. Want al schijnt het Zaet eenderley te wesen, soo bestaet het nochtans uyt verscheide deelen, uyt het taeyste, om dat het uytgereekt kan werden, komen Zenuwen, Vliesen, ende Banden; uyt het vetste, ende aerdtachtighste, om de sterckte, de Beenderen. Dese stoffe doorwerckt werdende van de natuylicke wermte, die daer in blijft, verdrooght de selve allenexkens, tot dat se de hardigheyt van Been krijght. De Poëet *Ovidius* schijnt dit mede aen te wijzen op de gemelte plaets.

Quod solidum est, flectique nequit mutatur in ossa.

5. Wat het Gebruyck der Beenderen betreft, dat stellen wy te zijn, om het geheele Lichaem te dienen tot stanfel, steunsel, ende rechtigheyt.

De Beenderen geven het Stanfel niet alleen aen 't geheele Lichaem, maer oock aen alle de Deelen. Aen de Beenderen hangt de grootte, ende gedaente van 't Lichaem. *Galenus* gelijckt daerom de selve 1. *Anat. adm.* by de staecken van de tenten, de welke, na dat sy ront, ofte vierkant gestelt werden, de selvige ront, ofte vierkant maecken. Soo volgen oock de bysondere Leden het stanfel van de Beenderen. Een groot, ende wel gemaeckt Hooft, wijst aen vele, ende gefonde Hersenen. De Poëet *Homerus*, beteyckenende *Thersites*, voor een onbeschoft mensche, ende van ongefondt oordeel, beschrijft hem met een spits Hooft, als waer van de Hersenen oock qualick gestelt waren. De Longen en kunnen niet swaerder beschadicht, noch haer werckinge meerder belet werden, als door een quade gestaltenis van de Ribben. Sulcks bevindt men aen de gene, die Gebucchelt zijn, ende aen jonge Dochterkens, die men met geweldt dunne middelen wil maecken, gelijk of het beter was dun, als gefont te zijn. Ick verwondere my, dat dese schadelicke gewoonte, van de Borst te prangen, soo lange in de werelt geweest is. Want de Poëet *Terentius* heeft dit al berispt in *Eunucho*, mer de veissen van G. A. *Bredero* in onse tale aldus nagevolght:

*De Moeders zijn wel sot, die hare kleyne kind'ren
Soo rijgen, dat sy haer het wassen gantsch vermind'ren,
Y 3 En*

En dringen 't teere wicht in een geboot ste lijf
 Van blick of loor benaeyt in harde steecksel stijf,
 Daer gaen de wichters in benept en gespannen,
 En werden nimmermeer volwasse kloecke mannen,
 Werdt hier een dochter nu wat poestigh vet en blos,
 Die dunckt haer nut te zyn in 't leger voor een tros.

Ten tweeden strecken de Beenderen tot *Stemfel*, om, gelijck als pylaren, het lichaem te onderflutten.

Het derde gebruyck hebben wy gestelt in de *Rechtigheydt*. Want sonder Beenderen en soude de Mensch niet hebben kunnen recht over-eynde staen, ofte gaen: maer was genootsaeckt, als de wormen ofte slangen, te kruypen, het welck niet gevoeght en soude hebben een Dier, dat over alle Dieren heer ende meester is, ende geschapen om den Hemel te aenschouwen.

6. Ende om dat het Menschelick lichaem verscheyde werckinge moeste uytvoeren, soo en diende het niet van een Been te bestaen, maer uyt verscheyde Beenderen te samen-gevoeght. Want hadde het maer een eenigh Been, soo soude het altijd, als een staeck, stijf, ende onbeweeghlick wesen; gelijck *Columbus* getuyghet, yemant gesien te hebben, die niet als oogen, tonge, gemacht, buyck, ende borst beroerde: ende dat na sijn doot bevonden werde, alle sijn lidtmaten van het hooft, tot de voeten, vast ende onbeweeghlick aen malkander te hangen. Om de verscheydenheit dan der beweginge, was noodigh, dat het lichaem uyt verscheydene Beenderen t'samen-gevoeght werde.

Dese vereeninge der Beenderen noemen wy *Geraemte*, ende oock na het Griecsche woordt *Seleton*.

7. Dit Geraemte werdt verdeelt in drie deelen, Hooft, Romp, ende uytterste Lidtmaten, die wederom haer nader verdeelinghe hebben, gelijck in 't volgende sal aengewesen werden,

Het II. Capittel.

1. Hooft-beenderen, ende over-een-stemminge van de selve met d'andere.
2. Beckeneels Benaminge.
3. *Wisen*, ofte *Selstandigheyt*.
4. Gedaente.
5. Verdeelinghe.
6. Hooft-pan.
7. Voor-hoofs-been met sijn Holligheyt.
8. Opper-hoofs-beenderen, ende *Bregma*.
9. Slaep-beenderen.
10. Achter-hoofs-been.
11. *Wigge-been*, ende *Sadel*.
12. Hooft-naden.
13. *Aengesicht*.
14. Opper-kaeck, ende *Iuck-been*.
15. Onder-kaeck.
16. Tandden.

IN 't verhandelen van de Beenderen onses lichaems, sullen wy beginnen van het Hooft, soo om dat de natuyrlieke geboorte daer van begint (waerom oock de dooden met de voeten voor, na het graf gedragen werden, gelijck *Plinius* al van oudts getuyghet, daer op sien- de *Perfius* in dese versen:

— tandemque beatus alto
 Composuit lecto, crassisque lutatus amomis
 In portam rigidos caetes extendit.)

als insonderheit, om dat na de grootte van 't Hooft, gelijck *Hippocrates* aenmerckt, de nature van alle d'ander Beenderen moet gereeckent werden. Niet dat sy alle uyt het Hooft spruyten; maer dat sy allegader na haen gelegentheydt over-een-stemmen met de gene, aen de welcke sy geleedet zijn; te weten, de Beenderen van den Arm, met de Schouder-bladeren, het Dye-been met de Heup, de Heup met het Stuyt-been, dat met de Wervel-beentjens, die met het Ruggen-merch, dat met de Hersenen, ende die met het Beckeneel. Daer van sullen wy nu handelen.

2. Het Beckeneel werdt alsoo genaemt, gelijck oock in 't Griecx *Kranion*, om dat het als een Beckeneel, Helmet, ofte Storm-hoet het Hooft beschermt; gelijck oock het bovenste, na de gelijkenisse, *Pan*, Hooft-schotel, ofte Hooft-schele.

3. Hier in staet voor eerst aen te merken het *Wisen*, het welck eenigh is, om soo veel te beter de Hersenen, de plaetsche van ons redelicke Ziele, te bevrijden van alle ongeval. Daer toe moest het noodtsaeckelick ofte vast ende dun, ofte vast ende dick, ofte dick ende voos geschapen wesen. 't En is niet vast ende dun: want dat soude het quetsen te seer onderhavigh zijn geweest. Niet vast ende dick: want dat soude door sijn swaerte al te moeyelick gevallen hebben. Maer is dick ende voos. Dick, om dat het van buyten soo licht niet en soude beschadicht werden. Voos nochtans om drie redenen. Eerstelick, op dat het de Hersenen door al te swaren gewicht, niet persen en soude. Ten tweeden, op dat het in sich soude besluyten Morch tot voedtsel; ende daerom is de *Pan* dubbelt, de Heel-meesters noemen 't twee tafels, ende *Hippocrates* in sijn boeck van de Hooftwonden *diploon*, alwaer hy oock aenwijft, dat de *Pan* onder alle Beenderen alderlichst onsteekt. Het welck te sien is in 't *trepaneren*, ofte doorboren: in welcke werckinge het boor, ofte *trepane*, tusschen beyde moet afgenomen, ende in water, ofte melck gedoopt werden, op dat, in 't lange omdraeyen het selve verhittende, geen onsteekinghe en kome te veroorsaeken. Het gebeurt somtijds, door slagh ofte stoor op 't Hooft, dat 't gemelte bloedachtigh Morch uyt sijn plaetsche schietende, komt te bederven, ende onsteeken; 't welck dan de *Pan* mede gedeelt werdt, sonder dat 'er van buyten yet aen te sien is. Daer op volghet veeltijds, dat eenige weecken, ja maenden daer na, wanneer de ge-
 quetste

quetste niet quaets en vermoedet, de selve buyten verwacht schierlick komt te sterven. De derde oorsaeck van de voorsichtigheydt des Beckeneels is, om doortocht te geven aen de dampen, die van beneden in de Heersenen op-wellen.

4. De Gedaente van het Beckeneel is natuyrlick, ofte onnatuyrlick.

Natuyrlicken standt heeft het, zijnde rontachtigh, een weynigh langwerpigh, voor ende achter uytspuyende, ende ter zijden plat. Rontachtigh om drie redenen. Voor eerst, om vele Heersenen, gelijk de Mensch die meerder heeft als andere Dieren, te konnen herbergen; alsoo de ronde gedaente meest kan bevatten. Ten tweeden, om soo lichtelick van buyten niet beschadicht te werden; dewijl 't gene ront is, soo niet tegen en houdt, maer alles daer lichtelick opaf-schampt. Ten derden, om te beter konnen bewegen; want dat ront is, kan vaerdiger omgedraeyt werden, als yet dat een andere gedaente hecht. Moest even wel noodtsaeckelick een weynigh langwerpigh wesen, om te bevangen de Heersenen, ende By-heersenen. Uytsteckende van voren, om de Tepelachtige uytspuyingen; van achteren, om de By-heersenen, ende den oorspronck van het Ruggenmorch, plaets te maecten. Het is van ter zijden plat, insonderheynt na voren, om met het achterste Deel in 't gewicht te staen, alsoo het voorste swaerder is van wegen de veelheynt der Opper-kaecks-beenderen: ende om dat de Slaep-beenderen de Oogen, wanneer sy ter zijden om sien, niet en souden in de weegh zijn.

Onnatuyrlick is het Beckeneel gestelt, wanneer het te groot, te kleyn, te ront, te spits (gelijk wy in 't voorgaende Capittel van *Thersites* geseydt hebben) ofte andersints van den gemeenen loop der Nature is afwijkende; waer over *Hippocrates* kan nagesien werden.

De Heersenen, als woonplaets van ons redelicke Ziele, werden beschermt door een Beckeneel, ofte beeni-geen strom-hoet, die mede niet, gelijk het geheele lichaem, uyt een Been bestaet, maer uyt verscheydene, in dichte, bolligheynt, ende hardigheynt verschillende, om de verscheydenheynt der werckinge van de Heersenen. Ende alsoo daer toe geen bewegen van nooden was, soo en zijns niet te samen gevoeght, als de Lidmaten, maer vast ende onbeweeghlick aen malkanderen door Naden gehecht.

5. Voor eerst verdeelen wy het Beckeneel in de Hooft-pan, ende 't Aengesicht.

6. De Hooft-pan bestaet uyt acht Beenderen, Voor-hoofts-been, Achter-hoofts-been, twee Opper-hoofts-beenderen, twee Slaep-beenderen, Wigge-been, ende Seef-been.

7. Voor-hoofts-been, ofte *Krans-been*, (soo genoemt, om dat de Kranffen op die plaets gedragen werden) begint van den Krans-naet (waer van wy teistondt sullen sprecken) ende komt tot aen den gemeenen Naet, die door den Oogen-kuyl daelt. In dit Been staet een Heelmeester wel te letten op de Holligheynt ontrent de Wijn-

brauwen, tusschen beyde de tafelen vande Pan, op dat hy niet en meene, dat wanneer de eene tafel gequetst is, de andere oock gequetst zy, ende alsoo qualick daer een Boor soude opsetten. *Ambr. Pare* getuyghet, ende wert door de ondervindinge bevestight, dat, wanneer door quetsuyre, de uyerlicke tafel gebroocken zijnde, dese Holligheynt ontdeckt wert, de Wonde gemeenlick onge-neeflick is, ende niet als met een Plaesterken moet bedeckt blijven. Dese Holligheynt is van boven rontsom met been besloten, dan onder is se doortochtigh in den Neus. Sy werdt gemeenlick van een Beenderken, uyt de onderste tafel spruytende, in twee gedeelt, ende van binnen bekleedt met een groenachtigh vliesjen. Over 't gebruyck van dese Holligheynt twislen de Ontleders. *Fallopus*, van *Wesel*, ende *Spiegel*, meenen, dat de Lucht, door dese Holligheynt, den Reuck de Heersenen aenbrengh. Dan het selve en is niet waerschijnelick, alsoo hier geen Zenuwen en zijn, gelijk wel in andere sinnen, om den Reuck over te brengen. *Baubinus* is van gevoelen, dat dese Holligheynt de Stem behulpigh is, ende dat in de gene, die een platte Neus hebben, de selve, van den Pijl-naet tot den Neus loopende, uytgedaen werdt; ende dat daerom soodanige geen goet geluyt en slaen; maer door den Neus sprecken. Maer de ondervindinge toont geheel anders. Ick hebbe by d'Heer Professor *Paaw* gesien verscheyde Beckeneelen, die met dese Holligheynt wel versien waren, niet tegenstaende de Pijl-naet de selve in twee verdeelt hadde. Ende sijn E. stelde het gebruyck van dese Holligheynt, om de Lucht door den Neus opgetrocken, in de selve opgehouden, ende alsoo wat bereydt te werden, om met haer raeuwigheynt, ofte groote onmatigheynt, daer sy dickwils mede behebt is, de Heersenen niet te beschadigen. Dit gevoelen werdt by vele gekeurt voor het beste.

8. De twee Opper-hoofts-beenderen zijn vier-hoekigh, scheyden van malkanderen door den Pijl-naet: palen onder den schubs-wijsen naet, voor aen den Krans-naet, achter aen den Winckel-naet. Dese Beenderen zijn de voofte, ende alderteerste, seydt *Hippocrates*, om dat het Hooft, door de veelte der Aderen, hier de meeste uyt-damping van nooden heeft. De plaetsche van dese Beenderen, daer de Pijl-naet, ende Krans-naet te samen loopen, is den top van 't Hooft, in 't Griecx, om sijn sachtigheynt, *Bregma* genoemt; want dese plaetsche is in de eerst-geborene kinderen open, ende van been ontbloor, (vertoonende het kloppen der Heersenen) ende blijft noch soo eenige tijdt. Waerom sommige de selve den naem geven van Fonteyne des Hoofts. De gemelte ontleder *Baubinus* schrijft van een Vrouw, in de welke dese opening op haer ses-en-twintigh jaer noch niet gestoren en was, ende dat sy verwijden door Hooft-pijn. Het Beenken, dat dese opening sluyt, en krijght nimmermeer gelijcke dichte, nochte vastigheynt, als de andere Beenderen; soo dat een Pan tegen 't licht gehouden, dese plaets doorluchtigh sal vertoone-

nen.

nen. Waerom oock de Stovingen, Smeeringen, ende alle *Topica*, dat is, plaetselicke Heel-middelen, op dese plaets gebruyckt werden, alsoo hare kracht hier best kan doorschieten. Ende sommige Genees-meesters stellen alhier een *fontanel*, ofte loos-gat, tot sturtinge, ende ophoudinge van de Sinckingen. Ende al is 't dat *Laurentius* sulcks niet goet en vint, om de vaten, ende velen van het dicke Heissen-vliesch: soo kan ick even wel getuygen, het selve in Italyen, daer het gemeen is, gesien te hebben met groot voordeel gebruycken. Daer zijn sommige Schrijvers van onsen tijdt, die dit Beenen, tot poeyer gestooten zijnde, tegen de Vallende-sieckte seer prijsen. Dit is de plaets, die *Hippocrates*, in sijn Boeck van de Hooft-wonden, keurt voor de gevaerlickste, om gequetst te werden. Ende sulcks niet alleen om der selver swackheydt; dan oock, om dat de slagen daer op recht neder vallen, ende alsoo niet af en schampen, maer als wederom steuyten; 't welck daerom oock meerder schudding, dreuning, ende ontroering in de Heissenen veroorsaect. Het selve betoonen de stralen van de Son, die daerom des Somers meerder steecken, om dat sy recht neder schieten, ende dat haer kracht als wederom steuyt. Sulcks heeft hier oock plaetsch; soo dat, door die groote beweginge, de binnenste Aderkens van de Heissenen dickwils komen te bersten, ende het Bloedt daer uytlopende de doot te veroorsaecten.

9. Aen de Opper-hoofst-beenderen volgen, ende zijn gehecht de Beenderen, die de Heissenen van ter zijde bekleeden, welcke plaetsch gemeenlick de *Slaep van 's Hooft* geheeten werdt, (om dat men op de selve leggende, bequamelick slaept) ende daer na dese Beenderen oock *Slaep-beenderen*. Sy werden in Latijn *Offa temporum* genoemt, als of wy seyden *Tijdt-beenderen*, om dat sy den tijdt des levens, ofte den ouderdom te kennen geven. Want op haer plaetsch beginnen de hayren eerst grijs te werden; het welck de Poëet *Virgilius* oock raect 5. *Aenid.*

Temporibus gemini canebat sparsa senectus.

Sy zijn rontachtigh, met de Opper-hoofst-beenderen gevoecht schubs-wijs, ende dat, alsoo sy onder geheel dick zijn, noodwendigh, om geen meerder swaerte, ofte veel liever, ongelijckheydt te maecten. In dese Beenderen zijn de drie Beenderkens, die het Gehoor dienen. Dan alho die niet en strecken ten dienste van een Heel-meester, soo sullen wy de selvige hier overslaen.

10. Het seste Been van de Pan is het *Achter-hoofst*, 't welck bepaelt, ende omschreven werdt over al door den *Winckel-naet*, ende een dwersse *Lijn*, gemeen wesende met het *Wigge-been*. Ende dit Been gaet alle andere in hardigheydt te boven, om dat de slagen van achteren niet wel gesluyt, noch voortien en kunnen werden.

11. Het sevende Been, om dat het een beytel, ofte wigge gelijckt, ofte, als *Laurentius* meent, om dat het tusschen de Beenderen van de Pan, ende Opper-kaeck, gelijck een beytel schiet, hebben de Griecten *Wigge-*

been genoemt. Men soude het oock den naem mogen geven van *Gront-been*, om dat het een deel is van der Heissenen gront-vest. Hier is de *Sadel*, op welke den Trechter, ende Fluym-klierken komt, waer door de fluymen, ende vochtigheydt uyt de Heissenen in den Mont loopen.

12. Het achtste ende laefte Been van de Pan is het *Seef-been*, alsoo geheeten, om dat het bovenste Deel vol gaetjens is, gelijck een seve. Het gebruyck van dese gaetjens is voornamelick om de lucht hier door in de Heissenen op te halen, ende met de selve den Reuck aen de Heissenen te brengen; waerom oock de tepelachtige uytsteeckels der Heissenen, het voornaemste wercktuigh van den Reuck, alhier in een holligheydt komen, ende als die door verkoutheuyt, ofte anders verstoppen, dan vergaet den Reuck. Het ander gebruyck van dese gaetjens is, het suyveren van de Heissenen. Want al is 't, dat de slijmerigheydt door den Trechter gelegent werdt op het Fluym-klierken, ende alsoo in den Mont: als even wel de bovenste holligheden der Heissenen vol slijms zijn, soo duuypt het selve door dese gaetjens van 't Seef-been, in den Neus, 't welck het snoot is, dat wy door den Neus quijt werden.

Dit zy nu genoeg van de acht Beenderen des beckenels, de welke alsoose met *Naden* aen malkanderen gehecht zijn, soo is oock noodigh dat wy 't getal, ende 't gebruyck van de selvige aenwijzen. Het getal van de *Naden* en is in man ende vrouw niet verscheyden, gelijck *Aristoteles* gemeent heeft, maer hebben beyde eygene, ende gemeene.

De *Eygent* zijn, die de beschreven Pan-beenderen van malkanderen scheyden. De *Gemeent*, die de Pan scheyden van de Opper-kaeck, *Wigge-been*, ende *Seef-been*.

De *Eygen* zijn tweederhande, echte ende on-echte. De echte, ofte rechte, zijn als de tanden van een zage tegen malkanderen gevoecht, ende zijn drie in getal. De *Krans-naedt*, die het Voor-hoofst-been van de *Sijdel-beenderen* af scheydt. De *Pyl-naedt*, de welke recht is, ende de Opper-hoofst-beenderen van malkanderen scheydt. De *Winckel-naedt*, maeckende eenen drie-hoek, omvangt het *Achter-hoofst-been*. De *On-echte*, ofte *Bastlaert-naden* zijn twee, schubs-gewijs geschapen, ende dies *Schubachtigh* geseyt. Den eersten scheydt het *Achter-hoofst-been* met een dwersche linie van het *Wigge-been*, ende gaet door de holligheydt van de *Slaep-beenderen*, ende dan weder na beneden, ende de achterste *Tanden*, het *Wigge-been* oock rontsom begriipende. Den anderen beginnende uyt het hol van de *Slaep-beenderen*, gaet midden door de *Oogh-beenderen*, ende komt in den Neus aen een, het *Voorhoofst* van de opperste *Kaecks-beenderen* scheyden.

Het *Gebruyck* van dese *Naden* is, voor eerst, om dat door de selvige de Heissenen soude mogen uyt dampen. Ten tweeden, om dat den Breuck van een been (het welck van de *Glaes-maekers* oock nagevolgt werdt) niet en soude voortloopen. Ten derden, om dat daer door

door het harde Heiffen-vlies fijn vefelen fchieten foudetot het maecken van 't Parne-vlies, ende 't felve tegen de Pan van binnen opgetrocken zijnde, de Heiffenen, ende haer holligheden ruymet plaetfch te laten. Want gelijk in de Borft aen 't Herte, ende de Longe een ruymte gegeven is, in de welcke fy vryelick beweeght kunnen werden: alfoe is oock in 't Hooft een ruymte gelaten voor de beweginge der Heiffenen. Dese gefchiedt gefamentlick met de Hert-klopping; gelijk in de veiffche Hooft-wonden klaerlick waergenomen werdt. Ten vierden dienen oock de Naden, om dat de uytwendige Heel-middelen te dieper fouden in-gaen: daerom gebiedt *Galenus* de felvige op de plaetfch van de Naden te leggen.

De kennisfe van dese Naden is een Heel-meeft'er feer noodigh; want voelende in de Wonden met fijn *Prover*, ofte Proef-yfer, ende on-evenheydt gewaer werdende, fal kunnen weten, ofte de Pan gebroocken is, ofte niet. Dan het gebeurt, doch feer felden, dat de Naden in wel-fchappen Hoofden veranderen: *Aristoteles* meende, dat de Pijl-naedt in de Vrouwen, ende *Fallopium* in de Kinderen tot den Neus toe ging. Maer fy zijn beyde verdoolt, alfoe de Nature daer in fomtijds fpeelt, ende geen eenen ftreck en houdt. *Vesalius* fchrijft gelien te hebben, dat het achter-hooft met den Pijl-naedt door-fneden was. Doctor *Paaw* toonde ons twee kleyne Naden in de Opper-hoofst-beenderen by den Winckel-naet. *Sylvius* getuyghet een Pan gefien te hebben: in de welcke al de natuylicke, ende gewoone Naden verdubbel waren; het welck oock van *Eustachius* werdt bevestight. In foodanige gelegentheydt, indien een Heel-meeft'er met fijn Proef-yfer over de gequetfte Pan ftrickende, ende vernemende on-evenheydt op de plaetfche, daer de gewoonlicke Naden niet en zijn; daer uyt oordeelde dat het Been gebroocken was, en foudet van onwetenheydt niet te befchuldigen zijn: alfoe *Hippocrates* felve bekend, daer in bedrogen te zijn geweest: die man, van de welcke *Macrobius* feyt, dat noch bedriegen; noch bedrogen konde werden. Dit zy genoegh van de Pan; is overigh te seggen van de Beenderen des Aengefichts.

13. Het Aengeficht wert verdeelt in de Opper-kaeck, ende Onder-kaeck.

De Opper-kaeck is in de Mefchen, ende in alle andere dieren onbeweeghlick, behalven in de Crocodijl, ende Papegaey. De Crocodijl beweeght de bovenfte, ende heeft de onderfte kaeck foo valt aen de Slaep-beenderen, dat hyfe in 't minfte niet en kan roeren. Maer de Papegaey roertfe alle beyde. Nu in den Mefche is de bovenfte onbeweeghlick, voor eerft, om dat het anders 't Geficht, ende den Reuck foudet beletten; daer-beneffens foudet de harde koft oock foo wel niet gekaewt kunnen werden. Gelijk men fiet in de Koren-molens, dat van de twee fteenen, den eenen ftill leyf, ende den anderen gedraeyt werdt, om het koren fijn te malen; foo gaet het oock met onfen Mondt, die de fpijfe fijn moet malen voor de Maegh, ende is derhal-

ven noodigh geweest, dat het een Been ftill was, ende het ander hem beweeghde. Behalven dat het bovenfte onbeweeghlick moet wesen, om de fraeygheydt van het Aengeficht niet te fchenden. Want onfen Schep-per heeft infonderheydt gelet, om den Mefchen met een fraey Aengeficht te vergieren, als wefende het beelt van de Ziele. Daerom en fteekt het niet uyt, gelijk in de Beesten, maer is korter ende ronder, ende dien-volgende foo veel te fraeyer. Derhalven maecken de Rechts-gelcerden oock fwarigheydt om het Aengeficht der misdadigen met brant-teeckenent te quetsen. Want in de Wet, *Si quis ad metallum 17. C. de Paenis*, werdt gefeyt; dat het Aengeficht gedaente heeft na de hemel-fche fchoonheydt.

14. De Opper-kaeck beftaet niet uyt een, maer vele Beenderen; niet foo feer om van een flagh of floot kleyn-der ongemack, ende fchade te lijden: als wel, om dat uyt haer famen-voeing de Banden van de Spieren fouden voortkomen, om te vaster aen haer beginfelen, als beenachtige Deelen gevoeght, ende foo veel te ftercker te zijn: daer-beneffens, om dat de Kaecks-beenderen niet allefins even valt ende hardt, ofte even dick ende valt moeten wesen. Dese Beenderen zijn elf in getal, ofte vijf paer, ende een ongepaert.

Het eerfte paer zijn twee middelmatigh groote Beenderen, uyt de welcke het onderdeel van den Oogh-kuyl den geheelen kleynen Oogh-winckel, een gedeelte van het Juck-been, ende de Wang t'famen gefet zijn.

Het Juck-been ofte *Ot jugale* en is geen een Been, maer alleen een vergadering van twee uytftreekende Beenderen, het eene van dit Kaecks-been, het ander van de Slaep-beenderen. Dit is gemaeckt tot befcherming van de Slaep-fpier. Want alfoe de Wonden hier veeltijds doodelick zijn, ende dat de fpanning ende onfteeking van defen Spier, eenen diepen flaep ofte trecken van Zenuwen veroorfaeckt, gelijk *Hippocrates* feydt in fijn Boeck van de Breucken, foo heeft de voorfichrige Nature den Pees van defen Spier van buyten als met een fteene muet omcingelt.

Het tweede paer, zijn twee kleyne Beenderkens, die den grooten Oogh-winckel maecken. Hier is mede de voorfichrigheydt van de Nature te sien, te weten een gat, 't welck in den Neus doorgaet, waer door niet alleen de vochtigheydt van de Herffenen, die op de Oogen valt, ende over de Wang foudet moeten loopen hebben, door den Neus fijn tocht heeft; maer eenigh vulnis, ofte kleyne vliegghens die in 't Oogh komen, door den Neus uytgefnoten werden. Op de kant van dese holte zijn kleyne Klierkens, door de welcke die vuylichgheydt in de Neus uytgeperft werdt, ende oock de tranen haren loop hebben.

Het derde paer, zijn twee groote Beenderen, bevangende alle de Tandent, ende dese zijn eygentlick van *Galenus* in 't 11. Boeck van 't Gebruyck der Deelen op 't 9. Cap. voor de Opper-kaeck gehouden. Dese hebben in haer een groote holligheydt, om foo veel te lichter te zijn.

Z

Het

Het vierde paer, zijn twee kleyne Beenderkens in 't onderste van 't Gehemelt, niet verre van het Wiggebeen. Het Verhemelt van de Mont is vol kleyne gaetjens, door de welke de sluymige vochtigheydt der Heffenen gekleynst werdt tot in den Mondt, gelijk door het Seef-been in den Neus. Ende dit is de oorsaeck, waerom dat de Verhemelt-beenderen soo dickwils komen te bederven ende te verrotten in de gene, die seer sluymigh van aert zijn, voornamelijk soo by de selve vochtigheydt een scherpigheydt ofte quaetaerdigheydt is, gelijk in de gene, die de Pocken hebben. Ick gae tegenwoordigh over een man, wiens sluymen gelijk hy seydt, niet anders en smaecten als Koper-root, ende dese hebben sijn Gehemelt wel 't vierendeel opgegeten.

Het vijfde ende laetste paer, zijn de twee Neus-beenderkens, die met malkanderen het bovenste van de Neus maecten. Dese Beenderkens en komen maer half wegen den Neus, het overige is van Kraeck-been. Want ten dicke niet, dat hy heel van Been was, om niet licht te breecken; maer hy moest boven van Been zijn, om aldaer open te staen, op dat de Lucht, die wy gestadigh van doen hebben, daer door in de Heffenen soude opgehaelt werden. Onder moest hy van Kraeck-been wesen, om dat de Neus-gaten te beter gefnoten souden werden, ende met eenen in 't adem-halen lichter op ende neder gaen, als oock om de selve toe te houden voor quaden Reuck, ende om dat se soude konnen wijcken voor stoot ofte slagh. Dese Beenderkens zijn langwerpigh vierkant, in den Mensch smalder, als in een Hont, ofte Sim: ende maken derhalven dat de Oogen van de Menschen soo verre niet van malkander en staen. Welcke saeck soo verre van *Aristoteles* in *Probl.* getrocken wert, dat hy hier uyt wil betoonen, den Mensche onder alle Dieren de vernuffte te zijn. Want hoe dat 'er minder plaetsch tusschen beyde de Oogen is, hoe dat de stralen van 't Gesicht rechter linie hebben, ende maecten, als se te samen komen, kleynder hoeck; het welck gaeuer ende wackerder Gesicht veroorsaect.

Het laetste ende on-even Beenken, is de muer ofte het schufsel van den Neus, het welke tusschen beyde d'ander in komende, geen steunsel aen den Neus en geeft.

15. Dit zy genoegh van d'elk Beenderkens van de Opper-kaeck, wy sullen nu komen tot de Onder-kaeck. De Mensch heeft de selve na de grootte van sijn lichaem alderkortst ende by-na ront, om des Aengesichts rondigheydt, die veel frayer ende aerdiger is, als de lengte. De ander Dieren (behalven de Apen, die het Menschen Aengesicht wat na by komen, ende oock by-na handen gebruycken) hebben lange ende uytsteekende Onder-kaecken, alsoof se de selve in plaets van handen gebruycken, ende moeten bocken om met den Mont de Spijse van d'aerde te nemen. De Onder-kaeck gelijckt van buyten eenen boogh, heeft van binnen groote holligheydt, om dat se soo veel te lichter soude zijn in 't bewegen. Bestaet uyt twee Beenderen, die in de jonge Kinderen noch niet vast aen een gehecht en zijn, dan in vol-

wassene zijn se soo vast aen malkanderen verknocht, dat se maer een Been schijnen te wesen.

16. In beyde de Kaecken zijn de Tandten gepaelt, welckers voornaemste ampt is de Spijse te knauwen, ende kleyn te breecken, ende over te doen aen de Tongge, om door de Keel geslickt te werden. Dit is 't gene wy eten noemen, waer van daerom in het Grieks, *Latijn*, onse, ende andere Talen, de etende Tandten haer benaminge trecken. De selve beschrijven wy te zijn, de alderhardtste Beenderen, van binnen hol, met Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen versien, in de huyskens van de Kaecken als spijckers gevoeght, met Vliesen, ende Vleesch, als met Banden, vast gemaeckt, streckende voornamelijk om de Spijse te breecken, ende voor de Maegh te bereyden.

Dat het Beenderen zijn bewijst haer wesen, haer koude, ende drooge gematigheydt; als oock haer hardigheydt, vastigheydt ende wittigheydt.

Dat het de alderhardtste Beenderen zijn, blijkt, onder andere, daer uyt, dat sy alleen, als de Romeynsche Schrijver *Plinius* betuyghet, (*7. Nat. 12.*) met het andere lichaem (gelijk de Romeynen haer dooden plegen te doen) niet en verbranden, ende (*36. 17.*) wanneer in den steen, die men *Sarcophagus* noemt, het gantsche lichaem in veertigh dagen verging, ende als opgegeten werde, de Tandten noch geheel over bleven. Het was oock wel hoogh-noodigh, dat sy soo hardt waren, op dat se, door het veel knauwen ende bijten op harde dingen, niet te seer slijten en souden.

Tot de seven jaren is in de Tandten een merckelijke holligheydt, met een dunne schobbe, gelijk de wassene huyskens van de Byen, bekleedt. Door dese holligheydt, schieten eenige Zenuwken, Aderken, ende Slagh-aderken tot binnen in de Tandten. De Slagh-aderken veroorsaecten, dat, als een Tant doorboort werdt, daer dickwils veel Bloedt uyt springt, ende in onsteeking, ende pijn een klopping gevoelt werdt. Sy bewaren de natuurlieke wermte der Tandten, ende brengen de selve haer voedsel aen, het welck sy gestadigh van doen hebben, om soo veel aen te nemen, als sy afgaen. Nu dat se groeyen, ende afslijten, blijkt daer uyt, dat als een Tant uyt valt, ofte uytgetrocken is, de gene, die daer recht tegen over staet, veel langer uytwaelt, als die nevens hem gelegen zijn, om dat hy geenent Tant over hem hebbende, daer hy tegen werckt, ende wrijft, gestadigh af, ende niet weder aen en neemt, daer de neven-staende niet meerder en groeyen, als sy door het eten verslijten; het welck duyt tot den laetsten ouderdom, soo dat se uytgetrocken zijnde, dickwils wederom wassen. Want het voedsel, gelijk *Hippocrates* schrijft, loopt 'er altijd met menighe na toe. Wy lesen van een Borger uyt *Samothracia*, die noch wederom Tandten kreegh, na sijn hondert ende vier jaren. Ende *Aristoteles* getuyghet, van sommige Vrouwen, die de Back-tanden na haer tachtentigh jaer uyt quamen. Door de Aderken werdt het overige voedsel wederom getroc-

getrocken na het Herte. Van wegen het Zenuwken, ende het van binnen bekleedende Vliesjen, hebben de Tandē scherp gevoelen (hoe wel niet het Been, als hier voor geseyd is) gelijk de groote pijn wel uytwijft, als mede dat se van luyre, ende wrange dingen eggetigh werden.

De Tandē zijn, gelijk spijkers in een balck, vast in beyde de Kaecks-beenderen gehecht. De Zenuwe in de holligheyt komende, maect haer vast, de Foselen der Vliesen, hangende om de wortels van de Tandē, binden de selve te samen, ende van het Tand-vleysch werden sy rontsom onderflut, ende het selve bedorven, ofte opgegeten zijnde, soo komen sy losch te werden, ende uyt te vallen, gelijk in de Blauwshuyt veeltijds te sien is. Haer samen-settinge werd oock losch, ende wanckelbaer door al te heete dingen, die hare vochtigheyt doen verdwijnen; als oock door veel kout water te drincken, het welck de Troglodyten gebeurt, gelijk *Sealiger* schrijft *Exerc. 271*. Want het voedsel werd door de kouw daer van daen gedreven, ende de werme uytgebluscht.

De Tandē staen in haer huyskens, sonder dat se nochtans aen het Kaecks-been vast gegroeyt zijn, het welck even wel somtijds gebeurt is. *Hollerus* schrijft van een Heel-meester, die by sijnen tijd te Parijs een Tant-trekkende, met eenen uytrockte een stuck van de Kaeck, ende de nabuyrige Tandē, waer op een gevaerlicke Bloet-vloeying volghde. De Tant-trecker voor recht geroepen zijnde, werde vry ende onschuldigh verklaert, overmits ondervonden werde, dat de Tandē niet na de gemeene natuurs wijze in haer hollen geplant waren, maer gantschelic aen het Kaecks-been vast gegroeyt. Dit vonnis komt over een met het gene de wijsgerige *Plato* sielt in sijn 5. Boeck van de Wetten, seggende dat een Genees-meester behoort vry gewesen te werden, wanneer hy niet wetens, ende willens qualick gaet. Want het verhaelde soude *Esculapius* selve wel konnen gebeurt hebben, die voor een God by de Heydenen gehouden is, ende het Tant-trecker gevonden heeft, gelijk *Cicero* schrijft in sijn 3. boeck van de Nature der Goden.

De Tandē en werden niet gemaect even als sy uyt-komen, gelijk sommige dencken: maer haer afteyckeninge geschiet te gelijk met die van d'andere Beenderen; dan werden allencxkens voltrocken, soo dat se eenige tijd onvolmaect in de Kaecken schuylen, ende niet gelijk uyt en komen. Want sommige vertoonen haer ras, gelijk de voorste, soo om dat sy scherper zijn, als om dat het Tant-vleysch, daer sy onder stecken, in 't suygen gestadigh tegen den Tepel wrijft, ende daer van verhittende lichtelicker verdunt, ende doorboort wert. Men leest van de Romeynen *Marcus Curius*, die daerom *Dentatus*, ofte Getande genoemt werde, ende *Papirius Carbo*, dat se met Tandē geboren zijn: het welck seer selden geschiet. Maer sy openbaren haer gemeenlick eerst op de sevende maent, ofte wat later, indien het kint kucht, ofte hoest, gelijk *Hippocrates* seyt,

waer op dickwils, insonderheyt de Honts-tanden voortkomende, Stuypen, ende Loopvolgen, 3. *Apbor. 25*. Nu waerom dat in den Menschē de Tandē langamer uytkomen, als in de Beesten (den Olifant heeft sijn Tandē, soo drae hy geboren is, gelijk *Aristoteles* schrijft 2. *Hist. An. 5*.) als oock dat hy tandeloos geboren wert, seyt de gemelte *Aristoteles* 2. de *Gen. An. 4*. de oorsaek te welen, om dat de aerdtachtige oertoligheyt, daer de Tandē haer groeytel van nemen, onder alle Dieren by den Menschē minst is. Godt heeft daer in wel forge gedragen, ende de Kinderen sonder Tandē laten ter werelt komen, op dat sy in 't suygen den tepel niet quetsen, ofte doorbijten en souden; gelijk men siet, dat vele doen, wanneer sy met tandē suygen, ende maecten, dat het bloedt langs de Boist loopt: het welck de Moeders, ende insonderheyt de Minnen, door de pijn, afkeerigh soude maecten van 't soogen. Daerom spruyten sy wel ter tijd uyt, wanneer het kint begint te eten. Want elck deel wert op die tijd eerst volmaect, als sijn gebruyck van nooden is. Hierom meent de meer-gemelte *Aristoteles* 5. de *Gen. An.* dat de Voor-tandē eerder uytkomen, als de Back-tandē, dewijl de spijs eender doorsneden, als kleyn gemalen wert. Het welck de oorsaek is van insicht, *finalis* genoemt; dan de werckende is, dat de Voor-tandē scherper zijn, ende dien volgende eerder konnen doorboren, gelijk nu geseyt is.

De Tandē hebben verscheyden gebruyck. Het voornaemste is, om de spijs te breecken, kleyn te morselen, ende te malen. Soo seyt *Cicero* in 't 2. boeck van de Nature der Goden, *Dentibus in ore constructis manditur, extenuatur, ac molitur cibus: eorum adversi acuti* (dat zijn de Voor-tandē, ende Honts-tandē) *dividunt escas, intimi autem* (te weten, de Back-tandē) *conficiunt, qui genuini vocantur*. Ende dit is de voorbereyding van de eerste verteering, die in de Maegh geschiet: ende als de spijs in den Mont wel geknacuwt, gemorselt, ende gemalen is, dan is sy bequaem om in de Maegh wel verteert, ende tot goeden Gijl voor de Lever bereydt te werden. Die weynigh Tandē hebben (want die geheel tandeloos zijn, beligen haer verharde Kevers) ofte die de spijs, door honger, ofte slygheyt, eer dat se half geknacuwt is, inslocken, voelen, dat sy haer Maegh belwaert. De Beesten, die boven van Tandē outbloot zijn, om dat de stoffe der selvige tot de Horens gegaen is, moeten herknacuwen, alsoo de spijs van de onderste Tandē alleen niet kleyn genoeg gemalen en kan werden. Het tweede gebruyck der Tandē is, om de stem te maecten. Want als men spreekt, soo slaet de stem tegens de voorste Tandē; ende men bevint oock, dat de gene, die tandeloos zijn, belabbert sprecken, ende de R. ofte S. niet en konnen uytbrengen. De Poët *Homerus* seyd, dat de Tandē den Menschē gegeven zijn, om de klappernye te bedwingen. Want sy staen als muiren voor de Tonge. Sommige meenen, dat sy mede tot gieraed: souden

streeken, alsoo het Ieclick staet, tandeloos te zijn. De nature heeft oock tot fraeyigheydt van den Mont, ende welstandt van de Tandē, de selve met Vleysch beset, ende met de Lippen, gelijk als een schild, bedeckt, op dat se, als een borst-weering souden wesen voor de Tandē, om de koude Lucht wat te breecken, ende tegen te houden. *Aristoteles* schrijft, dat de Tandē, die sommige Beesten zaeghachtigh, ofte uytsteecken-de hebben, haer gegeven zijn, om te vechten, ofte haer te beschermen: dan daer toe heeft de Menschē sijne Handen.

Het getal der Tandē is in alle Menschē niet evenens: maer alijdt is het meerder veel beter als het minder. Want die lang leven, schrijft *Hippocrates*, hebben vele Tandē, ende die weynigh, ende ydēle Tandē hebben, seydt *Aristoteles*, zijn kort van leven. Maer dit en gaet in alle Menschē juyft niet alijdt even vast. Want *Suetonius* verhaelt, dat de Keyser *Augustus*, ydele, weynige, ende rouwe Tandē gehadt heeft, die nochtans tot den ouderdom van tseventigh jaer gekomen is. Welck exempel *Cardanus*, de *Subt. regens Aristoteles* in-brengh. Dan *Scaliger* beantwoordt wel, genoegh te zijn, dat soodanige uytpraecken meestendeel waer zijn; ende dat sulcks oock selfs in de Kort-bondige Spreucken van *Hippocrates* moet stant grijpen: dat mede *Cardanus* beter gedaen hadde, de reden van 't gene de Prince aller Wijsgerigen te onderfoecken, als met een exempel de aensienlickheydt van soo grooten man te krencken. De reden is dese: Weynigh Tandē bereykenen, dat 'er weynigh stoffe, ofte weynigh kracht is. Ende dit zijn beyde teyckenē van kort leven; ende niet-te-min oock oorlaeck. Want de gene, die weynigh Tandē hebben, en konnen de spijsē niet wel kaeuwen, ende de selve wel bereydt aen de Maegh over-senden; waer door dan geschiet, dat de selve aldaer niet wel verteert en werdt. Ende het is alsoo gelegen, dat de eerste verteringē van de Maegh, in de tweede van de Lever niet verbetert, noch aldaer uyt racuwe Gijl goet Bloedt en kan gemaect werden; waer aen de langdurigheydt van ons Leven meest hangt, ende derhalven en schijnt niet qualick geoordeelt, dat op ydele Tandē gemeenlick kort leven volght. Even wel of somtijds door de ongewoone hardigheydt van de Kaecks-beenderen, de Tandē geen door-tocht en konden vinden, ofte de selve doorboren, soodanigh geval en soude geen teyckenē van kort leven mede brengen. Dat, ofte diergelijke soude wel plaetsch mogen gehadt hebben in den Keyser *Augustus*, ende andere, in de welke wy sien dat de harde Kevers het ampt der Tandē genoegh uytvoeren.

Vorder al is 't, dat wy in de Grieckse Historyen lesen van *Pyrrhus*, Koning van Epirus, ende andere, als oock by *Melanchibon* in *Physic*, ende de *Anima*, van een dochter van Saxen, die maer enen Tant gehadt hebben; de geheele Kaeck bestaende; ende dat de

dochter van den Koning *Mithridates* met een dubbelde rijde Tandē is versien geweest, ende *Hercules* met drie rijden, 't welck *Columbus* mede betuyght van sijnen soon *Phibus*: soo zijn dit al te samen vogels (gelijk het spreek-woordt seydt) die selden vliegen, ende de gemeene loop der Nature is een rijde Tandē, ende dat in de Opper, ende Onder-kaeck meest seshien, ende zijn drierley, Voor-tandē, Honts-tandē, ende Back-tandē; verschillende in gedaente, ende gebruyck.

De Voor-tandē, ofte *Boter-tandē*, zijn in elke Kaeck vier in getal, staen voor in den Mondt, om de spijsē eerst te ontfangen, komen alder-eerst voort, van wegen haer scherpigheydt, ende vallen oock eerst uyt, om dat sy maer een enckele Wortel en hebben. Haer gebruyck is, de spijsē als een tweede mes door te smijden, waerom sy by de Grieken den naem voeren van *Door-snijders*.

Aen elke zijde van dese Voor-tandē staet enen *Hoorn-tant*, ofte *Honts-tant*, die dicker ende harder zijn, om 't gene de selvige niet en hebben konnen doorsnijden, te breecken, ende te morselen. Zijn maer twee, om dat de Mensch (gelijk *Galenus* schrijft in sijn 11. Boeck van 't gebruyck der Deelen op 't 9. Capittel) een tam ende burgerlick dier is, wiens kracht meerder in wijsheydt bestaet, als in sterckte, ende en behoefde daerom soo veel Hoorn-tandē niet, als de wilde beesten, ofte Honden, die Been breecken. Dese werden oock *Oogh-tandē* genoemt, wel verstaende, die in de Opper-kaeck staen, om dat sy een deel ontfangen van de Zenuwen, die de Oogen bewegen. Daerom seydt *Celsus* gevaerlick te zijn, de selve uyt te trecken. Ende *D. Paaw* schrijft bevonden te hebben, in Pijn van dese Tandē, Beweginge der Wijnbraeuwen.

Volgen de thien *Kiefen*, aen elke zijde vijf, by de Grieken ende Latijnen *Mole-tandē* geheeten, om dat se de spijsē van de Voor-tandē door-kerft, ende van de Hoorn-tandē gemorselt, sijnder, als de Molens, noch souden malen, waerom sy boven niet scharp, maer breed zijn. Sy staen binnen in den mont, ofte kinne-backen (daerom by ons *Back-tandē* genoemt) op dat, als sy de spijsē kleyn malen, ende door den mond met de ronge gints, ende weder stooten, de selve niet uyt en soude vallen. De twee achterste van dees Kiefen, werden van *Hippocrates* geleyt *Wijshets-tandē*, om dat se gemeenlick voortkomen, als het koten uyt is, ende de mensch wijs werdt. Dan dat niet wel te bepalen is, op wat jaer sulcks juyft geschiet, blijkt uyt de verscheydenheit des tijds by de Autheuren voortgebracht. Want *Varro* stelde haer uytkomst op 't sevenste jaer, *Aristoteles* op 't thienste, *Hippocrates* op 't acht-en-twintighste, *Athena* op het dertighste, ende andere later, ja tot op de tachtigh jaer.

Dit is 't getal van al de Tandē. Elck van de selve heeft sijn Wortelen, de Voorste, ende Hoorn-tandē een, de Kiefen twee, ende drie, maer selden vier.

Het

1. R
2. R
3. B
4. S
5. S
6. R
7. B
8. S
9. B

W
Lid
gesp
de B
in dri
2.
naem
ende
Hals
't Ste
besch
fel v
wen
ture
senen
sien.
Rug
lijck
sten,
den l
geh
nood
Rug
daer
derke
ende
om e
de W
elcke
gen r
bewe
Krae
voch
heele
en-te
dan i
stacl
verse
deren
samen

Het III. Capittel.

1. Romps Verdeeling.
2. Rug-graet uyt Wervelen, van den Hals, Rug, Lendenen, Stuyt-been, Steert-been.
3. Borsts Verdeeling.
4. Sleutel-beenderen,
5. Schouder-bladeren,
6. Ribben,
7. Borst-been,
8. Swaertachtigh Kraeck-been,
9. Been sonder naem, uyt Zyde-been, Heups-been, ende Gemacht-been.

WY hadden het Geraemte gescheyden in drie deelen, het Hoofst, den Romp, ende uysterlike Lidmaten; ende dewijl nu van alle de Hoofst-beenderen gesproocken is, soo brengt het vervolgh mede, dat wy de Beenderen van den Romp verhandelen. Dese wert in drie gedeelt, in den Rug-graet, Borst, ende Heup.

2. De Rug-graet (soo genoemt na den Griekschen naem *Rachis*, dat is graet, ofte doorn, om sijne scherpe ende doornachtige uytsteekfels) begint van den eersten Hals-wervel, ende werdt bepaelt met den laetsten van 't Steert-been. Hy bestaet rontsom uyt Been, om te beschermen het inbesloten Morch, zijnde een uytspuytel van de Heiffenen, ende het beginsel van de Zenuwen der Deelen onder de Heiffenen, soo heeft de Nature daer voor soo vele forge gedragen; als voor de Heiffenen, ende de selve met een beengige borstweering versien. Noch was het oock wel van nooden, dat desen Rug-graet uyt sterke beenderen bestondt. Want gelijk hy in de Muylen, Esels, ende diergelijke beesten, seer swaer gewicht draeght: alsoo werdt daer door den last des gantschen lichaems in de Menschen staende gehouden, ende over eynde gerecht. Het was oock noodigh, om onse saecken wel te verrichten, dat desen Rug-graet mochte gerecht, ende gebogen werden; is daerom niet uyt een Been, maer uyt verscheyde Beenderkens t'samen-gevoeght, die in 't Latijn *Vertebrae*, ende in onse tale *Wervel-beenderen* genoemt werden, ende in eenige gelijkenisse, die se schijnen te hebben, met de Wervelen, daer de wijs mede spinnen. Tusschen elcken Wervel, om dat sy in de beweginge, niet hart tegen malkander en soudent slooten, ende oock te lichter bewegen, is een glibberigh, ende taey, doch vast Kraeck-been gestelt. Ende als dit, door te groote vochtigheydt komt te verslappen, dan verslapt het geheele lichaem, ende werdt losch, gelijk een rijs. Daer-en-tegen, wanneer het selve droogh, ende beengh wert, dan is een Mensch stijf, ende onbeweeghlick, als een staeck. Hier-en-boven zijn de Wervelen, tot meerder verseeckertheyt, noch met vaste Banden, uyt de Beenderen, Kraeck-beenderen, ende Vliesen spruytende, te samen gehecht, ende met uytsteekfels door malkande-

ren schietende, versien; waer van, als oock van haer gaten, wy nu gaen handelen.

Elcke Wervel heeft door de banck seven *uytsteekfels*, twee opgaende, twee nedergaende, om de geleedinge; twee dweisse, om den oorspronck der Spieren; ende eenen scherp, eygentlick de Graet genoemt, om het Morch te beschermen. Hier uyt kan wel afgenomen werden, dat het gevaerlicker is, het lichaem al bockende veel te schudden, als achter over deynsende; want op d'eerste wijze gaen de uytsteekfels wat open, daer sy op d'andere vast sluyten.

De *Gaten* zijn in elcke Wervel wijdt na d'ickte van het Morch, ende op malkanderen gevoeght, maecken een lange pijp, gelijk een pomp. Elck heeft een kleine holte, als een half maen, waer mede sy op malkander komende een gat maecken, door het welke de Zenuwen uyt schieten, om de Leden de gevoelicke kracht aert te brengen, ende de Slagh-aderen, ende Aderen in komen, tot voedsel van het Morch. Wanneer die Zenuwen, door dien de Wervelen verdraeyt zijn, gedruckt werden, ofte door eenige oorsaeck komen te verstopen, dan werdt het Deel, daer se na toe gaen, beroert, ende ongevoeligh. Ende als de Aderen, ende Slagh-aderen belet werden het Bloedt af, ende aen te brengen, soo verdrooght het Ruggen-morch.

De Rug-graets Wervels werden in vijf deelen afgepaelt, Hals, Rug, Lendenen, Stuyt-been, ende Steert-been.

Den Hals bestaet uyt seven Wervels, die alle wat ingebogen zijn tot steunsel van den Slock-derm, ende de Lucht-ader. Ende om dat de selvige, tot verandering van kosts, ende lichts doortocht, niet en soudengraemt werden, soo en zijn se niet ront, ende uytspuytende, maer plat na binnen, geschapen.

Volgen twaelf Wervels van den Rug, die wat uytstaen, om het Herte, ende de Longe ruymere plaetsche te geven.

Daer na komen thien *Lende-wervelen*, wat na binnen gebogen, om te onderstutten den stonck van de nedergaende Holle-ader, ende de groote Slagh-ader.

Hier op volghet het *Stuyt-been*, bestaende uyt ses Wervelen, de welke, om dat se niet losch en zijn, by sommige onder de Wervelen niet gereeckent en werden. Dit Been puylt buyten uyt, om ruymere plaets te laeten aen de Blaes, rechten Derm, ende Lijf-moeder; waerom het oock als van binnen uytgeholt is, ende glat.

Het laetste Deel van den Rug-graet is het *Steert-been*, soo genoemt, om dat het, als een steert, aen den Rug-graet hangt, ende om dat het in de Beesten de steert maeckt. Ja men leeft oock van sommige volckeren; die dit Been tot een steert uytwies. *Plinius* schrijft dat 'er in Indyen luyden geboren werden met rouwe steerten, die dapper rasch loopen; ende *Paulus Venetus* getuyght in 't Koningrijk Lambri volck te woenen op de bergen met steerten, gelijk honden. Ende *Dr. Bauhinus*, die ick te Basel noch gekent hebbe, verteldt niet

gesien, maer van andere verstaen te hebben, hoe seecker jongken in Denemercken een steert was uytgegroeuyt. Dat sommige history-schrijvers verhalen van de Engelschen, als of haer om de versmaetheydt *S. Augustyn* aengedaen, een steert uytwies, daerom oock noch by eenige voor Steert-mans gescholden, weten wy genoegh, dat maer een louter versiersel is. Dit Steert-been en heeft geen beenige hardigheydt, dan in de volwassene: in kinderen is het noch sacht, ende weeck, ende daerom is het uytgeschieten van den Eyndel-derm haer soo gemeen, alsoo de selve, ende sijnen Sluyt-spier aen dit been gehecht zijn. Dit is mede een van de voorname oorsaeken, waerom de jonge Vrouwen lichter arbeydt hebben, als de bejaerde. Want alsoo de mond van de Lijf-moeder op dit Steert-been rust, soo dient het noodtsaekelick te wijcken, wanneer in den arbeydt de Lijf-moeder het kindt daer tegen druckt, gelijk sulcks in jonge vrouwkens wel kan geschieden; maer in bedaeghde is dit been gemeenlick soo verhardt, ende verdrooght, dat het niet, ofte geheel swaerlick kan wijcken. Hier uyt staet noch af te nemen seer schadelick te wesen, dat de Vrouwen in den arbeydt op yet hardts sitten; maer dat se dienen wat afhangende gehouden te werden, op dat het Steert-been wat achterwaerts soude konnen schieten.

3. Volghet het tweede deel van den Romp, te weten de *Borst*, de welke rondsom met beenderen beset is, boven met de Sleutel-beenderen, achter met de Schouder-bladeren, ter zijden met de Ribben, voor met het *Borst-been*, onder met het swaertachtigh *Kraeck-been*.

4. De *Sleutel-beenderen* zijn alsoo geheeten, volgens de Grieksche, ende Latijnsche benaminge, om dat se, gelijk sleutels, de *Borst* boven toefluyten; waer op liende de Koning van Macedonyen *Philips*, Vader van *Alexander de Groore*, als hem in seeckeren slaghe dese plaets gequetst was, ende dat de Meester in 't verbinden gestadigh al geldt eyschte, Neemt, seyde hy, soo veel als gy begeert: want gy hebt den sleutel. Dese benaminge soude oock konnen genomen wesen, na de gelijckenisse met de sleutels, in oude tijden gebruyckelick. Want sy zijn als een lange Latijnsche *s*, na wiens gelijckenisse de sleutels van de huysen in voor-tijden plachten gemaect te werden; waer van Dr. *Spiegel* schrijft noch, gelijk ick mede, te *Padua* gesien te hebben. Sy voeren oock den naem van *Krop-beenderen*, om dat se van beyde zijden den *Krop* sluyten, ende sulcks om te beletten, dat dese gevaerlick plaetsch niet lichtelick en soude beschadicht werden. Want een Slaghe alleen, die hier valt, kan hinder doen aen *Spraeck*, *Stem*, *Beweginge* van 't *Hooft*, ende *Adem-halen*.

Dese Beenderen bestaan uyt halve cirkels, om veel vaten door-tocht te geven, die niet en dienden verdrukt; ende uyt twee halve cirkels, om de sterckte; want by aldien sy maer van eenen halven cirkel gemaect en waren, dewijl se dun van been, van binnen hol, ende voos zijn, soo soudense al te licht gebroocken

hebben, gelijk se noch oock lichtelick komen te breeken. Ende al vallensy lang, dick, ende krom, soo zijns even wel noch langer in de *Mans*, om de beweginge van den *Arm* minder te beletten, als in de *Vrouwen*, die se soo verre niet afhangende hebben, het welck van sommige gemeent werdt in haer, om de fraeyghyde gedaen te wesen, gelijk sy oock de holligheyt niet en hebben; die men in de *Mans* boven aen den *Krop* siet. Om dese kortigheyt wil, hebben de *Vrouwen* den *Arm* soo radt niet, gelijk men siet, als sy wat sullen van haer weipen; want dan, om meerder kracht te doen, lichten sy gemeenlick mede haer een been op.

Dese Sleutel-beenderen werden gevoeght aen de *Schouder-bladeren* door seecker *Kraeck-been*, daer sy even wel niet vast en zijn, maer werden alleen door eenige *Banden* van buyten vast gehouden, om dat sy in 't bewegen van den *Arm*, ende *Schouderen* wat wijcken soudense.

5. De *Schouder-bladeren* zijn van achteren op de *Ribben* geset, om de *Borst*, als een schild, te beschermen.

Haer gedaente is drie-hoekigh, oneffen, van binnen hol, van buyten bulgh. Daerse na den *Rug-graet* toe gaen, zijn se breeder, maer dunder, *Taesselen* in 't *Griecx* van *Pollux* genoemt; dan daerse dicker, *smalder*, ende in scherpte uytstecken na de *Lendenen*, werden se mede, na de gelijckenis, *Vleucken* by de *Griecken* geheeten. Dan dese gedaente en komt de geheele *Schouder-bladeren* niet toe. Want *Hippocrates* oordeelt *6. Epid.* dat de gene, welckers *Schouder-bladeren* vleucksgewijs uytstecken, tot de *Teering* genegen zijn. De reden hier van is, volgens het schrijven van *Galenus*, ende *Palladius*, dat foodanige lichamen van den beginne aen kout van aert zijn. Ende alsoo het werck van de wermte is uyt te setten, ende te verwijden, soo blijven hier de *Wervelen* kleyn, bekrompen, ende, gelijk men seydt, onderbleven; waer door de spitse *Ribben* de *Schouder-bladeren* mede uyt door steecken. In foodanige en werden de *Ribben* niet volkomentlick gevoeds, ende dien volgende en konnen se oock niet wel groeyen. Ende alsoo de *Longe* even wel toeneemt, ende de *Borst* te kleyn werdt, om haer volkomentlick op te geven, tot het halen van den aessem: daer op volghet dan een verstickinge, ende bedervinge van de natuyrlieke wermte, die door de *Lucht*, de welke de *Longen* intrecken, onderhouden, ende verfrist moet werden. Soo dat de *Longe*, verhindert zijnde door de nauwte van de *Borst*, sulcks te doen, ende daer over mede komende te bederven, soo veroorsaect dit noodtsaekelick de *Teering*. Waer aen blijktt, hoe wel wy in 't eerste *Capittel* berispt hebben de quade manier der gene, die om de jonge dochterkens dunne middelen te maken, haer *Borst* soo seer pramen, dat daer door, de *Wervelen* achter van haer plaets wijckende, eenen hoogen rughe gemaect wert.

Om weder te keeren tot de *Schouder-bladeren*. Dese drijven achter op, ende over de *Ribben*, sonder met eenigh *Been* gevoeght te werden, om dat den *Arm* hem

hem vry soude konnen omdraeyen. Haer smal eynde, den Hals genoemt, eyodicht in een kuyl, daer het Hooft van den Arm ingelaten werdt. Dese *Kuyl* en is niet diep, om dat den Arm te beter soude konnen draeyen, ende swaeyen. Op dat dan dese losse geleiding niet, door lichtoorfaeck, verschieten soude, ende aen den Arm de beweginge benemen, soo is den selven niet alleen rontsom met Kraeck-been beset, ende met Banden, ende Spieren wel versien, maer oock, tot meerder verseeckert-hey, zijn hier twee *uytsteekfels* gestelt. Waer van het een dat kleyn ende krom is, na de gelijkenisse, volgens het Griecx woordt, *Ravens-beck* genoemt werdt. Het ander is grooter, ende komt van den graet van 't Schouder-bladt, *Acromion*, ofte *Schouder-top* geheeten. Hier staet aen te mercken, dat alsoo dese *uytsteekfels* boven de geleden staen, soo siet men, dat den Arm meest na beneden uyt het lidt gaet, alwaer men dan onder de Oxelen het Hooft van den Arm voelt *uytsteeken*. De Wonden, die op dese geleiding van de Schouder met den Arm, ofte op den Hals van het Schouder-bladt vallen, zijn veeltijds doodelick, gelijk ick aen vele Krijghs-luyden gesien hebbe. Soo verhaelt oock onder andere de President *Thuanus* in sijn Historie, hoe *Anthoine de Bourbon* (Vader van Henrick de Groot) Koning van Navarre, in de belegering voor Rouen, ende den Hertogh van Guise voor Orleans, hier geschoten zijnde, daer van overleden. De reden is, soo om dat rontsom dit gelid veel groote Vaten zijn, als Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen: als om dat van wegen de naderhey, de onsteeckinge, ende bedervinge, die op dese plaetsch valt, het Herte terstondt werdt medege-deelt; waer op dan, na eenige quade toevallen, eyndelick de Doodt volght.

Het is aenmerckens-waerdigh 't geneby de Vrouwen door ervarentheyt ondervonden werdt, dat de Mans die breede Schouderen hebben, gemeenlick oock soodanige Kinderen telen, ende derhalven de Vrouwen eenen swaeren arbeyt veroorfaecken. Dr. *Forest* schrijft oock *Obs.* sulcks dickwils bevonden te hebben. Ende ick weet verscheyde ouders, die daer op gelet hebben in 't uytlycken van haer Dochters.

6. Wy komen tot de *Ribben*, die het voornaemste van de Borst beslaen. Zijn uyt twee halve circulen te samen-gevoecht, ende maecten dien volgende een rondigheyd in de Borst, tot ruymte van de Longe. Zijn gemeenlick aen elcke zijde twaelf in 't getal; somtijds oock, doch selden, derthien, ofte elf, na de nature overvloet, ofte gebreck van stoffe vint in de Schepping. Als dan dit getal verandert, soo verandert oock het getal der Ruggewervelen, die altijd even soo veel zijn, als de Ribben. Dit getal en is niet anders in de Mans, als in de Vrouwen, al is 't dat de Mans van sommige Hexen-Elf-ribben genoemt werden, als of sy een Ribbe minder hadden, om dat *Eva* geschapen is uyt een Ribbe van *Adam*. De vermaerde Ontleders van *Wesel*, ende *Fallopium* meenen, dat den eersten Mensch in de eene zijde

maer elf Ribben en hadde, ende in d'andere twaelf, om dat, uyt de gene, die ontbrack, *Eva* geschapen was. De treffelicke *Melanchthon* schrijft in sijn boeck van de Ziele, dat in *Adams* eene zijde derthien Ribben eenstellig fouden gemaect zijn gewest, ende dat uyt de selve *Eva* voortgekomen is. Welck gevoelen my waerlijcklijcker schijnt te wesen; dan ick laet het oordeel aen de Godts-gelcerde.

Het binnenste vlack der Ribben na de holte des Borsts, is effen, glat, ende net, op dat het, door sijn oneffenhey, aen het Ribbe-vliesch niet hinderlick en soude wesen. In dit selve vlack heeft elcke Ribbe van onderen een Grouf, loopende van de Wervelen af, na de langte der Ribben, tot aen het Borst-been toe, alwaer sy verdwijnt. Het welck voor een Heel-meeester wel staet aen te mercken. Want in dese Grouf rusten de Vaten, te weten, Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen, die eensdeels aen de Ribben, eensdeels aen haer Spieren het voedsel, leven, ende gevoelen aenbrengen. Wanneer dan in een *Empyema*, ofte *Borst-sweeringe*, als 'er uyt een verzworen *Pleuris*, *Peripneumonia*, ofte *Squynantie*, een hoop Etter tusschen de Borst, ende Longen vergadert is, ende dat die niet verdreven, noch met spougen opgebracht kan werden, soo dat nootfaeckelick een opening in de Borst moet gemaect zijn, in sulcken geval sijn den Heelmeester in 't openen dese plaets vermijden, op dat hy de gemelte Vaten niet en quets. Daer toe moet hy sijn snijden van boven beginnen, ende soo na beneden de opening maecten; niet recht neder, maer over dwers, om den dwerssen draet van de binnenste Spieren, die tusschen de Ribben staen, niet door te snijden. Dit moet geschieden tusschen de vijfde, ende sesste Ribbe van onderen gereeckent; niet hooger, om dat de Etter des te beter soude konnen uytloopen; niet leeger, op dat het Middelfris, 't welck hier onder aen vast is, niet gequetst en soude werden.

De Ribben werden verdeelt in echte, ende onechte. De echte zijn seven, alsoo genaemt, om dat se een ronden circkel maecten. De onchte zijn vijf, die benaminge hebbende, om dat se kleynder, ende korter, ende gelijk als maer halve Ribben en zijn. Het welck door sonderlinge voorsichtigheyd gedaen is, om de Maegh, Lever, Milt, ende bovenste Dermen, als se war spannen, ruymmer plaets te geven. *Hippocrates* gebiedt in sijn Boeck van de Gewrichten, wanneer de Ribben gebroocken zijn, hertelick te eten, op dat alsoo door het spannen van de Maegh, de gebroocken, ende gebogen Ribben mochten uytgeset, ende na buyten gedruckt werden. Ende *Paré* schrijft, de waerheyd hier van ondervonden te hebben. Soo dat het noch al te mer te pas komt, den Buyck eens uyt de kreucken te setten. De gemelte *Paré* verhaelt in 't 13. Boeck van sijn Hgel-konste op 't 12. Capittel, dat op gebroocken, ofte geslagen Ribben dickwils volght een opblasinge van geplettert Vleysch, ende dat daer veeltijds na komt een bedervinge, ende

ende verrottinge van de Ribben. Diergelijke hebbe ick gefien uyt inwendige oorfaeck; ja dat 'er op eenen tijdt in 't Gast-huys acht ofte negen alle in haer zijde klaegden, sonder dat 'er yet van buyten aen te sien was; het Lichaem van de overledene geopent zijnde, werde bevonden, dat de Ribben, gelijk verwolmt hout bedorven, ende opgegeten waren, soo dat men met de vinger door de selve konde steecken. Ende 't vremste is noch, dat het Vleysch rondtsom gaef was, ende gantsch geen bedervinge declachtigh. *Fernelius* verhaelt 6. *Pathol.* 3. van yemant, die drie maenden gesladigh gequelt was geweest met den Nock, die met geen gewone middelen konde gebetert werden, tot dat men bevondt, dat het eynde van een Ribbe verdraeyt was, ende diep in de Maegh slack sonder pijn, ende dat het selve sachtjens gerecht zijnde, den Nock terstondt ophiel: ende dat die even wel weder keerde, soo drae de Ribbe weder quam om te krommen. Hy voeght daer by, noch in vele andere de selve oorfaeck van Nock dickwils ondervonden te hebben.

7. De Ribben werden van achteren aen den Rug-graet, van voren door Kraeck-been aen het Borst-been gehecht. Dit bestaet, seyt *Galenus* in 't 7. boeck van 't gebuuyck der Deelen op 't 12. Capittel, uyt seven Beenderen; die in jong-geborene Kinderen gescheyden te sien zijn, dan in bedaegde werden sy tot een Been vereenight.

De selfstandigheyt van dit Borst-been is sacht, voos, ende licht, ende sulcks niet sonder oorfaeck: want indien het geheel vast, ende swaer geweest ware, soo soude 't selve het bewegen van de Borst lichtelick belet hebben. Dit komt oock sommige Siecken te voordeel, te weten, die eenigh Etter, ofte anders, onder dit Borst-been, tusschen beyde de Vliesen van het Middel-schoot vergadert hebben: want foodanige werden geholpen door het snijden in dit Borst-been, het welck om sijn voosigheyt lichtelicker doorsneden kan werden. Waer van *Galenus* een aenmerckens-waerdigh exempel heeft 7. *Anat. adm.* 13.

Dit Borst-been heeft drierley gebuuyck. 1. om het Herte, ende de levend-maekende Deelen te beschermen. 2. om de Ribben vast te maekken. 3. om de Vliesen van het Middel-schoot te onderstutten, ende alsoo te beletten, dat het Herten-vliesch het Herte niet en oversloopt. Dese Vliesen werden soo gehecht aen het Borst-been, dat se soo verre van een blijven, als het Borst-been breedt is. Het gebeurt somtijds, dat dit Borst-been breeckt, ofte met geweld in-gedruckt werdt: het welck Bloedt-spouwen, Aemborsigheyt, ende andere zoevallen veroorfaeckt. In dese gelegentheyt moet een Heel-meester den gequertsten achter over op kuffens leggen, ende laten sijn Schouderen van een stercken knecht mer beyde de Handen soo neder douwen, als of hy se in-drucken woude, ende van een ander, op deselve tijdt, met de Handen van beyde zijde de Ribben neder drucken, ende sulcks soo lang, tot dat dit

Been wederom van selfs in sijn plaetsch springt. Hier van is een exempel te lesen by *Paré* 14. 10.

8. Onder het Borst-been, hangt het *Swaertachtigh Kraeck-been*, soo genoemt by de Griekse Geneesmeesters, om dat het swaerts-gewijs onder scherp is. Dit Kraecke-beentjen, wanneer het door innerlicke, ofte uyerlicke oorfaeck neder gedruickt werdt, perst, ende druckt de Maegh tot een geduigh braecken, ofte nocken, tot dat het wederom herstelt is. In tegendeel hebbe ick dickwils gefien in Water-suchtige, alsoo oock in Kinderen, die dicke Buycken hadden, dat door het opdringen van water, ofte sucht, dit Kraeck-beentjen uytwaerts omgebogen was.

Het gebuuyck van dit Beentjen werdt geloofd te zijn, om als een schut de krop van de Maegh te beschermen, ofte liever, gelijk d'Heer D'. *Paaw* ons eertijds leerde, het Middel-rift, daer het van binnen aen gehecht is, ende dat oock anders geen beschut en heeft, alsoo op dese plaetsch de Ribben van malkanderen scheydende elck haren wegh gaen. Sulcks bewees hy met de gene, die uyt-teenden; de welke hier allegader een groote holligheyt hebben, om dat door de onnaruylicke herte, die haer verteert, de sappigheyt van 't Middel-rift verteert zijnde, het selve doet rimpelen ende toetrecken, derhalven oock met eenen na hem treckt het Middel-rift, daer het aen gehecht is.

9. Het laetste deel van dem Romp, bestaet uyt het onderste Been, dat by de Oude geen naem gehad en heeft, ende daerom even wel van *Oribasius* den naem gekregen heeft van *Been sonder naem*. Sommige hebben het genoemt na een van sijn deelen, *Ilium*, ofte *Ishium*, by ons werdt het gemeenlick *Heupe*, ofte *Heupe-been* geheeten. Werdt aen beyde zijden seer vast aen het Stuyt-been gehecht, ende is in sijn selven onbeweeghlick, om dat op het selve, als een gront-vest, al de bovenste Beenderen steunen, ende beweeght werden. Het is maer een Been, maer in jonge Kinderen is 't met drie naden onderscheyden, ende daerom werdt het gemeenlick in drie verdeelt.

Het opper-deel is het grootste, ende breedste; wert genaemt het *Zijde-been*, ofte *Os Ileon*, ende draeght den langsten om-gebogen Derm, *Ileon* mede genoemt, gelijk oock de kanten van den Buyck alhier, daer geen Beenen en zijn, *Ilea*, alwaer den geseyden Derm het Buycks-vlies uyt-reckende, ofte doorbreeckende het Scheursel veroorfaeckt. Daer van wenscht de *Pocet*, dat yemandt uyt nijdt dien Derm mocht borsten.

— *rumpantur ut Ilii Codro.*

Het achter, ende dieper gedeelte is het *Heupe-been*, *Os Coxae*, ofte *Ishion*. In dit Been is eenen grooten hol, die een in-geleding maekt met het hoof van het Dye-been, ende om dat het niet lichtelick uyt het lide en soude schieten, soo is hier noch eenen grooten rant Kraecke-been om gewassen, ende met stercke Banden wel versien. Want als het selve uyt-schiet, soo gaet de

Mensch

Mensch manck, als sijn vast steunsel missende. Dese diepte is oock oorfaeck, datals die Beenderen uytter lidt zijn, niet lichtelick wederom ingeset kunnen werden. Is mede oorfaeck, dat de etterige, ofte andere vochtigheden hier tusschen vergaderende, niet wel uyt en kunnen komen; noch de middelen daer wel toe kunnen gebracht werden. Het welck wederom oorfaeck is, dat de *Sebiatica*, ofte *Heup-pijn*, qualick te helpen is, ende soo lange duyr, dat de Siecken, door de felligheyt komen te vergaen, ende uyt te droogen, daerom van *Hippocrates* in *Coac. Schiatische* tering genoemt. Ick ben onlangs by foodanigen Siecken geweest, die hier van lang bed-leger gehouden hadde, ende daer na geheel kromging, den welcken dese Beenderen van magerheyt byna door het vel staecten, ende door de dulle pijn, als een geraemte, uytgeteert, die even wel noch bequam, ende nu wederom langs straten gaet. De meeste oorfaeck van dese pijn, is de grootste Zenuwe van 't lichaem, aen dese geleiding leggende. Ja men siet in 't onderste van dit Been een groef, waer in dese Zenuwe, om dat hy niet verdraeyen soude, hem onthoudt. Hier beneffens is 'er noch eenen bysonderen Bandt, die boven van 't hooft van 't Dye-been in de holligheyt van de Heup vast, ende aengewassen is. Dat en is geen rechten bandt, maer van zenuwachtigen aert, ende derhalven gevoeligh: gelijk hy oock onsteecken zijnde, de Siecken den brandt doet gevoelen.

Het voorste deel is het *Os pubis*, ofte *Gemacht-been*; heeft een groot gat, om soo veel te lichter te wesen. Beyde de *Gemacht-beenderen* komen met *Kraeck-been* voor aen malkanderen. Hoe deselve in 't baren meerder van een wijcken, hoe den arbeyt lichter valt. Het welck sommige Vroe-vrouwen wetende, zijn gewoon, gelijk ons *D^r. Paaw* plagh te verhalen, in de eerstgeborene dochterkens met haren duym dese plaets te douwen, ende alsoo de voeging deser Beenderen losch te maecten; de welke daer na dan altydt losch blijven.

Het IV. Capittel.

1. Verdeeling van de uytterlicke Lidmaten.
2. Verdeeling van den Arm,
3. Arm, ofte Schouder-been,
4. Voor-arm; groote, ende kleyne Elle-pijp.
5. Handt, Vingeren, ende Nagelen,
6. Verdeeling van de Handt.
7. Verdeeling, ende beschrijvinge der Vingeren.
8. Verdeeling der Beenen.
9. Dye; Haessen, Knye, Knye-schijf.
10. Been; Scheen-been, Kuyt-been, Versen, Encklatuwen,
11. Voet, Koten, Hiel-been, Bal, Teenen.
12. Lijnzaes-beenderkens.

I.

Van de drie deelen, daer wy het Geraemte in verdeelt hadden, is nu alleen overigh het derde, be-

staende in uytterlicke Lidmaten, te weten, Armen, ende Beenen.

2. Den Arm werdt wederom in drien verdeelt, den Arm, Voor-arm, ende de Handt.

3. Den Arm eygentlick genoemt, ofte *Schouder-been*, gelijk het by *Celsus* werdt geheeten, bestaet maer uyt een been, ende dat groot ende sterck, boven met sijn hooft schietende in de rondigheyt van 't Schouder-blad, waer van in 't voorgaende Capittel is gesproocken, gelijk oock van de gevaerlickheyt der Wonden, die op dese plaetsche vallen. Dit been is ongelijck, van wegen de Spieren; heeft hier, ende daer eenige kleyne gaetjens, in de welke de Banden der Spieren gehecht zijn; midden een wat grooter, in het welke een Ader, ende Slagh-ader door gaet na het Morch, om het selve te voeden. Het onderste van dit Been, daer het met den Voor-arm gehecht werdt, heeft verscheide uytsteeckfels, ende holligheden. De twee uytsteeckfels, zijn geheel groot; een uytwendigh, van den welcken meest al de Spieren komen, die den *Carpus*, ende de Vingeren uytsteecken; een inwendigh, waer van de Spieren geleverd werden, die de selve buygen. Daer soude een naeuwkeurigh Ontleder noch een derde by kunnen voegen, die op den rol tegen de groote Ellepijp komt. Hier zijn noch twee holligheden, uytbeeldende een Katrol, daer een touw omloopt, soo konstigh gemaect, dat se den Voor-arm in een scherpen hoek laten buygen, ende hem niet verder uyt en doen steecken, als in een rechte linie.

4. De *Voor-arm*, ofte *Cubitus* bestaet uyt twee Beenderen, *Elle-pijpen* genoemt, de Heel-meesters houden de Arabische benaminge van grooten, ende kleynen *Focijl*, het welck de Françoisen, ende Italianen in hare tale oock navolgen.

De groote *Elle-pijp* heet in 't Grieks met den gemeenen naem *Peebus*, (dat is, Elle) ende dit woordt gebruyckt den Euangelist, daer hy beschrijft de vrage van d'Heer Christus, wie dat 'er is, die by sijn grootte een elle doen kan? *Matth. 6*. Hy neemt daer de mate juyft van een Arm. Want niet alleen den geheelen Mensch is, gelijk de wijse *Pythagorus*, ende *Socrates* seyden, een maet van alle dingen, maer oock elck van sijn Lidmaten. Soo werdt lengte, breette, ende dichte, afgenomen op de maet van een elle, hant, span, duym, vinger, voet, ende soo voort. Dit Been heeft twee uytsteeckfels, een van binnen, ende een van buyten.

De kleyne *Elle-pijp*, die de bovenste is, heeft boven een kleyn hooft, daer een ondiepe holligheyt in komt, waer in het hooft van den Arm schiet, tegen aen de welke dese Pijp op ende neder gaet, de groote Pijp stil staende.

Dese twee Pijpen zijn in haer bovenste, ende onderste deelen gantsch tegen-strijdigh. Want de groote Pijp is boven dicker, beneden dunder: de kleyne in tegendeel boven dunder, ende beneden dicker. Daer-benevens zijn se aen haer eynden soo aen malkander gehecht,

A a

dat

dat de kleyne Pijp boven van de groote ontfangen wert, ende wederom de groote Pijp onder van de kleyne. Maer in 't midden wijcken se van den anderen, om de Spieren plaets te geven, ende om dat de Armen niet al te swaer en souden wegen, gelijk mede te sien is in de Gemacht-beenderen, Kaecken, Scheen-beenderen, ende Ribben. Andere meenen, dat het is om de kleyne Elle-pijp te kunnen draeyen; het welck niet waerschijnlijk en is, alsoo sulcks wel door een vast Been hadde konnen geschieden.

Het gebruyck van de groote Elle-pijp is, de Handt uyt te steecken, ende te rug te halen; van de kleyne, de Handt op, ende neder, ende ter zijden te draeyen, ende insonderheyt de selve, met een veerdigheyt, de groote stil staende, om te draeyen.

5. Wy komen tot de *Handt*, daer wy wat wijdtloophicht van sullen handelen, soo om haer konstigh ende wonderbaerlick gebouw, als om dat de selve, onder alle Dieren, den Mensche alleen gegeven is.

Alle Dieren is een Lichaem toegevoeght, na haer Ziele; ende daerom verschelen de deelen der Lichamen soo vele van malkanderen, om dat 'er soo groot onderscheyt is tusschen haer Zielen. Het Paert is versien met stercke Klauwen, ende een Maen; want het is een snel, hooveerdigh, ende edeldier. Den Leeuw, om dat hy moedigh ende wilt is, zijn stercke Tanden, ende scherpe Klauwen gegeven. Soo zijn de Stieren Horens, de wilde Verckens uytstaende Tanden, tot wapenen aengeboren. Onder alle de wreede Dieren en is 'er geen wreeder, als den Tiger; soo dat de Poeten, als sy een wreet, ende onbarmhertigh Mensch willen beschrijven, seggen hem van een Tiger geboren, ofte gefogen te zijn. Alsoo doet *Ovidius* spreekken *Medea* in 't 7. *Metam.*

*Hoc ego si patiar, tum me de Tigride natam,
Tum ferrum, & scopulos gestare in corde fatibor.*

Dido verlaten zijnde van *Enes*, spreeket hem aldus aen by *Virgilius* 4. *Aeneid.*

*Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris genuit te cauitibus horrens
Caucasus, Hyrcanæque admovent ubere Tigres.*

Petrus Martyr schrijft, dat in Daryen, een eylandt in West-Indyen, acht dagen reylens van Cuba, ontrent het Jaer 1514. een Tiger, een half jaer lang, uytseecker Dorp quam halen een Kalf, Veulen, ofte Swijn, ja oock een Mensch, als hy die op de straet vont: soo dat het voick hier door genootsaeckt was haer tegens sulck gewelt te versien, ende den Tiger te betrappen. Groeven derhalven eenen seer diepen kuyl, den selven van boven licht bedeckende. Den Tiger na sijn gewoonte wederom op den roof loopende, viel in den kuyl, ende met eenen in de scherpe palen, die onder in den gront gellagen waren. Waer over hy sulck een gehuyt maecte, dat de bergen rontsom daverden. Maer het volck smeet terstondt groote steenen in den kuyl, waer door hy dieper in de palen schoot, ende alsoo omquam; na dat

hy alle houters, die op hem geworpen waren, om stucsten gebroocken, ende al stervende een yegelijk met sijn sel gesicht dapper verschrickt hadde. De Tigers trecken haer voedsel uyt alle viervoetige Dieren, selfs oock de Olifanten; waerom sy versien zijn met groote, stercke, ende scherpe Klauwen, ende felle Tanden, gelijk wy hier te Dordrecht twee een-jarige gesien hebben, van gemeene Kalfs-groote. In West-Indyen uyt den nest gehzelt, ende niet-te-min van ongelooflick gewelt. Den eenen hebbe ick doen ontleden, ende bevonden; dat een van de seven sneden des Levers doorboort was van een langwerpige Gal-blaes, aen beyde zijden grooter, als in andere Dieren, die maer aen een zijde is. Het selfde geloof ick oock in de Leeuwen plaets te grijpen; hebbe het altijt in onse Katten (die ick meene al van eenne soorte te wesen) bevonden, den selven aert uyt de Gal hem openbarende.

*Sy brult gelijk een Leeuw in plaetsche van te maeuwen,
Sy vyer-ooght als een Wolf, en toont haer felle klauwen.
Sy schuyt-beckt als een Stier, en laet haer tanden sien.*

Maer de Hertten, ende Halen, alsoo het bloode, ende vreesachtige Dieren zijn, hebben een snel Lichaem, dan naeckt ende ongewapent. Want voor de bloodigheyt, ende het ontloopen, was de snelligheyt bequaem; ende voor de wilde woelstheyt de wapenen dienstigh. Maer de Mensche, alsoo hy een wijs dier is, ende alleen onder alle, die op der aerde leven, Goddelick, gelijk *Galenus* spreeket, ofte liever, als de H. Schrifture ons leert, na Godes beelt geschapen, [*Gen. Cap. I.*] heeft den alwisen Godt in plaetsche van wapenen de handen gegeven, een werck-tuygh, 't welck tot alle Konsten dient, ende niet minder in den vrede te pas en komt, als in den oorlogh. De Mensche en behoefde dan met geen Horen geboren te werden, dewijl hy bequamer wapen, wanneer hy begeert, in de Handt kan nemen. Want een swaert, ende een spies zijn grooter wapenen, ende bequamer om door te gaen, als een Horen. Hy en heeft oock geen klauwen van doen gehad; want steen, hout, yser, die hy kan gebruycken, breecken ende morselen met meerder gewelt. Daer-benevens en konnen horens, ofte klauwen niet doen, als van dichte; maer de wapenen toonen haer kracht van na-by, ende van verre; een pijl, ofte een roer (ick laet staen een stuck geschut) draeght verder als een Horen, een hout, ofte yser verder als een klauw. Maer een Leeuw, soude men seggen, is snelder als een Mensch. Wat is dat? De Mensche heeft in der daet, door sijn wijsheyt ende handen, een Paert getemt, het welck een snelder dier is, als een Leeuw, ende daer op sittende hy den Leeuw vliedt, ofte vervolghet, hem van hoogen beschietende. Soo dat *Plinius*, ende andere lasteraers der Nature, haer niet en behoeven te beschuldigen, van den Mensche alleen onder alle Dieren naeckt ende ongewapent ter werelt gebracht te hebben. Want hy is boven alle andere Dieren van de beste wapens versien, te weten, de Reden;

Reden, ende de Handen. Door die wapenen kan de Mensche hem tegens alle Dieren beschermen; maer sy niet door de hare, tegen den Mensche. Soo dat hy niet en kan gefeydt werden naect, ende ongewapent te zijn; als konnende, wanneer hy begeert, een harnas aen doen, het welck veel stercker, ende harder is, om door te steecken, als eenige huyl van de Beesten. Daeren-boven werdt hy noch beschermt, ende bewaert, door huysen, wallen, ende grachten; wercken van sijn Reden, ende Handen. Nuindien hem een horen in de Handen gewassen was, ofte eenigh ander wapen, soo en soude hy de Handen niet konnen gebruycken hebben, tot het maecken van huysen, muiren, spiessen, harnas, ende diergelijcke. Met dese Handen naeyt de Mensch kleederen, in plaetsch dat d'ander Dieren hayr, ofte wolle hebben, breydt netten, daer hy vogelen, ende visschen mede vangt, maeckt schepen, ende zeylen, daer hy alles, wat hem noodigh dunckt, uyt de geheele Werelt haelt. Waer door hy niet alleen en heerscht over de vier-voetige Dieren der Aerde, maer oock over de Visschen in 't Water, ende de Vogelen in de Lucht. Doch al is 't, dat wel oock den Mensche de Handen tot sterckte zijn gegeven voor wapenen; zijnde even wel een vredelick, ende burgerlick Dier, soo heeft hy met de Handen wetten beschreven, altaren opperecht, huysen gebouwt, schepen gemaect, ende alderhande werck-tuygh van Konsten voortgebracht. Door de Handen werdt het beelt, ofte de gelijkenisse van den Mensche met de pen geteykent, met de pinceel geschildert, met den beytel gehouwen, met wasch geboetseert. Door de Handen werden alle geschiedenissen, alle konsten, alle wetenschap, ende alle wijsheydt beschreven. Soo dat de Handen gemaect hebben, dat wy nu noch konnen spreeken met de wijse *Plato*, *Aristoteles*, *Hippocrates*, *Galenus*, *Plutarchus*, ende andere, ja met de heylige Propheten, ende Euangelisten. De wijsere *Anaxagoras*, overleggende hoe fraey, ende kostigh dit Deel des lichaems gemaect was, seyde, dat 'er geen bequamer werck-tuygh tot eenigh dingen en konde bedacht werden, ja ging soo verre, gelijk *Plutarchus* betuyght, dat hy de Handen toefchreef den oorspronck, ende de oorsaek van de Menschelicke wijsheydt. Het welck onsen *Galenus* in sijn 1. Boeck van 't Gebruyck der Deelen op 't 2. Capittel wel te recht niet toe en staet; alsoo de Mensche het wijste Dier niet en is, om dat hy Handen heeft; maer om dat hy de wijste was, daerom zijn hem Handen gegeven: gelijk *Aristoteles* wel seydt. Want de Handen en hebben den Mensche geen konsten, noch wetenschappen geleert, maer de reden. De Handen dienen de reden, ende 't verstant in stede van spraek, uytleggers van onsen wil: want wy schrijven onse gedachten aen de vrienden, ja wy hebben hier in onse Stadt een doove, ende stomme, die met Handen, ende Vingeren hem doet verstaen, ende 't gene hem andere, die daer op afgeveerdicht zijn, antwoor-

den, seer wel verstaet. *Numa Pompilius*, de tweede Koning van Roomen, heeft de Trouwe aen de Handen geheylight. Wy beelden oock de Trouwe uyt met twee gefloten Handen, men belooft, men Trouwt, men handelt met de Handt te geven. Met het kussen van de Handt eeren wy Godt, ende de Menschen. Ende in Italyen, Vranckrijck, ende Spaengjen werdt het begroeten niet anders genoemt, als de Handen te kussen. Ende voorwaer wat teyckenen trecken sommige niet al van den aert, ende gelegentheyt der Menschen uyt derrecken der Handen.

De Mensche dan, gelijk hy een lichaem heeft sonder aengeboren Wapenen, soo is oock sijn ziele van naturen sonder konsten. Derhalven heeft hy voor de naectheydt van sijn lichaem, de Handen; voor d'onwetenheydt van de ziele de reden gekregen; door welckers gebruyck hy sijn lichaem wapent, ende in alderhande manieren beschermt; ende sijn ziele met alderhande konsten vergiert. Want gelijk, indien hy met eenige wapenen was geboren geweest, de selve hem souden alleen altijd by wesen; soo mede, by aldien hem eenige konsten van naturen aengeboren was, soo en soude hy de andere niet hebben. Dewijl het dan duyfent mael beter was, dat hy alle Konsten, ende alle Wapenen konde gebruycken, soo en is hy met geen van beyde geboren. Waerom aerdigh van *Aristoteles* gefeydt is, dat de Handt is een *organon*, ofte werck-tuygh, voor alderhande werck-tuygh; ende wy konnen oock, volgende *Aristoteles*, seydt *Galenus*, aerdigh seggen, de reden te zijn een konste voor alle konsten. Want gelijk de Handt, al en isse niet van 't bysonder werck-tuygh, dewijlse even wel alles kan aangrijpen, ende in 't werck stellen, een *instrument* is voor alle *instrumenten*: soo is oock de reden, geen van de bysondere konsten, maer bequame om alle konsten te ontfangen, ende daerom een konst voor alle konsten. Dewijl dan de Mensche alleen onder alle Dieren in sijn verstant de konst voor alle konsten heeft, te weten de reden: soo besit hy oock te recht in sijn lichaem het *instrument* voor alle *instrumenten*, namentlick de Handt.

Wy sullen nu gaen insien het treffelick maeckfel van dese Handt, ende de wonderbare konste, die onsen Schepper daer in getoont heeft; de welcke soo groot is, dat door het alderminste, 't welck anders soude gemaect zijn, de Handt, ende haer werck ware bedorven geweest. Het eenige, ende opperste voor een werck-tuygh, gelijk de Handt, om mede te vatten, is dat het al de gedaenten, ende de grooten, die een Mensch bewegen kan, wel vat. Om sulcks te doen, soo is de Handt na den eysch doorsneden. Want by aldien sy ongedeelt gebleven was, soo soude sy maer hebben konnen omvatten dingen van haer eygen grootte; maer gescheyden, ende verdeelt zijnde, kan veel grooter, als sy selve is, lichtelick omgrijpen, ende oock de alderkleynste opnemen. Maer dat kleyn is, watse met twee vingeren, ende noch niet geheele, dan alleen met haer

voorst: want anders doende, soude het haer misschen, ende ontvallen. Op dese manier is de Handt aardigh gestelt om seecker te vatten yet dat grooter, ende kleynder is, als sy selve. Vorder was haer oock noch bequaemst verscheydentlick verdeelt te zijn, om alderhande gedaenten wel te kunnen begrijpen. Waer toe sy boven alle werck-tuygh alder-bequaemst gestelt is. Want om yet, dat rondt is, wel te vatten, kan sy haer in de ronte vouwen, ende het selve, gelijk als met een circkel, rondsom behelfen. Ende al 't gene recht, ende krom is, kan sy seeckerlick aengrijpen. Het welck aldus zijnde, soo is sy bequaem om alle gedaenten te vatten, dewijl de selve maer uyt drie linien bestaen, ronde, kromme, ende rechte. Ende, om dat 'er noch vele dingen zijn, grooter als die met de Handt omvat kunnen werden; soo is de een tot des anders hulp gegeven, op dat se alle beyde van verscheyde kanten de selve bevattende, niet minder souden zijn, als een grooter Handt. Om dese reden zijn se na malkander toegeuegh, ende gelijckelick uytgestreckt. Want soo moest het toegaen in gedeelt werck-tuygh, dat een werck, ende op de selfde maniere moet uytvoeren. Derhalven overlegh eens 't grootste dat de Mensch met beyde sijn Handen kan vatten, als een hout, ofte steen; ende wederom het kleynste, als een spel, ofte hayt, daer na al de veelheydt van de grootte, die tusschen 't grootste, ende kleynste is, ghy sult bevinden, dat de Mensch de selve allegader soo wel omvat, als of de Handen voor elck van die alleen gemaect waren. Want de kleynste dingen vat hy met het voorste van den duym, ende den voorsten vinger: die wat grooter zijn, vat hy wel met den selven duym, ende voorsten vinger, maer niet met haer voorste: maer die noch wat grooter zijn, vat hy met drie vingeren, te weten den duym, den voorsten, ende middelsten: ende die noch grooter zijn met vier, daer na met vijf, ende dan met de geheele Handt: ende als 'er noch grooter komt, soo brengt hy d'andere handt daer by. Al het welcke niet en loude kunnen geschieden, by aldien de Handt niet verscheydelick en was verdeelt, ende op die wijze, gelijk se nu is, gestelt. Want wat kracht soude den duym, ende vier vingeren gehadt hebben, by aldien dat se allegader benevens malkander op een rijde, ende zijde stonden? Voorwaer haer getal, ende de verdeelinghe souden dan onnut, ende ondienstigh geweest hebben. Want het gene seecker gevat sal wesen, moet rontsom met een circkel, ofte ten minsten van twee tegens-malkander-staende plaetschen begrepen werden. Het welck gemist soude hebben, indien alle de vingers op een rijde benevens den anderen waren gestelt geweest. Dan daer is nu forghvuldigh in voorsten, met het stellen van den duym tegen de vier andere vingers. Den duym is in sijn plaetse, ende beweginge soo gestelt, dat hy door een weynigh buygen met elck van de vier vingeren over hem staende, de werkinge, van yet te vatten, volbrengt. Maer 't en was noch niet genoegh dat den duym, ende voorsten vinger

over malkanderen staende in 't op-rapen van kleyne dinggen, met haer uysterse werckten: maer was oock van nooden, dat se soo waren, gelijk se nu zijn, te weten, soofacht, sooront, soo met nagelen beset. Want indien haer eynde niet vleyfgh en was geweest, maer beenigh, soo en souden se noyt eenige kleyne dingen hebben kunnen opnemen; noch oock al waren se al vleyfgh, maer van sacht, ende vochtigh vleysch gemaect. Want het gene dat vatten sal; moet het te vattene lichaem volkomentlick, ende rontsom omgrijpen. Nu dat hardt ende beenigh is, en kan niet ombuygen: maer wel dat matelick sacht is, ende daer uyt matelick wijckende. Dan 't gene boven maten sacht is, ende als vloeeyende, gelijk het de hardigheydt te seer wijckt, soo valt het daer lichtelick af. Derhalven dat van naturen tusschen beyden is, niet al te sacht, noch al te hardt, gelijk het voorste van de vingeren, is alder-bequaemst om seecker te vatten. Dewijl dan oock de dingen, die gevat werden, verscheyden zijn in haer gelijghigheydt, d'eene meerder, d'ander minder sacht, ofte hardt, soo heeft de nature in alles bequaemlick versien. Want daerom is het voorste van de Vingeren, niet uyt een Nagel, ofte uyt het Vleysch alleen: maer uyt beyde, na den eysch gematight zijnde, te samen gevoeght. Want haer vleyghigheydt is in de Deelen, die na malkander toe buygen, met welckers voorste sy de dingen selve moesten naepuren. Maer de Nagel is haer van buyten tot vastigheydt aengeset. Want de Vingers vatten met haer vleyfghige Deelen alleen de sachte dingen: maer harde, ende derhalven de standt van 't Vleysch wech stootende, ende met geweld in douwende, en kunnen sy niet vatten sonder behulp van de Nagelen, alsoo haer omleggende Vleysch dan steunsel van doen heeft. Wederom en soude niet van sulcks met de Nagelen alleen kunnen gevat werden: want dewijl die hardt zijn, soo souden haer harde dinggen lichtelick ontgliden. Derhalven is de vleyfghighe selfstandigheydt in 't uysterse der Vingeren gestelt om de gladdigheydt ende het losch schieten van de Nagels te verbeteren; ende de Nagels aen d'ander zijde, om het licht omstaen van 't Vleysch te sluten. Soo dat de Vinger, aldus wel gestelt, het werck-tuygh is om alle kleyne, ende harde dinggen te vatten. Het welck noch klaerder blijkt uyt de onmatigheydt der Nagelen. Want die boven maten lang zijn, ende derhalven omkrommen, en kunnen geen kleyne dinggen opvatten. Ende die, om haer kortheydt het voorste van de Vingeren niet en bereycken, dewijl sy het Vleysch niet en stijven, soo zijn se oorsaek dat het selve niet wel en kan vatten: maer die even met het voorste der Vingers uytkomen, die voeren alleen het werck volkomentlick uyt, daer se toe gemaect zijn. Daerom is van Hippocrates wel geseyt, dat de Nagelen niet langer, noch korter moesten zijn, als het voorste van de Vingers.

6. De Handt wert gedeelt in *Carpus*, *Metacarpus*, ende Vingeren.

De

De *Carpus* is het voorste van den Arm; daer de *Bra-
celorien* gedragen werden. Bestaet uyt acht ongelijke
Beenderkens, die door Kraeck-been, ende Banden vast
aen malkander gehecht zijn. Sy staen in twee rijden,
om dat de Handt des te beter soude beweeght werden;
waer van de eene met de Arm-pijpen, de ander met de
vier Beenderkens van de Palm des Handts door Kraeck-
been t'samen gehecht werden.

De gemelte vier Beenderkens, maecten den *Meta-
carpus*, die wy *Palm van de Handt* noemen. Sy zijn na
binnen hol, na buyten bultigh, staen wat van malkan-
der, om dat se met de vier vingeren, daer se aen gehecht
zijn, ende die van malkander wijcken, souden over een
kómen; ende oock, om dat hier tusschen beyde plaats
soude wesen voor de Spieren.

Alle dese Beenderkens, soo van den *Carpus*, als de
Palm, die werden vast gehouden door stercke Banden,
om dat se soo licht niet en souden wijcken in het sterck
bewegen, ofte uytstecken van de Handt. Wy steecken
ons Handt uyt, als wy de selve vlack houden; de bin-
nenste holligheydt vollende, ende de buytenste bultig-
heydt vereffenende; maer als wy de Handt sluyten, doen
wy hier tegendeel, buygende 't gene dat te voren streck
was. Welcke beweginge den *Carpus*, ende *Metacarpus*
niet en soude kunnen volgen hebben, indien sy uyt een
Been bestonden. Daer beneffens, indien dat 'er maer
een Been geweest en was tusschen de Arm-pijpen, ende
de Vingeren, soo soude van een breuck, ofte ander on-
gemack, het geheele terstondt die schade geleden heb-
ben; daer tegenwoordigh maer het twaelfde Deel en
lijdt, wanneer dat 'er een van de Beenderkens komt be-
schadicht te werden. Behalven noch dat vele voor een
slag, ofte stoot wijcken, daer een Been streck staet.

7. De *Vingeren* bestaen uyt vijftien Beenderen, de
welcke soo vast niet aen malkanderen gehecht en zijn,
als de gemelte van de Handt, dewijl de Vingeren, om
alles te vatten, meerder beweginge moesten uytvoeren.
Elcke vinger heeft drie Beenderen, niet meerder, noch
minder. Want meerder soude het volkomen uytstecken
beletten; minder, souden soo veel verscheyde ge-
daenten niet kunnen aennemen. Dese Beenderen zijn
van buyten rondt-bultigh, om aen d'ander zijde meer-
der ruymte te maecten, van binnen plat, ende holach-
tigh, om dat men met het binnenste vat, als oock om
dat 'er meer Pefen na binnen, als na buyten gaen.

Wy hebben vijf Vingeren, waer van den Duym, de
Groote genoemt werdt by de Grieken, als oock *Anti-
cheir*, al of men seyde Tegen-handt, ofte, gelijk by
Maer. 7. Sat. 13. staet, Ander-handt, om dat hy tegen
de Handt staet, ende soo veel uytrecht, als al de andere
Handt; waerom hy oock *Pollex*, van *Pollendo*, by de
Latijnen geheeten werdt. Dit wisten de Oude wel, als
sy de Krijghs-luyden, die aen den Duym gequetst, ofte
verlemt waren, haer afscheydt gaven. Men leeft van den
Keyser *Augustus*, dat hy seecker Edel-man al sijn goet
dede verbeuren, de welke sijn Sonen, als sy in den Oor-

logh gaen souden, het gebruyck vanden Duym hadde
laten benemen. De Atheniensers, na dat se lang over
hoop gelegen hadden met die van *Egina*, een na-gelegen
Eylandt, ende dat sterck van schepen was, (gelijk *Ci-
cero* schrijft 3. *Offic.*) ten laetsten het selve overwonnen
hebbende, deden de inwoonders de Duymen afkappen,
om in toekomende tijden geen geweld van haer te vree-
sen. My gedenckt noch, dat, doen ick van mijn reyse
quam, ging begroeten mijn weerde meester, den Hoogh-
geleerden *M. Gevardus Vossius*, ende sijn E. my veel
vraeghden van Italyen, ende Romen, ick onder andere
seyde, dat de Italianen, maer insonderheydt de Romeyn-
nen nu geen Krijghs-luyden en waren, als sy van oudts,
doen sy de geheele werelt plaegghden, plachten te wesen,
selfs oock dat de tegenwoordige Romeynen, geen Ro-
mani, maer *Romaneschi*, dat is, Romeyntjens by d'ander
Italianen genoemt wierden; ende by sommige oock *Pol-
troni*: soo seyde my sijn E. dat het selfde woort te samen
gevoeght was van *pollici truncando*, van den Duym te
korten, als foodanige gekeurt zijnde onnut, om yet met
de Hant uyt te rechten. *Divan* schrijft in 't 9. boeck van
sijn Brabantsche historye, dat onder de Keuren, die Her-
togh Henrick aen de Brusselaers in 't Jaer 1229. verleent
heeft, mede gestelt is: Dat de gene die met valsche maet
Wijn, ofte yet anders uytmeert, sulcks sal boeten met
thien pont, ofte het verlies van sijnen Duym. Maer dat
onderscheydt is te groot. Vorders gelijk men noch in
vrollickheydt seyt, Duymtjen op, soo schrijft *Plinius* 28.
Nat. 2. dat men al van oudts met het uytstecken, ende
sluyten van den Duym gunst, ende ongunst plagh te be-
toonen. Soo seyde de Poët *Horatius* in den 19. Brief
van sijn 1. Boeck:

*Consentire suis studiis, qui crediderit te,
Fautor utroque tuum laudabit pollice ludum.*

ende in tegendeel de Poët *Juvenalis* in sijn 3. Schimp-
dicht:

*— & verso pollice vulgi.
Quemlibet occidit populariter.*

Hier over kan vorder nagesien werden onsen *Erasmus* in
sijn Spreek-woorden.

De tweede, ofte voorste Vinger wert by de Grieken
Lichanos, dat is licker, als oock *Deikikos*, dat is, wij-
ser genoemt, gelijk by de Latijnen *Index*. Soo seyde
Horatius in het 8. Schimp-dicht van sijn 2. Boeck:

Indice monstraret digito.

De middelste Vinger heeft by de Grieken, ende La-
tijnen oneerlicke namen, ende is by haer soo veracht ge-
weest, dat sy hem gebruyckten, als sy yemandt wilden
uytspotten. Sulcks blijkt uyt den Poët *Martialis* 2.
Epiqr. 21.

*Rideto, & digitum porrigito medium. ende
Ostendit digium, sed impudicum.*

als oock uyt de Poët *Juvenalis*:

A 3

— cum

— cum fortunæ ipse minaci

Mandares laqueum, mediumque ostenderet unguem.

Daerom feyt men oock by ons, dat de Hoeren den ring aen den middelsten Vinger dragen.

De volgende Vinger heet by de Griecken na sijn ordre *Paramesor*, by de Latijnen *Medicus*, om dat (gelijck geseyt werdt) de oude *Medicijns* haer *Medicamenten* daer mede plachten te mengen, als geen vergif konnende lieden, dat hy niet terstondt het Herte soude te kennen geven. Om de gemeenschap, die hy met het Herte heeft, werdt hy gemeenlick *Hert-vinger* genoemt. Ende hier van geven reden *Agellius* 10. Noct. Att. 10. ende *Macrobius*, op de voor-gedachte plaetsch, uyt de Boecken der Egyptenaren, hoe dat 'er een Zenuwe van 't Herte soude komen in desen Vinger; ende dat daerom de Griecken, ende Romeynen desen Vinger, als aen het edelste Deel gehecht zijnde, plachten met den Ring te kroonen; daerom oock in 't Latijn *Annularis*, ofte Ring-vinger geheeten; ende op de selfde maniere in 't Italiaensch *il Dito del anillo*, in 't Spaensch *el Dedo del anillo*, ende in 't Franck *le Doigt de l'anneau*. Maer 't gene het Herte aen desen Vinger geeft en is geen Zenuwe, maer een Slagh-ader. Want de Zenuwen spruyten uyt de Herffenen, ende den Rugh-graet, ende de Slagh-aderen uyt het Herte. Het kloppen (een Zenuwe en klopt niet) kan men met den voorsten Vinger mercklick voelen in de gene, die seer vermoeyt zijn, in Vrouwen, die in arbeyde sitten, ende in alle siekten van 't Herte. De gene, die van haer selver zijn, doet men wederom bekomen met het melcken van desen Vinger. De Zierickzeesche Genees-meester *Lemnius* schrijft 2. de *Occult.* 11. gelijck de natuurlicke kracht gewoon is de overtollige vochtigheden de swackste Deelen toe te senden, dat hy bevonden heeft in verscheyde Gichtige, die handen ende voeten vol pijn waren, uytgenomen desen Vinger, de welke, door de gemeenschap met het Herte, van geen swarigheyt en wist. Ende daerom en sterft men van de Gicht niet, gelijck het Italiaensche spreek-woordt seydt:

*La Gotta, e la Quartana,
Non fanno suonare campana.*

Maer de Pocken en ontsien de weerdigheyt van desen Vinger niet, ende maecken wel dat de klokken luyden.

De laetste Vinger heet *Plinius* de kleynste, *Minimus*, de Griecken oock *Mikros*, ende *Oritus*, de Latijnen mede *Auricularis*, ende na beyde, de Duytschen *Falepin* / oder *Ozen-fingerlin* / dat is *Oor-vingerken*, om dat men met het selve in de Ooren peutert. Wy noemen het kleyn Vingerken, ofte *Pinek*.

Dit zy nu genoegh van de Vingers; kan vorders daer van noch gelefen werden, behalven de Ontleders, by *Macrobius* 7. Saturn. 13. ende *Cael. Rhodiginus* in 't 27. Boeck van sijn oude Lessen op 't 12. Capittel.

8. Gelijck al 't gene van 't Schouder-blat tot de uytterste Vingeren komt, by de Griecken *Choir*, ofte Hant

geheeten werdt; soo noemen sy oock al 't gene van de Heupe tot de uytterste Teenen streckt *Pes*, dat is Voet. Wy geven 't den naem van Armen, ende Beenen. Desen grooten Voet, werdt mede, gelijck de groote Hant, ofte Arm, gedeelt in drie deelen, de Dye, Been, ende kleyne Voet. Welcke verdeeling tot den gang hoogh-noodigh was, gelijck de Poëet *Lucretius* mede aengemerckt heeft in sijn 4. Boeck.

Prosperare ut possimus, & ut prosperare viai

Proceros passus, ideo fastigia posse

Survatum, at feminum pedibus fundat a plicari.

9. Het Dye-been is maer een been, gelijck in den Arm het Schouder-been. Werdt by de Griecken genoemt *Meros*, (welck woordt sy gebruycken in de geboorte van *Bacchus* uyt de Dye van *Jupiter*, soo wonderlick niet na de uytlegging van d'Heer *Heinsius* in *Aristarch.* 5.) by de Latijnen *Femur*, ende *Femur à fivendo*, van dragen, om dat het lichaem hier op gestut, ende gedragen wert. Dit is in de menschen, ende Apen het langste, ende grootste; maer in andere Dieren, in de welke het voor het meerendeel schuyt, is het korter, als het Scheen-been, voornamentlick in de Vogelen, waer door *Aristoteles* bedrogen is geweest, doen hy schreef, dat de Vogelen geen Dye-been en hadden.

De Gedaente van dit Been is lang, ront, ende recht-achtigh: doch niet geheel recht, maer wat krom van binnen na de Knye dalende, om soo veel te vaster te konnen slaen, te wandelen, ende te loopen. Want in de gene, die dit Dye-been van nature al te recht hebben, slaen de Knyen oock recht, meerder inwaerts, als uytwaerts wijckende; het welck een quade gang maeckt. Soo dat dese gedaente voor de Heel-meesters wel staet aen te mercken, gelijck *Hippocrates* oock vermaent, om dit Been, wanneer het komt te breecken, sijn natuurlicke kromte te laten houden. Het is van voren bultigh; 't welck tot het sitten bequaem is, ende tot vele werken, die wy al sittende doen, ofte het eene Been over 't ander leggen, gelijck de Snijders, ende Mast-klimmers. Aen de zijden is 't ront, ende glat, achter plat, ende hol: maer boven eyndicht het in een hooft, hals, ende twee uytsteeckfels, onder in een hooft met twee uytsteeckfels, ende holligheden.

Het Opper-hooft is het grootste, dat in een menschen lichaem is, ront, ende langachtigh, om te beter te konnen schieten in de diepe holligheyt van het Heupe-been, ende alsoo de geleding vaster te maecken. Het welck wel noodigh was, om het swaer gewicht, dat het Dye-been moet dragen, ende waerom het oock een stercken ronden Bandt, spruytende uyt de holligheyt van het Heupe-been, daer sy beyde mede t'samen gehecht zijn, gekregen heeft. Het is mede effen ende glat, met een glibberigh Kraeck-been overtrocken, om dat de Dye soo veel te lichter, ende vaerdiger buygen, uytsteecken, ende omdraeyen soude.

Onder het Hooft is den Hals, die hem na boven lang-achtigh

achtigh uytstreckt, maer na binnen wat kromachtigh in-
buyght, om de beweginge lichter te maecken, ende de
Vaten, gelijk *Galenus* schrijft, plaets te geven. De
gene, die desen Hals wat te kort is, hebben de Beenen
te veel innewaert gebogen, ende derhalven den gang
ongemackelick: soo dat de langte, ende kromte van het
Dye-been tot den gang, rechte, ende sterckte van 't
lichaem, veel helpen. Het welck *Archilochus* wel ver-
fondt, als hy die alleen voor Hop-luyden uyt koos,
welckers Knyen wat bochtigh uytwaerts weecken, al-
soo die gestalte een vaste Voet maeckt.

Hier zijn twee uytsteeckfels, een groote, ende een
kleyne, *Trochanteres* by de Grieccken genoemt, dat is,
Draeyers, om dat sy, door de Spieren, die van haer oors-
pronck hebben, de Dye doen draeyen.

Nu hoe het Dye-been onder de midden meerder na
beneden gaet, hoe het dicker wert, ende eyndicht ten
laetsten in een breedt hoofd. Uyt dit hoofd komen van
achteren twee uytsteeckfels, tusschen de welke een
duym breedt plaets, ofte een holligheyt gelaten werdt,
waer in schiet een uytsteeckfel van het hoofd van de *Ti-
bia*, ende werdt met deselve, door een dubbeld gele-
ding gehecht; alsoo beyde de hoofden van het Dye-
been schieten in de twee holligheden van de *Tibia*, ende
het uytsteeckfel van de *Tibia* ontfangen werdt tusschen
de twee uytsteeckfels in de achterste holligheyt van het
Dye-been. Dese dubbeld geleiding is oorsaeck, dat
men de *Tibia* niet en kan omtraeyen. Daer benevens,
om dat dese hoofden haer achter veel uytstrecken, soo
komt, dat wy de Beenen niet verder, als in een rechte
linie kunnen uytsteecken. Even wel zijnder Manneken
ontrent *nova Zembla* gevonden, welckers Knyen van
beyde zijden bogen, ende die van niemand in 't loopen
en konden onderhaelt werden. Sy zijn ontrent drie voe-
ten hoogh, gelijk *D. Paaw*, met een van haer ledere
kleedrijens van daer gebracht, ons plagh in sijn ont-
linge aen te wijzen. In dese geleiding is veel glibberigh
Kraeck-been, om dat de Knye soo veel te lichter soude
kunnen bewegen. Hier is oock eenen vasten Bandt, uyt
het uytsteeckfel van de *Tibia* spruytende, waer door de
Dye met de *Tibia*, niet anders, als sijn bovenste hoofd
met de Heup vast gemaect werdt.

Dese holligheyt, daer de *Tibia* in 't Dye-been schiet,
noemen wy *Haessen*, de Hooghduytschen *Knye-bug*/
ende de Latijnen *Poples*. Daer van komt de naem van de
vermaerde Ader *vena Poplitis*, of men seyde *Haessen-
ader*, uyt de welke *Hippocrates* raedt te Laten in Nier-
pijn. Wy lesen in de Roomsche historye van *Livius*,
dat sy haer verwonnen vyanden de Banden der *Haessens*
plachten af te snijden, (het welck hy *Poplites incidere*
noemt) ende lieten se alsoo voor onnut leggen.

Het voorste van dese geleidinge heeten wy de *Knye*,
in 't Grieccks *Gonu*, ende daer van in 't Latijn *Genu*. De
naem-reden is, ofte om dat de Knye in 't buygen eenen
hoeck (in 't Grieccks *Gonia*) maeckt, ofte om dat men
daer mede sijn selven verootmoedicht, 't welck *kontin*

beteuykent. Want die ootmoedigh yet bidden, vallen
op haer Knyen. Hier van seydt den naeuwkeurigen na-
vorfcher van den oorspronck onser tale, *D. Goropius
Becanus*, dat Knye den naem heeft van *Ken-nie*, dat is,
ick beken, niet te kunnen doen. Want die op sijn Knyen
sit, beken, dat hy hem geheel in de macht van een an-
der heeft overgegeven. Soo sie ick, dat by den Griecck-
schen history-schrijver *Herodotus* aerdigh geseyt werdt,
Es gonu ebale, hy heeft hem op de Knye geworpen
voor, hy heeft hem overwonnen. Hierom plachten de
gene, die yet ootmoedigh van yemandt baden, haer
voor den selven op de Knyen te werpen. *Ovidius*:

Es genibus pronis supplex, similisque roganti.

Waer van wy oock exempelen in de heylige Schrifture
hebben, daer wy mede geleert werden, dat in den naem
Iesus alle Knyen sullen buygen. *Philip. 2.* Sulck bid-
den geschiet oock met het raecken van de Knyen (ge-
lijk in het groeten van de Françoisen) der gener die ge-
beden wert. Soo schrijft *Virgilius 3. Aeneid.*

Es genua amplectens effatur talia supplex.

Ende een ander Poëet *Claudianus*, in sijn boeck van de
Vervoeting van *Proserpina*:

*genibusque suas cum supplice fletu
Admovere manus.*

Het selfde is by *Homerus*, *Euripides*, ende andere Griecck-
sche Poëten, ende History-schrijvers te sien. *Plinius*
schrijft seer wel van dese manier in het 11. Boeck van
sijn natuyrlike Historye op 't 45. Capittel: *In de Knye
van de Menschen is eenige Religie, na het onderhouden van
de volckeren. De biddende raecken se, strecken de handen
daer na uyt, sy bidden die aen als autaren, misschien om dat
in de selvige eenige levenheyt is. Want in der samenvoeging
van beyde de Knyen, aen de rechter, ende slinker zijde
van voren is een dubbeld Kraecks-holligheyt, de welke ge-
opent zijnde, soo liegh 'er de Geest uyt, gelijk uyt de Stroot.
Uyt dit laetste is misschien gekomen het gebruyck om
de gekruyste, (gelijk wy by den *Euangeliste Joh. 19.*
lesen) als sy haer een korter eynde wilde maecken, de
Knyen te breecken. Want het Woordt *Skele*, dat ge-
bruyckt werdt, en beteykent niet alleen de Beenen,
maer oock bysonderlick de Knyen. Maer wat wil *Pli-
nius* seggen met de Kraecks-holligheyt? wat gemeen-
schap hebben de Knyen met de Kraecken? dat sal ick nu
verklaren. Het Kindt is op die gestalte in de Lijf-moe-
der gelegen, dat het de Beenen gevouwen heeft, ende
met de Hielen sijn Billen, ende met de Knyen den
Oogh-hoeck raecte. Soo dat sommige meenen, dat
de holligheyt, daer de Oogen in staen, van het ronde
Beenderken, dat voor de Knyen staet, gemaect werdt,
ende dat daerom de Knyen *Genua* in Latijn van *Genis*,
dat is, de Kraecken, souden genoemt wesen. Van wegen
dese oorspronckelike naderheydt heeft wel lichtelick
Plinius, de holligheyt tusschen de Knyen na de Kraec-
ken genoemt.*

Het.

Het gemelte ront Beenderken bedeckt van buyten de voeging van het Dye-been, ende de Been-pijpen in de Knye. Wy noemen het *Knye-schijve*, gelijk de Duytschen *Kante-scherb* / de Grieken *Mule*, na de gelijkennisse, die het heeft, met een kleyn molen-steentjen, de Latijnen *Patella*, als of men seyde een kleyn schotelken, ende de Françoisen *Palette du genouil*. De gemeenste naem is *Rotula*, dat is soo veel te seggen als een ront radeken, gelijk het niet alleen ront en is, maer oock beweeghlick, ende dien Latijnschen naem wert mede gevolgt van de Spaengjaerts met *Rodillas*, ende de Italiaenen met *Rotula del ginocchio*. Het is een kleyn, rondt, ende kraeck-beemigh Beenderken, met geen andere Beenen te samen gevoeght, maer op de selve drijvende, ende met Pesen ende Vliessen daer aen verbonden. Het gebruyck van dese Knye-schijf is, om de geleding van het Dye-been met de Been-pijpen, te stercken, op dat als wy wandelen, ofte van hooge plaetsen neder treden, ofte oock de Knye anders veel buygen, geen ontleding na voren soude veroorsaecht werden; als mede om te beletten, dat het uytsteecken van 't Been niet buyten de rechte linie en soude gaen; ende daer-en-boven om de voeging van het Dye-been met de Been-pijpen te decken. Want hier is een dubbeld holligheydt onder, een voor ende een achter, in de welcke veel levendigheid van de Ouden gestelt werdt, gelijk wy terstondt uyt *Plinius* gesien hebben. De voorste holligheydt is vervult met een taey slijm, waer door de nature dese plaets glat, ende slijberigh houdt, om dat se, door te veel bewegen, niet en soude verdroogen, ende alsoo den gang beletten. Om de selfde oorsaek smaren de Voer-luyden haer wagens. Ick hebbe tot Leyden een vrouwe gesien, die hier op de Knye een geswel doorbrack, daer dit taey slijm mede uytliet. Den Heel-meester noch onervaren zijnde, meende dat het Etter was; ende wende alle vlijt aen om 't selfde uyt te drucken, waer door hy de Knye stijf maecte. In dese geleding valt mede een soorte van Gicht, die, na de plaetsch, van de Grieken *Gonagra*, als of men seyde, Knye-gicht, genoemt wert. Hier mede zijn de Blauwschuytge seer gequelt, waerom het geheele gebreck den naem gekregen heeft na de Beenen, *Skelotyrbe*. Want de Milt, die de Blauwschuyt meest veroorsaecht, speelt op de Knyen, ende maect de selve traegh. Daer van wert by *Plautus* geseyt:

*Genua hunc cursorem deserunt, perii,
Seditionem facit lien.*

Dese Knye-schijf breeckt somtijds, ende die sulcks overkomt, gaen al haer leven-krepel; gelijk *Paré* schrijft, noyt anders bevonden te hebben. De oorsaek is, om dat de Were, ofte het Eelt (met den Latijnschen naem van *Callus* best bekend) dat uyt het gebroocken Been groeyt, de holligheydt van de geleding vervult, ende daer door de beweging soo van het Dye-been, als van de Been-pijpen verhindert. Even wel verhaelt *Bambinus* van een voor-spraek, die door een val de Knye-

schijf in twee stucken over dwers gebroocken hadde, ende even wel niet manck en ging, maer afgaende van een trap, alsoo hy de Knye niet en konde buygen, daer van moest afspringen.

10. Volgt de *Tibia*, de welcke mede, gelijk de *Cubitus* in den Arm, niet uyt een grof Been en bestaet, maer uyt twee dunne Pijpen. De Françoysen noemen se *grand*, en *petit focile*, de Italiaenen na het Latijnsch *Radius*, daer de grootste Pijp mede beteyckent werdt, *Ragio major*, en *minor*, de Spaengiaerts *Espinilla major*, en *menor*, Wy, ende de Duytschen, de *grootte*, en *kleyne Been-pijpe*.

Het grootste van dese twee Beenen heeft den gemeenen naem van *Tibia* behouden, gelijk *Cubitus* oock in den Arm, misschien om dat het een *Tibia*, dat is, een pijp, ofte sluyt gelijcke, en dat de sluyten der Huysluyden daer van eerst gemaeckt zijn. Het stelt de Scheen, ende soude daerom *Scheen-been* van ons konnen genoemt werden, gelijk het ander Kuyt-been. Op de Scheen vertoont hem eenen scherpen rugh, in het Grieks *Akantha*, dat is, Graet genoemt, een plaetsche met seer weynigh vleysch bekleedt, en die daerom, gequelt zijnde, geen vettigheydt en kan verdragen, maer alleen drooge Heel-middelen vereyscht. Onder andere dingen, die *Momus* berispte in des Menschen maeksel, was mede, dat *Jupiter* de Kuyten niet voor dese scherpe van de Scheen geset en hadde. Dit Scheen-been is van gedaente lang, en drie-hoekigh, onder en boven dick, en werdt boven aen het Dye-been, gelijk geseydt is, en onder aen de Koot gehecht.

Het Scheen-been is alleen geledet met het Dye-been, niet met het ander, dat wy *Kuyt-been* genoemt hebben; *Péron* by de Grieken, en *Fibula* by de Latijnen geseydt; maer dit is vast aen de buyten-zijde des Scheen-beens, alwaer een holte is, daer het Kuyt-been met sijn Hooft in komt, en werdt dan noch met stercke banden vast gehecht. Ende van daer af dese Beenderen van malkanderen gescheyden zijnde, en komen niet eerder wederom by-een, voor dat se beyde den Voet raacken. Want op die plaets heeft het Scheen-been een diepen spleet, in den welcken het Kuyt-been rustende, noch verder gaet, voortbrengende een Hooft, ofte uytsteecksel, dat met het overstaende uytsteecksel van het Scheen-been de Koot omvat.

Het Scheen-been heeft op de selve plaets een groote holligheydt voor het *Koot-been* gemaeckt, het welck van beyde zijden met de geseyde uytsteeckfels geslut werdt, en alsoo belet, dat de Koot niet licht uyt het lidt en schiete. Dese uytstaende knopen werden in 't Grieks geheeten *Sphura*; in 't Latijn *Malleoli*, als of men seyde Hamerkens, de binnenste noemen wy *Fersent*, ofte *Versen*, ende de buytenste *Enckele*, ofte *Encklauwen*. Hier staet seer te verwonderen de groote voorsichtigheydt Godts. Want dewijl dese geleding soo gemaeckt was, dat het lichaem maer op een punt den Voet raeckt, ende uyt het lidt zijnde, den gang ofte geheel beletten, ofte krepel-

krepelheyt veroorfaecken soude, soo heeft hy dese schut-
fels daer voor gestelt: die daer beneffens dit gebruyck
noch hebben, datse onder haer laten schuylen, ende
rusten de Pefen, die den Voet bewegen, ende, in plet-
teringe, ofte quetsinge van de Encklauwen, een grouw-
samen pijn veroorfaecken.

11. Wy komen tot de *Voeten*, die mede groote ge-
lijckenisse met de *Handen* hebben. Ja ick hebbe som-
tijds gesien, dat de gene, die sonder *Handen* geboren
waren, al haer werck door de *Voeten* konstigh uytvoer-
den. Ende gelijk de mensch alleen, om dat hy de
wijfste onder alle *Dieren* was, *Handen* heeft, een werck-
tuygh alder wercktuygh, als hier voor geseyt is: soo heeft
hy oock, om dat hy *Handen* hadde, twee *Beenen*, ende
't lichaem recht over eynde gerecht. Want wie soude
voor-over bockende, een burgerlick leven kunnen ley-
den, schrijven, bouwen, ende andere wercken uytvoer-
den? Veel *Voeten* souden wel dienstigh geweest heb-
ben tot de rassigheyt: maer wat hadde de Mensch sul-
ken snelligheyt van doen, alsoo hy door sijn verstand
oock de alder-snelste *Dieren* weet te achterhalen?

Het eygen ampt van den Voet is, het gaen, ofte
wandelen. Sulcks geschiedt met den eenen vast op de
Aerde, ende den anderen voort te setten. Dan het vast
neder te setten is, 't werck van den Voet: maer voort
te setten, van 't geheele *Been*. Hier toe hebben de
Beenen foodanigen gedaente, als geseyt is: ende de
Voeten werden in verscheide *Teenen* gesplijt, ende
zijn lang ende breedt gemaeckt, doch soo lang niet als
in de *Handen*, niet soo seer om de fraeyigheyt, als om
dat se het loopen, met aen te setten, souden helpen.
Want de *Teenen* tegen de aerde gedouwt zijnde, werdt
het geheele lichaem veel seckerder voortgestooten.
Maer de *Voeten* zijn oock onder hol, om te beter over
bergen, ronde steenen, ende diergelijcke te gaen; ende
de *Teenen* komen te pas in rechte, kromme, steyle, ende
oneffene plaetschen. Daerom is 't dat men op mylen,
ofte dicke solen soo vast niet en gaet.

De Voet werdt mede, even als de *Handt*, in drie ge-
deelt, *Tarsus*, *Metatarsus*, ende *Teenen*.

Tarsus, ofte het achterste van de Voet, komt over
een met den *Carpus* in de *Handt*, ende beslaet uyt seven
beenderen. Daer van komender meest twee in achtin-
ge, de *Koot*, ende het *Hiel-been*. De *Koot* heet in 't
Latijn *Talus*, in 't Grieks *Astragalos*; welcke namen
beyde van *Hadr. Iunius* qualick gepast werden op den
Encklaeuw. Dit is het *Been*, daer de *Kinderen*, uyt
de *Ossen-voeten* genomen zijnde, mede koten. Soo
beschrijven *Lucianus*, ende de *Poeten Cupido*, ende
Ganymedes in den hemel te samen met koten spelende;
het welck ick voor de *Kinderen* gesonder achte, als suyc-
ker met pol-lepelen te eten. Siet van dit *Koot-been*
breeder by onsen *Erasmus*, in sijn *Samen-spreekinge*,
Astragalismus, ofte *Kote-spel* genoemt.

De *Koten* dragen alleen, ende by haer selven 't ge-
wicht van het gantsche lichaem, soo dat daerom de na-

ture niet te vergeefs bekommert is geweest, om de selve
wel te bewaren, ende gelijk met stercke balcken te
besetten, te weten, met de gemelte uytsteeckfels van de
Beenen. Die even wel oorlaeck zijn, dat, als de *Koot*
eens uyt sijn plaets gewecken is, seer swaerlick weder-
om kan ingelet werden. Hierom was by de *Romeynen*
een manier van sprecken, *Talum reponere*, de *Koot* in-
setten, dat is met een swaer werck doende zijn. Het an-
der *been* van den *Tarsus* is het *Hiel-been*, in 't Latijn ge-
noemt *Calcx*, (daer van seydt men *A Capite ad Calcem*)
als oock *Calcaneum*, ende *Calcari pedis*, om dat het, even
eens gelijk een spoor, achter uytsteeckt. Sulcks is uyt
sonderlinge voorsichtigheyt gedaen, te weten, om dat
de *Mensche*, die recht over eynde staet, niet lichtelick
achter over en soude vallen. Ende soo seggen wy oock
van de gene, die dat somtijds gebeurt, dat se kort van
Hielen zijn. Achter toont het eenige rouwigheyt, al-
waer een groote *Pees* geheel vast aen is, de grootste ende
sterckste van al de gene, die in 't lichaem zijn, spruyten-
de uyt de *Spiere* van de *Kuyt*. Dit is de *Pees*, waer
by *Achilles* het verslagen lichaem van *Hector* drie mael
rontsom *Troyen* sleepten, gelijk de *Poet Homerus* be-
schrijft. Dit is oock de plaetsch, daer de *Kack-hielen*
vallen, waer mede de *Kinderen* meest gequelt zijn.

Het tweede Deel van den Voet is *Pedium* in 't Grieks
genoemt, ende, om dat het met het *Metacarpium* van de
Handt over een komt, *Metatarsus*. Wy heeten 't met
de *Latijnen*, *Italianen*, *Spaengjaerts*, ende *Francoisen*,
de *Plante van den Voet*; oock *Sole*, ofte *Bal van den Voet*,
gelijk de *Duytschen Solen am fuss*. Is te samen geset
uyt vijf *Beenderen*; ende den grootsten heeft maer twee
Beenderen, om dat het voorste van de holligheyt van
dese plant soude vastter op de aerde staen.

De *Teenen* zijn gelijk de *Vingere*, maer korter om
redenen verhaelt, ende mede vijf in getal. *Collenuccio*
schrijft in sijn *Italiaensche historye* van *Napels*, dat *Otho*
van *Bruynswijk*, de man van de *Koninginne Johanna*,
aen elcken *Voetses* *Teenen* hadde. Dan dat en gebeurt
soo selden niet, ofte is noch alle daegh wel te sien.

12. Boven alle de voor-verhaelde vindt men noch
cenige kleyne *Beenderkens* in, ende op de geleden van
de *Teenen*, als oock van de *Vingere*, by de *Grieken*
Sesamoidea, ofte *Sesamina* genoemt, van wegen de ge-
lijckenisse, die sy hebben met het *Lijnzaet*.

Het getal van dese *Beenderkens* gaet onsecker. Som-
mige hebbender in de *Handt*, ende de *Voet* twaelf; an-
dere seshien, eenige veel meerder: alwaer dan de selve
soo kleyne vallen, dat men se in de ontleding niet vinden
en kan. Sy zijn in de vier *Teenen* soo veel kleynder, dan
in de *Vingere*, als de *Teenen* selve kleynder zijn, dan
de *Vingere*. Maer gelijk den grooten *Teen* van groo-
ter beenderen is, als den *Duym*, soo heeft hy oock dese
Sesamina veel grooter. Derhalven zijnder aen d'eerste
geleding van den grooten *Teen*, by het hooft van 't *Pe-
dium*, dat hier aen gehecht is, twee groote gestelt, waer
van het binnenste ontrent eens soo groot is, als het buy-
tenste;

tenste; soo dat het de helft van een geschelde erweet in grootte ende gedaente wel gelijckt. De Arabiers noemen dit beenken *Albadaram*, om dat het van vyer, ende alle bedervinge onbeschadicht blijft; uyt het welck sy gelooven (gelijck de Joden van *Luz*) dat 'de Mensch hier na verrijft, niet anders als het Kruyt uyt het Zaet. Ende D^r. *Riolan* meent, dat dit het eygen is, 't welck van *Agrippa* onder den naem van *Luz* beschreven wert. Dan dat *fabulose Luz* is een ander plaats toegewesen, te sien by den hoogh-geleerden *Plempius*.

Het ampt van dese Lijnzaet-beenderkens is, de gelen te slijven, ende te beletten, dat sy soo lichtelick niet uyt haer plaatsche geschoven werden. Ende daer-benevens doense noch in den Voet, dat hy in 't slaen, ende wandelen, oock door ongelijcke plaatschen, vastter is, ende dat de Teenen, terwijl wy staen, ofte wandelen, van geen steenen, ofte andere uytstekende dingen; lichtelick verdraeyt, ende alsoo ontledet soude werden.

Ende dit is nu wat belangt de beschrijvinge van alle de Beenderen onses lichaems. Wy sullen nu komen tot haer twee gebreken, te weten, *Ontleding*, ende *Breucken*.

Het V. Capittel.

1. *T'samen-voeginge der Beenderen,*
2. *ONTLEDINGE,*
3. *Oorsaecken,*
4. *Onderfcheydt,*
5. *Ken-teyckenen,*
6. *Voor-teyckenen,*
7. *Gelesinge,*
8. *Maniere van Leven.*

WY hebben volkomentlick aengewesen, hoe dat het Geraemte befaet uyt verscheyde Beenderen. Dese werden te samen gevoecht op tweederley wijze, door *'Samen-groeyinge*, de welcke is een vereeninge sonder bewegen, ende door *Giledinge*, waer in de Beenderen met haer uytterste aen malkanderen gevoecht zijn, streckende tot beweginge van haer Deelen; ende dese is wederom drierley, *ingeleding*, *aengeleding*, ende *onderlinge inschietinge*.

Een *Ingeleding* is, wanneer de holte van het ontfangende Been wijdt, ende diep is, ende het hooft van het inschietende, grof, ende groot, gelijck te sien is in de geleding van 't *Dye-been* met het *Heupe-been*.

Een *Aengeleding* is, als de holte vlak is; gelijck in de *t'samen-voeginge des Onder-kaecks*.

Een *Onderlinge Inschieting* is, als beyde de Beenderen over weder zijde gelijckelick in malkanderen gevoecht werden. Sulcks geschiedt ofte in twee Beenderen, als in den *Arm*; ofte in drie, gelijck in de *Wervelen*.

In de gemeene geleding, daer bewegen by is, valt alleen het ontleden, dan in alle beyde het breecken. Van 't eerste sullen wy in 't tegenwoordige, van 't andere in 't volgende 7. Capittel handelen.

2. *Ontleding* (gemeenlick *Distocatie*, ende *Luxatie* genoemt) is een afwijckinge van de Beenderen die in, ende aen malkanderen geleidet waren, waer door sy uyt haer natuurlicke plaatsch in een andere schieten, ende de vrywillige beweginge beletten.

3. De *Oorsaecken* van *Ontleding* zijn ofte uytwendigh, ofte inwendigh.

De *uytwendige* oorsaecken komen meestendeel door geweld, als slaen, slooten, vallen uyt-trecken; gelijck selfs in de geboorten oock kan geschieden; wanneer de on-Vroe-vrouwen het kindt met geweld uyt-trecken.

De *inwendige* oorsaecken zijn vochtigheden (waerom de kinderen lichtelicker in dit gebreck vervallen) die op de gewrichten tackende, de *Banden* ofte te sacht, ende te dweegh maecken, soo dat se de Beenderen uyt haer plaatsche laten schieten; ofte vervollende de selve verkorten, ende intreken, waer door de hoofden uyt haer plaatsch getrocken werden, gelijck men siet in magere, ende uytgeteerde lichamen. Hier toe behoort de *Essenisse*. Want men bevindt, dat *Bultige*, ende *Mancke Ouders*, oock dickwils soodanige Kinderen voortbrengen.

4. Van dese *Oorsaecken* werdt het voorname *Onderfcheydt* der *ontleding* genomen; als oock uyt de plaats, daer het ontledene Been inschiet. Sulcks gebeurt van bovenen na beneden, ende van beneden na bovenen; van de sijncker zijde na de rechter, ende wederom van de rechter na de sijncker; als noech van voren na achteren, ende in tegendeel van achteren na voren.

5. Al is 't dat men dickwils siet, hoe de *Heel-meefters*, tot schande van haer Konste, oordeelen ofte eenigh Deel uyt der *Lid* is, ofte niet: soo en maecten de *Le-desetters* gantsch geen swarigheyt om op seeckere *Ken-teyckenen* haer oordeel vast te stellen. Het welck ick in de ervarenen oock soo bevonden hebbe. Ende sulcks en is niet vreemt; dewijl sy dagelicks van alle kanten soodanige ontledene krijgen, ende daer door meerder ervarentheyt, als een *Heel-meefters*, met 'er tijdt bekomen. Anders en schijnt dit werck oock soo swaer niet, dewijl het door sien, ende gevoelen kan bekent werden. Want in dese *ontleding*, verthoont hem een gelwel in de plaats, daer het hooft van 't ontledene Been ingewecken is: ende een *holligheyt* in de plaatsch, daer het uytgevallen is. Het welck te lichter kan aengemerckt werden, wanneer het lichaem niet al te dick, noech al te vet en is. Daer-benevens valt noech, na verscheydenheyt van oorsaecken, hier voor vermelt, het uytgewecken *Lid* korter, ofte langer; ende derhalven geleecken zijnde met het gelonde, als een *Arm* met een *Arm*, een *Been* met een *Been*, kan lichtelick ondervonden werden de verscheydenheyt. Vorders alsoo de gewrichten gemaect zijn tot beweginge; soo moet noodtsaekelick volgen; dat wanneer die geleding losch gemaect is, ende het *Been* uyt sijn gelid schiet, de beweginge grootelicks beschadicht werdt. Derhalven daer eenigh *achterdencken* valt van *ontleding*, ende de beweginge niet ver-

Verhindert en wert, soo en behoef men sulcks daer voor niet te keuren. Sels *Quintilianus* heeft dit wel verstaen, alsoo hy seydt 5. *Orat. Inst.* in de voor-reden, dat de Leden, maer een weynigh uyt haer plaetsch zijnde, het gebruyck, dat sy hadden, verliefen.

6. De *Voor-teycken* werden getrocken uyt de gestalte van 't lichaem, van de ontleden *Beenderen*, den tijd, ende de toevallen.

Hoe dat een *Been* lichter uyt het *Lid* schiet, hoe het oock lichter wederom in te setten is. Sulcks bevindt men in kinderen, ende jonge luyden, die vochtigh ende sacht van lichaem zijn. Het tegendeel geschiedt in de gene, die haer jaren hebben, ofte dick ende vleyfich zijn. Want in de selvige wert de geleding door de dickte der *Spiere* naeuw vast gehouden, ende derhalven niet als door een sware oorfaeck tot ontleding vervalt, ende daerom oock swaerlick is in te setten. Dan in magere, die door sieckte half uytgeteert zijn, is de geleding losser, waarom sy oock lichtelick uyt schiet; waer by komt, dat door de slappe verteeringe veel slijmerigheyt tusschen de gewrichten vergadert, die de t'samenvoeginge losch maect. In andere, die van naturen mager zijn, dewijl haer lichaem droogh, vast, ende hecht is, de *Spiere*, ende *Banden* sterck ende droogh, werden de *Beenderen* niet lichtelick ontledet, ende uyt *Lid* zijnde, swaerlick ingeset. De ontleding van inwendige oorfaeck, na dat se heftel is, schiet wederom licht uyt; om dat de *Banden* doordrongen zijnde van de overtollige vochtighheyt, de *Beenderen* niet wel en kunnen tegen houden. De gewrichten, die tot weynighderhande bewegingen gestelt zijn, vallen swaerder in te setten, maer werden beter in gehouden. Hoe dat oock een *Been* verder uyt sijn hol schiet, hoe het swaerder herstelt wert. Een ontleding (seydt *Guido*) in de welke de randen van de holte, die het hooft van een ander *Been* ontfangt, gebrooken zijn, wert geoordeelt voor de quaetste. Want al is 't al ingeset, soo en kan het niet lang duren, ofte komt door de minste oorfaeck wederom te ontschieten. Vorders kunnen alle gewrichten wel uyt *Lid* gaen, maer niet alle wel ingeset werden. Want op een ontleding van 't *Hooft*, volght terstondt de doot, om dat het *Ruggen-morch* daer door terstondt aen sijn beginfel ingedrukt wert, ende alsoo het uytvloeyen van *Bloedt*, ende *Geesten* belet. Het selfde heeft oock plaetsch in de *Wervel-beenderen*, die uyt haer plaetsch schuyvende, datelick groote swelling, ende onsteeking verwecken. Hier van spreekt de *Poet Silius* in sijn 10. Boeck:

Telestinus ad ossa

Illiso saxo, qua spina interstruit artus,
Occumbit.

Het selve gebeurt oock in sommige ander *Deelen*, waer van eenige ontledet zijnde, de doot veroorsaeken, ander nimmermeer herstelt kunnen werden.

Verouderde ontleding, ende die alreede door elc verhardt is, wert selden, ofte nimmermeer geholpen,

daerom en moet in 't begin het insetten niet uytgestelt werden.

Wat de toevallen belangt, daer van sullen wy in 't volgende *Capittel* handelen.

7. De *Genevinge* bestaet in het ontledene wederom in sijn natuurlicke plaetsch te brengen, ende te houden. Sulcks wert te wege gebracht door vier middelen, uyt-recken, insetten, het ingefette door binden te verseecken, ende het stellen.

Voor eerst, alsoo de *Spiere* van 't ontlede *Deel* haer opschorten, soo moet het selve uytgereckt werden na de gelegentheyt van de ontledene plaetsch, waer de *Beenderen* hier ofte daer gewecken zijn, ende de sterckte der *Banden*, ende *Zenuwen*, door de *Meefters* handen, ofte door werck-tuygh, by *Paré*, ende andere uytgebeeldt. Dit uyt-recken moet ten alder-eersten in 't werck gestelt werden, ofte, indien den *Heel-meester* later gehaelt is, wanneer de vrees van *Onsteeking* over is; ende moet soo verre gaen, dat 'er tusschen de *Beenderen* wat vrye plaetsch blijft, op dat het hooft niet verzeert en werde, ofte de randen van de holligheyt af en breecken. Hier dient oock gelet, dat in 't uyt-recken het *Deel* in een bequaem stanfel gehouden wert, ende de *Spiere* recht, op datse verdraeyende haer hooft niet buyten, ende haren staert binnen en stellen.

Het uyt-recken wel gedaen zijnde, soo moet het *Been* wederom gebracht werden in de plaetsch, daer het uytgeschoten is; ende sulcks door den selfden wegh, gelijk of het van sliicker na rechter gesackt was, soo moet het na sliicker gedrukt werden, indien van rechter na sliicker, soo dient het na de rechter wederom gedouwt; ende op de selfde wijze, als het van voren na achteren, ofte van achteren na voren geschoten is. Dit moet soo sacht, als 't mogelijk is, gedaen werden, ende, soo het noodigh is, met voorgaende versachten de middelen, (beschreven in 't 6. *Capittel* van 't eerste *Deel* der *Heel-konste*) op dat het hooft niet en kome te stooten tegen de holligheyt, ende om geen *Pijn*, ofte *Onsteeking* te verwecken. Moet oock geschouwt werden het omdraeyen van 't hooft, op dat het niet en kome te breecken. Nu dat een *Lid* wel ingeset is, staet daer aen te kennen, wanneer het *Deel*, ende de *Geleding* haer natuurlicke gedaente, ende verloren beweginge wederom bekomen hebben; als mede wanneer het vergeleeken zijnde met sijn gesont tegen-been, de selfde lengte heeft, ende de *Pijn*, die daer te voren was, ophoudt. Dickwils wert oock gehoort, dat het *Been* in sijn holligheyt schiet. Even wel en is op dat hooren niet vast te staen, dewijl sulcks wel kan geschieden door het afbreecken van de randen der holligheyt; waerom dat dit niet en seydt, ofte het moet met de andere teycken over een komen.

Wanneer het *Been* wel in sijn plaets geset is, soo moet het uyt-recken neder gelaten werden, waer op dan de *Spiere* met eenen haer oude plaets wederom in-nemen. Dat gedaen zijnde, dient de geleding versterckt, op dat

B b 2

het

het Lidt niet weder en kome uyt sijn plaets te schieten . Sulcks geschiet voor het verbandt met te rug-drijvende middelen, te sien in 't 1. Deel der *Heel-konste*, op 't 2. Capittel.

Ten laetsten dient het Deel met bequame swachtels verseeckert, ende is 't noodigh in papiere spalcken; alrijdt gehouden in sijn natuyrlieke gestalte, ende tot den vierden, ofte sevenden dagh niet verbonden, 't en zy dat 'er groot jeuckfel, ofte pijn toe-slaet.

8. Wat de *Maniere van Leven* belangt. De *Lucht* dient hier werm, ende droogh te wesen; ende wanneer sy uyt haer selven soo niet en is, gemaect, door sulcke middelen, als in den *Schat der Gesontheyt* in 't 2. Deel, 1. Boeck en Capittel beschreven zijn. De *Spijse* moet niet te veel, ende licht om verteeren zijn. Het *Kalfs-vleysch*, insonderheydt *Tol-boom*, ende *Eyeren* werden hier bequamelick gebruyckt. *Bier* is beter gedroncken, als *Wijn*; die niet te pas en komt als op het eten, ende voor de gene, die hem gewent zijn. Een open *Lichaem* is hier dienstigh, gelijk alderhande beweginge schadelick. Soo schrijft de Romeynsche wijsgeer *Seneca* in sijnen 104. Brief: *Heeft yemands sijn Been gebroocken, ofte sijn Lidmaat vervreekt, by en gaet niet te wagen, ofte sloop, maer by roept een Heel-meester, om het gebroockte Deel te strycken, ende dat uytter Lidt is wederom in te setten.*

Het VI. Capittel.

1. Ontleding met Toevallen,
2. Met Pijn, ende Onsteeckinge,
3. Met Quetsuyre,
4. Met Breuck,
5. Met Vereeltheyt.

In 't voorgaende Capittel is gehandelt in 't gemeen van enckele Wonden; doch alsoo daer dickwils yet toe slaet, soo sullen wy oock de toevallen ondersoeken. Dese zijn meest Pijn, Onsteeckinge, Quetsuyre, Breuck, ende Vereeltheyt.

2. Wanneer het ontlede Deel, voor al eer den Heel-meester gehaelt is, Pijn heeft, ende Onsteecken is; soo en sal hy aen 't insetten niet komen, 't en zy al-vorens de Pijn gesilt, ende de Onsteeckinge uytgebluft is. Want anders doende, staet te vreesen, dat 'er door het reken van de Zenuwen lichtelick een Kramp, ofte yet anders mocht toeslaen, gelijk, volgens de leere van *Hippocrates*, welaengemerckt is van *Celsus*, in 't 11. Cap. van sijn 8. Boeck. Derhalven voor al eer dat men komt tot het insetten, soo moet eerst de pijn versacht, ende de onsteeckinge verkoelt werden, door foodanige middelen, als in 't 1. Deel ende Capittel der *Heel-konste* verhaelt zijn. By aldien, na het insetten, ende 't losch doen van den bandt, daer eenigh jeuckfel vernomen wert, soo sal men de plaetsche stoven met werm *Water*, om dat de scherpe vochtighey, die het jeucken veroorsaect, daer door te

doen vervliegen; het welck oock de pijn kan stillen. Anders, wanneer dat 'er geen van beyde en is, soo soude het stoven met werm *Water* ondiensigh wesen, als de banden, die de Beenderen vast houden, te losch maeckende. Hier van is wijdtloopigh te lesen by de *Uytleggers* over de Kort-bondige Spreucken van *Hippocrates*, ende oock by onsen *Forest 9. Curat. Chirurg. 1.* Dan in sulcke gelegenthey sal oorbaer wesen, dat, na het afnemen van 't verbandt, het Deel versterckt wert met een slovinge van *roode Wijn*, daer, beneffens *Rosmarijn*, ende *Salye*, 't samen-treckende Droogen in gekoockt zijn, beschreven in 't 2. Cap. van 't gemelte Deel der *Heel-konste*.

3. Indien haer een *Wonde* by de ontlede gevoeght heeft, dat valt gantsch gevaerlick. Want door het uytrecken van de Zenuwen, Banden, ende Spieren ontstaet Pijn, Onsteeckinge, Koortsch, ende Kramp. Welcke toevallen het gebreck noch gevaerlicker maecten, wanneer de *Wonde* dicht by de ontlede is, als mede dat de ontlede valt in een groot Lidt; waerom de ontlede met een *Wonde* in de *Dye*, ofte *Schouderenge* gemeenlick met de doot bekost wert. Het welck de oorsaek is, dat *Hippocrates* haer insettinge, ende sterck binden geheel tegen is, ende beveelt in 't beginfel niet als brant-stillende, ende versachtende middelen te gebruycken. Want soo (seydt hy) sullen sy noch kunnen opkomen. Derhalven (voeght hy daer by) en kander niet seeckerlick ingeset werden, als de Vingers, Handen, ende Voeten, daer op wel neersigh gelet dient, dat se niet wederom uyt en schieten. Maer selfs oock een *Vinger*, in den welcken, gelijk het minste quaer, oock het minste gevaer is, en moet niet ingeset werden, als voor, ofte na de onsteeckinge. Vorders 't gene *Hippocrates* in de Vingeren alleen aenmerckt, dat sullen wy oock in de andere ontlede te werck stellen, ende terstont in 't begin, als het Deel noch sonder onsteeckinge is, een uytgeschoten Been met een *Wonde* sachtjens (want sterck insetten en soude het niet kunnen verdragen) soecken in te brengen. Het welck na wensch uytvallende, soo sal men alle vlijt voornamelick aenwenden, om de onsteeckinge te beletten. Dan wanneer na het insetten onsteeckinge, kramp, ofte eenigh ander toeval overkomt, soo moet het Been (indien sulcks geschieden kan sonder geweld) wederom uyt sijn plaetsch terstont gestooten werden. Maer indien wy dat gevaer oock vreesen (want een onsteecken *Gewricht* en sal wel lichtelick niet, als met kracht, in te brengen zijn) soo is seeckerder in 't eerste, voornamelick daer groote Lidmaten, gelijk *Schouder*, ende *Dye*, ontlede zijn, het insetten uyt te stellen. Dan als de onsteeckinge over is, 't welck gemeenlick geschiet ontrent den sevenden, ofte den negenden dagh: dan sal men (na voorleggen aen de vrienden van 't gevaer, dat uyt het insetten te verwachten staet, ende dat by aldien het selve niet gedaen en wert, de Siecken altijd camant sal wesen) de ontlede Beenderen, met alle sachtighey, wederom soecken in malkander te voegen. De *Wonde* sal daer na genesen werden, gelijk elders is aengewesen.

4. Wan-

4. Wanneer Ontleding, ende Breuck te samen gaen, soo moet het Lidt op de gemeene maniere uytgereckt, ende het ontledene Been (soo het doemelick is) wederom in sijn plaets geset werden: ende dan den Breuck genesen, op de wijze, gelijk wy in 't naest-volgende Cap. sullen beschrijven. Doch by aldien voor het heelen van den Breuck, het Lidt niet en konde sonder gevaer herstelt werden, in sulcken gevalle, sal men eerst den Breuck genesen, daer na als de *callus*, ofte het eelt moet gemaect wesen, oock het ontledene in 't Lidt setten.

5. Ten laetsten als door de verhaelde toevallen, te weten, Onsteeckinge, Wonde, ofte Breuck, de Ontleding niet terstont en hadde konnen ingeset werden, ende daer door aen 't Gewricht een vereelde hardigheyt gegroeyt was: dan moet die plaetsch terstontt gestoof, ende gestreecken werden met versachtende middelen, als in 't 4. ende 6. Capittel [van 't eerste Deel der Heelkonste] zijn aengewesen. Wanneer het Lidt nu genoeg versacht is; dan sal men de overige vochtigheyt doen verteeren door de *Plaster van Betonye*, ofte *Oxyroceum*, ende het lidt stellen, gelijk in 't voorgaende, ende volgende Capittel te sien is.

Het VII. Capittel.

GEBROOKE BEEN.

1. Beschrijvinge,
2. Oorsaacken,
3. Verscheydenheyt,
4. Ken-teykenen,
5. Voor-teykenen,
6. Geneefinge,
7. Maniere van Leven.

Gebrooke Been, ofte Been-breuck, by de Heelmeesters allefins, na het Latijn, met den naem *Fractura* bekent, is een scheydinge van 't geheel in de Beenderen, gelijk de Wonde in het Vleych, ofte eenigh sacht Deel.

2. De Oorsaacken, waer door het Been gebrooken wert, zijn alle de dingen, die meerder geweld op het selfde doen, als het kan wederstaen, gelijk Slaen, Stooten, Vallen, ende diergelijcke. Ende al is 't, dat Dr. *Forest*, ende andere schrijven, dese Breucken alleen te geschieden door dese uytwendige oorsaacken, ende nimmermeer door inwendige: soo leert ons de ondervindinge, zijnde de beste leer-meesterse, geheel anders. Want het gebeurt, dat het Been, van quade, ende scherpe vochtigheyt, die daer op sackt, geheel doorgegeeten wert, 't welck men *Caries* noemt, het welck veeltijds geschiet in verouderde *Posken*, ofte na lang strijcken met Salven, daer *Quickzilver* onder gemengt is. Want foodanigh *Caries* heeft sulcken door-etende, ende breeckende kracht, dat eenige daer van langs de straet gaende, ende haer Armen, ende Beenen wat te veel roerende, in stukken braecken.

3. *Galenus* stelt maer twee verscheydene soorten van Breucken, dwersche, 't welck eygentlick een Beenbreuck is, insonderheyt wanneer de eynden soo van malkander gewecken zijn, dat sy niet over een en komen; ende rechte, wanneer het Been over langs gespleten is, ende is een scheydinge, gelijk de *Sagers* over langs in de groote balcken maecten. *Celsus* voeght hier by een Scheunse breuck: sommige noch oneygen onderscheyt, te weten, dat een Breucke somtijds gevoeght is met een Wonde, ontleding, ofte andere toevallen.

4. Een dwersche, ofte scheunse breucke is gantsch licht te kennen, dewijl dat de eynden van 't gebroocken Been, als oock de holligheyt tusschen beyde konnen gevoelt werden. Daer-beneffens en kan het gebroocken Been hem niet wel bewegen; ende als de Beenderen te samen geset werden, dan valt 'er groote pijn, dewijl de eynden de gevoelicke Deelen prickelen. Om sulcks wel te weten, moet men het gebroocken Lidt tegen het gesonde, te weten, Arm tegen Arm, Been tegen Been, leggen. Want dickwils werdt het Lidt, door het gebroocken Been korter, als de Spieren het onderste deel van 't Been optrecken.

Een Breucke over langs en valt soo licht niet te kennen; dan kan even wel afgenomen werden uyt de onnatuurlicke dichte van het Lidt, de onevenheyt, ende de pijn.

Daer valt dickwils een scheyding in 't Been, te weten, als alle sijne Deelen niet te samen-gevoeght konnen werden, ende als het bloot leyt: het welck te kennen is, aen de bruynigheyt, soo het gesien kan werden, ofte, soo het aen de andere Beenderen niet en hangt, aen het bewegen.

5. Wat de Voor-teykenen belangt: Een Breuck-scheur in de lengte van 't Been, werdt lichter genesen, als een scheunse, ofte dwersche. Want daer en is geen insetten noodigh: dan is genoeg dat de Deelen, die wat van malkander gapen, wederom vereenight werden. Onder de scheunse, ofte dwersche is die oock de lichtste, die enkel, ende even is, ende in de welke de gebroke Beenen niet en zijn van haer plaets gewecken. Die breucken, in de welke de eynden van de gebroke Beenderen plat, ende effen zijn, loopen minder gevaers: maer die scherpe uytsteecken, zijn seer quaet, om dat sy niet lichtelick en konnen t'samen-gevoeght werden, ende geen steunsel en hebben, als oock het vleysch van een Spier, ende somtijds een Zenuwe quetsen. Een breuck hoe hy grooter is, ende hoe de gebroke Beenderen grooter zijn, hoe hy swaerder te heelen valt: gelijk oock als het Been in vele stukken gebroken is, ende dat het scherpe uytsteeckfels heeft, die het bystaende Vleych prickelen. Daer twee Beenderen nevens malkander staen, gelijk de twee Pijpen in den Arm, ende het Been, ende beyde gebroken zijn, vallen swaerlicker te heelen, als dat 'er maer een van beyde gebroken en was. Want als 'er een van beyde de Pijpen geheel blijft, soo en konnen de Spieren niet ingetrocken werden, als van de geheele Pijp gestijft werdende. Ende wanneer het gebroken Been ingeset is, het ander, dat noch geheel is, dient het selfde tot

een steunfel, al beter hulpe daer van ontfangende, als van swachtels endespalcken. In tegendeel, waanneer beyde de Pijpen gebroocken zijn, moeten met groote neerftigheyt by haer insetten gehouden werden. Den Breuck valt lichter, die in 't midden van 't Been, als die onder, ofte boven is. Want alsoo aen het onderste hoofd meerder banden, aen 't bovenste meerder zenuwen zijn, soo werdt daer grooter pijn verweckt, ende het heelen valt swaerder. Maer als den Breuck ontrent eenigh gewricht komt, is aldergevaerlickst, dewijl aldaer vergaderinge is van banden, pefen, ende zenuwen, als mede om dat het Lidt aldaer niet wel en kan gewachtelt werden, ende dat in een koude plaats, ende van weynigh bloet, de natuurlicke wermte flap is. Ende al is 't, dat den Breuck op die plaats al heelt, soo laet hy even wel in dat Lidt een beletsfel in 't bewegen, van wegen de vereeltheyt, die de Pefen, ofte Spieren als te samen bindt. Een versche Breuck is tot het heelen alderbequaemst: maer lang gestaen hebbende, valt hy swaerder te genesen, niet alleen om dat door de toetsaende onsteekinghe het Lidt, gelijk geschieden moet, niet sonder gevaer en kan uytgereckt werden; maer oock om dat de eynden van de Beenderen soo verelen, dat sy d'er na haer noyt en kunnen te samen voegen; het welck insonderheyt geschiedt in oude luyden. Daerom is noodigh, dat de gebroocke Beenderen terstont aen malkanderen gevoeght werden, want dan zijne haest aen een geheelt. Maer indien sulcks over den sevenden dagh uytgestelt wert, dan loopt het Been gevaer van verdervinge. Soo oock waanneer dat 'er een Verplettinge, ofte Wonde by den Breuck komt, dan is hy van gevaer, ende soo veel te meerder, hoe de Wonde grooter is, voornamelijk indiender groote Spieren, gelijk van de Schouderen, ofte Dye, gequetst zijn. Daer slaet oock lichtelick een Onsteekinghe toe, ende ten laetsten het Kout-vyer. Hier komt noch by, 't welck het heelen beswaert, dat de spalcken, ende anders, dat tot het ingesette in te houden, noodigh was, niet soo wel en kunnen gebruyckt werden, alsoo daer een openinge moet blijven, om de Wonde te suyveren. Als de Beenderen niet en kunnen ingeset werden, dan salder een scheidinge vallen, gelijk oock als se van Vleysch geheel ontbloot zijn. Sommige Beenderen scheidten rasser, sommige langfamer. Rasser scheidten de gene, die rasser droogen, ende van 't omgroeyende Vleysch rasser voortgedreven werden. Ende daerom scheidt een kleyn Beentjen, ende dat in 't uiterste van het Deel is, ofte oock ydel is, rasser, ende gemeenlick binnen veertien dagen. Maer groote ende vaste Beenderen scheidten langfamer, om dat sy langfamer verdroogen, ende langfamer van het omgewassen Vleysch voortgestooten werden; soo dat sulcks niet en geschiet voor den veertighsten dagh, ende verbeyt somtijds wel tot den sestigsten dagh, ende veel maenden. Ja het gebeurt, dat in Beenderen, die gantsch gemorselt zijn, de flucxkens eerst na eenige jaren voor den dagh komen, waer van wy vele exempelen gesien hebben. Den Ouderdom, Weder, Jaer-getijde, gestal-

tenisse des Lichaems, ende al 't gene tot de krachten doen kan, maecken het genesen van de Breucken lichter ofte swaerder, ende derhalven valt het selve lichter in jonge, als in oude luyden, ende in stock-oude luyden gantsch onmogelick. Zijn noch gevaerlick foodanige Breucken die een onsteekinghe, ende verplettering van het Vleysch by haer hebben, alsoo sy niet geheelt en kunnen werden, voor dat sulcks is wech genomen.

6. Om nu tot de *Genesinge* te komen: Een enckele Breuck, alsoo hy is een scheidung van 't gene dat geheel was, soo moet het selve wederom vereenigh, ende geheelt werden. Ende al is 't dat die vereenige het werck is van de Nature, gelijk in de Wonden: soo zijn even wel, om de Nature tot haer voornemen te doen geracken, eenige dingen van nooden. Te weten, dewijl de gebroocke Beenderen veeltijds uyt haer plaatsche wijcken, soo moeten, als sulcks geschiet, deselvige voor eest ingeset, ende wel aen malkanderen gevoeght, ende dan oock in die gestalte gehouden werden. Het welck van den Heel-meester wel gedaen zijnde, dan is het werck van de Nature, de gebroocke Beenderen te vereenigen, door een vereeltheyt die om den Breuck groeyt. Maer de Konste moet even wel de Nature te baet komen; het welck geschiet, indien sy de natuurlicke gematigheydt van 't Been bewaert, ende afhoudt onsteekinghe, ende andere toevallen, die de Nature in haer werck souden mogen verhinderen.

Voor eerst slaet dan aen te merken, of de gebroocke Beenderen uyt haer plaatsch geschoten zijn, ofte niet: dewijl de Beenderen niet altijdt, als sy over dwers gebroocken zijn, uyt haer plaatsch en schuyven. Nu dat de Beenderen niet en zijn geweecken uyt haer natuurlicke plaatsch, is daer aen te kennen, dat 'er in den Breuck geen holligheyt, noch steekte vernomen en wert, ende dat het lidt niet korter en is. In dese soorte van Breuck en is niet noodigh het lidtmaet uyt te recken, ofte de Beenderen soecken in te setten. Want het kan licht geschieden, dat daer door pijn soude verweckt werden, ende dat de uytsteekfels van de Beenderen tegen malkanderen wrijvende, souden komen af te breecken: maer daer slaet alleen te letten, om de gebroocke Beenderen in haren natuurlicken slant te houden, ende te vereenigen, gelijk wy terstont sullen seggen.

Maer als de gebroocke Beenderen uyt haer plaatsche geweecken zijn, soo dat het een over het ander steekt, dan moet de eerste forge zijn, om de selve op haer plaatsch te brengen. Sulcks geschiet door twee middelen, te weten, met uyt-recken, ende vereenigen.

Voor eerst is 'er dan in 't herstellen van de gebroocke Beenderen van nooden, dat het *lidtmaet uytgereckt* wert. Want als sonder afsnijden van de Spier, de deelen van een gebroocke Been uyt haer plaatsche wijcken, soo wert de Spier, wiens begin daer aen vast is, geheel na sijn hoofd getrocken, met eenen het naeste deel van 't Been mede treckende. Waer door niet wesen en kan, dat het gebroocke Been wel slaet, ofte uytter lidt zijnde, wel ingeset

gefet werde, voor al eer het soo veel te rug getrocken wert, als het uyt sijn plaetsch geweecken was. Anders indien men dit uyt-recken niet in de rechte en dede, soo souden de uytsteekfels van de Beenderen tegens malkanderen komen, ende breecken, ende alsoo in haer holligheden niet kunnen sluyten, maer ofte van buyten ter zijden blijven staen, ofte tusschen de gebroocke Beenderen blijven, het welck het byvoegen soude beletten.

Derhalven om een gebroocke Been in goede gestalte te brengen, soo is noodwendigh, dat beyde sijn deelen te rug, ende van malkander getrocken werden, waer in gelet dient, dat het met geen, ofte weynigh pijn geschiet. Sulcks sal gebeuren, indien het te reckene lidtmaet in die gestalte gestelt wert, dat de Spieren geen werckinge en hebben, maer allegader stil ende losch zijn, op dat alle haer naeselen recht uytgereckt kunnen werden: op welke manier minder uyt-reckinge van doen is, ende het werck wert met minder pijn volbracht.

Dit uyt-recken geschiet door het werck van een, ofte meerder: ende oock ofte alleen door handen, ofte banden, ofte meerder gereetschap, ende werck-tuygh. Wanneer dat 'er een Vinger gebroocken is, ofte eenigh ander teer lidt, dan kan het uyt-recken door een mensch gedaen werden, die het een deel van het Been met de rechter, het andere met de sincker handt vat, ende van malkanderen reekt; ofte door twee, waer van den eenen het deel van 't gebroocke lidtmaet tegen houdt, den anderen uyt-reckt. Maer als 'er eenigh grooter ofte stercker lidtmaet gebroocken is, daer toe is de hulpe van meerder noodigh, soo dat den eenen met beyde sijn handen, het eene deel van 't gebroocke lidtmaet, den anderen insgelijcks het ander met beyde sijn handen na hem toe moet trecken. Somtijds en kan dit niet geschieden, als met swachtels, banden, ende ander gereetschap, te sien by *Paré* in 't 7. Capittel van sijn 15. Boeck.

Nu dit uyt-recken is tweederley, gelijk ofte ongelijk. Gelijk is, in 't welke het lidtmaet van 't gebroocke Been van beyde zijden gelijckelick uytgereckt wert. Ongelijk, als het lidtmaet van een zijde meerder wert uytgereckt; het welck plaetsch heeft, als 'er maer een van beyde pijpen in Arm ofte Been gebroocken is. Want die zijde dient dan meest uytgereckt, in de welke het gebroocke Been is.

Na dat het gebroocke Been aldus na de Konste uytgereckt is, soo moet het weder in sijn natuyrlieke plaetsch gestelt, ende de gebroocke Deelen aen malkander gehecht, ende *Vereinigh* werden. Als dan het selve soo uytgereckt is, dat de eynden in 't insetten malkander niet en kunnen raecken, dan moet den Heel-meester met beyde sijn handen beyde de Deelen vatten, ende dat verschooten is wederom op sijn rechte plaetsch brengen, ende de uytsteekfels in haer holligheyt voegen, tot dat het lidtmaet sijn natuyrlieke gedaente wederom heeft. Maer hier dient wel gelet, dat men de uytsteekfels niet met geweld in haer holligheden en douwt, op dat se niet en breecken: maer men moet se van selfs, het uyt-recken

latende schieten, sachtjens met de handt in haer plaetsch setten. Ende dit alles dient ten eersten gedaen te werden, eer dat 'er eenige onsteeckinge over komt. Want als 'er by de onsteeckinge, het uyt-recken, ende insetten versocht wert, dan staet 'er lichtelick een Kramp toe.

Maer wanneer dat den Heel-meester gehaelt wert, als 'er al een onsteeckinge begint, ende derhalven niet te komen en is tot het insetten van de gebroocke Beenderen, dan moet men met alle macht tegens de onsteeckinge strijden, ende soecken de selve voor eerst wech te krijgen. Sulcks geschiet door soodanige middelen, als hier voor in 't 1. Cap. van 't eerste Deel der *Heel-konste* zijn aengewesen. Ondertusschen dient soege gedragen voor het gebroocke lidtmaet, dat het de Sinckingen soo licht niet en ontfangt, 't welck geschiet door *Repellerende*, dat is, te rug-drijvende middelen, ende met het lidtmaet te leggen in de natuyrlieke gestalte, ende te handelen, dat 'er geen pijn verweckt en wert. Als de onsteeckinge over is, dan moet men sijn best doen, om de Beenderen te herstellen.

Wanneer nu gebeurt, dat de eynden van de gebroocke Beenderen buyten de Huydt uytsteeken, hoe dat soodanigen Breuck te genesen is, sullen wy in 't volgende Capittel aenwijzen.

Dit gedaen zijnde, staet 'er te letten, ofte de Beenderen wel ingevoeght zijn: 't welck daer aen te weten is, dat den gequetsten geen pijn en heeft, als te voren; dat de eynden van de Beenderen niet meer en stecken; dat, wanneer het gebroocke Deel met de handt geraeckt wert, geen holligheyt, geen verheffinge, ofte ongelijckheyt aldaer vertoont; ende dat het gebroocke lidtmaet met het ander dat gaef ende wel is, te weren, Schouder met Schouder, Arm met Arm, Been met Been, in grootte ende gestalte ten naesten by gelijk werden bevonden. Ick segge ten naesten by: want daer kan van wegen de dicke wel eenigh onderscheyt vallen; alsoo van wegen de pijn, ende het toevloeyen van de vochtigheden, het gebroocke Deel gemeenlick geswollen is.

Na dat de Beenderen wel aengeset zijn, soo moet het recken allencxkens losch gelaten, ende de selvige alsoo met een bequaem verbandt verecnicht gehouden werden. Het welck twee andere werckingen uytvoeren; te weten, het swachtelen, ende het stellen van het Deel.

Maer voor al eer de *Swachtel* om het gebroocke Been geslagen wert, soo is men gewoon daer op te leggen eenige middelen, om het toevloeyen van de vochtigheden, ende de onsteeckinge te verhinderen, als oock om het groeyen van de vereektheyt te vorderen. De *Au*theuren hebben hier verscheyde middelen toe. *Hippocrates* gebruyckt het *Ceratium Rosaceum*; *Celsus* een maten doeck van *Olye*, ende *Wijn*; sommige slaen, over het *Ceratium Rosaceum* op een doeck gestreecken, een doeck in *roode wrange Wijn*, ofte *Graet-sap* gedoopt; eenige nemen *Werk* met geslagen *wit van Ey*; andere, 't welck tegenwoordigh het gemeenste is, mengen onder *wit van Ey*, poeyer van *Roo-aerde*, *Draken-bloet*, *Rosen*, *Balaustyen*, *Wael-wortel*, *Wieroock*, ende die gelijcke, daer

fy *Werek* in doopen, ende 't selve op het gebroken Lidt leggen. Welcke middelen soo lange in elck verbant vervolght werden, tot dat 'er geen vrees meerder en valt van onsteeking, ende dat den Breuck nu vast begint te werden: daer na dient in de Somer op het Lidt geleyt *Empl. Diapalma*, in de Winter *Barbarum*, ofte diergelijcke. Ende dese verscheydenheit van middelen en schijnt niet sonder reden van de Autheuren ingebracht te zijn. Want daer vereyscht wert den Breuck vast te maken, ende dat sulcks de Pijn, noch de vrees van onsteeking en verbieden, dan gebruyckt men *Wit van Ey*, ende 't *samen-treckende Pappen*: maer als 'er pijn is, dan dient het *Ceratium*, ende *Olye van Rosen*, ende *Wijn* gebruyckt. Is mede bequaem het *Empl. van Vigo*. Ofte

N. *Stof-meel*,
Lijnzaet-korek,
Wael-wortel, van elcks 3 onsen,
Roode Aerde,
Myrtelen,
Gomme van Arabyen, van elcks 1 onse, met
Wit van Ey,
 gemengt [tot een Plaester.]

ende op den Breuck geleyt, na twee dagen ververscht, ende sulcks vijf mael gedaen. De Heel-meesters zijn veeltijds gewoon van eersten aen, ofte na weynigh dagen, het *Empl. Oxycroceum* te gebruycken, het welck niet sonder gevaer en geschiedt, gelijk *Hildanus* daer van een exempel heeft. Want alsoo de selfde Plaester het Deel verhit, ende het Bloedt ende de vochtigheden na hem treckt, soo verweckt het dickwils Jeucksel, Pijn, Onsteeking, ende 't Koudt-vyer, insonderheydt in galachtige, ende ongesonde lichamen.

Na dat 'er bequame middelen opgeleyt zijn, dan moet men komen tot het Swachtelen, het welck niet te losch en dient te wesen, op dat de gebroockte Beenderen niet wederom uyt haer plaetsch en soude wijcken, noch oock al te vast, om het toevloeyen van het voedsel te beletten, ende geen pijn te verwecken. Dit geschiedt door twee Swachtels, waer van den eersten, die bequamelick in *Oxycratium*, ofte *gewaterden Azijn* nat gemaect werdt, om den Breuck dient, twee drie mael na bovenen toegewonden, soo dat hy al vry over het gesonde vleysch komt, op dat de gevoegde Beenderen mochten te samen gehouden, ende het toevloeyen van de vochtigheden na het gebroocken Deel mochte gesteyt werden. Den anderen Swachtel, eens soo lang als den eersten, dient den anderen wegh om te gaen, ende geleyt zijnde om den Breuck, van daer eenige reysen omgewonden na beneden, ende ten laetsten tot het gesonde Deel na bovenen. Want op die manier, indien de Spier door de eerste Swachtel wat na een zijde mocht gedrukt wesen, soo werdt sulcks door den tweeden verbeterd, de vochtigheydt ten deele uytgeperst, ende 't veel invloeyen van 't Bloet van bovenen, ende onderen voorgekomen. Want alle de Swachtels hebben die kracht, dat sy de vochtig-

heden uyt die Deelen, om de welke sy geslagen werden, drucken in de gene, daer sy ophouden.

Maer om dat het swachtelen in groote Beenderen te vast soude houden, soo werden daer noch *Compressen*, dat is, dick gevouwe doecken, omgeleyt, ende die wederom met twee gelijcke Swachtels bewonden; waer van den eenen van onderen na bovenen gaet ter slincker, ofte ter rechter zijde, den anderen na beneden door tegenwegh. Ende hier moet mede, om de verhaelde reden, wel gewacht werden, dat het binden niet te losch, ofte te vast en is; ende indien den Breuck met weynigh omwinden niet wel bewaert en kan werden, dan maect het veel swachtelen de seeckerheydt. Ende om de gevoegde Beenderen noch vast by een te houden, soo moeten sy daer-en-boven noch gespalckt werden, indien de nature van de plaetsche sulcks wil lijden. Want alsoo de Swachtels, ende *Compressen* niet onbuighsaem en zijn, soo en konnen sy den Breuck niet vast, ende recht houden: maer het kan lichtelick geschieden, dat soo in 't waecken, als in den slaep, het Lidt verroert wert.

Ten laetsten dient het Lidt, soo sulcks van doen is, tusschen twee gelyde *stroo Armen*, in een *Kist* te leggen, ende gelet, dat dit leggen zy sacht, gelijk, ende wat na om hoogh toe. Sacht, om het gebroocken Been aen die zijde niet te drucken, nochte pijn, ofte onsteeking te verwecken. Gelijk, om mede geen pijn te maecten, ende het Been niet te verdraeyen. Wat na om hoogh, op dat de vochtigheden haren loop na beneden toe hebbende, in het gebroocken Deel niet en souden sacken. Maer insonderheydt dient waergenomen, dat het gebroocken Lidt gehouden werdt in middel-matige gestaltenisse, te weten ten naefsten by tusschen het uytterste uytsteeken, ende intrecken. By exempel, In den Arm wert voor middel-gestalte gereeckent, niet als den elleboogh met een rechte punt uytsteekt, maer met ronder hoeck, den Arm wat dalende, gelijk men siet, dat hy gemeenlick in ledige luyden gehouden wert: welcke gestaltenis, als onpijelicke zijnde, de aengenaemste is.

Dat het wel gewachtelt is, kan men daer aen kennen, dat den Siecken niet en klaeght, ende dat hem wel wat drukt, maer weynigh, voornamelick daer den Breuck is. Maer als hy van de Swachtels te seer geperst werdt, dan dienen sy ten eersten losch gedaen, ende verbonden: gelijk oock, indien het verbant te losch is, ende gantsch geen vastigheyd vernomen en wert, het selve vast moet gebonden werden; dewijl losse Swachtels gantsch niet en konnen beletten, dat het Lidt, daer den Breuck is, niet wanschappen soude wesen. Daer zijn noch andere teyckenen van een matigh binden, te weten, wanneer de Siecke op den eygen dagh ende nacht, dat hy verbonden is, gevoelt de Swachtels niet losser, maer vast te zijn, ende dat 'er 's anderen daeghs in 't uytterste van het Deel een kleyn, ende sacht geswel komt. Want de kleynste, ende sachtigheyd van 't geswel betoonen, dat 'er wat onder de Swachtel van het gebroocken Been tot het uytterste van het Deel geperst ende geschoven is. Maer als haer

haer geen verhevinge en openbaert, dat is een teycken niet vast genoeg geweest te zijn, ende als het Geswel in 't uyerste van het Deel groot, ende hardt is, sulcks betoont, dat het al te vast gebonden is geweest.

Derhalven als 'er teycken zijn, dat het verbandt wel gedaen is, sonder blijkelicke vreesse van Pijn, Onsteeking, ofte Sweeringe, soo moet het vordere, te weten, het groeyen van de Vereeltheit, door het welcke de gebroockte Beenderen vereenigen, de Nature, wiens werck het is, bevolen blijven, ende 't verbandt en moet voor den derden dagh niet afgenomen werden. Maer dan dient het oock afgenomen, ende wederom verbonden, soo om vaster te swachtelen, als om uytlofing te geven aen de vochtigheden, ende dampen, die haer onder de Huyt onthouden. Dan indien het verbandt noch langer vast blijft, soo veroorsaect het dickwils groot nadeel, gelijk Versweeringe, Bedervinge, Kout-vyer; ja gevaer van 't leven, waer van *Hildanus* eenige exempelen by-brengt 2. *Obs.* 91. ende daerom vermaent, het verbandt den tweeden, ofte altydt den derden dagh af te nemen: ende al en is 't na den sevenden dagh soo noodigh niet den Breuck soo dickwils te verbinden, soo schrijft hy even wel gewoon te zijn van den vierden tot den vierden dagh de Swachtels te ontdoen, ende het gebroockte Deel te besien. Ende dit verbandt moet vervolgt werden, tot dat de vereeltheit gegroeyt, ende den Breuck genesen is: het welck geschiet in de Dye in 40 dagen, in de Schouwer ende groote Been-pijp in 30, in de Arm-pijpen in 20, in de Vinger-beenderen in 15 dagen, ofte daer ontrent. Want die tijdt is in alle Lichamen juyst soo even niet bepaelt, maer verandert na den Ouderdom, gematigheyt des Lichaems, Jaer-getye, ende na dat de Breuck gestelt is. Ende daerom heelt een Breuck eerder in een kindt, ende jongeling, als in een oudt man, ende rasser in de Lenten, als in de Somer.

Ondertusschen als dit alsoo in 't werck gestelt wert, soo en dienen de algemeene Genees-middelen niet overgeslagen, te weten, Ader-laten, ende Af-setten, na dat de gelegentheit van den Siecken het eene, ofte het ander vereyscht. Ende dit alles geschiet tot dien eynde, om de Beenderen te vereenigen, 't welck gedaen wert door een vereeltheit, zijnde een werck der Nature. Maer den Heel-meester moet even wel daer toe helpen, het welck geschiet, indien hy belet, dat 'er geen onsteeking, ofte diergelijke toeval, die het welen, ende gematigheyt van het Deel soude beschadigen, over en komme, ende dat het voedsel selve door verdroogende middelen alsoo gestelt wert, dat het rasser in vereeltheit magh veranderen. Ende sulcks geschiet door de verhaelde Heel-middelen, in welckers plaatsche op de laetste dagen oock komen *Empl. Diapalma, Barbarum, Oxyroctum, Nigrum*, ende diergelijke.

7. Vele Authen zijn hier doende, om te vorderen het groeyen van de Vereeltheit met den Siecken te doen besigen taeye Spijse, gelijk hoofden, voeten, ende dermen van de Dieren; dan alsoo sulcks daer toe niet te be-

duyden en heeft, ende dat van foodaigige kost grove, ende slijmerige gijl voortkomt, die daer na in de Lever, ende de Aderen groote verstoptheyt veroorsaect, ende het Bloet bederft, gelijk *Hildanus* een exempel by-brengt 1. *Obs.* 92. van een Man, die door het gebruyck van foodanige spijsse verviel in de Water-sucht, daer hy aen storf; soo is 't beter, dat men die spijsse laet blijven, te meerder, alsoo bevonden wert, dat de gene, die andere gebruycken, niet en laten te genesen. Ick soude seer goet vinden, dat de Siecken in sijn Bier liet koocken *Wail-wortel* met *Agrimonye*, die bevonden zijn veel te helpen, tot het heelen, ende vereeltheit te maken. Wat vorder de *Maniere van Leven* belangt, die moet foodanigh gehouden werdē, als van de Wonden, en ontlede Beenderen is verhaelt.

Het VIII. Capittel.

1. Been-breuck met quetsinge in 't Vleysch,
2. Oorsaecken,
3. Voor-teycken,
4. Genefinge.

Gelijck in de Rechten de minste omstandigheyt de saecke verandert: soo gaet het oock in de Heelkonste. Want den toeval, die by eenigh gebreck komt, verandert terstont de genefinge; gelijk alhier, wanneer by een gebroke Been gevoegt is een quetsure in 't Vleys.

2. Dese geschiet door scherp geweer, Kogels, ende diergelijke; als oock dat de eynden van het gebroockte Been haer omleggende Vleysch met haer scherpte doorboren. Wanneer sulcks geschiet, dan is het Lidt korter, als het te voren was; maer komt wederom tot sijn vorige lengte, met de ontbloote Beenderen in haer plaatsche te herstellen.

3. Daer by een quaer, noch een ander komt, dat is soo veel te ager, gelijk een Wonde by een Breucke, waer van alsoo de redenen in 't 6. Cap. van een ontlede Been met een Wonde by-gebracht zijn, wy de selve onnoodigh achten alhier te brengen. Ick hebbe onlangs in een hoogh Beytel-schip geweest, dat even ontladen was, ende de loofse soldering soo losch opgeschort, dat ick met al de gene, die by den Siecken waren, met de selve neder sackten; waer onder een Vrouw haer Been in stucken brack. Ick benevens haer in den schrickelicken val leggende, sigh terstont de eynden van haer pijpen (die beyde op twee plaatschen gebroocken waren) door haer kouffen steecken, 't welck sy oock in weynigh dagen bestorf. Hier komt mede in achttinge het verluym van noodige Middelen. Soo schrijft de *President de Thou* in 't 102. boeck van sijn *Historye*, hoe *François de la Noüe*, een groot Krijghs-overste, ende dapper ontien van sijn vyanden, gelijk bleeck, dat doen hy in onse oorlogen by Ingelmuister gevangen was, ende lang (in welke tijdt hy maeckte sijn uytgegevene *Discours Politiques, & Militaires*) gefeten hadde, naeuwlicks, als onder borghtocht, om tegens den Koning van Spaengjen niet meer

te dienen, van den Koning van Navarre, ende de Prinzen van Lorraine, en konde tegens een Graef van Egmont verwisselt, ende ontslagen werden: Dese *la Nuit*, schrijft de *Thou*, ende oock onse *Miseren*, ende veel andere, in sijn Hooft geschoten zijnde voor Lamballe, dat de Ligue in hadde, ende hy meende t' overvallen, viel suyselende van de ladder, daer hy op geklommen was, ende bleef met sijn een Been aen een sport hangen. Daer afgenomen zijnde, was een geheel uyt sonder spraeck, ende bewegen, tot dat hy allencxkens wederom bequam. Na den derden dagh is hy in de naeft-leggende Stadt gevoert, alwaer, om sijne onlijdelicke Hooft-pijn, onder de Heelmeesters een beraetslaginge gehouden werde. Ende als alle d'andere, vreesende voor een *Apostemy*, oordeelden, dat het Hooft geopent diende, soo was daer een, van den welcken *la Noüe* veel hiel, die 't selve tegen sprack, ende onbeschaemdelick verseeckerde, dat hy, oock sonder boren van de Pan, binnen weynigh dagen soude genesen. Dan de Hooft-pijn, die hem alle rust benam, gestadigh toenemende, soo is hy den achthienden dagh na de quetsure deser werelt overleden. *Langius, Fallopius, Arantius, Aquapendens*, ende meest alle de Genees- ende Heelmeesters, willen, dat men alleen in 't beginfel sal *trepanderen*: dat is wel best, maer magh oock wel later geschieden. Ick heb een Kindt gesien van ses jaer, 't welck door de pan van 't roer, die in 't affschieten affsprong, in 't Voorhooft gequetst werde, zijnde de opening niet grooter als een nagel. Den Heelmeester daer in komende met sijn Proef-ysler, en vout recht uyt, daer de openinge was, geen onevenheyt, noch breucke, maer (het welke staet aen te mercken) wel ter zijden; ende was door beyde tafelen, alsoo in 't opdrukken, met neus ende mont toe te houden, eenige vochtigheyt door de Breucke opwelde. De Koortsche daer toe staende, ende allencxkens vermeerderende, en werden even wel het *Trepaen*, ofte boor niet in 't werck gestelt voor den achtsten dagh, dat ick daer by quam; waer door het Kindt oock geluckelick genas. D^r. *Horstius* is tot den thierenden dagh gekomen, ende sulcks noch in een oudt Man, ende met veel quade toevallen. Een Man (schrijft hy in *Obs.*) van sestig jaer, geslagen aen de slinker zijde van 't *Bregma*, met breuck, ende inbuygen van de Pan, viel terstont ter aerde, braeckte onverteerde kost, ende verloor de spraeck. Sonder Geneesmeester zijnde, kreegh de eerste dagen sware toevallen, met een brandende Koortsch, ende tusschen beyde Raef kallen. Niet-te-min is hy, den thierenden dagh *getrepanert* zijnde, volkomentlick geheelt.

4. De *Gensinge* bestaet in twee leden, te weten, om het gebroocke Been in sijn plaetsch te herstellen, ende de Wonde toe te heelen.

Het *in-stellen* moet voor het vereenigen begonnen werden van *uyt-recken*, op die maniere, als in 't laetst voorgaende Capittel is aangewesen. Maer of eenigh stukken Beens soo uytflack, dat het niet lichtelick in sijn plaetsch konde herstelt werden; ende dat, om de verscheydenheyt van den Breuck, het eene stuk het ander

in de weegh was; dat oock, om geen Pijn, Kramp, ofte Scheuring te verwecken, ongeraden is wijder uyt-reckinge te doen; in sulcken gevalle soo moet het uytsteeckende afgesneden, ofte afgezaeght werden, met voorleggen, dat het gekorte Lidt korter sal blijven. Noch staet in een Breucke, die met een Wonde van overliggende Huyt, ende Vleysch gemengt is, wel te letten, dat al voren de Beenderen haer te samen voegen, ende na dat se te samen gevoeght zijn, tusschen den Breuck niet en blijft steecken, 't welck het heelen soude verhinderen. Want soo sulcks een af gebroocken Beentjen, ofte yet anders is, 't selve moet ten eersten uytgenomen werden; ende dat niet wel konnende geschieden door vrees van quade toevallen, soo dient het uytgestelt, alsoo de nature altijd tegenen is uyt te werpen 't gene haer tegen valt. Van wegen het verbandt, soo moet de *Swachtel* ten eersten om de Wonde selver geslagen werden: want anders gedaen zijnde, soo souden de vochtigheden van boven na de Wonde gedrukt werden, alwaer dan quade toevallen uyt spruyten. Sulcks is te bevinden sels in een gesont Mensch. Want bindende eenigh Deel onder, ende boven, ende in 't midden ongebonden latende, soo komt dat middelste, door de vochtigheyt, die de naeste Deelen daer in drucken, op te swellen, ende van verwe te veranderen. Ende al is 't, dat in 't eerste verbandt, het geheele Deel met *Swachtels* bewonden wert: soo en staet daer geen gevaer in te vreesen, dewijl in de drie dagen weynigh Bloet, ofte vochtigheyt uytvloeyt. Dan hier dient even wel waergenomen, dat de *Swachtel* wat breeder is, als hy gemeenlick, wanneer daer geen Wonde by en is, wert genomen; ende dat 'er soo veel persinge geschiet als 'er noodigh is, om de gebroocke Beenderen tegen te houden, even wel wat minder, als of sy sonder Wonde waren, op dat, door het persen van het gequetste Deel, geen pijn, ofte onsteekinge verweckt en werde. Oock kan de veelte van *Swachtels* de stappe persinge verbeteren, dewijl het seeckerder gaet, de *Swachtels* dickwils om te winden, als te *comprimeren*, ofte te persen. Den derden dagh dient het verbandt losch gemaeckt, ende dan wederom op de selve wijze gedaen. Maer is noodigh, dat soo in de Plaester, als in de *Swachtels*, een ront gat gesneden wert, op dat de Heel-middelen daer door aengebracht, ende de Wonde van haer overtollige vochtigheyt mocht gesuyvert werden, sonder den Breuck losch te maecken: welke maniere van verbinden is afgebeeldt by *Paré* in 't 14. boeck, op 't 18. ende 23. capittel. Want alsoo de eynden van de gebroocke Beenderen, die de Huyt gemeenlick doorboren, niet altijd soo scherp en zijn, als degens; soo komt het Vleysch met eenen te knutsen, 't welck dan noodsaeckelick in Etter moet veranderen, ende 't selve in gehouden werdende, krijght een scherpigheyt, ende verweckt dan jeucking, pijn, ende andere toevallen.

De Wonde sal geheelt werden op sulcken wijze, ende door foodanige middelen, als hier voor zijn aangewesen.

I N E Y N D E .

A E N H A N G S E L

Van verscheyde

B R I E V E N

Van Geleerde Heeren aen desen Autheur, als oock van hem aen haer geschreven, behoorende tot de voorgaende Boecken, ende voornamelick tot de Capittelen die van den STEEN ende 't GRAVEEL handelen; nevens eenige Aenmerckingen over de selve materie.

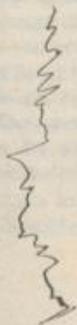
Als oock

Een Tractaet van P O C K E N ende M A S E L E N, door
Dr. Willem Swinmas, &c.

Mitsgaders

Een Toe-gift van 't Geschil des H A Y R S, door
Dr. Vopiscum Fortunatum Plempium, Arts, &c.

*In desen laetsten druck nyt sijne andere soo Latijnsche als Nederduytsche Boecken
by een vergadert, waer van eenige noyt voor desen in onse tale
overgeset nochte gedruickt zijn geweest.*

A B N H A N G S E E

Van de

B R I E V E N

Van Geleerde Heeren van deelen Antwerpen, als oock van hem
van hier geleerden, behoorende tot de woortwoordt boeken
ende voortvansich tot de Copiatoren die van den 17 ten ende
1764 v a n h a n d e l d e n ; nevens eenige Aenmerkingen over de
zelve materie.

Van de

Van de Heeren van deelen Antwerpen, als oock van hem
van hier geleerden, behoorende tot de woortwoordt boeken
ende voortvansich tot de Copiatoren die van den 17 ten ende
1764 v a n h a n d e l d e n ; nevens eenige Aenmerkingen over de
zelve materie.

Van de

Van de Heeren van deelen Antwerpen, als oock van hem
van hier geleerden, behoorende tot de woortwoordt boeken
ende voortvansich tot de Copiatoren die van den 17 ten ende
1764 v a n h a n d e l d e n ; nevens eenige Aenmerkingen over de
zelve materie.

Van de Heeren van deelen Antwerpen, als oock van hem
van hier geleerden, behoorende tot de woortwoordt boeken
ende voortvansich tot de Copiatoren die van den 17 ten ende
1764 v a n h a n d e l d e n ; nevens eenige Aenmerkingen over de
zelve materie.

J
O J
Ra

Wyd
hebbe
soudt
soude
niet m
uytmu
in dat
haer j
ouder
woonl
wy en
de onf
wech r
verong
gestor
far, n
gevoel
maeck
ouder
weder
Wy
alle di
ouder
ten tv
nieuw
ve op
breydi
hy De
dagen.
ders d
door t
belofte
stort.

A E N H A N G S E L
V A N
B R I E V E N .

N^o. I.

JOHANNES WESTERBURGH,

Aen

JOH. VAN BEVERWYCK,

Raadt ende Genees-meester van Dordrecht, groetenisse.

Wijdt-vermaerde Heere,

GHy vraecht my vele dingen van het lange leven der Voor-ouders, de welke in den aenbeginne des werelts den aerdtbodem bewoont hebben: al hoe wel ick vermoeyt ben van de lesse die ick heden gedaen hebbe, soo sal ick nochtans niet roelaten, dat ghy my soudt beschuldigen, dat ick mijne belofte van gisteren soude vergeten hebben. Want *Westerburgh* en wenscht niet meerder, dan Mannen, die in allerley geleertheydt uytmunten, dienst ende vrientschap te bewijzen, waer in dat het oock soude mogen wesen. Dat de werelt in haer jonckheydt veel frischer is geweest als nu in haren ouderdom, is openbaer; maer de reden van die onge woonlicke lanckheydt des levens en is soo bekend niet: wy en seggen niet dat de jaren van dien tijdt korter als de onse, ende maer een maent lang souden geweest zijn, wech met dat belachelicke, ende de heylige Schrifure verongelijckende gevoelen. Men leeft dat Abraham is gestorven in goeden ouderdom, oudt, ende des levens jar, nemelick 175 jaren oudt zijnde, de welke, na het gevoelen van die menschen, maer 17½ jaren souden uytmaecken. Wie en soude niet lachen met foodanigen ouderdom? Andere dingen dienstigh om die sufferije te wederleggen, en sal ick hier niet bybrengen.

Wy stellen dan dat den wille Godts, gelijk als van alle dingen, alsoo oock van het lange leven der Voor-ouders de opperste oorsaek is geweest, waer in hy buyten twijffel gesien heeft op de voortsettinge van het nieuw-geboren menschelicke geslacht, ende door de selve op de voortplantinge van sijne Kercke, ende de verbreydinge sijner heerlickheydt. *Prov. 16.* Daerom seght hy *Deuter. 30. 10.* *Ick ben u leven, ende de lengte uwer dagen.* Daer was dan aen gelegen, op dat de heylige Vaders door die weldaet souden bekennen, dat sy niet door menschelicke kloekheydt, maer door Goddelicke belofte, ende krachten van boven uyr den Hemel ingestort, nakomelingen gekregen hadden: gelijk als aen

Abraham, als hy hondert jaer oudt was, de krachten zijn gegeven om te genereren, de welke hem in dien ouderdom souden ontbroocken hebben.

Hier by komen de natuyrlicke oorsaecken, die oock haer gewichte hebben.

1. De goede gestaltenisse des lichaems: de welke, door geen siekten gekrenckt ofte bedorven, ende seer wel gewapent tegen alle schadelicke dingen, niet lichtelick en is vervallen. Maer daer en is niet aen te twijfelen, dat de gematigheydt der lichamen in die kloecke frisheydt van de eerste Eeuwe, volkomender ende stercker is geweest, als zijnde geteelt van een betere nature.

2. De gematighe wijze van leven: want soberheydt is voor al seer dienstigh om de gefontheydt te bewaren: ende de Vaders waren seer neerstigh om de selve te onderhouden. Huyden ten dage vergaender meer door gulfigheydt, dan door het sweert; ende indien ick de doot mochte uytbeelden, ick en soude haer niet afschilderen met een pijl in hare rechter-handt, waer mede dat se de menschen te neder velt, maer met een drinck-kanne. Gy Genees-konstenaers onderfoeckt of natuyrlicke ende slechte spijs ende dranck tot gefontheydt streckt; ofte in tegendeel, dat verscheydenheydt van spijs, ende op alderhande manieren van leckerheydt toegemaect, het leven verswackt.

3. De goetheydt van voedsel: om dat voor de Sondvloed de kruyden, zaden ende vruchten, &c. seer gesondt waren om te eten, ende vermidts dat se verich geschapen waren, minder bedorven: maer terstondt daer na zijn die ongesonder geworden door de zoute Zee-wateren, de welke den geheelen aerdtbodem overloopende, den selven seer beschadicht hebben.

4. De kennisse van de nature, ende der Geneeskunst: want die lang-levende menschen hadden schoone gelegentheydt om te leeren soo wel die dingen, de welke de gefontheydt seer schadelick zijn, ende vermijdt moeten worden, als oock die dingen, de welke dienstigh zijn om de selve te bewaren, ende onderhouden moeten worden.

5. De gefontheydt des Luchts, ende der Sterren van dat gewest: want de Vaders hebben na het Oosten gewoont, een Landt dat onder een seer gesont climaet ofte lucht-streecke gelegen was.

6. Ick sal hier by-voegen, op dat de menschen lange levende, konsten ende wetenschappen souden konnen vinden, die het menschelicke geslacht nut ende dien-

fligh fouden wesen; de welcke niet dan door ondersoek van langen tijd gevonden worden: want wel te rechte is van Aristoteles geseght, dat den tijd een vinder ende voortbrenger is van konsten ende wetenschappen. Vorders gelijk als onse lichamen in grootte hebben afgenomen, ende van de lengre der Voor-ouders seer verschillen, wat is het wonder, indien se van de stercke ende kloecke gematigheydt der selver oock verre afwijken?

Indien yemandr dese reden soo veel niet en acht, dat hy op de selve veylighlick soude derven steunen, ende krachtiger begeert, ofte ontkent dat 'er eenige konnen gegeven worden, overmidts de verborgentheydt van een groot wonder-werck, welckers reden alrijdt verborgen is: mijnent-halven, ick mach wel lijden dat hy die eerste ende boven-natuurlike reden omhelle, als hy maer die aller-treffelicste konst, de welcke van Godt gegeven ende aengenomen is tot welstandt van het mensche-like leven, alle de rweede oorfaecken verachtende, geen ongelijck aen en doet. Dese dingen, seer vermaerde Heere, hebbe ick met 'er haest geschreven, om heden alleenlick daer mede uwe geheugenis te dienen, ende, soo het Godt belieft, ick sal maecken dat U E. binnen korten tijd andere betere dingen van my sal sien. Dordrecht den 25. van Braeck-maent, 1635.

N°. II.P A E L - S T E E N
O N S E S L E V E N S .

De Edele, Konst- en Deught-rijcke Joffrouw,

Joffr. **A N N A M A R I A**

V A N

S C H U R M A N,

Wenscht

J O H A N v a n B E V E R W I I C K

Lang, ende gelucksaligh leven.

Edele, ende Hoogh-geleerde Joffrouw,

DAt den Apostel wel geseydt heeft, hoe de diepe wijsheydt Godts voor den Mensch niet te doorgronden is, konnen oock geruygen de palen van den tijd onses levens, de welcke veel Priesters van den Godt der Wijsheydt hebben gepooght te bepalen. Als in 't eerste aensien een hart gevoelen scheen te wesen, ende ondienstigh voor de Genees-meefters, dat van alle eeuwigheyt yder mensche den tijd ende wijze van sterven soude vast gestelt wesen: soo hebbe ick, ontsteecken zijnde door begeerte der Waerheydt, hare voetstappen met alle kracht nagejaeght, ende derhalven het oordeel van al-

lerley soorten der geleerde Mannen opgedaen. Hier door is desen Pael-steen hoogh opgebouwt, voortaan niet meer te roeren, indien U Ed. (Hoogh-geleerde Joffrouw) hem weerdicht met een marmoren top uyt den bergh *Parnassus* te decken. My, die oock uyt U Ed. Brieven, met de welcke U Ed. my door sonderlinge goedertierenheyt heeft gelieven te vereeren, hebbe konnen sien de diepte van U Ed. onvergelyckelick verstant, ende wonderbaerlike geleertheyt, en is mede niet onbewust, wat U Ed. in Goddelicke saecken, die regenwoordigh U Ed. meeste werck zijn, uyt den tempel van dien Goddelicken geest soudet konnen te voorschijn brengen. U Ed. heeft gesien, dat de Pael-steen onses Levens, van de meeste, onderscheyden werdt, ten aensien van Godt, ende van den Mensch, ende dat hy aen d'eene zijde onveranderlick, ende aen d'andere veranderlick soude wesen. Maer ick bidde U Ed. Weerde Joffrouw, hoe dat hy onderscheyden werdt, is 't niet den selfden Pael-steen, als hy ons leven afpaelt? Wat sal yemandt helpen den veranderlicken, als hem den onveranderlicken op 't lijf valt, ende 't leven verplettert? Soo vele my belangt, ick sie hier qualick een doorkomen; ende al is 't dat ick dese saecke lange ende dickwils overdacht, ende alle redenen rijpelijk overwogen hebbe, soo en kan ick evenwel alle swarigheyt niet wech nemen. Maer voor U Ed. in welckers hersenen de Goddelicke ende Menschelicke wijsheydt haer woonplaets gekosen heeft, en sal niet swaer vallen, alle twijffelachtigheyt wech te nemen. Derhalven bidde ick, dat U Ed. gelieve niet met de omwegen van een ander, maer uyt het binnenste merck (gelijck den Griekischen *Euripides* spreekt) van U Ed. Ziele, hier over een recht sinnigh oordeel te strijcken, ende dese duysterheydt door de luyfter van U Ed. helderen geeft te verlichten. Waer aen niet alleene my, maer oock alle den genen, dien de ware wijsheydt lief is, een aengenamen ende grooten dienst sal geschieden. Vaert wel aen Ziele, ende Lichaem, Weerde Joffrouw, en blijft van herten gegroet van de gene, die niet hooger in de werelt en acht, als deelachtigh te wesen van U Ed. hooge wijsheydt, ende goede genegentheydt. In Dordrecht, den 22. Januarij, 1639.

N°. III.

Den Achtbaren, Hoogh-geleerden Heere,

J O H A N v a n B E V E R W I I C K,

Schepen, ende eerste Medicijn der Stadt Dordrecht,

Wenscht

A N N A M A R I A v a n S C H U R M A N

Lang, ende gelucksaligh leven.

Achtbare Heere,

DEn laetsten van U Achtb. aen my geschreven, heeft my verscheydelick bejegent, ende ick hebbe seer getwijf-

getwijfelt, of my meerder stoffe gegeven was van te verblijden, of om beschaemt te werden, door 't gene U A. ons mede verweerdicht heeft te noodigen tot de oeffeninge van dit vermaerde geschil. My en is niet liever, ofte yet dat ick hooger achte, als dat ick mede in dese geleterde ende geleerde baen door U Achtb. die daer van de meester is, magh ingeleydt werden, alwaer de strijdt van de Hemelsche waerheydt, de *Victorie* ende ten laetsten oock de *Triumph* soo heerlick voorgestelt werden, dat hare faem ende groote vrucht niet meer in een Landt, ofte Rijck kan begrepen werden. Ick en schep voorwaer geen grooter vermaeck, als in foodanige dingen, ende derhalven en heeft het gevoelen, dat U Achtb. hadde van mijne studye, hier inne U Achtb. niet bedrogen. Dan de roode verve en loopt my niet weynigh over, dat U Achtb. het zy door vriendelicke misflagh, het zy door overloop van beleeftheydt, my soo grooten lof van geleertheydt toefchrijft, voorgevende, als of oock door mijn gering verstandt dese doorluchtige vrage wat licht soude konnen scheppen; insonderheydt na de mael al de voornaemste verstanden van onse eeuwe alle hare krachten daer toe ingespannen hebben. Soo dat U Achtb. beleefder doet, als na mijne macht, dat U Achtb. op my verfoeckt om een marmeren top op dat treffelick ende van alle kanten volmaeckt gebouw te stellen. Her welck indien ick van selfs aennam, soo soude ick ofte gantsch geen gevoelen behouden hebben van mijne kleynigheyt, ofte ick en soude voorwaer niet verstaen de swaerheydt van de saeck, die ondersocht werdt. Om dat ick even wel by U Achtb. niet en soude in achterdencken komen, al of ick voor hadde te loopen in 't leger van den oppersten der Wijsgerigen, die alles in twijffel trecken, *Arctosthenes*, de welke meende, dat men aen geene kant van eenigh geschil en behoorden te hellen, om voor een wijs man geen gevaer te loopen van den dool-wegh te kiesfen; soo en heb ick niet konnen naerlaten yet te antwoorden op die gefiste vrage, die U Achtb. niet soo seer, gelijk ick meente, om de waerheydt te ondersoecken, als wel om mijn verstant wat te oeffenen, my heeft believen voor te stellen. U Achtb. schrijft, *Dat de Pael-steen onses Levens van de meeste onderscheyden werdt ten aensien van Godt, ende van den Mensche, ende dat hy aen d'ene xijde veranderlick, aen d'andere onveranderlick soude wesen.* Het welck de leere is van de gene, die seggen, dat yder mensche een seeckere ende onbeweeghlicke Pael des Levens door het besluyt van den eeuwigen Godt onveranderlick gestelt is. Dat dit gevoelen van my toegestaen werdt, doet de merckelicke ende klare waerheyt, die ick daer in speure. Want gelijk het omhelst alles de Goddelicke majesteyt waerdigh, ende een verwondering ende eerbiedinge verweckt in de gemoederen der Menschen: soo komt het oock van alle kanten seer wel over een. Daerom en kan ick 't gene *Cicero* eertijds seyde van de Stoische wijsgerige, nergens beter passen, als op de Leeraers van dat gevoelen. *De leere, seyt hy, van de Stoische hangt wonderbaerlick aen mal-*

kander. Het laetste komt over een met het eerste, het middelste met beyde, alles met alles, sy sien wat volgt, wat tegen strijdt; ende gelyck in de Landt-misinge, als men het eerste toestaet, soo moet het alle toegestaen werden. Het en soude ons niet onvermaeckelick wesen, dit wat wijdtloopigh te vervolgen, 't en ware dat sulcks al te voren overvloedigh gedaen was, by vele treffelicke ende wijdt-beroemde Mannen, die in hare Brieven aen U Achtb. voor dit gevoelen strijden. Waer toe onder andere soo veel gewichts ende schoone redenen gebracht hebben de uytnemende Godtsgeleerde *D. Rivet*, ende *D. Wesserburgh* zal. daer na mede heel volkomentlick *D. Voetius*, dat ick over siende mijnen huysraet, niet minder van 't gene ick by der handt hebbe, als niet en hebbe, te kort schijn te komen. Hoe het zy, ick sal even wel vrymoedigh, ende, gelijk U Achtb. op my begeert, uyt het binnenste merch van mijn Ziele, voorstellen 't gene ick gevoele. Nu keer ick wederom tot de Vrage. De onse seggen, dat den Pael-steen van 't Menschelicke leven beweeghlick ende onbeweeghlick is. Waer tegen U Achtb. soer inbrengt: *Hoe dat hy onderscheyden werdt, is 't niet den selfden Pael-steen, als hy ons leven af-paelt? Wat sal zemandt helpen den veranderlick, als hem den onveranderlick en 't lyf valt, ende 't leven verplettert?* Sy schijnen voorwaer in 't eerste aensien maer met de woorden te spelen, ende met ydele redenen de ooren der Geleerden moede te maecken; te weten, indien men den Pael-steen in sijn selven aenmerckt van wegen sijn werckende kracht: want hier gelt de spreucke der Wijsen: *Elck ding en dewyl het is, soo is 't noodtsaekelick.* Maer alsoo hier niet alleen van den Pael-steen selve, voor soo veel hy buyten sijn oorsaecken nu in der daer is, maer insonderheydt van de kracht ende eygenschap der oorsaecken, geschil valt, wat sy door een beweeghlicke, en wat door een onbeweeghlick Pael-steen verstaen, en sal niet ondienstigh zijn, wat breeder te verhalen. Ick meene dat sy met desen niet anders en willen seggen, als dat den uytgang onses levens in ordre tot de eerste oorsaeck, dat is, indien men hem insiet in 't Goddelick voor-weten ende voor-schicken, als yet dat te gebeuren staet onveranderlick bepaelt: ende door den anderen een gevallige ofte onseckere doot, ende de welke van naturen niet bepaelt en is in ordre na de oorsaecken hier beneden, in haer selven vry ende toevallende. Derhalven al is 't, dat dese selve Pael-steen vergeleeken met het onveranderlick besluyt van de eerste ende algemeene oorsaeck, ende het gestadigh by wesen van de tweede oorsaecken, gantsch seecker, ende op geenderhande wijze te veranderen is, even wel, dewijl hy door de kracht van de bysondere ende ondergestelde oorsaeck, ende met haer eygen werckende wijze vry ende vranck voortkomt, soo magh hy oock met recht beweeghlick ende veranderlick geseydt werden. Sulcks werdt ons noch opentlicker verklaert by het hooft van de jonge wijsgerige *D. Thomas* op 't 4 Capittel van sijn Boeck van de Voor-wetinge ende Voor-schickin-

ge, alwaer hy aldus schrijft: *Het laetste werck en volghet niet op de eerste oorfaeck in noodfaeckelickheydt of gevalle, maer de naefte oorfaeck, om dat de kracht van de eerste oorfaeck ontfangen werdt in de tweede, na de mate van 't gene ontfangt, ende niet na de mate van 't gene ontfangen werdt.* Te weten, sy soecken met alle forghvuldighydt voor te komen, dat de gevallige oorfaecken, ende insonderheyt, die van onsen wil komen, eenige kracht door inftorting van de eerste oorfaeck, de welcke de fonteyne ende oorspronck is van alle vryheyt, niet toegestaen soude werden. Hier op heeft seer treffelick geschreven de jonge ende treffelicke prince *Picus Merandula*, die *Phœnix* ende vermaeck der *Musen*, ende voester-kint van de Wijsheyt genoemd werdt van een andere *Phœnix* sijnder eeuwe, *Ioseph Scaliger*, als hy in 't 4. Boeck tegen de Sterre-kijckers op 't 5. Capittel, seydt, dat het *Fatum* ofte Noodt-lot, Christelick uytleyleyt, bereyckent, een gevolg van oorfaecken, hangende aen den Goddelicken raet, waer onder onse vryheyt geen gevaer en loopt, dewyl wy mede zyn onder die oorfaecken, ende in dat geselschap van 't Noodt-lot niet alleen en lyden, maer oock doen. *Het 27 dan, dat men niet op het voorsien, ofte de voorsienigheyt Godts, dat is, of men niet op den Geest Godts alles te voren wetende, ofte den wille na sijn welbehagen alles schiekkende, soo en geschiet onse vrye werkinge niet te kort.* Want wat belangt het voorsien, waerom en doe ick niet vry en wyt mijn selven 't gene Godt te voren gesien heeft, dat ick doen soude? want als gebeuren sal, dat hy voorsien heeft, soo sal ick het even wel vry doen, 't gene hy voorsien heeft, dat ick vry doen soude. Maer om dat oock gebeuren sal, 't gene hy gewilt heeft, ende dat hy gewilt heeft, dat ick vry wesen soude, soo sal ick vry doen al wat ick doe, 't 27 dat hy sulve my den wille beneemt.

Het welck aldus zijnde, blijktt, dat beyde 't gene van een bysonder geseyd werdt, soo wel op den eenen als op den anderen bequamelick gepast kan werden: voornamelick dewijl, sonder die onderscheydinge, de weerdigheyt ende ordre noch aen de eerste, noch aen de tweede oorfaeck blijven en kan. Daer is noch een andere knoop overigh, die U Achtb. op 't laetste daer aen leydt: *Wat sal yemant helpen den veranderlicken, als hem den onveranderlicken Paël-steen op 't lijf valt, ende 't leven verplettert?* Wat sal dan helpen, des Genees-meesters wetenschap ende voorfichtigheyt? wat de matigheyt van den Siecken? wat oock 't gebruyck van de geneesmiddelen, indien sy de aenstaende door, door het Noodt-lot opgeleydt, op geenderley wijze en konnen tegenhouden? Wy moeten bekennen, niet met alle, wel verstaende, als wy hier alleen tegen sien den Goddelicken wille. Eene spreucke van de wijste der Koningen (*Proverb. 21. 30.*) is genoegh om onder de voet te smijten alle tegen-weer der Menschen: *Daer en helpt geen wijsheyt, geen verstandt tegen den Heere.* De peerden werden wel tot de strijdt-dagen bereydt, doch de overwinninge komt van den Heere. Ick moet hier noch byvoegen de woorden van *Aben Esra*, de geleertste onder de Rabbinen, de

welcke de voorz. plaets breeder uytleydt: *Daer en sal wy de handt des Heeren door een van die (te weten, wijsheyt, verstandt, raedt) niet getrocken werden.* Want al is 't, dat het paert bereydt wert om ten dage van den slagh de vlucht te nemen, soo en staet het in onse macht niet te ontkomen, ofte 't leven te behouden: om dat die behoudenis Godt toekomt, ende die geefte se aen de gene, die het hem belieft. Daer en is vorders niet naerder den rechten regel van de *Philosophie*, als vast te stellen, dat Godt almachtigh sijn wir ende oogen-merck niet te buyten en kan gaen. Want hy is alleen de voornaemste ende volmaeckste oorfaeck, ende, gelijk de wijsgerige *Seneca* wel seydt in 't 4. Boeck van de Weldaden op her 7. Capittel, *de eerste oorfaeck, waer van alle de andere hangen.* Alles wat 'er is moet hier na toegetrocken werden, als tot het uytterste punt, dewijl, gelijk den Apostel getuyghet *Rom. 11. 36.* *alle dinck wyt hem is, ende door hem, ende tot hem.* Hier komt by de bevindinge, ende algemeene over-een-stemminge van alle volckeren: waer van gantfch wijdtloopigh aen U Achtb. geschreven heeft, den edelen, ende hoogh-geleerden Heere *Claudius Salmasius*, Ridder, ende Raedrs-heer van den Koning van Vranckrijck, wiens langen Brief, de Geleerde met groot verlangen verwachten ten eersten in druck te sien. Voor my sal genoegh wesen, alhier een weynigh aen te roeren. Onder andere muyt hier uyt de gulde spreucke in den Turckfchen *Alcoraen*, hoe wel hy anders for ende verworpelick is: *Godt triumpheert in sijn saecke, al is 't dat het de menschen niet en begripen.* Meest al de Heydensche Poëten staen dit mede toe, ende seggen recht uyt, Dat niemant het Noodt-lot en kan ontgaen. Den Griekfchen Poëet *Pindarus* seydt wel:

*Dat Godt bestemt,
Al schijnt 't vrent,
Staet vast en bondigh;
Die Godts besluyt,
Oyt anders duynt,
Is sot, of sondigh.*

Derhalven al 't gene de Mensch hier tegen doen, wert wel te recht bespot by de geestighste Poëet:

*Wie is 'er soo vermeten,
En op sijn Godt verbeten,
Dat hy de stale wet
Van hem wenscht omgeset?
Noyt hadd' een mensch 't vermogen,
Hoe hoogh oock opgetogen,
Dat hy des Heeren macht
Met onwil heeft verkracht.*

Ende sy en hebben dat niet alleen gesien, maer zijn oock noch vorder gegaen, gelijk *Adrastus* by den Griekfchen *Euripides*:

*O Godt! wat roemt den mensch op sijne wijze vonden?
Wy staen in u geveft, en aen u wil gebonden;
Wy leven op u wenck, en plegen anders niet,
Als dat u hooge macht aen yeder een gebied.*

Maer

Maer seer naeuw heeft na ons wit gemickt de trefle-
licke Poëet *Simonides*:

*Al wat wy menschen doen, staet in de hande des Heeren,
Die kan de boosheids selfs ten goeden eynde keeren.*

*Wy hebben geen en wil. En daer een onder gaet,
Daer eyndigh Godt den tijdt, en snijdt des levens draet.*

Ende 't en is niet wonder, als in tijde van sterfte ende oorlogh nimmermeer niet de Goddelicke voorsienigheyt haer en stort in de onwillige herten, dat sy eenige stercker kracht, als het geval, gemerckt hebben de beweginge der dingen tusschen te komen. Sulcks geruygen oock de beste History-schrijvers, die als se wat naeuw letten op de oorfaecken van de uytkomst eeniger saecken, soo vallen sy ons van selfs toe. U Achtb. en is niet onbewuft, 't gene den oudsten onder de Griekische daer van gevoelt, als hy aldus schrijft: *Dat yemant van Godt overkomen moet, en kan den mensche nergens mede afkeeren.* Ende dit selfde is voorwaer met een trefelicke reden uytgebeeld van den trefelicken Schrijver der Kerckelicke historyen *Nicephorus Gregoras* in sijn 7. Boeck: *Daer de Goddelicke voorsienigheyt niet en strydt beneffens het beleyt ende doen der menschen, daer valt een quade uytkomst op, ende geheel tegens haren voorstel.* Want als dan is een wijs man niet wijs, noch een sterck man, sterck; maer oock de alderwiste raedtslagen vallen dwaesselick uyt, ende de kloockste ende sterckste daden hebben een leelick, ende schandelic eynde.

Hier beneffens de exempelen, die doorgaens by soodanige Schrijvers te vinden zijn, betoonen dat door geene moeyre, noch menschelicke wijsheydt oock de minste der omstandigheden, van Godt bestemt, kan verandert werden. *Titus Livius* vertelt, in 't 8. Boeck van sijn Romeynsche historye, van *Alexander* den Koning van *Epirus*, dat al hoe wel hy hem dapper wachte, om niet tot sijn sterf. plaerse, die hem voorseydt was, te komen, even wel niet en konde ontvlieden, dat hy op de selfde niet en quam te overliden; ende derhalven brengt de History-schrijver dese spreucke, als een yegelijk bekent zijnde, daer by: *Dat men gemeenlick met ontsloopen midden in 't Noodt. lot valt.* Het en verscheelt niet veel, dat van sijnen *Macrinus* verhaelt de Griekische History-schrijver *Herodianus*, de welke, als hy sugh, dat hem alles neyghde tot den haestigen onderganck van den selfden Keyser, besluyt aldus: *Maer het was alsoo in 't Noodt. lot bestoten, dat de Prince Macrinus maer een jaer in wellust geleest hebende, met sijn leven het Ryck soude verliesen.* Ick sal het besluyt nemen uyt de Goddelicke historyen, daer niet en valt tegen te seggen. Daer is een merckelicke plaets van den Koninglick Propheet in de Handelinghe der Apostelen, Capittel 13. vers 36. *David, als hy sijnen tijdt den raedt Godts gedient hadde, is ontsloopen, ende by sijn Vadersen geleyst.* Waer uyt wy wel te recht trecken, dat den tijdt van ons leven met sijnen eygen omloop van bovenen beschreven is, ende dat hy derhalven, voor soo veel hy seecker toekomen sal, geheel hangt aen den wille

van den grooten God. Maer yemant soude hier mischien mogen uyt-trecken, dat het woordt *genea*, 't welck aldaer gebruyckt werdt, veelderhande beteyckeningen heeft, ende dickwils wat anders beduydt, als den tijdt des Menschens. Wy bekennen wel, dat het wel anders genomen werdt: dat het even wel hier beteyckent 't gene wy voorgeven, blijktt klaerlick uyt den text selve, dewijl den Apostel spreeckt van 't leven, ende de begraeffnisse van *David*. Maer tot meerder licht van dese saecke konnen oock andere plaetsen der heyliger Schrifture hier mede vergeleeken werden, in de welke dat woordt den tijdt van ons leven eygentlick beduydt, als in de selve Handelinghe op 't 16. vers van 't 14. Capittel, ende op 't 33. vers van 't 8. Capittel. Behalven, dat het alhier geen gemeenen, ofte onbepaalden tijdt en beteyckent, verroont klaerlick het intreckende woort, daer by gevoeght, *idia*, dat is soo veel als *sijnen eygen*, te weten, tijdt. Hier uyt is dan genoeghsaem te sien, dat de menschen het gene Godt besloten heeft, te vergeefs soecken te niet te maeken. Maer dewijl dat sonderlinge in geschil valt, of Godt van eeuwigheydt al 't gene gebeuren sal, het zy noodtsaekelick, ofte gevallich, alles besloten heeft; oock soo vast, dat het gene hy eens begeert heeft, hy selve niet en soude konnen veranderen, soo sal ick hier over mijn gevoelen wat breeder gaen openbaren. Ende om door al te naeuwkeurige neerstigheydt niet moeyelick te vallen met lanckheydt, soo sal ick my aen een Schriftuer-plaets, de welke voor alle sal wesen, vast houden. Dese is in 't 46. Capittel van den Propheet *Iesaias*, alwaer onsen Godt aldus spreeckt: *Ick ben Godt, ende niemandt meer: een Godt dies gelycken nergens en is. Die ick te voren verkondige, wat hier na komen sal, ende van te voren eer dan het geschiet, ende segge, Mynen raedt sal blijven, ende ick doe alles wat my behaeght.* Wie en siet niet dat met een vasten kerting aen malkanderen gehecht zijn dese drie, de seeckerheydt van het Goddelick Voor-weten, de onveranderlickheydt van sijn Besluyt, ende de macht in 't Uytvoeren? Die hier wat toegeeft, verliest het alle: want door die drie teekenen wil van de Afgoden onderscheyden zijn dien eenigen Schepper ende Regeerder des werelts. Wat een stoutigheydt soude het dan wesen, om geen Kerck-rooverye te seggen, indien yemant het Besluyt van het Voor-weten, ende het Uytvoeren van 't Besluyt poogde te scheyden? 't Gene eertijds de *Philosooph* geseyt heeft van de Sedige deughden, dat sy gelijk als een kroontjen onder malkanderen gevlocht waren: dat kan veel meer op de Goddelicke gepast werden. Want waer uyt komt de seeckerheydt van 't Voor-weten, indien wy hier geen besluyt aen en nemen? soude het komen uyt de toekomentheydt, gevallige oorfaecken, ende wercken? Maer al wat gevallich is, dat is, eer het geschiet, gantsch onseecker, &c. tot geen van beyden vast gestelt; dewijl het gene noch niet en is, sijn selven niet en kan vast stellen. Soude het dan komen uyt het Voor-weten selve? Maer dat en is,

volgens dit gevoelen, niet meerder oorfaeck van de seckerheydt der toekomende dingen, als ons wetenschap is van dingen, die voorby zijn, ofte noch in der daedt bestaen. Dan hoe veel ons maniere van weten scheidt van de Goddelicke, werdt treffelick vertoont by *D. Thomas Aquinas*, hier voor mede vermeldt, P. 1. Qu. XIV. Art. VIII. *De natyrlieke dingen xijn in de midden tusschen Godts, ende onse wetenschap. Want wy krijgen de wetenschap uyt de natyrlieke dingen, van de welke Godt door syn wetenschap oorfaeck is. Daerom, gelijck de wetteliecke natyrlieke dingen voor ons wetenschap ende hare mate gaen, soo gaet oock de wetenschap Godts voor de natyrlieke dingen ende haer mate. Even eens als een huys in 't midden is, tusschen de wetenschap van den bouw-meester, die het gemaect heeft, ende de wetenschap van de gene, die van het selfde nu gemaect zijnde kennis neemt.*

Wel te recht dan eeren wy, met den grooten pylaer van de Kercke, den heyligen Oudt-vader *Augustinus*, in 't 7. Boeck van de stad Godts, op 't 29. Capittel, dien Godt, die de naturen, van hem geschapen, beginsel, ende eynde gestelt heeft in 't leven ende sweven, die de oorfaecken der dingen heeft, kent, ende bestiert. Ende, gelijck hy op een ander plaetsche spreeckt, Die volgens dien synen wille, de welke met syn voorweten ewigh is, ende heeft alsoo al wat hy begeert in den Hemel ende op Aerden, niet alleen wat voorby, ofte tegenwoordigh is, maer oock het toekomende al gemaect.

Geen minder misflagh en begaet de gene, die de veranderingheydt het besluyt Godts toeschrijft: want hier heeft te recht plaets 't gene de Poëet *Homerus* seyt, als 'er yet gebeurt, dat den wil van *Iupiter* volbracht is:

*Menschen willen
Zijn maer grillen.
I ders lot
Komt van Godt.*

Dat oock de verandering in den wille een onvolmaecktheyt mede brengt, als de welke noodtsaekelick uyt onstandvastigheyt, ofte onwetenheydt moeste spruyten, blijkt klaerlick. Want hoe soude hy anders, dan door de kennis van 't goet, te voren by hem onbekent geweest zijnde, dat hy tot noch toe niet gewilt en hadde, nu beginnen te willen: ofte oock door een schierlike veranderinge, het zy van de saeck, ofte van sijn voornemen, dat hy te voren begeert hadde, nu soude laten begeeren? Hierom en vraecht de wijsgerige *Seneca*, in 't 1. Boeck ende Capittel van de Natyrlieke vragen, daer hy handelt van de nature Godts, niet qualick: *Of het een verminderinge is van majesteyt, ende een bekenenisse van misflagh, yet gedaen te hebben, dat verandert moet worden? ende besluyt terstont met dese reden: Want het is noodtsaekelick dat hem altydt het selfde behaeght, wiem niet behagen en kan, als het alderbeste; ende hy en is daerom niet minder vry ende machtigh, want hy selve is sijn eygen noodtsaekelickheyt.*

Hier mede komt wel over een 't gene de *Philosooph* seyt van de simpele nature, dat se altydt een, ende een eenvoudigh vermaeck neemt. De waerheydt hier van blijkt soo klaer, dat *Seneca* de tegen-parye selve tot rechter derft roepen: *Gy seght, dat het gevoelen van een wijs man niet en kan veranderen. Hoe veel minder dan van Godt? dewyl een wijs man maer weet 't gene tegenwoordigh best is, maer voor syne Goddelickheyt is alles tegenwoordigh, in 't 2. Boeck van sijn Nat. Vrag. op 't 36. Capittel. In 't korte, het gene dien grooten Plato, in 't 2. Boeck van sijn Burgerlicke regeeringe, treffelick spreeckt over de onveranderlickheydt Godts, brengen wy met recht hier by: Werdt hy in beter ende schoonder verandert (vraecht hy) ofte in erger ende leelicker, als hy selve was? (ende antwoordt) Noodtsaekelick in erger, by aldien hy verandert. Want wy en kunnen niet seggen dat Godt schoonheyt ofte deghet gebreck heeft. Ende hier op, doet hy in de selfde r'famen spraecke wederom vragen, *Dewyl sulcks alsoo is, of men dan wel gelooven soude, dat yemands van selfs, het xy Godt, ofte de Mensch, wel soude sijn selven erger willen maecten. ende doet antwoorden, Dat sulcks onmogelick is; ende derhalven oock onmogelick dat Godt sijn selven soude willen veranderen. Want dat hy de schoonste ende beste zijnde, altydt blijft in sijn eeuwige ende simpele gestaltenisse. Indien hier yemandt mochte dencken, dat den Autheur meerder sagh, op het Goddelicke wesen, als op den wille, daer en soude ick niet veel tegen hebben. Maer ick wilde, my toegestaen werde, dat die twee een ende 't selfde zijn, noch in Godt waerlick niet en werden onderscheyden. Want by de Christenen werdt buyten allen twijffel gehouden 't gene den heyligen *Hilarus* seyde: *Al wat in Godt is, is Godt: al wat in hem is, is een. Maer wat behoef ick dit dus breed te vervolgen, dewyl den Apostel Jacobus, Cap. 1. vers 17. getuyght van den Vader der lichten, dat hy hem geen veranderinge, ofte veranderlike beschadwinge en is. Nu oock dar, al 't gene Godt alsoo besluten heeft, hy oock krachtigh uytvoert, werdt by de Heydenen selve staende gehouden. U Achtb. is wel bekendt dit vers van den Griekschcn *Pindarus*:***

*Als 't Godt maer wil verhoen,
Soo kan geen mensch yet doen;
Het eynd' en het begin
Gaet beyde na sijn sin.*

Dat alles, het zy hoogh ofte leegh, noodtsaekelick ofte willigh, onder dese regeeringe staet, is van onse Heeren soo klaer uyt beyde de *Theologie* bewesen, dat het beter is daer van te swijgen, als elcke-mael her selfde tot walgens toe te verhalen. Ick weet wel, dat veel onder de Geleerde verschil valt, op wat wijze Godt na sijnen wil regeert; maer my dunckt, dat dit geschil alderbest nedergeleyt werdt door den wel-gemelten *Grave van Mirandola*, daer hy seydt: *Voorwaer Godt en heeft niet alleen te voren geweten onsen wille, maer heeft hem oock te voren besluten, ende als Gregorius Nyssenus, ende Damascenus sulcks looch-*

loochenen, soo en schijnen sy dat anders niet te loochenen, dan om te vermanen, dat andere dingen wel door den Goddelicken wille, maer dat onse verkiefinge te samen door den selvigen oock met onsen wille geschickt werde: soo nochtans, dat niet alleen d'uytkomst van onse gedachten, maer oock de gedachten selve, bez voornemen selve, ende de herten van de Koningen niet alleen, als 'er geschreven is, maer van een yegelijk in de bandt des Heeren staen, die alles schickt na syn wel-gevallen. Indien het volbrengen van eenigh syn besluyt sulcks vereyscht, dan de deught in ons, ende met ons beginnende, ende de begonnen volbrengende, dan de gene die van deught tot ondeught afgedwaelt zijn, veranderende tot rechtveerdigheyt, ofte besigende een roede voor barmhertigheyt, ofte verminderende de fonteyn voor rechtveerdigheyt, alles altyds ofte goet, ofte ten minsten gelegentheydt ten goede werkende. Wy bekenen wel, dat geen Mensch doorgronden en kan, hoe dat die verborgen ende wonderbaerlicke kracht van de Goddelicke voorsienigheyt, den wille der Menschen soo sacht ende krachtigh beweeght, dat sy vry ende uyt haer selven verkiefen ende volbrengen 't gene Godt besloten heeft. Maer wie sal seggen, dat het Menschelike verstandt een mate is van alle dingen, ende dat 'er een saect niet voor waerachtigh aengenomen en moet werden, om dat sy ons begrip, welckers kleynigheyt wy oock in de minste wetenschap bevinden, te boven gaet. Gelijck yemandt die op een hoogen bergh sal klimmen, soo veel te forghvuldiger let op den wegh, al is hy moeyelick, te wanneer hy onder hem siet de hooge steylte om neder te vallen: even eens laet ons oock, als wy bevinden een vervolgh van schadelicke dolingen, de waerheyt insonderheyt aenhangen, op dat wy in den diepen afgrondt van die verborgentheydt niet en versmoren, gelijck wel schrijft in 't aenvangen van sijnen Brief aen U Achtb. onsen grooten vriendt D. Colvius. Dus verre heb ick vervolgh 't gene de Religie meest raect, nu sal ick oock kortelick aenroeren, hoe dat dese Theologie met de Medicines over een komt. Hier en valt my niet 'ontijde te voren dien treffelicken Philosoph, de welke feyt, dat alle dingen twee hanthaven hebben, ende dat 'er groot onderscheydt is, welck van beyden men eerst aangrijpt. Ende al is 't, dat ons gevoelen van dese kant, daer aen U Achtb. dat bestrijdt, wat hardt sommige schijnt te wesen: soo en is het nochtans hier soo vrent niet, ofte het gaet om vele redenen de andere verre te boven. Maer hier siet, dat 'er geen forge, ofte wetenschap yet vermogen tegen 't gene Godt besloten heeft, dat geschieden soude. Laet het soo wesen; hier door en sal even wel noch aen profijt, noch aen eere de Genees-meesters yet te kort geschieden. Want wy weten, dat haer ampt is, niet om te poogen de verborgene raedtslagen Gods te vernietigen, maer om de kracht der siecken te breecken, pijn te stillen, de natuylricke krachten te verquicken, oock aldermeest dan, als sy sien, dat de doot seckerlick aenstaende is. Vorders werden wy mede door ons gewisse selve verbonden, om elck sijn eygen leven, als een ge-

heel kostelick pant van Godt hem toegesonden, met alle forge ende neerstigheyt te bewaren. Hier toe behoort de fraeye vermaninge van Cicero, in den droom van Scipio by hem beschreven: *Alle Godtsalige moeten behouden de Ziele in de bewaringe des Lichaems: noch sy en behooren niet sonder gebodt van den genen, daer sy afgekomen is, uyt het leven te verhuysen.* Daer en-boven getuyghet gestadigh de ervarentheydt, dat alderhande Siecken, van wat jaren, ofte gematigheyt sy oock mochten wesen, na alle forge ende vlijt, oock van de wijste Genees-meesters aengewent, even wel komen te sterven. Nu wat is 'er de Genees-konst aen gelegen, of wy het naeckre voor-weten Godts, of met het besluyt gevoeght, sijnen wil veranderlick, ofte liever om de schierlicke veranderinge der omstandigheden, veranderlick stellen, als onderusschen de konst van den Genees-meester sijn wit niet en raect, ende de Pael-steen van yemant die sterft, altydt den selfden is. Wy en verachten oock niet die voortreffelicke Genees-meesters *Esculapius, Hippocrates, Galenus*, om dat wy de selvige, als een Godt *Apollo*, ofte eenigen Afgodt, gelijck by de Heydenen eertijds gebruyckelick was, niet en aanbieden: maer sy zijn by ons in meerder achtginge, wanneer wy de selvige, als gereetschap, ofte liever mede-hulpers van den Autheur des levens ende gesontheydt, eere bewijfen. Daer-beneffens, hoe de saecke oock uytvalt, soo sullen wy altydt wel van haer oordeelen. Want als het geluckelick gaet, soo sullen wy in haer werck ende gauwigheyt bekennen de besondere handt ende segen Godts: ende by aldien het tegen valt, wy weten hoe waer dat de Grieckische *Nazianzenus* geseydt heeft, *Dat allen arbeyt te vergeefs is, als 't Godt niet geven en wil.* Eene forghvuldigheyt heeft hy ons alleen nagelaten, dat wy het ampt, 't welck hy ons opgeleyt heeft, voor de uytkomste neerstigh souden waernemen; ende daer na ons in 't selfde gerust houden, dat het hem alsoo belieft heeft, die niet en kan begeeren, als 't gene alderbest is. Laet ons hooren de Goddelicke stem van den wijzen *Epictetus*: *Ick wil altyds liever, 't gene dat Godt wil, als ick selve. Ick sal hem by-blijven, ende aenhangen, gelijck een dienaar ende navolger, met hem begeer ick, met hem verlang ick, ende om simpelick ende met een woordt te seggen, dat Godt wil, wil ick oock.* Hier is de rechte stilte voor het onweder der bekommernissen; hier is een seckere haven voor het gevaerlick stooten der klippen: ende hier is ten laetsten den Pael-steen, daer ick met gemoedt ende penne op ruste. Vaert wel, uytgenomen Man, met uwe uytgelesene Huysvrouw, lieve Kinderen, ende insonderheyt die Dochter, die ick verstaet, dat U Achtb. onlangs aen de Wijsheyt ende Kennisse der talen opgeoffert heeft. Wy bidden Godt almachtigh, dat sijne Majesteit gelieve den segen te strecken over dit prijselick voornemen, ende anderen tot navolginge te verwecken: op dat 'er vele mochten leeren met wetenschap ende deugt te overwegen de kortheyt van dit schaduwachtigh leven. In Utrecht, den 8. Februarij, 1639.

N°. IV.

V R A E G H - B R I E F ,

Waarom de Heere Christus, daer hy ongeneselicke Sieckten soo met een Woordt, soo met Aenraecken genas, des Blinden Oogen met Slick ende Speecksel gestreecken heeft?

Wel-edele, ende Hoogh-geleerde Ioffrouw,

Ioffr. A N N A M A R I A

V A N

S C H U R M A N ,

Wenscht

J O H A N V A N B E V E R V V I C K

Gelucksaligh leven.

Wel-edele, ende Hoogh-geleerde Ioffrouw,

Als ick wel te recht vreesden U Ed. Goddelick besigh-zijn met dese mijne Nederlandtsche beuseligen wat op te houden; soo kreegh ick wel te pas van Romanen, de Lof-dichten, die U Ed. aldaer in 't Italiaensche seer aerdigh in Druck gestelt, my toege-eygent, ende toegesonden zijn. Mer sulcken geselschap hoopt dit mijn Kindt van U Ed. oock wel ontfangen te werden. Het welck geschiedende, soo sal sijn Broeder mede moedtkrijgen, om 't selve te derven verfoecken. Want ick hebbe nu al volbracht een boeckken tot Inleydinge van de Hollandtsche Genees-middelen, waer in ick soecke te bewijzen, dat elck Landt door den goedertieren Godt genoegh versien is, van al 't gene het leven, ende de gesontheydt van nooden heeft, ende derhalven onnoodigh, dat wy buyten, ende gelijck als uyt een ander werelt gaen soecken, het gene wy selver t'huys hebben. Ick weet wel, dat dit niet en sal behagen (want sulcks hebben alleen, gelijck *Bion* eertijds seyde, soete Pastey, ende Bastert-wijn) aen een yegelick; soodanige insonderheyt, die niet en smaect, als dat door lang houden garstigh werdt: dan het is my genoegh, indien het maer de vrome, ende geleerde, insonderheyt U Ed. die by my in plaets van alle is, niet geheel en sal misnagen. Voorwaer ick hebbe soo grooten vermaeck in dat kleyne Werck geschept, dat ick naeuwlicks hebbe kunnen tusschen beyden stil staen, voor al eer ick het voleyndt hadde. Maer hoe gaet het nu met U Ed. de welke, al wilden se, naeuwlicks souden kunnen stil wesen. Want, gelijck onsen Professor *Lipsius* wel seydt, *Alle eerlicke luyden soecken eenen eerlicken naem; indsen die gegroeyt, ende verre verspreyt is, soo brengt hy eenen last mede, om die voor te staen, ende ghy leeft voor hem, ende niet alleen voor u sel-*

ven. Waerom ick goet soude vinden, dat U Ed. het oordeel van de gene, die over de geheele werelt, U Ed. naem wel te recht tot den Hemel verheffen, geliefde voor te staen met eenigh trefselick Werck. Ick hebbe gereet sommige Vraegh-brieven, ende daer op de Antwoorden van de Geleerde. Het ware wel te wenschen, dat, onder de Schriften van die deftige Mannen, mede gelesen werden, den loffelicken naem van *Schurman*. Ick sal de stoffe voorstellen. Na dat de Heere *Christus*, soo door Aenraecken, soo door een Woordt, niet alleen sommige van sware, ende by andere ongeneselicke Sieckten en genas, maer selfs oock de dooden opweckte, door wat reden hy, om den Blinden te doen sien, een Smeerfel, ofte Salsken gebruyckt heeft? Den Euangelist *Iohannes* verhaelt, hoe *Christus*, eenen die blindt geboren was, siende maecte, na dat hy sijn Oogen bestreecken hadde met Slick onder Speecksel gemengt. Dit selfde, om U Ed. oorsaeck te geven van te oordeelen, ende uyt te leggen, sal ick in korte wat nasparen. Dat dese Blinde niet te vergeefs geseyd en is, soo geweest te zijn van sijn geboorte, en is niet te vergeefs aengemerckt in sijn Uytleggingen, by den wel-achtbaren Heere *de Groot*, dewijl bewust is soodanigh gebreck door Menschelicke hulpe ongeneeslick te wesen, voornamelick, indien hy niet alleen verstecken is geweest van 't gebruyck des gesichts, maer oock van haer werck-ruygh, gelijck vele van dat gevoelen zijn onder de Oudt-vaders, by gebracht in sijnen *Aristarcho Sacro* van den grooten *Heinsius*. Welcke uytlegginge door den *text* selve, ofte de woorden van den *Euangelist*, indien ick selve hier in niet geheel blindt en ben, geheel wederleyt werdt. *De gebaren* (seydt *Iohannes* 9.) *ende die hem te voren gesien hadden, dat hy blindt was, seyden, Is dese niet, die sat en bedelde? Andere seyden, Hy is 't: ende andere, Hy is hem gelijck. Hy seyde, Ick ben de selfde. Sy dan seyden hem, Hoe xijn u Oogen geopent? Hy antwoorde, ende seyde, De mensche, genaemt Iesus, maecte slijck, ende bestreeck mijne Oogen, ende seyde my: Gaet henen aen het badt-water Siloam, ende wascht u: Ende ick ging henen, ende wiesch my, ende ick wierdt siende.* Sy hadden hem blindt gesien, dat is, gelijck die Vaders meenen, sonder Oogen, als of niet onder andere gebreecken in de Schemeringe, Verstoppinge van de Gesicht-zenuwen, stoffe stack van ongeneselicke Blindheydt, ende derhalven noodigh soude zijn niet op het licht, maer op het uytwesen (het welck, als wesende grooter wonder-werck, de Godtvruchtrige Oudt-vaders schijnaen overleyt te hebben) van de Oogen selve. Ende het woordt *Typhlos*, ofte Blinde, dat den *Euangelist* alhier gebruyckt, en werdt nergens by de Griecken, dat ick weet, genomen voor *anommatos*, dat is sonder Oogen. De Joden en vragen oock niet (gelijck sy anders hadden moeten doen) waer van daen zijn u Oogen gekomen? maer, *Hoe xijn u Oogen geopent?* Nu sy en konden niet geopent werden, by aldien sy te voren niet en waren gefloten geweest. Ende de Blinde-man antwoorde, *Hy bestreeck*

freeck wijne Oogen, het welck niet en konde geschieden, of hy moest se te voren gehad hebben. Die Oudt-vaders meenden, dat, gelijk Godt eertijds het Lichaem van Adam uyt de Aerde gemaect hadde; van de Heere *Christus* nu oock de Oogen uyt Slick geschapen waren. Maer den *Euangelist* en seydt niet minder, als dat; ende wy en lesen oock niet dat onse Salighmaecker oyt eenige deelen des Lichaems gemaect, ofte geschapen heeft. Even wel seydt de *H. Cyprianus*, dat *Christus* met sijn *Speecksel* soude Oogen gemaect hebben. De gemelte *Gratius* houdt het daer voor, dat de Heere *Christus* de Aerde (zijnde in dat landt geheel droogh) met *Speecksel* slickerigh gemaect heeft, om dat aldaer geen water ontrent en was. Maer en soude in dat Salf ken niet wat heelsaems uygevonden konnen werden? Dan hier tegen zijn vele van gevoelen, dat het wonder daer in bestaet, vermits het Slick daer gantsch tegenstrijdende is. Hierom misprijst oock de Swaluwe nesten, die van sommige geprefen werden, in de Squinantie, den Spaenschen genees-meester *Pereda*. Wel of wy seyden, dat het *Speecksel* met stof overstroeyt (soo noemt het den *H. Augustinus*) kracht hadde om te verdunnen, suyveren, ende verteeren. Sulcks is in 't *Speecksel*, sels by de Vrouwen, door de ervarentheyt, bekent. Ende de scherpigheyd van 't Stof voelen in haer Oogen, die Somers met de wagen reysen, het welck oock (dat *Plinius* mede aenmerckt 15. 19.) kracht heeft, om de vochtigheden te verdroogen, ende te verdrijven. Maer dat soude even wel een slecht, ende al te swack Genees-middel wesen voor de Blintheyd. Dit alles onderwerpe ick, Alder-geleertste Jossouw, UEd. wijsheyt ende oordeel. In Dordrecht, den 21. Mey, 1642.

N^o. V.

DEN HEERE

JOHAN van BEVERWICK,

Eerste Medicijn, ende Schepen der Stadt Dordrecht,

Wenscht

ANNA MARIA van SCHURMAN

Gelucksaligh leven.

Vermaerde Heere,

U E. overvalt my in 't bestormen van uwe gaven, ende ick soude nu al wat beschaemt geweest hebben, met niet als enckel brief-danckbaerheyd over te senden; 't en ware my wel in den sin gekomen was het seggen van *Seneca*: *Die hem heeft om wederom te geven, en heeft geen gemoeds van een danckbaer mensche, maer van een schuldnaer.* Dan ick hope, dat de tijdt sal komen, by al dien ick geen gave met gave en kan voldoen, alrijdt sal konnen my suyveren van de vleckes der ondanckbaer-

heyd. Maer en denckt niet dat ick voor hebbe, hier in met U E. in vereffeninge te komen; dewijl U E. door een aenlockende beleeftheyd maeckt, dat ick niet en soude willen met noch meerder schulden aen U E. verbonden te zijn: infonderheyd, alsoo de selfde *Wijfgerige* niet buyten reden schrijft: *Die geen nieuwe weldaden wil ontfangen, is gestoort om d'oude.* Ick hebbe sonderling verlangen na het boeck van de Inleydinge tot de Hollandische Genees-middelen, dat U E. onlangs geschreven heeft; ende ick en ben niet verwondert, dat U E. 't maken van 't selve seer vermaeckelick is gevallen, dewijl de Goddelicke voorstenigheyd hier in niet op eene wijze en blinckt, ende in elcks gemoed een wonder openbaert. Waer by komt, dat, gelijk al de grootste verstanden, als waren van wijsheyd, ende geleertheyd, haer wijdt ende breedt uytsetten, soo mede te vereyschen staet, dat den rijckdom, ende die uytwendige gaven in seekere plaetsen door de nature bepaelt werden. U E. vraecht, wat ick nu doe. Ick sal recht uyt sprecken; den Hof is dese Somer mijn meeste forge geweest. Maer, sal U E. seggen, is dat den roem van den naem opgebouwt? Voorwaer ick en weet het niet: dan hebbe even wel bevonden, sulcks my niet alleen tot vermaeck, maer oock tot vrucht gestreckt te hebben, soo treffelicke wercken Godts nader in te sien, te handelen, te ondersoeken. Grooten naem hebbe ick noyt gesocht, ofte verdient, ende indien hy my tegens danck overkomen is, soo en sal hy my niet regens danck verlaten. Dat ick my voor weynige, ende goede, goet maecke, is my losf genoegh. Ende dat U E. nu een nieuwe stoffe voortbrengt, om mijn verstandighjen te oefenen, dat wijt ick infonderheyd U E. eerlicke genegentheyd, die U E. my toedraeght.

De Vrage, na ick sie, heeft U E. hier in verrat: *Dewyl onse Heere, soo met Aenraeckens, als met een Woordt, andere, die met ongeneeslicke Siekten gequelt waren, tot genesheyd bracht; door wat reiden hy, in 't genesen van den Blinden, heeft willen gebruycken een Smeersel?* Voorwaer, indien ick van vermetelheyd gantsch bevrijdt wilde wesen, soo soude my, volgende de sedigheyd van den wijfen *Socrates*, wel voegen kortelick te antwoorden: *Dat weet ick alleen, hier in niet seeckers te konnen weten.* Want nademael blijkt, dat dese uytterlicke teyckenen soo maer gebruyckt, ofte overgeslagen zijn, ende dickwils geen ander oogen-merck en hebben, als om de verborgene kracht van 't wonder selve, ofte alrijdt den Wonderwerker, wiens sendinge hier door van den hemel bevestight werde, door een sienlick teycken te vertoonen; soo sal hy water dorffen, gelijk men seydt, die van elcks een bysondere oorsaek sal willen aenwijfen. Oorsaek om dese saecke nauwer te ondersoeken, hebben gegeven de Uytleggingen van eenige uyt de Oude, de welke niet denckende op de vermaninge van den Apostel, waer door wy na sijn voorschrift vermaent werden, niet wijs te zijn boven het gene geschreven is, haer al te veel in-

D d 3

laten

laten aen de onbeschreven oorfaecken. My voorwaer behaeght in tegendeel seer wel 't gene de groote *Scaliger* seydt :

*Nescire velle, qua magister maximus
Tescire non vult, erudita inscitia est.*

dat is, *Niet te willen weten, dat de grootste meester niet gewilt en heeft, dat wy souden weten; is een geleerde onwetendheid.* Indien wy even wel den toom wat vermogen te geven, aen de menschelike redenen, soo soude in 't gemeen wel mogen gestelt werden, dat onsen Saligmaecker gelieft heeft verscheyde teyckenken, ende manieren van doen te gebruycken, op dat die uytterlike dingen, indien se altijd de selfde, ende op de selfde wijze in 't werck gestelt waren, eenigh geloof souden bekomen hebben in 't gemoedt der menschen, dat gemeenlick wat tot by-geloof genegen is, daer alles niet als de Goddelike macht alleen moeste toegegeschreven werden. Daerbenessens (het welck de knoop nader raect) en wijckt niet van de waerheydt, dat Godt soo verachte, ende in schijn tegen-strijdende dingen, tot genesinge van de Oogen geleyt heeft, soo om te betoonen, dat hy niet natuyrlick, maer gantsch boven de nature werckte, als oock om dat hy het geloove, ende de gehoorfaemheydt van den Siecken selve, door dese, als omwegen, soude versoecken, ende aen een yegelick ten toon stellen. Waer toe ick niet qualick en soude brengen de woorden van den Griekschē Oudt-vader *Chrysofomus*, als hy schrijft, dat *Naāman* geboden zijnde te wasschen in de riviere Jordaen, niet en geloofde, hoe wel die soo vermaert was door den Propheet *Eliseus*: maer, schrijft hy, de Blinde en wan-geloofde niet, noch en sprack daer niet tegen, noch en docht niet by sijn selven, wat is dat, Slick op de Oogen te strijcken, 't welck het gesichte hinderlick soude mogen wesen, &c. Daer zijn oock groote Godts-geleerde, die seggen, dat de eerste scheppinge van den Menschē uyt aerde, door dit teycken is uytgebeeldt: het welck ick voorwaer in d'andere niet seer ongeerne aen en neme. Maer U E. sal mischien vragen, of ick oock volge het gevoelen van de Oudtheydt, die door de banck met den Oudt-vader *Cyprianus* het daer voor houdt, dat *Christus* door het Speecksel den Blinden soude Oogen gemaect hebben. Gantsch niet. Want al is 't, dat wy in andere wonderen, de schapende kracht, als oock eenigh aengeboren gebreck der leden, geerne toestaen: nochtans, indien ick niet geheel blind en ben, soo en sie ick geen oorfaeck, waerom dat men den gemelten *Chrysofomus* soude toevallen, die (maer weynigh volgens de geschiedenis) hem niet en ontstert te schrijven op dese maniere: *Ely en heeft niet alleen de Oogen gemaect, noch geopent, maer oock het gesicht gegeven. Het welck een teycken is, dat hy oock de Ziele kende in-blasen. Want de selfde niet werckende, al was het Ooze noch soo wel gestelt, en soude het*

*even wel niet sien. Soo dat hy desen Blinden de kracht der Ziele gegeven heeft, als oock het deel selve met Aderen, Slagh-adren, Zenuwen, Bloeds, ende alles, waer ons lichaem uyt bestaet. Want wat wil dit anders seggen, als dat desen Blinden geen Oogen gehadt en heeft? waer van geen voerftappen, gelijk U E. wel aenmerckt, in de heylige Schrifture en blijcken. Behalven dat blijktt, dit nieuwe schepfel der Oogen onnoodigh te wesen tot de eere van 't wonder. Want het is genoegh, de ongeneelicke oorfaecken van de Blintheydt, 't zy de selve bestonden in beletsel, ofte in eenigh natuyrlick (om soo te seggen) gebreck, door een boven natuyrlick middel wech genomen, ende alsoo het Gesichte, 't welck dien Menschē van de Nature onthouden was, sonder verwachten van eenige tijdt, op staende voer gegeven te hebben. Niet beter en werdt 'er geseydt, dat de Oogen van desen Blinden met Speecksel, ofte, gelijk den anderen *Euangelist* schrijft, met Speecksel, daer Stof onder gestroyt was, als van Stoffe waer uyt, om met de Wijsgerige te sprecken, de Oogen souden gemaect zijn. Dan het is 'er soo verre van daen, dat de heylige Historye dese uytlegginge soude bevestigen, dat sy in tegendeel klaerlick seydt, hoe hy met het water van *Siloō*, dit strijcksel afwies. Het welck alsoo zijnde, en kan ick my niet genoegh verwonderen, hoe soo groote lichten der Kercke in sulcken misverstandt vervallen zijn; 't en zy, het welck voorwaer de billickheydt mede brengt, die eenwe dan, in de welcke, door een ongeluckigen yver, niet minder met opgepronckte wel-spreekentheydt der Heydenen, als Christelike leeringen om de kroon gestreden werde, scherper ondersoek staet toe te geven. Dewijl dan die Vaders geen eygene, maer een vremde wijze van sprecken gevolght, ende met rosmacken, gelijkkenissen, ende andere verdraeyde maniere van sprecken, volgens *Plato*, de waerheydt bewonden hebben, gelijk *Hieronymus* van sijn selven tegens *Helvidium* bekennt: *Wy hebben gepleyt, ende op de wijze van spreckers, een weynigh gespeelt: Wie segh ick, en siet niet, dat hy een gevaerlick werck begint, die van haer waerlick, ende recht gevoelen soude seckerlick willen oordeelen?**

Ten laersten komt noch in verschil, ofte in dit Strijcksel eenigh Genees-middel geweest zy. My en is niet onbewust, dat, onder andere, de vermaerde *Falsius*, uwe Konste, als een behulpige Godinne, somtijds in 't werck roept, met namen, daer hy van de genesinge van *Naāman* aldus schrijft: *Door Goddelicke kracht is geschiet, dat het gene (indien de sucke alleen bevoelen hadde gebleven aen de Nature) een slechte genesinge soude geweest hebben, voor soo groote, ende soo verouderde sieckte, was een gantsch volkomene: nochtans en was de genesinge soo geheel Goddelick, noch Wonderlick niet, dat sy niet wat beghinsels en hadde van het Natuyrlick. Want dickwils te gaen in de rivieren, insonderheydt te baden in sterke sircomen,*

men, d
ende al
Dat is
wilde
toefch
voorga
als wo
Want
geleerd
Sterre
dacht k
boven
Want
van Ge
baer pa
door de
dit alle
blijft.
gelijck
wijfe,
gave b
niet si
wat de
wat k
suyver
teeren
en bes
eenigh
ken
dese v
Christu
vinge
speeck
van G
volgen
den,
welck
werde
Want
wees-k
De
als o
druck
Poeti
Apel
sijne
van n
belet
digen
dese
meen
Mijn
In Ur

men, doet veel, om alle rugligheydt des huys uyt te locken, ende alderhande schorft, oock van het quaetste, te genesen. Dat is voorwaer al veel gevergh, 't en zy yemandt wilde seggen, dat al't gene hy de kracht van de Nature toeschrijft, allegader gebracht moeste werden tot eenige voorgaende Bereydinge, die met het Wonder-werck, als wonder-werck, gantsch niet gemeens en hadde. Want anders en souder geen (gelijck *Picus*, de lust van de geleerde werelt, wel aenwijft in 't 4. Boeck tegens de Sterre-kijckers op 't 14. Capittel) grooter dwaesheydt bedacht konnen werden, als te meenen, dat'er eenigh werck boven de nature geschiede, door de kracht der nature. Want de ordre (gelijck hy op een ander plaets aenwijft) van Godt volgens den natyurlichen loop ingeselt, is soo in haer palen besloten, ende soo verscheyden van die dingen, die door de Goddelicke kracht, ende wille geschieden, dat indien dit alle wech genomen werdt, noch overigh, noch te kort en blyft. Maer al is't, dat wy in sommige exempelen, gelijck van *Naäman*, *Exechias*, ende andere, tot dese wijze, die nu gefeydt is, toestaen, eenige natyurlicke gave by gekomen te wesen: soo en kan ick even wel niet sien, hoe 't selve hier plaetsch kan hebben. Al wat de Genees-meesters van het Slick reden-kavelen, wat kracht sy het selve toeschrijven van verdunnen, suuyveren, verdroogen, ende de vochtigheydt te verteeren, sy sullen altijd, by aldien ick niet bedrogen en ben, in het slick blijven steecken, indien sy daer in eenigh Genees-middel voor de Blintheydt willen soecken. Want daer en blyckt geen meerder kracht, om dese wonderlicke genefinge uyt te wercken, als doen *Christus*, den dooven, ende stommen genas, met de vingers in sijn ooten te steecken, ende sijn tonge met speecksel te raecken; die voorwaer al de gedachten van Genees-middelen uytfluyten. Derhalven, indien volgens mijn gevoelen dit verschil mocht vereffent werden, ick soude volgen het oordeel van *Ambrosius*, het welck aldus luydet: *Dat den geboortigen Blinden genesen werdt, en is geen werck van de konst, maer van de macht. Want de Heere heeft de Gesontheit geschoncken, niet de Genees-konste geoeffent.* Maer dit dus verre.

Den brief van d'Heer Slingelandt hebbe ick gesien, als oock de Italiaensche Lof-dichten, te Romen gedruckt; die ick van wegen haer aerdigheydt, ende Poëtischen geest seer soude prijzen, by soo verre dien *Apelles* een schoonheydt voor gehadt hadde, waerdigh sijne konste. Ick en sal niets by-brengen tot onschult van mijn lang stil-swijgen; dewijl ick door verscheyde beletselkens, noch mijn gemoedt, noch mijnen schuldigen plicht niet en kan altijd voldoen. Doch indien dese schult met veel praets kan uytgewist werden, soo meene ick U E. nu al wel voldaan te hebben. Vaert wel, Mijn Heere, en zijt seer gegroet met alle de vrienden. In Utrecht, den 14. October, 1644.

Nº. VI.

A E N

CORNELIS van SOMEREN,

Raede, Tresorier, ende Genees-meester van Dordrecht,

Wenscht

JOH. van BEVERWIICK

Wel-varen.

Vermaerde Heere,

Indien U E. de treffelicke cure ofte genefing van een misval, de welcke U E. my onlangs mondeling heeft mede gedeelt, sal gelieven te beschrijven, U E. sal, na sijne gewoonte, aen onse konst, ende alle liefhebers van de selve grooten dienst konnen doen. Het welcke al is't dat ick naeuwlicks derve hopen, overmits de geschachten, de welcke het onlangs verkregene Tresoriers ampt in U E. vermeerdert, nochtans uwe genegenthey om aen de Siecken wel te doen, en beneemt mijne hope niet, Vaert wel, eerwerde Ampt-genoot, ende gaet voort my uwen seer toegenegen vriendt te beminnen. Den 5. van Louw-maent, 1644.

Nº. VII.

A E N

JOH. van BEVERWIICK,

Gedeputeert op de daghvaert van de Staten van Hollandt, ende Genees-meester in sijn vaderlicke Stadt,

Wenscht

CORNELIS van SOMEREN

Veel heyls.

Voortreffelicke Heere,

Hoe slecht ende gebreckelick dat den oorspronck zy van het aller-hoovaerdighste dier, blyckt daer uyt, dat her soo lichtelick tot een misgeboorte komt te vervallen. Hy sal dan wel van het leven oordeelen, die de menschelicke broofheydt altijd sal gedachtrigh zijn, want dese broofheydt kan oock soo groot wesen, dat de vrucht in 's moeders buyck niet alleen de pijnen ende smerten van het baren moet uytstaen, maer oock somtijds de doodt selve; soo dat de moeder dickwils overgroote weedom ende benaewtheden verdraeght, ende dat de vrucht noch niet geboren, ofte ter werelt gebracht zijnde, menighmael verstoort: waer van dat den naem van Misgeboorte ofte Misval komt, zijnde gelijck als een onvolkomen ende ontijdige vrucht, de welcke

VOOS

voor hare rijpgheydt af valt, ofte, om beter met uwe woorden te seggen, gelijk als een geboorte van een onvolkomen vrucht voor den tijd. Maer dit is buyten mijn oogherck: om U E. dan niet langer op te houden, soo sal ick yets van een misval in 't kort verhalen. Over weynige maenden is tot my gekomen een seer eereveerdige Joffrouw van Utrecht (welckers naem ick geerne verwijsje) de nichte van een Brouwer, de welke voor eenige jaren, om dat de Stadt van Breda van de Spaengjaerts was ingenomen, in onse vaderlicke Stadt was komen wonen; dese, segge ick, hadde thien misvallen van knechtken; met groot verdriet haers levens, gehadt, ende was wederom voor de elfde mael swanger. Sy heeft met groote forghvuldigheydt de oorfaeck van dit misvallen uyt my soecken te verstaen, ende seer ernstelick op my begeert, dat ick haer eenigen heylsamen raedt soude voorschrijven. Ick hebbe haer voorsaydt, dat de genesing van dit weedt ende schrickelick quaedt gelegen was in de preservate ofte voorkomen. Ick hebbe geoordeelt, dat de oorfaeck van dit dickwils misvallen uyt een vochtige ende koude gematigheydt sijn oorspronck hadde gekregen. Want de koude, gelijk U E. weet, is aen de nature schadelick, ende geeft weynigh voedsel aen de vrucht. Onsen Meester Hippocrates seght *Aphor. sect. 5. 18. Koude is schadelick aen de Beenderen, Tandem, Zenuwen, Herffenen, Rugge-merck.* Die deelen, de welke van naturen koudachtigh ende vlietigh zijn, onder de welke de Lijf-moeder is, worden eerder ende meerder door het onmatigh gebruyck van koude dingen beschadicht; is het niet soo, voortreffelicke Heer? Want de vochtige gematigheydt (waer mede dese Joffrouw oock gequeit was) hadde de banden van de Lijf-moeder gedurighlick verslapt, ende slijmerigh gemaect, alsoo de *Acetabula* ofte Busjes vol taeye ende slijmige vochtigheydt waren; soo dat se niet meer versterckt noch opgedrooght en wierden. De al te heere toornigheydt des gemoedts, met zitteringe, ja schuddinge des geheelen lichaems, ende het schierlick aensien van schrickelicke dingen, hebben dit quaedt dickwils vermeerderd, waer van dese thien vruchten altemael zijn verstickt. De behoudende kracht van de Lijf-moeder was nu oock swaker geworden, dan dat se alle dese vruchten tselckens konde behouden, ende bewaren tot den tijd dat se voldragen souden zijn, door welke slijmige vochtigheydt den hals van de Lijf-moeder open ende ongefloten bleef. Het naeuw rijgen van dese sware Vrouw, op dat se dun soude lijcken, verswackte gedurigh oock de vrucht. Nochtans heeft elck op sijnen tijd in de Moeder geleefd, ende heeft se sterckelick genoegh voelen bewegen, tot dat se quam te misvallen. Sy hadde altemer een slijmige ende siltige Buyck-loop gehadt, met een trage dwalende Koortsche: soo dat se oock van dien vyandt dagelicks eenighsins dun ende mager wierdt, na het seggen van den Goddelicken Hippocrates *lib. 5. Aph. 31. Dat een swangere Vrouw eenige haestige Siechte kryght, is doodelick, om*

dat een haestige Koortsche misval veroorsaect. Want tweederley gevaer ontstaet 'er voor de vrucht uyt een haestige Siechte; het eene van de Koortsche selve, die de vrucht doet sterven, het andere, om dat, wanneer men tuschen beyde lange wacht eer men de Koortsche Vrouw spijs geeft, de vrucht door gebreck van voedsel ende van honger komt te sterven. By aldien dat men, om de Vrouw te behouden, haer dickwils spijs geeft, seght Galenus in de Uytlegging van de voor-gemelte plaets, soo sal men, door het ontydigh spijsen de Koortsche vermeerderd xijnde, haer om hals helpen. Te recht seght onsen Meester *lib. 5. Aphor. 34. Indien een swangere vrouwe Buyck-loop heeft, soo is se in gevaer van te misvallen.* Galenus seght, dat dit gevaer van het ledigen ontstaet, om dat den Buyck overmarighlick wordt geleedicht; gelijk den selven Auteur betoont van het Bloede-laten, als hy seght: Niet allenlick door het Ader-laten, gelijk ick nu geseght hebbe, maer oock door te lang onbouden van spijs wordt de vrucht in 's Moeders buyck gedoodt, te weten door gebreck van voedsel. Wel te recht dan, wanneer de vrucht grootachtigh is geworden, misvalt de swangere Vrouw veel eerder van het Ader-laten, om dat se meerder voedsel van doen heeft. Ende dat Magerheydt des lichaems oock een misval veroorsaect, hebben wy seer dickwils aangemerckt, ende dat leert oock onsen Goddelicken Hippocrates, daer hy seght: [Vrouwen] de welke onnatuurlicken mager ende schrapel xijnde, swanger gaen; die misvallen eer se tyger worden: om dat alle het voedsel, dat de vrucht moet ontfangen, de magere moeder selfs na haer treckt. Alsoo dan die soo vermagerd zijn, langen tijd van noode hebben, om wederom toe te nemen, ende aen te groeyen; soo gebeurt het ondertuschen, dat de vrucht van haer voedsel berooft zijnde, sterft. Ick come tot de genesinge, vermaerde Heere, ende hoe dat ick die volbracht hebbe, sal ick in 't kort verhalen. Voor eerst hebbe ick haer een warme Lucht voorgeschreven, als oock warme ende drooge Spijs, ende die Bloedt kan maecken: gelijk als vleesch van *Bergh-vogelkens, Perdrusen, Conynen, Hasen*, ende liever gebraden, als gezoden. Ick ben verwondert, uytmuntende Heere, dat de Genees-meesters soo quaden gevoelen van het Hasen-vleesch gehadt hebben, dat het swaer-geestigheydt veroorsaect, ende het verstant, de woonplaets van de reden, met swaermoe-dige inbeeldingen beswaert, aengesien oock *Martialis*, een treffelick Poëet, anderfins oneerbaer, schijnt te kennen te geven, dat het Hasen-vleesch goet voedsel geeft aen het menschelicke lichaem, als hy seydt:

Wanneer gy my een Haes sendt, Gellia, soo seght gy Marcus gy sult seven dagen schoon xijnen.

Indien gy niet en spot, indien gy de waerheit seght, mijn troosjen, Gellia gy hebt noyt van een Haes gegeten.

Ofte:

Wanneer gy my een Haes toestuurt, ô Gellia, soo seght gy: als j'em eet gy (Marce) sult 'er na

Zijn

Zijn sevendagen schoon. is 't waerheid. (uytgelesen)
 Soe aerig gij woeyt van hem dat niet men wyt u wesen.
 't Selve geeft hy omtrent het eynde van sijn boeckjen
 opentlijk te kennen.

Indien 't yemant aen mijn oordeel stels, soo stant de Lijf-
 ster onder de vogels, en den Haec onder de viervoetige
 dieren de kyoon.

Galenus is van het selve gevoelen, want hy seght dat het
 Hafen-bloedt gelijk als het soetste van allen by de Oude al-
 tijdt in weerde is geweest; maer laet ons hier afficheyden,
 alsoo het buyten ons voornemen is; ick sal voortgaen van
 de genefingh te spreken, om U E. niet op te houden. Sy
 heeft dan dit dranccken van my in genomen, 't welck haer
 wel smaecten, en dat in plaets van bier, tot voedinge van
 de Vrucht, ende versterckinge van de Lijf-moeder:

N. Weegbree-water, 2 pondt,
 Rooze-water, 3 oncen,
 Conserve van roode Roosen, een jaer oudt,
 Albeijen,
 Sleden, oft wilde Pruymkens, van elcks 1 once,
 Queen-vleesch dat oudt is, 2 oncen,
 Bereyde Peerlen,
 Roode Corael, van elcks 1 vierendeel loods,
 Magisterium ofte extract van Peerlen,
 Corael, van elcks 1 vierendeel loods,
 Poeyer van Diambra ('t welck de Lijf-moeder en de
 vrucht seer wel versterckt, en het misvallen ver-
 hindert) 1 vierendeel loods,
 Poeyer van Diarhodon, Abbatiss,
 Aromaticum rosatum,
 Diatrion Santalon, van elcks 1 scrupel,
 Kaneel, een half lood,
 Suyccker van Roosen tot koecckens gegoten, 2 oncen,
 ofte soo veel genoegh is, dit wierde altemael door
 een Hippocras-lack gegoten:

Van het doorgelceekte heeftse twee ofte driemaal des
 daeghs 4 oncen gebesicht, waer van datse geduerigh ster-
 ker beweegingh van de vrucht gevoelt heeft. Daer na heb-
 ben wy tot meerder voorfichtigheydt en verhoedinge noch
 dese Conserve daer by gedaen:

N. Conserve van Roosen, 1 once,
 Confectio Alchermes,
 Corael,
 Bereyde Peerlen, van elcks 1 vierendeel loods,
 Magisterium van Peerlen,
 Corael, van elcks 1 scrupel,
 Roodt Corael,
 Poeyer van Diambra, van elcks 1 vierendeel loods,
 Weegbree-zaet (men seyt dat het de Lijf-moeder ver-
 sterckt en het misvallen verhoedt) een half lood,
 Poeyer van Aromaticum rosatum,
 Diagalonga,
 Diatrion Pipeereen,
 Diacuminum,
 Diatragacanthum frigidum, van elcks 1 scrupel,
 Herts-horen gebrandt, 2 scrupels:

Maeckt dit met Syroop van drooge roode Roosen soo veel dat
 'er genoegh is tot een conserve, waer van datse tweemaal
 des daeghs de groote van een Castanie heeft ingenomen.
 Dit smeersel hebbs ick daer oock by gedaen.

N. Olie van Mastick,
 Queen,
 Myrtus-bessen,
 Sap van Hypocistis,
 Acacia,
 Bolus van Armenien,
 Draecken-blaedt, van elcks een vierendeel loodts,
 Geel Sandelhout, een half lood,
 Wat soo veel 'er genoegh is; maeckt hier van een sulfen
 om den onderbuyck mede te bestrijcken.

Ten laetsten voortreffelijke Beverwijck, als dese dingea
 volbracht waren, heeftse alle dagen in plaets van gewoon-
 lijcken dranck (tot datse negen maenden gedragen hadde,
 en dat het baren nu na by was) van desen Hippocras-wijn
 gedroncken, den welcken ick dickwils tot groot voordeel
 van swangere Vrouwen hebbe gebruyckt:

N. Rooden stoppenden Wijn, 6 pondt,
 Conserve van Roosen een jaer oudt, 3 oncen,
 Gebrande Herts-hooren,
 Wortelen van Lever-kruyt, kleyn gisneden, van elcks
 2 oncen,
 Bereyde Peerlen, 1 lood,
 Roodt Corael,
 Caneel, van elcks 2 lood,

Set dese dingea 24 uren te weycken op warme affche,
 en tweemaal des daeghs namse daer van rijckelijck. 't El-
 cken als dese Juffrouw daer van gebruyckte, soo wierde het
 wederom om geroerd, op dat dit uytgelesen geneesmid-
 del meerder kracht soude hebben om de vrucht te verstercken.
 Dese volgende koecckens hebbe ick haer oock ge-
 geven, die ick by andere Juffrouwen oock dickwils met groote
 baet gebruyckt hebbe.

N. Poeyer van Diambra,
 Diamobium dulce, van elcks 1 vierendeel loods,
 Saed van Weegbree, 1 vierendeel loods,
 Magisterium van Corael,
 Peerlen, van elcks 1 scrupel,
 Gebrande Herts-hooren, 4 scrupels,
 Witte Brood-suycker in weegbree-water gesmilt, soo
 veel dat 'er genoegh is:

Hier van wierden koecckens gemaect, van welke sy dage-
 lijcks gebruyckte, om de Lijf-moeder en de vrucht te ver-
 stercken. Eyndelijck heeftse oock dit Poeyer ('t welck an-
 dere dickwils gelijk als een wonder heeft geholpen) met
 Weegbree-water, ofte rooden stoppenden Wijn, twee ofte drie-
 maal in genomen.

N. Trochiscen ofte koecckens van Amber-steen,
 Oprechten Bolus van Armenien, van elcks 2 scrupels,
 Campher, 1 scrupel,
 Amber, 2 scrupels,
 Maeckt dit tot een Poeyer voor drie reysen in te geven.

Ee

Alle

Alle welke dingen als sy tot op het laetste van haer dragen hadde gebruyckt. soo heeft se daer nae geluckelyck een kloecken en levenden Soone gebaert, zijnde haer elfde vrucht, de welke als noch in het leven is. Dit weynige, voortreffelijcke *Beverwijk* hebbe ick te seggen gehadt tot uwen dienst. Dese dingen raeken onse konst, in de welke wy t'samen omtrent dartigh jaeren in onse Vaderlijcke Stadt met onderlinge raet-pleging, en hulpe van ontelbaere siecken, nael: en dagh gesweet hebben. Maer U E. is tot grooter siecken geboren, en onder de voornaemste des *Vaderlands* gevordert, soo dat ghy niet alleen de *Geneeskonst*, maer oock de *Philosophie* ofte *Wijsgerte*, *Historien*, *suivere Letteren*, en die *geneughlijcke leer-oeffeningen*, ja den geheelen ringh van de vrye konsten, verstaet en oeffendt, maer oock die gene bemint, de welke de selve oeffenen, en die gene veracht, die de selve verwerpen. Want daer zijn sommige luyverds, de welke bespotten 't gene daer sy vreesen niet toe te kunnen geraecken, even eens als die vos, de welke seyde dat de druyven suer waeren, daer hy niet aen en konde. Dese en achten niet fracy en uytstekende te wesen, dan 't gene sy selfs weten; ende sy stellen haer hooghste eere daer in, dat alle dingen stoutmoedighlyck verachten: ende sommige zijn soo loos, dat sie 't gene sy door haere onachtsaemheynt niet en hebben kunnen leeren; door een verkeert oordeel schynen minder geacht te hebben. Maer ick wensche dese luyden gesonder sinnen in een gesondt lichaem. U E. die een wonder van geleertheyt is, heeft andere sinnen, de welcke alle den tijdt, die ghy van den arbeydt in de *Geneeskonst* ontrect, in andere besigheden besteedt, sonder de welke, om kort te gaen, ick de oeffeningh der *Geneeskonst* achte manck te wesen. Vaert wel cieraet en luyster der geleerden. *Dordrecht*, met haest, den 27 van *Louwmaendt*, 1644.

No. VIII.

AEN DEN HEERE

RENATUS des CARTES,

Edel van Geslachte en Geleertheydt,

Wonsche

J O H. VAN BEVERWIJCK,

Welstandt.

Wel-Edele, en Hoogh-Geleerde Heere,

Ick wensche met een over-groote verlangen te sien de *Mechanics demonstrationes* ofte handt-konstige vertoogingen, met welke ick hoore, dat U E. den omloop des Bloeds volkomen vast stelt, en alle oorsiecken van twijffelingh een jegelijck beneemt: de welke ick ernstelijck versoecke dat U E. my verweerdige, by gelegentheynt, mede te deelen. Alsoo ick *Vraaghbrieven*, met de antwoorden van Geleerde Mannen, sal uyt geven, soo wensche ick dat de Uwe, van den omloop des Bloeds, onder

de selve, oock mach gelefen worden, als oock dat U E. Voortreffelijcke Heere, by ons lange in voorpoet, als een eerweerdigh Burger van *Hollandt*, en herstelder der *Wetenschappen*, mach leven. Vaert wel: *Dordrecht*, den 10 van *Wijnmaendt*, 1643.

No. IX.

RENATUS des CARTES,

A E N

J O H. VAN BEVERWIJCK,

Geneef-Heer.

GROETENISSE.

Vermaerde, en voortreffelijcke Heere,

Ick achte het voor my een groote eer te wesen, dat U E. willende vergaderen verscheyde antwoorde en gevoelens van geleerde en groote mannen, van my in welke souden niet groots en is, begeert, dat ick mede het mijne soude toebrengen: en ick ben beducht dat ick daer toe niet al te wel versien ben: want al 't gene ick gehadt hebbe noopende uwe voorgastelde vrage, hebbe ick al over eenighe jaeren in de *Redeneeringh* van de *Method* ofte *Leerwijse*, in de *Fransche* *Taele* uytgegeven, bygebracht, en aldaer de geheele beweegingh des bloeds alleen uyt de wermte van het Hert en de geschapenheydt der vaten betoont: Te weten, alhoewel ick omtrent den omloop des bloeds, gantschelijck in een gevoelen ben met *Hervaeus*, en hem met verwonderingh erkenne, voor den eersten ervinder van dese leeringhe, de welke soo treffelijck is, dat ick meyne, dat'er geen grooter, noch profijtlijcker in de *Geneeskonst* gevonden en is: nochtans omtrent de beweegingh van 't Hert, ben ick met hem van gevoelen geheel oneens: Want hy wil, soo ick het wel hebbe, dat het Hert in de *Diafole*, ofte opswellen sich selven uytstreckende het bloedt inneemt, ende dat het in de *Sijstoles* ofte neersijgingh sich toepersende, het selve uytgeeft: doch ick legge de geheele saecke alsoo uyt. Wanneer het Hert ledigh van bloedt is, soo komt noodsaeckelijck, door de *Holle Ader*, in sijn rechter holligheydt, en door de *aderlijcke Slagh-ader* in sijn slincker, wederom nieuw bloedt te vallen; ick segghe noodsaeckelijck; want alsoo het selve vloeyende is, en de monden van die vaten, die gefronst zijnde, de ooren van het Hert maecken, seer wijdt zijn, en de *klap-vlieskens* met welke sy versien zijn, dan open zijn, soo moet het, ten zy dat 't door yet wonderlijcks gestuyt werde, in het Hert vallen. Nae dat nu op die wijse in beyde de holligheden van het Hert eenigh bloedt ghevallen zijnde, aldaer meer hitte vind, als in de *Aderen* daer het uyt gegaen is, breydt sich noodsaeckelijck uyt, en vereyscht veel meerder plaats, als te vooren, ick segghe noodsaeckelijck, om dat sijn natuere foodanigh is, ghelijck men daer aen lichtelijck bevinden

vinden kan, dat, wanneer wy koude hebben, alle de Aderen onses lichaems sich intrecken, en naeuwlijcks gesien werden, doch als wy daer nae werm worden, soo seer swellen, dat het bloedt, 't welck in de selve is, tienmael meer ruymte schijnt te beslaen, als te voren. Wanneer nu het bloedt sich in het Hert soo uytset, soo spant het schielijck en met een stoot de zijden van des selfs holligheden aen alle kanten uyt, waer door dat de klap-vlieskens, met welke de ingangen van de Holle Ader en Aderlijcke Slagh-ader verlien zijn, werden toegheslooten, en dat die geene, de welke zijn in de ingangen van de Slagh-aderlijcke Ader, en de groote Slagh-ader, werden geopent; want foodanigh is het maeckfel van die klap-vlieskens, dat noodsaeckelijck, volghens de wetten der kant-wercken, door desen scheut van 't bloedt alleen, dese geopent, en geene toegheslooten werden: en dese uytsettingh des bloedts maeckt de *Diafole* ofte uytsettingh des Hertens; doch oock dat selvige bloedt, in dat eygen oogenblick, als het in het Hert uytgeset zijnde, de klap-vlieskens van de Slagh-aderlijcke Ader, en de groote Slagh-ader opent, dringht oock alle het ander bloedt voort, 't welck in de Slagh-aderen is, waer door hare *Diafole* ofte uytsettingh gelchied. Daer nae gaet dat selvige bloedt door de selve kracht, met welke het sich heeft uytgebreyd, in de Slag-aderen, en soo wordt het Hert geleedicht en daer in bestaet sijne *Sijstole* ofte neerslijgingh: en het bloed in 't Hert uytgebreyd zijnde, wanneer het in de Slag-aderen is gegaen, wordt wederom verdickt, om dat daer soo groote hitte niet en is, en daer in bestaet de *Sijstole* ofte 't neerslijgingh der Slagh-aderen, de welke in tijdt naeuwlijcks verschildt van de neerslijgingh des Hertens, in 't eynde van dese neerslijgingh keert het bloedt, 't welck in de Slag-aderen is (ick neme altijd de Slagh-aderlijcke Ader voor de Slagh-ader, en de Aderlijcke Slag-ader voor de Ader) wederom naer 't Hert, maer en gaet niet in sijne holligheden, om dat het maeckfel van die klap-vlieskens, in de ingangen van de selve zijnde, foodanigh is, datse door desen wederloop des bloedts noodsaeckelijck werden toegheslooten: Maer in tegendeel de klap-vlieskens de welke zijn in de ingangen der Aderen worden geopent, als het Hert ontfwelt, en soo valtr nieuw bloedt uyt de Aderen in 't Hert, en begint wederom een nieuwe uytsettingh. Alle welke dingen voorwaer werck-konstigh zijn, gelijk als oock werck-konstigh zijn de proeven, met welke wordt beweesen dat'er verscheyden *Anastomoses* ofte vereeniginghen van Aderen en Slagh-aderen zijn, door de welke het bloedt uyt dese in geene vloeyt: gelijk als zijn de proeven aengaende de de gestalte der klap-vlieskens in de Aderen, van het binden des Arms in het Ader-openen, van 't uytloopen van al het bloedt uyt het lichaem door een eenighe geopende Ader ofte Slagh-ader, &c. Vorders en komt my van dese saeck niet verhaelens waerdigh te voren: want sy is soo klaer en soo seecker, dat ick het overtolligh achte, die niet meerder bewijs-redenen te bevestigen. Maer voor ses jaren zijn aen my van Loven eenige tegenweringen tot de selve behoorende, gesonden, de welke ick doen tertijdt hebbe beantwoordt, en om dat den Autheur

der selve mijae antwoorden ter quader trouwe verdraeyt en verminckt heeft uytgegeven, sal ick de selve, gelijk se in der daed van my geichreven zijn, geerne senden, indien U.E. maer gelijk als met een wenck laet blijcken, datse U.E. fullen aengenaem wesen; en in alle andere saecken, sal ick, soo veel als in my sal wesen, uwen wille en eerlijcke oefeningen ten dienste zijn. Vaert wel.

Egmond op de Hoef den 5 van
Hooymaende, 1643.

Een Brief van een seker

GENEES-MEESTER

van

LOVEN,

Aen

RENATUS des CARTES,

In welcken gehandelt word van de
beweegingh des Hertens.

OM dat U.E. soo meenighmael en dat altijd met een groote begeerte my afeycht mijne tegenweringen tegen uw' gevoelen, van de bewegingh des Hertens, soo stelle ick mijne andere geringe wercken soo lange ter zijden, ende gae U.E. gehoorfaemen.

Voor eerst is dit u gevoelen, gelijk ick nu sie, niet nieuw, maer oudt en al van *Aristoteles* voortgebracht in 't Boeck van het Adem-halen op 't 20. Capittel daer hy dese woorden heeft. De kloppinge des Hertens is een siedende hitte gelijk, want het sieden geschiedt, wanneer een vocht door hitte opswelt; want het vocht verheft sich selven daerom, om dat het tot een grooter hoop wordt. De swellingh des vochts in het Hert, de welke altijd van de spijse daer by komt, en de buytenste rock van 't Hert oplicht, maeckt de kloppingh: en dat geschiedt altijd sonder ophouden, want gesadighlijck vloeyt'er vocht in, uyt weleke het bloedt ontfact. Soo is dan de kloppingh een opblasingh van een heet wordende vocht. Dese dingen schrijft *Aristoteles*, de welke van U.E. verstandelijcker en aerdiger worden uytgeleydt. In tegendeel heeft onsen *Galenus* geleert dat het Hert van eenige ingebooren kracht beweeght werdt, en dat leeren wy Genees-meesters alle tot noch toe, met welke dat ick het noch houde, bewegen my dese redenen.

1. Het Hert uyt het lichaem genomen zijnde klopt noch eenigen tijdt langh, ja in kleyne stucxkens gesneden zijnde, klopt elck stucxken noch een korte wijle, en aldaer en vloeyt geen bloedt in, noch uyt.

2. Indien yemandt in een opgesneden Slagh-ader een penne ofte koperen pijpken steeckt, dat het bloedt daer kan doorgaen, en daer nae de Slag-ader met eenen bandt toebindt op het pijpken, soo sal de Slag-ader beneden den

Ee 2

bandt

bandt niet kloppen. Soo geschiedt dan de kloppingh niet door het geweld van het invloeyende bloedt, maer van yet anders, dat door de rocken van de Slagh-ader invloeyt. Dat is de ondervindingh van Galenus in het boeck, *of'er bloede in de Slagh-aderen is*, op het 8. Capittel. Noch men moet niet seggen dat dit onmogelijck om doen is, om het uytpringen van het Slagh-aderlijcke bloedt, om dat dit kan verhoed worden, op dese wijze. Leght twee banden om de Slagh-ader een handt-breedt ofte wijder van malkanderen, opent dan met een scherp mesjen de selve Slagh-ader, tusschen de twee voorfeyde banden, en daer sal geen bloedt uytvloeyen, dan dat tusschen de twee banden onthouden werdt, daer nae steeckt in 't gemaecte gat het pypken, en bindt wederom de Slagh-ader op het ingestecken pypken; doch maect de twee eerste banden los, het bloedt sal onverhindert door de pyp loopen tot aen 't uysterste der Slagh-aderen, nochtans en sullen die, de welcke beneeden den bandt zijn niet kloppen; maect den bandt los, sy sullen wederom kloppen. Door de wonde sal wel eenigh bloedt uytvloeyen, maer wat is 't dan? men sal evenwel konnen sien, datmen voor heeft.

3. Indien de *Diastole*, ofte uytsetting des Hertens geschieden door verdunninghe des bloedts, soo soude de selve veel langhduriger zyn in de dieren, als nu is. Want daer vloeyt een merkelyck deel bloedts in het Hert, het welck op dat het geheel lochtich werde, daer is tijdt toe van doen, noch het en kan soo snellijck en schielijck niet dun worden, als de opswellingh wel snellijck en schielijck geschiedt; al is 't dat men siet dat Olie en Peck in het vyer vallende snellijck op vliegen en dun worden. Maer in het Hert en is soo groote hitte niet, als in het vyer, derhalven en is het niet van vermogen dat uyt te wercken, 't gene het vyer uyt werckt. Ja in de visschen is ten seer kleynen hitte, ende veel liever koude, echter kloppen laere Hertens alsoo rasch, als de onse.

4. By ald'en dat de Slagh-aderen worden opgespannen van het bloedt, 't welcke het Hert in de selve uytstort, soo sal dat deel, 't welck aldernaest het Herte is, en dat bloedt alderreest ontfinght, alleenlijck kloppen, de andere deelen en sullen op die selvige stont niet kloppen. Want het gene dat uyt het Hert wordt uytgeworpen, en wordt niet schielijck door alle de Slagh-aderen verspreyde, overmits dat 't strijdt tegen de bewegingh van soo grooven lichaem. Maer de Slagh-aders des geheelen lichaems kloppen altemael gelijck. Dit van de oorsaecke der beweginghe des Hertens:

Tegen den onloop des Bloeds, den welken U. E. met Harvorus ainst stelt, hebba ick dese dingen.

1. Het Slagh-aderlijcke en Aderlijcke Bloedt soude soo teenemaal gelijck zyn; ja een en het selvige; 't welck tegen het gesicht der ooggen strijdt. Want gene is geelder en levendiger, en dit swarter en droeviger.

2. De koortsige stoffe elders in de Aderkens van het Hert gelegen sich onthoudende, de welcke maer een afgierende koorts maect, soude op eenen dagh vele overvallen moeten veroorsaecken: te weten, soo dick wils als dat bloedt en te gelijck de koortsige stoffe wederom in het Hert

keert, en U. E. stelt dat dien weder keert hondert, jaetwee hondertmael in een dagh geschiedt.

3. Wanneer in een Dier sommige Aderen toegebonden waeren, die nae het been loopen, de Slagh-aderen vry gelaten zijnde, so soude dat been in een korten tijdt wonderlijcken moeten swellen: om dieswille, dat het bloedt doorgaens door de Slagh-aderen soude vloeyen in de Aderen. Maer het is 'er soo verre van daen dat sulcks soude geschieden, dat veel eer het deel, indien ghy de Aderen lange gebonden laet, soude dun en mager worden door gebreck van voedsel.

Op dese mijnnetwijffelingen sal ick uwe antwoorden soo begeerichlijck verwachten, als U. E. my die selvige heeft afgevordert.

ANTWOORT

VAN

RENATUS des CARTES,

Op een Brief van seecker

GENEES-MEESTER

VAN

LOVEN,

In welke wordt behandelt van de bewegingh der Hertens.

Niet t'onrecht hebbe ick niet een over groote begeerte verwacht, uwe tegenwerpingen op mijn gevoelen van de bewegingh des Hertens; want als ick sagh op uwe geleertheydt, verstant en manieren, en op de goetgunstighydt, die U. E. my toedraecht, soo wiste ick wel dat de selve seer geleert, vernuftigh, en niet geen vooroordeel van boosaerdigheyt besoodelt souden wesen: en dit oordeel en heeft my niet bedrogen, maer ick hebbe U. E. te bedancken, soo om dat ghy my die hebt toegesonden, als oock om dat ghy my hebt indachtigh gemaect, hoe dat ick mijn meyningh met de achtbaerheydt van *Aristoteles* kan staende houden: Te weten, alsoo dien man so gelukkig is geweest, dat, al 'tgen' hy eertijds, 'tzy denckende, ofte niet denckende geschreven heeft, huyn den ten dage van veele voor een Godt-spraecke werdt gehouden, soo en soude ick niet meerder wenschen, dan dat ick van de waerheyt niet afwijckende, tijne voetslappen in alles mochte volgen. Maer ick derve my niet beroemen, dat ick in dese saecke, waer van ick spreke, dat gedaen hebbe, want al is 't dat ick, gelijck als hy, segge dat de kloppingh van het Hert geschiet door opswelling van de vocht in het selve heet wordende, soo en versta ick nochtans by dat vocht niet anders als het bloedt, noch ick spreke niet gelijck als hy, *van een swellingh des vochts, de welcke altijd van de spijse daer bykomt, ende den buytenssen rock des Hertens oplicht*; want indien ick foodanige dingen by brachte, ick soude met seer klaerbl jekelijcke redenen wedersproken konnen worden, ende men soude met recht gelooven, dat ick op het maeksel van geener dieren herten oyt te dege gelet hadde, indien ick swijgende van de Holligheden, vaten

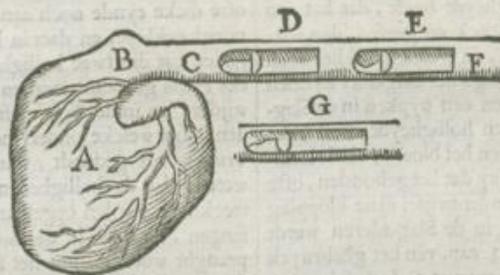
ende

ende Klap-vlieskens, soude bevestigen, dat den buytensten rock des selvigen alleenlijk wordt opgelicht. Maer soo wie uyt voorgaende onwaerheden (gelijk de Reden-konfenaers spreken) die waerheyd by geval wil besluyten, die en dunckt my niet beter te redneren, dan of hy eenige valfheydt uyt de selve wilde trecken; noch men moet niet meynen, indien dat twee, den eenen dwaelende, ende den anderen den rechten wech ingaende, tot de selve plaets komen, dat den eenen het voetspoor van den anderen gevolght heeft.

Op het eerste dat ghy tegenwerpt: te weten, dat het Hert uyt het lichaem genomen, ende in Stucken gesneden zijnde, elck Stuckken noch een tijdt langh klopt, alhoewel daer geen bloed in, ofte uyt en vloeyt. Ick antwoorde dat ick dat eertijds naeukeurighlijk genoegh ondersocht hebbe, insonderheydt in de vischen, welckers Hert uytgesneden zijnde veel langer klopt als het Hert van de Land-gedierten, maer dat ick altijdt ofte geoordeelt hebbe, ofte, gelijk het menigmael gebeurt, met de oogen selfs gesien hebbe, dat'er eenige overblijfselen des bloeds in het deel, waer in de kloppingh geschiedde, uyt de andere bovenste deelen is neergevallen geweest, ende dat ick my selfs lichtelijck hebbe doen gelooven, dat een weynigken bloeds uyt het eene gedeelte des Herts in een ander, 't welck weynigh heeter is, gevallen zijnde, genoegh is om dese kloppingh te maecken. Want men moet merken hoe den hoop van eenig vocht minder is, dat de selve soo veel te lichtelijcker kan locht ende dun worden: en gelijkkerwijs als onse handen, hoe datse dickwilder eenige bewegingh oeffenen, hoe datse veerdiger worden om de selve te hervatten, dat so oock het Herte, 't welck van de eerste oogeblick sijner scheppingh met een gedurige verwisselingh geswollen en ontfwollen heeft, door de minste kracht kan aangedreven worden om in dat selvige aen te houden; ende cyndelijck gelijk, als wy sien dat sommige vochten by tenige andere gemenght zijnde, daer door heet worden en oprijfen, dat soo oock mischien in de schuyfplaetsen van het Hert eenigh vocht gelijk als gifte sich onthoudt, door welckers vermengingh het andere bykomende vocht

uytdijdt. Maer dese tegenwerpingh dunckt my veel meerder kracht te hebben op het gemeyn gevoelen van andere, de welcke meynen dat de bewegingh des Herten van eenige kracht der ziele voortkomt: Want, ick bidde U, hoe sal die van de menschelicke ziele hangen, die segge ick, welcke in de geleyden deelen des Herts gevonden wordt, aengesien dat het ongelooflijk is, dat de redelijcke ziel ondeylbaer, ende geen andere gevoelige ofte groeyige ziele met haer vergeselschapt en is?

Ghy werpt ten tweeden dat tegen, 't welck Galenus geschreeven heeft op 't eynde van het boeck, *Of'er Bloeds in de Slag-aderen is*, daer ick wel noyt een proeve van genomen hebbe, ende komt nu oock niet gelegen 't selve te besoecken, noch ick achte het oock niet de pijn weerdt, want die oirfaecke van de klopping der Slag-aderen gestelt zijnde, de welcke ick stelle, soo leert mijn *Mechanica* ofte handige vertoog-konst, dat is, Natuer-kunde, dat, alfinen een penne of pijpien in de Slag-ader steeckt, ende de selve op de penne bindt, de Slag-ader niet verder als den bandt moet kloppen, doch wanneer den bandt los gemaect is, datse dan verder moet kloppen, even gelijk als Galenus ondervonden heeft; als maer de penne een weynigh naeuer is als de Slag-ader, gelijk hy sonder twijffel heeft onderfelt, ende gelijk als ick daer uyt besuyte, dat ghy het selve onderfelt, om dat ghy segt, dat wanneer den bandt is los gemaect, een weynigh bloeds door de wonde sal uytloopen, want indien de penne de geheele wijde van de Slag-ader vervulden, so en soude door de wonde seer naeuw gesloopt zijnde, in 't minste geen bloedt uytloopen. Maer wanneer de penne in de holligheydt der Slag-ader 't famen met het bloedt fwemt, soo en is het geen wonder dat de selve sijne bewegingh niet en kan verhinderen. Want men moet merken dat dese bewegingh daervan niet en geschiedt, om dat het bloedt uyt het Hert komende, schielijck door alle de Slag-aderen werdt verspreyt, gelijk als ghy in uwe vierde tegenwerpingh onderfelt, maer daer van, om dat het bloedt in het deel der groote Slag-ader, 't welck naest aen het Hert is in vloeyende, al het ander bloedt 't welck in de selve, en in haere tacken is, uyt stoot en be-

weeght, 't welck eensklaps geschiet, dat is, *in instanti*, gelijk de Wijs-geeren, spreeken. Laet ons, tot een voor-

beeldt, stellen, dat B. C. F. zijn een Slag-ader vol bloeds, gelijkse altijdt zijn, in welke uyt het Hert A eenig nieuw bloedt

bloedt infort: want soo sullen wy lichtelijck verlaen, dat dit nieuw bloedt de ruymte B welcke in den inganck van dese Slag-ader is, niet en kan vervullen, ten zy dat het ander deel des bloedts, 't welck te voren dese selve ruymte B vervulde, vertrecke nae de C toe, ende van daer de andere deelen des bloedts voort floote nae de D, ende soo vervolgens tot aen E, soo dat in het eygen oogenblick, als het bloedt opklimt van A tot B, de Slag-ader tot E moet kloppen. Noch het en sal niet kinderen, indien wy ons in beelden dat in de selve een penne D, ofte eenigh ander lichaem, 't zy hol, ofte niet hol onthouden wert, als het maer onverhindert in het bloedt drijft, om dat foodanigen lichaem alsoo lichtelijck naer E sal gedreven worden, als het bloedt selfs. Want de Slag-aders zijn inwendigh seer glat ende effen, ende om datse uyt tamelijcke harde rocken bestaan, so en prangen se haer selven niet toe gelijck als de Dermen en Aderen, na de maete des lichaems, 't welck in de selve onthouden wordt, maer sy plegen oock in een doot dier ledigh gapende, en wijdt open te zijn. Doch indien een andere penne aen E in dese Slag-ader is gesteken, op welcke sy gebonden is, gelijck *Galenus* wil, al hoe wel het bloedt door dese penne kan doorgaen tot F, soo en sal het nochtans aldaer de zyden van de Slag-ader niet merckelijcken schudden, om dat het uyt een nauwer plaets in een ruymmer overgaende, een groot deel van sijne krachten sal verliefen, ende de andere krachten sal het veel eerder nae de lenghte van de Slag-ader, dan nae de breedte van de selve gebruycken, ende overfulcx sal het de selve door een gestadige toevloeyinge wel kunnen vervullen, ende meer doen opswellen, doch niet met onderscheyde sprongen bewegen. Noch daer en is geen andere reden waerom dat de Aderen, die door verscheyden *Anastomoses*, ofte mondt-voegingen zijn vereenigt, oock niet en kloppen, als om dat haere eynden, door de welke het bloedt uytgaet, nauwer zijn, als haere pijpen, in de welke het vloeyt.

Wy kunnen dese ondervindingh van *Galenus* op twee andere manieren verfoecken: te weeten, dat men in de Slag-ader ofte een penne, ofte eenigh ander pypken indouwt, 't welck soo dick is, dat het de geheele holligheydt van de Slag-ader vervullende, van binnen aen de selve dicht aenkleeft, en niet en kan swimmen in het bloedt, gelijck als dat, 't welck hier by D in de figuer gesteldt is, en soo naeuwen holligheydt heeft, dat het aen het bloedt geen ruymmer doorganck en geeft, dan dat, 't welck hier by E gesien wordt, in welck geval het oock niet gebonden zijnde, de bewegingh der Slag-ader sal doen ophouden. Of wederom dat men een pypken in de Slag-ader douwt, 't welck soo ruymen holligheydt heeft, dat het soo vryen doorganck geeft aen het bloedt, als de leedige Slag-ader: in welck geval, 't zy dat het gebonden, ofte niet gebonden werdt, sal het sonder twijfel sijne klopping niet verhinderen. Of'er bloedt in de Slag-aderen werdt onthouden in 't 9. Boeck op 't 3. cap. van het ghebruyck der Pollen. *Noch wy en behoeven ons niet te laeten bewegen door de geloofmeerdigheyt van Galenus, de welke op verscheyden plaetsen verseeckert, dat de Slag-aderen niet opgespannen worden als leederen sacken, om datse vol worden,*

maer datse vervult worden gelijck blaasbalken (als oock de keel, de longen, en de geheele borst) om, datse worden opgespannen, en datse opgespannen zijnde niet haer uytensle deelen en gaten, uyt alle naebueryge plaetsen nae haer trecken, al't geen begunen is om hare boesemen te vervullen. Want hy wort door seer gewisse ondervindingh wederleydt, die ick voor desen etlijke malen, en noch heden, terwile ick dit sehrijve, gesien hebbe: Te weten, de borst van een levende Conijn geopent, en de ribben soo van een gescheyden hebbende, dat het Hert en de Stam van de *Aorta*, ofte groote Slag-ader bloedt lagen, soo hebbe ick de groote Slag-ader, van alle deelen, aen welke sy vast was, afgescheyden zijnde, verre genoegh van het Hert met eenen draedt toegebonden, op dat men niet en soude kunnen vermoeden dat'er eenigh bloedt ofte geest van elders anders in de selve, dan uyt het Hert zoude konnen invloeyen: daer nae hebbe ick met een mesken in de selve gesneeden, tuschen het Hert en den bandt, en hebbe seer klaer blijkelijcken gesien dat het bloedt op die tijdt als sy wierdt opgespannen, door de inghesneden openingh springende uytvloeyde, doch dat'er op die tijdt, als sy neerlijgde, geen bloedt uyt en quam. Maer in tegendeel, indien de meyningh van *Galenus* waerachtigh was, soo soude die Slag-ader op yeder oogenblick van de *Diastole* ofte spanningh, de locht door de ingesneden openheydt hebben moeten nae haer trecken, en nooyt, dan op de tijdt van de *Systole* ofte neerlijgingh het bloedt moeten uytgeven. Gelijck my dunckt dat niemant en kan twijfelen.

Voortgaende in dit ontleeden van het levendige dier, soo hebbe ick die helft van het Hert, 't welck sijne puncte genoemt wordt, afgesneeden, maer van dat oogenblick als als het van 't hooft ofte de andere helft is afgescheyden geweest, en hebbe ick het niet kunnen mercken dat'er eens meer geklopt heeft, 't welck ick om de voorgaende tegenwerpingh hier waerichouwe, op dat ghy daer op let, dat de deelen van het Hert nae sijn dickite eynde noch eenigen tijdt lange kloppen, om dat in de selve noch eenigh nieuw bloedt uyt de aenhangende vaten en oorkens invloeyt, doch dat de deelen nae het spits eynde van 't Hert soo niet en kloppen. Maer nae dat de puncte ofte spits eynde van het Hert is afgesneden geweest, heeft het hooft ofte dicke eynde noch aen de vaten hangende langh genoegh geklopt, en daer in hebbe ick seer gemakelijcken gesien dat die twee holligheden, de welke de buycken des Herts genoemt worden in de *Diastole* ofte uytsettingh wijder, en in de *Systole* ofte neerlijgingh nauwer warden, door welke ondervindingh het gevoelen van *Haerwinus* wordt gedoodt, want hy seyt geheel anders: te weten, dat de holligheden in de *Systole* ofte t'samen-treckingh werden opgespannen, om het bloedt te ontfangen, en datse in de *Diastole* ofte uytreckingh toegepranght worden, om het selve in de Slag-aderen uyt te loeten. Welcke dingen ick hier in 't voorbygaen hebbe bygevoeght, op dat ghy sien mooght, dat'er geen ander gevoelen als het mijne en kan bedacht werden, tegen het welke niet eenige seckere ondervindingen en strijden.

Mercki,

Merck
lijck
gehe
men
eene
hebb
welc
soo v
hollig
't We
deelt
wort
gesp
want
veel
ofte:
T
des h
stole
is.
in be
schic
dert
van
een
geda
ande
den
blijc
fins
verd
de s
gelij
hebb
schic
gele
te d
zijn
als e
Slag
hou
zijn
hoe
dact
feld
te b
De
hey
den
een
des
ofte
gro
Mer
verl
stre
dun

Merkt, dat men, om dit wel te beproeven, niet alleenlijk het uyerste eynde des punchts, maer de helft van het geheele Hert, ofte oock meer moet affnijden: en dat men dat in een Conijn, een vreesachtigh dier, en niet in eenen hondt en moet versoecken. Want in de honden hebben de buycken des Herts verscheyden kromten, van de welke yeder holligheydt door de opswellingh des bloeds soo wordt opgespannen, dat ondertusschen de algemeene holligheydt van yeder buyck schijnt nauwer te worden. 't Welck haer mischien bedrogen heeft, de welke geoordeelt hebben dat het Hert in de *Diafole* ofte uytreckingh, wort t'samen getrocken. Maer dat het selve dan wort opgespannen, kan door het gevoelen selfs bewesen worden, want als men het in de handt vat, kan men voelen dat het veel harder is in de *Diafole* ofte opswellingh, als in de *Sijfole* ofte neerlijgingh.

Ten derden werpt ghy tegen, dat, indien de uytsetting des herte geschiede door verdunninge des bloeds sijne *Diafole* ofte uytrecking veel langduriger soude wesen, als nu is. 't Welck ghy mischien soo laet voorstaen, om dat ghy u in beeldt dat die verdunning is gelijk als die, de welke geschiedt in de Windt-ballen als het water in de selve verandert in een damp: maer men moet verscheyden soorten daer van onderscheyden, want het geschiedt anders wanneer een vocht geheelijck tot roock en locht vergaet ende sijn gedaente verandert, gelijk als in de Windt-ballen, ende anders wanneer een vocht sijn gedaente behoudt, ende in den hoop en veelte alleen vermeerdert. Maer het is klaerblijckelijck dat de eerste wijze met het bloedt in 't Hert geenfins over een komt, soo, dat alle het vocht niet gelijk wordt verdunt, maer alleen die deelen, welke uyt de vlackte van de selve oprijfende in de naefte locht haer uyt breyden, gelijk als ick in de *Meteoris*, dat is, daer ick geschreeven hebbe van die hoog verheven dingen die in de locht geschieden, op het 2 en 4. Capittel, wijldoopigh hebbe uytgeleyt: want in 't Hert is geene foodanige locht, noch vlackte die na by de locht is, maer de holligheden van de selve zijn in de levendige dieren, soo groot als zij, vol bloeds: als oock, om dat, indien het soo waere, geen bloedt in de Slag-adern, maer alleenlick een dampige locht soude onthouden worden. Doch nu en twijfelt niemant, ofte sy zijn vol bloeds. Ende hier machmen hem verwonderen, hoe dat de Oude soo weynigh waerheys hebben aen den dach gebracht, de welke soo verre van dese saecke twijfelden, dat *Galenus* een geheel boeck geschreeven heeft om te bewijfen dat 'er natuerlicken bloedt in de Slag-adern is. De andere wijze van verdunning, op welke de vochtigheydt in hoop vermeerdert, moet wederom onderscheyden worden, want die geschiedt, ofte allenckens, ofte in een oogeblick, allenckens: te weten, wanneer de deelen des vochts by trappen eenige nieuwe beweeging, gedaente, ofte standt krijgen, waer door sy omtrent haer meerder of grooter tusschen-wijden laten, dan te voren: ende in de *Meteoris* ofte hoog verheven dingen des lichts hebbe ick verklaert op wat wijze, niet alleen van hitte, maer oock van strenghe koude ende andere oirsaeken, foodanigen verdunningh kan ontsaen. Eyndelijck, geschiedt 'er oock een

verdunningh in een oogeblick, volgens de gronden van mijne Wijl-begeerte, soo dickwils als de deeltjens des vochts oft altermael, oft meest hier en daar door des selfs hoop verspreydt zijnde, op eene tijdt gelijckelijck eenige veranderingh ontfangen, waer om sy een merckelijcke ruymere plaetic vereyschen. Dat dese laetste wijze de selve is, op welke het bloedt in 't Hert wordt verdunt, geeft de saecke selfs te kennen, want sijne *Diafole* ofte uytsettingh geschiedt in een oogeblick. Ende indien wy te dege letten op alle die dingen, de welke ick hebbe geschreeven in het vijfde deel van het boeckken van de Methode, dat is van de Wijze om sijn reden wel te beleiden, ende waerheydt in wetenschappen te soecken, soo en sullen wy aen die saecke niet meerder mogen twijffelen, als wy twijffelen of Olie en de vochten soo verdunt worden, als wy de selve door schielicke sprongen sien oprijfen. Want het geheele maecksel des Herts, sijne hitte, en de nature des bloeds selve spannen daer toe soo t'samen, dat wy geen saecke met onse sinnen begrijpen, die my schijnt sekerder te wesen. Want wat de hitte belangt, al is 't datse in de Visschen niet groot en is, soo isse nochtans grooter in haer Herte, dan in eenige andere deelen. Maer ghy ontkent dat de natuere des bloeds foodanigh is, dat het schielick verdunt: te weten, om dat Olie ende Peck niet gelijk en is, maer meer een waterigh ende aerdachtig vocht; gelijk als of vette dingen daer toe alleen bequaem waren. En pleegt het water selfs soo niet te rijfen en op te swellen, als men daer maer visch ofte yet anders in koockt? nochtans en kanmen niet seggen dat het bloedt waterachtiger is als dat. En rijft het meel oock niet alsoo sonder groote hitte gekneedt en gehevelt zijnde? nochtans en schijnt het bloedt niet aerdachtiger dan het selve. Maer wat komt 'er naerder mede over een dan Melck, de welke op 't vyer gefet ende tot een sekeren trap van hitte gekomen zijnde, oock alsoo op swelt. Maer wat is het van noode vreemde voorbeelden by te brengen, daer ons de *Chymie* ofte Louter-konst een groote menigte soude konnen verschaffen, aengesien dat het bloedt selfs, indien het versich uyt de Aderen gelaten zijnde valt in een plaats, die een weynigh heeter is, dan het bloedt selve, oock in een oogeblick opswelt: gelijk ick etlike malen beproeft hebbe. Maer nochtans, om dat ick wete de natuere van het selve foodanigh te wesen, dat het, soo haest als het buyten de vaten is, bederft, en dat de hitte des vyers, van de hitte des Herten in sommige dingen verschildt, daerom en beveligt ick niet dat de verdunningh des bloeds, de welke in het Hert geschiedt in alles gelijk is die gene, de welke soo door konst beschickt wordt. Maer om niets voor U E. verborgen te houden, soo meyne ick dat de selve alsoo geschiedt. Wanneer het bloedt in het Hert rijft en swelt, soo breeckt het meeste gedeelte van 't selve wel uyt door de grote Slag-ader ende de Slag-aderlicke Ader, maer het andere blijft noch binnen, 't welck de inwendigste plaetsen van des selfs holligheden vervullende aldaer een nieuwe hoogte van hitte, en gelijk als een seckere natuere van gist verkrijgt: en terstont nae dat het Hert ontswollen is, sich seer snellic en vermengende met het nieuwe bloedt, 't welck door de Holle Aderen de Aderlicke Slag-ader in vloeyt,

br. ngt.

brenghet het te wegen dat het seer snellijcken swelt, en in de Slag-aderen vertreckt; Doch het laet wederom eenigh gedeelte aldaer blijven, 't welck voor gist dienen sal. Gelijk als den Hevel van 't Broodt pleegt gemaect te worden van een stuck deeghs, 't welck nu gehevelt is, de gist des wijns van het overblijffel der drayven, en de gist van het Bier uyt eenighen droefflem van 't selve. Ende hier en wordt geen overgrootte hitte verseycht, maer verscheyden, maer de verscheyden natuere des bloeds van yder dier. Gelijk oock noch Bier, noch Wijn, noch Broodt, uyt welcke een groot deel van ons bloedt gemaect wordt, sterke hitte van noode hebben om te gitten, ofte te rijfen, maer worden oock van selfs lauw.

Uwe vierde tegenwerpingh meyne ick, dat ick nu hier te voren genoegh Lebbe beantwoordt, om dat ick vertoont hebbe, op wat wijze de Slag-aderen altemael gelijk kloppen. Soo is dan overigh dat ick beantwoorde die dingen, de welke ghy tegen den omloop des bloeds hebt bygebracht.

Het eerste is het onderscheyt tusschen het Slag-aderlijcke en 't Aderlijcke bloedt, 't welck ick wel selfs in het boeckken van de Methode ofte Leer-wijze op de 51 zijde, hebbe geoordeelt dat tegen *Harveus* konde ingebracht worden, om dat volgens sijn gevoelen wordt verstaen, dat 'er geen veranderingh des bloeds in het Hert en geschiedt: maer ick, die een schielijcke opswellingh en gelijk als een overkookingh des bloeds beschrijve, en vreesde voor die tegenwerpingh niet. Want ick bid u, wat kan in eenigh lichaem grooter en schielijcker veranderinge veroirsaecken, als die overkookinghe en gistinge te ghelijck? Maer ghy sult seggen, dat het bloedt uyt de Slag-aderen door der selver eynden in de Aderen invloeyende, aldaer geen verandering en lijdt, en dat daerom het selve in de Aderen niet verschillich en moet wesen van 't gene dat in de Slag-aderen is. Welcke tegenwerpingh op dat wel magh beantwoorden, soo gelieft voor eerst te bedeneken, dat 'er niet eenen dropel bloeds in de Slag-aderen en is, de welke een weynigh te voren niet door het Hert en is geguen, doch dat 'er in de Aderen alrijt eenige droppelen zijn, de welke uyt de Slag-aderen niet gekomen en zijn: te weten, om dat uyt de Dermen alrijt eenige vochtigheyt in de selve komt; als oock dat alle de Aderen t'samen met de Lever gelijk als een vat moeten aengemerckt worden. Welcke dingen vast gestelt zijnde, soo kan men lichtelijck verstaen dat het bloedt die hoedanigheden, welke het in het Hert ontfanght in alle de Slag-aderen behout: ja dat meer is, indien wy ons inbeelden, dat het selve door het Hert gaende wit wierde, gelijk het in de Lever root wordt, dat in de Slag-aderen geen ander dan wit, en in de Aderen geen ander dan root bloet en soude onthouden worden, want het wit bloedt 't welck gedurigelijck in de selve uyt de Slag-aderen soude invloeyen, onder het andere 't welck nu root is, vermengt zijnde, soude even eens gelijk als water onder wijn gegoten zijnde, terfont de verwe van de selve aen nemen. Daerenboven moet men aen mercken dat 'er veele dingen zijn, de welke nae datse heet zijn geworden, alleen daer van, datse langsaem ofte haestelijck verkoelt worden, seer verscheydene hoedanig-

heden ontfangen. Alsoo wordt het glas, ten zy het langsaem verkoelt werde, soo broosch, dat het de locht oock niet en verdragen, ende de selfde Stoffe kan nu tot yser, nu tot stael worden, na de verscheyden wijze van smelten. Want het bloedt, 't welck uyt een Slag-ader vloeyt kan vergeleken worden by glas, 't welck gloeyende uyt den oven genomen is, en 't gene uyt een Ader, by glas, 't welck door een langsaem vyer herkoockt wordt: ende het aldersterkste vyer van de smelt-ovens en schynt soo grote kracht niet te hebben op stael ofte glas, als de gematigde hitte des Hertens op het bloedt, 't welck namentlijk een vocht is, het welke soolichtelijck verandert, dat de locht alleen het selve, soo haest als het uyt de Aderen is, beresft. Op het gene dat gy daer by voegt van de stoffe der aflatende koortsen, en hebbe ick anders niet te seggen, als dat ick in 't minste niet en vermoede dat de selve in de Aderen sich onthoudt, ende dat ick verwonderden ben, dat dit gevoelen, 't welck op geen waerschijnlijcke reden gegrond en is, veel aenhangers gehad heeft, tegen de welke *Fernelius* disputteert oft twiltredent *Path. l. 4. c. 9.* soo dat ick oock de eene aensienlijckheyt met de andere wederlegge. Maer daerenboven overwint hyse oock met redenen, en onder andere heeft hy 'er eene, de welke my genoegh dunckt te wesen: Te weten, indien de stoffe van de aflatende koortsen uyt de Aderen voortquam, ofte daer soude nooyt een dubbele *Tertiane* ofte anderdaeghsche koorts wesen, ofte alle seer heftige *Tertiane* soude dubbel zijn, en van de vierden daeghsche is het 't selfde. Ick doe hier van mijne redenen geene by, noch ick segge van de koortsen niet, 't geene ick gevoele, op dat ick my van de eene swarigheyt in d'andere niet laet sleepen.

Nu is noch overigh de tegenwerpingh van sommige toegebonden aderen die na het been loopen, de Slag-aderen vry g'aten zijnde, waer na ghy segt dat het been niet op en swelt, maer veel eer allencxkens dun en mager wordt, door gebreck van voedsel. Alwaer wel onderscheyt moet gemaect worden, want soo haest als de aderen alsoo sullen gebonden zijn, soo sullense sonder twijffel een weynigh swellen, en indien men een van de selve opent beneden den bandt, so sal al het bloedt des lichaems, ofte ten naesten by al door de selve kunnen uytloopen, gelijk als de Heelmeesters dagelijcks ondervinden. En dat en geeft niet alleenlijck een waerschijnlijckeydt om den omloop des bloeds te gelooven, maer bewijst den selven klaerblijckelijcken. Doch indien de aderen soo lange gebonden worden gelaten, soo kan ick wel bevroeden, dat het waer sal wesen, 't gene ghy schrijft, alhoewel ick het noyt versocht en hebbe, om dat het bloedt in de gebonden aderen stil staende, binnen korten tijdt seer dick sal worden, en onbequaem om het lichaem te voeden. Daer en sal geducrigelijck geen nieuw bloedt door de Slag-aderen in komen, om dat het de taexkens, en andere doorgangen gestopt zijnde, nergens doortocht sal vinden. Ja dat meer is, de aderen selfs sullen mischien een weynigh slijcken: te weten, als de wey des bloeds, 't welck in de selve is, door een ongevoelijcke uytwaefmingh vergaet. Maer dit en doet gantlich niet tegen den omloop des bloeds.

Den

Den tweeden Brief van een seker
GENEES-MEESTER

van

L O V E N ,

Aen

RENATUS des CARTES.

W A t belanght uwe antwoorden op mijne tegenwerpingen, ghy verfoeckt, dat ick u soude laten weten, op wat wijze my die voldaan hebben; noch niet volkomentlijk, want daer zijn noch eenige dingen, die ick wel klaarder en duydlijcker van u wilde geseft hebben.

Op de eerste seght ghy, dat in de Herten uyt de lichaemen genomen zijnde, eenige overblijfselen des bloeds, in het deel, waar in de kloppingh geschiedt, uyt de andere bovenste deelen neervalt. Ick bevinde dat die bovenste deelen, in de welke uyt andere niet en kan neervallen, oock kloppen, ghy voeght er by, dat dese selve tegenwerpingh, veel meerder kracht heeft op het gemeyn gevoelen van andere, de welke meynen dat de bewegingh des Herten van eenige kracht der ziele voortkomt. Dit en verschoont u niet, misschien en is noch dese, nochtan de waere oorsaeck van des selvs bewegingh. Niet te min soo dunckt my dat ick het gemeyn gevoelen kan staende houden: want als 't dat in eens menschen Hert uyt het lichaem genomen zijnde, geen ziele en is, en dien volgens oock geen kracht, soo is nochtan het wercktuigh van de ziele een weynigh tijds in het selve; namelijk, een geest door de kracht der ziele werckende. Soo meyne ick dat een dootd lichaem van een mensch, de welke schielijck onthalt is, het voedsel na sich treckt, koockt en in sijn eygen wesen verandert, even eens gelijck als in een levend lichaem geschiedt, soo lange als 'er warmte en levendig-makenden geest in het doode lichaem is.

Op de tweede seght ghy, dat de bewegingh der Slag-aderen daer van geschiedt, dat het bloed in het deel der groote Slag-ader, 't welck naest aen het Hert is invloeyende, al het ander bloed uytstoot en beweeght, &c. Dat het soo niet en geschiedt, leeren de voorvallen der Heelmeesters, als een Slag-ader gequetst is, soo is het de grootste moeyte en arbeydt voor de Meesters om het bloed te stempen: sy douwen 't samentreckende poeyeren, en linnen, en ick en weet niet wat, in de wonde van de Slag-ader selfs: soo datse, door het instoppen van die vreemde lichamen in de Slag-ader, het bloed 't welck in de selve is beneden de wonde, schryden van 't gene dat boven de selve is: echter en wordt de bewegingh van de Slag-ader beneden de wonde niet gestuyt, noch die lichamen en dryven niet los met het bloed in de Slag-aders; maer zijn vast en ingepackt: want anders en soude het bloed niet gestent worden.

Daer nae voeght ghy 'er by; alinen in de Slag-ader een pipken douwt, 't welck soo dick is, dat het de geheele ruymte van de selve vervult, en van binnen een nauwe

holligheydt heeft, soo dat het aen het bloedt geen vryen doorganck en geeft, dat in sietleken geval het oock niet gebonden zijnde, de bewegingh der Slag-ader sal doen ophouden, en daerom meyn ghy dat de Aderen niet en kloppen, &c. Of den vryen doorloop des bloeds van binnen door een dam wardt geschuyt, of dat het selve van buyten geschiedt door het omleggen van eenigh lichaem de Slag-ader omvattende, is, gelijck ick meyne, al even eens. Maer hoe seer oock dat de Slag-aderen vernaeuwt worden, als maer de rock en oft vlielen van de selve niet geheeljck tegen malkanderen geneepen en worden, soo en wordt de bewegingh niet benomen, soo dan, &c. Die dingen, welke van het ophuyden van een levendigh Conijn bybrengt, zijn waerachtigh; en Galenus heeft in sijn boeck van de bedieningh der ontleed-kanste, 't selve voortgebracht, sich verwonderende, hoe dat het hooft oft dickste eynde des Herts achterlaest klopt.

Op de derde seght ghy, als 't dat in de Herten der Visschen geen groote hitte gevoelt wordt, soo isse nochtan daer grooter, als in de andere deelen van de selve. Laet het soo wesen: nochtan en isse soo groot niet, datse het bloed der Visschen soude konnen verdunnen en locht maken, en dat soo snelijck. Onse handen zijn veel heeter dan de Herten der Visschen, nochtan, als wy het bloedt van de Visschen in onse handen houden, so en doen die het selve niet. Daer nae neemt ghy uwen toevlucht tot een gift van 't Hert, de welke het bloedt soude verdunnen en doen ryfen, in welke gift, ick vrees dat ghy hebt gemilt. En genomen het zy soo: hoe sal, segge ick, het soo ras doen ryfen; want dat is tegen de natuere en aerdt van de gift. Dese dingen wilde ick noch wel uytgeleyd hebben, indien het u luit: indien 't u niet de pijn weerd en dunckt, en dat ghyse genoegh verkiert acht te zijn, soo laet het blyven; en ick sal poogen by my selvs uwe dingen te herkauwen. De andere dingen, die ghy tot bevestigingh van den omloop des bloeds schrijft, hebben eenige waerchijnlijckhey, en dat gevoelen en misluoght my niet seer.

A N T W O O R T

V A N

RENATUS des CARTES,

Op den tweeden Brief van den

GENEES-MEESTER

V A N

L O V E N .

I C K ben aen U E. seer verplicht, soo van wegen uwe needstighheydt in het antwoorden, als oock in het toefenden der Brieven van andere. Die dingen, welke ghy wederom tegenwerpt, zijn geenlins te verachten, maer indien 'er yet is weerdig nauwekerighlijck beantwoordt te worden, soo zijn het dese. Want op het eerste seght ghy seer wel, dat de bovenste deelen van een Hert uyt het lichaem genomen

Ff

zijnde

zijnde meest kloppen, waer uyt ghy beftuyt dat dese kloppingh van het invallen des bloeds niet en hanght. Maer twee dinghen staen hier aen te mercken, door welcke ick meyne dat dese swarigheydt t'eenemaal wordt ontwortelt. Het eene is, dat die deelen des Herts, de welcke de bovenste ghenoeemt worden: te weten, aen het hooft van de selve, tweederley zijn, sommige in het welcke de Holle Ader, en de Aderlijke Slagh-ader worden ingeplant, de welcke om de rijfinge van het nieuwe invallende bloedt niet beweeght en worden; nae dat de oorkens, en de daer aen hangende vaten zijn afgesneden, ten zy misfchien voor soo veel, als yets uyt de Kroon-ader en andere vaten door het Hert verspreydt zijnde, de welcke dan omtrent het Hooft van 't Hert altemael open zijn, in der selver holligheden invloeyt; andere, in de welcke de Slagh-aderlijke Ader en de groote Slag-ader worden ingeplant, de welcke laetst van alle moeten kloppen, oock wanneer de punct off spits van 't Hert is afgesneden: te weten, om dat, wanneer het bloedt gewoon zijnde door de selve uyt te gaen, aldaer soo gemakkelijke wegen vindt, dat alle desselfs overblijfselen, de welcke in de deelen van een opgesneden lichaem gevonden worden, sich daer nae toe strecken. Het andere, dat hier staet aen te mercken, is, dat de bewegingh van de ooren des Herts ende der selver bygelegene deelen seer verscheyden is; van de bewegingh die in het overighe deel des Herts is; want daerom en wort men die in de selve niet gewaer, om dat het bloedt verdunt wordt en rijft, maer daerom alleen om dat het uyt de selve overvloedelijk neervalt: ten minsten als het Hert nu in stucken gesneden en krachteloos geworden is: want als het noch fris en geheel is, soo siet men een andere bewegingh in de oorkens, de welcke daer van gheschiedt, om datse met bloedt vervult worden. Doch de bovenste deelen van het Hert tot aen die plaetsen der holligheden, in de welcke de eynden van de drie-puntige klapvlesfen worden ingeplant, volgen somtijds de beweging van het overighe des Herts, somtijds volgens de bewegingh van de oorkens.

Welcke dingen aengemerckt zijnde, indien 't u gelieft met aendacht op de laetste beweginghen van eenigh stervend' Hert te letten: ick en twijfel niet ofte ghy sult seer lichtelijck met uw' eygen ooghen gewaer worden, dat sijn bovenste deelen; dat is die gene, uyt welcke het bloedt in de andere moet neervallen, dan noyt beweeght en worden, dan door die bewegingh, door welcke sy worden gheledicht: en indien ghy de holligheden naer de lenghte op snijdt, soo sult ghy somtijds sien dat de oorkens drie ofte vier maels beweeght werden, en datse elcke mael eenigh bloedt in de selve storten, eer dat het Hert eens klopt, en meer andere dinghen, de welcke altemael mijn gevoelen sulen bevestigen. Ghy sult misfchien vragen, hoe dat door het neervallen des bloeds alleen uyt de oorkens des Herts, soo grooten beweging in de selve kan geschieden, als ghy dan sien sult. Daer van sal ick hier twee oirsaecken aenwijfen. De eerste is, om dat in een levend' dier, alsoo het bloedt met geen gestadige en gelijcke bewegingh, maer met horten en stooten uyt de oorkens overvloedigh in het Hert valt, alle de vefelen der deelen, daer het door gaet,

van de natuere soo gheformeert worden, datse, indien'er oock yet het minste door de selve doorgaet, by nae soo veel en soo rasch moeten geopent werden, als wanneer aen veel bloeds doortocht geven. De andere is, dat het weynige vocht des bloeds uyt de gequetste deelen van het Hert uytvweetende, tot een merckelicken grooten druppel moet vergadert worden, eer het in de middelste holligheden van de selve kan vloeyen, op de selfde wijze als het sweet alenexkens door de huylt uytstijpende, eenighen tijdt daer blijft hangen tot dat daer druppels van gemaect worden, de welcke daer nae schielijck op de aerde vallen. Wanneer ghy op 't gene ick daer by gevoeght hebbe: namelijck, dat uwe tegenwerpingh meer krachts heeft op het gemeyn gevoelen van andere, als op de mijne: Antwoordt, dat my dat niet en verschoont, soo seght ghy de waerheyt, en daerom en is het oock mijne maniere niet, in het wederleggen van de andere den tijdt te verlijten. Maer op dat ick u aen mijne zyde soude trecken, soo meynde ick dat het niet ondienstigh soude wesen, u te toonen dat'er geen andere en zijn, die ghy met beter recht soudet mogen volgen. Maer ghy wilt die kloecke Krijgs-overste naevolgen, de welcke, wanneer se hebben aenghenomen een Kasteel te beschermen, 't welck niet wel versterckt en is, alhoewelse bekennen datse niet machtingh genoegh en zijn om de belegers te wederstaen, nochtans haer selven terfontd' daerom niet over en geven; maer willen eerst al haer kruydt en loot verschieten, en het uiterste versoecken: waer door het geshiedt, datse dickwils, terwijlse overwonnen worden, meer eere in leggen, als de overwinners selve. Want wanneer ghy, om te bewijfen hoe dat het Hert in een doodt lichaem van een mensch, van de afwesende ziele kan beweeght worden, uw' toevlucht neemt tot de hitte en levendigmakenden geest, als werck-tuygen der ziele, de welke door de kracht van de selve dat doen, ick bidde u, wat is dat anders, dan het uiterste te willen versoecken? Want indien dese werck-tuygen somtijts alleen daer toe genoeghsaem zijn, waerom niet altijd? en waerom beelt ghy u meer in dat de selve door de kracht van de ziele werken, als die afwesigh, dan dat die de kracht van de ziele niet van noode en hebben, selfs wanneer se tegenwoordigh is? Op het tweede, 't gene ghy seght van de wijze op welcke de Heel-meesters 't bloedt van een gequetste Slagh-ader stempen: antwoorde ick, dat soo dickwils als de kloppingh beneden de wonde niet op en houdt, de holte selfs van de Slagh-ader, door welcke het bloedt gewoon is te vloeyen, niet gestopt en is, maer alleenlijck het gat in het vel en het vleesch, door 't welcke, het uyt het lichaem soude komen loopen. Op het gene, ghy daer by voeght: antwoorde ick, dat'er een groot onderfcheydt is tusschen een Slagh-ader, in de welcke den doorloop des bloeds van een ingesteken pijpken wordt verhindert, en die gene de welcke door een bandt van buyten omgeleyt, nauwer wordt ghemacckt. Want al is 't dat het gevoelen van Galenus, seggende dat de beweging der Slagh-aderen hanght van een sekere kracht, de welke door der selver rocken vloeyt, my geenfins waerschijnlijck dunckt te wesen; soo meyne ick nochtans dat het seer met de reden over een komt, dat, wanneer de deelen

len der Slag-ader voor den bandt beweegt worden, dat die beneden den selven oock werden beweeght, ten minsten wanteer den bandt soodanig niet en is, datse de beweging van de rocken der Slag-ader niet geheel en beneemt, hoedanig die in het voorgestelde geval nauwlijcks kan wesen. Maer indien eenigh deel der Slag-ader veel nauwer wort gemaect, dan de andere, en dat te gelijk des selfs rocken in die plaats van alle beweging berooft werden, soo ghesloove ick vastelijck dat de kloppingh van de volgende deelen oock sal ophouden, van wat oirsaecte oock dat het selve geschiedt.

Op het derde brengt ghy de koude der Visschen voor een reden in, om te ontkennen dat het bloedt in der selver Herten niet en rijst, maer indien ghy nu hier by my tegenwoordigh waert, ghy soudt moeten bekennen dat oock in de alderkoudste godierten die beweging van hitte voortkomt: want ghy soudt sien dat het kleyne Hertjen van een Ael, 't welck ick hyden morgen over 7. of 8. uren hebbe uytgesneden, nu al lange doot en boven op verdrooght zijnde, door een matige warmte van buyten aengebracht, wederom levendig worden, en wederom rasch genoeg kloppen. Doch op dat ghy mooght weten dat daer toe niet alleen hitte, maer oock toevloeyinghe des bloedts vereyscht wordt; siet ick legge het selve Hertjen in 't bloedt van den selven Ael, 't welck ick daer toe bewaert hebbe, en daer na warm makende bringhe ick te weghe dat het soo rasch en merckelijcken klopt, als in een levendigh ghedierte. Ick hebbe oock in dat selve Hert hyden morgen klaerlijck gesien, 't gene ick van de beweging der bovenste deelen des Herts, als het bloedt uyt de selve uytvloeeyt, hier voor geschreven hebbe: want als dat gedeelte heel afgesneden was, in 't welke de Holle Ader wierdt ingeplant, en 't welke eygentlijck het bovenste van alle moet ghenoomt worden, soo hebbe ick ghemerckt dat het deel daer aen volgende, 't welck doen het bovenste was, niet meer met het overige des Herts en klopte, maer dat het alleen het bloedt 't welck uyt de wonde dauwden, somwijlen in sich nam met een sekere bewegingh, van de bewegingh der kloppinghe gantsch verscheyden. Maer, om dat, soo wanneer ghy mischien yet diergelijcks sult komen te ondersoecken, sult kunnen sien, dat het Hert van soodanige koude gedierten dickmaels klopt, al is 't dat men niet en kan vermoeden dat 'er bloedt van elders anders in vloeyt, soo sal ick die tegenwerpingh hier teemoet gaen, de welke ghy daer uyt te recht soudt afnemen, en ick sal seggen, op wat wijze ick verstaet die klopping tegeschieden. Voor eerst mercke ick dat dit bloedt veel verschilt van 't bloedt der heete dieren: te weten, welckers sijnste deelen, als het uyt het lichaem is, in een oogenblik tijds in de lucht verfliegen, en 't gene overigh is eensdeels in water, eensdeels in klonters verandert: want dit bloedt van den Ael is een geheelen dagh, ick en segge niet, onbedorven, maer ten minsten, soo veel ick sien kan onverandert gebleven, en komen uyt het selve al tijt veel dampen, soo dat de selve, indien 't maer in 't minste warm wordt gemaect, gelijk als eenen dieken roock opgaen. Daer en boven ghedenck ick oock op andere tijden gesien te hebben, als 'er groen houdt gebrandt ofte Appelen

gebraden wierden, dat de dampen door de kracht der hitte uyt de binnenste deelen der selve uytvliegende, niet alleenlijck door de nauwe scheure van de schelle gelijk als wind uytgingh, 't welck een yeder kan bemercken, maer dat oock somtijds dat deel van de schelle in 't welck sulcke scheuren komen, soo gheseltis, dat het een weynigh opswelt eer de scheure wordt geopent, 't welck daer na, als de scheure open is haestelijck onswelt, om dat alle den damp in die swellingh besloren zijnde, dan overvloeygh uytvlieght, en soo rasch geen nieuwe in de plaats kan. Maer een weynigh daer nae waneerder, wederom en anderen damp komt, soo swelt het selfde deel der schelle wederom op, en de scheure wordt geopent, en het gaet uyt als te voren. En dese telckens wederkerende bewegingh swelt de kloppingh van 't Hert, niet wel van een levendig, maer van 't gene ick hier uyt een Ael gesneden hebbe, seer aerdighlijcken uyt. Dese dinghen aengemerckt hebbende, soo en is er niet naerier, dan dat wy oordelen, dat de velselen, uyt welke het Hert gemaect is, soogestelt zijn, dat den damp van het ingesloren bloedt genogh is om de selve op te lichten, en dat daer uyt, om datse so worden verheven, groote doorgangen in het Hert worden geopent, door de welke alle dien damp terfondt uytvliegh, en het Hert ontfwelt, &c. 't Welck ick oock sal bevestigen met een anderen voorval van my heden aengemerckt: te weten, ick hebbe het bovenste deel van het Hertjen van een Ael afgesneden (dat is het deel in 't welck de Holle Ader wierdt ingeplant, en 't welck aldaer 't selfde werck dede, dat het rechter oorkeet in de Herten van de Aerd-gedierten doet) en dat deel welcks verwerde linien niet anders dan een droppen dick bloedts gheleken, heb ick in een houten vat bysonder bewaert, om te beproeven of men daer eenighe klopping in konde sien; maer ick en hebbe in 't begin geene kunnen bemercken, om dat, namelijck, ghelijck ick korts daer nae vernomen hebbe, aengelen dat aldaer vegele doorgangen open waren, alle den damp uyt het bloedt oprisfende met een geduerige, en onverhinderde bewegingh uytvloogh. Maer een vierendeel uurs, oft meer, daer na, als dat druppelken bloedts, in 't welke dat stuckjen Herts swemde, boven op begon te drooghen, en gelijk als met een seecter vel overtrocken te worden, soo hebbe ick een klaer-blijckelijcke kloppingh in het selve gesien, de welke door het by-brengen van warmte meerder wierde, en niet afgelaten en heeft, tot dat alle de vochtigheydt des bloedts is uytgeput geweest.

Maer ick ben seer verwondert, dat ghy meynt, dat ick in 't gene ick bygebracht hebbe van de gift, daer in hebbe gemist, en dat ick mijn toevlucht daer toe genomen hebbe, als of ick seer beklemt was, en my anders niet en soude kunnen verweeren, want voorwaer sonder de selve wordt mijn gevoelen seer lichtelijck verklaert en vertooght, maer als men de selve aenneemt soo is het oock noodsaeckelijck te bekennen dat 'er eenigh geresen bloedt in het Hert van de eene *Diastole* ofte opspanningh tot de andere over blijft, en sich aldier met het nieuw inkomende bloedt vermengende, des selfs rijsingh helpt bevorderen, waer in het de natuere en aerdt van de gift volkomelijck gelijck.

No. X.

MIJN HEER, MIJN HEER,

JOH. van BEVERWIJCK.

Mijn Heer,

OM mijn woordt en uwe fündelijckheyt te voldoen, hebbe ick overal doen soeken naer het Poeder van verborgene genegentheyt, sonder het te hebben konnen vinde, die het hadden, hebben aen haer vrienden geveit, door dit missen sende ick u de manier om het selve Poeder te gebruycken, en te maecken; ick gelove dat U E. het maecken seer gemakelijck sal vallen: soo ghy by avontur eenige moeyelijckheyt vint, 't zy in 't maecken of in 't gebruycken des selfs, doe het my weeten: ick sal 'er u verlichtinge vast doen, soo ghy door ondersoeckinge bevint, dat het de deught heeft die men het toe-eygent, ick verfoeck U E. dat ghy 'er mijn deelaen geeft, en ghy sult verplichten, die genegentlijk is.

MIJN HEER

In den Haegh den 14 des Maents . . .

E. U. Seer ootmoedige Dienaar.

Lowijs van NASSOU.

Vote.

Om de Wonde te verbinden door verborgene genegentheyt, ofte andere over een stemmende middelten.

MEen moet hebben een nieuw stuck Linden, van de groote der wonde, 't welck ghy sult te weycken leggen, in 't bloedt dat laest van de wonde is getrocken, het welck ghy tusschen de vingers sult houden, dan sult ghy een ander doeckje op de wonde leggen met eene compressie of popje, maeck ende dat de lippen van de wonde door den swachtel wel by malkander gevought worden, en soo het gebeurt dat 'er een bloed-stortingh is, soo sult ghy strax het doeckje dat ghy in 't bloedt geweyckt en tusschen twe vingers hebt, met het volgende Poeder verbinden; en soo het bloeden . . . blijft dueren, sal men een doeckje nemen, het welck men onder het geseide Poeder sal leggen, en een ander doeckjen daer boven op, dat het Poeder in 't midden is, en leggen het selve op de bloedvloeyingh het salse doen op houden.

Sooder eene ontfleekingh komt ofte beginfel van koud vuer, moet men het doeckje nemen dat men met het Poeder verbonden heeft, en leggen 't in een koele plaets, gelijk als in de kelder, oft wel in een doofe, en die wel sluyt, en hebben een schotel vol water, en doen dees doofe soo lange in het water tot dat de ontfleekingh over is, en bewaert het doeckje by u in den seldden warmen graed als ghy de

wonde begeert; men magh de wonde wryven met een *swaert van Speck*. En gelijk 'er tweederley wonden zijn, soo zijn 'er oock tweederley Poeders, d'eune enckel, en d'ander gemenghd.

De enckele wort gemaect van *Groen Kooperrood*, dat men in de *Son* moet leggen tot dat 't wit wort, en sult het dan tot een fijn Poeder maecken, en bewaert 't om in noodd te gebruycken.

Het gemenghde wort gemaect uyt gelijke deelen van het boven gesehreven Poeder, en van *Gomme Dragons* te samen gemenght, uytgefondert, indien 'er groote verscheuringh of vermorselingh is, dan moet 'er meer *Gomme wesen* als van het ander, en verbinden de wonde als voren, men magh 'er pappe op leggen, en stovingh of betting maecken, en voorts handele gelijk men de andere wonden doet, het linden bebloed en verbonden zijnde, moet men in een plaets houden daer geen lucht en is, en vrouwen 't in papier, doen 't in een fles ofte in een doos, het is even veel, en meught het in de sack dragen.

No. XI.

A E N

CLAUDIUS SALMASIUS,

Ridder en Raedt van den Koningh van Vranckrijck.

JOH. van BEVERWIJCK.

*Een platese van Hippocrates ondersoek.**Wel Edle Heer,*

DEn Brief die U E. onlanghs uyt Vranck rijk komende, my heeft gewaerdicht te ichryven, hebbe ick met groote blijdschap gelezen. Want ick verheughde my dat van soo loffelijken man mijn *Idea* gelooft, en ick bejint werde. Bidde vorder U E. volgens gewoonlijke gunste, U E. gelieve oordeel te strijcken over de oversettinge van een Plaets van *Hippocrates*, in sijn Boeck van de Onledinge; de welke is volgens *Cornarius*, en *Foissin*, van het woort *Hemiatrisma*, dat de *Nieren van verwe gelijk zijn*. En alsoo *Ralsinus*, by *Eustachius* uytgeleyt wert, *Schemis*, *Zypas*, soo ichijnt, dat men hier wel soude mogen stellen, *De Nieren zijn malkanderen in gesente gelijk*, ofte houdende den eygen oorspronck van 't woort, hebben een gelijke, ofte de selve kracht om nae te trecken. Want dit gebruyck wert haer totgeschreven van *Hippocrates* in sijn Boeck van de *Klieren*. Alsoe dit alsoo geseelt is in mijn *Tractaetjen tot nut van de Steen*, dat haest sal uytkomen, en ick mijn eygen oordeel daer van niet genoeg toe en vertrouwe; soo heeft my goet gedacht, het uwe ootmoedelijck te verfoecken; het welck ick volgen sal, hoe dat het oock soude mogen uytvallen. Ick bidde Godt, Wel Edle Heere, U E. ten besen van 't Vaderlant, de Letteren; en ons, te sparen in langdurige gesontheyt.

Dordrecht, des 6 July, 1637.

No. XII.

N°. XII.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medicijn van
Dordrecht,

CL. SALMASIUS.

*De Plaetsen van Hippocrates uytgeleyt.**Wel-Achtbare Heere,*

IN wat fin de woorden van *Hippocrates* moeten genomen werden, is wonder dat U A. mijn gevoelen verfoeckt, want als my in dien Autheur in 't lesen yet voortquam, gelijkker veel is, 't welck een schranderer uytlegger van doen hadde, soo en soude men nergens anders, als by U A. sijn toevlucht konnen hebben. Want wie soude het binnenste van dien grooten Genees-heer beter verstaen, als die gene, die by de volkomene wetenschap van de konste, noch heeft een uytnemende kennisse van de Griekische tale? Maer om dat U A. oordeelt, dat ick hier in wijser ben, als ick mijn selven soude derven toefchryven, soo sal ick U A. gehoorfaem wesen, en niet laten, wat ick van die plaetsen gevoele, te openbaren. *Rufinos*, al schijnt het wel van oirpronck naetreckende te beteycken, soo geeft het evenwel wat anders, by de gene, die dat gebruyken, te kennen, *Sutidas*, *Hesychnus*, &c. Soo meen ick, dat *Homoiorufinos* Nieren, niet en zijn, die gelijke kracht van trecken hebben, maer die met gelijke gedaente op malckander moeten slaen, soo dat den eenen niet grooter, ronder, ofte langer en zy, als den anderen, maer in alles gelijk. Want dat is *Rufinos*. Gelijk de Juffrouwen in de Paerle-snoeren, diese dragen, soeken, dat alle de Paerlen van een groote, rondigheyt, en gedaente zijn, en op den draet gelijk, dat is, *Homoiorufinos*. Dese gedaente, in de welke de Nieren gelijk moeten zijn, is gansch vericheyden van de verwe, die hy stelt de Appelen gelijk te zijn. Maer dat sal ick hier by laten blyven. Indien U A. van mijn vraeght, wat ick al doe, soo weet, dat ick mijn gelt (want ick en hebbe het soo veel niet over) niet op woecker en geve, maer wel mijnen tijdt. Watis dat, sal U A. seggen? Ick schrijf van de Woecker, ja ick heb 'er al van geschreven. Het Boeck sal eerst-daeghs uyt komen by den selken, die U A. *Idea* gedruckt heeft, in de welke gelijk U A. getoont heeft te zijn een seer uytmuntende Medecijn, ick niet geetne uyt mijn Boeck van 't Woecker, gehouden soude wesen voor een Woeckenaer. Ick hebbe evenwel de Lombaerden voorgestaen, en getoont dat sy de gemeene saecke noodigh zijn. En gelijk U A. onsen *Monsieur* heeft derven tegenstaen, en voor de Genees-konste spreken, die hy kleyn wilde maecten; soo gae ick oock gewapent tegen *Aristoteles*, die van de Woecker niet wel gevoelt en heeft,

als hy ons wil wijs maecten, dat de selve niet natuerlijk en is. Dan ick en geef hem daer in geen geloof, als oock doen vele, die met my stemmen, en wel gemoet zijn om voor de Woecker te spreken. Maer gelijk in alle wetenschappen sommige Practijns zijn, sommige met de wetenschap te vreden, die alleen op de saecke speculeren, soo hebbe ick in dit ampt, en konste alleen de wetenschap voor mijn gehouden, de Practijck aen andere gelaten. Vaert wel seer Uytmuntende Heere, en verwaardicht mijn, die U A. dienacben, met U A. gunste.

*Leyden, den 25 July, 1637.*N°. XIII.

A E N

CLAUDIUS SALMASIUS,

Ridder, ende Raedts-heer in den geheymen Raedt van den aller-Christelijcksten Koningh.

*Wenscht*JOH. van BEVERWIJCK,
Welstand.*Wel-Edele Heere,*

U We onverdiende weldaeden zijn menighvuldiger en grooter, dan dat ick U E. met woorden soude bedancken.

Ick hebbe al wederom wat gevonden om U E. (ten zy dat ick al te dickwils moeyelijk valle) te vragen: namelijk van het Griekische woordt *Hyphistatas*, het welke de uytleggers van *Hippocrates* overletten *besnukt*, maer my dunckt beter *ophoudt*; dese uytleggingh, wert, gelijk als nieuw zijnde, wederproken by die gene, de welke niet dan oudtheyt en droomen. Ick wenschte dat ick door uwe aensienlijckheyt, de welke een yeder gelijk als een Leydsterre is, mijne meyning mach beweeran, ofte veranderen. Hier in verfoeck van U E. onderwesen te werden. Vaert wel Edede Heere, en ontfanght het danckbaer herte van den genen, den welcken U E. met soo veele en groote panden van vriendenschap eeuwigelijck aen sich verplicht heeft.

*Dordrecht, den 30 van**Weymaend, 1640.*

F f 3

N°. XIV.

N°. XIV.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Raedt en voortreffelijck Genees-meester
van Dordrecht,

Wenscht

CLAUDIUS SALMASIUS

Welvaeren.

Wijdt-beroemde Heere,

WAt aengaet het Grieksche woord *Hypbistatai*, in de kort-bondige Spreucke van *Hippocrates*; als ick mijn gevoelen sal seggen, my dunckt dat het soo wel niet door het woordt *ophoudt* wordt uytgeleyt, als wel gelijk het gemeenlijck wort overgelet, *besinckt*; Laet ons de faecke selfs insien. Op dat ghy dit uw *ophoudt* soudt beweerden, soo neemt ghy en *ouroo*, 't welck geseyt is, in het water, als of het beteyckende, in de *Blaes*. Het welck ick geenfins toestemme. *Hippocrates* selfs is'er teghen, de welke door het woordt *ouon* verstaet het water, 't welck uytgepift is, waer in als op de grondt favelachtige dingen besincken, soo seght hy dat men daer uyt kan besluyten dat de *Blaes* met *Steen* gequelt is. Soo zijn dan de *sandekens*, de welke in het uytgepifte water besincken, een teycken van een *steen* in de *Blaes*. Laet het ons soo nemen, dat *Hypbistatai* beteyckent *besinckt*, en dat het woordt *ouon* ofte water, genomen wordt voor *Kyffis* ofte *Blaes*, wat sal dat dan wesen, de *zandekens*, welke in de *Blaes* worden opgehouden, gevente kennen dat de *Blaes* met *Steen* gequelt is. Soo soude men segghen dat het vyer in den heert geleyt zijnde, een teycken is dat'er vyer in den heert is. *Hippocrates* verklaert aldaer, door welke teyckenen dat de siekten werden aengewesen. Soo wordt dan besloten dat'er *Steen* in de *Blaes* is, wanneer een favelachtige besinckingh in het water sich vertoont. Niet minder waerachtigh is de kort-bondighe Spreucke van *Hippocrates*, dat'er veele *zandekens* met het water quyt worden, die noyt met *Steen* in de *Nieren*, ofte *Blaes* gequelt en zijn: en dat veele met *Steen* gequelt zijn, die nochtans geen *gruys*, ofte favelachtigheyt quyt en worden. Daer men roock siet, daer is sekerlijck vyer, nochtans alwaer dat vyer is, daer en moet noodfaeckelijck geen roock opgaen. Want het vyer is veeltijds onder de asche verborgen, ende en wordt door den roock niet bekent. Soo hebben oock veele *Steenen* in de *Nieren* en de *Blaes*, de welke nochtans niet bekent en worden door teyckenen van favelachtigheyt, die met het water geloost wort. Maer alle de gene, die zandt met het water quyt wordt, 't welke op de gront van 't selve besinckt, dat is een seker teycken, dat'er *Steen* en *gruys* in sijn *Blaes* is. Dat is het ghevoelen van *Hippocrates*: daerom en heeft hy van de *Nieren* niet geseght, om dat de *zandekens*, de welke uyt de *Nieren* afschieten in de *Blaes* sicken, en uyt de *Blaes* naderhand met

het water uytgaen. Wijders, de welke in het water, nae dat het uytgepift is, besincken, die hebben van te vooren noodfaeckelijck besoncken geweest in de *Blaes*. Noch het en souw anders niet konnen geschieden. Maer soodanige *zandekens* in de *Blaes* besinckende, maecken datse geseyt werdt met *Steen* gequelt te zijn. Want ick bidde U E. wat zijn die favelachtige dingen anders, dan *kleyne steentjens*? Maer yeder *Blaes*, die soodanige *zandekens*, oft *favel* heeft, wordt volkomen geseyt met *Steen* gequelt te zijn. Soo dan wanneer die gevonden worden in het uytgepifte water besoncken te zijn, soo gevense sekerlijck een teycken van een *steenachtighe Blaes*, dat is, de welke *steentjens* of *zandekens* in heeft, de welke met het water geloost worden. Hier soudt ghy mogen seggen, *Schoen-maecker houdt u by uwen leest*. Maer ick sie, dat, terwijl ick U E. te wille ben, ick het niet en achte, dat ick beschaemt werde, en my selfs ten spot stelle, de welke geen *Arts* zijnde, handele, 't gene de *Artsen* alleen toestaet te beloven. Voorwaer indien die plaets soo niet werdt genomen, soo sal uwen *Hippocrates* het naeuwlijcks konnen ontgaen, of hy sal een onwaerachtighe *faeck* voor een kort-bondige Spreucke hebben gestelt. 't Welck schandelijck soude wesen in soo grooten Schrijver. Vaert wel, en gaet voort in my te beminnen.

Leyden, den 7 van Hooy-
maendt, 1640.N°. XV.

A E N

CLAUDIUS SALMASIUS,

Ridder en Raedt des Konings,

Wenscht

JOH. van BEVERWIJCK,

Welvaren.

Wel-Edele Heere,

Ick en wete niet waer by het toekomt, dat wederom mijne woorden van U E. zijn in eenen anderen sin opgenomen, als van my geschreven. Want om andere dingen voorby te gaen; wegens het woordt *Hypbistatai* en schijnt ghy mijn gevoelen niet genoegh begrepen te hebben, en dien volgende sult ghy my lichtelijck verlof geven (soo ick U E. te recht kenne) om voort te brengen de beweeghredenen, die my tot dit gevoelen geruckt hebben. 't Welck alderbest geschieden sal, soo ick op uwe tegenwerpsels ordentlijck sal antwoorden. Ghy schrijft u niet te behagen, dat ick stelle voor *en ouroo* [dat is in de pisse] *en kyssei*, [dat is, in de *Blaes*.] Het en is oock geen wonder; want hoe souden soodanige belachelijcke dingen u behagen; *Heraclitus* soude selfs daer mede lachen. Het zy verre van my dat ick soo het behoudene voor het behoudende soude nemen, die noyt onder de voorbeelden van de *Rhetorica* mijnen weer-

weerden Meester *Gerardus Vossius*, (de welke die saecke breedt vervolgt en uytgeleydt heeft) hebbe hooren ghebruycken het water voor de Blaes. Alleenlijck hebbe ick geseght dat het woordt *ouron* oock genomen werdt voor het water, dat in de Blaes opgehouden wordt: ghy daer en tegen oordeelt dat *Hippocrates* hier door verlaet het water als 't al uytgepist is. Maer dat, dat water oock *ouron* genaemt werdt, een het uytgepist is, kan ick uyt den selven *Hippocrates* bewijzen, als hy seght, dat de Tonge een teycken van het water geeft. By wie soude hy aen Tonge soecken: te weten, hoe het met 't water gestelt was, indien hy by dit water altijd versont het uytgepiste water? Want daer van gaet seckerder het oordeel, dat de Genees-meesters nemen uyt het besien van 't uytgepiste water. Jae 't is even-eens of yemant, daer hy het vyer sien kan, uyt den roock wilde gaen vernemen, hoedanigh het vyer is: daerom dan oock de uytleggers by dese Spreucke, *de Tonge geeft te kennen, hoedanigh het Water zy, te rechte mijns oordeels hier niet verstaen werd, het water dat al uytgepist is, maer dat, 't welck de wey van 't bloest genoemt wordt.* Alwaer oock *Galenus* dit woort *ouron* volgens mijn oordeel uytleydt, seggende: dat alsoo genoemt werdt, 't gene wy alle daghen afsonderen, 't welck is de wey van 't [voedende] sap, [ofte bloedt.] Dit meyne ick in plaets van vele getuygenissen genoegh te zijn om te bewijzen, dat het woordt *ouron* van *Hippocrates* genomen wordt soo voor het uytgepiste water, als voor het water, 't welck noch in het lichaem opgehouden wordt; 't welck ghy ontkent. Vorders seght ghy, neemt eens dat *Hypbistatai* beteyckent, *besinckt* ('t welck u gevoelen is) en dat *ouron* genomen wordt voor de Blaes ('t welck my 't onrecht nae-gegeven wordt, gelijk uyt het gedruckte boeckjen blijkt) wat sal dat wesen, het zandt dat in de Blaes opgehouden wordt, beteyckent dat'er Steen in de Blaes is? het sal niet anders wesen als een waerachtigh ken-teycken van een Steen in de Blaes, 't welck wy hier soecken: soo dat dan 't onrechte gelachen wort met het exempel van 't vyer in den haert gelet zijnde. Ghy doet daerby dat men besluyt Steen in de Blaes te zijn, als'er in het uytgepiste water savelachtighe besinckingen schijnen te zijn. De Medecijn-meester die dat hier uyt besluyt sal bespot worden van de gene die in de konste ervaren zijn; want men siet niet alleen dagelijks in 't water der siecken, maer oock der gesonden savelachtigheyt besincken: soo dat de gene die alsoodanige de Heel-meesters over gaf om van den Steen gesneden te werden, die soude voorsecker meer om den hals brengen, als *Thomison* daer de Poeten van gewagh maken omgebracht heeft. Wijders seght ghy niet minder waerachtigh te zijn de kort-bondige Spreucke van *Hippocrates* daer hy segt dat vele met haer water zandekens quyt worden, die noyt met Steen in de Nieren noch Blaes gequelt worden, en dat veele met den Steen gequelt werden die geen zandekens of savelachtigheyt en loofen. Jae om beydes soude dat uytstekende verstant, 't welck *Macrobins* getuyght dat niet konde yemandt bedriegen, noch van yemandt bedrogen worden, bedriegelijck en bedrogen zijn geweest. Daer en boven en brengt ghy geen meerder licht uyt de roock voort, en daerom sal ick die gelijkenisse over-

staen, en treden tot het gene ghy daer by doet: namelijk, soo zijnder oock vele die Steenkens in de Nieren en Blaes hebben, die nochtans geen savelachtigh water en maken. Seer wel. Ja hier in komt ghy met de Genees-meesters wel over een: maer hier door voegh ick oock met recht in, dat savelachtigh water uytgepist zijnde, indien dat geen teycken en is van een Steen in de Nieren of Blaes, dat, dat dan voor geen teycken, veel min onseylbaer teycken, daer van kan gehouden worden, gelijk in de kort-bondige Spreucken vereycht wort. Dadelijck neemt ghy uwen toevlucht tot *Hippocrates*, daer hy seght: *Maer soo wie met het water zandt uytgepist, welck in den grondt besinckt, 't is secker, dat hy zandt en Steenkens in de Blaes heeft.* Jae 't is soo seker, dat'er naeuwlijcks een onseckerder is: 't welck alle de Genees-meesters, die niet alleen door neerstig ondersoek der boecken, maer oock door ondervindinge, en handeling geleert zijn, met my moeten bekennen. Wes halven dit geenins voor het ghevoelen van den Prince der Genees-meesters *Hippocrates* sonder tegenspreken kan gehouden worden. *Galenus* selve seght klaerlijck te blijken, dat'er een faute in dese Spreucke is, om dat sy alleen gewagh maect van de Blaes, en niet oock van de Nieren. Maer den voortreffelijcken Genees-meester *Christophorus a Vega* Professor van Compluten in Spangien verlekert, genomen dit daer niet by gedaen was, dat evenwel de Spreucke waerachtigh is: als hy seght. *Alsoo men dickwils siet, dat zandekens worden uytgepist van den genen, die met geen Steen in de Blaes of Nieren gequelt is, of uyt gequelt is geweest.* Dat selvige verlekere oock uwe bygebrachte woorden. Maer 't gene daer na volgh, vecht voor mijn gevoelen: want hy seght vorders. *Wy sien veelen zandekens uytspissen, en als die opgehouden worden, voorseggen wy dat'er Steen sal zijn, want als men die eens quyt geworden is, goven sy meer achterdencken als sy opgehouden, dan wanneer sy uytgepist worden.* Soo en houdt dan desen *Vega* voor geen teycken van Steen, uytgepiste zandekens, ten zy die opgehouden worden in de Nieren, of in de Blaes. En dat is dat *Hypbistatai*, 't welck in dese onse kort-bondige Spreucke van den wijdt-beroemden *Leoniceus*, opgehouden overgeset wordt. Ick en kan der halven niet beter als *Hippocrates* door zijn eygen woorden verklaren. Dese heeft dit woort in *Concis* op de selve beteyckenisse uytgeleydt, seggende: *Den welcken zoutachtigh speecksel met hoesten opgehouden wordt, dien wordt het lichaem (ick segge liever de huydt) root overwigh.* En in den selven sin seght *Duretus*, die van *Heurnius* de voornaemste nae *Galenus* wordt genoemt: *Indien yemandt zoutachtigh speecksel, en met eenen den hoest haer stille houden, dien is het lichaem roodt, &c.* Hy doet'er by in de uytleggingen sulcks te geschieden uyt swackheydt des deels, 't welck niet meer kan geschuddet worden om te bevorderen het uytspouwen van teeringhachtige vochtigheyt, 't welck in de Longe geseten is. Dese beteyckenisse bevesticht het woort *Hypostasis*, in de selve sin dickmaels van *Hippocrates* gebruyckt: met desen naem noemt hy de ophoudingen des kamer-gancks, en andere ophoudingen meer. Op de selve wijze segge ick, dat *Hippocrates* te kennen geeft, indien het zandt, 't welck met de pissē moest geloof worden, in de Blaes wordt opgehouden,

houden, dat, dat te kennen geeft, daer Steen in te groeyen, dat is, gelijk ghy selve segt, dat soodanighe of gebondene zandekens in de Blaes, maken, dat sy geseght wort met Steen gequelt te zijn. Maer dat en doen sy niet, die met het water uytgepijft worden, en zijn derhalven oock geen teyken van Steen. Niet meer als of wy seyden, die Gal quyt wordt, heeft de Geel-sucht; die slijm quyt wordt, heef ergens een koudt gefwel; die zandekens quyt wordr, de welke, soo sy aen een kleven, Steen maecken, die heeft een Steen in de Blaes, ja liever die niet en looft, 't gene geloof moet worden. Dit is 't gene ick by te brengen hadde voor mijne uytlegginge, en om de Spreucke van Hippocrates van valsche beschuldighingh te bevrijden. Dese uytleggingh keurde voor goet den uytnemenden *Sanctorius* in het sestiende jaer deser eeuwe, evenwel en salse my niet goet duncken, soo ghyse voor quaet oordeelt. Want alhoewel de waerheyt daer van voor my naeuwlijcks twijfelachtigh soude kunnen schijnen, soo en twijftele ick nochtans niet, ofte ick soude door een woordt of twee beter geleert zijnde, haestelijck my ghevangen geven. Vaert wel Eere der geleertheyt, en vaert voort met onsen neertigen arbeidt te begunstigen.

*Dordrecht, den 15 van Hooy-
maendt, 1640.*

N°. XVI.

A E N

E W A L D S C H R E V E L,

Doctor, en Professor in de Medicijne, in de
Universiteyt van Holland.

J O H. v a n B E V E R W I J C K,

Seer vermaerde Heere,

Ick verlicht eertijds, om mijn selven te oeffenen, 't gevoelen van *D. Crucius*, over den bestemden tijt onses levens, waar uyt daer nae een geheel Boeck gegroeyt is. Daer zijn nu mede eenighe jaren verlopen, dat ick U E. geopenbaert hebbe 't gene ick oordeelde den Steen te verorfaecken. Dit is mede tot een Boeckken aenghewassen, het welck ick den Drucker belast hebbe U E. te behandigen. Ick wensche, dat U E. niet en verveele sijn oordeel daer over te strijcken; maer dat vry is. Want ick hebbe liever een verdiende bestraffinghe, waer door ick het mijne magh verbeteren, als onverdiende lof, den welcken als ick aen-nam, oock in mijn mis-flagen vermaeck soude scheppen. Indien U E. voor heeft antwoordt uyt te stellen, gelijk eertijds van den Pael-steen, soo sal ick het van nu af laten te verwachten; maer nimmermeer, Seer vermaerde Heere, uyt aenschouw van geleerde deughden, U E. hertelijck te beminnen.

Dordrecht, den laetsten

December, 1637.

N°. XVII.

A E N

J O H. v a n B E V E R W I J C K,

Schepen, en Medicijn van Dordrecht,

E W A L D S C H R E V E L.

*Seer vermaerde, Hoogh-gelovde
Heere, en Vrient,*

U E. schrijvens is voor my eenen heyligen dagh gheveest; dies oock te aengener, om dat het nae soo lange tijt aen my komt, aen my, (segge ick) dien U E. gelieft heeft, hoe veel met wrynghe woorden, half van onbeleeftheyt te beschuldigen, dat ick met een briefken ver-socht zijnde, van den Pael-steen onses levens niet en hebbe geantwoort. Ick sal seggen, hoe de siecke leyt. Die liep boven de kracht van mijn verstant, en begrijp. Ick wete dat veel daer over siet diep-sinnigh, en als met redenen, die van den ouden *Eaanders* tijden gehaelt zijn, geschreven hebben: maer ondersoekt elck eens, U E. sal bekennen, dat ick de waerheyt segge, en dat die geheymenissen alleen bekent zijn dien grooten Voocht, die ons, en over ons, alles bestiert. Ick weet, en U E. weet het oock, Lieve, en welversochte Heere, dat wy de menschen met gesont-makende middelen, indien de Orakelen van *Hippocrates* geloof hebben, nu op haer verscheyden slaende, noch in 't leven houden. Dit weten wy wel, dan of wy den tijt van haer leven verlengen, dat en weten wy niet. Maer dit over-slaende, come ick tot U E. *Steen-suck*, dat ick gesien, gelezen hebbe, en (gelieft U E. dat ick mijn oordeel daer over strijcke?) ick segge het sonder verbloemen, ofte flateren, is by my met verwonderingh opgenomen. Ick hebber vele, die sulcken *Steen-suck* op haer aembeelt geleyt hebben; ick en sal U E. by de selvige niet vergelijken, maer seggen by mijn waerheyt, dat U E. haer veel trappen te boven gae. Dan wat sal ick meerder seggen? My is gestadigh in de handen U E. gulden Boeck, in 't welke U E. het voorbeelt van de oude Genees-konste, uyt de Schrijvers, die geen Genees-heeren geweest en zijn, voorgestelt heeft; en sulcks soo aerdigh, dat (het voor-seggen en sal my niet bedriegen) de nakomelingen haer over 't selfde sullen verwonderen. Dat Boeck heeft dickwils mijnen by-slaep geweest; en ick segge gelijk het is, ick en gae naeuwlijcks op den leer-stoel, sonder het selfde in te sien. Zijt gegroet seer verlichte Heere, en geloof dat ick niet bedanckt en wil wesen, van wegen dat ick mijn antwoordt nu niet en hebbe uytgestelt, maer alleen ver-soecke, dat my magh vergeven werden, van dat ick voor desen niet en hebbe vol-daan. Zijt wederom gegroet van

U E. dienst-willigen

E W A L D S C H R E V E L.

Prof. Med. Met haest,

Loyden, den 9 January, 1638.

N°. XVIII.

N°. XVIII.

A E N

Dr. LODEWIJCK NONNIUS,
Medecijn van Antwerpen,
JOH. van BEVERWIJCK.

Het lichaem van de Blaes vleyfgh, in sommige, die met de Steen gequelt zijn.

Wit Zant in de Nieren.

Wat oirfaeck Dr. Santorio stelt van den Steen in de Nieren.

Seer vermaerde Heere,

Ick hebbe onlanghs met blijfchap verstaen, dat U E. besich zijt, om U E. Boeck van de *Diëten* vermeerderd uyt te geven. En alsoo ick in geen sechryvers grooter vermaeck en scheppe, als in geleterde Genees-Heeren, en een afkeer hebbe van de Barbaren: soo moet ick wel in groote weerde houden, dat werek, 't welck in alle geleertheit uyt de Oude op-geleyt, en met liefelijcke bloemtjens van Wel-spreekentheyd verciert zijnde, niet alleen, die aen de Genees-konste valt zijn in verwondering op treckt, maer oock al de gene, die de wel gestelde Geleertheit lief hebben, U E. sal noch wel indachtigh wesen 't gene tusschen ons in de *Hage* van den Steen wijdt-loopigh gesproken is; en dewijl ick sedert daer van wat sonderlings gesien hebbe, soo en zal niet ondienstigh zijn, het selfde U. E. mede te deelen. Seker Jong-man van ontrent 26 jaeren, nae gestadige, en seer hevige Pijn in de Blaes, insonderheyt als hy Water maecte, quam te sterven. In hem was tweemaal van verscheide Steen-slijders het lijden verfocht, waer van den eenen seyde (nae dat hy daer nae gevoelt hadde) geen Steen in de Blaes te wesen, den anderen in tegendeel (nae dat hy oock beslagen hadde) den selfden soo groot te zijn, dat hy, niet sonder scheuren van de Blaes, en konden uyt-getrocken werden. De ondervindinge heeft nae de dood getoont, datter een Steen was, die van wegen sijn swaarte al door het Ys-been gefackt zijnde den Water-loop soo verstopt hadde, dat de Siccken in vier-en-twintigh uren voor sijn overlijden niet een drop Water konde maecten. Dese steen was van verwe wit, van groote een hoender ey gelijk, en hadde noch een andere by hem, doch niet grooter, als een groote erweet. Het lichaem van de Blaes was geheel vleyfgh op de dichte van een duym; waersichijnelijck dat de holte allencxkens vervult, en de Blaes ront om de steen zonde gegroeyt hebben. In den rechter Nier en werde niet gevonden; maer in de slinker veel wit (tegen 't gemeen gevoelen) Zant: waren beyde geheel groot, en gantsch slip. Diergelijcke sijn ick in de selfde weeck aen een kint out drie jaer, het welck van sijn geboorte altijt met beswaerd-pissen gequelt was geweest, en een steen hadde, welck in 't uyttrecken gebroocken zijnde, gelijk een Oker-noots groote. Drie dagen naer het snyden g-storven zijnde, werde bevonden, dat de Blaes mede

wel een pinck dieck vleyfgh was, op vele plaetsen van den hoeckigen Steen by nae door-boort, waer van sy oock twee schijfferen, die in 't uyttrecken afgeborsten waren, noch in hadde. Beyde de Nieren vonden wy ledigh; en de Melck-vaten geheel wijt. Het welck my de geheugenisse vernieuwde van het gevoelen, dat den hoogh-geleerden *Santorio*, Professor te Padua, mijn Meeester, hadde over de oirfaeck van de Steen. Dese stelde hy voornamelijck in de ruymte van de Lever-aderen, en Melck-vaten. Ick hebbe daer nae gesien, dat hy in *Metb. Vitandorian error.* en in sijn uytlegginge op *Avicenn.* het selve uyt *Galennus* soeckt vast te maecten. Ick sal sijn eygene woorden hier by brengen. *Galennus*, seyt hy, leert 14. *Metb.* 16. en 6. *Epid.* 1. dat de steen in de Nieren groeyt, van wegen de wijtte der mondekens van de Lever-aderen, door de welke de grove vochtigheden vloeeyen in de holligheden van de Nieren: maer hy voecht 'er by 3. *de Humor.* 4. dat boven die wijtte noch vereylicht wert een nazuwigheyt van 't onderdeel der Nieren, ontrent de Water-pelen. Sijne woorden zijn, *de steenen groeyen in de Nieren, om dat den doorgangh en de weg der Nieren seer nauwer zijn.* Dit is soo veel belanght het gevoelen van *Santorio*, waer over ick wel wenschte U E. oordeel te sien.

De Heere *Jesu* wil V E. in dien groenen, en eerwaerdigen ouderdom lange gesondt houden, ten dienste van V E. Burgery, en onse Konste.

*In Dordrecht, den 1 Septem-
ber, 1633.*

N°. XIX.

A E N

Dr. JOH. van BEVERWIJCK,
Medecijn van Dordrecht,
LODEWIJCK NONNIUS.

Vereelt vleyfgh in de Blaes, schijnende Steen te wesen.

Het gevoelen van Dr. Santorio, aengaende het groeyen van Steen in de Nieren, ondersocht.

Dat hy in de Nieren groeyt, op tweedierley plaetsen.

Dat sijnen groey seer swaerlijck te beletten is.

Seer vermaerde Heere,

Ick hebbe met blijfchap gelesen V E. aenmerkingen van den Steen, en V E. en zijt niet sonder reden verwondert, gevonden te hebben, het lichaem van de Blaes vleyfgh; het welck ick nooyt gesien en hebbe. Maer gelijck 'er in de Roede eenige Vleyfghheit, ofte Vereeltheit somtijts groeyt, die het Water tegen houdt, soo kan oock het selve geschieden in de Blase. Voor sommige jaren, is een van mijn vrienden in Spanjen overleden, die de Genees-Heeren oordeelden van de Steen gequelt te wesen.

G g Het

Het doode Lichaem opgefneeden zijnde, vondt men in de Blaes een stuck Vleesch, dat de geheele Blaes by nae vervulde, en soo hard was, dat het naeuwlijcks met een Scheermes konde door gesneeden werden. Seer wel is geseyt van *Averroës*, dat 'er monsters in de Genees-konste geschieden, soo wel als in de Nature. Wat sal ick oordeelen op het gevoelen van *Santorio*, die de voorname oirfaeck van den steen stelde in de ruymte van de Lever, en Melck-aderen? Ick meene, dat de kennisse van de saeck, weynigh tot de geneefinge doet. Want een Genees-Heer kan naeulijcks tot de kennisse geraecken, en als hy daer al toe gekomen was, soo en sie ick niet, hoe hy die oirfaeck soude wechnemen. Want dat gebreck bestaet in de geschapenheyt, die niemant en kan verbeteren. Waer noch by komt, dat dese oirfaeck alleen plaets heeft, wanneer de steenkens in de holligheyt, ofte de hoecken van de Nieren, maer niet als sy in haer Vleys groeyden; dit bevesticht *Galenus com. in 6. Epid. 1. Text. 6.* te sien, hier voor in 't tweede deel, van de Schat der Ongesontheyt, *cap. 32. no. 6.* het welck misfchien meest gebeurt ontrent die steenen, die in de holligheyt der Nieren groeyen, 't welck misfchien soo dick wils niet gebeurt, als wel die, die in haer vleys groeyen, niet soo seer om de dickigheyt van de vochtigheden, die door de Holle en Melck-aderen invloeyen; als wel van wegen de groote hitte, ofte een bysondere ongematigheyt der Nieren, de welke het dickste bloedt, en al het voedsel in steen, en graveel verandert. Waer op schijnt te sien een oudt, en seer deftigh Genees-Heer *Aretaeus*, als hy schrijft, dat de vruchtbaerheyt van de Steen, van niemant onvruchtbaer gemaect kan werden: want dat het lichter is, de Lijf-moeder van het baren te houden, als de steenige Nieren van den steen te bevrijden. Soo danige ongematigheden, noemde *Galenus* Vast-houdende, de welke veroirfaecken, dat veele Siekten niet genesen en werden. Maer ick treck mijn hand van de taessel, om niet te schijnen Water in Zee te brengen, en bidde Godt Almachtigh, seer vermaerde Heere, dat hy V. E. gelieve langh in gesontheydt te sparen, tot dienst van de gemeene saecke, en mijne vriendschap.

In Antwerpen, den 10 Septem-
ber, 1633.

N°. XX.

A E N

Dr. LODEWYCK NONNIUS,

Medicijn van Antwerpen,

J O H. van B E V E R W I J C K.

Seer vermaerde Heere,

Alloo den Sone van onsen *Puteanus* naer U. E. soude gaen, soo hebbe ick den brief in de handen genomen, die U. E. by na voor twee jaren aen my gesonden heeft, en op welcken ick, by gebreck van stoffe, tot noch toe niet

en hadde geantwoort. Alles is in den selven seer geleert, en dat eylaes al te waerachtig, dat U. E. bybrengt uyt *Aretaeus*; dat de ingeboren vruchtbaerheyt van Steenen voort te brengen, niet tot onvruchtbaerheyt en kan gebracht worden. Dit hebbe ick tot mijn cygen ongeluck in my selfs ondervonden. Want als ick nu neghen jaren van de pijn der Nieren, en het loofen der Steenen bevrijdt hadde geweest, soo is my onlangs schielijck een felle en wreede pijn overgekomen, met walginge en braecken; ick was vier dagen sonder eenige spijs te nutten, eyndelijck ben ick op den thienden dagh twee Steenen quyt geworden, den eenen de groote van een Amandel, den anderen van een Erwete hebbende. Voorwaer ick worde by wijlen half gram op onse konst, datse haren voedsterling soo langh jammerlijck heeft laten pijnigen; en datse gedooft dat onsen schadelijcksten vyant, de pijn seegge ick, den welcken wy door hare hulpe van alle kanten foccken te verjaegen, over my sich wrekende, triompheert. U. E. die door langhduerige ervartheyt veelvoudige geleertheyt heeft verkregen, sal sonder twijfel wel yet bysonders en seeckers belangende de oirfaecken en de hulp-middelen, gevonden hebben, het welck indien U. E. my gelieft mede te deelen, my sal een groote weldaect geschieden. Vaert wel vermaerde Heer en vriendt, ende, 't welck ick innerlijck verfoeck, omhelt my vorders met U. E. gunst.

Dordrecht, den 12 July, 1635.

N°. XXI.

A E N

LODEWYCK NONNIUS,

Medicijn van Antwerpen,

J O H. van B E V E R W I J C K.

Seer vermaerde Heere,

Sedert U. E. laetste schrijvens, schijnt my de quade plaeg verlaten te hebben. En 't is nu al twee jaer dat ick gantsch geen Lenden-pijn en verneme, en dat my noch meerder verwondert, nae dat ick voor desen seer dickwils moest water-maken, soo ben ick nu mede van die moeyelijckheyt geheel bevrijdt. Die verlossinge wijt ick, naest de Godlijke hulpe, insonderheyt seecker Graveel-water by mijn, en ontallijcke andere met het selfde voordeel ghebruyckt; waer van gewach gemaect wert, in dit *Seenen-stuck*, dat ick U. E. toefende. Het welcke indien U. E. gelieft aen den proef-steen van U. E. oordeel, en ondervindinge te strijcken, U. E. en sal daer mede niet alseen my, maer onse konste vervolgen dienst te doen. En by aldien U. E. sonder oogh-luckinge, gelijk ick volgens onse vriendschap, ernstelijck verfoeck, gelieft, sijn quade spijs aen te wijfen, soo hoop ick dat het de geleerde beter sal behagen, en de siecken meerder voordeel by-brenghen. Soo moet U. E.

U E. wel varen, Eerwaerdige Heere; soo moet U E. lange leven my een vriend, die den uwen sal wesen, soo lange ick sal wesen.

Dordrecht, den 25 Dec. 1637.

N°. XXII.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medecijn van Dordrecht,

L O D. N O N N I U S.

U E. schrijvens van den 25. Dec. is my den 13. deses behandicht, beneffens het seer geleert, en wel doorwerckt Boecxken van Graveel, en Steen. Ick hebbe het seer begeerlijcken doorlesen. V E. sult vragen, wat ick daer van gevoele? Ick oordeele, dat het een werck is waerdigh V E. doortlichtigh verstant, en waerdigh om veel eeuwen over te leven. De tale is net, en suuyver, het gestel aerdigh, en de geleertheit niet gemeen, soo dat het de lesers oock tegen haren danck ophoudt, en in sijne verwonderingh wegh ruckt. Ick hebbe tot noch toe niemandt gesien, die dat Steen-stuck gierlijcker opgebouwt heeft. De nakomelingen sullen seer in V E. gehouden zijn, dat V E. die swaerste plaegh, en haer Genees-middelen soo verstantigh, en klaer beschreven heeft. Ick soude derven berispen de kortigheyt: want V E. hadde konnen breeder weyden in de treycken, en Genees-middelen, op dat soo veel te lichter dien wreeden Mensch-en-beul mochte verjaegt worden. Ick ben van herten verblijdt, dat het Graveel met V E. bestant gemaect heeft, Och! of oock een langhduerige vrede. Wy zijn onsen Esculapius eenen Haen schuldigh, op dat hy sijn Voesterlingh in gesontheyt houde, om sijn wercken de naekomelingen te beter mede te deelen.

Vaert wel, Hoogh-geleerde Heere, en vervolght uwen Nonnius te verheugen met V E. seer geleerde schriften.

Antwerpen, den 16 January,
1638.

N°. XXIII.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medecijn van Dordrecht,

J A C O B de B A C K,

Medecijn van Rotterdam.

1. Waerom dat de Nieren van de Graveelige grooter zijn, als gemeen.

2. Waer van de Verwe komt, die het Graveel, en de Steen hebben.

3. Van een Blaes, die gantsch vereelt was, en geheel met een Steen ingenomen en oervult.

Seer vermaerde Heere,

O P de twee dingen, die V E. gesien heeft, en meent van geen andere Medecijs aengemerekt te zijn: te weten, in een Jonghman van de Steen gestorven, de Nieren grooter, als gemeene, en geheel slap, en in 't vleysch van den eenen veel wit zant; daer benevens een Blaes, gantsch vleysig, tot de dichte van een duym, in-hebbende een steen soo groot, als een Ey, daer aengewassen: daer op antwoorde ick aldus: De ondervindinge brengt dagelijks veel dingen voort, die van de Oude niet en zijn beschreven: evenwel en geschiet nu niet, ofte het is te voren oock al geschiet.

1. De Nieren werden in foodanige gelegentheit grooter, als nae gewoonte, om dat de Water-loop belet wert. Want daer door krijgen sy als een waterigh gefwel, alsoo 't water in haer vleysch zijpende, het selve doet opswellen, en met eenen verslappen.

2. Wat belanght het wit zant: 't is waer, dat 't gemeen gevoelen stelt root zant uyt de Nieren, en wit uyt de Blaes geloof te werden: sulcks meen ick oock; doch wel te verstaen, dat sulcks alsoo meest geschiet. Wy hebben dickwils Steenkens gesien, die terstont na de pijn afschoten, die witachtigh, sommige, die heel wit waren: en in tegendeel uyt de Blaes snijden, niet alleen roode, maer oock bruyne. Steen en Graveel trecken haer verwe eer van de stoffe, uyt de welke sy bestaen; als van de plaetse, daer sy groeyen. Dat sal blijcken in de Nieren. Die zijn Graveeligh ofte in haer holligheyt, ofte haer vleysch. In de vleysige Vaten, moesten sy allegader wit zijn (even gelijk in de Water-pesen, en de Blaes) waer uyt evenwel rootachtige voortkomen, door dien het bloedt, dat de Nieren met het water ontfangen, onder de Graveelige stoffe vermengt wert. Van de selfde verwe is het zant, 't welck door hitte van de Lever in de Aderen aengebrant wert, en met het water afschiet, en in de pot aenset. Van de selfstandigheyt, ofte 't vleysch der Nieren, souden alle Steenkens, en 't Graveel wit moeten wesen, nu is, by mijn Heer, het tegendeel bevonden; dan wat soude beletten, dat in Graveelige Nieren, uyt witte etter, wanneer daer een sweringe in 't vleysch is, wit zant, ofte witte Steenkens voort quamen? Yemand soude mogen seggen, dat verandert wort, wort verkeert in de natuer van 't gene verandert: in de veranderinge, die met verteeringe geschied, is dit wel waer? niet in enckele verhardinge, de stoffe der Steenen is wel bequaem om te verharden, maer niet om te verteeren tot gelijkmaking der selfstandigheyt.

3. Wat nu aengaet het ander, namentlijk, de vleysige Blaes, die anders van natueren vleysig is, foodanige wert dickwils gevonden in de gene, die langh acn den Steen ge-gaen hebben. Want als door het wrijven van de Steen, de Blaes komt te sweeren, soo en kan de natuere die schade niet wederom te recht herstellen, insonderheydt dewijl de quaetsende oirfack gestadig by-blijft. Derhalven brengtse

G g 2 voort,

voort, om haer selven (soo veel alst mogelijk is) te beschermen, niet anders als in *Fisselen*, ofte loopende gaten, vereelt vleysch, welkers dickigheyt, door lange tijt, somtijts soo vermeerderd wert, dat sy een duym te boven gaet, sulcks hebbe ick voor acht ier gesien in een man van vijftigh jaren, na het tweede snijden (dat evenwel te vergeefs was) overleden. En geopent zijnde, wert de Blaes geheel hart bevonden, en schein niet anders, als een *Scirrhus* in te hebben; dan geopent zijnde, vont men een Steen, die de gantsche holligheyt van de Blaes besloegh, in gedaente, en groote de Lick-steenen, daer mede de vrouwen het linden omvat, dat hy schein sijn ghedaente de holligheyt ingedrukt te hebben. Indien het gebeurt, dat een Steen spongyachtigh, ofte ongelijck is, dan schiet dit vleysch soo vast in sijn onsenlijcke gaetjens, dat daer van 't snijden een stukken met de Steen somtijds uytgetrocken wert; het welck ick onlanghs gesien, en 't selve met mijn handen van den Steen gescheyden hebbe. Ellendige menschen zijn 't, die soo verre komen, dewijl haer geen gesontheit te verwachten en staet, noch van Genees-middelen, noch van een wel versochte Hant. Want behalven dat dit vereelt vleysch niet en kan heelen soo langh als de sweeringe, en hardigheyt blijft, de toevallen van 't gebreck niet verminderende, soo blijven de selve noch, nae dat de Steen al wechgenomen is. Dese meen ick dat in 't nootlot gestelt zijn om seer ellendig te serven. Hier mede sal ick eyndigen, en U E. schrijvens met gelegentheyte verwachten. Vaert wel, oude en groote Vrient, met U E. Huysvrouw, en Huysgezin.

*In Rotterdam, den laetsen
October, 1633.*

N°. XXIV.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medecijn van Dordrecht,

TIMAN van GESSEL,

Medecijn van Utrecht.

*Groote menighe van Steenen.**Het binnenste van de Blaes met een steenige korst bekleet.**Witte Steenkens in de Nieren.**Een door-boorde Steen; en groote witte in de Water-pees.**Een Steen van wonderlijke groote.**Seer vermaerde Heere, en groote Vrient,*

ICK hebbe gelesen V E. seer geleert, en naenkeurigh Boeckken van den Steen, waer by ick, gelijk V E. versoect, eenige rare exempelen, by sal doen. Ick hebbe in secker ontfangers Blaes gevonden vijf groote Steenen, waer van de drie byna tytbrachten de groote van Hoender

eyeren, de twee van Duyven eyeren, behalven dat sy sooront niet en waren; ende, het welck woader is, de Medecijs en Steen-snijders en hadden niet gesien, dat hy de Steen hadde, als op 't laetste. In een ander stock-oudt man zijn bevonden drie hondert, en meerder Steenkens (die ick selver getelt hebbe) van verscheyden verwe, en gedaente, geel, wit, root, gemarbelt, blaewachtigh, glat, scherp, ront, plat, vierkantigh, driekantigh, hol, vele gebroken; dertigh op de groote van een kleyne ofte middelbaere Castanjs, soo veel, ofte meerder van een Hasel-noot. De Blaes was van binnen op sommige plaetsen met een steenige korst bewassen, gelijk mede den eenen Water-pees, daer oock vele Steenkens in staken, en in den eenen Nier, witte, soo dat het gevoelen van *Fernulus* niet altijd waer en is. In Mr. *Jacob*, een Engels beroemt Chirurgijn alhier, is een groote Steen bevonden, met een kromme voer, ofte holligheyt, door de welke het water sijnen loop plagt te hebben; en den eenen Water-pees soo uytgereckt, dat hy veel ruymmer was, als een van de dicke Dermen. Vyt seckeren Schilder is een Steen genomen, grooter als een Gansen ey, wgende negen oncen, en een halve. Vaert wel, en my na gewoonte, gunstigh.

In Utrecht, den 6 Mey, 1637.

N°. XXV.

A E N

ZACUTUS LUSITANUS,

Portugijs, Medecijn tot Amsterdam,

JOH. van BEVERWIJCK.

Seer Vermaerde Heere,

U E. is my voorgekomen met de hand, maer niet met het herte. Want wie soude soo barbaris wesen, dien den naem van *Zacutus* onbekent is, die niet met al sijn herte soude wenschen, in sulcken Heere vrientschap ontfangen te werden? De welke dat V E. soude opdragen aen een onbekende, en hebbe ick nooyt derven hopen. Waerom ick uytgestelt hebbe, om daer nae te staen, soo ick de oirfaeck niet en legge op mijn menighvuldige besigheden, soo en weet ick geen andere by te brengen. Noch dese en konnen my evenwel soo veel niet ontslaen van het Veers, dat V E. vriendelijck versoect, als wel, dat mijne Geest tot de Poësy niet geboren en is. En het is malligheyt, yet te beginnen, daer het verstant, en de natuere tegen is. Want, gelijk ouden *Hippocrates* seyt, *als de Natuere tegen werckt, dan is 't al ydelheit*. Soo veel heeft evenwel V E. gesach over mijn vermogen, dat ick, vergezende het gebodt van den Poet *Horatius*:

Tu nihil invita tentes, faciasve Minerva,

Dat is:

't En heeft geen rechten aert,

't Geen wijsheyt niet en baert.

liever

liever hebbe gehad mijn onvermogen te toonen, als V E. bevel niet naete komen. Soo dat in my oock waer is, 't gene de selfde Poëet feyt:

Scribimus, indoliti, doctique Poëmata possan.

Dat is:

't Schrijft al wat letters kent.

V E. heeft hier een Grieks vers op V E. Boeck, in 't welck, alsooder niet anders en is, ick bidde, dat V E. mijn goede genegentheyte te goede gelieft te nemen. Ick hebbe het eerste stuck van V E. Genees-historien, de andere en zijn by my noch niet gesien, ick meent al 't gene V E. uytgegeven heeft, nae malkander af te lesen, en daer uyt oir-lieck te nemen, om V E. dickwils te begroeten, en onse vrientschap, die op een goede voet begonnen is, door wifelen van Brieven te onderhouden. De Elseviers drücken nu mijn Boeckken van den Steen, met veel nieuws oversien, daer ick by voegen sil verlicheyden Brieven van geleerde luyden, onder de welcke ick wenschte, dat V E. oock geliefde te wesen. Vaert wel, uytmuntende Heere, en houdt my in V E. gunste, die V E. groote geleertheydt hoogh achte.

Dordrecht, den 22 Octob. 1637.

N°. XXVI.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medicijn van
Dordrecht,

Wescht

ZACUTUS LUSITANUS

Gefontheyt en Welstande.

1. *Dat de Steenen niet en groeyen in het Vleesch van de Nieren, maer alleen in Holligheden.*
2. *Misflagh van Fernelius.*
3. *Sware ghenesinge van de gens, die met den Steen gboquelt zijn.*
4. *Treffelijke middelen om te genesen, en voor te komen.*

P Lato schryvende aen *Dionisius* disputeert, welck beter is, aen sijn Vrienden door een Brief, een geschenck ofte wensch van gefontheyt, ofte van blijdschap op te dragen. Ick wensche het U A. Voorsienige Heere, alle beyde, aengesien U A. sonder eenige mijne verdienste, sich betoont heeft bekommert te wesen over mijne gefontheyt; en ick bedancke U A. van het schryven, dat ick met geen minder verlangen, als blijdschap ontvanghen hebbe; in 't welck eal schrijft U A. my meerder toe, als ick wete dat in my is, soo en is 't my evenwel niet onaengenaem geweest,

als wel wetende, dat U A. van dat volck niet en is, 't welck dien Horatiuschen Heldt hiet gelijck als de poorten van de Hel: te weten, die wat anders op hier tongh hebben, en wat anders in haer herte verborgen dragen. U A. Brief heeft my derhalven seer aengenaem geweest, die by my in soo grooten weerde is, dat ick den selven niet en kan voldoen en beantwoorden: want hy is soo gierlijk, soo doerwrocht, en soo vriendelijk, dat in den selven de hoogste vriendeljkheyte en de hoogste geleertheyt schynen t' samen te sryden, soo dat men niet en kan onderscheyden welke van beyde de andere overtreft. V A. is trefselijk in het schryven, en uyttekende in geleertheyt. Want soo dickwils als ick U A. eeuwigheits-weerdige wencken beschouwe, soo schepe ick overgroot vermaeck uyt het lesen van de selve; en den alder geleersten kan daer oock lust in hebben. Want uyt haere welsprekentheydt komt profijt, uyt haere gierlijkheyte vermaeck, uyt laere geloofweerdigheyt groote eere. De liefde en verblindt my niet, noch lust tot pluym-stricken, waer van ick altijt gelijck als van een doodlijke sieckte eenen afkeer gehad hebbe, mijn ghemoedt komt overeen met mijne lippen, mijn schryven met mijn gevoelen, en mijn tonge met mijn hert. Wat belanght, dat U A. schrijft nu onder de pars te hebben een Boeck van den Steen, en my vermaent, dat, indien ick yet bysonders van die sieckte hebbe, 't selve U A. soude over geven, en eenige anmerckingen mede deelen, om daer by te voegen; daer van hebbe ick V A. harteljk te bedancken, dat V A. my mede, die naeuwlijcks t'huys bekent ben, waerdigh kent, om op de rolle van de geleerde Mannen, welcker een groot getal is in ons Nederlandt, in Europa, ja in de geheele Wereldt, gestelt te worden. V A. trefselijk werck uytkomende, sal my dagh en nacht besich houden. Want V A. is by my in plaetse van duysent andere, aen den welcken gelijck als Geneesmeester, soo oock als Poëet. Apollo alle sijne konsten en gaven heeft mede gedeelt. Soo langh als ick adem haele, sil ick V A. verbonden blyven, van wegen het defstigh Grieks Veers, dat V A. ter eeren van mijne wercken, soo haest gemaect heeft; mijn Boeck sil met dat gieret heugeljk in de linden van de Medicijns komen, en het qualijk spreken van de nydegaerts verachten. Voor welke daet, ofte liever weldaet, alle de voortreffelijkste Medicijns komen, daer mijn Werck van handelt, V A. bedancken. Maer om de voorreden niet grooter te maecten, dan het geheele werck, soo come ick tot de sieck.

1. Daer en is onder alle pijnlijke sieckten geen meerder beul, als de Steen in de Nieren en de Blaes: want eerder sil men de Lijf-moeder onvruchtbaer maken konnen, dan graveelige Nieren soo genesen, dat'er geen Steenen meer in en groeyen. Dat dese in de holligheyt van de Nieren, gelijck *Galenus* getuyght, niet in 't vleysch, als *Fernelius* meende, en groeyen; is een sekere sieckte, en van de voornaemste Schrijvers door ondervindinge bevestight.

2. Dan *Fernelius*, alsoo hy altijt *Galenus*, en andere Oude vermeteljk en stouteljk socht te schrobben; soo soeckt hy op een losse grondt, de Geneesmeesters wijste maecten, dat de oir-lieck van den Steen in de Blaes, niere.

G g 3 soude

soude wesen, rauwe en grove vochtigheydt, die door de Aderen aldaer komende, van de hitte der plaetse allencxkens soude verdroogen, en tot Steen verharden: want hy en kan niet verstaen, hoe dat, als den hals van de Blaes vry is, dat slijm daer soude blijven steecken, daer gesien werdt, dat geronnen bloedt, etter, taey slijm, en andere grover vochtigheydt met het water lichtelijck afschiet. Door welke reden overwonnen zijnde, heeft hy een ander oirlaeck van den Steen der Blaese beginnen te loecken, en schrijft ondervonden te hebben, dat al de Steen, die in de Blaes is, eenigh beginsel getrocken heeft uyt de Nieren, uyt welke het met Lende-pijn schievende, als het Steenken groot is, in de Blaes een tijdt blijft sitten, en dickwils heel verblijft, en aldaer door toevloeyingh van vuyligheydt aengroeyt, tot dat het een rechten, en vasten Steen wert. Soe seyt hy, niemant noch gevonden te hebben met een Steen in de Blaes, die te voren niet langh met pijn in de Nieren en was gequelt geweest. Welck gevoelen valsch, onseker, en verdicht is, en van de voornaemste Genees-meesters verworpen. Want *Fernelius* heeft vergeten, dat de kinderen meest met den Steen der Blaese gequelt werden, van welke evenwel naeuwlijcks een te voren pijn ofte Steen in de Nieren gehadt heeft. Den Steen der Blaese, namelijk, is den kinderen meer eygen, als van de Nieren, en de oude luyden zijn meer gequelt met den Steen der Nieren, als van de Blaes, gelijk *Hippocrates Lib. 6. Epid. sect. 3. text. 15.* heeft bevestigt.

3. Vorders alsoo dese wreede plaegh vele menschen om hals brengt, en zelfs in het beginsel naeuwlijcks te genesen is, en *Galenus* bekent dat alle een jaer gedueft heeft, noch jongh, noch oudt, daer van heeft sien genesen, om dat de ongematigtheyt dan een gestalte krijght, de welke daer nae op geenderley wyse en kan gebetert worden, daerom dunct het my altyt best, dat men hier foodanige middelen gebruyckt, waer door de groeyt werdt voorgekomen: want, gelijk *Galenus* vermaent, in 't 2. Boeck van de Natuerlijke krachten, op 't 8. Capittel, *Het is veel beter een onstaende sieckte voor te komen, dan een tegenwoordige te genesen.*

4. Daer toe hebbe ick altyt goet gevonden, dat men de gene, die hier toe dickwils vervallen, in geeft middelen die taeye slijmerigheydt, als toekomende oirlaeck, afsietten, de Nieren, Water-vaten en Blaes van 't Graveel sachtjens suyveren, en de hitte van dese deelen matigen, waer van alle oude en jonge Genees-meesters getuygen, dat de Steen gebacken werdt. Soodanigen middel, om in de graveelige het groeyen van Steen voor te komen, is wel alderbest dese *Electuarie*, ofte purgeerende Conserve.

N. *Scne bladeren*, 1 lood,
Saet van wilde Saffraen,
Wortels van Boom-varen,
Epithymum, ofte *Schorfite*,
Hermodactijlen, van elcks een half lood,
Anijs-saet, 1 vierendeel loots,
Hart-sterckende bloemen, 3 vierendeel loods,
Venus-bayr, een handvol,
Saet-hout geschrapt en geklopt, 3 lood,

Wortels van Asperget,
Gras, van elcks 1 once,
Rode cicors, 20 in getal,
Saet van witte Heemst, 1 vierendeel loots,
Rosijnen sonder karlen, 1 once.

Koockt dit nae de konst in soo veel waters als 'er genoegh is, tot dat 'er een half pondt ofte 6 oncen over blijft; doet dan daer by

Theriakel, 1 vierendeel loods,
Joden-steen, 2 scrupels,
Saet van Natelen,
Citrullen, van elcks een schrupel,
Poeyer van Terebinthijn, een half vierendeel loods,
Balssem, 1 lood,
Poeyer van Gulden-roede, anderhalf vierendeel loods,
Mistel-steenen, een halve scrupel,
Saet-hout, 3 vierendeel loods,
Poeyer van Scne-bladen, 2 en een half vierendeel loods,
Mechoacan, ofte *witte Rhabarber*, 1 half lood,
Hermodactijlen, 1 en een half vierendeel lood,
Manna, 1 once,
Morgh uyt versche Cassis getrocken, anderhalf once,
Anijs-saet,
Camel, van elcks een half vierendeel loods,
Witte Wijn-steen, een half lood,
Poeyer van Lignum Nephriticum, ofte *Gruyf-hout*, anderhalf vierendeel loods.

Mengelt dit al te saem nae de konst onder malkanderen met soo veel geklaerden Suycker, als genoegh is tot een *Electuarie*. Men geeft hier van in, van een loot, tot anderhalf en twee loot toe, 's morgens nuchteren; daer op drinckende vier ofte vijf oncen Franschen, ofte Rijnschen Wijn, ofte Water van een seecker hout dat uyt Indien komt, 't welck, na dat het gekoockt ofte geweyckt is, verscheyden verwen krijght, gelijk als een Regen-boogh, geen smaek ofte reuck hebbende, van welcks uytnemende krachten om de Nieren van het gruyt te suyveren, en de gebreken der Nieren, en moeyelijckheydt in 't water-maken te genesen, seer wijdloopigh handelt *Nicolaus Manardus* in sijn Boeck van de Speceryen. Wijders *Gulden-roede* is een kruydt met een rootachtigen steel, anderhalven voet hoog, blinkende, en gladt, aen den welcken blaederen wassen, die van den Olijf-boom gelijk, maer breeder, rontsom de kanten met heele kleyne tandekens geschaert ofte gekertelt, en van boven gladt: het brengt boven aen den steel aer-wijse bloemen voort, gout-geel van verwe, de welke uytgebloeyt zijnde, ten laetsten tot stuyfkens vergaen en verwacyen. Leeft van de kracht van dit kruydt tot dit gebruyck *Matthiolus* in de uytlegginge over *Dioscorides* in 't 4. Boeck, het 31. Capittel. Eyndelijck, indien dat 'er yet anders is, daer in ick U A. kan dienen, U A. heeft het maer te gebieden, ick sal altyt willig en bereyt zijn, als U A. maer en weet, dat U A. in dese heerlijke Stadt eenen man heeft, die, al is hy oudt, swack, en door den arbeyt der studien nu afgelooft, genegen is de vrienden dienste doen. Vaert dan

dan wel, soet-aerdige Heere, en glinsterende Sterre van de Genees-konste, en bemindt uwen *ZACUTUS*.

Amsterdam, den 25 October,
1637.

N°. XXVII.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medicijn van Dordrecht,

GUY PATIN,

Medecijn van Parijs.

1. Dat Inlandsche Kruiden, en die van selfs groeyen de beste zijn.
2. Dat niet altijd, als 'er eenen Nier verslopt is, den anderen sijn werck staect.
3. Exempel van een verrotte, en koud-vierige Nier.

Seer vermaerde Heere,

Het is een wyl geleden, dat my hier een geleert Jongman van Dordrecht quam begroeten, die my so veel goets van V E. feyde; dat het selfde mijne liefde op V E. ontsteken heeft, en mijn gemoet en heeft niet opgehouden, voor dat ick V E. de selfde door schrijvens zoude betoonen, en V E. bidden, dat V E. geliefte zy, mede eenige getuygenisse van vrientchap tegens my te geven. Want ick verlange voortaan met V E. te spreucken (wiens vermaerde naem, en faem al over lange tot mijn ooren gekomen is) en by V E. bekennt te zijn, wiens boecken ick met soo grooten vlijtigheyt eens, en andermael gelesen hebbe. De selve staende in mijn studeer-kamer, hebbe ick den selfden Jongeling getoont, insonderheyt het laetste, dat ick niet eerder uyt mijn handt geleyt en hebbe, voor dat ick het geheel uyt gelezen hadde, en ick heb het soo geleert, en bondigh bevonden, dat het behoort van alle de gene, die haer in de Genees-konste oefsenen, neerstigh gelezen te werden; insonderheyt op dese tijt, in welke, ick en weet niet door wat noot-loot, soo veel menschen met de steen gequelt zijn, voor namelijk meest alle de geleerde luyden; waer van een groote getuyge is uwen *Erasmus*, de Prins van de Letteren, die soo dickwils in sijn gulde Brieven klaegt over dat wreet gebreck; het selve oock aerdigh sijnen Beul noemende. Hier van heeft noch meerder onsen doorluchtigen *Ibous*, een trefselijck History schrijver van sijnen tijt, in het lof van *Cl. Puteanus*, *Ioh. Hounius*, en andere. Oock heeft, om de waerheyt te seggen, V E. laetste Boeck my seer aengenaem gemaect, dat ick daer in met vreught vonde, als een ingesette parel, den Naem van mijnen welieven, den seer vermaerden *Gabr. Naudaus*, die alle de tijt, die hy in Italien geweest is, grote vrientchap met my onderhouden heeft. Ick wensche,

dat hy een hoogen top van jaren magh schieten, gelijk hy alreede gedaen heeft met sijn geleerde schriften, tot verwonderingh van de purpere Princen van Italien. Maer om wederom van het buyten-padt op den wegh, en vart *Naudaus* tot V E. Steen-stuck te komen, ick en kan; ge-looft my, niet laten, het selfde ten hooghten te prijfen, als 't welke soo de Genees-heeren, als de siecken groot voordeel sal aenbrengen. Waerom ick U E. aenmane, voort te gaen met U E. hoogh-geleerde schriften, den luyfter van onse konste te vermeerderen, tegens de lasteringh van eenigh broedfel van *Paracelsus*, en diergelijcke Aisch-blafers; als oock op dat U E. door die manier de gunst van alle eerlijcke luyden mocht verkrijgen, en de eer van U E. naem over de geheele werelt langh, en breedt mocht verspreyt werden.

Ick hebbe noch verstaen uyt den selfde Jongh-man, dat U E. eerst-daegs van meeninge zijt uyt te geven een Boeck van de Inlandtsche Kruiden, en Genees-middelen: waer op ick hem een Franfch Boeck getoont hebbe van de Kruiden, die in Provence wassen. Soo U E. oordeelt, daer eenigen dienst uyt te kunnen trecken, het sal mijn seer aengenaem wesen, soo ick U E. daer mede kan dienen. U E. begint voorwaer een seer fraey werck, en U E. verstant waerdig, als oock in de oefseninge van onse konste gantsch dienstigh, waer door de Medecijs niet meerder van doen en sullen hebben verrefochten, en uyt een ander hoeck van de werelt gehaelde Genees-middelen; maer met foodanige, die in haer eygen lant van selfs waffen, het genesen der siecken seeckerlijck ontfangen. Sulcks voornemen heeft eertijts byna gehadt, de geleerde Schrijver *Ant. Mizaldus*, in sijnen Medecijn-hof, daer hy veel genees-middelen beschrijft, die van yder allefins te vinden, en licht te maken zijn, om het volck te verlossen, en te bevrijden van de tyrannye der Apotekers, die niet en achten, als dat veel geldt kost.

Vorders sende ick U E. hier nevens mijn beelt, met beddingh, dat V E. oock het sijnne gelieft over te senden, het welck ick voor een groot geschenck sal houden. Vaert wel, en bemindt altijd de gene, die in alles altijd sal wesen, Mijne Heere, V E. dienst-willige dienaar,

GUY PATIN.

Datum in Parijs, den 5 July, 1640.

Uyt het door-lesen van V E. Steen-stuck, blijven in mijn gemoet eenige scrupelen, die ick van V E. seer vermaerde Heere, wel wilde weg-genomen hebben.

Wat Boeck heeft V E. geschreven om de gesontheit te bewaren? Ick hebbe tweederley Editie gesien van het Boeck van den Bepaelden tijd onses Levens; ick heb gesien het Steen-stuck, ick heb gesien *Idea Medicinae veterum*; maer dat van de Gesontheit en ben ick noch noyt te sien gekomen.

Wat, en waer heeft V E. geschreven tegens onsen *Nich. de Montaigne* (die de eer, en 't gieract van V E. Nederlant, *Lipsius*, eertijds den naem gegeven heeft van den Francoischen *Thales*) tot verdeding van onse konste, die hy socht

te

te yerkleynen: want aen dat werck en hebbe ick mede niet weten, te geraecken.

1. Wat aengaet de gene V.E. in 't steen-stuuck pag. 5 en 6, *fnu asp. 29.* des 2. deels van de schat der ongesontheit, verhaelt van de over een stemmige der Nieren, onder veel andere exempelen, die ick in 't oeffenen van de konste bevonden hebbe, die sulcken over een stemminge om werpen, en het gevoelen van *Duræus, Ferefius, Rivolanus*, en andere wederleggen; soo is mijn in 't voorieden jaer yet voorgekomen, waerdigh om V.E. mede te deelen.

2. Een seer eerlijck, en edel Heere, *Jacob Myro*, Raetsheer van Parijs, teer van gestel, en swack van gesontheit, viel, in 't beginfel van Februarius, in een gestadige Koortsche, de welke uyt een groote door gebroken Apopleuy in het derm-scheyl, met eenige quade toe vallen, insonderheit eenen galachtigen, en waterigen buyck-loop, gestadigh wackken, speen, en smelten van 't geheele lichaem, veranderende in een langsame uytterende Koortsche foodnige als aerdigh beschreeven is van de gene, die voor dese geweeft is een seer helder licht van onse hooge schole, *Job. Fernellius, 4. Path. 16.* Als hier van de edele Raetsheer in 't bedde rocht, ontrent vijf maenden, nae dat alles tot hulpe gebracht was, soo quam hy evenwel, de sieckte de overhand nemende, te sleren, doch met een soofachte dood, en sonder eenige pijn, ofte krimpung, dat de Keyser *Augustus* selve, die loodnigen Dood den Griekelichen naem gaf van *Euthanasia*, (dat is, *wel, ofte gemakelijck sleren*) geen lachter en soude konnen gewenscht hebben. Twaelf uuren nae sijn overlijden is 't Lichaem, ick, en andere daer by zijnde, geopent. Onder andere Aenmerckens waerdige, is dat een geweest; (2) De rechter Nier (van wiens gebreck hy al over thien jaren met de scherpste Lenden pijn sieckwils hadde gequelt geweest) werden geheel verrot, en in Ester verandert bevonden: in wiens midden, ofte holligheyt was een lang-werpige, kromme, kantige, en (om soo te seggen) horenachtige steen. Het was al lange tijt dat die Nier sonder twijfel niet alleen gewooren had, maer oock gantsch bedorven, en kout vierigh zijnde, niet van sijn werck en konde uyt voeren, en gantsch onbloot was van sijn eygen ampt, om 't Water van Bloot te scheyden. Want 't en konde niet anders wesen, daer den door tocht gestopt was van een grooten steen, en dat de self-standingheyt soo verre bedorven was, dat hy van den Nier niet anders en hadde, als de gedente, en 't vlies, het welck, in plaetse van 't Vleysch, enckele verwooren, en swarte Ester in en hiel; en evenwel en hadde hy, geduyrende al sijn sieckte, noyt verstoppinge in 't Water maken. Het welck ick mede nu diekwils den tijt van thien jaren, in dese volkerijcke stad, en vradilber van 't Graveel, en Steen, ondevonden hebbe. Soo dat het niet al tijt waeren valt, dat, als den eenen Nier gestopt is, den anderen dan terstont sijn werck staect; dewijl vele siecken haer Water losen, door hulpe van eenen Nier, tot het eynde van haer leven.

Maer dit onderwerpe ick V.E. seer vermaerde Heere, en ick wachte daerover met een Brief U. El. herdoelw. indien U.E. eenige leeghte heeft van hongerstudien, ofte

gensentheyt om aen my te schrijven. Vaert wel, en zijt wederom gegroet van U.E. &c.

N°. XXVIII.A E N
G U Y P A T I N,

Medicijn van Parijs,

J O H. van B E V E R W I J C K,

1. Dat, als den eenen Nier verstoppt zijnde, den anderen niet al tijt met sijn werck op en houdt; dan dat het maer sijn tijts en gesbiet.

2. Steen genert, en den Bezoaer gantsch gelijck.

Seer vermaerde, en uytmuntende Heere,

MY was geschreeven uyt Padua, (alwaer hy gepromoveert zijnde, onlangs 't huys gekomen is) van een geleert Jongman *Seb. Hoogen-dijk*, hoe hy te Parijs, den seer vermaerden *Dr. Patin* begroet hadde, die ten eersten aen my soude schrijven. Na dat ick het selvige met ongelooflijck verlangen verwacht hadde, soo is het ten laetsten mede gebracht door den Ed. Heere *Cloowijck*. In 't selve en hebbe ick niet minder gekust de snee-witte vromigheyt van U.E. gemoet, als verwondert geweest over de uytmuntende geleertheit. V.E. en bekleeght niet sonder reden het steenigh ongeluck, van de gene die de Letteren eeren. Wat mijn belanght; ick hadde liever vry wat anders met groote lyden gemeen; als dat van onsen grooten *Eustatus*, die dapper over sijn pijn in verscheyde brieven klaeght. En niet sonder reden. Het welck een Spoische wijsgeer, hoe stantvastigh hy oock mochte wesen, niet en soude regenspreken. *Heracleotes Dionysius*, als hy van *Zeno*, geleert hadde kloeckhentigh en onverlaegt te wesen, is daer van door de pijn afgetrocken. Want als hy met de Nieren pijn gequelt was, soo riep hy, onder het kermen, dat vals was 't gene hy van de pijn geloof hadde: te weten, dat geen pijnem wijs man aen en gingh.

Het staet voorwaer te verwonderen, hoe weynigh hier in gedaen, en voldaan hebben de Overste van onse konste. De andere, Reunende op *Hippocrates*, en *Galenus*, slapen gerust op een oor, en de laetste; sicken haer, sonder naeder onderoock, in de schoenen van haer voorgaigers. In soo veel een ween is van ontalijcke Schrijvers niet geseyt, als dat al te voren geseyt was, tot walginge van den leser. De *Chymici* hebben wat begonnen, en niet ongluckigh. Welckers voetschappen ick volgende, en onderoock niet alleen uytmuntende Heeren, die ick ergens weert, onder welke oock zijn d'Heeren *Moreau* en *El.* mede broeder, en *Ninck*, onsen grooten vrient, die my van Rom en door den Heere Ambassadeur van *Vianen* kerk onlangs gesonden heeft sijn treuselijck werck; *De studio Aristoteli*.

Van

Van het Fransche Boeck, dat V E. my offereert, sal ick op ront Hollandts aennemem, indien V E. het selfde gelieft aen den E. P. *Morsennus* te doen behandigen, die dickwils yet sendt aen den Heere van Zuylechem, Raet -heer, en Secretaris van sijn Hoogheyt, my een seer groot vriendt. Voor V E. beeltenisse hebbe ick V E. hertelick seer te bedancken, 't welck ick onder mijn aengenaemste kleynodien sal bewaren. Seer wel heeft onsen *Lipsius* geschreven, dat wy van natueren getrocken werden, om de beelden, en gelijckenissen van groote luyden te konnen, en de lichamen, in de welke een Hemels gemoet sijn seiven besloten heeft. Want sy schijnen, gelijk eertijts de triumph-bogen van *Miltades*, aen *Themistocles* deden, brave gemoederen op te wecken tot geleerde deughden. Hierom hebbe ick, volgens de loffelijcke maniere der Ouden, in mijn Bibliothecke, de treffelijckste onder de geleerden; geschildert, ofte in plaet gesneden, waer by ick nu oock bewaere het beeltenis van V E. Het mijn was van een fracy Plaet-snijder begonnen, dan hy, eer het opgemaect was, stervende, hebbe ick daer na 't selve, als onnoodigh, laten siecken.

Het Boeck van de behoudinge der Gesontheit, nu ettelijcke reyfen gedruckt, hebbe ick in de Moederlijcke Tale geschreven; derhalven niet vreemt en is soo verre niet gekomen te zijn, als oock niet, dat van de Uytneemtheit des Vrouwelicken geslachts, dat ick eerst in Latijn geschreven, (doch niet uyt gegeven hadde) ter eeren van de Wel edele Juffrouw, *Anna Maria van Schurman*, een Joffrouw in alle konsten, wetenschappen, en Talen wonderlijck geleert. Ick hebbe nevens andere in 't licht gegeven den *Paelssteen onser levens* vervatende mijne stelling en hare Ed. onvergelijcke antwoordt daer over [nu te sien in het 3 deel van de genees-konste onder de brieven N° 2 en 3] die haer Ed. daer over aen my schrijft. Eertijts is by my geschreven het Lof der medicijne, en daer by kortelijck wat tegen *Montaigne* [te sien in 't 1 deel van de Genees-konste edoch] geen van beyde waerdig onder U E. oogen te komen.

1. Dan 't en heeft geen wederlegghen van doen 't gene U E. vriendelijck vermaent, niet altijdt waer te zijn, dat, wanneer den eenen Nier verstopt is, den anderen dan terstont sijn werck zoude op schorten. Want daer heeft U E. gelijk in, en 't en is oock nimmermeer by my soo verstaen, dewijl ick dickwils beneffens U E. contrary gesien hebbe. 't Is alleen by my aen gewesen, als een saecke aenmerkens waerdigh, dat sulcx somtijts gebeurt, en dat ick 't selfde met *Vallesius* (in de welke het *Pereda* qualijc befrist) en andere, die genoemt zijn, gesien hebbe. Maer ick wil niet seggen, dat het nootfaeckelijck, en altijdt geschielt; gelijk het exempel van *Myro* genoegh aanwijst, en alle daegh ondervonden viert. In de plaets van het exempel van *Myro* sal ick twee andere verhaelen, de welke my seer aen merckens waerdigh schijnen te wesen.

Ick hebbe geschreven in mijn Steen-stuck, dat die gene, de welke van het ophouden des waters niet slaep-sucht worden bevangen, geduerigh slapen, om dat de quaet-aerdigheyt van 't water te diep in de Hersenen gedruckt is. Wanneer evenwel het water noch niet in de Hersenen geprent is, en den siecken maer even begint te sluymen, soo

kan hy behouden worden, gelijk ick bevonden hebbe in een Koop-man oudt vijftigh jeren, de welke het Graveel en Fledereijn seer onderhevigh was. Dese hadde een geheele op-stoppinge des waters met geduerigh braecken, en hevige pijn in beyde de zijden van den buyck na de Nieren toe. Na dar hy clisterien, stovingen, gekookte drancken, en water-afdrijvende poeyers hadde gebruyckt, soo heeft hy eyndeling op den vijftien dagh eenige droppels water gemaect. Doen liet ick hem aen elke zijde een weynig beneden de plaetse, daer hy de pijn hadde, drie mael een Kop setten, waer door hy seyde een merckelijcke treckinge, en verschieten van Steenkens te voelen, dan loofden evenwel, noch daer mede, noch met andere middejen, geen water, maer werde kort van adem, heefsch, en slaperigh. Klaeghden oock dat het water hem al in de keel gekomen was. En ick vreefden oock, alsoo hy omtrent den avondt seer gegengen was tot slaepen, dat hem den eeuwigen slaep, 't welck ick dickwils gesien hadde, soude overkomen. Daerom hebbe ick de omstaenders, de welke den slaep voor een teycken van beteringe plegen te houden, gewaerschoewt, dat den siecken in groot ghevaer was; en dat het niet hem haest onder of over soude wesen. Maer na dat hy twee mael gedroncken hadde van een *afdrijvende Dranck*, en daer na ingenomen wat heete *Rijnscbe Wijn* met elf droppelen *Genever-olie*, soo loofden hy een langh, en scharp Stecken, met veel raeuw water. Hier door bevrijdt zijnde van pijn in de rechter zijde, soo bleefse noch in de slincker, met geduerigh en geweldigh braecken, tot op den elfden dagh, als ick by hem komende, hy my verhaelde dat hy alle de pijn quyt was, uytgenomen dat hy noch moeyelijckheyt hadde in 't water-maecten. Een teycken dat het quaet nu in de Blaes was gefackt. Derhalven op dat ick den vyandt die op 't verrecken stond' een brugge soude legghen, hebbe ick hem wederom een water-afdrijvende Poeyer ingegeven, 't welck nae drie uren twee Steenen een Erwete groot, heeft afgeset, en drie uren daer nae noch twee andere bynae van de selfde swaere. Hier door het braecken en andere toevallen ophoudende, en insonderheyt de doodlijcke slaep-sucht verdreven zijnde, soo is hy tot sijn groot geluck van het verderlijcke gevaer des doods ontkomen, en nu spoelt hy de overblijfselen van die leelijcke quaele af, met een glaefje *Rijnscben Wijn*, waer in hy koopmanschap doet.

Maer gelijk men den slaep, de Graveelige, door het verstoppen van den water-loop, dickwils siet overkomen: soo gelichiet het selden, en ick en weet niet, dat het van yemant oyt beschreven is, dat daer uyt een *Kramp* (waer op *Hippocrates in Coacis* soude konnen schijnen gesien te hebben, daer hy seght, dat opstoppinge des waters, insonderheyde met pijn des hoofts, *Kramp* dreyght) en *blutheydt* ontstaet; gelijk ick gesien en genelen hebbe een soontjen van een Raedt van Dordrecht, vijf jeren oudt zijnde. Dit, als het in ses-en-dertigh uren gantsch geen water ghemaectt en hadde, kreegh ichrickelijcke treckinge in de leden, met veel roepen, en werde terstont, nae den eersten overval, blindt. Als het aldus omtrent vijf-en-twintigh mael in acht daghen getrocken was, soo heeft men ten laetsten, een Steenken, dat de genees-middelen niet en hadden, vermits

de groote, konnen doorfetten, uyt de Schacht moeten fnyden, waer op feer veel waters volghde. Daer nae is het evenwel noch vier mael getrocken geweest. Den negenften dagh, gaf ick het noch blindt zijnde, 's morgens een *Purgatie*, 's avonds kreegh het fijn geficht wederom, die het daer na, als 't wederom getrocken werde, verloor, doch kortſ daer aen weder kreegh, en federt ſoo van blintheyt, als van treckinge, ofte Kramp is bevrijdt gebleven. In dit kint en ſchijnt het water 't morgh der Herſenen niet doorweeckt te hebben, gelijk in de ſlaperige: maer hare dampen de Herſen-vlicien met quade hoedanigheyt prickelende de Herſenen daer door wacker gemaect te hebben, om 't gene haer tegen was, uyt te ſchudden; waer door de treckinge gekomen is. Want dat'er geen verſtoppinge geweest en was, blijkt uyt het rafch komen, en rafch wech-gaen van de blintheyt.

2. Ick ſal beſluyten met yet van de Steen, daer ick niet en weet, ofte by andere opgelet is, dewijl het mede is onder de dingen, die ſelden gebeuren. Behalven het bedrogh, datter in den Bezoar-ſteen geſchiet, door het backen; ſoo werden oock by de loopers verkoft, Steenen, die uyt de Blaes gefneden zijn, den Bezoar ſoo gelijk, datſe daer van by de gaeuſte Apotekers, en Droogſten naeuwlijcks te onderſcheyden en zijn; waerom ſy oock by de Steen-fnyders van eenige bedriegers opgeſocht werden. Soodanigen hebbe ick een, die onlanghs gefneden is uyt een kint van acht jaren, wegende derd' half once. In de welke die vremdigheyt, voor defen van my, noch oock van yemant, dat ick wete, noyt gefien, daer en boven by komt, dat hy met verſcheyde draeyen, als kleyne aderkens, door-ſtreept is.

Dit is, hoogh-geleerde Heere, dat ick hebbe gehadt tot antwoordt op U.E. geleerden Brief, waer mede U.E. gelieft heeft my eere aen te doen. Ick weniſche U.E. vervolgh van gefontheyt, en van U.E. goede genegentheyt.

Dordrecht, den 28 July, 1640.

N°. XXIX.

A E N

GREGORIS van der PLASSE,

Medicijn van Haerlem,

JOH. van BEVERWIJCK.

Ken-teyckenen van den Steen.

Seer vermaerde Heere,

MY gedenckt noch, als ick eertijds in Italien ſtudenende, te Bologna eerſt quam begroeten den hoogh-geleerden Profeſſor *Bartoletti*, dat ſijn E. my terſtondt vraeghden, of ick hier te lande niet en kenden den uyt-muntenden *Plaffio*. Van die tijt af, en weet ick niet ofte het is, door het al te vroegh aſſerven van Dr. *Buggen*, mijn

aengenaem gefelſchap in de reyse uyt Italien, V.E. medebroeder, ofte door mijn eygen ongeluck, dat ick my niet begeven hebbe onder 't getal van V.E. goede vriendſchap. Dewijl wy hier alleen overigh zijn uyt de diſcipline van onſen goeden meeſter, den welgemelten *Bartoletti*, ſoo hebbe ick gemeent, het devoir te wesen van een danckbaer ghe-moet, om de occaſie niet te laten voorby gaen, waer door de goede gedachteniſſe van een Heere, die van onſe ſtudyen, en practijcke ſoo wel op ons verdient heeft, noch, als 't na twintigh jaer, te vernieuwen. Die gelegentheyt wert te pas gebracht door een van V.E. borgers, Monſ. Wynants, die van daegh by my geweest is om raet, verhaelende, dat hy gewoon was V.E. in ſijn ſiecken te gebruycken.

Hy heeft onlanghs alle teyckenen gehadt van den Steen in de Nieren, eerſt groote pijn in de Lendenen, daer na in de zijde, met walgen, braecken, en weynigh water, dat ſomtjts raew, ſomtjds bloedigh was; doch, dat wonder is, geen, na de pijn over was, ſnijdinge in 't water maecten. Dit bevinden wy nochtans gemeenlijck, wanneer Graveel, ofte Steen uyt de naeuwe Water-peſen (alwaer ſy door het uytrecken dappere pijn maecten) in de ruymte van de Blaes ſchieten, en de krop prickelen om uytgelaten te werden. Men ſoude mogen twiſſelen van 't Colijck; dewijl, om de groote gelijkeniſſe, die ſy met het Graveel heeft, oock wel geoeiſende in 't onderſcheyden mis-leyt zijn geweest; 't en ware het bloedigh water daer tegen ſtreet. Dit is, hoogh-geleerde Heere, van V.E. ougſt, waer in ick mijn ſeyſſen niet en ſal brengen. Een knoop, waerdigh om van V.E. ontbonden te werden. Het welck ick vriendelijck verſoecke; als oock, indien V.E. yet ſonderlinghs van den Steen in ſoo vermaerde oefeninge ondervonden heeft, het ſelve mijn deelachtigh te maecten.

Dordrecht, den 25 October, 1637.

N°. XXX.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medecijn van Dordrecht,

GREG. van der PLASSE.

1. *Welcke Nier-pijn heeft vergaet, en weder komt.*
2. *Dat de Steen der Nieren ſomtjts geen pijn en maect.*

Seer vermaerde Heere,

T En is ſoo veel niet waerdigh, dat om in mijn vriendſchap te komen, V.A. wat groots ſoude achten: dewijl ick al over lange verlange hebbe, om V.A. te dienen, met leet-wesen, dat my dus lange den wegh tot V.A. gunſte gefloten was; die my nu, by gelegentheyt van de E.E. Heeren *Bartoletti* en *Buggen*, beyde van loffelijcker gedachten, ſeer geluckelijck geopent wert: waer van den eenen ons eertijts in de konſte voor-gelicht heeft, en den ande-

anderen, zijnde vriend en mede-broeder, te vroegh uyt de werelt geruckt is. De geheugenisse van beyde is my niet minder geluckigh, als seer aengenaem geweest; insonderheyt om dat ick nu de haven van U A. vrientdschap gerust mag in seylen. Geluckelijck heeft hier toe onsen Wynants, hoewel door sijn gebreck ongeluckigh, oorlaeck gegeven, de welke ick niet en weet, hoe ick anders bequamer soude hebben konnen vinden, om van U E. geleertheyt, en verstant deelachtig gemaect te werden, in die saeck, de welke my niet eens, in 't midden van mijn ervarentheyt, heeft twijfelachtigh gehouden, en doen stil staen. Waerom ick niet aen en neem, dat my soude toelstaen desen knoop te ontbinden, ofte dat dit mijnen ouglt van U A. soude genoemd werden: dewijl door V A. hoogh-geleert oordeel de saecke ongelijck klaerder, en vaerdiger kan uytgeleyt werden. Maer op dat ick niet en soude schijnen de geopende deure van V A. vrientdschap, voor my te sluyten, soo sal ick vryelijck seggen (nochtans onder verbeteringe) het gene ick gevoele. Want ick meene, dat hem een Steen steekt in 't vleysch selver van den rechter Nier, recht op den mont van de Water-pees; en dat derhalven, nae stercke oefeninge, (waer van kolyen, en kaetien de voornaemste geweest zijn,) en een statigen dronck, de teyckenen van Steen voor den dagh doen komen: Te weten, wanneer nae stercke verdraeyingh der Lendenen, de Steen luttel ofte veel beweeght zijnde, op den ingang van den Water-pees leggende, en den selven druckende, door sijn kromte pijn verweckt wert; de welke, alleen door het leggen op sijn rug, dickwils overgaet: want als dan kan sijn rechter zijde hart angetast, en sonder eenige pijn ghedruckt werden; die evenwel, als hy opstaet, beswaert. Soo dat den tijt, en de rust hem gemeenlijk genesen, de Steen door het lang leggen een weynigh afschietende, en aldaer, sonder eenige schade, tot datter yet van de geseyde fauten begaen wert, verblijvende. Waer van ons een proef gegeven heeft, 't gene overkomen is mijn Oom *Nicolaes van Dijk*, Commandeur in de stercke van Crevecoeur, en aldaer gestorven. Dese hadde, tot sijne hoogen ouderdom toe, nimmermeer geklaeght van pijn in de Lendenen, ofte andere teyckenen van Graveel: selver niet, als hy in sijn laetste sieckte, eenige maenden te bedde leggende; van dagh tot dagh afgingh, tot dat hy quam te sterven: en als hy te Haerlem soude begraven werden, het lichaem om voor bedervinge te bevrijden geopent zijnde, werde in den eenen Nier gevonden een steen, op de groote van een groote Ocker-noot, met twee groote uyt-steeckfels; in den anderen waren twee steenen, waer van den eenen in grote en gedaente een Perlick steen, den anderen een Amandel met haer schelp soo natuerlijk geleden, dat men geseyt zoude hebben het een ey het ander naulijcx gelijcker te konnen wesen.

1. Dat na excess in drincken dese pijn haer somtijds verheft, en verwondere ick my niet, als ick overlegge, dat de Wey van 't bloet, ofte water door sijne taxkens moet lecken in de vleysige Tepelkens, en van daer in vleysige Pijpens, spruytels van de Water-pesen, en dan met eenen vloeyen in de Water-pesen selve. Want door meerder toeloevingh van water, wat wonder is 't, dat de Steen, die

aen den door-tocht van den Water-pees leyt, daer nae toe gedreven wert, en in een deel, dat soo gevoeligh is, met maer even aen te raecken, soo grooten pijn verweckt: de welke mijn Oom soo seer niet overvallen heeft, om dat die Steenen wat wijder gelegen waren van de vleysighe deelen der Nieren, als mede, dat hy gantfich niet genegen en was tot drincken, noch stercke beweginge.

2. Dat het Colijck ons hier niet en bedrieght, toonen de bloedige wateren, en uyt het alleen nederleggen verlichtinge van pijn; het welke, soo klaer als de Middagh-son, aenwijst, datter noch Steen, noch yet anders in den Water-pees gesteecken en heeft. Het verlichten van de pijn, sonder eenige snijdinge in 't water-maken, bewijst het selvige.

Dit is; Seer vermaerde Heere, 't gene ick van den Steen onses Borgers hebbe konnen aenmercken: by 't welke dat ick geen andere observatien en voege, gelijck U A. wel begaeren soude, daer van bidde ick dat, U A. beleeftheyt my gelieve te excuseren; alsoo het gene ick gesien hebbe, door mijn menigvuldige occupatien, niet wel en hebbe konnen examineren, en in de schale van een suyver oordeel overwegen. Ick bidde oock, dat V A. my gelieve te vergeven, mijne traghe antwoord; de welke bygekomen is, door mijn sieckte, die my een geheele maendt bygebleven is. Vaert wel.

Haerlem, den 25 Novemb. 1637.

N°. XXXI.

A E N

CONSTANTYN HUGENS,

Ridder, Heervan Zuylechem, Raet, en
Secretaris van den Prince van Orange.

J O H. VAN BEVERWIJCK.

Wel-Edele Heere,

U Ed. heeft my ten hoogsten verbonden, met U E. verscheyde groetenisse, en den Brief uyt het Leger gesonden, my de eere te doen, om mijner te gedencken. Ick hadde al geschreven aen N. N. dat by my uyt-gevoert was, 't gene hy versocht hadde. Daer nae kreegh ick schrijven van sijn soon, waer mede hy van dat werck verzoeckt mijn oordeel. Ick en hebbe niet anders, als dat ick met U Ed. en onse Ed. Heere *Helmstus* antwoorde, sulcke hooge verstanden tot grooter saecken geboren te zijn. In Hemelsche gemoederen en kan men niet verdraegen gemeene dingen; de welke wy anders in de gene, die nevens de aerde kruypen, niet geheel en plegen te verachten. En alsoo ick beyde oock uyt V Ed. schrijven kan af-nemen, soo hebbe ick de stoutigheyt gebruyckt, om wederom met mijn beuvelingen voor V Ed. te derven verschijnen. Doch by aldien, gelijck ick niet weynig en vrees, dese harde Steenen V Ed. weynigh smaecten, soo bidde ick V Ed. haer gelieven aen

Hh 2

te

te nemen, als een kleyn teycken van mijnen genegen dienst. Vaert wel, Gestrenghe Heere, en houdt my, die V Ed. naem eere, in V Ed. gunste.

Dordrecht, den 19 Dec. 1637.

N°. XXXII.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medicijn van Dordrecht,

CONST. HUGENS.

De maniere, om vry, en na sijn verstant te schrijven, gepresen.

Hoogh-gelerde Heere,

U A. dwinght my den stijl om te keeren, ofte om te wenschen, dat hy geheel van gout mocht wesen, gelijk ick onlangs met een loode, volgens mijn nature, evenwel een ysere Censure gestreken hebbe, over het boeckken van onsen N. een slosse weynigh de krachten van de gene, die het beschreven heeft, gelijkende, en geen waerdige doornen, tusschen de welke zoude kruypen, dat suyver, en capabel verstant van de grootste dingen. Dat V A. soo verhaest oordeel mede met d' Heer *Hemsius* toestaet, daer in stelt V A. my nu vast, en verseeckert. Maer den stijl veranderende, gelijk ick hebbe begonnen te seggen, bidde ick V A. nu oock niet tegen te weten. Ick soude nu met eenen gouden, indien hy by de hant, ofte in mijn macht was, 't gene ick nu wederom met een looden doe, de Naekomelingen aenwysen, dat van V A. uytgekomen is een *Steen-stuck*, niet alleen alle lofwaerdigh, maer van louter gout V A. sult uytroepen. Hoe ick sulcx derve seggen van een Boeck, dat van my noch niet te degen doorlesen is. Maer ick en behoeve noch Blaas, noch Nieren te wijten, de achtings die V A. met lang voor oordeel by my besit. Want 't en is van huyden, noch gisteren, dat V A. my bekent en lief zijt. Het is nu by my al oudt, dat ick, oock sonder veel ondersoek, gerustelijck van, en voor V A. oordeele. Dan, 't gene ick insonderheyt wil van V A. geweten te werden, hier komt nu by een eerlijcke bekentenisse van Vrijheyt, waer door V A. my gantich aen sijn zijde getrocken heeft. Ick hebbe de Voor-reden, gelijk V A. wel begrijpt, gelesen, en eenige Capitelen, in de welke alsoo V A. volgens recht, van eicken *Aristoteles* en *Galenus* voor hebt, als het dienstig schijnt, afte wijcken daer in doet V A. voorwaer een werck, V A. waerdigh, en van seer weynige ter hant getrocken. Ick walgh hedens-daeghs van soo veel Boeckkens, die uyt den mont van haer meesterkens geschreven zijnde, eenige voddige schrijvers, voor de hare, en nieuwe op-werpen, soo dat sy my dickwils tot het qualjck nemen van den Philosophooph brengen, *Hoe lange noch al het sefide?* Beter dan, en geleerder toont U A. te kunnen geschieden, dat sy niet alles doorlien en hebben, die voor ons geweest zijn, en

datter noch overigh is, en overigh sal blijven, waer in haer de nieuwe Naekomelingen zullen kunnen oeffnen. Het is het seggen van den seldden Wijsen, die U A. hier toe by-brenge, *Voel lobben sy gedaen, die voor ons waren; maer alles niet uyt-gewerckt.* Dese spreucke, Mijn Heere, moet men onderschrijven, ofte niet schrijven. Want waerom sullen wy lijden, dat ons, 't gene de oude frayer, en aerdiger voort gebracht hebben, met andere woorden, dick wils niet goede, altijt geen eygene, ofte aen-geborene verdraeyt, in de hand gesteecken wert? Maer gelijk U A. met woorden, en de daet bekent maect, U A. en behoeft hier toe niet vermaent te werden, zijnde selve een Censeur, en verbeteraer van de sotte eeuwe. U A. heeft hier 't gene ick op het Steen-stuck hebbe kunnen by-brenge. Waerom soo weynig, soo mager, dat sal U A. En uyt het Latijnsche dicht, hier nevens gaende, waer mede ick het hooft van U A. boecken met een korte stoot bevelck hebbe. Korte: te weten, gelijk mijn dingen mede-brenge, ontroerde, gedraeyde, en alle oogenblick ginch en weder gewende: Hout my dat ten beiten, en bemint my, die V A. eere.

In s'Graven-Hage, den 5 January, 1638.

Mijn papieren opslaende, vinde ick een Dicht, by my over thien jaer in Nederlants gemaect op de dood van een Edle Joffrouw, mijn Nichte, de welke een Steen, als een hoender-ey in den *Hage* uyt-getrocken was, gefont, en wel te pas zijnde: soo dat wy haer noch anderhalf jaer daer nae in 't leven gesien hebben. Het welck, alsoo het tot dese materie behoort, en eertijts onder al mijne quade het slimste niet geoordeelt en is geweest, so hebbe ick goet gedacht, het selsde het ander Latijnsche by te voegen.

O P H E T

Graf van de Weduwe van den

GOVERNEUR

PAUL BAX.

*Vier Kind'ren, en een Steen gebedet my te boren,
Maer 't laetste Kinder-bed was 't swaerste wederwaren;
En 't laetste Kind'risp luytst, al was het slem als Staen.
Noch sleept 'ick 't leven door soo sueren schip-breuck heen,
En berghden op die klip drie halve jaren wesens:
Daer mede woelden ick mijn rol ten eynde lesens,
En lede minder smert in 't scheyden uyt dit lijf,
Dan doen 't bebouden werd. Maer 't een was Gods bedrijf,
En 't ander van een mensch; 't Een was begin van leven,
En 't ander een verlangh van voor de dood te beven.
Bedencht hoe liever my de Steen is van dit Graf,
Dan dat my langer dood, en langer leven gaf.*

CONSTANTER.

No. XXXIII.

N°. XXXIII.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Medicijn tot Dordrecht,

R E N E M O R E A U ,

Conincklijke Professor in de

Medicijne, tot Parijs.

DE Heere *Gabriel Naude*, met den welcken ick nu al twintigh jaer groote vrientschap gehouden hebbe, heeft my onlangs een pakken Brieven van Rom en gevonden, om aen U E. Vermaerde Heere, over te senden. Ick en hebbe niet gekonnen, noch oock vermogen, dien dienst soo goeden vriend te weygeren; voornamelijk in een saecke van sulcken gewichte; dewijl my niet onbewust en is, dat daer in besloten gaet een *Dissertatie* van den bepaelden, ofte onbepaelden tijt onses leevens, V E. toegeeygent, tot danckbaerheit van het byvoeghsel van den Steen, zijn E. toegeschreven. Maerick soude het voor een schelmstuck achten, den Heere *Beverwijk* niet uyt mijnen eygen naem te begroeten; die soo groot by alle de geleerde, en insonderheit de Medicijns, dat hy met de eerste gront-leggers van de Konste, over de geleertheit, en glorie schijnt te strijden. Want U E. werck *de Medicinae Idea*, goede Godt! hoe treffelijk is 't, hoe gepolijst, van hoe wonderlijke t'samenfettinge, en dat geschept uyt de Fonteynen, in de welke geen onderretinge der Medicijne gevonden en werden. In de versameling van een pael-steen onses leevens, heeft U E. de verstanden van d' aldergeleerste op geweekt, en gelijk uyt het slaen van de keyen tegens malkander voncken springen, soo heeft U E. oock uyt dien strijt der verstanden een lustigh vyer van geleertheit aen gesteken. Van U E. *Steen-stuck* en derve ick naelijcx yet spreken; want gelijk wy daer uyt U E. verstant prijsen, soo beklagen wy U E. ongeluck, die sijnen beul, en pijniger soo wel onthaelt heeft. Even wel sullen U E. grooten danck wijten, niet alleen de Medicijns, maer alle de gene, die met de Steen gequelt zijn, dat sy tot U E. schade, dien gast, en vyant, met minder moeyelijkheid en pijn leeren verdragen. Maer om wederom tot onsen *Naude* te komen; zijn E. heeft onlangs uyt gegeven *Synagma rei Militaris*, waer van ick aen U E. sal senden. Het welck U E. om twee redenen sal aengenaem wesen, om datter groote geleertheit in steekt, en om dat het komt van dien Heere, die U E. eert, en seer bemint. Ondertusschen indien U E. gelieft my te gebruycken om eenige Boecken te koopen tot vordering van U E. studien, U E. sult my bevinden U E. dienst-bereyde dienaer. Vaert wel.

Parijs, den 14 Decemb. 1638.

N°. XXXIV.

A E N

NICOLAES TULP,

Schepen, en Medicijn van Amsterdam,

J O H . v a n B E V E R W I J C K .

Welachtbare Heere.

MY en heeft niet aengenaem kunnen wesen, als de groete, van U A. wegen gebracht is door de gene, die voor desen by V A. gemaect is Heel-meester van Amsterdam, en gisteren by my van Dordrecht. My gedenckt, dat ick noch jong zijnde, en even onse Konste op gedraegen, V E. van onsen gemeenen meester, d'Heer Dr. *Pauw* loff. ged. met den Apollischen laurier sagh kroonen. Van die tijt en is niet weynigh gegroeyt, V A. staet, en siem van geleertheit. Waer door ick nu beweeght zijnde, V A. niet met woorden door den gemelden Heel-meester: maer met de pen derve versoecken. Ick sende oock, gelijk V A. belast hadde, mijn *Steen-stuck*, om op den Wet-steen van V A. scherp oordeel gesleepen te werden. Doch indien V A. daer-en-boven noch wat anders, gelijk ick in 't minste niet en twijfele, dat seltsaem is in dese materie aengemerckt heeft, insonderheit de Beschrijvinge van *Magdaleen Nicolaes*, gelieft over te schrijven, het sal my ten hoogsten aengenaem wesen. Vaert wel, Seer vermaerd: Heere, en houdt my, V E. die aen-willigen vriend, in V E. gunste.

Dordrecht, den 3 Maert, 1638.

N°. XXXV.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medicijn van Dordrecht,

N I C O L . T U L P .

*Beschrijvinge van een doodelyck op-houden van Water door Steen.**Welachtbare Heere,*

S O o aengenaem als my V A. schrijvens geweest is, soo vermakelijck is my oock geweest het getuygenis van A V. vrientschap; en daerom sal ick verlongen dat V A. haelt versien sal wesen van 't gene *Magdalena Nicolaes* is over-gekomen. Sy een Weduwe zijnde van veertigh jaren, nae dat sy eenigen tijt ontsiet hadde geweest van sinerte in de Nieren, en losen van een Steenken, kreegh Pijn in beyde zijden van de Lendenen, met benaetheyt voor 't herte, walging, en gestadigh braken, eerst met vermindering, d'er na met op-houden van 't water: waer op volgden een lang-same koorts, steeckende pijn, sware slarp, duyfelicheyt, spanning van zenuwen, en dergelijcke toevallen.

Hh 3

van

van ovedasse Herffenen, veroorfaeckt van het op-gehouden en wederom op-ftijgende Water; het welck door lang verolijven bedorven zijnde, heeft door fijn hitte de Koortfche vermeerderd, en door fijn fcherpigheyt niet alleen geopent de Aderen van de lijf-moeder; maer foo feer oock gepriekelt de uyt-fpruytfels van het ruggen-mergh (die met haer af-hangende deel in de wervel-bezenderen befloten, maecten het rechte, en ongetwijfelde beginfel der Zenuwen) foo dat fy den achtthienden dagh, nae ophouden van 't water, geflorven is, overvallen van een diepen fleep, en treckinge der Leden. Van welck onbegrijpelijk ongeluck, op dat klaer foudde blijken, dat het niet alrijt aen den Medicijn hing, een yegelijk te genefen, maer dat fomtijds genoegh is een heerlijke voor-fegginge, foo is befloten, het lichaam te openen, en voor een yeders oogen open te leggen dien onlofbaeren knoop, waer door onbegrijpelijke fieecten aen 't lichaam vast zijn. Derhalven heeft hem hier den fliacker Nier vertoont van buyten blauwachtigh, en gefwollen, maer van binnen vol water, met drie Steenen, waer van de grootfte, de groote hebbende van 't eerfte duym-lid, met fijn fcherp uytflieckfel foo feer verftopte het beginfel van den Water-pees, dat hy den door-loop van 't water geheel tegen hiel, en daerom de Blaes niet met allen water in en hadde, gantsch ledigh, en fonder eenige vochtigheyt zijnde, infonderheyt dewijl den anderen Water-pees niet minder verftopt en was van een platte, en breede Steen, die hem als een deekfel toefloot. Welcke twee beletfelen van vele omftaenders gefien zijnde, hielen de konfte buyten verachtige, van datfe niet verwonnen hadde 't gene alle oogen fagen, onverwinnelijk te wesen. Ick foudde hier konnen aen knoopen een Steen der groote Slagader, en noch een anderen van een oude Vrouwe van 80. juren, met twee fteenachtige Mofelen van felfs gelooft zijnde; als mede, van befwaert water-maken, yeder volle Maen overvallende: Maer 't is beter dat die te famen met mijne andere aenmerckingen voor den dag komen, uyt de welke ick dese figuren genomen hebbe die ick nu fende; welckers platen nader openbaren fal beyder fteenen forme. Ondertuffchen vertrouwt dat V. A. Boeck met open armen ontfangen is, en dat ick voor die weldaet fal danckbaer wesen. Vaert wel, Achibare Heere, en foeckt vaster te binden den vernieuwden bandt, van onse wat onder-gelaten vrientfchap.

Amsterdam, den 7 Maert, 1638.

N°. XXXVI.

A E N

WILLEM HARVEY,

Medicijn van den Koning van Engelandt, &c.

JOH. VAN BEVERWIJCK.

Seer Uytmuntende Heere,

HOe dapper leedt my is, dat V. E. hier te lande geweest is, fonder mijna weten, en fal niemant onbekent zijn,

die weet, in wat achtige ick houde, de onvergelycke gaven van U. E. verftant. Die hebbe ick infonderheyt doorfien in den nieuwen, en noyt genoegh geprefen vondt van den Om-loop des bloeds: den welcken om dat fy by V. E. met ongelooftelijke gaewigheyt dese, en de volgende eeuwen ontdeekt is, gelijk wy ons verblijden, foo foudden feer bedroeft zijn, indien de dooden eenigh gevoelen hadden, dat, V. E. te laet geboren was, *Hippocrates, Aristoteles, Galenus*, en diergelijke groote zielen. Welcke leere alhier by vele met verwonderingh wert aengenomen; als oock in dit Boeckken, dat hier newensgaet, van den Steen; over het welke, ick verfoecke V. E. oordeel te mogen sien. Soo moet, Seer uytmuntende Heere, V. E. welvaeren, en lange leven tot eere van dese eeuwe, en aen-was van onse Konfte, Met haelt,

Dordrecht, den 19 Dec. 1637.

N°. XXXVII.

A E N

JOH. VAN BEVERWIJCK,

Schepen, en Medicijn van
Dordrecht,

WILL. HARVEY.

Dat volgens het gevoelen van Hippocrates, Galenus, en andere, taeye flijmerigheyt veroyfcht wert tot het groeyen van den Steen, en dat de Doorwigheyt der Nieren daer toe niet en fchijnt noedig te wesen.

Wel achtbaere Heere,

DAT ick onlanghs, op mijn Duytsche reyse, U. E. die zijt de eere van U. E. Vaderlandt, en onse Konft, niet gefien en hebbe, even gelijk U. E. als U. E. feer aengenaem fchryvens (dat ick, met het Boeckken voorleden weeck ontfangen hebbe) te kennen geeft, hoe leedt het U. E. zy geweest: foo kan U. E. oock weten, hoe feer my fulcks mede fpijt, als U. E. weet, hoe lief by my zijn fraeye luyden, en ficherpe onder-foeckers van Natuerlijke dingen, V. E. gelijcke. Dat den gevonden omloop van 't bloed, foo geleerden hooft niet en mishaeht, heeft my uyt dien hooft nu eerst beginnen meerder te behagen, en fal my, die meerder, en veel grooter dingen voor hebbe, moet geven, om fulcks voort te brengen, als ick fie dat werck de geleerde wel aen te staen. My is feer aengenaem geweest V. E. geleert, aerdigh, en fonderlingh Boeck van den Steen der Nieren, en Blaes; in het welke V. E. ftercke, en vaste gronden van naem en faem geleyt heeft. Gaet maer voort met dagelijcks op-bouwen, en een glinsterend beeldt van V. E. verftant uyt te wercken. Ick fal tot het *Steen-fluck* mede feer gaerne wat by-brengen, gelijk ick oock niet en meene, dat weygeren fullen, de treffelijkste Medicijns van onse Eeuwe.

Stepha-

Stephanus Rod. Castrensis, Medicijn van den Hartogh van Florence, en *Sennertus* Professor te Wirtenbergh, hoe weynigh sy van V E. gevoelen verschelende zijn, kan best oordeelen de gene, die des eenders onderwylingen, en des anders Boecken *De Meteoris microcosmi* gelezen heeft. Voorseker behoort *Paracelsus*, en sijn navolgers die Parel wel te behagen, de welke uyt sijn schelpe gebroken zijnde, van V E. evenwel noch gierlijcker met het aensien van de Ouden, door-luchtiger, en fraeyer, met de beste ondervindingen, en aanmerkingen, in yders handen heeft gegeven. Ick en soude oock niet meenen, dat het *Hippocrates*, ofte *Galenus*, indien sy wederom in 't leven konden geroepen werden, soude mishagen: met sulcken eerbiedigheyt handelt V E. haer gevoelen, als V E. de leere van die oude Genees-Heeren niet op en neemt om te wederleggen, als wel om de selvige, met een vroom gemoet uyt-leggende, in een beteren sin te keeren. Indien der oock yemandt is voorstander van de Philosophische wijsheyt, die uyt de saccke selfs, en den schoot der Natuere, als uyt de Boecken, liever wil wijs zijn, als leeren, liever weten, als gelooven, V E. heeft mede, dat hem seer kan helpen. Door dat begriip, heeft V E. wel aangemerckt, dat de Steenen even eens groeyen in de groote, als in de kleyne Wereldt. Maer om wat tot oeffeninge te antwoorden, siet eens wat dese al te samen hier tegen hebben, en op wat maniere men haer best sal kunnen voldoen.

Hippocrates stelt 5 *Epid.* dat tot het maecken van den Steen, behalven veel Aerdachtige stoffe, en gesmolten Zout, van V E. aen-gewesen, noch van nooden is, eenige taeye slijmerigheyt, by hem in seecker kint bevonden.

Galenus stelt van gelijcken groove vochtigheyt, die in 't hol van den Nier vast kleeft 5 *Epid.* gelijk beyde plaetsen by V E. zijn bygebracht.

Castrensis volgende *Paracelsus*, keurt voor oorlaeck, een steenachtige Slijmerigheyt, zijnde een taeyen, en kleevenden bandt van 't Graveel, gelijk V E. in de Steenige, met my, en andere, dickwils gesien heeft. V E. noemt het voedsel van de Blaes, maer sy stoffe, en oorlaeck van den Steen. Want maer alleen in de lucht gestelt zijnde, soo is bevonden, dat het in eenen nacht, en somtijdt rasser, in een sandige, ja steenige stoffe komt te veranderen: en ick hebbe gesien seecker Edede Juffrouw, die met den Steen gequelt is, de welke uyt sulcken taeyen Slijm, in haer Water besinckende, pillkens met haer eygen handt maeckt, die in een schotel geleyt zijnde, van selfs in Steenkens veranderen.

De *Chymisten* sullen mischien seggen, dat de Doovigheyt der Nieren, die V E. aerdigh beweert, tot overvloed, en onnodigh is; gelijk mede de ondervindinge van Natuerlijke dingen. Want in fonteynen, rivieren, en by nae alle water, in 't welke steenigh sap is, schijnt de aerdachtige stoffe, het zy van sijn selven, ofte door de kouw te verharden: en V E. staet selvetoe, dat sulcks aen tanden, en andere plaetsen kan groeyen. Dat Vranckrijk een geheele vrucht van Steen in de Lijf-moeder, gesien heeft, wert by andere betuyght. Sy verwonderen haer over de Steenen, die, uyt de selfde stoffe, in de Gewrichten konzen. Het

heeft gebleken, dat 'er een grooten hoop kleyne Steenkens door het op-huydeken van een Gichtige, uyt geboriten zijn. Om sonder Doovigheyt, dese te backen, wert by een yegelijk gemeent genoegh te zijn, den ingeboren aert van de Steenige stoffe. Ick, om vry te spreken, hebbe, op het eygen wit, gelijk V E. voorgenomen de maniere van Steen-backen in de groote wereldt te ondersoecken, gelijk ick oock veele, en rare dingen, om te weten, wat verdickte, en hard maeckte, hebbe aangemerckt, en bevonden, dat uyt het Water van yeder Menschlike Steen, of altijdt Graveelike vergadering konde gemaect werden, gelijk uyt alle Loogh Zout. Doch dewijl ick my selven noeyt en hebbe kunnen voldoen, soo dient sulcks by andere nader ondersocht. Waer my de schoen wringht, sal ick V E. daer nae, by gelegentheyt, bekent maecken. Ondertusschen vaert wel, seer vermaerde Heere, en leeft geluckigh tot licht en luyfter van onse Konst, en V E. Vaderlandt. En indien V E. yet anders voorheeft, laet doch, gelijk by V E. seer beleedelijck begonnen is, my het selfde genieten.

Londen, den 20 April, 1638.

Wonderlijke exempel van een Steene Kint,
waer van in den voorgaenden Brief ge-
wach wert gemaect.

G E T R O C K E N

Uyt de Latijnsche Historie van den President
DE THOU, in sijn 76 Boeck.

IN 't Jaer 1582. is een saeck voor-gevallen, hoe wonderlijcker, hoe sy van de nakomelingen minder soude geloofst werden, 'ten ware sy stont op vaste getuygenisse der waerheyt, die wy daerom alhier oock sullen verhalen. Seecker Vrouwe te Sens [in Vranckrijk] na dat sy in volle gesontheyt gekomen was tot haer 38 jaer, en noeyt gedragen hadde, kreegh de seeckerste teykenen van swanger gaen, de stonden niet op haren tijdt, als te voren, afschietende, met bescheydelycke beweginge in de Lijf-moeder, de Lendenen en den Buyck allenckens opswellende, en de Borsten met soogh groeyende. Ten laetsten, na verloop van de draight-tijt, began sy te krygen groote wee, en krimpigh in den Buyck, ophoudinge voor eenige dagen van 't Water, het welck daer na, als een schuerende rivier, met geweld door brack; niet soo seer uyt de krop van de Blaes, gelijk de Medicijns meenden, als wel uyt de Lijf-moeder, met eenigh geronnen bloed afschietende. Hier op schenen de borsten te sineken, en het bewegen van 't Kindt was weynigh, ofte niet, en de pijn van de Vrouw lijdelycker, die, van wegen dat bedriegelijck dragen, geheel drie Jaer het bedde hield, altijdt, soolangh sy in 't leven was, klagende over haer ongesontheyt, hardigheyt, swelling, krimpinge in den Buyck, en van de swaerte; de welke by haer selven beweeglijk zijnde, na dat sy haer lichaem roerde, nu aen d'een, nu aen d'ander zijde sackte. Als sy van de

de bueren versocht werde, gelijk sy hobollich van geest was, soo gaf sy voor antwoord, dat de vrucht, die sy droegh, noch eens, met de dood van de moeder, zoude voor den dagh komen. Over-leden zijnde nae 28. Jaer van dat groot gaen, is in den opgesneden buyck bevonden een Lijf-moeder geheel rouw, van verscheide verwen, en hart als een steen; en wederom die geopent zijnde, nae dat het Scheermes tegen gehouden was van een Steenachtige stoffe, is ten laetsten uytgetrocken een vrucht met wel gemaecte leden, en op de selve plaetsche, daer andere, staende, maer vorder by nae steenigh, alsoo evenwel, dat de Hooft-beenders, als Hoornen, tusschen beyde bloncken, en het ingewant, Herte, Hersenen haeren natuerlijcken stant behouden hadden, behalven dat sy uytter maten verhardt waren, even-wel soo veel niet als de uyt-wendige Deelen. Dat Lichaem, wert noch op desen dach de doorreysende luyden te Sens voor een wonder vertoont, zijnde gantsch sonder eenige bedervinge, ofte verrottinge. Daer van is geschreven by *I. Alibolius*, die daer nae Geneef-heer geweest is van Koningh *Henrick de 4.* en *Simon Provencherius*, deffige Medicijns, de oorfaeck van het verlijven, en (nae de doodt van de vrucht) van het verharden, daer het eerder hadde moeten verrotten, na de konste onderfoeckende; de welke ick de geleerde in Natuerlijcke saecken wijder laet nasporen. Ick zal hier alleen by-voegen, dat by nae 't selfde wonder der Nature binnen weynigh jaeren te *Parijs* gesien is in een door-luchtige vrouw: maer de vrucht werde nae vijf jaeren, soo met Geneef-middelen, als met Yser-werck in stucken af-gekreegen: waer van, sonder twijffel, indien sy langer in de Lijf-moeder gebleven hadde, de cygen uyt-komst te verwachten ware geweest: want sy began al Steenigh te werden.

N°. XXXVIII.

A E N

WILLEM HARVY,

Medicijn van den Coningh v
Engelandt, &c.

JOH. van BEVERWIJCK.

Nader Onderfaeck van het taey slijm, en de doovigheyt der Nieren, ofte Blaes.

Wyt-bevoemde Heere,

U E. heeft my ten hoogsten verbonden, door het vriendelijck onthael van mijn schrijvens, en daer over gestreken minnelijck oordeel: En niet minder van wegen 't geae V E. met beleeftheyt, en geleertheyt tegenwerpt.

Nu wat belangt het taey Slijm, dat V E. schrijft, in de lucht gestelt zijnde, van selfs in Steen te veranderen, en sulcx in de tijdt van eenen nacht ofte noch rasser; ick heb-

be V E. Neef een Jong-man tot groote dingen geboren, en foodanigen Oom waerdigh, alhier getoont foodanigen tasy Slijm, in een wijdt, en open glas, nu vier jaer be waert, waer van het meeste deel verdwenen is, en het overige gelijck niet anders als stof van vermolmt hout, waer in niet harts, ofte vast en is. En op dat V E. het selver zoude kunnen nader onder-foecken, soo hebbe ick V E. Neef een deel daer van mede gegeven. Het is van my eenige dagen nae malkanderen vergadert met groote overvloed uyt het Water van mijn broeder, die door op-houden van 't Water (ò droevige erfenisse van ons moederlijcke groot-vader!) van een groote Steen in de krop van de Blaes, korts daer nae, noch een jong man zijnde, over-leden is. Derhalven soude ick wel meenen (onder V E. beter oordeel) dat by dese slijmerige, en taeye vochtigheyt niet in-gedrongen en was de aerdtachtige, en zoute stoffe, om den grooten Steen gestadigh klevende, waer van de taeye vochtigheden doorbœuwt zijnde, van selfs, gelijck V E. onder-vonden heeft, in Steen veranderen. Soo dat de Zoute slijmerigheyt, de oorfaeck soude wesen van het acnbacken, niet de slijmerige, en taeye vochtigheyt, gelijck het gemeen gevoelen dus lange geweest is. Want waerom en is die veranderingh van slijm in Steen by my niet geschiet, dewijl datter niet dicker, noch taeyer konde zijn, als het slijm, dat ick soo lange tijdt in de lucht gestelt hadde? Maer ick hebbe door neerfligh, en nauwkeurigh onderfoeck bevonden, dat die taeye, ja slijmerige vochtigheyt, meestendeel het zant, en gruyts tegen houdt, en aen malkander doet kleven; maer dat het selver tot geen Steen en verhart.

Meerder ben ick ontstelt geweest (om de waerheyt te be-kennen) van 't gene U E. vermaent, aengaende de doovigheyt. Want gelijck ick, door de eerste tegenweringe, by na in 't slijck bleef steecken, soo dunckt my, in dese, waer mede U E. Rivieren, en Fonteynen opent, weynigh minder als te verdrencken. Evenwel vertrouwende op U E. goedertierenheyt, waer door U E. niet en soude laten de behulpfame handt te bieden aen de gene, die te gronde ging, soo sal ick my weeren om weder op te komen. Het water, ofte en heeft gantsch geen gevoelen, (volgens het gemeen gevoelen van de Naturalisten) ofte, indien datter in alle dingen ('t welck den wonderbaren Wijs-geer *Camparella* met een geheel Boeck beweert) eenigh gevoelen is, soo kan het in 't selfde niet als wel doof wesen; gelijck in Nieren, Blaes, Lijf-moeder, Dermen, en andere Deelen, als in de selvige, volgens mijn voorgeven, Steen groeyt. Waer dan geen ofte doof gevoelen is, aldaer, tegenwoordigh zijnde de Stoffe, wert oorfaeck en gelegentheyt geboren tot het maecken van Steen. V E. vervolgt met de Gicht, die voorwaer een plaets besit van het scherpsle gevoelen. Het selfde soude oock in de Blaes plaets hebben. Maer dat wil ick seggen, als 'er eenigh Deel gebreckelijck wert, sulcks te geschieden, om dat het van wegen sijne swackigheyt lichtelijck ontfanght de invloeyende stoffe, en niet lichtelijck kan uytwerpen: dat die swackigheyt, alsoo sy, alle de werckingen beletsel geeft, het gevoelen oock bechadighet, en dat alsoo, dewijl de verdoofde kracht van 't gevoelen niet en voelt het prickelen van de schadelijcke stoffe, dat de selfde

selfde by een vergadert, en door het toevoeyen van nieuwe, allencxkens vermeerderd, en boven maten vermeerderd zijnde, haer selven met geweld, indien sy konde, eenen wegh soude maecten; gelijk sulcks in 't afletten van de Steenen bevonden wert. Behalven dat noch, die zoute, en aerdachtige vochtigheydt, die, (stoffe van Steen) in knobbelige Gicht, uyt een geopende, ofte doorbreeckende huyl dickwils gekregen wert, niet en komt, uyt de seer gevoelige Vliesen, ofte zenuwen van de Gewrichten; maer meestendeel uyt de Banden, de welcke, om dat sy gestadige beweginge onderworpen waren, sonder gevoelen geschapen zijn. Daer en boven, ick en stelle die doovigheydt niet te wesen de werckende, ofte maeckende oorfaeck van den Steen: maer alleen een oorfaeck, waerom sijn stoffe langer in dat deel blijft steecken, en niet by tijts uytgestooten wert: soo dat sy alleen by toeval helpt tot het groeyen van den Steen. Dit heeft my goet gedacht, wijt-beroemde Heere, meerder om wat te antwoorden op U E. seer geleerden Brief, waer mede U E. my heeft gelieven te vereeren, en te leeren, als dat ick soude meenen, U E. tegenwerpingen eenighsins voldoen te hebben. Ick bidde, dewijl het afwesen my onthoudt van de fonteyne selve, dat U E. gelieve ons hier somtijds te laten bespringen door de aderskens van U E. hooge geleertheyt. Vaert wel.

Dordrecht, den 16 Sept. 1638.

N°. XXXIX.

A E N

MIJN HEER, MIJN HEER,

JOH. van BEVERWIJCK,

Geleerde in de Genes-konst tot
Dordrecht.

MIJN HEER,

HET is wel twee maanden, dat ick d'eer hebbe genoten, die ghy my gedaen hebt door uwen seer verplichten brief, van den tweeden *January* laest leden, aen de welke soo ick door versuym in al dien tijdt hadde gemist te antwoorden, soo soude ick waerlijk wel onwaardigh wesen, in 't deel van uwe vriendschap en gunstigheid die ghy mijn geeft: maer om u oprechtelijck de waerheyte te bekennen, de verwerringe van onse gewelsten, zijnder oorfaeck van geweest, de welke my dickmaels van *Londen* hebben doen wijcken, en my altoos (sedert eenige maanden) verplicht buyten Engelandt te schryven, om redenen te langh in het kleyn te verhalen, maer nu om dat ick geloof, het sonder gevaer te mogen doen, en hebbe ick niet willen eenen dagh verby laten gaen, sonder u mijnen plicht te bewijzen, u verseeckerende, dat ghy den eersten van mijn Vrienden aen d'oversyde van onse Zeeen zijt, aen wien ick in lange tijdt geschreven hebbe, en waerlijk mijn Heer, allerley insichten verplichten my u boven aen te stellen in alle mijne eerbiedingen, boven alle anderen; want

ick en ken niemant in de gantsche uytbreydinge van mijne uytheemse kennisse, die ick in uwe ry magh stellen; Ghy bent rijck in alle de hoedanigheden die de mensche achtbaer en bemint maecten, het geluyt van uwe groote geleertheyt en diepe wetenichap was my al over langhe ter ooren gekomen, en haer in my van u verweckt een brieve afwachtingh: als ick voor nam u voor d'eerste mael te gaen begroeten, dat ick vreesde (volgens het gene ick meestendeel hebbe sien gebeuren) het selfde mijne vernoeginghe mocht verminderen, die ick soude hebben in u te onderhouden. Maer in 't tegendeel, ick verseecker u dat op mijne wederkomst van uwent, ick in mijn ziele verfloeg van enckele verwonderingh, gelijk *de Koninginne van Saba*, die inder daet Salomon vondt veel boven 't gene sy sich in haren geest ingebeelt had. Een sulcke overvloedigheyt in alle letteren, een sulcke vastigheyt om sijn oordeel te gronden, een sulcke gemakelijckheyt om sijne begrijpelijckheden uyt te drucken, een sulcke vrolijkheyt en gemaniertheyt in sijn vergeselschappingh (gelijk een mensche die soo wel aen de gratien, als aen de Muses heeft geoffert,) en nae alles soo veel vriendelijckheydt en beleeftheyt, daer men geen meerder in en soude kunnen vereyschen. Ick en hebbe nooyt in eenig mensich mijn leven gespeurd, niet tegenstaends ick de werelt al wel hebbe door-reyft, en dat met redelijcke sindelijckheydt. Het welke ick niet en segge mijn Heer, om dat ick geloof het noodigh zy u kennisse te geven van u selfs, die alle dingen weet. Noch om dat ick geloof dat uwe lofselijckheden het onderhoud zijn van uwe grootste vermaecken, maer op dat ghy weten soudt, wat ick van u verhael over al waer ick gae, en dat ghy mijn aen uwe zijde oordeelt oprecht te zijn; en het gene ander aengaet, alhoewel ghy genoegsame redenen hebt het selfde te twijfelen, om datter tusschen ons een betreckingh van my tot u selfs is, waer niet dat uwe goetheyt u volledet over de ontschuldigingh die ick u gedaen heb in 't begin van mijnen Brief. De samspraak die ick over dese saeck gehouden hebbe met mijn Heer den *Aerts-bisschop van Meggelen*, (desen grooten en uytnemenden *Prelaet*) hebbe hem veroorsaect groote genegentheden, om van u seer vermaert *Water tegen het Graveel* te gebruycken; (en hadde reets, ick tot Meggelen zijnde, ordre gegeven om het te bekomen) oock eene groote genegentheyte om met u kennisse te hebben, het selfde is geschiet aen veel andere, en voornamelijck aen mijn Heer van *Maysme*, (onsen grooten *Esculapius*, en het *Mirakel* van dese Eeuw) tragt dapper omse met u bysonderlijck te hebben; hy heeft (een wijl geleden) een Boeck van u ontfangen, daer voor hy u seer minnelijcken bedanckt, en soude het nu met zijn eygen schrift willen doen, waert niet dat hy sig tegenwoordigh seer verhindert vondt door een geweer in sijnen mont, die hem belet de penne te handelen. Hem en heught niet eenige van uwe brieven ontfangen te hebben, maer elcke reys dat ghy hem sult believen de eer te doen hem 'er te senden, hy sal se seer hoogh achten, en sal niet laten u de sijne te senden, waer mede ick my beluste.

Mijn Heer den geltenden *Harvens* is te *Jork* met de *Koningh*, en over al uwen bysonderen dienaer. Ick verseecke

vergiffenis van u soo moeylijk gevallen te hebben; het schrijven aen een mensche is een manier van by een komste, geduerende het welke ick mijn nu in de gedachte beelde, die selve, dewelcke my so vernoegde, doen ick het genot had by u te zijn tot *Dordrecht*, het en is dan geen wonder dat ickse niet gaerne en misse, maer de wel-voegende betaemlijckheyde verplicht my u geen tijt meer te doen verliezen. Ick eyndige dan, u verlekerende dat ick van gantscher herte ben.

MIJN HEER

In Londen, den $\frac{8}{18}$ April, 1642.

U. E. Seer ootmoedige, en gunstige Dienaar.

DEN RIDDER DIGBY.

Nº. XL.

A E N

VOPISCUS PLEMPIUS,

Professör in de Medicijne, van de
Universteit tot Loven.

JOH. VAN BEVERWIJCK.

Seer vermaerde Heere,

Soo veel blijfchap, als V. E. schrijvens, dat ick ontfangen hebbe, my aenbracht soo seer bedroefden my 't gene, dat onder wegen gebleven is. Want ick vreesde niet sonder reden, dat ick by V. E. niet al in achter-dencken gekomen was, als of ick de aen-geboden vrientschap, van sulcken Heere, mochte verwaerloost hebben. Maer V. E. onlaet met reden sijn selven van dat achter-dencken, en my met eenen van de schult der onachtsaemheyde. Want dese menschen is soo barbarisch niet, noch soo onbeleef, dat het gene, daer hy altijd na verlangt heeft, soude door forgeloosheyde niet aennemen. Ick hebbe den seer vermaerden naem van *Plomp*, al over lange tijt in groote achttinge gehouden; en ick segge ront uyt, als ick hier het gebouw van 't menichelijcke lichaem ondersoecke, van wien dat ick vele dingen hebbe, die ick verhaele. V. E. Ontleding streckt my, van wegen de vruchtbaerheyde der saecken, als de slyverheyde van de tale, tot groot vermaeck. In V. E. Boeck van de Oogen, sie ick dat V. E. niet alrijdt en volghet 't gene voor onsen tijdt, als vast gestelt is. Sulcks sal V. E. oock vinden in het *Steen-Fluck* al voor desen boven waerde by V. E. verheven. Maer alloo ick liever onderwefen, als geprelen werde; soo bidde ick V. E. wanneer het selve geheel door-lefen sal wesen, dat V. E. gelieve, sijn verbeteringe daer tegen te brengen, en met eenen 't gene V. E. seltsaems van den *Steen* aengemerckt heeft, om te voegen by andere Brieven van grote luyden, daer van ick al vericheyde tot den druck gereet hebbe. Vaert wel.

Dordrecht, den 20 January, 1645.

Nº. XLI.

A E N

JOH. VAN BEVERWIJCK,

Schepen, en Medicijn van *Dordrecht*,

V. F. P L E M P.

Den Omloop van 't bloeds niet aengenomen.

Seer vermaerde Heere,

Ick hebbe nu met gemak, en forghvuldigheyde gelefen V. E. sonderling *Boeck van den steen*. V. E. schrijft geleerdelijck, en nae de ondervinding, en verbetert wel terecht het gevoelen van de voorgaende Medicijns. In 't korte, het is een uyt-nement boeck. Maer V. E. verheft daer in het gevoelen van *Harveus*, nopende den Om-loop van 't Bloet, het welck in 't eerste vry war schijnt te wesen, en seer waerschijnelijck; maer van my nimmermeer, noch oock nu niet aengenomen. Want de gelegentheyde, en 't maeckfel van de Vaten, most, nae my dunckt, geheel anders gestelt zijn, indien sulcken om-loop van de Nature was ingestelt; behalven dat my noch eenige andere redenen houden in het oude gevoelen. Ick eere evenwel *Harveus*, sie met verwondering dien aerdigen voorstel. Selsame dingen van den *Steen* en hebbe ick noch niet aengemerckt, die den druck waerdigh mochten wesen: want het zijn foodanige, die ofte V. E. selts aengeteyckent heeft, ofte van andere zijn beschreven. d'Heer *Puteanus* heeft onlangs eenige *Nederlandtsche* dichten uytgegeven; ick mene, dat sijn E. de selve aen V. E. al gelonden sal hebben. Sijn soete dochter gaet wederom trouwen, Godt geve daer toe sijnen segen, die ons oock, Mijn Heere, wil by-wesen, en onse onderlinghe vrientschap lange doen vervolgen. Vaert wel.

Loven, den 14 April, 1638.

Nº. XLII.

A E N

P. MARIN MERSEN,

Godts-geleerde, en Wijs-geer tot *Parijs*,

JOH. VAN BEVERWIJCK.

Der Nieren bloet-maekkende kracht, bewesen met de Watersucht in yemands, die de Steen hadde.

Wijs-beroemde Heere,

Dat V. E. nae soo veel jaeren niet alle geheugenisse van my en heeft af-geleyt, is my sonderling aengenaem geweest. Ick hebbe moeten lachen, om 't gene V. E. schrijft

schrijft te gelooven, dat ick uyt alle de *Disputatien* van den Paël-steen, niet geleerder, en zy geworden V. E. zonde wel een voor-iegger konnen weien. V. E. sal haest sien het derde, en laetste Deel, in 'twelcke de Brieven zijn van *Lactantius* (Professior te Bononyen in Italien) *Ninide* (Geneesheer te Romen van den Kardinael *de Bagny*, en den Ambassadeur van Franckrijk) *Manasse Ben Israel*, een seer geleerde Jode tot Amsterdām, en meer andere; als oock, 't gene een wonder-werck schijnt, van de Wel edele jonge Juffrouw, *Anna Maria van Schuurman*, die niet alleen in de Latijnische, Griekische, Oriëntalische, en Westerscheraten, maer oock in de Theologie en Philosophye toe, veritelt staen geleert is. U. E. sal selfs, gelijk den leeuw, (als het Spreek-woort seyt) uyt sijn klawen, haer Ed. uyt desen Brief alleen konnen kennen. Hier Ed. en is mede niet onbekent den naem van *Mersin*, als gestadigh voor haer hebbende 't gene van V. E. soogeleerdelyck op *Genesi* geschreven is. Van de boecken, die V. E. anbiedet, is door my te Leyden last gegeven, dan hebbe voor dese tijt maer een konnen bekomen van den seer verinaerden *Vogtius*, Professior in de nieuwe Universiteyt van Uytrecht, doen hy in dese stadt quam op de begrafsensse van sijn broeder, die acht jaren Water-suchtigh geweest zijnde, onlangs is komen te sterven. In het doode Lichaem en werde geen mangel bevonden noch aen Lever noch aen Milt, maer wel aen de nieren. Derechter halde in sijn holligheyd vier kleyne Stoenkens, en eenen wat grooter in 't beginfel van den Water-pees, alle den Water-loop stoppende. De slincker was geheel verwoeren. Den buyck van gel Water opgezwollen. Het welck genoeg bevestigh mijn gevoelen van het gebruyck der Nieren: te weten, dat de Nieren geschapen zijn, niet alleen om de wey van het bloet te scheyden, gelijk men dus lange gemeent heeft: maer oock, als Lever, en Milt, om bloet te maerken. Dit gebruyck hebbe ick gestelt in mijn *Steen-suck*, het welck ick wenschte, (alsoo ick verstaet, dat het te Parijs al is) dat V. E. geliefde de moeyten te nemen, om eens in te sien. En voorwaer, by aldien dat de Nieren geen ander werckinge uyt en voerden, waerom soo veel wercks, en gewachs van haer gemaect in de H. Schrifture? Waerom werd't Godt geleyt het Herte, en de Nieren te onderfoecken? Ick verwacht hier op V. E. geleerde Aenmerckingen. Vaert wel, waerde Heere, en geliefte onse studien gunste toe te dragen.

Dordrecht, den 26 July, 1639.

Nº. XLIII.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Medicijn tot Dordrecht,

P. M. M E R S E N .

Met dit mijn schrijven, Hoogh-geleerde, en tot volmaecktheyt van de geletterde republijk geboren

Heere, hebbe ick willen getuygen, hoe seer ick in V. E. gehouden ben, niet alleen van *Pacy* boeck, dat V. E. my gefonden heeft, van een geleert Godts-geleerde, dien ick seer bedancke, maer insonderheydt dat V. E. het derde deel van den *Paël-steen* ten eersten sal uyt-geven, daer in ick sien sal 't gene van die wonderbare Juffrouw gekomen is, die alhier sulcken naem heeft, dat het na mirakel smaect. Hier door hebbe ick sulcken moet gegrepen, dat ick dese reyse aen haer Ed. schrijve. Ick hebbe ten laetsten bekomen V. E. seer geleert *Steen-suck*, over het welck, als ick het te degen sal door lesen hebben, V. E. mijn oordeel sal mede deelen. Ick bedanck V. E. van de Aenmerckinge der Nieren. Ick hadde voorgenomen E. V. verscheydene Remedien te senden, die onse Medicijns voor den Steen gebruycken: maer wetende, dat het geen den eenen baet, den anderen schadet, soo hebbe ick sulcks ghestaect, te meerder, dewijl ick niet en twijfelde, ofte de selfde waren by U. E. allegader bekent, en versocht. Daer en is evenwel, niet tegenstaende vele wat blasen, noch niet gevonden eenigh remedie, waer mede sonder gevaer, en seckerlijck de Steen in Nieren, ofte Blaes, kan gebroken, ofte verandert werden in water, het welck de gebrekelijcke daer nae sonder merckelijcke pijn soude quijt werden. Die dat konde vinden, wat grooter werck soude hy doen, als de gene, die de *Quadratura circuli*, ofte het *Perpetuum mobile* vande! Och of U. E. een man van alle kanten uytmunende, noch eens dien schat quam te vinden; maer dat dunckt my eerder te wenschen te zijn, als te hopen.

My is geschreven door een Medicijn van Tours, dat hy gepent heeft het Beckeneel van een man die stom, en doof geboren was, in den welcken van de drie kleyne Gehoorbeenderkens, het Aembeelt ontbrack. Indien U. E. yst diergelijcks aengemerckt heeft, ick bidde V. E. daer van te mogen deelachtigh werden.

Ick en hebbe oock niet gewilt, dat desen Brief soude afgaen, sonder V. E. te verwittigen, hoe het onse Joden hier maecten, zijnde vermaerde Heelmeesters, en seer gelukkig, en stout in 't genesen der wonden. Seker siecken was den Kamergang soo verhart, dat hy niet en konde quijt werden. De Jode opende het hinderste met een vierkante sine, en trock den Derm uyt, dien hy, nae dat de vuyligheyt uyt getrocken was, wederom in-sette, en op sijn plaets bracht, waer door de sieckte genas.

Indien ick konde by vrede, ofte bestant, ick soude somtijts eenige Boecken aen V. E. senden, om V. E. gemoet, onder soo veel arbeydt in de Medicijne, wat te verlichten: maer het loon van 't overbrengen, en het gevaer van de Duyn-kerckers, die alles rooven, dwingen my sulcks na te laten. Geloof ondertusschen, dat ick ben V. E. seer dienstplichtige, en dienst bereyde.

Parys, den 1 Sept. 1639.

ii 2

Nº. XLIV.

N°. XLIV.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medicijn van Dordrecht,

LAZARUS MEYSSONNER.

Hoogh-geleerde Heere,

Die *Idea veteris Medicine*, met geen minder moeyten, als nutte forge by U E. ingestelt uyt de oude Schrijvers, die van de Medicijne voornamentlijk handelen, als ick voorleden jaer te Parijs was, aldaer by een van 't hof over een desperate Fistel, geroepen, gelesen hebbende, heeft my voorwaer in U E. verwonderingh getrocken, den welcken ick gesien hebbe, dat terstont van begin der letteren onse Konste is toe-genegen geweest. Maer de onvermoeyde studie, waer door U E. haer, al by de Oude genoemt de doornuchtighste van alle de Konsten, verwaerdicht luyfter te geven, door verscheyde aenmerckingen, en uytleggingen, in U E. sonderlingh *Boeck van den Steen*, waer in, gelijk oock in den *Pael-steen*, de bedenckingen van al de trefselijkste onder de Geleerde, by malkander gestelt zijn, heeft my geheel gedrongen om U E. te eeren, te beminnen, en te loven. En het en is niet wonder, dat tot U E. liefde soo schielijk getrocken wert een vrent, en onbekent mensche. Sulcks doet in my, dat ick van jongs op door neerstigh lesen, door ontledinghe van levende, en doodelichamen, door saeyen en vergaderingh van planten, door distilleren, door practiseren in legers, gult-huysen, en nu in dese stadt, alles hebbe aengemerckt, dat tot de gesontheit konde streoken; waer toe ick oock vrientdichschap houde met de trefselijkste van onse Konste, op dat wy alle een wit hebbende, de selve met eenparighe stemmen tot meerder volmaecktheit mochten brengen. Daerom hebbe ick oock de vrymoedigheyt genomen, om met U E. te derven spreken. De weerde *P. Mar. Mersin*, een seer beleeft Heer, en onsen grooten vriendt, heeft my troost tot onse liefde toegefeyt, en doet my weten, dat ick mijn schrijvens aen U E. soude bestellen, om met het sijne aen U E. over te senden. Derhalven hebbe ick desen Brief aen U E. Seer vermaerde Heere, geschreven, op dat ick deelachtigh mochte werden van U E. vrientdichschap; met verfoeck, dat U E. de Medicijne, die by vele sonder onderscheit van de droomen der Oude, en door onachtsaemheyt van ondersoek, vry wat vervallen leyrt, door redenen der oorsaken, ontledinghe der overledene, en menighvuldige ervarentheyt, gelijk U E. alreede begonnen heeft, gelieft vervolgens te helpen oprechten, waer door oock de trefselijke leere van den wijt-beroemden *Harveus*, van my mede aangewesen in het *Boeck der Nature*, met foodanige wonderen, en vonden meerder bevesticht sal werden. Ick wensche dat sulcks haest mochte geschieden. Ondertuschen op dat ick niet gantsch onbekent van U E. soude

scheyden, soo sende ick eenige bladeren van mijnen *Pentagonus* onlanghs uytgegeven, dewelcke indien sy U E. behagen, en 't geheele Boeck te Leyden niet en is, soo sal ick 't selve U E. van hier senden, op dat U E. mach gelooven, dat ick ben, Uytmtuntende Heere, U E. gantsch dienstwillige, L. MEYSSONNER.

Lyons, den 5 January,
1640.

N°. XLV.

A E N

LAZARUS MEYSSONNER,

Medicijn van Lyons,

JOH. van BEVERWIJCK.

Seer vermaerde Heere,

DE Brieven van de gene, die niet alleen de palen van de Genees-konste, maer oock van de *Philosophye* soo verre uytset, en konaen my niet als seer aengenaem wesen. Ick volkomentlijk bewust zijnde van mijn kleynigheyt, en hebbe noyt derven hopen, dat het gene by my, door aenporren van vrienden, was uytgegeven, van V E. 'sgelijk soude gelesen, ick laet staen geprefen werden: waerom ick erkenne, soo veel te meerder in V E. vrientdichschap, en goede genegentheyt gehouden te zijn. Ick hebbe eenighe blaederen van V E. wercken gesien, waer door in my groot verlangen verweckt is, om het overige te lesen. Want ick konde lichtelijck, gelijk het Griocksche spreekwoort feyt, uyt den boort oordeelen van het kleet. Ick hebbe oock onlanghs uytgegeven het derde, en laetste deel van den *Pael-steen*, waer in komt een Brief van de Wel-edele Juffrouw, *Anna Maria van Schurman*, een jonge Juffrouw, die V E. verwonderen sal, tot wonder geleert. Ick soude het selve gesonden hebben tot een teycken van gewenschte vrientdichschap, maer de boden maecten foodanige gaven ongaef. Ick geloove dat V E. *Pentagonus* te Leyden sal te bekomen zijn, van waer hy lichtelijck my kan over gesondert werden. Want V E. heeft my hongrig gemaect na V E. schriften. Derhalven, alsoo mijn boeckken van de *Steen*, ten eersten vermeerdert sal uytkomen, indien V E. yet van desen onsen vyandt aenghemerckt heeft, ick bidde V E. sulcks my mede te deelen. Vaert wel.

Dordrecht, den 8 Mey,
1640.

N°. XLVI.

No. XLVI.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Genees-meester van Dordrecht,

Wenscht

LAZARUS MEYSSONNER

Welyaeren.

DE gewoonlijke gierlijckheydt en aengenaemheydt in uwe brieven, voortreffelijke *Beverwijk*, hadde my soo seer bevangen, dat ick aen uwe sware krankte, waer van het gerucht tot my gekomen was, niet en soude gedacht hebben, ten ware dat uwen Poeët en vriend aller eere waardigh, met een Gedicht, U E. wederom geluck wenschende my waer te vooren gekomen, en dat dien aenhangh't welck U E. onder aen den brief gevoecht heeft, my hadde indachtigh gemaect dat U E. met Gods hulpe de doodt geluckelick ontkomen zijt; om te blyven voor de Republiick een Schepen, voor de siecken een Genees-meester, voor de Hooge-school een voorstander, en voor de geheele werelt een onvergelykelijcke Heere. Droefheydt en blijdschap waeren doen in my tegen malckander van weghen het recht der tranen, maer de laetste nam de overhandt, die de eerste onkundigh van de uyt-komste hadde verweckt, derhalven dat van kant sendende, wensche ick U E. veel gelucks over de herstelde gefondheydt, en datse veel jaeren mach dueren. Om te komen tot U E. versoeck, ick wilde wel dat ick een *Panacea* ofte *Heel-al* hadde, waer mede ick geluckelijck tegen uwen vyand konde strijden, maer ick en derve my sulcks nauwlijcks onderwinden, daer de ervarenste en geleertste genoegh mede te doen hebben. Nochtans op dat ick U E. niet en schijne ingebreke te blyven, soo sal ick alle mijnen schat voor den dagh brengen, en alhoewel ick kleyn van vermogen ben, soo sal ick, om ten minsten niet ondanckbaer te schijnen, U E. een wenich van toekomende geiontheydt opdrægen. In groote dingen is den wil genoegh en van vrienden wordt beter afgenomen het goede beste, al is het swack, als de weygeringe. Maerick kome tot de voorgenomen saecke. Al eer het heldere licht van uw' Steen-stuck hier verscheen, was ick met U E. al in een gevoelen noopende de stoffelijcke oorsaeck van den Steen: want ick hadde in mijnen *Pentagonus* geschreven, dat in de Nieren simpellicck uyt zout met gruyfachtige vuylichheydt te samen geronnen, Steen gemaect werdt. U E. sielt het Steenigh sap (daer van U E. schrijft de beginselen van den Steen voort te komen) te bestaen uyt aerdachtige stoffe, op behoerlijcke mate met zout vermenght. Maer die kracht, de welke doet rennen, en druckt U E. nae mijn oordeel niet onderscheydentlijck genoegh uyt, hoe wel sy begrepen en verstaen kan werden uyt het geene U E. nae de plaetichen van *Hippocrates*

bybrenght. Ick hebbe het selve in 't gemelde boeck wat duysterachtigh aengeteyckent: te weten, een Geest van verscheyden aerdt, die ick *Mercuriael* noeme. Want soo gevoele ick van dien ronnenden Geest: te weten, dat hy soodanigh is, als hy van my in mijn *Pentagonus* beschreven wordt, den welcken, soo het U E. gelieft, nauwkeurigh sult door-lesen. Want dan sal V E. verstaen, dat dese is, die uyt de lucht, sijn leger-plaets, tot ons komt in de kortste dagen van de winter, als de Son in de verste punt van de circkel daerse keert, en in de naebueringe plaetien haer Hemels vuur verspreyt ('t welck ick het eerste hebbe bewesen te zijn, van het welck het tweede, namelijk, het aerdsche en Elementaris voortkomt.) Dese Geest doet het water tot ys verslijven, ofte natuerlijcken door 't vervolgh van 't saison, ofte door konst van het eene water wederom in ander nieuw, om soo te spreken, overgestort zijnde; V E. gelieve oock te bedencken, 't geene *Semertus* uyt *Ortelius* in de beschrijvingh van *Russen* heeft uytgeschreven, van ludden kleyn, en grof Vee, die staende voets van eenen seeckeren Noorden wind in Steen zijn verandert geweest. Indien V E. hier by voegt hoe dat desen Geest werckt omtrent het zoud in het water, omtrent het groeyen van alle Steenen, en Metaelen, soo sal het V E. nae mijn oordeel niet onbekent zijn. Want soo heb ick lichtelijck beginnen te begrypen, door wat kracht het hout Steenigh wierd in seer helder water, 't welck ick gesien hebbe in 't land van *Russen*, en in de gebergten van *Langedock*; en door welke kracht de droppels tot ronde en Kristalachtige Steenen wierden, in een speloncke van *Savoyen*, welckers naem is, *la Balne*, niet verre van dese Stadt, zijnde een onder-aerdsche poel, de welke door de reten van theyl afgeschuurde steen-rotsen ys koudt water uytstorten, het welck indien door distilleren van desen Geest gescheyden werdt, en hy door 't vuur, van het zout gescheyden, en in de lucht sijn verblijf-plaets vervlogen zijnde, soo sal men smaecten en voelen, dat het water geen ongevoeligh onderscheydt en geeft van sijnen oorspronck. V E. behoeft niet te twijffelen dat ick dat crastlijck en neerfighlijck hebbe ondersocht. Ick hebbe dan in mijnen *Pentagonus* soodanigen Geest gestelt te zijn in de kleyne wereldt, dat is, den mensche, schuytende in de wey van 't bloedt, de welke vervoegt met het zout, drijft by een de slijmerige onsuiverheydt door het kloppen der Slag-aderen, met tegenstandt van de mondekens der Aderen, en door hare nauwigheydt in de *Diafole* ofte uytbreydingh afgescheyden, terwijl het bloed gestadigh omloopt: Waer uyt ten laetsten in de gewrichten gichtige knobbelen ontstaen: ofte doet oock de gruyfge onsuiverheydt, als de wegen der omlooping en der uytloofing nauwer zijn gheworden, rennen, waer uyt dan Steen groeyt. Want ick houde het daer voor dat in eens yeders aderen, en Slag-aderen desen Geest niet de wey gevoert werdt, dewijl elck een sandig water quyt werdt, gelijk in 't aensetten van de potten te sien is: 't selve bevesticht oock den uytlegger van *Hollerius*, over het eerste Boeck van de *inwendige siekten*, cap. 48; en onsen *Jaubertus*: als oock het exempel van *Cardanus*, de welke schrijft, in

Aph. 79. sect. 4. dat hy zelfs van over 30 jaren, eerst rosch-achtigh, daer nae oock wit grays alle daegh met menichte; nochtans sonder eenigh vermoeden van Steen, was quijt geworden, en dat'er van thien niet eenen en is, die daer geen gebreck van en heeft. En dit geschiedt niet alleen in de menschen; maer oock in de ossen, gelijk *Quercetanus* roesfemt, volgens de dagelijcke ervarentheyd van de Vleef-houwers, als men siet, dat de Gal-blaes steenen heeft, wanteer de Nieren en andere deelen vry zijn; soo dat ghy de tegenwoordigheyt van yets, dat doet ronnen, niet en kent ontkennen, de welke bekent, dat'er Steenen in eenige deelen [des lichaems] groeyen, door het toedoen van een Geest, die met een windt ofte water gevoert werdt. Hoe komt het dan datse niet altdit en groeyen? ick wijte het de quade geschapenheyd, de welke graveelige maect, als den ronnenden Geest onverhindert buyten de vaten, (wanneer de vurige Geest, die van het Hart door de Slag-aderen verspreydt wordt, buyten sijn gewoonlijke plaets swacker en krachtlooser is) in de wegen der uyt-lootingh, sijn selven onder de stoffe kan vermengen. Het welck klaer in de Nieren is aen te merken. Want als de Wey uyt een verwydert mondeken van een Slag-ader in een Ader, tusschen haer beyde, en de pijpkens leect in de Water-pesfen, dan wordt het selve met sijn aerdachtigh en siltigh deel onderschept van den Geest, die in't zout verweect wordt, daer wat van daen zijnde, den vyerigen Geest, de welke het bloedt, van't Hert in de Slag-aderen gaende, vergeflichapt: evenwel noch wat na by zijnde en lijdt niet, dat'er naerder ronningh geschiedt, waer op een nieuwe water-vloet komende; soo smelt wederom't gene gestremmelt was; maer onder stremt het wederom aen een, en sichte deelen ontmoetende, gelijk in Kinderen, en andere vochte natueren, wert met kracht in de Blaes gedreven. Waerom de Kinderen selden met den Steen der Nieren gequelt zijn; maer vochtige en vette krygen dickwils Steen in de Blaes; weynige oude luyden, 't welck van *Gordonius* aengemerckt is in *Lalio Medicina, part. 6. c. 12.* om dat de lange gewoonte de wegen, van den beginne wijdt zijnde, noch soo wijdt gehouden heeft, dat sy de drooghte van den ouderdom konnen weder-staen. Denckt dan dat de gemelde quade geschapenheyd der Nieren voortkomt, ofte door mangel, dat'er in het zaet is, het zy dat de Ouders met diergelijck gebreck zijn gequelt geweest. het zy dat het tot de ruymte van de vaten niet genoegh en is uytgereckt. Voegt by alle dese dingen, 't gene U E. van de schadelijkheyt der wateren; uyt *Hippocrates* heeft aengewesen; 't welck ick met een getuygenisse van een na-buerige stadt van Switserlandt soude konnen verstercken: 't welck de Geneef-meefters oock gaede slaen omtrent de Meykens en de Vrouwen zelfs, de welke sy seggen dat selden met Steen gequelt worden, om datse de wegen en pijpen wyder en korter hebben. Derhalven en is't geen wonder, dat dien ouden voorsrever van onse konst *Aretaeus* dit een *steenachtige vruchtbaerheit* genaemt heeft: en dat sommige de oorleek niet verstaende, veele genees-middelen, die andersins seer trefselijck zijn, te vergeefs de siecke op-dringen, en tot haer eygen onachtzaamheyd lichtveerdighl jck misbruycken;

meer sweerende by de Schoolse verwerde beuselingen, dan by de woorden van laere Meefters; loutere en onbeschaemde *Empirici*, ofte, Artien by ervarentheyd, alhoewel sy haer met vollen mondte uytgeven voor Genees-meefters, die haer konst op redenen en onderwysingen bouwen. Op dat ick deser verkeerde wegen soude mijden, na dat ick uyt het openen van levende en doode dieren, en uyt dat smelten en ontdoen der lichamen, 't welck door vuur en water pleegh te geschieden, de plaets des Steens, en de natuere van de selve uyt de eerste beginfelen hebbe opgesocht; soo hebbe ick voorgenomen, door historise aenmerkingen van de beste schryvers, tot de redelsjcke, oprechte, gevoelijcke, en beproefbaere preservatie oft voorhoede te komen. Dese moet mijns oordeels volgen na een volkomen en voorgaende geneefingh, daer het by na alle konst-officnaers mede houden.

Dese plaets en laet niet toe (alsoo een brief wil kort wesen, en soo grooten siecke wijlloopige redenen van noodde heeft) dat ick in't breed uyt mijne Philosophische schriften soude vertoonen, op wat wijze de Steen kan ontdaen en gesmolten worden. Dat sal op een ander tijdt geschieden, soo God wil. Het sal genoeg wesen dat ick hier alleen aenwijse, dat daer toe alleen drie dingen van noodde zijn. 1. Voornamentlijk het vuur der Nature in het Herte ontfleken, en door de Slag-aderen over't gehele lichaem verspreyt. 2. Het water vol zijnde van die wermte, de welke den *Mercurium* wegh-jaght. 3. Het zout, dat water nae hem treckt, niet enkel, maer met olyachtigheyt gemengt: want enkel en soude het niet getrocken worden in de Slag-aderen, en de uyt-melek Aderen, door het Herte, als zijnde vyanit van het vuur der Nature, ten ware het tot geselschap hadde de olyachtigheyt, die ontfleken kan worden, en vriendt is met het vuur, waer door het getrocken wordt, en in de Nieren schiet. Het welck de oorfaeck is dat de Speceryen, gelijk als *Lange Peper*, en *hette saden*, bysonderlijk gehouden werden den Steen te breken. Om dan veele dingen in't kort te vervatten, sende ick V E. maer een Poeyerken, niet van my, maer van een sekeren Boer uyt Savoyen gevonden, door welckers gebruyck hy my seyde een grooten hoop zandt en grays quijt geworden te zijn, en sulcks veele dagen nae malkanderen, waer door hy nu twee geheele jaren vry van Graveel geweest hadde: en als het selve daer nae, in mijn tegenwoordigheyt een ander ingaf, en ick de wonderlijke kracht van soo veyligen genees-middel hadde aengemerckt, soo hebbe ick het selve tot noch toe voor wat bysonders en geheymis gehouden, en aen veele geluckelijck gebruyckt, daer onder, nae de wetten van onse konst, vermengende eenige slappere dingen, nae de gelegentheyd van lichaemen, ouderdom, tijdt, plaets, &c. Het poeyer in sijn selven is dusdanigh.

N. *Kerffsaet van Babylonien*, 1 vierendeel loots, *lange peper* een aere, maect hier van een poeyer om 's avonts in te nemen. Ick menghe hier dickwils onder van onsen Water afdrivende genees-wijn, waer mede veele geholpen zijn, onder andere een seker Edelman, welckers verhael ick met andere geneefingen door onse toe gemaeckte genees-wijnen, van my uyt gegeven, uyt een geheel boeexken

gefcheurt V E. overfende. Ick foudē het boeck en de gehele bechtijvingh van den wijn gefonden hebben, ſoo het paecten niet te groot hadde gevallen. Ick ſal dan maer een enkele afchrift geven, uyt het François in 't Latijn overgefet, ſoo als het ſtaet in onſe *Oenologia* ofte leere van de Genees-wijnen, in het 2 deel pag. 87.

N. *Verſche Alant-wortels,*

Wortels van Stalkruyt,

Peterſelie, van elcks 3 oncen.

Topkens van Venckel,

Hyfop, van elcks 2 handenvol,

Saed van Vögels-neſt, ofte *Kroonkens-kruydt,*

Netelen, van elcks een half lood,

Perel-kruydt,

Kerſe van Babylonien, van elcks een lood,

Genover-beſien, 6 lood,

Camille-bloemen, een handvol,

Lange Peper, 3 vierendeel loods,

Uytgeleſen Caneel, een lood,

Defe dingen, wat gekneuft, en gefneden zijnde, ſal men altemaal in een ruym nieuw eſſicken vaetyen doen, en daer op gieten van de beſte en lichtſte witte moſt 4 Lyonſe kannen, tot een genees-wijn. Hier van neemt men in 2 of 3 oncen water van Glaskruydt, ofte men doeter oock wel by water van Vlier-bloemen, ofte van Violetten, en ſelfs van Hyſop (welckers kracht hier wonderlijk is) na dat het lichaam gefuyvert is.

Ick gae nu over tot de prefervatie ofte het voor-komen, de welke ick alleen ſtelle in twee middelen. Het eene is, dat de overvloedigheid van zoute, en Steenige ſtoffe van de Nieren aftrekt door de Dermis; het ander dat de gefuyverde wegen ruymmer maect en in deſelve ontſteekt de vuurige geeften der Nature, om de lofgemaecte wortelen van het Graveel geheel uyt te trekken, en de rinnende Geeften te weren.

Tot het eerſte houde ick bequaem te zijn het Ader-laten, verlichtende door minderingh van de volheydt, de Geeften, en de kracht van de natuerlijke wermte; als oock het gebruyck, van middelen die den buyck ſachtelijk weeck maecten, gelijk van *Caffia*, 't welck V E. in het 11 Cap. van uw boeckken uyt *Iacchimus* heeft bewelen ſeer goet te zijn; Dat heeft oock aengemerckt den wel ervaren Genees-meester *Nicolans Monardus*, de welke ſeyt, dat het geduerigh gebruyck van *Caffia* het groeyen van den Steen verhindert. En ick foudē bevestigē dat het met uwe gematigheid meer over een komt, den welken ick uyt veele teyckenē giffē veel Galle te hebben, en inſonderheydt uyt die dubbele anderdaegſe koortſche, met welke V E. weynigh voor het jaer 1637. was aengetaſt, gelijk V E. ſchrijft aen den voortreffelijcken *Naudens*: 't welck, om in 't voorby gaen te ſeggen, veel doet om het ronnen te voorderen, alſoo de oly met zout vermengt buyten de Slag-aderen, lichtelijk de gedaente van Steen aenneemt, gelijk als blijkt uyt die gallige Steenen van de Oſſen, en andere dieren, als oock uyt het maecten van Seep. Derhalven eer men tot het laetſte middel komt, ſoo moet men maecten dat

de Dermis niet alleenlijk ſeer gereynight zijn, maer oock de bygelegene vaten, en de Nieren ſelve, 't welck het daer op volgende gebruyck van Terebinthijn ſal te wege brengen. En om niet achter te laten, ſoo ſal ick geerne ſeggen dat ick de *Caffia* voor die geene, die heet en teer van naturen zijn, in gelegentheydt van Steen op deſe wijſe ſeer gelukkig gebruyckt hebbe, de welke V E. miſſchien niet onaengenaem ſal welen.

N. *Wortels van Eycke-waren,* 3 loot,

Vlier-bloemen, 9 greepjes,

Bloemen van Keſſkens-kruydt,

Oſſe-tongen, 't zy verſch ofte droogh van elcks 7 greepjes.

Laet dit t'ſamen in 3 pont Fonteyn-water een derde deel verkoken, het doorgekleynit nat, laet ſeven mael door een Hippocras-mouw loopen, in de welke dat 7 oncen pijp-Caffia met haer morgh kleyn geſtooten, van te voren ghe-daen zijn: onder het door-geleekte nat menght 8 oncen Syroop van Violetten (ſoo als die van *Quercetanus* in ſijn *Pharmacopœa Dogmatica* wordt beſchreven, en hier in 't gebruyck is.) Dit ſal men in vier maelen 's morgens ingeven, na dat te voren met een verſichtende Clifteric van *Electuarium lenitivum* alleen met het afſietſel van verſichtende kruyden en met Oly van Violetten, en oock Honigh van Violetten, vermengt, de groſſte vuyligheden zijn afgeſet.

U E. oordeelt ſeer wel dat men by deſe purgerende middelen geen water-aſſettende dingen moet mengen, ick voeger by met U E. oock geen dingen die geweldigh purgeren. Ick ben van die meyninge dat men dat Genees-middel niet dan 's morgens lange nae den eten moet innemen, als de Maen nae de Son toe wijckt, en dat niet alleenlijk eens ter weke, maer meermaels naer gelegentheydt van krachten &c. Die ſoo begonnen hebben, kan men bequaemlijk terſtont nae de vereenigingh van de Maen, als de ſelve tot aen de *Tetragonus* gekomen is, het gebruyck van Terebinthijn voorſchrijven.

Maer ick oordeele bequaemer het andere middel, op het welke het geheele radt van een volkomen geneſingh: te weten, van het voor-komen ſelfs draeyt. Dit heeft ſommige inwendige, ſommige uytwendige. Van de inwendige worden ſommige van boven ingegeven, eenige van onderen gebruyckt. Van de eerſte ſlach is *Oly van ſoete Amandelen* nuchteren gebeficht. Hier door heeft een man van tſeltigh jaer, die gruygh water maecten, lange jaren ſijn leven uytgeſtreckt, gelijk den vermaerden Genees-meester, uwen *Zacutus* getuyght, *Pract. admir. lib. 2. obſervat. 58.* Dan my behaeght meerder den *Oly* die uyt *Haſel-noten* gepreſt wordt, dewijl ſommige door het geſtadigh eten van *Haſel-noten* alleen, die veele andere middelen te vergeefs gebruyckt hadden, ſoo van het Graveel zijn verlost gewect, datſe daer nae het ſelve noyt wederom gewaer zijn geworden. Dit getuyght *Amatus* den Portugijs *Centur. 7. curat. 78.* dien ick noyt leugenachtigh bevonden hebbe. Maer alſoo deſe olyachtige ſtoffe wat dick is, die de vuurige Geeften in alles naerwlijcks en foudē verteeren, ſo meyne ick dat andere *Practijns*, met goede reden, midde-

lea

len voorschrijven van sijnder stoffe: onder de welke is *Valerius de Taranta*, wiens dese woorden zijn in *Philonio*, „Anno 36. *supra in Medicina Praxios lib. 5. cap. 18.* Ick hebbe „be ondervonden, dat die gene, dewelcke dickwils's mor- „gens drie ofte vierbladeren *Salys* eet, ofte de selve ghe- „stampt, met dunnen Wijn inneemt, van de Steen bevrijt „werdt. 't Selve doet oock Wijnruyt, doch ick gebruycke het soo, wanneer rootachtigh gruys in 't Water besinekt. Die in den *Theaurus* ofte Schat-boeck van *Rulandus* de vader sal lesen, de genesinge (de welke de *vijftiende is van sijn zhiende Centurie*) van den eerwaardigen vader *Hieronymus*, Overste van het Klooster te *Wetten-huys*, den welcken als veele jaren met Lende-pijn, en Steenen in de Nieren was gequelt geweest, en veele middelen van verscheyden Genees-meesters te vergeefs gebruyckt hadde, soo is hy ten laetsten genesen, het kruyd, genoemt *Gods gave*, met gebrande Wijn ingenomen hebbende, en is eenige jaren van den Steen gantschelijck vry geweest, half soo veel daer van in-nemende. Die, segge ick, de welke met redenen sal bedencken, hoedanigh de werckinge zy van dit Genees-middel, het raedsel oplosfende, 't welck alleen voor de onervarene verborgen blijft, die sal besluyten dat het de selve is, de welke wy vereyichten in de genesinge en het voor-komen van den Steen. En ick meyne dat Genees-middel het selve te wesen, 't welck van *Gabriel Ferrara* seer ervaren Heel-meester van *Milane*, wordt beschreven, in het 3 boeck van sijn Heel-konst pag. 280. in 't Latijn uyt gegeven tot *Franckfort*, met desen, naem, *Liquor mirabilis ad provocandum urinam*, dat is, Een wonderlijck water om de pisse te doen rysen: het bestaet uyt 4 pond dickwils overgehaelden *Brandewijn*, 3 pond *Eerds besien*, 25 dagen langh in de Son geset: over den derden dach neemt men daer een lepel vol van in 's morgens. Het is een Konincklijck water (seyt hy) en menigmael beproeft. Hy heeft aldaer noch een ander, daer ick oock veel van houde.

N. *Versche Vlier-bloemen* 2 pond,
Kernen van *Perfick-stenen* 1 pond,
Kernen *Kerfs-stenen* een half pond,
Distilleert die in B. M. dat is door een glazen kolve in heet water geset, 3 oncen.

Hier van maect men den buyck los, en doen de pisse overvloedelijck resen. Waer door den siecken, schrijft hy, hem schielijck voelt van de pijnge verlost te zijn. Om vry uyt te spreken, ick hebbe, uyt het geduerigh overwegen van dese dingen, eertijts gebruyckt, en bevinde tot noch toe met groot geluck, hoe veel dat vermach een Oly gemaect is van 3 deelen *Hafel-noten*, en een deel zijnde het vierde en laetste, kernen van *Perficken*, een once ofte twee met onsen water-afzettende genees-wijn, en *Vlierbloemen-water*, van elcks 2 ofte 3 oncen, nae gelegentheydt des lichaems en nature, ingenomen, sonder gegeten te hebben. Maer ick rade die gene, welke sulcks moeten doen, dat 's morgens een pilcken *versche buter* nemen. Met den middel, die geseyt is, van onderen te gebruycken verstaet ick de *Glysterien*, waer door niet alleen de vuylicheydt, als boven, wordt afgeset, maer worden oock de wegen van de Nieren

loffer en fachter gemaect. Want die haer op de Ontledinge verstaen, weten dat de kronckel-derm gehecht is aen den rechter Nier, onder de lever, en als hy hem omdraeyt nae den Rechten derm, vast gemaect werdt aen den Slinceren; soo datmen geen bequamer middel soude mogen wenschen, om die sijve deelen te versachten, en gemoedigh te maecten. Dit hebbe ick dickwils en geluckelijcken besocht, in de overvallen van dit gebreck, in de welke ick, na dat de groffte vuyligheden door stercke Clysterien waeren afgeset, soodanigen Clysterie daer na hebbe laten sitten.

N. *Wortels van witten Heemst*, 4 lood,
Keeskens-kruyd,
Glas-kruyd, van elcks 3 hand vol,
Vlier-bloemen,
Camille-bloemen, van elcks 15 greepjens.

Laet dit koken in 3 pondt pens-sop, daer by doende, als het begint te sieden,

Verschen Ossen-dreck, 1 pond.

Een vierendeel uurs daer na neemt een pondt van het dootgekleynt nat, en breekt daer in *Diacassia* ofte *Cassia* toegemaect tot Clysterien, soo als die van onse Medicijns beschreven wort, 1 once.

Oly van *Camillen*, en van

Soete Amandelen, van elcks 3 lood,

Menght dit tot een *Clysterie*.

Wy hebbense oock somtijts sonder *Diacassia* laten maken, ofte in plaets van het selve met de salve, genaemt, *unguentum resumptivum*, en belast die soo lange in te houden, als het de siecke konden verdragen, het nat dat 'er by gedaen wird, was sop van een Capoen met offe dermen gekooct, met de voorleyde versachtende kruyden, en door het dickwils gebruycken van de selve hebben veele groote verlichtinghe gekregen, onder andere een seker *Canonick*, die van de voorgaende Clysterie, nae dat hem veele andere te vergeefs geset waeren, veele Stenen geloofst heeft. Dan sommige van onse Apothekers, die wat delicaet en verweert zijn, willen qualijck aen die moeyte, niet willende haere geneeskruyden, de welke alleen naer edele gesleenten, goudt, en muskeliact genoemt worden, met dreck, in haere wincels bekladden. Wat andere behulp-middelen aengaeft, wy en hebben niet anders, als dat aen een yder practijjn bekend is, ick spreek van *baden in Oly*, oft *Water*, *halve knypen*, *smeringen*, &c. Derhalven, alsoo den bode gereet staet om op *Parijs* te vertrecken, soo breke ick mijne lange reden af. V. E. biddende mijn verhaest en ongepolijst schrijven ten besten te nemen, en te volherden in de goede genegentheydt tot my uwen in alles dienst-bereyden vriendt. Vaert wel seer uytmuntende Heere, en besorght dat de brieven van die hoog-geleerde Juffrouw, met de uwe, daer ick seer nae verlange, door de Hollandtsche Boeck-verkooopers aen ons ten eersten werden over-gesonden, en als ick eenigen tijdt van mijn Practijck over hebbe, die bestede ick geheel om uyt-leggingen te maken over mijn *Pentagonum universale*, in de welke ick, met Gods hulpe, sal vertuonen wat ick van de beginfelen van de geheele *Wijf-begeerte*, en Genees-konste gevoelen. Wederom vaert wel.

Ljons, den 5 van Gras-maent, 1640.
No. XLVII.

No. XLVII.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medicijn van

Dordrecht,

Wenscht

LAZARUS MEYSSONNER

Veel heyls.

Terwylen de hof-saecten my hier buyten Lyons houden, voor treffelijke *Beverwijck*, en ick dickwils ontmoete onsen eerwaardigen *M. Morfimus*: Soo is my wederom in den fin gekomen uwer by na verstorvene, overmits het nalaten van schrijven, en alle geleerde insonderheit my seer aangenaeme gedachtenisse, en de goede gelegentheit van den bode, derwaerts reyfende, heeft my op geweckt, dat ick uwe, my seer nutte en vermakelijke vrientfchap door een brief wederom soude aenfoecken en vernieuwen, en ick hebbe dickwils verlaen terwijl ick in dese stad ben geweest, dat V E. ofte door sieckte, ofte van wegen huys-saecten, ofte door boven maten vermenighvuldigde geschafte verhindert is geweest te schrijven, waer door 't verbondt van geleerde vrientfchap, 't welck onder ons soo vast gemaect was, byna schieen gebroken te wesen: want het is nu de sevenste, ofte misfchien de negende maent, dat ick uwen brief, en uw oordeel over het bericht, 't welck ick op uw verfoeck, van den Steen geschreven hebbe, ben verwachende. Ick vreesse dat mijnen brief van den Steen niet te recht en sal gekomen zijn, welckers afschrift van eenige van onse Genees-meesters en Wijsgeeren gelesen zijnde, haer soo seer heeft behaecht, datse begeert hebben dat den naem van dien brief in 't Register van onse schriften met de nieuwe en verborgen leere, 't welck in 't begin van dit jaer te Lyons is uytgegeven, sal plaats hebben. Ick wensche dat U E. my terfoudt geliefte te verwittigen, wat van de saecke zy, uwen brief bestellende aen den eerwaardigen Heere *Morfimus*; als oock, wanneer die brieven van de Edele Juffr. *A. M. Schurman*, aen U E. geschreven van den *Paet-steen des Levens*, sullen uytkomen, als oock het *Steen-stuck*, dat U E. voor de tweede mael uyt geeft. Indien U E. dit doet, my, uwen toe-genegen vrient, sal een aangename saecke geschieden. Met haest,

*Paris; den 1 van Herffst-
maent, 1641.*

No. XLVIII.

A E N

LAZARUS MEYSSONNER,

Genees-meester van Lyons,

Wenscht

JOH. van BEVERWIJCK

Welstandt en Gesontheyt.

Seer vermaerde Heere,

Ick hebbe uwen brief van den eersten deses, op den vijfden dagh daer na, met groote, jae, om niet te veynsen, over-matige blijdschap ontfangen. Want wie is'er soo onbeleest, die soo grooten goetgunstighyit van soo een beleest Heer niet in hooge eerbiedighyit en verwonderingh soude houden? wie is'er soo af keerigh van geleertheit en vriendelijckheyit, die niet met een groote verheugingh soude omhelsen en kussen die handt, van de welcke komen soo lief-taelige en geleerde brieven? Derhalven en behoeft U E. niet te vermoeden, dat'er eenige gewichtige geschafte by my soo veel vermogen, dat ick de selve om uwe gewenschte vrientfchap niet geerne soude ter zijden stellen. Noch het en heeft aen my niet ontbroken om de selve te koeferen, door versuym van antwoordt; maer aen hem, die 't selve hadde aengenomen te bestellen. U E. heeft my verrast in 't beklagh te doen, ten aensien van de tijt, maer niet van de oorfaeck, de welcke indien ick evenwel in U E. soude bekennen rechtveerdigh te zijn, als bestraffende een vrientd over een misdact, soo geliefte oock niet onrechtveerdigh te achten in my, die geen straffe verdient en hebbe. Maer laet ons alle klachten laten varen; insonderheit nu ick dien gulden brief van den Steen ontfangen hebbe, waer door U E. my in geleertheit en ervarentheit heeft gelieven te voorderen. Wel te recht wordit dat werck hoogh geacht van de voornaemste uwer Genees-meesters en Wijsgeeren, en daerom verfoeckense ernstelijcken, dat U E. 't selve niet 't huys wil laten schuylen. Maer ick ben haer billick verlangen te voren gekomen, en 't gene bysonderlijck aen my geschreven is, hebbe ick gemeen gemaect, om 't gemeen daer door voordereelijck te wesen. En alhoewel het schrift, en de maniere van letters, de welcke ons ongewoon en overmits haefligheyit niet net geschreven waren, den doorluchtigen *Forstius* openbaer Leer-meester der Genees-konst, die over den druck gestaan heeft, veel moeyte gemaect heeft, soo is het nochtans alles sonder eenige seylen uytgekomen met een seer schoone en suyvere letter van de *Elfviers*. U E. heeft sonder twijfel gesien de verklaringh van den Wel-edelen *Salustius*, over de kort-bondige Spreucke *Hippocrater*, van den Steen, daer hy mijn gevoelen veelvoudigh poogt te wederpreken. Ick hebbe 't in 't kort beantwoort onder den naem van *Oeffeninge*, de welcke in 't begin van dese Lenten gedruckt is, daer ick oock een *Spielegium*, ofte nae-oegst van brieven bygevoeght hebbe, waer

K k

onder

onder oock zijn uwe twee, de welke ick wel wilde, dat ick tot haren Autheur konde doen wederkeeren. Maer ick twijfdele nauwlijcks, of den Drucker sal dat Boecxken nu al naer *Parys* gefonden hebben. Van de quade gefchapentheynt in het voortbrengen van den Steen, en den ronnen den en stremmenden Geest, en hebbe ick noch niet beters gelefen. Dat den tweeden druck van mijn Boecxken van den Steen soo traegh voortkomt, en is het selve niet schadelijk, dewijle de aenmerkingen in het selve ondertuffchen vermeederen, en om U E. niet met eenen ydelen brief moeylijk te vallen, sal ick uyt de selve een Historie hier by voegen, die onlanghs geschiedt is.

En Dochter van een voorname Raedt alhier oudt veertigh jaren, heeft, nu vijftentwintigh jaren met Lende-pijn ellendiglijk gequet zijnde, tusschen beyde veele Steenen, van verscheyden verwen, op verscheyden tijden, geloost, roodt, bruyen, wit en swartachtich. Over driejaren ontrent, als sy door het geroep van brandt, die na by was, schielijk verschricken, soo zijn haer toevallen, die van een barende Vrouwe gelijk, overgekomen, en de pijn gelijk als vroedvrouwe zijnde, soo is sy uyt de ontsloten krop van de Blaes gelijk als uyt een Baer-moeder met een gedruyft veel Steenen quijt geworden. Den dach daer aen en den volgenden heeft de pijn by na met gelijke hevighet haer wederom zenkomende, by kants gelijk getal van Steenen (daer warender ontrent 20 geweest) uytgedreven, waer van de grootste een Hasel-note met de schelpe, en vele de kerne in groote gelijk waeren, de andere kleyn der, altemael hardt en roodachtigh. Van die tijd af is sy eenige maenden vry geweest van de Lende-pijn, tot dat 'er (overmidts de geretheyt van de oorloek,) wederom nieuwe Steenen groeyden, en met sinerte geloost wierden. Soo heeft sy ellendiglijk geleest tot haeren laesten dach, op welken sy te gelijk van 't leven en pijn verloft is geweest. Het doode lichaem geopent zijnde, hebben wy gesien dat de rechter Nier (van welkers bysondere pijn sy eertijdt veel, maer in 't laeste van haer leven niet, geklaegt hadde, namentlijk om dat de rucksken van de zantwen verroet waren) geheel verrot was, de linker ongemeen groot, slap, van verwe en selfstandigheit het vleesch van een longe soer gelijk, bol en opgespannen als een blaebalg, maer met een mesjen sachtelijk gemaect zijnde, door het uyt-springen van etterachtige weye, sinckende. De selfstandigheit van de Nier was van binnen, gantschelijk verroet, en die nauwigheiden tusschen de tepelachtige vleeschkens en de water peesen, door de Steenen seer verwijdert zijnde, waeren eenige met grof en bruyen gruys, somnige met Steenen (welckers merckelijke vlamen-botsing, sy haer verwonderde, dat van de omibanders niet behoort en wierde soo dickwils als sy haer lichaem beweegde) van de selve verwe, maer van verscheyden gedaente en groote vervult, de grootste was van swaerte en satsoen een eekel gelijk. De welke, gelijk als oock de mindere de gauwste ('t welck onsen Steen snijder verhaelt dat somtijds van de bedriegers geschiedt) sou den konnen bedriegen. Want van gedaente, verwe, en selfstandigheit, gelijkt de eene Vijgde andere niet meer, als het Gnecksche spreekwoort seyt,

dan dese Steenen de West-Indische Bezoar-steenen uyt beelden, de welke uyt verscheyden schorsien en schilferen over malkanderen groeyende bestaen, gelijk als wy bevin den dat de Steenen in ons lichaem oock groeyen. Dese was soo veele jaren overvloedig gruys quijt geworden, en 't gene in het water besonck was gruyfachtigh, ja veele dagen voort haer doot kon men daer klaerlijk in sien heele schilferen van Steenen, 't welck alleenlijk geschiet wanneer veel Steenen tegen malkanderen schueren en wrijven, en het water de selve beroert. Dat hebbe ick in het oeffen-schrift aen den onvergelykelijken *Salmasius* uyt de leere van *Hippocrater* bewelen. Maer noch het gruys, noch de schilferen hebben hier eenigh teycken van een Steen in de Blaes gegeven, de welke gelonck en onbeschadicht zijnde noch Steen, noch yet degelijcks vertoont heeft. Vaert wel, vriendelijke Heer, en laet my door onderlinge gunst aen U E. verplicht blijven.

*Dordrecht, den 9 van Herffst-
maend, 1671.*

Nº. XLIX.

A E N

J O H. van B E V E R W I J C K,

Wensels

L A Z A R U S M E Y S S O N N E R

Welstand.

Uytmantende Heere.

UWen brief is den 25. van Herffst-maend hier aengekomen, den welken onsen eerweerdigen *P. M. Mer-sinus* terfonder aen my heeft laten bestellen, een man, niet alleenlijk om die veelvoudige kennisse, welke hy heeft van alderley saecken, maer meest om die bysondere liefaeligheit waer door hy de aldergeleertste van de gantsche werelt aen sich heeft verplicht, by alle geleerde geacht en geprefen. Ick soude twee dagen daer nie hebben geantwoordt met den bode, de welke alle seven dagen hier van dien r. yst, ten waere dat ick door het dickwils overlesen en overdencken van V E. my seer aengenaemen brief, van blijdschap verruckt waere geweest. Ick segge het rondt uyt, om dat de leer-mesters der Hebreen voor een spreekwoord hebben, *De spraecke is een bode van het Hert.* V E, den welken ick niet alleen uyt het seggen van de luyden, en het openbaer ghesicht kenne als een seer gheleert man, maer die oock van die slaefche ydelheydt, de welke de Wijs-geerige vryheydt tegen staet, af keerigh is, en die sich aen de oudtheyt niet en bindt in een gewoen, 't welck van de geloofbaerheit aflijckt: V E. segge ick, is my een in plaats van allen, den welken ick als een *Phemix* in onse konit erkenne, met welcken de waarheit, nergens, sulende vergaen, met een oudt schimmel van leugenachtige giffingen verduyftert zijnde, door een heylig vuur gelou-
tert

tert ſchijnt herboren te worden. Gaet ſoo voort, hoogh betenſchapte en oprechte Wijs-geer, hoe lanigen van onſen *Hippocrates* Godt gelijk wordt genoemt, en laet niet af de heyllame konſt door uwen grooten arbeydt, gelukkige poogingen, uytnemende gedachten, en ſcherpſinnige aenmerckingen te voorderen en te verheſen tot dien trap, tot welcken onder de menſchelijke leeringen haar beroemen alleen ge'omen te zijn, die gene, de welke Wiſkonſtige genoemt worden. Gelieft uwe Boeckdruckers aen te maenen, datſe ons die ſeer fraey: boeckkens overſenden, de welke onder 't opſicht van de Heer Profeſſor *Vorſtius*, onlangs van V. E. ſijn uytgekomen: Ick en hebbe tot noch toe oock niet geſien uw' voortreffel'jk oeffenſchrift, aen den wel-edelen *Salmaſius*, tot V. E. verdeddighing geſchreven, alhoewel hier over langh te koop geweet, en van my geleſen is de geleerde uytlegging van dien man, de welke voorwaer alles met groote geleertheit verhandelt; maer, na mijn gevoelen niet gantſchelijk over een komende met die Genees-konſtige waarheit, de welke wy door de oeffeningh alleen van de Natuerlijke dingen, de ſieckten, en de genſinge, in 't bewercken van de Konſt verkrijgen. Ick en hebbe oock niet de Lietſe druck van de Brieven, de welke aen U. E. ſijn geſchreven van den Pael-ſteen des levens, de welke ick tot noch toe by de Boeckverkoopers te vergeſt geſocht hebbe. Maer inſonderheit verlange ick naer uw' *Spicilegium*, dat is, na-ooght, ofte Aeren-ſumeligh, ten dien eynde, op dat ick *MAYER* (want ſoo kan in 't Duytſch overgeſet worden den Geſlacht-nem, die ick in 't François van mijn voor-ouders hebbe gekregen, en noch houde) dien gulden Koorn-buffel, die ick in mijn wapen voere, mach vergrooten, en alhoewel die Edel is, door het toevoegen van uwe edele Aeren-ſumeling noch meer mach verheerlijcken. Ick wenschte wel dat U. E. my alle die wercken binnen korten tijd konde doen hebben. En voorwaer, al waer 't dat ick die weldaet niet en ſoude vergelden, ick ſoude ten minſten mijn beſte doen, dat mijne genegtheit 't uwaerts daer uyt ſoude blijcken, dat U. E. ſoude hebben de kleyne wercken, die ick in 't begin van 't jaer hebbe uytgegeven, namelijk, de *Pneumatica velutatio*, van de verborgen oorſaecten van de voort-loopende ſieckten, in welke veele dingen zijn, in de voorige eeuwen ongehoort, niet uyt de Godts-geleertheit, maer uyt de nieuwe vonden van de Sterren-kunde en de Genees-konſt, volkomenlijk met de aenmerckingen der ſieckten in verſcheyden plaetſen, volgens de tijt-rekeningen, over een komende. Daer en boven de nieuwe en verborgen leere van de Koortſchen, van welckers weerdye U. E. uyt het blad, 't welck naer het opſchrift van 't Boeck pleeght te volgen, gelijk als een geſicht-befchouwer uyt den ſwier des aengeſichts, ſal oordeelen. Voornaemelijk hadde ick ghewenſcht, dat ick V. E. bequaemlijk hadde konnen ſenden het Philoſophiſche gedicht, 't welck ick in meer dan 1500 veerſen geſchreven hebbe aen den uytſtekenden Cardinael den Hertogh van *Richelieu*, onder den naem van *Richeliodor*. En ick en twijfel niet ofte het ſoude V. E. wel aengeſtaen hebben, 't welck den ſeer wijsen, en boven het begrip der verſtanden vernuſtigen Prince ſelſis, en de geleerde Ho-

velingen ſeer heeft behaeght; en oock aen ſommige mannen, de welke in deſe wijt-beroemde ſtadt van *Parys* in allerley geleertheit geoeffent zijn, ſeer aengenaem is geweest. Voeght hier by dat in dit Gedicht gehandelt wordt van de verholenſte geheymenſen van alle vrye konſten en wetenſchappen, van de hooge Godt-geleertheit af tot de laege Letter-konſt toe, en behalven de aengename gieraden van de Dicht-konſt, wordt in het ſelve niet met onbillijke gewichtige redenen van de Philoſophie en Historie, miſchien oock by die gene, die in onſe ſchriften niet veel behagens hebben, uytgeleydt al 't gene van de hoogſte plaetſe der vaſte Sterren, tot aen den naelſten ringh van de Maen nu ſedert 60. ofte meer jaeren geſien is. De twee eerſte Tractaten ſal V. E. miſchien tot Amſterdam, ofte Leyden in den winckel van de Elſeviers vinden, daer het hier van Lyons na toe geſonden ſal weſen. Maer het Gedicht, alſo ick het op mijne koſten ten dienſte van het Hof en van mijne vrienden hebbe uytgegeven, en hebbe ick niet toegelaten dat van de Boeck-verkoopers ſoude verkocht worden. Ick ſal eene daer van bewaeren, tot dat ick uyt uwe antwoorde ſal verſtaen, op wat wiſſe ick V. E. dat eeuwigh gedenc-ſteycken van onſe onderlinge vriendſchap, veyligh-lick en bequaemlijk ſal konnen toefenden.

Wat ick van de Teeringh gevoele; hebbe ick in de drie ſtellingen, uyt welke mijne geheele leeringe van de koortſchen beſtaet, op het eynde van de vierde oeffening, verklaert, de plaetſe kan U. E. naeſien, indien 't U. E. belieft: ſoo ſal U. E. oock klaerlijk verſtaen uyt de eerſte en tweede afdeeling van het ſelve werck, onder den naem van oeffening, wat men van de Water-ſucht moet gevoelen. Want ick oordeele dat het gebruyck van de Lever geheel anders is, dan dat, 't welck de genees-meesters tot noch toe ons willen op-dringen, en een verdichtſel ſchijnt te gelijcken, aengeliën dat die, gelijk als oock het eygen vleyſch van de andere ingewanden *Parenchyma*, ofte toefſtortinge genoemt, gemaect ſchijnt te weſen, om verſcheydenſvaten te koppelen, de welke anderſins tot de werckingen van de levendige warmte, en de ſiellijcke Geeften (welckers nature, op dat ick dat hier kortelijck by voege ick in de eerſte en tweede oeffening, allereerſt gelijk ick hoope, vertoont hebbe) ſeer onbequaeme instrumenten ſouden weſen, gelijk als door reden en ondervindinge blijkt: Want ſy begrijpt hier het *Melck-vaſt* om de Gijl te ontfangen, de *Holle-ader* daer aen met kleyne Sprantjens, door aen-een voeginge der mondekens, vereenigt, op datſe het door vermenginge nu tot Bloedt geverwt zijnde op-voere tot in de rechter holligheydt van 't Hert: de *Poort-ader* op datſe het Bloedt t'elckens wederom ſtorte in de *Holle-ader*, komende door de mondekens van die Slag-aderen, de welke van de Buyck- en Scheyl-ſlag-aderen gaen na die deelen de welke dienen tot de natuerlijke kracht, gelijk als wy op de negende blad-ſijde van de nieuwe leering hebben aangewefen: Weynige Slag-adertjens tot ander minder gebruyck, waer van wy aldaer oock geſproken hebben, behalven een *zenuwken* en *Banden*, onder welke getelt wordt die, de welke van te voren in de ſcheppingh van de vrucht tot een Navel-ader gedient heeft, gelijk als ick duydelyck, 't welck voor

my niemant gedaen en heeft, van 't gebruyck der andere deelen in de ongeboren vrucht handelende, gefegt hebbe. Alfoo dan het gebruyck van de Lever geheel anders is als gemeenlijk geoordeelt wordt, foo ſchijnen de Practifijns ofte Konft-oeffenaers t' onrecht uyt de gefalteniffe van de felve bewijs-redenen te neemen, om de waterfucht te kennen en te geneſen. En waerlijk om mijn gevoelen uyt te ſpreken, ick meyne dat de oorſaek van de felve beſtaet in ſeekere weecke hoedanigheyt, de welke daer wordt ingebracht wanneer de montvoegingen der Aderen verwydert zijn, en inſonderheyt van de t' ſamenkomende Slag-aderen, door de welke de weye in de Nieren word gevoert, gelijk als V E. ſeer geleerdelyck en waerachtiglyck in zijn treffelick Steen-ſtuck geleert heeft. Doch ick hebbe noch dit daer by gedaen, dat de weye wederom door het geheele lichaem verſpreyd word door de Aderen, de welke in dunne en hayrchtige tacken verdeylt worden, terwylle met de mondekens der Aderen worden vereenigt, tot voedinge van de ſaetachtige deelen, alfoo de vleeſige het Bloedt ontfangen van die Aderen, met welke geen Slag-aderen vergeſelſchap zijn. Maer geen Slag-ader, oock na de leere van *Galenus*, en is 'er, by de welke geen Ader by gevoegt en is: hierom zijnder weyniger Slag-aderen in de Spierachtige deelen, maer veele Aderen, om dat hier veel vleeſch is, maer deſe dingen zijn oock de minſte van de Ontleders niet onbekent. Aengeſien dan dat de wey door deſe montvoegingen werdt uytgeſtoert, foo kan een Waterfucht in alle deelen des lichaems ontfiaen, in de welke veele vereenigingen zijn van ſulcke vaten. Hier van ontfiaet *Hydrocephalus* ofte Waterhoof, Longe-water, en altemet oock Borſt water, als oock Lijf-moeder-water, gelijk *Hippocrates* ſegt, oock Water in den arm gelijk *Heiſtus* heeft aangemerckt, als mede in de Handt, waer van twee hiſtorien by *Sennertus* worden verhaelt: jae oock in de inwendige deelen des lichaems, gelijk nae mijn onthoudt *Mauritius Cordaeus* verhaelt van een ſeekere Waterſuchtige vrouwe, de welke hier tot *Parijs* opgeſneden is geweest, in welckers Blaes, Lijf-moeder, Nieren, Dermis, Maegh, Lever, Hert en ander deelen blaef kens geſien wierden vol geel en ſlinkend' water, foo dat 'er omtrent acht hondert waren. Maer deſe dingen geſchieden dickwils, daer de meeſte Slag-aderen zijn, gelijk als in de Milt. En indien de plaets kan uytgeſpannen worden, en de harde ſtilſtandigheyt niet tegenſtaet, gelijk als het eygen vleeſch van de Lever, Milt, &c. Dan wordt de ſwellingh lichtelijck grooter, waer van, alfoo in de deelen, die boven in den Buyck liggen die ledigheyt en ſlappigheyt is, foo ſwellen de ſelve gelijk als eenen leren ſack van 't water; in dien daer winden by zijn, gelijk als een trommel, (van welckers oorſaeken ick veele dingen weet tegen 't gemeen ghevoelen) als oock den geheelen Buyck byſonderlijck in die plaetsen die onder 't Net leggen, door het welke ſoo veele Aderen van de Poort-ader by nae met on-eyndige ſprantjens, van ſoo veel Slag-aderen van de Buyck- en Scheyl-ſlag-aderlijcke tack ontfangen worden, welckers gebruyck niet te recht, ofte ten minſten duysterlijck, en gelijk als verwerelijck uytgeleyt zijnde, van ons is verklaert in de eerſte oeffeningh van de nieuwe

leeringh. Dat doch de Water-fucht van een verſlappinge, en, om ſoo te ſpreken, weeckheyt, en te veel vochtigheyt komt, ſal die gene klaerder als den middagh ſien, de welke hoort dat van onmatigh drincken van water ſchielijcken een Water-fucht is veroorſaecht geweest, gelijk als den geenen geſchiedt is, de welke met een anderdaeghsche Koortſche gequelt zijnde, ſoo als *Carolus Piſo* verhaelt, veel waters gedroncken hadde, alhoewel hy noch jongh was: als oock een Dochterken, de ſelve Koortſch hebbende, en geweldigh dorſtig zijnde, na datſe een heele maete Biers hadde uytgedroncken, gelijk als *Sennertus* uyt ſijn eygen aenmerckinge verhaelt, ſoo ick het wel onthouden hebbe. Alfoo ick hier ſonder boecken ben, ſoo kan ick V E. alleenlijck ſchrijven 't gene mijne geheugenis my in den ſin brengt, uytgenomen die dingen, de welke in mijne uytgegeven boecken ſtaen, die ick hier by my hebbe. Eyndelijck, dat de Water-fucht van al te veel wey door andere vaten wederom in het lichaem loopende, ontfiaet, blijkt daer uyt eerſtelijck, om dat de waterſuchtige altijt ſeer weynigh piſſen ofte water maken, en indienſe veel drincken, het ſwaerder hebben. Daer en boven blijkt het aen die gene, de welke met een *Diabetes*, ofte te veel piſſen gequelt zijn, wanneerſe den grooten dorſt niet konnende verdragen, overvloedighlijck drincken, en het water een weynigh opgehouden werd, want den Buyck ſwelt terſondt op, en de Teel-ballen ſelfs, jae oock de heupen. Maer dit gaet de wetten van een brief te buyten. Wanneer ick uyt uwe antwoorde gelegentheyt ſal verkregen hebben, dan ſal ick veele andere dingen daer noch by voegen van de oorſaek des dorſts, en de rechte geneſing der waterſuchtige, en van onſe ondervindingen in vericheyden menſchen en plaetsen; indien V E. maer langer mijne plompe maniere van ſchrijven kan verdragen. Vaert wel uytmundende Heere, en 't gene ick byſonderlijck wenſche, laet niet af my te beminnen. Met haest,

Parijs, den 6 van Wynmaendt, 1641.

Nº. L.

A E N

WILLEM STAECKMANS,

Burgermeester van Franeker, en van wegen de Provincie van Frielandt gecommiteert ter vergaderinge van de Hoogm. Heeren Staten Generael,

J O H. van B E V E R W I J C K.

Wel-achtbare, en Hoogh-geleerde Heere,

H E R is my ſeer aengemem, dat ick uyt V E. ſchrijvens verſtae, 't gene by V E. alhier gebruyckt, en in den *Hoge* mede genomen is, ſoo wel de Pijn, en Snijdinge in 't Water maecken, verlicht, en verlicht heeft. En alfoo V E. ſlaende op reys nae Frielandt begeert vorder (gelijck oock noodigh is) de geneſing te vervolgen: ſoo

soo sal V E. gelieven voor eerst 's morgens door te sliken een *Bolus* (in een vochtigh ouwel gellagen) van *Veneetsebe Termenthijn* een half loot, onder een vierendeel loot *Spec. Diacarthami* gemenght. 's Anderen-daeghs wederom soo veel *Termenthijn* met een half vierendeel loot bereyden *Ambersteen*. En daer op dan gebruycken het *Graveelwater*, op de selfde wijze, als V E. alhier begonnen heeft; houdende ondertusschen foodanigen maniere van leven, als ick V E. hebbe voorgeschreven, en oock in 't *Steenstuck* kan nae-gelien werden. Hier mede V E. van Godt Almachtigh langdurige gefontheydt wenshende, blijve altydt, gelijck ick ben, Mijn Heer, &c.

Dordrecht, den 6 July, 1639.

Nº. LI.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en Medicijn van
Dordrecht,

WILL. STAECKMANS.

Wel-schbare, en Hoogh-geleerde Heere,

Ick hebbe d'ordre by V E. my inden *Hage* gefonden, alhier in 't werck gestelt, en my daer by soo wel bevonden, dat ick nu mijn Water sonder eenige verhuinderinge kan maecken. Soo dat nu mijn meeste bekommeringe is van mijn quade Borst, daer de sinckingen uyt het hooft gestadigh op vallen. De Medicijns alhier raden mijn seer tot Fistelen; dan ick en wil daer niet aenkomen, sonder V E. advijs. Meene derhulven ten eersten te Dordrecht te komen, en daer alleste doen, 'tgeene V E. vorder zult dienstigh vinden tot mijne gefontheydt. Vaert wel, Mijn *Esculapius*, en weest van herten gegroet van V E., &c. Hier benevens gaen op V E. *Steen-stuck* twee Dichten, in Latijn, en Nederlants, die V E. niet om de Konste, maer om de genegentheyt, zult gelieven voor aengenaem, en als een getuygenisse van danckbaerheyt aen te nemen.

*Dit Steen-stuck leert, hoe een stuck steens
Den armen sterver vol gemeens,
Door 't pijnlijck pock van Blaes, en Lenden,
Plagh nae d'onsterfelijckheyt al stervende te senden:
't Leert hoe Deucalions geslacht
Wert weer tot Adams aerd gebracht,
Hoe 't wert ontstent, ont-pijns, genesen.
Geen prijslijck werck heeft oyt den werckbaes meer gepresen.*

Leeuwerden, den 26 September, 1639.

Nº. LII.

A E N

JOH. van BEVERWIJCK,

Sijnen Amp-genoot,

CORN. van SOMEREN.

1. *Kenteycken van Steen, en Graveel.*
2. *Uytlegginge van de kort-bondige spreucke van Hippocrates, of Water, daer Zant, ofte Gruys in besinckt, een seecker ken-teycken is van Steen in de Blaes.*
3. *Op wat maniere, de Steen groeyt.*

INLEYDINGE.

Het Wijs-geer Hooft van Hippocraet,
Wiens brenn ter eeuw'ger glory staet,
Verbeerlijckt door der Aertzen Lier,
En door Apollos hoogh bestier,
Beglimpt het prachtigh Nederlands,
Dat 's Grieccken wonders heeft berplant,
Terwijl de Zon van 't Fransche Rijk,
Strijdt met den wijzen Beverwijck.
Geluckigh die de reden wist
Waerom soo menigh Wijsgeer twist,
Of 't water van een destrigh man
Der Nieren Steen vertoon en kan.
Het Vonnis dat wert hier gevelt
Op hem die Blaes en Nier ontstelt,
De magre Labitijn ter spijt
Die 's menschen Hooft ten graefwaerts sijt,
De doot ontzetelt van haer stoel
Verliest haer langbeschote doel,
Haer macht moet staen altydt verheert
En 's menschen Lichaem onverteert.
Soo 't Hart soo hart als harde Steen
Verkeert in Vleesch, en droef geweent.

1. **O**nsen oppersten Leer-meeester in de Genees-konst Hippocrates, seght, dat die genee die zandachtige besinckingen in 't water hebben, met de Steen in de Blaese gequelt zijn: doch alhoewel Hippocrates alleenlijck gewach maect van de Blaese gelijck de Ouden in haer ichryven bondigh waren en kort, soo en sluyt hy gelijck Galenus seght de Nieren niet uyt, van wegen dat de selve oock foodanige zandachtige en gruyfachtige besinckingen onderhavigh zijn. Het welcke onsen nooyt genoegh gepresen ouden man (wiens Goddelijck verstantd naer 't seggen van Macrobius niemant heeft soecken te bedriegen, noch oock van niemant bedrogen is) elders te kennen geeft wanneer hy seght. 2. In de Nieren wert een sware pijn veroorsaect, wanneer men met spijs opgevult wert, en slijm quijt wert, door braecken, doch als de pijn op het hoogste geklammert is, dan spout men roestige matery; en de pijn wert lichter, en komt sich te ontlaten wanneer men van de spijs ontlast wert.

Kk 3

wert: de zantachtige visseling suickt, en men water-loof bloedachtige substantie en daer komt een doorvighydt in de dye die daer recht tegen over is. Wie en isser niet die dese bondigheyt van Hippocrates met recht aanbiddet. Als de welke met weynighe woorden dat te kennen geeft, 't welke andere nieuwlijcks met sommige blaederen te vullen hebben konnen ontsoffen.

1. Derhalven seght hy dat het eerste teecken van 't Graveel is, wanneer men een swaere pijn in de Nieren gevoelt, elders nochtans so noemt hy dese pijn in de Nieren scherpe te zyn. Welcke twee hoewel schijnen te strijden, soo konnen se ick geve het om een beter mijns oordeels gevoeglijcken by geleght werden in deser voegen. Want men kan gelijk ghy (geleerde man) seer wel weet, dese swarigheyt op twee manieren nemen. Ten eersten kan men se nemen voor de scherpigheyt en on-effentheydt [der stoffe] uyt de welke de scherpheydt der pijn is ispruytende; Ten tweeden voor de swaerte ofte gewichte van wegen den overvloet: Wyders soo isser tweederleye tijd van scherpe pijn, de eene in de opkomst ofte begin, de anderen in de loofinge; Wat belanght de swaerte, daer wert maer eenen tijd waergenomen: te weten, den gantschen tijd, de welke is tusschen het begin en de loofinge, of men soude konnen seggen, dat de pijn swaer is soo lange als de Steen by blijft, doch dese scherpe is, terwijl de Steen beweegt wert; want wanneer de Steen in de Nieren, uyt de Nieren gesoncken is, soo en veroorsaect hy niet alleelijck eenen swaeren, maer oock scherpe ofte prikkelende pijn. *L. dignot. pass. Renam.* het selfde geeft den Autheur te kennen wanneer hy seght, 't *Is my gemoeghsaem bewisen dat het Hart, de Lever, en de Nieren, van binnen geen gevoel en hebben.* Doch een yeder van dese hebben gevoelen in de boven-vlackte, Lunghe de welke de gevoelijke Zenuwen geleyt werden, die in de binnenste deelen niet te vinden en zyn. Maer hoe gevoelen se dan de pijn? Wanneer die holligheyt beswaert wert, dan wert men de pijn gewaer; want het buyten-vlies wert dan rontom gespannen, om dat de binnenste holligheyt vervullet is: en alsoo komt het dat het Vlies gespannen zijnde, foodanige pijn veroorsaect. Derhalven wert de pijn in de selfstandigheyt der Nieren veroorsaect, wanneer de holligheyt van wegen de Steen beswaert wert, en wert rontom gespannen en veroorsaect een mede gevoelen in de superheite, ofte buyten-vlackte, als de welke heeft gevoelijke zenuwen en een Vlies. Den selven Autheur gaet voort seggende, *De pijn nochtans wert veel grooter, als hy in de Water-pissen komt te schieten, en dat van wegen hare enghete en gewelickheyt.* Onsen opper Leer-meester segt datter dan eerst een groote pijn ontstaet, wanneer de Nieren van die gene die niet den Steen gequet zyn, met spijsse opgevult zyn; het woorden *S i r o s* dat hy hier gebruyckt, beteekent niet alleen de spijsse, de welke dagelijks ten monde ingaet en opgegeten wert, van de welke alle dage een goet deel bloets gemaect wert; maer oock het uytwerpsel het welke alle dagen in een goede quantiteyt vergaert wert in de Darmen. Dit getuyght *Galenus Com. in lib. de diet. morb. acut.* seggende, *S i r o s* is het uytwerpsel der spijsse, 't welck in de Darmen is, en wert dreck genaemt. *S i r o s* dan voor soo veel

het dreck is in de Darmen gelegen, veroorsaect van wegen het drucken, een swaere pijn in de Nieren. Desgelijcks oock de menighe van bloed dat in de Aderen is; soo 't gebeurt dat het in de Nieren komt te gheraecten, soo vermeerderet het oock hare swaerheyt.

2. Het tweede ken-teecken uyt het welke men het Graveel (het welck op onse Zale lijnen naem van dese bewarelijke pijn ontleent) kennen magh, is ditte: te weten, dat men van wegen het gretigh eten, en het inslocken van grove en kleefachtige spijsse, veel slijm ten monde uyt speud; waer uyt het gebeurt datter in de mage veele slijmachtige, koude taey, en kleefachtige vochtigheden komen te vertarmelen; nademaal de Steen alleelijck voort komt uyt een onmatige grovigheyt, en slijmachtigheyt van vochtigheden; Want wanneer dese in de holligheyt der Nieren gelijk aengebaken zijnde, van wegen de overtollige, ofte oock van wegen een tamelijke hitte, (doch verloop van tijd daer by gekomen zijnde) soo werden se tot Graveel.

3. Het derde ken-teecken om het Graveel te kennen, is dat wanneer dese pijn in de Steen haer komt te plagen, sy uytbraken roefachtige *materije*, en daer na verlicht werden, om dat de spijsse van wegen de onlijdelijke pijn, en krimpigh, onmatige nacht-wake en vasten, insonderheyt soo den patient ondertusschen met Koortsen aengetaft wert, een verdervinge in de Mage veroorsaect, en een verrottinge voort brenghet, en die soorte van Galle in de Mage veroorsaect wert, die by de Griecken genaemt wert *Jodes*, dat is de *Roefachtige*. Want daer zyn veele soorten van Gallen, gelijk den geleerden *Fuchsius* seght, (zijnde een man die veel geleesen heeft, maer evenwel niet al te groot van begrijp) welker sommige in de Vaten roeflige, (seght den ielven) en die de *figure* van Loock hebben, meest in de Mage voort gebracht werden. Doch naer mijn oordeel, hoogh-beroomde Heere, behoudens U E. beter gevoelen, soo houde ick 't daer voor, datter oock in de Aderen foodanige roeflige Galle geteelt wert. Wyder soo gevoelen de Graveelige lichtens, wannersse dese roefachtige Galle door den monde loofen, om dat se de Mage van wegen hare scherpigheyt, en bistentheydt niet weynigh komt te prikkel. De pijn der Nieren wert dan wat geslaect, en de siecke voelt hem wat beter wanneer de spijsse uyt de Mage, als oock wanneer den afgaenck uyt de Darmen geloof wert. En datter in de quellinge van 't Graveel sulcken omkeeringe van de Mage geschiet, sulcks dat sy een afkeeringh en walgingh van alle spijsse hebben, en de selvige ingenomen hebbende, terstont weder uytstrijten ofte opwerpen, dat komt, geleerde Heer, van wegen de *Symphatie*, ofte medelijden datter is tusschen de Mage en Nieren, gelijk ghy selfs weet. De oorfaecke van dese *Symphatie*, de welke eenvuldigh is, moet men op de gemeenschap en aen-eenpilinge van dese Vaten en Vliesen leggen. Daer zyn eenighe Zenuwtjens die van de krop der Magen komen tot aen de Nieren, en het Buyten-vlies dat de Nieren bekleet, en van het ghemee volck het omwindtsel ofte omwachtsel genaemt wert, neemt sijn oorpronck van het Buyck-vlies, welck omwindtsel, gelijk yeder een weet, aen den bodem van de Mags valt is. Dat oock overvloet van spijsse een oorfaeck

oorfaeck zy van overvloedigen afgangh, weet een yege-lyck, van wegen welke oorfaeck de spijfe door braken, en den harden afgangh, op het Griecklich *Scybala*, door den stoel-gangh uytgeworpen zijnde, de swarigheyt van de Nieren komen te versachten; als de welke de selve foodanig niet en drucken, desgelijcks, oock in dien men allenghsken eenigh bloedt uyt de Aderen komt te tappen, soo sal men oock de pijn en de swarigheyt der Nieren verminderen.

4. Het vierde ken-teecken by het welke onsen Leer-meester segt, dat men de Graveelige kan kennen, is datter in het water eenige gruyfachtige en zantachtige materie komt te droeffemen, de welke meesten tijd rootachtigh is; En hierom is dat wy, uytgenomen Heere, in den aenvang van onsen Brief uyt onsen Oppersten Leer-meester *Hippocrates* allegeerden: te weten, dat, die gene die het water door zantachtigheyt komt te droeffemen, met den Steen in de Blaese ofte Nieren gequelt zijn. En den selfden Autheur *L. dignet. Passivum*. Aeght. Daer is een seker en altyt vast gaende ken-teecken van het Graveel, sonder dat het middel daer geen teecken van en draeght; by aldien datter in de water-pot gruyf-linge komt te suten, geeft een wis teecken van het Graveel. En dan is dat een secker teecken van het Graveel in de Nieren ofte Blaes.

5. Het vijfde ken-teecken is, dat men bloetachtige sub-stantie quyt werdt in het water-loofen, want den Steen prickelt de parthyen daer hy voor-by moet in 't voor-by-gaen, en dan aldermeest wanneer hy rouw en ongelijck is, want of hy opent yet of breeckt, of hy spant terwyl hy prickelt.

6. Het sesste ken-teecken is, datse een donvigheyt gevoelen in de dye, de welke respondeert op de zijden van de Nieren, die met het Graveel gequelt zijn, soo dat by aldien het Graveel in de rechter Niere is, de rechter dye; en soo 't in de sincker Nier is, de sincker dye de doof heyt onderworpen is. En dat is het gene onsen niet genoegh geprefenen Ouden man te kennen geeft met de woorden *Kal izi*, 't welck hy gebruyckt in plaetse van *Eusthorian*, dat is, recht tegens over. De reden waerom dese doof heyt der dye, in die gene die met het Graveel gequelt zijn over-komt, is om dat (gelijck ick met de geleerde *Jacotus* en *Langius*, seker deestige Genees-meesteren gevoelen) de Melckende Aderen, en Slagh-aderen van de Holle Ader, en van de groote Slag-ader, tot de Nieren, en van de Nieren wederomme tot de dye en tot de beenen loopen; en soo gebeurt het dat wanneer de Nieren qualijck te passe zijn, oock nootfaeckelijck de dye mede kome te lijden, van wegen de Sympatie ofte het mede-lijden. Evenwel soo meent *Andreas Laurentius*, de voornaemste ontleder van onse eeuwe, dat dese vervul-linge geen oorfaecke en zy van dese doof heyt. Om dat, gelijck hy seght de Aderen van het Graveel der Nieren soo niet vervult en werden, datse de Musculen soude komen te prangen; nae jemaet veele teeringachtige lieden welcker Aderen ledigh zijn; met het Graveel gequelt werden, en niet te min eene doof heyt in de beenen gevoelen.

Den selfden Autheur gaet voort, seggende thier komt noch dit by, dat die gene die met overvloed van humeuren

gequelt zijn, welcker Aderen geswollen zijn, geen doof-heynt in de beenen noch in de armen en gevoelen; Daer is dan een ander oorfaeck, seght hy, de welke tweederley is; de eerste is, wanneer de spiere *Psoas* genaemt, t'samen gedruckt wert; op de welke de Nieren komen te leggen, doch dese Spier, seght hy, dat verordineert is, om het been gins en weer te bewegen, en een yeder weet dat hy in den binnensiten kant van 't been komt in te schieten. De tweede, is de t'samen-nijpinge van de Zenuwe, de welke sich uytbreyt door alle de Musculen van het been; Dese t'samen-drukkinge wert veroorfaeckt van wegen de hardigheyt en het gewichte van de Steen, want wanneer de Steen eerst be- gint, soo en veroorfaeckt hy terstont geen doof heyt; dus verre *Laurentius*. Maer dese reden en heeft my nooyt kon- nen behagen, seer deestige man, noch oock mijnen eerveer- digen Meester den E. Heere *Elis Gerardo Vossio* certijds voornam Professer der Genees-konst in de vermaerde *Academie* van Leyden, en voor een tijd dickwils *Rector Magnificus*. Want niemandt van de Genees-meesteren heeft oyt bemerekt, dat de teeringachtige Liedien die met het Gra- veel gequelt zijn, eenige doofheyt recht tegen over de Nier in het been gevoelen. Oock liet men dat in teeringachtige Liedien de adere geswollen zijn, van wegen het galachtige bloet, en in een lichaem dat vol humeuren is, is oock een doof heyt in de beenen, en de armen zijn soo swaer als loot. Maer voorwaer o bloeme der Genees-meesteren hier is noch wat anders, ick heb onlangs uyt twee van U E. brieven bes- peurt, dat ghy met den Edelen, Hoogh-achtbaren Heere, *Cl. de SALMASIA* in verlichil zijn (het proces hanght noch) of oock de sandachtige en gruyfachtige Materie met het water geloof zijnde. Het teken zy datter steen in de blaese is. *Avicenna* wel licht de voornaemste van de Arabische Genees-meesteren segt *l. 3. Fen 18 Trastat. de lapide Remon. Al- waer eenen zantachtigen droeffem is, daer en wert in het water geen Steen gebaeken, om dat de materie niet opgebouden en is.* Hy wil dan seggen, dat den zantachtigen droeffem in het water geen teken en zy van de Steen, dat meer is, dat dit den mensche dickwils van den Steene verlost, hoe sal dit dan een teecken van de Steen zijn? Gelijck U E. dit dan wel te recht aen gemerekt heeft. Want veele gelijck ghy weet, zijn van kints been af foodanige zantachtige en gruyfachtige mate- rye quijt geworden, die even-wel noyt hier mede gequelt zijn geweest: Daeromme en kan men uyt dit teecken niet oordelen datter Steen in de blaes groeyt, schoon dat het gene dat in de wateren sich openbaert, lavelachigh soude mogen zijn in den gront. Wyders wy sien dagelijcks dat niet alleen- lijck, in 't water der siecke, maer oock der gefonde, en by son- derlijck der gener die een heete Galachtige en aengebrande Lever hebben, eenige gruyfachtige en zantachtige materye komt te droeffemen. Want terwyl ick de practique, Voor- treffelijcken Man, nevens U E. met voorspoet nu dertig jaren lang geoeffent hebbe, niet sonder tamelijcke eere, en dat in onse Vaderlijke stad, so heb ick gesien datter geweest zijn, die zant waterden, en evenwel geen Steen noch Graveel en hadden; En daer-en-tegen datter veele zijn geweest die den Steen ofte 't Graveel hadden, die nochtans geen zant noch, root, noch wit en loofden in haer water-maken. En ge-

gebeurt het dat veele een Steen inde Blase hebben. Van de welke) het zijn de woorden van den Ed. *Salmasia* geen teken van gruyts in het Water te sien is. Hier heeft den Hooggemelden Heere gelijk in, en ick vertrouwe dat hy hier in alle Genees-meesters niet alleenlijk voor hem heeft, maer oock als aenleyders; Want alle Genees-meesters, die de reden en de ervarentheydt ('t welke twee, nae 't seggen van *Galenus*, de beste wint honden zijn, om de waerheyt nae te spreuren) volgen, die houden met ons; nae dat die dagelijckche en stage oefeningh, ons opentlijk toont dat die geene die zant en gruyts loofen, nochtans niet met de Steen inde Nieren ofte Blase gequelt zijn, nochte oyt geweest hebben; maer wanneer het zant dat eerst uyt quam, wederstand doet, en tegen-gehouden werd, ofte inde Niere ofte Blase vast geboeyt is, maect dan grooter verdachtiaemheydt van Steen; om dat het daer gehouden zijnde, een poel maect in wiens t'lamen-lijmingh de Steen geteelt werd. Dickwils schuyt desen beul, inde Blase, ende en werdt nochtans geen zant geloof, voor-uytmentlijk wanneer hy ingelijft is inde selfstandigheydt der Nieren. Het welke waergenoomen te zijn, gelooflijk is van dat groote Batavische Licht. *D. Erasmus* in sijn Steen, den welcken hy sijn beul noemt, als hy geen gewach maect van zant in sijn water, maer nochtans andere teekenen (ter gestelder ordre verhaelt) gedachtigh is. 't Is my (segt hy) ontrent twee jaren dat ick met den Steen gequelt werdende, soo met braeckingen ben door-steeken, dat van die uur af mijn Lichaem is afgegaen, het welke naer de sieckte voormaels sijn schade plagh te verhalen, ick hadde eenighe maenden voeght hy hier by, redelijck te passe geweest, maer het quaed als uyt sijn ligen komende, quam my buyten meening over, een wonderbare waterlofing, eerst sonder pijn, daer nae met overvloet van pijn, gelijck als uyt sweer-buylen met vloet van gilachtigh materize voortkomende, de Doctoren, en wrenghen geen hoop meer aen als een vlijgh, ofte de Steen van de Blase, ofte de versweringh sal de dood zijn. Soo verre spreeckt, dat gezegende Licht, daer het opentlijk ver-toont, dat in sijn water noch zandachtige noch gruyfachtige dingen geweest zijn, terwijl hy selfs geheel doorsienigh (want het is een min geweest van een over-groot verhand en seherp oordeel) lichtelijck in sijn eyge sieckte dat sou bespeurt hebben, te meer alioo de Doctoren hem dagelijks besoeckende, oock hem buyten twijfel dat souden aengewesen hebben. Want voor een Aerts (vervolgende de Hippocratische wet) is het voorlien, en voorleggen (mijns dunckens het beste.)

Maer de aldersekerste ken-teekenen van de Steen in de Nieren zijn, die boven van mijn uyt onsen Leer-meester *6. Epid. & lib. de Morib. intern.* zijn gegeven: te weten, *In de Nieren een sware, en in de Nieren (seyt hy) een seherpe pijn.* Dese beyde zijn waer. Dese pijn in de Nieren, en Lendenen wert dickwils uytgereckt tot aen de korte Ribben, en tot de Ballen, responderende op de Nieren. Soo wy dan sien dat de sieckte loof, zandachtigh ofte gruyfachtigh water, en dat met snyingh, en moeyelijcke ofte pijnlijcke ophoudingh, en dat den dreck dickwils ondancs komt te loopen door den Aerts met parlingh, midtsgaders

gevoelt pijn onder de schamelheydt, en daer en bovenal daer in sijn water-loofen, seckerde swaerte de welke den hals van de Blase gelijk als toedrieght, ick soude dan seker derven voorleggen dat den Steen in de Blase schuyt, maer seckerder teecken sal het zijn soo men een catheter, ofte Silvere speete in de Blase sendt, en die selvige neerstelijck laet om soecken in alle de deelen van de Blase, en die seherpelijck door-snuffelen. Het zant dan 't welck met het water uyt komt, geeft te kennen niet alleen dat in de Nieren ofte Blase, geen gebacken ofte volkomen Steen en schuyt, maer oock dat daer dickmael geen genegentheydt ofte bequaemheydt tot het groeyen van de Steen is te verwachten, maer dat het quaet schuyt in de Lever, ofte in de Aderen. Dit sal men naer 't getuygenisse van den Hooggeleerden *Hallerius* dus onderlicheyden. *Het zant 't welke (seyt hy) met het water (overmits de verbrantheydt van het bloet, 't welck in de Aderen is) geloof wert, pleegh alzeit seherper en snyder te wesen, en sal selden te grondwaerts op den bodem sincken, maer meer zits aen de kanten van de water-pot blijven hangen.* Soodanigh zant werden de siecken meest gewaer wanneer sy van brandende Koortfen bevangen zijn, midtsgaders oock veele gefonden, gelijck wy hier vooren seyden: te weten, die geene die hebben een heete Lever. Daeromme zijn die geene die met de Steen gequelt zijn, haer water wit en waterachtigh, overmits soo wanneer de Nieren verstoppt zijn van alle taeve, dicke en lijmachtighe vochtigheden, het dunste water gelijck als door eenen teems ofte seef door loopt, ofte oock om dat de Blase door de koutheydt van de Steen beschadicht zijnde, het water niet en kan verteeren, als mede dat de Nieren door hare treckende kracht, 't selve water niet uyt en werpen.

Noch soo secht den grooten Leer-meester *Hippocrates*, dat het droefent, want dit gruyts is grooter en swaerder; als het zant het welke voorloemt, soo uyt de hitte van de Lever als van het verbrant bloet in de Aderen, (want het gene uyt de Lever en Aderen voortkomt, aen de kanten der water-potten blijft hanghen, nochte en heeft) soodanighe seherpte en swaerte by sich, om dat hy lichtelijck met den vinger verbrijfseft wert, dat het gene dat uyt de Nieren komende, het welke grofachtiger en savelichtiger is. 't En is geen vaste reden, gelijck ick boven verhaelt hebbe. Hy en loofst geen gruyts, *ergo*, hy en wert met de Steen niet gequelt, want in sommige zijn de Steenen soo vast ingelijft in de Nieren, datse nooyt gruyfingh uytstijten. Ick hebbe ontrent twaelf jaren geleden een seer eerbare Juffer geopen, Dochter van den Achtbaren Heere *NICOLAES NARROT* Schat-bewaerder van sijne Hoogheydt den onverwinnelijcken Prince van Orangie, wien dat in de Blase ingegroeyt was een seer groote Steen, van ontrent drie oncen gewichts, soo dat hy niet de geheele Blase alleen, maer oock met sijnen omgekromde beek den neck ofte het achterste van de Blase quame te vervullen, en nooyt en hadde sich eenigh zantachtig teecken in haer water ver-toont. Ick meerder van dat jaer als hondert mael ten Rade geroepen zijnde, bevonde het water (in 't omstaen van andere Aertsen) dickwils met harde pijn, verdorvene slijmighet en nauwst-lijckende etter voortgekomen te wesen. De

De Steen is dan een steenachtige t'famenlijming van een leemachtige taye, en dicke vochtigheyt, de welke hare woon-plaetse in de Nieren en Blase behoud. Soo dan den Siecke dickwils met groote moeyte in 't eynde van sijn water-maken gedwongen wert, sijn water te laten loopen, en by aldien dat selvige water sich vertoont wit en melckachtigh, en menighmael met verscheide koleuren vermengt, en indien daer noch by-komt der oorsaeck van dese by-een-lijming en by-een-vergadering, en daer-en-boven noch de swaerte, en de gewichtigheyt van de omleggende deelen, en dat in 't midden van 't waterlofen, het water wert opgehouden, sooder dan indrijsft een snoterachtige slijmighheyt en datter eenige droppelen bloets, in 't eynde van 't water-lofen komen uyt te leken, so is 't een voorreker teecken datter Steen in de Blase is.

Ick voeger noch by, den hoogh Achtbaren (en voor my altijd onderdanighlijck te eeren) Ouden man, den Heere *Wilhem van Beveren*, verscheide malen Burger-meester deser Stede, Raet en Rens-meester *Generael* van geheel Zuyt-Holland, in 's Lands dienst afgeslooft, uytgekoren tot *STAT-TE GENERAEL*; mijns Moeders Broeder, zaliger memorie, de welke in het vijf-en-t'fustichste jaer sijns ouderdoms (naer soo veel waken en afgesloofde sorgen) als het nootsakelijcke Stats en staets bestuur mede brengt, is gevallen in dese selvige steenachtige sieckte, daer hy noyt eenigh gruyts ofte zant in sijn water oyt van sijn leven hadde geloofst, en dit quaet is den voornoemde Heere in sijnen hoogen ouderdom dickmaels, en dat op seeckere gesette tijden, stonden, en dagen met wreede pijn en sinerte hem gewoon geweest te komen uyt mergelen. De oorsake van dese voornoemde sieckte hebbe ick altijd toegeschreven, soo de sendende als de ontvangende *Partye*, want alsoo is 't met onse natuere gestelt, dat die partye de welke de sterckste is, door haer ingeboorne kracht het gene daer van zy wort beschadigt, sendet aen een minder stercker, dat is swacke partye; en die verschuyft het tot noch een minder maetige ofte meerder swacke, tot dat het tot het alder swackste sal zijn gefonden.

Het gaet in de deelen het menschelijck lichaem, gelijk *U. E.* vermaerde Heere bekent is, gelijk het toe gaet in de verdurvene Republijcke, de welke *Aristoteles* noemt *Oligokratia*, in de welke die door Autoriteyt en middelen het opperste gefag heeft, verdruckt de minder mogende, en dese overheerschen wederom de noch mindermatige, ter tijd toe dat het komt aen de gemeente de welke geen vermogen hebbende, nootsakelijck overbeert wert, ende en kan niemant wederom overmactigen. Alsoo oock de *Edele Partije* de welke de voornaemste plaetse in 's menschen lichaem besitten, alle 't gene in haer is ten overvloed en onnut, senden 't selve af naer de onwaerdigste deelen, de welke wederom minder van waerde zijnde, senden 't selve weder af tot noch mindere, tot der tijd en wijlen toe, dat het sal gebracht zijn tot de minste en onweerdigste van alle.

Dat beurt in de Blase niet alleen om dat het is een ondele partije, maer oock om datse is gemaectt van den Opperwerck-meester der nature, tot het ontvangen en uytwerpen van de afgaende en silte vochtigheden, tot welke vocht-

tigheyt, ofte van 't geheel lichaem ofte van een gedeelte van het selve altijd wert by gedaen, 't welke na de Blase met de siltigheyt daer nae toe vloeyt, en daer lancksaem versumelt zijnde, vast ghekleeft en vast gebacken, ten laesten in een Steen komt te verharden en sluyt den mont van de Blase toe. Dan komt dadelijcken snyingh en pijnelijcke waterloofingh, en wort dadelijck van den siecken gevoelt prickelingh en groote hitte. Alle welke noot-teecken en desen wijt vermaerden Heere soo langh gevoelde, tot dat die taeye vochtigheyt ten laesten wederom geheel uyt de Blase was vertrocken: sijn Blase was door den ouderdom en door ontfoominge van sulcke vochtigheden geheel verwackt, daaromme en konde hy sijn eygen voedsel niet wel verteerren nochte verdouwen, en daer was daer en boven een opwerpingh en genegentheyt van sijne ouders afgedaelt.

Dit zijn dan mijns oordeels (stellende 't selve onder het *U. E.*) de oorsaecke waeromme dit quaet ghelijck als met omdraeyingen van tijdt dickwils is weder gekomen.

U. L. hier mede hooghberoemde Ampt-genoot. Ciercel der Wijsen, en Licht, van onse eeuwe, hebt ghy het gene ick over de voorgemelde plaets van onsen grooten *Hippocrates*, te schrijven hadde voorgenomen.

Vaert wel, en gaet voorts met ons en onse oeffeninge te beminnen.

*Dordrecht, den 13 van Lausmaendt,
des laers 1641.*

U. L. COR. VAN SOMEREN.

U Y T L E Y D I N G E .

*D*us swicht ick voor het groote Licht,
Dat Vranckrijck Tempels heeft gesicht,
Dat Leyden 's Conincks huysen wyt,

*Wiens naem des werelts klooet bespreyt;
Dat Hoofd van d'Edle Salmaes,
Verlichter van de Nier en Blaes.*

*Terwijl hy hier ontfouwt de Wer
By d'Ouden nimmer vast geset;
En dat de Tongh van Beverwijck,*

*De bloem van 't Nederlandtsche Rijk,
Wiens naem dat 's Hollants eerste Stadt
Noch Hollandt in sijn mueren wat,*

*Dees groote wonders ons ontfouwt
Den Griek voor desen toe vertrouwt.
Den Griek in 's Tempels hoogste koor,*

*Wiens jaer-gety maer gaf geboor.
Dus praelt 't gesegent Nederlandt
Daer sulcken Floncker Bagge strant,*

*Daer sijn een Peetel is gebroet
In 't midden van een hollen vloet,
Twee Steenen van soo groot een schat
Als immer Hollandt heeft gehat.*

N°. LIII.

A E N

J O H. van B E V E R W I J C K,

Doctör in de Medicijne, en Philosophijne,

B E N E D I C T U S S U L V A T I C U S.

*Dat de ken-teekenen van Steen niet altijd even vast en gaen.**Seer uytmuntende Heere,*

Gelijck my door desen naertigen, en geleerden Tongman U E. schrijven van den 6. Mey voorleden terhand gestelt is, soo hebbe ick op sijn weder komt in 't vaderlant, niet willen, mijn oude genegenthey (die noch de selvige is van over drie-en-twintigh juren) te verstercken, U E. wederom te begroeten, met te kennen geven dat ick noch niet van mijnen Ampt-genoot de E. Heere *Vellingsius*, ontfangen hebbe U E. *Steen-stuck*, het welck ick seer geerne gesien hadde, sekerlijck wetende, datter niet als een volmaectt werck uyt U E. handen sal gekomen wesen. En voorwaer de *Ken-teekenen van den Steen* sie ick *dagelijck meerder verborgen*. Over vier maenden ben ick om raet verlost voor een Venets Edelman, die na ophouden van de Gicht, eenige maenden met de Koude pissē was gequet gewest, in wiens water besonck een dick, sap en aertachtigh slijm, waer uyt ick oordeelde, dat hy een Steen in de Blaes hadde, hoe wel datter *geenzant en was voorgegaen*. De Venetian quam wederom, en werd geholpen met verkoelende water aflettende middelen, en Geysten melck, waer door hy scheen beter te wesen. Doen is ondersocht met een *Carbater* en *Wassen-keersken*, of hy een Steen in de Blaes hadde, dan en werden geen gevonden; waerom oock mijn gevoelen was, datter geen en soude wesen. Hy reysde met de wagen, en te paerde sonder eenige grooter moeyelijckhey: daer nae verviel hy nu voor een maent in een brandende Koortsche uyt zoute slijmicheyt, met een seer witte, en beslagen tonge, onlijdelijcken dorst, waecken en uyt-mergelen van 't lichaem. Uyt welke zoute slijmicheyt wy oordeelen, dat de koude pissē oock hadde kunnen veroorloecken. Hy storf uyt geteert, het lichaem geopent zijnde, vonden wy in de Blaes: een Steen, soo groot als een Hoender-ey, in den rechten Nier eenen anderen kleynder, en drie-kantig, in den slinker een *Apolleuny*, die al gewonen was, Lever, Blaes, en Dermē met de *Roofse* beset, van welke *Roofse* onstekinge hy gestorven is, met hy-wesen even wel van Steen, hoe wel sulcks in twijfel was getrocken geweest, daer hy nochtans, met geen slijmicheyt, noch eenigh *Velleken* en was bevonden, dat daer door belet soude wesen, om hem te kunnen voelen. Dit hebbe ick geseyt, en aengeteykent, op dat hier uyt soude blijcken, dat de Steen in de Blaes niet altijd door teyckenen kan bekent wesen, al is hy al uyttermaten groot: der halven soude my seer aengenaem geweest zijn, te sien de ken-teekenen, de wel-

ke voorgeselt zijn van U E. die ick van gantscher herte groote, en langdurige gefontheyt wensche.

*Padua, den laetsen Augusti, 1639.*N°. LIV.

A E N

B E N E D I C T U S S U L V A T I C U S,

Ridder, en eerste Professor in de Medicijne, van de Venetsche Universteit, tot Padua.

J O H. van B E V E R W I J C K.

*Dat zandigh water geenmits een ken-teeken is van Steen in de Blaes.**Hoogh-bevaemde Heere, en Meester.*

Ick hebbe nu voor de tweede-mael met groote vreught ontfangen U E. schrijven, waer mede U E. my verwardicht heeft, met de oude geleerthey, en nae soo veel jaeren, en soo verre af-wesen, noch niet verouderde vriendschap te omhellen. De lange oefeninge, in een scherp oordeel gefeght, heeft U E. voorwaer wel geleert, 't gene de Prince van onse Konste eertijts geseyt heeft, *het oordeel is swaer*. Hierom schrijft U Ed. dagelijcks te sien, hoe de ken-teekenen van den Steen in de Blaes, meerder verborgen zijn, en U Ed. brengt hy, een aenmerckens waerdigh voorbeeld van een Steeninge, in wiens Nieren, en Blaes, nae sijn overlijden, Steen is bevonden, daer hy nochtans in leven zijnde geen *zant* en was quijt geworden, maer wel dick, taey, en aerdachtigh slijm. Maer dat dit slijm oock veel eerder, als *zant*, ofte grays, seker teeken is van Steen in de Blaes, heeft my mede de langdurige ewarenthey geleert. Waer van ick de oorleek in mijn *Steen-stuck* hebbe aangewesen, van niemant ooyt aangemerckt. Hoe sal dan *Zant* in het gemaeckt water besinckende, gehouden konnen werden; gelijk sommige meenen, voor een seker, en ontwijffelijck teeken van Steen in de Blaes? Men houdt sulcks voor de leere van onsen eersten, en oppersten Leermester. Maer die soo uyt-leyt de woorden van *Hippocrates*, die blijft verstriekt in sijn woorden, in de redenen, en in de Ewarentheydt. Sijne kort-bondige Spreucke, als gy my eertijts doen ick gepromovaert zoude werden, by lotinge (gelijk in U Ed. Universteit de manier is) was toe-gevalen, soo leyde ick de selven uyt buyten den sin van de medicijns, maer niet (gelijk ick noch geloove) van de Medicijne. Lange tijd daer nae, schrijvende een boeckken van den Steen, ('t welck ick meene van U Ed. al gesien te sullen wesen, maer niet, 't en zy door genegenthey, voor goet op-genomen) als ick merckte, dat daer van by de onse niet bysonders geschreven en was, en dat sommige de swarighey wel hadden aen-geteekent, maer niemant wagh-genomen; soo ben ick te raden geworden, niemants dwalende meeninge aen te trecken, maer de mijne, gelijckse in mijn wij-

wijfheyt gevat was, sonder voor raat op te dringen, een-voudelijk voor te stellen. Want ick hadde liever, indien yemant wat beters, waer aen ick niet en twijfelde, wil by te brengen, mijn noch onversterckt gevoelen van selfs af te slaen, als dat het, gelijk ofte ick liever wat nieuws, als goets schreef, spijgh zoude berispt werden. Want, gelijk, volgens een Griex Poëet, ons Spreek-woort seyt, het is beter ten halven gek eert, als ten heelen gedoolt. Seecker Professor alhier toonde pay de wonde (gelijk hy meende) maer hy en gaf geen plaester, die ick liever gehadt hadde. Derhalven reckende ick my toe te slaen, de siecke wijf te onderzoeken, en om dat ick vreedse niet-wel anders tot mijn meeninge te zullen komen, soo hebbe ick mijn toevlucht genomen tot het hoogste orakel van de gekertheit *Salmafus*. Maer als den Ed. Heere sulcks antwoorde, dat hy my niet en konde toe-gestaen werden, soo hebbe ick selve wat by de hant genomen, ende slaende sijn redenen tegens de mijne, de waarheyt gesocht daer uyt te trekken. Hoe gelukkig, stel ick aen U Ed. oordeel, het welke ick my in alles geerne onderwerpe. Ick bidde Godt almachtig, dat hy U Ed. Mijn seer weerde Heere, en Meester, in dien hogen, en stercken ouderdom, met langdurige gesontheit gelieve te zegenen.

Dordrecht, den 5 January, 1641.

N°. LV.

A E N

Dr. JOH. van BEVERWIJCK,

Schepen, en vermaert Medicijn,

Wenst

CORN. VAN SOMEREN

Welstandt en Gesontheit.

Wijf-beroemde Heere,

WEl te recht heeft *Seneca* geseyt, het is wat seldsaems, een gelukkig man, en een out man t'samen te wesen. Noyt is de gesontheit onses lichaems in soo goeden standt, of sy kan van hare tegen-strijde dingen beschadicht en gekrenckt worden. Wat sal ick veel seggen? een korte stondt keert het onderste boven, soo dat ons leven niet anders en is, dan een blinkende ellendigheid. Want indien men onse jaren wel over-rekent, en daer eens af treckt 't gene met siekten en pijnen is overgebracht; wy schijnen oudt te wesen, en zijn maer kinderen. Soo dat niet t'onrecht dien grooten Wijs-geer *Seneca* uyt-schreeuw; *Ach hoe veel verdriets ontmoet in het leven!* om alle andere dingen over te slaen; wanneer de grootste deelen van des bloeds wey, door de kracht van de hitte der Nieren ofte der Blaese, zijn hardt geworden, dan siet men menigte van swarigheden en ellenden, die veeltijds voor de dood niet en eyndigen. Maer aengesien dat'er soo kleynen deel

onser lichaems niet en is, dat van de Steen kan bevrijdt wesen, soo is'er nochtans geen ellendiger, noch verderfelijker vyandt voor den mensch, als den Steen van de Nieren, ofte van de Blaes: als de welke door de vinnigheid van pijn, grootheyt van toevallen, bedervinge van vochtigheden, waken, en krenckinge van die deelen, die tot het leven noodigh zijn, de siecke in het verderf brenghet. Om dese te genesen, ontfanght achtbare Heere een aenmerkingh, de welke ick ten dienst van een seckere siecke Juffrouw hebbe beschreven, die ick nu onlanghs onder handen gehadt hebbe. Een seckere eerlijke Juffrouw, oudt 30 jaren (welkers name ick om de aenlijckheyt van haer gellacht verswijge) heeft nu seven jaren lang, doch by wylen, geklaegt over pijn in de lendenen omtrent de rechter Nier: sy maect dick, onklaer, roodachtigh en bloedigh water (om dat de Steen, gelijk ick meene, de Nieren quet) somtijts maect sy oock dun water. Ick meene, behoudens nochtans U E. nauwkeurigh en beter oordeel, dat het een gebreck in de Nier is. Want de pijn, die van quade gematighheit, en van de scheydinge des geheels ontfiaet, is de allersekerpste, en allergrootste. De werckende oorsaeck is, gelijk my dunckt, al te groote hitte en drooghte der Nieren. De stoffe van dit quact is een seker dick, taey, en lijmgel slijm; doch in het water vertoont sich een stinkend wit ester, nochtans met andere vochtigheden vermenght. De voorgaende oorsaeck in dese Juffrouw, is een onordentlike maniere van eten en drincken: want sy heeft geduerigh spijse van grof voedsel gebesicht, gelijk als Vleesch, Kaes, Melck, Boter, gebraden en harde Eyeren: welkers wit swaer is te verdouwen, en slijm voortbrenghet. Daer by heeft se een swacke Maegh, en koude en vochtige Hersenen: waer van dagelicks veel slijmige vochtigheden zijn byghkomen. Evenwel heeft se een heete Lever en Hert: want sy is rouw-hayrigh, swartachtigh, poefelachtigh, en groot van Aderen, geneygt tot toornigheid: want swartachtige verwe geeft eenighints een teyken van verbrande Gal. Maer om dat'er meer slijmige als galachtige vochtigheit is, de welke lange in de Nieren is blijven sitten, soo zijn aldaer morselachtige Steenen en Gruys ghegroeyt, om dat de Gal met het slijm gemenght is. Dese stoffe hebben eensdeels de Nieren na haer getrocken, en is eensdeels van de koude Maegh daer na toe gesonden. Sy is veeltijds sieckelijck, en slaet weynigh acht op haer selven. Sy heeft veel nieuwe vochtigheden in de Aderen vergadert, de welke allenckens door de hitte van de Lever en Nieren verbrant zijnde, in morselachtige Steentjens verandert en t'samen-gebaecken zijn. Alsoo dan in dese Juffrouw het werck van water te looien beschadicht was (want sy maecte haer water met seer groote pijn, dickwils by droppels, met veel dringen, gelijk als die gene, die perlinge hebben, 't welck nochtans meer geschiet in die gene, die een Steen in de Blaes hebben,) soo hebbe ick altijd geoordeelt dat deel van de rechter zijde, met eenigh gebreck van Steen tegen de natuer gequelt te wesen; alsoof oock mede met braceken, omkeringe van de Maegh, en doovigheid in 't been aen d'eygen zijde gequelt is, 't welck ick geloove dat geschiet, ofte om dat de Aderen, die na de Nieren en de be-

L I 2

nen

nen loopen, vol zijn, ofte om dat, de *Muscular Psoas*, dat is, Lenden-spier, daer beyde de Nieren op rusten, geperst wordt (waer van oock benaewinge der Zenuwen en doovigheyt ontstaet,) ofte om dat de Zenuwe, die sich in de Spieren van het been uytstreckt, gedrukt wordt (alhoewel doovigheyt meesten tijd voor een teycken van een volkomen en swaren Steen van de genees-meesters wort gehouden). Doovigheyt in de Dye recht aen de eygen sijde daer de Nier is, seyt den Goddelijcken oude *Hippocrates* (wiens gesegent en Goddelijk verslant, het zijn de woorden van *Macrobius*, niet en heeft konnen bedriegen, noch oyt bedrogen worden). Dese Lenden-pijn ofte Nieren-wee wierde dickwils grooter na den eeten: te weten, van wegen de opspanninge der maeghe en der Dermen. En op dat ick van dit gebreck zoude versekert wesen, soo hebbe ick mijn selven de eygentlijke en on-afscheydelijcke tecken en voorgestelt; om dat de pijn van 't Graveel, oock dickwils het Cohijk soo gelijk schijnt te wesen, datse oock de ervarenste en geoessende genees-meesters somtijds bedriegt; maer dit in 't voorby-gaen: want my dunckt dat ick buyten 't spoor van mijn voornemen geraeckt ben. Ick kome dan wederom tot de siecke. De pijn wierde in dese onse siecke Juffrouw oock dickwils verwaert door het uytwendich aenraecken ofte opleggen van een handt, en wierde vermeerdert door een sinckinge die in de zijde lach. Voor eerst en voor al hebben wy dese Juffrouw dusdanigen maniere van leven voorgeschreven: Wy hebben belut datse in een heldere en gematigde lucht haer soude onthouden: en datseliever gesolen dan gebraden spijse soude gebruycken. Wy hebben oock beforcht datse weynig soude eeten. Want versattheyt en verwaert niet alleen, maer veroorsaecht oock dickwils sieckte. Melck-spjise en alle slijmiche dingen hebben wy haer verboden. Wy hebben haer geraden dunnen, en witten Rijnischen Wijn, en oock Ptidane ofte Gersten-water, dagelijks voor dranck te besigen: en alle ontsiftenisse des gemoets te vermijden: en wy hebben haer soodanigen bequame en aetsittende Clysteer voorgeschreven, die eerder de pijn konde versichten, dan een Genees-middel van boven ingenomen: om dat de versachtende en pijn-stillende middelen gelijk als met volle krachten tot aen de Nieren komen. De Clysteer wierde van weynigh nats gemaect, op dat de Nieren door de veelheyt niet en souden geperst worden, en datse de Juffrouw te langer soude komen inhouden. Dese was dusdanigh:

N. *Wortels van witten Heemst*,
Witte Lelien,
Peterselle, van elcks 2 lood,
Ooster-lucie, een lood,
Bladeren van Violetten-kruydt,
Beete,
Maluwe, ofte Keeskens-kruyt,
Witten Heemst,
Bingel-kruyt,
Glas-kruyt, van elcks een hand vol,
Bloemen van Camillen,
Melilote, van elcks een halve hand vol,
Vette Vijgen, 5 in getal,

Semelen in een dootcken gebonden, een halve hand vol,
Tyckens van Dil, een halve hand vol,
Saet van Vlas-kruyt,
Fenigroock, van elcks een half lood,
De vrucht en van Kriecken over Zee, 7 in getal,
 Koockt dit te samen in gemeen water tot dat'er seven oen overblijven, door-gekleynt zijnde doet daer by
Elect. Benedict. laxat. 1 lood,
Diacatholicum, 1 once,
Oly van Camillen,
Iris, ofte Lisch,
Wyruyte, van elcks een lood,
Gemeen Sout, 1 vierendeel loods.

Mengt dit t'samen tot een Clysteer, de welcke naderhandt, als sy wederom hard-lijvich wierde, etlijke malen vernieuwt is geweest. Ick hebbe den olie van Wijnruyt, en Lisch daer by gedaen, om dat dese Juffrouw met veel winden in de Dermen gequelt was, die de Nieren persten, ende de pijn van de gebreckelijke sijde vermeerderden. Ick hebbe oock alijt forge gedragen, datse geen stercke Clysteren soude gebruycken, op dat niet te meerder vochtigheden naer de Dermen souden getrocken, en de Water-gangen meer souden geperst worden. Na dat de Clysteer geweyckt hadde, so namte terstont dit dranck van boven in;

N. *Mithridaet*,
Veneetsche Theriakel, van elcks een half vierendeel loods,
Afsietfel van witten Heemst, 4 oncen,
 (Ick hebbe alijt geoordeelt, dat die drancken, die men in geeft om de gebreken van de Nieren en de Blaes te genezen, lanck van nat moeten zijn.)
Olie van soete Amandelen versch geperst, 2 lood,
Srope van witten Heemst, 1 lood,
 Mengt dit t'samen tot een dranck,

Dit heeft sy terstont wederom met veel andere slijmiche en galachtige vochtigheden uyt-gebracket. Als ick nu sagh dat de Nature tot braecken was genegen, soo hebbe ick goet gedacht dit volgende Braeck-dranck te laten maecten, 't welck niet seer sterck en is.

N. *Afsietfel van Radijs*, 4 oncen,
Oxymell. cum Agaric. ofte, *Honig-sijn met Agaricus*, 1 once,
Poyer van de wortelen van Mans-ooren, 4 scrupels,
Cameel-water, 1 vierendeel loods,
 Mengt dit te samen tot een dranck.

Hier van heeft se veel Galle en slijm, met groote versichtinge uytgebracket. Nae het braecken hebben wy met pijnstillende genees-middelen van *Conserf van Roosen* een pier oudt zijnde (om de maegh te verstercken) met 3 greyn *Laudm. Queraet.* tot een conserfjen gemaect, van binnen ingevende, en van buyten met olie van Schorpioenen streykende, de pijn meer en meer soecken te verfoeten en te versichten. Ick soude de *Vena Poplitis*, dat is, Haesen-ader van dat Been daer de dovigheyt in is, zijnde aen de selfde sijde van de beseerde Nier, hebben doen openen (op dat de veel-

veelheyt des bloeds van wegen de spanninge der Aderen op het bechadigde deel liggende, de pijn niet en soude vermeerderen) ten waere dat de Bewaerter my bericht hadde, datse onlangs in haer Kraem genoegh gesuyvert was. Doch om datse oock met quade vochtigheden gequelt was, soo hebbe ick haer, nae dat de pijn afliet, daer van met dusdanigen dranccken ontlast, en gesuyvert.

N. *Conserf van Dadels*,
Benedict. lax. van elcks een half lood,
Morgh van Cassia versch wygetrocken, anderhalf lood,
De Poeyeren, Sp: Diacarth:
Diaturb: cum Rheo,
Bereyde Wijn-steen, van elcks 1 scrupel,
Gedistilleert water van Keekens-kruyt, 2 oncen,
Oly van Koper-root, 6 droppels,
 Menght dit tot een dranccken.

Hier door zijn de Maegh, Dermen, en de Water-pesen sacht genoegh gesuyvert. Daer na hebben wy soo van binnen, als van buyten voorgeschreven middelen die de t'samengebacken vochtigheden weeck en de wegen des waters slap kunnen maken. Want soo wierde naderhand het Gruys te lichtelijcker met de water-afsettende Genees-middelen afgejaeght, en de Steenen wierden morselachtigh; foodanige zijn dese navolgende.

N. *Wortels van witten Heemst*, 3 loot,
Venckel,
Peterselie, van elcks 2 loot,
Bladeren van Keekens-kruyt,
Violetten-kruyt,
Witten Heemst, van elcks een hand vol,
Venus-haer,
Roode Cicors, van elcks een halve hand vol,
Cornthen, 1 loot,
Geschnaep Soet-hout, 1 loot,
Vette Vijgen, 9 in 't getal,
De 4 groote verkoelende zaden, van elcks 1 vierendeel loots,
Zaet van witten Heul, een half loot,
Peterselie, 1 vierendeel loots,
Vruchten van Kriechen over Zee, 9 in 't getal,
Pruymen van Damast, 12 in 't getal,
Zaet van Auijs,
Croonkens-kruydt, ofte *Wilde Pastinaken*,
Venckel,
Peerel-kruydt, van elcks 1 vierendeel loots,

Koockt dit in soo veel *Gepelde Gerste-water* van het tweede af-lietfel (want het eerste is windachtigh) als genoegh is, tot twee en een half pont : door-gekleynst zijnde doet daer by,

Syrop van witten Heemst van Fernelius, 2 oncen,
 Menght dit wel onder malkanderen.

Van desen drancck heeftse tweemaal des daegs 6 oncen gebesigt. Daer-en-boven hebben wy dese stovinge laten maken, waer mede sy oock tweemaal 's daegs de plaets van de Nieren en de Blaes met wolle lappen warm gekooft heeft.

N. *Wortels van witten Heemst*,
Venckel,
Peterselie,
Sial-kruydt, van elcks 1 once,
Bladeren van Keekens-kruydt,
Violetten-kruydt,
Glas-kruydt,
Kervel, van elcks 1 hand vol,
Bywoet,
St. Jans-kruydt,
Wijnkruydt, van elcks een halve hand vol,
Blaemen van Camillen,
Melilore,
Topkens van Dille (dese dingen zijn pijn-stillende, en hebben een gematighde wermt, met onse natuerlijke wermt over een komende, en de selve vermeerderende) van elcks 1 handt vol,
Averoon, een halve hand vol,
Zaet van Anys,
Venckel,
Peerel-kruyt,
Meloenen, van elcks een half lood,
Vias-kruydt,
Fenigrieck, van elcks 1 lood;

Dese dingen wierden grof gesneden, en daer na gekooct tot een badinge, ofte stovinghe, en van het overblijfsel wierde een pijn-stillende Cataplasme ofte Pappes gemaeckt, daer by doende

Oosterse Safran, 1 vierendeel loods,
Oly van Camillen,
Versche Boter,
Oly van witte Lelien,
Scorpioenen, van elcks soo veel genoegh is.

Dese dingen gedaen zijnde, wierde de plaets van de Nieren alle dagen werm bestreken, met dese volgende Salve.

N. *Versche Boter*,
Oly van soete Amandelen,
Hoender, Ganssen of Conijnen-wet, van elcks 1 lood,
Oly van witte Lelien (de welke uytnemende versacht,) 1 once,
Scorpioenen, 1 lood,
Steen-violieren,
Dille, Camillen,
Salve van Agrippa, van elcks een half lood,
 Menght dit te saem tot een Strijck-salfjen.

Naer dat nu de pijn verloet was, en de vochtigheden versacht, en de water-gangen geopent (de algemeene dingen te voren in 't werck gestelt zijnde, gelijk wy boven verhaelt hebben) soo hebben wy van boven ingegeven middelen, die kracht hebben om den Steen te breken en het zant uyt te drijven; hoedanige dese volgende zijn.

N. *Witten bereyden Amber-steen*, 2 scrupels,
Zaet van Palsurus (of by gebreck van dien, [*Steenen*] van *Jujuben*,) 2 scrupels,

(Dese twee hebbe ick dickwils door Godts gunste, met

groot voorleel gebruyckt; als het water nu al eenige dagen verloopt hadde geweest.)

Sout van Wijn-steen met Oly van Koper-root bereyt, een half scrupel,

Note Muscaet, 1 scrupel,

Peterselic-zaet van Macedonien, thalf vierendeel loods,

Water, daer roode Cicers en witten Heemst in gekookt zijn, 4 oncen,

Syrope van witten Heemst van Fernelius, een half once, Menght dit tot een dranccken.

Ick hebbe ten ander, voortreffelijke Heer, dat my beter aenstaet: te weten, wanneer den siecken mager, Galachtigh, en dorre is, gelijk menighmael gebeurt, en heete Nieren heeft; gelijk alsoock dese onse Juffrouw hadde.

N. Zaet van witten Heul,

Meloenen, van elcks 1 vierendeel loods,

Concommeren, Kriicken over Zee,

Steen-breke, of de wortels, van elcks een half vierendeel loods,

Peerel-kruydt, Peterselic van Macedonien,

Anijs, Fenckel, Bren,

Roode Cicers, van elcks een half vierendeel loods,

Poeyer van Soet-hout, een half lood,

Zaet van Juffrouw-merck, een half vierendeel loods,

Maeckt hier van een Poeyer, waer van men een vierendeel loods teffens ingeert. Sy belighde van dit Poeyer tweemaal des daeghs met gedistilleert Fenckel ofte Peterselic-water, ofte met het assietil van Roode Cicers, witten Heemst, gepelde Gerste, Soet-hout, Keekens-kruydt, ofte ('t welck ons beter sinacekt) met lichten Rynschen Wijn. Siet hier noch een ander, wijt-beroemde Heer, dat U E. misschien beter sal bevallen, schoon het gemeen is.

N. Venetsche Terebinthijn, anderhalf vierendeel loods,

Bereyde Salpeter,

Poeyer van Bren-zaet, van elcks 1 scrupel,

Maeckt dit tot een broeckjen om in te swelgen.

Dit volgende Genees-middel behaegt my meerder, 't welck onse siecke Juffrouw oock dickmaels gebruyckt heeft.

N. Het Steen-breeckende Poeyer, in de winkels gemeent,

Sp. Lit hontrib:

Croesfen-oogen, Poelie, Bereyde Boeken-bloede,

Zaet van Bren, Loods; Peterselic van Macedonien,

Witten Heemst, van elcks een half vierendeel loods,

Soet-hout, 1 vierendeel loods,

Gom Dragant, Balslaer, Lichte Paper,

Zaet van Kroonkens-kruydt,

Castel, van elcks 1 scrupel,

Asche van Scapioenen,

Eyer-schalen, van elcks 1 vierendeel loods,

Maeckt hier van een poeyer. Men geeft daer van teffens in een en een half vierendeel loods, met eenig Gedistilleert water, dat een assietende kracht heeft. Ten laetsten heeftse Pillen inghenomen, die ghemaect wierden van gewisschen Venetschen Terebinthijn, met water van Keekens-kruyt soo lange gekookt, dat hy konde gepreyert worden, daer dan by gedaen wierde, Poeyer van Soet-hout, Sout van witten Heul, en van Meloenen; Sy heeft oock Suppo-

storia ofte Setpillen ghebruyckt, ghemaect als volght.

N. Het Poeyer van Bitter-heylig van Galenus, 2 scrupels,

Truchiseen Almandal, 1 scrupel,

Hong, en Sout, soo veel als genoegh is,

Bereyde Scammoony, 3 greyn, die alleen aen de punt gedaen wierde.

Hier van heeftse altijd afgingh gekregen: Daerom soude ick raden, als men de vuylicheydt soo kan quyt worden, dat men dickwils Setpillen soude gebruycken, en dat men soo veel Clysteren niet en soude setten, ofte puigerende Genees-middelen van boven ingeven. Eyndelijck als wy ons afscheydt van dese siecke namen op den 4 van Slachtmaend, 1637; Soo hebben wy haer tot versterckinge van de Maegh voorgechreven, *Olie van Poelie, Bruynheyligh, Asem, Rosen*, van elcks even veel: en om datse omtrent de Nieren, en de Lendenen noch eenige hitte hadde, soo hebben wy haer belast dat die plaetsen, niet *Olie van Violetten, Rosen, Rosen-silve*, daer een weynigh *Assiet* by gedaen is, souden bestreken worden. Alle dese treffelijke Genees-middelen hebben wy menigmael, door de hulpe Gods, tot groote baet en gesont-maeking van veele siecken nu 22 jaren langh beproeft. Doch indien den Steen in de Blaes hangt, soo en kan hy door Genees-middelen niet uyt-gedreven worden: maer darriser een Steen-snijder van noode. Maer om U E. niet langer op te houden; achtbare Heere, soo sal ick het kort maectken; en ick sal dit eenige van den Steen der Blase daer maer byvoegen, op dat ick V E. niet langer lastich en valle. Een siecker Dochterken van twaelf jaren, wierde in mijn bywesen van een Steen-snijder ofte Land-looper van een Steen in de Blaes gesneden: en als nu den Steen was uytgehaelt, soo en heeft de wonde naderhandt van den genoegh ervaren Heel-meester *Nicolaes Schavert* niet kunnen gesloten worden: want uyt de selve liep eenige jaren, alle dagen, een dick, rootachtigh, ljmigh, en altemet oock wit en zandigh water, met sulcken overvloedighleydt, dat rondom dese nu yerouderde sweere, ja omtrent de lippen van de schamelheydt selve, een steenachtige stoffe gelijk als tot heuvelkens t'samen-groeyde, de welke nochtans door sacht aenraken ofte wrijven lichtelijck af viel: in welckers plaets dagelijcks even wel wederom nieuwe stoffe, tot verwonderinge, gebracht wierde en aengroeyde. Dit Dochterken is noch op desen huyligen dagh in het leven, en met haer oudt gebreeck beladen. Ick soude foodanige veele kunnen by-brengen, maer dit sal genoegh wesen, vermaerde Heere. Wat U E. met my hier van gevoelt, sal U E. in het seer geleerde Boecxken van den Steen der Nieren en der Blase ('t welck ick versta onder de Pers te wesen) ons openbaren; Ondertusschen blijft met de uwe gegroet van uwen *Someren*, geliefte mijne gebiedenis en groetenis te doen aen den Hoogh-beroemden *Heemstus*, mijnen Neeve, een onvolprijdelijck man, en boven verdienste tot my genegen, aen den grooten *Versins*, aen den doorfluchtigen en hoogh geleerden *Goolius* mijnen Neeve, openbaer Leer-meester der *Wilkenste*. In mijne Oefen-kamer met haelt,

Den 13 van de Slacht-maend, 1637, In den Avont.

CON-

CONSULTATIE,

ofte

RAEDT-GEVING

Van het

S T E E N - S N I J D E N

Ofte het Snijden van een Steen in de Blaes.

Den

E E R S T E N R A E D T.

Volgens het mondelingh verhael, en de schriftelijke verklaring van het gebreek, soo konnen wy uyt alle de teekenen met recht vermoeden, dat den doorluchtigen Heere met een Steen in de Blaes gequelt is, den welcken, den *Operateur*, ofte Steen-snijder met de *Catheter* gevonden, en bekent gemackct heeft, soo dat'er niet aen te twyffelen is. Och of het soo gemackelijck waere, den selven te breken, ofte door snijden uyt te haelen, als het wel licht is, de maniere en ordere van groeyen te verhaelen. De stoffelijke oorfaeck van den selven is sonder twijfel een dicke vochtigheyt, met eenig gedeelte van Galle, de welke nae de Nieren geschooten, en van de hitte dun gemackct en in seer kleyne deeltjens ontlaen zijnde, tot gruyts salmen groeyt, maer het groover gedeelte, 't welck niet en kan ontlaen, ofte op de voorgefelde wijze doorsneden worden, ontaert, en wordt tot Steentjens, daerom heeft desen Heere de voorleden maenden geduerig gruyts en Steentjens geloof. Het heeft oock liehtelijck konnen geschieden, dat de dickste en grofste vochtigheyt nae de Blaes gedreven zijnde, aldaer is blijven hangen, en ten laetsten, aen een gepackt is, en op de verhaelde wijze de *Natuere* van Steen ontfangen heeft: hier van heeft den doorluchtigen Heere pijn en smerte, dewijle de Blaes van een ongelijckmatigh voorwerp geprickelt en getert wordt: den Steen groeyt aen uyt het afvloeyen der zandekens, de welke by een vergadert zijnde, den hoop grooter maken. Hier uyt konnen wy liehtelijck afnemen, dat de stoffe van de grofste vochtigheyt uyt de Maegh ontsaet, de welke koudt en vochtig van gematigheyt is. De vochtigheyt helpt tot het voortbrengen van die humeuren, en de hitte des hoofds, de welke het gestadigh loopen en tranen der oogen te kennen geven, waer door de oog-leden worden omgekeert: dese onnatuerlijke hitte treckal te veel na haer, en daer op volgt dan mindere koking, de welke door natuerlijke warmte volbracht wordt: hier door worden de vuyligheden en uytwerpselen vermengvuldigt, de welke van dese hitte verdunt zijnde, naer verscheyden deelen des lichaems verspreydt worden, daerom volgen daer na de ver-

haelde gebreken, en insonderheydt de verhaelde toevallen. Waer over den doorluchtigen Heere drie vragen voorfelt: 1. Of den Steen kan gebroken, en in kleyne deeltjens of zandekens ontlaen worden. 2. Indien hy sijnen wenfch niet en kan bekomen, soo vraecht hy, of hy sonder gevaer, daer van kan gesneden worden. 3. Indien het snijden tot den toekomenden Lenten werdt uytgesteld, of 'er behulp-middelen zijn, waer door belet kan worden, dat hy in die tijt niet meer aen en groeyt. *Ick antwoorde op de eerste vrage*, dat 'er geen oude en nieuwe historien en ontbreken, uyt de welke blijktt, dat een soodanigen Steen ontlaen en gebroken wordt. Maer *Galenus in 6. Epid. 26.* verseeckert dat dit gebreek alleenlijck door de *Chirurgye* ofte hantwerck genesen wordt. *Ick houde het met de voornaemste voorseker*, dat desen Steen niet en kan gebroken, en vermorfelt worden, daerom hebben vele versochte water afdrijvende middelen den Steen doen groeyen en toenemen, ick late staen, datse den selven tot gruyts souden hebben konnen verbryelen: want voor 6. maenden heeft het water dick wils opgehouden geweest, 't welck nu ter tijdt niet en geschiet. Want een kleyn Steentjen heeft liehtelijck naer de krop van de Blaes konnen sacken, doch grooter geworden zijnde, kan het soo wel niet geschieden, noch te het water opgeslopt worden. Hier komt by, dat een kleyn steentjen, sich selven geheel in de krop van de Blaes settende, den deurtocht van alle kanten belet, maer grooter zijnde, en kan hy den deurgangh des water over al niet besetten. Uyt het gebruyck van de water afsittende middelen, blijktt oock, waerom hy tegenwoordelijck geen gruyts, ofte steentjens en looft, aengesien uyt het gebruyck van de selve, de Aderen wijder, en de selfstandigheyt der Nieren slap, en open geworden zijn, waer van, door het toevloeyen der vochtigheden van de Nieren naer de Blaes, den deurgangh ruymmer is geworden. Hoe groot *Hippocrates* en *Galenus* dese gelegentheydt geacht hebben, kan men uyt veel van haere schriften bekennen.

De werckende oorfaeck moet de hitte van de Lever, en Nieren worden toegeschreven. *Wat belangt de tweede vrage*, men moet tot het snijden, als tot het plecht-anker zijn toe-

toevlucht nemen, waer van wy niet sekere en konnen beloven, alsoo het een onseker, en twijfelachtigh hulp-middel is. Voor dit snijden moet men vericheyden middelen verfoecken, die op het geheel, en op het deel sien; en bysonderlijk, de welke voor het snijden, de drift der vochtigheden stuyten, onder het snijden voortdrijven, en na het snijden de toevallen verbeteren. Maer alsoo hy voor tegenwoordigh foodanigen snijdingh weyert, soo moeten wy de preservative, ofte voorkominge by de hand nemen. Dit en schijnt ten eersten aensien niet alleen moeyelijck, en quaet om doen, maer oock onmogelijck. aengesien dat den Steen, mijns oordeels, in weynige maenden zijn meeste groote gekregen heeft; maer het is wat anders met de on-ordentlijke maniere van leven, en het geduerigh gebruyck van de water-af-drijvende middelen, dan het sal wesen met die hulp-middelen, die welke wy sullen voorschrijven; noch ick en kan niet sien, dat den Steen, in soo korten tijdt, sonder de voor-verhaelde gelegentheydt, aengroeyt en toeneemt. Ick kenne hier een deftigh Raedtheer met foodanigen Steen beladen, die gestadigh een dicke vochtigheyt in overvloedt looft: nochtans en is hy in veele maenden, en misschien jaren niet vergroot, ofte vermeerderd, 't welck ick beslyt te uyt de eygentlijke toevallen. Daer en boven is in de voorleden jaren een seker Advocaet, ofte Voorpraeck gesneden, en een stuck van de Steen ingelaten, 't welck metter tijdt de voorige toevallen verweekte: na 't verloop van eenigh tijdt is hy wederom gesneden, en het stuck uytgehaelt, aen 't welke een kleyn by-voegsel was sengegroeyt, na dat hy anderhalf jaer hadde gesneden geweest, 't welck geschiedt was door een onordentlijke maniere van leven. Het sal anders gaen met den doorluchtigen Heer volgende eenen goeden regel van leven, en veele behulp-middelen gebruyckende, die van de Chirurgie ofte hand-werck, en van de genees-drancken sullen genomen worden. Doch laet ons voor eerst overwegen die, de welke van de Chirurgie genomen worden, en of men om voor te komen magh Bloet-laten Daer en is niet aen te twijfelen, of de beschadigende vochtigheden verschillen van de Naturre des bloeds: ja den doorluchtigen Patient schijnt veel eer vol quade vochtigheden te zijn, dan anders. Maer al is 't dat het bloet niet en beschadigt, als een voornime oorfaeck, soo schijnt het te beschadigen als mede-helpe, alsoo een heete vochtigheyt de dicke en traeye vochtigheden voert naer de inwendighe deelen; daerom keuren wy voor goet dat uyt den Arm eenigh bloedt gelaten werde, 't welck oock sels de ooghen soude helpen. *Aengaende de Pontanellen, ofte dragten*, die en konnen wy geemins voor goet houden, om dat, indien wy deselve willen maken om voor te komen, en van de Blaes af te trekken, wy het selve naeulijcks in dien korten tijdt, die voor het snijden gaen sal, sullen konnen verkrijgen. Nopende de wryvingen, die worden gepresen in de bovenste deelen, om af te trekken, maer geemins in de benedenste. Belangende de genees-drancken, wy houden voor goet de gewoonlijke sacht afflettende, en de gewoonlijke bereyvende Syropen. Een voor-bereydingh gemaeckt zijnde, sal men ingeven een drack van *Agaricus* met een weynigh *Rhabarbar*, met *Syrop van Roojen*, en

van *Eycken-varen*; en ick soude met dese enckele purgatie, ofte suyvering te vreden zijn; aengesien dat den doorluchtigen Heere genoegh gepurgeert is geweest. Nochtans gelooven wy, dat den geheelen winter-tijdt eenige sachtelijck-afflettende, ofte weeck-makende Genees-middelen noodsaeckelijck zijn, gelijk een weynigh *Cassia*, en *Pillen van gewasschen Aloe*, tweemaal, ofte ten minsten eens ter weke; op de tusschen-komende dagen prijien wy seer het gebruyck van *Oxymel*, ofte *Honig-afijn* tot 2 oncen, aengesien *Galenus 6. de Lat. aff. c. 4.* dese woorden heeft: *dat de Honig-afijn door sich selven den Steen kan breken*, welckers aensienlijckheyt wy alijt hooghachten om den Steen voor te komen, en te genelen. Wyders aengaende de spijse, als men daer by doet *Limon-sap* om dun te maken, om dat de dicke vochtigheyt dun gemaeckt zijnde, de gelegentheyd, van het meerderen des Steens, wordt wechgenomen, soo sal men alijt daer *Oxymel* by doen. *Voor de pijn*, en *brant des waters*, indien die seer groot zijn, sal dit Genees-middel wel het beste zijn, een aff-tietel, gemaeckt van *Bloemen van Plompen*, en *Violetten*, *Saer van witten Heul*, *Sebesten*, en *Soot-hout*, altemaal gelooden in gemeyn water, met welcken drack dien brandt en pijn sal konnen gestilt worden. Aengaende een *Aff-tietel van Salsa en China*, die misprijien wy gantschelijck, om datte de vochtigheden smelt en naer de Nieren drijft, waer van de stoffe des Steens wort vermeerderd. Doet hier by, dat een aff-tietel de quade gemarigheden niet en verdoert, de welke diep gewortelt zijn. Daer en boven misprijien wy stercke Water-af-drijvende middelen, de welke de stoffe naer de Blaes afvoeren, en de Steen en pijn vermeerderen. Een goede maniere van leven is den doorluchtigen Heer seer wel bekent.

Sanctorius Sanctorius, en
Hieronymus Theobaldus,
Genees-meesters van Venetien.

Den

TWEEDEN RAEDT.

Alhoewel in het Steen-snijden geen seckere regels en konnen worden voorgechreven, waer nae den siecken sonder gevaer sich kan schicken, om de vericheydenentheydt der toevallen, de welke nae het snijden pligen te volgen, en om dat alijt uyt de tegenwoordigheyt van de aenwijfende teyckenen wordt afgenomen, wat te doen staet: want van het toe-komende en wordt geen aenwijfinge genomen; nochtans kan men eenen algemeenen regel geven; die nut, en noodsaekelijck is voor den siecken. *Drie dingen staen te overwegen. Het eerste belangt die dingen, die welke voor het snijden ontmoeten. Het tweede onder het snijden. Het derde nae het snijden.* Soo veel het een aengaet, men moet eenen bequamen, en gelegen tijdt verkiezen: te weten, in den Lenten; maer om dat die somtijds onglijck is, soo moet de gestaltense des lichts niet heetachtigh wesen. De eerste hulp-middel, ten opzicht van 't gehele lichaem, sal wesen een bequame Purgatie, ofte ontlastinge in geschrift gestelt: men moet alijt

altijt sien op die vochtigheden, de welke de overtolligste zijn, 't welck men uyt de gestalte van 't geheel sal besuyten, maer insonderheydt van de ontlastinge selfs, aengeliën alle sieckten uyt de overtolligheydt der vochtigheden voortkomen. Hier staet te letten, dat alle suyveringh des lichaems, met weynigh verlies van krachten, moet geschieden, op sichts nemende niet alleenlyck op die krachten, de welke het purgeren of suyveren kunnen uyttaen, maer veel meer op die geene, de welke een groote sieckte kunnen te boven komen, gelijk als is het snijden en het uyt halen van den Steen: daerom sal mensche door een scheidinge soecken te wege te brengen, allenckens bereyden, en allenckens suyverende, bysonderlyck de overtolligheydt der vochtigheden. Moet oock wel aengemerckt worden, dat de voorbereydende, ofte verdunnende en afwegende middelen, veel dagen voor het snijden moeten aengewend worden; want de vochtigheden dun g-maect zijnde, souden anderfins met meerder drift op het beseerde deel vallen. Staet ten 3. acht te nemen, dat het Bloed-laten, niet lange voor het snijden, moet besocht worden, om dat het weynigh voordeel soude doen, alsoo het bloedt niet alleen word afgetrocken om sijn overvloed te verminderen, maer oock om van het beschadigde deel af te trekken: hoe dat het dan naeder voor het snijden geschiedt, hoe beter. De maniere van 't Bloed-laten soude best by beurten hervat worden, om dat het te rugge trekken te beter soude geschieden, 't welck Galenus dick wils heeft aengemerckt, het soude oock sonder verlies van krachten geschieden. Men sal altijt een goede maniere van leven onderhouden, de welke siet op de quantiteyt ofte hoe-veelheyt, op de tijdt, en ordre. De hoe-veelheyt en de hoedanigheyt sal in 't begin van 't purgeeren of suyveren niet heel schaers zijn, gelijckse wel metter tijdt moet voorgeschreven worden. Hy moet altijt Wijn drincken, die niet sterck en is, en daer onder mengen water daer Sandel-hour in gekooct is: want de Wijn is bequaem om alle vochtigheden te vervoeren: welke kracht van 't water wordt gebroken. Hier komt by, dat het Sandel-houdt behalven het opdrogen, 't welck hier nodig is, oock de ingewanden versterckt en de vochtigheden tegenhoudt, waer van alle toevallen na het snijden zijn aenstaende. Eenige dagen van te voren moet hy sich van Wijn onthouden, en in plaets, drincken water met Sandel-houdt en Syrope van Constantinopelen; want de wegen, alsoo naeuer gemaect zijnde, verhinderen den deurtocht der vochtigheden, en daerom moet veel Sandel-houdt in het water gekooct zijn. Alle dese dagen langh moeten de bovenste deelen [des lichaems] gewreven worden, en de benedenste van de vochtigheden te ontlasten, en het lichaem moet hy niet oeffenen ofte bewegen. Twee ofte drie dagen voor het snijden moet hy een Clystee gebruycken, alleen van lauwe Olye van Rosen, aengeliën dat 'er niet beter en is, om de gebreken van de Blaes te helpen, namentlyck onder die dingen, die door 't fundament worden ingespuyt, alsoo de Blaes aen den Eyndel-darm vast is. Dese olye bedwingt het Bloedt, en versterckt die Aderen: alsoo de tacken van die Aderen, die de Speen-aderen beneden maken, voortkomen van de tacken van de Holle-ader, die oock door de

Blaes verspreydt zijn. Ick houde het voor seer goet, dat hy twee dagen voor het snijden slaep-verweeckende [geneesmiddelen] gebruycke; want het waken verspreyt alle vochtigheden, en breeckt de krachten, om dat het niet en kan gelichien, ofte in een saecke, daer het leven aen hangt, zijn gestadige ontfelrenissen des gemoeds, de welke het slapen beletten, het koken verstooren, en de vochtigheden doen smelten: dit niet herstelt kunnen worden, dan door den slaep. Behalven dese dingen kan hy noch een groote weldaet ontfangen, van het selve genees-middel, dewijle het de selve vochtigheden sal dick maken, soo dat ic niet met geweld, van wegen het snijden, nae de Blaes en sullen afschieten: dat sal geschieden met een seer bequaem hulpmiddel, 't welck te Venetien word bereydt. De hoe-veelheyt, maniere en tijdt, kunnen dan worden voorgeschreven, wanneer de bysondere gelegentheydt des siecken dat sal te kennen geven. Ten 2. Het is aenmerckens weerdigh: te weten, wat den siecken onder het snijden, dienstigh is. Ick en den voortreffelijcken Sanctorius hebben goet gevonden, dat, als 'er een insnijdinge gemaect is, en een vinger ingesteken, eermen een ander instrument daer in steekt, met een bequaem instrument olie sal inbrengen, om dat het gemaklijcker is den Steen soo uyt te krijgen, dan sonder olie. De voortreffelijcke Sanctorius heeft gepreessen Olye van soete Amandelen, doch ick geloove, dat wrange olye van Roosen, ofte met soete gemengt, beter is: die sal een gemaklijcken doorgang bereyden voor den Steen, en sal de pijn kunnen verstoeten, maer 't welck noch meer is, en 't welck ick noch meer achte, hy sal ontfekinge kunnen voortkomen, het loopende bloedt, en de vochtigheden voortdrijven, en het lijdende deel verstercken, ja wy hebben door ervarentheydt geleert, dat 'er geen treffelijcker hulp-middel tot wonden gevonden word. Als den Steen uytgehaelt is, en moeten de gewoonlijcke Olien niet achter gelaten worden, en de geheele saecke moet een ervarent Meester vertrouwt worden, nochte den Genees-meester moet sijn handen niet in eens anders werck slaen. Na het snijden plegen veel toevallen te overkomen, de welke een Konstaer, die de Genees-konst niet en verstaet, niet en kan helpen. Godt geve, dat hy 'er wel mach afkomen. Dese toevallen plegen veele te zijn, en onder de selve de ontfekingh, de welke het Bloedt-laten en andere hulp-middelen vereycht, de welke niet en kunnen voorgestelt worden, ten zy dat de gelegentheydt van den siecken bekenet, en het verlies der krachten overwogen zy, door het ondersoecken van de sieckte en de toevallen: want daer en sterft niemant, den welcken de toevallen niet en overkomen, die de doot veroorsaeken. Hier moet by zijn een neerfligh en ervarent Genees-meester, die op verscheyden wyze en ordre een goede maniere van leven, en de Genees-middelen voorschrijft. Dese sieckte pleeght te vergeselschappen een seer grooten brandt des waters, van wegen de wonde, de welke door verscheyden middelen kan vermindert worden, die na de verscheyden gelegentheydt der wonde worden aengheericht. Hier worden verscheyden hulp-middelen tot foodanigen gelegentheydt bereyt, die gantsch veyligh zijn, die sonder twijfel den brandt verstoeten. Men moet hem wacht-

ten, soo veel als mogelijk is van water, en alle anderen dranck, ten ware dat de Koortsch seer hevigh ware, de welke sonder vervochtinghe het water hitziger soude maken, waer van meerder brandt wert veroorsaect. De Clysteren moeten in dese tijdt weeck-makende zijn, in plaets van [vleesch]-Jofop met Melck, ofte wey van Melck en Oly van Roosen, met Cassia en een weynighjn Snycker. Hy moet wel toelien dat hy geen Speenen en veroorsaecte, de welke, overmits het mede-gevoelen van de na-by-gelegene deelen, de gequetste Blaes groote schade doen. Dit met haette.

*Hieronymus Theobaldus,
Genees-meester van Venetien.*

Den

DERDEN RAEDT.

DAt den doorluchtigen Heer een Steen in de Blaes heeft, is soo kennelijk, dat ick het te vergeefs achte, andere oorfaecken van gebreeckelijck water-maken te ondersoecken: want de genegentheyt om dickwils af te gaen, de stekende, en gelijk als knagende pijn tot aen 't hooft der mannelickheydt uytgestreckt, gelijk als of de pijp van mannelijcke roede verwoeren was, bloedigh water-maken na het rijden te puerde, ofte op een wagen, swelling en brant der speen-aderen, voorgaende loofingh van gruys, het besincken van sekere Steenachtige stoffe in het water sich vertoonende, en taey wordende van wegen de langdurigheydt des gebrecks, 't welck van over acht jaren den doorluchtigen Heere quelt en pijnicht, sonder eenige, ofte altoos heel weynige verlichting van eeniger hande geneef-middelen te ontfangen, [dese dingen, segge ick] en konnen niet anders beduyden, dan een Steen in de Blaes, gelijk als de hoog Geleerde mannen en de Steensnijders niet 't onrecht dat vermoeden gehadt hebben, verskerkt geworden zijnde, eerst door het in-steken van een keersjen, 't welck in 't eynde een weynig is afgeschrappt geweest, daer na door het insteken van een silvere Catheter, met welke sy getuygen den Steen gevoelt te hebben. Den tegenwoordigen Steen is eenigfins rouw en onsesen, maer niet gladt, gelijk als marmerechtig, ofte met seker slijm bestreucken; want dan soude hy in 't voorby gaen het keersjen niet afgeschrappt, noch merckelijcke pijn verweckt hebben, nochte soude soo lichtelijck in harde beweging bloedt hebben veroorsaect: hy en is nochtans niet uytmunte [groot] alhoewel van over langen tijdt gegroeyt, om dat hy geen groote swaerte, geen gedurige pijn, geen droppel pis, geen koude pis en verweckt, noch het atklimmen van een ladder verhindert, nochte met een vinger, door 't fundament ingebracht zijnde, gevoelt wordt: 't welck daerom geschiedt is, om dat den doorluchtigen Heere goduriglijck waterafdrijvende, en ontlastende middelen gebruyckt heeft, die de stoffe hebben afgeset, andersfins soude hy meerder en grooter zijn geworden. Dese Steen is gegroeyt uyt overvloedigh slijm, eensdeels van het hooft afvloeyende, eensdeels in de koude, en vochtige Maegh gemaect zijnde, daer by komende een onbequame maniere van leven, en een onvolkomene verteringe der spijsle, met veel dicke en verbrande Gal, die in

de heete lever gegroeyt is, daer by komende al te grooten hitte der Nieren, de welke foodanigen stoffe na huer trecken, en door het overmatigh gebruyck der waterafdrijvende middelen, veel rauwigheden naer het beledighde deel brengen. Om dese selfde overtoilige hitte des Levers en des hoofts, met een ongelijcke gematigheydt der Maghe, en andere ingewanden, en heeft hy niet alleen voor desen onderhevig geweest, Roden-loop, Buyck-loop, Lever-vloet, quade koortschen, kranckfingheydt, en andere swaere gebreken, maer lijdt oock tegenwoordiglijck omkeeringe der oog-leden, met roodheydt, en traninge, en uytvloeyinge van een taeye en lijmgige stoffe na de hoeken der oogen, en krijgt seer lichtelijck ontfekinge in een yeder deel des lichaems, 't welck daer door een kleyne voorval sich tot sweeren stelt. Dese dingen hebbe ick segget van het gebreck en de oorfaeken.

Alfoo de genesinge van het gebreck door twee middelen kan te wege gebracht worden, namelijk door genees-middelen, en door het hant werck des meesters: soo en sal het mijns oordeels niet door genees-middelen, maer alleen door het hant werck konnen geholpen worden: niet dat de genees-middelen gantschelijck verboden worden, want de matigende en versachtende sullen de pijn stillen: waer toe het voornaemste is Olie van soete Amandelen sonder vuur uytgeperst, met sap van Limoenen ofte Queen: de afsettingen en sachte braeck-drancken, sullen het vloeyen beletten, en de gematigde waterloofende middelen sullen eenige driftige en vloedige stoffe, sonder eenige schade konnen ontlasten, en sullen daerom veylijck konnen aangewendt worden: maer die genees-middelen, de welke plegen gebesight te worden om den Steen te sijten, te verbrijsele en te ontdoen, sullen altemael te vergeefs worden voorgeschreven, om datse de Lever en 't geheele lichaem merckelijcken beschadigen, sonder datse den Steen konnen vermorselen en uyt drijven. Want de genees-middelen, die van buyten opgelegd worden, sullen naeuwlijcks yet te wege brengen, dan verlichting van pijn, 't welck oock sullen doen, een badinge van olye, ofte eenige plaester omtrent de schamelheydt gelegd. De inwendige genees-middelen worden, ofte van boven door den mond ingenomen, ofte van beneden ingespuyt: die door den mond ingenomen worden, indiens slaepachtigh zjn, soo sullen se krachteloos worden eerste soo verre komen; indiens sterck zijn, soo sullen se de Lever, Nieren, en het Bloedt ontfeken; die door een spuyte worden ingebracht, en sullen niet lang ingehouden worden, overmits het scherp gevoelen van het beschadigde deel; Behalven dat den Steen, mijns oordeels, door de langdurigheydt soo hard is geworden, dat hy alleen met een hamer kan gebroken worden. Derhalven moet men alle genees-kruyden laten varen, want hy sal alleenlijck door het snijden van een versocht Operateur, ofte Steensnijder geholpen konnen worden: welck middel ick achte de veyligste te wesen in dese tijdt des jaers, in dese gestalte-nisse des lichaems, en in desen ouderdom: nochte het geeft geen moeyelijckheydt, dat hy ontfekingen onderworpen is, want men moet te voren een ontlastinge maken van het geheele [lichaem] en wat bloedt aftrecken, en na het snijden

den watbloeds uyt het befeerde deellaten loopen, en ten laetsten met te rugge drijvende middelen den vloedt tegen houden. Soo komt dan de geheele genefingh op het hant werck des Meesters aen, nochte ick en sie geen andere hoop van behoudenis, soo veel den Steen der Blaese aengae. Het gebreck der Oogen en sal niet alleen een ontlastinge des geheels en te rugge-treckinge van noode hebben, maer het fetten van een Fontanel, ten minsten in den lincker arm, by aldien dat hy een afkeer heeft van een Seton; en dat om af te leyden: jac het sal oock van noode hebben verkoelinge des bloeds en der Lever, met Cichorey-achtige kruyden en diergelijke alleen, ofte oock met gedistilleerde Weye, 't welck ick meer prijse, dan het *Aqua Virgins*, ofte Maegde-water, en ten laetsten sal het van noode hebben een bysondere suuyveringh des hoofts, en plaetselijke verkoelende en verdroogende middelen, die op de oogen gelegd moeten worden: de welke alsoose van alle Schrijvers genoeghsaem worden voorgeselt, soo hebbe ick onnoodigh geacht die elck in 't bysonder hier voor te schrijven. Dese dingen zijn 't, de welke ick oordeele dienstigh te sullen wesen in de gelegentheydt ofte voorval van desen doorluchtigen siecken Heere. Gegeven te Padue, den 2 van Herffimaendt, des Jaers 1624.

Benedictus Sylvaticus, Openbaer Leer-meester van de werckende Genees-konst.

Den VIERDEN RAEDT.

AL is 't dat de teekenen van een Steen in de Blaes meenighmael twijfelachtigh zijn, en met eenige andere sieckten soo na over een komen, dat daer over, onder de Genees-meesters, grooten twist ontstaet; soo en is'er nochtans geen reden om te twijfelen in den voorval van den doorluchtigen Heere, of de gebreken van het water-maken, waer mede hy van over lange gequelt is geweest, van een Steen der Blaese voortkomen, door dien dat hy van twee seer ervaren Steen-snijders met een Catheter blijckelijcken gevonden is; soo dat, al waer 't dat alle andere teycken en ontbraken, dit genoegh kan wesen om het quaedt te kennen: nochtans zijnder oock andere die 't selve doen blijcken: te weten, geduerighe Koude-pisse, moeyelijk water-maken, de welke seer verwaeren door het rijden te peerde, sitten, wandelen, opklimmen van een ladder; daer en boven gestadige pertinge onder het water-maken, spanningh van 't gemachte, dick, wit water, met een dicke en taeye besinckingh, daer beneffens het dickwils loofen van gruyts, voor desen geschiedt, het welck sich van over veele maenden niet meer en vertoont. Voeght hierby, dat hy in voorigen tijdt oock kleyne Steentjens is quyt geworden met groote pijn der Lendenen, en somtijds loofinghe des bloets, terwile de moeyelijckheyden in 't water-maken duerde; in 't eerste wel verdragelijker, om de kleyne Steentjens, die in de Blaes bleven; maer daer nae svaerder, wanneer den Steen door de afschietende zandekens, en het aenlijmen van een grofuytschot, was grooter geworden. Den

Steen van de Blaes dan veroesfleckt eenen geduerighen brandt, soo door eenige rouwigheyt wryvenck, als door een siltig slijm, daer hy mede bestreken is, den hals van de Blaes bijtende en priekelende; door sijne svaerte den deurganck des waters belettende, maectt hy pijn in 't water-maken; door de selve svaerte en hardigheyt dringende, maectt hy alle toevallen erger, wanneer het lichaem seer beweeght wordt. Het gebeurt oock by wijlen, dat het quaedt, door het afschieten van dicke vuyligheden nae de Blaes, somtijds mindert, somtijds vereswaert, na dat'er veele, ofte weynige gematighde, ofte bijtende stoffe nederwaerts sickt. Of'er nu maer eenen Steen in de Blaes is, of meer, en of die groot, of kleyn is, dat is qualijck te gissen, 't welck nochtans niet weynigh doet tot een lichte genefingh. De Operateurs ofte Steen-injders die den Steen ondersocht hebben, verseeckeren dat'er maer een en is, 't welck men daer uyt oock magh gissen, om dat het water niet geheel wordt oppeltopt, dan heel selden, en nae dat'er veel tijds tuschen beyde verlopen is; oock om dat het dringen, en de pijn in het water-maken minder is, dan in die gene, de welke veele, ofte kleyne Steenen hebben, gelijk als ick uyt de voorvallen van eenige, de welke eertijds met den Steen gequelt, en nae haer doot geopent zijn geweest, geleert hebbe. De Operateurs vergelijken den Steen in groote by een Castanje, 't welck eenighsins een middelmatige groote is, die de Steenen van de Blaes meestendeel hebben. En men kan voorwaar niet anders gelooven, als dat den Steen binnen den tijdt van twee jaren, in welke den doorluchtigen Heer dese quellingh gehadt heeft, tot die groote is gegroeyt, alsoo eertijds veel gruyts is geloof, 't welck nu ophoudt, en allenckens kan aen een backen; en veel taey slijm geduerighlijck na de Blaes schiet, 't welck noodsaeckelijck om de Steen moet gaen sitten, en den selven gelijk als met een korst betrecken.

Dit is de oorfaeck, dat den doorluchtigen Heer van over eenige maenden het rasch rijden te peerde niet meer en ken verdragen, 't welck hy over een jaer, een vierendeel uurs sonder ongemack konde doen. Het groeyen van den Steen is op dusdanigen wijze geschiedt: een grove, en insonderheydt slijmachtighe stoffe aen de Nieren mede gedeelt zijnde, en aldaer lange verblijvende, soo om haere eygen taeyichedyt en dichte, als oock mischien, om eenige nauwigheyt der Nieren, van de onnatuerlijcke hitte der selve gekooct zijnde, en dese taeye deelen verdwijnende, is so tot kleyne, en sandtachtige, als tot grootachtige Steenen verhard; de welke naderhant na de Blaes afschietende, eensdeels geloof, eensdeels zijn opgehouden; en zijn alsoo door een gestadige toevloeyinge van sandekens, en 't aenkleven van een dick slijm, metter tijdt grooter geworden, en tot een lichaem t'amen-gebacken. Het geheele lichaem deelt het slijm mede aen de wegen des waters, insonderheydt om dat de Maegh verslapt is, en oock veel vuyligheden, door een onbehoorlijcke maniere van leven, vergadert heeft; als oock om dat de Herffenen seer vochtigh en heetachtigh zijn, waer van bynae gestadighlijck scherpechtighe sinckinghe n op de oogen vallen: en hier is geschiedt door het onmatigh gebruyck van water-loofende middelen, dat die vuyligheden

nu met meerder geweld, als te voren, na de Nieren affschieten, en het water, 't welck anderfins an was, nu geheel dick hebben gemaect. Hier uyt blijkt, dat dit quaet seer gevaerlijk is, 't zy dat men de genefingh wil vercoeken, ofte niet. Want veele beswijcken onder de handt, ofte komen van de toevallen te sterven; ick spreke van die genefingh, de welke door het snijden wordt volbraght. Wanneer de genefingh wordt verfluymt, soo brengt de gestadigheyt en grootheyt der pijn de siecken ten laetsten om 't leven. Soo vraegt dan den doorluchtigen Heer ons niet 't onrecht, of den Steen van de Blaes niet op een sachtter maniere, en die sos wreede, en twijffelachtigh niet en is, en kan genesen worden, dan door het snijden; ten tweeden, of ten minsten het meerderen van den Steen kan verhindert, en die seer swaere toevallen geweert worden, van de welke de doode is aenstaende; ten laetsten, of het snijden bequaemlijck en sonder gevaer des levens kan uytgesteld worden, tot den naestkomenden senten, alsoo hy, van wegen seer gewichtige besigheden, dit twijffelachtigh middel, in dese tijdt, naeuwlijcks kan besoecken.

ICK antwoorde op het eerste, dat de Steenen van de Blaes somt jds wel geholpen worden door genees-middelen, die in veel voorvallen beproeft en goet gevonden zijn, de welke den doorluchtigen Heer heeft konnen lenen by *Horatius Augustus* en *Ferdinandus Epiphanius*, hoedanigh dit jaer seer krachtigh bevonden is, in den voorval van *Hieronymus Monemus* van de orde der *Minne-broeders van St. Franciscus*, een plaester van witten Ajuyn in witten Wijn gekookt, en werm boven de schamelheyt geleght, 't welck tweemaal hervat zijnde, soo heeft hy een Steen, den welcken hy drie jaren in de Blaes gedragen hadde, in heele kleyne stukjens gebroken zijnde, uyt-gespijt, en heeft sijn vorige gesontheyt wederom verkregen; dat'er nochtans naeuwlijcks yet goets te verhopien staet van het gebruyck deser hulp-middelen, in den voorval van den doorluchtigen Heer, aengesien dat hy veele en sterke Steen-brekende genees-middelen, langen tijdt gebesicht heeft, niet alleen sonder baet, maer oock met schade: te weten, door het verwecken van meerder vloedt van vochtigheden nae de Blaes, dan te voren; waer uyt ick gisse, dat den Steen, die hy draeght, niet morselachtigh, en alleenlijck uyt aen een klevende zandkons bestaet; maer dat hy hard is, en uyt een dick, en taey verhardt slijm gebacken is, hoedanighen door het snijden alleen wordt wech genomen. Daerom achte ick, dat men geen Steen-brekende middelen meer moet gebruycken, op dat niet den Steen door het toevoeren van meerder stoffe te eerder groot werde, ten zy dat het hem lust, die uytwendige plaester te besoecken, 't welck sonder eenigh gevaer kan geschieden.

Het snijden soude my goet duncken, het welke, alsoo 't niet sonder swarigheyt en is, nochtans eenighfins wordt bevonden veyligh te wesen; als men een wel-ervaren Konstaer raectt, hoedanigh is *Joannes Maria Nursinus*, Steensnijder, te Venetien sich onthoudende; onder wiens handelingh en beleydt, ick wel behoudenisf soude derven bebooven, aengelien dat den Steen noch soo groot niet en is, dat hy een groote wonde vereyscht, om door uyt te halen; nochte soo kleyn dat hy moeyelijck zy te vatten, nochte

soo morselachtigh, dat hy gevat zijnde kan breken, en in stukken springen.

Op het tweede, dat het meerderen van den Steen niet lange en kan verhindert worden, om dat den vloedt nae de water-gangen niet geheelijck en kan wederhouden worden: waer uyt noodsaeckelijck, door het geduerigh aenkleven van vuyligheyt, den Steen eenigen aenwas moet krijgen. 't Welck de oorfaeck is, dat de toevallen van den Steen niet en konnen versacht worden, maer met het wasfen van den Steen, oock toenemen. Hier uyt blijkt de antwoorde op de derde vrage, of het snijden, voor een half jaer sonder gevaer kan uytgesteld worden.

Want alsoo den Steen in die tijdt grooter sal worden, soo sal oock noodsaeckelijck de pijn vermeerderen, en misfchien sal uyt het geduerigh schueren tegen de Blaes, een sweeringe in den hals van de selve, ofte *Gangrena*, dat is, vertervingh komen, in welck geval het snijden geenfins wordt in 't werck gestelt. Soo dan moet men op 't spoedigste dencken om een middel 't welck alleen overigh is, ick segge het snijden, en daer toe moet men het lichaem te voren bereyden. Het welck indien 't den doorluchtigen Heer nu ter tijdt niet en gelieft te doen, ofte niet gelegen en komt, soo moet men, soo veel het mogelijck, sijn best doen, dat het quaedt niet aen en groeye, en dat de toevallen niet en verwaeren. Het aenwasfen des Steens sal verhindert worden, indien het toevloeyen, van de Nieren en de Blaes werdt afgeleydt, indien door een goede maniere van leven, en door versterckinge van de beschedighde deelen, insonderheyt van 't hooft, het her-groeyen van overvloedighe vuyligheyt belet werdt, eyndelijck indien de water-gangen somtijds met eenigh sacht genees-middel gesuyvert werden, nae dat het lichaem te voren behoorlijcken ontlast is: te weten, op datse niet haer de quade vochtigheden niet nae de Blaes trecken. Tot verleydinge der vochtigheden souden dienstigh wesen twee Fontanellen; de eene in den linker arm, de andere aen het rechter-been, waer door de oogen oock groote nuttigheyt sullen ontfangen. Oock sal goet zijn het wryven der uyerlijcke leden des morgens, en dickwils een lood morgh van *Castia*, een weynigh voor den eten, te gebruycken, 't welck de scherpigheyt des waters oock eeniger maten sal versachten. Tusschen beyde sal hy konnen nemen een scrupel pillen van *Aloe* met sap van *Roosen* toegemaecktes, ofte tweemaal ter weke, 's avonds een weynigh voor den eten. Om het hooft, en de oogen te verstercken, houde ick voor goet te gebruycken *Conferre* van bloemen van *Rosemarijn*, *Oogen-troost*, *Roosen*, van elcks even veel, hier van een half lood tessens genomen, 's avonds nae den eten, ofte 's morgens 4 uuren voor het middagh-mael. Ick houde oock voor goet dat hy den geheelen winter gebruycke eenen Wijn die met *Geneces-kruyden* toegemaeckt is, gelijk als met de wortel *China*, *Lenticus*, ofte *Mastick-boom*, *Betonie*, *Oogen-troost* en *Roosen*. Om de scherpigheyt des waters te versoeten, is seer trefselijck een *Poeyer* gemaect van een deel gekandelsierde *Violetten-suycker*, en twee deelen *Poeyer* van witten *Hoemswortels*, als men alle daegh daer van inneemt een lepel vol met wat witten Wijns, omtrent 2 uuren voor het middagh-mael.

mael. Het sal oock dienstig zijn het gemacht te bestrijcken met oly van soete Amandelen sonder vuur uytgeperst. Ondertuschen is het oock noodsaeckelijck eenen goeden regel te onderhouden in eten en drincken. Men moet een lucht verkiezen die niet nevelachtigh, ofte winderigh en is. De spijsie, soo veel de selfstandigheydt aengaet, die moet van goet voedsel zijn, daerom moet hy hem wachten van veel vüch te eten, en die goet is, moet hy soberlijck gebruycken. Hy moet hem onthouden van fruyt, uytgenomen Rosijnen, gekookte Appelen en Peeren. Hy sal verkiezen vleesch van Kieckens, Bergh-vogeltjens, süygende Kalveren, jonge Böckkens; als oock versche Hoender-eyeren.

Aengaende de hoedanighey, hy moet vermijden alle scherpe en zoute spijsie, soo oock die vochtigh en dampigh is, gelijk Melck, en dicke en lijmachtige kost, gelijk alle spijsie die van Melck wordt toegemaect, en alle Bancket dat niet geresen en is. Nopende de veelhey, hy moet des avonds maer half soo veel eten als 's middaghs. Den slaep moet matigh zijn, en hy moet hem daer toe niet begeven, dantwee uren na den eten. Den Wijn moet wit zijn, wäter gelijkende en niet sterck van reuck. Het wandelen moet dickwils geschieden, maer sachtjens, en voor het eten. Langduerigh litten is schadelijck, en alle geweldige beweging van rijden, en anderzins. By aldien hy tot het snijden verstaet, soo moet hy omtrent thien dagen langh voor het snijden gepurgeert, ofte gesuyvert worden; maer met een sacht genees-middel, 't welck meest de heete vochtigheden wegh neemt, de welke de sinckingen op de Blaes met gevaer van ontstekingh kunnen verwecken. Hy sal dan nemen, ofte laxeren de Syroop van Roosen, en Manna tot een dranckjen, ofte uytgetrocken Cassia tot een broeckjen om in te swelgen. Dan sal hy vijf dagen langh nemen vleeschop daer Cichorey, Hafsen-lattouwe, Papen-kruydt en Porceleyn in gekookt zijn, met Syroop van Afijn: 's daeghe daer aen sal hy hem omtrent 6 oncen bloedts laten aftrecken uyt de rechter Lever-ader. Nae den seften dagh sal hy het voorseyde dranckjen ofte Cassia wederom nemen. Spijs en dranck moet in dese tijdt middelmatigh zijn, want veelgenomen zijnde, soude de vollighey, vermeerderen; en al te weynigh soude de krachten verzwacken, de welke in het snijden sterck moeten zijn. Drie dagen voor het snijden moet hy hem onthouden van Wijn, op dat het bloedt te minder ontroert zy, en van zoute en gekruyde spijsie. De maniere en het werck van 't snijden moet men ervarenere Meesters bevolen laten zijn, aen welckers bequaemhey en behendighey de behoudenis van de siecke hanght. Na dat het werck van 't snijden gedaen is, soo moet met den doornichtighen Heer gehandelt worden, gelijk als of hy van eenige andere oorlaeck een wonde in de Blaes hadde ontfangen: Te weten, hy moet weynigh spijs en dranck gebruycken, sonder Wijn, tot dat de wonde toegeheelt is, om dat te bevorderen, is seer krachtig den West-Indischen Balsen, in de wonde gedropen, als'er geen gevaer van ontstekingh meer en is, en oock wiecken met den selven Balsen op de wonde geleydt.

Johannes Prævotus, uyt het Bisdom van Basel, overbaer Leer-meester van de werckende Genees-konst te Padue, en Opfender van den Hof der Genees-kruyden.

Den

VIJEDEN RAEDT.

Den Regel en ordre, die den welgebooren Heer desen winter begeert te onderhouden, om het aengroeyen van den Steen in de Blaes, soo veel het mogelijk sal wesen, te verhinderen, moet soodanigh wesen, eerstelijck dat'er minder slijmige en Galachtige vuylighey in het lichaem groeye, en daerna, dat de gegroeyde en de vergaderde vuyligheden werden ontlust, ofte van de Nieren en de Blaes werden afgeleydt. Het sal oock dienen tot het toekomende snijden, gemackelijck uythalingh des Steens, en oock om de wonde spoedighlijck en veylighlijck toe te heelen, dese ordre te onderhouden. Eerstelijck houde ick voor goet, dat hy desen winter drie ofte viermaelen inneme dit volgende drancken, vijf uren voor het middag-mael.

N. *Bladeren van Cichorey,*
Betonie,
Agrimonte,
Venus-hayr,
Bernagie,
Hafsen-lattouwe, van elcks een half greepjen,
Rosijnen,
Pruymen van Damast,
Gras-wortels, van elcks een half loot,
 Eaet dit siecken tot 3 oncen; door-gekleynst zijnde, set een nicht lang daer in te weycken.
Sené-bladeren, 1 loot,
Agaricus tot keeckens gemaeckt, 4 scrupels,
Bloemen van Violetten,
Keeskens-kruydt, van elcks 1 greepjen,
Soet-hout, 1 scrupel,
 Dit wederom door-gedaen en uytgeperst zijnde, doet daer by

Manna, 1 once,
 Maeckt dit tot een dranckken van 4 oncen.
 Op andere dagen laet hem 's morgens vroeg dit drancken inneemen, maer dat hy sich eerst in het Badt begeve, gemaeckt met de kruyden die hier onder gestelt worden, daer hy tot de Borst moet in litten.

N. *Glas-kruydt,*
Violetten en-Keeskens-kruydt, van elcks 3 handen vol,
Smelen, 6 handen vol,
Krieken over Zee, een half pondt,
 Doet dit by malkanderen. Het dranckken ofte affiectiel is dit.

N. *Bladeren van Keeskens-kruydt,* 1 hand vol,
Peerts-sceert een halve hand vol,
Roode Cicors, een half lood,
Krieken over Zee 3 in getal,
De 4 verkoelende zaden uytgepelt, van elcks een half vierendeel loots,
Petrel-zaet, een vierendeel loots,
Soet-hout, 1 scrupel,

M m 3

Laet

Laet dit fieden nae de kunst tot 4 oncen.

Door-gekleynt zijnde doet daer by

Poejer van Spongie-steen, 1 vierendeel loots,

Mengelt dit tot een kort drancksken.

Ick prijfe daer-en-boven de ondergeschreyen Clysterien tusschen beyde te gebruycken, ten minsten yeder weeke eens. De Regel-maete, in eten en drincken sal dusdanigh zijn: voor dranck laet hem gebruycken somtijds een affietfel ofte toegemaecten Wijn, somtijds gematighden Wijn, en gemengt met water van *Cichorey* ofte *Keeskers-kruydt*. Ick prijfe boven-maeten het *Sorbetum* van de Turcken: te weten, de *Syroop van Constantinopolen*: somtijds sal hy drincken Gerste-water met Rosijnen, en Corianderzaet gekookt, nae dat er veel ofte weynigh onnatuerlijke hitte in 't lichaam bespeurt werdt.

Ick raede hem voor spijs te gebruycken, Kalfs-vleesch, iongh Hamelen-vleesch, gebraden en gesoden, Berghvogeltjens, Lijsters, Paterijsen: ick prijfe daer-en-boven oock ander kleyn gebeente, oock Halsen, Ossen-vleesch, met Meer-radijs ofte Peterfelie-wortels, ofte geele Caroten, ofte Pastinaken, ofte Rapen toe-bereyd: als oock Zeevisch, oock Schollen, Vooren, gebraden Snoecken ofte in kleyne Stucksken gesneden met Oly, water en Peterfelie gekookt. Hy sal oock konnen eten Perlick-appelen gekookt, soete Appelen, Pruymen, hy moet hem wachten van Vercken-vleesch, en van Water-vogels.

Oock zijn goet Rapen, Steck-rapen, geele Caroten 's avonds met een weynigh Boters gekookt. Indien men eenen regel moet voorichrijven, om thien of twaelf dagen voor het Snijden te onderhouden, de welcke dienstigh zy om de Nieren en de Blaes te verstercken, op dat 'er te minder ontsteking tot de wonde slaen mach, dan houde ick voor seer goet, 's avonds te gebruycken, twee verche Eyeren, op dien selfden dagh geleyt, en gepelde gerste met Vleef-sop, ofte water met verche Boter, ofte een panatelle gemaect met water en een weynigh Boters: desgelijcks een Vlaeye van twee geklopte Eyeren, met een weynigen Melck, ofte verche uyt-melck sal van Meloenlaet. Des morgens sal hy nemen een sop van gebraden ofte gesoden Kalfs-vleesch met Broodt. In eten en drincken sal hy hem wachten van al 't gene, dat de Nieren en Blaes sal konnen verhitte.

Den toegemaecten Wijn moet waterachtigh zijn, niet heel Sterek, met soo weynigh kruydt, als 't welen kan. Hy moet hem niet vermoeven met rijden te peerde ofte op een wagen: het gaen moet matigh welen.

Tot de vleden van de Beenen sal hy nemen poejer van Mostert-zaet met Aijn tot een smeersel gemaect, en na het sweeten de beenen daer mede bestrijcken. De Clysterien sullen gemaect worden van vet-vleesch-sop, een doyer van een Ey, 1 onse Suycker, en 3 oncen Olie van soete Amandelen, moeten weynigh van nat zijn, en niet al te warm gemaect, en indien den edelmoedigen Baender-heere mischien eenige winden gevoelt, soo sal hy daer by laten mengen 1 onse Olie van Camillen, &c.

Adrianus Spiegelink, van Brussel, openbaer Leermester van de Heel-en-Onsleed-kunst, te Padue.

756.1

2 in 16

Den

SESSEN RAEDT.

A Engelen dat den doorluchtigen en Edelmoedigen Heere van veele genes-meesters vericheyden raedt ontfangen heeft, de weleke in sich selven en van wegen de sieckte, oorfaeck, toevallen en het beschadigde deel, volkomen, en klaer is, soo sal ick onnodige dingen geen tijdt verlijten, maer alle omwegen voor by gaende sal ick de saecke icls ontfangen.

Dat den welgeboren Heere enen Steen in de Blaes heeft, blijkt klaerlick uyt het ondersoecken met de *Catheter* uyt de hoedanigheyt, en de plaets van de pijn. Want hy lijdt pijn in den onderbuyc, schamelheyt, en het *Perineum*, dat is de plaets tusschen het kloot-saccken en het fondament, insonderheyt in harde bewegingen, weleke teycken zijn van een Steen in de Blaes, want dat de Blaes van sich selven in den welgeboren Heer niet beschadight en is, blijkt genoegh uyt de werkingen van de selve, en uyt het gene hy quyt wordt: Wanneer den Steen gevonden was, heeft men beginnen te dencken, om den selven veylijck te gevelen, en te twijfelen, of hy door snijden moet wechgenomen worden: en dat niet onrecht, alsoo het handt-werk des Heel-meesters, nae het getuygenisse van *Hippocrates*, ten hooghsten gevaerlijck is, insonderheyt in een oudt moniche, in een ongefonde gestaltenisse des lichaems, en eenen tijdt, die tot het werk onbequaem is. Daerom hebbe ick geoordeelt, dat men niet reuckelooftijck, en haestelijck tot het snijden moest komen, voornamelijck wanneer uyt het recht gebruyck van genes-middelen, en een naetkeurige onderhoudinge van goede ordre in spijs en dranck, noch iets te hopen staet: wanneer den Steen niet seer hardt en groot bevonden wort, het water niet wordt opgeslopt, de pijn verdragelijck is, de beweging niet ongemackelijck, en wanneer niet het water noch veel savelachtige, en lijmitige stoffe sonder hinder wordt geloof: Doch is buyten twielf, dat eenen verouderden, vasten, hardt, en keyachtigen Steen, met geen genes-middelen vermorfelt, gesmolten en ontdaen kan worden; in tegendeel, eenen wecken, onvasten en spongieachtigen, sonder moeyte. De veylighste gensingh van den Steen bestaet in 't ontlasten van de lijmitige stoffe, die wolcke hierzandt vergadert en aen een pap, en in 't beletten dat de selvige daer niet en groeye: gene geschiedt door genes-middelen, dese door de regel-maet in spijs en dranck. Alsoo den welgeboren Heer heet van Levor, en Nieren, swack van Maegh, en van een galachtige gestaltenisse is, soo moet hy hem ten hooghsten wachten voor haete, storecke, en scherpe dingen, en sich houden by afvegende, openende, en doorsnijdende middelen; hoedanige zijn sachte en afvegende Clysterien; sachte braeckdrancken, soo de natuere daer toe geneegen is: wyders zijn oock seer goet dese volgende middelen in veele met groote vrucht beproeft.

N. Saet van Keeskers-kruydt,

Witten Heemst, van elcks 3 vierendeel loots,

De 4 groote verkoelende saden, van elcks 1 vierendeel loots,

Opel-

UYT-KOMSTE.

Gepelde Gerste, 4 lood,
Roode Cicers, 6 lood,
Vette Vygen, 9 in getal,
Sebesten, 7 in getal,
Soet-bout geschraept, anderhalf lood,

Laet dit alst samen in 3 pond gemeen water tot de helft verkoken: waer van hy twee dagen langh sal drincken. Ofte liet hem nemen,

Syroop van witten Hoemst, van Fernelius, 3 lood,
Boon-water, 4 lood, gemenght tot een dronckjen.

Om den buyck weeck en sacht te maken, moet hy dese ding-gebruycken.

N. Terebintbyn met Radys-water gewasshen, 1 lood,
Besten van Berberis ofte Saufe-boom heel klyyn gesnedet,
en in Porceleyn-water eenen nacht geweyckt, een half vierendeel loods,

Poeyer van witten wel-bereyden Amber-steen, 1 scrupel,
Oly van soete Amandelen, soo veel genoegh is,

Menght dit samen tot een brockjen om in te swelgen;

Indien hy 't liever heeft sonder Terebintbyn.

N. Versche uytgetrocken Cassia, ander half lood,

Electuarie van Sebesten, een half lood,

Extract van Rhabarbar, 1 scrupel,

Sap van Soet-bout, een half scrupel,

Maeckt dit samen tot een Bolus of brockjen;

Indien hy liever een dronckjen heeft,

N. Cassia versch uytgetrocken, 1 lood,

Electuarie van Sap van Roosen, een half lood,

Tartari Vitriolus, 1 scrupel.

Menght dit met water van Peterselie, ofte Glas-kruydt tot een dronckjen.

Ofte laet hem nemen Pillen van Terebintbyn. Stercker dingen en magh dese sieckte niet verdragen, 't welck in het breken van den Steen oock moet waergenomen worden, alwaer die genees-middelen den meesten dienst doen, die weynigh hoops, en veel krachts hebben, en die niet sekerp en zijn, ofte nae looge smaecken, onder welke ick voor goet keure den geest van Sout, en van soet Koper-root, als oock, den geest van Terebintbyn, Oly van Cristallen, en van Amber-steen, Sout van Wijn-steen met Oly van Koper-roodt bereyde, Zout van Boon-stroo, Stal-kruydt, &c.

Eyndelijck en sal ick niet stil-swijgende voorby gaen het secreet van Johannes Baptista Theodofius, 't welck hy seght, dat hem niet gemist en heeft.

N. Versche blaaderen van witten Hoemst, anderhalve hand vol,

Versche Boter, 3 oncen,

Honigh, een half pond,

Laet dese dingen in genoeghsaem water versieden tot het derde deel, waer van hy des morgens en des avonds een kleyn dronckjen warm sal innemen.

Dit na de kortheyt des tijds met haest. Godt geve, dat alles wel magh gelucken. In Regensburgh.

Joannes Freitagius, Genees-meester.

NA dat den doorluchtigen en edelmoedigen Heere N. N. eenige jaren langh, vericheyden oordelen en raet-gevingen, van de aller ervarenste Artsen en Heel-meesters, over het pijnlijke gebreck sijns Lichaems, ver-gaderd hadde; soo heeft hy sich eyndelijcken, in 't laetste van Hooy-maendt, deses loopenden jaers, herwaerds bege-ven, om sich van onsen wel-verfochten en hand-laemten Steen-snijder Joannes Jacobus Merckius, te laten snijden van den Steen der Blaes, die hem nu so veel jaren gequelt hadde. Maer op dat sijn Lichaem 't welck andersins ontfekingen onderworpen was, te meer tot het werck bequaem soude gemaect worden, soo heeft hy voor af Saurbrunn ofte Born-water willen drincken, soo om de heete ongematig-heydt te matigen, als oock om dat mede door het gebruyck van andere middelen de eerste wegen, omtrent de ingewan-den, daer de spijs gekoockt wordt, 't samen met de Nieren en de Blaes te meerder souden gereynigt worden. Soo is hy terstondt, nae dat hy hier te Ulm, een Clysterie ofte twee gebruyckt hadde, nae 't Born te Uberkingen vertrocken: alwaer hy eenige reysen sacht affettende ofte purgerende wijnen genomen hebbende, 8 dagen langh van het Saurbrunn ofte suer Born-water aldaer met gemak gedroncken heeft. Daer na is hy wederom nae Ulm gekomen, ten dien eynde, op dat hy met het afgaen van de Maen, soo daer geen heete ongematigheydt des luchts by quame, het snijden soude laten in 't werck stellen, 't welck op dat het ge-luckiger met Godt soude geschieden, soo heeft hy drie da-gen langh, eenen toegemaecten afflettenden wijn gebesigt, daer op heeft hy hem wat bloets laten afstrecken; den 31 van hooymaent 1626. En de volgende acht dagen, heeft hy de Natuere laten rusten, eenen naeuwkeurigen en matigen regel in spijs en dranck onderhoudende, en gantschelijck van wijn sich mijdende, ondertusschen niet versuymende fooda-nige dingen, die dienstlig waeren om het galachtig bloedt te matigen, daerom nam hy dick wils wat Conserve van Cicho-rey wortels, van Roosen, ingemaecte Citroen-schellen, en extract van root Corael, bequame Emulsiën ofte uytmelc-kingen, dienstige Syroopen, vleesch-sop met eenige kruy-den gekoockt, hy besigde verscheyden Clysterien van ver-sachten de en verkoelende dingen gekoockt, met Olye van Roosen en Violetten gemengt: des avonts nam hy wat Sy-roop van Heul-bollen, en diergelijke, die bequaem zijn om slaep te verwecken. Welcke dingen gedaen hebbende, soo heeft den doorluchtigen en Edel-moedigen Heere, eerst sijn gebedt tot Godt uytgestort hebbende, sich selven in de han-den van den voornoemden Meester over gegeven, om te la-ten snijden, het welke van Stonden aen soo na wensch van sijn doorluchtigheydt is volbracht, dat, sonder vertoeven met het eerste vatten, den Steen twee oncen wegande, gladt, heel hardt, dicht, en gesloten, wierde uytgehaelt. Als 't dat niemant van de Genees-meesters by dit werck geweest is, om dat den doorluchtigen Heere beschaemtheys halven onse tegenwoordigheydt niet geerne en hadde, soo heeft nochtans de wonde van het snijden, daer na aan ons getoont zijnde, getuygt en te keunen gegeven, dat het soo wel ge-daen

daen was, dat'er niet aen en ontbrack. Maer wat is'er geschied? nauwlijcks is den doorluchtigen siecken bequaemlijck te bedde geleyt, fiet! daer onttaet een stekende pijn omtrent de Blaes, soo dat den eersten nacht na het snijden hem moeyelijck genoeg viel. Maer als de plaets van de Blaes geschooft zijnde, de stekende pijn, en het ophouden des waters versicht wierde, soo is hy ten laetsten met het water, klonters Bloet, dat in de Blaes geronnen was geweest, door de wonde quijt geworden, daer op heeft hy den volgenden nacht meerder ruste gehad. Maer op den vierden dach na het snijden, zijnde den 10 van Oogst-maendt heeft hem de Steeckende pijn met eenen inwendigen brandt van den geheelen Buyck onder den Navel, soo ellendiglijck overvallen, dat hy den hrelen nacht met kermen overbragt: waer uyt wy niet anders en konden besluyten dan een groote ontstekinge van de Blaes en andere na by gelegene deelen, te meer alsoo de wonde, het geheele *Perimæon*, dat is, de plaets tusschen het kloot-sackjen en het Fondament, en het kloot-sackjen selfs blaeuw en peerfch begonden te worden. Wy hebben dan met alle ons verstandt dit quaet tegen gegaen, soo met middelen van boven ingegeven, als oock met Clysterien, inspuytungen in de Blaes, en mede uytwendige middelen, maer het was al te vergeefs, door dien des levens krachten meer en meer vervielen; tot dat den vromen en wel-geboren Heere den 13 van Oogst-maendt 's morgens omtrent de sefte ure Godt-saliglijck is gestorven: wiens ziele in den Hemel eeuwiglijck leeft; het Lichaem, 't welck nae 't bevel van den over-leden Heer, moest gebalsemt worden, om in sijn vaderlandt gebragt te worden ter begraffenis, is op de volgende wijze gevonden. Het hooft is niet geopent, maer volgens verfoeck, geheel gelaten, en met het ingieten van bequaeme dingen door de Neuf-gaten en ooren toebereydt, om te bewaeren. In de borst en wierd niet onnatuerlijcks gevonden, dan dat de longen in de linker zijde van de heele holligheyt der Borst vast aen het Ribbe-vlies gehecht was. De Gal-blaes met overvloedige Galle vervult zijnde, hadde 30 Steenen in, onder de welke eenen was gelijk als een Castanje, geelachtigh van verwe, een vierendeel loods swaer: een andere gelijk een Hasel-note een half vierendeel loods swaer: de andere waren kleynder, gelijk als Meloen-zaedt, Coriander, en Peerel-zaedt. De Maegh, Milt, Lever, Nieren, Dermen, en Darm-scheyl waren natuerlijcken gestelt, tot aen het benedenste van den Eyndel-darm; daer de Blaes dicker en vleetiger zijnde als 't behoorde, met een gedeelte van dien by-leggenden Darm, van wegen de geweldige ontstekinge, verstorven zijnde, van binnen heel swart was, andersins geheel en nergens beschadicht, behalven in die plaets, daer het Tintel-yier door de wonde in den hals van de Blaes door-ganck hadde, welke wonde, alhoewel door het mede-deelen van de ontstekingh blaeuw en swartachtigh geworden zijnde, alsoo gestelt was, datse ten opsight van de breete, het scheydtsel van 't *Perimæon* niet en raecten, nochte ten opsight van

de lenghte het Fondament ofte Kloot-sackken niet en beschadigden: waer uyt men vastelijck moet besluyten, aengesien dat de wonde, insonderheyt de eerste dagen, van alle vreemde hoedanigheyt bevrijdt was, dat die toeval niet van de wonde, maer van een inwendige oorfaeck van vollighheit, sijn oorspronck gehad heeft: Derhalven alle de voorgelcyde deelen uytgenomen hebbende, bevonden wy, dat de inwendige spierachtige selstandigheyt des buycks, nae boven tot in de holligheyt van de Borst, oock met een swarte bedervinge was besmet. Alle weleke dingen wy Geneesmeesters ondergeschreven, de welke meestentijdt gesamentlijck tegenwoordigh zijn geweest, op het verfoeck van de dienaren van den overleden doorluchtigen Baron, hebben willen getuygen, gelijk alse geschiedt zijn. Gedaen te *Ulm* in Swaben-landt, den 13 van Oogstmaendt, 1626.

Gregorius Horstius, D.
Joh. Regulus Villingen, D.
Sebast. Stromajerus, D.

Een Water tegen Graveel en Steen, aen den selven Doorluchtigen en Wel-geboren Baron, van een seker Geestelijck perfoon in Vranckrijk mede-gedeelt.

N. Wortels van Venchel,
Zee-kruysdistel,
Peterfelie, van elcks 3 pond,
Fruchten van wilde Roosen,
Eycken-Marentacken, van elcks 1 pond,
Saet van groote Kliffen,
Kleynne Kliffen, van elcks anderhalf pond,
Netelen,
Steenbreke,
Peterfelie, van elcks anderhalf lood.

Laet dit te samen weycken in 20 pondt Malvasie die ghe-naemt wordt, *Malvasia de Garba*. Doet dan by dat nat,

Sap van Limonen,
Glas-kruydt,
Radijs,
Peterfelie, van elcks 4 pond,

Menght dit te samen, en distilleert het in een dobbel vat, tot dat'er niet als het grondt-sop overblijft. In dit water sal men mengen,

Sout van Menschen-pis,
Amber-steen,
Bengel-kruydt, van elcks 1 once,

Van dit water sal men gebruycken 3 oncen, met 5 drop-pels geeft van Koper-root, 4 uren voor het middag-mael, na dat het lichaem eerst behoerlijcken gesuyvert is.

natuurelijke mate aangewassen en toegenomen zijn: ofte *onnatuurlijk*, de welke uyt onnatuurlijke *oorfaecken* haer begin nemende, van gelijke het *lichaem* ofte eenige gedeelten van het selve, boven de natuurlijke mate doet vergrooten. Onder dit laetste brengen wy hier dese *sieckte*, dewijl sy uyt onnatuurlijke *oorfaecken* haer begin nemende, het *lichaem*, en voornamentlijk die *deelen*, de welke hier van besmet werden, in een meerder als natuurlijke grootte doet opswellen.

De *deelen*, de welke in dese *sieckte* te lijden hebben, zijn geseght te zijn het *vel*, en foodanige deelen die met het *vel* eenige gelijkheyt hebben, ofte de plaetse van het selve bekleeden: welke zijn of *uytwendige*, of *inwendige*.

Onder de *uytwendige* zijnder geene uytgefondert: want behalven dat het *vel* van dese *Pocken* over al bekleedt wert, soo komen sy oock den *neus en oogen* bestormen, soo dat sy dickwils in het eene den *reuck*, en in de andere het *gesichte* komen te berooven en wegh te nemen. Welck laetste nu onlanghs ons in veele kinderen is voorgekomen, die, nae dat haer de *Pocken* al sichenen verlaten te hebben, en hare rooven al by na verdrooght en afgevallen waren, nieuwe *Pocken* op hare oogen gekregen hebben, waer door haer 't *gesicht* seer ellendigh benomen is geweest.

De *inwendige deelen*, die hier van meest beschadicht werden, zijn den *Gorgel*, de *Longe* met hare *pijpe*, de *Darmen*, en de *Nieren*, hoewel ick hier niet en loochene, dat oock alle de andere dit quaet eenigins aen haer buytenste gedeelten en *vliesen*, op deselve manier gelijk het buytenste *vel* van het lichaem komen te gevoelen, dewijl het selve in vele *afgestorve* en naderhandt geopende *lichamen* met de ooge sels gesien is. *Fernelius*, *Lib. 2. cap. 12. de abdit.* getuyght dat de kinderen sels in 's moeders lichaem met dese *sieckte* besmet werden, het welke my oock in sekere vrouw is voorgekomen, die in 't laetste van haer dracht de kinder *Pocken* gekregen hebbende, na hare genefingh een kindt vol rooven en *Pock-vlaecken* ter werelt gebracht heeft. En op dat ick het gevoelen van *Ambrosius Parez Lib. 20. cap. 1.* bevestige, de welke schrijft verscheide malen gesien te hebben dat het gebeente oock van dese *Pocken* niet anders als van *Spaensche Pocken* verrot, verdorven, en opgegeten is geweest, is het sulcks dat ick een oogh-getuyge van seecker kindt ben geweest, het welke in dese *sieckte* foodanigen verrotteyht en verwormteyht in de boven kaeck gekregen heeft, dat het seer jammerlijk met quetsingh van het aengesicht is komen te overliden. Waer uyt dan klareljk blijkt datter naeuwelijcks een deel van het geheele lichaem onbeschadicht blijft.

Het III. Capittel.

Van de Oorfaeck deser Sieckte.

DE *oorfaeck* deser *sieckte*, den *Grieken* niet al te nae-keurigh bekend, sullen wy hier, om de lichtigheyt ds wille, tweevoudigh stellen: te weten, de *inwendige* ofte de *voornaemste*, waer uyt dese *Pocken* en *Maselen* voortkoren en bestaen: en de *uytwendige* ofte de *opwekkende*,

de welke van buyten aenkomende de *inwendige* opweckt en aenstoockt. De *inwendige* ofte *voornaemste oorfaeck* is een sekere voght, de welke (gelijk wy al voorens geseght hebben) op een bysondere manier verdorven, door een *ruygingh des bloeds* van het selve afgescheyden, en in het buytenste *vel* van het lichaem uytgeworpen zijnde, dese *puyskens* en *slackjens* voortbrenght.

Dese *verdorve voght*, hoewel sy in alle lichamen de een en de selve voortkomingh heeft, so is sy nochtans na de gematigheyt van de lichamen oock bysonderlijk gematight: want in sommige is sy *Galachtigh*, in sommige slijmigh, in andere swaermoedig, in andere heldt sy meer na het *bloedt* toe, het welke ons de *Pocken* selve aenwijst.

Doch aengemerckt zijnde dat dese *sieckte* alle menschen soo gemeen is, datter naeuwelijcks een onder duyfent, ten sy hy het selve met de doot voor-komt, gevonden wert, die dese *smerte* niet eens in sijn leven komt te gevoelen, wert'er seer onder de *Artsen* getwift, wat dit voor een *voght* is, en waer de selve juyft in alle *lichamen* soo van daen komt. De *Arabiers*, *Avicenna* en *Averroës*, stellen dese *voght* de *overblijvende ruyligheyt van het Moederlijke bloedt*, waer mede de *vrucht*, noch in 's *Moeders* lichaem zijnde, gevoed is geweest. Andere strijden hier seer tegen, en seggen, indien het *Mane-stondigh bloedt* oorfaeck van dese *sieckte* is, waerom dat dan oock de *swangere vrouwen* en die, de welke de *stonden* opgeslagen zijn, hier van niet meer als andere en werden aengetroffen? Ten tweeden, soo meenen sy dat het onmogelijk soude zijn, dat dit *quaedt* tot in den hoogen ouderdom verborgen soude kunnen blijven. En ten derden seggen sy sulcks oock niet waerschijsnelijk te zijn, dewijl sommige tot twee of drie reysen toe dese *sieckte* onderworpen zijn. Hier door dan van den rechten wegh afdwaelende, beschuldigen sommige alleen een algemeyne quade en verdorven *lucht*, en meenen dat die de goede *vochten* in onse lichamen alsoo komt te bederven, dat de selve oorfaeck van dit *quaedt* werden. Andere leggent op de gulsigheyt der kinderen in het nuttigen van spijs en dranck. Doch also dese uytwendig zijn, en op de eene en de selve manier alle lichamen niet en doen veranderen, en kunnen sy oock de eene en de selve verdorventheyt in alle lichamen niet invoeren, maer wel de verdorventheyt in de lichamen ingevoert zijnde, opwecken, waerom sy hier nae onder de uytwendige oorfaecken sullen opgetelt werden.

Wat dan belanght de antwoordt op haer voorwerpse, namentlijk: dat een *swangere vrouw*, en die, dewelcke haer *stonden* opgeslagen zijn, dese *sieckte* niet meer als andere onderworpen zijn: sulcks geschiedt voor eerst om dat de selsitandigheyt van hare vaste gedeelten niet uyt dit *Mane-stondigh bloedt* en bestaet, maer dat het of tot voedtsel van de *vrucht* streckt, ofte door de *Vaeten* in het lichaem dwaelt. *Ten anderen*, soo is den drift van dit *Mane-stondigh bloedt*, niet na het *vel* toe, maer nae de *Lijf-moeder* van de natuer verordoneert. *Ten derden*, soo beschadicht het oock sijn eygen lichaem waer van het sijn voortkomingh heeft, soo seer niet, als eens anders daer het wert ingedrongen.

Aengaende het *tweede*: dat het *quaedt* soo lange in het lichaem verborgen blijft: sulcks gebeurt meermal, en

voor-

voornamentlijk in erf-sieecten, die uyt het verdorven zaet haer oorspronck nemen: waarom soude het dan oock niet kunnen geschieden in een sieckte die uyt het Mane-stondig bloedt voortkomt? De oorlaeck van het lang verblijft in 't lichaem kan zijn, of de taeyheyt van de vocht, of de dickheyt van het vel, of de swackheyt van de natuer, dewelcke in de jonckheyt niet machtigh genoegh zijnde, dit quaedt uyt te drijven, in den ouderdom het selve met meerder kracht komt uyt te werpen.

Op *het derde*, namentlijk dat sommige tot twee of drie reysen toe dese sieckte onderworpen zijn, antwoorde ick sulcks te geschieden door de swackheyt van de natuerlijke warmte, de welke in eene reys het quaedt niet konnende uyt drijven, naederhandt, vermeerdert zijnde, de uyt-drijvingh hervat. Ick sal dan het gevoelen van de *Arabiers* beweren.

Dit vast gestelt zijnde, dat dese sieckte soo algemeen aen het menschelick geslacht is, dat alle menschen (gelijcker stracks geslegt is) de selve eens in haer leven moeten besueren, volght oock dat sy soo een algemeene oorsaeck, waer uyt sy voortkomt en bestaet, moet hebben, die van gelijcken aen alle menschen gemeen is: en alsoo daer niet kan gevonden werden, dat aen ons menschen lichamen algemeender is al de *beginselen van onse voortkomingh*, soo volght ten tweeden, dat dese hier oorlaeck van zijn moeten. Dese beginselen zijn het *zaedt* en het *Moederlijk bloedt*.

Wat het *zaedt* belangt, dat het selve hier oorsaeck van zijn soude, en werdt by niemandt voor de waarheyt aengenomen. Want alle de sieecten de welck door des *ouders zaedt* in de kinderen veroorsaect werden, werden erf-sieecten genaemt, om datse de kinderen van hare ouders erven: waer toe vereyft wert dat de ouders op die tijd en dat selve oogentlick van hare voorttelingh de selve sieckte ofte opentlick, ofte ten minsten bedecktelick gehadt hebben, soo datter in hare lichamen een *verborgen genegenheyt* tot foodanigen sieckte geschuyt heeft, waer door het zaedt verdorven zijnde, de nakomelingen met de selve sieckte besmet werden. Maer wat gemeenschap heeft dit met dese sieckte? Want wat ouders hebben oyt de *KINDER POCKEN* of *MASELEN* gehadt op die selve tijd wanneer sy haere *KINDEREN* voort-teelden? En wat de *verborgen genegenheyt* tot dese sieckte, die in het lichaem mochte schuylen, aengaet, die seggen wy, nae dat de mensch gepoect heeft, daer niet meer in te zijn, dewijl yeder mensch (ick spreke van de meeste) maer eens in sijn geheele leven *P O C K T* en *M A S E L T*. Ten anderen, so blijven die sieecten, die door het verdorven zaedt der ouderen in de kinderen veroorsaect werden, den kinderen haer gantsche leven by: daer nochtans dese *KINDER POCKEN* en *MASELEN* de menschen maer eens voor eenighe weynige dagen in haer geheele leven quellen. Het welke aldus beweert zijnde, en onder de beginselen van onse voortkomingh het moederlijke bloedt alleen overblijvende, blijkt oock klarelijck dat het selve hier alleen oorlaeck van zijn moet: het welck ick nu klaerder sal aenwijzen.

De vrucht in 's moeders lichaem haer gestel verkregen hebbende; moet voedsel uyt het selve lichaem trecken,

indien sy tot een seeckere groote groeyen soude: dit voedsel en is niet anders als het Mane-stondigh bloedt, het welke de moeder toebrengh. Hier uyt treckt en suyght de vrucht voor eerst het beste en suyverste: maer metter tijd grooter en grooter werdende, en meerder voedsel van doen hebbende, treckt sy met het goede bloedt oock veel vuyle vochten, die met het Mane-stondigh bloedt door de langhduerige stilstant vermenght zijn, in sich, de welke door de teerheyt en swackheyt van de natuer als dan niet wel overwonnen en uytgeworpen kunnen werden, maer blijven vermenght met het goede voedsel, en trecken in tot in de binnenste ghedeelten van het lichaem. Naderhandt, het kindt buyten 's moeders lichaem een tijd lang geleeft hebbende, en stercker en stercker geworden zijnde, werdt de natuer ten laetsten dese vuyligheyt meester, de welke sy (soo ras daer een opweckende oorlaeck by komt) van het goede afscheydt, en uyt het lichaem uyt drijft, het welck geschiedt door een arbeydingh en reuyingh van het bloedt, waer door de vuyligheyt uyt de binnenste groote Vaten nae de buytenste kleyne, en van dese nae het vel en buytenste ghedeelten van het lichaem toegedreven werdt. Hier nu zijnde, onsteect dese vuyle vocht door hare vierigheyt soo het vel, dat het over en over, voor eerst met roode vlackjes bekladt werdt, die haer selven in vuurige puyskens meer en meer verheffende en tot sweeren komende, by ons de *Kinder Pocken* genaemt werden: doch indien het door de dunheyt van de vocht slackjens blijven, noemen wy 't de *M A S E L E N*. Soo dat het verschil van de veroorsakende vocht alleen bestaet in dichte en dunte, meerder en minder hitte, gelijk *Epiphanius Ferdinandus Hist. Laevv. vij.* en met hem meer andere gevoelen.

Dese arbeydingh en reuyingh van het bloedt, verweckt foodanigen veranderingh in het lichaem, datter een stage Koortse door veroorsaect werdt, dewelcke in den eenen swaerder, in den anderen lichter is, nae dat den arbeydt groot of kleyn is, jae in sommige werdt oock gantsch geen Koortse bevonden, gelijk *John Schenckius, in obs. Lib. 6. de Morb. epidem.* verhaelt, 't welck seer selde geschiedt. Dit is een seer quade, vierige, en besmettelicke *Koortse*, de welke somwijlen Hart-kloppingen, Hart-vangen, en ongeselijcke Roolopen veroorsaect: doch eyndicht veertijds wanneer de *P O C K E N* en *M A S E L E N* uytgekomen zijn.

Tot noch toe hebben wy gehandelt van de inwendige en voornaemste oorlaeck deser sieckte, nu sullen wy gaen spreken van de uytwendige en opweckende oorlaecken: te weten, van die dingen de welke de inwendige aenstooken, opwecken, en het bloedt tot een koocking en reuying brengen.

Dese zijn of *natuerlijck*, gelijk de *gematigheyt van het lichaem*, de *tijden van ons leven*, en diergelijcke: ofte *niet natuerlijck*, gelijk de *Lucht*, *spijs en drack*, *bewegingh en silte*, *slaep en wakingh*, *dingen die uytgeworpen en ingehouden werden*, en de *beweginge van het gemoet*: ofte *tegens de natuer* gelijk een sieckte, de oorsaeck van een sieckte, en de *torvalen*.

Wat voor eerst onder de *natuerlijcke de tijden van ons leven*, en de *gematigheyt* aengaet, wy sien dat klaer, dat

de eene *tijdt van ons leven* bequamer is om dese *steekte* op te wecken als de andere, en van gelijcke oock de eene *gematigheydt*, als de andere: want in de *kindische jaeren* wanneer onse *lichamen* seer weeck en vochtigh gematigt zijn, zijn wy dese *steekte* meer als op andere *tijden* en in andere *gematigheden* onderworpen: daer-en-tegens in den *hoogen ouderdom*, wanneer onse *lichamen* droogh en kout ghematigt zijn, werden wy selden van desen *vand* bevochten.

Onder de *onnatuerlijcke* komt ons voor eerst de *Lucht* voor, dewijl die onder de selve wel het aldergemeenste is. Dese dan met vele *quade dampen* gemenght, ofte door eenige *smette* besinet, ofte door de *involoyende krachts der sterren* van haere *natuerlijcke gematigheydt* gewecken zijnde, werdt bequaem om soodanigen *ruyng* en *spborrelingh* van het *bloedt op te wecken* en te *veroorjaecken*: hier door sien wy dat dese *steekte* op sommige *tijden* soo gemeen is, datter naeuwelijcks, in die *besmette* ofte *ongematigde lucht*, Huys-gefinnen gevonden werden, de welke van dit *quaet* bevrijdt blyven. En alsoo de *lucht* op het eene *Jaer-geety* anders als op het andere *gematigt* is, soo willen oock sommige het eene *Jaer-geety* voor het andere de bequaemheyd hier van toeschrijven. Maer alsoo de *gematigtheyt* van de *lucht*, schoon sy op verscheyde *Jaer-geetyden* oock verscheyde is, nochtans op de eene *tijdt* soo wel *natuerlijck* is als op de andere, dewijl sy soo wel met het eene *Jaer-geety* als met het andere over-een-komt, en dat geen *natuerlijcke* maer een *onnatuerlijcke lucht*, hier oorsaeck van is, oock dat op de eene *tijdt* van het *Jaer* de *lucht* soo wel *onnatuerlijck* als op de andere kan werden, en sonderen wy hier geen *Jaer-geetyden* uyt: want wy sien dat dit *quaet* somtijds in de *Lente*, somtijds in de *Somer*, somtijds in den *Herfst*, somtijts in de *Winter*, wanneer onse *wateren* van de koude *gestruyckelt* zijn, meest *opgeweekt* werdt: het welke de *Inwoonderen* van dese *plaats* by nae de *geheele twee voorlede Jaren* door van 1648 en 1649 tot *verwonderens toe*, wel *bitterlijck* hebben moeten *besueren*.

Ten *tweeden*: de *spijs* den *dranck*, de welke alsoo sy in onse *lichamen* ingaen, en wy soodanigen *voetsel* uyt haer *trecken* als sy selds in hebben, niet alleen dese *steekte* kunnen *opwecken*, maer alsoo wy soo wel het *quade* als het *goede* van haer *deelachtigh* werden, komt het *dickwils* te *gebeuren*, en *voornamentlijck* in die *gene*, de welke *sonder mate* ofte *onderscheydt* soo wel *quade* als *goede spijs* en *dranck* nuttigen, dat sy de *verdorventheydt* der *vochten*, die wy al *voorens* de *voornaemste oorsaeck* van dese *steekte* *gelegh* hebben te zijn, oock *eenighints* *helpen* *vermeerderen*.

Ten *derden*: De al te *grootte bewegingh* van het *lichaem* *verweckt* een *hitte*, waer door het *bloet* wert *aengestecken* en tot *reuyen* gebracht. Aen d'ander *zijde* door al te *grootte stilte* en *ledigheydt* werdender *veel vuyligheden* in het *lichaem* *vergadert*, de welke *lichtelijck* een *verdorventheydt* *veroorfaken*, waer door dese *steekte* wert *opgeschift*.

Ten *vierden*, het al te *langh duerig waken*, alsoo het van *gelijcken* een *onnatuerlijcke hitte* *veroorfackt*, komt het hier met *de al te grootte bewegingh* over-een: *gelijck* oock het al te *veel slapen* met de *ledigheydt*.

En wat *sullen* wy voor het *laetste* van die *dingen* *seggen*, de welke *uytgeworpen* en *ingehouden* werden, als oock van de *beweging* van het *gemoedt*? Niemandt en kan *ontkennen* dat sy oock tot dese *steekte*, *gelijck* tot vele andere, *eenige hulpe* *by-brengen*.

Onder die *dingen* de welke *tegens* de *natuer* zijn, *saet* ons hier voor al aen te *mercken* de *besmettinge*. Dat dese *steekte* *besmettelijck* is, *blijckt* *klarelijck*: want wy werden *dagelijcks* *gewaer* dat den *eenen* van den *anderen* met dese *steekte* *besmet* wert, en dit *quaet* in een *Huys-gefin* met *kinderen* *vervult* *ingedrongen* zijnde, *sal* *selde* (even als de *Peste*, de welke dese *Pockken* hier in niet heel *ongelijck* en zijn) aen *eenen* *ophouden*. Doch wat dese *besmettinge* is, en op wat voor een *manier* sy hier *werckt*, dient ter *loops* eens *aengemerckt* te zijn. De *besmettingh* dan is een *voortbrengingh* van *soodanigen quaet*, waer mede een *steek lichaem* *belaft* is, in een *ander lichaem*. Hier toe werden *vereyft* drie *dingen*: voor *eerst* een *lichaem* dat *besinet* is: ten *tweeden* het *middel* hoe en waer door dese *besmettinge* *geschiedt*: en ten *derden* een *lichaem* het welke de *besmettinge* *onfangt*. Dese *moeten* alle een *sceekere* *over-een-komste* met *malkanderen* hebben, soo dat het *besinette* *sijn besmettingh* het *andere* kan mede *deelen*. Dese *mede-deelingh* *geschiedt* *wederom* door *driederley* *middel*: ofte door *aenrakingh*, wanneer het *besinette* een *onbesinet lichaem* *aenraeckt*: ofte door een *midden* of *tusschen-komingh* van *yet-wes* *anders*, *gelijck* als wanneer het *venijn* *uyt* een *besinet lichaem* in *eenige kleederen*, *bedden*, of *diergelijcke*, *werdt ingedrongen*, de welke *andere* *komen* aen te *trecken* ofte te *beslpen*: ofte door een *doordringingh* van de *lucht*, wanneer het *venijn* van een *besinet lichaem* de *lucht* *beviericht*, die *naederhandt* soo door de *inwafemingh* als door de *sweet-gaten* van *andere* *werdt* *ingetrocken*. Doch dese *besmettinghe* en *werdt* *niet* aen alle *menschen* *sonder onderscheyt* *mede-gedeeldt*, maer *alleen* aen die *geene*, in de welke de *inwendige oorsaeck* *schuytende*, nu *eenige* *bequaemheyd* om *opgeweekt* te *konnen* werden, *ghekrege* heeft. Soo sien wy dat *sommige* by *Pockige Kinderen* *slapende*, nochtans *geen letsel* daer van en *krijgen*: *andere* *wederom* werden sy *mede-gedeelt* van *bystaen* *alleen*. Dese dan hier soo *over-een-komende*, en een *steek lichaem* *bequaemheydt* *gekregen* *hebbende*, om door een *bequaem* *middel* *sijne vierigheydt* in een *ander lichaem*, in het welke een *bequaeme* *inwendige oorsaeck* is *schuytende*, *voort te faeyen*, soo *werdt* den *eenen* van den *anderen* door een *besmettinge*, met dese *Pockken* en *Maselen* *beviericht*. Soo dat *niet* te *onrecht* de *besmettinge* onder de *uytwendige oorsaecken* oock *geplaetst* moet worden.

Het IV. Capittel.

Van het onderscheyt der kinder Pocken en Maselen.

DE kennisse nu, soo van de *inwendige* en *voornaemste*, als van de *uytwendige* en *opwekkende oorsaken* *verkre-*

kregen hebben, te fullen wy tot het onderscheydt overtreden.

Wat belanght het onderscheyt het welke daer is tusschen de *Pocken* en *Maselen*, dat hebben wy al voorens in 't tweede Capittel klaer genoegh aangeweien, soo dat het overtolligh zijn soude, het selve hier wederom te verhalen. Alleen fullen wy spreken van de *Pocken*, waer uyt lichtelijck oock het onderscheyt der *Maselen*, voor soo veel als haer aengact, kan gemaectt werden.

Deze dan zijn of eygene of oneygene.

De eygene *Pocken* verschelen van malkander, ten opzicht van de vochten die de overhandt in het Moederlijcke bloedt hebben: soo bestaen sommige, gelijk in het voorgaende Capittel geslegt is, meest uyt een Galachtige vocht, sommige uyt een slymige, andere uyt een sware dicke en giftachtige, andere uyt een bloedige.

Hier van daen komt het onderscheydt van hare hoedanigheyt, genomen, dat sommige geelachtigh, sommige witachtigh, andere bruynachtigh, andere roodachtigh haer selve vertoonen.

Oock soo geeft de verscheydenheyt der vochten yedes tot hare rasse of trage voortkoming: want sommige openbaren haer in het begin van de sieckte, andere nae het verloop van eenige dagen, nae dat de vocht waer uyt sy voortkomen dick of dun, warm of kout is, en ras of traegh bewoerd.

En wat fullen wy seggen van de veel of weynigheyt der *Pocken*? Deze volgen oock de veel of weynigheyt der vochten: want daer de oorfaeck groot is, kan 't veroorsaecte niet kleyn zijn. Soo dat het geheele onderscheyt alleen aen de inwendige oorfaeck schijnt te hangen.

De oneygene zijn alleen in onse Tale bekennt, en zijn of *Wint-pocken*, of *Steen-pocken*.

De *Wint-pocken* zijn witte en klare Puyskens, ontrent van die groote gelijk Rasijne of Erweten, dewelcke over het gantsche lichaem opkomen.

De *Steen-pocken* zijn kleyne Puyskens met weynigh etter vervult, cyl en verre van een over het lichaem veripreydt.

Deze oneygene en zijn soo schadelijck niet als de eygene, zijn oock selde met sware Koortsen vergeselschapt, soo dat de siecken van dese niet heel licht bedde-vaest en raecten, dewijl sy van een kouder en waterachtiger vocht voortkomen.

Het V. Capittel.

Van de Ken-teecken en deser Sieckte.

DE Ken-teecken waer door dese sieckte bekennt wert, zijn teecken of van het toekomende, of van het tegenwoordige.

De teecken van het toekomende zijn soodanige, de welke ons aenwijsen dat dese sieckte onder de leden en op haer komste is. Deze zijn of onseckere en ongewisse, of seckere en gewisse teecken.

De onseckere en ongewisse geven alleen een vermoeden en achterdencken van de komste: Soo geven de besmette

lucht, de jonge jaren, den ommeganck met soodanige de welke dese sieckte alreede hebben, en een gestadige Koortse gesamentlijck, een vermoeden en achterdencken aen die gene, de welke dese sieckte nooyt gesinaect en hebben, van de selve te fullen krijgen.

De seckere teecken werden genomen uyt de toevallen, die dese sieckte gemeenelijck vergeselschappen.

Deze zijn voor eerst pijn in de lenden, de welke dickwils, alleen met een Koortse vergeselschapt zijnde, sonder met eenige van de volgende teecken vermenght te zijn, ons de toekomst van dese sieckte aenwijst. De oorfaeck van dese pijn schijnt de hitte en opkooeking van het bloedt te zijn: want de *grootte Ader*, de welke, gelijk als bekennt is, ontrent die plaetse gelegen is, is als dan seer vervult en uytgespannen, soo dat sy, gereckt zijnde, de naeste omleggende deelen perst, beswaert, en verhit, waer van als dan dese pijn verweckt wert.

Ten *tweeden*, een beswaerde Hooft-pijn, de welke veroorsaectt wert van de dampen die door de kooeking van het bloedt opwaerts aen na het hooft stijgen. Dese pijn is oock dickwils seer steekelachtigh en prickelachtigh, voornamentlijck, dan wanneer eenige scharpe vochten hier de overhandt hebben, soo datter somwijlen een veelvoudigh genies, door de Kittelingh en prickelingh der neus, die dese scharpe dampen veroorsaken, na volghet: Somwijlen verwecken sy door hare scherpigheyt een ontspringingh des neus, voornamentlijck dan wanneer eenigh bloedt mede opwaerts aengedreven wert. Somwijlen veroorsaectt sy in de oogen een onstekentheydt door hare groote hitte, soo dat de selve seer glinsterende in het hooft staen. Somwijlen doen sy door hare scherpigheyt de oogen traenen. Dickwils komter oock by dese pijn een raserny, wanneer de dampen de Herstenen te veel ontsellen.

Ten *derden*, een beswaerden aessem, een schorheydt in de keel, en een hoest: de welke veroorsaectt werden, ten deele van eenige scharpe vochten, die, door de onnatuerlijcke hitte des hoofts los gemaectt zijnde, op de Longe en Longe-pijp komen neder te vallen: ten deelen van de veelheyt der dampen, de welke de Borst vervullende, de Longe alsoo komen te persen en te benacuwen, dat de uyt en inwafemingh belet wert, en door haer scherpigheyt een kuch of schorheydt voortkomt.

Ten *vierden*, Hart-kloppingen en Hart-vangen. Dese werden veroorsaectt van een fenijnigheyt der vochten, die als dan door den dagelijckschen ommeloop van het bloedt het Hart besinnetten.

Ten *vijsden*, een scharpe prickelingh over het gantsche lichaem, voornamentlijck dan wanneer de *Pocken* of *Maselen* op haer uytkomen zijn: dewijl de scharpe dampen, en oock van gelijcke de vuurige vochten het vel als dan uytspannen, en door dien sy uyt-tocht soecken, het selve komen te quetsen, waer van dese prickelingh veroorsaectt wert.

Ten *sessten*, en ten laetsten, een gestadige Koortse, dewelcke haer selven altijd in het begin openbaert, en door hare hitte vechtijds een dorst en drooge mond mede brenght.

De oorfaeck van dese Koortse hebben wy al voorens geseght.

fight, de opkokingh en reuyingh van het bloed te zijn, soude derhalven overtolligh zijn, het selve hier wederom wijsloopigh te verhalen.

Deze dan alle te gelijk, ofte eenige van deselve in het bysonder, maecten ons kennelijck, dat dese Sieckte op haer komste is.

Doch hier dient oock gelet en onderscheyden te zijn, welke van beyde: te weten, de *Pocken* of *Maselen* op haer komste zijn. Dit konnen wy ten deelen uyt de voorgaende *Koortse* afmeten, de welke in de *Maselen* grooter, in de *Pocken* daer-en-tegens kleynder is: ten deelen uyt de toewallen, die ons voor teycken en gedient hebben, dewelcke in de *Pocken* grooter, in de *Maselen* daer-en-tegens kleynder zijn. Hier komt by, dat, soo wanneer yemant geen van beyde dese Sieckten oyt beproeft en heeft, gemeenelijck de *Pocken* de voortocht hebben: en soo wanneer yemant een van beyde gehadt heeft, staet veeltijds het andere te verwachten.

De Kenteecken, die ons de tegenwoordige Sieckte aenwijzen, zijn soo klaer, dat sy de selve de onervarene in de Genees-konst niet onbekent en zijn: want wanneer, nae dese voorverhaelde teekenen, het gantsche lichaem met roodachtige en witachtige Puysjens en Sweertjens bekleed wert, salder niemandt aen de *Pocken* twijfelen: en wanneer het met roode Flaeckjes en Stipjes over al beslaekt is, sal 't by yder een voor *Maselen* erkent werden. Maer te weten, wat vocht in dese of in geene *Pocken* meerder de overhandt heeft, gaet eygentlijck de Genees-konstenaeren aen. Dit dan werdt kennelijck uyt de koleur der *Pocken*, van de welke wy in het voorgaende Capittel gehandelt hebben.

Het VI. Capittel.

Van de Voorteecken der Sieckte.

DE Voorteecken van dese Sieckte wijzen ons drierley dingen aen: Voor eerst, de natuer van de sieckte: ten tweeden, den tijdt hoe lange sy gemeenelijck staet: en ten derden, de uytkomst van de selve.

Wat de natuer van dese Sieckte belanght, dit is een haestige en swaere Sieckte, die niet sonder kommer en sorge is, voornamentlijck in de volwassene, in de welke de natuer, door haere swachtheydt, ofte door de onbequaemheydt van de voornaemste oorlaeck, dit quaet in de Jonckheyt niet hebbende konnen voortbrengen, als dan in den Ouderdom de scheidinge met meerder kracht, door de vast gebondenheydt van het lichaem, moet uyt wercken, waer door het lichaem oock grooter gevaer komt te lyden: 't welck wy de voorlede Winter van 't jaer 1649 niet als al te veel gewaer geworden zijn.

Den tijdt hoe lange sy de menschen gemeenelijck quellen, is in de eene korter, in de andere langer. Want gemeenelijck eyndigen de *Maselen* op den sevenden dagh; de *Pocken* daer-en-tegens, dewijl sy wat verlanger voort komen als de *Maselen*, om dat sy van een diecker en trager vocht veroorloecht werden, eyndigen veeltijdt op den

veerthienden dagh. Doch dit geschiet veeltijts, maer niet altyds: want sommige zijn my voorgekomen in dewelcke de *Pocken* tot drie à vier weecken toe haer stant gehouden hebben, soo dat onder haere by nae verdrooghde rooven en schorfen tot drie reysen toe wederom nieuwe *Pocken* opquamen. Dit staet altydt vast, dat hoe sy eerder uytkomen, wanneer daer geen nieuwe stoffe by en komt, hoe sy oock eerder eyndigen.

De uytkomst en het eynde van dese Sieckte, is wel het voornaemste waer op hier behoort gelet te werden: want te konnen voorseggen, of dese Sieckte ten goeden ofte ten quaden sal eyndigen, en of den Siecken het leven behouden sal, of dat hy het selve sal moeten verliefen, en geeft geen kleyne luyter aen den Genees-konstenaer. Het is dan sulcks dat dese *Pocken* en *Maselen* ofte ten goeden, ofte ten quaden eyndigen: het welke wy als dan konnen voorseggen, wanneer wy de groote of kleynste van de sieckte, met de krachten van den Siecken gaen vergelijcken, en 't samen overwegen: want nae dat het eene of het andere de overhandt heeft, volghet oock het eene of het ander eynde.

De groote van de Sieckte werdt bekend, ten deelen uyt de selheydt van de *Koortse* met haere toevallen: ten deelen uyt de veelheydt, en quade gestalte der *Pocken* selve.

De kleynste van de Sieckte, werdt bekend uyt het tegenstrijdende van de groote.

De krachten werden afgemeten uyt de lijdtzaamheydt en verdraeghsaemheydt van den Siecken, oock uyt de werkingen van de Natuer selve, gelijk als sulcks in alle Sieckten geschiet.

Doch om hier wat breeder te gaen, sal ick de teekenen van een goede en quade uytkomst, wat klaerder voorstellen.

Een goede uytkomst dan wert verwacht wanneer de krachten veel zijn, de *Koortse* daer-en-tegens kleyn is, en niet sel aen en gaet, de toevallen weynigh zijn, en deselve *Koortse*, nae dat de *Pocken* uytgekomen zijn, den Siecken oft eenmael verlaet, ofte ten minsten met minder selheydt bestoockt: want hier uyt wert geoordeelt dat de vuurigheid uyt de Inwendige edele gedeelten al verhuyst en verplact is: het welke soo een verlichtingh aen de natuer geeft, dat al het quaet vermoeden wegh genomen werdt; te meer in dien de toevallen te gelijk met de *Koortse* den siecken oft eenmael verlaten, ofte vermindert werden.

Soo krijgen wy oock de hope, van een goede uytkomst uyt de *Pocken* selve: te weten, dan, wanneer de *Pocken* ras en lichtelijck voor den dagh komen: wanneer sy wit, sacht, en hoogh op staen en sweeren, soo dat sy malkanderen niet of nauwlijcks en raken: en dan te meer, wanneer het vel alleen, en niet de inwendige gedeelten beschadicht werden. Want hier uyt blijkt voor eerst de kracht van de natuer, dewelcke het quade bequaemelijck uytwaerts aen drijft, en alsoo de overhandt behoudt: ten anderen dat de vocht, die dese sieckte veroorlaeckt, niet als te quaedt en is. Het welke ons een vast vertrouwen geeft van een goede en gewensite uytkomst.

Aen d'ander zijde staet een quade uytkomst te verwachten, wanneer de *Koortse* selven sterck aengaet, en nae het

uyt-

uytkomen der *Pocken* niet afen neemt nochte en vermindert. Want hier uyt blijkt, dat de natuer de quade vochten geen meester geweest en is, nochte deselve bequamelijck van de inwendige Deelen na het Vel toe heeft kunnen uytwerpen, maer dat de Edele gedeelten als dan noch van de vuyligheyt beswaert werden, waer door de krachten oock het onderspit moeten delven. Wat de toevallen belanght, hoe dat die meerder en swaerder zijn, hoe dat 'er oock minder hope van 't leven te verwachten staet. Soo geven ons, nae dat de *Pocken* uytgekomen zijn, een raserny, een benaetheydt voor het Hart, dewelcke met een beswaerden Afem vermenght is, een langhduerigen hock, overtolligh braecken, een Rooden-loop, bloedigh water, swart water, een kleyn hope van een goede uytkomst.

De *Pocken* selve geven ons oock dickwils eenige quade teyckenen, uyt dewelcke wy yets quaets komen te vreesen. Soo geven ons de kleyne, platte, pitachtige, groenachtige, swartachtige, harde, veelvoudige, en die, dewelcke als tot malkanderen schynen gelooopen te zijn, en de eene op de andere kryge (gelijck *Avicenna* seght) een quaedt vermoeden: want dese vertoonen ons ten deelen de swackheyt van de uytwerpende macht, die de vuyligheyt niet bequaem heeft kunnen voort-stooten, waerom de *Pocken* als dan kleyn, plat, en pitachtigh blijven: ten deelen de veelvoudigheyt, dickheyt, en quade hoedanigheyt van de veroorsaekende vocht, waer door de *Pocken* veelvoudigh, hardt, groenachtigh, en swartachtigh haer selven vertoonen. Doch de quaetste van allen, en die t'eenemaal doodelijck zijn, zijn die, dewelcke, nae dat sy uytgekomen zijn, wederom inslaen: want hier door treckt de vuyligheyt, de welcke nu al in de uytwendige deelen haer plaets genomen hadde, te rugh nae de inwendige edele gedeelten toe, die daer van als overslopt werden, soo dat de Siecke veeltijds haer leven binnen weynigh uren komen te verliezen.

Het VII. Capittel.

Van de Genefsinge der Pocken en Maselen.

NA dat wy nu dese sieckte met hare oorsaecken, onderscheydt, kenteekenen, en voorteekenen voorgedragen hebben, sal het niet ongevoeligelijck zijn, dat wy de genefsinge hier oock een plaetsie verleenen, dewijl de kennis van een sieckte voor een goet Arts niet alleen genoeg en is, maer dat de wetenschap van deselve te kunnen genesen, oock ten hooghsten nootsaekelijck is.

Wat dan dese genefsinge belanght, die wert door drierley werkingen te wege gebracht: te weten, door een goede manier van leven, door de handtwerckingh der Heel-mestren, en door goede en bequame Genees-middelen.

Om dan voor eerst een goede manier van leven te houden, sal de Lucht waer in, en ontrent de Siecke haer selven onthouden, gematigt zijn, tusschen Koude en Hitte, soo nochtans dat zy meer na de warmte als koude is hellende, op dat de sweet-gaten bequaem geopent werden, en de uyt-wasemingh gemakelijck geschiede: want een koude lucht

sluyt de sweetgaten toe, belet de uytwasemingh, en liet gene de Natuer uytwaerts aen drijft, drijft zy wederom te rugge, waer door de *Pocken* als dan komen in te slaen, soo dat de Siecke in groot gevaer van haer leven komen te vallen. De al te groote Hitte, daer en tegens vermeerderd de Hitte van de Sieckte, en verweckt alsoo een bangigheyt en benaewtheyt van het Hert, waer dat flaeute en, hartvangen, en diergelijcke, door veroorsaekt werden. Om dan dese lucht te matigen, salmen des winters een Kamer voor den Siecken kiesen die na het Zuyden staet, deselve met vier verwarmen, alle tocht soo veel als mogelijk is weeren, en den Siecken warm nae gelegentheydt gedeckt houden. Des Soomers, wanneer de hitte van de lucht seer groot is, kan men een kamer kiesen die na het Noorden gelegen is, de selve met groene verkoelende kruyden besloeyen, en het decksel na gelegentheydt verminderen. Doch van soo een groote hitte en hebben wy hier te lande geen groote noodt, soo dat wy hier oock soo heel sorgvuldigh niet over en behoeven te zijn.

Den Siecken sal sich in het begin van dese sieckte van veel etens onthouden, op dat de Natuer die in het uytwerpen van de vochten nu besigh is, niet tot de kokingh van spijs en dranck verleydt en werde, en alsoo van haer werck afgetrocken zijnde, de uyt-dryvingh staect: te meer, oock alsoo selve de goede spijs in geen bequame gijl verandert kan werden, dewijl het lichaam met quade vochten vervuld is, gelijck by *Galenus In comm. ad aph. 10. Lib. 2.* blijkt. Doch naderhandt wanneer de *Pocken* ter dege uytgekomen zijn, en de koortse ofte verminderdt ofte wegh is, kan hy zijn lust met minder forge boeten, soo nochtans dat de spijs die hy nuttigh niet soudt, suer of scharp en zy, maer een weynigh verkoelende en wat bindende, ten zy het lichaam al te leer gesloten ware, op dat de hitte van het bloedt gematigt, en de Inwendige deelen versterckt mochten werden: gelijck als Appelen, Peeren, Quen gebraden, versche gekarrende Melck met een weynigh versche Boter opgekooct, en diergelijcke. Alle heete dingen, gelijck als *Passabalus Lib. 2. de curand. Morb.* seght, moeten hier gemijdt werden. Spijs die veel voedsel geeft, gelijck als Vlees, Eeyren en diergelijcke, is hier oock niet dienstigh.

Den siecken sal sich voor zijn dranck met kleyn-bier of gerste-water te vreden houden, waer in dat men een pop van Harts-hoorn en corael gevult kan doen hangen, op dat de inwendige deelen te beter van het Fenijn bevrijdt souden, mogen werden. Alle wijnen moeten hier gemijdt werden al hoe wel dat sommige den rooden wijn veel in 't gebruyck hebben: doch andere van beter gevoelen dringen hier seer tegen en seggen, dat zy door hare hitte niet alleen de hitte van de sieckte vermeerderd, maer oock het ingewant, en voornamentlijck de Nieren ontsaect en beviert, soo datter dickwils een groote loofingh van bloedt met de Waterloofingh vermenght, die de natuer van haer werck afleydt, door veroorsaekt wert, door dien het bloedt als dan niet uytwaerts aen na het vel toe, maer innewaerts aen na de Nieren toetrocken zijnde, den drift van de natuer beledt, het ingewant verzwackt, en overslopt, waer van de Siecke in groot gevaer van haer leven komen te geraken,

ken, gelijk het selve in het voorgaende Capittel ter loops is aengewesen. Dit selve is my onlanghs oock in seecker Dochterje van ontrent thien of elf jaren oudt voorgekomen, het welke in een tamelijk goet gestel van de sieckte zijnde, en haer lust in den rooden wijn wat overtolligh geboedt hebbende, in soodanigen bloedt-loosfingh verviel, dat zy in plaets van water niet als klaer bloedt met soo een menichte quijt wiert, dat haer niet alleen de krachten quamen te begeven, maer oock de *Pocken* selve, die nu al klaer op begonnen te sweeren, plat wierden en infloegen, waer na binnen korten tijdt de doot gevolgt is.

In dese sieckte is een Natuerlijcke slaep niet quaet, maer al te veel is schadelijk: want daer door soude lichtelijck de uytgedreve vuyligheydt wederom innewaerts aengetrocken werden. Den onvergelyklijcken *Hippocrates*, hout het al te veel slapen in sieckten, gelijk als oock het al te langhduerigh waken, in sijn driede kortbandige spreuck van sijn tweede boeck, *Aph. 3. Lib. 2.* voor schadelijk.

Het lichaem moet natuerlijcker wijze open zijn, op dat de vuyligheydt niet al te seer en kome te rotten, en de sieckte vermeerdere: het welke, indien het te seer gelosten is, met een sachte Clysteer of setpille, gelijk hier na breeder sal aengewesen werden, kan geopent werden.

Groote droefheydt, sware gedachten, schrick, sorgh, en vreesen mpeten hier aen een zyde gestelt zijn: want daer door werden de geesten met het bloedt innewaerts aengetrocken, soo dat de *Pocken* lichtelijck souden komen in te slaen. Groote vreugde (nochtans) en blyfchap en komen met geen sieckte over een: maer den *Artz* sal hier op letten, dat hy altijd den Siecken soo veel hoops van geneesinge geeft als 't mogelijk is, op dat het Hert eenighins verheugnt, en de Geesten uytwaerts aangedreven mogen werden.

Ten tweeden, wat de handtwerckingh der Heelmeesteren aengaet: hier heeft het Ader-laten plaets, het welke in het begin van de sieckte, eer de *Pocken* of *Mafelen* haer selven noch vertoonen, in het werck gestelt zijnde, voor een van de voornaemste middelen gehouden werdt, waer door de sieckte haer kracht komt te verliefen, gelijk *Galenus*, 6. *Epidem. comm. 2. tex. 30.* en *Avicenna*, *Lip. 4. Fem. 1. tract. 4. cap. 10.* en met haer alle navolgende Genees-konstenaren getuygen. Want de groote van de oorsaeck werdt hier door verkleynt, de veete van het bloedt verminderdt, de overtollige hitte uytgeblust, en de natuer, die besich is met de vuyligheydt uytwaerts aen te drijven, in hare werckingh geholpen. Het welke ons de natuer oock dick wilselre leert, wanneer zy, door de veelheydt van het bloedt overladen zijnde, haer selven door het bloeden uyt den neus komt te ontlafen, soo dat het de Siecke als dan veel lichter krijgen, en met minder moeyte en sorgh tot haer voorige gelontheydt geraecken. Het welke *Epiphanius Ferdinandus* (*Loc. citat.*) oock getuyghet, en seght vele en verlicheyde *Kinderen* gekent te hebben, die, in het begin van dese sieckte veel bloedts uyt haer neus quijt geworden zijnde, haer selven niet alleen daer van beter bevonden, maer oock minder *Pocken* en *Mafelen* kregen. En *Johannes Schonckius* (*In observ. Lib. 6. De morb. epidem.*) Schrijft dat sijn eygen Hays-vrou ontrent de veertigh Jaren oudt zijnde, na dat zy seven maenden hadde swanger

gewest, met dese sieckte bevangen wierdt, en een groote loosfingh van bloedt uyt de neus haer overgekomen zijnde, seer geluckelijck, sonder schade van hare vrucht, tot hare voorige gefondt heydt geraeckt is. Diergelijcke komt ons dagelijcks voor, 't welck niet alleen door de ondervindingh, maer oock door de reden selve bevesticht kan werden: want dese bloedt-loosfingh en is geen toevallige uytstortingh van een overwonne natuer, gelijk van de Nieren stracks geseght is, maer een behoorelijcke ontlafingh van een overwinnende natuer, die haere vuyligheydt niet inwaerts aen na de Edele Ingewanden en treckt, maer deselve tot in de buytenste Aderen toe drijft en uytwerpt, soo dat hier den drift van de natuer gevolgt werdt. De Artzen dan, als helpers en volgers van de natuer, gebiedten hier, niet sonder groot reden en geluckigen voortgangh, het Ader-laten. Doch om het selve wel in 't werck te stellen, moet 'er niet alleen gesien en gelet werden op den bequamen tijdt van de sieckte, maer oock op den bequamen ouderdom van de Siecke: want Jonge *Kinderen* een Ader te willen openen, en laet ons haere teerheydt van jaeren niet toe: aen dese zijn de Italianen in plaets van Ader-laten, het setten van Koppen ge woon, het welke by ons soo seer in 't gebruyck niet en is. Wy Laeten dan die alleen, welckers gemaetigheydt, tijdt van sieckte, en ouderdom het Ader-laten toelaet.

Ten derden, en ten laetsten, komen ons voor de Geneesmiddelen die in dese sieckte gebruyckt werden. Dese zijn veele en verscheyden, van de welke sommige de natuer ontlafen door het uytwerpen, verminderen, en verbeteren van de veroorsaeckende vuyligheydt: sommige beschermen en bewaren soo de inwendige als de uytwendige gedeelten van het Lichaem, door het wechnemen der toevallen.

Wat de eerste soorts belanght, hier werdt getwijfelt of de Kamer-gangh maeckende genees-middelen hier oock plaets hebben ofte niet? Waer op met ondersicheyt by veele geantwoordt werdt, dat de starcke en selle af-treck-makende Genees-middelen, hier geenins gebruyckt en mogen werden, op dat de natuer van haer werck niet misleydt en afgetrocken en werde: maer dat de sachte, en die gene de welke het lichaem sonder groote bewegingh schoon maecken, hier eenighins gebruyckt konnen werden. Want *Galenus* (*Loc. citat.*) pleeght in breede Puyfijens, dat veele op *Pocken* duyden, niet alleen ter Ader te laeten, gelijk oock by ons aen-gewesen is, maer oock Kamer-gangh-maekende genees-middelen in te geven. 't Welck van veele huydendaeghs naegevolgt werdt, die in het begin van de sieckte, nae de negen-en-twintighste korebondige spreuck van het tweede Boeck, van den grooten *Hippocrates*, haer Sieckens lichaem, met eenige sachte af-treck-maekende Genees-middelen, gelijk als *Manna*, *Cassia*, *Tamarinde*, en diergelijcke, gewoon zijn te bewegen: andere doen dit in het af-gaen van de sieckte. Doch al-hoe-wel dit in 't algemeyn eenighins schyn't plaets te konnen grypen, soo wil ick nochtans alle voorfichtige Artzen geraden hebben, haer selven in het voorforgen der Siecken hier soo veel van te onthouden als 't mogelijk is: want hoe sacht dat deselve wercken, dewijl sy niettemin van boven tot beneden moeten doorgaen, kan het oock niet minder zijn, of

of het gantsche lichaem werd van de selve bewogen, soo dat lichtelijck in de reuyingh van het bloedt een lichte natuer van haer werck soude afgetrocken werden: want in de reuyingh van het bloedt werden de lichamen dickwils rasser en lossen bewogen, soo dat in sachte lichamen sachte Genees-middelen sterck zijn. En in het laetste van de sieckte, soude lichtelijck, het lichaem door de voorgaende sieckte verswackte zijnde, tot een onstoppelijcke loop gebracht werden. Maer om nochtans de natuer hier eenige ontlastingh te geven, op dat de vuyligheyt de welke in de Dermen besloten leghet, door al te grooten slot van het lichaem niet al te seer en kome te verharden, en niet hare stage opstijgende vuyle en stinckende dampen het Hardt met de Edelen gedeelten van het lichaem en beschadige, en is 'er niet dat meer van alle verstandig: Genees-Konstenaeren gepresen werdt, als het setten van een Clysteer. Dit segge ick, en is tot noch toe van geene vollinnige, hoewel schoon van eenige bequyle Beste-moeren, tegen gesproocken: want hier door werdt de vuyligheyt uyt de Darmen bequaem, sonder eenige ontseltenisse van het lichaem, getrocken: ja dat meer is, de Dermen selve kunnen hier door versacht en genesen werden, even gelijk als de Keel-derm door een Gorgel-water, dewijl de Clysteer of versachtende alleen, of met af-treck-makende Genees-middelen daer onder vermengt, na dat een scherpsinnigh Genees-Konstenaer vindt noodigh te zijn, gemaect kan werden: gelijk als wanneer wy neemen wortelen van witte Malbe, Kaerjes blaen, Viole blaen, Tamingel-kruys blaen, gepelde Gerst, Camille Bloemen, Bladen van roode Roosen, en koocken dit te samen op, mengen naderhandt onder het gekleynsde sap Olie van Roosen, of van Viole voor een Clysteer: en wanneer wy de selve at-dryvender begeeren, soo kan daer tot versterkingh eenigh af-set-makend Genees-middel, gelijk als *Diacatholicon*, of diergelijcke onder vermengt werden. Oock soo komen hier de Set-pillen te pas, die van *Honingh, Soudt*, en *stef van enckele Hiera* toe-bereydt kunnen werden. Alles om een bequame ontlastingh te maecten.

Het lichaem nu op foodanigen manier van sijne overtollige vuyligheyt, de welke in de Dermen schuyde, ontlast zijnde, staet het voorts den Genees-Konstenaer te verforgen, by al dien de natuer een weynigh traegh in haer werck seheen te blijven, dat de opkomende vuyligheyt uyt de inwendige gedeelten na het Vel toe gedreven wert: volgens den regel van den wijzen *Hippocrates*, *Aphor. 21. Lib. 1.* die seght, *datmen die dingen, dewelcke uytgedreven moeten werden, daer na toe sal leyden, daer sy meest na toe schijnen te hollen.* Het welke hier geschieden kan door *Drancken* die gekooct kunnen werden van *Venckel-wortelen*, *Pieterely-wortelen*, *Bladen van Venus-haar*, van *Carduus Benedictus*, *Lange Rosijnen*, *Vijgen*, *Anijs-zaed*, *Venckel-zaed*, en *zaed van Cytraemen*. Het *Vijge-bier* werdt hier oock seer gepresen, dewijl het suyvert, versacht, en sweet verweckt.

Hier behalven moeter oock forge gedragen werden om de quaetheyt en fenynigheyt de welke met dese sieckte vermengt is te matigen: het welke kan te wege gebracht werden, door foodanige *Hart-sterckende Genees-middelen*

die het fenijn tegen slaen: gelijk, *Oest-Indische Lapis Bezaer*, *Roo-toebereyde Coralen*, *Schraffel van Tvoor*, *been uyt een Harten-ber*, en diergelijcke; waer by somtijds oock wel wat *Veneedsche Thriakel* kan gedaen werden, wanneer de hitte in het lichaem niet al te groot en is.

De tweede soorte van Genees-midden zijn die, de welke soo de inwendige als de uytwendige deelen van het lichaem van alle toevallen genesen. De inwendige deelen, die hier veeltijds meest te lyden hebben, hebben wy in het tweede Capittel gefeght te zijn, den Gorgel, de Longe met hare Pijpe, de Dermen, en de Nieren.

Wanneer dan den Gorgel van dit quaedt aengevochten werdt, soo dat het swelgen, of belet wert, ofte beuwarelijck geschiet, als dan gebruycken wy Gorgel-wateren gekooct van *Witte Hennst-wortel*, *Viole blaen*, *Weegbreeblaen*, *Klim blaen*, *Kaerjes blaen*, *gepelde Gerst*, *Roo Roofe blaen*, *schellen van Gramet-Appelen*, en *Alwyn*, onder welckers gekleynsde sap gemengt kan werden, *Syroop van Viole*, met wat *Syroop van Moerbessen*. Soodanigen Gorgel-Water bevrijt de Keel seer voor alle quaet datter nae toe soude mogen komen, hout den wegh open, en belet door sijn bindende kracht, dat de geswellen de Kele niet al te seer en sluyten, het welke andersints een groot quaet soude veroorsaeken. Doch de kleyne Kinderen en konnen foodanige Gorgel-wateren niet wel gebruycken, daerom onderhouden wy die veeltijds met *Licklicien*, die wy maecten van *Syroop van Granaten*, van *Moerbessen*, van *drooge Roosen*, en van *Viole*. By al diender eenige merckelijcke sweeringen door de veelheyt der *POCKEN* in den Gorgel sich selven openbaren, waer door den Siecken in een ongelegentheyt komt te geraken, soo maecten wy veeltijds een Gorgel-water van *Witte Lely wortelen*, *Witte Hooft-wortelen*, *Kaerjes blaen*, *Viole blaen*, *Witte Malve*, *gepelde Gerst*, *Vijgen* en *Lange Rosijnen*, welke te samen met Water opgelouden zijnde, kan men onder het gekleynsde sap wat *Syroop van Viole* met wat *Honingh van Roosen* gemengt werden. Dit doet de sweeren rypen en suyvert oock de selve.

Indien de Longe en den Roepseer seer werden aengetast, soo dat 'er een schorheyt, korten Afem, ofte een verslickingh schijnt te willen volgen, soo gebruycken wy foodanige Genees-middelen die de Borst toe-geeygent zijn, gelijk als *Syroop van Venus Hayr*, van *Hoef-blaen*, van *Soethoudt*, van *Viole*, *Lochsamen* & *expertum*, en diergelijcke. Oock kan daer een Borst-dranck toebereyt werden van *Witte Hennst-wortel*, *Viole blaen*, *Hoef-blaen*, *Venus Hayr*, *Lange Rosijnen*, *Korenten*, en *Soethoudt*, in welckers doorgekleynde sap eenige van de boven genoemde Syropen kan gemengt werden.

De Darmen komen hier oock niet selde te lyden, soo dat sy haer behoorelijck werck niet en kunnen uytvoeren, maer laten alles wat in haer komt, sonder eenige veranderinge door loopen, somwijlen wel soo, dat 'er een Rooden loop uyt voort komt. Dese dan kunnen bewaert en beschermt werden voor een toekomstende loop, met *Weegbree-water* en *Tormentil-water* gemengt en soet gemaect met *Syroop van drooge Roosen* of van *Queen*, het welck voor

een *Julep* kan gedroncken werden. Oock in sodanige be-
kommeringh is *versche gekarende Melck*, *opgewelt met Doo-
ren van Eyeren* en een weynigh *versche Boter* seer goet ge-
droncken. Doch indien den Rooden loop nu alreede den
Siecken quelt, sal de selve genesen werden, soo 't moge-
lijk is, door foodanige Genees-middelen, als den Rooden
loop toe-geeygent zijn.

Indien de Nieren, door den menighvuldigen overlast
die haer werdt aengedaen, gelijk hier vooren breeder ver-
huelt is, komen te lyden en tot sweeren te raken, soo datter
met het water veel bloedis geloost werdt, als dan gebruycken
wy *Veneetsche Terebintijn* in *Weeghbree water* gewassen,
en tot de hooghte van Pillen opgekoocht: anderfints kan
de selve voor die gene, die de Pillen, niet al te garen en ge-
bruycken, met een weynigh van een *Dooyer van een Ey*,
en eenigh nat in een vyfel vermenght, bequaem ingeno-
men werden. Somtijds, wanneer de *Terebintijn* tot Pillen
gemaect wert, kander by gedaen werden wat *Drop van
Soet-hout*, *Tragacanth*, *Bolus Armena*, en *Trochysc. de Alke-
kenge*, na dat de nootakelijckheit sal vereyfschen. Ander-
fints kan men oock eenige andere genees-middelen toebe-
reyden die ingedroncken konnen werden, soo als een re-
delijk Artz goet vinden sal.

War belangt de uytwendige deelen van ons lichaem, die
werden hier oock dickwils seer ontsicht aengetaft, en voor-
namentlijk de oogen, en den neus, die als dan oock hulpe
toegebracht moet werden.

Om de lijdende oogen te helpen, en voor alle toevallen
te beschermen, konnen ons tot troost dienen *Ros-water*,
Weeghbree-water, en *Oogen-tract-water*, met een weynigh
toebereyde Tutie, *Witte Suycer-Kandy*, en *Safferaen* ghe-
menght: Doch indien wy bemerken datter een seer groote
pijn en weedom in de oogen is, kander wat *Trochisc. Alb.
Rhafis cum opio* by gemenght werden. Sooder een Schelle
of Parel op 't oogh begint te komen, kan men *Witte Suycer-
Kandy* seer hyn gestooten nemen, en blaesen die door
een schacht van een penne dickwils in 't oogh. Wanneer
de Oogh-schelen door al te grooten vierigheit seer gefwol-

len en toegesloten zijn, soo dat den Siecken het sien beno-
men wert, soo kan men de oogen met eenige *Bedt-wate-
ren*, die van *Lijnzaet-meel*, *Fenugriek*, *Kaerjes-blaen*, en
diergelijcke ghekoockt werden, betten. Hier hebbe ick
dickwils *soeten Room* gemenght met wat *Saffraen*, met goet
geluck sien gebruycken. De Moeders die van hare *Pockige
kinderen* niet al te vijsen zijn, plegen haer de oogen op te
lecken: 't welck niet quaet is voor de oogen, maer wat vijs
voor de tongh.

De meeste schade die de neus komt te lijden is in hare
holten en neus-gaten, alwaer sy dickwils tot sweeren komt.
Dese bestrijcken wy als dan met *Oly van Soete Amandelen*:
ofte oock wel met *Sap van Weeghbree* en *Oly van Eyeren*
vermenght, alles na eys van faecken.

Dese deelen, tot welckers hulpe ons de nootfaeckelijck-
heit dringht, aldus voorsien zijnde, staet ons voor het laet-
ste, op dat wy oock de *schoonheit* te hulpe komen, op het
aengesicht te letten: want dit wert dickwils seer swaer aen-
getaft, soo dat die, de welke te vooren schoon scheen te
zijn, naderhand soo verrimpelt en verschoeyt werdt, dat
hy sich selfs 't eenmael ongelijck is. Om dit voort te komen
gebruycken sommige een *Goude*, sommige een *Silvere*,
andere een *Stale naelde*, waer mede sy *Pock* voor *Pock* door-
stecken, en den etter alsoo uytlaeten, op dat de selve niet
diep en come in te eten. Sommighe gebruycken en hier om
het aengesicht te versachten, *Gebuttert Bier*, of *Schape-nat*
daer *Graenwe Erweten* in gekoocht zijn, waer mede sy het
selve botten. De *Pocken* nu afgevallen zijnde, werden de
Lick-teecken en *Pitten* verkleynt en vermindert door
het bestrijcken met het *vet* dat van een *Ham* afgeslooden is:
so oock van gelijcke, *oudt Speck in de vlam gebraden* en met
versch water afgewassen, maect het aengesicht gladt en
eisen. *Honigh* vermenght met *Zee-schuym* en *Witte Suycer-
Kandy*, werdt hier voor seer goet gehouden. Soo zijnder
oock vericheyde wateren en strijcklelen ten desen eynde by
andere gevonden, de welke, alsoo sy veele en vericheyde
zijn, sullen wy de selve hier overflaen, en ons met het voort-
verhaelde vergenoeght houden.

TOEWORP

Aende

HEELMEESTERS.

DE gantsche verhandelingh der Genees-konste door Godts
weldaet afgevaerdigt hebbende, schenck ick, u luyden,
voor een toegift, en over-maet, een *vermits Spiege-
lingh*, betreffende 't *Hayr wesen*. Beleed' door *Fortunatum
Plempium*, *Amsterdammer Artz en Wijsgeer*. Tot welke ick
gemilliger gedreven ben, vermits ick sie, dat ghy *Heel-meesters*
boren u heylsaem handt-werck meertijds in 't *Hayr* verwert
zijn. Het welck aengemerckt, van yeder voor natuers uytsehat

gereeckent en gehouden wert, mogt u luy en schempert verwij-
ten, al of ghy geschnickt waert om de onnutte en uyt-gemonster-
de natuers uyligheit te scheyden. Derhalven *Plempius* van
u aller eer en achtigh geswooren *Voor-vechter*, sal hem hier
onderwinden met wisse *Besuyt-reedenen* te betoogen, dat lof
Hayr geen uyt-werck, maer eygentlijk een gedeelte onses lic-
hatens zy, even gelijck de *handen* en *voeten*. Om tot welck te
geraken, is te slechten dit

GE-

G E S C H I L

Of het Hayr gezielt is, en waerachtelijck gevoedt wordt.

Door D^r. V. F. PLEMPIUS.

Daer uyt besloten wordt dat het hayr geen uyt-worp, maer eygentlijck een gedeelte aen des lichaems zy, even als de handen en voeten.

Voor een grondt-veft is hier te weten, dat de oude en wijse *Aristen* tweevoudige voeding ons voorgedragen hebben: een echte en waerachtige, in de welke het inghenomen voedsel door voorbereydingh verwisselt wordt, en eyndelijck den ziel van 't gevoede aantreckt. Soodanige voedingh is in de Boomen, Beeften, en Menschen. d'Andere is een bastaert-voeding, in de welke het geene gevoedt wordt, maer door uytterlijcke aenklevingh en begroeyingh van stof waft. Suleke voedingh men verneemt in de Steenen en Bergh-werken, die ongezielt zijn. Hier by noch voor te weten staet, dat de *Wijfgeren* drierley gedaente der zielen stellen. Een voedende, den Boomen eygen: De tweede gevoelende, den Beeften verleent: De derde redelijcke, den Menschen geschoncken. Nu is dan de vraegh, of het Hayr door aensettingh des stoffs gevoedt wordt, en ongezielt is gelijk de steenen, of gelijk de boomen en bladeren der selfde door ingetrocken en verandert voedsel onderhouden wordt, en naevolgens oock ghezielt is. De *Vorst* der *Wijfgeeren* *Aristoteles*, en *Galenus*, de *Prins* der *Artzen*, toestemmen en leeren volstreckelijck, dat het Hayr natuers uytichot is: Des ongezielt, en door aen-baggingh van stof gevoedt wort. Dese groote *Konst*-oversten volghet sonder omsicht 't heele leger der *Nakomelingen*, bescheydende, dat het selve van 't overschot des darden kookinghs voort-geteelt wort, 't welck geduerighlijck met de wortelen van 't Hayr sich verwoegende, dringht en parst het uytwaerts. My dwinght de gewisse tot overloopingh: Want ick in hun bewijs-spreucken geensins vernoecht ben. Dies sal de mijne voordragen, na mijn achttingh, onwederleglijcke, die ghy overwegen meught: doch niet voor-oordeelende wie welcken tegen-spreect, maer wat van den tegen-spreecker ingebracht wordt. En voor-eerst dood' ick die groote *Leermeefters* met hun eygen geweer: *Aristoteles* in de thiende sné van zijn donckere *Vragen*, schrijft dat de *Wol* door het eygen voedsel des vleysch onderhouden wordt. Maer de *Wol*, gelijk hy selfs aenteyckent, is niet dan vlechtingh en t'samen-loop van Hayr; Des gewordt het Hayr oock niet van 't uytwalmendelicht overschot des natuers. Noch seyt de selve *Schrijver*, dat, soo men het Hayr grondelijck uyt-wortelt, men verneemt bloedt nae te volgen. Dies aen de wortel van 't Hayr bloedt gevonden wort: Tot wat eynde als tot des selfs voedingh? *Galenus* genesende *Hoofts*-kaelheyt nae een algemeene lichaems ontlofingh, gebiedt dat men door uyttreckende plaetselijcke *Genees*-middelen 't bloedt nae 't hooft toehale. Waerom doch? dan om dat

dit het voedsel sal wesen van 't Hayr? Daerom oock wiens huyt door harde wrijvingh niet en root, diens kaelheyt ongeneelijck geoordeelt wort, overmidts het goet-fockig' bloedt tot de uytterlijcke omloop des huys niet door-dringen kan. Daer-en-boven is 't dat het Hayr door eenighe siekten wit en vlassigh wordende, wederom daer nae sijn oude verwantrecken kan, ghelijck ons *Aristoteles* vroet maeckt, volghet nootzakelijck, dat het Hayr waerachtelijck door sijn gantsche lijf gevoedt wort. Hier by soo in de rechte grijf heyt des ouderdoms 't Hayr in 't sop begint te graeuwen, niet in de wortel; *Seker* is 't, dat het voedsel tot het sop sich verspreyden moet. Ten uyt-eynde, is 't dat op een nacht het Hayr haestelijck graeuwen kan, gelijk in sommige waergenomen is: dese haestighe en onversienlijcke verws-verwisselingh kan niet bestaen, noch oock verstaen worden sonder uytdeydingh en doordringingh des voedsels tot het opperste spitse des Hayrs. Derhalven moet het selve door waerachtige en eygentlijcke voeding te wassen geseft worden. Dit wort noch meer versterckt met 't voorwerp des *Poolfchen* siekte, de verwerringh of vlechtingh des Hayrs ghenoeemt: In de welke uyt het afgesneden Hayr men bloedt siet loopen, tot versekeringh dat 't selve hol zy. De *Hoogh*-geleerde *Gesnerus* getuyghet desgelijcks, dat het Hayr des *Eelants* met innerlijcke holligheyt door-boort is: ontwijffelijck om door-tocht te geven aen 't voedsel. De schachten of veeren der *Voglen*, die met merckelijcke holligheyt begaeft zijn, neemt men waer een *Adertjen* in sich ge-ent te hebben. Waerom worden doch de *Hayren* in dier voegen oock niet gevoedt, gemerckt sy een-aerdigh zijn? Voorwaer in gelijk-formige of een-aerdige dingen wort altijd een en de selfde wijze van den *Wijfen* *Schepper* onderhouden. De scherpsinnige *Scaliger* alle dinghen ten diepsten door-grondende, heeft dit achteloofelijck overgeloopen. Het Hayr, seyd hy, wort niet van binnen gevoedt, noch afgesneden zijnde, waft waerachtelijck, maer van onder neemt het sijn voedsel, gelijk de *Steenen* groeyen door verhardingh van d'aenklevende aert, soo groeyen en wassen de *Hayren* door aensettingh des stoffs, die den voorgaenden uyt stoot: niet door waerachtige groeyingh, de welke na alle metinge geschieden moet. Bchalven dat dit gevoelen genoeghsaem door de voor-gesonden *Bewijsredenen* verslagen is, soo gelieft my nochtans 't selve wederom te verpletten, dat het niet her-recht kan worden. Ick segh dan, dat het Hayr van binnen en waerachtelijck gevoedt wort: want het selve afgesneden zijnde, is boven stomp en plomp; 't Welck nochtans daer na in 't wassen scherpt.

scherpt. Dit is in waerheyt een onontsluytelijck besluyt, dat het door ingenomen voedsel onderhouden wordt; want soo 't van onder maer opgedrongen wiert, soude altijd boven stomp blijven. Het waft dan waerachtelijck even als de kruyderen des Aertrijcks, die men oock, afgesnoeyt wessende, siet verspitfen. Met de welcke 't Hayr oock dit gemeen heeft, dat het sich in 't wassen in twee of drie somtijds spouwt. Daer-en-boven hoe het meer afgemaeyt wort, hoe 't gewilliger opschiet: Van wiens reden den Hoveniers niet onbewust is. Hoort noch yet vreemts, 't gene tot noch toe ongeweten is geweest: Ghy meent dat elck Hayrtje ront is, maer beschouwt het door de nieuw-gevonden vergrootende kijck-glasen, en sult ondervinden, dat het vierkant is, gelijk de stelen van eenige kruyderen. Het welck dat wy nu soo niet waernemen, is den swackheyt onses gesichts toe te eygenen. Nu dat 't hayr na alle metinge mede groeyt, blijkt in de kinderen, in de welke op de wijze van alle andere gedeelten 't selve vergroot in langhte, breete, en dichte; ja oock in stijghheyt of hardigheyt als een naerligh waernemer ondervinden kan. Voeght hier by: wanneer het Hayr tot de grootheyt, hem van de natuer bepaelt, gekomen is, dat het niet kan verlanght worden, gelijk in al onsen gedeelten gebeurt: Hier over schiet op 't lest een opwerp te ontbinden, 't welck van d'andere zijde als 't voornaemste voorgeslagen wort: Te weten, dat het Hayr in de dooden en op-gehangenen waft: dies kan aen 't selve geen Ziel toegeschreven worden. Ick antwoorde: Dit geen waerachtigh, maer alleen een schijn-waerdom te wesen: Overmidts dese lichamen verdorren, en de huyt opdroogende neerdruckt of ingetrocken wordt: dies volgens stroect sich 't Hayr meer uytwaerts, niet dat het meer gewassen zy. Maer (roepen sy wederom) het waft in foodanige lichamen tot sulcke merckelijcke langhte, dat d'inkrimpingh des huyts die geensins verleenen kan; te weten, een half voet, een voet, ja een elle: Gelijk sy verklaren sich berecht te zijn van de Graf-makers, dien dese voorvallen wel ontmoeten. Dese tegen-roep stel ick aldus: aennemende hun op-werp als een ware voorstellingh, houde niet te min dat in dit geval oock het Hayr door waerachtige zielijcke voedingh en groeyingh waft: want alhoewel het lichaam van de redelijcke Ziel, en werckinge des selfs door de doot ontset wort, 't Hayr nochtans behoudt sich de wassende Ziel, die wy voor geseydt hebben den kruyderen eygen te zijn: Nu gelijk dese door een zielijcke en echte voedingh te wassen van yeder bekennt wort, soo moet oock aen dat, de selfde wijze van groeyingh niet geweygert wor-

den. Voorts dat de wassende Ziel in het lichaam blijven kan, de redelijcke verhuysende: of dat dese twee onderling gescheyden kunnen worden, blijkt uyt onses selfs scheidung. Want volgens 't meeste gevoelen der Geleerden, na de veertigh dagen wordt eerst de redelijcke Ziel in den ontfangen vrucht van Godt ingestort. Voorwaer desen tijdt wiert hy gevoedt: En door welcks kracht doch, dan des wassenden Ziels? Weshalven *Aristoteles* yewers seydt, dat de vrucht in de Lijff-moeder eerstelijck leeft het leven van een gewas. Al dese opgehoopte besluyt-redenen overwegende, word' ick vervoert om te beweeren, dat het Hayr geen uytshot en is, maer een gezielt deel van ons lichaam, 't welck van binnen door in-getrocken en verandert voedsel waerachtighlijck toentem. Welck gevoelen niemant verwerpe, 't en zy hy de voorgebrochte wisse betooginge door bondiger en wichtiger bewijs-redenen verwacke.

Hier mede versegel ick dese mijn verhandelingh: In de welke soo ick u luyder verwachtingh bedrogen heb, of niet ten vollen vernoecht; wilt nochtans daerom mijn dienst-vaerdigheyt, u luy op-geoffert, niet smadelijck verwerpen. Voorwaer soo ick niet onwaardigh gekent werde, om van u luy somwijl gelesen te worden: acht ick my een groote vrucht, niet alleen van dit werck, maer van mijn heele voor-geleefde tijdt door u luyder bysondere weldaet verkregen te hebben: geen ander lof, noch prijs, noch loon ick jaegh. Maer wensch oock niet aen elck een te behagen, want dit evenwel berispelijck is, als gericht te zijn om alle mans goet te besitten. Boerdig seyde de argh-litige Wijs-geer *Bion*, en waer: Die aen yeder smaken wil, het was van noode, dat hy in foete Bastaert-wijn, of in Pastey veranderde; ja noch was hy daer dan niet van verfekert. Voorts den nijdigheyt nedrigh in het gemoedt te komen, begeer ick niet: Doch tracht mede niet haer hooghmoedelijck te overwinnen, maer te versmaden veel liever, en achten niet meer als een Schiltpadt de Vliegen.

MICHIEL H^r. van MONTAGNE,

In sijn 3. Boeck van sijn *Essais* aen
het 1x Hoofstuck.

HET eynde van de Heel-meester is geensins het quade vlees te doen sterven, zijnde dit alleen sijn wegh tot de genesing; maer hy siet verder, namentlijck om de natuer te doen herboren wesen, en het deel tot sijn behoerlijcke gestalten te brengen.

E Y N D E.

R E.

R E G I S T E R

der

C A P I T T E L E N

Van het Derde Deel der Genees-konfte, genaemt
de Heel-konft, handelende op het

Eerfte Deel

Van het Lof der Heel-konfte.

Fol: 1

Cap.		Fol:
1.	Van enkele en gemengde Heel-middelen die facht en krachtigh verkoelen, oock die pijn verdooven, aenmerckinge op haer voerfichtigh gebruyck.	10
2.	Van enkele en gemengde te rugh-drijvende Heel-middelen, en maniere om die te gebruycken.	11
3.	Van plakende en toeklevende Heel-middelen.	15
4.	Van pijn-ftillende middelen door verfachtinge.	21
5.	verdoovinge.	22
6.	Van verfachkende, ontdoende, lucht-govende en verteerende middelen.	23
7.	Van verdumende Heel-middelen.	27
8.	Van verteerende Heel-middelen.	29
9.	Van treckende Heel-middelen.	30
10.	Van verteerende en verfmidende middelen, oock blaer-treckende, als Spaense Vliegen, Koppen, Fontanellen, Sétors.	32
11.	Van rijpende en etter-makende Heel-middelen.	33
12.	Van fuyverende en afvegende middelen drie foorten, fachte, die alleen de etter in de doorgebroken gefwellen afwaffen en fuyveren, middelmatige, die oock de dicke vuyflichte in verwuyde fweeringe wecnemen; ftercke, die de harde kant en fachtelijck afdoen.	34
13.	Van bloede-ftelpende Heel-middelen, sommige wyt aert en gematightheit, andere door toepacken, eenige door branden, hoe door der handen werck 't bloede gefteipt werd.	37
14.	Van toebelende middelen.	39
15.	Van vleefch-makende Heel-middelen.	42
16.	Van vel-makende Heel-middelen.	43
17.	Van af-etende middelen.	44
18.	Van korft-makende en bruidende middelen.	44
19.	Van verbrantheits Heel-middelen, om den brandt te verkoelen, wyt te trecken, pijn te stillen, het opwerpen van blaeren te beletten, eyndelijck oock om te verfachten en genefen.	46

Het tweede Deel, Eerfte Boeck.

Cap.		Fol:
1.	Van de befchrijvinge der uytwendige deelen.	49
2.	Van de Spieren, haer uoem, aert, gebruyck.	52

3.	Van byfondere omvangende deelen, als 't Hayr, &c.	53
4.	Van de Aderen, haer welen, eygenfchap, oorfpronck, Klapvlesjens, t'famen-voegingh en gemeynfchap met de Slag-aderen, gebruyck, onderfcheyt, verdeelinge en ken-teekenen.	57
5.	Van de Slag-aderen, haer befchrijvinge, oorfpronck, welen, lizerplaats, loop, gebruyck: oorfaeck van 't kloppen, ofte den Puls, verdeelinge van de groote Slag-ader.	64
6.	Van de Zenuwen haer bepalinge, welen, ftoffe, oorfpronck, gebruyck, onderfcheyt, hoe fy uyt het Rugge-morgh fpruyten, &c.	67

Het tweede Boeck.

Cap.		Fol:
1.	Van de verbrant heyt door de Son, ken-teekenen, &c.	73
2.	Vier en andere oorfaecken.	73
3.	Van de Sproeten haer oorfaecken, teykenen, genefinge.	76
4.	Van gefwel in 't gemeen, oorfaecken, &c.	77
5.	Van bloede-gefwel, oorfaecken, teekenen, &c.	84
6.	Van vleefch-gefwellen, fwaerlijvicheit, oorfaecken.	87
7.	Van Boefem ofte bolligheyt, naem, oorfaeck, &c.	89
8.	Van Eijfel af loopent gat, oorfaecken, &c.	90
9.	Van de Roofe, oorfaecken, teekenen, genefinge.	94
10.	Van Springent Vuur, oorfaecken, &c.	96
11.	Van den Hayr-worm.	96
12.	Van Kotwt gefwel.	97
13.	Van Hart gefwel.	98
14.	Van de Cancker.	99
15.	Van de Reiteruis, ofte Vift.	102
16.	Van 't Water-koof.	104
17.	Van fweeringe in 't gemeen, en verfcheydenheyt van een wonde, plaetfe, oorfaecken, &c.	105
18.	Van fweeringe met ongematightheit, als hitte,	111
19.	Toevloeyende vochtigheyt.	113
20.	Van verwuyde, verrotte, in-etende en voort loopende fweeringe, hare oorfaecken, &c.	114
21.	Van quasetoerige en qualijck toefluytende fweeringe, voorbeeldt in een geheel langduerighe fweeringe in den neus.	114
22.	Van fweeringe met uytgefpanten Aderen, ofte Krimp-ader, plaetfe, &c.	116
23.	Sweeringe met godierte, ofte Luys-fuckts.	118
24.	Van Wenmen, oorfaecken, &c.	120
25.	Van Wrat en Exter-oogen.	121
26.	Van Horens, haer onderfcheyt, &c.	122

O o 3

Het

Register der Capittelen.

Het derde Boeck.

Cap.	Fol:
1. <i>Van Wondens out heyt, gemeenheyt, namen, beschryvinge, verscheydenheyt, oorsaken, teekenen, genesinge.</i>	127
2. <i>Hoe en op wat grondt een Genees-meester den Rechter sal bericht doen, of de gequeste noodsaeckelyck van die wonde gestorven is.</i>	134
3. <i>Ofte, by aldien het lijck van den nedergeflagene als yemant daer by quam, begon te bloeden, de selve daerom soude te houden zyn voor handt-dadigh van die Minslagh.</i>	135
4. <i>Wat veresicht wort tot het verbandt der wonden, wech te nemen 't gene tegen de natuere in de selve steeck, en te beletten dat'er niet van niemts in en komt, bloedt te stelpen, maniere van heelen, etter maken, het deel in bequame gestalte te behouden, &c.</i>	137
5. <i>Vreemde genesinge van wonden in afwesen en sonder verbinden door Wapen-salve, &c. Redenen daer van.</i>	139
6. <i>Genesinghe door tooverje by de Ouden ghebruyckelyck, met eenighe versen te singen, door belesen, wyewater, &c.</i>	141

7. <i>Hoe sommige voor alle steecken en schooten gehart zyn, wytkonste dickwils doodelyck, veruloecks, tegen-middelen.</i>	142
8. <i>Wonden met pletteringe, oorsaecken, &c.</i>	143
9. <i>Van geschote wonden, sonder fenijn of brandt. Begyn en oorspronck van 't Buspoeder en gesalout.</i>	144
10. <i>Van verzifte wonden, oorsaecken, &c.</i>	151
11. <i>Van Kouwt-vuurts benaminge, oorsaecken, &c.</i>	153

Het vierde Boeck.

Cap.	Fol:
1. <i>Noodtsaeckelijckheyt van de kennisse der beenderen, beschryvinge, gematigheyt, stoffe, ghebruyck, verdeelinge, &c.</i>	158
2. <i>Van de Hoofst-beenderen en hare verdeelinge.</i>	160
3. <i>Van den Romps verdeelinge.</i>	167
4. <i>Van de verdeelinge der armen en beenen.</i>	171
5. <i>Van de 't samenvoeginge der beenderen, Ontleding, oorsaken, teekenen, genesinge.</i>	180
6. <i>Van Ontleding met toevallen, als pijn, &c.</i>	182
7. <i>Van gebroke beenderen, beschryvinge, &c.</i>	183
8. <i>Van been-bruck met quetsinge in 't vleesch.</i>	187

A E N H A N G S E L

deses

W E R C K S,

B E H E L S E N D E

No.	Fol.	No.	Fol.
I. Brief van Dr. <i>Joh. Westerburch</i> , nopende het langh leven van de Ouden. 191		XXII. Brief van <i>Nomius</i> , waer in hy grootelijcks prijft dit Steen-stuck. 221	
II. Brief van Dr. <i>Beverwijck</i> , aen Juffr. <i>Anna Maria Schurman</i> , over de Paelsteen des levens. 192		XXIII. Brief van Dr. <i>Jacobus de Back</i> , van de groote der graveelige Nieren, van 't colour van de Steen en Graveel, oock van een vereelde Blaes met steenen vervult. 221	
III. Brief van Juffr. <i>Anna Schurman</i> , beantwoordende den voorgaenden. 192		XXIV. Brief van Dr. <i>Timm van Gessel</i> , wegens de groote, veelheyt, en verwe van de Nier-steenen, en van een steenachtige korst die de Blaes van binnen bekleede. 222	
IV. Brief van den <i>Authour</i> aen de voornoemde Juffr. over 't Mirakel <i>Christi</i> aen den <i>Blinden</i> . 198		XXV. Brief van den <i>Authour</i> aen Dr. <i>Zacutus Lucianus</i> , versoeckende vriendschap door brieven. 222	
V. Brief van die Joffr. beantwoordende de voorgaende vrage. 199		XXVI. Brief van <i>Zacutus Lofte</i> , waer in hy hier op beleefdelijck antwoordende, toont de plaetse daer de Steenen groeyen en hare genefinge. 223	
VI. Brief van den <i>Authour</i> aen Dr. <i>Corn. van Someren</i> , over een Misval. 201		XXVII. Brief van Dr. <i>Gui Patin</i> , dat de Inlandtsche Kruyden, en die van selis groeyen de beste zijn; maer dat niet altijd d'eene Nier verstopt zijnde den anderen sijn werck staect, voorbeeldt van een verrotte en koudtvurige Nier. 225	
VII. Brief van Dr. <i>Corn. van Someren</i> , beantwoordende het voorgaende. 201		XXVIII. Brief van den <i>Authour</i> aen <i>Gui Patin</i> , dat somtijds d'eene Nier verstopt zijnde, de andere sijn werck staect, een voorbeeld van een Steen den <i>Bezoer</i> gelijk. 226	
VIII. Brief van den <i>Authour</i> aen de H ^r . <i>Renatus des Cartes</i> , over den Omloop des Bloedts. 204		XXIX. Brief van den <i>Authour</i> aen Dr. <i>Gregorius van der Plasse</i> , over de kenteyckenen van den Steen. 228	
IX. Brief van <i>Renatus des Cartes</i> , over de selve materie, mitgaders noch twee andere brieven van <i>Loven</i> aen hem hier over geschreven, die hy beantwoord. 204		XXX. Brief van <i>Greg. van der Plasse</i> , wegens de Pijn der Nieren, van die gene dewelcke met den Steen gequelt zijn. 228	
X. Brief van de H ^r . <i>Lovijs de Nassau</i> , leerende een <i>Pulsus Sympatheticus</i> maecken. 214		XXXI. Brief van den <i>Authour</i> aen de H ^r . <i>Constantijn Hugen</i> , versoeckende sijn oordeel over het Steen-stuck. 229	
XI. Brief van den <i>Authour</i> aen den Ed. <i>Claudius Salmasius</i> over het woord <i>ὀπισθοσφαι</i> . 214		XXXII. Brief van <i>Const. Hugen</i> , waer in hy het Steen-stuck seer prijft. 230	
XII. Brief van <i>Cl. Salmasius</i> , beantwoordende het gevoelen van onsen <i>Authour</i> hier over. 215		XXXIII. Brief van de Profeflor <i>Rene Moreau</i> prysende den Pael-steen, <i>Idea</i> , en Steen-stuck. 231	
XIII. Brief van den <i>Authour</i> aen <i>Cl. Salmasius</i> , over het woord <i>ὀπισθον</i> . 215		XXXIV. Brief van den <i>Authour</i> aen Dr. <i>Nicolaes Tulp</i> , versoeckt sijn advijs over 't Steen-stuck, mitgaders sijne aenmerckinge ontrent dese matery. 231	
XIV. Brief van <i>Cl. Salmasius</i> , beantwoordende het voornoemde woord, en <i>Aphorismus</i> . 216		XXXV. Brief van <i>N. Tulp</i> , van Magd. <i>Nic.</i> die door water ophouden gestorven is. 231	
XV. Brief van den <i>Authour</i> aen <i>Cl. Salmasius</i> , over de voorgaende antwoorden. 216		XXXVI. Brief van den <i>Authour</i> aen Dr. <i>Willem Harve</i> , over den omloop des Bloeds, en het Steen-stuck. 232	
XVI. Brief van den <i>Authour</i> aen Dr. <i>Ewald Schrevel</i> , versoeckend: sijn gevoelen over den Pael-Steen des Levens, en het Steen-stuck. 218		XXXVII. Brief van <i>W. Harve</i> , dat taeze slymerigheyt vereischt wordt, en doovigheyt der Nieren onnoodigh. 232	
XVII. Brief van <i>Ewald Schrevel</i> , op beyde dese dingen antwoordende. 218			XXXVIII.
XVIII. Brief van den <i>Authour</i> aen Dr. <i>Lodewijck Nomius</i> , van een vleege Blaes, als oock d'oorfaeck van 't graveel en steen der Nieren uyt <i>Santuria</i> . 219			
XIX. Brief van <i>Lod. Nomius</i> , van vereelt vleesch in de Blaes, en de plaetse daer Steen groeyt. 219			
XX. Brief van den <i>Authour</i> aen <i>Nomius</i> , toestemmende met sijn eygen exempel, dat het groeyen van den Steen swaerlijck te beletten is. 220			
XXI. Brief van den selven aen den selven, nopende de nuttigheyt van sijn Graveel-water. 220			

yt-
de-
42
43
en
44
51
53

ol:
be-
lee-
58
60
67
71
80
82
83
87

N-

Register van het Aenhangfel deses Wercks.

XXXVIII. Brief van den <i>Autheur</i> , antwoordende op den voorgaenden van <i>W. Harvey</i> . 234	beantwoordende, en sent een aen merckinge van een Dochter van den Steen gestorven. 243
XXXIX. Brief van <i>Monfr. Digby</i> , verfoeckende seker Graveel-water. 235	XLIX. Brief van <i>Laz. Meysf.</i> , waer in hy prijft alle des <i>Autheurs</i> Boecken, en toont een ander gevoelen van de Lever en Lever-siekten. 244
XL. Brief van den <i>Autheur</i> aen <i>Prof. Vopiscus Fortunatus Plempius</i> , verfoeckt sijn oordeel over het Steen-stuck. 236	L. Brief van den <i>Autheur</i> aen de <i>Hr. Willem Staeckmans</i> , hem radende op wat wijze hy sich gedragen sal tegen Graveel en Steen. 246
XLI. Brief van <i>V. F. Plempius</i> , waer in hy prijft het Steen-stuck, maer verwerpt den omloop des bloets. 236	LI. Brief van <i>Willem Staeckmans</i> , hoe hy sich by dien raed bevindt. 247
XLII. Brief van den <i>Autheur</i> aen <i>P. Marin Merfen</i> , waer in bewesen wordt de bloed-makende kracht der Nieren. 236	LII. Brief van <i>Dr. Corn. van Someren</i> , over de kenteeckenen van den Steen, alsoock over den brief van <i>Salmasius</i> , nopende <i>deicem</i> . 247
XLIII. Brief van <i>P. Marin Merfen</i> , die prijft dit Steen-stuck, en doet'er by, eenige aenmerckingen van doofheyten en verharde camer-gangh. 237	LIII. Brief van <i>Benedictus Salvaticus</i> , dat de kenteeckenen van de Steen niet vast gaen. 252
XLIV. Brief van <i>Dr. Lazarus Meysommer</i> , waer in hy prijft des <i>Autheurs</i> Boecken, en tuert hem sijn Boeck <i>Pentagonus</i> genoemt. 238	LIV. Brief van de <i>Autheur</i> aen <i>Benedictus Salvaticus</i> . 252
XLV. Brief van den <i>Autheur</i> aen <i>Laz. Meysommer</i> , tot antwoordt van den voorgaenden. 238	LV. Brief van <i>Cornelis van Someren</i> , nopende twee voorvallen van Steen in Vrouwen-personen. 253
XLVI. Brief van <i>Laz. Meysommer</i> , waer in hy toont wat het Steenachtigh sap of geest is, daer uyt de Steen groeyt, oock andere oorlaecken en geneefingh. 239	Hier volgen ses Consultation of Raed-gevingen over den Steen, van <i>Sanctorius Sanctorius</i> , <i>Hieronymus Theobaldus</i> , <i>Benedictus Sylvaticus</i> , <i>Joh. Prævotius</i> , <i>Ad. Spigelius</i> , <i>Joh. Freitagius</i> . De uytkomst getuyghet <i>Gregorius Horstius</i> , <i>Joh. Regulus Villingen</i> , en <i>Stronajeris</i> . 257
XLVII. Brief van den selven, verfoeckt antwoordt nevens den Pael-steen, &c. 243	Van de Pocken en Maselen, door <i>Dr. Willem Swinnas</i> . 267
XLVIII. Brief van den <i>Autheur</i> , de twee voorgaende	Van 't geschil des Haeyrs door <i>Dr. Fortun. Plemp.</i> 277

AURELIUS CORNELIUS CELSUS,

In de Voor-reden van sijn vii Boeck.

HET is in 't gemeen bekent en van my oock voorgestelt, dat dit het derde Deel is van de Genees-konst, 't welck met de handt neestert. Het selve en laet wel de Genees-middelen en de maniere van leven niet achter, maer werckt nochtans meest met de handt, en is sijne nytwerckingh de blijkelijckste onder alle de deelen van de Genees-konst. Want aengestien 't gelueck veel tot de siekten doet, en dat de selve dingen dickwils heylsaem, en oock dickwils te vergeefs zijn, soo kan men in twijffel trecken, of de gefondtheydt door toedoen van de Genees-konst, ofte door kracht van

een goede natuere zy verkregen. In dese oock, daer wy meest op de genees-middelen steunen, schoon de baet blijkelijck is, soo is 't nochtans openbaer dat de gefontheyt oock te vergeefs door de selve gesocht, en sonder de selve oock dickwils weder gegeven werdt. Gelijk men in de Oogen oock kan bemercken, de welke langen tijdt van de Genees-meesters gequelt, sonder de selve somtijds genesen. Maer in dat deel, 't welck met de handt geneeft, blijkelt het klaerlijck, dat alle baet, al-hoe-wel yers van andere geholpen wordt, nochtans hier meest van daen komt.

E Y N D E.

H E E L - K O N S T.

A.

A Bels wonde, 127.
 Abfteuny, ziet Apofteuny,
 Acacia, 14.
 Achillea, (getruwe) 17. 40.
 Achterdarm uytgenomen, 137.
 Adam met derthien ribben in d'eeney, 169.
 Ader, aderen, 50. 54. 57. 58. 61. 62. 63. 64.
 65. 67. 69. 76. 79. 83. 84. 85. 86. 90. 91. 92.
 95. 99. 101. 106. 108. 115. 120. 128. 129.
 132. 137. 150. 167. 169. 177. 187. 200. 204.
 205. achtige slag-ader, 60. 61. 131. gebruyck,
 60. gedaente, 57. gemeenfchap, 60. getal,
 60. grootte, 62. 113. 132. holle, 60. 62. 63.
 167. innerlijke, 63. klap-vliesjes, 57. 58.
 132. 159. klieren, 64. korte vat, 61. kramp,
 78. 116. laten, 62. 81. 86. 95. 96. 97. 109.
 116. 117. 118. 138. 144. 150. 155. 187. 201.
 241. 248. 256. 258. 259. 260. 263. 265. 274.
 melck, 58. 62. 63. 64. nagelen, 54. navel, 60.
 oirpronck, 57. famenvoeginge met de slag-
 aderen, 59. 206. uytterlijke, 63. uytzuigh,
 64. verdeelingh, 60.
 Aelhartte, 113.
 Aemborftigheyt, 52. 130. 131. 168. 170.
 Aengeficht, 73. 77. 94. 121. 163. 164. is't
 bleedt derziele, 163. liede-teecken, 35.
 139. puyften, vlakken, &c. 35. 73. 76. 139.
 wordt niet gebrandt-merckt, 163.
 Aerde, 17. 143. 149. verfcheyde foorten, 18.
 30. 43. 45. 83. 113. 117. 123. 156. 185.
 Aerdt-wormen, 41.
 Af-binden, 120.
 Af-etende middelen, 44.
 Affodillen, 31. 35. 92.
 Af-fnijden, af-fetten, 115. 155. 156.
 Af-fettingh, ziet purgaty, 81.
 Af-fiedfel, 21. 24. 28. 33. 34. 35. 75. 90. 92.
 93. 95. 96. 101. 112. 113. 115. 116. 120.
 139. 155. 256. 264. 268. 269.
 Agaricus, 93. 258.
 Agrimony, 34. 92. 96. 138. 187.
 Ajuy, 33. 45. 75. 87. 202.
 Aland-blad-en wort, 18. 30.
 Alchymilla, (onfer vrouwen mantel,) 40.
 Algoede, 41.
 Aloe, 16. 34. 38. 41. 43. 90. 94. 95. 120. 123.
 154. 258.
 Alfien, 28. 34. 40. 44. 87. 88. 90. 93. 98. 112.
 154. 256. water, 28. wijn, 88.
 Althea, (heumft,) 21. 22. 33. 87. 98. 120.
 Aluy, 20. 29. 36. 37. 44. 45. 97. 98. 101. 113.
 114. 120. hiftorye, 20.
 Aly-kruycken, 44. Ichelpen, 44.
 Amandelen, gefwollen, 12. 35. nytmelck,
 73. oly, 741. 259. 260. 263.
 Amber, 141. 247.
 Ammoniacum, 27. 33. 87. 92. 120.
 Aneurifina, 78.
 Antimony, fpijs-glas, 20. 44. 109. oly, 116.
 Anthipathic, (tegen-ftrijdt,) 136.
 S. Antheunis vuur, 91.
 Aparine, (kleef-kruydt,) 38.
 Aporena, bereydt-drack, 95.

Apofteuny, (fweeringe,) 34. 78. 81. 82. 83.
 84. 89. 90. 104. 188.
 Aritholochya, (offerlucy,) 92.
 Arm, 86. 103. 155. 156.
 Appelen, 51. 263. 273.
 Arlenicum, (rotte-kruydt,) 44. 121.
 Arum, (kalfs-voet,) 35. 45.
 Alpalrus, (Joden-lijn,) 17.
 Alphodelus, (affodillen,) 35. 45. 92.
 Afche, 29. 38. van verfcheyde dingen, 29. 38.
 44. 45. 76. 77. 92. 141.
 Atheroma, (pappelwel,) 78. 120.
 Azijn, 12. 18. 19. 20. 22. 24. 25. 28. 29. 30.
 31. 34. 35. 38. 39. 40. 43. 45. 84. 92. 95. 96.
 97. 98. 99. 103. 104. 112. 118. 120. 121.
 148. 153. 155. hiftory, 89. 256. 264.

B.

B Adt, 22. 28. 40. 51. 73. 83. 112. 200. 242. 263.
 Baeckelaer, 28. 31.
 Balauftia, (granat-bloemen,) 41. 112. 138. 185.
 Balsam, 41. 42. 43. 138. 151. 203.
 Balsmen, 16.
 Bandt, 50. 93. 132. 144. 159. 163. 167. 169.
 171. 175. 177. 180. 181. 182. 202. of fwach-
 tel, 65. 117. 182. 184. 185. 186. 187. 188.
 Bedellium, 26. 27. 33.
 Beckeneel, 160. 161.
 Been, 63. 82. 86. 95. 120. hiftory, 188. af-
 fchrapen, 93. bedorven, 106. 115. breuck,
 119. 158. 182. 187. 187. 188. der vend kint,
 159. man beftaende uyt een been, 160. met
 een flagh-ader door-boort, 65. tegen de val-
 lende heccte, 162. waer uyt de menfch ver-
 rijfen fal, 180. doovigheyt, 248. 249.
 Beenderen, 50. 54. 63. 65. 67. 68. 69. 78. 91.
 95. 102. 137. 156. 159. 160. 161. 162. 163.
 167. 168. 169. 170. 171. 175. 177. 178. 179.
 187. 188. 202. aen een gewafchen, 179.
 bedorven en vermorfelt, &c. uyttrecken, 24.
 31. 188. befchrijvinge, 159. gebruyck, 159.
 geraemte, 160. verituyckinge, 78. der uyt-
 terlijke liede-maten, 171. kenniffe nootfa-
 kelijck, &c. 158. ontleding, 129. 158. 180.
 181. 182. 183. ongevoeligh, 159. over-een-
 ftemmingh, &c. 160. famen-voeginge, &c.
 180. foo facht als was, 159. ftofje, 159. tot
 den reuck, 161. 162. ftem, 161. 165. uyt-
 wijckinge, 78. verwolmt, 65. 169. viefch, 95.
 Blurfen, 42.
 103. elle-pijp aenmerckinge, 171. gemachts
 aenmerckinge, 171. hant aenmerckinge, 172.
 173. kraeck, 159. 164. 167. 168. 169. 170.
 171. 177. lijn-zaedt, 179. naden, 161. 162.
 163. leef-been, hiftory, 161. 162. ftemel,
 hift. 169. ftaart, 157. 168. verhemelt, 164.
 vleucken, 168.
 Beesten, 129. vieren, 31. beten, 24. 26. 129.
 Beete, bladeren en fap, 32. 45. 134.
 Beelen, 141.
 Berberis, (faufe-boom,) 15.
 Bergh-groen, 101. bergh-root, 19. oyevaers
 beck, 38. vogellens, 202. 263. 264.
 Bernagy-bloemen, confert, 154.
 Beroortheyt, 31. 129. 130.
 Berthram, 31. 67.
 Bewijmen, 80.
 Beten, 14. 128. 129. 144. vergiffige, 24. 26.
 32. 115. 128. 129. 151. 152.
 Bethuony, 34. 40. 101. 112. 138. 183. 262.
 Bettinge, 75. 112. 113. 276.
 Beven, 31. 80.
 Beverwijn, 25. oly, 29. 31. 144.
 Bewegingen, 78. des gemoeds en lichaems,
 134.
 Bezoar, 275.
 Bier, 33. 74. 75. 87. 89. 134. 182. 187. 246.
 Biedloock, 45.
 By-flapen, 87. 89. 134. 135.
 Byfondere omvangende deelen, &c. 53.
 Biffen-kruydt, 12. 13. 15.
 Binden, 65. 117. 151. 156.
 Bingel-kruydt, 45. water, 45.
 Biftorta, (heres-tongue,) 38.
 Bladeren, gebrandt, 40. 75.
 Blader-makende middelen, 30. 31. 116.
 Blancketfel, 50.
 Blafe, 38. 57. 63. 91. 105. 107. 167. 273. ver-
 fachten, 21. van Calaubonis, 131. gebreken,
 28. 107. 129. 193. fuyt-fpier, 129. 131.
 Steenachtige, 221. veredeeld, 221. vleytge
 en met fteenen, 219. 220. 265. vleyfachtige,
 132.
 Blaeuwe kanten, 147. placken, 24. 28.
 Blaeuwfchuyt, 116. 107. 154. 165. 178.
 Bley, (loot,) 18.
 Bleynen, 50. 76. 96.
 Blindtheydts mirakel, 198. 199. 200.
 Bloedt, bloeden, 65. 77. 83. 84. 85. 91. 99. 115.
 116. 117. 120. 129. 131. 132. 134. 137. 140.
 141. 144. 150. 151. 156. 185. 200. afriappen,
 laten, 62. 81. 86. 88. 95. 96. 97. 100. 103.
 109. 116. 117. 118. 138. 144. 150. 155.
 bocken, 18. braecken, fpouwen, 17. 37. 38.
 170. buyten de vaten bederft, 60. 130. 132.
 144. 209. geeften, 60. geeftigh, 62. geron-
 nen fcheyden, 17. 24. 28. 29. 30. 34. 40. ge-
 fwel, 77. 81. 84. 85. fweeren, 12. 14. 26.
 makingh waer, 60. 63. 82. omloop, 57. 151.
 204. 232. ftepende middelen, 12. 14. 16.
 17. 18. 20. 37. 38. 39. 43. 83. 101. 123. 137.
 156. fteen, 16. 17. 39. 43. ftofje des vleyfch,
 42. 88. 137. verdicken, verkoelen, 95. vermit-
 deren, 62. wen, 134. wortel, 38.
 Boeken-bloedt, 18. ver, 24.
 Boefem of holligheyt, &c. 89.
 Bollen, ziet mancke bollen, 12.
 Bonus van Armenien, 17. 18. 39. 43. 83. 113.
 117. 123. 156.
 Boom, cedar-boom, 16. cypres, 14. demmen,
 110. draken, 17. 18. effle, 141. moerbefyen,
 45. peck, 31. pijn, 25. favel, 44. ypen, 45.
 Bonus Henricus, [goeden hendrick,] 41.
 Boonen, 16. 77. meel, 16. 31. 34. 87. 154.
 water, 77.
 Boonkens hool-wortel, 35. 93.
 Boor, 161. ziet Trepane.
 Borft, 40. 62. 89. 91. 92. 138. 143. 156. 159.
 160. 163. 168. 169. wonde, 40. 129. 140. 169.
 P p Bot

B L A D - W Y S E R,

Borsten, 55. 63. 88. 100. 101. 165. der man-
nen in Cayro heel groot, 88. die bloed ge-
ven, 63. fveren, 16. gemeenschap met de
Lijf-moeder, 63. 100.
Boter, 21. 22. 23. 28. 33. 87. 97. 120. 140. 276.
Bovylt, [een foort van Campermoelien,] 39.
Braeckn, 37. 38. 79. 80. 107. 123. 135. 170.
127. 229. 247. 253. 254.
Braeck-dranck, 255. 260.
Brandt, 12. 23. 128. 147. 148. 155. middel, 83.
115. 122.
Branden, 65. 100. 122. 156. 159.
Bramen, 13. 14.
Brande-wijn, 29. 30. 37. 40. 77. 92. 93. 97.
104. 112. 114. 115. 116. 154. 155. 242.
Breyma, 161. 188. open in kinderen, &c. 161.
Brein, 152.
Breucken, [scheurfel,] 40. 51. 77. 78.
Breyn, ziet hersenen.
Brieyen, briefkens, 142. 143. item, 191. &c.
Broenetelen, 35. 37.
Brood, verscheide soorten, 33. 39. 73. 85. 89.
114. 142. 254.
Bryonia, [wilde of witte wijngaerd,] 24. 92.
quartel-besien, 24.
Bugula, [senc-groen,] 40.
Bult, bucht, 78. 117. 159. 168. 180.
Bul-kruyt, 74. 147. 148. 149. oirpronck, 144.
Buyck, 62. 63. 79. 91. 156. 160. 169. loop,
202. wiesich, 50. 56. 57. 129. wonden, 129.
132.
Byllet, 42.
Byen-steen versachten, 21.

C.

CAdmia, [witte klimy,] 19. (185. 187.
Callus, [eelt,] 19. 92. 178. 181. 183. 184.
Calmis, 19. 41.
Camillen, 21. 22. 24. 25. 27. 87. 98. 104.
112. 120. olie, 22. 24. 27. 87. 112. 155.
Cancer, [kancker,] 99. Caned, ziet K.
Canfer, 11. 13. 45. 73. 77. 103. kappoen, 242.
Caranna, 26.
Cardiaca, [herte-gefan,] 18.
Carics, [beenderen bedevingh,] 65. 91. 92.
93. 95. 108. 115. 183.
Carpoballamin, 41.
Carpus, [voorhandt,] 69. 174. 175.
Cassia, 130.
Cassa, 241. 258. 262. 263. 274. Catheter,
253. 261.
Cattoen, ziet Cottoen.
Cautijck, [brandt-middel,] 32. 83. 93. 98.
100. 115. (106.
Cautery [in-eet middel,] 44. 45. 75. 83. 93.
Ceder-boom, en sap, 16.
Centaurium, [santory,] 42. 92. 114.
Ceratum, [ceeroen,] 36. 39. 42. 112. 185. 186.
Ceruse, [loot-wit,] 19. 43.
Chalcitis, 92.
China, 93.
Chironia, [quaetaerdige zweren,] 106. 114.
Chirurgie, [handt-werck,] 93. 115.
96. 101. 263.
Citroen, 12. 52. 87. 134. 157. siroop, 95. 154.
155.
Clayeren, ziet Klaveren.
Clisery, [inspuytng,] 21. 38. 134. 241. 242.
244. 259.
Colijck, gemeenschap met gaveel, 220. 253.
Commeren, 24. 31. 119. 120. poeyer, 35.
Compressen, [popkens,] 117. 137. 187.

Conferven, 93. en confectien alchermes, 154.
van bernagy-bloemen, 134. gouts-bloemen,
en rooien, 154.
Consolida, [waelwortel,] 39. 40. 185. 187.
Consultatie, [raedtgevinge,] 188.
Corael, 17. 39. 265. 275.
Corinthen, 134. koperroet, 214. 265.
Cornoelien, 41.
Corrosijf, [af-erent middel,] 100. 120.
Cottoen-boom en asfche, 38.
Crassula, [spaensche sineer-wortel,] 38.
Crocodyl roert d'opperkeack, 163.
Crystal, 142.
Cubitus, [voorarm] 171.
Cucurbitular, [koppen,] 32.
Cumijn, 28.
Cucula, [opperhuydecken,] 49. 50.
Cutis, [huydt,] 50.
Cyperus, 35. 112. Cypres, 14.

D.

DAmpen, quade, 148. 154.
Darize, [hairworm,] 96.
Decoctum, ziet Afziedsel, Drancken.
Deckzel, 111.
Deel, 54. besmet, 155. edel, 108. 150. sterck,
verdord, &c. 78. 79. 107. 108. 113. 156.
Defensijf, [bescherm-middel,] 86. 93. 113.
144.
Degen, gevlamt, plomp, &c. 129. 133. 135.
Deriveren, [vedeyden,] 186.
Derren, dick, dun, &c. 20. 36. 61. 62. 91.
100. 105. 128. 129. 167. 168. 170. 187. krum-
pingh, 20. scheyl, 61. wonden, 129. 237.
Diabetes, 246.
Diacordium, 103. 115. 152. 154.
Dictamnus, 30.
Dies critici, [oordeel-dagen,] 133. (144.
Digestyf, [verreer-middel,] 75. 103. 104. 138.
Dille, 27. 28. oly, 28. 87. 112. 155.
Discutientia, [vedrijf-middelen,] 86.
Dislocatie, [ontleding,] 180.
Distel-appel, 147.
Doeck, doexken, 75. 76. 98. 103. 118. 119.
120. 142.
Donder-baert, 22. 33. 38. 45.
Doodt, bysondere oorfecken, 63. 74. 84. 100.
105. 129. 130. 134. 135. 137. 154. 161. 162.
169. 182. 183. 187. 188. 202.
Dootnen, beend. en splinters uyttrecken, 24.
25. 30. 31. 137. 188.
Doovigheyt, 67.
Draconium, [speer-wortel,] 35.
Draedt, wolle, zyde, 101. 117. 118. 120. 121.
123. 139.
Dragant, gom, 117.
Draken-bloedt, 17. 18. 39. 41. 83. 117. 185.
Dranck, 38. 40. 91. 93. 95. 96. 101. 105. 109.
115. 116. 134. 202. 227. 255. 260.
Droelem, gult, 99. 120. oly, 82.
Dronckenschap, 98. 135. 191.
Dropaces, [treck-plaester,] 113.
Druckers, 20.
Druyven, 87.
Duym, 104. 136. duy m op, 175.
Duyfent-knoop, 12. 38.
Duyvemisch, 30. 31. 98.
Dye, 150. 187. wonden, 133. 140.

E.

Elt, 91. 92. 93. 178. 181. 184. 185. 187.
Eenblad, 40. 97.

Eerdveel, 41.
Eerenprijs, 138.
Eren, 160. lust oorfecken, 61.
Eycken, schorsle, eyckelen, &c. 14. 29. 30.
Eyeren, 45. 77. 134. 156. 182. 264. 273. 276.
oly 46. 77. 101. 140. dooyeren, 21. 33. 36.
42. 43. 76. 87. 144. schale, 45. wit 12. 15.
17. 18. 21. 45. 46. 73. 76. 83. 103. 118. 123.
156. 185. 186.
Electuarij, 224. Diacordium, 103. 115. 152.
154. mihridaet, 103. 115. 152. 154. philo-
nium romanum, 22. 23. theriakel, 103. 104.
115. 152. 154.
Elemi, gomme, 75.
Empyema, [borst getweer,] 169.
Eniklaeuw, 63. 86. 87.
Ende-krooff, sap, water, &c. 11. 45. 103.
Endivie, 11. 12. 45. 112. 134.
Entzundungh, [wijn-puyfte,] 84.
Envies, [nijdnagels,] 102.
Epidermis, [opper-huydecken,] 50.
Epinyctides, [nachtgewellen,] 28.
Epithymum, [tijmschorfte,] 93.
Eppe, sap, 41.
Erweten, 32. 34.
Erysipelas, [rofe,] 94.
Elcare, [korst,] 29. 74. 76. 83. 93.
Essche, schorsle, &c. 44. 141.
Etter, 18. 31. 51. 62. 79. 81. 82. 83. 84. 89. 90.
91. 92. 95. 98. 100. 101. 107. 108. 119. 128.
133. 137. 138. 144. 150. 151. 157. 160. en wa-
ter tessens uytlopende, 62. veroorfecker de
doodt, 84. uytgepift, 109. verbeteren, 36.
Euphorbium, 22. 31. 32. olye, 29. 155.
Exostosis, [verfhuyskingh,] 78.
Exteroogen, 121.
Ezelinne-melck, 73.

F.

FAbarita, [hemel-stenel,] 38.
Faznigriek, 21. 24. 27. 104. slijm, 22.
meel, 21. 22. 24. 43. 110. 120. 276.
Ferula, [perckwortel,] 25.
Feu S. Antoine, [S. Theunis vyer,] 94. faw-
ge, [wilt vyer,] 96.
Fistel of loopent gat, &c. 12. 28. 31. 35. 37.
40. 41. 84. 90. 91. 108. 132. histor. 93.
Fistula, [pijpe,] 90.
Flammilla, [brandt of vlam-kruyt,] 32.
Flauwte, 79. 80. 84. 104. 130. 132. 133. 137.
151. 152.
Fluymen doen op-komen, 27.
Fontanellen, [open gaten,] 32. 74. 113. 162.
258. 262.
Fracture, [been-breuck,] 118.
Fragaria, [eendbesien-kruydt,] 138.
Fronfen, 24.

G.

Gacn, 146.
Galbanum, 25. 26. 33. 120.
Gallia, 112.
Galle, 76. 85. 94. 96. 97. 99. 100. 102. 104. 106.
120. 118. 241. 248. 253. 260. 263. 264. 268.
271. blaesje, 61. sieckte, 76. 133. noten,
45. 114.
Gallium, [walstroot,] 38.
Gangrena, [het vuer,] 153. 265.
Ganse-misch, 30. 32.
Ganserick, 45.
Geel-sucht, 141. 218. (177. 181.
Geesten, 60. 73. 130. 131. 132. 141. 154. 156.
160.

van de GENEESKONST.

levend-makende, 84. 128. 131. 148. 151.
153. ziellijcke, 67. 99. 128.
Gehemelte, 100.
Gehoort-beenderen, 162. 237.
Gemacht, 63. 79. 160. scheurfel, 78.
Gember, 155.
Genees-konst, 50. 54. 74. 84. 135. 139. 191.
201. meester, 54. 102. 119. 134. middelen,
77. 111.
Geneefinge, 74. 115. 117. 119. in't af-wesen
door belesen, bloedig weeer en andere mid-
delen, 139. 140. 141. 142.
Genever-belesen, 25. gomme, 43. oly, 227.
Gentiane, 35. 84. 92.
Gepletterde en gefageleden, 22.
Geracktheyt, zelf beroertheyt.
Geraente, 160.
Gerste-water, meel, &c. 12. 13. 24.
27. 28. 30. 31. 34. 45. 46. 95. 96. 103. 154.
253. 264. puyse, 102.
Gerwe, 40. geicheurtheyt, 26.
Geschnitts oordpronck, 125. 145.
Gesichte wonden, &c. 144.
Gesegelde aerde, koecakens, 17. 39. 43.
Gesicht, 163. verklaren, 25. 26. 200.
Gesneden, 65. gefontheyt, 54.
Geswellen, &c. 12. 14. 21. 22. 23. 24. 25. 26.
27. 28. 29. 30. 31. 38. 63. 77. 80. 85. 104.
119. 153.
Gevoelen verdooven, 23.
Geweer, 129. 133. 135. 143. 144. 187. bloe-
digh, 139. 141. vergiftigh, 129. 151.
Gewrichten, 132. 181. knobbels, 25. 26. ont-
lede, 153. pijn, 29.
Geytemelck, 73. misch, 31.
Gialappa, 104.
Gicht, 23. 24. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 119.
176. 234. 235. 252. heup, 171. knye, 178.
Gijl, 62. 78. 82. 85. 99. 129. 165. 166. 187.
Gistingh, 210.
Gist, 99. 120.
Gladiolus, (sweerdekens kruyt,) 38.
Glas-kruyt, 12. 45. 87. 97. 120.
Gommen, 16. 25. 26. 27. 31. 33. 43. 75. 87. 117.
120. 242. 276.
Gorgel-water, 12. 35. 101.
Goudt-bloemen, 17. 154. schuyt, 19. sine-
den, 20.
Godts gave, (kruyt,) 242.
Granaet-appelen, schellen, wyn, &c. 14. 43.
83. 87. 95. 96. 112. 114. 117. 138. 154. 185.
Graveel, 216. wijn, 241. 264. 265.
Gras, 11.
Guajac, 93.
Guychel-heyl, 30. 35. 40.
Gulden-roede, 40. 95.
Gulfigheyd, 98. 191.
Gyps, (plaeftcr,) 18.

H.

H Adigh, 24. 45.
Haec, 118. ader, 177.
Hals, 77. 101. geswellen, 21.
Ham, 276.
Hamerslagh, 44. 112.
Handt, handen, 69. 77. 80. 86. 97. 102. 104.
108. 121. 155. 156. 172. 173. 174. 175. 182.
hiflor.
Hanevoet, 32.
Harnas, 134. 173.
Harst, 24. 33. 43. 110. 112. 139.
Hart, een dier, ziet Herte.
Hart, 63. 64. 65. 79. 80. 82. 103. 148. 151. 156.

167. 169. 204. been, 275. bangigheyd of flau-
te, 80. 83. 154. holligheyd, 65. 121. 008. 13.
vliech, 57. kloppingh, 47. 57. 65. 153. 163.
204. pijn, 107. 143. 209. doorsteken en ge-
nelen, 120. 131. hiflor. 131. 264.
Hase, 131. hair, 101. vet, 51. vleesch, 202.
Hafel-noren, 241.
Hair, 12. 14. 25. 34. 53. 54. 55. 56. 82. 120.
137. worm, 14. 77. 96.
Heel-konste, 17. 18. 25. 40. 77. 83. 84. 86. 87. 89.
90. 92. 93. 95. 99. 104. 05. 110. 113. 114. 115.
120. 127. 137. 138. 144. 151. 156. 181. 182.
185. meester, 20. 32. 51. 58. 84. 94. 101.
102. 103. 104. 108. 110. 117. 120. 128. 129.
135. 165. 169. 180. middelen, 11. 12. 13.
14. 15. 16. 18. 19. 20. 21. 25. 32. 33. 34. 37.
39. 41. 44. 45. 76. 80. 81. 92. 113. 120. 153.
Heydens-wonde-kruyt, 40.
Hemel-sleutel, 38.
Herba doria, (guldenkruyt,) 40.
Hermodactylis, (tijdeloofen,) 93.
Herpes miliaris, (hair-worm,) 96.
Herlenen, 53. 65. 69. 79. 103. 104. 105. 129.
130. 160. 161. 202.
Herte, 13. 22. 24. 33.
Herts-gespan, 38. hooy, 45. tonge, 38.
Heul, 12. 23. 25. is niet kout, 23.
Heup-pijn stillen, 12. 21. 22. 23. 24. 25. 28. 31.
45. 81. 83. 103.
Hinne-beesen, 14.
Hippocras, een sack, 93. 203.
Hippomanes, 142.
Hoef-bladeren, 33.
Hoender-beet, 11. misch, 31. nat, 87.
Hoest, 165. 271.
Holligheyd suyveren en vervullen, 18. 28. 36.
Honden, 151. 208. hair, 30. vet, 24. 28.
Hondts-bere, 24. 30. 129. 152. dagen, 73.
172.
Hondts-tonge, 40. 45. pillen, 23.
Honich, 21. 24. 25. 26. 28. 31. 34. 35. 40. 41.
43. 74. 82. 93. 276. azyn, 97. 258. rooien,
34. 46. 84. 93. 102. 110. 112. 115. 241.
275.
Hoofd, hoofden, 34. 159. 160. 181. 187.
beenderen, 160. 161. beweginge, 168. hair,
256. ontledingh, 181. pan, 56. 68. 160. 161.
pijn, 31. 161. 188. 271. Poeyer, 43. 137.
scharft, 97. siekten, 62. 63. 104. wonden,
39. 40. 43. 53. 129. 134. 137. 143. 162. 163.
188.
Horens, en drager, 122. 123.
Hout, verscheyde soorten, 41. 82. 93. 103. 112.
115. 120.
Huemst, 21. 22. 27. 33. 4. 87. 98. 120. 262.
Huydt, 24. 27. 28. 31. 31. 73. 74. 76. 79. 85. 94.
104. 118. 143. 188. 201. bleynen, plac-
ken, &c. 11. 13. 20. 21. 24. 18. 31. 34. 35.
38. 41. 46. 50. 53. 73. 76. 77. wonden, 53.
Huych, 27. 34.
Hypericum, (S. Jans kruydt, 28. 33. 40. 45.
Hypocistis, 14.
Hyloop, 112.

I.

I Acobea, S. Jacobs kruydt,) 41.
S. Jans kruydt, 28. 35. 40. 45. 112.
Ieuckfel, 27. 29. 77. 182. 186. 188.
Ioden-lijm, 17.
Iouffrouw-merck, 34. 71. 73. 90. 110. 157.
Iuleb, 275.
Ignis, (vuur,) 104.
Imperigo, (hair-worm,) 96.

Ingroen, 40.
Inspuyfel, 37. 94.
K.
Kack-hielen, 45.
Kaeck, 101.
Kaes, 253.
Katte-kaes, 275. 276.
Kalk, 29. 44. 45. 46. 121. water, 91. 98.
Kalveren-vleesch, &c. 95. 96. 134. 182. 263.
Kalfs-voet-bladeren, &c. 35. 45.
Kamerghangh, 81. 86. 91. 95. 97. 98. 100. 101.
106. 114. 115. 116. 118. 134.
Kanker, 12. 18. 34. 35. 41. 79. 99. 106. hiflor.
101. bloemen, 12. 34. 95. 101.
Kandy, witte, 276.
Kaneel, 93. 155. 157. water, 84.
Kanten, hart, vereelt, 35. 36. 74. 96. 111. 113.
116. 122. 137. 143.
Karbonckel, 33.
Kaernemelck, 95. 96. 154.
Katte-kruydt, 30. katte-kalen, 175. 276.
Keel, 107. 131. geswellen, 12. 14. 27. 28. 34.
35. 102. kruydt, 12.
Keerle van walch, 90. 252. 260.
Keule, 27.
Kerfbladeren en zaet, 31.
Kieckkens, 263.
Kinckvorfchen-water, 101.
Kint, 83. 84. 96. 104. 105. 163. 164. 168. 177.
180. 187. 188. beenderen soo sach als was,
159. luyfen, 78. 118. mafelen en pocken,
78. 267. sonder beenderen, 159. meelt steen
inde blaes, 224. vechardt in steen, 233.
Kitteligh, 50.
Klapooren, 26. 78. 79.
Klapvliessjes, 57. 58.
Klaveren, wel-rieckende, 21.
Kleef-kruyt, 38.
Klieren, 15. 25. 31. 63. 64. 79. 139. 163.
Klimy, 19.
Kliffen, 38. 45. 101. kneuckels, 83. 91.
Klonsters, 26. knobbels, 25. 29. 44.
Kloppingh, 85. 103. 107. 154. der pols, 65. der
herlenen, 161. tanden, 164.
Knye, 74. 75. 83. 156. 177. Gicht, 178. buy-
gen, beduydingh, hiflor. 177. volgeesten,
177. 178. schijve, 178.
Knollen, 91. bevroren, 155.
Knuffingh, 19. 119.
Koeckoeck, 122.
Koeckranck, 95. 154.
Koeckkens, (trochifci,) 17. 92. 141.
Koeye-melck, 21. 104. misch, 31. 98.
Kogel, 129. 132. 133. 134. 137. 143. 147. 148.
149. 150. 187.
Kole, 81. 120. ziet Krays-kole.
Kokinge dryderley, 81.
Konings zeer, 78.
Koolen, 29. 32. 45. Egel, 32.
Koonen, ziet Wangen, 76. koorde, 32.
Koortse, 55. 77. 79. 80. 82. 94. 104. 107. 129.
120. 131. 132. 135. 137. 138. 139. 154. 182.
188. 202. 206. 210. 232. 241. 248. 250. 251.
260. 267. 269. 271. 272. brandige, 31. 188.
dwalende, 202. pellige, 55. 167. 269. quaet-
aerdige, 147. flapende, 65. met vlecken, 94.
nytdroegende, 55.
Koper, 19. 92. 109. pijpje, 150. slagh, 112.
root, 19. 36. 37. 44. 109. 112. 113. 140.
Koppen, 32. 81. 87. 88. 116. 127. 274.
Korinten, 275.
Korftmakende middelen, 19. 44. 113.

B L A D - W Y S E R,

Koß, spijs, gesont, ongesont, &c. 78. 81.
85. 87. 89. 96. 98. 135. 148. 202.
Koten, 179.
Koude schadelijk, 51. 155. 202. gefweld, 27.
87. 97. sweet, 80. vuur, 13. 74. 75. 76. 85.
87. 95. 106. 114. 129. 132. 144. 147. 151.
154. 155. 156. 184. 185. 186. 187.
Kous van honts-leer, 118.
171. 175. 177.
Krap, krap-root, 41.
Kramp-ader, 78. 116. 117. 118. visch, 25.
Kraeckdinnigheyt, 260.
Kraeck-been, 118. 159. 154. 167. 168. 169. 170.
171. 175. 177.
Krap, krap-root, 41.
Kramp-ader, 78. 116. 117. 118. visch, 25.
Kraeckdinnigheyt, 260.
Kramp, 25. 26. 42. 129. 131. 133. 182. 185.
186. 227.
Krawagie, 24. 27.
Krechten-oogen, 92.
Krimpige, 132. der darmen 10.
Krop-swelken en sweeten, 25. 78.
Kruyden, 25. 29. 54. 87. 88. 155. fout, 29.
Kruys-besien, 87. kruydt, 11. 41.
Kruys-kolen, 82. 120. 147. 148.
Kruys-wortel, 12. 41. 45.
Kuffen, 156. 170.
Kuyten, 152.

L.

L Acertus, [spier.] 52.
Ladamim, 25. 34. oly, 271.
Lamnekens oot, 41. 45.
Laminigheyt, 25.
Lancer, [steek-mesje,] 83. 98. 118. 122.
Lapis calaminaris, 19.
Lappen, 29. 30. 75. 155.
Larinchotomia, [stroot-openingh,] 131.
Laternye of inelaetsheyt, 41. 97.
Laten, ziet ader-laten.
Lattouwe, 11. 45. 87. 95. 124.
Laurier bladeren, 28. 112. affche, 76.
Lavendel, 98.
Leden af-setten, 85. 115. 155. 156. beven, 31.
blauwe, gehroocken, &c. 22. 28. 31. ver-
fuyctre, 28. 78. 85. verstercken, 16. 28.
Ledigheyt, 85. 88. 89.
Leck-gaten, 132.
Leer, 75. kous, 118. touwers, 53.
Lelyen, 21. 24. 45. 87. olye, 22. 27. 74. 103.
120.
Lenden-pijn, 31.
Lenten, 187.
Lever, 60. 66. 79. 82. 91. 97. 99. 102. 107. 138.
165. 166. 169. 187. siekten, 63. wonden,
133.
Eichnaes deelen, 40. beweginge, 134. 182.
Lidmaten, 160. onlede, nytwijkinge, 28.
Lide-teechenen, 34. 84. 100. 108. 139.
Liefden, 56. 63. 79. 108.
Ligustrum (mont-hout,) 12. 45.
Lijf-moeder, 21. 63. 91. 167. 168. 177. 201.
gebreken, 21. 24. 25. 27. 28. 100. 102. 146.
verfachten, 21. 24. 25. 26. 27.
Lieklorens, 21. 121.
Lijn-zaed, 21. 22. 24. 27. 87. 110. 120. oly,
147. beenderkens, 179.
Lijffers, 264.
Limoenen, 12. sap, 12. 258. 260.
Linnen, 74. 138. 140. 141. 142.
Linnen, 100. 101. 160. wonden, 132. 139. 157.
Lilich, 24. 27. 35. olye, 27. 254. wortel, 24.
25. 112. 120.
Lismachium, (weder-dood,) 38.
Lithurgium, 19.
Lochimium, cterp. 275.

Loot, 18. 20. 44. 74. 90. 102. 113. 114. 115.
123. 148. schuym, sweet, 18. wit, 19. 45.
Loock, 87. 120. 121.
Looge, 21. 29. 30. 91. 92. van kruyden, &c.
29. 30. 98.
Longe, 52. 60. 91. 106. 131. 159. 163. 167.
168. 169. 268. 271. sweeringe, 17. wonden,
129. 131. 135.
Loopende gaten, 12. 28. 31. 35. 37. 40. 41.
Loop en vloedt, 165. 260. 275. roode, 38.
foppen, 14. 17. 28.
Lucht, 25. 74. 84. 87. 89. 98. 108. 111. 133.
134. 138. 149. 150. 164. 165. 191. 202.
Lupjaen, [vijgh-boonen,] 34. 43. 92.
Luyten, 118. 119.

M.

M Adellieven, 40.
Maegh, 57. 61. 66. 80. 82. 93. 107. 165.
166. 169. 170. 256. sweeringe, 107. wonden,
129. 130. 132. mes nytgesneden, 132.
Maeghdom herstellen, 40.
Maeghdepalm, 38.
Macyen, 118.
Magerheyt, 88. history, 89.
Magnetica, 140.
Mallooten, 21. 22. 104.
Malrove, 34. 112.
Maluwe, 21. 22. 24. 45. 87. 113. 126.
Mandragora, 13. 23.
Manna, 95. 105. 263. thuris, 43.
Manckebollen, 12. olye 23.
Mankoppen, 11.
Mane-suypen, 268. 269.
Mans, 73. 96. bloedt, 45. borsten, 88.
Marioline, 27. 28. 30.
Marmar-steen, 29.
Marri en pilli, venijn uytfogon, 152.
Maselen, 77. 257.
Mastich, 39. 43. 44. 110. 117.
Meede, 15. 11. 92. 155.
Meerabbe, 41.
Meel, 12. 15. stof-meel, 101. 156. verscheyde,
15. 16. 21. 22. 24. 27. 28. 31. 33. 34. 41. 43.
83. 87. 95. 96. 103. 110. 120. 139. 154.
Melcke, 15. 21. 22. 23. 27. 33. 43. 45. 73. 83.
87. 96. 97. 104. 160. 176. 252. 253. 263.
264. van vrouwen, 21. 45. 96.
Melaetsheyt, 41. 97. 107.
Melancholy, 99.
Meliceris, [honich-gefwel,] 78. 120.
Meliloren, 21. 27. 33. 104.
Meloen-zaed, 264.
Mensch, 188. vervellen, 50. bestaende uyt een
been, 160. met horens, 122. 123. stercken,
167. 168.
Menie, 97.
Mergh, 22. 24. 28. 33. 67. 160. 167. 168. 171. 181.
der lendenen, necke, stuytbeen, 68. rugge, 67.
68. 161. 167. 181. 201.
Metacarpus, [afterhand,] 174.
Metallen, 45. 147.
Mes, 93. 104. 129. 130. 148. 156. uyt een
maegh gesneden, 132.
Middel-tift, 57. 61. 68. 131. 169. 170. won-
den, 131. histor. 131.
Middel-schor, 170.
Milt, 61. 66. 99. 107. 169. 178. siekten, 62.
wonden, 122.
Minne, 96. 165.
Milch van duyve, ganse, &c. 30. 31. 98.
Mispelen, 15. 41.

Mist, 93.
Misval, 201. 202. &c.
Mitsy, [een soort van koperroot,] 92.
Mithridaet, 103. 115. 152. 154. 155.
Moerbeseien, 45.
Moes, 89. 134.
Mola, [valchebevruchtingh,] 102.
Molen-steen, 98.
Molybdena, [loot actde,] 18. (101.
Mont, 166. gezwelken, 12. 14. 17. 34. 43. 100.
Mondthouder, 12.
Morbus pedicularis, [luis-sieckte,] 118.
Mofaert, 30. 31. 97. 120. 121. 265.
Mout, 12. 13. 24. 46.
Mumia, 16. 17.
Munte, 112.
Musculus, [spier,] 52. histor. 119.
Muur, 11.
Muyfen oot, 11. 40.
Myrrha, 16. 34. 41. 43. 94. 120. 123.
Myrrhus, 14. 15. 34. 43. 45. 46. 112.
Myrthidanum, [Mirten aenwas,] 14.

N.

N Achtichade, 12. 13. 23. 45. 101. 111.
Naden van 't beckenel, 161. 162. 163.
Naelde, 96. 103. 117. 120. 139. 148.
Nagelen, ziet kruydnagelen,
Nagelen, aderen, vlicke, &c. 54. 55. 82. 102.
103. 155. 174.
Naphtha, 20.
Narden-olye, 112.
Narthex [terula] 25.
Natuur, 78. Naturalisten, 54.
Navel, 56. 57. 60. 132. scheursel, 78.
Neus, 100. 101. 102. 107. 162. bloedn, 37.
38. 39. spreken, 161.
Net, 50. 61. 66. wonderlijk, 65. dicke, 88.
Netelen-blaren, &c. 31. 35. 37. 45.
Nieren, 138. 268. bloedmaken, 237. doovig-
heyt, 234. steenen, 221. 232. wit-zand,
210. 221. meest rood, 221.
Nihil album, [wit niet,] 19. 101. 114. gisfeum
[grauw nicht,] 19. 44.
Nieskruydt, sap, poeyer, &c. 31. 35. 92. 107.
Nip, ziet Kartekruyt.
Nijdnagel, 102.
Nock, 132. 135. history, 170.
Nutritum, [lootwit,] 13. 20. 46. 95. 96. 112.

O.

O Edema, [kout-gefwel,] 77. 87. 97. 98. 154.
Oeffeninge, 80. 124.
Oesterfchelpen, en affche, 44.
Olye van verscheyde genees-middelen, 13. 21.
22. 24. 25. 27. 28. 29. 30. 31. 33. 36. 37. 41.
45. 52. 54. 83. 87. 106. 112. 113. 185. 241.
254. 256. 259. 260. 262. 263. 264. 265.
Omloop, 94. des bloeds, 57. 151.
Onderhave, 41.
Ongefontheyt, 94. 135.
Onmacht, 137.
Onthafde trecken voedsel soo langh zy wann
zijn, 211.
Ontlasten, ziet purgaty.
Ontstekinge, 11. 12. 13. 15. 18. 21. 63. 84. 132.
139. 155. 181. 182. 183. tot 188.
Onvruchtbaerheyt, 88.
Oogen en hare deelen, 12. 25. 54. 128. 130. 166.
gebreken, 12. 13. 14. 16. 17. 18. 19. 20. 21.
25. 34. 35. 38. 80. 116. middelen, 13. 20.
25. 34. 134. water, 13. trooff, 262.
Ooren,

van de GENEESKONST.

Ooren, 79. 100. hayt, 56. gebreken, 13. 20.
 21. 27. 28. 31. 34.
 Oordeel over de steen-groeyingh, 233.
 Opblasinge, 77.
 Opdrachtigheden, 21. oorfaecken, 88.
 Openen, 81. 83. 87. openingen sluyten, 17.
 Opium, [heul-traen,] 23.
 Opopallamum, 42.
 Opperhuydeken, 49. 50. 73. 74. 76. 105. 128.
 154.
 Opstijginge, 51.
 Orego, 27. 30. 112.
 Ossche, 130. 164. gal, 120. steen, 240. 241.
 Oudsluyden, 83. 91. 98. 184. 187. Olyc, 28. 31.
 Overgietingh, 112.
 Oxelen, 56. 79. 102.
 Oxycratum, [azyn-water,] 17. 45. 76. 87. 95.
 112. 180.
 Oxymel, [honig-azyn,] 116. 258.
 Oyevaers-beck, 38.

P.

Paelsteen, 191. weet Godt alleen, 218.
 Paerdebloemen, 12. 13. 34. 95. 101. 110.
 hayt, 121. misch, 31. 98. staert, 39. 40.
 Palliatiua Cura, 91.
 Palm vande hand, 86. 174. 175.
 Panade, 134.
 Panatelle, 264.
 Panax, 26.
 Panne van 't hoofd, 56. 68. 160. 161. vliesch,
 56. 110.
 Panniculis Carnosus, 52.
 Pap, 13. 15. 21. 23. 24. 27. 31. 32. 33. 39. 74. 75.
 82. 87. 96. 98. 103. 104. 112. 113. 120. 144. 154.
 155. 186. 255.
 Papegay beweeght beyde de kaecken, 163.
 Papen-kruydt, 12.
 Papier, 16. 38. 182.
 Paracelsus, 139. 233. afch-blaeser, 224.
 Parotides, [gefwellen achter d'ooren,] 21.
 Parich-wortelen, 97.
 Patrijs, 264.
 Peck, 25. 26. 31. 74. 139. boom, 31.
 Peeren-boom, 31. 51. 134. 163. 275.
 Pees, 53. 129. 154. 155. 175. 178. 179. 183.
 Peikel, 29. 155.
 Peper, 87. 24. kruydt, 30.
 Pedrijfen, 202. 264.
 Pericranium, [pannevlies] 56. 57.
 Peripneumonia, 169.
 Peritoneum, [buyck-vlies] 56. 57.
 Perfen, 41. oly, 242.
 Pessus, [moeder-pil] 25.
 Pest, 17. 148. geiwel, &c. 14. 32. 89.
 Petasites, [pestilenty-wortel] 152.
 Peteroly, 29. 144. 155.
 Peterfely-wortel, 134. 264.
 Peuckelen, 45.
 Philonium Romanum, 22. 24.
 Phlegma, [slijm] 85. 97. Spit. vitrioli, 93.
 Phlegmone, [onstekingh,] 77. 84.
 Pierwormen, 10. 41. oly, 27. 74. 103. 155.
 Pillen, 125. 129. 135. 147. 150. 151.
 Pijn, 21. 24. 25. 28. 31. 32. 65. 73. 76. tot 86.
 91. 92. 101. 140. 154. 155. 156. 179. 181. 182.
 185. 186. 187. 188. stillen, 12. 21. 22. 23. 24.
 25. 31. 45. 81. 83. 103.
 Pijnboom, 25. 31. hart, 25.
 Pipken, 122. 130.
 Pillen, 21. 22. 88. 256. 258. 262.
 Pimpernelle, 37. 93.
 Pille, 20. 31. 129. 140. 141.

Placken, 11. 21. 24. 28. 31. 34. 35. 38. 75. 77.
 104.
 Plaester, 15. 20. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33.
 43. 44. 46. 75. 92. 98. 110. 111. 112. 113.
 120. 138. 144. 148. 155. 156. 157. 161. 183.
 186. 187. 188. 260. 262.
 Planeren, 20. plantsoenen, 55.
 Plockfel, pluckdel, 39. 41. 42. 44. 74. 101. 104.
 112. 113. 116. 137. 138. 156.
 Plompen, 11. 13. 45.
 Pleura, (borst-vliesch,) 57.
 Pocken, 77. 164. 183. kinder, 77. 106. 268.
 steen, 271.
 Poeyer, 43. 101. 111. 112. 139.
 Policy, 27. water, 28.
 P. ligonum, (verckens-gras, 12. 38.
 Pollex, (duym,) 175. Pols, 104.
 Polypus, (neusekancker,) 44. 78. 122.
 Pompholyx, (wit niet,) 19. 44.
 Popelcy, 106.
 Popkens, 117. 137. 139.
 Porcelcyn, 12. 23. 45. 87. 134.
 Pori, (sweetaetes,) 50.
 Precipitaet, 32. 36. 44. 74. 75. 84. 91. 116.
 120. 121.
 Proef-yfer, 90. 91. 92. 93. 107. 150. 163. 188.
 Propolis, (walch-gom,) 30.
 Pruymen, 89. 95. 264. kruydt, 95.
 Pulsus, ziet pols, pulvis, ziet poeyer.
 Purgaty, 81. 86. 91. 95. 97. 98. 100. 101. 108.
 114. 115. 116. 118. 134. 155. 187. 241. 265.
 Puyffen, verscheide soorten, 11. 12. 13. 14.
 20. 28. 31. 35. 28. 44. 50. 76. 84. 102.
 Pyrethrum, (berthram,) 31.
 Pyrola, (winter-groen,) 38.

Q.

Quade lucht verdrijven, 25. vleesch, 93. ze-
 ren, 12. 77.
 Qualijkheyt, 85. 107.
 Quartel-beyen, 24.
 Queen, &c. 11. 15. 45. 104. 134. 152. 153.
 173.
 Quendel, 28.
 Quetsen, quetsure, 41. 114. 128. 132. 133. 139.
 147. 150. 160. 161.

R.

Rabarber, 258.
 Radijs, 45.
 Raes-kallen, rafery, 131. 135. 188.
 Ramila, 78.
 Raminulus flammula, 32.
 Rapen, 264.
 Rapen sterck maken, 22.
 Rappigheyt, 29. 31. 35. 45.
 Reden, 173. of een doode van de wonde ge-
 storven is, 134. 135. kavelen, 54. 201.
 Reduvia, (vijt,) 102.
 Reialgar, 152.
 Repelleren, (te rug drijven,) 185.
 Reuck, 161. 162. 163. ballen, 25.
 Reuckel, 20. 22. 24. 29. 33. 34. 45. 120. 140.
 Reuveleren (af-leyden,) 86. 113.
 Ribbevelcken, 93. vlies, 57.
 Riet-schorfien, 117.
 Rhijnwillige, 12.
 Rijden, 116. rijgen, 202.
 Rijnamaken, 21. 83. 85.
 Rijs, 95.
 Rimpelen, 73.
 Robreclus-kruydt, 101.

Roet, 97.
 Romp, 160.
 Roode aerde, 17. 43. 45. loop, 38. 260. 269.
 273. 275. 276.
 Root hont, 12. 38.
 Room, 276.
 Rosijnen, 93. 262. 264. 275.
 Rosinarijn, 28. 98. 182.
 Roofe, 11. 12. 13. 14. 77. 94. 128. 133. 252. ver-
 wecken, 44. omloop, 94.
 Roofen, 12. 13. 26. 34. 43. 44. 45. 46. 73. 94.
 95. 96. 101. 111. 112. 113. 138. 154. 254.
 262. honich, 34. 46. 84. 90. 93. 102. 110.
 112. 115.
 Rotte, 41.
 Rotte-kruydt, 44. 110.
 Rouwen doeck, 98.
 Ruggemerck, 71. 130. 202. wonde, 130.
 Ruyte, 28.

S.

Sabina, 35.
 Sacerignis, 94.
 Sackens, 101. 156.
 Saifraen, 12. 16. 17. 22. 51. 87. 101. 141. 276.
 Sagapenum, 25. 30.
 Sage, fagen, 156. 188.
 Salaedt, 95.
 Saly, 58. 45. 112. 142.
 Salomons zegel, 41.
 Salpeter, 25. 28. 29. 31. 36. 88. 120. 145. 147.
 148.
 Salla parilla (stekende winden van Peru,) 93.
 Salve, 13. 15. 20. 23. 26. 27. 28. 29. 32. 33. 35.
 36. 37. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 74. 75. 76. 84.
 90. 92. 95. 96. 97. 103. 104. 105. 110. 112.
 113. 118. 120. 138. 139. 140. 144. 151. 153.
 157. 182. 198. (108. 116.
 Sanies, (waterigh bloedt,) 51. 100. 104. 107.
 Sanikel, 40.
 Sanral-hour, 103. falte, 112.
 Santorie, 28. 35. 40. 41. 90. 92. 93. 114. 120.
 Sarcocolla, 41. 43. 94.
 Sarcophagus, 164.
 Saffiaphras, 93.
 Saturey, (keule,) 27.
 Saufeboom, 15.
 Savel-boom, feve-boom, 33. 91.
 Sarcocolla, 43. 123.
 Savie, ziet saly, saccken, 156.
 Scabieufe, (schurft-kruydt,) 40. 101.
 Scammony, (Syrifche winden,) 95.
 Sceltron, geraemte, 160.
 Schacht, 121.
 Schamelheyds gebreken, 34. 78.
 Schapen nat, vleysch, &c. 87. 95. 96. 134.
 270.
 Scheen kan geen vettygheyte verdragen, 80.
 178.
 Schelpen, 82. 120. alykruycken, 44. oester, 44.
 Scheerlingh, 23. mos, 32. 93. 101.
 Schemeringe, 25.
 Scherpelappen, 155. vochtigheyte, 22.
 Scherven, 76. 87. 155.
 Schuerfel, 14. 15. 50. 57. 78. 88. 170.
 Schieten, 120. 128. 132.
 Sciatica, (heup-gicht,) 171. sciaticeteringh,
 171.
 Schoenen, 120.
 Schoollen, 264.
 Schoot en steeck-vry, 142. 143.
 Schorft, 12. 14. 27. 31. 34. 35. 47. 45. 77.
 107. 101. besmettelijck, 106. hoofden, 97.
 P p 3 Schorft.

T B L A D - W Y S E R,

Schorft-kruydt, 40. 101.
 Schouderen, 55. 86. 169. 187.
 Schrick, 146.
 Schudden, 79. 80. 102.
 Schuym van gout, silver, 19. 112.
 Scirrhos, (hardt-geswel,) 77. 98. 99.
 Scordium, (water-loock,) 35. 154. 155.
 Scorpioenen, 30.
 Sebesten, 258.
 Seorzonera, 152. 154.
 Sebelsten, 258.
 Seep, ziet Zeep.
 Semelen, 103.
 Senegroen, 40.
 Serpentaria, 92.
 Serpillum, (wildertijm,) 28. servet, 98.
 Setons, (drachten,) 32.
 Setpil, 256. 274. 275.
 Sieckten, 54. 62. 63. 64. 77. 80. 101. 200.
 Silver-glede, 19. kogels, schuym, &c. 43. 112.
 113. 139.
 Sinkingen, 12. 14. 15. 16. 17. 21. 66. 78. 79.
 80. 81. 101. 112. 113. 114. 162.
 Sinus, 89.
 Slagh-aderen, 50. 54. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 69.
 78. 82. 83. 84. 90. 91. 93. 99. 107. 108. 118.
 129. 131. 137. 148. 167. 169. 171. 176. 200.
 Slagh-ader-steen, 258.
 Slagen, 116. 128. 129. 183.
 Slangen, 50. 54. 115. 152. 160.
 Slapen, 87. 89. 93. 116. 134. 157. 163. 186.
 264. 265. 270. sieckten, 65. 227. 232.
 Slecken-water, 77.
 Slechen, 14.
 Skenyer, 139.
 Skide, 20. 45. 120. 198. 199. 200.
 Slijm, 77. 106. 178. 218. 233. 263. 264. 271.
 van femigrickel, &c. 22. 28. 96. 103.
 Snack, 15.
 Snaren, strijcken, 30. 105. 162. 198. 203.
 242.
 Smeer, 22. wortel, 38. 40.
 Smerste versachten, 21. 26.
 Snoeck, 164.
 Snor, snayten, 162. 163. 164.
 Snijden, 65. 83. 100. 103. 104. 117. 120. 121.
 150. 156. 170. 188.
 Soberheyt, 87. 89. 98.
 Soch, 21. 96. verdroogen, 38.
 Soet hour, 248. 275. 276.
 Salidago sarracenicca, (heydens-wond-kruyt,) 40.
 Sommer-sproeten, 76.
 Son, 78. 162.
 Sorben-boom, 17.
 Sphacelus, (hout-vuur,) 153.
 Spaens groen, 36. 44. 92. 109. 120. 121. seep,
 77. vliegen, 32. 107. pillen, 32.
 Spalcken, 182. 184. 186.
 Spanningh, 85.
 Speck, 46. 76. 276. salcken, 76.
 Specksel, 31. 32. 44. 97. 153. 198. 199. 200.
 Speen, 11. 14. 35. 37. 61. 63. 77. 88. 117. ap-
 pelen, 141. kruydt, 77. 101. 117. 141.
 Speer-wortelen, 35.
 Spier, 50. 52. 53. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 77.
 84. 91. 95. 106. 107. 108. 128. 130. 133.
 139. 154. 155. 156. 164. 167. 168. 169. 171.
 177. 178. 179. 181. 182. 183. 184. 185. 185.
 240. 253.
 Spieckoly, 155.
 Spilck, 78. 82. 85. 87. 88. 89. 98. 109. 113.
 134. 182. 187.
 Spinnazie, 134.
 Spodium, (grauw nicht,) 19. 44.

Spodyllium, (Beere-klacuw) 92.
 Spongye, 15. 29. 30. 75. 84. 91. 92. 94. 98.
 112. 142.
 Spraeck, 165. 168.
 Springent-vuur, 13. 14. 77. 96.
 Sproeten, 24. 25. 35. 38. 76.
 Sprouw, 14. 89.
 Squynantye, 28. 35. 102. 131. 169. 199.
 Staen, 116.
 Status, (stil-flant,) 86. 87. 107.
 Stearoma, (speck-geswel,) 78.
 Steecken schootvry, 41.
 Steen, steenen, 82. 120. 216. 219. 220. 221.
 222. 227. 229. 230. 232. 233. 234. 235. 237.
 242. 244. 250. 251. 265. Boozar gelijk,
 228. 244. kindt, 233. inde gal-blaes, 265.
 met aderen, 228. slagh-aderen, 258. poc-
 ken, 271. inde lijf-moeder, 234. tichel, 30.
 straet, 68. 99.
 Steerten van beesten, 169. menschen, 177.
 178.
 Steken van beesten, 21. 30. 31. 128. 129. 151.
 Stem, 161. 165. 168.
 Sterck en rap maken, 22. water, 44. 116.
 Sterren, 191.
 Stibi, (spies-glas,) 20, &c. stummy.
 Sticken, 130. 131.
 Stijffel, 15.
 Stinckende gouw, 35. 121.
 Stofmeel, 101. 156.
 Stomme wijst sijn begeerte, 173.
 Stompvisch, 23.
 Stonden, 27. 63. 77. 88. 96. 116. lossende door
 de borten, 63. stoppen, 38. verwecken,
 27. 63. 90.
 Stooten, 42. stoppelen, 74.
 Storax, styrax, 25. 26. 33.
 Stovinge, 15. 21. 22. 24. 27. 28. 30. 33. 75. 87.
 95. 96. 98. 104. 105. 112. 113. 115. 120.
 138. 155. 162. 182. 255.
 Straet-steen, 98. 99.
 Strijcken, wrijven, 29. 105. 155. 182.
 Stroo, 74. armen, 186.
 Stroot, 177. ader en ringen, 131.
 Stuypen, 165.
 Stuyt-been, 63. 65.
 Sublimaer, 44. water, 120.
 Suygen, ziet Venijn uytfluygen.
 Suyfelingh, 79. 80.
 Suymacht, (smack,) 15.
 Suringh, 11. 31. 87. 95. 96. 134. 152. 154.
 Sap, 155. water, 13.
 Suurdeegh, 31. 32.
 Suycker, 34. 93. 179.
 Swachtels, banden, 65. 75. 94. 111. 138. 139.
 182. 184. 185. 186. 187. 188.
 Swaerlijvighyt, 77. 88.
 Swaeluwe-nesten, 199.
 Swarr-bloedt, gal, 133.
 Swavel, 18. 31. 98. 145. 147. 148. olye, 37.
 92. 95. 121. 154.
 Sweerdeken-kruydt, 38.
 Sweertinge, 10. 11. 12. 13. 14. 17. 18. 21. 23.
 26. 29. 30. 31. 34. 35. 36. 37. 38. 40.
 41. 43. 44. 74. 77. 78. 100. 101. 102. 106.
 107. 108. 109. 110. 111. 113. 114. 115. 116.
 118. 119. 138.
 Sweet, sweeten, 31. 51. 93. 103. drancken,
 95. 101. 103. gaetjens, 50. 51. 83. 89. sieck-
 te, 51.
 Swellinge, 137.
 Swijmelingh, 80. 137.
 Swijn-puysje, 84.
 Sympathie, (mede-lijden,) 136. 248. 249.

Synnauw, (onsier vrouwen mantel,) 140.
 Syroop van alffen, 120. citroenen, 95. 154.
 rofen, 112.

T.

T Aback, 41.
 Tacamalaca, 26.
 Tanden, 55. 89. 163. 164. 165. 166. 202. hi-
 story, 164. 165. 166. gebreken, 25. 26. 28.
 31. 66. 140. 164. valt maken, &c. 14. 17.
 20. 29. 164.
 Taskens-kruyt of teskens-kruyt, 12.
 Tarsus, (achter-voet,) 179.
 Teenen, 121. 153. 156.
 Teer, 31. 33. 74. 120.
 Telephium, (lineer-wortel,) 38. 40. 115. quact-
 aerdige swere, 115.
 Tepel, 165.
 Teringe, 17. 55. 62. 98. 119. 168. 170. 215.
 249. besmettelijk, 106. 107. sciaticke, 171.
 Termenthijn, 24. 31. 34. 42. 43. 84. 100. 110.
 112. 113. 144. 151. 241. 247. 264. 276. geell,
 265. oly 43. 110. 112. 144.
 Terwe, 15. broodr, meel, &c. 12. 13. 21. 33.
 41. 73. 83. 95. 110. 139.
 Tetrastharmacum, 36. 42.
 Thamarinden, 95. 274.
 Thapsia, 30.
 Theriakel, 103. 104. 115. 152. 154. 155. 275.
 water, 105. 154.
 Thimus, (thijm,) 28. 30.
 Tichel-steenen, 30. oly, 29. 144.
 Tin, 74. koper, 31.
 Tithymallus, (wells-melck,) 31.
 Toe-heelen, 91. 137. naeyen, 139. midd-
 len, &c. 39.
 Tonge, 60. 165.
 Toornigheyt, 202.
 Topica, (plaetselijcke middelen,) 162.
 Tormentille, 38.
 Torpedo, (stomp-visch,) 23.
 Tovery, 82.
 Tota bona, (algoede,) 41.
 Tranen, 163.
 Trappen, 129.
 Trechter, 162.
 Trecklingh, 216. der zenuen, 63. 67. 156. 161.
 Trepane, (beckeneel-boor,) 160. 161. 188.
 Trepaneren, (beckeneel door-boren,) 160.
 188.
 Trochisci, (hoeckens,) abbi rhasis, 276. alke-
 kengi, 276. terra figill. 17. de menio, 92.
 tutia, 276.
 Tutia, (wit niet,) 19. 101. 114.
 Twee-bladt, 40.

V.

V Allen, 128. 129. 183.
 Vallende sieckte, 32. 106.
 Varen, Blad en wortelen, 45. 95.
 Varix, kramp-ader, 78. 118.
 Vaten, 57. 86. 88. 97. 150. 156. roefengen, 156.
 Vel maecken, 18. 109. 111. 156.
 Venijn, vergift, 107. 113. 115. 147. uytfluy-
 gen, 152.
 Verbandt, verbinden, 51. 114. 137. 157. 185.
 186. 187.
 Verbens, (yfer-kruyt,) 40. 45.
 Verbrandtheyt, 11. 12. 13. 20. 21. 24. 25. 45.
 46. 74. 76. der zenuen, 76. door kogels, 149.
 van 't vuur, 73. de son, 72.
 Vederen ader, 54.

Vet-

van de GENEESKONST.

- Verderf, 80. der beenderen, 65. 91. 92. 93. 94. 108. 115. 183.
 Verdwijnen, 29.
 Vereelt, 91. 92. 173. 181. 184. 57. 185. 187.
 Vergift, ziet Vernijn, beten, 31. 151. 152. lo-
 gels, 150. pijlen, 135. 147. 148. steken, 31.
 151. 153. wonden, 147. 151.
 Verjuys, 12. 87. 95. 117. 134.
 Verkleens, 131. 264. gras, 12. 38. reusel, 20.
 22. 24. 29. 33. 34. 45. 120. 140. 143.
 Verkoolen, 17. zaden, 73. 134.
 Verkouwtheyt, 162.
 Vermoeytheyt, 22.
 Vernis, 43. 74.
 Verpletteringe, 21. 95. 133. 184.
 Verrottingh, 34. 85.
 Verlachten, 21. 29.
 Veruca, [verruce, wratten,] 121.
 Vervellen, menschen, slangen; zyd-wormen,
 50.
 Verwers, 20.
 Veselen, 67. 68. 108.
 Vet van verscheyde dieren, 22. 23. 24. 28. 29.
 33. 45. 50. 51. 52. 63. 74. 75. 83. 87. 88. 92.
 95. 110. 115. 128. 143. afstrecken, 88. oor-
 laecken, 51. 52.
 Veyl, 41. 45. 75.
 Vier, ziet Vuur, Vierigheyt, ziet Vyerigheyt.
 Vijf-vinger-kruyt, 37. water, 113.
 Vijgen, 23. 24. 29. 33. 34. 43. 154. 275. boon-
 nen, 34. 43.
 Vijt, sijck, 102. 104.
 Vingens, 69. 84. 101. 102. 150. 155. 156. 174.
 175. 182. acnmerck, 137. doovigheyt, 69.
 hoedt van was, 103. harte, 167.
 Vinkoorde, 38.
 Violen, 11. 24. olye, 112.
 Vigna aurea, [gulde roede,] 40.
 Visc, 53. 89. 253. 263. 264. krampvisch, 23.
 zee visch, 264.
 Vlacken, vleecken, 11. 21. 24. 28. 31. 34. 35.
 73. 77. 104.
 Vlacye, 264.
 Vlam-kruyt, 31.
 Vlas, 32.
 Vlecht van Polen, 56.
 Vleyfch, 40. 42. 43. 76. 80. 85. 87. 88. 90. 91.
 95. 108. 109. 115. 134. 144. 150. 152. 154.
 156. 188. acnwafch, 77. 88. 89. 102.
 breuck, 77. 88. bedorven, 24. 40. door.
 153. gebrade, 134. geswellen, 44. 77. 78. 87.
 110. 114. maken, 40. 43. 93.
 Vlier, 45. 77. 87. oly, azyn, &c. 77. 95. 147.
 Vliesch van verscheyde deelen, 50. 51. 52. 56.
 62. 63. 65. 67. 68. 82. 93. 95. 103. 105. 108.
 115. 120. 128. 130. 156. 159. 162. 170.
 groenachtigh, 161. vleyfch, 50. 51. 52. 69.
 115. 128.
 Vlijm, vliemen, 83. 104.
 Vloeden stoppen, 14. 16. 38.
 Vlooy-kruydt, 11. slijm, zaedt, 163.
 Vochtigheyt, 77. 78. 93. van eyeren, 77. bruy-
 ne, 147. 148. scherpe, 22.
 Voet, 63. 75. 86. 96. 97. 108. 111. 156. 182.
 187.
 Vogelen, 53.
 Voor-hoof, 67.
 Voorloop van brande-wijn, 29. 30. 37. 92. 93.
 Vosschen oly en vet, 28.
 Vroed-vrouwe, 102. 104. 171. 180. 199.
 Vronwen, 77. 83. 84. 100. 163. 168. 190. ha-
 ren, 168. loch, 21. 45. 96. verdroogen, 38.
 gebreucken, 21. 24. 25. 26. 27. 37. 38. 51. 63.
 Vuur, 29. 30. 45. 74. 77. 78. 80. 85. 12. 93.
 107. 111. 143. 145. 150. 155.
 Vyeren de beesten, 31.
 Vyerigheyt, 77. desmonds, 14. verkoolen,
 Vyer-kruydt, 31.
 U.
 Uleeratie, [zweeringe,] 93. 105.
 Ullcus chronicum, [quaetvaardige zwerin-
 ge,] 116.
 Ungentum, ziet salve.
 Uytwassen, 17. 44.
 W.
 Wadwortel, 39. 40. 185. 187.
 Waecken, 85. 130. 186. 270.
 Walgen, 79. 104.
 Walstroo, 38.
 Wangen, 76.
 Wapen, 150. salve, 140.
 Wartze, wratten, 121.
 Walch, 28. 33. 43. 44. 74. 112. 113. 139. gom,
 30. groen, 32. wit, 113. kaersje, 90. 152.
 260. vinger-roet, 103.
 Water, 15. 33. 35. 39. 44. 45. 74. 75. 77. 83.
 94. 95. 96. 98. 101. 104. 106. 112. 118. 141.
 149. 153. 155. 160. 180. 182. alayn, 20. 37.
 gerste, 87. 95. 154. 253. groen-hout, 97.
 kalck, 75. 92. roet, 104. sloec, 20. zee, 29.
 zout, 92. born, 265. gedistilleert, 12. 13.
 26. 28. 43. 44. 45. 46. 73. 77. 84. 95. 96. 101.
 112. 113. 116. 120. 154. 203. 241. 256. 264.
 265. 275. 276. hoof, 77. 104. 105. breuck,
 77. peper, 73. lucht, 29. 30. 31. 62. 79. 97.
 98. 104. 105. 154. 156. 170. 237. 246.
 Water-pees soo dick als een darm, 222.
 Wederick, 38.
 Weerd, 39.
 Weeghbitt, 12. 13. 34. 37. 40. 44. 45. 46. 95.
 96. 112. 113.
 Welghwelych, 29. 35. 36. 43. 114.
 Welnydende klaveren, 21.
 Wennen anderscheydt, 120.
 Werck, 101. 156. 185. 186.
 Wervel-beenderen, 63. 67. 68. 69. 91.
 Wey, 95. 106. 134. 151. 154.
 Wecken, 38. 84. 90. 91. 92. 138. 144. 155.
 Wieroode, 17. 24. 25. 31. 33. 34. 39. 41. 45.
 113. 135.
 Wijn, 12. 21. 24. 25. 28. 30. 34. 38. 41. 42.
 44. 45. 84. 87. 88. 89. 98. 101. 112. 117.
 120. 134. 131. 140. 141. 152. 154. 156. 182.
 185. 186. 203. 224. 242. 250. 262. 263. 264.
 265. 273. braeuwen, 161. 166. bruyn maken,
 20. gaerd-blaren, &c. 12. 24. 29. 45. 92.
 121. moet, 44. 82. fleen, 93. 265. oly, 46.
 77. ruyte, 25. 28. 45. 112. 144.
 Wijde-bract, 87. wildt vuur, 11. 12. 13. 14.
 20. 21. 94. 96. comcompus, 24. 120.
 ruyte, thijm, 28.
 Wilgeblaren, &c. 39. 40. 98. 101. 128. rijn,
 12. wolle, 39.
 Winden, 77.
 Winckel-naet, 130.
 Winter-groen, 38. 45. peer, 134.
 Wit, 23. broot, 33. 39. 83. 87.
 Witteklumy, 19. lelien, 231. maluwe, 21.
 Wit van cyceren, 12. 15. 1. 18. 21. 45. 46. 73.
 76. 83. 101. 103. 118. 123. 156. 185. 186.
 Wittewingaed, 24. 176. 181. 182. 183. 184.
 Wolf, 106. wils tand, 17.
 Wolfs-melck, 31. 32. 44. 111.
 Wolle, 15. 29. 36. 74. 75. 112. 139. met der
 Yecken, 22. 24. 33.
 Wolle kruydt, 45.
 Wonden van verscheyde deelen, 12. 19. 31. 34.
 35. 37. 39. 39. 40. 41. 114. 127. 12. 130.
 131. 132. 133. 134. 137. 139. 163. 169. bloe-
 den, 37. 38. 39. 40. 41. breuck, 184. dranc-
 ken, 40. 41. genelen, 14. 19. 34. 38. 40. 41.
 42. 45. gefchore, &c. 30. 144. 150. ver-
 gift, 152. verplette, 143. fuyveren, 36. 38.
 40. 41. 101.
 Wonderbaerlijck net, 65.
 Wondere beschutsinge, &c. 143.
 Wormen, 82. 105. 118. 119. 160. vervellen,
 50. zijde, 50.
 Wortel, 12. 21. 22. 24. 28. 29. China, 261.
 lentiscus, mastick, 262.
 Wrattens, 28. 31. 44. 78. 121. der beymelijck
 leden, 35.
 Wrijven, strijcken, 19. 88. 98. 105. 121.
 X.
 Xlobalfamum, [balsam-hout] 42.
 Y.
 Y Pen-boom en bladeren, 45.
 Yfer, 17. 19. 74. 83. 91. 93. 106. 107. 121.
 122. 156. roest, 19. proef, 90. 91. 93. 107.
 150.
 Yfer-kruyt, 40. veroken, 53.
 Yvoir, 275.
 Z.
 Z Aden, 12. 15. 21. 27. 28. 31. 35. 88. 96.
 104. 134. 195. 258. 264. 269. vier ver-
 koelende, 73. verwarmende, 240. uytmelc-
 kingh, 73.
 Zaet-vaten, 57.
 Zandt, 120.
 Zeep, 32. 121. spangse, 77.
 Zeep-kruydt, 30.
 Zeeien, 27. 29. 38. 40. 41. 77. inetende, 19.
 35. 41. kanckerachtige, 41. Koninklo, 77.
 witte, 31. 38.
 Zee-mee, rotte, 41. schuym, 276. water, 29.
 Zeyl-fleen, 141.
 Zennen, 32. 54. 56. 63. 65. 67. 68. 69. 70. 71.
 72. 80. 81. 84. 90. 91. 93. 101. 120. 128. 129.
 130. 133. 144. 148. 150. 154. 156. 159. 161.
 164. 166. 167. 169. 171. 176. 181. 182. 183.
 184. 198. 200. 201. gebruyck, 67. knobbelen,
 26. koude gebreken, 31. kramp, 42. lam-
 migheyt, 25. pijn, 25. 28. quetsinge som-
 tijts doodelijck, 65. 129. treekinge, 25. 63.
 67. 102. 130. 136. 161. verbrandtheyt, 76.
 verdeelinge, 67. verdoovinge, 31. 67. ver-
 pletteringh, 28. verstercken, 28. wonden,
 26. 120. zweeringe, 36.
 Zeven getijde-kruyt, 144. 155.
 Ziele, 200.
 Zielijcke kracht in de hersenen, 53.
 Zons Zofter, [om loop,] 94.
 Zout, 11. 29. 31. 32. 34. 35. 44. 45. 74. 92. 111. 155.
 van boonstroo, 265. Carduus Benedictus,
 112. 154. eyken-hout, 30. water-loock, 152. 154.
 slijm, 106. 107. water, 92. stal kruydt, 265.
 wijn ruyt, 112. wijn-fleen, 167.
 Zijdes wormen vervellen, 50.
 Druck-

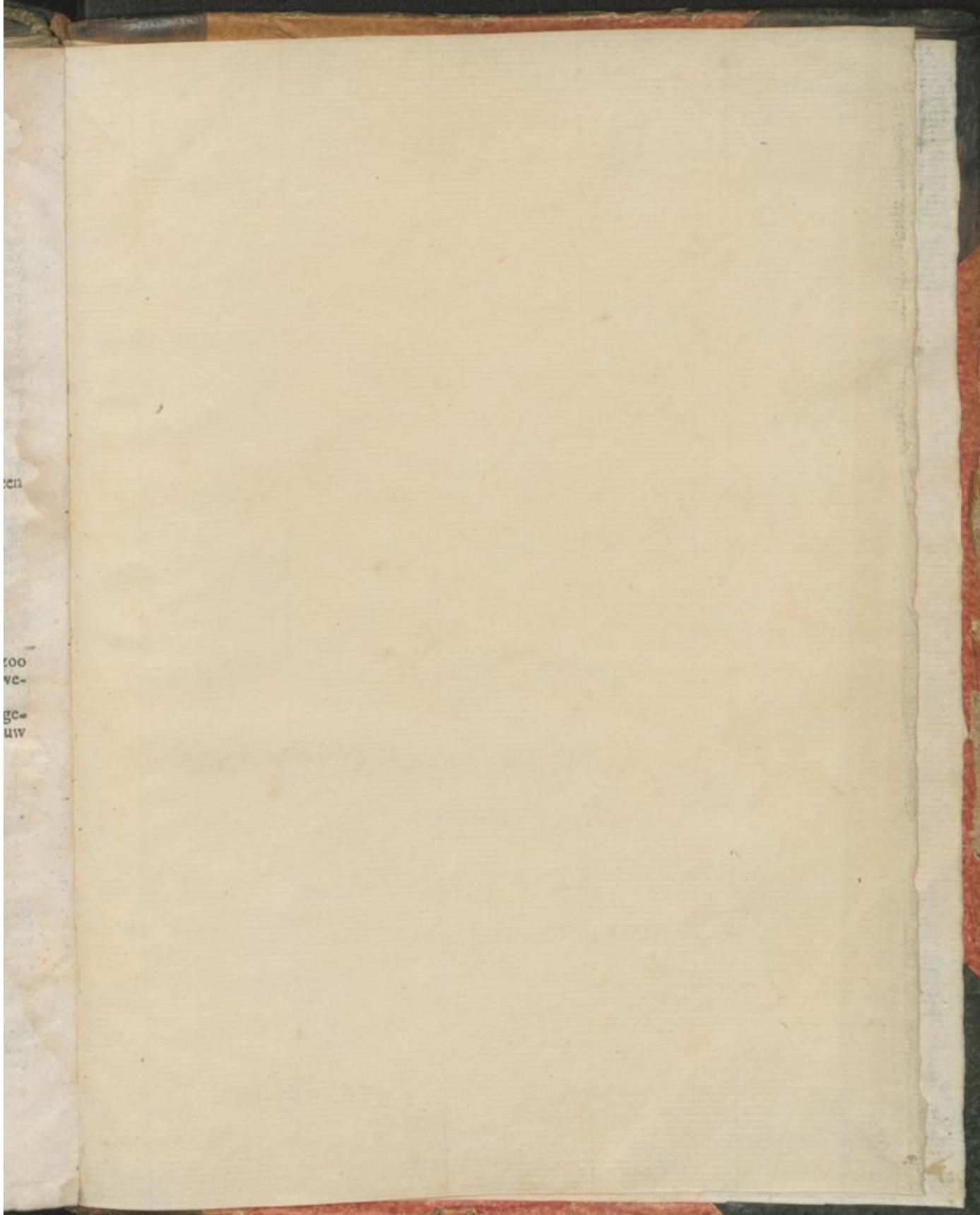
Druck-fauten of Errata te verbeteren in de *Heel-Konst*.

Fol.	Col.	Regel.	Voor	Lees
12	2	8	* duyvets knoop	duyzend knoop.
50	2	52	foo vol gaatjes	zy vol gaatjes.
67	2	8	als zacht om te lijden	ende zacht om te lijden.
75	2	9	fleutel-bloemen een hand vol	fleutel-bloemen van elcx een hand vol.
95	1	50	Sap van Weegbre water	Sap van Weegbre.
114	1 en 2		Cap. XIX. Cap. XX.	Cap. XX. Cap. XXI.
161	1	3	voorsichtigheydt	voosicheydt.
203	2	7	Myrtus besien	Myrtus besien van elcx een once.
205	1	14	kant werken	hand werken.
215	2		Weymaendt 1640.	Wijnmaendt 1640.
227	1	35	in 't eerste deel	in 't tweede deel.

Druck-fauten of Errata te verbeteren in de *Schat der Ongefontheydt*.

Fol.	Col.	Regel.	voor	Lees
				A.
1	1	24	staat	staet
5	1	15	door Siekten	doen Siekten
33	2	10	fuyverigheydt	zuyrigheydt
35	2	22	enkel	Venkel
53	1	31	azijn tot een oxyrhodinum van rofen van elcx een half once	azijn van rofen van elcx een half once tot een oxyrhodinum.
56	2	38	Cap. 9.	Cap. 19.
65	2	19	pillen Scabieuse	pillen van Scabieuse
66	1	31	versterken	verswacken
68	2	16	is een dier	is een ander dier
73	1	53	gevoelt	gevoet
74	2	4	drongen heet	droegen het
80	2	6	wrang	wrange
86	1	40	het malvasy	met malvasy
89	1	33	uytfluyten	ontfluyten (sen alzo)
92	2	18	Cap. 8. zoo	Cap. 8. tot de hoofd-ziekten hebben aangewe-
94	1	18	gestoelen	gestooten
98	1	29	finerinkje oxycratum gedoopt	finerinkje en laeuw op de pijnlicke leden ge-
streken, en dan werck of een doeck in laeuw
oxycratum gedoopt
116	1	39	peter kruyd	peper kruyd
119	1	45	linch dossen	lisch dossen
				B.
44	2	31	gantfche man	gantfche mam
69	2	4	met gemeene	met het gemeene
76	1	23	en deekt	en deeld
125	1	8	daegfche	dagelijcksche
165	1	26	mitter	nutter
169	1	15	Cardanus	Carduus
179	2	32	3. Boeck en 29. Cap.	3. Boeck en 28. Cap.
280	1	9	wilde duyte, ligium Nephritiae.	wilde duyven, lignum Nephriticum.
311	1	22	buyckvliesch	borstvliesch
322	2	21	523. blad	b 309. blad
322	1	20	Fol. 545.	Fol. b 316.
	2	6	Fol. 247.	Fol. a 93.
				C.
17	2	41	verongelucken	verongelijken
23	1	12	van Cap. 3. 13. en 14. den	Cap. 3. 13. en 14. van den
46	2	9	fleacre cim	stedercijn.

De overige en Letter-fauten gelieve den verstandige Lezer zelve te herstellen.

en

oo
ve-
ge-
uw

